

School of Theology at Claremont



1001 1363208



Theology Library

SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT
California

C O R P U S
R E F O R M A T O R U M.

VOLUMEN LXVIII.

IOANNIS CALVINI
OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

EDIDERUNT

GUILLIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS
THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XL.

BRUNSVIGAE,
APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM
(APPELHANS & PFENNINGSTORFF).
1889.

First reprinting, 1964

Printed in the United States of America

BR
301
C6
4.68

Calvin, Jean

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

EX PARTE ETIAM

CODICUM MANU SCRIPTORUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS, ANNALIBUS CALVINIANIS

INDICIBUSQUE NOVIS ET COPIOSISSIMIS

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XL.

BRUNSVIGAE,

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM

(APPELHANS & PFENNINGSTORFF).

1889.

IOANNIS CALVINI
OPERA EXEGETICA ET HOMILETICA

AD FIDEM

EDITIONUM AUTHENTICARUM

CUM PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS ET INDICIBUS

EDIDERUNT

EDUARDUS REUSS ALFREDUS ERICHSON GUILIELMUS BALDENSPERGER
THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOL. XVIII.

CONTINENTUR HOC VOLUME:

PRAELECTIONES IN EZECHIELIS PROPHETAE

VIGINTI CAPITA PRIORA.

PRAELECTIONUM IN DANIELEM PROPHETAM

PARS PRIOR CAP. I—V.

IOANNIS CALVINI
PRAELECTIONES
IN EZECHIELIS PROPHETAE
VIGINTI CAPITA PRIORA.

PROLEGOMENA.

Praelectiones in Ezechielem ultimae fuerunt quas Io. Calvinus ss. literarum studiosis obtulit, inchoatas scilicet sed non absolvendas. *Ceste annee-la* (1563. Verba sunt Colladoni in Vita Calvini ed. nostrae XXI. 95) *ayant achevé les Lamentations de Ieremie le 19 de Janvier, il commença le lendemain le Prophete Ezechiël.* Continuavit quidem per totum illum annum, ita quidem ut non nisi alternis hebdomadibus ternis diebus interpretis officio fungeretur, et hoc modo lentius procederet. Nam idem autor narrat die secunda Februarii 1564, postquam ultima vice suggestum ascenderat pro concione, ultima quoque auditorium academicum intrasse. Opus itaque hoc exegeticum demum post obitum eius, adeoque imperfectum, edi potuit. In summa continet substantiam sexaginta et quinque lectionum quas duumviri Io. Budaeus et Car. Ionvillaeus calamo exceperant, eo modo quem tibi in Prolegomenis in Ieremiam descripsimus.

In Thesauro epistolico nostro semel tantum harum praelectionum mentio fit, nec abs re erit hic inserere quae iuvenis aliquis Gallus suis affinibus de iis scribebat a. d. VI. Cal. Mart. 1564, ergo quo tempore Calvinus iam finem legendi fecerat, spes tamen aliqua convalescentiae animos collegarum et discipulorum suspensos tenebat. Perrotus Danielibus (N. 4081 Opp. XX. 259) haec inter alia: *Bonus ille noster praeceptor communisque parens assidue ex Ezechiele, quem in manibus habet, recitare solet: id est, ex instituto huius anni, primis tribus diebus singularum hebdomadarum, una semper interposita, qua vicissim Theodorus noster κατήχησιν ex graeco enarrat, primis quoque tribus tantum diebus hebdomadis suae. Nam tribus ultimis uterque semper feriatur* (Calvinus) *ex morbo vix suam vicem constanter obire potest.*

Iam etiam hoc loco addenda videtur subscriptio quae in editionibus impressis ad calcem libri legitur. Ea nempe sic decurrit: *Hac ultima praelectione absoluta, quum antea quoque iam aegrotaret clarissimus vir D. Ioannes Calvinus, tum vero coepit multo gravius habere, ut coactus in lecto decubuerit, nec ulterius potuerit in Ezechielis explicatione progredi. Haec ratio est cur sub finem 20. capituli substituerit, et opus feliciter inchoatum non perfecit. Superest, optime lector, ut aequi bonique consulas quidquid tua gratia nunc in lucem emittitur.*

Plura praebet praefatio Ionvillaei quam tecum communicando operae pretium nos facturos nulli dubitamus.

CAROLUS IONVILLAEUS OMNIBUS VERE CHRISTIANIS LECTORIBUS S.

Quamquam ornatissimus ac fidissimus pastor noster Theodorus Beza, pro singulari qua pollet dexteritate, et felici ingenio nihil omisisse videtur, edita in has praelectiones ad generosissimum virum et miranda pietate insignem Galliae Amiralium praefatione: tamen quae nunc obiter a me referentur

PROLEGOMENA.

supervacanea non esse iudicabunt quicumque paulo attentius aequisque animis ea legent ac penitus dispiciant: quin potius grata et cognitu non inutilia piis omnibus fore confido. Ac primum quidem nullis verbis potest satis explicari quantam fecerit iacturam ecclesia Dei, quum praestantissimus ille vir et plane divinus Ioannes Calvinus parens noster optimus ex hac vita in aeternam quietem receptus est, sive perpetuam vitae eius integritatem, sive raram doctrinam eximiae pietati coniunctam spectes. Ecquis enim morum sanctimonia, incredibili comitate, infracta animi magnitudine, tolerantia singulari, denique summis quibusque virtutibus hominem illum superavit? Eruditionem vero admirabilem infinita prope-modum eius scripta palam testantur, quae partim iam in publicum prodierunt, partim etiam, Deo favente, in lucem maximo piorum omnium commodo brevi emittentur. Nam permulta adhuc supersunt, quae vel eo concionante fuerunt excepta, vel ab amicis conservata, cuiusmodi sunt epistolae quum gallicae tum Latinae ad plurimos omnium ordinum homines missae, ex quibus tandem perspicuum fiet quam acuto et felici ingenio vir ille fuerit praeditus, et quam acri sanoque iudicio valuerit. Sed hac de re plura hic non dicam, ne extra locum a me commemorari videantur. Satis enim fuerit pauca tantum attingere, quae ad has praelectiones magis pertinent. Quum 13. Calend. Februar. anni 1563 Ezechielem interpretari in Schola publica coepisset, quamvis assidue variis gravioribusque morbis affligeretur, ut saepe in auditorium vel sella lignea deferretur, vel conscendere equum cogeretur: ita corpusculi languentis vires coniderant: neque annum integrum violentiae tot morborum cessisset, quin concionandi ac legendi munere defungeretur: tandem circiter Calend. Febr. anni sequentis, ubi ad finem cap. 20 (exceptis quatuor tantum versibus) pervenisset, tum domi manere et fere semper in lecto decumbere coactus est. Interea dum aegre animam traheret, aliquid tamen perpetuo meditabatur, aut dictabat, atque etiam saepe scribebat: ut quo tempore domo egredi non licuit per adversam valetudinem, vix credibile sit quam multa confecerit. Inter alia, bonam harum praelectionum partem quam diligentissime emendavit, sicuti constat ex illo manu eius notato exemplari, quod sedulo a me cum reliquis servatur. Verum nobis omnibus vehementer dolendum est, quod totum Ezechielem morte praereptus explicare non potuerit vir illa in doctrina prophetarum exercitissimus. Nam quae sequuntur prophetae huius vaticinia ecclesiae Dei valde necessaria esse nemo pius ignorat. Quid igitur si ab eo homine fuissent illustrata? Ut autem damnum hoc sarciri quodammodo possit, et quum nonnulli magnae autoritatis et doctrinae viri censuerint multo satius esse has praelectiones in lucem edere, quam diutius eas suppressere, ut quae maximo usui piis omnibus futurae sint: ego et Ioannes Budaeus frater omnium mihi carissimus illorum iudicio freti libenter certe curavimus, nec ullis sumptibus vel impensis, nec labori pepercimus, ut primo quoque tempore in publicum prodirent: ac brevi quoque, si Dominus voluerit, curabimus ut a nobis in gallicum sermonem conversas Galli nostri intelligant: sicuti et praelectiones nostrae in Ieremiam gallicae iam ante novem menses factae typis nunc demum exeuntur: unde nostris illis, qui saltem linguae Latinae sunt imperiti, magnum adiumentum, nisi fallor, adferetur. Ac ne quid omnino in hac editione Latina desideraretur, etiam dedimus operam, ut ex manu scripto exemplari quae exciderant diligenter sub finem reponerentur. Et quoniam hoc libro ingens quidam rerum thesaurus includitur, a viro doctissimo confectus est copiosissimus index, cuius velut ductu incredibiles divitias nullo negotio promptum sit inde haurire. Additus est et alter locorum, qui ex scripturis citantur et explicantur. Caeterum in his praelectionibus postremis excipiendis non alia quidem certe industria, fide et diligentia usi sumus, quam in aliis, quae iam publice exstant. Neque vero opus est hic fusius repetere, quae alibi satis perspicue exposita sunt de tota quam tenuimus ratione, dum exciperemus quae D. Calvinus ex tempore pronuntiabat. Superest igitur, optimi lectores, ut tanti viri laboribus nunc fruamini, et quem inde percipietis fructum Deo Opt. Max. acceptum feratis, eique gratias immortales ex animo agatis. Quantus autem fructus ad

PROLEGOMENA.

vos sit ex lectione rediturus, vos ipsi melius ac certius indicabitis, quam multis verbis ■ me possit explicari. Bene ergo valet, ac vestra omnia studia non alio quam ad Dei gloriam referre sit vobis semper constitutum. Genevae 15. Cal. Feb. 1565.

Quae ille dicit de quatuor ultimis vigesimi capitis versibus a Calvino non explanatis, minime vero consentanea sunt, si textum hebraicum respexeris. Sed in latinis, aliisque recentioribus exemplaribus primi versus capitis sequentis ad vigesimum trahuntur.

Budaei quidem et Ionvillaei labore et industria hae quoque praelectiones nobis servatae sunt; editoris vero laudem et meritum sibi Beza vindicat praemissa dedicatione, quam et ipsam hoc loco non praetereundam censemus.

GENEROSISSIMO DOMINO, ET PIETATE CAETERISQUE CHRISTIANIS VIRTUTIBUS ILLUSTRIS, D. GASPARI A COLIGNIO, MAGNO
GALLIARUM AMIRALIO, THEODORUS BEZA, GENEVENSIS ECCLESIAE MINISTER, GRATIAM AC PACEM A DOMINO.

Etsi confido fore, generosissime domine, ut quem fructum consuevisti ex caeteris magni illius et vere excellentis servi Dei Ioannis Calvini scriptis capere, eum ex isto quoque veluti cygneo ipsius cantu percipias: tamen non dubito quin id ipsum tibi haec legenti quod mihi scribenti usu veniat, nempe ut ad tanti viri nomen, recens adhuc ille dolor, quem ex eius obitu maximum sensimus, gravissimo cum sensu recrudescat. Et certe iustior atque adeo magis necessarius est hic dolor, quam ut tam cito tolli vel possit, vel debeat: quo fit ut ei etiam indulgere fas esse putem. Quas tempestates paucis annis ecclesia Dei sustinuerit, nemo est qui possit ignorare, quum totum orbem terrarum concusserint, adeo quidem ut vere nunc illud possimus iactare,

Quae regio in terris nostri non plena laboris?

Sed quibus propugnatoribus defensa fuerit religio, id vero multi non satis animadvertunt. Excitavit Dominus vos Gedeonas et Sampsonas non in Germania tantum, sed et in Anglia et Scotia, atque adeo nuper (illustrissimi Principis Condensis ducis auspiciis) in Gallia nostra, qui, obiecto quibusvis periculis vestro etiam capite, quorundam gladios a piorum cervicibus depelleretis. Sed profecto praecipui ecclesiae hostes non sunt caro et sanguis, ut qui corpus tantum possint offendere. Itaque quamvis illud quoque singulare sit Dei munus, et vestra laus coram ipsis Dei angelis sit longe maxima, quod opportunissimo tempore tanta illa vis sit vestra fortitudine repulsa: tamen et cum hostibus longe aliis, et aliis etiam armis bellum eodem tempore gerendum fuit, et nunc quoque geritur: quod etsi non est ita in speciem formidabile, tamen longe magis est periculosum, quum integram domus Dei ruinam secum trahat. Spirituales nequitias dico, quibus et doctrinam ipsam inficere conatur Satan, et mores corrumpere: quibus amissis ecclesiam necesse fuerit non tantum periclitari, sed etiam penitus interire. Huius autem belli gerendi duces sunt procul dubio, quos Dominus pastores, doctores et presbyteros ecclesiae suae ob hoc ipsum constituit, ut et docendo et redarguendo et precando (haec sunt enim arma quibus hostiles illae copiae profligantur) regnum filii Dei administrarent. Frequentissimum hominum genus si inania nomina, rarissimum si rem ipsam spectes. Habuit tamen eiusmodi satis multos nostrum hoc saeculum, quorum et constantiae et laborum nos ipsi fructus et messis sumus: sed quibus indignum mundum fuisse vel illud declarat, quod intra triennium, tempore minime opportuno, optimos et fortissimos quosque amiserimus, adeo quidem ut ex magnis illis heroibus, qui nostra memoria tam fortiter, tamque feliciter Antichristum e suo gradu deiecerunt, vix pauculos aliquot, veluti Henricum Bullingerum Dei beneficio nuper nobis ex peste servatum, Gulielmum Farellum invicti roboris senem, et Petrum Viretum etiamnum

PROLEGOMENA.

hodie in Lugdunensi ecclesia velut in prima acie feliciter certantem superstites conspiciamus. Initium autem postremae huius cladis a Philippo Melanchthone factum est, cui non diu supervixit Petrus ille Martyr quum e Possiaceno illo conventu Tigurum ad suam stationem rediisset. Mox illum sequutus est Wolfgangus Musculus, et hunc rursus Andreas Hyperius, veluti percutientis Dei manu alternatim a septentrione ad meridiem sese convertente. Si quidem Philippus in Saxonia, Hyperius in Hessa, reliqui duo apud Helvetios sunt mortui, quales eheu, et quanti pretii homines? Leniebat tamen omnes istas calamitates superstes Ioannes Calvinus, ille vere magnus, et πολλῶν ἀντάξιός ἄλλων, quo salvo damna illa quamvis maxima, tamen multo sane fiebant leviora. Et ecce, illum quoque nobis peccata nostra anno superiore eripuerunt, in quo quantam iacturam fecerit ecclesia nemo possit aestimare, nisi qui illius laborum testes praesentes fuerunt. Quid enim vir ille non effecit? Quis in concionibus, in praelectionibus, in scriptionibus cum illo comparandus? Quis illo in docendo brevior, simul et solidior, in expediendis nobis felicior, in reprehendendo vehementior, in consolando suavior, in confutandis erroribus certior? Quod dico scio fore ut partim rideant nonnulli Epicurei (quidni enim rideant servum, quibus Dominus ipse est ludibrio?) partim etiam stupidi illi et stolidi homines contemnant, quibus nihil sapere summa est sapientia. Hoc tamen scio, nullum esse inter ipsos Dei hostes callidiores, qui non idem atque ego tacitus apud se existimet. Habet et laudat apud Antichristianos suum patronum unaquaeque factio, idque non sine aliorum dedecore. Absit a nobis ista non tantum stulta, sed etiam profana ambitio. Nec Cepham, nec Paulum, nec Appollo iactamus. Una nobis nota est lingua Canaan, unus est Dominus per quem iuramus. Sed quum diversae sint eiusdem corporis membrorum functiones, manibus et pedibus praeferimus oculos: et quum plures sint tanti corporis oculi, alios aliis perspicaciores esse sentimus: Deum autem in singulis huius corporis partibus laudamus et adoramus. Sit igitur haec laus in solidum Domini et Dei nostri, cui sane propria quadam ratione deberi Calvinum qui non sentit, nihil sentit. Sed quorsum haec? Nempe haec est horum coelestium bonorum suavitas, ut vel sola sui recordatione vehementissime tum prosint, tum etiam oblectent. Hinc illa exemplorum in utramque partem virtus: nec alius est historiae praesertim sacrae finis ac scopus, quam ut dum illam legimus non aliter afficiamur, quam si res ipsas praesentes intueremur. Itaque in isto dolore, quo ex tanti viri obitu affici necesse est tum omnes vere pios ac bonos, tum vero maxime quotcumque quotidianos fructus paene incredibiles ex eius praesentia, singulari doctrina, et vere admirabili prudentia percipiebant, duae res potissimum nos solari debent: una, quod recentibus et quidem pulcherrimis ipsius tum dictorum tum factorum exemplis non mediocriter adiuvemur, donec et ipsi confecto nostrae navigationis cursu in eundem portum provehamur: altera quod nemo unus nostra memoria exstitit, cui datum sit tam multa tamque exacta relinquere doctrinae suae monumenta. Quod si ad unum adhuc et alterum annum nobis tantae lucis fructum Dominus concessisset, ego quidem non video, quid ad utriusque foederis libros perfecte intelligendos potuerit requiri. Supersunt autem libri, quos historicos vocant, excepto Iosua, itemque Iobus, et duo Solomonis libelli, quos suis commentariis non illustravit: quanquam hanc iacturam aliqua ex parte supplebunt gallicae ipsius in Iobum, in Samuelem, et primum librum Regum conciones, ita ut sunt ex ipsius ore exceptae. Nam hoc quoque maximus ille vir erat a Domino consequutus, ut non multo aliter loqueretur quam scriberet. Ex prophetis, Isaiam iustis commentariis illustravit: in reliquos exstant eius praelectiones summa diligentia ac fide in duobus et pietate et doctrina eximia praeditis Ioanne Budaeo, magni illius Budaei filio, et Carolo Ionvillaeo exceptae. Sed quominus Ezechielem absolveret praepropera mors obstitit, eo maiore ecclesiae damno, quod hunc, in extremo praesertim, omnium prophetarum obscurissimum esse constat: et haud scio quando tandem sit exoriturus qui hanc tabellam a tanto Apelle inchoatam absolvat. Cur autem imperfectum hoc opus nihilominus edendum

PROLEGOMENA.

putaverimus, rationem nobis reddendam minime putamus. Cur vero tibi potius quam alii cuiquam, consecraverimus, si quis fortasse roget, ingenue dico me huius quidem consilii autorem illum ipsum habere, cui de rebus suis licuit prout libuit decernere: sed idem quoque quod ille voluit, ultro fuisse maximas et iustissimas ob causas facturum. Quas enim ille in te absente tum animi tum corporis summas dotes mirabatur ac plane suspiciebat, earum ego quum et in pace, et in bello totis viginti mensibus fuerim oculatus testis, cur tandem illius iudicio non assentirer? Aiebat autem ille se in his librorum suorum praefationibus insistere Pauli vestigiis, qui non alio praecipue consilio in suis epistolis nominatim aliquos salutaret, quam ut ecclesiis certos et delectos homines veluti spectandos caeteris proponeret, quorum videlicet exemplis ad veram pietatem et reliquas virtutes inflammarentur. Quam verum autem fuerit illius de te iudicium, si vel tui esset pudoris in os laudari, vel fas esset quaerere ut in rebus dubiis fieri solet, quam multa et quam certa testimonia proferri possent? Sed alius erit, et spero, de his rebus commodior dicendi locus. Aliud nunc agere malo, et quidem tibi quamvis maximo, minime tamen omnium ambitioso viro iucundius. Malo te quantumvis currentem hortari, generosissime domine, ut quod agis hoc ipsum agas, id est ut te totum, sicut felicissime coepisti, non tantum ad haec sacra tum assidue legenda, audienda et meditanda, tum etiam re ipsa usurpanda, sed etiam ad ecclesias iustis omnibus rationibus tuae isti tum dignitati tum animi fortitudini convenientibus, tuendas et conservandas applices. Te unum praecipue ab iis peti qui salva religione se consistere non posse putant, ne ipsi quidem tui et piorum omnium capitales inimici dissimulant. Sed aut ego te non novi, aut ista potius tuas virtutes acuunt quam retundunt. Quae sit Deo de suis defendendis cura tu ipse optime sensisti, ac etiam animadvertisti. Ipsa te innocentia et integritas adversus omnes criminationes satis defendit. Habes, si quisquam tui ordinis alius, intus et in pectore invictum illud praesidium, quod ipsi profani homines murum aeneum vocarunt: bonam conscientiam dico, qua vel una fretus, omnes adversarios facile, mihi crede, superabis. In istis porro certaminibus nihil aequae te confirmabit atque diligens prophetarum scriptorum cum historiis comparatio. Ibi enim demum non, uti homines solent ex aliqua praeteritarum rerum observatione, futurarum exitus fallaciter coniciuntur, non consilia dubia capiuntur, non ex ancipiti illo causarum secundarum concursu exitus impediuntur, sed quasi Dei ipsius consiliis intersis, veras conversionum causas, initia, progressus, exitus intuebere, et eas quidem planas ac perspicue declaratas. Etsi enim habent prophetae sua aenigmata, tamen sedulo omnia inter se comparantibus, et idiomatos prophetarum gnaris, atque adeo cum ipsis praedictionibus conferentibus rerum eventus, omnia sic plana fient, ut velut e coelis humana omnia despicere tibi mox videaris: praesertim fido isto duce fretus, qui te per invia et inaccessa quaevis certo tramite deducat. Neque vero ulla causa est cur ista vel ut vulgaria despiciantur, vel ut rerum iam olim obsoletarum narrationes contemnantur, sicut argutulis hodie quibusdam videtur. Neque enim, ut nonnulli putant rerum istarum imperiti, de rebus parvis ac plebeiis agunt prophetae: sed de maximis illis monarchiis, quarum hodie nullas similes habemus, de summorum regum ac principum statu, de maximarum civitatum et in pace et in bello salute et interitu, sedente pro tribunali magno illo exercituum Deo, in his libris disceptatur ac decernitur. Nec enim eorum temporum reges, quantumvis profani et impii, idem factitabant quod hodie nonnulli, quos adeo pudet os Domini per servos suos loquentis interrogare, ut nihil magis caveant, et fidos Dei servos munere suo fungentes audeant ambitionis accusare. Imo nulla tum gens erat, sicut omnes et sacrae et profanae historiae testantur, quae de rebus gravioribus, inconsultis suis prophetis, decerneret. Neque quum haec dico, verbi ministros in regum aut principum, aut ullorum magistratuum solio colloco, vel quorundam ambitioni faveo: sed dico quod res est, quodque adeo experientia ipsa sero iam probat, ut te ipsum, generosissime Domine, in tempore animadvertisse, atque adeo praedixisse memini. Deinde ut de tem-

PROLEGOMENA.

poribus etiam aliquid dicam, est sane, fateor, mutata eorum ratio, sed idem est Dominus, eadem est eius providentia, eadem erga suos misericordia, eadem in impios indignatio. Sunt autem ista perpetua et invariabilia, atque adeo firmiora ἀποδείξεις principia, quam vel in ipsis mathematicis inveniantur, quoniam si qua est in rebus, quaecunque tandem illae sint, firmitas ac constantia, tota a Dei ipsius natura ac voluntate pendet. Harum porro declarationem non tantum universalem, ut in Lege, sed etiam particularem in scriptis prophetis luculentissimam inveniemus, si modo cum nostris temporibus, et iis de quibus quotidie quaeritur, praeterita illa comparemus. Exemplum requiris? Annus iam agitur quartus quum indicto illo Possiaceno conventu summam sibi pacem et tranquillitatem gallicae ecclesiae pollicebantur, ipsique adeo illarum adversarii quo sese verterent non habebant. At noster iste homo Dei, eo ipso tempore suas in Daniele praelectiones iisdem ecclesiis consecrans, in haec etiam verba erupit, *Quod si diutius adhuc dimicandum erit (ut vobis denuntio restare duriores quam putatis pugnas) quocunque impetu ebulliat impiorum rabies, atque ut totos inferos concitent, memineritis finitum vobis esse stadium a coelesti agonothea: cuius legibus eo alacrius parendum est, quia suis vires ad finem usque suppeditat.* Haec tum ille quam vere spiritu prophetico, plerisque sibi contraria omnia pollicentibus, denuntiavit, mox consequutae infinitae illae calamitates ostendunt, quarum ne nunc quidem finis apparet. Unde vero ista praedictio, inquires? minime certe ex falsissima illa et profanissima divinatrice astrologia, quam ex Dei verbo damnavit ille si quisquam alius, sed ex illis ipsis prophetarum libris, quos tum interpretabatur. Quum enim eadem illa mala in Galliis videret regnare, propter quae Dominus populum suum durissime castigare, hostes autem suos iustis poenis ulcisci consuevit, quidni eadem impenitentibus impendere pronuntiaret? Simili ratione Lutherus proximas Germaniae elades ob verbi Dei contemptum et prospexit, et praedixit, quarum tamen praecipuas causas utinam melius cognovisset. Sic etiam hoc ipso tempore non est difficile animadvertere, quum in Galliis ac praecipue a quibus minime oportuit non tantum defendantur plus satis omnibus notae superstitiones, et manifestae idolomaniae, sed etiam apertus Epicureismus, et horrendae ac omnibus ante saeculis inauditae blasphemiae impune, audientibus et ridentibus omnibus, tolerentur, quum denique iustitiae et aequitati (frustra positae edictis et legibus) nullus sit relictus locus: quis ita caecus est, ut non prospiciat horrendas quasdam poenas illorum scelerum autoribus ac defensoribus, ac fortassis etiam (qua in re utinam sim falsus vates!) toti illi regno imminere? Transibit enim certe potius coelum et terra, quam Dominus haec inulta (quae vel ipsi Turcae exhorrescerent) manere patiatur: et quo diutius haec poena differtur, eo gravior suo tempore apparebit. Scio fore ut haec alii derideant, sicut et Noah ipse derisus est: alii etiam graviter accusent, sicut et Ieremias habitus est vir rixae. Sed sua nihilominus Deo veritas constabit. Rogo autem illum, generosissime domine, primum ut et regiam ipsam maiestatem imprimis sanctis omnibus virtutibus induat, quod etiam aliqua iam ex parte factum, et deinceps futurum omnes sperant et optant. Deinde ut multos tui (quod sine adulatione dictum sit) et paucorum quorundam similes, sancta videlicet illa spiritus prudentia, et zelo pietatis et iustitiae (quod est R. M. symbolum) ornatos consiliarios ei attribuat, quorum consilii vitia tam multa serio corrigi, et sancta ac iusta gubernatio ex sacro Dei verbo et R. M. autoritate feliciter institui possit. Postremo ut te cum illa tua vere christiana coniuge, et liberis, generosissimisque tuis fratribus, et sanctis eorum familiis, omnes denique piorum coetus, secundum Deum et Regiam Maiestatem, in illustrissimum principem Condensem, de quo alius (ut spero) nobis dabitur dicendi locus, et in te reliquamque piam ac religiosam nobilitatem respicientes, feliciter stabiliat ac conservet. Genevae 15. Calend. Februar. 1565.

PROLEGOMENA.

Legitur hic quoque post Dedicationem et Praefationem precatio illa qua Calvinus initio praelectionum uti solebat, et quam tibi in Prolegomenis in Ieremiam proposuimus.

Denique, ne quid omnino negligamus quod huc pertinere fortasse credideris, habet aliquid de his Calvini in Ezechielem studiis Ionvillaeus in epistola ad Bullingerum d. d. 5 Id. Apr. 1563. (N. 3930. Opp. XIX. 694).

Praelectiones in Ezechielem, si editionem Amstelodamensem exceperis, ter tantum prelo subiectae fuerunt quas omnes in nostro museo asservamus. Princeps fuit:

Ioannis Caluini in | viginti prima | Ezechielis Prophetae capita | Praelectiones, | Ioannis Budaei et Caroli Ionuillaei labore | et industria exceptae. | Cum Praefatione Theodori Bezae ad generosiss. | Gasparem a Colignio Galliae Amiralium. | Additi sunt Indices duo copiosissimi, prior ver- | borum ac sententiarum, posterior | locorum qui citantur. | (*Emblema est duarum portarum saepius a nobis memoratum, cum adagio ex Matth. 7, 13.*) Genevae, | Ex officina Francisci Perrini. M. D. LXV. forma minori.

Folia liminaria decem. Quaterniones 54 (a—z. A—Z. Aa—Hh) Folia numerata 412. Reliqua exhibent Indices et tabulam emendandorum.

II. Ioannis | Calvini | Praelectiones | in | Ezechielis Prophetae | viginti capita priora, | Ioannis Budaei et Caroli Ionuillaei labore | et industria excerptae (*sic*). | Additi sunt Indices duo &c. *ut supra*. (*Emblema est Ἀλήθεια πανδαμάτωρ de quo vide Tom. V. p. xix.*) Apud Petrum Sanctandream, CIO. IC. XXCH. fol.

Folia liminaria quatuor. Terniones 23 (A—Z) Folia numerata 128. Reliqua continent Indices.

III. Ioannis | Calvini | Praelectiones | in | Ezechielis prophetae | viginti capita priora, | Ioannis Budaei et Caroli Ionvillaeo (*sic*) labore | et industria excerptae (*sic*). | Additi sunt &c. Tomi quarti: Tertia pars (*scil. editionis imperfectae Operum de qua vide Tom. I. p. xi. Emblema est Anchora cum serpente sine adagio.*) Genevae, | Apud Iohannem Vignon, Petrum et | Iacobum Chouët | M. DC. XVII. fol.

Quatuor folia liminaria. Terniones 21. (AAA—XXX) folia numerata 113 et indices. Textus sacer lineis integris exscribitur, commentarius binis columnis.

IV. Leçons ou Commentaires et | Expositions de M. Iean | Caluin, sur les vingt premiers Chapitres des Reuelations du | Prophete Ezechiel: qui sont les dernieres Leçons qu'il a faites | auant sa mort. | Le tout fidelement recueilli premierement en Latin par Iean Budé et | Charles de Ionviller: et depuis traduit nouvellement en François | Avec la Preface de Theodore de Beze à Monseigneur l'Amiral de France. | Il y a aussi deux Tables, l'une des mots et sentences les plus notables contenues en ce li- | ure: l'autre des passages alleguez et exposez tant du vieil que du nouueau Testament. (*Emblème des deux portes*) A Geneve | De l'Imprimerie de Francois Perrin | M. D. LXV. (fol.)

Sex folia liminaria. Terniones triginta quatuor quibus accedunt octo alia folia (A—Z; Aa—Nn) folia numerata 201. Accedunt Errata et Indices.

Haec editio gallica in nostra collectione huc usque desideratur; librum in nostrum usum inspexit in bibliotheca Montalbanensi Mich. Nicolas, in Bonnensi Jo. Gildemeister, collegae coniunctissimi, et titulum accurate descripserunt addita notitia bibliographica.

PROLEGOMENA.

Etiam hunc prophetam Calvinus coetui ecclesiastico per longam seriem concionum explicavit. Et quidem exstabant olim integrae tribus voluminibus comprehensae, ut colligimus ex notitia manu scripta bibliothecae Genevensis: *Item sur le Prophete Ezechiel 174 sermons comprins en trois volumes assavoir le premier contenant 55 sermons, le second 50 et le tiers et dernier 69, suivans et consequitifs en ordre, commencez le lundi 21 jour de Novembre 1552.* Ex quibus primum et tertium tomum solos ibidem vidimus, illum 401 foliorum, hunc 584. In priore continentur sermones ■ die 21 Nov. 1552 ad 14 April. habiti, in posteriore illi qui Cap. 22 prophetae ad finem libri tractant, inde a Cal. Sept. 1553 ad 21 Febr. 1554. In alio volumine inter plures Calvini et Vireti conciones exstant septem Nostri super nonnullas partes Capp. II. III. XVIII. XX. et XXII. Nos quidem satis habemus tibi hanc fodinam indicasse, tu si ea exhausta operae pretium facturus tibi forte videberis, quidquid inde vel commodi vel laudis redundabit eo fruaris per nos licet dudum in his laboribus defatigatos.

IN VIGINTI PRIMA EZECHIELIS PROPHETAE CAPITA, IOANNIS CALVINI PRAELELECTIONES.

Quo tempore Ezechiel functus fuerit prophetae officio, ipse statim ab initio libri exponit, et inde pendet cognitio argumenti. Nisi enim tenemus quorsum Deus illum excitaverit, vix poterimus assequi eius mentem, ac multo minus percipere iustum fructum ex doctrina. Hinc ergo incipere necesse est, hoc est a tempore. Dicit autem,

CAPUT I.

1. *Et fuit tricesimo anno, quarto mense, quinta mensis, et ego (hoc est, quum ego essem) in medio captivitatis (inter captivos) super fluvium Chebar, aperti sunt coeli, et vidi visiones Dei.*

2. *In quinta (mensis), ipse est annus quintus captivitatis regis Ioiakim.*

Videmus ergo prophetam nostrum vocatum fuisse ad docendi munus quinto anno postquam sponte se dederat Ioiakim regi Babylonio, et fuerat in exilium tractus una cum matre. Dicit autem *annum illum fuisse tricesimum*. Maior pars post chaldaicum Paraphrasten intelligit a reperto libro legis. Satis convenit, annum illum fuisse duodevigesimum regis Iosiae: sed in supputatione non subscribo eorum opinioni, qui subaudiunt a libro legis reperto. Esset enim haec loquutio nimis obscura et coacta, vocari annum tricesimum. Nusquam legimus posteros illinc fecisse numerandi initium. Iam minime dubium est quin apud Iudaeos fuerit haec trita ratio, ut inciperent annos a iubilaeo. Erat enim quaedam renovatio ad aetatem futuram. Ego itaque non dubito annum vocari *tricesimum* a iubilaeo. Neque hoc est novum commentum. Nam apud Hieronymum fit eius rei mentio, tametsi perperam repudiat quod rectum est, quia deceptus erat diversa opinione. Sed quum illud certum sit, Iudaeos fuisse usos hac ratione

supputandi, ut facerent exordium a Iobel, id est a iubilaeo, hoc optime convenit, *annum illum fuisse tricesimum*. Si quis obiiciat nusquam legi, decimum octavum annum regis Iosiae fuisse annum illum solennem, quo quisque in agros suos redibat, deinde servis dabatur libertas, et fiebat quaedam integra totius populi restitutio: solutio facilis est, tametsi nusquam inveniatur in quos annos inciderit Iobel: tamen nobis illud sufficere, iubilaeum annum fuisse solennem: deinde Israelitas sequutos fuisse hunc morem in annis numerandis. Quemadmodum ergo Graeci habebant suas olympiadas, Romani habebant consules, et inde annalium supputatio: sic etiam apud Hebraeos ab anno Iobel solebant incipere, quum annos numerarent, usque ad renovationem illam, de qua dixi. Probabile vero est, annum illum fuisse iubilaeum. Nam dicitur Iosias celebrasse pascha tam magnifico splendore et apparatu, ut nullum simile fuerit a tempore Samuelis. Optima ergo coniectura elicitur, non celebrasse quotannis pascha tam magnifice, sed quia adductus fuit ipsa temporis ratione, quum scilicet populus renovaretur, et redirent quisque in suas possessiones, manumitterentur etiam servi. Quum ergo esset ille annus Iobel, pius rex adductus fuit ut pascha celebraret longe splendidius, quam solitus fuerat: imo superaret Davidem et Solomonem. Deinde, quum postea tredecim annos regnaverit, non legimus tamen iterasse illud pascha, nempe quoad singularem apparatus. Quin pascha celebraverit quotannis, minime dubium est: sed pro solito more. Fuit igitur solennitas illa extraordinaria. Unde colligi potest, illum annum fuisse Iobel. Sed quamvis illud non liqueret ex scriptura, sufficiat nobis, prophetam numerare annos pro usitato more populi. Dicit autem *illum esse quantum annum captivitatis Iechaniae*, qui etiam vocatus est Ioiakim, nam successit Iosiae Ioiakim, qui regnavit usque ad annum undecimum. Tredecim anni qui residui erant ex regno Iosiae, et undecim faciunt viginti quatuor.

Nunc iste Ioiachin statim transiit ad regem Nabuchadnezer, et captus fuit a principio regni. Regnavit enim tres vel quatuor menses duntaxat. Postea ultimus rex Zedechias impositus fuit libidine regis babylonii. Videmus ergo confici annos viginti novem. Adde spatium illud quo regnavit Ioachin: ita minime dubium est quin fuerit *annus tricesimus* a decimo octavo regni Iosiae. Eodem anno lex Dei reperta fuit, verum est: sed propheta hic se accommodat ad receptam legem et consuetudinem. Nunc veniendum est ad consilium Dei, cur Ezechielem sumpserit sibi prophetam. Triginta quinque annis iam non cessaverat Ieremias clamare, sed exiguo profectu. Quum ergo propheta se ita conficeret, nempe Ieremias, voluit Deus hunc ei dare adiutorem. Nec certe parva fuit levatio, quum Ieremias, qui Hierosolymae erat, intelligeret spiritum sanctum consentienter loqui per os alterius. Hoc enim modo obsignabatur veritas doctrinae. Nam decimo tertio Iosiae anno suscepit prophetae munus Ieremias: restant anni octodecim: addamus nunc undecim annos Ioiakim, erunt viginti novem: deinde addamus unum annum, et quinque, habebimus annos triginta quinque. Fuit autem dura haec provincia, per annos triginta quinque assidue vociferari, et apud surdos, imo etiam apud phreneticos. Deus ergo ut succurreret servo suo adiunxit socium, qui eadem apud Babylonios doceret quae Ieremias non destiterat clamare Hierosolymae. Profuit autem non tantum captivis, sed etiam reliquis populi, quae adhuc in urbe et terra manebant. Quantum ad captivos spectat, necessaria illis fuit haec confirmatio. Nam habebant illic pseudoprophetas, ut vidimus cap. 29 Ieremiae. Erat enim Achab filius Choliae, erat et filius Maasiae Zedechias: illi quum superbe iactarent se praeditos esse spiritu revelationis, pollicebantur mira populo: ridebant eorum facilitatem, qui ita patriam suam reliquerant: dicebant fuisse satius ad extremum usque pugnare, et periclitari de vita potius, quam se ultro abdicare illa haereditate divinitus promissa. Insultabant ergo captivis hoc modo. Deinde erat etiam Semaiah Nehelamites, qui scribebat ad summum sacerdotem Zephaniam, et eum obiurgabat tanquam segnem vel mollem, qui non severe comprimeret Ieremiam quasi arreptitum vel fanaticum, qui falso sibi arrogaret prophetae munus. Quum ergo diabolus haberet illic sua flabella, Deus opposuit suum prophetam. Ergo videmus quam utile fuerit, imo necessarium, illic Ezechielem fungi officio prophetae. Sed utilitas doctrinae eius longius patebat, quoniam qui Hierosolymae erant, coacti fuerunt audire quid vaticinatus esset Ezechiel apud Chaldaeos. Quum autem viderent eum subscribere Ieremiae vaticiniis, fieri non potuit quin saltem disquirerent quid hoc sibi vellet. Neque enim

naturaliter contigit, ut unus Hierosolymae, alter vero in Chaldaea sic quasi ex uno ore proferrent sua vaticinia, ac si duo cantores alter ad alterius vocem sese componerent. Non potuit enim desiderari melior nec concinnior melodia, quam apparet in istis duobus servis Dei. Nunc ergo videmus, quorum spectet quod dicit propheta noster de annis. *Tricesimo igitur anno* inquit: deinde *quarto mense* (subauditur nomen mensis) *et quinto die eram in medio captivitatis.* Antequam ultra progrediar, breviter attingam quibus de rebus disserat Ezechiel. Habet omnia fere communia cum Ieremia, ut diximus: sed hoc praesertim, quod denuntiat ultimam cladem populo, quia non cessabant coacervare scelera sceleribus, ut magis ac magis accenderent vindictam Dei. Minitatur ergo, idque non semel, quia tanta erat populi durities, ut non satis fuerit minas Dei ter vel quater proferri, nisi assidue ipsas inculcarent. Sed simul ostendit causas cur Deus statuerit tam severe agere cum populo suo: quod scilicet contaminati essent multis superstitionibus, quod inter se essent perfidi, avari, crudeles, pleni rapinis: deinde luxuriae dediti, proiecti ad libidines: haec omnia recitantur a propheta nostro, ut ostendat vindictam Dei non esse nimis asperam, quia populus usque ad ultimum impietatis et omnium scelerum cumulum pervenerat. Interea sparsim gustum aliquem dat misericordiae Dei. Nam inanes essent omnes minae, nisi occurreret aliqua gratiae promissio. Imo vindicta Dei simul ac prodit in medium, adigit homines in desperationem, desperatio autem in furorem praecipitat. Quisquis enim tantum apprehendit iram Dei, necesse est ut tumultuetur: deinde instar rabiosae belluae cum Deo ipso bellum suscipiat. Ideo dixi inanes esse omnes minas absque gustu misericordiae Dei. Et prophetae non alio consilio coarguunt homines, nisi ut ad poenitentiam ipsos exstiment: quod fieri non potest, nisi statuant Deum posse sibi reconciliari qui ab ipso alienati sunt. Haec igitur ratio est cur propheta noster, ut Ieremias, ubi populum obiurgat, simul temperet illam asperitatem interiectis promissionibus. Vaticinatur etiam contra exterarum gentes, sicuti Ieremias, praesertim contra filios Ammon, contra Moab, contra Tyrios, et Aegyptios, et Assyrios. Sed a capite 40, uberius et plenius tractat de restitutione templi et urbis. Ex professo igitur illic pronuntiat novum fore statum populi, ut floreant regia dignitas ab una parte, ut sacerdotum recuperet pristinam suam excellentiam: et usque ad finem libri de singularibus Dei beneficiis disserit, quae speranda erant post finem 70 annorum. Nam illud quod vidimus apud Ieremiam memoria repetere convenit: quum pseudoprophetae post triennium, vel quinquennium promitterent populo redditum, veros prophetas praedixisse quod

futurum erat, ut patienter se Deo subiicerent, et ne frangeret ipsos annorum diuturnitas, quin placide subirent iustas correctiones. Iam ergo tenemus quid agat propheta noster, et quorsum tendat eius doctrina, et quae summa sit. Nunc persequar contextum. Dicit *se fuisse in medio captivitatis*. Quidam dum subtilius exponunt prophetae verba, existimant non fuisse re ipsa in medio exsulum: sed referunt hoc ad visionem: quasi vero quum dicit *וְהִנֵּה*, sensus esset fuisse in conventu totius populi. Atqui longe aliud est eius consilium. Dicit ergo *se fuisse in medio captivitatis*, ut ostendat se una cum reliquis fuisse exsulem, et tamen donatum fuisse prophetico spiritu in terra illa polluta. *Medium ergo captivitatis* non accipitur pro coetu, sed simpliciter narrat propheta, quamvis procul esset a terra sancta, extentam tamen illuc usque fuisse Dei manum, ut excelleret dono prophetiae. Et hinc refellitur eorum stultitia qui nugantur prophetam nostrum habuisse spiritum revelationis antequam in exsilium migraret. Quanquam non tam errore vel incitia peccant, quam stolidi arrogantia. Iudaei enim nihil molestius ferunt, quam extra terram sanctam regnare Deum. Hodie quidem obdurerunt, quia dispersi sunt per totum orbem, et quasi disiecti per omnes plagas: tamen adhuc retinent aliquid veteris superbiae. Sed tunc quum adhuc esset spes aliqua reditus, visa illis fuit haec minime tolerabilis profanatio, si veritas Dei alibi fulgeret quam in terra sancta, praecipue vero in templo. Propheta autem hic ostendit se vocatum fuisse ad docendi munus, quum esset in medio exsulum tanquam unus ex ipsis. In hac re vero inaeestimabilis Dei bonitas fuit conspicua, quod prophetam excitavit quasi ab ipsis inferis. Babylon enim erat quasi profundissima abyssus: illinc emersit spiritus Dei cum suo organo, hoc est protulit in medium hunc hominem, qui minister esset ac praeco tam vindictae Dei quam gratiae. Videmus ergo ut Deus eduxerit mirabiliter lucem e tenebris, quando propheta noster vocatus fuit ad munus suum, quum esset in exsilio. Interea quanquam utilis debuit esse eius doctrina Iudaeis qui adhuc in patria manebant: Deus tamen voluit ipsos non sine nota dedecoris ad se revocare. Nam quia prophetias omnes contempserant, quae domi erant natae, in ipso templo et sacrario, in monte Sion, oportuit illis produci ab hac maledicta terra magistrum, qui erat in illa abyso profundissima demersus, quemadmodum dixi. Videmus ergo ut non sine ignominia castigaverit Deus impium contemptum suae doctrinae. Isaïas diu fuerat perfunctus officio prophetae, sequutus est Ieremias: sed populus semper manebat sui similis. Quam ergo scaturirent prophetiae ex fonte ipso, spretae fuerunt a Iudaeis. Hinc factum est, ut Deus excitaverit illis prophetam e Chaldaea. Nunc ergo vide-

mus quorsum tendat prophetae consilium. Dicit *super flumen Chebar*, quod multi volunt esse Euphratem: sed nullam rationem afferunt, nisi quod in terra illa non reperiebant alium fluvium celebrem. Tygris enim nomen suum perdit dum influit in Euphratem. Hinc factum est igitur, ut divinaverint Euphratem hoc loco vocari Chebar. Sed nescimus in qua parte exsulaverit propheta noster: et potest fieri, ut vel in Mesopotamia, vel supra Chaldaeam habitaverit. Deinde probabile est, quum Euphrates esset diductus in multa brachia, imposita fuisse nomina peculiaribus illis rivis. Sed quia nihil habemus certum, malo hoc relinquere in suspensio. Quod autem *ad ripam fluminis propheta visionem* accepit, argute quidam inde colligunt aquas esse quasi dicatas revelationibus. Deinde ubi causam afferre volunt, dicunt aquas esse terra leviores: et quia prophetas necesse est exurgere supra terram, ideo aquas esse aptas revelationibus. Alii ad vim ablundi hoc trahunt, et volunt etiam ita figurari baptismum. Sed illas argutias omitto, quae per se evanescent. Deinde libenter etiam abstineo, quia hoc modo scriptura non habet suam soliditatem. Scimus quidem plausibiles esse eiusmodi speculationes: sed in scriptura debemus quaerere certam et firmam doctrinam, in qua acquiescamus. Inepte etiam torquent locum illum: Super flumina Babylonis sedimus et flevimus: quasi populus ad ripas se contulerit dum volebat precari, et se exercere in pietate. Quin potius illic describitur situs regionis. Fuit enim quasi irrigua, sicuti nuper dictum fuit. Dicit *coelos fuisse apertos*, et *se vidisse visiones Dei*. Coelos suos aperit Deus, non quod scindantur re ipsa, sed ubi discussis omnibus obstaculis, facit ut fidelium oculi usque ad gloriam ipsius coelestem penetrent. Nam si millies scindantur coeli, quae tamen tanta erit perspicacia, ut ad gloriam usque Dei perveniat? Sol apparet nobis exiguus, quum tamen sua magnitudine longe superet terram: deinde alii planetae, excepta luna, sunt quasi exiguae scintillae: omnia etiam astra. Quum igitur lux ipsa obtenebrescat antequam acies nostra illuc penetret, quomodo usque ad gloriam Dei incomprehensibilem transcendet adspectus noster? Sequitur ergo, quum Deus coelos aperit, simul dare novos oculos servis suis: quia alioqui deficerent non tantum in medio spatio, sed in decima vel centesima parte. Sic quum Stephanus vidit coelos apertos, non dubium est quin illuminati fuerunt eius oculi insolita virtute, ita ut supra caput hominis perspiceret. Sic in Christi baptismo aperti sunt coeli, hoc est Deus apparuit ac si Ioannes Baptista evectus esset supra nubes. Hoc sensu nunc dicit propheta *apertos fuisse coelos*. Addit *se vidisse visiones Dei*. Quidam putant hac voce notari visiones praestantissimas, quia divinum vocatur

in scriptura quidquid excellit: montes Dei vocantur excelsi, ita etiam arbores Dei. Sed videtur illud frigidum. Ego itaque non dubito quin visiones Dei appellet propheticas, et ita profitetur se a Deo missum esse, quod scilicet exuerit quodammodo hominem, ubi Deus mandavit ei partes docendi. Et mirum non est ipsum loqui de visionibus Dei: quia aliqui incredibile fuisset, posse emergere ex Chaldaea aliquem prophetam. Quaerebat Nathanael, an ex Nazareth posset aliquid boni prodire: et tamen Nazareth erat in terra sancta. Quomodo igitur persuasum fuisset, lucem coelestis doctrinae fulgere in Chaldaea, et illinc etiam oriri testimonium gratiae Dei? exercere etiam Deum illic sua iudicia per os prophetae? Nunquam hoc fuisset creditum, nisi obsignata fuisset Dei vocatio, idque raro modo et singulari. Iam quod addit, *illum fuisse quintum annum captivitatis Ioachim*, vel Iechoniae, aut Iechaniae, minime dubium est quin his verbis oblique perstringat obstinationem populi. Nam si Deus nos duriter percutiat initio quidem tumultuabimur, sed paulatim necesse est nos mansueferi. Quum ergo non fuit domita contumacia populi illius quinque annis, hinc colligitur quantopere fuerint Deo rebelles. Neque interea parcat reliquis. Nam qui Hierosolymae erant, putabant secum praeclare fuisse actum, quod non migrassent in exilium cum suis fratribus. Ita ipsos despiciebant, sicuti saepius vidimus apud Ieremiam. Quum ergo sibi placerent qui adhuc residui manebant in patria, et putarent suam sortem esse optimam, propheta hic notavit tempus, quia necesse fuit prosterni illam ferociam: et quum ita sese opponeret Ieremiae vaticiniis, adiungi secundum malleum, quo veluti retunderentur. Haec igitur ratio est cur loquatur de anno quinto captivitatis Ioachim. Sequitur,

3. *Fuit sermo Iehovae ad Ezechielem filium Buzi sacerdotem, in terra Chaldaeorum, super fluvium Chebar: et fuit super eum illic manus Iehovae.*

Non repetit copulam, quae initio posita fuit: et posset videri mirum, quod librum incipiat a copula. Nam quum dicit, *et fuit*, videtur aliquid notari superius. Quum ergo nihil praecesserit, videtur hoc esse absurdum. Sed probabile est, subesse obliquam antithesin, vel comparisonem inter prophetias, quae diu vigerant Hierosolymae, ubi erat propria et genuina illarum sedes, et inter hanc prophetiam, quae oriebatur a Chaldaea: quasi diceret, etiam apud Chaldaeos. Ergo particula *et* tantundem valet atque particula etiam, *et*. Sensus ergo est, postquam Deus frustra servos suos exercuit usque ad fatigationem, quum prophetae multi Hierosolymae functi sunt suo officio, nunc quoque

ipsum loqui in Chaldaea. Dicit ergo *fuisse sermonem Iehovae ad ipsum*. Nescio cur somnient quidam hic Ieremiam vocari Buzi, nisi quod Iudaeis persuasum est, et quidem inscite, nunquam patrem prophetae exprimi, nisi qui fuerit propheta. Coarguitur illa inscitia aliis locis. Sed hic certe pudentia est eorum curiositas, quum volunt istum Buzi esse prophetam: quia autem neminem reperiunt, fingunt esse Ieremiam. Quasi vero probabile esset, patrem fuisse relictum Hierosolymae, filium autem fuisse exsulem: illud certe nihil coloris habet. Sed quia erat ex genere sacerdotali, ideo dicit *se esse filium Buzi*. Oportuit enim prophetam nostrum habere aliquod nomen, quia si fuisset ex obscura plebe vix fuisset auditus. Ergo sacerdotalis dignitas aliquid valuit, ut facilius eum admitterent. Iam diserte exprimit quod ante dixi, *in terra Chasdim*, ac si diceret tametsi Deus antea non fuisset solitus prophetas suos excitare in longinquis terris, atque adeo pollutis: tamen nunc mutata esse hanc rationem, quia etiam apud Chaldaeos fuerit praeditus spiritu prophetico. Et emphatice etiam additur particula *et*, *fuit super ipsum illic*, inquit. Nam aliqui exhorruissent Iudaei Ezechielem, quasi aliquod portentum, quum audirent ex Chaldaea profectum esse Dei sermonem: quid? an Deus polluet atque contaminabit suam doctrinam, ita ut exoriatu illinc? Quales sunt Chaldaei, ut Deus erigat illic sedem suam? Habet autem domicilium in monte Sion, hic colitur et invocatur. Ergo necesse est hic ardere eius lucernam, quemadmodum saepius testatus est per prophetas. Talibus ergo iactantiis opponit propheta, Deum iam coepisse etiam loqui in Chaldaea, et illic conspicuam fuisse eius virtutem. Dicit *sibi datum fuisse sermonem Iehovae*, quia scimus unum Deum esse audiendum, et prophetas non aliter esse audiendos, quam si proferant quod ab ipso profectum est. Ergo necesse est omnes ecclesiae doctores prius fuisse discipulos, ita ut solus Deus ius suum retineat, et sit unicus dux et magister. Ut igitur penes unum Deum resideat autoritas, prophetae ubi audiri postulant simul adiungunt se non afferre sua commenta, sed fideliter tradere quod a Deo sumpserunt. Sic ergo propheta noster. Ego haec levius attingo, quoniam alibi fusius tractata sunt. Tandem addit, *super eum fuisse manum Iehovae*. Quod quidam manum exponunt prophetiam, videtur mihi esse leve ac dilutum. Ego itaque manum accipio pro virtute, quasi diceret Ezechiel se fuisse indutum virtute Dei, unde constaret ipsum electum esse prophetam. Manus igitur Domini fuit testimonium novae gratiae, ut Ezechiel posset quasi pro imperio subicere sibi omnes captivos, quoniam gestabat Dei personam. Posset hoc etiam referri ad efficaciam doctrinae. Dominus enim non tantum suggerit

verba servis suis, sed etiam operatur arcano spiritus sui instinctu, nec patitur vanum esse illorum laborem. Posset igitur locus hoc modo accipi. Sed quoniam propheta hic duntaxat sibi sumit quod erat necessarium, et ita vendicat sibi locum et gradum prophetae: ideo quum loquitur de manu non dubito quin notetur intrinseca, ut ita loquar, operatio. Est quidem haec quoque spiritus sancti interior efficacia, ubi virtutem suam profert in auditoribus, ut fide amplectantur sermonem: verum etiam si omnes auditores sint surdi, et in fumum abeat Dei sermo, intrinseca tamen Dei virtus est in ipsis prophetis: hoc designat Ezechiel *sibi a Deo fuisse datum*. Hic ego finiam, quia cogerer statim abrumpere, et veniendum erit ad visionem, quae est omnium difficillima.

Iam excutienda est nobis visio, cuius obscuritas ita deterruit Iudaeos, ut vetuerint eius explicationem aggredi, vel tentare. Atqui vel frustra Deus apparuit prophetae suo, vel cum aliquo fructu: illud dicere esset nimis absurdum. Quod si utilis est nobis visio, necesse est eam intelligi saltem aliqua ex parte. Si quis excipiat, fuisse oblatam prophetae non autem reliquis: cavillum illud facile diluitur, quia scripsit propheta quod hic legimus in communem usum totius ecclesiae. Iam si quis interroget an visio sit dilucida, fateor esse valde obscuram, neque profiteor me ipsam intelligere: sed tamen quod Deus nobis proposuit non modo inquirere licet, atque utile est, sed etiam necessarium. Esset igitur turpis socordia, claudere sponte oculos, et non attendere ad hanc visionem. Caeterum modo gustemus in summa quid Deus voluerit, hoc iam erit non levis momenti: et sufficiat nobis non solum mediocris aliqua intelligentia, sed etiam tenuis. Hoc breviter volui praefari: nunc venio ad ipsa prophetae verba.

4. *Et vidi, et ecce ventus turbinis (vel procellosus) veniens ab aquilone: nubes magna, et ignis involutus (vel contortus), et splendor ei undique: et e medio eius tanquam facies Hasmal e medio ignis.*

Primo videndum est quorsum spectet haec visio. Mihi vero dubium non est, quin Deus voluerit servum suum instruere autoritate: deinde voluerit terrorem iniicere populo. Quum ergo hic describitur nobis formidabilis Dei forma, primo hoc referri debet ad doctrinae reverentiam. Negotium enim erat prophetae cum duris et prae fractis hominibus, quemadmodum satis notum est, ac melius videbimus in progressu. Oportuit igitur subigi illam arrogantiam: alioqui propheta surdis verba fecisset. Sed Deus respexit in alium finem. Est igitur tenenda analogia, vel similitudo inter hanc visionem,

et doctrinam prophetae: hoc unum est. Quantum vero ad ipsam visionem spectat, quidam per quatuor animalia intelligunt quatuor tempora anni, et existimant hic celebrari Dei potentiam in totius mundi gubernatione. Sed illud est nimis remotum. Quidam volunt repraesentari quatuor virtutes, quia in homine refulget imago iustitiae, ut dicunt: in aquila vero prudentiae, in leone fortitudinis, in bove temperantiae. Sed quamvis hoc fuerit subtiliter excogitatum, nihil tamen habet solidi. Alii in contrariam partem accipiunt, nempe hic designari quatuor passionem, metum et spem, tristitiam et laetitiam. Alii putant notari tres animi facultates. Nam in animo τὸ λογικὸν est sedes rationis, θυμικὸν vero est pars irascibilis, ut vocant, ἐπιθυμητικὸν est quod vocant concupiscibile, addunt συντρεφεῖν in quarto, id est conscientiam. Sed argutiae illae etiam sunt pueriles. Recepta olim opinio fuit, sub hac figura depictos fuisse quatuor evangelistas: volunt Matthaum conferri homini, quia a Christi generatione incipiat: Marcum vero leoni, quia incipiat a praedicatione Ioannis: Lucam volunt similem esse bovi, quia initio narret de sacerdotio: Ioannem vero aquilae, quia penetret usque ad coeli arcana. Sed in hoc quoque figmento nihil est firmum: quin potius illa omnia evanescent si propius excutiantur. Alii putant describi gloriam Dei in ecclesia, ideo volunt animalia hic sumi pro perfectis, qui iam fecerunt maiores progressus in fide: rotas vero pro infirmis et rudibus. Sed postea congerunt multas ineptias, quas utilius est prorsus sepelire, quam sumere multam operam in ipsis diluendis. Illa igitur omnia repudio. Nunc tamen videndum est quid sibi voluerit propheta. Iam dixi consilium Dei fuisse, quum prophetae mandata daret, simul eum ornasse, ut doctrina eius non esset contemptibilis. Sed specialis ratio quum attigi simul consideranda est, nempe Deum breviter hoc symbolo ostendisse quorsum prophetam suum mitteret. Nam visiones similitudinem ut plurimum habent cum doctrina. Et hac ratione, meo iudicio, dicit Ezechiel *se vidisse aquilonarem ventum*. Iam populus expertus fuerat Dei vindictam, quum usus esset tam Assyrii quam Babylonis ad eius castigationem. Iechonias sponte migraverat in exilium, ut vidimus: putabant tamen Iudaei sibi fore tranquillum nidum in urbe et patria: ac ridebant eorum facilitatem qui tam cito exsulaverant. Propheta igitur dicit *se vidisse ventum procellosum ab aquilone*. Impetus venti aut tempestas, cuius fit mentio, haud dubie referri debet ad iudicium Dei. Voluit ergo incutere Iudaeis horrorem, ne ita torperent in sua securitate. Postquam vero loquutus est de procella vel tempestate, subiicit *se vidisse quatuor animalia, et quatuor rotas implicitas*, ut significet non fortuito motus illos exortos esse, sed a Deo profectos. Coniungi ergo

debent haec duo, nempe procellam fuisse excitatam a septentrione: Deum vero in solio suo fuisse conspectum, qui autor esset illius procellae. Sed interea, ut maiestas Dei melius afficiat Iudaeos, simul dicit *se vidisse quatuor animalia, et quatuor rotas coniunctas*. Per quatuor animalia intelligit Cherubim: et non opus est aliunde petere expositionem. Ipse enim cap. 10 testatur, quum vidisset Deum in templo, fuisse haec quatuor animalia sub Dei pedibus, et dicit fuisse Cherubim. Iam videndum est cur quatuor animalia hic enumeret, quum duo Cherubim complexi fuerint arcam foederis: deinde cur adscribat singulis quatuor capita. Nam si voluit sermonem accommodare ad formam sanctuarii, cur non posuit duos Cherubim, quibus Deus contentus fuit? Videtur ergo hic discedere a praescripto ipsius Dei. Iam quatuor capita et pedes rotundi non conveniunt duobus Cherubim, a quibus circumdata fuit arca foederis. Sed solutio in promptu est, prophetam sic alludere ad sanctuarium, ut tamen simul inflectat suum sermonem ad ruditatem populi. Nam religio tunc fere obsoleverat, et tantus fuerat contemptus legis, ut nescirent Iudaei quanam esset sanctuarii utilitas. Deinde sic Deum colebant ac si procul ab ipsis distaret, neque reputabant eius providentiam in rebus humanis. Videmus enim hic quam crassus fuerit ipsorum stupor, ita ut toties percussi tamen nunquam expergerent. Quia ergo fere obtorpuerant Iudaei, necesse fuit proponi illis novam formam: et ideo propheta dimidiam partem mutatur ab ipso sanctuario, dimidiam vero partem assumit, quae necessaria erat populo tamen rudi. Quanquam nihil ipse confinxit ex suo cerebro: sed nunc loquor de consilio spiritus sancti. Ergo Deus noluit abstrahere Iudaeos a sanctuario (nam illud erat fundamentum omnis rectae intelligentiae) sed quia videbat non sufficere formam illam legalem, ideo addidit subsidium novum, quia dedit singulis Cherubim quatuor capita: deinde voluit Cherubim esse quatuor. Nunc quod numerum spectat, non dubito quin Deus voluerit docere, diffundi suam virtutem per omnes mundi plagas. Scimus enim mundum in quatuor partes dividi. Ergo ut sciret populus Dei providentiam ubique dominari in mundo, locati sunt quatuor Cherubim. Hoc quoque memoria repetere convenit, per Cherubim designari angelos, vel per Seraphim. Vocantur enim Seraphim ab Isaia sexto capite, qui vocantur Cherubim hoc loco, et 10. cap. Scimus autem angelos esse potestates, et principatus: et scimus his elogiis insigniri, ac si vocaret eos scriptura ipsius Dei manus. Quoniam ergo Deus operatur per angelos, et utitur illis tanquam ministris suae potentiae, ideo quum angeli prodeunt in medium, illic etiam conspicua est Dei providentia, et potestas in regendo toto mundo. Haec igitur

ratio est cur non duo tantum Cherubim propositi fuerint ante oculos prophetae, sed quatuor: quia oportuit Dei providentiam in rebus terrenis patefieri. Populus enim tunc imaginatus fuit Deum inclusum esse in coelo. Ergo propheta non tantum in coelo ipsum regnare docet, verum moderari res terrenas. Et hac ratione, et hoc fine extendit eius potentiam per quatuor mundi plagas. Cur autem singulis animalibus attribuit quatuor capita? Respondeo, virtutem angelicam hic nobis demonstrari in cunctis animantibus. Est tamen synecdoche, quia Deus per angelos suos operatur non tantum in hominibus et reliquis animantibus, sed in cunctis creaturis. Verum quia res exanimas non habent agitationem ex se ipsis, ideo Deus quia, ut dixi, volebat rudem et crassum populum instituere, proposuit sub animalibus imaginem rerum omnium. Quantum vero ad animantes spectat, homo tenet praecipuum gradum, quia formatus est ad imaginem Dei, leo inter feras bestias dominatur: bos autem quia est animal utilissimum, representat omnes animantes domesticas, vel cicures, ut loquuntur. Quoniam autem aquila est avis regia, ideo comprehenduntur aves omnes sub hac voce. Ego hic non fabrico allegorias, sed tantum literalem sensum amplector. Illud videtur mihi iam satis esse firmum, quod Deus angelicas inspirationes significet per quatuor Cherubim, et extendat ad quatuor mundi plagas. Iam ut simul pateat, nullam creaturam a se ipsa moveri, sed omnes agitationes esse ex arcano Dei instinctu, ideo singulis Cherubim tribuit quatuor capita: quasi diceret angelos exercere imperium Dei in toto orbe, non tantum in parte aliqua: deinde sic agitari omnes creaturas, ac si coniunctae essent cum ipsis angelis. Dicit ergo esse quatuor singulis capita, nempe quia si fidei oculis reputemus quomodo Deus mundum gubernet, apparebit in omni agitatione virtus illa angelica. Ergo perinde est ac si angeli gestarent capita omnium animalium, hoc est in se comprehenderent palam et conspicue omnia elementa, et omnes mundi partes. Hoc de quatuor capitibus. Quantum attinet ad quatuor rotas, non dubito quin omnes conversiones significant, quas vulgo nominant revolutiones. Nam videmus mundum converti subinde, et quasi induere novas facies: perinde est ac si rota una sese volveret, aut aliunde impulsa conficeret suum cursum. Quoniam ergo nullus est firmus status in mundo, sed assiduae conversiones cernuntur. Ideo propheta hic angelis coniungit rotas: quasi diceret quidquid mutationum cernitur in mundo non fortuito oriri, sed aliunde pendere, nempe ab angelis, non quod ipsi propria virtute quidquam moveant, sed quatenus sunt manus Dei, ut iam diximus. Et quia conversiones istae sunt contortae, dicit propheta *se vidisse rotam in rota*. Neque enim conti-

nus est rerum cursus: sed ubi Deus aliquid coepit agere, videtur retrocedere, ut iterum videbimus: deinde multa inter se concurrunt: unde Stoici finxerunt fatum ex causarum connexione, ut vocant. Deus autem longe aliter hic suos docet, nempe sic mundi conversiones esse implicitas, ut tamen pendeat omnis agitatio ab angelis, quos ipse moderatur pro suo arbitrio. Et ideo rotas dicuntur oculatae. Nec dubium est quin Deus opposuerit stultae hominum opinioni hanc formam rotarum: quia homines fingunt caecam fortunam, et volvi temere omnia nescio quo turbulento impetu. Deus autem etiam si rotis comparet conversiones quae in mundo accidunt, dicit tamen *rotas illas esse oculatas*, quasi ostenderet nihil fieri temere, vel caeco fortunae impetu. Certe illa imaginatio a caecitate nostra prodit: caecutimus ipsi in luce, et ideo quum Deus operatur, putamus ipsum versare sursum et deorsum omnia: et quia non audemus evomere tam crassam blasphemiam adversus eum, dicimus fortunam inconsiderate agere: sed interea transferimus imperium Dei ad ipsam fortunam. Refert Seneca de quodam morione, qui apud socrum eius fuerat: confectus senio perdiderat usum oculorum: clamabat se nihil tale esse promeritum, ut coniectus esset in tenebras: putabat solem non amplius lucere in mundo, ipse autem erat caecus. Idem et nobis contingit: caecutimus, quemadmodum dixi, et interea volumus reiicere caecitatis nostrae causam in ipsum Deum. Quia autem non audemus aperto ore ipsum criminari, imponimus illi fortunae nomen. Ergo hac ratione dicit propheta *rotas fuisse oculatas*. Nunc tenemus summam visionis. Sed iam veniendum erit ad singulas partes. Postquam dixit *ventum exortum fuisse ab aquilone, et nubem magnam*, adiungit, *Ignis etiam erat involutus*. Utitur Moses 9. cap. Exodi hac eadem voce quum loquitur de procella, quam excitavit in Aegypto. *Ignis ergo erat involutus* vel contortus: et *splendor igni*. Quidam argute exponunt hanc partem, ignem fuisse splendidum, quia obscura non sint Dei iudicia, sed exposita omnium oculis. Nescio an id voluerit propheta: mihi non potest persuaderi. Sed describitur hic nobis, usitato scripturae more, Dei maiestas. Dicit ergo *ignem fuisse splendidum in circuitu*. Tandem dicit *fuisse tanquam adspectum Hasmal in medio ignis*. Hasmal volunt multi esse angelum, vel effigiem incognitam: sed sine ratione, meo iudicio. Non dubito igitur quin Hasmal sit color insignis. Hieronymus post Graecos vertit electrum, miror cur dicat auro et argento esse pretiosius. Conficitur enim electrum ex auro et quinta parte argenti. Ergo non excellit supra aurum et argentum: itaque in eo hallucinatus est. Sed sive sit electrum, sive alius color insignis, hinc clarius innotuit Dei maiestas prophetae, ita ut in admirationem rapi debuerit:

Calvini opera. Vol. XL.

quanquam visio non tantum eius causa privatim oblata fuit, sed (quemadmodum admonui) in usum totius ecclesiae. Fuit ergo color diversus ab igne, ut inde colligeret propheta, ignem illum esse coelestem: deinde symbolum esse gloriae Dei, et non habere similem formam igni communi. Nunc sequitur,

5. *Et e medio eius similitudo quatuor animalium, et hic adspectus eorum, similitudo hominis ipsis.*

Cur Deus sub forma quatuor animalium ostenderit quatuor angelos prophetae suo, iam diximus. Necesse enim fuit aliquantum deflectere a sanctuario, quoniam frigeat totus legalis cultus apud homines profanos. Deus ergo quasi e coelo descendit, et apparuit familiariter in terra: ac si diceret se non tantum regnare sursum inter suos angelos, sed hic exercere suam virtutem, quia angeli versentur in terra, et occupent omnes mundi plagas. Summa est, Dei providentiam ubique diffusam esse. Dicit autem *fuisse in illis animalibus formam hominis*: quod non videtur consentaneum esse cum reliquo contextu. Paulo post dicit fuisse singulis animalibus quatuor capita, deinde fuisse pedes rotundos, aut vitulinos, ut alii vertunt: sed hic dicit fuisse formam hominis. Solutio est, quamvis aliquid fuerit diversum, tamen formam hominis primas tenuisse. Nec vero dubium est quin Cherubim conspecti fuerint a propheta tanquam Dei angeli. Alae etiam non conveniunt hominibus: sed intelligit staturam ipsam, ut loquuntur, fuisse humanam. Quamvis ergo non prorsus fuerint hominibus similes, tamen quoad totum corpus, fuit humana similitudo. Nunc ergo tenemus cur dicat *similitudinem fuisse hominis*. Sequitur,

6. *Et quatuor facies cuique, et quatuor alae cuique ex ipsis.*

Iam venit ad ipsa capita et alas. Volunt tamen multi fuisse quaterna capita animalibus: deinde in singulis capitibus apparuisse quatuor formas: alas etiam extendunt multo longius, quia affingunt singulis quatuor capitibus quatuor alas: alii vero se decem. Sed non videtur hoc congruere prophetae verbis. Dicit simpliciter *fuisse quatuor capita uniusque*, deinde *quatuor alas*. Respondent inter se alae et capita, sed unum animal tantum quatuor capitibus fuit praeditum. Non ergo plures alas habuit quam quatuor: et hoc iterum melius patebit ex contextu. Postea adiungit,

7. *Et pedes eorum pes rectus, et planta pedis eorum tanquam planta pedis vituli* (ego ex hoc loco

conicio puncta fuisse mutata*), quia לַיִם significat rotundum et hic לַיִם ponitur, hoc est vitulus: sed nescio cur diceret propheta pedes fuisse vitulinos aut similes vitulo, videtur hoc esse alienum: etsi de re parva non contendo), et scintillas iaciebant (alii vertunt et scintillae) tanquam adspectus chalybis politi.

Videtur hoc additum fuisse exegetice. Quia enim loquutus fuit Ezechiel de forma hominis, ideo adiungit pedes fuisse rectos: quanquam dicit pedes fuisse vel rotundos, vel vitulinos. Quantum attinet ad rectitudinem, ego refero non tantum ad pedes, sed ad ipsa crura. Perinde est igitur ac si dixisset stetisse animalia illa, quemadmodum solent homines. Nam differimus a brutis animalibus quae prona in terram respiciunt. Sicut dicit non abs re poeta, dum commendat singularem quam Deus hominibus contulit gratiam,

Os homini sublime dedit, coelumque videre
Iussit, et erectos ad sidera tollere vultus.**)

Hoc idem nunc significat propheta, quum dicit rectos fuisse pedes animalibus. Dicit ergo non fuisse animalia quae haberent quidquam affine brutis, sed quae referrent humanam imaginem, vel similitudinem. Dicit tamen pedes fuisse rotundos, et hoc videtur ad agilitatem spectare, vel ad varietatem cursus: quasi diceret pedes non fuisse directos in unam partem, sed ita ut quocunque Deus impelleret illa animalia, facile ipsis esset progredi, quoniam pedes rotundi erant. Si quis velit vel ad latus dextrum vel ad sinistrum iter facere, sentiet se pugnare cum natura, si velit etiam retrogredi: si autem rotunditas sit in pedibus, aut forma vitulina, poterit cursum flectere in omnes partes. Videtur ergo talis notari agilitas in animalibus. Quod attinet ad scintillas quae rutilabant instar aeris vel chalybis politi, scimus hanc similitudinem non semel occurrere in scriptura, ubi scilicet Deus vult attentos reddere servos suos, proponere figuras novas, quae ipsos in admirationem trahant. Idem ergo prophetae nostro contigit, quia si apparuisset duntaxat color carnes in ipsis animalibus, hoc fuisset fere neglectum: saltem propheta non tanta attentione considerasset quid vellet illud spectaculum. Sed quum videret crura rutilantia, et videret scintillas undique micantes tanquam ex chalybe polito, tunc necesse habuit mentem suam vehementius applicare ad hanc visionem. Nunc ergo videmus cur dicat adspectum crurum fuisse instar chalybis politi, et scintillas illic micasse. Sequitur,

8. Et manus hominis sub alis (de sub alis) super quatuor latera (vel angulos), et facies et alae ipsis quatuor.

Iam propheta etiam dicit manus fuisse sub alis. Scimus quoniam manus sunt praecipua instrumenta agendi, hac voce notari saepe omnes actiones: unde purae manus, et immundae, significant opera hominum vel polluta vel munda. Quod autem dicat propheta fuisse animalia haec praedita manibus, significat fuisse apta ad exsequendum munus sibi iniunctum. Qui enim manibus caret, inutilis iacet, nec potest opus ullum suscipere. Ergo ut propheta vigorem angelicum exprimat, dicit manus fuisse in ipsis animalibus. Hoc etiam refertur ad humanam figuram: sed manus aliquid proprium designant, nempe quod fuerit agilitas in ipsis animalibus, ut possent exsequi quidquid mandabat Deus. Dicit autem fuisse sub ipsis alis: quibus verbis significat angelos non habere motum ullum a se ipsis: deinde non ferri quocunque visum est, sed agitari divinitus: denique temperari omnes eorum actiones ipsius Dei arbitrio. Nam haud dubie per alas tam hoc loco, quam similibus intelligere oportet aliquid plus quam humanum. Quum igitur alae quibus vestita fuerunt animalia, nihil aliud significent, quam arcum Dei instinctum, sequitur manus sub alis absconditas non aliud notare quam angelos non moveri intrinseca sua virtute, ut loquuntur, sed aliunde impelli, nempe ipsius Dei virtute: deinde non ferri temere huc et illuc, sed Deum moderari omnes eorum actiones, flectere, ac dirigere quocunque visum fuerit. Haec ratio est igitur cur dicat propheta se vidisse manus in animalibus: deinde manus illas fuisse sub alis. Repetit secundo fuisse facies et alas ipsis quatuor. Quod autem dicit in angulis, hoc etiam notatu dignum est: quia perinde est ac si diceret animalia habuisse virtutem agendi, quae ad omnes partes spectaret, non quod quaternae fuerint manus. Quanquam primo intuitu videtur hoc notare quum dicit in quadrangulis, vel in singulis angulis: sed intelligit duntaxat manus sic apparuisse in animalibus, ut essent manus praesto ad agendum quocunque Deus vellet animalia illa impellere. Nunc sequitur,

9. Sociatae erant quaeque ad aliam alarum (hoc est, alae sociatae erant quaeque ad alteram alarum) ipsorum (animalium): non revertebantur in gradiendo (hoc est, quum incederent non revertebantur, וָאֵן) vir (vel quisque, id est unumquodque animal) versus faciem suam ex opposito (vel e regione faciei suae, ad verbum) incedebant.

*) Scil. Segol et Tsere.

**) Ovid. I. Metamorph. v. 85.

Dicit iam alas fuisse coniunctas, quod paulo post clarius exponet. Dicit enim alas sursum fuisse

coniunctas, et duas fuisse ita extentas, ut vestirent corpus ipsum vel tegerent. Sed hic brevius attingit quod paulo post tradet pluribus verbis. *Alae ergo ipsorum sic sociatae erant* ut altera alteram contingeret. Postea aliud tradet, nempe *sic animalia iter fecisse, ut, non reverterentur*: videtur paulo post secum pugnare, ubi dicit animalia cursitasse instar fulguris, deinde fuisse reversa. Sed duo haec non male conveniunt, quia paulo post etiam addet explicationem, nempe animalia sic fecisse iter ut tenderent continuo cursu in finem suum, vel scopum: non sequitur illic quiescere postea. Ergo animalia quum iter facerent non deflectebant in hanc vel in illam partem, neque retrogradiebantur, sed peragebant cursum sibi destinatum: postea instar fulguris, habebant tamen diversos concursus. Quid hoc sibi velit hora non patitur nunc exponere: differam ergo in crastinum.

Videndum est cur propheta dicat *unumquodque animal ambulasse versus, vel contra faciem suam*. Ego simpliciter interpretor cursum fuisse rectum, ita ut non aberraverint, neque declinaverint aut ad dextram aut ad sinistram partem. Nam qui vertunt huc et illuc faciem, saepe impingunt: deinde declinant a recta via. Fuit igitur tanta attentio in animalibus, ut semper in scopum tenderent, neque a certo consilio deflecterent. Proinde videmus hic commendari in actionibus divinis certam regulam, et inflexibilem, ut loquuntur. Homines subinde mutant consilium, deinde fluctuantur: et quum aliquid habent propositum, si obrepat diversa cogitatio, quasi sui oblitri, feruntur in contrariam partem. Deus autem ostendere voluit suas actiones ita esse compositas, ut nihil in illis sit obliquum vel erroneum. Diximus enim per animalia repraesentari angelos: in angelis autem proponi effigiem totius gubernationis mundi: quia tenendum est, ipsos esse tanquam Dei manus, quoniam applicat eos in obsequium. Nunc sequitur,

10. *Et similitudo facierum facies hominis, et facies leonis ad dextram ipsis quatuor: facies bovis a sinistra ipsis quatuor, et facies aquilae ipsis quatuor.*

Iam descendit ad facies vel ora ipsorum animalium. Facies enim proprie dicitur totius corporis: hic autem propheta tantum ora intelligit. Dicit igitur *ad dextram fuisse quasi faciem hominis et leonis, ad sinistram vero faciem bovis, et aquilae*. Diximus heri cur angelis Dei adscribat quatuor capita, et totidem facies: quia scilicet tantus erat populi stupor, ut non agnosceret providentiam Dei in singulis mundi partibus. Nam scimus stulta confidentia sic fuisse inebriatos, ut Deum vellent tenere

quasi inclusum in ergastulo. Templum enim illis erat quasi carcer Dei. Ideo propheta ostendit providentiam Dei fulgere in cunctis mundi partibus. Sed quoniam vigor est in animalibus, ideo per synecdochen ponit hic quatuor praecipuas species animalium. Restat tamen una quaestio, et difficilis. Nam capite 10, pro bove ponit Cherub. Quidam vel putant vel saltem respondent procul apparuisse faciem bovis sed propius fuisse Cherub. Vident omnes illud esse cavillum, quia aliter effugere non poterant, excogitarunt figmentum illud, in quo nihil est firmum. Alii existimant Cherub idem esse quod bovem, quod facile refellit compluribus locis. Cherubim enim non habebant bubula capita, ut satis notum est. Ego itaque non dubito quin fuerit aliquid dissimile in secunda visione, ubi Deus prophetae suo in templo apparuit. Dicitur eadem visio propter similitudinem, sed non sequitur, omnia illic fuisse paria. Nec coniectura haec debet repudiari, quia quum se Deus patefecit in Chaldaea servo suo, quemadmodum iam dixi, voluit hac multiplici figura perstringere populi socordiam. Ubi autem secundo in templo apparuit, illic fuit aliquid magis divinum. Hinc igitur varietas, quod pro bove unumquodque animal tunc gestavit faciem Cherub. Ergo praeter totius corporis staturam, fuit etiam aliquod insigne symbolum, unde propheta propius et familiarius cognosceret animalia illa esse Cherubim, vel angelos. Haec ratio videtur esse consentanea, cur Deus formam prophetae suo ostenderit, quae propius accederet ad formam sanctuarii, et ad duos illos Cherubim qui arcam circumdebant. Caeterum, quidam existimant capita sic fuisse disposita, ut caput hominis respiceret versus orientem: caput autem oppositum versus occasum solis. Sed minime dubium est quin quatuor facies simul apparuerint, et oculos etiam direxerint in unam partem: ad dextram quidem erant duae illae formae quas diximus, hominis, et leonis: ad sinistram vero bovis et aquilae. Postea sequitur,

11. *Et facies eorum (animalium: quidam hic subsistunt, deinde accipiunt adversative, alae autem ipsorum extentae erant: sed quia utroque loco ponitur copula, nescio annon melius conveniat legere uno contextu, Facies ergo eorum) et alae eorum extentae (vel divisae) erant ab excelso, cuique loquitur nunc de alis ipsis), colligatae ad socium: et duabus tegebant corpora sua.*

Dicit *tam facies quam alas fuisse extensas*, quia ab uno corpore prodibant quatuor facies. Hic ergo dicit propheta non fuisse simul compactas, quemadmodum posset in uno capite conspici quadruplex forma: esset forma hominis, deinde forma leonis sequeretur: quemadmodum in speculo uno apparent

interdum variae formae, sed quae inter se respondent. Sic etiam poterat lector hic errare, quasi in uno capite exstarent diversae facies: ideo dicit propheta *ab excelso fuisse extensas*, vel divisas. Hic ergo significat caput diversitatem. Quantum ad alas, dicit *fuisse extensas*: et modum simul exprimit, nempe quod *duae alae coniunctae fuerint*, vel colligatae, ut unumquodque animal coniunctum esset proximo. Cohaecebant igitur inter se alis quatuor animalia: hoc propheta intelligit. Quantum ad reliquas alas dicit corpora illis texisse: et ita videmus aliquam esse similitudinem inter hoc spectaculum, et quod oblatum fuit Isaiae, quemadmodum refert cap. 6. Cur autem *alae fuerint simul coniunctae sursum*, ratio videtur satis clara, quod scilicet Deus sic habeat diversos motus, et agitet terram, ut tamen quae videntur inter se configere optime consentiant. *Coniunctio igitur fuit sursum*, hoc est ipsius Dei respectu: quia in terra apparet saepe horribilis confusio: et opera Dei, quemadmodum attigi, videntur inter se pugnare: sed si quis oculos in coelum attollat, videbit optime congruere quae speciem repugnantiae ostendunt infra, hoc est quamdiu sub sidimus in terra et praesenti rerum statu. Postea addit,

12. *Et unumquodque ad (contra) faciem suam ambulabat: secundum quod erat illuc spiritus ad ambulandum (hoc est secundum quod ferebat spiritus ad ambulandum) ambulabant, non revertebantur ambulando.*

Hic repetit propheta fuisse directum iter animalibus *cuique versus vel contra faciem suam*: tertio idem paulo post dicit: neque supervacua est haec narratio, quia ut heri diximus, et paulo post rursus dicendum erit, vix possumus adduci, ut demus gloriam sapientiae Deo. Sicuti enim sumus hebetes, ita putamus Deum miscere omnia inconsiderate, quasi esset in tenebris. Quoniam ergo videntur nobis tortuosae Dei actiones, necesse fuit saepius hoc membrum repeti, nempe *angelos incedere contra faciem suam*, hoc est esse attentos ad obsequium. Nam et filius qui volet morem gerere patri, vel servus domino, saepe tamen tumultuatur, et perturbat quod agendum erat. Quoniam in creaturis apparet semper aliquid confusum, ideo propheta tam diligenter inculcat *angelos ambulare versus faciem suam*, hoc est ita ut tendant ad suum scopum, neque declinent huc vel illuc. Quod autem de angelis pronuntiat, referri debet ad ipsum Deum: quia eius consilium non fuit hic attollere angelicam sapientiam, sed proponit Dei ministros nobis, ut illic cernamus quod unum est ex principiis fidei nostrae, Deum scilicet ita moderari suas actiones, ut nihil illic sit contortum, vel erraticum. Addit quocunque

erat spiritus ad ambulandum ambulabant. Spiritus hic accipitur pro animo vel consilio. Scimus saepe accipi pro vento metaphorice, scimus etiam accipi pro anima hominis: sed hic intelligi debet voluntas: et tamen alludit propheta ad ipsum motum, quo rapiuntur angeli, ubi Deus illorum opera utitur. Quoniam ergo tantus est vigor atque etiam celeritas in angelis, ut similes sint vento, propheta videtur ad hanc similitudinem alludere. Et quod in Psalmo (104, 4) dicitur, Deum facere ventos suos ministros, Apostolus 1 ad Hebraeos capite concinne ad ipsos angelos accommodat. Optime igitur stabit haec analogia, nempe quod *angeli ambularent quocunque ferebat voluntas*: et tamen sub hac voce designet propheta motum illum arcanum, quo Deus flectit angelos suos, prout visum est. Interea confirmat quod nuper vidimus, angelos non temere rapi huc et illuc, sed habere destinatum finem, quia scilicet per ipsos operatur Deus qui est fons omnis sapientiae. Dicit rursus *sic ambulasse, ut non redirent*, hoc est ut non reflecterent cursum suum. Postea tamen dicit *reversa fuisse*. Sed haec conciliare facile est, quia tantum significat non abruptum fuisse cursum. Quum ergo pergerent in unam partem, donec spatium suum conficerent, ambulabant, et tamen postea revertebantur instar fulguris. Neque enim Deus sic angelos suos semel ad opus accommodat, ut postea quiescant: sed quotidie, imo singulis momentis ipsos ad obsequium suum exercet. Quum ergo angeli sint assidui in opere, non mirum est si propheta dicat *ipsos ire et reverti*: et tamen quum dicit *non reverti*, hoc optime convenit, quia scilicet non retrocedunt donec officio suo satisfecerint. Denique haec visio non alio spectavit, nisi ut sciret propheta Deum non deserere in medio cursu opera sua, sicuti in Psalmo (138, 8) dicitur. Quoniam ergo in Dei operibus nullum est inchoatum et mutilum, angeli pergunt, et conficiunt spatium suum usque ad metam: postea revertuntur instar fulguris, ut paulo post dicit. Sequitur,

13. *Et similitudo animalium adspectus eorum tanquam carbones ignis ardentis, tanquam adspectus lampadum discurrens inter animalia: et splendor igni, et ex igne egrediebatur fulgur.*

Oportuit, quemadmodum heri attigi, aliquid divinum splendere in visione, quod Deus proposuit faciem hominis, et bovis, et aquilae, et leonis, in eo in se accommodavit ad populi socordiam, ut dictum fuit: imo ad captum ipsius prophetae: quia ut sumus homines, non possumus penetrare supra coelos. Deus ergo prophetae sui et omnium piorum rationem habuit: sed voluit simul oblique exprobrare stuporem populo. Interea si facies hominis

non fuisset diversa a formis vulgaribus, visio non ita prophetae mentem in admirationem traxisset. Ergo oportuit misceri aliquid coeleste terrenis figuris. Haec ratio est cur animalia fuerint *tanquam ignis accensus*. Nunc ergo tenemus quorsum spectet haec diversitas: quemadmodum ubi Deus Mosi apparuit, si nihil fuisset admirabile, non putasset Moses se a Deo vocari: sed agnovit Deum in rubo, quia videbat rubum ardere, neque consumi. Tunc ergo coepit expergefieri, et reputare sibi offerri divinitus illam visionem. Hoc etiam diligenter observandum est in hoc loco. Et inde etiam colligimus quam humaniter, imo indulgenti nobiscum agat Deus. Nam ab una parte videt quam exiguus sit noster modulus, ideo ad nos descendit: hinc facies animalium, hinc statura corporis, et quae ante retulimus. Iam vero quia videt nos torpere in terra, et quasi iacere ignavos, ideo nos attollit: et huc tendit quod nunc narrat Ezechiel, nempe *adspectum animalium similem fuisse carbonibus ignitis*. Et quoniam carbones qui ab igne sunt extracti aliquando extinguuntur, dicit *carbones illos fuisse arduentes*. Necesse igitur fuit prophetam moveri quum videret animalia non esse animalia, hoc est quum videret in forma animalium esse aliquid coeleste, et quod excederet naturae modum, et superaret etiam humanos sensus: hoc etiam reliquis profuit. Nam quum legimus hanc visionem, agnoscimus ita patefactum fuisse prophetae quod narrat, ut tamen Deus illic resplenderit, neque passus fuerit prophetam suum ambigere. Hinc nobis melius confirmatur eius doctrina, quae tam certis indicibus obsignata est. Interea etiam memoria repetere convenit quod heri diximus, in hac visione fuisse aliquid terrificum, quoniam populus ad omnes minas obdurerat, imo ad plagas ipsas. Deus enim iam exercuerat severa iudicia non modo contra regnum Israelis, sed contra ipsam urbem, et totam terram Iehudah. Captivi tamen mordebant fraenum, et fremebant, quod fuissent in exsilium tracti: interea qui in urbe substiterant, putabant praeclare secum fuisse actum. Quia ergo tanta erat securitas, ideo necesse fuit terrore illis proponi: ut paulo post etiam videbimus. Et dicitur etiam *ignis ardere coram Deo*, ubi non tantum vult conspici nobis suam gloriam, sed ubi vult incutere formidinem, sicuti fecit in promulgatione legis. Et David Psalmo 18 narrat Deum hoc modo sibi apparuisse, quum ab eo servatus est: haud dubie intelligit Deum explicuisse formidabilem suam potentiam adversus incredulos. Sic etiam hoc loco dicit *adspectum animalium fuisse similem carbonibus ignitis et ardentibus*: deinde addit alteram similitudinem, *quod similes fuerint lampadibus*: quanquam exponunt quidam titiones, vel lignum accensum. Sed altera sententia receptior est, et mihi magis probatur. Formam ergo ignis clarius nunc exprimit

propheta, nempe *quod carbones illi fuerint tanquam lampades*. Lampades autem splendorem suum longius emittunt, et videntur radios suos in omnes partes diffundere, quemadmodum sol ubi sereno aere lucet. In summa, intelligit propheta ignem illum non fuisse obscurum, sed plenum scintillis, et inde radios fuisse diffusos, quemadmodum si lampades essent accensae. Postea dicit *ambulasse inter animalia*. Non dubium est quin ignis sic apparuerit in corporibus animalium, ut quasi lampades discurrerent huc et illuc. Neque enim frustra dicit *ambulasse ignem inter animalia*. Vidit igitur propheta formam quasi ignitam in animalibus: sed vidit etiam undique ignem micantem, et quasi lampades accensas, quae agitabantur inter ipsa animalia. Ita voluit Deus ostendere vigorem spiritus sui in omnibus actionibus, ne scilicet illum metiamur nostro modo, quemadmodum haec pravitas est nobis ingenta. Ubi enim sermo fit de operibus Dei, concipimus quod capit nostra ratio, et volumus Deum quodammodo affigere nostris imaginationibus. Deus autem ostendit ubi operatur illic esse vigorem admirabilem, quemadmodum si ignis discurreret. Hinc ergo vigor ille nobis incomprehensibilis. Postea dicit *fuisse splendorem igni, et ab igne egressum fuisse fulgur*. Hoc potuit magis afficere prophetae animum, quum videret ignem splendere insolito modo. Scimus saepe ignem esse lucidum, praesertim ubi flamma accedit. Sed propheta hic aliquid designat minime usitatum: quasi diceret non fuisse ignem qualis conspicitur ubi ligna sunt accensa, sed fuisse ignem splendidum: unde colligere promptum esset, Deum illic proponere visibiles suam gloriam. Et eadem ratione dicit *ab igne egressum fuisse fulgur*. Huc ergo pertinet splendor cuius meminit, quod scilicet mixtus fuerit ignis fulgure. Scimus autem non posse fulgur conspici quin trepidemus. Nam videtur uno momento aer inflammari, perinde ac si Deus vellet mundum quodammodo absorbere. Adspectus ergo fulguris semper nobis terribilis est. Ideo quo magis expavesceret propheta ad visionem, voluit Deus ostendere formam fulguris. Noluit quidem prophetam suum expavescere, nisi quatenus humiliandus erat. Sed quemadmodum initio admonui, visio haec non fuit oblata prophetae in privatum suum usum, sed ut esset utilis toti populo. Interea propheta ipse, ut homo erat, opus habuit hac praeparatione, nempe ut humiliaretur. Nam semper afferimus nescio quid superbiae, quod reddit sensus nostros obtusos, ut non sint capaces gloriae Dei. Ergo ubi Deus vult nobis familiariter innotescere, exuit nos omni superbia, omni securitate. Denique humiliatio principium est verae intelligentiae. Nunc ergo tenemus cur *egressum fuerit fulgur ab igne*: hoc idem postea confirmat.

quod scilicet timorem sui ponet in corda ipsorum, ne unquam discedant ab ipso. Eadem doctrina quam nuper vidimus, nunc iterum repetitur, sed aliis verbis: et ita Deus, quemadmodum dixi, melius illustrat suam gratiam. Dicit ergo *se positurum timorem sui in cordibus hominum*. Iam videmus reffelli puerile illud commentum, quo inebriati sunt papistae, quum dicunt cooperari gratiam Dei, quia scilicet spiritus adiuvat infirmitatem hominum: quasi scilicet ipsi aliquid de suo conferrent, et essent cooperarii. Propheta autem hic testatur timorem Dei esse opus et beneficium spiritus sancti: non dicit, Dabo illis potestatem timendi me: sed *ponam timorem mei*, inquit, *in cordibus eorum*. Videmus ergo ut rursus demonstret efficaciter operari Dei spiritum in nobis, ut formet omnes affectus, non autem relinquat eos flexibiles vel suspensos, quemadmodum Ezechielis 36. capite (v. 27) dicitur, Et faciam ut timeant me: illic etiam confirmat Ezechiel eandem doctrinam quum dicit Deum facturum ut Israelitae eum timeant, non autem ut possint timere. Videmus ut resideat effectus operis et complementum penes Deum ipsum, et spiritum eius. Rursus addit, *Ut non discedant a me*. Videmus clare illas ineptias refutari de media gratia, quae tantum facultatem hominibus offert, quam postea liberum sit amplecti si libuerit. Dicit enim propheta, *ut non discedant*. Et rursus docet perseverantiam non minus quam principium bene agendi esse Dei beneficium, et opus spiritus sancti: et quemadmodum nuper dicebam, si tantum formaret semel Deus corda nostra, ut propensi essemus ad bene agendum, singulis momentis posset diabolus suis insidiis nos abducere a recto cursu, vel ut habet violentos impetus, posset nos abripere sursum et deorsum. Nihil ergo nobis prodesset unius horae gubernatio, nisi toto vitae cursu Deus nobis manum teneret, et perduceret usque ad metam. Hinc ergo sequitur, totum vitae cursum dirigi a spiritu Dei, ita ut non minus finis quam principium bonorum operum debeat adscribi eius gratiae. Ergo quidquid meriti homines sibi arrogant, Deo auferunt, et hoc modo sunt sacrilegi. Posset tamen hic moveri quaestio: videmus fideles saepe labi, nec decies tantum in vita, sed singulis diebus. Quid ergo hoc sibi vult, ubi operatur spiritus Dei esse eius talem efficaciam, ut nunquam deflectant homines a recta via? Si quis respondeat, fideles labi quidem, sed non deficere prorsus, Deum autem hic defectionem notare, quae excutiat omnem Dei timorem, non erit plena solutio. Videmus enim etiam electos ipsos interdum similes esse apostatis. Suffocatur enim in illis Dei timor, et religio: non exstinguitur quidem pietas, sed ne scintilla quidem spiritus in ipsis apparet. Verum notandum est sic inflexibilem perseverantiam fidelibus dari, ut etiam si labantur statim re-

spiscant. Ergo non obstant interruptiones quominus dirigat suos Deus a carceribus usque ad metam, donec conficiant totum spatium. Et ita verum est quod dicit Augustinus, spiritum in nobis ita operari, ut indeclinabiliter bene velimus. Nam comparat statum nostrum cum statu Adae, qualis fuit in prima creatione. Scimus Adam caruisse omni labe, quia formatus fuit ad imaginem Dei. Erat ergo integer ac purus ab omni vitio: hodie sumus adhuc vitiosi, etiamsi Deus nos regeneret suo spiritu, manent tamen semper in nobis carnis reliquiae, et non currimus alacriter ut decebat: imo cogimur exclamare cum Paulo (Rom. 7, 15) nos esse miseros, et fateri nos non facere bonum quod volumus, sed malum quod nobis exosum est. Videtur ergo melior fuisse Adae conditio, quam hodie sit nostra. Respondet Augustinus, melius nobiscum et praestantius agi hodie, quam cum Adam primo parente tunc egerit Deus: tametsi enim ipsum creavit iustum et innoxium, et sine ulla macula, tamen dedit naturam flexibilem, et ideo statim lapsus est Adam cum suo libero arbitrio. Ad quid igitur valuit liberum arbitrium? nempe ut protinus homo caderet, et nos secum ageret praecipites eadem ruina. Haec est laus liberi arbitrii, quod scilicet homo se deiecit in ultimas abyssos, unde nunquam posset surgere. Nunc autem etsi claudicamus, deinde deflectimus saepe a via, et cupiditates pravae nos ad malum sollicitant, et vitiositas nostra obstaculo est ne curramus ut optandum esset: tamen longe excellit nostra conditio, quia Deus nos instruit virtute spiritus sui inter omnia certamina, ut nunquam tamen vincamur vel obruamur. Illa igitur indeclinabilis constantia, ut Augustinus nominat, longe praestantior est, quam fuerat prima Adae excellentia et dignitas. Hoc clare ex prophetae verbis colligitur quum dicit *se positurum timorem nominis sui in cordibus, ita ut nunquam populus deflectat ab ipso*. Iam quaeritur etiam cur hic nulla fiat mentio gratitae iustitiae. Neque enim potest firmum esse Dei foedus, nisi gratis nos sibi reconciliet. Neque enim regeneratio sufficeret ad obtinendam Dei gratiam, quia ex parte duntaxat recte volumus et recte agimus. Sed minime dubium est, quin Deus sub timore nominis sui etiam fidem comprehendat: ideo non excluditur remissio peccatorum, qua redeunt homines cum Deo in gratiam, ubi de regeneratione agitur. Quanquam potest hic locus exponi per synecdochen, quod scilicet propheta parte totum designet. Certe quemadmodum ante vidimus, duobus membris constat novum foedus, nempe quod Deus, ubi nos semel adoptavit in filios, nobis ignoscit, et dat veniam nostris infirmitatibus: deinde spiritu suo nos gubernat: hic autem de secunda tantum parte agitur. Sed potest haec sententia

igitur proportio et aequalitas ostendit in omnibus Dei operibus esse summam moderationem, non quod appareat (quin potius putamus omnia versari turbulento impetu), sed si erigimus sensus nostros supra mundum, haud dubie agnoscere dabitur quod hic describit propheta: nempe in omnibus Dei operibus esse rationem sic dispositam, ut nulla linea possit melius dirigi. Deus ergo dum mundum versat in speciem, servat, quoad se, aequalem modum, ita ut conversiones, vel revolutiones quas vocant, nihil habeant inaequale, ipsius respectu: sed rota una composita sit ad alias omnes. Tandem subiicit *adspectum illarum et artificium*, vel formam *fuisse ac si rota esset in medio rotarum*: sic ut transversa sit complexio unius rotarum ad alteram. Neque enim intelligit fuisse rotam unam maiorem, deinde fuisse minorem: sed intelligit rotas duas sic fuisse implicitas, ut transversa esset complexio. Nunc cur duplices fuerint rotarum videndum est: et heri iam breviter attigi, nempe quia Deus non videtur tenere rectum cursum, sed habere varias conversiones, et quasi inter se contrarias ac si distraheretur agitatio ubi inspirat vigorem creaturis. Ideo dicitur *rota una fuisse in medio rotarum*. Denique hic ad vivum nobis repraesentat Deus quod docet experientia. Nam primum mundus fertur quemadmodum si rotarum currerent: neque id simpliciter, sed accedit etiam tanta varietas, ut nunc videatur Deus proicere suum impetum in dextram partem, deinde contrarium impetum in sinistram. Hoc igitur perinde est ac si duae rotarum simul implicitae forent. Sed non possem nunc ulterius pergere, reliqua differam in crastinum.

17. *Ad quatuor latera sua ambulando ibant, non revertebantur quum ambularent.*

Quod iam satis explicuerat confirmandi causa repetit, *ambulasse ad quatuor latera*, hoc est ut singula animalia rectum suum cursum tenerent. Quod dicit *non fuisse reversa* ad perseverantiam spectat: non quod spatio confecto longius perrexerint: sed quia sine intermissione perrexerint usque ad scopum. Levius attingo quae iam satis fuerunt exposita.

18. *Et circumferentiae ipsis* (dorsa proprie: sed intelligit circumferentias, vel canthos, sunt ligamina ferrea), *et proceritas ipsis, et terror ipsis: et terga ipsarum* (id est circumferentiae vel canthi: circumferentiae ergo) *plena oculis per circuitum ipsis quatuor.*

Quod dicit *fuisse circumferentias in rotis* videri posset supervacuum: sed refertur hoc ad secundum membrum versus, ubi dicit illas circumferentias

fuisse plenas oculis. Hic ergo nunc tantum agendum est *de altitudine, et terrore*. Significat rotas illas fuisse amplas. Quum enim essent rotundae, non potuit altitudo maior esse quam latitudo. Itaque ubi dicit *fuisse altas*, haud dubie significat fuisse tantae amplitudinis, ut solo conspectu incuterent terrorem, quod etiam paulo post addit. Summa est igitur, rotas illas non fuisse vulgares, sed quae excederent usitatum modum, ut ipsa proceritas, vel amplitudo esset formidabilis. Haec autem omnia eo spectarunt, ut propheta ad visionem magis attenderet: quia nisi Dominus quasi violenter nos ad se rapiat, torpemus pro nostra segnitie. Oportuit igitur prophetam variis modis sic affici, ut quum reputaret nihil suis oculis obici vulgare, reverenter sensus omnes suos ad rem considerandam applicaret. Iam quod dicit *circumferentias rotarum fuisse plenas oculis*, significat rotas non temere fuisse versatas, sed motum fuisse consideratum. Si fuissent oculi in aliis partibus, nulla erat utilitas: sed quum rotarum volvantur per suos canthos, hoc est per illa ferrea ligamina, illic vidit propheta defixos esse oculos. Nunc ergo videmus, quavis in speciem Deus mundum huc et illuc verset, nihil tamen fieri nisi ratione et consilio. *Per oculos* enim intelligit propheta providentiam quae nunquam errat. Non dicit cuique rotarum fuisse duos oculos, sed dicit *circumferentias fuisse plenas oculis*: quod multo plus exprimit, quam si dixisset rotas fuisse oculatas: quasi diceret ne minimum quidem motum fuisse in rotis, nisi compositum vel temperatum optima ratione. Et hinc refellitur eorum error, qui putarunt notari annos per rotas implicitas: puto hoc mutuatos fuisse ab Aegyptiis. Nam in hieroglyphicis annus repraesentabatur sub serpentis imagine, qui in se contortus caudam suam morderet. Verum quidem est continuam temporum seriem sic contexi, ut annus annum post se trahat, quemadmodum etiam dicit Vergilius,

Atque in se sua per vestigia volvitur annus.*)

Sed hoc prorsus alienum est a praesenti loco, ubi propheta significat motus, qui videntur nobis confusi, esse tamen compositos, quia Deus nihil agit temere, vel inconsiderate. Nunc ergo tenemus etiam sensum huius partis. Addit,

19. *Et quum incederent animalia, incedebant rotarum prope illa: et quum attollerentur animalia e terra, simul elevabantur rotarum.*

Hoc versu docet propheta omnes mundi conversiones pendere aliunde, nempe a coelesti motu. Diximus enim per animalia repraesentari nobis an-

*) Georg. II. 402.

gelos, quibus Deus arcanam virtutem inspirat, ut per eorum manus operetur. Nunc autem quum dicit rotas ambulasse pro motu illo superiori, hinc sequitur nihil esse in mundo fortuitum, sed Deum pro incomprehensibili sua sapientia sic omnia dirigere, ut nihil accadat nisi ex arcano instinctu, quem nos non perspicimus oculis. Ergo in hac prophetae doctrina tanquam in speculo considerare nos oportet quod absconditum est humanis mentibus. Videmus multa accidere: et interea putamus motus, qui sunt ita multiplices et perplexi, esse confusos. Sed propheta huic perversae imaginationi occurrit, et docet rotas per se quidem quiescere, agitari tamen pro motu superiore, hoc est prout moventur animalia, nempe Cherubim, ita etiam rotas eorum impulsu trahi. Iam ergo quia tenemus consilium spiritus sancti, simul notanda est doctrinae utilitas. Quum videmus homines multa moliri, ut totum mundum perturbent, quum videmus fieri multas conspirationes, deinde parari omnia, quae ad res gerendas spectant: sciamus haec omnia Deum moderari, sed arcano modo, qui superat omnes sensus. Etiam quum videmus multa saepe fieri intempestive, nostro iudicio, sciamus angelos peragere suum officium, et ipsorum motu vel inspiratione rapi quae per se nullum motum haberent. Idem etiam dicendum est de aliis rebus: si hyems vel tepida sit vel nimium rigida, in illo excessu consideremus quod hic propheta docet: nempe Deum pro suo arbitrio sic gubernare temporum dispositionem, ut nihil contingat nisi ab eius inspiratione. *Quum ergo incederent animalia, simul rotae incedebant iuxta ipsa*, inquit, ac si diceret cursum animalium fuisse quasi regulam, ad quam cursum suum dirigerent rotae: et *quum attollerentur*, inquit, *animalia, attollebantur simul rotae*. Sequitur,

20. *Quo erat spiritus ad eundum ambulabant, illuc spiritus ad eundum* (sic enim contexto: nam quod alii coniungunt cum secunda parte versus, nimis est coactum. Repetit ergo propheta quod dixerat, sicuti valde prolixus est in suo sermone: postea adiungit) *etiam rotae attollebantur* (hic attollere capitur pro elevare generaliter, non quemadmodum prius, et proximo versu: attollebantur ergo) *cum ipsis: quia spiritus animalis erat in rotis*. (Ad damus et proximum versum).

21. *Ambulando ambulabant* (hoc est quum ambularent animalia) *ambulabant* (rotae scilicet) *et quum starent* (animalia) *stabant* (etiam rotae): *et quum elevarentur* (hic stricte accipitur verbum tollendi *שׂוּבָה*): loquebatur autem prius sine adiunctione) *attollebantur rotae simul cum ipsis: quia spiritus animalis in rotis*.

Continuat eandem sententiam, rotas scilicet fuisse quasi defixas, non quod iacerent, sed quia stabant absque ullo motu. Hoc autem scimus non esse naturale. Nam rota non potest stare super aliquam partem sui canthi, sed cadet vel ad dextram vel ad sinistram, aut volvetur. Dicit autem propheta rotas fuisse quasi immobiles. Unde sequitur agitationem illarum fuisse extrinsecam, ut loquuntur. Postea pluribus verbis idem confirmat, *quod scilicet steterint rotae cum animalibus, sicuti ambulabant, deinde elevatae fuerint*. Idem ergo propheta recitat quod ante breviter attigit. Sed quavis res ipsa sit obscura, tamen hac copia verborum excitat attentionem, vel sciamus non frustra transferri agitationem rotarum ad animalia, et causam illic residere: quia si hoc breviter fuisset dictum, poterat etiam neglectim transmitti: sed ubi toties dicit propheta rotas fuisse rotas prout tractae sunt ab animalibus, hinc sequitur aliunde pendere, quemadmodum dixi, omnes rerum conversiones, quae cernuntur in mundo. Ratio autem repetitur, *quod spiritus animalis in rotis erat*, hoc est animalium. Est enim hic enallage numeri, sicuti prius. Intelligit autem propheta spiritum animalium fuisse in rotis, non quod rotae quidquam intellexerint, sed quod acceperint vigorem, sicuti luna mutuatur fulgorem suum a sole. Ita sciamus rotas fuisse impulsas, non quod intelligentia animalium transfusa fuerit in rotas. Deus enim non dat hyemi vel aestati, non dat paci vel bellis, serenitati vel tempestatibus, non dat pesti et aliis rebus mentem et consilium: Quid igitur? Nempe neque aer, neque mare, neque terra per se quidquam habent vigoris, nisi quatenus Deus per angelos suos terram in hunc usum dirigit, vel dum applicat consilia hominum huc atque illuc, vel ad bella vel ad pacem. Nunc ergo videmus simpliciter quid sit *spiritum animalium esse in rotis*, nempe quod Deus transfundat virtutem suam per angelos, ut ne passer quidem cadat in terram sine eius providentia, quemadmodum dicit Christus. Ideo quoties nos sollicitant res confusae ad desperationem, veniat nobis in memoriam haec sententia nempe *spiritum animalium esse in rotis*. Et certe quando subinde trepidamus in rebus dubiis: quid fieret nisi acquiescamus in hac doctrina? nempe talem fore rerum omnium exitum, qualem Deus decrevit, quia nihil agitur nisi eius arbitrio: et nullus est motus, nulla agitatio sub coelis, nisi quam ipse inspirat per angelos suos. Nunc sequitur,

22. *Et similitudo super capita animalis* (hoc est animalium) *firmamenti* (expansionis, *רָקִיעַ* est nomen illud quo utitur Moses in historia creationis), *tantumquam adspectus chrystalli* (alii vertunt glaciei) *terribilis, expansi* (firmamenti, vel expansionis extensae

נָטִי refertur ad רָקִיעַ *super capita ipsorum* (animalium) *desuper*.

Iam narrat propheta quod in hac visione prae-
cipuum est, Deum scilicet in solio suo sedisse: quia
si tantum de animalibus et rotis loquutus foret, visio
fuisset parum utilis, saltem fuisset mutila. Sed
ubi Deum locat in suo solio, hinc colligimus ange-
los, qui motum aliis rebus inspirant, per se ipsos
non moveri, nec quidquam habere vigoris. In
summa, propheta hic docet, angelos sic agitare
quaecunque fiunt sub coelo, ut tamen nihil
ipsis debeat adscribi tanquam proprium. Quare?
Deus enim ipsis praesidet, et eorum actiones mode-
ratur. Huc tendit ultima pars visionis, quae nunc
exponenda est. Dicit igitur, *super capita animalium
fuisse similitudinem firmamenti*. Paulatim nos ad
Deum ipsum adducere voluit his verbis: et Deus
etiam ita egit cum suo propheta, ut gradus diversos
sterneret, quo propheta ipse pro captu humanae
mentis paulatim conscenderet ad immensam altitu-
dinem. Non ergo hic loquitur propheta de solio
Dei, sed tantum de firmamento. Ubi enim sursum
attollimus oculos, propius illic nobis apparet Dei
gloria, quam in terris. Certum quidem est, ubique
ipsam fulgere et sursum, et deorsum: sed coelum
habet in se plus praestantiae, quam tota terra: et
quo propius ad Deum accedit, etiam illic magis
conspicua est eius imago. Nam certe illic exseruit
Deus et suam potentiam, et sapientiam multo lucu-
lentiorem, quam in terris. Sol quot in se continet
miracula? Si excutiamus singulos planetas, deinde
si stellas consideremus, necesse erit nos centies in
admirationem rapi. Ergo propheta quum loquitur
de firmamento, quodammodo nos attollit, ut paula-
tim mentes nostrae ad Deum usque perveniant.
Vidit ergo similitudinem firmamenti. Si vidisset
simpliciter firmamentum, non fuisset visio. Nam
hoc expositum est oculis. Nescio cur Graeci verte-
rint στερέωμα, et Latini sint eos sequuti. Nam
רָקִיעַ nihil habet simile, vel affine. Tamen ut
recepto verbo. Coelum igitur quia omnibus expo-
situm est, non poterat prophetam ita attentum red-
dere ut oportuit. Sed *vidit similitudinem firma-
menti*, unde agnovit non esse coelum, sed esse no-
vam formam quae subiciebatur eius oculis, ac si
Deus ipsum in coelum adduceret veluti porrecta
manu. *Super capita animalium ergo erat רָקִיעַ* ex-
pansio, expansa est. Est quidem aliud participium
נָטִי quod significat extensam: נָטָה significat exten-
dere vel expandere: *sicut similitudo crystalli terri-
bilis*, inquit. Fuit ergo color crystalli in hoc coelo
quod propheta vidit: sed terrorem coniunxit Deus,
quia ut iam dictum fuit, pro nostro torpore necesse
est adhiberi quandam violentiam, quum Deus vult
nos totos sibi addicere. *Super capita ipsorum ani-*

malium, inquit *sursum*, nempe ut intelligamus illa
subiecta fuisse summi Dei imperio, quemadmodum
postea videbimus. Sequitur,

23. *Et sub expansione (vel firmamento) alae
ipsorum rectae, quaeque ad sociam suam: cuique ani-
mali duae alae, quibus se operiebat, et cuique duae
alae quibus operiebant se corpora sua (vel in corpo-
ribus suis).*

Est aliqua in verbis obscuritas, sed quae facile
tollitur si notemus duos esse modos tegendi. Nam
alae quae tendebant sursum, operiebant ipsa ani-
malia, hoc est tegebant facies: aliae autem alae,
quae connexae erant corporibus, tegebant corpus
ipsum. Quidam putant esse repetitionem, alae duae
quibus se tegebant, alae inquam quibus tegebant se
et corpora sua, inquit. Sed illud mihi videtur
absurdum. Ego itaque non dubito, repeti quod
ante vidimus, ex quatuor alis binas texisse animalia,
nempe sursum quum attollerentur, et coniunctae
essent inter se, ut ita cuique animali esset con-
nexio cum altero. Fuit igitur una illa tegendi
forma: altera autem, quod alae submissae erant,
quae operirent totum corpus. In summa, propheta
nihil novum adfert, sed inculcat quod ante dixit.
Sequitur,

24. *Et audiui vocem alarum ipsorum, sicuti vo-
cem aquarum magnarum (vel multarum), sicuti vocem
Dei (vel vocem fortis, aut fortem, quod aliis magis
placet) quum ambularent, vocem sermonis sicuti vocem
castrorum (hoc est exercitus): quum starent remitte-
bant alas suas.*

Quod dicit propheta *se audisse vocem alarum*,
explicatio est superioris doctrinae, ubi dicebat rotas
sequutas fuisse cursum animalium, et stetisse, nisi
quum ab animalibus traherentur, hoc nunc clarius
exprimit *per vocem*. Scimus voce mandata exponi:
et haec est communicatio inter homines, ut is qui
imperium habet, ore praecipiat quid velit fieri.
Quoniam ergo quod nuper diximus obscurum erat,
rotas agitari ab animalibus, ideo propheta dicit
fuisse *vocem in motu alarum*. Dixit iam, et repetet
quievisse animalia interdum, et remisisse alas suas.
Quum ergo alae ita essent demissae, nullus fuit
rotarum motus: sed ut rotae obtemperarent agitationi
animalium, dicit *alas fuisse vocales*: non quod rotae
praeditae fuerint auribus, vel quod auscultare po-
tuerint mandata. Sed non potuit aliter propheta
exprimere quod iam dixi, nempe vegetari coelum
et terram motu angelico, nisi diceret in illo motu
esse aliquid simile voci: quasi diceret, quaecunque
accidunt parere Dei imperio. Obedientia autem
haec non potest concipi nisi vox praecedat. Nunc

ergo videmus prophetam contexere suum sermonem, et nova loquendi forma melius exprimere et confirmare quod ante vidimus, rotas fuisse agitatas ab animalibus, nempe quia in ipsis alis fuit vox audita. Iam adiungit *fuisse tanquam vocem aquarum multarum*, vel magnarum. Scimus strepitum magnum edi ubi flumen aliquod impetuosum exundat. Nihil enim magis terribile est illo sonitu. Nam habet aliquid simile fragori, quia videtur minari concussionem toti terrae. Hanc ergo vehementiam nunc exprimit propheta. Adiungit *vocem Dei*. Durum erit hoc exponere de ipso Deo, cui etsi saepe sermo tribuitur, tamen scimus id fieri metaphorice. Atqui oportuit aliquam esse similitudinem externam, quae prophetas ostenderet quod per se non erat visibile. Id autem non potest quadrare voci Dei, nisi vocem Dei accipimus, ut Psalmo 29, de tonitru: Vox Dei concutit et cedros et montes, facit ut abortiant animalia in sylvis: vocem Dei illic David nominat tonitru. Sed nescio an haec metaphora conveniat praesenti loco. Nec tamen si Deum vertere libeat possumus aliter accipere verba quam de tonitru. Alii vertunt שׁוֹרֵי fortem, aut violentum, quod non male conveniet: nisi quod generalis loquutio non satis aptari potest ad hunc locum. Nam oportuit imagines rerum proponi quae altius attollerent prophetas mentem. Porro, si dixisset simpliciter vocem fortis aut hominis violenti, quid hoc erat? Itaque reicere non audeo, designari tonitru: quod si cui non arrideat illa expositio, tantundem valebit, ac si dixisset altisonam vel terrificam: quia scriptura Dei vocat tam cedros quam montes ob eximiam praestantiam. Dicit *quum ambularent*: quia aliqui nullus fuit motus. Dixit enim remissas fuisse alas animalium quum starent. Deinde non opus fuit res terrenas agitari, nisi quum inspiratio praecederet in ipsis animalibus, hoc est in angelis. Addit *vocem sermonis*. Hic longius progreditur Ezechiel, nempe quod vox illa fuerit articulata. Atqui non poterant res exanimis vocem exaudire, verum est: sed quemadmodum dixi, voluit exprimere tale fuisse obsequium in rotis, ac si edoctae fuissent, et Deus diserte et articulate mandasset quidquid fieri volebat: vel tanquam si alae loquutae essent diserto modo, ut rotae non temere postea volverentur, sed pro suscepto mandato. Dicit *tanquam vocem castrorum*. Et haec similitudo diligenter notanda est, quia in exercitu propter multitudinem vix potest unus ad alium respicere, ita ut sit aliqua moderatio: et tamen hoc requirit disciplina militaris. Ergo in castris est magnus clamor et confusus. Interea tamen quisque se ad alios accommodat, et servatur ordo. Propheta igitur significat, quamvis res infinitae simul concurrant, tamen nihil esse indispositum, quia Deus multo meliori ratione gubernat omnes terrenos motus, quam imperator, qui excellit singu-

lari prudentia, regit suum exercitum. Videmus ergo quid voluerit spiritus per hanc partem visionis, nempe comparat ingentibus copiis res quae in mundo geruntur. Sed dicit in multitudine haec esse tamen dispositam rationem, ut quamvis tumultuosi sint clamores, omnia tamen simul probe conveniant. Iterum dicit *quum stabant remisisse alas*. Posset hic moveri quaestio, quomodo quieverint animalia, quum Deus semper operetur? sicuti et Christus dicit, Pater et ego operamur usque in hunc diem. Quum itaque virtus Dei nunquam sit otiosa, quid sibi vult requies animalium? Deus enim operatur per angelos, ut iam visum fuit. Si quiescunt, ergo Deus habet suas intermissiones: illud est absurdum. Sed quum dicit propheta *quiescere*, voluit tantum notare varietatem, quae est in rebus humanis. Nam aliquando res ita sunt tranquillae, ut putemus Deum sumpsisse quasdam vacationes, et feriari in coelo, non quod interea cesset: verum quia non perspicimus agitationes, quae plane ostendant eius virtutem esse in motu vel in actione. Ergo propheta hic duntaxat varietatem illam notare voluit, non quod imaginari debeamus aliquando Deum nihil agere, aut cessare eius angelos: sed quia non eodem et aequali modo semper operatur.

25. *Et fuit vox desuper expansione quae erat super caput eorum: quum ipsa starent remittebant alas suas.*

26. *Et super firmamentum (vel potius expansionem, ut diximus) quae erat super caput eorum tanquam visio (vel adspectus) lapidis saphiri similitudo solii: et super similitudinem solii similitudo tanquam adspectus hominis super ipsum desuper.*

Diximus postrema lectione, quia propheta verba facturum erat de gloria Dei, loquutum fuisse de firmamento, quia ad tantam altitudinem non possunt penetrare humanae mentes, nisi gradatim. Descripsit ergo nobis propheta expansionem coelorum. Iam addit *fuisse similitudinem solii super firmamentum, et sedisse in solio similitudinem hominis*. Gradus autem diligenter commemorat, quum dicit *super expansionem fuisse solum, et super solum hominem*. Repetit enim quod ante de expansione coelorum dixerat. Et sicuti Deus infirmitati eius consuluit, ita nunc accommodat sermonem ad modulum captus nostri. Quod autem dicit *similitudinem adspectus se vidisse*, observatu dignum est. Hinc enim colligimus neque verum fuisse coelum quod adspexit, nec fuisse solum ex aliqua materia conflatum, neque etiam fuisse verum et naturale hominis corpus. Haec autem propheta diserte exprimit, ne quis imaginetur quiddam visibile in Deo: vel sicuti fanatici homines finxerunt ipsum esse corporeum: ita ex

hoc loco inseite quispiam colligeret Deum posse videri oculis, deinde comprehendi loco, sedere tanquam hominem. Ne ergo haec figmenta obreperent in hominum animos, propheta hic testatur neque fuisse hominis corpus, neque fuisse materiale solum quod vidit, sed oblatas sibi duntaxat fuisse has formas vel species: ne posset quispiam existimare prophetam hic frustra usque adeo esse prolixum in rebus satis claris. Dicit *super expansione quae erat super caput animalium*. Sed iam exposuimus cur iterum de capitibus animalium disserat, nempe quia tota superior visio referri debet ad ipsum Deum. Iam addit *expansionem*, quia ab animalibus non possemus usque ad Deum transcendere sine aliquo adminiculo. Firmamentum ergo hic nobis subiicitur, ut pervenire ad Dei altitudinem liceat tanquam per scalas. Iam quum dicit *similitudinem lapidis sapphiri*, hoc ideo exprimitur, ut sciamus tantum figuras versatas fuisse ante oculos prophetae. Eodem pertinet similitudo solii. Nam scimus olim Anthropomorphitas ecclesiam turbasse suo delirio, quod putarint Deum similem esse nobis, et habere suum solum in quo sederet. Ergo spiritus sanctus ut occurrat talibus commentis, dicit non fuisse materiale solum quod vidit propheta, sed *similitudinem solii*. Hoc vero maxime necessarium fuit in figura hominis. Nam hic locus et similes perperam expositi ab Anthropomorphitis errandi occasionem dederunt, ut putarent Deum esse corporeum, et circumscribi certo spatio: et eo furoris progressi sunt, ut per turmas irruerent, ac vellent lapidare eos omnes qui se opposuerant eorum impietati. Propheta ergo hic dicit *se vidisse tanquam similitudinem ad aspectus hominis*. Poterat quidem nomen unum sufficere, sed quia adeo propensi sumus ad vagas et erraticas opiniones, ideo *similitudini* adiunxit *aspectum*. Videmus ergo claris verbis excludi quidquid olim fabricarunt veteres haeretici de visibili Dei forma. Nunc quaeritur cur Deus induerit formam hominis tam hoc loco, hoc est, in hac visione, quam in aliis similibus. Libenter amplector patrum sententiam, qui dicunt hoc fuisse praeludium eius mysterii, quod tandem exhibitum fuit: quod Paulus magnifice extollit quum exclamat hoc magnum esse mysterium, quod Deus sit tandem manifestatus in carne (1. Tim. 3, 16). Asperum est quod dicit Hieronymus, verba fieri de patre ipso. Nam scimus patrem nunquam indutum fuisse carne humana. Si simpliciter diceret Deum hic fuisse repraesentatum, nihil esset absurdi: tollatur duntaxat omnis personarum mentio, hoc erit verissimum, hominem illum qui in solio sedebat fuisse carne fuisse. Et propheta etiam in fine capitis id testatur, quum dicit hanc fuisse similitudinem gloriae Dei. Utitur enim illic nomine Iehovae, quo exprimitur Dei aeternitas et prima essentia. Iam ergo tolerabile esset Deum fuisse repraesentatum

in hac figura: sed addendum est simul quod dicitur Ioannis 12. cap. (v. 41) nempe quum Isaias vidit Deum sedentem in solio, vidisse gloriam Christi, et de ipso fuisse loquutum. Itaque quod iam citavi ex veteribus, aptissime convenit, quoties apparuit Deus sub hominis specie, ita specimen aliquod obscurum dedisse mysterii, quod tandem manifestatum fuit in Christi persona. Interim procul abigenda sunt deliria Serveti, qui facile etiam refellitur prophetae verbis. Contendit enim hanc similitudinem hominis fuisse essentialem: et tunc Christum fuisse figurativum filium, quia erat Deus visibilis, inquit, compositus ex tribus elementis increatis. Sunt plus quam detestabiles blasphemiae, et indignae quae refutentur: tamen quia fascinavit impius ille nebulo multos leves homines, et qui meritas poenas dederunt stultae curiositatis, ideo utile est attingere tantum in transcurso illos errores. Fingit ergo Christum fuisse visibilem Deum a creatione mundi: et hoc modo interpretatur fuisse imaginem Dei. In patre non agnoscit ullam personam, sed dicit patrem esse Deum invisibilem, Christum vero quatenus est patris imago, esse simul personam. Iam dicit ex tribus elementis illis increatis esse conflatum. Si diceret ex tribus elementis duntaxat, Christum non esset Deus: sed fingit sibi elementa increata quae originem ducunt ab essentia Dei. Haec vero elementa dicit sic fuisse digesta, ut habuerint hominis formam: ita non dicit Christum apparuisse in forma hominis duntaxat, sed dicit Christum fuisse hominem figuratum in illa essentia divina. Tandem dicit Christum factum fuisse hominem ex semine Abrahae, quia ad tria illa elementa accessit etiam quantum, quod fatetur creatum esse: ita dicit Christum fuisse hominem, quia imaginatur massam confuso modo ex illa deitate visibili et ex semine Abrahae conflata. Christus ergo secundum ipsum fuit homo ad tempus, quia commixtus fuit Deus ille visibilis cum carne. Iam autem dicit carnem Christi absorptam fuisse a deitate: et sicuti Deus factus fuit homo non unione sed confusione, ita nunc dicit hominem fuisse deificatum et carnem illam Christi esse unius essentiae cum Deo: et proinde nihil habere humanum. Ideo nos deridet, qui docemus non posse nos participes esse Christi, nisi fide in coelum conscendamus: quia fingit corpus eius esse ubique et immensum. Quare? Deificatum est, inquit, neque retinet ullum vestigium humanae naturae. Videmus nunc cuiusmodi monstra ille impostor fabricaverit. Sed propheta noster disceat tales nebulas, quum dicit *apparuisse quasi similitudinem ad aspectus hominis*. Distinctius apud Daniele nobis describitur solum Dei, quia adducitur ad Antiquum dierum homo, qui gestabat saltem hominis figuram. Illic ergo statuitur Deus in summo gradu, deinde adiun-

gitur Christus mediator: et dicit Daniel adductum fuisse ad Antiquum dierum, quia sicuti Christus a patre descendit, ita receptus est in eius gloriam, et nunc datum est ei summum imperium et potestas, ut illic pluribus verbis docetur. Sed quod ad praesentem locum spectat nobis sufficere debet, prophetam vidisse Deum duntaxat in persona Christi: quia non potest transferri ad patris personam, neque spiritus, quod dicitur de hominis similitudine. Deus enim pater nunquam in carne manifestatus fuit, neque etiam spiritus: sed Deus manifestatus fuit in carne quum apparuit nobis Christus, in quo residet plenitudo divinitatis. Paulus quidem 2. capite ad Philippenses (v. 7), dicit Christum fuisse factum in similitudinem hominis, et forma vel habitu apparuisse hominem: sed alio sensu. Neque enim illic facit Christum figurativum: neque etiam ex professo agit de essentia corporis Christi: sed admonet qualis fuerit eius conditio quum ad nos descendit. Dicit ergo fuisse humiliatum, ut nihil ab hominum vulgo differret, in speciem scilicet: et etiam nomen illud ponitur apud Paulum, quod distinguit essentiam a specie, *μορφή*. Iam ergo tenemus Pauli consilium, ubi dicit Christum habitu fuisse repertum tanquam hominem, quia scilicet fuit abiectus et contemptibilis in carne nostra. Sed hoc loco spiritus sanctus aliud docet, nempe apparuisse iam tunc Christum in forma hominis, quamvis nondum esset homo. Si quis nunc roget unde sumptum fuerit hoc corpus, responsio in promptu est, non fuisse corpus creatum, quoad substantiam, sed formam hanc fuisse creatam ad tempus. Deus enim, ut satis notum est, aliquando corpora dedit suis angelis, quae postea evanuerunt. Sed alia fuit huius visionis ratio, quia Christus non apparuit in forma hominis, ut gustaret cibum quemadmodum angeli: sed tantum ut se accommodaret ad captum prophetarum. Summa igitur est, similitudinem corporis fuisse in solo adspectu, quemadmodum propheta dicit, non autem in essentia. Hinc autem colligimus ubi simplex fit Dei mentio, intelligi totam essentiam, quae communis est filio et spiritui sancto cum patre. Nam sub nomine Iehovah, absurdum esset intelligere solum Christum. Sequitur ergo totam Dei essentiam hic comprehendendi. Interea quum inter se comparantur personae, soli Christo convenit, quod dicitur fuisse in forma hominis. Deus ergo totus apparuit prophetarum suo, et apparuit in hominis forma: sed neque pater neque spiritus sanctus apparuit, quia in rationem venire incipiunt personae, ubi ostenditur quid peculiare sit vel proprium Christo. Hoc etiam notandum est, quia fanatici etiam homines nunc novum errorem spargunt, quasi Christus esset alius Deus a patre, spiritus etiam sanctus sit alius deus. Fuit hic nebulo quidam Georgius Blandrata Pedemontanus, qui apud

nos versatus est sub persona medici, et occultavit hic suam impietatem quoad potuit: ubi autem vidit se detectum, transfugit in Poloniam, et infecit totam illam regionem suo veneno. Est indignus qui nominetur, sed quia voluit acquirere nomen suis blasphemis, sit sane famosus ut appetit. Quoniam hic error latius nunc vagatur, et tota Polonia infecta est, ut iam dixi, hoc diabolico delirio: ideo qui minus exercitati sunt in scriptura, munire se debent, ne incident in illos laqueos. Fingunt igitur illi Christum sic esse Deum, ut tamen non sit ille Deus quem celebrant Moses et prophetae. Ac proinde quoties fit Dei mentio in lege et prophetis, restringunt hoc ad solum patrem, Christum autem fatentur esse deum: sed ubi propius urgentur, dicunt illum esse deum essentialium, cui pater communicavit suam essentiam quasi per transfusionem: ita secundum ipsos Christus est deus factitius, quia non est idem deus cum patre. Putant suam impietatem stabiliri, quoties pater vocatur simpliciter Deus. Sed solutio facilis est, tunc comparisonem fieri patris cum filio: ita Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret. Pater quidem vocatur illic Deus, verum est, sed additur filius ex opposito. Ergo non mirum est si principium deitatis locatur in supremo gradu. Interea ubi non fit comparatio unius personae cum altera, tunc tota deitas, quae communis est patri, et filio, et spiritui sancto, et una est ac simplex, notatur. Denique ubi personae non veniunt in rationem, nulla est relatio unius ad alteram: ubi autem agitur de personis, tunc nascitur illa nota relationis: unde fit ut pater seorsum ponatur, deinde filius suo ordine, et spiritus sanctus. Non congeram omnia scripturae testimonia, quia satis est quasi digito monstrasse tam foedos errores, ne qui adhuc minus periti sunt capiantur talibus insidiis. Quum Paulus dicit Deum fuisse manifestatum in carne, certe illic non loquitur de secunda quadam essentia vel adventitia. Una est enim essentia Dei. Ergo tota deitas manifestata fuit in carne: sed ideo dicit Deum fuisse manifestatum in carne, sicuti dicit etiam Christus, Ego in patre, et pater in me est. Et alibi quum docet totam plenitudinem deitatis residere in Christo, hinc colligimus non debere essentiam Dei lacerari ac si pars una esset penes Christum, altera vero penes eius patrem. Ita quum Ioannes dicit in sua canonica (5, 20) Christum esse verum Deum, Hic est verus Deus et vita aeterna, inquit: certe blasphemiam erit non tolerabilis, si dicamus verum Deum alium esse a patre. De quo enim hoc poterit praedicari, nisi de unico Deo? Iam si transfertur hoc a patre, desinet esse Deus. Si ergo Christus est verus Deus, sequitur non aliam esse eius essentiam, quam patris. Ita quum Paulus dicit ecclesiam esse redemptam Dei sanguine, certe illic nomen Dei

simpliciter et sine adiectione ponitur. Dum ille nebulo restringit nomen Dei ad patrem, quomodo hoc conveniet cum Pauli sententia? Deus, inquit (Act. 20, 28), redemit ecclesiam suo sanguine: si Deus redemit suo sanguine, ergo intelligi debet Deus ille gloriae, qui ab aeterno fuit, et quem celebrant Moses et prophetae. Nunc ergo tenemus quomodo Christus apparuerit quoad personam in forma hominis, et tamen totus Deus apparuerit. Quod apparuerit Christus potest probari, et diserte constat ex 12. illo cap. Ioannis quod citavi. Quod autem totus Deus apparuerit, et Isaias (6, 1), et Ezechiel satis aperte testantur, Vidi Iehovam sedentem in solio. Quis est ille Iehovah, nisi Deus Israel, de quo Moses ante pronuntiaverat, Deus tuus, Israel, Deus unus est? Quomodo autem Ioannes transfert hoc ad Christum? Nempe respectu personae. Videmus quam bene haec omnia conveniant, quod Deus totus apparuerit in perfectione suae gloriae, et immensae essentiae, et tamen apparuerit in persona solius Christi, quia neque pater, neque spiritus unquam induti fuerunt humana carne. Ego paulo fui in hac doctrina longior, quia multi qui non versati sunt in lectione patrum, non tam facile se expedirent: et quaestiones istae sunt satis spinosae: tamen ego conatus sum quanta potui brevitate rem quae videtur obscura et perplexa, ita expedire, ut quivis mediocri ingenio et iudicio praeditus, facile intelligat quod dixi. Interea non persequor quae possem subtiliter adducere in hanc rem. Nihil enim utilius est in hac parte, quam sobrie et modeste sapere. Nam Deus sub visibili forma servo suo apparuit. An ideo Ezechiel potuit, quemadmodum fecerunt scholastici theologi, argute philosophari de essentia Dei, qui nullum faciunt disputandi finem nec modum? minime: sed continuit se in certa mensura. Paulus raptus fuit usque ad tertium coelum: sed dicit se audisse ἀπὸ ὀφθῆτα quae nefas esset explicare (2. Cor. 12, 4). Sic ergo contenti simus solida doctrina: quae tamen satis nos muniat contra omnes diaboli insidias. Ergo *super solum similitudo quasi adspectus hominis super ipsum*, inquit. Sequitur,

27. *Et vidi tanquam formam Hasmal, tanquam adspectum ignis intus per circuitum, ab adspectu lumborum eius et supra, et ab adspectu lumborum eius et infra, vidi quasi adspectum ignis, et splendor illi in circuitu.*

His verbis significat propheta Deum ita apparuisse visibilem sub forma hominis, ut tamen splendor oculos eius perstringeret. Nam si talis fuisset Christi species, ut propheta singulas partes posset considerare, quemadmodum ubi hominem adspicio, non tantum conicio oculos in eius formam a ca-

pite usque ad pedes, sed considero quales sint oculi, deinde qualia sint latera, qualis statura, sitne procerus an brevis. Quum ergo respicimus in homines, in arbores, tunc sufficit adspectus noster ad singulas partes excutiendas. Sed si volumus oculos conicere in solem, statim hebescent: tantus enim est fulgor solis, ut nos perstringat. Quod si oculi nostri non possunt ferre solis splendorem, quomodo mentis nostrae acies penetraret usque ad Deum et excuteret totam eius gloriam? Huc ergo tendit consilium prophetae quum dicit *se vidisse tanquam speciem Hasmal*. Diximus a quibusdam angelum intelligi: sed sententia illa, meo iudicio, stare non potest: ideo eam repudiavi: nec dubito, quin color notetur, qualiscunque sit. Quod Hieronymus vertit electrum, relinquo in medio: quod dicit pretiosius esse auro et argento, vanum est, quia conficitur ex utroque metallo. Sed tamen fuit color eximius, qui non tantum raperet oculos prophetae, sed perstringeret splendore suo, ita ut agnosceret esse aliquid coeleste et divinum. Ideo adiungit fuisse *tanquam speciem ignis intus*, quod ante explicuimus, *idque per circuitum*. Ignis autem ille etiam sic apparuit, ut propheta intelligeret esse aliquas notas gloriae Dei: et interea, ut in fine videbimus, sciret visionem illam non aliter fore utilem, quam si modeste se contineret intra metas: quia maiestas Dei ubi occurrit in medium, potest obruere ipsos angelos. Quid ergo nobis fiet? Verum Deus se ita ad caput nostrum attemperat, ut visiones sint nobis utiles, modo ne superbiamus, vel ne efferamur stulta et audaci curiositate. Dicit autem *sursum et deorsum ignem apparuisse*, hoc est supra lumbos et infra, et *ignem fuisse splendidum in circuitu*. Postea adiungit,

28. *Tanquam similitudinem arcus* (repetendum est verbum, vidi, ex proximo versu), *tanquam adspectum arcus qui est in nube in die pluviae* (hoc est quo tempore pluit), *sic fuit adspectus splendoris in circuitu*. Haec visio similitudinis gloriae Iehovae: et adspexi, et cecidi super faciem meam, et audiivi vocem loquentis (alii vertunt loquentem).

Addit nunc propheta oblatam sibi fuisse similitudinem arcus coelestis, quem profani homines vocant Irim: et fingunt perferre deorum mandata, maxime vero Iunonis. Sed scriptura vocat arcum Dei, non quod creatus fuerit post diluvium, quemadmodum multi falso existimant: sed quia Deus voluit symbolo illo erigere spem nostram, quoties coelum obnubilant crassi vapores. Videmur enim quasi demersi sub illis aquis coelestibus. Deus ergo voluit occurrere nostrae diffidentiae, quum arcum coelestem testimonium et pignus gratiae suae esse voluit: quia dicitur apud Mosen (Gen. 9, 13), Ponam arcum

meum in coelo, ideo hoc ita quidam torquent quasi tunc primum coepisset esse arcus. Sed minime dubium est quin Deus voluerit insculpere gratiae suae testimonium in re minime consentanea, quemadmodum libere utitur pro suo arbitrio omnibus creaturis. Arcus coelestis signum est saepe diurnae pluviae, et videtur quodammodo attrahere pluviam. Quum ergo possit terrorem incutere adspectus ille, Deus ex opposito dicit, quoties apparet arcus, certo statuendum esse terram esse nunc tutam a diluvio. Caeterum, quod quidam ad hunc locum trahunt gratiae testimonium, mihi non probatur: repugnat enim tota visio. Est quidem hoc plausibile, arcum apparuisse, quia Deus iam volebat se ostendere propitium servo suo, quemadmodum etiam sic locum interpretantur ex quarto capite Apocalypseos, quod Ioannes viderit circumdatum Dei solium arcu illo, nempe quia Deus reconciliatus mundo erat per Christum. Quantum attinet ad locum illum, non disputo: sed idem nunc dicere prosus alienum esset, quia tota haec visio fuit formidabilis, ut dictum fuit ab initio. Sic ergo miscere res contrarias, esset totum ordinem visionis pervertere. Quorsum igitur hic fit mentio arcus coelestis? diximus apparuisse prophetae coelum ut paulatim conscenderet ad reputandam Dei gloriam, quia in coelo insigniores sunt deitatis notae quam in terra. Nam si quae ante nos exposita sunt respicimus, Deus quidem nusquam est ἀράττος, quemadmodum dicit Paulus cap. 14 Actor. (v. 17), sed interea clarius refulget eius maiestas in coelis. Ubi autem arcus apparet, accedit etiam nova ratio amplificandae Dei gloriae. Nam in arcu habemus magis expressam Dei effigiem, dum reputamus quam magnificum sit opificium coeli, et dum circumferimus oculos per omnes stellas et planetas. Deus quidem illic, fateor, cogit nos admirari suam gloriam: sed arcus habet aliquam accessionem non spernendam, ac si Deus adderet aliquid ad nudum coeli adspectum. Nunc ergo tenemus cur propheta viderit arcum coelestem, nempe ut magis ac magis afficeretur, quum Deus tam insignes notas obiceret eius oculis, quae ipsum deducerent ad considerandam eius gloriam. Ergo quod de symbolo reconciliationis adducunt interpretes, prorsus est intempestivum. *Vidi ergo speciem arcus, inquit, qui fit vel qui est in nube in die pluviae.* Si quis roget an colores illi sint sine substantia, certum est ex radiis solis fieri colores illos in nube cava, quemadmodum tradunt philosophi. Ergo quum propheta *arcum fieri dicit in die pluviae*, simpliciter intelligit existere, vel prodire in medium, non quod colores illi habeant substantiam, quemadmodum iam dixi: sed radii solis dum ita reflectuntur inter se in nube cava, reddunt tam multiplicem varietatem. Postea addit rursum *tanquam adspectum splendoris in circuitu.*

Iterum propheta fatetur oculos sibi perstrictos fuisse, quia ferre non potuit tantum splendorem. Et Deus ita familiariter se patefecit omnibus servis suis, ut tamen non aleret eorum curiositatem, ad quam plus aequo propensi sunt homines. Voluit igitur Deus se patefacere, quoad utile erat, non autem quoad ferebat hominum cupiditas, quae semper sua intemperie fertur. Quoniam ergo homines ita exaestuunt, ut facile debilitentur, tenendum est quod iterum inculcat propheta, nempe *apparuisse adspectum splendoris in circuitu.* Qualis autem fuit ille splendor? nempe qui perstringeret oculos prophetae, ita ut conscius suae debilitatis non plus scire appeteret quam fas erat, sed Deo se modeste subiiceret. Tandem dicit *hanc fuisse visionem similitudinis gloriae Iehovae*: quibus verbis confirmat quod ante admonui, nempe sic conspectam ab ipso fuisse Dei gloriam, ut Deus non apparerit qualis est, sed qualis conspici poterat ab homine mortali. Si enim angeli contremiscunt ad Dei adspectum, imo velati sunt alis suis, quid nobis fiet, qui reptamus in terra? Tenendum igitur est, quoties Deum viderunt prophetae, et sancti patres, vidisse *quasi similitudinem vel adspectum gloriae Dei*, non autem vidisse gloriam ipsam, neque enim idonei erant: et hoc esset metiri pugillo nostro centum et mille coelos, et terras, et mundos. Deus enim immensus est. Ergo quum coeli coelorum ipsum non capiant, quomodo mens nostra ipsum caperet? Sed quamvis Deus nunquam visus fuerit in sua immensa gloria, denique nunquam se patefecerit qualis est, tenendum nihilominus sic apparuisse, ut nihil dubitationis relinqueret servis suis, quin scirent se Deum vidisse. Et huc pertinent loquutiones quae alioqui durae viderentur. Vidi Deum facie ad faciem (Genes. 32, 30). An Iacob adeo fuit stolidus, ut putaret se Deum vidisse tanquam hominem mortalem? minime: sed adspectus ille referri debet ad certitudinem: quasi diceret sibi non fuisse oblatum aliquod spectrum, in quo posset hallucinari: quemadmodum diabolus nos deludit, nisi attenti simus ad cavendum. Ergo Iacob illic distinguit visionem qua potitus erat, ab omnibus praestigiis, in quibus sibi placebant profanae gentes. Familiaris ergo notitia dicitur adspectus facie ad faciem. Interea, quemadmodum dixi, nunquam Deus se conspiciendum patribus dedit, nisi pro ipsorum modulo. Semper enim respexit qualis esset eorum facultas. Huc tendit nunc propheta, quum dicit *hanc visionem fuisse splendoris gloriae Iehovae.* Quum autem certum sit, Christum fuisse ab eo conspectum, est ille Iehovah, hoc est Deus aeternus: et quamquam distinctus est a persona patris, totus tamen Deus est, qui in ipso est pater: neque essentia nisi impie discerpitur, quamvis sit distinctio inter personas. Reliqua differam in diem crastinum.

Postquam recitavit propheta visionem quae ad confirmationem vocationis eius spectabat, nunc addit *se cecidisse super faciem suam*: quibus verbis docet se fuisse certo persuasum de manifestata Dei gloria. Nam sola Dei cognitio nos vere humiliat. Quanquam simul docet propheta non posse homines cogi in ordinem, donec prostrati fuerint. Neque enim tantum dicit se paratum fuisse ad excipienda Dei mandata, nec docilitatem suam commendat: sed potius significat se quasi violenter fuisse deiectum. Neque enim prorsus exuerat affectus carnis. Scimus autem ingenitam nobis esse confidentiam. Ergo quia naturaliter propheta non satis fuisset compositus ad obedientiam Dei, oportuit ipsum metu deiici, ut tandem sponte humiliaretur. Iam adiungit,

CAPUT II.

1. *Et dixit ad me, Fili hominis sta super pedes tuos, et loquar tecum.*

2. *Et venit in me spiritus quum loqueretur ad me, et statuit me super pedes meos, et audiui loquentem ad me.*

Hic narrat propheta se Dei iussu fuisse electum. Neque enim Deus suos prosternit, ut relinquat iacentes in terra, sed continuo post ipsos attollit. Quantum ad reprobos spectat, sic terrentur Dei conspectu, ut prorsus concidant, nec resurgant. Fidelium autem alia est ratio, quia corrigitur in ipsis carnis superbia: deinde porrigit illis Deus manum, et ipsos restituit quasi e morte in vitam. Et hoc discrimen diligenter notandum est, quia videmus impios saepe expavescere ad Dei vocem. Quod si contumaciter ipsum loquentem spernant, terrentur tamen eius manu, ubi apparent aliqua irae et vindictae eius signa: sed manent exanimis. Fidelibus etiam commune est expavescere ad Dei vocem, sed alius est ac longe diversus finis, quem admodum hic videmus: quia postquam Deus ipsos humiliavit, iubet bono esse animo, et ostendit sibi nihil aliud fuisse propositum, quam ut ipsos stabiliret sua virtute. Interea simul propheta docet, hac voce nihil fuisse effectum, donec spiritus accessit. Deus quidem efficaciter operatur per suum sermonem: sed tenendum est efficaciam non esse inclusam in sonitu ipso, sed prodire ab arcano spiritus instinctu. Utrumque ergo nunc propheta ostendit: ab una parte refert se *audisse vocem Dei*, ut *staret super pedes suos*. Deus ergo voluit ipsum animare ad fiduciam. Sed simul adiungit, nondum se fuisse erectum voce illa, donec *spiritus ipsum*

statuit super pedes. Coniungitur ergo hic operatio spiritus cum sermone Dei. Sed distinctio interea ponitur, ut sciamus sermonem externum nullius per se momenti esse, nisi animetur spiritus virtute. Si quis obiiciat, supervacuum igitur esse sermonem, quia per se non est efficax: solutio in promptu est, quoniam Deo placet hunc tenere modum in agendo non esse cur obstrepamus. Sed responsio clarior nobis suppetit, quamvis Deus operetur semper in cordibus hominum per spiritum, tamen sermonem non esse absque fructu: quia sicuti Deus illucet nobis per solem, et tamen ipse solus est pater luminum, et splendor solis nihil prodesset nisi quatenus utitur Deus illo instrumento: sic etiam tenendum est de sermone, quia spiritus sanctus penetrat in corda nostra, illustrat mentes. Residet igitur penes ipsum spiritum omnis agendi virtus. Et ideo tota laus in solidum ad Deum referri debet. Intera quis prohibeat quominus utatur spiritus Dei instrumentis? Tenemus ergo Deum, ubi loquitur, simul addere spiritus sui efficaciam, quoniam alioqui sermo esset infructuosus: et tamen sermonem non carere effectu, quia coniungi debet instrumentum cum ipso autore actionis. Haec autem doctrina sic breviter exposita sufficere potest ad refutandas stultas obiectiones, quae volitant in ore multorum, dum liberum hominis arbitrium iactant: dicunt posse nos vel audire sermonem qui profertur, vel respuere. Atqui videmus quid dicat propheta. Si quisquam nostrum idoneus est ad praestandum Deo obsequium, propheta certe excelluit in hac parte: et tamen sermo Dei nihil efficaciae apud ipsum habuit, donec spiritus vires contulit *ut surgeret super pedes suos*. Hinc ergo colligimus quidquid praecipiat Deus, non esse penes nos facultatem parendi, nisi ab ipso proveniat. Iam sequitur,

3. *Et dixit ad me, Fili hominis mitto te (ad verbum, mittens ego te) ad filios Israel, ad gentes rebelles (vel defectorices), quae rebellaverunt (idem est verbum) in me: ipsi et patres eorum perfide se gesserunt erga me usque ad ipsum hunc diem.*

Iam propheta clarius explicat quorsum oblata fuerit visio cuius ante meminit, nempe ut autoritate instructus posset liberius fungi munere prophetiae apud Israelitas. Scimus enim Deum sibi uni vendicare hunc honorem, ut audiatur in ecclesia sua, et merito. Neque enim frustra vocatur legislator noster: et sapientia nostra nihil aliud est, quam pendere ex eius ore. Quum ergo solus Deus sit audiendus, quisquis mortalium se ingeret, poterit repudiari, nisi Dei nomine veniat, ac fidem etiam faciat suae vocationis, atque re ipsa comprobet se non loqui nisi Dei mandato. Ergo ne frustra operam luderet Ezechiel, oportuit ipsum insigniri

divinitus: et id factum est visione. Nunc autem finem illum visionis clarius explicat. Hic notandum est, signa absque voce lusoria esse. Si tantum visio obiecta fuisset prophetae oculis, et nulla vox Dei sequuta esset, quis fructus? Ubi autem Deus visionem confirmavit suo sermone, hinc factum est ut propheta utiliter posset referre se vidisse Dei gloriam. Et hoc ad sacramenta etiam transferri potest, quia si tantum signa ante oculos nostros versentur, erunt quasi mortua spectra. Sermo igitur Dei quodammodo sacramenta vivificat, sicuti et de visionibus dictum fuit. Iam quod toties utitur Ezechiel hac loquendi forma, quod dicit se *vocatulum filium hominis*, non dubito quin Deus voluerit antevertere, ne populus ipsum sperneret quasi unum ex vulgo. Tractus enim fuerat in exilium non sine ignominia. Quum ergo in speciem nihil a vulgo hominum differret, potuit eius doctrina contemni et repudiari. Deus autem occupat, et per modum concessionis vocat ipsum hominis filium. Sed ex opposito significat non debere aestimari eius doctrinam ab externo habitu, sed potius a vocatione. Verum quidem est tunc sermonem fuisse magis prolixum, et videmus quantopere distet propheta noster a reliquis. Nam sermo eius spirat aliquid exoticum. Fieri enim non potuit quin contraherent multa linguae vitia quum essent in exilio. Et propheta non fuit curiosus elegantiae et nitoris. Sicuti ergo iam ad sermonem vulgare assueverat, ita loquutus est. Sed non dubito quin Deus voluerit consulto proponere ipsum quasi gregarium hominem, et contemptibilem externo adpectu: interea vero ipsum attollere supra cunctos mortales, quia dignatus fuerat ipsum dono prophetiae. Iam videndum est quomodo Deus ipsum comparet ad exsequendum suum munus. *Mitto te*, inquit, *ad filios Israel, gentem rebellem, immorigeram*, vel gentem defectricem. Potuit hoc modo propheta refugere, primo quum videret sibi iniungi odiosam provinciam, sola difficultas potuit eum terrere. Sed accessit duplex tentatio, nempe quod videbat se descendere in certamen cum innumeris hostibus. Quotquot enim erant tunc Israelitae, eos provocabat quasi ad conflictum: haec fuit gravissima tentatio. Altera autem, quod videbat non tantum se aquam verberare, ut vulgari proverbio dicitur: sed poterat etiam apud se reputare hanc esse profanationem doctrinae coelestis, si loqueretur apud homines impios, et tantum in eum finem, ut magis ac magis eos exasperaret. Videmus ergo prophetam hic nullam habuisse materiam secundum carnis sensum, ut se accingeret ad implendas suas partes. Si voluit Deus uti eius opera, debuit spem aliquam fructus dare: vel saltem debuit tenere suspensum, ut incertus de eventu tentaret et omnia experiretur. Verum ubi primo difficultas haec proponitur, quod

negotium habebit cum gente perversa et immorigera: deinde quod trahitur in certamen tam odiosum: tertio quod iubetur quodammodo prolicere sanctum canibus, et margaritas ante porcos, et ita prostituere quodammodo sermonem Dei: certe potuit centies animum despondere quum apud se haec expenderet. Atqui consilium Dei tamen fuit, ipsum invicta constantia armare, ut pergeret in cursu suae vocationis. Tenendum igitur principium est, ubi Deus vult nos ad parendum excitare, non semper promittere felicem exitum laboris: sed aliquando eo usque probare nostrum obsequium, ut velit nos contentos esse suo mandato, etiam si labor noster sit ridiculus secundum homines. Interdum quidem indulget nostrae infirmitati: et quum iubet nos aliquod opus suscipere, simul testatur se non passurum ut labor noster pereat, et industria prorsus careat fructu: tunc ergo Deus nobis parcit. Sed sumit aliquando examen de suis quod dixi, nempe qualiscunque futurus sit eventus, ut tamen satis illis sit paruisse eius mandato. Et ex hoc loco facile colligimus sic examinatum fuisse prophetam nostrum. Idem etiam legimus de Isaia. Nam ubi mittitur a Deo, non tantum audit se verba facturum apud surdos, sed durius est longe quod Deus proponit: *Eas*, inquit (6, 9), *excaeca cor populi huius, aggravata aures, et cor obstina*. Non tantum ergo videt Isaia se fore expositum ludibrio, quia nihil proficiet suo labore, sed videt sermonem suum non alio spectare, nisi ad excaecandos Iudaeos: nisi denique ut bis et ter pereant. Atqui satis erat unus interitus. Sed quemadmodum iam dixi, Deus aliquando servos suos ita vult acquiescere suo imperio, ut laborent etiam absque ulla spe fructus. Et hoc diligenter notandum est. Quoties enim vocamur a Deo, antequam nos accingamus veniunt in mentem istae cogitationes, *Quis tandem erit finis?* et *quid consequar meo labore?* Ubi autem exitus non apparet ex voto animi nostri, despondemus animos. Atqui hoc est abrogare Deo partem imperii sui. Quamvis enim labor noster sit inutilis, satis est gratum esse ipsi Deo. Ergo discamus relinquere eventum in manu Dei, ubi aliquid nobis iniungit. Et quamvis totus mundus nos derideat, quamvis etiam desperatio ipsa nos ignavos reddat, animos tamen colligamus, et enitamar quidquid sit: quia sufficere nobis debet, obsequium nostrum gratum esse Deo. Hac ratione dicit Paulus evangelium, quamvis sit odor mortis in mortem, suaviter tamen olere coram Deo (2. Cor. 2, 15). Quum dicitur evangelii doctrinam esse mortiferam, posset statim suggerere nobis sensus noster nihil esse melius, quam eam relinquere. Ergo Paulus occurrit, et dicit non debere fieri iudicium de evangelio ab ipso successu. Quamvis ergo non tantum surdi maneant homines, sed etiam in deterius labantur, imo ruant praecipiti

furore adversus Deum, evangelium tamen semper suavem odorem coram Deo retinere. Eodem spectat prophetae doctrina. Iam si quis obiiciat Deum crudeliter agere, dum ita homines data opera excaecat, ut ter et quater pereant qui iam satis erant perdit: responsio in promptu est, Deum generaliter sermonem suum proferre bonis et malis, sed operari per spiritum suum in electis, ut dictum fuit: quantum ad reprobos spectat, utilem esse doctrinam, ut reddantur inexcusabiles: deinde ut frangatur eorum contumacia, quia sponte recusant cedere Deo, necesse est ut victi succumbant. Deus ergo quum ita prae fractos videt esse reprobos, conterit malleo verbi sui. Deinde tandem omnem ignorantiae excusationem ipsis tollit quia convicti sua conscientia velint nolint sunt sui iudices, et os illis obstruitur. Quamvis autem non desinant Deo obstrepere, tamen urgentur ipsius iudicio. Quamvis ergo hoc videri possit absurdum, quod Deus prophetas suos mittit ad excaecandum populum: tamen reverenter suspiciendum est consilium eius, etiam si causa ad tempus nos lateat. Sed, ut iam dixi, aliqua ex parte agnoscimus cur Deus ita luctetur cum prae fractis et immorigeris hominibus. Iam vero quum statim ab exordio monetur Ezechiel de eventu, minime dubium est quin Deus voluerit paratum descendere ad exsequutionem sui muneris, ne ullis obstaculis cederet. Nam qui videntur aliqui esse satis voluntarii ad parendum, ubi tamen occurrunt illis difficultates et obstacula, resistunt in medio cursu: multi etiam retrocedunt. Et videmus quosdam ita renuntiassae suae vocationi: quia conceperant magnas spes et praeclaras. Ubi autem eventus non respondet eorum sententiae, putant se esse defunctos, imo obmurmurant Deo, et abiciunt onus, vel potius excutunt quod illis impositum fuerat. Quia ergo multi resiliunt ab incepto cursu ubi non experiuntur sibi succedere ut finxerant vel praesumpserant animis: ideo antequam Ezechiel loqui incipiat, Deus praevenit eiusmodi tentationes et admonet fore negotium cum prae fracto populo. Dicit autem *filios Israel esse gentes defectrices*. Nam מרר significat deficere, significat etiam rebellare, vel resistere: conveniet satis nomen rebellis. *Mitto igitur te ad gentes rebelles*: quia continuo post sequitur verbum מרר hoc est, *quae rebellaverunt contra me*. Scimus apud Iudaeos nomen hoc esse probrosum. Nam quoties nos appellat גוים perinde est ac si vocarent profanos, reiectitios, et prorsus alienos a Deo: denique nomen hoc גוים sonat illis pollutionem et foetorem. Sumus ergo Iudaeis quasi sterquilinium, et excrementa mundi, quia sumus גוים. Nec dubium est quin iam haec superbia occupaverit populi animos tempore prophetarum. Deus autem nominat ipsos *gentes rebelles*. Fateor quidem accipi aliquando in bonam partem: sed quia saepius scriptura גוים ap-

Calvini opera. Vol. XL.

pellat extraneos, et qui participes non erant foederis Dei, hinc nota probri et ignominiae apud Iudaeos. Minime ergo dubium est quin hic Deus voluerit delere honorificum titulum, quo ipsos insignierat. Nam erat gens sancta et regnum sacerdotale. Quum ergo Deus vocat ipsos גוים, perinde est ac si diceret iam exutos esse omni illa dignitate, quae prius excelluerant, et nihil differre a gentibus profanis et reiectitiis: quemadmodum etiam talis descriptio habetur apud Hoseam. Iubetur enim propheta sumere uxorem meretricem. Dicit se genuisse filium et filiam: filium vocasse לא עמי, quia non esset populus Dei. Deinde filiam vocasse non dilectam. Illa visione ostendit propheta Iudaeos esse abdicatos, ut iam Deus non censeat ipsos pro filiis, sed tanquam extraneos reiiciat. Sic etiam hoc loco abdicatio notatur, quum propheta dicit ore Dei vocatos fuisse gentes. Utitur etiam plurali numero, quo melius exprimat defectionem grassari per totum populum. Nam si pauci duntaxat fuissent tales, poterat propheta animum colligere. Sed Deus hic pronuntiat gravissimam sententiam, quod totus populus tam in genere quam in singulis partibus sit populus rebellis. Haec igitur ratio est pluralis numeri. Sed quaeritur, an ne unus quidem residuus fuerit in populo illo, qui prophetae doctrinam amplecteretur? Solutio facilis est, non hic spectari singulos, sed haberi sermonem de toto populo. Nam quoties ita loquuntur prophetae, dum scilicet vocant Israelitas degeneres et spurios, vocant filios Sodomaee et Gomorhaee, vocant progeniem Chanaan, in promiscuam multitudinem invehuntur. Habebant enim certe paucos discipulos, qui non poterant conici in illum ordinem. Sed tenendum est quod dicitur Isaiae octavo (v. 16): Lige testimonium meum inter discipulos meos. Illic propheta iubetur quasi seorsum alloqui fideles, quorum exiguus restabat numerus, et ita alloqui ac si literae essent clausae et obsignatae. Promulgat autem illum sermonem toti populo. Sic etiam quum Deus pronuntiat filios Israel esse gentes rebelles, respicit ad ipsum corpus populi. Interea autem minime dubium est quin semper semen aliquod Deus servaverit, quamvis occultum. Tunc Daniel erat in exilio cum suis collegis, ille certe non fuit rebellis Deo: sed quemadmodum iam dixi, satis est grassatam fuisse impietatem passim in toto populo. Dicit autem Deus se satis expertum antehac fuisse qualis esset populus: *rebellaverunt inquit mihi*: quibus verbis significat, se non facere periculum quasi nesciret qualis esset ille populus. Dicit ergo sibi multis experimentis compertam fuisse eius perviciaciam, et tamen dicit *se mittere*, quia voluit quemadmodum iam dixi, excutere illis omnem ignorantiae excusationem: deinde voluit frangere eorum contumaciam, quae alioqui erat indomabilis. Dicit, *tam ipsi quam patres eorum*

per fide se gesserunt contra me usque ad hunc diem. Non extenuat eorum crimen, quum dicit imitari patrum exempla, sed potius amplificat illam populi impietatem, quum dicit non incipere nunc primum, sed progenitos fuisse ab impiis parentibus: quasi diceret esse mala ova malorum corvorum, sicuti fertur vulgari proverbio. Caeterum, hinc apparet nihil ad praetextum erroris valere quum patres obicimus sicuti hodie hunc clypeum papistae Deo opponunt. Nam dum habent patres in ore, existimant hoc satis valere ad defensionem omnium impietatum. Atqui videmus non tantum pro nihilo hoc duci apud Deum, sed inde magis exaggerari crimen, ubi filii causam obstinationis sumunt ex malis patrum exemplis. Neque enim propheta duntaxat docere vult frivolum esse hunc colorem, si Iudaei obiciant se formare vitam ad patrum imitationem: sed ut videmus, ostendit bis damnandos esse, quia non destiterint statim ab initio provocare Deum: atque ita continua serie omnibus saeculis impietas apud ipsos, et contemptus coelestis doctrinae praevaluerit. Caeterum, admonet hic locus non abutendum esse longa Dei tolerantia. Nam quum prophetam suum misit, videmus in quem finem. Iam addictus erat populus ultimo exitio; sed voluit Deus altius ipsum demergere usque ad ultimas abyssos. Cavendum igitur est ne quid simile nobis contingat, si manemus obstinati. Ergo ubi Deus prophetas alios aliis submittit, necesse est nos revocari ad poenitentiam: ac videndum est ne sermo, qui proprie destinatus est in salutem hominum, nobis sit odor mortis in mortem, sicuti fuit veteri populo. Sequitur,

4. *Et filii duri facie, et robusti corde: ego mitto te ad eos, et dices illis, Sic dicit dominator Iehovah,*

5. *Et ipsi sive audiant, sive desistant: quoniam domus rebellionis ipsi: et scient (copula tamen hic abundat, et resolvi debet in adverbium temporis, vel in adversativam particulam, tamen scient) quod propheta fuerit inter ipsos.*

Pergit Deus in eodem sermone, sed aliis verbis exprimit qualis fuerit rebellio populi, nempe quod non tantum essent corde obstinato et prae fracto, sed etiam vultu contumaci. Duritiem ergo ponit tam in corde quam in facie. Sunt quidem diversae voces קשי et קהק: et duos facie: possumus vertere improbos, vel contumaces (contumacia enim apparet in vultu) neque etiam male convenit vertere impudentes. Sed tenenda est vocis proprietates: robustos autem corde dicere licebit prae fractos. Vel si magis placeat allusio, ita reddemus, prae fractos facie (sicuti perfrictae frontis vocantur improbi) deinde prae fractos corde. Summa est, Iudaeos non tantum fuisse immorigeros Deo, et refertos superbo

contemptu, sed ita desperatam fuisse eorum impietatem, ut non dissimulanter se Deo opponerent, quemadmodum si essent boves cornupetae, vel tauri furiosi. Scimus hypocrisin saepe latere in animis, et quamvis homines turgeant malitia, tamen ipsos non prodere quod intus alunt. Sed propheta hic significat Israelitas usque adeo projectos fuisse ad impietatem, ut in ipso vultu ostenderent se esse apertos Dei hostes. Summa est, prophetam dum se accingit ad perferenda Dei mandata, sic debere secum statuere, quum ad populum accedet, suam doctrinam non modo fore inutilem quoad ipsos, quia non excipietur qua meretur reverentia: sed etiam fore expositam multis contumeliis: quoniam Israelitae non tantum occulto Dei contemptu essent referti: sed ostentarent palam suam feritatem, ut ita loquar, quum scilicet essent frontis tam perfrictae, ut non dubitarent prophetam quasi ex professo reiicere. *Sunt ergo filii duri, et caetera, ego tamen mitto te ad eos.* Hic rursus opponit Deus suum mandatum, ut propheta simpliciter acquiescat in hoc solo verbo, quod scilicet divinitus sit missus. Quod si hominibus displiceat, contentus sit operam suam Deo probari. Huc igitur pertinet loquutio, quae iam secundo repetitur, *mitto te ad eos.* Poterat enim excipere propheta, Quid facturus sum? Nam si sunt corde chalybeo et fronte ferrea, frustra luctabor. Deus autem ex opposito respondet, prophetam non debere esse sollicitum, quia satis sit habere mandatum: quemadmodum si quis princeps non exponat totum suum consilium legato, et tamen iubeat ipsum legatione fungi: ita Deus agit cum servo suo. Videmus ergo ut hic Deus suam auctoritatem magnificat. Et hoc diligenter notandum est, ne semper velimus cum eo pacisci, quemadmodum solemus. Nisi enim Deus ostendat praesentem laboris nostri fructum, languemus: atque adeo conamur, tergiversando nos ab imperio eius eximere. Deus autem hanc particulam opponit, *Ecce ego mitto te.* Reliqua in diem crastinum.

Postquam Deus servum suum admonuit quam difficile munus susceperet, iam ipsum confirmat, et hortatur ad invictam libertatem: *tu, inquit, dices: Sic loquitur Deus: perinde ac si diceret, hoc unum satis valere ad superanda omnia obstacula, quod Dei negotium gerat.* Neque enim hic Deus certa dat mandata: id postea faciet suo loco: sed generalis loquutio est: *sic dicit Iehovah,* hoc est nihil profero ex me ipso, sed fideliter recito quae Deus mandavit. Videmus ergo quorsum tendat Deus, nempe nomen suum opponit contumaciae populi, et iubet prophetam ubi auctoritate hac instructus fuerit, esse forti et intrepido animo, quamvis habeat graves et duos hostes. Postea adiungit, *Sive audierint, sive destiterint, tamen cognoscent quod fuerit propheta*

inter ipsos. Hic rursus hortatur Deus servum suum ad perseverantiam, qualiscunque sit eventus laboris. Nam si ex animi sententia non succedit, proclives sumus ad desperationem. Deus autem vult nos pergere in officii nostri cursu, etiam si infeliciter omnia cedant. Caeterum ostendit aliquem fore laboris fructum, utcunque populus pro sua pravitate reiiciat quiddid dictum fuerit. Nam haec cogitatio frangit animos servorum Dei, ubi nullam cernunt utilitatem sui laboris. Semper enim cupimus facere aliquid operae pretium. Deus ergo hic significat alium esse doctrinae fructum, quam ut hominibus salutem adferat: nempe quia hoc modo tollitur omnis praetextus erroris, et detegitur eorum impietas, qui libenter integumenta captarent. Hypocritae enim etiam si volentes et scientes pereant, tamen existimant se excusabiles, nisi Deus lucem doctrinae suae opponat. Summa igitur est, quamvis non prosit Israelitis doctrina prophetae, fore tamen utilem alio modo, nempe quia *sentient tandem fuisse apud eos prophetam.* Hoc modo nullus est defectus, quemadmodum quidam existimant abruptum esse sermonem prophetae. Videtur enim deesse principale verbum, ubi dicit *ipsi si audierint, et si destiterint: quia domus rebellionis ipsi, et cognoscent quod fuerit.* Diximus enim copulam debere in adversativam resolvi, *quod tunc tamen cognoscent:* nec efficient sua pervicacia, quin Deus ipsos convictos teneat. Discamus autem ex hoc loco, quamvis impii furiose conentur respuere doctrinam Dei, ipsos tamen nihil aliud consequi, nisi ut suam malitiam magis ac magis prodant. Et hinc etiam discamus pretiosam esse Deo suam doctrinam, nec ferre posse ut a nobis spernatur. Contemptus ergo coelestis doctrinae nunquam impune cedit improbis: quia perinde est ac si pedibus calcarent inaeestimabilem thesaurum. Qui destituuntur lege et prophetis non tamen effugient Dei manum, quia sufficit illis conscientia ad tollendam excusationem. Sed ubi Deus homines ad se invitat, et propius ad ipsos accedit, et peculiari modo se ipsum offert illis in patrem et doctorem: si respuant tam praeclarum beneficium, certe eorum ingratitude ultima severitate digna est. Quoties ergo Deus excitat nobis prophetas, et fideles doctrinae suae ministros, veniat nobis in mentem quod hic dicitur: nisi amplectamur tale beneficium, nos tandem cognituros fuisse nobis prophetam, quia Deus horribilem vindictam exiget de contemptu tantae suae humanitatis. Nunc sequitur,

6. *Et tu, fili hominis, ne timeas ab illis, et a sermonibus eorum ne timeas, quia rebelles sunt* (est quidem aliud verbum quam מורדים: sed vertunt rebelles: forte aliud significat quia non est in communi usu apud Hebraeos), *et spinæ tecum* (erga te) *et cum scorpionibus tu habitas: a sermonibus eorum*

ne timeas, et a facie ipsorum ne frangaris, quia domus rebellis ipsi (sunt).

Hic rursus praecipit Deus servo suo, ut fortiter perrumpat, etiam si populus claudat sua malitia et improbitate omnes aditus. Quia autem saepe metu territi deficimus, ideo prophetam suum armat Deus inexpugnabili fiducia contra minas populi: deinde contra omnes sermones qualescunque sint. Rationem non aliam adfert, nisi quia *sunt domus rebellio-nis*, vel sunt gens rebellis et pervicax. Diximus autem, quamvis primo intuitu videri possit illud frigidum, tamen sufficere ad servos Dei animandos dum statuunt Deum nihil temere praecipere: ubi autem agnoscunt placere Deo, ut verba sua consumant apud surdos, hoc modo non desinunt partibus suis defungi, quamvis frustra se fatigent quoad mundum. Iam ubi etiam accedit illa cogitatio, Deum staturum ab ipsorum parte, duplicatur fiducia et animositas. Ita fit ut contemptis omnibus minis et terroribus, audacter exsequantur suum officium. Hac igitur ratione nunc dicit, *tu fili hominis ne timeas ab ipsis, et a sermonibus eorum ne timeas.* Per sermones non simpliciter minas intelligo, sed etiam calumnias, quibus scimus gravatos fuisse servos Dei. Hypocritae enim insurgunt magna confidentia, et queruntur sibi fieri iniuriam: deinde proterve etiam ingerunt nomen Dei: quemadmodum hodie papistae non tantum minas evomunt, quibus nos conturbent: sed fastuose iactant se esse ecclesiam, et hoc confirmant perpetua successione: deinde ecclesiam nunquam deseri a spiritu sancto: ergo fieri non posse ut unquam Deus ipsos deseruerit. Videmus ergo domesticos hostes Dei non tantum minaciter loqui contra Dei servos, sed simul adducere multos falsos praetextus, quibus onerent veros et fidos prophetas invidia et odio. Utcunque ergo aliquid coloris habeant tales calumniae, quemadmodum iniuste nos premunt hostes veritatis: Deus iubet nos pergere invicta fortitudine. *Ne timeas ergo ab ipsis*, inquit, *et ab ipsorum sermonibus.* Et quoniam paulo post repetitur eadem loquutio, hinc colligimus Deum non aliquid vulgare proferre. Observatu igitur dignum est, quod Deus semel et bis pronuntiavit non esse metuendos sermones eorum, qui iactant se esse ecclesiam Dei, et non dubitant petulanter obicere sacrum eius nomen quasi per ludibrium. Quum ergo autore Deo spernere liceat eiusmodi sermones, non est cur hodie papistae nos deiciant, quum plenius buccis detonant nomen ecclesiae et auctoritatem apostolicam. Neque enim tribuitur Deo iustus honor, nisi in ordinem cogatur omnis mundi altitudo, ut sola doctrina, quae profecta est ex ore Dei, emineat. Iam adiungit, *quia*, vel tamen: nam particula haec causalis potest adversative resolvi, *utcunque sint rebelles*,

et spinarum, utcumque habites inter scorpiones, tamen ne timeas ab ipsorum sermonibus, et ne a facie eorum frangaris. *חנן* significat frangi et conteri: sed transfertur etiam ad animum: et hic metaphoricè accipitur pro frangi animo: quasi dictum esset, sis intrepidus ad excipiendas omnes tam minas, quam calumnias: quia domus sunt rebellionis. Docet autem hic locus nullos esse idoneos ad obeundum munus propheticum, nisi qui armati erunt fortitudine ad perseverandum, quicquid acciderit, ita ut non expavescant ad ullas minas, neque etiam titubent aut vacillent dum gravantur iniustis calumniis. Et ideo Paulus dicit (2. Cor. 6, 8) se progressum fuisse per infamiam et bonam famam, quia male audiebat ab improbis, quamvis indigne. Quisquis ergo se fideliter parare volet ad munus docendi obeundum, instructus sit tali constantia, ut opponat quasi frontem ferream omnibus calumniis, omnibus maledictis, omnibus adque minis et terroribus. Nec vero dubium est quin valde exacerbat fuerint Israelitae, quum audirent se vocari spinas et scorpiones. Sed ita oportuit pungi, quoniam si tantum intenti fuissent in hominem mortalem, poterant longe petulantius se proicere. Sed quum Deus pronuntiat ipsos esse scorpiones et spinas, et vident prophetam audacter et sine dubitatione perferre eiusmodi mandata, necesse est vel impelli ad furorem, vel obmutescere. Quum autem certaverint usque ad ultimum sua obstinatione et duritia, Deus tamen tandem effecit, ut pudefacti cederent: quia praevaluit veritas, cuius minister erat propheta tanta fortitudine animi praeditus. Et videmus etiam ex hoc loco prophetas saepe loquutos fuisse asperius, quum ita exigeret hominum improbitas, quibuscum illis erat negotium. Neque tamen vel aliquo excessu correpti sunt, vel intemperanter invecti sunt contra suos adversarios. Sed non poterant alio modo asserere suam doctrinam contra improbos, qui diabolico furore impuls cum Deo ipso certabant. Tenendum igitur est, quamvis fuerint saevi et atroces lingua, spirasse tamen corde meram humanitatem. Nam propheta noster non fuit homo barbarus, qui indignatione percitus atrociter evomeret convicia contra populum suum: sed spiritus Dei, ut videmus, dictavit quicquid posset videri nimis durum auribus teneris et delicatis. Sequitur,

7. *Et proferes verba mea* (pronuntiabis sermones meos) *ad ipsos: si audierint et si destiterint* (hoc est sive audierint, sive recusaverint audire) *quia* (vel certe) *rebelles sunt* (sive homines rebellionis).

Iterum repetit quod dixerat, sed verbis paululum mutatis. Summa tamen eadem est, ne propheta in medio cursu subsistat, si viderit se non consequi quod esset optandum, et quod sperabat.

Nam ubi aggredimur quod Deus praecipit, debemus quidem bonam spem concipere, deinde optare ut aliquis fructus laboris nostri appareat. Possumus ergo concipere et spem et vota: sed si aliter quam putavimus eveniat, debemus tamen exitum ipsum relinquere in manu Dei, et prosequi usque ad metam quod nostrae vocationis est. In hunc finem tendit haec sententia: *tu, inquit, proferes verba mea, vel sermones meos pronuntiabis, sive audierint, sive destiterint*: hoc est, etiam si surdis canas fabulam, ut loquuntur, tamen ne desinas proferre nihilominus verba mea. Et adiungit rationem, *quia sunt gens rebellis*. Praemonet autem servum suum Deus non esse cur reflectat cursum, quamvis infructuosum videat suum laborem, quia debeat hoc semel cum animo suo statuere, quamvis nullae sint aures, loquendum nihilominus Dei nomine. Certum quidem est ut heri attigimus, quosdam fuisse licet exiguo numero, apud quos utilis fuit doctrina: sed agitur hic de corpore populi. Discamus itaque, ubi Deus nos ad docendi munus vocat, non respiciendum esse quales sint homines. Nam si Deo placet nos exercere dum certamus cum rebellibus et prae fractis: proferendus tamen est sermo eius, quia ita praecipit. Sequitur,

8. *Et tu, fili hominis, audi quae ego loquor ad te, ne sis rebellis quemadmodum domus haec* (aut quemadmodum rebellis est domus Israel, subaudiendum est): *aperi os tuum, et comede quaecunque proposuerero tibi*.

Pergit Deus in confirmando servo suo: sed offendiculum submovet quod poterat frangere prophetæ alacritatem. Nam quum videret domum Israel esse tanta contumacia, centies potuit abicere studium docendi. Deus ergo addit stimulos, et hortatur ad perseverandum, quamvis experiatur domum Israel ita perditam contumacia, *tu, inquit, audi quaecunque loquar ad te*. Hic videmus neminem posse fungi docendi officio, nisi quatenus profecit in Dei schola. Dei ergo discipulos esse oportet quicumque volunt censerī veri doctores. Atque hoc primum est, ut Deum loquentem audiant. Deinde tollit offendiculum quod diximus, *ne sis rebellis sicut domus Israel*. Scimus enim multitudinem multum valere ad nos turbandos. Est enim quasi violenta tempestas, consensus totius populi: ubi omnes simul conspirant, etiam qui alioqui non mali sunt, feruntur tamen quodam impetu. Ergo quia multitudo abripere solet etiam servos Dei, hic occurrit Deus et fraenum iniicit prophetae suo, *ne sis rebellis*, inquit, *sicut domus Israel*. Iam non loquitur indifferenter de quolibet populo, sed de gente illa, quae iactabat se divinitus esse electam, et gestabat in carne sua symbolum adoptionis. Deus

tamen etiam vult negligi a propheta suo consensum populi illius: quia scimus quam insolenter iactaverint Israelitae se esse sacrum Dei populum et peculiarem: eodem scilicet modo quo nunc exultant papistae, tunc proterviebat contra omnes prophetas. Et ideo diligenter notandus est hic locus, quia hodie multi fere evanescent ubi prodeunt in medium magnifici illi tituli. Sed sciamus esse meros fumos, quibus Satan nobis perstringere oculos conatur, dum falso obiicit Dei et ecclesiae nomen. Debemus quidem ea modestia et veneratione excipere quicquid a Deo profectum est, ut simul atque in medium prodit nomen eius, nos penitus afficiat: sed interea prudentia opus est ad discernendum, ne scilicet ubi Satan per ludibrium nomen Dei ingerit, obstupescamus. Afferenda igitur est discretio, cuius regulam hic nobis Deus ostendit. Nam si certo persuasi sumus, a Deo esse quam sequimur doctrinam et profitemur, possumus tuto non modo cunctos mortales, sed etiam angelos ipsos quasi e sublimi despicere. Nulla enim est tanta excellentia, supra quam non emineat Dei veritas. Ergo quum olim Israelitae praetexerint se esse Dei populum, et insignibus ecclesiae ornati fuerint, tenendum est, nomen ecclesiae esse frivolum, ubi hypocritae in ea dominantur, vel potius exercent impiam tyrannidem, et sese Deo eiusque doctrinae opponunt. Et hodie possumus locum hunc tenere adversus papistas, imo dirigere, quoties obiectant fumosos illos ecclesiae catholicae et sponsae Christi titulos: nempe dictum semel fuisse a Deo ipso, non debere nos esse rebelles, quamvis tota domus Israel rebellis sit: hoc est quamvis conspirarent inter se ad diabolicam contumaciam quicumque obtundunt Dei nomen, non tamen spectandum nobis esse quid illi faciant, ut subscribamus impiae eorum conspirationi. Idem legimus apud Isaïam cap. 8, 12: Ne dixeris, Conspiratio, in quibuscunque populus iste dicit, Conspiratio: ne timorem eorum timueritis aut formidaveritis, sed sanctificate Dominum exercituum. Quem locum etiam citat Petrus (1. Ep. 3, 14. 15), quia tunc Iudaei, qui pertinaciter oppugnabant evangelium, labefactabant infirmos sua iactantia, quum dicerent se esse ecclesiam, et tamen reiicerent et abominarentur novam doctrinam, quae tunc proferebatur: citat Petrus locum illum prophetae, nempe quamvis domus Israel impie conspiraret adversus Deum, spernendam esse talem contumaciam. Postea adiungit propheta, Ecce ego et pueri quos mihi dedit Deus in signum et portentum. Dicit ergo pauculos illos, qui pure Deum colebant et se subdlexerant a communi impietate, fuisse similes portentis, et habitos fuisse quasi monstrosos homines. Accommodat autem autor epistolae ad Hebraeos (2, 13) locum illum ad regnum Christi, nec frustra. Nam hodie quoque sumus in portentum Dei hostibus, qui sese

audacter, imo perdita impudentia efferunt contra puram evangelii doctrinam. Sumus illis haeretici, schismatici, canes, denique sterquilinum mundi. Sed quamvis simus illis in signa et portenta, sufficiat nobis nos agnosci a Deo: quia necesse est nos separari ab impia illa conspiratione, nisi velimus a Deo ipso separari. Quid enim est consensus cum papistis, vel coniunctio cum illa faece, nisi dissidium a Deo ipso? Ergo quia non possumus alia lege porrigere hodie manum papistis, et colere cum ipsis fraternali concordiam, nisi Deum abnegemus: facessat omnis ille maledictus consensus: et discamus nos forti animo ab ipsis separare, quemadmodum videmus discrete sub prophetae persona nobis omnibus mandari. Dixerat autem paulo ante, prophetam habitare in medio ipsorum: et hoc discrete expressum fuit ut magis solliciti sibi caveret. Nam inter spinas et inter scorpiones ambulare difficile est, quin pungamur, et quin scorpiones nos feriant virulenta sua cauda. Deus tamen iubet nos ita esse attentos, ut inter spinas ambulando non pungamur ab ipsis: deinde ut nos non attingat venenum scorpionum. Hoc autem fiet si prudentiam quae nobis non suppetit, e coelo petamus. Nam si nos gubernet Dei spiritus, intactos servabit ab omni serpentum morsu, et ab omni laesione et noxa. Sequitur, *Aperi os tuum, et comede quicquid proposuero tibi.* Hic crasso symbolo Deus Ezechielem confirmat in sua vocatione. Iubet enim *librum comedere*, quod in visione impletum fuit. Utitur Ieremias eadem metaphora capite 15, sed aliquid est diversum, quia propheta noster sibi visus est comedere volumen illud: Ieremias autem tantum significat se concoxisse Dei sermones tanquam cibum, non tantum gustasse lingua, atque ita defixos fuisse penitus in animo, ut probe concoqueret ac digereret. Deus autem voluit alio modo prophetam nostrum confirmare, nempe quum volumen illi porrexit, ac iussit comedere. Minime autem dubium est quin volumen illud comprehenderit quaecunque postea spiritus Dei dictavit prophetae. Sed perinde fuit ac si Deus ex homine mortali faceret organum spiritus sui: quasi diceret, Iam nihil proferes humanum vel terrestre, quia proferes quae spiritus meus iam conscripsit in hoc libro. Hic autem videmus discrimen inter veros Dei servos, qui serio munere suo funguntur, et inter homines garrulos, quibus satis est pollere facundia, vel potius dicacitate. Sunt enim multi disertii, qui evomunt quae nunquam tamen conceperunt animis. Sed doctrina illa prorsus evanida est. Et huc spectat etiam quod dicit Paulus, regnum Dei non esse in sermone, sed in virtute (1. Cor. 4, 20). Qui autem vere Deo se consecrarunt, non tantum discunt quod loquantur: sed ut cibus comeditur, ita etiam in se suscipiunt Dei sermonem, et recondunt in

penitissimos cordis sui recessus, ut deinde cibum probe concoctum inde proferant. Nunc ergo teneamus cur Deus voluerit prophetam comedere librum, de quo etiam postea sequitur.

9. *Et adspexi, et ecce manus emissa ad me, et ecce in ea volumen libri.*

10. *Et explicuit coram facie mea, et ecce scriptum erat volumen a facie et retro (hoc est a facie et a tergo), et scriptura (quod scriptum erat in ipso) lamentationes, et carmen, et vae.*

Nunc plenius docet propheta quorsum illud spectaret quod ante diximus. Narrat igitur sibi oblatum fuisse volumen libri, hoc est librum fuisse oblatum in formam voluminis. Nam nomen מגלה quod usurpat, deductum est אלה volendo: sicuti etiam volumen apud Latinos. Solebant autem olim in voluminibus scribere, hoc est non habebant talem formam librorum sic compactam vel concinnatam, ut nobis nunc est in usu: sed habebant volumina, quos barbari vocarunt rotulos. Et veteres etiam chartae scriptae sunt hoc modo: nihil est vetustum in principum archivis, quod non sit scriptum in voluminibus. Et inde etiam illud (Psal. 40, 8), In volumine libri scriptum est, etc. Iam ergo dicit propheta oblatum sibi fuisse tale volumen, ut comederet: sed dicit oblatum e manu quae emissa fuit. Hoc autem symbolo clarius ostendit Deus volumen non fuisse conflatum in aere, nec fuisse alibi natum quam in coelo. Nam si tantum vidisset propheta volumen sibi occurrere, poterat adhuc disceptare secum, an emissum esset a Deo necne. Ubi autem apparet manus quae volumen profert, et manus emissa, nempe a Deo, illic nihil deest ad plenam et solidam certitudinem. Dicit postquam volumen fuit explicuit, se vidisse scriptum ab utraque parte: quibus verbis intelligit non breve aliquod mandatum sibi fuisse datum, sed longitudinem multi temporis fuisse impositam. Nam si tantum loquutus esset de volumine, poterant Iudaei contemptim reicere ipsum post tres vel quatuor dies ac si ad finem ventum esset: Tibi quidem propositum fuit volumen: sed iam ter et quater loquutus es: nonne hoc sufficit? Ergo propheta ut fastidio occurrat, dicit volumen illud scriptum fuisse a fronte et terga. Iam dicit etiam quale esset argumentum, scriptae erant tantum lamentationes, inquit. רגה significat interdum meditationem atque sermonem simpliciter: sed hic quia subiicitur lamentationibus, minime dubium est quin sumatur pro carmine lugubri. Tandem additur הי hei, est particula dolentis. In summa propheta docet, doctrinam quae in libro continebatur, non fuisse dulcem vel iucundam, sed plenam tristitia, quoniam scilicet illic Deus proferebat signa irae suae, ut inde non posset concepi nisi materia doloris et

lamentationum. Nunc ergo intelligimus magis ac magis exasperatos fuisse Israelitas, quum propheta diceret se non venisse nisi instar fecialis, qui bellum denuntiaret nomine Dei: et interea nulla haberet pacis mandata. Quantum ad reliquum populum, videbimus quidem postea multis locis fuisse praeconem misericordiae Dei: sed oportuit expergeri hoc modo Iudaeos, ut sentirent Deum sibi esse adversum: et prophetam non alio fine sibi fuisse missum, nisi ut quasi armatus in medium prodiret, et fulminaret Dei ipsius nomine. Non possem nunc ulterius prosequi, et tamen quod sequitur cohaeret.

CAPUT III.

1. *Et dixit mihi, Fili hominis, quod inveneris comedendo comede, volumen hoc, et vade, loquere ad domum Israel.*

2. *Et aperui os meum, et pavit me volumine isto.*

Quum iubet eum comedere quidquid nactus erit, non debet hoc extendi ad res quaslibet quae occurrent: sed qualiscunque sit gustus libri, vetatur propheta eum refugere. Potuit enim acerbitas vel amaritudo efficere, ut minas Dei respueret. Denique tantum notatur libri qualitas, quia non nisi tristem materiam continebat. Subiicit se os aperuisse parendi causa: quo significat non fuisse curiosum vel lautum in sapore quaerendo, sed omitta disceptatione, se sumpsisse quod divinitus oblatum erat. Iam addit,

3. *Et dixit mihi, Fili hominis, ventrem tuum pasce, et viscera tua reple (replebis) volumine isto, quod ego do tibi: et comedi, et fuit in ore meo tanquam mel in dulcedine.*

Prosequitur Ezechiel quod ante vidimus, nempe datum sibi fuisse volumen quod comederet: quia servi Dei debent loqui ex intimo affectu cordis. Scimus multos habere linguam satis volubilem, sed nihil aliud quam sese ostentant. Interea Deus etiam habet ludibrio eorum vanitatem, quia labor eorum caret fructu. Et ideo notandum est illud Pauli quod citavi, regnum Dei esse in virtute. Efficacia autem spiritus sancti sese non exserit, nisi ubi qui vocatus est ad docendum, studium suum ad exsequendum munus serio applicat. Hac igitur ratione iussus est Ezechiel comedere volumen. Iam dicit sibi fuisse dulce instar mellis. Atqui paulo ante retulit fuisse refertum maledictionibus. Ergo aut exuerat omnem humanitatem, aut debuit tangi moe-

rore, quum videret se praeconem vindictae Dei constitui. Sed alibi vidimus servos Dei fuisse duplici affectu praeditos. Sic enim fuerunt rigidi et asperi quoties opus erat, ut tamen condolescere miserum populo. Sed dolor ille non obstitit quominus fortiter pergerent in cursu vocationis suae. Secundum hanc rationem nunc dicit Ezechiel *volumen sibi fuisse dulce*, quia acquievit Dei mandatis: et quanquam miserebatur populi sui, agnovit tamen fieri aliter non posse, et subscripsit iusto Dei iudicio. Itaque per nomen *dulcedinis* nihil aliud significat quam approbationem, quod scilicet amplexus sit iniunctum sibi munus, et sic paruerit Deo, ut oblivisceretur omnis tristitiae, quae in libro continebatur: quia scilicet iustitia Dei praevaluit, et quodammodo exstinxit nimiam humanitatem, quae aliqui poterat ipsum morari. Sic etiam loquitur Ieremias cap. 15. Dicit inventos fuisse sermones Dei et factos sibi in gaudium et laetitiam cordis. Vidimus autem ipsum fuisse non modo anxium, sed valde tristem, quum reputaret instare populo ultimum interitum. Sed quemadmodum iam dixi, non male haec duo simul conveniunt, nempe quod prophetae cupiant populum esse salvum, et quantum in se est impendant operam curandae eius salutis: interea polleant firma constantia, et non dubitent ubi ita necesse est, damnare populum, et proferre minas Dei, quae illis iniunctae sunt: imo paulo post Ieremias dicit se repletum fuisse iracundia. Inveni sunt, inquit, sermones tui, et comedi eos, et mihi hoc cessit in gaudium et laetitiam cordis: quia invocatum est, inquit, nomen tuum super me, Iehovah Deus exercituum: hoc est quia instructus fui spiritus tui virtute, et sicuti vocatus sum ad hoc munus, ita etiam porrexisti mihi manum, ut bona fide et constanter possem exsequi quod praeceperas: ideo sermones tui fuerunt mihi oblectamento. Postea adiungit, neque enim sedi in concilio derisorum, neque exsultavi, nempe iugi excutiendi causa. Quandoquidem enim sensi tibi esse parendum, et fui quasi constrictus, ideo non sedi cum derisoribus: sed solus sedi, inquit, quia indignatione replevi me. Nunc ergo videmus in uno homine fuisse duos affectus valde diversos et in speciem contrarios, quod indignatione fuerit repletus, et tamen laetitiam conceperit ex sermonibus Dei. Nunc addit Ezechiel,

4. *Et dixit mihi, Fili hominis, vade (ingredere) ad domum Israel, et loquere ad eos in sermonibus meis:*

5. *Quia non ad populum profundos (hoc est profundum) labiis (quia est nomen collectivum, ideo mutatur numerus, ad populum profundum labio, ad verbum) et gravem lingua, tu missus es ad domum Israel.*

6. *Non ad populos multos profundos labio et graves lingua quos non intelliges (hoc est quorum non intelliges sermonem), si non ad eos misissem te, ipsi audissent te.*

7. *Atqui (copula enim adversative hic capitur) domus Israel non volent ad audiendum te (hoc est nolent te audire) quia si non volunt audire me, quia tota domus Israel duri fronte (vel prae fracti) et robusti corde ipsi.*

Iam pluribus verbis explicat Deus quorsum voluerit in servo suo comedi volumen quod porrexerat manu sua, nempe ut instructus accederet ad filios Israel. Neque enim vacuum oportuit venire. Scimus enim homines nihil proferre a se ipsis solidum. Ergo oportuit Ezechielem a Deo accipere quod per manus traderet Israelitis. Teneamus ergo hunc ordinem, dari volumen prophetae, et postea mitti ad populum. Iubet autem Deus *proferre* vel loqui *sermones suos*: quod etiam notatu dignum est, et eodem refertur. Quod si Ezechiel nihil debuit in medium afferre nisi quod a Deo acceperat, haec regula valere debet in omnibus Dei servis, ne sua commenta ingerant, sed pronuntient quasi ex ore Dei quod ab eo didicerunt. Denique semper valeat illud Petri (1. Epist. 4, 11), Qui loquitur in ecclesia ut loquatur tanquam Dei sermones. Iam adiungit, *non mitto te ad populum profundum labio, et gravem lingua, sed ad domum Israelis*. Quidam existimant prophetam hic animari ad officium, quia Deus nihil ab ipso postulet nimis difficile. Nam si missus fuisset ad gentes remotas quibuscum nulla erat communicatio linguae, poterat obtendere sibi plus imponi oneris quam ferre posset. Difficultas ergo fuisset instar obstaculi. Ideo ut alacriter fungatur officio, putant hic conferri gentes remotas et extraneas cum populo: quasi dictum esset, ego te non mitto ad externos. Nam neque ipsi te intelligerent, et essent quoque vicissim tibi barbari: sed quia familiaris tibi est usus cum populo tuo, non potes tergiversari quum te mitto ad ipsos. Sed illa sententia mihi non probatur, quia uno contextu lego tres istos versus, sicuti cohaerent. Minime igitur dubium est quin Deus hac comparatione populi impietatem exaggeret. Nam haec sententia prima est ordine, surdos fore Israelitas, quamvis propheta utatur apud eos vulgari et vernaculo, ut loquuntur, sermone: hoc est primum caput. Iam ostenditur causa, quia scilicet *sint populus amarus*. Significat ergo Deus nihil obstare Israelitis, quominus proficiant in doctrina prophetae, nisi suam malitiam et impietatem. Hac ratione dicit *non mitto te ad populum profundum labiis*. Nescio quid venerit in mentem quibusdam, ut putarent hoc epitheto notari eruditos vel solertes. Nam populum esse profundis

labiis et gravi lingua idem est. Quid autem est gravis lingua nisi barbara? Nunc ergo tenemus genuinum sensum, quod scilicet propheta non mittatur ad homines linguae incognitae, quia esset illis barbarus, et ipsos non intelligeret: *non mitto te igitur ad illos, sed ad domum Israel*. Iam addit, *non ad populos multos*. Qui vertunt magnos, non assequuntur quid voluerit propheta. Nam in singulari numero loquutus fuerat Deus de omnibus populis: nunc autem exprimit plures: quasi diceret, Ego neque ad Aegyptios, neque ad Chaldaeos, neque ad alias gentes procul remotas te mitto: sicuti undique cincta est terra populis, quorum lingua tibi esset incognita. Ad eos igitur te non mitto. Sequitur, *si non*. Hieronymus vertit, Si ad eos te misissem, quasi non interposita esset negativa particula לֹא: ad verbum, si non: sed quia dura est loquutio, existimant quidam esse particulam iurantis לֹא אֲנִי, et affirmative exponunt pro כִּי אֲנִי, vere, aut certe. Atqui erit defectiva oratio, si ita accipimus. Subaudiunt enim postea rursus אֲנִי. Nam duae istae voces לֹא אֲנִי tantundem valent ac si iusiurandum esset interpositum. Iam quem sensum licebit ex his verbis elicere? profecto ad eos mittam te, ipsi te audient. Videmus ergo sensum illum esse nimis coactum. Quidam ita exponunt, Si non ad eos te misissem audissent te, quasi Deus hic perstringeret ingenium populi, eo quod potius appeterent vanas et fallaces prophetias, quam se subiicerent veritati: perinde ac si dictum esset, si quispiam nebulo tenebras illis offunderet, statim amplecterentur eius fabulas et mendacia, ita sunt ad vanitatem proclives, Quoniam autem ego mitto te, ideo non audiunt. Sed neque haec expositio convenit, quia paulo post id videbimus suo loco. Mihi itaque probabilis est hic contextus, *si non misissem te ad eos, et ipsi audissent te*: quasi dictum esset, nisi obstaret sermonis diversitas, ego potius opera tua usum essem erga gentes extraneas. Significat autem Deus hoc modo fastidium, quum dicit se missurum fuisse prophetam huc vel illuc potius, quam ad Israelitas, nisi quia nulla erat sermonis communicatio. Quum ergo lingua differrent, obstaculum hoc continuit prophetam intra suas metas, nempe ut populo mitteretur. In hoc sensu nihil est coactum. *Non mitto ergo te ad multos populos profundus labiis et graves lingua, quia tu non intelligeres eorum sermonem*. Quod si hoc non obstaret, ego te misissem, ipsi audirent te. Videmus ergo quod paulo ante attigi, conferri Israelitas cum extraneis et incircuncisis gentibus, quia non ignorantia linguae sed cordis sui pervicacia repudiabant doctrinam sibi oblatam. Dicit quidem Isaïas (28, 11 sq.) sermonem Dei profundum et obscurum fore etiam ipsis Iudaeis, sed alio sensu: sicuti comparat etiam prophetias suas libro obsignato, nempe quia Deus ipsos excaecaverat

sicut digni erant. Quum ergo ita coniecti essent in mentem reprobam, et destituerentur sana mente, ideo dicit suam doctrinam fore instar libri clausi et obsignati: deinde dicit se fore barbarum, ac si uteretur lingua incognita. Sed Deus hoc loco clare ostendit non aliud esse impedimentum quominus proficiat domus Israel in suo sermone, nisi quod audire nolit. Nam dicit gentes fore morigeras, si possent esse tanti beneficii participes. Nisi ergo lingua prophetarum incognita fuisset profanis et incircumcisis gentibus reperisset illic discipulos attentos et obediētes, quemadmodum Deus testatur. Qui fit ergo, ut domus Israel non audiat? Iam sequitur, *Atqui domus Israel non volunt ad audiendum*, hoc est domus Israel non vult te audire, quia noluit me audire, inquit. Nunc vero clare videmus adscribi causam socordiae populo, quia sponte repudiat sermonem Dei, et se ipsum obduret ad contumaciam. Quanquam altius conscendit, non esse immorigeros prophetae duntaxat, sed ipsi Deo: quemadmodum Christus etiam ubi discipulos hortatur ad perseverantiam docendi, Ideo, inquit, non audient vos, quia neque audiunt me: et cur sim illis exosus cum mea doctrina, nisi quia non recipiunt patrem meum? Nam haec offensio solet frangere animos piorum, dum vident ita superbe doctrinam suam respui. Contumelia igitur haec solet servos Dei saepe revocare a cursu. Atqui proponitur illis in medium haec admonitio, Deum ipsum contemni. Cur igitur aegre ferant se eodem in gradu statui, in quem Deus ipse reicitur? Videtur illis indignum quod ita contemptum et fastuose respuat eorum labor. Atqui Deus nonne dignus est prae omnibus angelis qui audiatur? Quum ergo in Deum ipsum superbi et contumeliosi sint increduli, non mirum est si non reverenter excipiant quod propositum est ab homine mortali. Nunc ergo videmus quorsum spectet Dei consilium, ubi dicit, *domus Israel non te audiet, quia non audiunt me*: ne prophetae sit molestum ubi viderit operam suam nihil prodesse, imo filios Israel insurgere contra ipsum: quia patienter ferre debet si experiatur in illis eandem contumaciam, qua contra Deum ipsum configere non dubitant. Sequitur, *quia tota domus Israel robusti sunt fronte, vel prae fracti fronte, et duri corde*. Repetit quod ante vidimus, sed aliis verbis, nempe indomabilem esse cordis duritiam in populo illo: deinde non tantum esse corde obstinatos, sed etiam protervos ipso vultu, ita ut exuerint omnem verecundiam. Denique intelligit perditam obstinationem, quando frontem duram coniungit cum robusto corde. Sequitur,

8. *Ecce posui facies tuas (hoc est faciem tuam) duram contra faciem ipsorum, et frontem tuam duram contra frontem ipsorum.*

9. *Tanquam adamantem fortiozem lapide* (vel saxo) *posui frontem tuam: ne timeas ipsos, et non frangaris a facie* (vel a praesentia) *ipsorum, quia domus rebellionis* (מרי הדם de qua voce ante diximus) *sunt.*

Praemonitus fuit Ezechiel de populi obstinatione, imo desperata improbitate. Iam Deus ipsum confirmat, ne despondeat animum, ubi viderit certamen sibi fore cum tam perditis ac deploratis hominibus. Quid enim hoc aliud erat quam configere cum lapidibus? Si iussus fuisset Ezechiel montem ferire, tantundem erat ac dum iussus est verba facere apud talem populum. Opus ergo hac confirmatione habuit, nempe *frontem eius fore adamantinam contra populi durtiem*. Si sperasset plus fructus ex labore suo, forsán ipsa facilitas fuisset causa pigrítiae. Fiducia enim facit nos remissiores ubi opus quod in manibus est, non est laboriosum nec difficile. Propheta ergo fuisset frigidior, si certo persuasus populum fore docilem, quum esset secure aggressus. Ergo Deus ipsum excitat quum loquitur de obstinatione. Sed quemadmodum utile fuit prophetam concipere quam ardua esset provincia, ad quam obeundam vocatus fuerat: sic etiam oportuit armari Dei virtute: quia alioqui facile fuisset succumbere difficultati. Haec ratio est cur Deus nunc subiiciat, *se dedisse illi frontem robustam et faciem robustam contra faciem et frontem populi*. Caeterum, hoc modo admonitus fuit aliunde sperandam esse fortitudinem, ne vires proprias expenderet, sed pateretur se gubernari a Dei spiritu. Nam ubi tantum reputamus qualis et quanta sit nostra facultas, facile nobis est diffuere et liquescere, vel saltem flaccescere, ne tam viriliter exsequamur munus nostrum. Deus ergo alio prophetam suum revocat, quum dicit *se illi dedisse faciem*: quasi diceret ipsum non militare propriis viribus, sed armari coelesti virtute. Quanquam autem hoc in privatum Ezechielis usum semel dictum fuit, ad nos omnes pertinet. Sciamus itaque quum Deus nos ad munus docendi vocat, nequaquam debere nos operis effectum metiri facultatis nostrae modulo, vel expendere quid possimus, sed recumbere in adventitiam virtutem, quam Deus hic non supervacuis elogiis extollit. Quisquis ergo agnoscat Deum sufficere ad superanda omnia obstacula, fortiter se accinget ad opus. Qui autem aestimandis suis viribus immorabitur, non tantum debilitabitur, sed etiam prorsus concidit. Interea videmus hic nos ad humilitatem et modestiam institui, ne quid scilicet arrogemus propriis viribus. Hinc enim fit, ut multi dum pleni sunt, imo turgent confidentia, tantum proiciant meros ventos. Ergo discamus petere a Deo solo fortitudinem quae nobis deest. Neque enim praestantiores sumus quam Ezechiel. Si illum oportuit spiritu Dei roborari,

Calvini opera. Vol. XL.

hoc multo magis hodie nobis necesse est. Postremo hinc colligimus quamvis insurgat totus mundus contra servos Dei, tamen virtutem eius fore superiores, quemadmodum apud Ieremiam vidimus, Pugnabunt contra te, sed non praevalerunt (1, 19). Ergo non est cur nos terreant violenti omnium hostium impetus: et quamvis mundus tumultuetur, non est tamen cur trepidemus: quia semper virtus Dei in nobis erit potentior. Ideo additur *tanquam adamantem fortiozem lapide*, inquit, *posui te: ergo ne timeas*. Dicit Deus *se posuisse frontem prophetae instar adamantis*, non quod certaverit propheta cum populi improbitate vel audacia: sed quia Deus confidentiam, qua praeditus fuit Ezechiel, opposuit populi furiosae impudentiae. Ergo secundum hunc sensum vocatur *adamantina frons prophetae*. Iam adiungit, *ne timeas ab illis, et ne frangaris a facie vel praesentia ipsorum*. Videntur haec inter se pugnare, *ne frangatur propheta et ne metuat*, quum tamen excellat invicta fortitudine. Sed ita Deus gratiam suam temperat, ut semper stimulis opus habeant fideles, etiam quum ipsos animat ac suppeditat vires. Deus ergo ita operatur in servis suis, ut nihil agant nisi quatenus reguntur eius spiritu: et tamen opus simul habent eius doctrina, ut nunquam exhortationes sint illis supervacuae. Profani homines existimant nullum fore usum doctrinae, et omnes exhortationes esse frivolas, si Deus ubi spiritu suo nos agit non solum incipit, sed continuat et perficit opus suum. Verum scriptura ostendit optime haec duo inter se quadrare, nempe quod Deus nos spiritu suo confirmat et reddit invictos: interea autem inspirat virtutem suis exhortationibus, et facit ut apud nos vigeant et sint efficaces. Hoc modo Deus ab una parte prophetam suum roboravit, dando illi frontem adamantinam, et plus quam saxeam, dando invictum animum: et tamen hortatur ne metuat. Videmus ergo ut intus suos gubernet Deus, et tamen adiungat doctrinam tanquam instrumentum spiritus sui. Tandem addit, *quia domus rebellionis sunt*, vel quamvis sint. Particula enim כִּי saepe adversative ponitur, ut alibi dictum est. Si tamen accipere libeat in proprio sensu, non male conveniet, *quia domus rebellionis sunt*: quasi dictum esset, propheta non esse timendi causam, quia mature fuerit praemonitus, et nihil novum accidet. Solemus enim terreri novitate ut plurimum. Ubi autem meditati sumus quod accidit, non turbamur, imo neque subsistimus, neque haesitamus. Quia ergo iam didicerat propheta domum Israelis rebellem esse, ideo perrexit, quia nihil novum vel insolitum expertus est. Sequitur,

10. *Et dixit mihi, Fili hominis, omnes sermones meos quos loquor ad te sume in corde tuo, et auribus tuis audi.*

11. *Et vade (ingredere) ad transmigrationem (id est ad captivos), ad filios populi tui, et loquere ad ipsos: et dic illis, Sic dicit dominator Iehovah, sive audierint, sive cessaverint.*

Repetitio est eiusdem doctrinae. Diximus autem prophetam nostrum magis verbosum esse, quam Isaiam, imo et Ieremiam ipsum: quia ad formam loquendi quae tunc erat inter exsules assueverat. Non est igitur tam restrictus nec politus. Sed tenendum est, sermonem accommodasse ad discipulos: quia non tantum cum rudi et crasso populo negotium erat, sed etiam cum obstinato. Deinde degeneraverant fere a sua lingua, sicuti etiam a puritate fidei. Ergo deflexit consulto propheta ab elegantia linguae. Quidquid sit apud homines tam pigros, imo socordes nihil fuit supervacuum. Dicit igitur quod ante vidimus, *se iussum fuisse loqui omnes sermones.* Sed prius dicit *se iussum fuisse corde accipere, et auribus percipere.* Est inversus ordo, quia prius est auribus percipere, quam corde accipere. Et argute magis quam vere philosophantur qui dicunt interiorem auditum praecedere, eo quod frustra verberantur aures sonitu, nisi cor iam ante fuerit docile. Nam quamvis Deus electos suos ad audiendum praeparat, et det illis aures, ut audiant: tamen doctrina ipsa non ante penetrat in ipsorum animos, quam fuerit auribus excepta. Minime ergo dubium est quin hic sit ὑστερον πρότερον, ut loquuntur. Summa autem est, ut propheta, quo certus sit vocationis suae, audiat loquentem Deum. Non fuit autem hoc dictum eius causa, sed ut secure gloriari posset se esse Dei discipulum, nec quidquam proferre nisi quod ex ore Dei ipsius audierat. Ut ergo hac confidentia pugnaret adversus populi impietatem, ideo iussus fuit *sermones Dei audire.* Repetitur etiam quod ante de corde vidimus, nempe ut propheta libere iactaret se non adferre duntaxat ventosam eloquentiam, sicuti faciunt homines profani, quibus nihil aliud propositum est quam plausus hominum captare. Propheta ergo hic dicit se iussum fuisse *accipere sermones Dei in corde suo.* Iam additur, *ut eat et pergat ad captivitatem ad filios populi sui.* Videmus ergo Deum non tam prophetam quam Israelitas respicere, quia nunquam sponte cessissent prophetae, quam afferret legationem minime iucundam. Nihil enim magis triste et exosum ipsis esse potuit, quam audire minas et maledictiones. Quia ergo nunquam sponte flexi fuissent ad obsequium, ideo mittitur cum testimonio, quod didicerit in schola Dei quidquid profert: deinde quod ita didicerit a Deo, ut nihil de suo addat: postremo se ita loqui, ut non frangatur populi contumacia. *Sive ergo audierint, sive cessaverint, tu nihilominus perge.* Quare? *Dices sic Deum loqui.* Exposuimus autem quid haec particula va-

leat, nempe ubi hoc nobis persuasum est placere Deo nostrum laborem, etiam si inutilis sit apud homines: tamen hoc debere sufficere, quod missi sumus a Deo: deinde velle experiri nostram constantiam, ne ubi videmus nos frustra laborare, ideo desinamus quin parati simus ad obediendum, quidquid acciderit.

12. *Et sustulit me spiritus: et audiui post me vocem strepitus magni, Benedicta gloria Iehovae e loco suo.*

Iterum confirmat propheta quod ante vidimus, Deum scilicet arcano spiritus sui instinctu fuisse operatum in eius animo. Quanquam ergo hortatus eum fuerat Deus ad fortitudinem, ipse tamen praestat quod ab ipso exegit. In summa, propheta fortis fuit in Deo, quia Deus virtutem suam in eo exseruit. Dicit ergo *se sublatum fuisse a spiritu,* quod tantundem valet atque nullam fuisse in ipso agitationem, nisi ex coelesti inspiratione. Sic autem oportuit ad tempus extra se ipsum rapi, ut nihil appareret in eo humanum. Sed de hac re plura dicenda erunt paulo post. Addit *se audisse vocem strepitus magni,* hoc est vocem sonoram, et quae differret a consuetu hominum sermone. Potuit igitur ipso vocis strepitu vel tumultu discernere propheta vocem illam a sermone hominum. *Benedicta,* inquit, *gloria Iehovae e loco suo.* Non dubium est quin hoc elogium aptari debeat ad praesentem causam, quae agitur. Quum ergo vox ista personuit, voluit Deus refellere obstreperas populi voces, quum sibi putaret fieri iniuriam. Scimus enim populum illum fuisse querulum, et subinde murmurasse, quum durius putaret se tractari quam par esset. Opponitur itaque gloria Dei omnibus impiis et sacrilegis blasphemiiis, quas solebant Israelitae in Deum evomere, ac si crudeliter cum ipsis ageret. In summa, vox ista compescuit omnes calumnias, quibus conati tunc fuerunt impii gloriam Dei prorsus obruere. Dicit *gloriam illam esse benedictam,* quia homines etiam si non audeant evomere crassa et aperta convicia adversus Deum, nihilominus maledicunt eius gloriae quoties iustitiae eius detrahunt, et ipsum insimulant nimii rigoris. Ex adverso itaque *vox auditur, gloriam Dei esse benedictam.* Per locum Dei intelligo templum. Fateor quidem multis scripturae locis coelum ita vocari, non quod essentia Dei quae immensa est, loco includi queat. Sicuti enim coelum vocatur solum eius, vel sedes, ita etiam terra scabellum pedum eius, quia omnia replet sua immensitate. Sed hic ut etiam alibi saepius, templum vocatur locus Dei, quia illic quodammodo habitabat respectu hominum. Caeterum hoc dicitur tam exsulum respectu, quam residui populi, qui adhuc manebat Hierosolymae. Exsules

enim non satis reputabant iusta Dei vindicta se fuisse patria expulsos, et tractos in longinquam regionem. Quum ergo captivitas non satis eos subigeret, ideo oportuit illis proponi Dei nomen, ut scirent non vi et saevitia hostium se fuisse patria sua privatos, sed expulsos Dei iudicio. Respexit etiam haud dubie propheta ad Iudaeos, qui adhuc domi manebant. Gloriabantur enim Deum sedere in templo: et ita fingeant se eius praesidio semper fore incolumes. Atqui propheta quemadmodum postea videbimus, denunciavit similem poenam eos manere quae aliis acciderat. Perinde est igitur ac si diceret Deum manere in templo suo, ut conspicua illic fulgeret eius gloria. Iam sicuti voluit humiliare tam Iudaeos, quam decem tribus, ita voluit lenire aliquo solatio omnium dolorem, ut non desinerent bene sperare de restitutione promissa. Ipsa enim calamitas poterat ipsos in desperationem proicere, ut putarent actum esse de salute sua, imo putarent Deum quodammodo esse mortuum, et extinctam eius virtutem. Quorsum enim cultus Dei? quorsum etiam splendor templi et dignitas, nisi ut Deus suos protegeret? Atqui fuerant ab ipso derelicti. Hinc igitur desperationis materia, nisi occursum fuisset: id nunc agit propheta, quoniam ab una parte admonet, Deum fuisse iustum scelerum ultorem, ubi passus est trahi in exilium decem tribus: tamen fore liberatorem, quia non desinat regnare in templo suo, quamvis profani homines existiment illum esse victum, et agant proterva insolentia de ipso suos triumphos. Nunc ergo tenemus sensum prophetarum: nam frigeret haec sententia, si esset generalis: ubi autem accommodatur ad statum praesentis causae, videmus non frustra extolli Dei gloriam tali elogio, nec frustra etiam fieri templi mentionem. Sequitur,

13. *Et vocem* (recte enim Hieronymus admonet repeti ἀπὸ τοῦ νενοῦ. *Audivi ergo vocem*) *alarum animalium osculantium cuiusque ad sociam: et vocem rotarum e regione ipsorum, vocem* (inquam) *strepitus magni.*

Nunc videtur exprimere propheta unde profecta fuerit vox quam retulit. Neque enim existimo vocem aliunde fuisse editam, et postea animalia succinuisse cum rotis: sed mihi videtur exponere quod alioqui fuisset ambiguum, nempe celebratum fuisse Dei gloriam ab animalibus et rotis. Non est autem mirum, vocem tribui animalibus, quia vidimus fuisse Cherubim vel angelos: sicuti per rotas voluit Deus omnes actiones et motus designare, motus, inquam, qui videntur fortuiti: sed tamen reguntur ab animalibus, quibus Deus virtutem suam inspirat, dum vult exsequi suum consilium: et ita imperium suum exercet in omnibus creaturis. Nihil enim accidit

quod non moderetur suo arbitrio. Ergo vox prodit tam ab animalibus, quam a rotis, quae extolleret Dei gloriam, et ostenderet ipsum in tristi illa et miserabili clade populi adhuc regnare in templo suo: imo tunc maxime regnare, quia iudex esset in puniendis sceleribus: deinde, quia futurus esset redemptor populi sui, quemadmodum promiserat restitutionem post 70 annos. Dicit autem *se audisse vocem alarum, quum mutuo se oscularentur.* Nam שׁוּבָא significat osculari: alii vertunt, quum se verberarent, vel configerent inter se. Sed coniunctionem metaphorice significat osculandi verbo. Quum ergo *utrumque ala sociam suam amplecteretur*, inde vox emersit. Adiungit etiam idem de rotis. Et tandem repetit quod dixerat, *fuisse vocem strepitus magni.* Sequitur,

14. *Et spiritus sustulit me, et sumpsit me: et profectus sum amarus prae indignatione spiritus mei, et manus Iehovae super me fortis.*

Confirmat quod paulo ante vidimus, nempe se fuisse actum Dei spiritu, ita ut esset quodammodo extra se: non quemadmodum profani homines finxerunt ἐνθουσιασμούς. Nam vates illorum erant abreptitii: et diabolus sic eos versabat, ut non essent compotes sanae mentis. Non ergo intelligit propheta se fuisse abreptitium, quia prophetae Dei semper fuerunt sedatae et compositae mentis: sed intelligit ita se fuisse gubernatum Dei spiritu, ut dissimilis esset a se ipso, nec quidquam spiraret terrestre: denique intelligit sibi insculptas fuisse visibiles notas, quae acquirerent eius doctrinae auctoritatem apud totum populum. Et plus quam necesse fuit prophetam ornari suis insignibus propter socordiam populi: deinde quia odiosa erat eius legatio, et antehac non fuerat officio docendi functus. Necesse igitur fuit ita eum renovari, ut populus agnosceret esse hominem quasi divinum. Familiariter versatus fuerat inter suos, et satis erat notus et facie et moribus. Interea Deus, quemadmodum dixi, separavit eum a communi vita, ut aliquid coeleste repraesentaret. Hoc autem ad conciliandam doctrinae fidem et reverentiam spectabat, ut diximus. Sensit quidem ipse spiritus agitationem: sed minime dubium est quin populus etiam cognoverit: alioqui vix habita fuisset illi fides de se ipso loquenti. Fuit igitur illustris haec spiritus gubernatio, ut cognoscerent Israelitae, si modo oculati essent et attenti ad miraculum, prophetam fuisse quodammodo renovatum. Sed quod sequitur videtur pugnare cum superiore sententia. Dixit enim, *volumen sibi fuisse dulce instar mellis*: nunc autem refert *se abiisse amarum spiritu suo.* Sed quemadmodum heri breviter exposui, haec facile est conciliare. Propheta enim non fuit prorsus exutus

omni sensu. Quamvis ergo se totum consecraverit Deo, et nihil praetermiserit ad diligentiam et alacritatem, retinuit tamen aliquid humanum: hinc spiritus amaritudo, de qua loquitur: et ideo *spiritum suum* nominat. Ubi videtur tacita esse antithesis inter motum illum, quo abreptus erat, et inter affectum, non quidem prorsus vitiosum, sed qui aliquantum distaret a gratia illa spiritus: quia propheta sic flagrabat zelo, ut fere sui oblitus Dei iussa capesseret. Interea tamen sentiebat in se aliquid humanum, ut vigor ille spiritus non exstingueret omnem tristitiam. Tenemus ergo quomodo propheta abreptus fuerit spiritu, et tamen habuerit *spiritum suum amarum*. Adiungit, *et manus Iehovae super me fortis*. Per manum quidam intelligunt prophetiam, sed insecite, meo iudicio. Non dubito igitur quin tantundem valeat atque potestas vel imperium. Dicit autem *manum Dei fuisse fortem*, quia oportuit ipsum Deo parere, utcumque amaritudo de qua loquutus est, ipsum in diversam partem traheret. Sicuti Paulus dicit se constringi zelo Dei (2. Cor. 5, 14, et Phil. 1, 23), ita etiam propheta significat se fuisse constrictum arcano illo instinctu spiritus, ut nihil humanitus ageret, non obtemperaret sibi ac animi sui votis, non obsequeretur etiam proprio consilio, sed tantum intentus esset ad praestandum Deo obsequium. Hoc igitur sensu dicit *manum Dei fuisse fortem super se*. Alioqui obiici poterat, cur non defecerit quum ita oppressus esset moerore, et anxietas urgeret eius spiritum? Respondet, *manum Dei fuisse fortem*, atque ita praevaluisse: quoniam facile alioqui fuisset centies deficere, nisi suffultus fuisset virtute Dei. Atque ita videmus fuisse aliquid repugnantiae in propheta, quoniam ut homo erat, tristitia fuit confectus: sed ita dominabatur virtus spiritus sancti in ipso, ut se abnegaverit et omnes affectus humanos. Sequitur,

15. *Et veni ad transmigrationem* (hoc est ad captivos) *in Thelabib: sedebant autem* (vel transmigrationem sedentium, ad verbum) *prope flumen Chebar: illic ipsi sedebant: et sedi etiam illic septem diebus, obstupescens* (vel desolatus) *in medio ipsorum.*

Iam dicit se reversum fuisse ad suos populares, non quod migraverit in alium locum, sed per visionem fuerat abstractus ab hominum consuetudine. Deus autem se illi patefecit in ripa fluvii Chebar, sed erat solitarius. Quum fuerit id factum per visionem, minime dubium est quin semper apud suos fuerit. Quomodo igitur dicit nunc *se fuisse reversum*? nempe quia evanuit illa visio: et ita versatus est de integro cum aliis captivis. Quod enim quidam subtiliter accipiunt fuisse quasi monachum, frivolum est. Dicunt enim abhorruisse a

populi sceleribus: et ne quid labis contraheret, ideo quaesivisse solitudinem. Sed hoc non est probabile. Minime igitur dubito quin propheta intelligat, ex quo Deum loquentem audivit, ex quo etiam oblata fuit visio, se rediisse ad pristinam vitae formam. Dicit tamen *se sedisse septem diebus*, vel admiratione vel tristitia quodammodo absorptum. Nam שם significat tam desolare, quam obstupescere, et mirari. Quod autem propheta *sedit quietus et tacitus per septem dies*, minime dubium est quin hoc modo Deus ipsum praeparaverit, ut postea loqui inciperet cum maiori admiratione totius populi. Nec videri debet absurdum quod obmutuerit, quum tamen a Deo missus esset. Neque enim hoc factum est pigritia, vel aliqua cunctatione, quae possit adscribi vitio: sed sic impositum fuerat munus docendi, ut nondum instructus esset certis mandatis: quemadmodum poterit quispiam eligi legatus vel a rege, vel a senatu, postea autem agetur de ipsis mandatis: sic etiam propheta vocatus fuit ad munus propheticum, sed nondum sciebat quidnam dicturus esset. Comederat quidem volumen, sed Deus nondum suggesserat unde ipsum vellet exordium facere: deinde quomodo deberet temperare suam doctrinam. Nondum ergo huc perductus erat Ezechiel: ideo dicit *se sedisse* vel cum magno stupore, vel cum magna desolatione, ut loquuntur. Adspectus autem ipse potuit expegefacere hominum animos, ut quaererent quidnam sibi vellet haec insolita tristitia. Quidquid sit, videmus silentium hoc praeparationem fuisse, quo maiore cum fructu et efficacius posset exsequi munus suum: quoniam eius sermo maiore reverentia postea debuit excipi, *quum sic tacuisset per septem dies*. Dicit autem *se venisse ad excelsus qui sedebant in Thelabib*. Ego enim eorum sententiae libenter subscribo, qui putant proprium esse nomen loci: et vetusti interpretes etiam reliquerunt has duas voces. Septuaginta verterunt μετέωρον, quasi esset excelsus. תלל significat elevare: sed deberet esse תלול si propheta diceret se fuisse excelsum, atqui hoc non convenit: quin potius recitat se fuisse quasi unum e vulgo postquam visio ablata fuit. Alii vertunt peritum, nescio unde sumpserint. Sed quemadmodum dixi, probabilis est eorum sententia, qui docent fuisse nomen proprium loci. Hieronymus vertit Acervum frugum, neque male. Nam ex re haud dubie impositum fuit loco nomen: quemadmodum saepe ex situ, et aliis qualitatibus vocantur urbes, et pagi, et montes: ita etiam locus ille dictus fuit Thelabib. Nam תל significat acervum, deinde אכרי significat spicam, vel culmum in frumento. Potest igitur fieri, ut locus ille propter fertilitatem vocatus fuerit Thelabib, quoniam illic colligebantur multae segetes. Sed hoc non est magni momenti. Praecipue illud tenendum est quod diximus, prophetam fuisse conspectum in illo

tristi et moesto vultu, et tacuisse per septem dies. Iam sequitur,

16. *Et accidit a fine septem dierum* (hoc est post septem dies), *factus* (accidit, vel factus est: varie repetit idem verbum) *sermo Iehovae ad me, dicendo,*

17. *Fili hominis, speculatorem posui te* (vel constitui) *domui Israel: audies ergo ex ore meo sermones, et admonebis illos ex me.*

Nunc clarius ostendit propheta cur se contineret in silentio per septem dies, quia scilicet creatus erat quidem doctor, sed nondum advenerat maturum tempus, quo perferret Dei mandata. Expectavit ergo dum acciperet certum sermonem. Ideo dicit *a fine septem dierum datum sibi fuisse sermonem a Domino*. Unde colligimus fuisse prius electum, et onus legationis ei impositum fuisse: interea stetisse quodammodo suspensum, quia nondum distincte tenebat quidnam esset dicturus, unde etiam facere deberet exordium. Hinc apparet Deum gradatim agere in servis suis, ita ut eos sibi vendicat: deinde generaliter ostendat quorsum exigit eorum operam et laborem: tandem emittat ad ipsum opus, vel ad exsequutionem muneris. Hoc videmus fuisse factum in propheta nostro. Nam primo dicit se a Deo eligi, postea admonitus fuit in genere, ut se fortiter gereret, neque cederet ullis minis, vel terroribus: tandem Deus exposuit quanam vellet ipsum mandata perferre ad populum. Videtur quidem adhuc generaliter Deus loqui: sed perinde est ac si pronuntiaret venisse tempus, quo propheta sese ad opus accingeret. *Fili hominis ergo constitui te speculatorem*, inquit, *domui Israel*. Quod Ezechiel audivit ad omnes ecclesiae doctores pertinet, nempe constitui et locari divinitus quasi in specula, ut excubias agant pro communi omnium salute. Quicunque ab initio creati fuerunt coelestis doctrinae ministri, eos oportuit speculatores esse. Atque utinam in papatu, sicuti nomen hoc impositum fuit mutis idolis, et caecis, et surdis, ita admoniti fuissent vocationis suae, qui plenis buccis vocarunt se episcopos. Nam scimus nomen episcopi tantundem valere atque speculatoris. Quum autem iactarent se esse episcopos, demersi fuerunt in tenebris crassae ignorantiae: deinde etiam delitiis suis obruti, denique secordia. Nam nihilo plus est intelligentiae in illis animalibus, quam in bobus vel asinis. Asini et boves saltem operam suam impendunt iuvandis hominibus: illi autem non tantum destituuntur omni iudicio et ratione, sed prorsus inutiles sunt. Caeterum tenendum est quod dixi, ubi Deus elegit prophetas, eos quasi in specula fuisse positos, ut agerent excubias pro salute totius ecclesiae. Hoc etiam valere nunc debet, ut pastores agnoscant se

in statione esse positos, unde advigilent: atque hoc quidem unum est. Iam id fieri non potest, nisi praediti sint eximiis donis, saltem polleant spiritus gratia supra vulgus. Neque enim satis est, si pastores vivant tanquam homines privati: sed oportet illos longius attendere, ac si evecti essent in altam speculam, quod perspicaciam vel solertiam flagitat: hoc alterum est. Iam additur, *audies verba ex ore meo, et annuntiabis illis ex me*. Hic praescribitur generalis regula omnibus prophetis et pastoribus ecclesiae, nempe ut sermonem audiant ex ore Dei: qua particula Deus excludere voluit quidquid ex se ipsis fabricant homines, vel comminiscuntur. Neque enim dubium est, quum Deus sibi uni ius loquendi vendicat, quin iubeat obmutescere omnes homines, ne quid afferant proprium: deinde quum iubet *eos audire ex ore suo*, quin fraenum iniciat, ne quid comminiscantur, ne lasciviant post sua figmenta, ne hoc vel illud audeant concipere. Denique videmus hic aboleri quidquid homines ex se ipsis proferunt, ubi Deus vult solus audiri. Neque enim hic se aliis permiscet quasi in turba, ac si vellet audiri aliqua ex parte. Sumit ergo sibi quod merito debemus tribuere summo eius imperio, nempe ut pendeamus ex ore eius. Quod si Ezechieli id dictum fuit, quomodo audebunt nunc nihili homines ingerere sua figmenta, quemadmodum videmus factum fuisse in papatu? Nam qualis illic est religio, nisi farrago confusa ex innumeris hominum figmentis? Conflarunt igitur ex multis cerebris immensum chaos errorum. Volunt autem tanquam Dei oracula adorari quidquid stulti homines imaginati sunt. Atqui, quis eorum gloriabitur se excellere supra Ezechielem? imo si omnes simul prodeant, an audebunt se cum eo uno conferre? Quod si audeant, quis admittet illam arrogantiam? Videmus autem hic frenari Ezechielem una cum aliis omnibus prophetis, ne quid loquatur nisi quod audierit ex ore ipsius Dei. Iam sequitur, *admonebis illos ex me*. Verbum quo utitur propheta, significat tam monere quam cavere. Minime dubium est quin admonitiones intelligat, quibus homines ad cavendum excitantur, ne scilicet errore et incogitantia pereant. Postquam ergo Deus prophetam sibi subiecit, et iussit esse discipulum, iam constituit doctorem, quia non sufficeret audire, nisi de manu in manum traderet qui vocatus est ad ecclesiam regendam, quod a Domino accepit. Iubet ergo Deus prophetam suum loqui postquam iussit audire. Sed addit *ex me*, ut intelligat populus Deum solum esse doctrinae autorem. Falsi quidem doctores superbe obtundunt Dei nomen: ut videmus in papatu axioma illud personare, ecclesiam Dei regi a spiritu sancto immediate, ideoque non posse errare: sed duo haec coniunctim legenda sunt, nempe, ut audiat qui factus est doctor loquentem Deum: postea admo-

neat Dei ipsius nomine, hoc est profiteatur se esse Dei ministrum et testem, ut doctrina non aestimetur ab ipso. Nam qui affectant laudem ingenii, vel eruditionis, vel facundiae, saepe obscurant ipsum Dei nomen: et ideo quamvis initio professi fuerint se a Deo habere quod docent, tamen postea loquuntur quasi ex se ipsis, hoc est, sese venditant inani ostentatione: ita non apparet maiestas Dei, nec spiritus efficacia in illa profana docendi ratione. Ergo Deus postquam prophetae legem imposuit, ne quid proferret, nisi quod audiisset, iam adiungit illud alterum, *ut admoneat populum*: sed admoneat non tanquam a se ipso, sed semper in ore habeat sacrum illud Dei nomen, et re ipsa ostendat se ab eo fuisse missum. Secundum hanc rationem etiam dicebat Moses, Quid sumus ego et frater Aaron? Videmus ergo ut Moses a Deo loquutus fuerit, hoc est, professus fuerit se esse Dei ministrum, quum testatus est se nihil esse, se nihil sibi sumpsisse, nihil denique egisse proprio consilio, vel motu.

18. *Quum dixerio impio, Morte morieris, et non admonueris ipsum, et non loquutus fueris ad eum, admonendum impium a via sua impia, ad vivificandum ipsum: impius ipse in iniquitate sua morietur: sanguinem vero eius e manu tua requiram.*

Nunc docetur propheta quam difficile munus suscipiat ac simul periculosum. Prius legem posuerat Deus, ne quid a se ipso proferret. Iam additur custodem ita praefectum esse populo, ut rationem redditurus sit, nisi diligenter incubuerit in suas vigilias. Perinde igitur est ac si dictum fuisset, animas committi eius curae et fidei, ut si eius negligentia percant, subiturus sit poenam coram Deo. Sed verba expendere convenit, *si dicente me ad impium, Morte morieris, et non admonueris eum, ipse quidem peribit, sed sanguinem abs te requiram*. Primo loco confirmat Deus quod heri visum fuit, nempe non permitti tantum licentiae homini mortali, ut suo arbitrio damnet, vel absolvat. Quum ergo Deus servos suos emittit, non resignat ipse suam potestatem, quin penes eum maneat summum imperium: quia unus est legislator, sicut dicit Iacobus (4, 12), qui potest servare et perdere. Et alibi exprobat Ezechiel pseudoprophetas, quod vivificent animas quae moriebantur, occidant autem animas quae non erant morti devotae. Scimus enim semper homines superbos tyrannice dominatos fuisse in conscientias, quum obtenderent nomen propheticum: sed substituebant se in locum Dei, quemadmodum factum fuit in papatu. Nam papa quidem simulat se nihil agere proprio nomine: sed interea sibi arrogat quidquid proprium est Dei, et sedet in templo tanquam idolum: quia Deo nihil magis proprium est, quam regere animas nostras coelesti

doctrina: ipsi autem papistae commenta sua ingerunt: ita fit ut conscientias misere torqueant et demergant etiam in ultimum interitum. Leges ferunt pro sua libidine: deinde addunt semper conditionem, servandas esse sub poena aeternae damnationis, vel peccati mortalis, ut loquuntur. Hic ergo locus diligenter notandus est, ubi Deus sibi uni vindicat potestatem ac ius damnandi: *si dicente me, inquit, ad impium*. Hinc colligimus eos omnes esse sacrilegos qui conscientias obstringunt suis legibus, decretis, et placitis, qui hoc iubent, illud vetant: quia eripiunt Deo quod hic sibi vult adscribi. Denique unus est Dei sententiam proferre: prophetae autem sunt praecones duntaxat. Interea repudiandi sunt fanatici homines, qui huius loci praetextu vellent dari peccandi licentiam, et nullum esse discrimen boni et mali, quia nostrum non est damnare. Neque enim, proprie loquendo, quidquam nobis sumimus quum recitamus quod profectum est ex ore Dei. Deus damnat adulteros, fures, ebriosos, homicidas, invidos, maledicos, rapaces: si quis adulterum castigat, si alter obiurgat furem, si tertius invehitur contra ebriosum, dicemusne eos temere sibi plus sumere quam oportet? minime: quia non pronuntiant ex se ipsis, quemadmodum diximus, sed Deus loquutus est, ipsi autem testes sunt ac praecones sententiae eius. Haec ergo moderatio tenenda est, ne quid damnemus pro nostra morositate, quemadmodum multi quidquid displicet statim abominantur, et adduci nequeunt ut diligentius inquirant. Praecedat igitur examen: sed ubi Deus loquutus est, tunc sequamur regulam quae data fuit prophetis: *si non admonueris, inquit, ipsum, et loquutus fueris ad admonendum*. Hic respiciet persona quae iam imposita Ezechieli fuerat. Neque enim competeret idem in omnes privatos homines, qui non sustinent nomen propheticum. Notemus ergo non esse generalem sermonem, qui promiscue ad quoslibet spectet: sed quadrare prophetis, qui iam vocatus fuerat, ut esset speculator. Nisi ergo moneant qui sustinent tale onus, nulla excusatio illis superest, quin de hominibus perditis rationem reddant Deo. Et repetitio ostendit non esse hic defunctorie agendum: sed prophetas debere esse sollicitos, et assiduos etiam in peccatoribus revocandis. Clara erat haec sententia, *si non monueris impium postquam loquutus fuero*: sed additur, *et non loquutus fueris ad ipsum monendum*. Videtur haec sententia frustra iterari: sed significat Deus, nisi subinde admoneat propheta eos qui peccant, non ideo absolvi, quia semel in transcurso loquutus fuerit, quia uno verbo tantum sit defunctus. Notemus ergo inculcandas assidue esse obiurgationes, ut peccatores in viam redeant. Et huc tendit etiam Pauli doctrina ad Timotheum (2. Timoth. 4, 2), Insta opportune, importune. Nam si satis esset

blande monere eos qui errant, atque postea illis parcere, Paulus contentus fuisset illa humanitate: sed dicit importune esse instandum, ne scilicet desinat ecclesiae minister repetere easdem admonitiones, quemadmodum etiam alibi idem dicit, Non piget me eadem saepius repetere vobis, ad Philippenses (3, 1). Et scimus quid profiteatur Actorum 20. cap. (v. 31). Non cessavi, inquit, nocte et die publice et privatim monere unumquemque vestrum. Illa igitur assiduitas, qua Paulus ostendit se usum fuisse, hic praecipitur omnibus prophetis et servis Dei. Dicit *ad ipsum monendum a via sua impia*, hoc est, ut caveat. Sicuti enim heri dictum fuit *וְרָרָה* significat cavere: accipitur autem hic active *nisi loquutus fueris, ut doceas cavere*, vel redire a via sua impia. Hic quaeri posset, cur Deus unam duntaxat partem doctrinae attingat, et sepeliat praecipuam. Quorsum enim data fuit lex? deinde prophetae excitati, nisi ut colligerent populum Deo? hoc autem fit obedientia fidei: et scimus Deum nihil magis spectare, quam ut miseros homines in spem vitae aeternae colligat. Hic est igitur praecipuus legis et evangelii finis, ut homines Deo reconciliati colant ipsum ut patrem. Castigationes vero, minae et terrores deinde sequuntur, quarum tamen nunc solum fit mentio. Sed tenenda est populi conditio de qua iam vidimus. Sic enim invaluerat tunc impietas et contemptus Dei, et omne genus scelerum, ut non posset ipsos propheta amice et suaviter alloqui. Siquidem tenendum est illud Pauli (1. Cor. 4, 21), Quid vultis? quomodo veniam ad vos? in virga, an in spiritu lenitatis? ubi permittit Corinthiis optionem, velintne ipsum venire in spiritu mansuetudinis, an vero armatum ferula ad ipsos castigandos. Quare? Nam quum sibi placerent in suis vitiis, non potuit Paulus more suo ipsos tractare tanquam filios, nec cum ipsis liberaliter agere: sed coactus est suscipere quasi alienam personam, et praeferre meram austeritatem vel rigorem. Tales erant etiam Israelitae. Ideo non mirum est, si Deus hic praetereat suam misericordiam, promissiones gratiae, et quidquid hominibus dulce est et iucundum. Neque enim idonei erant qui audirent paternam vocem a Deo, nisi prius essent subacti: quod fieri non poterat nisi violenter, quum tanta esset eorum pervicacia. Deinde notandum est, quo magis odiosa est legatio, eo magis opus habere prophetas stimulis: quia si tantum proponitur gratia Dei, si ostenditur spes vitae aeternae, quoniam in ea doctrina nihil est quod valde offendat, vel exacerbet animos: ideo facilius est libere praestare quidquid hac in parte mandatur. Sed ubi vocandi sunt homines, vel potius trahendi ad Dei tribunal, ubi terrendi sunt metu aeternae mortis, ubi prodit in medium minister armatus Dei vindicta, quemadmodum Paulus loquitur: quia offensio parata est, quae interdum

homines instigat usque ad furorem eo quod aegre sustineant ita urgeri Dei verbo, ideo necesse est prophetas ipsos animari, quia deficerent, vel trepidarent saltem. Nunc ergo tenemus, cur Deus tantum de minis suis et terroribus loquatur: nullum autem gustum admisceat misericordiae: quia scilicet nullius dulcedinis capaces Israelitae erant. Deinde quia propheta nunquam ausus fuisset tam animose exsequi munus sibi impositum, nisi addita fuisset haec comminatio. Alibi quidem videbimus prophetam fuisse Dei legatum, ad reconciliandos miseros illos exules Deo. Proferet enim multa testimonia de regno Christi, de restitutione ecclesiae, concionabitur de misericordia Dei, de venia: sed antequam perferret ullum nuntium gratiae, oportuit ipsum configere cum perdita obstinatione populi. Hinc fit ergo, ut Deus tantum dicat *monendos esse impios, ut redeant a sua impietate*. Quod autem additur, *ad vivificandum ipsum*, posset absurdum videri, quia ante ablata fuit omnis spes resipiscentiae, Domus sunt rebellionis, et amaritudinis, tu nihil apud ipsos proficies. Nunc autem videtur promitti fructus laboris, quum agitur de vita eorum qui admoniti resipiscunt. Sed primo loco tenendum est, semper aliquos esse sanabiles, etiam si totum populi corpus videtur desperatum. Deus enim quum antehac dixit Israelitas omnes rebelles esse, et immorigeros, respexit ad corpus: sed ut solet servare sibi aliquod exiguum semen, erant pauci residui in populo illo, qui poterant adhuc converti prophetae opera: hoc unum est. Deinde tenere convenit, etiam si nullus appareat fructus laboris, tamen ita debere nos satagere, ac si successus sese offerret melior et pro voto animi nostri. Exempli gratia, negotium nobis erit cum impia multitudine: quocunque vertamus oculos, occurret contemptus Dei: etiam talis improbitas, ut videamur operam ludere. Atqui dum obicitur nobis materia desperationis in malitia populi, debemus nihilominus persequi cursum nostrum ac si semen iam fructum aliquem proferret. Quamquam ergo Ezechiel audierat ex ore Dei populum fore rebellem, debuit tamen Deo operam suam perinde impendere, ac si profectum aliquem vel cerneret, vel speraret. Interea tenendum memoria est quod attigi, Deo semper aliquod esse residuum semen, quamvis totus populus dilapsus sit ad impietatem. Iam additur, *morietur impius in sua impietate, sanguinem vero eius requiram e manu tua*. Dicit hic Deus se vocasse servum suum hac lege, ut rationem reddat si quis perierit eius culpa. Hic autem locus, quemadmodum nuper attigi, ostendit quam periculosam provinciam sustineant qui vocati sunt ad docendi munus. Nihil Deo pretiosius est quam animae, quas creavit ad imaginem suam, deinde quarum redemptor est et pater. Quum igitur tam carae Deo sint animae nostrae, et earum

salus, hinc colligitur quam sollicite debeant versari prophetae, et omnes pastores in suo munere. Porinde enim est ac si Deus committeret eorum fidei animas, et hac lege, ut rationem de singulis reddant. Neque enim satis est si unum vel alterum admonuerint: sed nisi conati fuerint omnes ab interitu revocare ad vitam et salutem, audimus quid hic Deus pronuntiet. Hinc etiam sumptum est illud Pauli (1. Cor. 9, 16), Vae mihi nisi evangelizem: necessitas enim mihi imposita est. In summa, ut propheta expergefiat ad obeundum suum munus, Deus hic denuntiat quanam impendeat poena, nisi sedulo conatus fuerit revocare in viam salutis omnes errantes. Verum quia homines existimant sibi fore satis defensionis in ignorantia, tollitur hoc cavillum, quia intenderit Deus perituros nihilominus qui non fuerint admoniti. Exceptio haec consulto addita fuit, ne sibi homines blanditias faciant, reiiciendo culpam in suos pastores, quod perierint errore. Quamvis ergo quispiam non fuerit admonitus, morietur tamen: et quamvis pastor rationem redditurus sit suae negligentiae, qui tamen sibi ipsi pepercit, non habebit quidquam excusationis coram Deo. Iam videmus hanc perditionem in prophetis et pastoribus affinem esse perfidiae, ubi scientes et volentes sinunt animas perire suo silentio: interea mirum non est si Deus morti adiudicet eos qui non fuerint admoniti. Nam satis coarguit eos sua conscientia: et utcumque hodie obtendant errorem et ignorantiam, certum tamen est volentes periisse. Postea sequitur,

19. *Et tu si (quod si) admonueris impium, et non fuerit conversus ab impietate sua, a via sua impia, ipse in sua iniquitate morietur: tu vero animam tuam liberasti.*

Hic propheta docetur quam utiliter operam suam locabit, etiam si nihil in speciem proficiat: quia debet hoc unum satis esse, quod studium suum probavit Deo. Quamvis ergo maneat obstinatus qui sanctis exhortationibus reducebatur in viam: servi tamen Dei non debent fastidiose abicere hanc curam quasi esset inutilis. Nam animas suas liberant. Prius dictum est necessitatem illis esse impositam: quod si sicut canes muti, imputabitur illis animarum exitium: ubi autem coram Deo defuncti sunt et satisfecerunt officio suo, annon debet illis sufficere eius sententia absolvi? Videmus ergo hoc solatio prophetam animari, ne ipsum pigeat admonere homines perditos et obstinatos: quia si nihil prosit doctrina apud illos, tamen fructus ad eum redibit. Notum est illud Christi, In quacumque domum ingressi fueritis, bene precamini: si indigna fuerit domus, redibit ad vos benedictio (Mat. 10, 12). Sic etiam ubi prophetae attente studuerint revocare oves erraticas, et colligere in

ovile: si experiantur tantam petulantiam, ne quid labor eorum prosit: tamen utilitas redibit ad ipsos. Nunc tenemus consilium Dei in his verbis, *Tu igitur liberasti animam tuam*. Hic autem non tantum ponit impietatem, sed viam impiam, explicandi causa: nisi quis malit distinguere, ut impietas sit interior malitia cordis: via autem impia sit vita exterior, et comprehendat omnes actiones: quod forte magis probabile est. Etsi non displicet exegetice addi *viam impiam*, postquam de impietate loquutus fuerat. Nunc sequitur,

20. *Etsi iustus aversus fuerit a iustitia sua, et fecerit iniquitatem, et posuero offendiculum coram facie eius (vel tunc ponam offendiculum coram facie eius), ipse morietur, quia non admonueris, in scelere suo morietur: et in memoriam non venient iustitiae eius, quia (quas) fecit, sanguinem vero eius e manu tua requiram.*

Hic alteram partem adiungit Deus, quae incumbit omnibus prophetis. Mittuntur enim primum, ut in viam reducant eos qui alienati erant a Deo: deinde ut retineant eos qui iam sunt in ipso grege, et perducant usque ad metam eos qui iam stadium sunt ingressi. Videmus ergo prophetas debere intentos esse in utramque curam, ut scilicet non tantum eos qui vagantur post suas cupiditates revocent in obedientiam Dei: sed ut confirment eos qui sponte iam sunt dociles, et hortentur ipsos ad perseverantiam, nec patiantur eos dilabi. Postquam ergo loquutus est Deus de peccatoribus qui vagi erant corrigendis, nunc adiungit alterum membrum, *Si iustus, inquit, aversus fuerit a sua iustitia, et non admonueris ipsum, morietur, et sanguinem eius requiram e manu tua*. Ubi in summa significat Deus, non tantum reos fore prophetas, si non hortati sint ad respiscendum qui sese abduxerant a recta via: nisi etiam continuerint in officio eos qui iam ingressi erant rectum cursum. Utrumque ergo nobis praestandum est, nempe ut qui dilapsi sunt in varios errores revocentur: deinde ut qui sunt in grege non diffuant, sed confirmentur in perseverantia. Et ideo nunc additur, *si iustus aversus fuerit, ipse quidem morietur, sed sanguinem eius requiram*. Quaeritur tamen quomodo averti possint iusti, quia nulla est iustitia sine spiritu regenerationis. Atqui spiritus est semen incorruptibile: nec fieri potest, ut unquam exstinguatur penitus eius gratia. Nam spiritus est arra et sigillum adoptionis nostrae. Adoptio autem Dei est extra poenitentiam, quemadmodum dicit Paulus (Rom. 11, 29). Itaque videri posset absurdum quod hic dicitur, *Iustum recedere et averti a via sua iusta*: Notum est etiam illud Ioannis (1. Ep. 2, 19), Si fuissent ex nobis, mansissent nobiscum: quia autem alienati sunt, ipsa

defectio satis testatur nunquam fuisse nostros. Sed notandum est *Iustitiam* hic vocari quae habeat externam speciem tantum, non autem radicem. Nam ubi semel vigere coepit spiritus regenerationis, quemadmodum dixi, manet perpetuo. Atqui interdum videbimus homines ferri miro ardore zeli ad colendum Deum, et rapi ad promovendam eius gloriam etiam supra optimos quosque. Hoc ergo videbimus: sed novit Dominus qui sui sint, inquit Paulus (2. Tim. 2, 19). Quare non est mirum si Deus hoc loco commendet sub nomine iustitiae virtutes, quae merentur laudem coram hominibus, etiam si non proficiscuntur ex puro fonte. Atque ita videmus saepe contingere, ut iusti alienentur, et recedant a via sua iusta. Hic autem locus expegefacere nos debet, ut assidue petamus a Deo spiritum perseverantiae: quia quae nostra est ad vitia propensio, statim instar aquae diffuemus, nisi Dominus nos confirmet. Quum ergo videmus iustos ipsos recedere a via, timeamus et interea certi simus de constantia fidei nostrae, modo fundata sit fiducia nostra in auxilio spiritus sancti, et non in nobis. Interea videmus non frustra pronuntiatum illud fuisse a Christo: Beati qui perseveraverint usque in finem: quia multi in medio cursu deficiunt, vel retro abeuntes obvertunt tergum Deo. Iam diligenter notandum est quod sequitur, *Non venient in memoriam iustitiae eius*: quia multi cuperent ita partiri cum Deo, ut si ad tempus prae se tulerint aliquod pietatis studium, id in rationem veniat, et valeat etiam ad ipsos levandos. Sed audimus quid Deus pronuntiet, nempe *omnes iustitias non venturas in memoriam si quis defecerit*. Non est ergo cur nobis blandiamur ad securitatem et ignaviam, ubi Deus ostendit, nisi ad extremum usque pergamus, nempe ad metam stadii nostri, quidquid praestiterimus fore inutile. Quantum ad verba spectat, dicit, *si defecerit a iustitia sua*, vel recesserit, vel aversus fuerit, proprie, *et fecerit impietatem*. Hoc diligenter notandum est, quia scimus optimos etiam quosque saepius labi: sed hic notatur defectio, ubi quis se ad iniquitatem proicit. Facere ergo impietatem est se prorsus dedere impietati: quemadmodum quum dicit Ioannes (1. Ep. 3, 9) eos qui regeniti sunt ex spiritu Dei non facere peccatum, intelligit non esse addictos peccato, etiam si adhuc circumferant multas infirmitates, et multa vitia: quemadmodum etiam dicit Paulus (Rom. 6, 12) peccatum habitare in nobis, sed non regnare. Ergo facere peccatum est se prostituere ad peccandum. Dicit autem *ponam*, vel ad ponendum, vel si posuero *offendiculum coram facie eius*. Offendiculum hic vocatur poena, quum scilicet Deus vindictam suam demonstrat contra apostatas. Quanquam potest etiam offendiculum vocari admonitio actualis, ut loquuntur: sed quia illud esset nimis argutum,

Calvini opera. Vol. XL.

simpliciter accipio, *si iustus aversus fuerit: ego autem reddidero mercedem quam meritus est*, ipse morietur, quia non admonuisti ipsum, in sua iniustitia morietur, ita distinguo. Nam quidam interpretes videntur mihi inscite contexere: Morietur, in sua iniquitate morietur. Iam repetitur illa comminatio quam vidimus, nempe prophetas omnes, qui cessaverint in suo officio, fore coram Deo obnoxios: quia ignavia ipsorum non multum abest a perfidia. Deus enim dignatus est eos summo honore dum illis animas commisit, quas adeo caras et pretiosas habet, ut dictum est. Quod si tale depositum abiiciant, videmus eos non tantum iniuriam facere hominibus, sed etiam ingratos esse Deo: et ipsorum pigritiam non solum coniunctam esse cum perfidia, sed etiam cum sacrilegio, qui sinunt Satanam Deo eripere quod suum erat. Perinde est ac si quis speculator stationem suam desereret, et proderet eam hostibus: quia ubi vident alios errare, alios autem diffluere, certum est non ignorantia hoc fieri, sicut dictum est: sed Satanae insidiis, et libidini ita exponuntur quos Christus sanguine suo redemit: ista proditio est prorsus inexcusabilis, quemadmodum dictum fuit.

21. *Et tu si ipsum admonueris (nempe iustum) ne peccet iustus, et ipse non peccaverit, vivendo vivet, quia admonitus fuit: tu vero animam tuam liberasti.*

Vidimus postrema lectione duplex esse munus pastorum, ut colligant oves dispersas, deinde contineant quae iam congregatae sunt. Nam ut proclivis est ad multos lapsus hominum natura, pro sua infirmitate subinde continget huc et illuc dissipari qui iam in Dei ovile collecti sunt, nisi confirmantur. Opus est igitur assiduus admonitionibus: et ideo asserit Deus reos fore pastores, si eorum negligentia iusti defecerint. Nunc prosequitur eandem sententiam: sed annectit diversum membrum, quod si admonitus fuerit iustus, pastorem fore innoxium. Summa igitur huc tendit, quia Ezechiel ad munus docendi vocatus erat, debere intentum esse ad revocandos in viam qui errarunt, deinde ad alios continendos. Interea notandum est, posse quotidie in errorem abripi etiam qui videntur rectam viam ingressi esse, nisi Deus per servos suos eos retineat, et sollicitet etiam ad pergendum. Nunc sequitur,

22. *Et fuit super me illic manus Iehovae, et dixit mihi, Surge et egredere in planitiem, et illic loquar tecum.*

23. *Et surrexi, et egressus sum in planitiem: et ecce illic gloria Iehovae stetit (stans) sicuti gloria quam conspexeram super flumen Chebar: et cecidi in faciem meam.*

Videtur Deus quodammodo ludere cum propheta suo ubi eum circumagit, et in speciem mutat consilium. Nam antehac impositae fuerunt docendi partes sancto viro: nunc autem iubetur egredi, et postea praecipit Deus, ut domi se ocludat. Videtur itaque haec varietas esse mutatio consilii, ubi Deus nunc iniungit loquendi provinciam, nunc otari iubet servum suum. Sed minime dubium est quin hac ratione confirmata fuerit prophetae autoritas, ubi scilicet Deus moderatus est eius linguae, idque in utramque partem. Nam quamvis creatus esset doctor, continuit tamen se, donec Deus suggereret quod dicturus erat. Postea iussus est tacere, et paruit Deo: tandem ubi Deus verba dictavit, et iussit prodire in medium, coepit officio suo defungi. Nam si prima statim vocatione coepisset loqui, poterat obici nimia levitas: sed ubi prompto animo se accinxit, et interea obmutuit quantisper Deo ita visum est, maior accessit gravitas eius doctrinae. Nunc tenemus in quem finem *facta fuerit super eum manus Domini*. Per *manum Dei* intelligitur potentia. Nam frigida est illa expositio, ut antea admonui, vocare manum propheticum munus. Sensit igitur se impelli arcana Dei virtute. Denique manus Iehovae nihil aliud est quam agitatio spiritus, ut sentiret propheta se non humanitus ferri, vel inconsiderato aliquo impetu. *Fuit ergo, inquit, manus Iehovae super me, et dixit mihi, Surge, et egredere in planitiem, ut illic tecum loquar*. Potuit non aliud reputare Ezechiel quam se adduci, ut statim perferret Dei mandata ad populum. Atqui haec opinio longe ipsum fefellit, quia ut videbimus, productus fuit in medium, ut statim se domi ocluderet. Sed antequam hoc narret, dicit *se fuisse egressum*. Videmus ut flexibilis fuerit quocunque ipsum Deus mitebat. Et hoc notatu dignum est, quia nisi nobis ardeat Dei vocatio, et sensus noster subscribat, refugimus, vel saltem differimus. Atqui propheta habuit iustam excusationem secundum homines, ut non sine colore tergiversaretur. Deus enim saepius iam ipsum alloquutus fuerat, et quidem sine fructu. Nunc autem quamquam tenetur adhuc suspensus, nec pronuntiat Deus quid ipsum velit facere, *egreditur tamen in planitiem*, quia sic Deus praecepit. Hoc igitur exemplo docemur, etiam si eventus rerum nos lateant, simul tamen atque Deus nobis aliquid praecepit, obtemperandum esse. Imo si repugnet sensus noster, tamen hanc obedientiam ei deberi, ut sequamur quocunque vocat, etiam si videmus id facere non tantum frustra, sed etiam cum ludibrio. Caeterum Deus eum frustratus non est, quia apparuit in sua gloria. Conspectus autem gloriae Dei debuit satisfacere sancto viro, quamvis alia omnia deficerent. *Vidit igitur gloriam Dei sicuti prope flumen Chebar*. Unde colligimus visionem illam non fuisse affixam certo loco. Deus ergo

semel super ripam fluvii apparuit servo suo, deinde in media planitie. Quod dicit *se in faciem cecidisse*, alibi exposuimus quid sibi velit. Fieri enim non potest, quin fideles qui tanguntur serio timore Dei expavescant ad eius conspectum. Impii quoque coguntur Deum metuere, sed mox obdurescunt: et quamvis reddantur fere exanimes, qui tamen sequitur stupor sensum omnem exstinguit. Atqui metus, quem concipiunt fideles ex Dei adspectu, coniunctus est cum reverentia. *Sic autem cecidit in faciem suam Ezechiel*, ut non potuerit surgere, donec spiritus Dei illum erexit, quemadmodum postea sequitur.

24. *Et venit in me spiritus, et statuit me supra pedes meos, et loquutus est mecum, et dixit mihi, Vade, ocludere in medio domus tuae* (hoc est intradomum tuam).

Hic confirmat Ezechiel quod dixi, fideles ubi semel territi sunt conspectu gloriae Dei, non posse colligere animum, nisi Dominus illos fulciat sua virtute. Sed peculiaris fuit ratio in propheta, quia debuit agnoscere se quasi mortuo esse similem, ut sentiret spiritum Dei in animo suo vivere et vigere. Ergo ad confirmationem hoc valuit, quod spiritus restituit illum quasi a morte in vitam: ideo dicit *spiritum venisse*. In summa, quemadmodum anima hominem vivificat, ita spiritus Dei est supernaturalis vita in homine. Vivimus secundum hominem, quia indita est animae nostrae virtus, quae habet suas facultates. Nam in anima est sedes intelligentiae, deinde est voluntas, sunt sensus: diffundit etiam vigorem suum per omnia membra. Caeterum vita quam inspirant animae corporibus quodammodo terrena est: sed spiritus Dei animas ipsas vivificat supernaturaliter. Et haec distinctio tenenda est, quia profani homines tantum in externa apparentia, ut loquuntur, id est in splendore gloriantur, qui nihil aliud quam larva est, et ideo plenis buccis celebrant liberum arbitrium, et facultates naturales: nempe quia nunquam gustarunt quid sibi velit vita supernaturalis, cuius hic fit mentio. Ezechiel quidem repletus fuit spiritu Dei peculiari modo, ut idoneus esset ad obeundum munus propheticum: sed hoc commune est fidelibus, quoad spiritualem vitam. Dicit ergo *se locatum fuisse supra pedes suos*, quia iacebat prostratus, nec poterat, quemadmodum iam dixi, digitum attollere, nisi erectus fuisset divinitus. Postea refert Dei mandatum, quod in specie absurdum censeris posset. Quorsum enim Deus creavit Ezechielem prophetam, nisi ut se accingeret ad docendi munus? Atqui nunc iubet eum non tantum quiescere, sed etiam latere domi. Utitur enim *occludendi* verbo: quasi diceret, mancas domi tuae quasi captivus. Si fuisset privatus homo,

habebat liberum egressum: nunc autem ubi Deus iniunxit prophetae munus, captivus tenetur. Atqui vocationi hoc prorsus adversum est. Sed primo voluit Deus probare obedientiam servi sui: deinde quod praecipuum est, voluit eius vocationem magis ac magis asserere. Fuit enim haec non vulgaris confirmatio, ut accederet maior autoritas, quod propheta quum excelleret singulari virtute, tamen non prosiliit in medium, sed domi quievit, et fuit sponte captivus, quia ita placebat Deo. Hinc vero cognoscere potuit totus populus prophetam non temere, neque repentino aliquo impetu procedere, quia sic ad Dei nutum fuisset saepius mutus. Postea sequitur,

25. *Et nunc, fili hominis, ecce posuerunt super te vincula* (vel funes: volunt esse funes perplexos et retortos, עֲבוּרִים): *et ligabunt te illis* (hoc est quibus te ligent), *ideo non egredieris in medium ipsorum.*

26. *Et linguam tuam adhaerere faciam* (vel affigam) *palato tuo, et obmutesces, et non eris illis in virum coarguentem* (vel corripientem), *quia domus rebellionis* (vel amaritudinis) *sunt.*

Nunc Deus rationem exponit cur velit prophetam suum ad tempus cessare et manere domi quasi mutum: *posuerunt*, inquit, *super te funes quibus te ligent.* Non male quadrat eorum sententia qui metaphorice hoc exponunt, quasi dictum esset, pervicaciam populi obstare, quominus Ezechiel munere suo fungi possit, quemadmodum si funibus ipsum constringerent. Hoc ut clarius fiat, roveamus in memoriam quod dicit Paulus ad Corinthios, nempe se teneri constrictum, quia non reperiatur aditum ad ipsos, nec penetret in eorum animas eius doctrina (2. Cor. 6, 11). Reiecit autem culpam in ipsos, Os nostrum, inquit, apertum est erga vos, Corinthii: cor nostrum dilatatum est, hoc est quantum in me est, paratus sum fideliter vobis meam operam impendere: sed viscera vestra sunt constricta. Quoniam ergo homines sua pravitate impediunt doctrinae cursum, in angustias redigendo servos Dei, optime convenit, malitiam eorum qui non sunt dociles similem esse funibus quibus fideles doctores ligantur, ne libere pergant in vocationis suae cursu. Si quiles autem malit proprie et literatiter accipere quod hic dicitur, sic tamen resolvenda erit oratio, Israelitas adhuc non esse maturos ad discendum, quia si statim propheta Dei mandata perferat, fore similes furiosis, qui incipient manus, qui funibus ipsum ligent. Hic quoque sensus optime convenit. Libera igitur nunc sit electio. Sed quoad summam rei minime obscurum est Dei consilium, prophetam scilicet non debere iniquo animo ferre, si ad tempus iaceat quasi inutilis, quoniam nondum

auditores vel idoneos discipulos nactus sit. Videmus ergo hoc dici in solatium prophetae, ne obmurmuret, vel moleste ferat, quod Deus vult domi clausum manere: quia scilicet nondum opportunum adsit tempus, quasi dictum esset, Si nunc properes accedes ad homines furiosos qui mox in te irruent, et funibus ligabunt. Quia igitur vides ipsos nondum esse paratos ad discendum, exspecta paulisper, donec tibi comparem aures quae te audiant: vel saltem, ut magis reddantur inexcusabiles, mittam te: et interea quamvis sint adhuc pervicaces, ne tamen possint violenter contra te insurgere, sed velint nolint cogantur audire mandata, quae perferes ex ore meo. Et hoc continuo post confirmat, ut videbimus. Sed iam adiungit, *Linguam tuam affigam palato tuo*, vel faciam ut lingua tua palato tuo adhaereat, *ut non sis illis in virum coarguentem, quia domus rebellis sunt.* Quod Deus adscriptit Israelitis nunc ad se ipsum transfert. Dixerat, *Ligabunt te funibus*, iam dicit, *Faciam ut lingua tua adhaereat palato.* Sed haec duo facile conciliantur, quod scilicet sua intemperie repulerint prophetias Israelitae: Deus autem privavit ipsos hoc beneficio, quia videbat indignos esse. Hic autem locus docet, signum esse vindictae Dei, ubi cessant omnes prophetiae, et eripitur doctrinae usus. Nam sicuti Deus nobis affulget per sermonem suum, et habemus illic certum pignus paternae eius gratiae et favoris: ita etiam ubi aufertur doctrina, perinde est ac si Deus faciem suam absconderet, imo si nobis obverteret tergum. Tenendum igitur est quod hic dicitur, *quia domus Israelis rebellis erat*, ideo prophetam obmutuisse, et cessasse apud impios illos doctrinae usum. Deus ergo desistit, ubi videt sibi negotium esse cum stupidis et surdis, non id quidem prima quaque taedii occasione: quin potius luctatur cum hominum ingratitude, nec desinit quemadmodum vidimus apud Ieremiam, mane surgere et excubias agere, etiam noctu: non desinit ad se vocare etiam qui tardi sunt et ignavi, imo qui prorsus sunt rebelles: sed tandem ubi videt se nihil proficere longa patientia, aufert sermonem suum quemadmodum diximus. Et ideo conqueritur ecclesia se destitui prophetis, et ponit cladem illam inter extrema signa irae Dei. Signa nostra non videmus, et prophetae inter nos non apparent. Hoc autem modo intelligunt se quasi alienatos a Deo nec sibi quidquam restare solatii ubi Deus non dat gustum aliquem suae bonitatis per prophetas. Optant quidem hoc reprobi, quia nihil illis molestius est, quam audire Deum assidue clamantem. Ergo quantum in se est, quaerunt latebras, et putant nihil sibi esse melius, quam torpere in suis vitiis, nec audire ullam obiurgationis vocem. Sed nihil tamen illis magis est exitiale, quia saltem Deus offert se quasi medicum, qui sanet morbos nostros

quamdiu hortatur nos ad resipiscentiam. Ubi autem obmutescit, deserit nos quasi perditos: et ideo dixi nihil magis esse exitiale quam ubi nulla obiurgatio auribus nostris insoriat, sed suaviter nobis blandimur, quia hoc modo Satan nobis eripit omnes sensus: et hoc est ultimum eius veneficium, ubi ita nos blanditiis suis delinit, cessat autem omnis obiurgatio quae securitatem excutiat. Nunc sequitur,

27. *Et quum loquutus fuero tibi, et aperuero os tuum* (sic enim interpreto: ad verbum est, Aperiam os tuum: sed uno contextu lego, Ubi loquutus fuero tibi, et aperuero os tuum), *tunc dices ad eos, Sic dicit dominator Iehovah, Qui audit audiat, et qui desistit desistat: quia domus rebellionis sunt.*

Post silentium ostendit Deus quibus mandatis velit servum suum instruere, nempe quae populum exasperent, sicuti ante vidimus. Odiosa igitur fuit haec legatio, quum propheta exordium faceret ab hac insultatione, Si vultis audire audite, sin minus, mea nihil refert. Qui mittuntur legati, saltem iubentur tentare an blando vel amico sermone conciliare queant eorum gratiam, quibuscum negotium est. Atqui Deus hic contrariam prorsus rationem sequitur. Quid enim sibi vult his verbis, *Qui audit audiat, qui desistit desistat?* nempe ut Israelitae intelligant sibi prophetam mitti, non quia spes aliqua sit resipiscentiae, quum satis superque multis experimentis testati sint se esse prorsus desperatos: sed Dominus prophetam mittit, ut magis eos pungat, ut vulneret: deinde ut vulnus mortale ipsis infligat. Nunc ergo videmus confirmari quod ante retulit propheta, sibi iniungi docendi munus, non quia futurus sit utilis ac fructuosus eius labor, quantum ad vulgus ipsum pertinet: sed ut Israelitas accendant in rabiem, si nolint resipiscere, ut frangat ipsos si flecti nequeant: et si respuerint, se coram Deo reos peragere, qui futurus sit eorum iudex: et interea liberum fore propheticae doctrinae cursum quantumvis pervicaciter ipsi obstant. Nunc teneamus prophetae consilium. Hinc autem colligimus quod nuper attigi, Deum scilicet varie agere cum reprobis. Aliquando enim periculum facit an sint sanabiles, et prophetas illis destinat qui eos ad resipiscentiam hortentur. Ubi autem videt sua ingratitudine obruere omnem lucem, tunc destituit eos omni doctrina: postea iterum affulget: lucem tandem sequuntur aliae tenebrae densiores. Ergo festinemus quamdiu affulget nobis salutis doctrina, ne Deus mentes nostras et sensus omnes obtenebret, et privet nos singulari illo beneficio, ubi insculpta est imago paterni eius favoris, quemadmodum diximus. Pergamus.

CAPUT IV.

1. *Et tu, fili hominis, sume tibi laterem, et pone ipsum coram facie tua, et pinge super ipsum urbem, (nempe) Hierosolymam.*

2. *Et pone contra eam obsidionem, et exstrue contra eam turrim, et funde adversus eam aggerem, et pone adversus eam castra, et statue contra eam arieles in circuitu.*

3. *Et tu sume tibi patinam (vel sartaginem) ferream, et pone illam murum ferreum inter te et inter urbem: et obfirma faciem tuam adversus eam (vel contra, ex opposito), et sit in obsidionem, et obsidebis eam. Hoc signum domui Israel.*

Hic incipit Deus apertius loqui per servum suum, nec loqui tantum, sed etiam obsignare externo symbolo quod per os illius volebat proferri. Iubet igitur prophetam suum pingere in latere Hierosolymam. Sume ergo laterem, inquit, et statue in conspectu tuo: deinde pinge illic urbem, nempe Hierosolymam. Hoc unum est. Deinde exstrue adversus eam turrim. Describit formam veteris militiae. Tunc enim quum vellent urbes oppugnare fundebant aggeres, quibus replebant fossas: deinde admovebant ligneas turres, ita ut confligerent milites quasi manibus consertis: habebant denique alias machinas, quae nunc non sunt in usu. Nam bombardae abstulerunt illam vetustam artem militandi. Deus autem hic simpliciter vult picturam urbis obsideri ab Ezechiele. Deinde iubet statuere sartaginem, vel patinam ferream instar muri ferrei. Hoc fuit puerile spectaculum, nisi a Deo iussus fuisset propheta sic agere. Et hinc etiam colligimus, sacramenta non posse distingui ab inanibus spectris nisi Dei verbo. Autoritas igitur Dei nota est discretionis, ut sacramenta excellent, et habeant suam dignitatem, et pondus: quidquid autem comminiscuntur homines sit frivolum. Hac ratione pompas omnes quibus papalis religio plena est dicimus esse meras nugas. Quare? nam excogitarunt homines quidquid illic perstringit simplicium oculos, nullo Dei mandato. Atqui si quis nunc obiciat, aquam in baptismo non posse penetrare ad animas usque, ut eas purget internis et occultis sordibus: in promptu solutio est, baptismum non debere aestimari solo externo adspectu, sed considerandum esse eius autorem. Ita totus legalis cultus nihil habebat fere diversum a gentium caeremoniis. Si quidem mactabant profanae quoque gentes suas victimas: habebant quidquid poterat desiderari ad eximium splendorem. Sed illud totum fuit insipidum, quia Deus nihil tale mandaverat. Contra, nihil fuit inutile apud Iudaeos. Quum enim afferrent suas

victimas, quum sanguis spargeretur, quum etiam sese abluerent aqua, accessit Dei mandatum, deinde promissio. Ita caeremoniae illae non fuerunt supervacuae. Tenendum igitur est, sacramenta primo intuitu posse videri levia et nullius momenti: sed vim positam esse in Dei mandato et promissione. Nam si quis legat quod hic refert Ezechiel, dicit fuisse ludum puerilem. Accepit lapidem coctilem, pinxit illic urbem: fuit figmentum: deinde habuit etiam imaginarias machinas, quibus urbem illam oppugnaret: pueri hoc melius. Tandem opposuit patinam ferream instar muri: actio nihilo magis seria quam priores. Profani igitur homines non tantum despicerent, sed etiam insectarentur hoc symbolum. Verum ubi Deus prophetam mittit, sufficiat nobis eius autoritas, quae certa est discretionis nota, et fallere non potest, ut dixi. Primum dicit, *Pinge urbem nempe Hierosolymam*: deinde, *Pone contra eam obsidionem, et admoveas omnia instrumenta bellica: statue etiam ברים*, quidam interpretantur duces: sunt arietes vel agni. Sed Hebraei etiam metaphorice nominant arietes machinas illas ferreas, quibus muri subruebantur, quemadmodum Latini. Quibusdam tamen magis placet vertere duces. Sed eorum opinio mihi non probatur. Tandem dicit, *hoc erit signum*: et in hac particula insistere convenit. Sicuti enim iam dixi, tota descriptio posset censeri inanis, nisi accederet hoc testimonium: denique visio haec esset per se insipida: sed sapor accedit ex hoc condimento, quum Deus dicit *hoc fore in signum Israelitis*. Ubi autem Deus pronuntiat prophetam nihil frustra facturum, hoc satis valere debet, et acquiescere oportet eius verbo. Si enim disceptamus pro nostro sensu, ostendet quod stultum videtur, superare omnem mundi sapientiam, quemadmodum Paulus dicit (1. Cor. 1, 25). Deus enim interdum operatur quasi per stultitiam, hoc est habet agendi rationes absurdas et minime consentaneas hominum iudicio. Quod si volumus nobis sapere, putabimus ipsum esse stultum. Sed ut haec stultitia Dei apud nos excellat supra omnem mundi sapientiam, veniat nobis in mentem haec sententia quum hic dicitur, *sit hoc in signum domui Israel*. Quanquam enim Israelitae poterant capita concutere, et exserere linguas suas, et effraoni protervia insectari prophetam: tamen hoc unum sat valuit ad ipsos prosternendos, quod Deus dixit *hoc fore in signum*. Scimus autem cuius rei signum fuerit, quia Israelitae qui tracti fuerant in exilium putabant se fuisse nimium faciles, et pigebat eos suae obedientiae: deinde etiam obrepebat invidia, quum viderent residuam partem populi in urbe manere. Ergo Deus occurrit, et ostendit ipsis magis tolerabile esse exilium, quam ferre obsidionem si in urbe clausi essent. Deinde minime dubium est quin

directa fuerit haec prophetia etiam adversus Iudaeos, qui sibi placebant, quod adhuc tranquilli essent in suo nido. Hac ergo de causa iubet Deus prophetam *exstruere turres*: deinde, *statuere castra, et parare quidquid pertinet ad oppugnationem urbis*, nempe quia paulo post venturi erant Chaldaei, qui non tantum premerent urbem, sed tandem etiam expugnarent, sicuti postea pluribus videbimus.

4. *Et tu cuba super latus tuum sinistrum, et pone iniquitatem domus Israel super illud: pro numero dierum quibus cubabis super illud, portabis iniquitatem ipsorum.*

5. *Et (pro nam) ego dedi tibi (vel constitui tibi) annos iniquitatis ipsorum ad numerum dierum, trecenti et nonaginta dies* (erunt, subaudiendum est), *et portabis iniquitatem domus Israel.*

6. *Et quum finieris eos (dies), tunc cubabis super latus tuum dextrum secundo: et portabis iniquitatem domus Iehudah quadraginta diebus, diem pro anno, diem pro anno constitui tibi.* (Ego pergam adhuc in toto contextu.)

7. *Et ad obsidionem Ierusalem diriges (vel statues, nam כון significat utrumque) faciem tuam, et brachium tuum nudatum (erit), et prophetabis contra eam.*

8. *Et ecce posui super te funes, et non vertes te a latere tuo ad latus tuum, usque dum compleveris dies obsidionum tuarum.*

Primum spectandus est finis huius prophetiae, deinde commodius excutiemus singulas partes. Minime dubium est quum Deus occurrere voluerit superbiae populi. Putabant enim gravius se puniri, quam pro suis delictis. Et hoc hypocritis solenne est, quia dum in totum non audent se absolvere, obmurmurant tamen si Deus ipsos gravius affligat: deinde libenter afferrent aliquid compensationis, ut se eximerent a poena. Quamvis enim fateantur se reos esse, tamen non desinunt tergiversari: et existimant si Deus ad aliquam aequitatem descenderet, se fore vel immunes, vel minus miseros. Tale fuit ingenium veteris populi, ut satis notum est. Iam repetere memoria convenit quod alibi diximus, Iudaeos scilicet fuisse magis obstinatos, quia Deus illis pepercerat. Neque enim putabant id duntaxat esse temporale, sed perinde ac si transegiissent cum Deo exsultabant cum magna licentia. Interea exsules assidui erant in querimoniis, primum quod tam severe cum illis egisset Deus, qui elementer ignoverat Iudaeis: deinde putabant se fuisse deceptos, et si prudenter rebus suis prospexissent, potuisse effugere tot miseras quibus premebantur. Nunc ergo iubetur Ezechiel prodire in medium, et breviter ostendere, non posse aliter fieri quam ut totus populus iustam mercedem scelerum suorum

recipiat. Sed quia simplex doctrina non satis fuisset efficax ad eos permovendos, additur visio: et in hunc finem iubetur propheta *iacere super unum latus trecentis et nonaginta diebus, super alterum vero diebus quadraginta*. Iam additur interpretatio, *dies sumi pro totidem annis*. Sed summa est, populum per trecentos et nonaginta annos bellum gessisse cum Deo, quia nunquam destiterat peccare. Iubetur ergo propheta *suscipere iniquitatem tot annorum*: sed Deus constituit illi dies pro annis: deinde accedunt anni quadraginta qui pertinent ad Iudaeos. Locus hic varie torquetur ab interpretibus: non referam omnium commenta. Nam frustra se fatigant in excogitandis argutiis, quae sponte evanescent. Ego autem non conteram tempus in illis refutandis: duntaxat conabor elicere genuinum sensum. Quod tamen quidam Israelis nomen extendunt ad totum corpus populi, repudiandum est. Nam annos trecentos et nonaginta inchoant a prima defectione, cuius mentio fit in libro Iudicum: et colligunt annos illos, quibus saepius ad impietatem prolapsi sunt Israelitae: ita supputant annos trecentos et nonaginta, subductis temporibus quibus floruit religio et puritas cultus Dei, sicuti sub Gedeone, sub Samsonem ad aliquod tempus, sub Davide et Solomone. Detrahunt ergo annos illos quibus viguit pietas in populo: quod residuum est ascendit circiter ad annos trecentos et nonaginta. Sed absurdum esset comprehendere tribum Iehudah sub nomine Israelis, ubi fit comparatio utriusque regni. Scimus quidem omnes posteros Abrahae ita fuisse cognominatos a patre suo Iacob. Quum ergo ponitur nomen Israelis, comprehenduntur duodecim tribus vel tredecim sine exceptione. Sed ubi est relatio, Israel significat tantum decem tribus, vel regnum illud adulterinum, quod erexit Iarobeam post mortem Solomonis. Quum ergo hic de Israele et Iehudah agatur, minime consentaneum est prophetam loqui de toto populo, et miscere tribum Iehudah cum aliis. Deinde res ipsa discutit omnes nebulas, et tollit quidquid alioqui posset esse controversiae. Nam si numeramus annos a defectione quae contigit sub Rechabeam, reperiemus trecentos et nonaginta annos usque ad expugnationem Hierosolymae. Quid iam facilius est, et quid opus est coniecturis? Miror Hieronymum, quum nihil afferat praeter meas nugas, tamen iactare quasi mirabilem sapientiam. Dicit quidem se non superbiae causa id facere: certe non erat cur superbiret. Nam si quis legat eius commentum, reperiet nihil illic nisi puerile. Sed quemadmodum iam dixi, quum nomen Israelis passim significet decem tribus, optime convenit quod hic dicitur: nempe continuam fuisse obstinationem decem tribuum per trecentos annos et nonaginta. Nam ut satis notum est, Iarobeam erexit duo altaria, ut populum averteret a cultu

Dei. Putabat enim se nondum stabilitum ita esse in regno, ut retineret in obsequio populum, nisi averteret a domo Davidis. Usus est igitur illo artificio. Ita corruptus fuit cultus Dei apud Israelitas. Iam per idololatriam hic designat propheta alia scelera populi. Nam ex hoc fonte etiam fluxerunt aliae iniquitates. Postquam semel populus a Deo descivit, oblitus est totius legis. Complectitur itaque propheta omnes corruptelas sub una hac specie, quod scilicet populus regis edicto excusserit iugum Dei, quemadmodum etiam illis exprobrat Hoseas (5, 11). Tenemus nunc trecentos et nonaginta annos iniquitatis Israel, quia scilicet populus tunc abiecit legem, et sequutus est extraneas superstitiones, quas fabricavit Iarobeam non alio consilio, nisi quia hoc modo putavit firmari opes regni sui: quemadmodum terreni reges non alio studio ducuntur, quamvis simulent, et magnifice etiam profiteantur se optima devotione quaerere Dei gloriam: tamen religio illis est tantum lusus: modo populum in obsequio et officio retineant, perinde illis est qualiscunque colatur Deus, vel quocunque modo. Talis igitur fuit astutia Iarobeam. Posteriores autem prolapsi sunt in deterius: ita nunquam potuit restitui cultus Dei apud Israelitas. Manebat quidem circumcisio, deinde imitabantur quod Moses praeceperat in lege: sed interea pro unico altari habebant duo, et quidem profana. Tandem non veriti sunt gentium idololatrias palam adsciscere. Sic ergo miscebant Deum cum suis figmentis, ut abominatio fuerit quidquid illic fuit in pretio sub colore pietatis. Haec ratio est cur dicat Deus *iniquitatem populi Israel durasse per annos trecentos et nonaginta*. Maior est difficultas in secundo membro: quia supputatio non perinde convenit. Post mortem Iosiae tantum reperientur anni viginti duo usque ad urbis expugnationem. Atqui scimus regem illum pro eximia pietate curasse, ut Deus sincere coleatur: nam purgavit totam terram omnibus inquinamentis. Ubi ergo erunt illi quadraginta anni? Quare necesse est sumere partem regni Manasse, quia tunc non tantum descivit Hierosolyma a doctrina legis, sed tyrannus ille crudeliter saeviit contra omnes prophetas, et urbs contaminata fuit innoxio sanguine. Verum ita omittere necesse erit regnum Iosiae: deinde rescindenda erit pars regni Manasse, quia non statim ad impietatem prolapsus est: sed postquam adolevit, tunc spreto Dei cultu, et exemplis patrum suorum, defecit ad cultus externos et fictitious: deinde non perstitit in sua impietate usque ad vitae finem. Sumendi igitur erunt anni octodecim, et iungendi cum viginti duobus, ut constet nobis numerus, qui ponitur a propheta: nisi forte quispiam malit partem ex regno Iosiae sumere. Nam quamvis pius ille rex studium suum impenderet ad cultum Dei tuendum, scimus tamen popu-

lum tunc quoque certasse sua malitia cum bonitate Dei. Nam ubi lex reperta fuit, nulla tamen sequuta est correctio. Iam obsoleverat memoria omnis doctrinae. Sed quum lex prodiiit in medium, debuit novus populus fieri. Tantum autem abest, ut respuerint qui prius alienati fuerant a Deo, ut magis ac magis prodiderint suam pertinaciam. Quum ergo tunc quoque detecta fuerit populi impietas, non mirum erit si populus Iehudah dicatur quadraginta annis peccasse. Mihi certe posterior expositio magis placet, quod recenseat propheta annos continuos, qui captivitatem decem tribuum sequuti sunt. Quamquam alteram non repudio, quod in supputatione ponat annos illos quibus Manasse exercuit tyrannidem adversus servos Dei, et conatus est abolere purum cultum, quantum in se erat, et polluere omnium gentium sordibus. Nunc ergo habemus annos quadraginta iniquitatis tribus Iehudah. Quod autem interpretes referunt annos quadringentos et triginta ad obsidionem urbis, ac si in ea subsisteret Dei vindicta, vereor ne satis firmum sit: imo consentaneum mihi non videtur: sed tantum significat mirum non esse, si hostes tandiu obsideant urbem, quum totidem annis non cessassent provocare Deum quot diebus duratura erat obsidio. Obsessa autem fuit urbs anno integro, et duobus vel tribus mensibus. Principium quidem obsidionis usque ad finem comprehendit sesquiannum: sed soluta fuit ad tres vel quatuor menses, quum Pharao adducto exercitu conatus esset liberare Iudaeos, qui tunc socii erant ac foederati. Tunc ergo Nabuchadnezar prodiiit obviam, et urbs recreata fuit ad exiguum tempus. Iam si sumimus dies trecentos et nonaginta, repetiemus annum integrum primo, hoc est annos trecentos sexaginta quinque: quanquam tunc mensis erat intercalaris, nec habebant annum finitum ut hodie habemus: sed tamen erunt trecenti et sexaginta quinque dies qui efficient annum integrum. Deinde menses duo efficient dies sexaginta. Sic ergo habebimus quadringentos et viginti dies. Iam mensis et sesqui elapsus est antequam rediret Nabuchadnezar. Tunc ergo supputatio ascendit usque ad annos quadringentos et triginta. Placent autem sibi interpretes, quod obsidio urbis duraverit usque ad tempus quod respondeat tempori Abrahae praescripto. Nam foedus suum pepigit Deus cum Abraham quadringentis et triginta annis ante legem promulgatam. Sed non video cur tantopere sibi placeant in illa similitudine. Neque enim hic est prophetae nostri scopus: quum de obsidione loquitur, certe ad expugnationem praecipue respicit. Ego itaque non existimo hic numerari dies, quibus urbs obsessa fuit, quasi iustam poenam: sed tantum conferri annos cum diebus, ut statuam, quamvis diuturna futura sit obsidio, finem tamen minime sperandum esse, donec totus populus intereat.

Caeterum in progressu videbimus, prophetam iacuisse super latus suum diebus trecentis et nonaginta: ubi nulla fit quadraginta dierum mentio, ac pars illa videtur omissa esse. Manet tamen hoc fixum, quia Israel et Iehudah obstinati fuerant in suis sceleribus, ideo obsessum iri urbem, donec expugnata fuerit. Nam certe poena Israelis non potest considerari in obsidione Hierosolymae: ac iam migraverant decem tribus e patria, nec sciebant quid ageretur Hierosolymae, nisi ex relatu. Quidquid sit, conditio eorum prorsus tunc separata erat ab omnibus miseriis populi: erant enim tunc quieti in suo exsilio. Quod ergo iubetur propheta *portare iniquitatem Israelis per dies nonaginta et trecentos*, non videtur hoc debere ad obsidionem restringi: sed simpliciter intelligit Deus, quum tot anni elapsi fuerint quibus non cessarunt peccare Israelitae et Iudaei, iam instare ultimum interitum. Scimus autem tunc regnum Iehudah exstinctum fuisse: et exsilium erat quasi interitus decem tribuum. Perierant ergo illi, nec portabat propheta eorum iniquitatem, ac si luerent tunc poenam suorum scelerum. Sed scimus hunc morem scripturae tritum esse, quod Deus reiiciat peccata in tertiam et quartam generationem. Quum ergo Deus decem tribus voluit trahi in exsilium, tunc sumpsit poenam de sceleribus trecentorum et nonaginta annorum: postea sustinuit urbem Hierosolymam ad aliud quod tempus, et toleravit similem impietatem in illa tribu, ne deleret penitus memoriam populi. Atqui non respuerunt Iudaei, quemadmodum etiam videmus, ubi confert eos Isaias cum Israelitis, fuisse deteriores (Isa. 28, 7. 8). Exprobrat illis Micheas quod sequuti fuerint statuta Amri (6, 16). Unde nihil mirum si poena quam sustinent eorum sceleribus respondeat quibus se implicuerant. Videbimus etiam 16 capite idem repeti a propheta nostro. In summa, Deus voluit ostendere populum nimis diu abusum fuisse tolerantia illa, quum usque ad annum quadragesimum et tricesimum non destitit peccare. Coeperunt quidem Israelitae deficere a vero Dei cultu quum adhuc maneret purum templum: sed tandem etiam tribus Iehudah degenerando in similem impietatem se ream substituit. Nunc videmus spiritus sancti consilium. Descendo ad verba, *Tu*, inquit, *taceas super latus tuum sinistrum*. Notandum est hoc non fuisse re ipsa completum, quia non iacuit Ezechiel trecentis et nonaginta diebus super latus suum: sed per visionem iacuit, ut scilicet deinde referret ad populum quod Deus manifestaverat. Quod existimant quidam interpretes notari per latus sinistrum decem tribus, quia Samaria sita erat ad sinistram partem, hoc quomodo conveniat non video. Non dubito igitur quin praefere voluerit Deus tribum Iehudah regno Israel. Etsi enim decem tribus hominum

numero, opulentia, viribus excelebant: tamen Deus semper pluris fecit regnum Iehudah. Nam illic erat sedes Davidis, et decem tribus erant posterii Abrahæ duntaxat secundum carnem: manebat promissio Hierosolymæ, et illic etiam fulgebat lucerna Dei, quemadmodum dicitur pluribus locis. Dextrum igitur latus dignitatem significat, qua voluit Deus semper ornare regnum Iehudah: decem autem tribus notantur per sinistrum latus: quia, ut dixi, pari gloria non pollebant, qua regnum Iehudah, etiam si plures essent numero, deinde fortiores, etsi excellenter omni bonorum genere. Iam notandum est, impositum fuisse onus ferendæ iniquitatis prophetæ: non quod Deus in ipsum transtulerit iniquitatem populi, quemadmodum hic quidam fabricant allegoriam: et dicunt prophetam gestasse tystem Christi, quia recepit in se populi iniquitates. Neque enim hic describitur expiatio. Sed scimus Deum usum fuisse servis suis ad diversos fines. Sic ergo propheta ab una parte iubetur oppugnare Hierosolymam, ac si esset rex Babylonis. Sustinet enim personam regis Nabuchadnezzar quum oppugnat urbem lateritiam, de qua heri dictum fuit. Iam sustinet alias personas, nempe decem tribuum et regni Iehudah *quum cubat super latus sinistrum diebus trecentis et nonaginta: super latus dextrum cubat diebus quadraginta*. Hac ratione etiam dicitur, *Ego constitui tibi annos iniquitatis ipsorum pro numero dierum*, etc. Hoc est, quum ego iubeo te super latus tuum tot diebus cubare, repræsentato tibi annos. Nam fuisset absurdum, mandari prophetæ, ut quatuor sæculis cubaret super unum latus. Deus sese accommodat in istis figuris ad modulum nostrum. Atqui illud esset præter naturam, hominem cubare per quatuor sæcula. Quia ergo illud absurdum erat, Deus commutat annos in dies. Haec ratio est, cur dicantur dies substitui in locum annorum. Postea additur, *ubi compleveris annos illos, tunc cubabis super latus tuum dextrum secundo, et portabis iniquitatem domus Iehudah quadraginta diebus*. Ostendit hic Deus tribum Iehudah, quum debuerit terreri poena regni Israel, tamen persistisse in sua malitia: ideo fieri non posse quin tandem raptantur ad eandem poenam cum Israelitis Iudæi. Additur, *et ad obsidionem Hierosolymæ firmabis, vel stabiles, faciem tuam*. Potest utraque significatio recipi, vel diriges aut ordinabis, vel stabiles aut firmabis. Quanquam mihi magis placet dirigendi vel ordinandi verbum hoc loco. Dixerat quidem prius, diriges faciem tuam, donec scilicet expugnata fuerit Hierosolyma: sed simpliciter hic meo iudicio, iubet Deus prophetam suum intentum esse ad urbis expugnationem: *Et brachium tuum sit nudatum*, nempe quo esset expeditior. Scimus enim Orientales usos fuisse tunicis manicatis, deinde longis vestibus: ita non poterant exsequi sua munia, nisi

vestes exuerent. Ergo propheta hic iubetur *brachium suum nudare*: perinde ac si quis pallium suum dimidia parte exueret, et reiceret in alterum latus, haberet brachium unum expeditum. Talis ergo fuit habitus prophetæ, sed per visionem, ut dictum fuit. Postea additur, *et prophetabis contra eam*. Iterum repetit Deus quod heri vidimus. Nam nihil fuisset frigidius, quam prophetam brachium nudare, et dirigere faciem suam ad obsidionem urbis depictæ. Quia ergo erat inanis pictura duntaxat, potuit spectaculum illud contemni. Sed Deus adiungit quorsum spectent illæ figuræ, nempe quo magis sanciat prophetia: quasi diceret, video quidem signa hæc per se non fore magni momenti, et posses mihi obicere, Quorsum ego me exercebo in rebus istis ludicris? Sed erit certa obsignatio prophetiæ quidquid ages. Nunc videmus cur adiungat Deus prophetandi verbum. Tandem addit, *ecce ponam super te funes, ut non vertas te a latere in latus, donec compleveris dies obsidionum tuarum*. Significat Deus decretum suum de expugnanda Hierosolyma esse inviolabile: nam quod ita constructum tenuit servum suum, in eo designata fuit stabilitas decreti, quod putabant Iudæi se posse excutere suis fallaciis. Scimus enim semper sibi fuisse blanditos, quoties minitabantur illis prophetæ. Significat ergo Deus certam fore obsidionem urbis, donec expugnetur: quia propheta erit quasi funibus ligatus, ne se commoveat, neque se vertat a latere ad latus. Et hinc colligimus, sub figura hæc notatum fuisse, poenæ decem tribuum subiacere Iudæos. Perinde igitur est ac si diceret Deus, tempus quod statuerat perdendo regno Israel venisse: et eundem etiam fore finem Iudæis, quia utenque in hanc et illam partem diffugiant, tandem adveniet certa exsequutio iudicii Dei, ac si res esset semel firmata. Nunc sequitur,

9. *Et tu sume tibi triticum, et hordeum, et fabam, et lentem, et millium, et zeam* (est quidem pluralis numerus זעם zeas: et sicuti etiam hordeæ dixit plurali numero, sed est enallage numeri), *et pones ea in vase uno, et facies ea tibi in panem* (id est, conficies tibi ex illis panem), *pro numero dierum, quibus iacebis super latus tuum: trecentis et nonaginta diebus comedes illum*.

Minime dubium est quin hic versus ad obsidionem pertineat, quia Deus significat urbem tunc penuriae fore obnoxiam, sed paulo post aliam visionem adiungit, ex qua colligimus hic non tantum agi de obsidione Hierosolymæ, sed de generali Dei vindicta contra omnes tribus, quæ Iudæis ob societatem fuit imposita, et quæ in expugnatione demum contigit. Hic autem ostendit Deus qualis futura sit conditio urbis Hierosolymæ. Nam miscellaneus

panis signum est inopiae. Conficimus enim ex tritico panem. Si qua regio sterilis est, illic comeditur hordeum, vel avena: sed ubi mediocris copia suppetit, triticeus panis solet confici: ubi autem miscentur lentes, et fabae, millium quoque et zea quam vocant speltam, arctior detegitur penuria. Tempore Hieronymi speltae nomen erat in usu pro zea, quandoquidem dicit apud Italos fuisse gentile. Quod idem Hieronymus vertit viciam, nescio quomodo conveniat: nam in commentariis dicit esse zeam, et affert illud nomen speltae, quod tunc erat tritum. Quidquid sit, ubi miscentur legumina tritico, deinde etiam hordeum et zea, hinc apparet non suppetere ordinarium victum. Perinde igitur est ac si denuntiaret Ezechiel annonae inopiae Iudaeis, quo tempore adhuc metebant, quum essent liberi. Oblata enim fuit prophetae haec visio antequam urbs esset obsessa. Inopiam ergo et famem minitatus est quo tempore adhuc edebant panem ex puro tritico. Iubet autem *poni in uno vase illa omnia*. Unde colligimus fuisse farinam quae parum saperet delicatis palatis. Nam scimus fabas et lentes esse crassiores tritico, et non posse confici farinam, cuius sit recta proportio, ubi dissimilis est natura tritici et leguminis. Hac igitur de causa Deus *expressit vas unum*. Deinde adiungitur, *conficies tibi inde panem pro numero dierum*. Dies autem tantum hic numerantur trecenti et nonaginta: nulla fit mentio quadraginta dierum: sed potest esse synecdoche. Iam sequitur,

10. *Et cibus quem comedes in pondere erit viginti siclorum pro die* (hoc est singulis diebus, vel in singulos dies), *a tempore usque ad tempus comedes* (id est ab initio usque ad finem: hoc est a primo die usque ad trecentessimum et nonagesimum).

11. *Et aquas in mensura bibes ad sextam partem hin, a tempore usque ad tempus bibes*.

Confirmat quod iam dixi, nempe tantam fore penuriam, ut panem illum non audeat propheta comedere ad satietatem usque: *tu comedes*, inquit, *panem in pondere*, nempe *ad viginti siclos*. Non est autem libra iusta, ideo perinde hoc valet ac si iuberet Deus prophetam suum tenuiter victitare. Quum urbs est obsessa, distribuitur panis in frusta singulis capitibus. Deus ergo hic dicit Iudaeos fore quasi famelicos ubi diu obsessi fuerint, ita ut panem non habeant nisi ad certum pondus, et quidem exiguum. Miserius est quod sequitur, nempe fore etiam aquae penuriam. Haec enim est extrema calamitas, ubi sitis urget: carere vino iam videtur nimis durum et asperum: sed ubi deficiunt aquae, haec, quemadmodum dixi, est extrema penuria, quam tamen propheta denuntiat Iudaeis, ubi dicit, *sibi tempore obsidionis aquam non datum*

Calvini opera. Vol. XL.

fuisse, nisi in mensura. Differam in crastinum reliqua.

Vidimus hesternae lectione praefigi totidem dies usque ad expugnationem urbis Hierosolymae, quot annis provocaverant iram Dei. Neque enim, ut dictum fuit, poenam sumpsit Deus de illorum scelestis longa obsidione: quia Israel hoc modo fuisset immunis a poena. Sed summa est, sicuti iam quadringentis et triginta annis non destiterant accersere sibi Dei vindictam, ita iam venisse finem ut solvatur illis merces quam meriti sunt. Nunc sequitur,

12. *Et placentam hordeorum* (hoc est hordeaceam) *comedes, et ipsam in stercorebus humani excrementi coques coram oculis ipsorum*.

13. *Et dixit Iehovah, Sic comedent filii Israel panem suum pollutum in gentibus ad quas expulero eos*.

Haec visio ad decem tribus proprie pertinet. Ideo dixi vindictam Dei non esse nobis considerandam in sola obsidione urbis, sed longius extendi. Postquam ergo loquutus est propheta de expugnatione Hierosolymae, iam adiungit, filiis Israel paratam esse suam mercedem, quia Deus iustus sit vindex utriusque populi. Sicuti ergo tandem poenam exegit de reliquiis, quae adhuc manebant Hierosolymae, ita ultus est scelera decem tribuum in exsilio babilonico. Hac de causa iubetur propheta *coquere placentam in stercorebus*, hoc est loco carbonum iubetur accipere sterces humanum: nec simpliciter de stercorebus loquitur, sed addit *stercora excrementi hominis*. Sequitur mox applicatio, *Sic comedent filii Israel panem suum pollutum inter gentes*. Nunc ergo videmus Iudaeos tandem tractos fuisse ad iudicium, quia non fuerant tacti clade fratrum suorum, ut respiscerent: sed interea vindictam Dei fuisse conspicuam contra decem tribus: quia inter gentes coacti sunt miseri illi exsules comedere panem suum pollutum. Scimus placentas confici ex similagine. Deligitur enim purior farina, quia panis est delicatior. Propheta autem iubetur *conficere placentas ex hordeo*: deinde iubetur *eas coquere in stercore*. Fuit autem illa immundities lege damnata. Ideo significat Deus ita reiectos esse Israelitas, ut nihil amplius differant a gentibus pollutis. Dominus enim segregaverat eos, ut scimus, a reliquo mundo: at ex quo se permiscuerunt quibuslibet impiorum sordibus, tandem post longam patientiam fuerunt prorsus reiecti, quemadmodum hic dicitur. Nam sub hac figura notatur universalis pollutio, ac si diceret nihil amplius esse integrum vel sanctum in Israele, quia permixti sunt inquinamenti omnium gentium: denique panis immundus sub se com-

plectitur quamlibet immundiciem. Iam quum dicit *in gentibus*, significat ita fore incolas terrarum, ad quas expulsi fuerint, ut sint non tantum profugi, sed etiam exsules a terra Chanaan, quae tamen erat ipsorum haereditas. In summa, hic notatur exhaeredatio, quum dicuntur Iudaei expulsi esse huc et illuc, ne habitent in terra sibi promissa. Sequitur,

14. *Et dixi, Ahah* (vel heus), *dominator Iehovah, ecce anima mea non fuit polluta, et cadaver, et discerptum non comedi a pueritia mea huc usque: et non intravit in os meum caro putrefacta* (vel abominabilis, פֶּגֶל, vocant carnem corruptam vel rancidam, vel putrefactam: sed inde per translationem vocatur caro animalis detestabilis, hoc est animalis immundi).

15. *Et dixit mihi, Vide, dedi tibi stercore bovis pro stercoribus hominis, et facies panem tuum super illa* (id est coques).

Hic inserit propheta responsionem, qua obtinuit ut Deus aliquid remitteret ex illo tam severo mandato. Fuit enim abominabile, comedere carnem coctam in stercore humano, non tantum ob foetorem, sed quia religio vetabat. Neque enim propheta spectavit gustum palati sui, sed excipit hoc sibi non licere, et commemorat quam sollicitè abstinerit tota vita ab omni cibo polluto. Nam si licentiose prius vesci ausus fuisset quibuslibet cibis, non poterat deprecari sicuti facit, ne cogeretur panem pollutum edere. Sed hic ostendit se tota vita abstinuisse ab omnibus cibis pollutis, *Anima*, inquit, *mea nunquam polluta fuit*: anima autem accipitur saepe pro ventre. Deinde *nunquam gustavi cadaver, vel discerptum*. Per synecdochen designat omnes cibos immundos, quibus fas non erat vesci secundum praescriptum legis. Nam quia cadaver permixtum est sanguini, ideo vetuit Deus attingere carnem animalis per se mortui, quod non esset iugulatum: deinde si fera bestia laniet ovem aut bovem, illa etiam immanitas debet esse hominibus detestabilis. Quoniam ergo tam cadaver, quam caro discerpta vel lacerata erant cibi immundi, propheta hic dicit se summo studio a pueritia usque ad illam aetatem servasse quod Deus praeceperat: ideo obtinet, quemadmodum dixi, aliquam mitigationem. Cogitur tamen panem coctum in stercore bubulo comedere. Id factum est per visionem, ut heri admonui: sed interea Deus non mutavit quod staturat de populo, nempe, *ut comederet panem suum pollutum inter gentes*. Placenta enim cocta in fimo bubulo fuit immunda etiam secundum legem. Itaque fixum ostendit suum decretum esse Deus, quod scilicet permixti fuerint Israelitae inter gentes, ita

ut contraherent pollutionem ex illarum sordibus. Sequitur,

16. *Et dixit mihi, Fili hominis, ecce ego frango* (vel contero) *baculum panis in Hierusalem* (vel Hierosolymae), *et comedent panem in pondere et metu* (vel pavore, vel trepidatione), *et aquas in mensura, et in stupore bibent*:

17. *Ut indigeant pane et aquis* (hoc est ut deficiant eos panis et aquae), *et obstupeant* (alii desolentur, שָׁמָּה utrumque significat) *vir et frater eius, et liquefiant* (vel solvantur) *in iniquitate sua*.

Iterum redit Deus ad cives Hierosolymae, et pronuntiat ita fame confectum iri, ut redigantur usque ad ultimas angustias, imo ut inedia ipsos consumat. Sed ponit hic duas species: dicit *se fracturum baculum panis*, deinde, *exiguam fore illis copiam panis*, quia cogentur esitare frustula sua in pondere et metu, *bibere etiam aquam in mensura et stupore*. Dixi esse diversas poenas, quia etiam si panis abundet, frangit tamen saepe Deus baculum, sicuti nominat. Et hoc clare apparet ex 26. cap. Levitici, unde mutuatus est propheta noster hanc sententiam. Illic enim Moses explicat quid sit frangere baculum panis: quia mulieres, inquit, decem coquent panem in clibano uno, deinde bona fide restituent quod illis datum fuerit farinae. Nam panis ponderabitur, comedes et non satiaberis. Dixerat illic Deus, *Frangam baculum panis*, sed sequitur clarius expositio: nempe quamvis suppetat triticum unde coquetur panis, ac mulieres sese mutuo observent, ne qua furetur aliquam partem, sed referent in pondere quidquid datum fuerit, defore tamen alimentum. Videmus ergo frangi baculum panis a Deo, quum suppetit satis bona copia annonae: sed qui comedunt non saturantur. Id ut clarius liqueat sumendum est illud principium, homines non vivere solo pane, sed omni verbo quod egreditur ex ore Dei. Nam illic significat Deus nos virtute panis non ali, proprie loquendo. Quomodo enim panis esset vivificus, qui sensu caret et vigore? Videmus ergo non esse vim pani inditam ad nos alendos, quae excludat occultam Dei gratiam. Nam vivimus verbo Dei. Non agitur hic de verbo doctrinae, neque de spirituali etiam vita: sed Moses intelligit nos sustentari non pane et vino, et aliis cibis, aut quolibet potu, sed arcana Dei virtute, dum inspirat pani vigorem ad nos alendos. Panis ergo est nobis in alimentum, sed non propria virtute neque intrinseca: aliunde id habet, nempe ex gratia et ordinatione Dei. Sicuti ergo exigua panis copia potest nobis sufficere, ita si quis se ingurgitet, citius crepabit quam saturetur, nisi Deus inspiret virtutem. Et hac etiam ratione Christus Satanae obiecit locum illum, Non in solo

pane vivit homo: quia ostendit vitam hominis fulciri arcana Dei virtute, et Deum quoties ita visum est non indigere externis istis adminiculis. Per se ergo Deus potest nos sustentare: interdum utitur pane, sed tanquam instrumento adventitio: interea nihil virtuti suae derogat. Baculus ergo metaphoricè accipitur pro futura. Nam senes quia iam vacillant illis crura, et omnia etiam membra quasi debilitate fracta sunt, baculo se sustentant: sic etiam panis dicitur habere baculum, quia innititur alimentum. Deficiunt enim vires: et ideo qui sumit alimentum, dicitur se cibo reficere. Deus ergo frangit baculum panis ubi reddit homines famelicos, etiam si habeant satis bonam panis copiam. Neque enim saturantur quantumvis se ingurgitent, quia cibis ipsos onerat, et non reficit. Haec prior est poena quam minuitur Deus Iudaeis. Additur etiam altera, nempe, *quod destituantur pane*. Videmus ergo duplicem esse modum, quo Deus fame nos puniat. Nam quamvis suppeditet panem, frangit tamen et conterit baculum, quoniam nos non potest fulcire, neque revocare perditum vigorem. Deinde etiam aufert nobis panem, quia vel uredine percutit fruges, vel grandine, vel aliis calamitatibus afficit agros. Sterilitas ergo afferet inopiam: ita conficiet nos Deus fame, et utrumque genus complectitur. Dicit enim, *Ecce ego conteram baculum panis Hierosolymae*. Deinde adiungit, *Comedent panem suum in pondere et metu, aquas suas bibent in mensura et stupore*, quia scilicet redacti erunt in tales angustias, ut vix audeant panem attingere: quia dum respicient in crastinum, sibi metuent, et erunt quasi attoniti. Et confirmat hanc sententiam proximo versu, *ut destituantur pane et aquis*, inquit, *et stupescant*. Haec enim expositio melius convenit. *Stupescant ergo vir et frater eius*, hoc est mutuo sese respicient quasi attoniti. Sic autem agere solent qui carent omni consilio, et nihil cernunt praeter desperationem. Tandem liquefiant in sua iniquitate. Iterum repetit Deus Iudaeos non posse conqueri, ubi tam graviter ipsos affliget, quia mercedem recipient propriae iniquitatis. Nunc sequitur,

CAPUT V.

1. *Et tu, fili hominis, sume tibi gladium acutum, novaculam tonsorum, sume eam tibi, et transire fac (vel traducas) super caput tuum, et super barbam tuam: et sume tibi stateram ponderis (id est iustam), et divide illa (hoc est pilos qui exsecti fuerint e capite tuo et barba).*

2. *Tertiam partem igne combures in medio urbis, ut completi fuerint dies (complebuntur, se-*

cundum complere dies, ad verbum) obsidionis: sumes tertiam partem, percuties gladio per circuitum eius, tertiam vero partem sparges in ventum: et gladium evaginabo post eos.

3. *Et sumes inde exiguum in numero (id est exiguam partem numero), et ligabis illa (hoc est illam partem) in alis tuis (vel in alis vestium tuarum).*

4. *Et ex illis adhuc sumes, et proicies illa in medium ignis (mittes) et combures illa igne: inde egredietur ignis in totam domum Israel.*

Alia visione confirmat Deus quod nuper docuit de expugnatione Hierosolymae. Iubet enim prophetam suum abraderе pilos capitis, et barbam: deinde distribuere in tres partes, et appendere in trutina. Trutinam autem ponderis nominat iustam, nempe ut servetur aequabilitas, et portio una non superet aliam. Non dubium est quin per pilos intelligat incolas Hierosolymae, sicuti per caput intelligit sedem ipsam habitationis. Sequetur deinde applicatio, sed a qua hodie supersedebo, quia non possem longius progredi. Satis est breviter tenere, hic homines designari per pilos. Nam capilli vix numerari possunt, pili etiam barbae non numerantur. Talis fuit multitudo Hierosolymae. Scimus enim urbem illam fuisse admodum populosam. Scimus rursus inde sumpsisse materiam superbiendi: quum viderent se pollere ingenti copia hominum, putabant se pares fore cunctis hostibus, atque adeo superiores. Hinc igitur stolidi illa fiducia, quae ipsos perdidit. Deus ergo iussit prophetam abraderе omnes pilos tam capitis, quam barbae. Atque ita docuit non posse vel unum hominem eximi a clade: quia dicit, *fac transire gladium*, vel *traice inquit, per caput tuum: deinde per mentum*, ita ut nihil prorsus superesset. Videmus ergo quorsum pertineat traectio novaculae, ne scilicet pilus integer maneat in capite vel barba. Unde sequitur, Deum vindictam sumptuum de tota gente, ita ut ne unus quidem superstes maneat. Quod autem iubet *appendi tres partes, et servari* proportionem inter ipsas, hac ratione significat quod saepius vidimus apud Ieremiam. Quicumque elapsi fuerint a gladio, perituros fame: quicumque famem effugerint, perituros alio modo. Sed hic Deus diserte exprimit quomodo perditurus sit omnes Iudaeos, quamvis distributi fuerint in varios ordines. Nam potuit videri diversa eorum conditio, quum fuga elapsi essent quidam, alii autem se contulissent in Aegyptum. Sed in hac varietate ostendit Deus nihil detrahi suae potentiae, quin omnes ad unum delect. Veniamus ad verba, *transire, inquit, fac super caput tuum et super barbam tuam: deinde sume lances*. מִצָּנִי proprie ita vocatur trutina propter duas aures. Sume ergo trutinam, vel stateram ponderis, et divide pilos. Quorsum spec-

tarit haec divisio iam breviter exposui, quia scilicet non omnes Iudaei consumpti fuerunt eadem poena: et ideo qui evaserant ab uno interitu gloriabantur se esse salvos. Hinc etiam ferociebant contra Deum. Tollitur autem illis stulta confidentia, quum iubetur propheta partiri pilos exsectos e barba et capite: *divide eos*, inquit: postea addit *tertiā partem*. Quod Deus in tres partes populum distribuit, non fit absque optima ratione. Pars enim fame et inedia consumpta fuit antequam urbs expugnaretur. Quia autem omnes miseras designat Deus *per ignem*: ideo tertiā partem iubet in ignem proici, et illic consumi. Iam quia residuae erant duae partes, nemo erat qui sibi non promitteret vitam. Nam qui evasit a praesenti morte, putat se esse extra omne periculum: et inde augetur confidentia: quia putamus nos esse defunctos ubi superavimus speciem unam mortis. Hac ratione igitur additur, *Postquam combusseris partem tertiam igne*, inquit, *sume partem tertiam, et percutite gladio*. Caeterum, iubet comburi tertiā illam partem in medio urbis. Erat quidem tunc Ezechiel in Chaldaea, neque ad urbem accessit: sed diximus hoc totum factum fuisse prophetica visione. Respondet tamen vindictae Dei quod hic dicitur, quia ante expugnationem urbis tertia pars peste, et fame, et inedia, et aliis malis et cladibus consumpta fuit. Omnes autem illae miseriae signantur hic per ignem. Nam postquam urbs fuerit expugnata, iubet Deus percuti gladio tertiā partem. Hoc autem scimus fuisse impletum, quando rex cum toto suo comitatu deprehensus fuit quum fugeret per planitiem Iericho, occursu exercitus hostilis, quia illic fuerunt plurimi interfecti, rex ipse abductus, iugulati filii in eius conspectu, deinde oculi eius fuerunt eruti, et tractus fuit vinctus catenis Babylonem. Haec igitur est tertia pars quam *iussit prophetam gladio percutere*: quia ad cladem urbis accessit illa trucidatio. Iam additur, *ut sumat tertiam partem, et proiciat in ventum*. Deinde sequitur comminatio, *evaginabo gladium post eos*. Hic loquitur tam de fugitivis, qui egressi fuerunt in varias regiones, quam de pauperculis qui post urbis cladem dissipati vitam exiguo tempore protraxerunt. Scimus enim quosdam latuisse in terra Moab, alios vero in terra Ammon, plures in Aegypto, alios diffugisse in obvias quasque latebras. Fuit haec dispersio ac si pilos abrasos quis proiceret in ventum. Sed Deus pronuntiat fugam et dispersionem nihil illis profuturam, quia exeret gladium contra ipsos, ut ad ultimum usque persequatur. Videmus ergo, quamvis primo intuitu differant cives Hierosolymae ac si essent divisi in tres classes, tamen instare omnibus Dei vindictam, quae totam multitudinem perdat. Iam additur, *Sumes tamen inde exiguum numerum, et ligabis ea*, hoc est, numerum illum, sed numerus mutatur.

Ligabis ergo pilos illos quorum exiguus erit numerus in alis vestium tuarum. Vel fiduciam tollit quae ex temporali evasione concipi poterat, vel significat pauculos fore salvos in medio interitu totius populi, quod mirabiliter accidit. Id si recipitur addita fuit correctio, ut Deus spem aliquam faceret gratiae: quia sic consumptus fuit populus, ut tamen oportuerit manere Dei foedus. Ergo necesse fuit etiam servari aliquas reliquias: et redacti fuissent in formam Sodomae, nisi Deus servasset exiguum illud semen. Itaque secundum sensum illum iubetur propheta ligare et recondere in ora vestis suae aliquam partem pilorum. Porro, intelligitur pars ista duntaxat ex tertio ordine, quia fuga salutem adeptos se putarunt qui dilapsi fuerant: ac praesertim quum se in turmas colligerent. Postea sequitur, *ex illis adhuc sumes, et proicies in medium ignis, et exures in igne*. Ex illa paucitate vult adhuc Deus aliquam partem comburi et consumi: quibus verbis significat, etiam ubi duntaxat restabit exigua portio, illam tamen similiter consumptum iri, vel saltem fore multos reiectitios in illa paucitate. Et tamen qui visi fuerant feliciter evasisse, ut incolumes superessent, paulo post variis cladibus fuerunt excisi, vel paulatim attriti quasi lenta labe perirent. Quod si placeat subesse promissionem, colligimus admirabili Dei misericordia factum esse, ut pauci fuerint superstitēs ex populo. Nam quia memor erat sui foederis, voluit servari partem aliquam: et ideo interposita fuit illa correctio, ut propheta ligaret sub alis suis exiguum numerum. Tamen ex flore illo iterum Deus corripuit partem unam, et in ignem proiecit. Si in reliquiis fuerunt tantae sordes, ut necesse fuerit purgari, et conici partem in ignem, quid sentiendum est de toto populo, hoc est de ipsa faece? Nam portio quam ligavit propheta in alis suis fuit certe flos populi: si qua fuit integritas illic debuit spectari. Iam vidimus fuisse multos reprobos in illo tam parvo numero. Hinc ergo facile colligitur, quam desperata fuerit totius populi impietas: *adhuc*, inquit, *sume*: ponitur hoc adverbium, ut qui post urbis cladem fuerint superstitēs, non tamen putent completas fuisse omnes poenas: *adhuc*, inquit, hoc est ubi putabunt discrimina omnia transiisse, *sumes tamen ex illa parte quam servaveris, et proicies in ignem*. Inde, inquit, *ignis egredietur in totam domum Israel*. Significat his verbis, ut ante vidimus, visionem non esse lusoriam, quemadmodum in theatro multa repraesentantur figmenta. Dicit igitur Deus, quod per visionem ostendit servo suo, ratum fore, quemadmodum eventus ipse tandem probavit. Sed longius tendit *quod tota domus Israel conflagrabit hoc incendio*: quia scilicet ultimus urbis interitus attulit desperationem miseris exsulibus, qui reditum stante urbe sibi promittebant. Ubi autem talem urbis cladem viderunt, simul fuerunt

consumpti ac si ignis e Iudaea ad ipsos usque serperet. Interea semper excipiuntur reliquiae, quas Dominus mirabiliter servavit, quum tamen perderet in speciem totum populum. Vidimus ergo nunc quorsum spectet haec visio. Ulterius non progrediar, quia cogerer subsistere, et ita abrupta esset doctrina. Satis est igitur tenere, quamvis populus divisus esset in multas partes, ita ut singulis esset distincta conditio, tamen omnes perituros, quoniam Deus ita statuit. Inde autem fracta fuit fiducia eorum, qui putabant se fore tutos Hierosolymae: deinde decem tribus, quae captivae erant, debuerunt etiam agnoscere nondum completam esse ultimam Dei vindictam, donec urbs ipsa, et sedes regni, ac sacerdotii esset exstincta.

5. *Sic dicit dominator Iehovah, Haec est Hierusalem, in medio gentium posui eam, et in circuitu eius terras.*

6. *Et mutavit iudicia mea ad impietatem (vel transgressa est iudicia mea, vel rebellis fuit. מרמר enim hoc proprie significat. Fuit igitur rebellis iudiciis meis) prae cunctis gentibus: et statuta mea (vel statutis meis rebellis fuit) prae terris quae in circuitu eius: iudicia mea spreverunt, et in statutis meis non ambulaverunt.*

Nunc causam ostendit Deus cur tam severe et duriter agere statuerit cum urbe sancta, quam elegerat quasi regiam sedem. Nam quo pluribus beneficiis ornaverant urbem illam, eo turpior fuit ingratitude, et magis scelestas. Commemorat igitur Deus beneficia sua erga Hierosolymam, idque exprobrandi causa. Nam si amplexi fuissent Dei beneficia Iudaei, haud dubie magis ac magis eos locupletasset suis donis: sed quia vidit repudiari suam gratiam, magis accensus est illa indignitate. Contemptus enim beneficiorum Dei est quaedam profanatio et sacrilegium. Nunc ergo tenemus consilium spiritus sancti, ubi dicit Hierusalem positam fuisse quasi in sublimi theatro, ut undique conspicua esset eius dignitas. Hoc enim non dicitur in laudem Hierosolymae, sed potius in summum probrum: quia quidquid in eam Dominus contulerat, debuit venire in rationem, quum ita indigne se corrupissent, et quasi data opera poluissent Dei gloriam. Quod autem dicit *Hierusalem fuisse in medio gentium*, non ita argute accipio, ut Hieronymus et alii plerique. Fingunt enim Hierosolymam fuisse terrae umbilicum: et alios etiam locos detorquent in eum sensum: ubi dicitur Deus operatus esse salutem in medio terrae, exponunt meditullium, ut loquuntur. Sed illud est, meo iudicio, puerile: quia simpliciter intelligit propheta, Hierusalem fuisse locatam in parte orbis celeberrima. Habuit enim omni ex parte nobilissimas gentes, et valde opulentas, ut satis notum est: non procul aberat a

mari mediterraneo. Ergo ab una parte opposita erat Asia minor: deinde habebat vicinam Aegyptum: ad aquilonem vero erat Babylon. Hic est genuinus prophetae sensus, Hierusalem fuisse eximia nobilitate praeditam inter alias gentes, ac si Deus locasset eam in praecipuo gradu. Nulla est urbs quae non habeat in circuitu suo gentes et terras: sed κατ' ἔξοχην hic Deus *terras et gentes* nominat, non quaslibet, sed quae excellebant tam foecunditate, quam omni opulentia, et aliis etiam dotibus. Et pronomen demonstrandi emphaticum est, quum dicit *Haec est Hierusalem*. Extollit enim urbem illam magnificis elogiis, quo magis appareat eius ingratitude. *Fuit igitur posita in medio gentium, et in terrarum circuitu*: quia quum cincta esset multis opulentis regionibus, illic tamen maxime refulsit Dei gratia, ut esset pulcherrima pars theatri, et quae in se omnium oculos traheret, et moveret etiam omnium animos in admirationem. Iam adiungit *mutasse sua iudicia*. Dixi de verbo מרה, quod significet interdum mutare, sed saepius transgredi, vel relicere: et hic sensus optime convenit quod Dei iudiciis rebelles fuerint Iudaei ad impietatem. Exaggerat autem scelus, quod dicit *contempta fuisse sua praecepta*, ut se impietati addicerent. Nam si quis fuisset virtutis color, poterat extenuari eorum culpa: ubi autem se in crassam impietatem proiciunt, spretis Dei mandatis, hoc est inexcusabile. Discamus autem ex hoc loco, nisi pure utamur Dei beneficiis, non impune cessuram nobis esse ingratitude. Deus enim quidquid in nos confert bonorum, sanctificat tam in salutem nostram, quam in gloriam nominis sui. Nos ergo sacrilegi sumus, ubi corrupimus ea quae destinata erant in eius gloriam: deinde sumus ter et quater perversi, ubi convertimus in nostrum exitium quod Deus salutis nostrae quodammodo addixerat. Iam praecipua etiam Hierosolymae ingratitude tenenda est, *quod abiecerit Dei mandata*. Ubi ergo Deus coelestis doctrinae thesaurum apud nos deponit, diligenter cavendum est, ne ad impietatem deflectamus: quia nulla est hic erroris excusatio, ubi semel edocti sumus quid rectum sit idque ore ipsius Dei. Pluribus deinde eandem sententiam declarat. Sed dicit, *prae cunctis gentibus, et prae terris, quae erant in ipsorum circuitu*: quibus verbis significat Iudaeos reliquis omnibus deteriores fuisse, nempe quia scientes et volentes excusserant Dei iugum. Aliae gentes nihilo melius se gerebant. Nam scimus tunc ubique fuisse vitium Dei cultum. Sed foedior impietas fuit electi populi, qui convertit lucem in tenebras. Gentes enim errabant in suis tenebris tanquam caecae. Verum alia ratio fuit eius populi, quem Deus familiariter instituerat. Quum ergo fulgeret legis doctrina apud Iudaeos, merito propheta dicit *prae cunctis gentibus et terris fuisse im-*

pios. Explicat deinde quomodo vel mutaverint Dei iudicia, vel illis fuerint rebelles, quia spreverunt, inquit, iudicia mea, et in statutis meis non ambulaverunt. Primo dicit non ignorantia fuisse lapsos, sed superbia et contemptu. Ubi enim nobis innuit Dei voluntas, iam non est locus ignorantiae. Non peccamus ergo levitate, sed necesse est animos nostros infectos esse superbia et contemptu Dei. Iam addit non ambulasse in suis praeceptis, quibus verbis significat palam apparuisse contemptum illum, de quo loquutus est, quia scilicet tota vita se proferebant fructus. Sequitur,

7. *Propterea sic dicit dominator Iehovah, Propter multiplicare vestrum (vel multiplicationem vestram) prae cunctis gentibus, quae in circuitu vestro sunt, ut in statutis meis non ambuletis, et iudicia mea non faceretis, et secundum iudicia gentium quae in circuitu vestro sunt non faceretis:*

8. *Propterea sic dicit dominator Iehovah, Ecce ego contra te, etiam ego: et faciam in medio tui iudicia coram oculis gentium.*

Varie exponitur hic versus, propter vocem המכח. Nam quidam coniunctim legunt uno contextu, quod multiplicati non coluerint Deum: quasi diceret luxuriosos fuisse in sua opulentia: quemadmodum equi ferociunt prae nimia pinguedine vel sagina. Notum est illud Mosis (Deut. 32, 15), Israel saginatus calcitravit. Putant ergo hunc locum esse similem, et ita contextunt, Quia multiplicati fuistis prae cunctis gentibus, quae erant in circuitu vestro, spreveritis mea iudicia, nempe excaecati rebus prosperis, vel inebriati. Sed sensus ille mihi non probatur: et certe nimis coactus est. Alii deducunt ab המה, quod significat tumultuari, vel turbare, et eliciunt hunc sensum, Propterea quod tumultuati estis prae cunctis gentibus, hoc est, quia lascivia vestra et intemperies superavit cunctos populos, dum scilicet quasi absque freno praecipites vos traxit vestra cupiditas. Sed vereor ne expositio illa longe petita sit. Ego itaque simpliciter accipio pro multiplicari, vel multiplicatione. Potest enim esse nomen, potest esse verbum Machor: sed eodem sensu. Interea non refero hoc ad numerum et multitudinem populi, neque etiam ad copiam bonorum, quemadmodum maior pars facit. Dicunt enim multiplicatos fuisse hominum turba: quod scimus non quadrare. Si referatur ad opes, verum quidem est, Deum plus quam liberaliter egisse erga urbem illam: sed ego active accipio, quod *multiplicaverint prae cunctis gentibus.* Et Hieronymus meo iudicio non male reddidit, vertendo quia superastis gentes. Discessit tamen a proprietate vocis. Ita satius erit retinere verbum multiplicandi, vel nomen multiplicationis: active tamen, quod scilicet intem-

peranter lascivierint in suis superstitionibus, ita ut sese extulerint prae cunctis gentibus, male agendo. *Propter multiplicare vestrum* ergo, vel propter multiplicationem vestram supra cunctas gentes, id est, quia non fuistis contenti mediocri impietate, sed coacervastis omne genus scelerum, ita ut impietas vestra ad summum usque cumulum pervenerit: ideo sequitur comminatio. Sed antequam illuc veniat, confirmat quod ante dixit, nempe quia non *ambulaverant in statutis eius, et iudicia eius non fecerant.* Hoc est igitur *multiplicare*, quod quum lex illis esset tradita, eam contempserint, et ita certaverint impietate cum aliis gentibus, et terris quae erant in ipsorum circuitu. Conveniunt igitur istae sententiae, quod prae cunctis gentibus rebelles fuerint Deo ad impietatem: deinde quod multiplicaverint supra cunctas gentes et terras. Iterum notanda est ratio, quod non *ambulaverint in statutis Dei.* Gentes enim nullam viam tenebant: ideo non mirum est, fuisse vagatas per suos obliquos circuitus. Sed quum Iudaeis monstrata esset via, nec frustra dictum esset a Mose (Deut. 30, 19), Contestor coelum et terram, proposui hodie vobis vitam et mortem: Eligite ergo vitam: quum ergo Deus deposuisset salutis doctrinam apud Iudaeos, fuit eo indignior ipsorum contumacia et turpior, quod non ambulaverint in statutis eius. Proposita enim illis erat vita, quemadmodum dictum fuerat a Mose: restabat ut ambularent, quod fieri non potuit a gentibus. Iam adiungit, *et secundum iudicia gentium, quae in circuitu vestro sunt.* Videtur hic vitio vertere propheta quod alibi laudatur, et quidem pluribus locis. Oportuit enim Iudaeos separari a gentibus, ut Deum pure colerent: et saepe expostulant cum illis prophetae, quod sequuti sint iudicia gentium, vel statuta. De istis vocibus nihil nunc dixi, quia passim occurrunt, et pluribus locis iam ostenditur Deus iudicia sua vocet leges. Sunt qui distinguunt inter iudicia et statuta, quod iudicia pertineant ad mores, statuta ad caeremonias. Sed non ubique servatur illa distinctio. Pluribus autem Deus commendat praecepta legis suae, ut ostendat nihil illic fuisse omissum ad perfectam docendi rationem. Sed nomen hoc aliquando transfertur ad perversos ritus et vitiosos mores: quemadmodum ambulare in iudiciis patrum, est sequi eorum superstitiones: ita ambulare in iudiciis gentium, est sese corrumpere perversis illorum moribus. Iam quemadmodum dixi, saepe damnantur Iudaei apud prophetas, quod ita se addixerint corruptelis gentium. Hic autem propheta dicit *eos non fecisse secundum iudicia gentium.* Sed intelligit hac quoque in parte superasse gentium amentiam, quod non amplexi fuerint legem Dei, ita ut manerent constanter in eius obedientia. Vidimus enim apud Ieremiam cap. 2 gentes in suis deliriis fuisse obstinatas. Quanquam autem illud

non fuit laudabile, merito tamen exprobrat Deus populo suo, sibi minus habitum fuisse honoris, quam gentes idolis suis haberent. Nam scimus quam pertinaciter gentes defixae fuerint in suis figmentis. Religio enim non mutata fuit nisi violento aliquo impetu, perinde ac si coelum et terra concuterentur. Quum ergo sua cuique religio fuerit fixa et firma, merito accusat Deus Iudaeos levitatis, quod deflexerint ad errores et amentias gentium. Idem ergo nunc sibi vult Ezechiel, quum dicit *non fecisse Iudaeos secundum iudicia gentium*: Saltem, inquit, respexissent ad gentes, et quemadmodum videbant idola illic obstinate coli, ita stetissent in lege mea et puro cultu. Sed quum tanta fuerit obstinatio in gentibus, ut non possent avelli a suis figmentis: populus meus, inquit, temerario impulsu, et absque occasione perfide me defecit, et lege mea. Nunc ergo tenemus cur propheta crimen hoc exaggeret, quod Iudaei non fecerint secundum iudicia, id est, secundum mores gentium. Illic enim poterat respicere non esse leviter abiiciendum quod semel amplexi sumus: quia ubi subinde et tanta facilitate abripimur, certum est nunquam nos egisse vivas radices in cultu Dei. Quum ergo gentes dictarent Iudaeis quid factu opus esset, inde magis detestabile fuit eorum crimen. Sequitur nunc comminatio, nempe, quod Deus paratus sit ad sumendam vindictam, ecce ego contra te, etiam ego. Particula *Et* accipitur pro eo quod gallice dicimus *Ouy*, ou *Voire*, ego etiam, voire *moy*. Nunc ergo videmus emphaticam esse repetitionem, quasi Deus assereret Iudaeis instare horribile iudicium. Vult enim metum illis incutere, quum se fore ultorem confirmat. Quanquam non recipio commentum Hieronymi. Dicit enim excludi angelos et alios ministros irae Dei, quia Deus per se ipsum statuerit perdere Iudaeos. Atqui scimus illud esse falsum. Usus enim fuit Assyriis et Chaldaeis. Quum ergo populi illi flagella eius fuerint, sequitur non excludi vel angelos, vel homines, ubi pronuntiat Deus se ipsum fore ultorem. Sed amplificat gravitatem poenae quum dicit, *Ego, ego sum, cum quo tibi negotium erit*. Iam addit, *se facturum iudicia*: quo nomine intelligitur iurisdictio, quam vocant. Neque enim firmum est quod affert Hieronymus, quem alii interpretes sequuti sunt, hoc scilicet nomine asseri Dei iustitiam, quasi diceret se non fore crudelem in exigendis poenis, neque iniustum, vel nimis rigidum. Nam facere iudicia tantumdem valet atque exercere iurisditionem: et dicitur index terrenus facere iudicia quoties sedet pro tribunali, etiam si ius ipsum et aequitatem pervertat. Hoc quidem non potest in Deum competere, sed de loquutione agitur. Interea subest concinna antithesis inter iudicia doctrinae, et actualia quae vocant. Conquestus est Deus, Iudaeos non fecisse sua iu-

dicia: nunc se facturum minatur, quia legem suam poenis vindicabit. Summa tamen est, *facturum iudicia in medio Hierosolymae*, quia conscendet tribunal, ut cogat sceleratos causam dicere, et reddere vitae suae rationem. Deus ergo tunc exercuit suum iudicium ubi per Chaldaeos vindictam suam exsequutus est: atque ita fames fuit pars illius iurisditionis, ita et gladius, deinde pestis. Nam quantisper dissimulat, videtur cessare ab officio: et tunc impii sibi indulgent ac si oblitus esset exercendi iudicii. Ergo ex opposito denuntiat *se facturum iudicia*: quasi diceret, ego apparebo iudex, tametsi putetis me dormire. Dicit autem *se facturum iudicia in medio Hierosolymae coram oculis gentium*: qua particula intelligit insignes fore poenas, et quae facile considerari possint a cunctis gentibus. Scimus autem gentes tunc fuisse caecas. Putabant enim fortuito accidere bona et mala. Sed Deus affirmat iudicia quae exercebit fore tam manifesta, ut caeci ipsi futuri sint quasi oculati testes. Nunc sequitur,

9. *Et faciam in te quae non feci, et quae non sum factururus secundum hoc amplius, propter cunctas abominationes tuas.*

10. *Propterea (quia, vel ideo) patres vorabunt filios in medio tui, et filii vorabunt patres suos: faciam ergo iudicia in te, et dispergam cunctas reliquias tuas ad quemlibet ventum.*

Nunc subiicit Deus tam atroces fore poenas, ut non reperiat simile exemplum in mundo. *Faciam ergo quod non feci, nec sum factururus*, hoc est, ego prodigioso et inusitato modo ulciscar contemptum legis meae. Deus enim interdum sic castigat homines, ut non excedat vulgarem modum. Sed quia poenae vilescent ac veniunt in contemptum ubi sunt ita communes, Deus cogitur modum transcendere, et poenas sumere de sceleribus quae sint in signum et portentum, quemadmodum dicitur apud Mosen (Deut. 28, 46). Ergo ubi nunc dicit *se facturum quod non fecit antehac, et quod post illud tempus non faciet*, significat vindictam horribilem, quae non habeat simile exemplum. Ita nihil aliud intelligit quam quod citavimus ex Mose, vindictam illam fore in signum et portentum. Quod autem interpretes hoc accipiunt metaphorice, nullo modo potest admitti: quia secundum ipsos nulla historia narrat hoc fuisse impletum, ideo confugiunt ad allegoriam vel metaphoram. Sed primo scimus quid narret Iosephus, matres scilicet ita fuisse rabiosas, ut filios suos iugularent et servarent in cibum. Quanquam hic notatur obsidio superior, in qua significat Deus se facturum, ut patres filios suos devorent: fateor: sed enim si recipimus quod volunt, tunc non fuisse factum: ergo mentitus est Ieremias, quum dicit feminas misericordes coxisse

filios suos (Lament. 4, 10). Certe ille est satis idoneus testis. Dicere ergo nusquam reperiri id fuisse factum, perinde est ac si reiicerent testimonium Ieremiae. Deinde id ipsum minatus fuerat Deus per Moſen: neque potest eludi locus ille, quia pondus est in verbis, Viri delicati apud vos, et qui lautitiis assueti sunt, inquit, filios suos comedent: vir inuidebit uxori sinus sui, ita ut non partiat cibum illum nefarium cum illa. Deinde furtim absumet et vorabit carnem filii sui, ita ut nullam partem distribuat alteri (l. l. 53). Quum Moſes ita loquitur, certe non intelligit fore intestina dissidia, ut discipuli insurgant contra magistros, magistri etiam discipulos opprimant, quemadmodum Hieronymus ludit. Sed necesse est accipere verba ut sonant, nempe non fore Deum vulgaribus et usitatis poenis contentum, ubi ad extremum usque impietatis et scelerum conscenderint Iudaei: quia prodigiosis modis in ipsos animadvertet. Hoc ergo nunc minatur Ezechiel: nec mirum est prophetas ex Moſe sumere tales formulas, quia ne spernerentur eorum vaticinia, loquuti sunt verbis Moſis potius quam novo sermone. Nunc ergo statuendum est, secundum literam ut loquuntur, prophetam minari Iudaeis quod hic legimus. Verum si quis nunc obiiciat, saepius ergo id esse factum quod Deus fore negat, quaerenda est solutio. Diximus autem quum obsessi fuerunt Iudaei a Tito, talem rabiem fuisse grassatam in quibusdam mulieribus, ut furtim filios suos comederent. Atqui pronuntiat Deus *se nunquam amplius facturum*. Respondeo non ita restringi ad unum diem hoc genus vindictae, quin Deus saepius eodem modo ulcisci potuerit Iudaeos. Sed hoc alibi non legitur fuisse factum. Quanquam enim in tragoediis immanitas illa narratur, quod dati in cibum fuerint liberi parentibus, tamen nusquam exstitit illa barbaries, ut pater sciens et volens filium suum comederet. Ergo fuit illud singulare in Iudaeis. Quod autem semel exsequutus fuerat Deus hanc vindictam per Chaldaeos, non fuit obstaculo quominus iterum saevierit eius vindicta simili modo, quum scilicet punire voluit extremam defectionem illius populi. Nam quamvis tempore Ezechielis omnia essent valde corrupta: scimus tamen ubi tandem reiectus fuit Dei filius, Iudaeos omnes spes sibi abscidisse, ut locus non esset misericordiae Dei. Non mirum igitur est, si iterum passus fuerit filios vorari a patribus, quemadmodum nunc minatur patres ita fore rabidos, ut ne visceribus quidem propriis parcant. Nescio cur Hieronymus excogitaverit hic discrimen, quod prorsus futile est. Dicit enim ubi aliquid honestum fit et decorum adscribi Deo: ubi autem res ipsa turpis est, Deum a se avertere illam infamiam. Nam quum hic de portento agatur, non dicit Deus, ego faciam ut populus comedat filios: sed dicit, patres

filios suos comedent, et filii patres suos. Atqui nihil in hoc commento solidum est, quia crudelitas quam exercuerunt Chaldaei adversus Iudaeos, non fuit certe res vel honesta vel decora: et tamen Deus sibi ipsi adscribit quidquid fecerunt Chaldaei. Deinde, quid turpius fuit incestu Absalom, dum uxores patris sui stupravit, neque id modo, sed clangore tubae voluit totum populum esse testem flagitii sui? Et tamen quomodo loquitur Deus? Ego faciam coram sole hoc, inquit. Videmus ergo virum illum non fuisse exercitatum in scripturis: et tamen nimis licentiose iactasse sua commenta. Non fuit certe in illo homine vera religio. Ego non sine causa vos admoneo. Nam periculum esset ne multi fallerentur, nisi essent admoniti fuisse ingenium illud plenum ostentationis et arrogantiae. Dicit ergo, *patres comedent filios in medio tui*: hoc certum est fuisse impletum. Loquitur quidem Ieremias de mulieribus, sed viros comprehendit. Dicit enim feminas misericordes: non dicit matres simpliciter, sed quae erant prae aliis humanae. Scimus autem maternum affectum esse teneriorem. Atqui quum matres et quidem misericordes vorarunt filios suos, illud fuit ultimum portentum. Iam addit, *faciam igitur* (nam copula hic debet resolvi in expletivam particulam) *faciam igitur in te iudicia*, hoc est, hoc modo re ipsa ostendam me esse iudicem *et dispergam cunctas reliquias tuas ad quemlibet ventum*. Hic talem fore dissipationem significat, ut nullum maneat corpus populi vel nomen. Spes autem illa poterat fovere et sustentare utcumque Iudaeos, si adhuc relictum fuisset nomen aliquod et corpus populi. Ubi autem pronuntiat Deus fore tanquam quisquilias, quae dispergentur ad quemlibet ventum, ita tollit omnem spem restitutionis, nempe in praesentia. Scimus enim fuisse aliquem numerum residuum: sed oportuit minari talem interitum antequam spem aliquam faceret Deus suae misericordiae. Quum dicit, *ad quemlibet ventum*, significat ad quaslibet plagas. Nam prout fiat unus aut alter ventus, ita etiam fertur pulvis, feruntur quisquiliae in diversas partes. Sequitur,

11. *Propterea vivo ego, dicit dominator Iehovah, Si non propterea quod sanctuarium meum polluisti (hoc est, sicut polluisti sanctuarium meum) in omnibus detestationibus tuis, et in omnibus abominationibus tuis:*

12. *Etiam ego diminuiam (alii vertunt confringam), et non parceret oculis meus, et etiam ego non miserebor (non ignoscam).*

Hic Deus iterum clarius exprimit cur tantopere ardeat ad sumendam vindictam, nempe quia corrupta fuerat apud Iudaeos religio, et templum eius fuerat violatum, ut cras dicemus.

Heri postquam vaticinatus fuerat Ezechiel de clade Hierosolymae, speciem unam exprimebat, cur tantopere saeviret Deus in illam urbem, quam tamen sibi prius elegerat in domicilium. Dicit, *violatum fuisse ab illis, vel pollutum sanctuarium*. Nunc ergo videmus quanti apud Deum sit vera et pura religio, cuius pollutiones tam severe ulciscitur. Et sane inde pendebat sahis urbis, ut illic pure cole-retur Deus. Ergo profanatio templi perinde fuit ac si abicerent Deum ipsum, et renuntiarent eius auxilio. Denique illa impietas satis ostendit, illos spernere quicquid illis pollicitus fuerat Deus. Et notandae sunt loquutiones, ubi dicit, *etiam ego di-minuam te, et non parcat oculus meus, et non igno-sciam*. Nempe quia nihil Deo pretiosius est cultu, quem ipse praecepit: ubi polluitur eius sanctuarium, non mirum est si ita exardescat. Nunc sequitur,

13. *Tertia pars peste morietur, et fame peribunt in medio tui: et tertia pars per gladium cadent in circuitu tuo, et tertiam partem in quemlibet ventum dispergam, et gladium evaginabo post eos.*

Iam explicat absque figura quae ante figurate proposuit. Nam iussus fuerat pilos capitis sui et barbae radere novacula, et partiri ita, ut pestis unam partem absumeret, gladium alteram, tertiam vero fames. Nunc idem repetit, sed alio modo. Exprimit ergo Deus cur visionem eiusmodi obtulerit servo suo. Brevius autem perstringit quod ante vidimus, quia omittit quantum membrum. Iussus enim fuit portionem aliquam accipere, et recondere sub axilla, vel in ora vestis suae: hic partis illius nulla fit mentio, neque tamen frustra id fuit dictum: sed Deus variis modis loquitur, idque pro suo iure. Interea conveniunt tam figura quam applicatio, quod scilicet totum populum absumet Deus vel fame, vel peste, vel gladio: quod autem dictum fuit de quarta parte, non fuit supervacuum: sed non fuit necesse repetere. In hunc enim finem tendebat propheta, quum futuri essent aliqui super-stites, posse videri illos exemptos esse a communi clade: ut spem illam eriperet, dixit illos quoque vel ex illis fore multos in combustionem, ita ut ignem accendant in toto populo Israel. Nam factum fuit indomita contumacia illius populi, ut miseri exsules magis exosi fuerint. Qui ergo illis pepercerant, de integro coeperunt in illos crudeliter saevire, quia nomen populi illius detestabile fuit apud omnes. Quod ergo perierunt qui residui erant ex civibus Hierosolymae, inde factum est, ut incendium penetraret ad decem tribus et miseros illos exsules qui erant captivi in terris remotis. Sed totum illud nunc subicit propheta noster. Interea comprehendit quicquid ante vidimus licet brevius: tantum deest illa explicatio, quae etsi ante fuit utilis, tamen non

Calvini opera. Vol. XL.

debuisset necessario repeti. *Tertia igitur pars morien-tur peste, et fame interibunt in medio tui*. Deinde *tertia pars cadent gladio in circuitu tuo: et, tertia pars spargetur in omnem ventum*: quanquam hoc sibi vindicat Deus, *spargam*, inquit, *tertiam partem, et evaginabo gladium post eos*, ita ut ipsi quoque pereant in sua dissipatione. Iam per se misera erat illa dissipatio: sed Deus pronuntiat se non fore contentum illa mediocri poena, donec penitus illos consumpserit. Sequitur,

14. *Et perficietur ira mea, et residere (vel requiescere) faciam excaescentiam meam in ipsis: et consolationem accipiam: et cognoscent quod ego Iehovah, qui loquutus sum in zelo meo (vel aemulatione mea) quum perfecero excaescentiam meam in ipsis.*

Hoc versu tantum docet propheta quod ante dixerat, sed per modum confirmationis, nempe fore Dei vindictam horribilem, et quae finem non sit habitura, nisi populo exstincto et deleto. Sunt qui existiment hoc fuisse interpositum, ut Deus mitigaret rigorem suae vindictae: atque ita versus hic secundum eos promissionem veniae continet. Sed potius est comminatio. Neque enim potest stare quod afferunt, Deum facturum ut ira sua requiescat. Sequitur enim postea, *scient quod ego sum Iehovah, qui loquutus sum, ubi implevero iram meam in ipsis vel excaescentiam*. Et contextus quem postea videbimus commentum illud refellet. Maneat igitur illud fixum, prophetam hic poenarum mitigationem non promittere populo, sed pergere in denuncianda vindicta, cuius ante meminit. Primo dicit, *com-plebitur*. כלה significat finire aliquando, sed significat etiam perfici: significat consumi, sed significat etiam consummari. Hoc loco significat Deus nullum fore poenis modum, donec satiatus fuerit. Est enim similitudo ab hominibus sumpta vindictae cupidis, quorum ardor non cessat, donec ad satietatem usque se ipsos uli fuerint. Deus ergo hic se hominibus facit similem, quum de fine, vel complemento irae suae loquitur. Iam addit, *faciam requiescere ex-caescentiam meam in ipsis*, hoc est excaescentia mea erit quasi defixa in ipsis. Neque enim hic requiescere accipitur pro cessare. Dicitur aliquando requiescere ira dum sedata est. Sed Deus nihil tale voluit per suum prophetam, quin potius notat pertinaciam, vel infatigabilem cursum suae vindictae. *Requiescet igitur ira mea super eos*, hoc est inde non movebitur neque migrabit. Dicitur enim Deus retrahere manum suam ubi nos desinit persequi. Sed hic requies irae est perpetua continuatio. Addit, *consolationem accipiam*. Hic etiam Deus in se trans-fert quod proprie in ipsum non competit. Neque enim more hominum sese oblectat dum vindictam sumit de sceleribus: sed scimus non posse appre-

hendi Dei iudicium, nisi induat hominis personam, et quodammodo se transformet. Dicitur ergo *consolationem accipere* in approbationem iusti iudicii. Nam haec consolatio significat Deum ferre non posse legis suae contemptum, deinde desperatam hominum malitiam, quin tandem pro sua natura iudex appareat: non quod in eum cadant ullae passionis, ut satis notum est: sed quia non possumus aliter concipere ipsum esse iustum iudicem, nisi pronuntiet vindictam sibi placere, ubi videt homines ipsos esse perditos, et sic insanire, ut ad poenitentiam aliter non possint revocari. Postea addit, *et cognoscent quod ego Iehovah loquutus sim*. Hic oblique Deus perstringit stuporem populi, quod non tantum pro nihilo duceret omnes prophetias, sed etiam minas superbe rideret. Quoties ergo de vindicta Dei, et iudicio concionatur prophetae, dabant materiam risus protervo et impio populo: ac ita excaecabat eos sua obstinatio, ne putarent Deum loqui. Fingebant enim non alios sibi esse adversos, quam homines: inde tanta rabies contra prophetas. Nam si reputassent divinitus ipsos loqui, nunquam ausi fuissent ita proterve insurgere: sed quia existimabant prophetas tantum sua commenta in medium proferre, ideo posthabito Deo cum ipsis litigabant. Nulla igitur fuit cognitio apud Iudaeos. Sed notemus fontem ignorantiae, nempe quod sponte avertabant sensus suos a Deo: quemadmodum hodie multi non putant Deum loqui, ubi palam ostenditur eius veritas ex scripturis. Quare non putant? quia scilicet nolunt. Ergo fuit voluntaria illa caecitas, et affectata, ut loquuntur, in populo veteri, quum nullum vaticiniis effectum fore imaginabantur. Haec ratio est cur nunc propheta dicat *cognoscent me tunc loquutum esse*, quia, ut vulgo dicitur, experientia est stultorum magistra. Quum igitur illi repudiarent omnes minas, hinc factum est, ut sero tandem malis edocti senserint Deum loquutum. Et ita subest antithesis inter experimentalem notitiam, et inter caecitatem, quae oriebatur ex malitia, ex contemptu Dei. Nam quum dicit *cognituros ubi compleverit excauscentiam suam*, sera fuit illa cognitio et infructuosa. Denique, hic pronuntiat Deus iustam poenam se sumpturum voluntariae illius ignorantiae, ex qua cognoscent Iudaei velint nolint, profecta a se uno fuisse quae clausis oculis praeteribant vaticinia. Dicit autem *se loquutum esse in zelo suo*, vel aemulatione, quia prophetae existimabantur prope modum furiosi quum ita tonarent adversus impios. Deus ergo hic eos absolvit quos vulgo scimus habitos fuisse quasi arreptitios homines: et dicit *se loquutum esse in zelo suo*, quia impii dum volunt invidia onerare servos Dei, obiciunt ipsum esse elementem et mansuetum: itaque non esse consentaneum, ut loquatur tam aspere et duriter. Dicit ergo Deus sibi quoque esse zelum, vel iracundiam,

ne Iudaei putarent prophetas inconsiderato zelo et fervore ita abripi, quemadmodum scimus grassatum fuisse illum errorem. Sequitur,

15. *Et ponam te in vastitatem, et opprobrium inter gentes, quae in circuitu tuo sunt, in oculis cuiuslibet transeuntis (aut viatoris).*

Pluribus verbis explicat quod vidimus: unde etiam colligere promptum est, non mitigasse proximo versu rigorem vindictae Dei, sed concionatum fuisse de ultimo interitu gentis. Dicit ergo *fore Iudaeos in desolationem*, ut vertunt: significat etiam ariditatem, unde et nomen deserti sumptum est. Sed hoc loco bene convenit, *fore Iudaeos in vastitatem, et opprobrium inter gentes*. Fuerant autem prius gens incluta: Deus nobilitaverat eos eximiis donis, ut in conspectu omnium gentium excelleret eorum dignitas. Iam dicit *fore instar vasti deserti, vel in deformes ruinas*, deinde *fore in opprobrium*: neque tantum ut rumor divulgetur, sed quicumque transibunt per terram illam, dicit illos fore testes illius opprobrii. Sed proximo versu latius idem prosequitur.

16. *Et eris probrum, et subsannatio, castigatio et stupor gentibus quae in circuitu tuo sunt, dum fecero in te iudicia in ira, et excauscentia, et increpationibus excauscentiae: ego Iehovah loquutus sum.*

Pluribus exponit quomodo futuri sint Iudaei in vastitatem et opprobrium gentibus. Iam non loquitur de vastitate, sed duas voces ponit unius loco. Ponit *הרפה*, quod significat probrum: addit *גריפה*, quod significat convicium et subsannationem. Hoc autem fieri non potuit nisi ob cladem gentis. Nisi enim oblata fuisset materia profanis gentibus, non erat cur ita evomerent sua convicia, et subsannationes contra Iudaeos. Ergo hic vastitas et ultima clades comprehenditur sub vocibus *probrum et subsannationis*, vel convicii. Pendet autem haec sententia a proximo versu. Nam illic dictum fuit, *ponam te*: nunc dicitur *eris*. Interea notatur certa exsequutio vindictae Dei. Ubi ergo Deus in opprobrium nos proicit, necesse est nos iacere sub potenti eius manu, quia frustra tentabimus repugnare. Luctabimur quidem, ut faciunt reprobi: sed tandem nisi cedamus sponte, franget nos potentiae suae violentia. Ergo contextus hic notandus est, *ponam te in opprobrium, et eris*, quia significat Deus minas suas non fore inanes vel irritas. Addit, *eris correctio*. *מוסר* significat disciplinam, et eruditionem: sed refertur saepe ad correctionem, quae nascitur ex sensu irae Dei. Ubi ergo Deus suos castigat, si resipiscant dicuntur profecisse sub eius disciplina,

quoniam poenis quas inflixit, edocti fuerunt se peccasse. Dicit autem Iudaeos fore correctionem gentibus profanis, quia eorum dispendio sapient. Nam dum exempla in usum nostrum applicamus, haec matura correctio est, ubi scilicet non expectamus dum feriat nos Deus: sed ubi procul vindictam sumit de legis suae contemptoribus, si movemur talibus exemplis, haec est, ut dixi, matura correctio: eam nunc tribuit propheta gentibus non sine electi populi ignominia: quasi diceret adeo notabiles fore poenas, ut caeci ipsi eas agnoscant, et trepident percepto earum sensu. Postea addit, *in stuporem*. Videntur quidem haec non satis quadrare, quod futuri sint Iudaei *in stuporem*, et *correctionem*: sed non intelligit propheta simpliciter, quicunque animadvertent iudicium Dei, fore stupidos, vel dociles: tantum significat in Dei severitate propositam fore materiam omnibus, tam correctionis quam stuporis, ut exhorreant quum videbunt Deum tam duriter egisse cum populo suo electo. Addit etiam *quum fecero in te iudicia in ira, et excandescencia, et increpationibus irae*. Confirmat quae ante vidimus, nempe fore insigne illud Dei iudicium, quia diu ignoverat reprobo populo. Quum ergo patienter tulisset eius impietatem, tandem quasi uno impetu prorupit, et tunc exercuit iudicium formidabile, de quo loquitur. Haec ratio est cur dicat, *obstupescant gentes quum fecero in te iudicia*. Quenam autem sunt haec iudicia? nempe, *in ira, in excandescencia, et increpationibus excandescenciae*. Videtur quidem verbosus esse propheta: sed non potuit esse nimis in hac parte, quum tanta esset vecordia populi, ut nullis vaticiniis moverentur. Erat ut ante visum est in Chaldaea. Non dubium est quin derisus fuerit Iudaeis, qui adhuc domi manebant quasi tranquilli in suis nidis. Ille miser et exsul nobis minatur: contentus sit sua sorte: quum Deus nobis pepercerit, videtur tantum invidia rapi ad nos vexandos. Sed non est cur metuamus nobis ab invidia hominis profugi et captivi. Quum ergo sciret propheta se contemptibilem apud Iudaeos, necesse fuit coacervari tales loquendi formas, ut plus gravitatis haberet doctrina: nec solum respexit Iudaeos, sed etiam suos populares, qui tracti fuerant in idem exsilium. Debit enim ipsis consulere, et rationes ante exposuimus. Nunc ergo tenemus eius consilium quum loquitur *de ira, et excandescencia*, et adiungit simul *increpationes excandescenciae*. Adiungit, *ego Iehovah loquutus sum*: quod repetet ultimo versu capitis. Et haec etiam confirmatio valde utilis fuit, quia quum respicerent tam Israelitae quam Iudaei in hominem mortalem et abiectum, quia erat captivus et mancipium impii populi: non dubium est quin despexerint omnes eius prophetias. Ergo proponit illis Deum, quo significat se non esse autorem minarum, sed loqui tantum ex ore Dei,

quia erat organon spiritus, ut ante vidimus. Sequitur,

17. *Quum emisero* (vel iaculatus fuero, *שלח* significat mittere: sed hic accipitur pro iaculari. Circumstantia enim loci hoc postulat) *sagittas famis malas in ipsos, quae erunt in perditionem* (vel interitum), *quas iaculabor in ipsos ad perdendum eos: et famem addam contra eos, et confringam ipsis baculum panis.*

Illustrat sententiam quam vidimus, neque id facit rhetorum more, qui splendorem et ornatum sermonis affectant: sed unum eius consilium fuit penetrare in animos populi quasi lapideos aut ferreos. Haec igitur ratio est cur hic tanta varietate utatur, et exornet suam doctrinam variis figuris. Deum igitur nunc comparat sagittario, qui vibrabit sagittas suas contra eos. Sed metaphorice loquitur de sagittis Dei. Dicit enim *sagittas illas esse famis*, et vocat *malas*, hoc est lethales vel mortiferas. *Quum ergo ita vibravero sagittas malas contra eos, erunt ipsis in corruptionem*, inquit, hoc est, non effugient mortem, quia ictus erunt prorsus lethales. Potest fieri ut quis vulneretur ictu sagittae, et postea convalescat: sed Deus sagittas de quibus loquitur, mortiferas fore pronuntiat, ita ut quisquis ictus fuerit nullam habeat spem salutis residuam. Caeterum, *per sagittas famis* possumus intelligere tam siccitatem terrae, quam bruchos, locustas, et alia Dei flagella: nunc arefacit segetem uredo, nunc rubigo: nunc pluviae faciunt ut triticum tabescat, nunc autem aestus torret: quotquot igitur sunt corruptelae, et pestes annonae, totidem sunt sagittae Dei quae transfigunt hominum corda, idque lethali vulneri. Si cui non placeat tam subtilis expositio, liberum sit: tamen si quis propius attendat, fatebitur Deum iaculari suas sagittas quoties sterilitatem inducit, vel aufert hominibus victum. Addit, *quae erunt in corruptionem*. Confirmat quod iam diximus notari per epitheton *הרעים*. Dicit igitur sagittas illas fore exitiales, *quia erunt in perditionem et interitum*. Sequitur altera confirmatio, *quas mittam*, inquit, *in eos ad perdendum ipsos*. Hic Deus certo affirmat se iaculaturum sagittas illas. Et repetit secundo quod ante vidimus, idque in eodem versu. Sed admonuimus cur propheta pluribus verbis in re alioqui non obscura insistat. Addit, *Et multiplicabo famem contra eos*. Hic significat se armatum esse diversis telis, ita ut si existiment homines se elapsos, sentiant Deo fuisse alia tela abscondita, quae nondum in medium protulerat. *Adiiciendi ergo verbo nobis exprimitur quod ante vidimus per sagittas*. Loquutus est propheta in numero plurali de sagittis: sed impii restringunt quantum in se est Dei potentiam. Si Deus velit, inquit, poterit

quidem continuis pluviis segetes corrumpere: poterit etiam facere ut exarescant nimio aestu: sed si gelu, si grandinem, et procellam, si pluvias, et siccitatem effugerimus, iam bene nobiscum actum erit: ita impii obdurescunt in sua securitate. Quare? quia scilicet restringunt ad certum et finitum numerum sagittas Dei. Haec ratio est cur dicat, *Adiiciam famem super eos*, hoc est, quum putabunt sibi annonam esse in tuto, quod evaserint tam siccitatem, quam pluvias, et rubiginem, et procellas, et grandinem: ego reperiam, inquit, alios modos ipsis incognitos quibus ad famem eos adigam. Et modum unum exprimit, quod *franget baculum panis*, de qua loquendi formula ante diximus. Neque enim eorum sententiae subscribo, qui dicunt frangi baculum panis, quum Deus penuriam tritici immittit. Nam in summa copia etiam frangitur baculus panis, ut ante fuit ostensum ex Mose, ubi scilicet vim pani inditam aufert Deus, et facit ut evanescat: quia non in solo pane vivit homo, sed ex illa arcana inspiratione, quam Deus pani indidit. Ergo poterimus quadruplo plus comedere quam sinus soliti, neque tamen saturabimur: quemadmodum saepius occurrit haec loquutio apud prophetas quam sumunt ex Mose, Comedes et non saturaberis, inquit. Sic etiam hoc loco repetit propheta quod proximo capite vidimus, Deum scilicet facere ut frangatur baculus panis, hoc est auferre virtutem panis: ut qui epulatus fuerit non sentiat tamen novum vigorem se recuperasse. Sequitur,

18. *Et mittam in vos famem, et bestiam malam* (vel feram malam), *et orbabunt te* (loquutus est prius in numero plurali), *et pestis, et sanguis transibunt in te, et gladium venire faciam super te: ego Iehovah loquutus sum.*

Hic generaliter loquitur Deus de quibuslibet rebus adversis, *mittam malum in eos* inquit: sed continuo post subiicit speciem, de qua nondum loquutus fuerat. Ergo sub mali nomine complectitur res omnes adversas: quasi diceret sibi in manu esse, poenam exigere de sceleratis non uno modo, vel alio duntaxat: sed quemadmodum innumerae sunt res adversae quae nos circumstant, et quibus sumus obnoxii: ita nullum fore vindictae suae modum, nisi desinant homines provocare eius iram. Haec igitur ratio est cur generaliter nunc loquatur de malo: sed quemadmodum diximus speciem attexit: *Fera*, inquit, *mala veniet super te, et ita orbabo te.* Quanquam hic una duntaxat species exprimitur, minime tamen dubium est quin exempli causa Deus eam protulerit, ut inde colligerent omnes noxas esse in eius manu. Atqui sunt innumerae, si attollimus sursum oculos, quot mortes inde nobis impendunt? si terram respicimus, quot sunt venena? quot sunt

bestiae ferae et truculentae? quot sunt etiam serpentes? quot gladii, foveae, offendicula, praecipitia, aedium ruinae, lapidum et telorum iactus? Denique non possumus pedem unum movere, quin occurrant nobis decem mortes. Sed hic tantum de feris bestiis loquitur Deus, ut significet illas sibi esse praesto quasi per ipsas exsequeretur suum iudicium. Nunc ergo tenemus cur genus posuerit Ezechiel, deinde cur speciem unam duntaxat postea attigerit. Et tandem addit, *Orbabo ipsos*, vel privabo, nempe quod auferet patribus filios, et filiis parentes: neque id tantum per saevas et noxias bestias, sed aliis quibuslibet modis. Iterum repetit, *pestis et sanguis transibunt super te*. De sanguine non fuerat loquutus, nisi sub nomine gladii: quod iterum repetit: sed congerit ut dictum est, varias formas loquendi, ut tandem expergefiant qui per se erant nimium tardi, deinde se ipsos ultro avertabant ab omni sensu vindictae Dei. *Transibunt ergo*, inquit, *tam pestis quam sanguis in te*. Deinde *adducam gladium*, inquit, *super te*. Quum loquutus est de sanguine, certe intellexit gladium, sed ut iam dictum est, non potuit hoc consequi, ut statim contremiscerent tam Israelitae quam Iudaei ad tales minas. Oportuit igitur inculcari pluribus modis quod per se erat satis clarum et facile. Et huc pertinet quod iterum addit, et iam ante attigit, *Ego Iehovah loquutus sum*. Avertit enim Israelitas et Iudaeos a sui respectu, et ostendit se non esse autorem minarum, sed tradere fideliter quod acceperit ex manu Dei, et quod iussus est etiam proferre ad ipsos.

CAPUT VI.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*
2. *Fili hominis, pone faciem tuam ad* (vel adversus) *montes Israel, et prophetiza ad eos:*
3. *Et dic, Montes Israel audite sermonem dominatoris Iehovae: Sic dicit dominator Iehovah montibus, et collibus, rivis* (alii vertunt torrentes, alii decursus aquarum, alii rupes) *et vallibus: ecce ego adducens contra vos gladium, et perdam excelsa vestra.*

Nunc se convertit propheta ad regnum Israel quum ante loquutus fuerit de solis Iudaeis. Dicit se divinitus fuisse missum ad montes Israel. Primo quaestio moveri posset de tempore. Nam excisum tunc erat regnum Israel, et decem tribus tractae fuerant in exilium. Cessavit enim regnum illud regnante adhuc Ezechia. Non videtur igitur congruere temporis ratio, ut propheta denuntiet futurum quod multis ante annis acciderat. Sed nihil

erat absurdi si dicamus ex parte esse prophetiam, ex parte vero doctrinam, ut intelligant Israelitae cur patria orbatī fuerint, et dispersi inter gentes. Dico aliqua ex parte expositum fuisse Dei consilium exsulibus, ut scirent qua de causa Deus eos in longinquas terras expulisset. Neque enim aliter fuisset illis poena utilis, nisi admoniti simul fuissent de causa. Caeterum, quamvis regnum collapsum esset, probabilis tamen est coniectura multos fuisse residuos. Neque enim tot hominum millia abduxit Assyrius, et gravata etiam fuisset eius ditio tanta multitudine. Minime igitur dubium est quin collegerit florem populi, et permiserit vulgo hominum illic manere. Misit etiam e regno suo qui terram desertam incolerent. Sed fuisset tanta mutatio et damno regi ipsi, et in commune etiam molesta omnibus. Quanquam ergo nullum amplius erat regnum, imo extinctum erat fere Israelis nomen, quia nullum erat corpus populi, et habitabant in patria tanquam extranei et hospites: fuit tamen illic aliqua turba residua. Iam colligimus ex prophetae verbis fuisse obstinatos, quia neque fratrum suorum exsilio, neque sua calamitate fuerunt adducti, ut relictis superstitionibus iterum amplecterentur verum et purum Dei cultum. Quum ergo nihil illis profuisset castigatio, ideo propheta iubetur *adversus ipsos* concionari. Quod autem post excidium regni Israel mandatum hoc acceperit Ezechiel, colligitur ex primo capite. Dixit enim se fuisse divinitus excitatum anno tricesimo, nempe post Iubilaum: deinde quinto anno captivitatis Iechaniae vel Ioachim. Patet igitur, postquam dissipatae fuerant decem tribus, prophetam loquentum esse contra terram Israelis. Inde rursus elicere promptum est, fuisse illic adhuc multos ex populo, quia difficile fuisset Assyriis recipere omnes exsules: sed quicumque superstites manebant in patria, pergebant in suis abominationibus, ut necesse fuerit denuntiari illis aliud iudicium, de quo nunc videbimus. Iam ergo hoc principium manet, prophetam sic verba facere de clade regni Israel, ut tamen in futurum tempus praedicat quod minime timebant qui adhuc fuerant relictī in patria. Nam persuasi erant se defunctos esse omnibus periculis. Atqui propheta ostendit nondum completam fuisse Dei vindictam, sed quidquid antehac pertulerant malorum esse praeludium duntaxat, et graviore poenas illis instare, quod ita obdurescerent contra manum Dei. Plus autem vehementiae habuit vaticinium, quum propheta montes ipsos alloquutus est, quam si sermo fuisset ad homines directus. Non iubetur itaque Ezechiel Israelitas hortari ad poenitentiam, et illis minari poenam quae adhuc restabat: sed iubetur sermonem convertere *ad colles, et montes, et valles*. Nam oblique ita significat Deus Israelitas primum esse surdos, deinde indignos, in quibus docendis

operam consumat Ezechiel. Sic propheta qui missus est ad Iarobeam non dignatus est ipsum alloqui, sed verba fecit ad ipsum altare: Altare, altare, inquit, sic dicit Iehovah, Ecce nascetur filius domui Davidis, cuius nomen erit Iosias, et mactabit super te sacerdotes excelsorum, comburet ossa mortuorum, etc. Rex adolebat suffitum in altari: propheta illum non respicit, sed quemadmodum iam dixi, dirigit sermonem suum ad altare: illud longe fuit vehementius, quam si regem acriter obiurgasset. Fuit enim illa non vulgaris exprobratio, quod omisso rege, ac si esset umbra hominis duntaxat, altare mortuum admonet de futuro eventu: sic etiam hoc loco, *Fili hominis, pone faciem tuam contra montes Israel, et propheta, vel prophetiza ad eos*. Poterat excipere propheta non esse aures montibus, ideoque id esse lusorium. Sed intellexit consilium Dei, et ita placide obtemperavit, quia videbat homines a Deo contemni, et reiici, eo quod surdi essent, atque etiam insanabiles: et interea cognovit non fore inutilem suam operam quum montes alloqueretur. Scimus enim terram creatam esse in usum hominum: et Deus ideo proponit nobis exempla irae suae in brutis animalibus, in arboribus, in aere ipso, et in coelis: ut sciamus insculpi illic admonitiones, quae ad nos pertinent, quamvis Deus alio et oculis suos, et faciem suam avertat. Est igitur hoc signum indignationis, quum Dominus iudicia sua ostendit sursum et deorsum: et interea apud nos obmutescit: quia hinc colligimus nos indignos esse, quibus erudiendis operam impendat. Hanc rationem procul dubio tenuit propheta. Iam clarius expressio sequitur tertio versu, *Tu dices, Montes Israel audite sermonem Iehovae*. Hic exigitur audientia a montibus, quam praestare non poterant: sed id fit hominum respectu, quemadmodum nuper attigi. Deus ergo postulat a montibus audiri, ut intelligant homines rem inanimatam fore quodammodo praeditam sensu, si consideretur eorum stupor. Nam tandem exercuit Deus iudicia sua contra montes Israel. Quamvis ergo non potuerint prophetam loquentem audire, exceperunt tamen eius doctrinam, quia fuit efficax in ipsis, et Deus tandem re ipsa probavit se non frustra loquentum esse. Eventus ergo palam fecit montes quodammodo fuisse auritos. Neque enim potuerunt effugere iudicium, quod palam denuntiatum fuerat. Iam addit, *sic dicit Iehovah montibus et collibus*. Non tantum compellat nunc Ezechiel montes, sicuti fuerat iussus. Ergo videtur excedere praescriptum sibi mandatum: tantum enim missus fuerat ad montes et colles: nunc autem dicit *audite montes, audite colles, audite valles*. Sed heri diximus, aliquando brevius loqui prophetas, aliquando autem pluribus verbis explicare, quod breviter complexi fuerant. Deus ergo tantum initio loquutus est de montibus: minime tamen dubium

est, quin comprehenderit et valles, et decursus aquarum: quia tantum explicat propheta quod uno verbo dixerat. Dicit ergo *montibus et collibus*, deinde, *decursibus aquarum vel torrentibus*. Hieronymus vertit rupes, et פֶּעַן vocant quicquid est violentum. Ubi igitur est violentus cursus, illic usurpant nomen פֶּעַן: et ita possumus intelligere hoc loco vel rupes, vel decursus aquarum, vel torrentes: in ea re parum est momenti. Sed quoniam postea addit valles, mihi probabilis est illa expositio, prophetam scilicet intelligere vel torrentes, vel aquarum decursus. Iam notandum est hic partes designari, ubi erexerant Israelitae perversos et adulterinos cultus. Scimus enim montes fuisse superstitionibus refertos: idem etiam fuit in vallibus: quanquam diversa erat ratio. Nam quum erigerent altaria sua in montibus, putabant se Deo esse propinquos: quum autem descenderent ad valles, illic erat aliqua religio in umbra et obscuritate: deinde putabant se hoc modo esse reconditos tanquam in sacario. Satis notum est, suas idololatrias exercuisse tam in montibus, quam in vallibus. Haec igitur ratio est cur propheta hic ostendat totam terram Israel pollutam fuisse inquinamentis. *Ecce ego*, inquit, *adduco contra vos gladium*. Hinc colligimus quum propheta verba fecit ad montes, loquutum tamen esse hominum causa. Neque enim potuit gladius quidquam montibus nocere. Nam lapis unus franget centum et mille gladii, interea manebit integer. Deus ergo frustra minatus fuisset montibus cadem: imo quum fit mentio gladii, scimus mortem intelligi. Ponitur enim causa pro effectu. Ergo Deus oblique homines compellat: sed quum sermonem dirigit ad montes, ostendit homines ipsos esse surdos, ideoque avertere faciem suam ab ipsis, et alloqui muta elementa, et res inanimatas. *Et perdam*, inquit, *excelsa vestra*. Iam explicat quod ante docui, montes, et colles, et valles, et aquarum decursus nominari, quia illic vigeabant perversi et impuri cultus. Nam per *excelsa* haud dubie designat spiritus quicquid admiscuerant Israelitae ex suis figmentis ad corrumpendum Dei cultum. *Excelsa* proprie vocarunt altaria, quae erecta erant in locis sublimibus, et magis editis. Sed species pro genere hic ponitur. Interea significat Deus se ita abominari omnes cultus fictitios, ut non possit ferre locorum conspectum. Lapides quidem ex quibus constructa erant altaria scimus fuisse innoxios. Loca etiam non polluunt idololatrae suo arbitrio. Mundus enim quatenus a Deo creatus est retinet semper suam naturam. Sed quantum ad homines spectat, loca ipsa polluta sunt, et contagio reddit quodammodo Deo exosa. Ergo in detestationem idololatriae hoc positum est. Iam sequitur,

4. *Et desolabuntur altaria vestra, et conterentur idola vestra, et cadere faciam (vel prosternam) occisos coram idolis vestris.*

Prosequitur eandem sententiam, et primo denuntiat altaria redactum iri in vastitatem. Hinc apparet quantopere placeat Deo obedientia, et quam verum sit illud, potius esse omnibus sacrificiis. Neque enim dubium est quin Israelitae magnifice extulerint sua figmenta ac si Deum rite colerent. Initio quidem excogitavit astute Iarobeam novos illos ritus, ut alienaret decem tribus a familia Davidis: sed tandem invaluit error, ut putarent probari Deo illos impios cultus. Atqui videmus ut Deus ipsos abominetur. Semper ergo tenendum est illud principium, quamvis homines existiment se Deo praestare obsequium ubi obtrudunt sua figmenta, adeo nihil proficere, ut iram Dei in se provocent. Neque enim vindicta haec sumpta fuit de altaribus, quin graviter offensus esset Deus illa impia mixtura. *Altaria igitur vestra venient in vastitatem et solitudinem*: deinde, *conterentur idola vestra*. Hic quidam vertunt idola solis, et nomen sumptum est a calore, quod postea iterum repetitur. Sed videtur illa divinatio esse nimis coacta. Ego itaque non dubito quin idola sic vocata fuerint propter vesanum amorem quo rapiuntur superstitiosi. Passim enim apud prophetas dicuntur esse similes adulteris: et propheta noster subinde ita loquitur. Ergo optime conveniet vocari idola ab aestu, propterea quod flagrant superstitiosi eorum amore, tanquam adulteri currunt post scorta, ut iterum videbimus. Utitur postea alia voce, quum dicit *prosternam occisos vestros coram idolis vestris*. אֱלֹהִים enim vocant idola propter foeditatem, quasi dicerent stercora. Ita videmus primo loco damnari a propheta furem illum, quo ardebant Israelitae, quum perverterent purum et legitimum Dei cultum: deinde exprobrari illis suum flagitium, quod se volverent in sordibus, et quasi in stercoribus. Caeterum hinc etiam docemur quantopere excandescat Deus contra omnes superstitiones, ubi non tantum homines ipsos ad tribunal suum citat, eo quod profanaverint veram pietatem: sed irascitur ipsis externis instrumentis, et lapidibus, et lignis, et quodammodo involvit ipsa instrumenta idololatriae cum autoribus. Sequitur,

5. *Et ponam cadavera filiorum Israel coram idolis vestris, et spargam coram idolis suis (est relativum tertiae personae): spargam ossa vestra (iterum reddit ad secundam personam) in circuitu altarium vestrorum.*

His verbis significat propheta vindictam Dei fore manifestam, quia imprimet certas notas, ex

quibus iudicium fieri possit Israelitas provocasse eius iram: quia discesserint a puro et genuino legis ordine. Dicit ergo, *ponam cadavera filiorum Israel coram idolis ipsorum*. Ubi ita permixta fuerunt cadavera idolis, hinc apparuit Deum offensum graviter fuisse. Nam scimus illud fuisse detestabile in omnibus sacrificiis, ut victimis coniungerentur ossa, vel cadavera hominum. Religio itaque Israelitarum hoc signo aperte damnata fuit. Ita nisi prorsus fuissent caeci poterant agnoscere omnes suos cultus fuisse abominabiles. Tenemus ergo consilium Dei, quum dicit, *cadavera filiorum Israel se abiecturum coram ipsorum idolis*: quasi diceret, Ego conspurcabo omnes vestros cultus, qui videntur vobis sacrosancti: ac efficiam ut foeteant etiam apud incredulos. Quare? Altare enim polluitur contactu cadaveris. Atqui proiecta erunt cadavera, ut inde contagio ad quodlibet altare perveniat. *Et spargam*, inquit, *ossa vestra in circuitu altarium vestrorum*. Denique significat se profanaturum sacra illa, quae sibi fabricaverant Israelitae, eorum cadaveribus: quo bis fore probrosos intelligit, dum suo dedecore foedabunt quidquid pulchrum duxerant. Prophetas assidue clamabant esse ludibria, esse abominationes: sed placebant interea sibi qui assueverant illis superstitionibus. Quum ergo nihil proficerent servi Dei sanctis admonitionibus, realis tandem probatio vel actualis accessit, quum scilicet polluta fuerunt altaria, et quidem proprio eorum foetore. Nam illic apparuit notabilis vindicta Dei, ut ante dictum est. Sequitur,

6. *In omnibus habitationibus vestris* (hoc est in omni regione habitabili) *urbes desolabuntur* (vel desertae erunt, diximus de hoc verbo): *et excelsa in vastitatem redigentur, ut vastentur et desolentur* (vel destruantur, pereant) *altaria vestra, et conterantur et cessent* (vel aboleantur) *idola vestra: et excidantur idola vestra* (est iterum nomen illud quod deductum est ab aestu), *et deleantur opera vestra*.

Iam aliis verbis significat propheta Deum summum vindictam de superstitionibus decem tribuum in omnibus locis: unde patet, nullum angulum fuisse purum a corruptelis. Nam dum nominat cunctas habitationes, significat eos foedasse omnem locum habitabilem. Ubicunque ergo habitabant erexerant sua altaria, et alienos cultus, quemadmodum alter propheta illis exprobat (Iere. 2, 28, et 11, 13): Secundum numerum urbium tuarum fuerunt dii tui. Alloquitur quidem illic Iudaeos, sed eadem est ratio. Significat igitur propheta non fuisse aliquam partem duntaxat idololatriis pollutam, sed sordes illas fuisse expansas per totam terram, nempe ubicunque fuerunt aliqui incolae. *In omni-*

bus ergo habitationibus tuis urbes erunt desertae. Quum autem minatur excidium et vastitatem urbibus significat quod iam dixi, loca illa fuisse corrupta impiis superstitionibus. *Adiungit et excelsa tua destruentur*, vel desolabuntur. Hic clarius se ipsum explicat, quod scilicet urbes redigendae essent in solitudinem quia illic corrupta fuerat religio, et desciverant incolae ad sua figmenta, et ad idololatrias. Urbibus ergo adiungit excelsa, ut causam designet cur urbes periturae sint. *Adiungit, ut desolentur*, vel in desertum redigantur: est iterum verbum *חרב*, *et pereant altaria vestra*. Confirmat eandem doctrinam, nempe se urbibus Israel ita esse infestum, quia, omnes pollutae essent profanis et alienis altaribus. Deus enim terram illam sibi delegerat, quemadmodum dictum est: et ita urbes omnes erant dicatae eius gloriae. Poterat igitur hoc admirationem movere cur minitaretur illis vastitatem. Nam in promptu erat exceptio, mutatum igitur fuisse eius consilium. Sed propheta ostendit urbes quamvis per se Deo placeant, tamen odio esse propter corruptelas quibus fuerant inquinatae. Excelsis ergo adiungit altaria. Hinc probabilis coniectura elicitur, non sacrificasse Israelitas ubicunque erecta erant excelsa. Habebant igitur sua excelsa, ubi colebant falsos deos: sed habebant seorsum sua altaria. Caeterum, quia utroque modo vitabatur Dei cultus, propheta quemadmodum dixi, coniungit haec duo. Tandem addit, *et conterantur et cessent*, vel aboleantur *idola vestra*. Iterum ponit probrosum illud nomen de quo diximus, quod sumptum fuit a foetore stercoris. Sed ita significat quod altum est in oculis hominum, Deum abominari: praesertim ubi ita perperam colitur. *Et excidantur*, inquit, *idola vestra*. Dixi esse illud nomen sumptum a calore. Materiam igitur insaniae significat fuisse in idolis, quum ita correpti fuerunt vesano amore Israelitae, ut Deo relicto ad sola idola respicerent. Sed zelum illum quo insaniunt idololatrae comparat impurae et brutae libidini. Tandem addit, *deleantur opera vestra*. Hic generale nomen ponit, et significanter demonstrat discrimen inter purum Dei cultum, et inter omnes corruptelas. Nop igitur opus est longa disquisitione, si cupimus tenere qualiter colendus sit Deus. Nam opera nostra reiicit atque excludit. Si ergo non obtrudimus opera nostra, sed tantum sequimur quod Deus mandat, purus erit cultus: si autem aliquid adiungimus de nostro, abominatio est. Videmus ergo posse colligi ex una voce utilem doctrinam, cultus scilicet omnes esse perversos, et reprobari a Deo ubi homines ex se ipsis quidquam afferunt. Neque enim hic per opera intelligit idola quae fabricata erant vel ex ligno, vel lapide, vel aere, vel ex auro et argento: sed comprehendit similiter quidquid homines confinxerant, et quidquid

poterat illis adscribi, quia non sumpserant ex ore Dei, et ex praescripto legis. Iam sequitur,

7. *Et cadet interfectus in medio vestri: et cognoscetis quod ego Iehovah.*

Hic propheta clausulam apponit superioribus minis, nempe quod Deus clade absumet totum populum, ita ut cogantur agnoscere ipsum esse Iehovam. *Cadet ergo interfectus in medio tui*, hoc est advenient hostes, qui passim stragem edant in media terra. Quod autem dicit *se esse Iehovam*, refertur ad vaticinium. Neque enim Israelitae negassent Deum simpliciter: sed quia fidem non habebant prophetae verbis, ideo apparet Deus, et confirmat ac stabilit autoritatem propheticae doctrinae, quum ostendit se adesse vindicem si spreta fuerit, quemadmodum scimus fuisse spretam: et hoc paulo post clarius explicabitur. Sequitur nunc,

8. *Et residuos faciam (est verbum unum, residuum faciam) ut sint vobis qui evadant gladium in gentibus, quum dispersi fueritis per terras.*

Hic tamen additur aliqua promissio, quae temperet acerbiter tam tristis vaticinii. Hactenus enim ostendit Deus se ardere indignatione contra terram Israel, ita ut statuerit eam perdere, quod ubique et in omnibus angulis polluta esset. Nihil potuit ergo sperari, si ita praecise loquutus esset Ezechiel. Ergo additur promissio ad moderationem: *residuum*, inquit, *aliquid faciam, ut sint vobis*, hoc est, ut sint aliqui ex vobis superstites, *qui evadant gladium*: sed quomodo? Deus non simplicem veniam promittit, ut relinquit in terra ipsos Israelitas quietos et incolumes: sed dicit exsilium fore illis in salutem. Hinc ergo colligimus fuisse ita depravatos, ut non potuerint consequi veniam: quia videbat Deus patientiam suam illis esse despectui, atque etiam opprobrio. Quamvis ergo spem aliquam gratiae faciat Israelitis, simul tamen admonet, ipsos non posse alio modo salutem consequi, nisi per speciem mortis, hoc est per exsilium. *Reliquos igitur faciam*, inquit, *ex vobis qui gladium evadant*: quomodo? an quibus pepercerint hostes, ut non mutent locum? imo inquit, *quum dispersi fueritis in gentibus*. Vitam igitur illis promittit, sed miseram, quia coniuncta erat cum exilio. Caeterum ex his verbis non posset cognosci adhuc Dei gratia, nisi accederet quod continuo post sequitur.

9. *Et recordabuntur qui ex vobis evaserint mei in gentibus, apud quas captivi fuerint illic (sed abundat adverbium loci), quia frangar ad cor ipsorum, quod fornicatur (vel fornicatum est, hoc est, ad cor ipsorum quod exarsit ad adulteria), quod recessit a*

me, et ad oculos ipsorum scortantes (vel libidinales) post idola sua: et pudefient coram facie sua super malis quae fecerunt in omnibus abominationibus suis.

(Video me non posse absolvere: et puto horologium aberrare.)

Postrema lectione tantum recitavi nonum verum, neque exposui. Dicit autem Dominus, *Postquam aliquam partem Israelis fecerit residuam*, sperandum esse aliquem profectum ex castigatione: *tunc*, inquit, *recordabuntur mei qui residui fuerint*. His verbis oblique perstringit socordiam decem tribuum, quod scilicet nunquam adduci potuerint ad sensum aliquem irae Dei, nisi ipsa experientia. Nam subest antithesis inter memoriam et oblivionem: quum dicit recordaturos postquam afflicti fuerint, significat rebus prosperis et tranquillis fuisse demersos in sua negligentia et contemptu. Discamus ergo plus quam utiles nobis esse Dei ferulas, quia ubi nobis indulget abutimur eius facilitate et nobis blandimur, ita obdurescimus in peccatis. Necesse igitur est, nedum utile, castigari eos qui ita sibi placent in suis vitiis: et quamvis possit Dominus nos ad se revocare aliis modis, ut tamen fert nostra imbecillitas, semper torpebimus in peccatis nostris, donec eius castigationes nos in viam retrahant. Caeterum, simul notandum est, non omnibus hoc dari ut resipiscant etiam castigati Dei manu. Et propheta non loquitur generaliter, sed hic designat superstites vel qui servati erunt. פליטים, inquit, hoc est, qui salvi erunt ex vobis. Illa autem fuit exigua portio, quemadmodum visum est. Iam si quaeritur discrimen inter paucos, quibus datum fuit evadere, et reliquam multitudinem quae extincta fuit, non aliud reperietur, nisi quia placuit Deo servare aliquod semen. Omnes digni erant interitu: consumpsit fere totum corpus populi: exiguum numerum voluit salvum manere. Videmus ergo salutem eorum de quibus nunc propheta loquitur manasse a mera Dei misericordia. Caeterum memoria tenendum est quod dixi, non alios resipiscere, nisi quibus datum est. Unde sequitur, poenitentiam singulare esse Dei donum. Et videmus plures in deterius ruere, imo insanire adversus Deum, ubi eos castigat: primo fremunt, deinde tumultuantur, tandem vero ruunt ad effraenem vesaniam, ita ut parati sint bellum cum Deo gerere, si possent penetrare usque ad coelos. Quum ergo electis et reprobis communes sint ferulae, alii autem magis ac magis contra Deum furere pergant: sequitur non omnibus datum esse ut resipiscant, ubi Deus admonet ipsos, citat ad suum tribunal, et poenam de illorum peccatis exigit, ut sibi displiceant. Haec igitur ratio est cur propheta restringat hanc promissionem ad eos qui salvi fuerint ex toto populo. Dixerat autem fore salvos, quia Do-

minus nollet extinguere totam ecclesiam, ne intercederet foedus, quod debebat esse perpetuum et inviolabile. Dicit in *gentibus* a quibus, vel ubi *captivi fuerint*. Hic etiam significat propheta utile fore exsilium Israelitis, quia quantisper passus est Deus potiri terra sancta, quasi ex professo eum provocarunt. Quum ergo polluerent ita cultum Dei in terra sancta, oportuit longe ipsos ablegari. Et hoc significat propheta quum dicit *apud gentes ubi erant captivi*, tunc redituros ad sanam mentem quum prorsus fuerint obstinati in regione Deo dicata. Sequitur *quod confractus*, vel contritus *fuerit super corde ipsorum*. Potest duplex esse verborum sensus, prior est quod Deus tandem victus fuerit eorum malitia, postquam expertus est se nihil proficere eos patienter ferendo. Nam ubi videt ludibrio esse suam gratiam, magis exardescit, et merito. Sic igitur potest commodè exponi hic locus, *quod Deus fractus fuerit super corde Israelitarum meretricante*: quia quum diu passus ipsos esset impune peccare, tandem ubi vidit non facere ullum finem, quasi victus esset eorum obstinatione, descendit ad sumendas poenas. Sed possumus etiam hoc referre ad veniam, quod scilicet agnoscent Deum fractum esse super corde ipsorum, quia velit ignoscere. Dicitur enim frangi qui iniurias sponte remittit: ut multi sunt teneri et mansueti, qui libenter inimicis suis condonant etiam gravissima quaeque scelera. Et haec expositio non male quadraret, quia non potest ex animo peccator reminisci Dei, quin gustum aliquem percipiat bonitatis eius, ut speret sibi fore propitium. Prior tamen sensus videtur magis convenire, quod incipient recordari Israelitae, ubi fuerint tracti in exsilium, sibi rependi iustas poenas, quia Deus patienter ipsos sustinuerit, neque statim summo rigore cum ipsis egerit: sed coactus tandem descenderit ad sumendas poenas, postquam contritus fuit, vel fractus desperata ipsorum malitia. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Hinc etiam colligimus, qui serio resipiscunt non tantum leviter culpam agnoscere, sed secum reputare quot modis, et quam diu, et pertinaciter provocaverint iram Dei. Hoc enim exprimit propheta per verbum *frangendi*. Deus ergo non ita duriter tractavit Israelitas, simul atque offensus fuit eorum sceleribus: sed tandem fractus fuit ipsorum duritie. Dicit *super corde ipsorum meretricante, quod recessit a me, et super oculis meretricantibus post idola ipsorum*. Similitudo haec passim occurrit apud prophetas, et quia saepe exposita a me fuit, nunc leviter praetereo. Dicuntur enim superstitiosi scortari cum suis idolis, ut omnis idololatria magis detestabilis reddatur. Nam qui suis figmentis cultum Dei adulterant, existimant tamen se praestare gratum obsequium. Quoniam ergo sibi ita placent caeci et increduli in suis corruptelis, ideo comparat eos

Calvini opera. Vol. XL.

scriptura scortatoribus. Nomen devotionis apud papistas hodie ita plausibile est, ut sepeliat omnem lucem sanae doctrinae. Nam uno hoc verbo repellunt quidquid profertur ex lege et evangelio: ita est etiam de bonis intentionibus, quas vocant. Quoniam ergo ita se inebriant increduli in suis commentis, Deus praecise nominat scortatores, et dicit eos omnes qui recedunt a pura legis regula, stupris se contaminare: interea ut saepius dictum fuit, alludunt prophetae ad sacrum et spirituale coniugium, quo Deus sibi ecclesiam suam devinxit. Nam castitas animae est pure Deum colere. Ubi ergo a sinceritate illa deficient homines, perinde est ac si mulier ad quoslibet adulteros diverteret relicto marito. Iam quo magis propheta exprimat vesanum studium, coniungit oculos cordi. Furiosam igitur libidinem his verbis intelligit, quod non tantum toto corde abrepti fuerint ad sua idola, sed etiam oculis fuerint eodem tracti, quemadmodum si oculi essent facies ad animum inflammandum. Retinet vero similitudinem suam, quia scortatores vago suo adpectu concipiunt flammas libidinum, et ita cor ipsorum accenditur. Haec igitur ratione dicit *fuisse et corde et oculis adulteros*. Postea adiungit, *et pudent*, vel excisi erunt *in faciebus suis*, hoc est coram facie sua: alii vertunt nauseam habebunt, quae translatio videtur paulo asperior. Sed quia *et* significat respicere, fideliter prophetae sensum reddunt, qui utuntur verbo abominandi. *Erunt igitur abominationi sibi ipsis*, inquit. Qui vertunt excidentur, etiam metaphorice accipiunt hoc verbum. Qui enim tantum pudoris concepit, ut vix audeat coelum et homines adspicere, dicitur quasi excisus. Sed alii vertunt, litigabunt coram oculis suis, vel contentent. Caeterum quia significatio illa rarior est, vix audeo subscribere eorum sententiae, praesertim quum sensus ille optime conveniat, nempe ipsos fore sibi ipsis abominabiles. *Respiciuntur ergo coram facie sua*, hoc est, non expectabunt dum ab hominibus damnentur, vel dum alii reprobent perversos eorum cultus: sed ipsi se sponte abominabuntur. Iam ostendit propheta veram fore poenitentiam, quia fieri posset ut quis sentiret sibi negotium esse cum Deo, non tamen humiliaretur: quemadmodum Cain coactus est contremiscere ad Dei conspectum, sed fuit semper sui similis. Idem contingere solet omnibus reprobis. Est quidem pars aliqua poenitentiae, agnoscere Dei iudicium, sed dimidia est duntaxat. Ergo propheta ut ostendat Israelitas non sine fructu Dei recordaturos, ubi eius manu fuerint percussi, adiungit fore sibi ipsis abominabiles. Haec igitur displicentia secunda pars est poenitentiae. Dicit, *super malis quae fecerunt in omnibus abominationibus suis*. Clarius exprimit propheta velamen, quo obiecti diu fuerant Israelitarum oculi, sublatus iri, ubi ad Deum respexerint.

Nam impunitas facit ut conniveant homines ad sua peccata, quasi velamen oppositum esset ipsorum oculis: et fingunt praeclarum esse quod Deus non tantum repudiat, sed etiam detestatur. Ubi autem Deus poenas infligendo extorquet miseris hunc sensum, ut non amplius vertant tenebras in lucem, vel lucem in tenebras, hinc fit ut sibi ipsis incipiant displicere. Nunc sequitur,

10. *Et cognoscent quod ego Iehovah non frustra loquutus fuerim ad faciendum ipsis malum hoc* (id est ad inferendum malum hoc, vel cladem hanc, vel poenam. Neque enim malum hic accipitur pro iniusta violentia sed pro re adversa duntaxat).

Fructum nunc poenitentiae commemorat, quod tandem incipient Israelitae tribuere prophetiis iustum honorem. Scimus enim secure lusisse quum prophetae illis minitabantur. Quia igitur solenne illis fuit fidem detrahere omnibus Dei servis, et quodammodo redigere in nihilum eius veritatem, dicit propheta, ubi ipsos poenituerit, tunc simul etiam sensuros Deum non frustra loquutum esse. Quum minas spernerent, non putabant se ideo debere censi Dei contemptores. Nam attenti ad homines duntaxat, quum audirent Ieremiam, vel Ezechielem, putabant se tantum litigare cum ipsis, idque impune facere adversus mortales. Deus autem ex opposito testatur se esse primum autorem. Iam sicuti error ex errore nascitur, superbe respuebant quidquid dictum erat a prophetis, quum statuerent non nisi frivolum esse et inane. Dicit autem Deus *cognoscent tunc quod non frustra loquutus fuerim, nempe ut inferrem illis hoc malum*. Haec autem cognitio quae ex seria displicentia nascitur perquam utilis est. Dixi esse fructum poenitentiae: sed simul adiuvat miseros homines, ut serio coram Deo se humilient, nempe ubi in memoriam revocant suam ingratitudinem: deinde concipiunt quod ante non venerat illis in mentem, Deum esse veracem tam in minis suis quam in promissionibus. Hinc fit, ut etiam reverenter amplexentur eius sermonem, qui fuerat ipsis ludibrio. Idem antehac de reprobis pronuntiavit: ubi diximus, eos sine fructu sentire Dei manum. Verum quia nunc loquitur de pauculis illis quorum ante laudata fuit conversio, timorem Dei haud dubie comprehendit sub agnitione vel sensu. Nam si sepultae fuissent omnes minae Dei, non potuit censi populus rediisse in viam: nec potuit etiam locum habere eorum conversio apud Deum. Scimus non carere impio sacrilegio contemptum, de quo nunc agitur. Ergo ut sincere peccator se Deo subiciat, requiritur haec cognitio, nempe ut secum expendat quam indigne et scelerate prius vel repudiaverit vel neglexerit Dei sermonem. Interea simul propheta insultat eorum

arrogantiae, qui proterve contempserant omnium servorum Dei doctrinam, ubi dicit, *sentient*, inquit, vel cognoscent, *quod ego Iehovah non frustra loquutus fuerim*. Quoniam autem hic propheta nobis quasi in tabula depingit seram resipiscentiam, discamus mature contremiscere ad Dei minas. Quamvis ergo nondum exerceat Deus suam vindictam contra nos, sciamus tamen ipsum non frustra loqui, et terreamur simul ac signum aliquod ostendit suae indignationis. Deus quidem propitium se fore testatur Israelitis, quamvis tarda sit eorum poenitentia: sed quantum ad nos spectat, praeveniamus, quemadmodum iam admonui: et simul ac in medium profert Deus suas minas, perinde sit nobis ac si iam parata esset exequutio. Sequitur,

11. *Sic dicit dominator Iehovah, Percute manu tua* (id est complode manibus tuis) *et divarica pedes tuos* (vel extende, ad verbum extende in pede tuo) *et dic, Hei* (vel heus) *super omnes abominationes malas domus Israel: quia gladio, fame, et peste cadent*.

Confirmat quod ante vidimus de clade decem tribuum. Iam quidem regnum Israelis afflictum erat, sed quia putabant qui relictii fuerant in patria se defunctos esse, et ideo magis ac magis sese proiecerant ad suas idololatrias: ideo necesse fuit illis denuntiari ultimum interitum. Quoniam autem parum eos movebant verba, Deus adiungit signum. Sic enim agere solet cum prae fractis ingeniis. Iubet igitur prophetam plausu manuum, et crurum ac pedum extensione ostendere maledictum esse terram. *Divarica ergo pedes tuos*. Sic enim solent homines qui vel aliquid grave denuntiant, vel flagrant indignatione: extendunt in diversas partes crura: ideo uno verbo reddidi, *divarica pedes tuos*: deinde etiam complosio manuum eodem spectat. Voluit autem hoc gestu Deus sermonem suum confirmari, non respectu ipsius prophetae, sed ob eorum perviciam, qui surdi erant ad omnia verba, ut dictum fuit. Hinc vero colligimus quantus sit hominum stupor, qui Deo e coelis tonante securi tamen manent, et non desinunt pergere post suas cupiditates: etiam ubi Deus terrorem iniicit, nihil aliud quam rident, hoc est prodigiosum. Et tamen videmus fuisse vetustum morbum: atque utinam hodie non experiremur quod tunc expertus est Ezechiel! Denique perinde est ac si iussus fuisset Israelitas adducere in rom praesentem. Quum ergo iussus est clamare *heus*, vel *vae*, *super abominationes cunctas domus Israel*, non dubium est quin ad efficaciam valere debuerit tam gestus iste quam exclamatio. Ratio etiam subiicitur, *quod omnes peribunt gladio, fame et peste*. Diximus tres istas poenarum species passim proponi, non quod Deus

tantum peste et gladio et fame percutiat legis suae contemptores: sed quia haec ratio notior est et magis trita. Deus habet absconditos modos et innumeros, quibus poenam exigit de transgressoribus: sed quoniam haec flagella, ut dixi, magis usitata sunt, ideo ea saepius commemorant prophetae. Summa est, instare interitum regno Israel, quod nunquam putassent: quia Deus non tantum bello ulciscetur populi illius scelera, sed etiam peste et fame. Interea per synecdochen comprehendit alias etiam poenas. Et scimus quam multis miseriis refertum sit bellum. Nam ubi semel grassari coeperunt arma, patefacta est ianua direptionibus, et rapinis, incendiis, caedibus, stupris, et cuilibet violentiae: deinde sepulta est humanitas et aequitas in bello. Iam quod ad famem spectat, scimus ipsa homines reddi fere rabiosos. In peste autem maritus uxorem deseret: iam domus omnes erunt funestae: orbitas unum affliget, alterum viduitas. Quoniam igitur trahunt haec Dei flagella infinitas miserias, non mirum est si breviter prophetae, ubi significant perituros qui nimis diu provocarunt Deum, tantum de bello et peste et fame loquantur. Iam sequitur clarior expositio,

12. *Qui procul erit, peste morietur: et qui prope erit, gladio cadet:* (alii vertunt cadet in gladium, sed nimis duriter. Iam proximo versu idem verbum propheta diverso sensu posuit. Ego igitur nihil muto: cadet gladio qui prope erit) *et qui relictus fuerit et obsessus, fame morietur: et complebo indignationem* (vel excandescientiam) *meam in ipsis.*

Iam se ipsum explicat propheta, quomodo perendi sint omnes Israelitae fame gladio et peste, nempe, *qui procul aberunt morientur peste*, hoc est postquam se putaverint esse reconditos in latebris, ita ut nihil periculi vel incommodi ipsis impendeat, morientur illic peste. Quum enim tracti essent in longinquum exsilium, putabant saltem se esse remotos ab omni molestia. Atqui pestis, inquit, contra ipsos grassabitur quamvis gladius cesset. Deinde qui prope erunt, hoc est qui manebunt domi, illos consumet gladius. Iam qui residui vel obsessi fuerint et clausi, illi, inquit, morientur fame. Et ita confirmat quod ante vidimus, nempe non fore causam cur Israelitae indormiant suis peccatis, ubi Deus ipsis pepercerit: quia si non pereant omnes gladio, Deus habet alias rationes poenarum. Habet enim pestem et famem in manu sua, ut possit extinguere qui procul absunt, quia eo usque ipsos persequetur pestis: deinde si qui erunt residui, etiam in media pace peribunt nihilominus, quia Deus fame et inedia ipsos conficiet. Tandem adiungit, *complebo excandescientiam meam in ipsis*: quibus verbis significat. Deus se hactenus tolerasse

impium illum populum: quod si aliquando visus fuerit aliquid rigoris exserere, non tamen iustas poenas sumpsisse de sceleribus. Exprobrat ergo illis Deus, quod hactenus tulerit ipsos: et quamvis interdum suis ferulis percusserit, non tamen fuerit rigidus iudex: sed paterne ipsos admonuerit, ut redirent in viam. Quoniam autem ita pertinaciter abusi fuerant Dei tolerantia, hic pronuntiat adesse ultimum actum: et hac ratione loquitur de *complemento suae excandescientiae*: ita avertit propheta omnem invidiam a Deo, ne insimulent eum Israelitis crudelitatis: deinde significat quiddid perpassi fuerant malorum fuisse praeludium duntaxat horrendae cladis, quae ipsis instabat, et quam tamen spernebant. Sequitur,

13. *Et cognoscetis quod ego Iehovah, quum vulnerati eorum* (vel occisi) *in medio idolorum ipsorum* (mutatio est personae, sed quae sensum non obscurat) *in circuitu altarium ipsorum, super omnem collem excelsum, in omnibus capitibus* (hoc est cacuminibus) *montium, et sub omni arbore frondosa, et sub omni quercu densa* (vertunt alii ulmum, sed perinde est), *in loco ubi obtulerunt suffitum bonae fragrantiae omnibus idolis suis.*

Iam iterum pronuntiat ipsos cognituros quod diu neglexerunt. Sed hic videtur notari diversa notitia a superiore. Nuper enim dixit ita recordaturos, ut pudefacti agnoscerent non frustra praedictas fuisse clades a prophetis: hic autem nihil tale commemorat, sed tantum experimentalem notitiam ponit, quae communis est reprobis. Et certe videtur haec doctrina extendi promiscue ad totum vulgus. Quamvis ergo nihil profecerint maiori ex parte, tamen senserunt omnes Deum esse iudicem, quia tam clara erat et conspicua demonstratio eius vindictae, ut coacti fuerint sentire, vellent nollent, se iustas dare poenas. Sciamus ergo prophetam in hoc versu latius accipere quod dicit, *tunc scietis, etc.* Quia alloquitur sine exceptione omnes Israelitas, etiam qui perituri erant. Diximus autem qualis fuerit ista cognitio, nempe quae ipsos terreret duntaxat, non autem flecteret ad humilitatem. Et certe quae sequuntur tantum ostendunt terribilem Dei vindictam, *quum fuerint occisi eorum*, inquit, hoc est iacuerint *prope idola*. Diximus autem hinc clarius potuisse agnosci Dei vindictam, quum ita ludibrio subiiceret falsos Deos. Utitur autem probro nomine propheta quum de idolis loquitur, quemadmodum ante dictum fuit. Quum ergo ita caderent prope sua idola, sub quorum fide et praesidio putabant se semper fore salvos, et ipsa idola etiam hoc modo partem condemnationis subirent: hinc manifestior fuit vindicta Dei. Et haec ratio est, ut alibi admonui, cur has circumstantias propheta ex-

primat. Eodem pertinet quod sequitur, *per circuitus omnium altarium ipsorum*. Fuit autem haec profanatio omnium altarium, foedari cadaverum contactu, deinde resperso illic humano sanguine. Caeterum loca etiam designat, ubi colebant falsos Deos. Diximus enim fuisse ab ipsis delecta excelsa. Sed hic ponit *colles excelsos*, deinde ponit *cacumina montium*. Caeterum ut idololatrae coacervant sibi varios ac multiplices lusus, quum satiati essent suis excelsis, habebant valles umbrosas: sub arboribus etiam erant illis altaria, ubi offerebant suffitus. Propheta igitur pronuntiat nullum fore locum, quem Deus non ignominiose condemnet. Quum autem dicit *suffitus fuisse grati odoris*, haud dubie subest etiam antithesis, quod foetidi fuerint coram Deo suffitus illi: quemadmodum ubi mulier impudica studet placere suo adultero, ita movet marito stomachum: Sic etiam hic tacite conqueritur Deus se fuisse provocatum foetore illo, quo voluerant ac studuerant Israelitae gratificari suis idolis.

14. *Et extendam manum meam super eos, et ponam terram vastitatem, et derelictionem* (vel stuporem: שמה enim, ut ante vidimus, etiam id significat) *prae deserto Diblathah in omnibus habitationibus eorum: et cognoscent quod ego Iehovah.*

Prosequitur eandem sententiam Ezechiel: sed necesse fuit pluribus verbis insistere in confirmanda prophetia, quae aliqui difficilis fuisse creditu, praesertim apud homines tam securos, et qui iam longa consuetudine obdurati erant contra Deum. Haec igitur ratio est cur rem per se minime obscuram pluribus verbis exprimat. Iam loquitur de *extensione manus Dei*, quae loquendi forma satis familiaris est scripturae. Dicitur enim Deus extendere manum suam, ubi manifesta exempla vindictae suae edit. Sumpta autem est translatio ab hominibus, qui si quid magnum velint aggredi, brachium suum extendunt. Scimus Deum omnia perficere solo nutu: sed quia pro nostro torpore non apprehendimus iudicium eius, ideo scriptura ut consulat nostrae ruditati, inducit manum eius extentam. Dicit autem *se positurum terram in vastitatem et stuporem*. Duae sunt voces diversae, שמה et שמה, quae tamen ex eadem sunt radice: שמה enim significat perdere et vastare, significat etiam mirari: ita non male quidam exponunt, ponam terram in vastitatem et stuporem. Sed quia statim sequitur comparatio deserti, libenter eorum sententiae subscribo, qui vertunt desolationem vel solitudinem, et derelictionem, aut vastitatem. Quanquam autem duae istae voces sunt synonymae, ut loquuntur: tamen propheta non abs re derelictionem, vel solitudinem adiungit vastitati, quia non explicandi causa rem unam saepius in-

culcat, sed tantum ut confirmet quod aliqui sciebat non fore magni momenti apud Israelitas. Quidam vertunt, a deserto usque ad Diblathah. Iam sunt etiam qui existiment legendum esse Riblatha pro Diblathah: et fieri potest ut obrepserit error propter similitudinem literae ך cum ך. Ego autem nihil mutandum esse censeo. Et interea repudio illam expositionem, quae prorsus absurda est, a deserto usque ad Diblathah vel Riblatha. Sed ٢ hic potius nota est comparationis, *prae deserto igitur Diblathah terra Israel redigetur in vastitatem*. Nam quorsum dixisset propheta, a deserto usque ad Diblathah? Minatur terrae Israel: Diblathah autem erat in Syria extra regnum illud. Nam existimant esse Antiochiam. Ergo non posset elici verus sensus, et qui quadraret prophetae consilio. Sed optime convenit, desertum illud positum fuisse Israelitis ante oculos, quia non procul aberat ab ipsorum regione: erat intermedia Syria: sed quoniam frequentes erant comeatus, non potuit desertum illud non esse illis notum. Iam quum in exilium traducti fuerant, transierant per desertum illud: et diversitas regionum poterat magis expergefacere illorum sensus. Syria enim tota erat fertilis regio. Ac Antiochia habebat eximium situm, ut referunt chorographi. Quum ergo iter fecissent Israelitae per terram amoenam, et refertam omni opulentia, deinde venissent in desertum vastum et triste, potuit conspectus ille magis eos expergefacere, ut dixi. Haec igitur ratio mihi videtur cur propheta desertum Diblathah dicat non esse tam vastum, vel solitarium, vel aridum, vel squalidum, quam futura sit terra Israel. Dicit *in omnibus habitationibus*, ut sciant nullum fore angulum immunem ab ea vastitate, quam praedicat. Saepe enim continget, terram aliquam diripi et spoliari aliqua ex parte, sed hic comprehendit propheta omnes habitationes. *Et cognoscent*, inquit, *quod ego sum Iehovah*, hoc est, cognoscent me loquutum esse per prophetas meos. Sed odiose pronuntiat hoc Deus, quia debebat autoritas prophetae nostri sancta et rata esse apud populum. Vocatio enim eius sic fuerat ob-signata, ut non potuerint contra eum litigare, quin sese opponerent Deo. Ergo hic omittitur Ezechiel, et Deus prodit in medium, ac si ipse loquutus esset. *Cognoscent* ergo et fidem meam et potentiam, inquit. Caeterum, haec cognitio extenditur ad reprobos, qui nihil proficiunt in Dei castigationibus. Quanquam ergo experientia ipsos cogit agnoscere Deum iudicem, tamen manent obstinati, ut paulo post iterum et tertio videbimus. Sequitur,

CAPUT VII.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*
2. *Et tu, fili hominis, sic dicit dominator Iehovah, terrae (vel de terra) Israel, Finis: venit finis super quatuor alas terrae.*

Videtur Ezechiel hic nimium esse verbosus. Nam repetet easdem sententias et verbis etiam iisdem prorsus. Notanda autem est illa ratio quam attuli: si tantum breviter retulisset Dei mandata, ut populus ille non modo tardus erat ad credendum, sed pervicaci ingenio, frigida fuisset eius legatio et sine effectu. Hoc igitur consilio pluribus verbis urget quod iam vidimus, et nunc eadem verba iterat: nunc utitur aliqua mutatione, quia modis omnibus oportuit stimulari illam segnitiam, vel potius socordiam, qua laborabat populus. Aliud etiam notandum est, non semel tantum venisse Dei iussu, ut concionaretur apud populum, sed quo magis animos moveret, fuisse subinde missum. Nam si uno contextu retulisset quod Deus iniunxerat, ad tempus poterant Israelitae cogitare de iudicio Dei: sed prophetia semel recitata facile illis evanisset. Caeterum, quum Ezechiel testatur se a Deo missum, postea autem redit et affirmat se afferre nova mandata, hoc efficacius fuit ad tangendos eorum animos. Nunc videmus quorsum spectet quod dicit *datum fuisse sermonem a Iehovah*. Nam distinguitur haec prophetia a superiore: et tamen res eadem est, nihil dissimile, ut videatur contexere eundem sermonem: hoc quidem verum est, sed oportuit eum bis mitti, ut populus intelligeret non semel duntaxat, sed bis et perpetuo repetendum esse quod audiebat ex ore Dei: quandoquidem satis patebat Deum sollicitum esse de eorum salute, quum nunquam cessaret ipsos hortari. Sic ergo dicit dominator Iehovah de terra Israel, *Finis venit, finis super quatuor alas*. Hic videtur respicere Deus ad medicos poenas, quas iam sumpserat de regno Israel. Scimus enim saepius sensisse manum Dei: sed quum aliquid datum erat relaxationis, putabant se esse elapsos: ita obliviscebantur suorum scelerum, et pergebant in illis adeo secure, ut facile pateret, ipsos Deum contemnere, nisi quum horribili sua potentia eos premeret. Huc ergo videtur respicere nomen *finis*, et emphatice repetitur. *Venit finis, finis super quatuor alas terrae*. Ponit quidem alas, sed metaphorice accipit pro quatuor diversis plagis. Exprobat ergo Deus Israelitis suam contumaciam, quod saepius castigati non desinerent peccare, quia non putabant sibi posse accidere quidquam gravius. Ponit igitur nomen *finis*, ac si diceret, hactenus moderate vobiscum egi. Et certe Deus insigne

specimen clementiae ediderat quum leniter percuteret Israelitas, quos poterat penitus excidere. Quum igitur ita sibi temperasset in poenis, eo minus tolerabilis fuit populi socordia, dum putavit transactum esse simul ac Deus retraxerat manum suam. *Finis ergo venit, finis* inquit, hoc est, posthac non est quod speretis quidquam moderationis. Video enim nullam spem resipiscentiae esse in vobis. Itaque vos prorsus consumam. Et addit, *super quatuor alas terrae*, sicuti paulo ante dixerat, in cunctis habitationibus. Iterum ergo docet, nullam terrae partem fore expertem cladis de qua vaticinatur. Sequitur,

3. *Nunc finis super te: et mittam indignationem meam in te, et iudicabo te secundum vias tuas: et ponam super te cunctas abominationes tuas.*

Tertio ponit nomen *finis*, quarto etiam et quinto repetet. Unde colligimus, miseros illos, quamvis satis superque admoniti fuissent et doctrina, et ipsis experimentis: tamen fuisse quasi similes brutis animalibus, ut semper aliquid sibi residuum promitterent, et procul abigerent metum, quem nunc illis incutit propheta. Non putabant igitur fieri posse, ut finis adesset, O restabit aliquid: erunt qui evadant. Haec igitur fuit eorum superbia. Itaque non frustra toties idem verbum propheta inculcat: *nunc, inquit, venit finis*. Quum dicit, *nunc finem venisse*, significat frustra Israelitas et stulte confidere in futurum tempus, quia nondum experti fuerunt extremum rigorem. Deus, ut dictum fuit, moderatus sibi fuerat in poenis sumendis. Quid autem illi? Quum sensissent talem Dei tolerantiam, putabant eandem semper fore. Propheta igitur discrimen notat futuri et praeteriti temporis: quasi diceret vindictam Dei, qualis antea fuerat cognita, fuisse medicrem: sed nunc nihil aliud restare, quam ut radicitus ipsos Deus evellat et consumat. *Nunc ergo finis super te*. Loquutus fuerat in tertia persona, sed dirigebat sermonem ad totam terram Israel, super quatuor alas terrae dixerat: *nunc super te finis venit* inquit. Deinde, *mittam indignationem meam in te*. Deus quidem irae suae signa dederat, sed non usque adeo fuerat severus, quin sibi adhuc blanditias facerent Israelitae. Quum ergo de indignatione sua loquitur, haud dubie significat ita se nunc esse offensum, ut sibi non temperet quemadmodum antea fecerat. Eodem pertinet quod sequitur, *Iudicabo te secundum vias tuas*. Iudicati fuerant prius, sed aliqua ex parte. Deus enim tempus dederat resipiscentiae si fuissent sanabiles: nunc autem ubi comparat iudicium suum eorum sceleribus, significat nihil defore ad extremam severitatem. Et clarius id explicat in fine versus, *ponam super te cunctas*

abominaciones tuas, hoc est, iam coniciam in te onus tuum. Quamquam enim Deus iustas poenas exigere cooperat de ipsorum superstitionibus, non tamen sustinuerant onus tam grave, ut meriti fuerant. Deus ergo nunc pronuntiat *cunctas eorum abominaciones venturas super ipsorum capita*, ut penitus obruantur. Sequitur,

4. *Et non parces oculus meus super te, et non miserebor: quia vias tuas super te ponam, et abominaciones tuae in medio tui erunt: et cognoscetis quod ego Iehovah.*

Aliis verbis confirmat suam sententiam *quod scilicet Deus non parces*, neque erit exorabilis. Hypocritae enim quum audiunt elogia Dei, quibus insignitur in scriptura, nempe esse misericordem, longae patientiae, arripiunt illa, et sibi fabricant stultae et perversae confidentiae materiam. Deus ergo hic pronuntiat suam misericordiam non fore communem reprobis, qui non cessarunt illam procul a se repellere. Et hoc notatu dignum est: quia nihil proclivius est quam inebriari fallaci spe, ubi audimus Deum esse misericordem, nisi sciamus quem in finem hoc de se testetur, nempe ut qui peccarunt ad ipsum se conferant, et intrepide etiam invocent ipsum, atque implorent misericordiam, de qua habent tam illustre testimonium. Sed hypocritae ruunt semper in peius: interea volunt Deum sibi esse propitium. Ergo quum dicit *oculum suum non parsurum, nec se fore misericordem*, notandum est eius consilium, ne scilicet putent homines scelerati et penitus reprobi paratam sibi fore clementiam, cui ante ianuam clauserunt. *Quia vias tuas super te ponam* inquit, hoc est, coniciam in te tua scelera. Videmus ergo scelera populi fuisse seorsum posita, et quasi iacuisse quamdiu illis pepercit Deus. Nunc autem primo significat non fore illis causam rixandi, vel querendi, quia tantum reiiciit in ipsos iniquitates, quas in ipsum contulerant. Deinde tacite etiam eos insinuat nimiae securitatis, quia nunquam adduci potuerint ad resipiscenciam, quum Deus ipsorum scelera sustineret ac toleraret. *Et abominaciones tuae*, inquit, *erunt in medio tui*. Erant quidem prius, quoad culpam: sed Deus nondum iram suam profuderat. Dicit igitur *abominaciones fore in medio ipsorum*, quia re ipsa patebit, non impune tam fuisse adversus Deum pervicaces. Iterum repetit, *cognoscetis quod ego sim Iehovah*. Non dubium est quin sua protervia coegerint Deum ita loqui, quum scilicet contemptui esset Ezechiel. Etsi autem simulabant aliqui pietatis, minime tamen dubium est, quin Deum ipsum spernerent. Ergo tam acriter coarguitur ipsorum impietas, quod Deum negaverint esse Deum quo-

ties fidem detraxerunt sancti viri doctrinae. Sequitur,

5. *Sic dicit dominator Iehovah, Malum unum* (alii subaudiunt ארר et malum unum post), *malum ecce venit.*

Si legamus ארר sive ארר idem videtur mihi esse sensus *venit malum aliud malum*, hoc est, venit malum aliud ab alio: vel venit malum unum, et malum, hoc est quum malum unum venerit, alterum mox sequetur. Affertur ab aliis expositio quae videtur mihi dura, et prorsus aliena, venit malum unum, hoc est tam grave, ut primo impetu ad integram cladem sufficiat: subtiliter ita exponunt. Sed videtur mihi optime fluere sensus prophetae, *venturum esse malum unum super aliud*, hoc est nullum fore modum, quin Deus mala malis accumulet, usque dum totum nomen populi exstinctum fuerit. Et videtur mihi hoc esse dictum, ne Israelitae suo more confiderent se esse elapsos, si Deus inducias illis daret. Nam ubi contingit modica intermissio, impii erigunt cristas, et sese exhilarant, et putant sibi esse Deum placatum. Quoniam ergo intermissio quaelibet, perinde sumitur ab hypocritis, ac si cum Deo pepigissent, ideo propheta dicit, *venturum esse malum super aliud*. Sequitur,

6. *Finis venit, venit finis: evigilavit super te, ecce venit.*

Totus hic contextus respicit in eundem finem, nempe ut Israelitae quantumvis surdi sint, tamen cogantur attendere ad assiduas Dei minas. Verberat igitur propheta eorum aures, quia non statim fuisset auditus: et iterum loquitur de fine, *venit finis*, inquit, *venit finis*. Non affectavit hic Ezechiel concinnas figuras, sed potius necessitate compulsus fuit ad repetitiones, quas videmus. Nam *finis* de quo loquitur vix poterat in animos penetrare. Fingebant enim semper posse Deum variis modis placari. Quum ergo sibi pollicerentur aliquid residuum, et quidquid propheta de fine docebat, procul reiicerent, non potuit aliter proficere, quin saepius minitaretur quod persuaderi vix poterat. *Venit ergo finis, finis venit*: deinde, *evigilavit super te, ecce venit*. Quum dicit *evigilasse*, festinationem significat, non quod Deus repente ultus fuerit scelera decem tribuum: sed respicit ad torporem eorum qui sibi vana fiducia indulgent, dum somniant Dei iudicium procul distare. Adhuc volitat in multorum ore diabolicum illud proverbium, *Le terme vaut l'argent*: et talis impietas grassata fuit omnibus saeculis. Quum ergo Deus iudicia sua suspendit, reprobi intemperanter sese proiciunt, ac si impune id facturi essent. Hac igitur de causa dicit pro-

pheta *finem evigilare*, hoc est properare: quia Deus si cunctatus fuit, postea moram non faciet, quin perdat Israelitas. Sequitur,

7. *Venit mane super te, habitator terrae: venit tempus, propinquus est dies tumultus* (vel sonitus: alii vertunt occisionis, nescio qua ratione): *et non clamor montium* (alii vertunt gloriam, quasi esset דור).

Iam alio verbo utitur. Dicit *venisse mane*: quanquam alii vertunt regnum, sed coacte. Nam quanquam צפירה est cidaris interdum vel diadema regium, torquetur tamen prophetae sermo, quum dicunt redactum esse vel translatum esse regnum ad Babylonios. Atqui optime fuit sententia, *venisse mane*. Per mane autem intelligit quod ante dixerat, nempe festinationem vindictae Dei. Sicuti ergo dixit finem evigilare, eo quod Deus ad vindictam sumendam properaret: ita etiam dicit *mane illis venisse*: et ita excutit illis veternum, in quo obtorpuerant. Scimus hypocritas sibi omnia permittere ac si essent in tenebris. Quamdiu ergo tacet Deus et quiescit, lasciviunt sine pudore et metu. Electi etiam ac fideles in tenebris versantur: sed prae lucet semper illis sermo Dei, quemadmodum dicit Petrus, Benefacitis quum ad sermonem propheticum attenditis, ac si lampas arderet in caligine (2. Pet. 1, 19). Quamvis ergo fideles circumdati sint tenebris, oculos tamen dirigunt ad lucem coelestis doctrinae, ita vigilant neque sunt noctis et tenebrarum filii, ut dicit alibi Paulus (1. Thes. 5, 4). Impii autem sunt tanquam demersi in caligine, et putant perpetuam sibi fore noctem. Iam sicuti ubi exoritur aurora discutit noctis tenebras, ita etiam iudicium Dei quum repente apparet, et ex inopinato terrorem affert reprobis, sed nimium sero. Hac igitur ratione dicit propheta *venisse mane Israelitis*, nempe quia promiserant sibi noctem perpetuam, ac si nunquam ad reddendam vitae rationem essent vocandi. Videmus ergo ipsum apte ad illum torporem alludere, qui causa erat obstinationis, quum scilicet putarent se tutos esse in suis latebris. Ergo deridet perversam eorum fiduciam, quod impunitatem sibi promittant, quia sint in nocte. Nam *mane*, inquit, statim vos deprehendet. *Venit ergo mane super te, habitator terrae*: postea, *venit tempus*. עת significat proprie tempus statutum, vel conductum. Ergo intelligit propheta *venisse tempus*, quod Deus praefixerat suo iudicio. Et ita tollit impiis materiam superbiae. Nam semper colligunt Deum esse quasi sopitum, ubi primo momento ipsos non aggreditur. Loquitur ergo de tempore statuto, quemadmodum alibi loquuntur prophetae et frequenter de anno visitationis. Idem aliis verbis significat, quum dicit *propinquum esse diem tumultus*, vel strepitus.

Respondet hoc etiam membrum superiori: dixerat finem evigilare: dixerat matutinum fore iudicium: iam simpliciter et absque figura dicit diem esse קרוב *propinquum*, diem inquam *strepitus*, et non sonitus montium inquit, hoc est non erit inanis resonantia: quemadmodum ubi sonitus editur inter montes fit concussio: et quia voces quae illic eduntur exceptae a vicinis montibus, redeunt in suum locum, maior resonantia inde nascitur: vocant echo. Dicit igitur propheta clamorem illum de quo loquitur, non fore echo, hoc est inanem resonantiam, quia scilicet serio omnes clamabunt. Quidam putant דר vocari celeusma, quod tamen proprie est הירד: est quidem ab eadem radice, sed דר legitur eodem sensu. Si autem placeat illa expositio, montes intelliget propheta non excelsos, sed vitiferos, quemadmodum multi erant in terra Israel. Caeterum melius quadrat altera expositio, nempe *fore vocem tumultus*, non propter reverberationem, ut loquuntur: sed quia singuli eiulabunt, dum scilicet ubique grassabitur luctus et moeror. Sequitur,

8. *Nunc e propinquo effundam indignationem meam super te et complebo iram meam in te: et iudicabo te secundum vias tuas: et ponam super te cunctas abominationes tuas.*

Iam eadem fere verba inculcat: diximus quo consilio, nempe ut Israelitae certo statuerent non terrendi tantum causa Deum minitari, sed quia parata erat exsequutio vindictae: nunc, inquit, *e propinquo effundam indignationem meam*: dixerat diem esse propinquum. Refertur hoc ad tempus. Nam ad locum trahere ineptum esset, *e propinquo indignationem meam in te effundam*: et, *complebo indignationem meam in te*: istud *complebo* exponit quod ante dictum fuerat de fine. Deus enim ante exercuerat suam vindictam contra Israelitas, sed non in solidum. Hoc igitur complementum irae Dei tantundem valet atque ultimus interitus. Iam illa verba exposui, *iudicabo te secundum vias tuas*, et *ponam super te omnes abominationes tuas*.

9. *Et oculus meus non parcat, neque miserebor: secundum vias tuas super te ponam, et abominationes tuae in medio tui erunt: et cognoscetis quod ego Iehovah percutiens.*

Hic versus nihil continet praeter repetitionem, nisi quod in fine clarius designat propheta qualis sit futura cognitio, cuius antea meminit, nempe quod inviti sentiant Dei potentiam, quia propheticae doctrinae fidem abrogaverant. Dixerat iam bis et ter, *cognoscetis quod ego sim Iehovah*: nunc autem addit participium, *quod ego sim percutiens*. Haec igitur est cognitio, qua Deus se patefacit reprobis,

dum coguntur velint nolint sentire esse mundi iudicem. Proficiunt quidem fideles sub Dei ferulis: et interdum quia sponte non obtemperant eius sermoni, manu eius humiliantur: sed diximus prophetam hic insultare superbiae populi, qui audebat subsannare omnes minas ac si Deus in coelo dormiret. Dicit ergo sero tandem, quum Deus ipsos percutiet, sensuros quod non credebant. Sequitur,

10. *Ecce dies ecce venit: egressum est mane (vel exortum est), floruit baculus, germinavit superbia.*

Nunc alia loquendi figura utitur Ezechiel, sed in eundem finem. Repetit quod ante dixerat, *diem venisse*: et alteram partem simul coniungit, *mane fuisse egressum*. Diximus autem impios, quum Deus ad eorum scelera connivet, quasi in tenebris exsultare absque pudore et metu. Quoniam igitur adeo intemperanter lasciviunt ac si adepti essent noctis licentiam, propheta denuntiat instare mane, quia subito Deus proferet in lucem quae putabant semper fore occulta. Quum igitur cessante Deo sibi omnia concederent tanquam in tenebris, revocat eos propheta ad considerationem ordinis quotidiani. Nam statim emergit lux aurorae. Ita deridet eorum stultitiam, quod existiment Deum habere clausos oculos, ubi ad tempus dissimulat. Haec igitur ratio est, ut heri pluribus expositum fuit, cur propheta mutationem subitam vocet *mane*. *Mane igitur exortum est*: postea *floruit baculus, germinavit superbia*. Dubium non est quin per baculum intelligat Nabuchadnezer. Sed in contextu variant interpretes. Multi enim quod proximo versu sequitur etiam referunt ad regem babylonium. Alii autem rectius, meo iudicio, de ipsis Israelitis accipiunt. Quod autem dicit *floruisse baculum*, respicit ad tolerantiam Dei. Nam quum Israelitae diu impune peccassent, putabant, quemadmodum heri dixi, perpetuam sibi fore pacem cum Deo. Hic autem ex opposito pronuntiat Ezechiel, Deum habuisse quasi radicem occultam: quemadmodum qui plantat arborem expectat tempus, dum assurgat ad iustam magnitudinem. Comparat igitur Nabuchadnezer baculo, sed baculo qui crescebat. Poterat quidem Deus etiam absque hominum opera perdere Israelitas: poterat etiam alios in obsequium suum cogere. Nam creaturae omnes praesto sunt ad implenda eius mandata. Sed hic commendat Ezechiel Dei tolerantiam, quod sibi plantaverit arborem, ex qua oriturus erat baculus, quo percuteret Israelitas. Ita perstringit eorum socordiam, quia non reputabant esse Deo tempus visitationis, quod arcano suo consilio statuit. In summa, quod dicitur *baculus floruisse*, refertur ad gradus illos, quos tenet Deus in exsequendis suis iudiciis. Neque enim praecipitanter agit more hominum, sed perinde est ac si agricola sereret aut

plantaret. Destinatus igitur Deus in usum suum ministros vindictae suae: sed sinit ipsos crescere, et venire quodammodo ad maturitatem. Ergo si non ita properat Deus ut vellemus, sciamus habere tamen paratos baculos, et si nondum maturuerint, hoc ideo fieri, quia tempus quod Deus sibi praefixit nondum sit completum. Iam sequitur *germinasse superbia*. Nuper attigi a quibusdam hoc referri ad Babylonios: sed melius intelligemus de ipsis Israelitis. Ostendit ergo Deus, quamvis baculus creverit in Chaldaea, quo percutiendi erant Israelitae, radicem tamen fuisse apud ipsos. Nomen enim superbiae hic in malam partem accipitur, ut plerumque: nec simplicem modo fastum vel arrogantiam designat, sed peccandi licentiam, quae ex contemptu Dei nascitur. Hoc autem non quadraret Babyloniiis, quatenus manu sua gubernavit ipsos Deus, quum vellet vindictam sumere de Israelitis. In hoc vero sensu nihil est coactum *baculum crevisse, quo ferendi erant Israelitae*: et tamen non aliunde fuisse *exortum*, quam ab ipsorum sceleribus, ideoque non alibi quaerendam esse radicem huius baculi. *Floruit ergo baculus*: sed unde originem habuit? nempe a superbia. *Germen igitur huius baculi fuit superbia Israelitarum*. Superbia autem haec impietatis socia est: et scimus fuisse excaecatos sua confidentia, ut Deum spernerent ac pro nihilo ducerent omnes eius minas. Fontem ergo omnium malorum notat propheta sub voce superbiae. Sequitur clarior explicatio,

11. *Violentia surrexit in baculum impietatis, non ex ipsis, et non ex opulentia ipsorum, et non ex strepitu ipsorum: et non luctus inter ipsos.*

Est expositio eius quod dixerat, nempe *germinasse superbia*: superbiae nunc adiungit violentiam, quae est eius fructus. Contemptus enim Dei semper ex se gignit et immanitatem, et saevitiam, et rapinas, et quidquid est iniustitiae. Loquitur autem, quemadmodum dixi, de Israelitis. Dicit *violentiam illam surrexisse in baculum impietatis*. Ita confirmat quod attigerat, nempe radicem vindictae Dei non alibi quaerendam esse, quam apud Israelitas. Deus quidem excitaverat regem babylonium ad ipsos puniendos: sed pullulaverat baculus ille a radice scelerum, quibus iram Dei provocaverant in se Israelitae: et ideo addit *nihil fore ex ipsis residuum: non manebit quidquam*, inquit, *salvum ex ipsis*: deinde, *ex ipsorum opulentia*: sic enim *המן* interpretor: deinde ex strepitu vel ex multitudine ipsorum. Utrumque enim non male convenit, *et non luctus in ipsis*. Hieronymus legit *חן*, et ideo vertit non fore ipsi requiem. Sed intelligit propheta nullum fore luctum vel lamentum, quia scilicet promiscua erit omnium strages. Et idem vidimus apud Ieremiam. Ubi

enim domus una funesta est, conveniunt amici et familiares, et celebrantur exequiae mortui. Verum ubi pestis grassatur per totam urbem, et nulla domus est immunis a funere, imo ubi patres filiis miscentur, ut vix possint extrahi cadavera prae multitudine, cessat omnis luctus. Hoc igitur consilio dicit propheta *nullum fore luctum*, vel lamentum. Nam נלה accipitur etiam pro lamentatione. Sed exposuimus quorsum tendat, nempe omnes Israelitas excidio esse destinatos, ut nulli futuri sint superstitēs, qui mortuos lugeant: quod si qui sint, tamen erunt attoniti in turba illa funerum, ut scilicet pereat omne humanitatis officium apud ipsos. Nunc sequitur,

12. *Venit tempus statutum, appropinquavit dies, quo emens non laetabitur, et qui vendit non afficietur tristitia: quia indignatio super omnem multitudinem eius.*

Propheta nunc usurpat aliud genus loquendi. Interea docet talem fore mutationem, ut omnia permixta sint, ac nullum sit discrimen inter divites et pauperes. Talis autem mutatio non contingit nisi Deus graviter offensus sit, ut non vulgare exersat vindictam, sicuti antehac denunciavit. Paulus quidem pios omnes hortatur, ut transeant per hunc mundum ac si essent in eo peregrini: et ideo dicit ita probari fidem nostram, si emptor sit perinde ac venditor: qui uxorem duxit perinde ac si esset caelebs (1. Cor. 7, 29). Haec igitur generalis doctrina praescribitur omnibus filiis Dei, quia praeterit figura mundi huius, ut peregrinentur neque animos suos habeant defixos in rebus istis caducis. Sed aliud est consilium prophetae nostri, quod scilicet Deus omnia turbabit apud Israelitas, ut nullum sit discrimen ementis ac vendentis. Qui acquirit laetatur, et qui vendere cogitur etiam concepit aliquid tristitiae. Perinde enim est ac si viscera sua eveleret quum se agris et possessionibus spoliaret. Naturale ergo est, ut qui emit laetetur: qui autem vendit tristetur. Iam ostendit Deus tantam fore confusionem in regno Israel, ut nulla sit materia tristitiae vel moeroris ob pauperiem vel divitias. Tenemus nunc mentem prophetae. Dicit *venisse tempus, et diem appropinquasse, quo non laetetur qui emit, neque tristetur qui vendit: quia scilicet indignatio super omnem multitudinem eius*, inquit. Hic non affertur illa ratio Pauli, quod transeat huius mundi figura: sed notatur concussio, vel potius ruina illius terrae, ut nihil salvum maneat. Etsi enim dum peregrinamur in mundo, debemus semper erigere animos et sensus nostros in coelum: manet tamen ratio politica, et viget etiam inter fideles. Nam filii Dei quamvis sint pauperes spiritu, possident tamen quod illis Deus contulit: sunt tanquam non

Calvini opera. Vol. XL.

possidentes, ut Paulus eos hortatur: sed fruuntur tamen suis bonis. Atqui propheta hic significat, ubi eversum fuerit regnum Israel, nullum fore usum pecuniae, vel agrorum: quia omnes in patria sua eieci redigentur ad inopiam. Et eandem sententiam prosequitur.

13. *Quia vendens ad venditionem (vel rem venditam) non revertetur: et adhuc inter vivos vita ipsorum (hoc est quamvis maneat superstitēs): quia visio super omnem multitudinem eius non revertetur, et vir in sua iniquitate animam suam non roborabit (vel non roborabit vitam suam).*

Varie torquetur hic versus: sed consilium prophetae minime obscurum est: initio dicit eos qui vendiderint non habere causam tristitiae, quia non revertentur ad suos agros. Atqui non videtur hoc quadrare. Sed sub uno membro comprehendit propheta quidquid nuper dixi, tantam fore perturbationem rerum omnium, ut agri destituantur a suis dominis: et qui antea possidebant agros sint profugi et exsules, sint etiam inopes rerum omnium, neque reperiant ubi possint pedem figere in suo. Neque pugnat haec sententia cum vaticinio Ieremiae. Ieremias quum in carcere esset iussus fuit agrum emere a cognato suo: sed id factum est, ut fideles quietis animis sperarent restitutionem sibi promissam. Sermo autem nunc dirigitur ad reprobos, qui exclusi erant omni spe liberationis. Propheta igitur noster tantum hic fulminat Dei nomine, et spirat meros terrores: nulla interim gratiae mentio, nempe quia se ipsos proiecerant in desperationem. Atque haec ratio est cur de perpetua clade loquatur. Dicit ergo, *non redituros ad res venditas, quamvis inter vivos sit vita ipsorum*. Hoc membrum varie exponitur: sed non libenter tempus consumo refutandis aliorum erroribus. Sequar igitur quod mihi videtur rectum. Adversative primo hoc membrum legendum est. Dicit quidem, *et adhuc vita eorum inter vivos*: sed copula sic debet resolvi, quamvis vita eorum sit inter vivos. Videtur autem alludere propheta ad morem tunc receptum. Neque enim erat perpetua venditio agrorum apud filios Abrahae. Nam id lege vetitum fuerat, quod tantum inquilini essent in terra. Deus ergo sibi dominium terrae vendicans non permisit nisi ad tempus agros vendere. Nam quinquagesimo anno redibant ad suas possessiones. Si vendebant anno vicesimo, post triginta annos restituebantur: si anno quadragesimo, venditio erat tantum decem annorum pro supputatione iubilaei. Nunc ergo propheta dicit, *quamvis maneat superstitēs, non tamen redibunt*. Quare? Impediet enim ipsos captivitas. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: *qui vendiderint, inquit, nihil facient iacturae*. Nam si manerent

domi, exuerentur tamen suis possessionibus: sed hoc non fiet. Trahentur enim in longinquam regionem, et illic vivent ac morientur exsules. Quod si vitam protraherent in centesimum usque annum, tamen possessio eorum manebit deserta, quia non licebit per victores redire in patriam. Notatur itaque misera conditio exsulum, eo quod si Dominus prorogaverit illis vitam, cogentur tamen ipsam consumere in egestate et inopia, quoniam exuti erunt omnibus suis agris, nec poterunt illuc reverti. Addit, *quia visio super omnem multitudinem non revertetur*. Hic etiam dissentiunt interpretes. Alii enim distinguunt hanc partem in duo membra, quod visio fuerit ad totum populum, nec quisquam conversus fuerit, vel resipuerit. Haec sententia plausibilis est, quia continet utilem doctrinam et uberem, deinde quae passim occurrit apud prophetas. Scimus enim nihil minus esse tolerabile Deo, quam ubi homines admoniti per prophetas non tamen redeunt ad sanam mentem, sed pergunt in suis sceleribus. Quoniam ergo talis obstinatio provocat maxime iram Dei, videri posset hic sensus bene quadrare, quod visio fuerit ad totam multitudinem, nec fuerit quisquam reversus: hoc est quod Deus a minimo usque ad maximum omnes hortatus fuerit ad resipiscentiam: fuerint autem omnes surdi et quasi desperati in suis vitiis. Quanquam autem expositio haec videtur probabilis, neque eam insector: non dubito tamen quin aliud velit propheta, *quod scilicet visio super totam multitudinem non revertetur*, hoc est, non erit irrita. Et ita etiam loquitur Isaias quum dicit, Sermo meus non revertetur ad me inanis (Isa. 55, 11). Intelligit enim prophetias semper coniunctas esse cum effectu suo. Quidam hoc torquent ad fructum doctrinae, quod scilicet semper Deus habebit aliquos discipulos, qui amplexentur sermonem propheticum. Sed illud alienum est. Potius intelligit propheta longe falli hypocritas, dum existimant sermonem Dei esse inanem sonitum, quo tantum aer verberatur. Dicit ergo non cariturum sermonem Dei suo effectu, quia scilicet Deus implebit quicquid pronuntiat, sive promittat salutem fidelibus, sive reprobis interitum denuntiet. Quemadmodum ergo dicit Isaias Dei sermonem non rediturum esse absque fructu, quia prosperabitur: ita propheta noster negat sermonem Dei rediturum postquam fuit promulgatus contra totam multitudinem. *Visio* igitur accipitur hic pro doctrina prophetica. Sed minime dubium est quin ad iudicium Dei restringat visionem. *Visio igitur fuit ad totam multitudinem, nec revertetur*, hoc est, habebit certam exsequutionem. Postea addit, *et vir in iniquitate sua animam suam non roborabit*. Alii vertunt, in iniquitate animae suae. Sed quia duplex est relativum, non potest stare eorum opinio: alii etiam secus. Sed nolo hic vos suspensos tenere: et mihi

videtur nihil esse utilius, quam investigare genuinum prophetae sensum. Non dubito igitur quin propheta confirmet quod nunc exposuimus, frustra sperare Dei contemptores aliquid effugium, quia ubi Deus vindictam suam protulerit tenebit eos constrictos. Nam quod alii dicunt non fortificasse eos animam suam propter iniquitatem, hoc est fuisse ita devinctos suae malitiae, ut non erexerint animos suos et studia ad spem salutis, illud est nimis coactum. Confirmat igitur propheta quod nunc vidimus, nempe minas non redituras inanes, quia scilicet Deus tollet hypocritas et contemptoribus suae doctrinae omnem fiduciae materiam. Luctantur enim adversus Deum impii, et opponunt suam contumaciam, et duritiem, ac si possent violenter agendo frangere et conterere verbum eius. Quoniam ergo ita se audacter praecipitant reprobi, dicit propheta, *non se fortificabunt iniquitate ad vitam suam*, hoc est, ut vitam obtineant frustra nitentur sua iniquitate, quae ad resistendum non sufficiet: non intelligo propter iniquitatem, quia simpliciter denuntiat profectu caritaturam contumaciam, quam instar clypei obiciunt profani homines Deo, ut in nihilum redigant eius virtutem. *Non fortificabunt igitur se in vita, vel in vitae suae iniquitate*, id est illa obstinata malitia, qua existimant se fore superiores. Discamus itaque ex hoc loco contremiscere ad Dei minas, et semper habere ante oculos earum effectum: quemadmodum dicit apostolus (Hebr. 11, 7), Noe vidisse per fidem quod absconditum erat diluvium: quia dum alii sibi indulgebant, per annos centum et viginti non destitit semper reputare quam horribilis futura esset illa Dei vindicta. Sic ergo ubi loquutus est Deus, statim apprehendamus eius iudicium, ac si expositum esset oculis nostris: et summopere caveamus ab ea pertinacia quae semper carebit profectu: quia audimus quid propheta nunc denuntiet. Sequitur,

14. *Clanxerunt tuba, pararunt omnia* (vel clangite tuba, et parate, ut alii vertunt in imperativo modo: sed malo in praeterito tempore, *clanxerunt et omnia pararunt*), *nemo autem egressus ad proelium: quia indignatio mea super totam multitudinem eius*.

Hic adiungit propheta, quamvis omnibus auxiliis se instruant Israelitae, et comparent quaecunque ad bellum gerendum spectant: denique ut nihil ad optimas munitiones omittant, tamen ubi ad rem ipsam ventum fuerit, vanas fore spes eorum, et nullius momenti fore omnia subsidia, quae ipsi comparaverint. *Utcunque ergo clangant tuba, et parent omnia*, inquit, *tamen nemo ad proelium egreditur*. Ratio notanda est, *quoniam indignatio*

Dei sit super totam eius multitudinem, hoc est, quia statuerit Deus omnes perdere. Iam sequitur,

15. *Gladius foris, pestis et fames e domo: qui in agro erit, gladio morietur: qui autem in urbe, eum fames et pestis consumet.*

Quod ante vidimus rursus inculcat: quanquam cohaeret haec sententia cum proximo versu: dixerat indignationem Dei esse super totum populum: nunc ostendit nullos fore salvos, ubi Deus manum suam ad ulciscenda eorum scelera protulerit. Nam dicit *sibi in manu esse gladium, et pestem et famem. Si egressi fuerint, inquit, in agrum, occurret gladius: quod si contineant se domi et in urbe, consumet illic eos pestis et fames: ac si diceret Deum posse aliunde accersere multos interitus, quia armabit extraneos hostes qui totam terram devastent: quod si quiescant hostes, tamen sibi esse alios hostes, nempe famem et pestem.* Ita significat, quamvis domos suas claudant Israelitae, et procul repellere studeant ac conentur omnes noxas, tamen posse Dei vindictam penetrare in omnes latebras. Sequitur,

16. *Et evadent evasores ipsorum* (hoc est, evadent qui evaserint ex ipsis), *et erunt super montes quasi columbae vallium, omnes fremendo* (vel murmurando, vel strependo), *vir* (hoc est, quisque) *in sua iniquitate.*

Videtur quidem propheta secum pugnare, quia ante pronuntiavit omnes devotos esse exitio. Quomodo igitur nunc dicit quosdam venturos esse huc et illuc, ut sibi latebras quaerant in montibus? Sed optime simul conveniunt quae videntur pugnare, quia his verbis significat miseriorem fore vitam eorum qui effugerint, quam si gladio cecidissent, vel consumpti fuissent peste et fame: quare? *Erunt, inquit, in montibus.* Per montes haud dubie intelligit loca arida et deserta. Qui autem latebras quaerit in montibus, tantum anxius est de vita liberanda, quia de victu non cogitat. Sic ergo intelligit propheta, nihil miseriore fore eorum exilio qui evaserint, quia erunt in locis aridis et desertis *tanquam columbae vallium*: illic non audebunt clamare. Significat autem ita fore meticulosos, ut etiam in rerum omnium anxietate, inopia, squalore, et desperatione, denique in congerie omnium miseriarum, tamen gemant *quemadmodum columbae, et columbae vallium*, hoc est, quae se abscondunt propter metum, neque audent se exponere in conspectum. Nisi forte antithesis malum amplificet, quasi diceret eo magis fore attonitos, quod insolitus locorum aspectus plus formidinis incutiet. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, *si qui evaserint e populo*, tamen nihil aliud posse consequi sua fuga, nisi ut vitam misere

protrahant in maxima anxietate. Scimus enim hoc esse quasi ultimum solatium in malis, ubi homines libere queruntur, et se exonerant fiendo et gemendo. Ubi autem qui miser est non audet tamen conqueri, hunc oportet esse quasi bis mortuum inter vivos. Sequitur,

17. *Omnes manus solventur, et omnia genua ibunt aquae* (subaudienda est nota similitudinis, tanquam aquae fluent: nam ire hic accipitur pro fluere).

Confirmat proximam sententiam, quod scilicet tanta erit trepidatio, ut qui prementur omni genere malorum non audeant tamen liberam vocem efferre. Dicit *omnes manus fore solutas, et omnia genua fore fluxa instar aquae*. Scimus hanc doctrinam frequenter occurrere apud prophetas, qua ostendit Deus in manu sua esse corda hominum. Quoniam autem profani homines ferociunt adversus Deum, confisi suis opibus, aut fortitudine: ideo ex opposito Deus pronuntiat fore trepidos et anxios, imo fere evanidos, et quasi exanimes: ac si genua diffunderent in aquas, et manus eorum solverentur. Sequitur,

18. *Et accingent se saccis, et operiet ipsos formido, et super omnes facies* (aut vultus) *probrum* (vel pudor), *et in omnibus capitibus calvitium.*

Continuat eandem sententiam. Dicit igitur talem fore cladem populi, ut se omnes saccis accingant. Atqui videtur hoc minime consentaneum esse, ut se accingant saccis qui erunt attoniti, ut non lugeant mortuos. Sed prophetae ita sermonem variant, quia non possent aliter afficere animos obstinatos. Quanquam ergo in speciem videntur haec non satis cohaerere, *quod se omnes accingent saccis, et super omnia capita erit calvitium*: deinde quod absque luctu et moerore omnes sint perituri: non tamen male conveniunt, quia non exprimit propheta quid facturi sint, sed quid res ipsa ferat. Quoniam igitur passim grassabitur trucidatio, deinde alios peste, alios fame Deus consumet: ideo adiungit fore materiam luctus, quamvis prae malorum copia quasi exanimes torpeant et omittant omnia luctus iudicia. *Saccis ergo se accingent.* Scimus hoc fuisse insigne symbolum poenitentiae, sed saepe transfertur ad vulgarem moerorem: et profani etiam homines, quamvis Deum non agnoscerent malorum auctorem, tamen induebant saccos. Ideo quum hic propheta dicit *omnes sumpturos saccum quo se induant*, non significat sensuros poenas divinitus infligi, ut resipiscant: sed tantum exprimit receptum lugendi ritum in moerore, qui communis est etiam reprobis, et quibuslibet Dei contemptoribus. Iam adiungit, *operiet eos formido, et probum* aut pudor *super*

omnes facies: deinde super omnia capita erit calvitium. Hoc lege vetitum fuerat, quemadmodum scimus Deum cohibere nimiam intemperiem in luctu, quum vetat populum incidere faciem suam, aut facere calvitium. Illa enim erat praepostera affectatio. Et scimus homines ambitiosos esse in moerore. Deus ergo ut modum imponeret moerori vetuerat suos incidere cutem, aut sibi facere calvitium. Ergo videmus prophetam hic non loqui de vero signo resipiscentiae, sed tantum notare quod dixi, tam horribilem fore Dei vindictam, *ut oblegat ipsos formido*, deinde *ut obruat pudor et probum eorum vultus*: deinde, ut more gentium sibi incidant cutem, et induant saccos tanquam homines perditii.

19. *Et argentum suum per compita proiciet, et aurum ipsorum in disiectionem erit:* (alii vertunt immunditiem), *argentum eorum, et aurum eorum non poterit ad liberandum ipsos in die excandescitiae Iehovae: animam suam non satiabunt, et viscera sua non replebunt, quia offendiculum iniquitatis ipsorum fuit.*

Nunc denuntiat propheta tantam fore desperationem in populo, ut obliviscatur auri et argenti. Nam scimus magis de istis accessionibus sollicitos esse homines, quam de propria vita. Aurum nisi in usum accommodetur nihil habet in se pretiosum: videmus tamen ut maior pars cupiditate lucri ita ardeat, ut se proiciat in certa mortis pericula. Quam multi enim vitam suam negligunt, ut acquirant praedam? ergo ubi aurum contemnitur, certum est homines attonitos esse metu et anxietate, ita ut exuant omnes naturae sensus. Id intelligit propheta, quum dicit *proiecturos aurum in plateas*, quia si putarent se fore superstites, et si qua spes vitae esset residua, haud dubie aurum suum et argentum reconderebant. Ubi autem aurum proicitur, certum est, quemadmodum dixi, omnia esse plena desperationis. *Aurum eorum, inquit, erit in proiectionem.* Sic enim potius interpretor quam immunditiem. נרשׁא significat immunditiem, significat etiam menstrua et separationem. Si quis separationem vertere malit, non contendo, modo intelligamus Iudaeos pro nihilo ducturos aurum suum, ita ut libenter ab eo se separent. Scimus enim homines ita affixos esse auro et argento, ut non minus ipsis doleat eripi quod tantopere amant, quam si quis avelleret ab ipsis propria viscera. Sed proiectionis nomen clarius erit, et respondebit etiam priori membro. Adiungit, *non poterit aurum et argentum eorum servare ipsos in die excandescitiae Iehovae.* Hic propheta perversam eorum confidentiam deridet qui putabant se fore tutos, quod muniti essent magnis opibus. Nam quantisper homines vident se protectos esse praesidiis, nihil metuunt: et non facile

ipsis excutitur talis securitas. Hac de causa igitur Ezechiel pronuntiat aurum et argentum Iudaeis fore inutile, quum Deus excanduerit contra ipsos. Et simul oblique perstringit eorum socordiam, quia spernebant iudicia Dei, eo quod ad tempus illis parceret. Ideo commemorat *venturum diem excandescitiae Dei*: tunc dicit, *non saturabunt animas suas, et viscera sua non replebunt.* Hic significat fore ditissimos etiam quosque famelicos. Si qua penuria vulgus urgeat, qui tamen habent pecuniam domi nunquam esuriunt: deinde ut plurimum divites habent omne genus annonae reconditum in suis cellis et horreis. Propheta autem dicit talem fore penuriam, quae etiam involvat ipsos divites, ita ut non habeant cibum ad se reficiendos. Ratio tandem subiicitur, *quia offendiculum iniquitatis ipsorum fuit.* Quidam generaliter accipiunt hoc membrum, quod tunc impingent Iudaei propter suam iniquitatem, id est, tunc tempus erit recipiendae mercedis. Deus enim visus fuerat ipsis ignoscere, et non respicere ad tot iniquitates, quibus ipsum provocaverant. Dicit autem illo die fore offendiculum, si sensus ille placeat. Sed malo cum aliis restringere ad ipsam pecuniam, quod scilicet nihil proderit aurum et argentum, *eo quod fuerit offendiculum iniquitatis*, hoc est, fuerit materia vel occasio peccandi: et hanc sententiam confirmat proximus versus, ubi dicit,

20. *Et decus ornamentum sui in superbiam posuit ipsum, et imagines abominationum suarum, et spurcitiarum suarum fecerunt ex illo: propterea posui illis (vel dedi illis) in proiectionem.*

Non dubito quin aliis verbis confirmet Ezechiel quod iam docuit, nempe argentum populi fore in proiectionem, eo quod indigne abusus illo fuerit tam ad luxuriam et vanas pompas quam ad superstitiones. Exponunt quidem ערשׁא de templo: et certe fateor, templum fuisse summum decus Iudaeis, quo poterant gloriari si rite et pure illic coluissent Deum. Deus ergo Iudaeos decoravit eximia gloria, quum apud ipsos templum voluit sibi erigi, quod esset tanquam domicilium eius terrestre. Sed non video cur haec verba trahamus ad templum, quia propheta sermonem suum contexit. Loquutus autem est de auro et argento: dixit nullum fore usum auri et argenti, quia per lutum quisque proiciet, nempe ubi spem omnem vitae et salutis abiecerint. Iam continuat eandem sententiam: ostendit legitimum usum auri et argenti: erat, inquit, *decus ornamentum eius.* Nam quidquid largitur Deus hominibus testimonium est paterni eius favoris. Ergo refulget in nobis Dei liberalitas quum locupletat nos suis donis. Sic igitur divitiae sunt decus ornamentum, ita et corporis sanitas, et honores, et quidquid tale est.

Quoniam ergo Deus conspicuam vult esse suam gratiam in omnibus donis, quibus homines ornat atque insignit: merito propheta dicit Iudaeos fuisse ornatos auro et argento. Sed accusat eorum ingratitude, quod converterint tale decus ad superbiam. Nam *וְנָא* hic accipio in malam partem, sicuti et plurimis aliis locis: significat aliquando excellentiam: sed non dubito quin hic exprobet Iudaeis propheta, quod superbierint opibus, quae tamen erant testimonia favoris Dei. Ergo *posuit*, inquit, *et decus ornamenti, posuit ad superbiam*. Sequitur, *et imagines abominationum suarum et spurcitiarum suarum*, vel idolorum suorum. Sic enim vocant interdum Hebraei idola: *fecerunt ex illo*. Hic *וְנָא* accipitur loco *וְ*, ut saepe alias: et ita materiam designat. Dicit igitur Iudaeos *fecisse imagines suas*, quae totidem abominationes erant coram Deo *ex auro et argento*. Haec secunda fuit profanatio donorum Dei, prior fuit in superbia, quum Iudaei inebriati copia rerum omnium coeperunt inolescere contra Deum: ita profanarunt decus quo fuerant ornati. Sed accessit etiam altera pollutio, nempe quod conflagrant sibi idola ex auro et argento, et obtulerunt etiam dona et sacrificia: quemadmodum Deus apud Hoseam (2, 8) conqueritur, quod converterint quidquid in ipsos contulerat ad impios cultus, Dederam, inquit, frumentum meum, et vinum et oleum. Atqui ornarunt sua idola: haec fuit scilicet gratiarum actio, quod excacati mea liberalitate idolis suis sacrificia obtulerunt ex frumento meo, et oleo et vino. Qua de re uberius disserteret Ezechiel cap. 16. Sed nunc dicit, *fecisse imagines abominationum ex illa gloria qua ipsos insignierat*. Et in fine versus confirmat quod nuper vidimus, *propterea, inquit, dabo ipsum*, hoc est decus illud *dabo*, vel *ponam ipsis in proiectionem*. Videmus repeti eandem sententiam quam ante posuerat: sed commemorat hic rationes cur in die excaecitiae Dei pro nihilo ducturi sint aurum et argentum Iudaei, quoniam scilicet indigne contaminarunt haec Dei dona, in quibus gratia eius et paternus favor fulgebat. *Ponam igitur, inquit, in proiectionem aurum, vel decus*: dixerat ante prorsus idem, sed nondum expressa fuerat ratio vindictae Dei. Sequitur,

21. *Et ponam ipsum (vel tradam) in manum alienorum ad direptionem, et impiorum terrae ad spoliationem: et profanabunt ipsum.*

Quod ad sanctuarium haec etiam verba torquent interpretes, dixi mihi non probari. Ego igitur non dubito prophetam adhuc de populo loqui. Mutavit quidem in superiore versu numerum, sed initio loquutus fuerat numero singulari, nunc iterum redit ad numerum singularem et populum designat.

Ponam igitur ipsum in manum alienorum. Hoc gravius fuit quam si oppressi fuissent tyrannide aliqua domestica, nec dubito quin per alienos propheta significet gentes remotas et barbaras: quemadmodum scimus eos quibuscum nulla fuit nobis communicatio magis et atrocius saevire. Primum igitur dicit, *fore servos alienorum*: adiungit *impios terrae*: significat hostes eorum fore crudeles et sceleratos, ita ut nulla ab ipsis speranda sit misericordia vel aequitas. Summa est, vindictam Dei fore terribilem, ubi diu sustinuerit iniquitates populi. Hinc autem colligimus impios et sceleratos homines Dei esse flagella, et regi eius arbitrio et manu. Quum ita sit, colligimus Deum ita per ipsos operari, ut tamen purus sit ab omni culpa societate: quia sic exercet per eos sua iudicia, ut in illis appareat irreprehensibilis: ipsi autem merito damnentur, quia tantum rapit eos vel sua avaritia, vel ambitio, vel aliae libidines. *Dabo igitur ipsos in manum alienorum in spoliationem*: deinde, *impiis terrae in direptionem: et ipsum profanabunt*. Hoc forte verbo adducti sunt interpretes, ut verum hunc de sanctuario acciperent. Sed scimus etiam *וְנָא* accipi alio sensu pro occidere. Posset igitur exponi hoc verbum, quod passim fiet trucidatio populi: quia hostes non contenti praeda et spoliis etiam iugulabant suos captivos, ubi potiti fuerint victoria. Sed retineo libenter verbum profanandi, quod tantundem valet ac vilipendere: quia videtur mihi alludere propheta ad promiscuum abusum, ubi scilicet non respicimus quorsum res nobis sint destinatae, sed temere et sine delectu per contemptum, imo per ludibrium ipsas dissipamus. Significat igitur tantam fore insolentiam hostium, ut prodigant ac dilapidant non modo substantiam populi, sed etiam homines ipsos. Quamquam potest etiam hoc referri ad ipsam substantiam. Dicitur enim latro hominem praedari quum aufert quidquid habet, et nudum relinquit: hoc sensu etiam commode exponere licebit quod nunc dicit propheta. Sed simplex illa expositio mihi sufficit, quod promiscue populum ita dissipabit, ut nullum sit discrimen. Sequitur,

22. *Et avertam faciem meam ab ipsis, et profanabunt absconditum meum: et ingredientur in illud perruptores (aut vastatores), et profanabunt illud.*

Quantum ad principium versus nulla est ambiguitas. Deus enim pronuntiat Iudaeos miseros fore, *quia ab ipsis faciem suam avertet*. Nam in eo sita erat eorum felicitas, ut Deus, sicuti fuerat pollicitus, curam haberet ipsorum salutis. Quamdiu ergo dignatus est Deus ipsos respicere, fuit illis certa salus, ita ut non esset quidquam periculi metendum. Sed ubi curam ipsorum abiecit, expositi fue-

runt miseri ad omnes calamitates: ideo etiam dicuntur fuisse nudati omni praesidio, ubi se a Deo alienarunt. Hoc igitur unum est. Iam quod sequitur etiam interpretes exponunt de sanctuario: neque ego tantopere repugno, si cui probetur hic sensus: ego tamen latius accipio. Deus enim, meo iudicio, *absconditum suum nominat* terram quae salva fuerat eius protectione. Dicit enim se habuisse alas extensas, quibus populum quodammodo occultaret (Exod. 19, 4). Et David precatur ut Deus ipsum recipiat in absconditum tabernaculi sui (Psalm 27, 5). Quoniam ergo protegebatur Dei virtute populus, merito terra vocatur *Dei absconditum* quasi asylum: et proprie ita vertere licebit. *Profanabunt* igitur *asylum meum vastatores, quia ingredientur illuc, et profanabunt*, repetit idem verbum. Qui accipiunt de sanctuario, restringunt ad sanctum sanctorum. Sic enim vocabant adytum vel oraculum, unde responsa dabantur: et oraculum etiam vocarunt non ab orando, sed quia illic sciscitabantur de rebus arcanis. Sed illud quemadmodum dixi videtur mihi coactum. Ego quidem non rixabor, sed ostendo quid mihi magis placeat. Summa est, quamvis Deus pepercerit longo tempore Iudaeis, imo habuerit ipsos quasi absconditos sub alis suis, et terra ipsorum fuerit quasi sacrum asylum, quoniam reconditi erant, ut nullas ab hostibus extraneis noxas sentirent: hoc tandem nihil illis profuturum, quia Deus diruet omnes macerias, et dabit facilem aditum hostibus, ut perrumpant, deinde profanent ac permisceant omnia. Sequitur,

23. *Fac catenam: quia terra repleta est iudicio sanguinum, et urbs repleta est violentia.*

Quod iubetur propheta catenam fabricare referunt interpretes ad captivitatem. Seimus enim captivos solere catenis et compedibus vinciri, vel manicis. Exponunt igitur Deum minari exsilium populo. Sed videtur potius alludere spiritus ad reos, qui causam dicunt ex vinculis. Lascivierant enim diu Iudaei in suis vitiis, et impunitas multum illis audaciae attulerat. Iam propheta dicit venisse tempus, quo trahendi sint ad Dei tribunal, ac illic tractandi summo iure tanquam malefici. Quoniam ergo reos catenis ligabant, ut ignominiose causam dicerent, reos dico, qui iam erant quasi semidamnati: ideo propheta iubetur *catenam conficere*, ut non modo citetur populus ad reddendam scelerum rationem, sed etiam trahatur velit nolit ad iudicium Dei. Et se ipsum explicat quum dicit, *quoniam terra repleta est iudicio sanguinum. Iudicium sanguinum* vocant Hebraei materiam mortis, quum scilicet capitalis est causa, et reus ita convictus est, ut non possit ultimam poenam effugere, sicuti causa sanguinis vocatur quodlibet iudicium capitale. Di-

cit igitur, *terram esse repletam iudicio sanguinum*, hoc et obnoxiam esse tot sceleribus, ut non possit effugere ultimam vindictam. Et postea adiungit *urbem*, quae saltem debebat etiam in communi terrae corruptela aliquid puritatis retinere: sed dicit *urbem quoque repletam esse violentia*. Sub qua voce haud dubie complectitur omnes iniustas oppressiones, rapinas, direptiones, illicitos quaestus, latrocinia, et quidquid pugnat cum iustitia et aequitate. Summa est, impietatem populi et scelera usque ad cumulum pervenisse, ut iam non sint Deo tolerabiles: ideoque Deum conscendere tribunal, ut de ipsis poenam exigat: et huc pertinet catena de qua loquitur. Sequitur,

24. *Et venire faciam improbos gentium (hoc est, qui mali sunt et perversi inter gentes), et possidebunt domos eorum: et cessare faciam superbiam fortium, et polluentur sanctuaria ipsorum.*

Repetit quod dixerat, venturos scilicet hostes, qui ministri forent Dei vindictae. Ac rursum discimus ex hoc loco, etiam impios manu Dei et arcana directione impelli, ut digitum non moveant, nisi pro ipsius arbitrio. Dixerat prius se daturum Iudaeos in manum alienorum: quid autem nunc? *Venire faciam*, inquit, quasi illis manum porrigeret: et ipsos adduceret. Videmus ergo ut Deus impios habeat quasi conductitios ad exsequenda sua iudicia. Sed tenendum est discrimen quod nuper posui. Sic enim Deus per ipsos operatur, ut nihil tamen habeat cum ipsis commune. Nam ipsi feruntur pravo affectu: Deus autem habet mirificam rationem, et nobis incomprehensibilem, qua ipsos huc et illuc impellit: ut tamen se interea non involvat ulla culpa societate. Vocat autem *perversos gentium*, ut sciant Iudaei adesse ultimam cladem, quia negotium erit cum hostibus crudelissimis. Dicit *possidebunt domos eorum*, et quia superbia populi videri poterat quoddam obstaculum, ne Deus poenam exigeret quam meriti erant: ideo adiungit *cessare faciam superbiam potentum*, inquit. Quamdiu enim turgebant Iudaei fastu et confidentia, non potuit propheta apud eos quidquam proficere. Ergo dicit Deum facturum ut cesset ille fastus, quo frustra inflati erant, quantisper illos Deus sustinuit, vel toleravit. Tandem adiungit, *polluentur eorum sanctuaria*. Hic locus confirmat quam ante probavi sententiam. Loquitur enim Ezechiel quasi de re nova, quod *sanctuaria polluentur*. Hic enim detrahit illis vanam spem, qua se fallebant quum iactarent se habitare sub tutela Dei, eo quod templum ipsos et urbem protegeret. Ieremias illis exprobrat (7, 4), quod confidant in verbis mendacii, dum praedicant se habere templum Domini, templum Domini, templum Domini: non tam aperte loquitur

propheta noster, sed haud dubie ostendit fallacem esse illam securitatem, dum templum opponunt ipsi Deo: quasi vero templum esset clypeus ad repellendam eius vindictam. Habitabat quidem Deus in templo, sed haec conditio fuerat addita, ut pure illic invocaretur. Quum autem pollutum fuit templum, Deus ab ipso recessit, ut postea videbimus. Hac ratione propheta dicit *venturos hostes qui polluant et contaminent sanctuaria populi*. Hactenus ergo non loquutus est de templo, sed iam adiungit *templum*, ne temere Iudaei obtendant Dei nomen, ac si tenerent ipsum sibi affixum. Sequitur,

25. *Excidium venit, et quaerent pacem, et non* (hoc est, et nulla erit pax).

Confirmat eandem doctrinam. Dicit ergo *excidium venisse*. Iam adiungit *nullam fore pacem*. Haec confirmatio non fuit supervacua. Semper enim tergiversando sperant homines se aliquid proficere: ita captant latebras quum Deus protrahit ipsos in lucem. Deinde fingunt sibi multas spes salutis, ubi Deus tenet quasi constrictos. Quoniam ergo homines ita sunt lubrici, et captando effugia videntur sibi Deum et eius iudicia eludere, propheta dicit, quantumvis quaerant pacem, nullam ipsis fore, nempe ut non dubitent de excidio vel excisione, cuius meminit. Sequitur,

26. *Calamitas super calamitatem veniet, et rumor super rumorem erit: et quaerent visionem a propheta* (vel eo quod non sit propheta), *et lex transibit* (id est, evanescet) *a sacerdote, et consilium a senibus*.

Hic pluribus verbis explicat propheta qualis futura sit clades, cuius ante fuit praeco. Et iterum excutit Iudaeis omnem materiam spei, et ostendit frustra eos huc vel illuc circumspecturos, quia Deus omni auxilio ipsos destituet. Haec est summa. Ideo dicit *calamitates venturas*, et quidem ut aliae alias sequantur. Hoc modo admonet Iudaeos frustra securitatem captare, ac si unius mali exitu iam defuncti essent. Nam impii simul ac Deus manum suam retrahit videntur sibi elapsi ex omni molestia: et ideo Deum securius spernunt. Nam fingunt quodammodo cum ipso esse transactionem: quemadmodum si debitor summulam persolverit suo creditori, ubi obtinuit relaxationem, securus est: ita etiam reprobis obdurescunt ubi Deus aliquas inducias ipsis concedit. Putant enim se cum ipso habere pactum, ne amplius ipsis sit molestus. Propheta autem denuntiat tantam fore congeriem malorum *ut calamitas una habeat multas comites*, quia non desinet Deus mala malis addere. Adiungit, *rumor super rumorem*. Hoc refertur ad materiam

trepidationis, ubi scilicet vulgantur rumores de bellis, de crudelitate hostium. Quum ergo Iudaei surdi essent et stupidi, propheta denuntiat Deum fore continuum in exercendis vindictis, ut calamitas una sit duntaxat praeludium alterius, donec centies perierint potius quam ut Deus ipsos elabi impune sinat. Postea adiungit, *quaerent visionem*. Hic ostendit propheta rursus nudatum iri Iudaeos omni auxilio. Etsi enim Deum audacter spernebant, scimus tamen improbe abusos fuisse eius nomine. Nam sic exuerant omnem verecundiam, ut non dubitarent Deum et omnia eius dona habere ludibrio. Ultimum ergo in malis refugium erat *quaerere visionem*, hoc est sciscitari quidam facturus esset Deus. Ideo dicit, *quaerent visionem a propheta*. Videtur mihi asperior esse loquutio, *quod quaerent a propheta visionem*, quia nihil subiicitur nisi de sacerdote et de senibus. Interdum ubi verbis coniungitur accipitur negative: nescio an possit ferre linguae proprietates, ut dicamus *quaerent visionem nec erit propheta*. Et tamen tunc sensus melius fluere, si negaret Ezechiel fore ullos prophetas. Nam hoc est signum derelictionis, ubi non occurrit ulla consolatio, quae nos in malis sublevet. Ideo ecclesia in Psalmo (74, 9) conqueritur se redactam in ultimas angustias, quod nullus propheta appareat, Signa nostra non videmus, nec est inter nos propheta. Et certe hoc voluit Ezechiel frustra quaesituros esse prophetam Iudaeos, quia Deus auferet ab ipsis donum illud. Quantum igitur ad rem spectat, nulla est ambiguitas, sed loquutio, ut dixi, paulo est obscurior. Summa est, quum putent Deum sibi esse adstrictum, ut nunquam destituat eos visionibus, quae in solatium sint paratae, hoc iam bono spoliatum iri: et quum destituti fuerint, nihil ipsis restare, nisi illam excidionem, de qua loquutus est. Reliqua differemus in crastinum.

Coepimus heri exponere sententiam prophetae, ubi denuntiabat Iudaeis quod minime timebant, venturum scilicet tempus, quo Deus prophetis ipsos destitueret. Quoniam autem solitus fuerat Deus populum illum regere per consiliarios, et sacerdotes, et prophetas: ideo dicit *perituum esse consilium a senioribus, et a sacerdotibus legem*. Quantum ad prophetas spectat, dicit frustra Iudaeos sciscitatu-ros ab illis quoniam sit Dei voluntas. Summa est, quum Deus semper populum illum gubernasset, fore miseram dissipationem, quia nulla amplius doctrina fulgebit, sed erunt demersi in tenebris ignorantiae. Haec autem gravissima fuit comminatio, quia in extremis malis non vulgare tamen est solatium, ubi Dominus verbo suo nobis affulget. Hinc enim erigimur ad patientiam: deinde mitigantur dolores quum gustamus spem aliquam veniae, et Deus testatur se nobis fore propitium. Ubi

autem haec consolatio ablata est, facile est obrui minimis quibusque malis. In afflictionibus profundissimis tanquam in vasto mari Deus tamen nos verbo suo sustentat: et quamdiu superest nobis doctrina, habemus quasi tabulam naufragii quae nos in portum usque adducat. Sed ubi Deus nusquam apparet, levissima tentatio potest nos obruere tanquam profundissima abyssus. Itaque fuit hoc signum horribilis Dei vindictae, dum exstinctum fuit apud Iudaeos prophetiae donum, et sacerdotes ac seniores nihil habuerunt consilii. Scimus tamen quam magnifice iactaverint se pollere sapientia. Nam dum Ieremias illos increpabat cap. 18, videmus ut in ipsum insurrexerint, freti hac fiducia, quod lex non posset transire a sacerdotibus, nec a sapientibus vel consiliariis prudentia, et visio aut sermo a prophetis. Venite cogitemus contra Ieremiam, et percutiamus eum lingua. Neque enim peribit consilium, etc. Illic diabolico furore periti audent cristas erigere adversus Deum, et audacter quod Deus hic se ipsis ablaturum denuntiat sibi arrogant. Fieri non potest quin visio resideat penes prophetas, et doctrina legis penes sacerdotes. Atqui videmus ut Deus everterit perversam illam iactantiam, ubi denuntiat nullum fore consilium senibus, nullam legis doctrinam sacerdotibus, et nullam visionem prophetis. Et hinc etiam colligimus papistas hodie refelli eodem argumento. Nam quibus armis instructi tam superbe ferociunt adversus clarum et certam doctrinam legis et evangelii? Nempe quia sunt ecclesia repraesentativa, quasi Deo aperte obstreperent, fieri non posse ut pereat doctrina a sacerdotibus. Taceo quod ipsorum sacerdotium a Deo non est: quandoquidem creantur sacerdotes ad Christum mactandum, et id absque ullo mandato. Sed ut demus esse ordinarios ecclesiae pastores, quid tamen illis conducit titulus ille, quum Deus spoliaverit omni luce doctrinae sacerdotes leviticos, qui tamen ab ipso creati erant, et non hominum suffragiis. Discamus itaque ex hoc loco donum prophetiae et omnem doctrinam singulare esse Dei donum: discamus etiam auferri donum illud, ubi Deus poenas vult exigere de hominum ingratitude. Nam si doctrina minus quam deceat reverenter excipitur, et contemnitur Deus ipse, ut saepe fieri solet, abiicit homines in tenebras, et facit ut tanquam caeci errent, neque illis affluat ulla scintilla. Ubi etiam sacerdotes ipsi obliviscuntur sui muneris, infatuat ipsos Deus: quemadmodum videmus factum fuisse in papatu. Nihil illis bestiis magis pudendum: et tamen vendicant sibi spiritum revelationis. Sed Deus rependit illis iustam mercedem suae insaniae, quod scilicet tyrannice dominati fuerint, et ita abusi perperam sacro nomine pastorum: deinde quod sua figmenta permiscuerint legi et evangelio, atque ita corruperint omnem

doctrinae puritatem suis commentis, Deus ergo ultus est illam superbiam, quemadmodum videmus. Ubi autem Deus per servos suos viam nobis ostendit, et coelesti doctrina praelucet, ne tanquam caeci erremus in tenebris: sciamus non spernendum esse hunc inaestimabilem thesaurum, ne unquam ipso spoliemur. Sequitur,

27. *Rex lugebit, et princeps induetur desolatione (aut vastitate): et manus populi terrae turbabuntur: secundum vias ipsorum faciam eis, et pro iudiciis ipsorum iudicabo ipsos, et cognoscent quod ego Iehovah.*

Hoc versu propheta Dei vindictam affirmat communem fore, ita ut grassetur contra summos et infimos. Incipit a rege, deinde ad consiliarios descendit, tandem comprehendit totum populum. *Rex lugebit*, inquit. Atqui eius est alios animare, deinde remedium afferre omnibus malis. Ubi autem nihil residuum sit regi praeter luctum et dolorem, signum est desperationis. Metaphorice vestem desolationis tribuit proceribus. Scimus enim duplicem esse vestis usum, quia munimur indumento ad frigus arcendum: deinde tegimus quod in nobis probrosum est. Ex opposito propheta dicit probrum fore illis instar vestimenti, nempe proceribus: tandem ad promiscuum vulgus descendit. Rationem simul assignat, *ego*, inquit, *secundum vias ipsorum faciam ipsis*. Et hic accipitur causaliter, *pro viis ipsorum ergo faciam ipsis*. Et eodem sensu adiungit, *in iudiciis ipsorum iudicabo vos*. Nomen iudicii improprie hic accipitur, et catachresticòs. Nam iudicium tantundem valet ac rectitudo: sed transferretur saepe ad corruptelas: perinde est ac si diceret, sentient me iustum esse iudicem, quia ulciscar eorum scelera. Ergo *iudicia eorum* intelligit perversos abusus, et comprehendit non modo superstitiones, sed etiam iniquitates quaslibet. His autem verbis significat Deus se quum tam severe puniet Iudaeos, non fore tamen crudelem, quia digni sint tali mercede. Sequitur in proxima visione confirmatio. Est quidem visio separata: sed ubi propheta breviter Dei nomine asseruit iustas fore poenas, quae Iudaeis infligentur: hanc doctrinam confirmat visione quae sequitur, quod scilicet correptus fuerit spiritu Dei, et translatus Hierosolymam, ubi vidit templum refertum variis abominationibus: quia nullus angulus erat, quem non foedassent, et violassent suis idolis. Sed veniamus ad verba.

CAPUT VIII.

1. *Et fuit anno sexto, mense sexto, die quinto mensis, ego sedebam (ad verbum sedens) domi meae, et seniores Iehudah sedentes coram facie mea. Et cecidit super me illic manus dominatoris Iehovae.*

Non dubium est quin hic narretur prophetica visio. Neque enim propheta Hierosolymam devectus est, nec locum mutavit: neque etiam fuerunt apud ipsum seniores Iehudah: sed visus est sibi abripi a Dei spiritu, ut cerneret pollutiones quibus templum Iudaei profanaverant. Dicit autem *se domi fuisse: quum oblata haec fuit visio*: et tamen fieri potest ut in agro ambulaverit. Non igitur iam narrat rem gestam, sed simpliciter docet quomodo apparuerit Deus, et adiungit circumstantias. Per *seniores enim Iehudah* non intelligo captivos, sed qui habitabant tunc Hierosolymae, nempe ut testes essent huius prophetiae: atque ita erepta illis fuit omnis excusatio, et erroris praetextus. Tempus etiam exprimit, quo haec visio fuit oblata, nempe *annum sextum*, quem numerat ab exilio Iechoniae, sicuti visum fuit capite primo. Interfuit ergo annus unus et duo menses inter primam visionem quae tunc exposita fuit, et hanc quae nunc tractanda est. Quum ergo elapsi essent quatuordecim menses, quum apparuit Deus prophetae suo. Haec temporis circumstantia minime supervacua est. Nam hinc apparet quanta fuerit populi obstinatio. Propheta quemadmodum dixi, annos numerat ab exilio regis. Solebant autem a iubilaeo annos numerare: nunc autem renovat luctum cladis illius, quum rex ignominiose tractus fuit tanquam vile mancipium, et serviliter fuit vexatus apud hostes. Quum ergo propheta hac annorum supputatione humiliet Iudaeos, hinc apparet quam indomabilis fuerit eorum pervicacia, quod non resipuerint tam duriter castigati. Sed videbimus fuisse correptos prodigioso furore, ut abiecto Dei cultu coacervarent undique novas idololatrias, et templum inficerent suis abominationibus. Vidimus apud Ieremiam in urbe ipsa Ierusalem et in templo fuisse eversum Dei cultum. Nam libabant opificio coeli, ubi alii vertunt reginam: sed exposuimus locos illos debere intelligi de omnibus stellis. Quum ergo suffitum facerent opificio coeli, deinde hinc inde accerserent sibi idola, et polluerent se omnium gentium superstitionibus: ostendit propheta noster adeo non fuisse tactos ullo sensu poenarum, ut in deterius prolapsi sint ex quo Deus coepit manum suam contra ipsos exserere. Perinde enim erat ac si e coelo vindicem se ostenderet illarum superstitionum. Habemus ergo causam cur propheta annos hic designet, et menses,

Calvini opera. Vol. XL

et diem ipsum quintum mensis, nempe ut Iudaei magis convicti teneantur suae pertinaciae, quod nullis poenis revocati fuerint in viam, sed luctati fuerint diabolica sua obstinatione contra Deum. Dicit *manum Dei cecidisse*. Per *manum* non simpliciter intelligo prophetiam, ut alii, sed virtutem. Videtur enim nimis restrictus esse sensus ille, quod ceciderit prophetia: deinde loquutio ipsa friget. Atqui de potentia Dei hoc convenienter dicitur. Perinde igitur est ac si profiteretur se non afferre quidquam suum, quia exuerit quodammodo hominem dum potentia Dei in ipso regnavit. Opponitur itaque haec virtus Dei omnibus humanis facultatibus. Sequitur,

2. *Et adspexi, et ecce similitudo (vel imago) tanquam aspectus ignis: ab aspectu lumborum infra, ignis: et a lumbis eius sursum tanquam aspectus splendoris, tanquam figura Chasmal (vel electri).*

Alii vertunt angelum, sed perperam meo iudicio. Nam *וַיֵּרָא* proprie significat colorem: et ego refutavi iam errorem illum primo capite: qualis fuerit color Chasmal mihi non constat, ideo sequor receptam sententiam, nempe fuisse aliquid simile electro. Iam dicit propheta *se vidisse similitudinem*, vel imaginem compositam ex duabus partibus. Nam *a lumbis infra erat quasi ignis: supra autem erat splendor*. Per vocem *דמות* non dubito quin significet hominis imaginem. Apparuit igitur Deus servo suo sub aliqua imagine: nec displicet fuisse figuram hominis, quia si alia fuisset figura, haud dubie propheta non tacuisset. Iam autem vidimus Deum induisse hominis formam: et ita se repraesentavit in persona unigeniti filii sui, ut dictum fuit, et videbimus rursum capite decimo. Haec igitur similitudo est de qua propheta loquitur: sed utitur hac voce consulto, ut sciamus non fuisse verum et solidum, vel substantiale quod vocant corpus. Quod ergo propheta adspexit figuram vel similitudinem, hoc factum fuit duntaxat nuda visione, non quod Deus tunc corpus induerit: et de hac re etiam fusius disserui cap. 1: et paulo post aliquid rursus perstringam. Iam quod dicit *partem alteram figurae fuisse igneam*, in altera autem *fuisse aspectum splendoris* videtur hic exprimere quid sperare debeant Iudaei, ubi tandem cognoverint Deum propinquum ■ quo putabant se longissime abesse, nempe quum tam audacter legem eius, et omnes prophetias contemnerent. Quantum ad splendorem spectat, significatur Dei maiestas, et incomprehensibilis gloria. Nam si splendor solis oculos nostros perstringit, quid fiet si conemur penetrare usque ad immensum illud lumen, cuius sol vix exigua est scintilla? Quum ergo dicit Ezechiel *in similitudine fuisse splendorem supra lumbos*, haud dubie ostendit quam

formidabilis debeat nobis esse Dei maiestas. Habitat enim Deus lucem, sed inaccessam, ut dicit apostolus (1. Tim. 6, 16). *Infra autem dicit fuisse speciem ignis, nempe quia minime expectandum erat, dum quidquam laetitiae perciperent Iudaei ex Dei praesentia.* Scimus quidem hypocritas semper Dei nomine temere gloriari, sicuti exprobrat illis Amos: Quorsum vobis dies Domini? Dies ille tenebrae, et non lux (Amos 5, 18). Nam iactabant in suis miseriis Deum fore exorabilem, nec fieri posse, quin illis opitularetur: quia susceperat illos in suam tutelam. Propheta refellit hanc arrogantiam, et dicit diem Domini fore tenebras. Sic etiam hoc loco apparuit Deus in specie ignis versus terram, nempe ut Iudaei contremiscerent quum viderent vindictam Dei accensam, quae ipsos consumeret. Ergo in splendore ostensa fuit Dei maiestas, quae prophetam et omnes pios humiliaret, ut reverenter exciperent visionem: in igne vero ostensa fuit Dei vindicta, ne Iudaei amplius clypeum sibi facerent ex Dei nomine, quod falso et fallaciter obtendebant. Iam sequitur,

3. *Et misit similitudinem manus, et sustulit me in cincinno capitis mei: et erexit (extulit) me spiritus inter terram et inter coelum: et adduxit me Hierosolymam in visionibus Dei, ad ostium portae interioris, quae respicit aquilonem: ubi illic sedes idoli zeli zelare facientis.*

Iam narrat propheta se fuisse transvectum Hierosolymam, ut illic conspiceret foedas superstitiones, quibus templum inquinaverant Iudaei. Primo autem dicit *emissam fuisse similitudinem manus.* Unde iterum colligimus non fuisse corpus solidum, vel substantiale, quod viderat propheta: sed fuisse duntaxat oblatam figuram quae symbolum esset praesentiae Dei. Hoc quantum ad nomen similitudinis, vel figurae. Non fuit igitur vera manus, quae prophetam arripuit per cincinnos, vel capillos capitis, sed fuit manus similitudo: et ideo subiicit *in visionibus Dei id esse factum.* Dicit quidem se devectum fuisse inter coelum et terram: sed ne quis imaginetur re ipsa id fuisse impletum, se ipsum explicat, *In visionibus Dei,* inquit. Per *visiones Dei* intelligit revelationem, quae careret omni dubitatione. Subest enim tacita antithesis inter istas Dei revelationes, et inter spectra, quae saepe hominum sensus decipiunt. Qui visiones Dei simpliciter interpretantur prophetiam, extenuant quod emphatice voluit exprimere propheta. Qui autem nomen Dei existimant positum epitheti loco (ut divinum appellant Hebraei quidquid praeclarum est), illi etiam discedunt a genuino prophetae sensu. Non dubium ergo est quin *visiones Dei* opponat omnibus spectris. Satan enim, quemadmodum sci-

mus, deludit sensus hominum suis praestigiis, et habet miras artes quibus incredulos fascinet. Contingit etiam interdum filios Dei hallucinari. Ergo propheta, ut omni dubitatione eximat suam doctrinam, dicit *se fuisse devectum Hierosolymam in visionibus Dei.* Iam adiungit, *se fuisse delatum ad ostium portae septemtrionalis.* Scimus fuisse plures portas atrii, quo commodior esset populi ingressus. Nam si una tantum omnibus porta fuisset aperta, tumultuati fuissent, ut fieri solet in multitudine. Atrium igitur habuit portam orientalem, habuit septemtrionalem: deinde habuit alias portas, quae darent facilem aditum populo, atque etiam ipsis sacerdotibus. Habebant quidem sacerdotes atrium interius, quod distinctum erat: sed quum hostias offerrent in altari, oportuit ipsos misceri populo. Haec igitur ratio fuit cur atrium distinctum fuerit in plures portas. Dicit nunc propheta *se delatum fuisse ad ostium portae,* ita ut non statim penetraverit in partem secretiorem aedis: sed visus est sibi stare ante fores, donec admonuit Deus quid intus fieret. Dicit *illic fuisse sedem idoli.* Quodnam fuerit idolum nescitur, nisi quod propheta docet fuisse abominabile. Vocat primo *idolum zeli,* deinde adiungit participium, *quod provocaverit Deum ad zelotypiam.* Etsi autem tam nomen quam verbum sumitur saepe in malam partem, Deus tamen affectum zelotypiae in se transfert, et hac ratione dicit Deuter. 32 (v. 21), Provocarunt me: illic est zelare me fecerunt in non Deo, ego etiam zelare ipsos faciam. Alludit ad zelotypiam mariti et uxoris. Nam si mulier se prostituat, maritus ardet indignatione, et ille est flagrantissimus affectus iracundiae. Sic etiam uxor vicissim ubi cognoscit maritum suum esse adulterum, abripitur quadam intemperie et excessu. Deus ergo ut ostendat quanti aestimat suam gloriam et cultum, comparat se homini zelotypo, ubi desciscimus ad idololatrias, et cultus adulterinos. Hoc sensu idolum quod erat in vestibulo vel introitu atrii, vocatur *idolum zeli, et idolum quod zelare facit.* Quanquam possemus etiam vertere, erat sedes idoli zelo zelare facientis, ut nomen קנאה sumatur in casu ablativo. Dicitur ergo idolum illud provocasse ad zelotypiam, quod scilicet Iudaei erecto illo idolo quodammodo calcassent Deum pedibus, vel saltem conati fuissent prosternere eius gloriam. Iam sequitur,

4. *Et ecce illic gloria Dei Israel, secundum visionem quam videram in planitie* (proprie tamen est vallis בקעה, quia deducitur a scindendo. Nam vallis interposita videtur montes abrumpere, qui alioqui continuo tractu essent coniuncti. Sed capitur etiam generaliter pro planitie qualibet: et prima visio oblata fuit prophetae prope fluvium Chebar, ubi nulli erant montes).

Iam tantum dicit *se vidisse gloriam Dei, sicuti eam prius adspexerat prope ripam fluminis*. Fuit hoc quasi sigillum prophetiae. Oportuit enim sanctum virum ita confirmari, ut intrepide sustineret furiosam populi audaciam, deinde obstinationem. Certandum igitur erat cum duris capitibus: ideo non frustra Deus ipsum armavit: et in hunc finem iterum oblata fuit nova visio. Sciebat illam esse gloriam Dei. Ergo perinde est ac si rursus certior fieret, totam hanc actionem divinitus regi, nihil esse humanum nihil commentitium, nihil etiam fallax aut ambiguum. Sequitur,

5. *Et dixit ad me, Fili hominis, tolle agedum oculos tuos ad viam septemtrionis: et sustuli oculos meos ad viam septemtrionis: et ecce a septemtrione ad portam altaris idolum illud zeli in introitu.*

Hic una templi profanatio ostenditur prophetae, quod scilicet in vestibulo atri prope altare erectum esset idolum. Continget interdum vitari cultum Dei, sed leviter, ut corruptela vix appareat. Atqui propheta dum repetit idolum illud fuisse zeli, significat fuisse crassam turpitudinem spectaculi illius et pudendam, ita ut nullo colore possent obtegere suam impietatem, postquam ita palam et ex professo desciverant a lege Dei. Sed quum iubetur oculos attollere ad viam septemtrionis, hoc etiam ad confirmationem doctrinae valet. Nam si sponte illuc oculos vertisset propheta, levior fuisset adspectus: ubi autem Deus expresso mandato eius oculos dirigit, plus gravitatis habuit obiurgatio, quae postea sequitur. Haec igitur ratio est cur propheta non sponte coniecerit oculos suos versus idolum quod facere poterat, sed fuerit a Deo admonitus. Interea apparet quanta docilitate paruerit Dei mandato. Coniunctim haec duo ponit, quod *iussus fuerit oculos attollere, et statim extulerit*. Videmus ergo fuisse Dei imperio ita morigerum, ut non fuerit cunctatus, quin statim obtemperaret. Dicit idolum illud fuisse prope portam altaris: qua circumstantia exaggerat crimen. Si enim idolum fuisset erectum in remoto aliquo angulo, erat quidem sacrilegium intolerabile: sed plus verecundiae ostendissent Iudaei. Ubi autem coram altari erigunt idolum, perinde est ac si conspuerent in faciem Dei. Si mulier impudica cursitet post suum adulterum, maritus quidem iuste offendet: verum si ut stomachum moveat marito adducat adulterum, et lasciviat sub oculis mariti, et sese prostituat ad omnia flagitia: haec certe tam proterva libido minime ferri poterit. Atqui talis fuit populi audacia, quum erectum fuit idolum prope portam altaris, perinde ac si Deum in suo solio vellent deicere, et contaminare ipsum altare conspectu idoli. Sequitur,

6. *Et dixit ad me, Fili hominis, an tu vidisti quod isti faciunt? abominationes magnas, quas domus Israel faciunt (hoc est perpetrant) illic, ut procul recedam a sanctuario meo? et adhuc converte te (id est, convertere), et videbis abominationes magnas.*

Iam conqueritur Deus cum propheta suo. Et semper notandus est finis, vel reputandum Dei consilium, quia in fine capitis videbimus quam gravem vindictam sumpturus esset Deus de populo. Praevenit ergo obstreperas illas voces, quibus gravabant eum invidia, quum ipsos pro meritis castigaret. Deinde haud dubie voluit exsulis persuasum esse, quod vix concipere poterant, nempe, propinquum esse Hierosolymae excidium. Diximus enim eos qui tracti in captivitatem fuerant sibi displicuisse, et optasse reditum in patriam. Quoniam ergo ipsis conditio visa fuit nimis molesta et gravis, hac ratione voluit Deus illis testatum fieri, instare ultimam cladem urbis Hierosolymae. Hoc autem facit, ubi ostendit quantae abominationes in templo ipso regnent: quia fieri non poterat, quin tandem ultor gloriae et cultus sui Deus appareret. Reliqua in crastinum.

Substituimus heri in ea sententia, ubi Deus prophetam suum interrogat *annon viderit abominationes, quas perpetrabant filii Israel* in ipso templo: quibus verbis non modo servum suum citat testem, sed quodammodo iudicem constituit: ut omnes cognoscant vindictam, quae instabat non modo iustam esse, sed non posse longius differri. Haec igitur ratio est cur Deus prophetam roget *annon viderit abominationes*. Nam si mortalis homo cogitur sententiam proferre, Deus certe qui longe clarius perspicit quam omnes hominum oculi non poterit ignoscere sceleribus, ubi ad tantam obstinationem ventum fuerit, ut nihil proficiat sua patientia. Iam ponitur adverbium loci, quod videtur emphatice poni, quia designat templum, a quo debuerant submoveri omnes sordes et inquinamenta. Quum ergo conqueritur Deus illic patrari abominationes, amplificat scelus populi, quod ne templum quidem purum maneat. Addit ad *recedendum*. Quidam hoc ad populum referunt, et hunc eliciunt sensum: eos qui ita pervertunt cultum Dei recedere a sanctuario, quia nihil illis amplius cum Deo commune est. Sed ego potius de ipso Deo interpretor, quod scilicet migrare cogatur e suo sanctuario, quemadmodum postea videbimus. Nam quum ita suis sacrilegiis templum vitiarent, putabant tamen Deum illic esse inclusum. Iam renuntiat templo, et dicit se relinquere locum illum vacuum et inanem, quia scilicet non sustineat habitare inter foedas illas sordes. Summa est, Deum e templo suo discessurum, quia non vigeat illic integer cultus, quem

praeceperat in lege. Et hic locus notatu dignus est, quia inde colligimus non posse Deum ferre cultus sui profanationem, quin eos relinquat qui suis figmentis ita legem pervertunt, quemadmodum videmus Iudaeos fecisse. Hodie scimus quantopere superbiant papistae cum suis figmentis: sed quo plures fictitious cultus coacervant, eo magis provocant iram Dei. Hinc fit igitur ut frustra glorientur se illum habere in suis templis, quemadmodum existimant. Nam semper fixa manebit haec sententia, Deum non posse habitare in loco profano. Iam nihil aliud locum magis sanctificat, quam obedientia et sinceritas fidei. Ubi ergo homines sua commenta ingerunt, perinde est ac si Deum procul a se abigerent. Haec est summa. Iam addit, *Converte te, et videbis abominationes magnas*. Vertunt alii, maiores: sed quia inde emergeret quaestio cur abominationem quae proxime sequitur maiorem vocet, deinde alias: simpliciter interpretor, prophetam visurum alias abominationes magnas. Postea quidem aliud exprimet. Dicit enim גרלות מאלה מאלה: sed ne illic quidem meo iudicio statuitur comparatio maioris et minoris: גרלות מאלה simpliciter interpretor, praeter istas: et mihi haec simplicitas magis probatur: quia interpretes anxie sudant quomodo ultima abominatio gravior sit quam aliae omnes: quia certe ratio non apparet. Sed nihil opus est nobis accersere has difficultates, quia propheta tantum de magnis abominationibus loquitur. Pergamus,

7. *Et induxit me in portam atrii: et adspexi, et ecce foramen unum in pariete.*

8. *Et dixit ad me, Fili hominis, fode agedum parietem: et fodi in pariete, et ecce porta una.*

9. *Et dixit ad me, Ingredere, et vide abominationes malas, quas ipsi faciunt.*

10. *Et ingressus sum, et adspexi: et ecce omnis similitudo reptilis, et animalis, abominatio, et omnia idola domus Israel, depictum (sed mutatio est numeri, depicta) in pariete circumcirca.*

11. *Et viri septuaginta ex senioribus domus Israel, et Iazanius filius Saphan stabat in medio ipsorum qui stabant coram ipsis (idolis scilicet) et viro (hoc est cuique) thuribulum in manu sua: et densitas nubis suffitus ascendebat.*

Hic iam deducitur propheta in alterum locum, ubi ostenditur aliud genus abominationis. Si in aliquo tantum recessu templi erectum fuisset idolum, iam ferenda non fuisset impietas illa cum sacrilegio coniuncta. Sed ubi omnes templi partes fuerunt contaminatae talibus spurciitiis, hinc colligimus populum fuisse penitus desperatum. Dicit autem propheta *se deductum fuisse in locum secretiorum*, et quum illic foramen esset, iussu Dei se fo-

disse ut fieret ianua, per quam posset ingredi. Hoc tantum de visione debet intelligi. Propheta enim nihil secum attulerat, quo posset parietem ita perfodere: sed quum per rimam duntaxat adspicere liceret abominationem illam occultam, Deus parietem aperuit. Sed videtur sibi propheta manibus suis ianuam facere, qua possit ingredi. Dicit autem *illic depictas fuisse aves, reptilia, et animalia*: deinde adiungit *abominationem, et omnia idola domus Israel*. Videmus non unum duntaxat fuisse idolum, sed magnam turbam. Et certe simul ac negligitur verus Dei cultus, nullum sibi modum statuunt homines: non sunt contenti uno vel altero errore, sed hinc inde coacervant innumera deliria. Sic ergo ab uno idolo prolapsi sunt ad ingentem multitudinem filii Israel. Interea notandum est, idolum illud de quo loquutus est fuisse prae aliis detestabile. Neque enim abs re vocatum fuit *zelotypiae*, quod Deum ad aemulationem accenderet. Probabile igitur est, fuisse idolum illud aliis nobilium, et habitum in maiore pretio et veneratione: quemadmodum increduli habent Deos maiores et minores. Nunc autem propheta refert de idolis vulgaribus, quorum magna erat copia, sed non tantus honor. Dicit autem *partem illam atrii fuisse plenam circumcirca picturis*. Certum quidem est, semper liberum fuisse usum picturae: sed Deus voluit templum suum purum esse ab imaginibus, ne homines talibus illecebris capti statim ad superstitionem deflecterent. Nam si in loco profano cernimus hominem depictum, vel animal, non obrepat animis nostris religio. Omnes enim picturam esse agnoscunt: imo idola ipsa quamdiu sunt in tabernis vel officinis non coluntur. Si taberna pictoris plena sit imaginibus, praetereunt omnes: quod si oblectationem capiant ex adspectu, nullum tamen reverentiae signum exhibent picturis. Verum simul ac pictura translata est in alium locum, consecratio excaecat homines, et rapit ita in stuporem eorum mentes, ut non reputent se nuper vidisse illam imaginem in profana taberna. Haec igitur ratio fuit cur Deus non admiserit ullas picturas in templum suum: et certe ubi locus aliquis consecratus est, fieri non potest quin imago attonitos reddat homines, ac si subesset arcana aliqua divinitas. Quanquam propheta hic non simpliciter dicit parietes fuisse plenos picturis: sed dicit *fuisse abominationem, et idola domus Israel*. Videmus ergo non tantum ornatus causa parietes fuisse ita depictos, se quia populus appeteret omnes deos, quorum nomina sciebat apud gentes profanas celebrari. Iam quod iubetur propheta *parietem perfodere*, hinc colligimus ita sub latebris occultari interdum superstitiones, ut fugiant oculos nostros, etiam ubi eas cernimus. Nam ea est humanae mentis imbecillitas, ut non facile perspiciat quam abominabile sit Dei cultum vitiare. Sic propheta per rimam dun-

taxat conspexit, ita ut non posset iudicium certum facere de illis inquinamentis: ideo iubetur *fodere parietem*, perinde ac si Deus moneret, non sufficere tenuem et obscurum adspectum, sed aperiendam esse ianuam, ut introspeciat et penitus consideret quod aliqui posset sub integumentis illis latere. Iam ubi dicit *se ingressum vidisse omnem similitudinem*, tenendum est memoria quod nuper attigi, nempe hic damnari Iudaeos, quod sibi undique cooptassent innumeram deorum turbam. Fuit illud valde pudendum, colere reptilia, et animalia bruta. In similitudine hominis fuit speciosus color. Nam Graeci qui semper visi sunt sibi prae aliis sapere, et alias omnes gentes barbaras putarunt, tamen decepti fuerunt in idolis, quae referrent humanam imaginem. Sed bovem, canem et asinum pro Deo colere, illud est nimis turpe et crassum. Videmus ergo quam turpiter excaecati fuerint Iudaei, qui Deo permiscuerint bruta animalia cum reptilibus. Porro non mirum est fuisse ita delusos, quia vicina erat Aegyptus, ubi scimus canes et boves pro diis fuisse habitos, felis etiam: imo nullum fuit genus herbae, quod non colerent. Quum ergo Aegyptii imaginati fuerint deitatem tam in reptilibus et animalibus etiam immundis, quam in aliis et cepis, non mirum est si ob viciniam Israelitae tracti fuerint in illas decipulas. Sed quum coelestis doctrina viam illis ostenderet, talis caecitas fuit inexcusabilis, quia non poterant adeo turpiter errare, quin suffocarent, adeoque exstinguerent lumen quod oculis ipsorum propositum erat. Sed videmus quo perrumpat hominum audacia, ubi se non continent sub obsequio doctrinae Dei. Dicit *circumcirca depictas fuisse illas imagines in pariete*, ut iterum confirmet quod diximus: nempe tanta cupiditate flagrasse Iudaeos, ut non relinquerent locum vacuum, quia ab omni parte volebant sibi ante oculos occurrere figuras illas, quae ipsorum superstitionem magis magisque accenderent. Dicit autem, *septuaginta ex senioribus domus Israel fecisse suffitum illis idolis*. Non existimo hic notari septuaginta qui delecti erant populo regendo: non tamen dubito prophetam ad numerum illum alludere. Scimus ab initio septuaginta praefuisse populo, et delectos fuisse ex unaquaque tribu, qui coalescerent in unum. Sed quantum ad praesentem locum spectat, existimo poni numerum septuaginta virorum, quamvis non essent praefecti illi, quos vocabant seniores proprie ob respectum officii, non tantum ob aetatem. Interea tenendum est, prophetam respicere ad ordinem illum, quia ab initio Deus voluerat praefici septuaginta viros, qui gubernacula tenerent. Ita significat propheta populi duces, qui alios consilio regere debuerant, fuisse quasi antesignanos ad vitiandum Dei cultum. Ponit *Iezaniam filium Saphan*, quem probabile est fuisse virum rarae existimatio-

nis. Quum ergo excelleret opinione prudentiae, et simul pietatis, propheta voluit exaggerare flagitium, quod ille quoque inter alios suffitum offerret idolis. Quid enim integrum potuit restare in populo, quum ille qui sanctus vir habitus est ita profanaret se inter alios? Ergo videmus huc tendere prophetam, totum populum a minimo ad maximum usque fuisse adeo corruptum, ut qui erant prae aliis eximii sese ad idololatriam prostituerent. Dicit autem *stetisse coram illis, et fuisse unicuique thuribulum in manu*. Suffitus tunc summae venerationis signum erat: et hoc etiam communi fere usu retentum fuit. Unde sub evangelii exordia, quum impii vellent adigere Christianos ad idololatriam, tantum dabant duo aut tria grana thuris: illud erat defectionis signum: non iuebant flectere genua coram idolis, nec sacrificia offerre, sed tantum adolere pauca grana thuris.* In signum ergo venerationis dicuntur septuaginta viri gestasse thuribula, vel acerras. Adiungit propheta, *et densitas nubis suffitus adscendebat*. Hic subaudio particulam similitudinis. *Suffitus ergo adscendebat tanquam densitas nubis*. Neque enim dubito, quin significet largos, vel potius prodigos fuisse in sua dementia, ut nullis sumptibus parcerent: sicuti idololatrae omnia temere profundunt, ubi abripit eos zeli sui intemperies. Et hoc non fuit satis prudenter consideratum. Propheta igitur dicit non vulgarem fuisse suffitum, sed fuisse quasi densitatem nubis, quum scilicet magna copia thuris proicerent, ut ita pinguior vel uberior esset oblatio: perinde ac si dixisset fuisse intemperantes in suis superstitionibus, ita ut proicerent copiam thuris, et omnes impensas pro nihilo ducerent, modo satisfacerent suis idolis. Nunc sequitur,

12. *Et dixit mihi, An vidisti, fili hominis, quae seniores domus Israel faciunt in tenebris (in caligine), quisque in absconditis (vel penetralibus) imaginationis suae? quia dicunt, Non videt nos Iehovah, deseruit Iehovah terram.*

Iterum Deus servum suum interrogat: diximus quo consilio, nempe ut proferat sententiam tanquam iudex de sua gente: unde melius liqueat, indignos esse omni venia qui ita Deum provocaverant: *vides, inquit, quid faciant seniores? honoris causa hic seniores domus Israel non nominat, sed potius perstringit eorum ingratitude, quod ita alios in societatem impietatis secum traherent. Nam seniores debent aliis viam monstrare. Quum igitur ab illis originem duceret profanatio cultus Dei, inde crevit indignitas, et maiore probro digni fuerunt. Vides, inquit, quid faciant in tenebris? Ego ex hac*

*) Plinii Secundi Epistol. lib. 10, 97. Epist. de Christianis ad Traianum.

voce colligo fuisse locum illum remotum a vulgi conspectu. Nam erant prope atrium multae cellae, et multa cubicula, quemadmodum apud Ieremiam vidimus. Quum ergo haberent proceres illic sua sacella, non mirum est si locus ostensus fuerit prophetae, quem ita inquinaverant suis picturis. Dicit autem eos id facere *in tenebris*, quia habebant arcana sua sacra: quemadmodum etiam apud profanas gentes fuerunt mysteria, quae non patebant nisi certis hominibus, qui fuerant initiati. Quum ergo non promiscue turba illis mysteriis digna censeretur, ideo probabile est etiam apud Iudaeos fuisse locum illum, de quo loquutus est propheta, instar sacelli: quod sibi retinuerant proceres, et qui pollebant aliqua autoritate in populo. Adiungit *quisque in penetralibus*, alii vertunt in cubilibus picturae suae, ego autem metaphorice מִשְׁכָּנִי accipio pro imaginatione, quemadmodum aliis locis etiam sumitur. Proprie significat picturam: sed transfertur etiam ad cogitationes hominum. Ergo quum loquitur de penetralibus vel absconditis, non intelligo cubicula. Etsi non infititur alludere ad recessus qui eos a vulgo segregabant honoris causa. Interim simul perstringit flexuosa et perversa consilia, quae intus fovebant seniores populi. Nam qui existimant se sapere supra vulgus, habent aliquid reconditum, et turgent fastu abscondito: et ideo dicuntur apud Isaiam (29, 15) fodere sibi latebras qui Deo illudunt, dum videntur sibi astuti. Nunc ergo teneamus quo sensu propheta nomet *penetralia imaginationis ipsorum*, nempe quia summae et singularis prudentiae esse ducebant habere tales picturas. Fuit hoc rursus quasi prodigiosum, quum seniores ita sese prolicerent ad foeda inquinamenta. Nam apud gentes profanas nulla religio tenuit duces ipsos populi, et capita. Non reperiemus vel apud Graecos vel apud Latinos quenquam ex praecipuis et primariis gubernatoribus fuisse implicitum erroribus vulgi: sed simulabant religionem, ut alios tenerent in obsequio. Magna quidem pompa prodibant in medium: deinde simulabant non parvam reverentiam: sed quum domi inter se familiariter agebant, ridebant omnes illas ineptias. Quum ergo omnes gentium cultus fuerint ludibrio habiti ab hominibus acutis, fuit hoc valde detestabile prodigium, *seniores populi Israel in loco arcano, in penetralibus etiam suarum cogitationum idola sibi fabricare*. Iam causa exprimitur cur illam congeriem deorum sibi accersiverint, nempe *quia putabant se non respici amplius a Deo*. Male exponitur hic locus, quum interpretes existimant seniores istos fuisse homines Epicureos, qui somniarent Deum colere otium et delitias in coelo. Adducunt alios locos, qui videntur similes, sed verbis duntaxat, quemadmodum ubi in libro Iob (22, 14) describitur multorum impietas, dicit, Putant Deum ambulare super cardines coeli. Sed

propheta restrictius loquitur. Ergo qui locum hunc accipiunt generaliter extenuant vehementiam doctrinae, quae ex his verbis debet elici. Cur ergo sibi tot deos Iudaei fabricaverant? nempe quia putabant se non respici amplius a Deo, ut iam exposui. Fuit autem hoc signum foedae pravitatis. Deus enim illos variis modis castigaverat: debuerant redire in viam: tantum abfuit ut resipuerint, ut potius fraenum momorderint: et ita sibi persuaserint alios deos sibi quaerendos esse. Et haec impietas omnibus saeculis grassata fuit. Hodie in papatu clare apparet: imo potest quasi manibus palpari ab ipsis caecis. Nam si quando Deus miseris illos castiget, initio suppliciter veniam deprecantur: sed ubi Deus illos magis urget, tunc incipiunt furere, et respiciunt huc et illuc: et habent vulgare proverbium, Nescio cui sancto me vovere debeam. Pueri in papatu hoc proverbium discunt: senes autem hoc semper habent in ore in rebus perplexis. Hoc igitur vitium nunc perstringit Ezechiel, quum dicit rationem senibus hanc fuisse, ut coacervarent ingentem deorum turbam, quia putabant se non respici a Deo, *non videt nos Iehovah*, inquit. Hic non loquuntur simpliciter de providentia Dei, sed per indignationem queruntur de incuria Dei, quod illorum miseriis non succurrat, quod deseruerit terram, sicuti paulo post sese explicant. Illud enim postea exagitant, quod *Deus terram deseruit*. Videmus ergo non simpliciter loquutos esse contra providentiam Dei, ac si res humanas contemneret: sed fuisse quasi furore accensos, eo quod durius ipsos urgeret manus Dei, nec quidquam amplius auxilii in ipso sentirent. Hinc factum est ut defluerint ad bruta animalia, ad reptilia, ad varias picturas, ad omne genus abominationis, quia scilicet putabant se frustra unum et verum Deum colere. Sequitur,

13. *Et dixit ad me, Adhuc convertere, et videbis abominationes magnas, quas ipsi faciunt.*

14. *Et deduxit me (vel introduxit) ad ostium portae domus Iehovae, quod respicit ad aquilonem: et ecce illic mulieres sedebant lugentes Thammuz.*

Tertiam speciem idololatriae nunc commemorat, qua templum contaminaverant Iudaei: fuit autem hoc vitium peculiare feminis. Et scimus illas semper fuisse magis addictas talibus praestigiis. Viros quidem plus satis fascinavit Satanas: sed in mulieribus semper maior regnavit insania, quoad superstitiones. Habebant igitur quasi muliebrem cultum, ut lugerent Thammuz. Quis fuerit iste Thammuz incertum est. Hieronymus vertit Adonidem. Adonis autem fuit amasius Veneris, ut nugantur poetae, qui discerptus ab apro conversus fuit in florem suavissimi odoris: et in gratiam Veneris mulieres so-

lenni luctu prosequerantur quotannis mortem adolescentis illius formosi: sed mihi non est probabile ritum hunc grassatum fuisse in Iudaea, quia in vicinis regionibus non legimus fuisse celebratum hunc luctum, sed in Graecia et Asia minore. Potius igitur refero ad Oziridem. Nam ut dictum fuit, Iudaei vicini erant Aegyptiis. Ergo mutuati sunt ab illis varios ritus. Scimus autem fuisse Oziridem apud Aegyptios defletum quotannis, imo accessit maior spurcitia. Nam partes pudendas gestabant quasi ferculum in pompa, et vocabant Phallum. Mulieres autem ostendebant etiam sua pudenda idolo, quasi se offerrent ad stuprum. Fuit illud spectaculum valde turpe. Ego autem conicio Iudaeos fuisse mutuatos ritum illum, quum mulieres lugerent Thammuz. Hinc autem perspicimus, ubi semel praevaluit Satan, et coniecti sunt homines in reprobum sensum, ut desipiant modis omnibus, imo redigantur ad stuporem plus quam brutum. Quis putaret fieri posse, ut mulieres prolaberentur ad tale flagitium, quum edoctae fuissent in doctrina legis ■ prima pueritia? Quum autem templum Dei patuit talibus spurcitiis, videmus Iudaeos ita fuisse excaecatos amentia, ut iam ostenderet Deus signa extremae suae vindictae, quum eousque prolabi passus est.

15. *Et dixit mihi, Fili hominis, adhuc convertere, videbis abominationes magnas prae istis (vel praeter istas).*

16. *Et deduxit me in atrium domus Iehovae interius: et ecce ad portam templi Iehovae inter vestibulum et inter altare, circiter viginti quinque viri, posteriora eorum versus templum Iehovae, et facies eorum versus orientem: et ipsi adorabant in oriente solem.*

Hic refert propheta de alia profanatione templi, quod scilicet primarii cives Hierosolymae, et qui debuerant aliis monstrare viam, tamen se prostituere ad impios cultus. Dicit ergo *se vidisse circiter viginti quinque viros*: et probabile est fuisse totidem ex praecipuo civium ordine. Sed numerus certus pro incerto ponitur: et ego existimo prophetam non adeo fuisse scrupulosum in hac parte, vel potius spiritum Dei, qui in visione ostendit numerum illum. Quidquid sit, non tantum in aedibus privatis colebant solem, sed in ipso templo, idque non sine insigni et crassa Dei contumelia. Perinde enim erat quum obverteret tergum sanctuario, ac si Deum ludibrio haberent. Apparet igitur ita fuisse projectae frontis, ut palam gloriarentur in suis superstitionibus, et quasi ex professo polluerent templum Dei. Hoc autem fuit prodigiosum videre procures urbis, et qui erant exercitati in legis doctrina et

cultu, ita esse alienatos ab omni pietate, ut solem colerent. Neque enim potuit id accidere errore, vel ignorantia. Deus enim in lege sua quum vetat solem et stellas colere rationem simul adiungit quod totus coelestis exercitus creatus sit in usum nostros. Quum igitur sol sit famulus noster, et luna ancilla, stellae etiam creatae fuerint ut nobis serviant, nimis praeposterum est, ordinem illum divinitus praefixum labefactare, ut sol qui nobis datus est ut suam operam in usum nostris impendat sit nobis loco Dei. Quum ergo hoc diserte testatus esset Deus in lege, nulla fuit erroris excusatio, dum Iudaei adorarent versus orientem. Iam accessit etiam alterum crassius Dei opprobrium, quum *terga sanctuario obverterent*. Poterant, quemadmodum dixi, domi et in latebris se talibus inquinamentis pollueri. Sed dum ultro veniunt in templum perinde est ac si Deum censitis manibus provocarent. Iam ubi obvertunt tergum, haec est non tantum foeda abnegatio Dei, sed contumelia: quasi dicerent Deum indignum esse cuius respectum haberent. Nunc ergo tenemus summam huius loci. Dicit autem, *convertere adhuc, et videbis abominationes magnas*: alii vertunt maiores, ut iam ante exposui. Sed nescio an conveniat. Ego quidem non litigo, sed si ratio quaeratur cur haec abominatio dicatur maior aliis, mihi non liquet: ideo simplicius accipere malo in positivo gradu. Nec obstat quod additur מאלה neque enim semper ה comparative accipitur: sed tantundem, meo iudicio, valet ac si dixisset Deus, videbis alias abominationes praeter illas: quarum scilicet iam facta fuit mentio. Locum vero templi designat, ubi solem colebant, nempe *inter atrium et altare*. Fuit autem hoc signum nimiae improbitatis, irrumpere in locum sanctum, et Deum illine despicere. Iam scimus fuisse signum legitimae adorationis, quum fideles oculos ad sanctuarium et arcam foederis conicerent: ubi autem terga vertebant isti, minime dubium est quin ex professo voluerint gloriari in Dei et legis contemptu. Iam apparet undique mutuatos fuisse varias et fere innumeras superstitionum species. In Aegypto non viderant solem adorari, nec legimus etiam cultum illum fuisse in usu apud Chaldaeos: sed quia audierunt Persas et alios orientales populos solem colere quasi Deum, imitati sunt illorum morem. Videmus ergo hinc inde cumulatos ab illis fuisse cultus, ut facerent quasi immensam congeriem. Sequitur,

17. *Et dixit mihi, Vidistine fili hominis? an leve est domui Iehudah, ut faciat abominationes istas, quas fecerunt illic? quia repleverant terram violentia: et conversi sunt ad me provocandum: et ecce ipsi emittunt ramum (alii vertunt foetorem) ad nasum suum (sicuti multis placet: mihi autem magis pro-*

batur, ad iracundiam suam, ut passive sumatur, nempe pro ira Dei, quam in se accendebant).

Conqueritur Deus ut antea de sceleribus populi, praesertim vero de perfida et nefanda defectione, quod ita contaminarent templum, quod debuerat uni Deo sacrum esse. Adiungit porro aliam querimoniam, quod non contenti fuerint sceleribus, quae tendebant ad violandam hominum societatem, et ius commune, vel studium mutuae aequitatis, nisi etiam religio ab illis labefactaretur. Nam sub voce חמס comprehenditur quicquid est contrarium secundae legis tabulae. Est igitur synecdoche in nomine חמס: quasi diceret fuisse adiectos fraudibus, rapinis, caedibus, crudelitati, periuriis, spoliationibus. Quum ergo a nullis iniuriis abstinerent, Me quoque, inquit Deus, iam manifeste provocant: ac si diceret, postquam iniusti fuerunt erga homines, nunc cornua audent adversum me erigere. Scimus legem Dei comprehendere duabus tabulis. Iam quod ad priorem tabulam spectat, praescribit qualis sit verus et purus Dei cultus. Violaverant Iudaei secundam tabulam, quum negligerent omnia caritatis officia, quum nulla apud eos vigeret aequitas et rectitudo. *Postquam ergo repleverant terram iniquitate*, iam fuit haec intolerabilis improbitas, quod post homines contemptos aggressi sint ipsum Deum. Videmus nunc rationem contextus. *Estne hoc leve*, inquit? Ita postquam loquutus est de gravitate sceleris simpliciter et perse, ut loquuntur, iam amplificat comparatione, quum dicit, *antehac repleverant terram violentia: nunc autem conversi sunt ut me provocarent: ecce ipsi*, inquit, etc. Notandum etiam est adverbium loci, quemadmodum ante admonui. Fuit enim magis detestabilis impietas, quum in templum irrumperent, ut illic scortarentur cum suis idolis. Saltem locus ille debuit manere integer et illibatus, quamvis tota terra infecta esset multis inquinamentis. Sed ubi ne templo quidem parcitur, hoc signum est desperatae audaciae et plus quam furiosae. Repetit ergo adverbium illud quod ante posuerat, et eodem sensu. Quantum ad postremam partem versus spectat, alii הוֹמֶרָה accipiunt, quemadmodum dixi, pro foetore: nescio quid eos moveat. Nescio enim an hoc nomen alibi legatur eodem sensu. Sed quia nihil melius illis occurrebat, putarunt hoc esse probabile: et quidam excogitarunt ineptam fabulam, quod oppederent in honorem solis, quasi ventris crepitus esset gratum obsequium idolo, quum scilicet hoc modo Deum palam spernerent. Sed haec sunt commentitia. Rectius sentiunt alii, qui metaphorice putant hoc esse positum. Nam solebant suffitum facere suis idolis. Itaque secundum ipsos alluderet Deus ad odorem gratum ad suavem, quum foetorem nominat: quasi diceret, etiam si placeant sibi Iudaei

in suis superstitionibus, odorem tamen suffitus plus quam foetidum esse, idque tandem sensuros. Nam si de naribus loquatur, id referri debet ad poenam. Quamquam sunt qui relativum tertiae personae fingunt esse positum pro relativo primae personae: ac si diceret Deus, ad nasum meum, vel ad iracundiam meam: et insipidum commentum fabricant, quod hic locus mutatus fuerit a Rabbinis propter Dei reverentiam: quasi scilicet non innumeri loci occurrant, ubi Deus pronuntiat clarioribus verbis se fuisse probrose despectum. Sed primo, quia nomen hoc proprie significat ramum, et pluribus locis in eo sensu accipitur: deinde quum nomen רֶאֱסָ possit exponi tam passive quam active, contextus optime fluat, si dicamus *eos emisisse ramum in suam iracundiam*, hoc est in perniciem suam, quia Deum provocarunt. Quid autem significat ramum emittere? nempe quod ita coacervarint mala malis. Violaverant, ut dixi, secundam legis tabulam, fuerant fures, et rapaces, periuri, et violenti. Iam postea furor etiam ipsorum grassatus est contra priorem legis tabulam, ut everterent totum Dei cultum. Sic ergo non male convenit *ramos fuisse emissos*. Nam accipitur numerus singularis pro plurali, ut satis frequenter. Quum ergo ita emisissent ramos, vel pullulaverint, dicit Deus hoc fore in ipsorum perniciem, quia tandem ubi diu illis pepercerit, postquam advenerit opportunum tempus poenae, ipsos consumet. Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Si vero magis placeat altera sententia, liberum sit cuique iudicium: non contendo, sed ostendo quid mihi magis sit probabile. Sequitur,

18. *Ego etiam (ego quoque) vicissim faciam in iracundia mea: non parcat oculus meus, et non miserebor: et quum clamaverint ad aurem meam voce magna, non audiam ipsos.*

Videtur mihi esse confirmatio proximi membri. Dixerat enim ramos suos emitte, vel prolicere, sed in perniciem. Iam idem repetit aliis verbis. *Itaque faciam ego quoque vicissim*, hoc est, sicut ipsi audacter nunc accumulantes suas superstitiones, et ita me subinde provocant, *tandem faciam*, inquit. Subest tacita antithesis, quod scilicet Deus cessaverit longo tempore, quia ubi supersedet a suis iudiciis est quaedam forma quietis: videtur Deus quiescere ubi non ulciscitur hominum scelera, ubi illis indulget et connivet ad tempus. Quoniam ergo ita suspenderat iudicia sua adversus Iudaeos, visus fuerat otium colere in coelo: hoc respectu dicit se *facturum in iracundia sua*: et adiungit tam diram fore ultionem, ut non sit futurus locus misericordiae. Hoc autem nos penitus concutere debet, ubi Deus pronuntiat se fore implacabilem. Quid enim magis

formidabile, quam habere Deum infestum et quidem sine ulla spe veniae? Quoties ergo Deus misericordiam suam aufert, materiam contremiscendi nobis ostendit: nec mirum est fuisse tam duriter minatum Iudaeis, quia modis omnibus expertus fuerat ipsos esse desperatos in sua malitia. Nam certe nihil omissum fuerat ad ipsos sanandos, nisi fuissent perditio ingenio, et moribus plus quam obstinatis. Quoniam ergo tales erant, non mirum est si Deus contra ipsos succensuerit ad extremum, ut nullam relinqueret spem veniae. Hoc autem generaliter referri debet ad totum populi corpus: interea minime dubium est, ut paulo post videbimus, quin Deus eximat a vulgari numero suos electos. Si quis obiiciat, Deum semper exaudire preces, respondere nunquam respui preces, quae ex fide nascuntur: sed hic agitur de tumultuoso clamore, quem necessitas exprimit incredulis. Etsi enim confugiunt ad Deum, ut sensus naturae illis dictat, non tamen compositis animis hoc faciunt, neque etiam freti Dei promissionibus: sed quia cruciatus animi non patitur ipsos quiescere, ideo quod naturaliter illis insitum est, feruntur ad Deum, et ad ipsum clamant, sed absque fide et sincero affectu. Loquitur ergo de illo eiulatu, qualis describitur nobis in persona Esau: et ideo dicit *voce magna*. Etsi enim fideles vocem attollunt, imo vociferantur pleno gutture, quemadmodum testatur de se David: tamen hoc proprie incredulis convenit, evomere plenis buccis suos clamores, quum tamen animus fide vacuus sit, atque adeo constrictus in sua malitia. Cor ergo non aperiunt ubi ita clamitant ad Deum. Itaque nihil mirum si Deus ipsos repudiet, et surdus sit ad ipsorum querimonias. Nunc sequitur,

CAPUT IX.

1. *Et clamavit voce magna in aure mea* (hoc est me audiente) *dicendo, Appropinquate* (alii appropinquarunt, in praeterito tempore: sed videtur mihi melius quadrare altera versio, quod Deus iubeat appropinquare: appropinquate ergo) *praeffecturae* (alii vertunt visitationes) *urbis: et quisque* (habeat, subaudiendum est) *instrumentum perditionis suae* (hoc est instrumentum bellicum, quo perdat) *in manu sua*.

Iam modus exprimitur eius vindictae, cuius paulo ante fuit facta mentio. Dicit ergo propheta *Deum clamasse*, ita ut imperium eius accerseret Chaldaeos, qui futuri erant exsequutores vindictae: et ideo mihi magis placet modus imperativus, *Appropinquate* ergo. Qui in praeterito tempore legunt, dicunt Visitationes, nec possunt aliter: quia nullus

Calvini opera. Vol. XL.

sensus posset elici, appropinquasse praefecturas urbis. Sed si legimus in modo imperativo, sensus optime convenit, *appropinquate praefecturae*: res autem accipitur pro personis, vel potest subaudiri nomen virorum: et ita פְּקָדוֹת sumetur in genitivo casu. Quantum ad summam pertinet, Deus iubet ministros suos, quos praefecerat urbi perdendae, *appropinquare*, vel se accingere, vel adesse praesto ad opus implendum: *et habeat*, inquit, *quisque instrumentum suae perditionis*: hic active sumitur perditio. Neque enim intelligit Deus armatos fore in suam perniciem Chaldaeos, sed armatos fore, ut Iudaeos perdant, et urbem ipsam diruant. Sequitur,

2. *Et ecce sex viri venientes a via portae superioris* (vel excelsae) *quae est e regione aquilonis: et cuique* (viro, ad verbum) *instrumentum mallei sui* (vel confectionis suae) *in manu sua: et vir unus in medio ipsorum vestitus lineis* (veste linea) *et atramentarium scribae in lumbis eius: et venerunt, et steterunt e regione altaris aenei*.

Nunc recitat propheta non fuisse illud mandatum Dei irritum, vel inane, quia statim apparuit effectus per visionem. Itaque oblatis sunt sex viri. Cur iterum sex nominet potius quam plures vel pauciores, mihi non est compertum. Nam qui citant caput 39 Ieremiae, ut referuntur octo duces, qui erant in exercitu Nabuchadnezer, et quorum prima erat autoritas, primum variant in numero: deinde torquent se multis modis. Ego itaque non sum ita anxie curiosus nec videtur mihi hoc ad rem facere: nisi forte ostendere voluerit Deus servo suo, sufficere exiguum manum neque opus esse copioso exercitu: vel per sex homines confuse designavit totum exercitum. Certum quidem est, Nabuchadnezer venisse instructum ingentibus copiis ad urbem perdendam: sed interea voluit frangere Deus superbiam illam et contumaciam populi, quum tantum ostendit servo suo sex homines, qui poterant totam urbem perdere. Dicit ergo, *venisse a porta, aut a via portae excelsae*, vel superioris, quae erat versus septentrionem, quia scilicet Babylon ad plagam illam vergebat respectu Hierosolymae. Apparet igitur hic notari Chaldaeos, quibus rectum erat iter per illam portam quum a septentrione ascenderent contra Hierosolymam. Dicit fuisse *cuique viro instrumentum mallei*, vel contritionis. Deducitur nomen hoc a פֶּסַל quod est disperdere et conterere. Ergo tam pro malleo potest accipi quam pro ipso actu. Minime dubium est quin propheta significet imperium Dei non caruisse prompto effectu: quia simul ac clamavit, praesto fuerunt sex viri haud dubie ad obsequium: quod deinde clarius exprimit quum dicit *ipsos stetisse e regione altaris*. Nam signum fuit promptitudinis ad exsequenda Dei man-

data quum sisterent se coram altari. Hic autem locus notatu dignus est, quia admonet quam sollicitate excipere nos oporteat omnes Dei minas, quae ut plurimum apud nos frigent. Ut ergo discamus expergeferi a torpore nostro, hic quasi in speculo nobis proponitur coniunctio vindictae Dei cum minis. Simul enim ac loquutus est, videmus fuisse in eius conspectu sex viros, qui armati erant et instructi ad urbem diruendam. Prophetæ autem voluit Deus ostendere hanc visionem, quia negotium erat cum duro et stupido populo, ut ante vidimus. Vox igitur Dei fuit quasi ultima denuntiatio: quemadmodum si quis tuba clangat, et denuntiet nullam fore spem veniae nisi statim se dedat hostis. Sic ergo *clamavit Deus voce magna*, sed non fuit hoc inane terriculamentum, quia simul adiunxit ipsam exequutionem, dum apparuerunt sex viri coram altari. *Altare autem aeneum* vocat quod Solomo extruxerat ex quadratis lapidibus. Neque enim poterat altare aeneum sufficere: sed respicit ad primam originem. Iam dicit inter illos *fuisse virum unum indutum veste linea*. Non ponitur hic in turba, quasi fuerit unus ex reliquis, sed separatur, quia distincta est eius ratio. *Vir* ergo hic haud dubie sustinuit personam angeli: et satis tritum est in scriptura, angelos ubi sumpserunt visibilem formam vocari homines: non quod re ipsa homines fuerint, sed quia Deus induit ipsos talibus formis, quoties visum fuit. Quidam restringunt hoc ad Christum, quorum sententiam non prorsus repudio. Sed quia propheta nullas apponit insignes notas, ideo malo accipere generaliter de quolibet angelo. Dicit ergo fuisse inter Chaldaeos, qui parati erant ad exsequendam Dei vindictam, *virum unum indutum lineis vestibus*. Tribuitur angelis semper aliqua nota quae ipsos ab hominibus discernat. Vestis linea fuit tunc in singulari ornatu. Et sacrifici papales ut fuerunt simiae imitati sunt perperam morem illum in suis superliciis, quae vocant. Sed quum solerent sacerdotes indui vestibus lineis, ideo angelus etiam oblatu^s fuit prophetae sub tali habitu. Iam pergamus, quia ex proximo versu patebit quorsum facta fuerit angeli illius mentio,

3. *Et gloria Dei Israel adscendit* (vel sublata est) *a Cherub super quem residebat* (ad verbum, quae erat super ipsum) *ad limen domus: et clamavit ad virum indutum vestibus lineis, cuius atramentarium scribae in lumbis erat.*

4. *Et dixit Iehovah ad ipsum, Transi per medium urbis, per medium Hierosolymae: et signa signum super frontes virorum qui gemunt, et clamant super omnibus abominationibus quae patrantur in medio eius.*

Iam ostendit propheta quorsum adiunctus fuerit angelus Chaldaeis, nempe qui fraenum illis iniiceret,

ne promiscue et absque delectu saevirent contra electos et reprobos. Est autem hic insignis locus, quia ex eo primum discimus Deum efficaciter minari impiis, ita ut habeat ministros semper praesto ad obsequium: deinde etiam incredulos militare sub Dei auspiciis, et regi eius nutu, et nihil agere nisi pro ipsius arbitrio. Neque enim frustra dicuntur Chaldaei venisse ad templum, ut se sisterent coram Dei altari. Non refertur quidem id in eorum laudem, quasi sponte Deo paruerint, vel propositum ipsis fuerit operas suas eius mandato addicere: sed agitur hic de arcana Dei providentia. Quamvis ergo Chaldaei laxaverint fraena suae libidini, nec putaverint se gubernari divinitus: Deus tamen hic pronuntiat esse sub sua manu, ac si ipsos haberet conductitios milites: quemadmodum dicitur Satan comparuisse inter filios Dei: non fuit hoc voluntarium obsequium, sed quia non potuit, quidquid machinaretur, aggredi sanctum virum Iob, nisi Dei iussu. Filii Dei longe alio modo apparent, nempe ut liberale obsequium offerant, quemadmodum cupiunt ipsum solum regnare. Verum quamlibet magnum sit discrimen inter filios Dei, et Satanam, ac omnes reprobos: hoc tamen in genere verum est, Satan et reprobos parere Deo. Hoc ergo secundo descendum est. Sed tertio docemur Deum nunquam temere exercere suam vindictam, quia parcat suis electis. Hac ratione habuit angelum in clade Hierosolymae, qui opponeret veluti clypeum Chaldaeis, ne ultra grassari posset eorum crudelitas, quam placebat Deo, sicuti iterum paulo post videbimus. Ideo dixi locum esse insignem, quia ubi Deus profert irae suae signa, coelum quodammodo obnubilatur, et illic terrentur imo pavore attoniti exanimantur fideles non minus quam increduli. Nam quod ad externum statum nihil etiam differunt alii ab aliis. Quia ergo obiicitur terror filiis Dei, qui omnem sensum gratiae Dei obscurat in rebus adversis, ideo diligenter haec doctrina tenenda est, nempe quum Deus laxat habenas furiosis hominibus, ut omnia dissipent, evertant et in nihilum redigant, semper angelos esse coniunctos, qui occulto fraeno cohibeant eorum intemperiem, quibus alioqui nulla esset moderatio. Dicit ergo *gloriam Dei Israel adscendisse a Cherub ad limen*. Gloriam Dei accipit pro ipso Deo, ut colligere promptum est ex proximo versu. Dicit enim Iehovam ipsum loquutum esse. Sed haec loquutio optime convenit, quia non potest a nobis comprehendi Deus, nisi quatenus se attemperat ad nostrum modulum. Quia ergo Deus in se incomprehensibilis est, neque apparuit prophetae suo qualis est (quando ne angeli quidem ferunt immensam gloriae eius magnitudinem, multo minus mortalis homo) sed quatenus sciebat expedire: ideo propheta sumit hic gloriam eius pro ipso, hoc est visionem quae signum vel symbolum erat prae-

sentiae Dei. Dicit autem *adscendisse a Cherub*. Hic etiam est numeri mutatio, quia dicitur passim Deus sedere inter Cherubim. Hic autem ponitur tantum unus Cherub. Sed haec figura propter tritum usum satis recepta est. Residebat ergo Deus inter Cherubim: dicitur *inde venisse ad limen templi*. Fuit autem praeludium migrationis de qua postea videbimus. Et hoc testari Iudaeis necesse fuit, quia putabant Deum esse inclusum in templo visibili. Ostendit ergo propheta Deum non esse affixum loco, ut illic manere cogatur. Haec ratio est cur dicitur *venisse a sede sua ad limen templi*. Iam addit *clamasse ad virum qui indutus erat vestibus lineis, et cui erat super femur atramentarium*: quamquam vertunt alii pugillares. Sed quia postea dicitur, *scribe in frontibus*, verisimile est fuisse atramentarium in zona eius, ut posset notare omnes Dei electos, ne eos attingerent Chaldaei. Iterum angelum vocat hominem, sed propter formam quam induerat, ut prius dixi. Non possem longius prosequi.

Coepimus exponere praeceptum quod datum fuit angelo antequam Deus emitteret Chaldaeos ad urbem excidendam, et homines perdendos. Iubetur in summa angelus signare frontes omnium piorum. Sed nomen ח, quod tantundem valet ac signum, multi accipiunt pro ultima litera: et tamen nulla est ratio quae ipsos cogat. ח est signum Hebraeis: iam hic comminisci argutum aliquod commentum, signari litera illa piorum frontes, quod nomen חורה, quod significat doctrinam legis, ab eadem litera incipiat, hoc est puerile. Hieronymus affert aliud figmentum: dicit suo tempore apud Samaritanos literam ח fuisse instar crucis, qua tunc se Christiani solebant signare. Sed omnes vident quam illud sit nugatorium. Quamquam non erat figura quae hodie in usu est apud papistas: sed erat insigne quod usurpant Fratres Antoniani. Tamen illud omitto, et est indignum relatu. Si placerent argutiae, melior esset ratio signari fideles ultima litera, quia sunt postremi inter homines, et quasi mundi quisquillae. Quum ergo ab initio mundus filios Dei pro nihilo duxerit ac si essent reiectitii, ideo dixi posse signari eos ultima litera, Sed contenti simus simplici et genuino prophetae sensu. Iubet ergo Deus signari frontes suorum. Heri exposuimus causam, ac diximus posse utilissimam doctrinam colligi ex hoc loco, nempe ubi omnia videntur misceri in terra, et sursum ac deorsum volvi, Deum tamen nunquam abiciere suorum curam, quin ipsos protegat ab omni noxa. Semper ergo temperat Deus sua iudicia, ut re ipsa probet sibi caram esse et pretiosam suorum salutem. Colligimus etiam angelos huius gratiae ministros esse, quia excubant pro salute fidelium, quemadmodum

passim testatur scriptura. Iam si quis roget quale fuerit hoc signum, simpliciter respondendum est, hanc visionem oblatam fuisse prophetae pro communi omnium sensu. Nam si velimus paucos discernere in turba, opus erit signo aliquo. Deus ergo hic ex hominum consuetudine mutuatur quod legimus de signo. Neque enim aliter caperent fideles se esse extra telorum iactum, quum sint permixti incredulis. Quia ergo videtur communis esse omnium conditio, possent terreri simul ac Deus manum erigeret ad castiganda peccata. Ergo eos hic dicit quodammodo signatos esse. Verum quidem est nos hodie gestare signum, quo Deus nos discernit a reprobis. Nam Christi sanguis reconciliat nos patri, ut satis notum est: sed illud etiam posset esse nimis argutum. Verum etiam est, quum Deus percuteret terram Aegypti, Israelitas fuisse praeteritos ab angelo, quoniam erat aspersus sanguis agni in postibus. Quaecunque ergo domus habebant sanguinis notam, salvae fuerunt et incolumes, quum grassata fuit Dei vindicta super omnes Aegyptios. Sed quod ad praesentem locum spectat, sic interpretor, ubi Deus licentiam permittit incredulis, ita ut videantur totum mundum posse evertere, angelos simul emitti, qui prohibeant illorum libidinem, ne attingant filios Dei. Hoc igitur nobis satis sit. Iam propheta ornat variis elogiis fideles, quum dicit, *super frontes hominum gementium et clamantium*: est concinna similitudo inter haec duo verba אָנָה, et אָנָה: sed alterum scribitur per ח finale*), alterum vero per ה. Dicit autem *fideles gemere super abominationibus*, deinde *clamare*: sic enim vertunt posterius membrum: quamquam potest etiam accipi pro lugere, modo intelligamus luctum externum, et qui palam apparet. Hinc colligimus quomodo Deus nos recipiat in suam tutelam, et nobis mittat angelos custodes, nempe si permixti impiis nos tamen servamus impollutos ab eorum sordibus: deinde ubi non possumus scelera corrigere, testamur tamen luctu et moerore nobis displicere. Apostolus quum nobis commendat patientiam Loth, dicit cruciasse cor suum quamdiu habitavit Sodoma. Non poterat unus homo et extraneus revocare ad sanam mentem perditos illos, qui se proiecerant ad omnem nequitiam. Atqui non obdruit ad foeditatem tot scelus, sed assidue genuit coram Deo, et fuit in perpetuo luctu. Idem etiam nunc testatur propheta de aliis fidelibus. Quidquid sit, Deus hic ostendit quales velit esse filios suos. Itaque si fingimus nos probare impiorum scelera, et dum captamus eorum gratiam, illis applaudimus, frustra gloriamur nos esse filios Dei: quia non reputat inter suos qui non gemunt ad abominationes. Et

*) Utrum in suo exemplari vocabulum vitiose scriptum legerit, an ipse erraverit, tibi diiudicandum relinquimus.

certe hoc signum est nimiae socordiae, ubi videmus sacrum Dei nomen subiici ludibriis, ubi videmus everti omnem ordinem, nullo nos dolore affici. Nec mirum si scelerum poenis implicamur, quae nostra conniventia alimus: tantum abest ut nos crucient. Nam tenenda est illa exhortatio, ut zelus domus Dei comedat nos, et opprobria exprobrantium Deo cadant super nos, sicut et alibi dicitur, Adhaereat lingua mea palato, nisi memor sim tui Ierusalem in capite lactitiae meae (Psal. 137, 6). Ergo ubi videmus ab una parte Dei nomen quasi pedibus calcari, violari omnem iustitiam: videmus ab altera parte ecclesiam Dei misere et crudeliter affligi, si securi ridemus, hoc ipso satis ostendimus nihil nobis esse commune cum Deo, ac proinde frustra illum vocamus patrem. Itaque notanda sunt haec elogia, quibus propheta insignit omnes Dei electos, quum dicit, *quicumque gemunt super abominationes*: deinde addit verbum *clamandi*, quo melius exprimat vehementiam, et ardorem zeli: perinde est ac si diceret, non sufficere tantum gemitum, sicuti multi in angulo gemunt, ubi vident ita perverti totum Dei ordinem: sed quum prodeunt in lucem, et in conspectum hominum, non audent aliquod signum dare nimiae suspitionis, quia nolunt incurrere in odia et malevolentiam. Propheta ergo hic plus exigit a filiis Dei quam arcanum gemitum, ubi vult eos palam gemere et vociferari, ut testentur se abominari quae Deus lege sua damnavit. Iam sequitur,

5. *Illis autem dixit in auribus meis, Transite per civitatem post eum, percutite: et ne parcat oculus vester, et ne misereamini.*

6. *Senem, adolescentem, puellam, puerum, et mulieres percutite ad interneccionem: tamen ad omnem virum super quem fuerit signum ne accesseritis (vel ne attigeritis quicumque gestabant signum), et a sanctuario meo incipite. Et inceperunt a viris senioribus qui erant coram domo.*

Iam adiungit propheta emissos fuisse Chaldaeos, qui urbem cum incolis delebant. Sed tenenda est series, quod iubentur *ire post angelum*. Praecedit ergo Dei gratia in salutem omnium piorum: deinde aperit ianuam, et viam longe ac late patefacit irae suae postquam exemit fideles ab omni periculo: hac ratione dicitur, *transite per urbem, sed post eum*. Et id etiam significat Paulus, quum dicit (2. Cor. 10, 6), Postquam impleta fuerit obedientia vestra, tunc in promptu est nobis vindicta contra omnes rebelles et superbos. Deus ergo imprimis suorum habet curam: sed postquam eos recepit in fidem suam, ut quasi sub alis ipsius lateant, tunc permittit accendi ignem suae vindictae adversus

omnes reprobos. In summa, videmus quoties Deus ulciscitur scelera hominum, respicere suam ecclesiam, et peculiari cura dignari omnes, qui vero et serio pietatis zelo praediti sunt. Iubet autem *percutere, ita ut oculus ipsorum non parcat*: quod sibi sumpserat Deus transfert ad Chaldaeos, quia oportet esse consensum inter Deum et omnes eius ministros etiam qui voluntarii non sunt ad parendum, sed quos arcano suo instinctu huc et illuc flectit. Exprimit deinde clarius, *ne parcant vel senibus, vel adolescentibus, vel pueris, vel puellis*: quasi diceret promiscue saeviendum esse contra omnes nullo delectu vel aetate, vel sexu. Nam mulieres hic viris opponit, quia sexus ille ad misericordiam flectit etiam crudelissimos quosque. Et scimus ubi caeduntur masculi, servari tamen feminas. Iam puellae videntur tenere potius gradum, pueri etiam: senes autem decrepiti, quia ab illis nihil metuendum est, etiam incolumes servantur. Sed Deus vult Chaldaeos ita grassari per totam urbem, ut non respiciant vel aetatem vel sexum. Interea excipit fideles de quibus loquutus fuerat, *super quemcumque erit signum, ne ad eum accesseritis*. Hic quaeritur, an intacti fuerint omnes boni a clade? Scimus enim Ieremiam fuisse tractum in Aegyptum, cui tamen potius fuisset in Chaldaea exsulare. Iam ante ipsum abreptus fuerat Daniel una cum sociis: multi fideles fuerunt in illa turba. Ex opposito vidimus multos Dei contemptores vel fuisse elapsos, vel relictos in terra, sicuti Nabuchadnezer voluit illic manere faecem plebis. Vidimus autem apud Ieremiam quales fuerint. Sequitur ergo neque Deum omnibus electis pepercisse, neque fuisse discrimen habitum pro signo, quia reprobi adepti sunt salutem scilicet fideles. Sed notandum est, quamvis Deus in speciem communiter suos cum reprobis affligat, ipsos tamen discerni, ut nihil accidat quod tandem non cedat in salutem. Quum ergo vetat Deus Chaldaeos accedere ad fideles, non intelligit ipsos fore immunes ab omni molestia vel incommodo, sed promittit ita fore separatos a reprobis, ut tandem agnoscant certa experientia nunquam Deum fuisse oblitum suae fidei et promissionis. Nunc ergo tenemus quomodo nodus ille solvendus sit, quamvis scilicet Deus non parcat suis, quin exerceat ipsorum fidem et patientiam, parcere tamen ne quid ipsis letale accidat: parcere denique ut sit semper ipsorum custos. Ubi autem videtur veniam dare impiis, hoc illis cedit in exitium, quia redduntur magis ac magis inexcusabiles. Et hoc etiam hodie experientia docet. Nam videmus optimos quosque ita affligi, ut iudicium Dei ab illis incipiat. Videmus interea multos reprobos laetitia exsultare, etiam ubi contra Deum proterve insurgunt. Sed Deus habet suorum curam ac si essent signati, et discernit eos a reprobis: reprobos autem manet suum exitium, quo

iam impliciti tenentur, quamvis oculis id nondum cernatur. Sequitur, *a sanctuario meo incipite*. Per nomen sanctuarii haud dubie intelligit sacerdotes et Levitas: et illorum etiam gravior erat culpa. Fuit quidem exiguus aliquis numerus, qui Deum pure coluit et perstitit in officio: sed maior pars defecerat a cultu Dei. Hic ergo locus debet intelligi de impiis sacerdotibus, qui Deum et eius servos contempserant. Nec mirum est vindictam Dei ab illis incipere. Bis enim peccant: quia si quis privatus labatur, non tantopere nocet exemplo, sicuti qui eminent, et ita quasi omnes trahunt in eandem ruinam. Scimus enim coniectos esse vulgi oculos in proceres. Quum ergo sacerdotes gravius peccassent quam omnes reliqui, non mirum est si Deus etiam illos primo loco ad poenam trahat. Qui generaliter exponunt hanc sententiam, ac si Deus iuberet Chaldaeos incipere a sua ecclesia, nimis extenuant prophetae sensum. Neque enim hic fit comparatio inter ecclesiam Dei et exterarum et profanas gentes: sed confert potius Deus ministros templi sui cum hominum vulgo: et sequitur continuo post expositio clarior *quod coeperunt Chaldaei a viris, senioribus, qui erant coram domo*, hoc est qui praefecti erant templo. Iam sequitur,

7. *Et dixit ad eos, Polluite (vel contaminate) domum, et implete altaria occisis. Egremini: et egressi sunt, et percusserunt in urbe* (hoc est, caedem fecerunt vel stragem in urbe).

Hic repetit Deus quod breviter et obscure prius attigerat, nempe frustra confidere Iudaeos templo visibili, quia iam illic non habitat, sicuti postea videbimus ipsum migrasse. Promiserat illic sibi fore perpetuum domicilium: sed non obstitit ea promissio, quominus ad tempus stationem illam desereret. Nunc ergo hanc sententiam attingit, quum iubet Chaldaeos *polluere ipsum templum*. Atqui iam pollutum erat, dicit quispiam: fateor, sed respicit ad communem populi sensum. Tametsi enim suis sceleribus Iudaei infecerant sanctuarium Dei, gloriabantur tamen illic adhuc manere eius cultum et sacrum nomen. De alio itaque genere pollutionis nunc loquitur, nempe ut *Chaldaei impleant tota atria occisis*. Si conspectum fuisset cadaver hominis, vel etiam canis in sanctuario, haec erat intolerabilis profanatio: omnes clamassent esse portentum. Atqui quoties ingrediebantur templum, etsi ingerebant coram Deo sua scelera (veniebant enim illic polluti sanguine, rapinis, fraudibus, periuriis, omni denique congerie scelerum) illas tamen omnes pollutiones ducebant pro nihilo. Deus ergo hic oblique subsannat eorum socordiam, quum dicit frustra ipsos iactare templi sanctitatem, quia tandem videbunt impleri cadaveribus, et tunc re ipsa agnoscent tem-

plum non esse amplius ita sacrum. Nunc ergo tenemus consilium spiritus sancti. Subiicit *egressos fuisse, et editam ab illis fuisse stragem in urbe*. Hic rursus propheta ad incutiendum Iudaeis terrorem ostendit praesto adfore Chaldaeos simul ac Deus ipsis mandaverit, ut urbem excendant, et occidant omnes incolas. Forte urbs nondum tunc erat obsessa, et id probabile est. Putabant igitur fabulosum esse Iudaei quod minitabatur Ezechiel. Hac ratione dicit sibi apparuisse Chaldaeos, ut audirent Dei mandatum vel exciperent: deinde *reversos fuisse a caede*, ut probarent Deo suum obsequium. In summa, intelligit minas Dei non fore inanes, quia simul ac tempus maturum advenerit, paratum etiam erit obsequium exercitus chaldaici. Sequitur,

8. *Et factum est quum percuterent relictus fui ego: et cecidi super faciem meam, et clamavi, et dixi, Ahah (vel heus), dominator Iehovah, an delebis tu quidquid residuum est Israelis* (omnes reliquias Israelis) *fundendo iracundiam tuam super Ierusalem?*

Propheta non adeo anxie servat historiae seriem in verborum contextu. Dicit enim, *reversos fuisse Chaldaeos*: postea subiicit, *quum percuterent urbem se cecidisse super faciem suam*. Sed scimus hoc satis tritum esse Hebraeis, ut posteriore loco narrent quod prius gestum est. Quanquam videtur propheta *cecidisse super faciem suam* paulo ante reditum, ubi scilicet agnovit urbem iam prope deletam esse. Dicit autem *quum illi percuterent se fuisse relictum*. Putant verbum compositum esse ex praeterito et futuro tempore, quia non potest ratio grammatica ferre, ut sit unum et simplex verbum. Quanquam videtur etiam compositum esse verbum ex prima et tertia persona: quasi diceret se fuisse relictum solum quum omnes alii perirent. In sensu tamen nulla est ambiguitas. Nam significat, Chaldaeos ita passim fuisse grassatos, ut nihil reliquum facerent. Quum ergo tam atrociter saevirent in totam multitudinem, visus est sibi propheta solus manere, ac si Deus illum eriperet ex horribili incendio, quo volebat totum populum consumi et perire. Iam si quis obiiciat, non omnes fuisse occisos, responsio est: editam fuisse stragem, quae fere deleat nomen populi: deinde qui fuerunt superstites similes fuisse mortuis, quia exilium fuit illis deterius morte ipsa. Postremo notandum est, vaticinium hoc extendi ad ultimam poenam, quae tandem reprobos manet, quamvis Deus ad tempus conniveat, vel etiam modice illos castiget. In summa, prophetae ostensa fuit clades urbis, ac si funditus omnes cives perirent. Et ita voluit Deus ostendere quam terribile instaret populo exitium, quod tamen nullus timebat. Iam quod propheta *in faciem suam cecidit*, testimonium fuit humani affec-

tus, quo populum licet indignum prosequutus est. *Cecidit ergo in faciem suam* tanquam deprecator. Scimus enim fideles, quum suppliciter petunt veniam a Deo, in faciem suam procidere. Dicuntur etiam proicere suas preces humilitatis causa, quia indigni sunt qui verba sua sursum dirigant et vota. Ergo Ezechiel ostendit se fuisse deprecatorem pro salute populi. Et certe noluit Deus servos suos praetextu zeli exuere omnem humanitatis sensum, ut illis populi clades ludus esset ac iocus. Vidimus quam anxie Ieremias deprecatus fuerit pro populo, deinde ut fuerit totus in luctum effusus. Optabat enim sicuti vidimus capite 9, oculos suos defluere tanquam fontes. Ergo prophetae quamvis fuerint Dei praecones ad promulgandam eius vindictam, non tamen fuerunt prorsus exuti omni cura et sollicitudine. Miserti ergo fuerunt populi, cuius poterant videri hostes. Et in hunc finem *Ezechiel in faciem suam coram Deo cecidit*. Et certe gravis erat haec tentatio, quam ipse non dissimulat. Neque enim conqueritur urbem populosam deleri, et promiscue occidi mulieres, et pueros cum viris: sed Deo foedus suum proponit: quasi diceret, etiam si totus mundus pereat, esse tamen absurdum ut Deus prorsus ecclesiam suam perdat: quia pollicitus fuerat quamdiu fulgerent in coelo sol et luna, fore aliquod semen piorum in terris, Erunt mihi testes fideles in coelo, dicebat (Psal. 89, 37). Sol et luna manebant in suo loco. Deus ergo potuit videri fidem suam abnegasse, quum perderet totum populum. Haec ratio est cur propheta quasi attonitus procumbat in faciem suam, et exclamet prae vehementia, *Heus Dominator Iehovah, an perdes reliquias Israelis fundendo iracundiam tuam?* id est dum ita effundit iracundiam tuam contra Hierosolymam? Restabat enim urbs illa quasi testimonium foederis Dei. Nam adhuc poterat sperari salus aliqua. Etsi autem postquam excisa fuit, fideles luctati sunt cum illa tentatione, fuit tamen durum et arduum certamen. Nemo enim putasset posse vigere aliquam foederis Dei memoriam, urbe illa exstincta. Delegerat enim illic sedem et domicilium, volebat coli in uno illo loco. Quum igitur videret propheta urbem illam deleri, erupit in clamorem, Quid fiet tandem? Nam ubi effuderis iram tuam contra Hierusalem, nihil manebit residuum in urbe. Hinc autem colligere promptum erit, foedus Dei esse prorsus obliteratum, et carere omni suo effectu. Iam sequitur,

9. *Et dixit mihi, Iniquitas domus Israel et Iehudah magna supra modum, (sic enim interpretor כבאר מאד) et repleta fuit terra sanguinibus, et urbs repleta fuit perverso (subaudiunt iudicio, sed significat simpliciter defectionem), quia dixerunt, Deseruit Iehovah terram, et Iehovah non respicit.*

Hic respondet ita prophetae suo Deus, ut compescat nimium fervorem, et simul suam iustitiam asserat. Propheta enim poterat huc et illuc impelli: poterat ambigere an verax esset Deus: poterat etiam concuti eius fides alia machina, quod Deus nimis atrociter saeviret perdendo innoxios. Quum ergo ageretur inter illos tentationum fluctus, ideo oportuit ipsum pacari: quod nunc Deus facit. Itaque, ut iam dixi, mitigat affectum ipsius prophetae, et simul asserit aequitatem sui iudicii contra omnes falsas opiniones, quae solent nobis obrepere, ubi iudicia Dei non respondent nostro arbitrio. Interea notandum est, quia suppliciter propheta conquestus est de clade urbis, et quanquam visus est expostulare cum Deo: subiecit tamen eius imperio omnes suos sensus, ideo responsum dari quo sedari queat. Quoties ergo Deus non videtur operari prout dictat nobis ratio carnis, discamus exemplo prophetae nos tamen compescere, et subicere rationem nostram Dei voluntati, ita ut nobis sufficiat ipsum sic velle, quia eius voluntas perfectissima est omnis iustitiae regula. Videmus prophetas aliquando conqueri, et videntur etiam sibi permittere nimis libertatis quum expostulant cum Deo: quemadmodum vidimus memorabile exemplum in Ieremia: deinde legimus etiam simile exemplum in Habacuc: Quousque? Litigant in speciem prophetae cum Deo ipso: sed statim ad se ipsos redeunt, et in ordinem cogunt omnes illas erraticas opiniones, quibus sentiunt se perperam turbari. Sic etiam propheta noster ab una parte miratur cladem urbis, et clamat prae vehementia, simul tamen *procidit in faciem suam*: et hoc modo testatur se fore morigerum simul ac Deus responderit. Haec ratio est igitur cur Deus quoque studeat placando servo suo: nec dubium est quin idem experiamur, si tantum modeste ac sobrie discamus sciscitari ubi iudicia Dei nostris opinionibus non respondent. Si ergo hoc modo accesserimus ad Deum, haud dubie ostendet rectum esse quiddid facit: et suppetet nobis materia quietis. Hinc etiam colligitur inaestimabilis Dei indulgentia erga suos, quod ita rationem dignatur reddere, ac si illis satisfacere vellet. Certum est homines provehi in nimiam temeritatem quoties Deum interrogant. Quis enim audebit se opponere eius iudiciis? et quis contra eum respondabit? quemadmodum dicit Paulus (Rom. 9, 20). Sed Deus pro immensa sua bonitate huc usque descendit, ut rationem reddat factorum servis suis ad sedandas ipsorum mentes, quemadmodum dixi.

Coepimus heri exponere Dei responsum, ubi cohibet affectum prophetae. Conquerabatur enim de interitu totius gentis. Erat aliqua speciosa ratio, quia putabat hoc modo irritum fieri Dei foedus. Sed simpliciter respondet Deus se modum

non excedere in poena. Non solvitur quaestio hoc modo. Semper enim ambigere poterat propheta quomodo firmum maneret Dei foedus, et tamen populus ille excideretur. Sed Deus non semper omni ex parte expedit omnes nodos, quibus tenemur impliciti. Relinquit ergo nos in suspensio. Sed dum hoc facit, vult probare nostram modestiam. Nam si nobis prorsus satisfaceret, nulla esset obedientiae nostrae probatio. Verum ubi iubet nos suo iudicio acquiescere, si ultra non tendimus, tunc gerimus nos erga ipsum qua decet modestia. Sic ergo nunc prophetae suo respondet tantum dimidia ex parte, quum pronuntiat *grave esse peccatum Ierusalem et Iehudah*. Dicit autem *supra modum*, ut propheta intelligat urbem una cum gente prorsus fuisse delendam, eo quod nullus fuerat scelerum modus. Quum dicit *terram repletam sanguinibus, et urbem perversis iudiciis*, sanguines possumus accipere pro caedibus, vel generaliter pro omni specie scelerum. Nam aliquando scriptura sanguines vocat atrociora scelera, et quae mortem merentur. Aliquando autem vocat iniustas caedes. Quia autem Deus complectitur omnia peccata populi, libenter sanguines interpretor scelera, quibus sibi accersiverant excidium, quum toties provocassent eius iram. Sequitur, *quia dixerunt, Deseruit Iehovah terram, Iehovah nihil videt*. Habuimus paulo ante similem sententiam, et tunc admonui frigide accipi ab interpretibus: quia existimant Iudaeos fuisse Epicureos, qui putarent Deum otio suo frui, nec curare res humanas. Existimant igitur Iudaeos fuisse ita inebriatos bruto Dei contemptu, ut putarent impune sibi quidvis licere, quia Deus procul abesset: quemadmodum hodie profani homines sibi tantum licentiae permittunt, quia non proponunt sibi Deum ante oculos, sicuti scriptura saepe loquitur. Sed diximus prophetam aliud velle. Quum enim Iudaei saepius fuissent castigati, obdurerant in suis malis: et quum deberent agnoscere sibi poenas illas iuste infligi, imaginabantur fortuito sibi omnia accidere: sicuti increduli omnium rerum eventus reiciunt in fortunam. Talis igitur fuit populi illius socordia. Deus illos visitabat, ut saepe loquitur: volebat cognosci ab illis iudex: quum sentirent praesentem Dei manum, dicebant eum procul abesse, nempe quia non succurreret eorum miseriis, neque se obiceret instar clypei contra hostes. Experti enim fuerant patres eorum auxiliarem manum Dei in omnibus suis periculis. Quum ergo Deus abiecta illorum cura se hostem potius ostenderet, quam defensorem salutis ipsorum, dicebant ipsum procul abesse. Atqui sicuti vidimus, excitaverat Chaldaeos, et tunc probabat fidem omnium prophetiarum, quum exsequeretur quicquid ante denuntiaverat per servos suos. Nunc ergo videmus quo sensu dixerint *Deum deseruisse terram*, quia scilicet nullum dabat gustum

gratiae suae. Atqui experiebantur eius potentiam alio modo, quum scilicet poenas infligeret. Cur ergo non reputabant ipsum esse iustum vindicem quum ita ipsos castigaret? Sed arripiebant unum illud, se non respici a Deo ut opitularetur eorum miseriis. Hic autem locus notatu dignus est. Nam quum Deus miseros homines ad se non tantum invitet, sed etiam trahat ubi poenas exigit de illorum peccatis, saepe redduntur obstinatiores, et fingunt Deum procul abesse. Hinc igitur fit ut abrepti in furem audacius provocare ipsum non dubitent. Haec pervicacia nunc describitur, quum Ezechiel inducit loquentes Iudaeos, *quod Deus terram deseruerit*. Nam inde colligunt nihil amplius videre. Ubi enim profani homines semel sumpserunt illud principium, se relictos esse a Deo, simul putant quicquid fecerint eius cognitionem effugere. Haec autem fuit extrema impietas: ideo ostendit Deus fieri non posse, ut parcat diutius hominibus adeo perditis. Et hoc etiam confirmat proximo versu ubi dicit,

10. *Etiam ego, non parcat (illis) oculus meus, et non miserebor: vias ipsorum in capita eorum reddam.*

Nunc pronuntiat Deus Iudaeos adeo fuisse obstinatos in sua malitia, ut sibi spem omnem veniae praeciderint. Nam quum dicit *se fore illis infestum absque misericordia*, necessitatem ostendit sumendae vindictae, quia ad coelum usque pervenerat impietas, ut non posset parcere quin se ipsum abnegaret. Et abrupta loquutio vehementiam augeat: ac si Deus pronuntiaret sibi quoque suas fore vices. Nunc ergo tenemus summam huius responsi, Iudaeos tot et tam impiis sceleribus esse obstrictos, ut clauserint ianuam misericordiae Dei, imo ipsum coegerint ad ultimam vindictam, quia non destiterant ipsum magis ac magis provocare. Discamus autem ex hoc loco non appendere ad nostram trutinam Dei iudicia: quia ut plurimum solemus extenuare nostra peccata, et facere leviculos errores ex sceleribus gravissimis, quia scilicet non tribuimus Deo iustum honorem, ut sit solus iudex. Iam ubi Deus prophetam suum iubet quiescere et silere, haud dubie simul compescit nostram temeritatem, qua prorumpimus ad obstrependum, ubi videtur nobis esse nimis rigidus. Sed quemadmodum iam dixi, non tenemus quanta sit scelerum nostrorum gravitas. Ergo solius Dei arbitrium est de sceleribus pronuntiare, ne quis mortalium aestimet quale sit hoc vel illud factum: quia tunc arripimus nobis quod proprium est unius Dei. Sequitur,

11. *Et ecce vir indutus lineis vestibis, cui atramentarium erat in lumbis, reversus retulit di-*

cendo, Feci quemadmodum praeceperas (vel mandaveras) mihi.

Haec sententia confirmat quod heri diximus de paterna Dei sollicitudine erga fideles. Docuit enim propheta, antequam Deus permitteret Chaldaeis urbem delere, praemissum fuisse angelum, qui succurreret electis, atque ita se opponeret hostium truculentiae: ubi diximus tanquam in speculo nobis monstrari, Deum in suis iudiciis ordinem hunc tenere, ut semper praecedat paternus eius amor erga fideles, ne quid illis permittat accidere, nisi quod tandem cedat in eorum salutem. Hac ratione ergo nunc angelus dicit *se fecisse quod mandatum fuerat*. Haud dubie autem angeli obsequium nobis refertur, quod respondet Dei voluntati. Hinc itaque colligimus pretiosam semper esse fidelium salutem Deo: et ideo semper fore tutos et incolumes, quum putabimus coelum terrae misceri. Haec igitur summa est. Nunc sequitur,

CAPUT X.

1. *Et adspexi, et ecce super expansionem quae erat super caput Cherubim tanquam lapis sapphiri, sicut adspectus similitudinis solii, quod videbatur super eos.*

Hic refert propheta aliam visionem, quae multum affinitatis habet cum prima, quam nobis retulit primo capite: sed in alium finem tendit, ut postea dicetur. Quoniam autem primo capite singula visionis membra excussimus, ideo nunc ero brevior: tantum perstringam quae ante fuerunt dicta, et simul notabo quidquid erit diversum. Sed antequam illuc descendam, tenendum est consilium Dei in hac visione. Voluit ergo Deus testatum facere Iudaeis, nihil amplius sibi fore cum ipsis commune, quia in animo haberet relinquere templum, deinde totam urbem incendio consumere. Sed ne haec comminatio frigeret apud Iudaeos, ideo proposita fuit formidabilis Dei maiestas, quae metum etiam stupidis incuteret. Nunc venio ad verba. Dicit *se rursus vidisse super capita Cherubim solium, cuius color erat similis sapphiro*. Pro animalibus nunc ponit Cherubim: nec tamen dubium est quin animalia illa, de quibus ante loquutus est, fuerint Cherubim. Sed quia nunc obicitur visio in templo, incipit familiarius Deus patefacere servo suo quod ante erat nimis obscurum. Viderat enim quatuor animalia prope fluvium Chebar, nempe in regione profana. Quum ergo procul a templo abessent exules Iudaei et Israelitae, non mirum est si Deus

non ita distincte apparuerit prophetae suo, quemadmodum nunc facit ubi deductus est in templum. Etsi enim locum non mutavit propheta, non tamen frustra visus est transferri Hierosolymam, et adspicere quidquid in templo fiebat. Haec ratio est cur nunc vocet Cherubim quae ante simpliciter vocavit animalia. Diximus autem cur visi fuerint quatuor Cherubim, quum tamen duo tantum essent in sanctuario, nempe quia Iudaei fere obtorpuerant in crassa ignorantia. Desciverant pridem a studio sinceræ pietatis, et lux coelestis doctrinae ab ipsis paene extincta erat. Quum ergo tam crassa esset insecitia populi, ideo oportuit aliquid dari eorum ruditati, quia non poterant aliter capere quod discendum erat. Iam simul dubium non est, quin Deus oblique exprobrare illis voluerit turpem illam ignorantiam, quia per ipsum non steterat, quominus perspicerent in lege et templo quidquid utile erat cognitu in salutem. Ubi ergo Deus mutat legalem formam, minime dubium est, quin ostendat populum illum esse degenerem, ac si se ipsum transfiguraret. Sed tenendum quoque memoria est quod tunc dixi, nempe quatuor Cherubim oblatos fuisse prophetae, ut ostenderet Deus se complecti totum mundum sub suo imperio. Paulo ante vidimus Iudaeos, quum veluti contracto callo putarent se iam esse extra curam Dei, fuisse ita excaecatos, ut simul colligerent Deum nullam gerere mundi curam. Quum ergo Deum coelo includerent perversis suis figmentis, ideo ostendit se moderari totum orbem, et nihil moveri nisi arcana sua virtute. Quum ergo ponuntur quatuor Cherubim pro duobus, perinde est ac si Deus ostenderet se regnare per quatuor mundi plagas, et potentiam suam huc et illuc extendi: ideoque nimis impie Iudaeos imaginari terram ab ipso esse derelictam. Tertio tantandum est quod etiam tunc dictum fuit, quatuor capita tribui ipsis Cherubim, ut ostenderet Deus angelicos motus vigere in omnibus creaturis. Sed hoc postremum repetam suo loco: ideo nunc breviter attingo. Iam videndum cur propheta nunc dicat *fuisse solium, cuius color referebat sapphirum, et solium illud fuisse super quatuor Cherubim*: quia scilicet Deus habet angelos suos praesto ad obsequium: ideo statuuntur sub eius pedibus, ut sciamus eos non esse sui iuris, sed Deo ita subesse, ut semper ab eius nutu pendeant, et quocunque iusserit ferantur. Haec ratio igitur est *cur locati fuerint sub expansione ubi erat solium Dei*. Quod ad expansionem pertinet, nomen est quo Moses utitur, quum narrat creationem mundi: verterunt Graeci στερέωμα, sed male. Latini tamen eos imitati sunt, quum dixerunt Firmamentum: sed accipitur pro coelo et pro toto spatio, quod intra nos et coelum interest: eminet tamen super hunc mundum. Non abs re Deus solium suum ostendit supra expansionem coeli, ne scilicet quidquam ter-

renum conciperet propheta. Scimus enim quam propensae sint humanae mentes ad terrena sua figmenta. Atqui ubi fit Dei mentio, non possumus quidquam rectum concipere, nisi dum attollimus omnes sensus nostros supra totum mundum. Deus ergo ut erigeret prophetae sui mentem, et ostenderet se adesse, quo propheta reverenter attenderet ad oracula: deinde ut suspiceret qua docebat humilitate coelestem Dei gloriam: ideo interposita fuit expansio inter solium Dei et inter terram. Sequitur,

2. *Et dixit ad virum, qui indutus erat vestibus lineis, vade (vel ingredere) intra, (in) medium rotarum (rotae) sub Cherub: et imple volas tuas carbonibus ignis (hoc est, ignitis) e medio Cherubim, et sparge contra urbem. Et ingressus est in oculis meis (ad oculos meos).*

Iam narratur finis visionis, quem paulo ante attigi, quod scilicet Deus staturit urbem penitus delere: sed hoc describitur sub visibili et externo symbolo. Dicitur ergo Deus mandasse viro, qui indutus erat vestibus lineis, ut impleret volas suas carbonibus, et prouiceret in urbem, nempe ut ubique excitaretur incendium. Hic quidem non exprimitur nomen Dei, sed paulo post clarissime referret propheta quod nunc breviter et ideo obscure attingit. Certum quidem est, haberi sermonem de eo qui in solio sedebat: et ex contextu etiam colligere promptum est, non posse alio referri hoc praeceptum quam ad Deum. Sed notandum est, angelum illum, qui ante iussus fuit signare electos, nunc novam personam suscipere. Et hinc colligimus angelos ita ministros esse gratiae Dei erga fideles, ut simul tamen quoties iussi sunt exerceant eius vindictam: quemadmodum oeconomus qui praefectus est magnae familiae non tantum munus sustinet alendae familiae, hoc est ut victum et vestitum suppeditet, sed etiam ut castiget eos qui nequiter se gerunt et improbe. Talis igitur ratio est quoad angelos Dei. Saepe ubi Deus vult duplicem ignominiam inurere peccatoribus, diabolo tanquam suo carnifici mandat illas partes. Quum ergo tradimur in manu diaboli, hoc est signum extremae vindictae. Sed Deus saepe per angelos suos exercet iudicia adversus reprobos, quemadmodum exempla passim occurrunt: sed illud prae aliis memorabile, quum angelus tot millia interfecit in exercitu Sennacherib, ut solveret obsidionem, qua premebant Hierosolymam Assyrii. Hoc nunc idem traditur a propheta: vidimus angelum, qui indutus erat lineis vestibus, fuisse custodem fidelium, ut eos eximeret ab omni noxa. Iam autem mittitur, ut spargat carbonem per totam urbem, nempe ut ita et lapides et ligna cum hominibus consumat. Videntur haec inter se diversa: sed

Calvini opera. Vol. XL.

ostendimus nihil esse absurdi, si Deus personam duplicem angelis suis imponat. *Dixit igitur viro qui indutus erat, Ingredere in medium rotae sub Cherub.* Hic etiam est enallage numeri, quia nomen singulare Cherub ponitur pro Cherubim. Sed ante admonui illud esse satis usitatum, nec aliud Deo propositum fuit, quam notare locum, unde sumpti sunt carbonem ignei, qui urbem comburerent. Altare nunquam igne carebat. Nam fas non erat aliunde ignem afferre, quoniam contaminata fuissent hoc modo sacrificia. Sed ignis ille perpetuus, quem Deus volebat ardere in altari, ad ipsum reconciliandum spectabat. Sacrificiis enim expiabantur peccata. Ergo ignis altaris erat quasi anima populi. Sed nunc Deus significat se habere ignem occultum inter rotas, quae erant prope Cherubim vel quatuor animalia. Diximus autem, et iterum repetere necesse erit, *per rotas* repraesentari omnes agitationes, quae sub coelo cernuntur, vel revolutiones, ut vulgo appellant. Vidit autem *rotas sub angelis*, quia ubi surgit ventus, ubi coelum nubibus vel nebulis obducitur, ubi pluvia e coelo decedit, ubi turbatur aer fulguribus: ubi igitur haec omnia accidunt, putamus naturaliter tales motus et agitationes fieri. Atqui iam ante Deus voluit docere non esse istas agitationes caecas, sed dirigi arcano instinctu: et ideo semper vigere motum angelicum, aut inspirationem. Nunc ergo quum Deus iubet angelum suum accipere ignem e medio rotae, quae erat sub Cherub, tantundem hoc valet ac si doceret se habere rationes varias perdendae urbis. Nam rotae, ut ante visum fuit, ferebantur in diversas partes, ita ut volitarent per totum orbem. Quum ergo in medio rotarum esset ignis, deinde rotas ipsas angeli arcano suo motu transferrent, hinc colligimus incendium urbis fuisse in manu Dei, et simul fuisse in templo. Rotae enim nunc non apparent prophetae iuxta fluvium Chebar, sed in templo ipso: et subest tacita antithesis, quemadmodum admonui, inter ignem, cuius suffitu reconciliabatur Deus, et unde etiam habebant sacrificia odorem Deo suavem et gratum, et inter hunc ignem, qui exitialis futurus erat toti populo. Dicit autem, *angelum fuisse ingressum*, ut sciamus quemadmodum ante docui, simul ac Deus pronuntiavit quid fieri vellet, in promptu esse exsequutionem: denique affectum imperii eius hic commendat nobis propheta, quum dicit, *angelum statim fuisse ingressum*, sicuti Deus praeceperat. Sequitur,

3. *Et Cherubim stabant a dextra domus quum veniret (id est quum ingrederetur) vir: et nubes replevit atrium interius.*

Hic narrat propheta ubi fuerint Cherubim quum ingressus est vir ille: quod tantum ad certi-

itudinem prophetiae spectat. Neque enim hic nobis quaerendae sunt argutae speculationes cur a dextris fuerint. Tantum enim ostendere voluit patefactam fuisse viam angelo, ut recta ad Deum accederet, et Cherubim fuisse illic quasi dispositos, ut operas suas conferrent. Nam oportuit consensum esse inter angelum qui sumebat ignem quem spargeret per totam urbem, et Cherubim qui referebant omnes angelos. Hunc ergo consensum nunc ostendit propheta, quod scilicet Cherubim quasi subducti fuerint ad partem dextram, quum ille ingressus est ita ut Deus emeret: deinde praesto essent Cherubim, et simul rotae ignem suggererent. Nunc tenemus quo consilio interposuerit quod nunc legimus. Quod autem dicit, *atrium interius fuisse repletum nube*, haud dubie significat Deum modis omnibus confirmasse visionem, ne qua suspicio deinde obreperet, an propheta delusus fuisset inani aliquo spectro. Haec igitur ratio est cur Deus non tantum apparuerit in solio suo coelesti, sed etiam repleverit templum nube. Quanquam, ut ante dictum fuit, nubes haec symbolum fuit alienationis Dei. Scimus quidem sanctuarium fuisse impletum nube, quamvis Deus tunc vellet favorem suum paternum testari: sed hoc loco et pluribus, sicuti Psalmo 18 (v. 12), et aliis locis nubes videtur significare aversam Dei faciem, quasi templum plenum esset caligine. Et hoc postea melius confirmatur. Dicit enim,

4. *Et elevata fuit gloria Iehovae desuper Cherub (hoc est quae erat super Cherub) ad limen (super limen) domus (id est, templi), et impleta fuit domus nube: et atrium impletum fuit fulgore gloriae Iehovae.*

Hoc versu confirmat propheta quod nuper attigit, templum scilicet fuisse refertum caligine, quia illinc Deus gloriam suam transtulerat. Dicit enim *apparuisse fulgorem gloriae Dei super limen*. Atqui gloria Dei residebat in sanctuario, et in ipsa arca foederis. Nunc autem ubi prodit ad limen, perinde est ac si exstingeret splendorem gloriae suae, quo ornatum fuerat templum, et alio transferret. Dicit autem, *elevatam fuisse gloriam Iehovae a suo loco*. Migrationem his verbis significat. Deus habitare passim dicitur inter Cherubim, et volebat illic invocari. Nunc autem dicitur transferri alio eius gloria. Hinc igitur apparet, templum nudari Dei praesentia, et quodammodo exinaniri suo ornatu, quia absque Deo quid restabat? Hinc igitur tenebrae, quarum antea facta fuit mentio, et nunc repetitur. Subducta igitur fuit gloria Iehovae: unde? e suo loco et statione, quum habitaret scilicet inter Cherubim, et venit ad limen templi: tunc inquit, mutatae fuerunt vices. Nam templum, in quo prius fulgebat Dei gloria, fuit caliginosum: limen autem

domus, quod erat quasi profanum, fuit plenum splendore, non quod Deus in limine habitaverit. Longius enim tendit haec visio, quod scilicet Deus relicto suo templo extra appareat. Nam per limen significat locum qui erat conspicuus omnibus. Nunc ergo tenemus consilium spiritus sancti, quum dicit, *elevatam fuisse gloriam Iehovae e sede illa*, quam sibi elegerat, ut resideret inter Cherubim: *et conspectam fuisse super limen*: inde esse factum, ut templum ipsum obtenebresceret: fulgor autem Dei conspicuus esset in ipso atrio. Sequitur,

5. *Et vox alarum Cherubim audita fuit usque ad exterius atrium, sicuti vox Dei omnipotentis quum loquitur.*

Confirmat etiam hoc versu propheta visionem, quia scilicet ubique Deus signa praesentiae suae dederit. Sed videtur etiam alio spectare, quod scilicet Cherubim sonitu alarum demonstraverint insignem mutationem et insolitam imo incomprehensibilem. Dicit enim *fuisse sonitum, qui concuteret locum illum, quemadmodum si Deus loquatur*. Quum autem vocem Dei audimus, perinde est ac si diceret propheta, si tonat Deus e coelo, vel si tremefacit totum mundum: nulla tamen concussio potest esse gravior, quam sonitus ille alarum Cherubim. Hinc igitur potuit colligi mirifica quaedam mutatio, quum Deus terrore ita prophetam suum repleverit, ut deinde esset aliis omnibus nuntius ac testis.

6. *Et factum est quum praecepisset viro qui indutus erat lineis, dicendo, Sume ignem e medio rotae, e medio Cherubim, profectus est, et stetit e regione rotae.*

7. *Et extendit Cherub nanum suam e medio Cherubim ad ignem qui erat in medio Cherubim: et accepit, et dedit in volas (in manus) eius qui indutus erat lineis: et accepit, et egressus est.*

Hic finem visionis docet propheta: Iudaei putabant se fore semper tutos et incolumes praesentia Dei: putabant sacrum ignem altaris valere ad expianda omnia scelera. Atqui Deus ostendit se ita residere in templo, ut sit instructus vindicta contra eos, et Cherubim esse quasi armorum custodes, quibus tandem sint perendi. Videmus ergo hic executi Iudaeis falsam et perversam gloriationem qua inebriati erant, quum putarent Deum sibi quodammodo esse obstrictum. Iubetur ergo angelus ignem sumere, et spargere per urbem, nempe ut incendio ipsam perdat. Hoc autem necesse fuit, quia Iudaei quum diu et obstinate abusi essent Dei tolerantiae, non poterant tamen adduci ad sensum aliquem irae eius ut resipiscerent. Hac de causa prophetae ostensa fuit haec visio. Dicit ergo ignem fuisse

datum, Unde sumptus est? *erat, inquit, in medio Cherubim.* Quum David precatur Deum (Psal. 80, 2), mentionem facit Cherubim, quo pateat familiarior accessus, et merito: quia Deus invitando fideles ad se, ac si manus ipsis porrigeret, habebat praesto angelos, qui sociarent eum hominibus. Nunc autem propheta docet praesentiam Dei minime utilem fore Iudaeis, quia armatus est ad ipsos perdendos: et Cherubim qui ministri erant antea gratiae, nunc praesto sint ad exsequendam vindictam, quia ignem porrigant e manu in manum, quo tota urbs conflagret. Dicit autem *venisse eum qui erat indutus lineis vestibus, et stetisse prope rotas:* quibus verbis significat angelos ita paratos esse ad praestandum Deo obsequium, ut nulla in parte cessent. In hominibus magna est cunctatio, imo etiam languor: sed propheta admonet, angelos expeditos esse ad obeundum munus. Simul ergo atque ostendit Deus quid velit fieri, habent manus extensas: et ita parata est exsequutio. Hac ratione dicit *stetisse prope rotas.* Sequitur,

8. *Et visa est ipsis Cherubim similitudo manus hominis sub alis ipsorum.*

Leviter nunc perstringam quae fusius exposui primo capite, ne supervacua repetitione vos onerem. Dixi *apparuisse manus sub alis*, ut intelligeret propheta quantus sit in angelis vigor ad agendum: interea tamen consensum notat inter eorum agitationem et obsequium quod praestant Deo. Alae enim haud dubie in angelis directionem repraesentant, qua Deus testatur angelos non habere proprium vel intrinsecum aliquem motum, sed gubernari arcano suo instinctu. Alae enim significant aliquid plus quam terrestre vel humanum. Et certum est quum alae fuerunt datae angelis, hoc symbolo notatam fuisse arcanam illam gubernationem Dei. Vocantur enim non tantum principatus, sed etiam virtutes. Quoniam ergo angelos Deus pro arbitrio suo gubernat, ideo voluit pingi alatos in sanctuario: Iam quia sine manibus nulla esset actio, dicit propheta *apparuisse humanas manus sub alis:* quasi diceret non caruisse efficacia alacritatem, quae erat in angelis, quia scilicet simul coniuncta esset operatio. Scimus autem functiones omnes designari hac voce in scriptura. Perinde igitur est ac si diceret angelos alatos esse, quoniam feruntur arcanam virtute Dei, neque habent ■ se ipsis motum aliquem: deinde aptos et idoneos esse ad exercendas functiones quae illis mandantur, quia praediti sunt manibus. Sed dicit *manus illas sub alis latere*, quia angeli non temere suscipiunt hoc vel illud, quemadmodum homines satagunt nimis sedulo, sed absque delectu. Dicit ergo *manus fuisse obiectas alis*, quia angeli nihil temere vel inconsiderate aggre-

diuntur, sed omnis eorum operatio pendet ab arcana illa Dei gubernatione quam dixi. Sequitur,

9. *Et adspexi, et ecce quatuor rotae e regione Cherubim, rota una e regione Cherub unius, altera rota e regione alterius Cherub: et adspectus rotarum tanquam similitudo lapidis tharsis.*

Hic propheta sicuti capite primo dicit singulis animalibus fuisse rotas additas. Quid autem rotae significant plenius exposui: nunc tantum obiter repetam: de animalibus paulo post fusius erit disserendum. Sed rotae imagines sunt omnium conversionum, quae in mundo cernuntur. Non potuit autem eligi aptior figura. Nam nihil stabile est in mundo: sed accidunt continuae revolutiones ut vulgo loquuntur. Quum ita subinde res mutantur, imo quum tumultuarie omnia versentur, non possunt statuere profani homines mundum regi certo Dei consilio: sed fabricant sibi caecam fortunam. Deus ergo per concessionem omnes rerum conversiones, omnia accidentia, ut loquuntur, omnes eventus depinxit nobis sub forma rotarum: quasi diceret, volvi quidem et versari cunctas res in mundo, sursum et deorsum agitari non tantum omnia elementa, sed praecipue res humanas. Interea correxit errorem, quum ruditati hominum aliquid concederet. Nam conversiones videmus multiplices, quae obiciunt nobis speciem rotae: sed interea nimium licentiae nobis indulgemus, quum imaginamur caecam fortunam. Ideo propheta *vidit rotas e regione animalium*, hoc est, vidit quidem illas conversiones quibus turbantur mentes hominum, ac si temere omnia contingerent in mundo. Atqui vidit rotas illas non volvi suo impetu, sed esse annexas angelis, ideo pendere omnes rerum eventus a prima causa, nempe ab arcana ordinatione Dei, ab inspiratione, qua angeli moventur, et unde etiam habent suum vigorem. In hac expositione nihil est coactum, quia minime dubium est quin per animalia, ut mox videbimus, angelos significet. Pergamus ergo in contextu.

10. *Et adspectus earum similitudo una (hoc est ipsis una erat similitudo) ipsis quatuor, quemadmodum si rota esset in medio rotarum.*

Hanc quoque partem exposuimus. Dicit *fuisse eundem omnibus adspectum*, non quod Deus aequali modo semper temperet rerum eventus. Illud enim experientiae repugnat. Sed intelligit eundem fuisse adspectum, quia diversitas quae offundit caliginem oculis nostris non tollit perpetuum tenorem et bene temperatum in Dei operibus. Una igitur *similitudo est quatuor rotis*, quia inter se consentiunt omnia Dei opera: et quamvis admirabilis varietas

oculos nostros huc et illuc distrahat, tamen in suum finem novit dirigere quae ita videntur dissipata. Est etiam rursus species concessionis quum dicit *rotam fuisse in medio rotae*. Cernimus enim res ita implicitas, ut nulla nobis occurrat distinctio, nempe si reputamus Dei opera proprio carnis nostrae sensu. Si velimus ergo iudicium facere de operibus Dei, *rota erit in medio rotae*, hoc est, erit mirabilis perplexitas, et quae nos tenebit ita alligatos ut mentes nostrae sese explicare nequeant. Haec igitur sit concessio, *quod rota fuerit in medio rotae*: sed corrigitur etiam continuo post error vulgaris, quum addit propheta *rotas fuisse oculatas*. Sequitur ergo,

11. *Quum proficiscerentur, ad quatuor latera pergebant, non revertebantur in eundo* (proficiscendo), *quia ad locum ad quem respiciebat caput, post illud ambulabant, non revertebantur eundo*.

12. *Et tota caro ipsorum, et dorsa ipsorum, et manus ipsorum, et alae ipsorum, denique rotae ipsae plenae erant oculis in circuitu ipsis quatuor rotis*.

Nunc sicuti attigi propheta postquam concessit esse quidem rerum eventus quasi contortos et flexuosos, et Deum agere quasi per ambages: ostendit tamen nihil temere ab ipso fieri: et eventus quos putamus esse tumultuarios et confusos habere certam et optimam moderationem. Hac ratione dicit primo *rotas fuisse profectas, ita ut non reverterentur quum sequutae essent singulae caput suum*. In verbis non conveniunt interpretes. Nam ubi verti caput, alii vertunt primum, atque ita intelligunt quo respiciebat primus Cherub, post ipsum proficiscerentur alii Cherubim. Sed potius existimo conferri rotas cum ipsis Cherubim: et nomen singulare capitis hic ponitur pro capitibus. Ante enim vidimus fuisse singulis Cherubim annexas rotas. Ergo unaquaeque rota habuit caput suum, hoc est, habuit animal unum a quo regeretur. Itaque sensus prophetae est, rotas non fuisse versatas in hanc vel in illam partem aliquo extrinseco vel adventitio impetu, sed fuisse gubernatas ab ipsis Cherubim, quemadmodum clarius deinde hanc partem explicabit. Adiungit *rotas fuisse oculatas*. Hinc colligimus, quamvis per rerum eventus videri possit Deus quasi ludere, et habere varios et erraticos circuitus, tamen omnia moderari inaeestimabili sua sapientia. Hac ratione dicuntur *rotae plenae fuisse oculis*. Improprie ponit nomen *carnis* propheta pro ipso corpore rotarum. Sed scimus non admodum esse concinnum eius sermonem, quia debebat in exilio: ideoque non mirum est si rudior sit, et barbaram etiam asperitatem sapiat. Sensus tamen ambiguus non est, *quod totum corpus rotarum in dorso, in manibus,*

hoc est omni ex parte esset oculatum. Et postea adiungit *rotae ipsae*, non quasi diversum aliquid notet: sed postquam de carne loquutus est, de dorsis, et manibus, simpliciter rotas nominat: quasi diceret fuisse oculatas omni ex parte. Videmus nunc quomodo res admodum in speciem contrariae optime conciliari possint. Nam eventus rerum ita sunt instabiles ac si quis rotam versaret: deinde sunt impliciti, ac si rota esset in medio rotae: caeterum interea Deus sic omnia inter se temperat quae videntur nobis confusa, ut appareat optime ipsum perspicere quid facto sit opus, et ipsos rerum eventus esse oculatos. Unde autem id? pendet haec perspicacia ex angelica inspiratione, quod scilicet rotae non sponte huc vel illuc volvantur, sed sequantur unaquaeque suum ducem et caput. Dicitur autem, *quod omiseram, adspectus similis lapidi tharsis*. Hieronymus putavit notari mare Ciliciae, et ideo transtulit colorem caeruleum. Sed quia scimus inter lapides pretiosos nominari tharsis, ideo retineo simplicem illum sensum. Nunc sequitur,

13. *Ad rotas ipsas clamavit, Rota, in auribus meis*.

Hoc versu melius confirmat propheta quod iam dixi, rerum eventus esse quasi oculatos, quoniam pendent ab arcanis Dei mandatis. Quia ergo nihil contingit nisi pro Dei imperio, hinc fit ut in multiplici rerum conversione tamen sit aequabilis tenor respectu Dei. Dicit ergo *Deum clamasse*, vel angelum, *Rota*. Scimus rotas carere sensu proprie: sed hic significat propheta ab omnibus creaturis exaudiri Dei vocem, ita ut ne minimus quidem motus accidat sine arcano illo instinctu. Quum aer serenus est et pacatus, non putamus regnare illic Dei vocem, sed imaginamur aliquam naturalem causam: ita etiam quum coelum obnubilatur, quum pluit, quum surgunt procellae, quum accidunt aliae mutationes, quodammodo excludimus Deum ab illis actionibus. Propheta autem ex opposito dicit, *se audivisse vocem Dei quum clamaret, Rota*. Deus autem non clamavit ita per ludibrium, sed voluit testatum facere quandam esse occultam inclinationem qua fit ut creaturae omnes obtemperent suo imperio. In hunc igitur finem clamavit Deus, *o Rota*, ne putemus rerum eventus moveri, aut surgere aliquam agitationem temere, vel putemus elementa sic esse bruta, ut Deo non obtemperent, quia vox eius dat omnibus efficaciam et vigorem. Sequitur,

14. *Et quatuor facies uni, singulis animalibus, facies unius facies Cherub, et facies secundi facies hominis, et tertii facies leonis, et quarti facies aquilae*.

Iam descendit Ezechiel ad ipsa animalia, quae nunc pronuntiat fuisse Cherubim, sub alia tamen imagine, quam erant in sanctuario. Diximus primo capite cur viderit quatuor Cherubim, quum tantum duo essent qui circumdabant arcam foederis. Videri posset absurda haec varietas. Nam Deus visiones solitus fuit accommodare ad formam legalem, ut teneret populum in simplicitate legis. Sed ratio quam primo capite attuli minime repudianda est, quod scilicet tanta fuit illa aetate populi crassities et ruditas, ut necesse fuerit deflectere a prima et genuina institutione. Deus contentus fuerat duobus Cherubim: et in illo numero haud dubie repraesentabat omnes angelos: sed a dextra et sinistra cinctus erat, ut ostenderet sibi minime defore virtutem ad suppetias populo ferendas. Iam ita obstupuerant Iudaei, ut includerent Deum coelo, quia nulla fere tunc cognitio restabat providentiae eius, ut ante visum fuit. Quum ergo Iudaei ita excluderent Deum a mundi gubernatione, oportuit tradi novam formam et diversam ■ legali, ut scilicet cognoscerent Dei virtutem extendi per quatuor mundi plagas. Neque enim dubium est, quin per quatuor animalia Deus admonerit, nihil fieri in mundo nisi pro suo arbitrio. Ubi autem mundus describitur, ponuntur quatuor eius plagae vel regiones. Nunc ergo tenemus cur propheta non tantum duos Cherubim viderit, sed quatuor: accedit etiam eadem ratio diversitatis in ipsa forma Cherubim. Nam Cherubim erant quasi pueri alati: sed propheta dicit singula animalia fuisse praedita quatuor capitibus. Hoc etiam procul dubio fuit quasi adminiculum ad excutiendum populi torporem: quia Iudaei aliter capere non poterant quid valeret, et quam esset efficax angelica inspiratio, qua Deus gubernat totum mundum: ideo postquam quatuor animalia fuerunt oblata prophetae, singulis etiam animalibus data fuerunt quatuor capita, nempe *caput bovis, caput hominis, caput leonis, et caput aquilae*. Diximus primo capite in istis capitibus repraesentari nobis omnes creaturas. Etsi enim arbores, et mare, et fluvii, et herbae, et aer, et stellae, et sol sunt etiam partes mundi: tamen in animantibus est aliquid quod propius accedit ad Deum, et ubi perspicere licet eius virtutem. Nam est agitatio in homine, in bove, in aquila, in leone. Per synecochen ergo haec animalia singulas mundi partes sub se comprehendunt. Interea quum animalia sint angeli, videndum est quomodo angelis ipsis Deus attribuat caput leonis, caput aquilae, caput hominis. Videtur enim istud minime consentaneum. Sed non potuit melius exprimere individuum connexionem, quae est in motu angelico, et in omnibus creaturis. Diximus angelos non frustra nominari Dei virtutes. Iam quum leo vel rugit, vel exercet suum robur, videtur a se ipso moveri:

ita etiam dicetur de aliis animantibus. Atqui Deus hic dicit animalia ipsa quodammodo esse angelorum partes, non quod illudem sint substantiae. Neque enim hoc ad naturam refertur, sed ad effectum duntaxat. Sciamus ergo dum homines cursitant, atque ut fungantur suis muneribus, sese et sua studia huc vel illuc applicant: dum idem faciunt ferae bestiae, tamen subesse motus angelicos, ita ut neque homines, neque reliqua animalia sese moveant, sed ab arcana inspiratione pendeat totus eorum vigor. Superest difficilis quaestio, quia hic Ezechiel primum caput dicit fuisse Cherub, quum primo capite dixerit fuisse bovis. Quidam effugium excogitant, quod procul apparuerit species bovis, sed propior intuitus declaraverit esse Cherub. Sed illud est nimis coactum. Itaque non dubito quin fuerit aliquid diversum in hac visione: nec obstat quod continuo post addit, fuisse illud animal quod viderat in fluvio Chebar. Nam idem vocat quod affine est, et quod tendit in eundem finem. Paulus dicit (1. Cor. 10, 3) patres in deserto comedis eundem cibum spiritualem, et bibisse eundem potum spiritualem. Atqui scimus quam diversum fuerit symbolum Man, et aqua e rupe profluens, a sacra coena, quam nobis Christus reliquit, sed quemadmodum iam dixi, quoniam affinitas est inter haec sacra symbola, deinde referuntur in eundem scopum: ideo Paulus dicit eundem potum, et eundem cibum: et Ezechiel dicit *idem fuisse animal*. Interea nihil est absurdi, si dicamus aliquid mutatum fuisse in visione. Nam quum Deus se initio patefecit, erat in terra profana: nunc visio magis accedit ad formam sanctuarii, quia per spiritum raptus fuit, ut videret abominationes, quibus Iudaei templum inquinaverant ut ante dictum fuit. Quum ergo facies bovis oblata fuisset prophetae prope fluvium Chebar, nunc ut intelligat esse angelos vel Cherubim animalia, neque quatuor capita ipsum abstrahant: ideo proponitur facies Cherub: ut illo indicio admonitus statuatur unumquodque animalium nihil aliud esse quam angelum, vel Cherub: tamen differat a recepta forma, cuius Deus proposuerat exemplar Mosi in monte. Iam tenemus cur Deus deflexerit a legis suae praescripto, quum obtulit hanc visionem suo prophetae: quia scilicet ita degeneraverat populus ab omni pietatis sensu, ut non posset doceri simplici legis ratione vel regula, sed opus haberet crassis adminiculis: hoc est unum. Deinde quatuor animalia ponuntur, ut Deus significet virtutem suam diffundi per totum mundum. Deinde quatuor capita tribuuntur singulis animalibus, ut sciamus nullam mundi partem eximi ab eius providentia, et ab arcana inspiratione, quae efficax est per angelos. Iam quod ad postremum membrum pertinet, quum ante visa fuisset facies bovis prophetae, nunc apparet facies Cherub, ut

intelligat animalia illa nihil aliud esse quam angelos: sed propter illam rationem Deum induere angelos suos nova forma, quia scilicet maior erat populi socordia, quam ut caperent quod debuerant familiariter cognoscere, quandoquidem minime per eum steterat, quominus imbiberent doctrinam pietatis a prima pueritia. Nunc sequitur,

15. *Et adscenderunt Cherubim: ipsum est animal quod videram in fluvio Chebar.*

Cur dicat *Cherubim adscendisse* suo loco postea explicabimus. Ultimus enim et praecipuus huius visionis scopus fuit, Deum non amplius habitaturum in templo, quia inde migrare decreverit propter impias et nefandas profanationes, quibus templum fuerat contaminatum. Nunc hac ratione dicit, *Cherubim adscendisse*: sed adiungit *illud fuisse animal, quod viderat prope fluvium Chebar*. Hoc adiungit ad certitudinem visionis, quia si semel tantum fuisset oblata, poterant ambigere Iudaei, deinde obscuritas ipsa poterat gustum tollere, et reddere quasi insipidam doctrinam propheticam. Quum autem repetitur visio, Deus confirmat ac sancit quod alioqui non satis fuisset probe obsignatum cordibus populi. Nam et experientia hoc docet, proficere nos in fide, et facere ultiores progressus, prout Deus iterum et saepius nobiscum loquitur. Nam etiam si videmur nobis assequi quod didicimus ex scriptura, tamen si eadem sententia occurrat, melius eam concoquimus. Deinde etiam si apud duos aut tres prophetas legimus eandem sententiam, Deus adhibet plures testes, ut ita melius stabiliatur veritas: quoniam scimus quanta sit nostra ad dubitationem propensio: fluctuamus semper, et quamvis sermo Dei satis in se virtutis habeat ad nos confirmandos, nutamus subinde nisi variis adminiculis fulciantur mentes nostrae. Sic ergo Deus voluit bis idem prophetae suo ante oculos ponere, ut prior visio plus haberet certitudinis non modo apud prophetam ipsum, sed etiam apud omnes Iudaeos. Diximus autem quamvis fuerit nonnihil diversum, tamen optime congruere quod propheta dicit fuisse unum et idem animal. Sequitur,

16. *Et quum proficiscebantur Cherubim, proficiscebantur rotae e regione ipsorum (vel iuxta ipsos): et quum attollerent Cherubim alas suas in sublime e terra, non revertiebantur rotae, etiam ipsae e regione ipsorum.*

Iterum confirmat propheta quod antehac, nempe rotis nullum fuisse motum intrinsicum: sed fuisse tractas arcano instinctu, simul atque se movebant Cherubim. Hinc colligimus rerum eventus non esse fortuitos, neque excitari hinc inde aliquo caeco

impetu, sed dirigi occulta Dei virtute, idque per angelos. Primo dicit, *quum proficiscebantur Cherubim, etiam simul proficiscebantur rotae*: deinde *quum Cherubim tollebant sursum alas, rotae sequebantur eundem cursum, neque revertiebantur*: hoc est, non abstrahuntur a consensu illo, de quo iam dictum fuit. Quomodo autem rotae non fuerint reversae, clarius crastino die explicabimus.

Coepimus heri exponere prophetae sententiam, ubi dicit *rotas fuisse elevatas simul cum animalibus*. Breviter autem docuimus sic pendere a motu angelico et inspiratione quidquid cernimus in creaturis, ut sit quasi individuus nexus. Nunc addit propheta, *rotas non fuisse reversas*: qua parte exprimit continuum tenorem. Fieri enim posset ut ad tempus appareat consensus aliquis, sed contingat aliqua subita mutatio. Propheta autem dicit rotas sic fuisse elevatas cum animalibus, ut nunquam ab ipsis discesserint. Tenemus ergo eius mentem. Antehac idem etiam asseruit de animalibus: et illic solvenda fuit species repugnantiae, quae poterat iniicere scrupulum. Dicebat enim animalia fuisse reversa, et non fuisse reversa: sed conciliavimus haec duo, quod scilicet animalia nusquam deflexerint nisi peracto suo cursu, et quasi finito spatio et confecto: interea reversa sunt, quia currebant instar fulguris, nempe quia ab una actione ad novas alias properabant. Interea propheta docere voluit, in operibus Dei nihil esse abruptum, nihil concisum, nihil mutilum: sed angelos sic dirigere omnes actiones, omnes rerum eventus, ut quidquid statuit Deus ad finem suum perveniat. Hoc autem non obstat quominus Deus varie operetur, et postquam ad metam unam pervenit, incipiat novum cursum. Nunc sequitur,

17. *Et quum starent animalia, stabant etiam: et quum elevarentur elevabant se: quia spiritus animalis in ipsis.*

Quemadmodum nuper dixit rotas fuisse morigeras ad agitationem animalium, ita nunc dicit simul cum ipsis cessavisse. Sed in hac parte videri posset subesse aliqua absurditas. Neque enim consentaneum est angelos unquam cessare. Scimus celebrari eorum celeritatem ac promptitudinem in exsequendis Dei mandatis: deinde quum angeli sint Dei virtutes, sequitur nunquam desistere ab operandi munere. Deus enim nunquam feriat. Sustinet mundum sua virtute, minima quaeque gubernat, ut non cadat in terram passerculus sine eius decreto. Et nota est ac celebris illa sententia Christi. Pater meus et ego operamur huc usque (Ioan. 5, 17). Quum ergo Deus nunquam ab operibus suis supersedeat, quomodo intelligenda erit haec cessatio, de

qua propheta loquitur, *quum angeli starent, stabant et rotae?* respondeo, hoc referri ad humanum sensum. Tametsi enim assidue operatur Deus per angelos, videtur tamen aliquando interquiescere. Neque enim aequabili modo temperat sua opera: et sicuti aliquando coelum pacatum est, aliquando turbulentum: sic etiam apparet varietas in operibus Dei, ex qua imaginari promptum est, Deum aliquando esse in vehementia motus, aliquando autem stare vel quiescere. Haec igitur est intermissio de qua nunc loquitur propheta, quum dicit *animalia stetisse, et simul cum ipsis rotas*. Et experientia idem confirmat. Deus enim interdum videtur miscere coelum terrae, et nos expergefaceret insolitis operibus: aliquando videtur fluere cursus operum eius instar placidi fluvii. Ita absurdum non est, *rotas stetisse cum animalibus, et simul profectas esse vel elevatas*. Addit spiritum animalis fuisse in rotis. Exposui hanc particulam. 1. cap. sed breviter adhuc tenendum est, spiritum hic sumi pro arcano vigore aut instinctu. Rotae proprie non sunt animatae, quia diximus hac voce nobis repraesentari rerum eventus, et quaecunque videntur accidere in mundo: sed illic est incomprehensibilis vigor, et agitatio ex imperio Dei: ita ut omnes creaturae animentur motu angelico: non quod fiat conversio angeli in bovem, vel in hominem, sed quia Deus exserit ac diffundit virtutem suam modo occulto, ut nulla creatura contenta sit proprio suo vigore, sed animetur ab ipsis angelis. Nunc sequitur,

18. *Et egressa est gloria Iehovae e limine domus, et stetit super Cherubim: et sustulerunt Cherubim alas suas, et ascenderunt e terra in oculis meis: quum egredierentur, rotae etiam coram ipsis: et stetit super limen portae Iehovae orientalis: et gloria Dei Israel super ipsa sursum.*

Hic docet propheta quod praecipuum est in hac visione, Deum egressum fuisse e templo. Scimus quanta confidentia iactaverint Iudaei se fore semper tutos et salvos sub Dei custodia. Quia enim promissio data fuerat, templum fore Dei requiem ubi habitaret, non putabant fieri posse, ut unquam ab ipsis migraret Deus: ita licentiose peccabant: et quum Deum procul reiicerent suis sceleribus, volebant tamen quasi devinctum tenere. Haec stultitia ridetur apud Isaiam (66, 1), Coelum est sedes mea: terra autem scabellum pedum meorum: quam igitur domum extruetis mihi? Deus iusserat sibi exstrui templum, et volebat illic terrestre domicilium habere: dicit autem illud esse nugatorium: quomodo? Nempe quum promitteret se in templo habitaturum, volebat illic nomen suum pure et rite invocari. Atqui Iudaei modis omnibus templum inquinaverant. Ergo frustra putabant Deum illic

esse inclusum: quia eo non spectavit eius liberalitas, ut se captivum addiceret Iudaeis, sed ut ipsos haberet sibi obsequentes. Merito itaque dicit Isaias domum illam non posse aptari in usum Dei, nempe quia profanata erat. Sic etiam vidimus apud Ieremiam (7, 4), Nolite confidere in verbis mendacii, Templum Iehovae, templum Iehovae, templum Iehovae. Repetitio illa ponitur, quia subinde elati sua pervicacia Iudaei prophetis resistebant: et quoties obiecta fuerat aliqua comminatio, statim contugiebant ad illud asylum, Templum Domini. Hac igitur ratione nunc propheta refert *gloriam Dei egressam fuisse e sanctuario*. Fuisset enim aliqui absurdum quod vidimus: missus est qui incendium spargeret per totam urbem: hoc modo templum simul conflagrasset, et Deus fuisset ita consumptus proprio igne: ego hic loquor vulgari modo: quia quum arca foederis vocetur Deus exercituum (2. Sam. 6, 2), qui fieri potuit ut ignis arcam simul cum aliis omnibus templi partibus perderet? Sed occurrit Deus ipse, et ostendit templum fore vacuum sua gloria dum exciditur ab hostibus. Postea templum dirutum fuit. Et in Psalmo (74 et 79) describitur lamentabilis eius ruina, quam crudeliter et superbe, et quam barbara contumelia hostes insultaverint: hoc fuisset valde indignum, et turbasset infirmas mentes. Ergo necesse fuit hoc persuasum esse fidelibus, Deum non amplius habitare in templo, sed restare duntaxat inane spectaculum, quia inde abstulerat suam gloriam, quum scilicet tot inquinamenti locus ille fuisset corruptus. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, ubi dicit *gloriam Iehovae e limine domus fuisse egressam et stetisse super Cherubim*. Iam autem dixerat Cherubim alas suas elevasse, quod iterum confirmat. Unde sequitur, Deum cum suis angelis relicto templo deserere Iudaeos, ut frustra in posterum iactarent se quietos fore sub eius praesidio. Dicit ergo *Cherubim elevasse alas suas, et ascendisse e terra coram oculis suis*. Non est supervacua haec particula, quoniam difficile erat persuasum Iudaeis quod dixit de migratione. Celebre erat oraculum, Hic habitabo quoniam elegi eam. Quum illud arripere, putabant citius fore ut sol e coelo excideret, quam ut Deus relinqueret templum illud. Verum propheta dicit *se palam vidisse, ne qua maneat dubitatio*. Si quis hic roget quomodo simul conveniant promissio illa quam retuli, et discessus quem nunc propheta commemorat: facilis responsio est, modo teneamus Deum non semper operari humano modo, neque pro captu carnis nostrae. Videtur saepe Deus ita abrumperre sua opera, ut initium careat suo fine: denique videtur Deus interdum ludere, et retrahere manum suam, ut eventus non respondeat laetis principiis. Quoniam ergo apparet secundum carnis sensum talis frustratio in operibus Dei, necesse est ita lo-

qui: alioqui nunquam caperemus quomodo egressus fuerit Deus e sanctuario, ubi tamen sedem perpetuam elegerat. Sed ita discessit, ut tamen locus maneret sacer, et coram Deo staret templum, quod eversum fuerat in hominum oculis. Visibilis templi facies fuit ablata, sed interim, quoniam templum fundatum erat in promissione Dei, stetit inter illas ruinas, ut dixi. Hac ratione Daniel, quamvis solitudo et vastitas deberent avertere eius oculos et sensus a Iudaea, precatus est tamen versus illam partem ac si templum maneret integrum. Quare? Respexit enim ad promissionem. Et hac ratione etiam prophetae post reditum dixerunt, Gloria secundi templi superabit gloriam prioris: ita loquitur propheta Aggai capite 2. Et scimus quam prolixè et magnifice Isaïas disserat de splendore secundi templi, et inaeestimabili gloria. Videbimus etiam similem doctrinam in fine huius libri. Quum ergo templum coram Deo steterit, quia fundatum erat in eius promissione, temporalis hic discessus non potuit abolere quod iam dixi de perpetua Dei statione. Idem et de regno dicendum: regnum illud stare debuit quamdiu sol et luna in coelo fulgerent, verum est: et tamen fuit tristis interruptio per multos annos. Scimus enim quanto dedecore affectus fuerit rex ultimus: deinde quomodo conceiderit omnis dignitas, ita ut nihil potuerit illic conspici praeter horribilem Dei vindictam. Et tamen promissio illa semper habuit suum effectum: Quamdiu stabunt sol et luna testes mihi fideles erunt de perpetuitate regni. Nunc ergo tenemus quomodo migraverit Deus e templo suo: et tamen non detraxerit quidquam fidei suae promissionis. Dicit autem *gloriam Dei Israel stetit ad portam orientalem, sed sursum, ita ut elevaretur e terra*. Adscensus autem iste eo tendebat, ut scirent Iudaei non amplius sibi quaerendum esse Deum in illo lapideo ac ligneo domicilio, quia non modo sedem ipsam reliquerat, sed adscenderat sursum, ne quid amplius haberent cum ipso commercii. Nunc sequitur,

19. *Ipsum est animal quod videram subitus Deum Israel in fluvio Chebar: et cognovi quod Cherubim essent.*

Repetit quod ante vidimus, nempe visionem unam bis oblatam fuisse, quia Deus volebat obsignare quod alioqui poterat esse ambiguum. Propheta quidem satis persuasus erat, Deum sibi esse visum: sed quia debuit obire magna certamina, non frustra confirmatus fuit. Interea notandum est, confirmatam fuisse visionem secundo, non in privatum modo usum unius hominis, sed ut prodesset haece obsignatio toti populo: vel saltem redderet inexcusabiles qui ita spernerent tam manifestam

Dei gratiam, et tam liquido sibi patefactam. Dicit ergo *hoc fuisse animal quod viderat subitus Deum Israel*. Cap. 1 retulit fuisse in expansione coeli solium, ubi sedebat qui erat similis homini externa forma, et tamen non erat homo. Illic vidimus sermonem haberi de vero et unico Deo: et tamen non posse exponi sermonem illum de patre, sed necessario competere in filium. Haec igitur duo adhuc nobis tenenda sunt: et propheta hic omnem dubitationem eximit, dum nominat *Deum Israel* illum *homini similem*: quod non posset aptari patris personae. Similitudo illa debet quasi confessa esse inter omnes pios. Non est igitur hac de re movenda controversia. Nam Sabellius, qui sustulit distinctionem personalem, fuit satis superque refutatus cum suo delirio. Quoniam igitur pater nunquam induit formam vel similitudinem hominis, et nusquam legitur in scriptura, ipsum conferri homini: necesse est hoc de Christo exponere. Atqui nunc testatur Ezechiel *illum esse Deum Israelis*. Videmus ergo quam insulse garriant hodie nebulones, qui ecclesias turbare cuperent quum faciunt Christum quendam Deum transfusum a substantia patris. Fatentur quidem Deum esse, sed merus est fucus: quoniam dicunt Deum patrem esse Deum Israelis, et hunc titulum non posse vel Christo, vel spiritui aptari. Mentitus est igitur spiritus per os prophetarum, quum dicit *Deum Israelis apparuisse in hominis forma*. Est itaque insignis hic locus ad refutandum illud delirium, quo nebulones hic se et alios fatigant, dum Christum sic fatentur Deum esse, ut tamen veram deitatem eripiant, quia dicunt a patre deificatum. Dicit *etiam se cognovisse quod Cherubim essent*. Ergo profecit in secunda visione hac. Nam tametsi antehac cognoverat Deum sibi apparuisse, de animalibus tamen non fuerat certa cognitio. Itaque manebat quodammodo suspensus quoad animalia. Nunc autem postquam familiariter patefecit illi Deus visionem in templo, *dicit se fuisse edoctum quod Cherubim essent*. Ita confirmatur quod heri diximus, mutatam fuisse faciem bovis in faciem Cherub, ut propheta intelligeret sub specie Cherubim sibi designari angelos, qui circumdabant arcam foederis. Pergamus,

20. *Quatuor, quatuor (id est quaternae) facies uni, et quatuor alae uni: et similitudo manuum hominis sub alis ipsorum.*

Videtur propheta verbosus esse in rebus minime dubiis. Iam loquutus est de quatuor capitibus. Cur ergo iterum repetit? Nempe quia negotium erat cum lento populo, atque etiam praefracto. Pigri erant ad capiendam doctrinam prophetica: sed accedebat vitium deterius, quod scilicet quasi

ex professo semper conati sunt detrahere auctoritatem omnibus prophetis. Hac igitur de causa propheta dicit fuisse *quaterna capita*, et *quaternas alas animalibus*, nempe ne scurriliter eluderent Iudaei, fuisse aliquod inane spectrum, et delusum fuisse prophetam, quia putaret se videre quod nusquam erat. Hac ratione igitur inculcat saepius quod per se satis erat clarum, si Iudaei fuissent dociles et morigeri. Sequitur,

21. *Et similitudo facierum ipsis, facies quam videram super fluvium Chebar: adspectus eorum et ipsa (animalia, vel ipsi Cherubim): quisque (Cherub) ad (versus) faciem suam proficiscebatur.*

Prosequitur eandem sententiam, nempe nihil fuisse obscurum vel perplexum in visione hac, quoniam omnia simul congruebant. Vigebat in animo prophetae memoria visionis quam acceperat: nunc autem ubi rapitur in templum, agnoscit eundem Deum, et easdem formas, quibus ante edoctus fuerat. Videmus ergo occurrere eorum proterviae, qui alioqui iactassent ipsum afferre sua figmenta, nec habere quidquam compertum. Cohibet igitur propheta hanc petulantiam, et ostendit Deum sibi certo apparuisse, idque secundo. Iam quum dicit *unumquodque animal profectum esse versus faciem suam*, minime dubium est quin hoc ad actiones referat. Significat ergo angelos non errare in suo cursu, quemadmodum fieri solet si quis huc et illuc respiciat, vel deserat viam, vel divertat ad dextram aut ad sinistram. Propheta igitur dicit sic profecta fuisse animalia, ut unumquodque intentum esset ad suum finem vel scopum: quia si esset turbulentus motus in angelis, non essent ministri Dei. Denique significat propheta, angelos non modo fuisse agiles et paratos ad obsequium, sed simul fuisse compositos et formatos ad certam regulam, ut ne tantillum quidem deflecterent ab imperio et nutu Dei. Iam sequitur,

CAPUT XI.

1. *Et sustulit me spiritus et introduxit me ad portam domus Iehovae orientalem (quae respicit orientem), et ecce in limine portae viginti quinque viri: et adspexi in medio ipsorum (id est inter ipsos) Ieazaniah filium Azur, et Pelthiah filium Benaiah principes populi.*

2. *Et dixit ad me, Fili hominis, isti homines cogitant vanitatem, et consultant consilium perversum in urbe hac.*

Calvini opera. Vol. XL.

Hic propheta totum populum admonet, duces perversos causam fore ipsis exitii. Nam si caecus caecum ducat ambo cadent in foveam. Sic ergo quum tunc proceres urbis essent scelesti apostatae, traxerunt secum totum populi corpus in eandem ruinam. Iam ergo propheta ostendit, adeo corruptum esse urbis statum, ut nulla spes supersit veniae, quoniam qui debuerant esse oculi totius populi tenebras obduxerint. Nominat autem *viginti quinque seniores*. Unde probabile est, fuisse tunc numerum illum delectum in rebus confusis, vel numerum hunc finitum poni pro indefinito: et hoc secundum magis amplector. Quidquid sit, intelligit eos qui gubernacula populi tenebant fuisse impios Dei contemptores: ideoque non esse mirum si pridem coepisset grassari in toto populo impietas et defectio a Deo eiusque lege. Sed notandum est consilium prophetae. Solent enim gregarii homines semper obicere loco clypei suos praefectos, quemadmodum hodie videmus fieri in papatu. Nam hoc est illis ultimum refugium, si causentur nullius se culpa esse conscios ubi obediunt sanctae matri ecclesiae. Talis etiam olim fuit populi contumacia. Denique semper homines praetextu erroris vel ignorantiae libenter reiicerent a se omnem culpam. Ideo nunc propheta ostendit non ideo fore urbem a Dei vindicta immunem, quoniam fuerit corrupta a suis ducibus, et praefectis: imo potius hanc fore exitii causam, quod populus nimium fuerit flexibilis ad perversa exempla. Interim notanda est nobis libertas prophetae, quod hic intrepide aggreditur nobilissimos quosque principes. Erat quidem extra periculum, quia debebat in exilio: sed videtur sibi esse Hierosolymae quum vaticinium hoc profert. Ostendit igitur animi sui fortitudinem quum non pareit ipsis proceribus. Et hinc colligitur utilis doctrina, eos scilicet qui existimatione vel gradu honoris excellunt non tamen a reprehensione eximi, si male et perperam se gerant: quemadmodum videmus factum esse in papatu. Nam quod ad papam ipsum spectat, in eius arbitrio esse totum mundum damnare: interea se eximit ab omni reprehensione. Quantum ad episcopos spectat, nunc requiruntur viginti, nunc triginta testes: postea ventum est usque ad septuaginta. Ergo unus ex illis cornutis bestiis non poterit convinci, nisi totus populus surgat: sic etiam olim factum fuit. Sed hic ostendit propheta, quamvis emineant qui praedicti sunt potestate in populo, non tamen esse sacrosanctos, vel privilegio singulari solvi ab omni lege, quin Deus libere iudicet per spiritum suum, et per prophetas suos coarguat. Denique si volumus rite officio nostro defungi, ubi iniunctae sunt nobis docendi partes, facessat omnis *προσωποληψία*: et qui gloriantur se excellere supra alios subiiciantur tamen Dei censuris. Hac ratione sequitur,

3. *Qui dicunt, Non in propinquo aedificare domos (hoc est aedificemus): ipsa est olla (vel lebes), nos autem sumus caro.*

Hic clarius explicat propheta quod poterat esse obscurum de perversis consiliis. Producit igitur in medium quod putabant impii illi posse obtegi multis fallaciis. Scimus enim ut hypocritae conentur configere oculos Deo, et quum spargunt suas nebulas putant etiam quodammodo illum esse excaecatam. Hac ratione dicit Isaias Deum quoque sapere, et deridet illam astutiam, quod ita putent se posse oblinere Deo oculos, dum variis integumentis operiunt sua scelera. Quum ergo talis esset contumacia in istis hominibus, propheta hic detrahit illis larvam. Póterant enim tergiversari de perversis consiliis, negare se quidquam tale esse promeritos. Propheta autem hic ansam illis praecidit, quod scilicet satis superque pateat eorum impietas, dum iactant nondum propinquum esse tempus, ideoque posse quasi per otium et rebus pacatis exstrui domos Hierosolymae. Instabat, quemadmodum vidimus apud Ieremiam, tempus ultimi interitus: quidquid erat in urbe residuum iam destinatum erat ultimo exitio: et hac ratione Ieremias etiam iubebat domos exstrui in Chaldaea et extraneis illis regionibus, quoniam scilicet longa mora captivis illic trahenda esset usque ad 70 annos. Quum ergo praefixum illud tempus iam instaret, fuit hic prodigiosus stupor sese opponere, et ludibrio habere Dei minas, et iactare adhuc esse tempus aedificandi. Nunc ergo videmus quid reprehendat et damnet propheta in viginti quinque viris, qui erant populi principes, nempe quod populum obduraverint ad obstinatam malitiam, induxerint torporem, ut comminationes propheticae nullius essent momenti. Quum ergo ita populum obstupefacerent suis blanditiis, et adimerent omnem sensum poenitentiae, excuterent etiam omnem metum vindictae Dei, quae denunciata erat: hanc pravitatem in ipsorum consiliis propheta damnat. Sed in secundo membro magis detestabilis apparet contemptus, quum dicunt *Ierusalem esse ollam, ipsos vero carnem*. Non dubito quin alludant ad prophetiam Ieremiae. Capite enim primo ostensa fuit olla, ignis autem erat in septentrione: ita tunc docere voluit spiritus, venturos esse Chaldaeos instar ignis qui consumerent Hierosolymam, quemadmodum si olla admovetur ad ignem magnum et continuum, etiam si plena sit aqua et carnibus, consumitur tamen quidquid intus est, succus quoque carnis longa coctione exurit. Deus hoc demonstraverat per servum suum Ieremiam: hic derident Iudaei, et facite eludunt quod tamen non levem metum ipsis incutere debuerat, nisi fuissent nimis socordes: ecce, inquit, *nos sumus caro, et Ierusalem est olla*. Interim videntur

lepidè incessere prophetam Ieremiam, quasi secum pugnaret. Quid? tu minaris nobis captivitatem: et interea dicis urbem hanc fore ollam, et Chaldaeos fore ignem. Si Deus vult nos coquere, ergo maneamus intus: ita licebit nobis aedificare domos. Nunc tenemus ut quaesierint speciem aliquam repugnantiae in prophetarum verbis: quemadmodum reprobi et profani homines semper captant argutias, quibus elevent atque extenuent omnem fidem doctrinae coelestis, imo ut eam in nihilum redigant, si fieri posset. Propheta ergo remedium adhibet huic malo, quemadmodum videbimus. Sed antequam illuc descendat, refert impia eorum dicteria, quod scilicet *Ierusalem foret olla, ipsi autem caro*. Vertebant in contrarium sensum quod dictum fuerat. Propheta enim dicebat eos esse exarsuros, quoniam Chaldaei futuri erant instar ignis: ipsi autem dicebant, Bene, nos elixabimur: sed fiet illud leviter, ita ut maneamus salvi usque ad ultimum senium. Hinc colligimus quam diabolica sit eorum audacia, qui excaecati sunt iusto Dei iudicio, ut non dubitent petulanter Deum ipsum incessere, et suis ludibriis evertere auctoritatem doctrinae ipsius. Sed videmus ex altera parte quam fideliter Ezechiel functus fuerit suis partibus: creatus fuerat propheta: iam non satis habuit munus suum seorsum exsequi, sed fuit adiutor Ieremiae. Et non possumus etiam aliter nostram operam impendere Deo et ecclesiae eius, nisi ubi mutuo porrigimus nobis manus: ubi ministri inter se coniuncti sunt, et alter alterum iuvare studet. Hoc igitur Ezechiel nunc significat, quum ita se socium et adiutorem Ieremiae profitetur.

4. *Propterea prophetiza contra eos, prophetiza, fili hominis.*

Heri vidimus ut Iudaei scurriliter eluserint prophetias Ieremiae: praesertim vero quum illis minitaretur Dei vindictam. Dixerat enim sibi oblatam fuisse visionem, in qua Hierosolyma erat similis ollae, ignis autem a septentrione erat accensus. Per ludibrium dicebant se tuto posse quiescere in urbe, quia nondum essent cocti, sed crudi. Si verum est illud vaticinium, dicebant, nondum nec tam cito egrediemur ex urbe. Nam Deus praedixit nos fore carnem, quae sit elixanda: si haec urbs est lebes, oportet nos hic manere donec simus cocti: id autem nondum accidit. Ergo vanum est quod nunc pronuntiat Ieremias, brevi nos tractum iri in exsilium: quia haec inter se dissident, Deum velle nos quiescere in hac urbe, et velle trahere in regionem longinquam. Quum ita sit, vanus est Ieremias in suo vaticinio. Sic igitur ludebant. Deus autem iubet alterum prophetam suum contra eos insurgere. Et emphatica est repetitio in verbo,

prophetiza, prophetiza contra eos. Nihil enim minus tolerabile, quam homines ita petulanter spernere iram Dei, quae debet formidinem incutere omnibus. Nam si coram ipso liquefiunt montes, si angeli ipsi contremiscunt, qui fit ut audeat vas testaceum ita configere cum suo opifice? Et videmus etiam quantopere exandescat Deus contra talem porviciaciam: praesertim ubi denuntiat per os Isaiae (22, 12) hoc peccatum fore inexpiabile: Vocavi, inquit, vos ad cinerem et cilicium: contra autem excipistis, Epulemur et bibamus: et ludibrio vobis habitae sunt comminationes meae. Nam fuit illud vobis in proverbium, Cras moriemur: Vivo ego si unquam remittatur vobis haec iniquitas. Iureiurando affirmat Deus se nunquam fore placabilem impiis et profanis iudicii sui contemptoribus. Hac ratione etiam nunc secundo repetit, *prophetiza, prophetiza.* Pergamus.

5. *Et cecidit super me spiritus Iehovae, et dixit mihi, Dic, sic dicit Iehovah, sic dixistis domus Israel: et adscensiones spiritus vestri, ego novi ipsam (est mutatio numeri).*

Hic impiam scurrilitatem populi retorquet propheta in alium sensum. Corruperant enim quod dictum fuerat a Ieremia. Sciebant quidnam hoc sibi vellet de olla et igni: sed putabant se posse avertere vindictam Dei si faceti essent. Hic propheta alium sensum profert, non illum Ieremiae, neque etiam quem confinxerant, sed tertium. Vicesimo quarto capite iterum denuntiabit ipsos fore instar carnis, quia Deus proiciet elixandos in ollam, ut etiam ossa ipsa consumat. Sed hoc in loco nihil aliud spectat propheta, quam ut refellat impium illud dicerium, quo putabant se tenere Ieremiam quasi illaqueatum, quod scilicet non satis consentiebant eius prophetiae. Quid igitur dicit? Primo refert *spiritum super se cecidissee*, ut vaticinio fidem conciliet. Nam si ex proprio sensu loquutus esset, poterat impune repudiari. Qui enim loquitur, debet proferre sermonem Dei, et esse organon spiritus eius. Iactat hoc papa cum suis: sed fideles ac probos Dei servos re ipsa hoc praestare oportet, nempe ut sua commenta non iactent, sed accipiant ex manu Dei quod tradant populo: et ita fideliter fungantur sua legatione. In hunc finem dicit propheta *spiritum cecidissee super se.* Tametsi enim ante praeditus fuerat prophetiae dono, oportuit tamen, quoties prodibat in medium, renovari gratiam illam: quia non satis est nos semel imbutos fuisse illuminatione spiritus sancti, nisi quotidie in nobis operetur Deus. Quoniam ergo prosequitur sua dona in servis suis quantisper illorum opera utitur: ideo non frustra dicit Ezechiel *spiritum adhuc sibi datum esse*, quia necessarium fuit hoc donum in singulos

actus. Deinde clarius exprimit quod dixerat, nempe *spiritum loquutum esse.* Significat autem sibi dictum fuisse quiddam paulo post subiciet. Hic ergo admonet Iudaeos ne sibi impunitatem stulte promittant, ubi contempserint eius prophetias, quandoquidem a se ipso non loquitur, sed tantum refert quae spiritus suggessit ac dictavit. *Ita loquuti estis domus Israel,* inquit, *et adscensiones cordis vestri ego novi.* Deus hic praecise urget Iudaeos, ne quid sperent se posse consequi tergiversando. Scimus enim quam audacter et secure hypocritae reiiciant omnem doctrinam, nec dubitent litigare cum Deo, dum reperiunt multos praetextus, quibus se excusent. Nullus ergo esset finis, nisi Dominus occurreret, et pro summo imperio et potestate iudicis ostenderet frustra ipsos subterfugere, et afferre exceptiones vanas et nullius momenti. Huc spectat nunc consilium prophetae quum dicit *quidquid illis in cor adscendit esse Deo cognitum.* His autem verbis intelligit frustra eos quaerere theatrum in mundo, quasi aliquid proficiant si causam suam probaverint hominibus: dicit illud esse vanum, quia tandem veniendum erit in forum coeleste, ubi Deus solus erit iudex. Nunc ubi cogitationes nostrae Deo notae sunt, frustra excipimus hoc vel illud: quia Deus non admittet nostra subterfugia, neque patietur sibi illudi nostris facetiis et argutiis. Nunc ergo teneamus quorsum spectet propheta, quum dicit *Deum cognoscere quidquid adscendit in cor Iudaeis:* quia scilicet alioqui nunquam destitissent fallaciis suis contendere et iurgari, ut prophetiis omnibus fidem abrogarent. Hinc etiam patet doctrinae utilitas, frustra scilicet nos captare acumen, ut possimus elabi nostris obliquis cogitationibus: quia Deus videt astutias hominum: et dum cupiunt esse ingeniosi, deprehendit ipsos, et ostendit vanum esse quiddam putarunt esse summam sapientiam. Ita studeamus nos Deo probare neque aestimemus opera nostra et consilia ex proprio sensu et iudicio. Nunc sequitur,

6. *Multiplicastis interfectos vestros in urbe hac, et implevistis compita eius interfectis.*

7. *Propterea sic dicit dominator Iehovah, Interfecti vestri quos posuistis in medio eius ipsi erunt caro, et ipsa olla (vel lebes), et vos eiiciam e medio eius.*

Nunc Ezechiel scurras qui suis dieteriis cum Deo luserant, quasi consortis manibus aggreditur, et affert illum sensum quem paulo ante attigi, quod scilicet alio modo impleta fuerit prophetia Ieremiae, quam ipsi imaginantur. Vos, inquit, *interfecistis multos:* urbs plena fuit multis caedibus. Ergo olla fuit plena carnibus: illae carnes fuerunt coctae. Iam non est locus in olla. Necesse est igitur vos

tanquam spumas eiici, vel tanquam carnes foetidas, quibus non reperitur olla, in qua elixentur. Videmus ergo prophetam hic lepide cum ipsis agere, et ludere contraria facietia. Sed interea ipsos letaliter vulnerat, dum ostendit in suum exitium ita petulanter fuisse iocatos, quum iactarent Ieremiam sibi ipsi esse adversum. Confirmat igitur vaticinium Ieremiae: et tamen non interpretatur, quia proprie et clare loquutus fuerat Ieremias, quum diceret ipsos fore carnem. Perinde enim hoc volebat ac si pronuntiaret Deus se ipsos consumpturum in media urbe: factum est, quemadmodum ante vidimus: sed sparsit per aerem aliquos ex populo, alios autem gladio, alios vero fame interfecit. Quidquid sit, semper vaticinium Ieremiae reperietur verum, quod scilicet Deus coxerit Iudaeos igne chaldaico. Sed quoniam perverterant doctrinam illam, propheta nunc non respicit quid voluerit Ieremias, sed ostendit eos nihil proficere dum ita cum Deo tergiversantur. Vos, inquit, non eritis caro, sed interfecti vestri fuerunt caro: *replevistis ollam*, hoc est urbem interfectis, nunc vobis non est locus. Quid ergo restat, nisi ut Deus vos eiiciat tanquam carnem foetidam? Neque coquet vos, inquit, neque elixabit in olla: sed ubi profligaverit vos in longinquam terram, illic vos consumet. Nunc ergo videmus quantam perniciem sibi accersiverint Iudaei, dum tantam iocandi licentiam sumpserunt, ut facere riderent prophetas. Dicit ergo *ipsos replevisse urbem interfectis*. Non intelligit palam iugulatos fuisse homines Hierosolymae, sed comprehendit hac loquendi forma omnes iniustitiae species. Scimus enim homicidas coram Deo censi quicunque miseros homines opprimunt, evertunt suis fortunis, exsugunt sanguinem innoxium. Quum igitur omnis violentia coram Deo sit caedes, merito dicit *urbem fuisse repletam interfectis*. Poterant excipere Iudaei, se nemini vim intulisse: non poterant quidem in conspectu hominum convinci: sed quum grassata eousque esset inter ipsos iniquitas, ut miseris hominibus non parcerent quin eos crudeliter affligerent, dicit *urbem plenam fuisse interfectis*. Iam adiungit, quum urbs plena sit carne, non esse amplius illis locum. Nunc ostendit quamvis praedixerit Ieremias ipsos coquendos esse igne chaldaico, tamen eousque progressos in sceleribus, ut indigni sint qui in urbe coquantur. Manet igitur vos, inquit, gravior Dei vindicta, quoniam non desinitis eius iram magis ac magis provocare. Sequitur,

8. *Gladium timuistis, et gladium adducam super vos, dicit dominator Iehovah.*

9. *Et eiiciam vos e medio eius, et tradam vos in manum extraneorum, et exercebo in vobis iudicia.*

10. *Et gladio cadetis: ad terminum Israel iudicabo vos, et scietis quod ego sim Iehovah.*

11. *Ipsa non erit vobis in ollam: et vos non eritis* (subaudienda est negativa) *in medio eius in carnem: in termino Israel iudicabo vos.*

Haec omnia simul contexere oportet, quia rem unam duntaxat pluribus verbis propheta exsequitur. Primo *denuntiat gladio perituros, quum sibi a gladio timuerint*. His verbis admonet, etiam si Deus extrahat ipsos ab urbe, tamen non fore irritum Ieremiae vaticinium, quia scilicet Chaldaei ipsos consumment, ac si olla ad ignem ebulliret. Denique ostendit quam frivolum fuerit cavillum illud quum dicerent, Si simus caro, manebimus igitur in olla. Atqui propheta ostendit non ita pueriliter cavillandum esse cum Deo, quia quum ostenderet ollam servo suo Ieremiae, nihil aliud voluit quam Iudaeos perituros, quoniam venturi erant Chaldaei, qui ipsos consumerent. Atqui prophetiam converterant in alienum sensum, idque data opera: et putabant se esse acutos et lepidos, quum ita corrumpere coelestem doctrinam. Primo igitur dicit propheta, *gladium timuistis, et cadetis in gladium*. Postea addit modum, *Ego, inquit, adducam gladium super vos, quem timuistis*. Dicit, *extraham vos e medio eius*. Hic modum declarat, nempe quod producet ipsos in apertum campum, ut illic facilius iugulentur. Si quis excipiat, hoc modo non fuisse elixatos in urbe, responsio facilis est, Deum scilicet non restrinxisse suam vindictam ad unam duntaxat speciem poenae, quum ita loquutus est per Ieremiam. Scimus enim ut varie prophetae iudicium Dei proponant, et ita sumant subinde novas figuras. Quoniam ergo non semper eodem modo prophetae docent, non mirum est si, quum breviter ostenderet propinquam Dei vindictam Iudaeis, usus fuerit illa similitudine: *cadetis inquit, in gladio, et in termino Israel iudicabo vos*. Hic clarius exprimit quod nuper attigi. Fuit quidem Dei iudicium, quum extracti fuerunt Iudaei ab urbe in qua putabant sibi esse tranquillum nidum. Ubi ergo in exsilium violenter tracti sunt, iam exercuit in ipsis Deus sua iudicia: et ex quo privavit eos patria, iam tunc coepit esse ipsorum iudex. Sed hic de graviore iudicio verba facit. Tametsi ergo Deus iam coeperat Iudaeos castigare ubi ipsos urbe expulit: tamen severius ipsos tractavit in finibus Israel: quia ubi ventum est in conspectum regis babylonici, tunc vidit rex filios suos iugulari: deinde ipse excaecatus fuit, et tandem tractus in Chaldaeam: proceres omnes occisi. Et hinc coniciere licet fusum fuisse populi sanguinem absque delectu. Nunc ergo tenemus quid velit Deus, ubi minatur se *iudicaturum ipsos in finibus Israel*, hoc est extra patriam. Denique hic duplicem poenam denuntiat, primo quod Deus ipsos eiiciet Hierosolyma in qua delitiabantur, et in qua dicebant sibi fore longam adhuc habitationem,

ut prior poena sit exsilium: deinde adiungit se non contentum fore exsilio, sed instare duriores poenas, ubi eiecti fuerint e patria, et terra ipsos evomerit quasi foetorem, quem ferre non poterat. *Iudicabo igitur vos in termino Israel*, hoc est, extra terram sanctam, quum scilicet iam maledictio una appa-ruerit in exsilio, manebit vos ultio durior et magis formidabilis. Iam adiungit, *cognoscetis quod ego sim Iehovah*. Exprobrat haud dubie illis Ezechiel so-cordiam, quae causa erat tantae contumaciae. Nun-quam enim ausi fuissent tam pertinaciter cum Deo luctari, nisi obstupefactae fuissent eorum mentes. Nam si cogitaremus nobis certamen esse cum Deo, statim horror nos corripere. Quis enim tanta amentia laborat, ut audeat cum Deo suo et cum creatore configere? Hunc ergo torporem oblique nunc perstringit Ezechiel, quum dicit cognituros sero Iudaeos sibi negotium esse cum Deo. Quamvis enim ignorantia peccarent, non sequitur tamen fuisse excusabiles. Unde enim illa ignorantia nisi quod attenti non erant ad Deum? Ergo ex incuria pri-mum, deinde incuria illa et securitas ex contemptu: contemptus autem ex prava peccandi libidine. Quo-niam ergo volebant se prolicere ad omne scelus, quantum in se erat excutiebant omnem doctrinam: imo libenter obstupefacere conati essent suas con-scientias, atque ita videmus ut prava cupiditas ipsos impulerit ad contemptum: contemptus autem generuit in ipsis securitatem: unde tandem emersit haec ignorantia. Quod ergo ad tempus non venit ipsis in mentem se pugnare cum Deo, hoc non extenuat ipsorum culpam, quia, sicuti dixi, sponte et destinata malitia se ipsos obstupefecerant. Interea minime dubium est quin semper pupugerit ipsos Deus, ut sentirent se peccare: sed loquitur hic propheta de scientia experimentalis, quam vocant. Impii enim tunc dicuntur Deum cognoscere, ubi percussi eius manu agnoscunt eius potentiam inviti: quia velint nolint sentiunt ipsum esse suum iudicem. Haec autem cognitio nihil illis prodest, imo amplificat eorum exitium. Sed tenemus consilium prophetae, quod scilicet Iudaei lascivierint, et tem-pserint Dei servos: quia fingeant sibi esse negotium cum hominibus, et obducebant sibi tene-bras, ne lucem, quae oblata erat ipsorum oculis, cernerent. Pronuntiat Deus tandem cognituros cum quo certaverint, quemadmodum apud Zachariam (12, 10) dicitur, Videbunt in quem transfixerunt, hoc est scient me fuisse quem vulnerarunt, quum ita superbe spreverint servos meos, et abrogarunt etiam fidem meae doctrinae. Hinc autem colligi-mus sic confusas esse impiorum mentes, ut videndo non videant. Nam ubi experiuntur Deum iudicem, re quoque ipsa coguntur fatori se sentire eius ma-num: manent tamen stupidi quia nihil proficiunt, quemadmodum paulo ante dixit propheta, Vos

timuistis gladium. Atqui securi erant, ut vidimus, et spernebant omnes minas. Quisnam est igitur hic metus qui notatur a propheta? quod scilicet impii dum sibi faciunt blanditias, et fingunt sibi pactum esse cum morte, ut dicitur apud Isaiaem (28, 15), et promittunt sibi impunitatem, etiam si flagellum transierit super terram: trepidant tamen, et semper sunt inquieti: quia non est pax illis, ut alibi dicitur (Isai. 48, 22). In summa, videmus impios semper manere securos et stupidos: dum sunt securi, esse trepidos, et cruciari secreta inqui-etudine, quoniam urget ipsos Dei severitas. Tandem concludit *Ierusalem non fore ipsis in ollam*: sed se poenas de illis sumpturum *in finibus Israel*. Verum hanc sententiam satis exposui. Sequitur,

12. *Et cognoscetis quod ego sim Iehovah, quia in statutis meis non ambulastis, et iudicia mea non fecistis: sed secundum iudicia gentium quae in circuitu vestro sunt fecistis.*

Repetit quod dixerat, sero tandem cognituros quam impie et scelerate prophetias spreverint: quia hoc erat Deum ipsum e coelo detrahere. Deus enim vult reverentiam quam exigit a nobis sermoni suo deferri. Ergo in contemptu doctrinae perinde insaniant homines, ac si gigantum more Deum e coelo detrahere vellent. Sed clarius causam exprimit, *quia scilicet non ambulaverint in lege et eius prae-ceptis: sed se implicuerint gentium superstitionibus*. Hic videmus non posse Deum insimulari nimii rigoris, quod iudicium tam grave et durum exercuerit contra Iudaeos. Legem enim ipsis dederat. Haec summa fuit ingratitude, abiicere doctrinam, quae debuerat ipsis esse familiaris, et interea accersere impios gentium ritus: hoc erat data opera diabolum ipsi Deo praeferre. Ostendit ergo Deus quamvis severe acturus sit contra Iudaeos, tamen vindictam suam fore moderatam prae ipsorum sceleribus: quia nihil ad cumulum impietatis defuerit quum ita abi-ecerant eius legem. Quum autem dicit *non ambu-lasse in lege*, sumit pro confesso principium illud, legem non frustra traditam fuisse: sed in ea fide-liter et perspicue Iudaeos fuisse edoctos quatenam esset recta via, sicuti etiam dicit Moses, Haec est via, ambulate in illa. Minime igitur dubium est, quin ad illam Mosis sententiam respexerit Ezechiel, quum dicit *Iudaeos non ambulasse in lege, et non fecisse iudicia Dei*. Quum ergo Deus viam mon-strasset ita ut nullus esset erroris praetextus, quae-nam ista fuit ingratitude, viam relinquere, et sponte se prolicere in errores? Iam comparatio aggravat crimen, quum dicit *ipsos potius sequutos esse iudicia et ritus gentium, quae erant in circuitu*. Atqui tametsi habebant incredulos vicinos, Deus tamen opposuerat legem suam instar maceriae, quae ipsos

discerneret a profanis gentibus. Quum ergo ita procul accersiverint detestabiles ritus, et id fecerint relicta et abiecta lege Dei, nonne colligimus dignos fuisse extremo iudicio? Interea notemus, quum Deus nos diu toleravit, si perstamus in nostra contumacia, nihil aliud esse residuum, nisi ut luce doctrinae extincta alio modo se Deum esse ostendat. Nam sermo propheticus est nobis instar speculi, in quo se repraesentat Deus. Ubi autem claudimus oculos, imo proiicimus speculum ad pedes, et confringimus, tunc Deus alio modo se nobis ostendit: hoc est non amplius ostendere nobis faciem suam dignatur, sed manu sua nos docet, et potentiae suae experimento convincit nos impiae obstinationis, quod noluerimus subiicere nos eius doctrinae. Sequitur,

13. *Et fuit quum prophetarem, tunc Phalantias filius Banaiae mortuus est: et cecidi super faciem meam, et clamavi voce magna, et dixi, Heus Dominator Iehovah, tu consumptionem facies residui Israel?*

Minime dubium est, quin eodem tempore quo oblata fuit visio servo Dei, mortuus fuerit hic Phalantias. Videbimus quidem in fine capitis prophetam semper fuisse in exilio: sed tunc visus est sibi esse raptus in templum, et visus est etiam sibi adspicere mortuum Phalantium. Et tamen probabile est domi suae esse mortuum, non autem in vestibulo aut limine templi. Sed scimus visiones locis non esse affixas. Sicuti ergo fuit per visionem Ezechiel in templo, ita etiam vidit mortem Phalantiae: et hoc modo coepit Deus quodam praeludio ostendere maturam esse cladem urbis. Nam Phalantias erat ex praecipuis gubernatoribus, quemadmodum dictum est. Nec dubium est quin vir fuerit magnae existimationis. Ergo praesagium fuit publici interitus mors Phalantiae: hinc illa prophetae exclamatio, *Heus Dominator Iehovah, an tu facies consumptionem residui Israel?* Nam restabat exiguus duntaxat numerus ex immensa multitudine. Rapiuntur Phalantias, hoc modo ostendit instare toti populo interitum. Fieri ergo non poterat quin propheta quasi attonitus caderet in terram, et exclamaret esse rem minime consentaneam, ut Deus ita reliquias Israel consumeret. Oportuit enim aliquid residuum manere, quemadmodum alibi et saepius vidimus: etiam in communi totius populi clade Deum tamen spem aliquam facere, ne foedus suum prorsus aboleretur. Hac de causa nunc propheta exclamat.

Postrema lectione descripta nobis fuit prophetae querimonia et lamentatio ob mortem Phalthiae. Audierat quidem a spiritu Phalthiam, et eius similes

esse impios contemptores Dei, et qui corruperant totum eius cultum: exclamat tamen quum videt eum mortuum, ac si omnia essent perditum. Sed tenendum est, prophetam non loquutum fuisse ex sensu proprio. Respexit enim qualis esset existimatio et dignitas Phalthiae. Nec dubium est quin excelluerit inter alios proceres, ut magna pars populi statum suum pendere putaret ex eius consilio et prudentia. Quum ergo putarent fere omnes Phalthiam esse columnen urbis et regni, non mirum est quod propheta ex communi sententia omnium prae admiratione interrogat an velit Deus consumere quicquid est residui in populo. Et alludit ad nomen viri. Nam פלט est evadere, unde פליטים vocantur superstites, et qui salvi evaserunt ex aliquo periculo vel clade. Quum ergo Phalthias etiam ipso nomine praeferret tale aliquid, nempe si quid spei esset et salutis ipsis, residere in eius persona, hac ratione propheta quaerit an Deus velit perdere reliquias populi sui. Iam sequitur,

14. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo.*

15. *Fili hominis, fratres tui, fratres tui, viri propinquitatis tuae, et omnis domus Israel tota ipsa: quibus dixerunt ipsis incolae Ierusalem, Procul discedite a Iehovah, nobis data est terra in haereditatem.*

16. *Propterea dic, Sic dicit dominator Iehovah, Quia procul eieci estis inter gentes, et quia dispersi estis per terras: ideo (copula enim resolvi debet in illativam, ideo) ero ipsis in sanctuarium parvum (vel paucitatis) in terris ad quas venerunt.*

Hic videtur oblique Deus perstringere servi sui incogitantiam, vel potius errorem populi, quia diximus prophetam pronuntiasse non quid sentiret ipse privatim, sed quid receptum esset vulgo. Quid sit, respondet Deus querimoniae, quam vidimus, et ostendit etiam si tollat e medio qui eminent et conspicui sunt, videnturque esse futurae urbis et regni: tamen non ideo ecclesiam periisse, quia habeat rationes occultas, quibus eam conservet, non splendida et magnifica pompa, ut loquuntur: sed ut tandem admirationi sit eius incolunitas. Summa est igitur, quamvis non tantum Phalthias, sed omnes regis consiliarii, omnes populi duces intendant, tamen Deum posse sub infirmitate operari, ut ecclesia salva nihilominus maneat: atque ita admonet reliquias non esse quaerendas in ordine illo qui tunc apparebat, sed potius in hominibus gregariis et contemptis. Nunc tenemus Dei consilium in hoc responso. Dicit itaque, *Fratres tui, fratres tui, et vir propinquitatis tuae.* Revocat hic servum suum ad exules et captivos, e quibus unus ipse erat: quasi diceret illos non ita exsectos fuisse ab ecclesia,

quin adhuc essent aliquo numero. Visus quidem fuerat Deus ipsos abdicare quum eiceret e terra promissa: sed nunc ostendit censeri inter suos filios, quamvis exhaeredati fuerint a terra Chanaan. Et ideo bis repetit nomen fratrum, et adiungit *viros propinquitatis*, quo magis reputet propheta se quoque esse ex eorum numero. Qui hoc referunt ad tria exsilia, extenuant vehementiam sermonis: imo dum obtrudunt alienum commentum, avertunt lectores a genuino prophetae sensu. Quin potius, ut nuper attigi, Deus hic castigat prophetam suum, eo quod perverse restringat ecclesiae corpus ad cives Ierusalem: quasi diceret, Israelitae, quamvis captivi sint, an tibi videntur esse extranei? adeoque non relinques ipsis locum in ecclesia? *Sunt igitur fratres tui, fratres tui*, inquit, *et viri propinquitatis tuae*. Ergo emphatica est repetitio, et tendit in eum finem, ut desinat propheta metiri gratiam Dei salute unius urbis, quemadmodum fecerat. Quia enim repente mortuus fuerat unus homo, putabat actum esse de omnibus. Interea non videbat se facere iniuriam miseris exsilibus, quos Deus ita expulerat e terra Chanaan, ut tamen maneret spes aliqua misericordiae: quemadmodum prophetae omnes ostendunt, et paulo post videbimus. Est autem hic locus dignus observatu, ut discamus non aestimare statum ecclesiae ex vulgari hominum iudicio. Deinde etiam ex splendore, qui plerumque oculos simplicium perstringit. Ita enim fiet, ut putemus nos reperiisse ecclesiam, ubi nulla erit, et desperemus si se oculis nostris non offerat: quemadmodum hodie videmus multos obstupefieri magnificis illis pompis, quae in papatu refulgent. Illic audacter volitat in ore omnium ecclesiae nomen: deinde etiam proferuntur insignia: simplices rapiuntur ad inane illud spectaculum: ita sub nomine ecclesiae trahuntur in exitium, quia statuunt illic esse ecclesiam, ubi est decor ille qui ipsos fallit. Ex opposito, multi quia non possunt cernere oculis ecclesiam, et digito notare, quodammodo insimulant Deum falsitatis, ac si extincti essent omnes fideles in mundo. Tenendum igitur est, ecclesiam saepe mirabiliter conservari in latebris: deinde ecclesiae membra esse non fastuosos homines, vel qui vana ostentatione conciliant sibi venerationem apud stultos: sed potius gregarios homines, quorum nulla est existimatio. Habemus memorabile eius rei exemplum, quum Deus prophetam suum a praecipuis Hierosolymae ducibus revocat, non ad alios duces, qui possint trahere homines in admirationem sui, sed ad exsules miseros, quorum dissipatio poterat ipsos reddere despicibiles. Docet igitur manere aliquas reliquias etiam in Chaldaea. Iam sequitur, *quibus dixerunt incolae Hierosolymae, Discedite procul a sanctuario Iehovae, nobis data est terra*. Hic Deus invenitur in arrogantiam populi, qui domi

quietus et securus manebat. Nam hic refert verba civium Hierosolymae, quod scilicet praeferrent se exsilibus, imo iactarent illos esse alienatos a populo sancto, quia extracti erant in exsilium, vel sponte illuc migraverant. Quod dicunt, *discedite procul*, non debet proprie sumi in modo imperativo: sed ita resolvi debet oratio, utcumque procul discedant ipsi e sanctuario, nobis manebit terra in haereditatem. Videmus ergo ut cives Hierosolymae sibi placuerint, et blanditi fuerint in sua quiete, quod adhuc fruerentur patria, Deum in templo colerent, et staret quaecumque nomen regni. Quum ergo ita sibi delitias facerent, Deus ex opposito ostendit eos excaecatos esse superbia, quoniam non abiecerit captivos in perpetuum, quamvis temporalem de ipsis poenam sumpserit. Fuit autem haec valde stollida gloriatio, quod sese extulerint, quia nondum concesserant in exsilium. Qualis enim erat interea ipsorum status? Certe rex ipse cooperatus erat ignominia: deinde scimus quid paulo post ipsis contigerit. Redacti enim fuerunt ad tantam inopiam, ut matres ipsae vorarent filios suos, ut sterquilinum ederent qui nutriti fuerant in maximis lautitiis. Imo ante urbem obsessam quid tamen ipsis erat reliquum, ut ita sese extollerent? sed hinc colligimus quanta fuerit ipsorum pertinacia, quod obduruerant ad flagella Dei. Fecit igitur stupor ille, ut Deus ipsos subigere non posset. Iam qualis est ista ferocia, quum insultant miseris exsilibus quasi sint eiecti procul a Deo? Atqui Ezechiel erat unus ex illis eiectis, Daniel, et socii. Scimus etiam Hierosolymae celebrem fuisse pietatem Danielis, ut omnes agnoscerent quasi singulare aliquid lumen et ornamentum aetatis suae. Quum ergo Daniel pro proximia pietate esset in tali pretio, qui fieri potuit ut cristas adversus ipsum erigerent, qui sibi multorum scelerum erant conscii, nempe profani homines, pleni omni spurcitia, addicti crudelitati, fraudibus, periuriis, deinde foetidi suis scortationibus, infames etiam sua intemperantia? Quum ergo videmus ita audacter ipsos insultasse fratribus suis, ne miremur si hodie papistae quoque ferociant, quia retinent successionem ordinariam, et ecclesiae titulum, si dicant nos esse reiectos, et ab ecclesia resectos, atque ita indignos qui locum vel nomen inter Christianos occupemus. Si ergo ita hodie insolescunt contra nos papistae, non est cur nos conturbet ipsorum fastus: sed in hoc speculo discamus ita semper fuisse actum. Erat quidem aliqua ratio cur cives Hierosolymae dicerent captivos esse procul eiectos. Certum enim erat, exsilium iustam fuisse scelerum poenam: sed interea quomodo audebant se discernere ab aliis, quum vita ipsorum esset deterior? Deinde, quum iam Deus tulisset de ipsis sententiam, non potuit certe dissimilis esse eorum conditio, de quibus index sententiam suam pronun-

tiaverat. Sed surdi erant ad omnes minas propheticas, ut Deum spernerent: et hinc illa iactantia, quod dicebant extraneos esse quicumque in terra Chanaan non manebant. Hic etiam locus docet, si quando castiget Deus eorum peccata qui eandem nobiscum religionem professi sunt, non esse tamen cur eos prorsus damnemus, quasi essent desperati. Dandus enim est locus misericordiae Dei. Et quod sequitur etiam diligenter notandum est. Postquam enim retulit propheta quod iactabant cives Hierosolymae, quum putarent se solos esse superstites, respondet Deus ex opposito, *quia fuerunt procul eiectionis inter gentes, et dispersi in terras, vel per terras, ideo ero ipsis in sanctuarium parvum*. Videmus ut Deus hic vendicet adhuc locum aliquem in ecclesia peccatoribus, adversus quos exercuerat rigorem sui iudicii. Dicit per concessionem *fuisse eiectionis, et dispersos*, sed adiungit *se tamen fore illis in sanctuarium*: imo quod placide, et aequis animis tulerint suum exilium, hanc causam fore pronuntiat, ut illorum misereatur. Neque enim ita generalis est sententia, quin Deus respiciat suos electos. Non debet igitur promissio haec extendi ad omnes captivos sine delectu, quia videbimus ad multos Deum non respexisse. Non dubium igitur est, quin peculiaris haec fuerit promissio, quam voluit Deus loco solatii esse suis electis. Dicit, *quia pertulerant exilium* et dissipationem aequis et mansuetis animis, *ideo se fore illis in sanctuarium*. Fuit autem haec seria approbatio modestiae et subiectionis, quod non tantum eiectionem suam tulerint, sed etiam dispersionem, quae aliquanto gravior est. Nam si tracti fuissent omnes in longinquam regionem, erat quidem haec dura tentatio, sed facilius iterum coalescere poterant, nisi fuissent dispersi. Fuit igitur hoc secundum illis valde triste, quoniam in eo cernebant desperationis materiam, ac si nunquam iterum colligendi essent in unum corpus. Quod ergo luctati sunt cum his tentationibus, fuit signum non parvae pietatis: atque ut aliqui fidelium non statim demonstraverint suam obedientiam, quia Deus tamen novit qui sint sui, et in eorum salutem invigilat: ideo hic opponit protectionem, in qua fundata erat ipsorum salus, omnibus eorum miseriis. Quia ergo *disiecti estis per terras, ideo*, inquit, *ero in sanctuarium parvum ipsis*. Nam loquitur adhuc in tertia persona. מַיִם volunt esse nomen Toar, et vertunt sanctuarium parvum. Quanquam posset etiam accipi pro hominum paucitate. Commode igitur licebit transferre sanctuarium paucitatis. Quanquam alter sensus optime convenit, quod Deus futurus sit captivis in sanctuarium parvum: ita antithesis suberit inter splendorem visibilis templi, et gratiam Dei occultam, quae adeo agnita non fuit a Chaldaeis, ut potius eam pedibus calcarent, sicuti in eam conspuebant ipsi Iudaei qui adhuc manebant

Hierosolymae. Sanctuarium igitur quod sibi Deus in monte Zion elegerat, quia merito trahebat ad se omnium oculos, et illuc intenti semper fuerant Israelitae, et illic denique fulgebat Dei maiestas, potuit vocari sanctuarium Dei magnificum: nihil tale conspectum fuit in exilio babylonico: sed Deus dicit *se tamen fore captivis in parvum* vel exiguum sanctuarium. Respondet autem hic locus Psalmo 90 ubi dicit Moses, Deus tu semper habitaculum fuisti nobis: et tamen Deus non semper habuit vel templum vel tabernaculum, ex quo foedus suum pepigerat cum patribus. Sed Moses illic docet quod tandem repraesentavit Deus visibili symbolo, patres re ipsa sensisse, nempe se latere sub umbris alarum Dei, neque aliter se esse tutos et incolumes, nisi quod Deus ipsos protegeret. Moses ergo patrum nomine celebrat gratiam Dei, quae perpetua fuerat etiam ante compositum sanctuarium. Sic etiam hoc loco Deus dicit per similitudinem *se fore in sanctuarium*, non quod illic erexerit altare, sed quia quum destituti essent Israelitae externo pignore et symbolo, admonet tamen illis non fuisse rem ipsam prorsus ablatam, quia scilicet Deus haberet alas extensas, ut ipsos foveret ac tueretur. Est etiam hic locus notatu dignus, ne animos despondeant fideles ubi Deus non habet erectum vexillum: imo non palam prodit cum regiis insignibus ad ipsos conservandos, ne tamen propterea statuunt se prorsus esse derelictos: sed in memoriam revocent quod hic dicitur *de exiguo sanctuario*. Deus ergo quamvis non proferat virtutem suam ante oculos hominum, tamen non desinit suos arcano modo servare: quemadmodum nostro saeculo huius rei habemus plus quam insigne documentum. Mundus quidem existimat nos esse perditos, quoties labascit ecclesiae status: et maior pars etiam perinde anxia est ac si Deus ipsos deseruisset. Verum occurrat loco remedii haec promissio, *Deum esse in sanctuarium parvum dispersis, et eiectionis*, ita ut manus eius occulta sit, tamen salus tandem nostra demonstret ipsum sub infirmitate potenter fuisse operatum. Videmus ut sensus ille aptissimus sit, et contineat valde utilem doctrinam. Tamen non male etiam quadrabit, Deum esse sanctuarium paucitatis, quod scilicet in illa ingenti multitudine non multi restabant qui vere essent ex populo Dei. Nam maior pars desciverat. Quum ergo Deus non respiciat turbam illam impiorum, quae iam erat extra ecclesiam, sed tantum hic sermonem dirigat ad suos electos, non mirum est si dicat ipsos esse paucos numero. Iam sequitur,

17. *Propterea dices, Sic dicit dominator Iehovah, Congregabo vos e populis, et colligam vos e terris, ad quas expulsi estis, et dabo vobis terram Israel.*

Nunc Deus effectum suae gratiae exprimit. Proximo versu dixerat se fore in sanctuarium. Admonui non debere haec verba intelligi de loco visibili, in quo Deus coleretur: sed de occulta eius virtute, qua populum suum fovebat. Atqui si perpetuum fuisset exsilium, poterat videri inanis illa promissio. Quorsum enim Deus protegeret suos in exsilio, si vellet illic putrescere? quia interea irritum fuisset foedus. Ergo ne quis obiciat Deum frustrari suos fideles, ubi pronuntiat se fore illis in sanctuarium, iam effectum designat, quod scilicet ipsos tandem restituet in patriam. *Ergo, inquit, congregabo vos e populis, et colligam vos e gentibus ad quas estis expulsi, et vobis dabo terram Israel.* Quoniam ergo reditus in patriam, certum erat pignus amoris Dei, ideo pronuntiat ipsos tandem redituros. In summa promittitur ecclesiae restitutio, quae sanciat foedus Dei. Fuerat enim dictum Abrahae, Dabo tibi terram hanc, et semini tuo in perpetuum. Deus ergo, ut ostendat foedus suum adhuc integrum et salvum manere, quod ad tempus breve interruperat, ideo de restitutione hac loquitur. Quod autem toties inculcat propheta nomen Dei, et refert mandata eius nomine, sermonem dirigens ad captivos, pertinet ad confirmationem, quia in rebus tam perditis difficile fuit patienter expectare quod docebat propheta, nempe venturum tempus, quo Deus iterum colligeret suos, et revocaret in patriam. Admoniti igitur fuerunt fideles, considerandam esse potentiam Dei, ut fidem haberent huic vaticinio. Sequitur,

18. *Et venient illuc, et tollent omnia idola eius, et omnes abominationes eius ex ea.*

Hic aliquid praestantius adiungitur, nempe ubi reversi fuerint Israelitae in patriam, fore sinceros Dei cultores, qui non tantum sacrificia offerant in templo, sed purgent terram omnibus inquinamentis. Hic autem admonet propheta quanta fuerit et quam detestabilis impietas decem tribuum, quod ab ipsis terra idolis contaminata fuerat. Neque enim hic idola gentium commemorat, sed potius exprobrat Israelitis, quod terram, quae Deo fuerat dicata, contaminaverant suis spurciis. Ita ergo propheta hortatus fuit suos populares ad poenitentiam, quum ostenderet non ante electos fuisse e terra quam polluta fuisset: ideoque iustam poenam sumptam fuisse de ipsorum sacrilegiis: hoc unum est. Deinde notandum est, tunc nos vere et pure frui Dei beneficiis, ubi eorum usum dirigimus ad scopum, qui hic nobis praefigitur, nempe ut pure et rite inter nos colatur. Hac doctrina nihil frequentius occurrit, nos scilicet redemptos esse a Deo, ut celebremus eius gloriam: ecclesiam esse plantatam, ut in ea glorificetur, ut enarremus virtutes eius.

Culvini opera. Vol. XL.

Ergo discamus Dei beneficia tunc nobis cedere in salutem, et testimonia esse paterni eius favoris, dum nos excitant ad ipsum colendum. Tertio notandum est, non aliter nos rite erga Deum defungi, nisi ubi cultum eius purgamus ab omni spurcitia et inquinamento. Multi ita Deum colunt, ut tamen corrumpant vitiosis mixturis quidquid obsequii praestare se putant. Et hodie etiam qui sibi multum sapere videntur, turpiter partiuntur inter Deum et diabolum, quasi dimidia parte cultus ipsi satisfacerent. Ergo discamus ex hoc loco, Deum abominari tales fucos. Ubi enim dicit Israelitas, postquam reversi fuerint, fore studiosos pietatis: hac nota eos insignit, quod tollent omnes abominationes, et omnia idola e terra. Postea sequitur,

19. *Et dabo illis cor unum, et spiritum novum ponam in visceribus eorum, et tollam cor lapideum e carne ipsorum, et dabo ipsis cor carneum,*

20. *Ut in statutis meis ambulent, et iudicia mea custodiant, et faciant ea: et erunt mihi in populum, et ego ero ipsis in Deum.*

Iam Deus quod de pietate Israelitarum dixerat ostendit non posse ab ipsis prodire, donec renovati fuerint, et regeniti suo spiritu. Visus est ergo proximo versu laudare Israelitas: sed quia homines nimis cupide sibi arrogant quod divinitus illis est datum, nunc Deus asserit sibi gloriam earum virtutum, de quibus antea loquutus est. Fuit zelus ille laude dignus, purgare terram omnibus spurciis. Merito itaque qui ex populo Israel superstities fuerunt servati celebrantur quod zeli fervore fuerint impulsus, ut Dei cultum eximerent ab omnibus corruptelis: sed ne iactarent se fecisse id proprio Marte, et impulsu cordis sui, nunc temperat Deus superiorem sententiam: et ostendit tale pietatis studium fore in Israelitis, postquam ipsos regnuerit spiritu suo. Atque hic locus potest unus sufficere ad papistas refellendos, quoties arripiunt tales sententias ex scriptura, ubi vel Deus aliquid exigit a suis, vel praedicat suorum virtutes. David hoc fecit, ergo fecit libero arbitrio: Deus hoc exigit, ergo hoc est in hominum arbitrio, ut pares sint ad omnia praestanda. Sic ineptiunt illi. Atqui videmus ut propheta haec duo simul conciliet, nempe fideles et electos Dei strenue incumbere in officium suum, et intentos esse ad promovendam eius gloriam, ardere etiam studio ipsius colendi: et tamen nihil esse ab ipsis. Subiicitur enim continuo post, *Dabo illis cor unum, et spiritum novum ponam in visceribus eorum.* Sed reliqua differemus in proximam lectionem.

Ultima lectione postquam concionatus est Ezechiel de conversione populi, simul docuit fore

hoc singulare donum, ut resipiscant: quia ubi semel quispiam deflexit a recta via, nisi Deus manum porrigat, usque in profundam abyssum se demerget. Non potest igitur homo postquam Deum semel reliquit ad ipsum redire. Hanc doctrinam breviter tunc attigimus: nunc addenda est plenior explicatio. Ac primum expendamus verba prophetae, tandem de re ipsa videbimus. Promittit Deus se daturum populo cor unum. Hoc quidam exponunt de mutuo consensu, sed non convenit, meo iudicio. Tertio capite Zephaniae (v. 9) hoc sensu capitur humerus unus. Ubi enim dicit propheta Deum facturum ut omnes ipsum pure invocent et colant humero uno, videtur intelligere fore unanimes, ut quisque proximum suum incitet. Verum hoc loco potius cor unum opponitur duplici. Nam distracti fuerant Israelitae post vagos errores. Debuerant audire quid Deus praeciperet, ac se subicere eius legi: ita fuissent contenti uno ipso, et se in solidum addixissent verae pietati. Atqui cor eorum fuit distractum: quemadmodum ubi mulier non servat fidem coniugii marito, vagatur post suas libidines, nihil in ea est compositum. Sic etiam ubi populus defecit a lege Dei, fuit similis erratico scorto. Videmus ergo ut corda omnium impiorum divisa sint ac distracta, nihil in illis sit simplex vel sincerum. Iam promittit Deus se facturum, ut populus non ita distrahatur post suas superstitiones, sed maneat in puro et simplici legis obsequio. Si quis obiciat, perpetuum esse certamen fidelibus cum carnis concupiscentiis, ideoque cor ipsorum esse divisum: facilis est responsio, cor unum intelligi pro modo regenerationis. Quoniam ergo fideles sentiunt in se magnam repugnantiam, et cor eorum minime integrum est, quin multis tentationibus agitur: dum tamen interea serio adspirant ad Deum, cor eorum integrum esse dicitur, quia non est duplex nec fictum. Tenemus ergo quid velit propheta: et cap. 36, ubi eandem sententiam repetet, pro corde uno ponet spiritum novum, sicuti etiam paulo post dicit, *Ponam spiritum novum in visceribus ipsorum, vel interioribus*. Sicuti per nomen cordis intelligit affectus, ita etiam per spiritum mentem ipsam, et omnes cogitationes designat. Spiritus hominis saepe capitur pro tota anima: et tunc comprehendit etiam omnes affectus. Sed ubi haec duo simul iunguntur cor et spiritus, cor vocatur sedes omnium affectuum, denique est ipsa voluntas hominis: spiritus autem est facultas intelligendi. Scimus enim duas esse praecipuas animae dotes, prior est quod ratione polleat, deinde quod praedita sit iudicio et electione: postea dicemus quomodo facultas eligendi sit in hominibus, et tamen libero arbitrio careant. Sed hoc principium tenendum est, animam hominis excellere primum intelligentia, vel ratione, deinde iudicio, unde pendet

electio et voluntas. Videmus ergo his vocibus prophetam testari opus esse integra renovatione, ut homines in viam redeant ex quo semel coeperunt errare. Postea addit *auferam cor lapidis, vel lapideum e carne ipsorum, et dabo illis cor carneum*. Nomen carnis hic accipitur diverso sensu. Propheta enim alludit ad cor, quod scimus esse partem humani corporis, quum dicit *auferam ab ipsorum carne cor lapideum*. Deus ubi regenerat suos electos non mutat vel carnem ipsorum, vel cutem, vel sanguinem: spiritualis et interior gratia nihil ad corpus: sed propheta crassius loquitur, ut sermonem suum conformet ad captum rudis et bardi populi. Caro igitur priore loco tantundem valet ac corpus: cor vero carneum in fine versus ponitur pro corde flexibili. Notanda enim est antithesis inter carnem et lapidem: lapis sua duritie repellit validissimos etiam quosque ictus mallei, nihil potest illic insculpi: sed cor carneum sua mollitie admittit si quid in eo scribitur vel insculpitur. Crasse, ut dixi, loquitur propheta: sensus tamen minime ambiguus est, nempe quum fuerint pleni contumacia Israelitae, flexibiles ac morigeros fore postquam Deus cor ipsorum mutaverit, hoc est correcta duritie reddiderit cor ipsorum molle. Postea adiungit, *Ut in statutis meis ambulent, et iudicia mea custodiant, et faciant ea, et sint mihi in populum, et ego illis sim, vel ero in Deum*. Nunc clarius exprimit propheta quomodo pro cordibus lapideis Deus conferat corda carnea electis suis, ubi ipsos regenerat spiritu suo, nempe quoniam ipsos format in obsequium legis suae, ut velint servare eius mandata, et efficaciter praestent quod dedit illis velle.

Nunc consideremus attentius rem totam de qua propheta disserit. Quum Deus de corde lapideo loquitur, haud dubie contumaciae damnat cunctos mortales. Neque enim hic agitur de paucis hominibus, quorum natura ab aliis differat: sed tanquam in speculo proponit nobis Israelitas, ut sciamus qualis sit nostra conditio, ubi ab eo relictis sequimur proprios affectus. Colligimus itaque ex hoc loco omnibus esse cor lapideum, hoc est omnes ita esse corruptos, ut Deo obedire non sustineant: quin potius toti ferantur ad contumaciam. Interea certum est, hoc vitium esse adventitium. Deus enim quum hominem creavit, non indidit cor lapideum: et quamdiu Adam stetit integer, haud dubie recta fuit et bene composita eius voluntas. Propensus etiam erat in obsequium Dei. Quum ergo dicimus cor nostrum esse lapideum, hoc originem ducit a lapsu Adae, et a naturae corruptela. Si enim creatus fuisset Adam corde duro et prae fracto, illud cederet in opprobrium Dei. Sed quemadmodum diximus, Adae voluntas ab initio recta fuit, saltem flexibilis ad sequendam Dei iustitiam. Ubi autem

Adam se ipsum corrumpit, simul cum eo fuimus perdit. Inde igitur cor lapideum, quia exuti sumus illa naturae integritate, quam Deus ab initio nobis contulerat. Quidquid enim Adam perdidit, id cessit in nostram iacturam: quia non fuerat creatus tantum privato sui respectu, sed in eius persona Deus ostenderat qualis futura esset humani generis conditio. Postquam ergo spoliatus fuit praeclaris donis quibus ornatus fuerat, tota eius posteritas redacta fuit ad eandem inopiam et miseriam. Ideo cor nobis lapideum est, sed vitio originali: quia hoc debemus referre acceptum patri nostro Adae, non autem reicere vitii nostri et corruptionis culpam in Deum. Denique videmus quale sit initium regenerationis, nempe quum Deus aufert eam pravitatem, cui sumus mancipati. Sed notandae sunt duae regenerationis partes, de quibus etiam agit propheta. Deus pronuntiat *se dare suis electis cor unum et spiritum novum*. Sequitur ergo, totam animam esse vitiatam a ratione usque ad affectus. Fatentur sophistae in papatu animam hominis esse vitiatam, sed ex parte duntaxat. Coguntur etiam subscribere veteribus, quod supernaturalia dona Adam perdidit, naturalia autem fuerint corrupta: sed postea involunt lucem tenebris, et fingunt manere aliquam partem rationis sanam et integram: deinde voluntatem esse vitiatam ex parte duntaxat: hinc illud vulgare apud ipsos, quod vulneratum fuerit et laesum liberum arbitrium, non autem interierit in homine. Iam liberum arbitrium definiunt, liberam eligendi facultatem, quae coniuncta est cum ratione, et ex ea etiam pendet. Voluntas enim per se absque iudicio non continet plenam et solidam libertatem: sed ubi gubernat ratio, et primatum tenet in anima hominis: deinde voluntas obtemperat, et format se ad regulam praescriptam: illic est liberum arbitrium. Non negant papistae liberum arbitrium laesum esse ac vulneratum, sed quemadmodum iam dixi, retinent aliquid, quasi homines recte ex parte saperent proprio motu, et maneret aliqua inclinatio, aut flexibilis motus voluntatis tam ad bonum quam ad malum. Sic quidem ipsi garriunt in scholis: sed videmus quid spiritus sanctus pronuntiet. Si enim opus est spiritu novo et corde novo, sequitur non modo laesam esse in utraque parte animam hominis, sed ita corruptam, ut eius pravitatis possit vocari mors et interitus, quantum attinet ad rectitudinem. Sed obicitur hic quaestio, an nihil differant homines a brutis pecudibus? Atqui experientia demonstrat, homines praeditos esse aliqua ratione. Respondeo quemadmodum dicitur 1. cap. Ioannis (v. 5), lucem fulgere in tenebris, hoc est manere aliquas scintillas intelligentiae, sed quae hominem non deducunt in viam, tantum abest ut perducant usque ad scopum. Quidquid igitur rationis et intelligentiae in nobis est, non adducit nos

in Dei obsequium, ac multo minus perducit continua perseverantia usque ad metam. Quid igitur? nempe ideo scintillae emicant in tenebris, ut reddamur inexcusabiles. En igitur quid valeat hominis ratio, ut convictus apud se sentiat non restare sibi ullum ignorantiae vel erroris praetextum. Ergo quoad vitam recte instituendam, intelligentia hominis prorsus inutilis est. In corde clarius apparet perversitas. Nam ebullit voluntas hominis ad contumaciam: ut ubi aliquid nobis obicitur rectum, et quod Deo probatur, statim ferociunt nostri affectus, et calcitrant, quemadmodum equus refractarius ubi sentit calcar prosilit, et concutit suum sessorem, ita etiam voluntas nostra prodit suam contumaciam ubi nihil admittit quod ratio et sana intelligentia dictat. Iam docui rationem hominis caecam esse, sed caecitas illa non adeo perspicua nobis est: quia ut admonui, Deus reliquit in nobis aliquid lucis, ne qua supersit erroris excusatio. Non mirum igitur si Deus hic promittit *se daturum cor novum*, quia si executimus omnes hominum affectus, reperiemus eos esse Deo adversos. Verum enim est illud Pauli 8 ad Romanos capite (v. 7), omnes carnis cogitationes inimicas esse Deo. Carnem haud dubie illic sumit pro more suo, nempe ut significet totum hominem, qualis est natura, et qualis prodit ex utero. Si ergo omnes affectus nostri Deo inimici sunt, ac repugnant, videmus quam stulte ineptiant scholastici, qui fingunt laesam esse voluntatem: et ita illis debilitas est loco mortis. Paulus dicit (Rom. 7, 14) se esse venundatum sub peccato, nempe quatenus erat unus ex filiis Adae: Lex, inquit, operatur in me peccatum, ego venundatus sum ac mancipatus peccato. Isti autem quid? Peccatum dominatur quidem in nobis, sed tantum ex parte. Est enim aliqua integritas, quae resistat. Quam longe a Paulo dissident? Sed hic quoque locus satis clare refellit eiusmodi commenta, ubi pronuntiat Deus *merum esse suum donum, cordis novitatem, et spiritus*. Ideo alibi nomen creationis scriptura usurpat: quod notatu dignum est. Nam papistae, quoties iactant sibi esse vel minimam particulam rectitudinis, faciunt se creatores: siquidem ubi Paulus dicit nos esse regenitos spiritu Dei, vocat nos τὸ πνεῦμα ipsius figmentum, vel facturam (Eph. 2, 10): et exponit nos creatos esse ad bona opera. Eodem pertinet quod dicitur in Psalmo (100, 3), Ipse fecit nos, non autem ipsi nos. Non enim illic agitur de prima creatione, qua sumus facti homines, sed de speciali gratia, qua sumus regeniti a spiritu Dei. Si ergo regeneratio est creatio hominis, quisquis sibi arrogat vel minimum aliquid in hac re, eripit tantundem Deo quasi esset sibi suus creator, quod detestabile est auditu. Et tamen hoc facile elicitur ex communi doctrina scripturae. Nunc sequitur, *ut in statutis meis am-*

bulent, et praecepta mea custodiant, et faciant ea. Hic propheta tollit alias ambages, quibus conatus est Satan Dei gratiam obscurare quia penitus obruere non poterat. Iam intelleximus papistas non tollere prorsus Dei gratiam. Coguntur enim fateri, hominem nihil posse nisi adiutum Dei gratia. Liberum arbitrium iacere sine vigore et efficacia donec subsidio gratiae revallescat. Ergo commune illud nobiscum habent, hominem ut est corruptus, non posse vel digitum movere, ut praestet ullum officium Deo. Sed hic bifariam errant, quia quemadmodum iam dixi, fingunt manere aliquem rectum motum in voluntate hominis: deinde, aliquam sanam rationem in mente: quin etiam addunt postea gratiam spiritus sancti non esse efficacem sine concursu vel cooperatione liberi nostri arbitrii. Atque hic detegitur crassa eorum impietas. Fatentur ergo spiritu Dei nos regenerari, quia alioqui essemus vel ad recte cogitandum inutiles, nempe quia debilitas nos impedit, ne efficaciter velimus. Sed ex opposito imaginantur gratiam Dei mutilam: quomodo? quia gratia Dei nos excitat secundum ipsos, ut possimus bene velle, et exsequi etiam ac perficere quod voluerimus. Videmus ergo ut relinquant hominem suspensum in medio, ubi agunt de gratia spiritus sancti. Quousque ergo operatur in nobis spiritus Dei? ut possimus, inquirunt, recte velle, ut possimus recte agere. Ergo nihil aliud nobis datur a spiritu sancto nisi posse: nostrum autem est cooperari, et ratum habere ac sancire quod alioqui esset nullius momenti. Quid enim prodesset nobis posse, nisi accederet recta voluntas? tantum cresceret nostra condemnatio. Sed hic ridicula est ipsorum inscitia, quomodo enim vel ad momentum unum staret quisquam, si tantum Deus conferret nobis posse? Adam habuit illud posse in prima creatione: et tunc adhuc erat integer: nos autem vitiosi sumus: ad haec quatenus manent reliquiae carnis in nobis, quas circumferimus in hac vita, certandum est nobis cum magnis difficultatibus. Si ergo Adam mox cecidit, quum tamen praeditus esset rectitudine naturae, et facultas recte volendi et recte agendi esset in ipsum collata, quid nobis fiet? neque enim opus est tantum rectitudine illa Adae, vel facultate illa recte volendi aut agendi: sed opus est invicta fortitudine, ut ne cedamus temptationibus, ut superiores simus diabolo, ut subigamus pravos et vitiosos omnes carnis affectus, et perseveremus usque ad finem in hac lucta vel militia. Videmus ergo quam pueriliter ineptiant, dum nihil aliud adscribunt gratiae spiritus sancti, nisi ut det nobis posse. Et hoc prudenter expendit Augustinus, et satis prolixè tractat in libro De bono perseverantiae, et de Praedestinatione sanctorum. Comparat enim nos cum primo Adam, et ostendit gratiam Dei non aliter fore efficacem vel in uno solo

homine, nisi plus nobis afferat quam posse. Sed quid opus est hominum testimoniis, ubi clare spiritus sanctus pronuntiat per os prophetae quod hic legimus? Non dicit Ezechiel, Dabo illis spiritum novum, vel cor novum, ut possint ambulare, ut praediti sint facultate illa media: quid igitur? *ut ambulent in praeceptis meis, ut praecepta mea servant, et statuta faciant.* Videmus ergo regenerationem eo usque extendi, ut sequatur effectus: quemadmodum etiam Paulus docet (Phil. 2, 12), Perficite, inquit, salutem vestram cum timore et tremore: illic hortatur fideles ad conatum. Et certe Deus non vult nos similes esse lapidibus. Nitamur ergo, et intendamus nervos omnes, applicemus nostra studia ad recte agendum: sed Paulus admonet id esse praestandum cum timore et tremore, hoc est abiecta omni propriae virtutis fiducia: quia si inebriati sumus diabolico illo fastu, nos cooperatores esse Deo, et motu liberi arbitrii eius gratiam adjuvari a nobis, crepabimus, et tandem Deus ostendet quanta fuerit nostra caecitas. Ratio sequitur apud Paulum, Quia, inquit, Deus est qui operatur et velle et perficere. Non dicit illic Deum esse qui operatur posse, et qui nos excitat, ut velle possimus, sed dicit Deum autorem esse ipsius rectae voluntatis, deinde addit etiam effectum, quia non sufficeret velle, nisi possemus exsequi. Quamquam verbum illud posse, non usurpat Paulus. Pareret enim aliquam disputationem: sed dicit Deum operari in omnibus perficere. Si quis obiciat, homines tamen naturaliter velle, et agere etiam naturaliter proprio iudicio et motu: respondeo voluntatem ingentam esse homini ■ natura, unde haec facultas promiscue competit tam electis quam reprobis. Volunt igitur omnes, sed defectione Adae factum est, ut voluntas nostra prava sit et rebellis Deo: manet, inquam, in nobis voluntas, sed peccato addicta et mancipata. Recta autem voluntas unde? nempe ■ regeneratione spiritus. Ergo spiritus non confert nobis facultatem volendi. Iam enim indita est nobis ab utero, hoc est haereditarium, et pars est creationis, quae deleri non potuit lapsu Adae. Sed quum in nobis sit voluntas, Deus dat nobis recte velle, et hoc est ipsius opus. Porro quum dicitur dare nobis velle, non intelligitur hoc generaliter, quia extendi non debet tam ad malum quam ad bonum: sed ubi agitur de salute hominum, merito Deo vindicat Paulus quod recte volumus.

Tenemus nunc quid significant haec prophetae verba: et videtur notare perseverantiam dum dicit, *ut ambulent in praeceptis meis, ut iudicia mea servant, et ipsa faciant.* Uno verbo tota res erat exposita, *ut in statutis meis ambulent:* sed quia semper maligne excogitant homines quomodo extenuent Dei gratiam, et sacrilega audacia quod eius proprium est ad se trahere conantur: ideo ut propheta

melius excludat omnem superbiam, dicit hoc tri-
buendum esse Deo, quod ambulamus in eius prae-
ceptis, servamus statuta, et praestamus totam legem.
In solidum ergo discamus relinquere Deo suam
laudem, et ita agnoscere in bonis operibus nihil
esse nostrum: praesertim vero in ipsa perseverantia
reputemus singulare Dei beneficium: quod certe
necesse est, si respicimus quanta sit nostra debili-
tas, deinde quibus et quam violentis pugnis nos
impetat assidue Satan. Primum facile esset singu-
lis momentis concidere, nisi Deus nos sustineret:
deinde insultus Satanae longe superant vires nos-
tras. Si ergo veniat nobis in mentem qualis sit
nostra conditio absque Dei gratia, fatebimur in bo-
nis operibus nihil nisi quod vitiosum est esse nos-
trum: sicuti etiam Augustinus scite addit illam ex-
ceptionem. Nam satis notum est, nullum esse tam
laudabile opus, quod non adpersum sit aliqua ma-
cula. Neque enim quaecunque praestamus officia,
proficiscuntur a perfecto Dei amore, sed semper
luctandum est ut Deo obediamus. Videmur ergo
illo defectu contaminari nostra opera. Est igitur
aliquid nostrum in bonis operibus, nempe quod ea
vitiatur, ut merito repudientur coram Deo. Sed ubi
de rectitudine agitur et de laude, discamus relin-
quere Deo quod suum est, nisi velimus sponte esse
sacrilegi. Iam sequitur, *et erunt mihi in populum,*
et ego ero illis in Deum. Sub his verbis haud du-
bie propheta complectitur veniam gratuitam, qua
Deus sibi reconciliat peccatores. Et certe non suf-
ficeret nos renovari in obsequium iustitiae Dei, nisi
accederet paterna eius indulgentia qua ignoscit
nostris infirmitatibus. Clarius hoc exprimitur
31. cap. Ieremiae, et 36. prophetae nostri: sed nota
est scripturae phrasis. Quoties enim Deus promit-
tit filios Abrahae sibi fore in populum, ea promissio
non alibi fundata est quam in foedere eius gratuito,
quod continet remissionem peccatorum. Perinde
igitur est ac si adiungeret propheta, Deum expia-
turum esse omnes maculas populi sui. Nam et
salus nostra continetur his duobus membris, ut
Deus nos prosequatur paterno suo favore, dum nos
tolerat, neque vocat nos ad iudicium: sed sepelit
peccata nostra, quemadmodum dicitur in Psalmo
(32, 1): Beatus vir cui Deus non imputat iniqui-
tates. Sequitur ex opposito miseros esse omnes et
maledictos, quibus imputat. Si quis obiciat non
opus esse veniam ubi non peccamus, facilis est respon-
sio, fideles nunquam sic regenerari, ut complant
legem Dei. Ad servanda eius mandata adspirant,
et quidem serio et sincero affectu: sed quia manent
semper aliqui defectus, ideo sunt obnoxii, et reatus
ipsorum aliter deleri non potest quam expiatione
ubi Deus illis ignoscit. Scimus autem fuisse prae-
scriptos ritus in lege ad expianda ipsorum peccata:
huc tendebat aquae adpersio, huc etiam effusio

sanguinis: sed scimus etiam caeremonias illas nul-
lius per se fuisse momenti, nisi quatenus dirigebant
populi fidem ad Christum. Ergo quoties agitur de
salute nostra, veniant haec duo nobis in memoriam,
non posse nos censi Dei filios nisi gratis peccata
nostra expiet, atque ita se nobis reconciliet: deinde
nisi etiam regat nos suo spiritu. Iam tenendum
est, non esse quae Deus coniunxit ab homine sepa-
randa. Qui igitur freti indulgentia Dei permittunt
sibi peccandi licentiam, discernunt eius foedus, et
impie lacerant. Quare? coniunctim enim loquutus
est Deus, se fore propitium filiis suis, et ita reno-
vaturum eorum corda. Qui igitur arripiunt unum
duntaxat membrum, nempe de venia, quia Deus
ipsos tolerat, et omittunt alterum, perinde est ac si
abolerent dimidiam partem foederis Dei, sicuti fal-
sarii et sacrilegi. Ideo tenendum est quod dixi,
nempe sub his verbis notari reconciliationem, qua
fit ut suis peccata Deus non imputet. Postremo
notemus totam salutis nostrae perfectionem in hoc
positam esse, si Deus nos censeat in populo suo.
Quemadmodum in Psalmo (33, 12) dicitur, Beatus
populus cuius Iehovah Deus est. Illic describitur
solida felicitas, nempe ubi hoc honore dignatur ali-
quem populum Deus, ut censeat in suo peculio.
Modo igitur propitius nobis sit, ne simus anxii,
quia certa est nobis salus. Sequitur,

21. *Et quorum cor pergit (vel ambulat) ad cor
abominationum (foeditatum) et spurcitarum ipsorum,
viam eorum in caput ipsorum rependam, dicit domi-
nator Iehovah.*

Est quidem dura loquutio, qua propheta utitur,
ad cor perget cor ipsorum inquit, et ideo quidam
hoc ad imitationem referunt: nempe quod Deus se
ultorem fore promittat, si qui ex populo se proi-
ciant ad mala exempla, et societatem coeant cum
impiis, ac si agglutinent simul corda et affectus:
sed illud est durum. Supervacua est igitur repe-
titio, nec aliud vult propheta, quam Deum fore
vindictam si cor suum sequantur Israelitae, ut am-
bulent in suis spurcitiis et abominationibus. Primo
tenendum est consilium prophetae, cur hanc senten-
tiam ponat. Liberaliter effuderat Deus thesauros
suae misericordiae: sed quoniam hypoeritae semper
bonis permixti sunt, et interea confidenter iactant
se esse membra ecclesiae, et obtendunt nomen Dei
magna audacia: ideo propheta hanc comminationem
subiicit, ne putent omnes promiscue ad se spectare
promissiones, quas audimus. Fuerunt enim semper
in electo populo multi reprobi, quia non omnes
qui originem duxerant a patre Abraham fuerunt
veri Israelitae. Quum ergo ita sit, merito propheta
hic ostendit quidquid antehac promisit, peculiare
esse electis Dei, et veris ac legitimis ecclesiae mem-

bris, non autem spuriis, vel qui degenerant, vel qui non sunt regeneriti vero semine et incorruptibili: hoc est prophetae consilium. Caeterum, quoniam poterat videri hic nimius rigor, ubi Deus quasi armatus prodit in medium ad perdendos omnes, qui non resipuerint, propheta hic detegit ipsorum crimen, quod scilicet *cor ipsorum ambulet post ipsorum cor*, imo cor ipsorum se ipsum trahat: et ideo cordis nomen bis repetitur. Est quidem supervacua repetitio, sed emphatica, quum dicit cor eorum, qui ita pertinaciter adhaeserint suis superstitionibus, a se ipso ad novos motus subinde impelli, ut ita continuo tenore pergat semper ad superstitiones, Ego ultor ero, inquit Deus. Ergo quoties Deus proponit nobis testimonia gratiae suae, quisque in se ipsum descendat et examinet omnes suos affectus. Ubi autem quisque deprehenderit sua vitia, ne sibi in ipsis placeat, sed potius ingemiscat, et studeat renuntiare propriis affectibus, ut Deum sequatur: neque se obduret ad pertinaciam, ita ut cor eius continuo cursu ad malum pergat et ruat, quemadmodum hic dicitur.

22. *Et sustulerunt Cherubim alas suas, et rotas e regione ipsorum: et gloria Dei Israel super ipsos sursum.*

23. *Et adscendit gloria Iehovae e medio urbis, et stetit super montem qui est ab oriente urbis.*

Hic repetit Ezechiel, quod ante vidimus, nempe Deum sicuti elegerat montem Sion tandem repudiasset, quia locus ille pollutus fuerat multis scelerebus populi. Iudaei fingeant Deum quodammodo apud se captivum teneri. Nam hac fiducia tantum sibi dabant licentiae. Ostendit igitur propheta non obstringi Deum, quo minus alio migrare queat ubi ita visum fuerit: quod maius est, pronuntiat iam ipsum migrasse et templum vacuum esse eius gloria. Fuit quidem hoc fere incredibile. Nam quia pollicitus fuerat Deus se perpetuo illic habitaturum, vix potuit venire in mentem fidelibus, promissione sua neglecta templum quod elegerat relinquere. Sed interruptio haec non obstat, quominus promissio semper fuerit vera et rata. Deus ergo non deseruit prorsus montem Sion, quia tenenda est opposita promissio de reditu. Quum ergo temporale esset exsilium, et post septuaginta annos restituendum esset templum, haec inter se conciliari poterant: nempe Deum alio migrare, et tamen sacrum manere locum illum, ut scilicet post transactum tempus, quod Deus praefixerat, iterum restitueretur eius cultus in templo, in monte Sion. Dicit autem Deum *visibili modo ex urbe egressum esse, et Cherubim simul*: imo Deum fuisse gestatum super alas Cherubim, quemadmodum etiam alibi loquitur scriptura: et hoc facit, quia defixi erant

Iudaei in symbolis externis: et quum arca foederis inclusa esset in sanctuario, nemo persuasisset Deum posse illinc avelli. Hoc igitur respectu propheta dicit *Cherubim alio transvolasse, et simul gestatum fuisse Deum super ipsorum alas*. Iam addit,

24. *Et spiritus sustulit me, et reduxit me in Chaldaeam ad captivitatem, in visione, in spiritu Dei. Et adscendit desuper me* (hoc est reliquit me) *visio quam videram* (addamus et alterum versum):

25. *Et loquutus sum captivitati cunctos sermones Iehovae, quos mihi ostenderat* (quos videre me fecerat).

Propheta hic confirmat quod initio dixit, hanc scilicet visionem fuisse oblatam divinitus, non autem fuisse inane et fallax aliquod spectrum. Difficilis enim creditu erat haec prophetia, ideo oportuit omnem dubitationem tolli, ne quis obiceret Deum non fuisse autorem visionis. Dicit igitur *se sublatum fuisse a spiritu Dei et reductum in Chaldaeam*. Admonuimus prophetam locum non mutasse: quamquam nolim hac de re contendere si cui aliter probetur. Sic tamen statuo, quum propheta maneret in exsilio, vidisse non humano modo, sed spiritu prophetico Hierosolymam, et reliqua de quibus disseruit. Sicuti ergo fuerat Hierosolymam devectus per spiritum, ita in exsilium reductus fuit. Spiritus autem hic opponitur naturae, quia scimus adspectum nostrum finiri certo spatio. Iam si minimum obstaculum occurrat, visus noster non transiliet quinque vel sex passus. Sed ubi spiritus Dei nos illuminat, incipit nova facultas in nobis vigere, quae minime naturae modo aestimanda est. Tenemus nunc quo sensu dicat Ezechiel *se fuisse reductum in Chaldaeam spiritu Dei*, quia scilicet erat tanquam homo ecstasticus. Fuerat enim raptus extra se: nunc autem relinquitur in statu suo ordinario. Et huc etiam pertinent istae voces, *in visione, in spiritu Dei*. Visio enim rei opponitur. Nam si propheta reductus fuit per visionem, sequitur non re ipsa fuisse Hierosolymae, ut retrahendus fuerit in Chaldaeam. Nunc quaestioni occurrit, quae moveri poterat: quomodo tanta sit efficacia visioni? Revocat igitur nos propheta ad potentiam spiritus, quam metiri fas non est nostro modulo. Quum ergo incomprehensibilis sit operatio spiritus, ne miremur si propheta per visionem tractus fuerit Hierosolymam, deinde in exsilium reductus. Adiungit, *visionem a se recessisse*: quibus verbis commendat suam doctrinam, et extollit supra cunctos mortales, quia se ipsum discernit quatenus erat homo a legato Dei, *abiit a me visio* inquit. Vult ergo propheta hic considerari bifariam, hoc est tanquam privatus homo, ut sit unus ex grege: neque in hac qualitate quidquam auctoritatis obtendit, quasi loco Dei sit audiendus. Sed ubi spiritus ipsum agebat,

voluit se eximere ab hominum numero, quia neque ex se ipso loquebatur, neque quidquam agebat humanum, vel humano modo, sed spiritus Dei in ipso vigeat, ita ut nihil proferret nisi coeleste et divinum. Postea dicit *se loquutum cunctos istos sermones captivis*, vel exsulis. Videtur fuisse supervacua haec narratio. Quorsum enim edoctus fuit propheta de excidio urbis, regni interitu, et ruina templi, nisi ut desisterent Iudaei, qui adhuc residui in patria manebant, a sua superbia? Sed notandum est, fuisse prophetam durum certamen cum ipsis exsulis, inter quos agebat, quemadmodum clarius videbitur proximo capite. Sicuti enim gloriabantur Iudaei se adhuc manere incolumes, et ridebant captivos qui se abstrahi passi fuissent in longinquam terram, ita taedebat exsules suae, miseriae. Nam conditio eorum valde tristis erat, quum viderent se expositos omnibus ludibriis, tractari a Chaldaeis serviliter et contumeliose. Quum ergo talis esset eorum conditio, apud se fremebant, et indignabantur, quod morem gessissent prophetis, praesertim Ieremiae. Quoniam ergo ita sortis suae poenituit captivos, necesse fuit prophetam compescere illam contumaciam. Et huc tendunt verba, *quod narraverit sermones Iehovae captivis*. Neque enim minus necessaria erat haec admonitio exsulis, quam Iudaeis, qui adhuc salvi manebant in urbe. Dicit autem *sermones quos Deus videre fecit* improprie, sed quoad sensum aptissime. Neque enim tantum loquutus est Deus, sed rem ipsam proposuit oculis prophetae. Videmus ergo cur dicat *sibi ostensos fuisse sermones ut eos conspiceret*. Iam dixi improprie transferri ad sermonem quod non convenit nisi oculis. Atqui oculi non recipiunt sermonem, sed aures. Verum hic propheta significat non fuisse nudum et simplicem Dei sermonem, sed vestitum externo symbolo. Dicit Augustinus*) sacramentum esse verbum visibile: et scite loquitur, quia in baptismo Deus alloquitur oculos nostros, ubi aquam proferit in symbolum nostrae ablutionis et regenerationis. In coena etiam dirigit sermonem suum ad oculos nostros, quia ostendit Christus carnem suam esse nobis vere cibum, et sanguinem suum esse vere potum, ubi in medium prodeunt panis et vinum. Hac etiam ratione propheta nunc dicit *se vidisse Dei sermonem*, qui vestitus erat externis symbolis. Deus enim apparuit prophetae suo, quemadmodum dixi, ostendit templum, deinde erexit quasi theatrum in quo spectaret totum statum urbis Hierosolymae. Pergamus,

CAPUT XII.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad me dicendo,*
2. *Fili hominis, in medio domus rebellis tu habitas: oculi illis ad videndum, et non vident: aures illis ad audiendum, et non audiunt: quia domus rebellis ipsi (hoc est, sunt).*

Quia daturus erat novum mandatum servo suo Deus, voluit eum instruere fortitudine animi, ne ubi videbat se frustra consumere operam, retrocederet in cursu suo. Scimus enim quam gravis sit ista tentatio servis Dei dum apud surdos loquuntur, nec tantum respuit ipsorum doctrina, sed etiam quam ignominia reiicitur. Putant igitur nihil esse melius, quam silere, quia nihil aliud est quam exponere probis impiorum nomen Dei, ubi ita impune contemnitur eius sermo. Nunc ergo tenemus quo consilio Deus prophetam suum admoneat de contumacia gentis. Propheta iam satis superque expertus erat quam intractabiles essent Israelitae: sed Deus confirmat suo iudicio quod prophetae satis erat usu compertum. Deinde notanda est ratio altera, Deus enim non tantum mandavit prophetae quid dicturus esset, verum adiecit symbolum externum, ut videbimus. Poterat autem excipere propheta, ridiculum se fore quum sumeret baculum et peram, et petasum tanquam viator qui facturus esset iter. Nec dubium est, quin Israelitae pro sua protervia deriserint quod agebat, tanquam puerile aliquid ludicrum. Quia ergo propheta forte putasset absurdum esse sibi illud mandari, praefatur Deus, et causam adfert sui consilii. Dicit igitur, *domum Israelis rebellem esse*, postea exprimit quanta sit illa contumacia, nempe *quod surdi sint, et tamen praediti auribus: quod caeci sint, quum tamen non careant oculis*. Hic ostendit Deus non posse Israelitas obtendere errorem quasi inconsiderate peccassent: sed assignat eorum pervicaciae quod neque audiant neque videant. Et hoc diligenter notandum est, quia ut plurimum hypocritae, ubi sunt convicti, captant hanc latebram, se errore fuisse lapsos vel inscitia. Deus autem ex opposito hic pronuntiat Israelitas fuisse caecos et surdos: sed ostendit voluntariam fuisse eorum caecitatem. Quum ergo increduli praetextent se non fuisse illuminatos a Domino, concedi quidem illis poterit fuisse caecos et surdos: saepe tamen ultra transcendere oportet, quia fons caecitatis et surditatis est eorum pervicacia: ac Deus ipsos excaecat, quia nolunt lucem admittere sibi oblatam: aures etiam suas obturant. Non semper quidem apparent causae in iudiciis Dei. Nam aliquando videbimus excaecari gentem unam: ratio autem nobis non patebit. Sed quan-

*) In Ioannem Homil. 89 et lib. 19 contra Faust.

tum ad decem tribus spectat, nulla potuit esse erroris excusatio, quum a pueritia edocti fuerint in lege Dei. Superbia itaque et contemptum fecit, ut Deus coniceret ipsos in sensum reprobum: hinc fuerunt obstupefacti, ut oculis non cernerent, auribus nihil audirent. Et hoc signanter exprimit propheta, *non audiunt*, inquit, *quoniam sunt domus rebellis*: non dicit, quia sensus eorum non penetrat ad secreta Dei, non satis sunt acuti, non pollent tanta prudentia: sed *quia sunt domus rebellis*, hoc est quia se ipsos obstupescerunt. Hinc fit ut neque audiant, neque videant. Sequitur,

3. *Et tu, fili hominis, fac (vel para) tibi vasa transmigrationis: et transmigra interdum in oculis ipsorum: migrabis autem a loco tuo ad locum alium in oculis ipsorum, si forte videant, quia domus rebellis sunt.*

Iam praecipit Deus servo suo quid fieri ab ipso velit: iubet accipere vasa transmigrationis, hoc est iubet se parare ad longam profectionem, imo ad exsilium. Nam de exilio hic agitur. Qui autem domum relinquere cogitur, ut in aliena terra exsulet, colligit quidquid potest secum ferre, nempe indusia, calceos, petasum, et peram, et baculum, et reliqua eius generis, si quid etiam habet pecuniolae. Iubetur itaque propheta se accingere ad iter, quo repraesentet eorum personam qui paulo post trahendi erant in exsilium. Hac ratione iubetur sibi *parare vasa transmigrationis*. Vasa etiam Latini vocant tam vestes quam alia instrumenta. Unde colligere vasa in proverbio, est tollere impedimenta, sicuti vocant in re militari: vel tollere suam supellectilem. Iubet autem *hoc fieri interdum*, ut Israelitae conspiciant quod agitur. Deinde iubetur propheta *ab uno loco transire ad locum diversum*. Potuit, quemadmodum iam dixi, hoc videri puerile. Cicero*) deridet forenses illos ritus, quod dum vocandi erant in rem praesentem qui litigabant de agro aliquo haberent genus visendi imaginarium, ut ita loquar. Nam quia fuisset nimis molestum Praetori equum subinde conscendere, et cursitare per diversos agros, retinuerant ex veteri more caeremoniam: dicebat actor, Agrum quem tu dicis tuum esse ego mihi vendico, et dico esse meum: et si iure mecum vis disceptare, ego te illuc voco. Respondebat alter, Quo tu me vocas ego te vicissim illuc revoco. Praetor surgebat, et se loco movebat: et ita erat quaedam imaginaria actio. Deridet Cicero illum ludum, et dicit indignum esse gravitate fori. Talis autem fuit actio prophetae, sumpsit petasum suum, paenulam, baculum, et calceos, et reliqua, et mutavit locum quasi migraret. Conficit

autem exiguum spatium duntaxat. Sed ideo praefatus est Deus negotium esse cum gente perversa, ideoque opus esse talibus adminiculis. Et notanda est particula, *si forte videant, quia domus rebellis sunt*. Hic enim Deus quasi suspendit eventum suae doctrinae, quum dicit, *si forte audiant*. Et subiicitur ratio, quia tanta erat durities populi, ut vix ullis sermonibus aut signis flecti possent ad obsequium. Interea discamus ex hoc loco, quamvis non respondeat successus labori nostro ubi Deo impendimus operam, tamen pergendum esse. Et haec doctrina apprimè utilis est, quia ubi Deus aliquid oneris nobis iniungit, disceptamus nobiscum quis futurus sit exitus: et ita omne studium labascit, quia nisi cernimus felicem eventum, vix digitum libet tollere. Quia ergo semper nimis attenti sumus ad fructum laboris nostri, ideo hic locus diligenter notandus est, ubi prophetam suum mittit Deus, et tamen addit, *si forte audiant*. Qualiscunque ergo futurus sit eventus, parendum est Deo: si nihil proficimus nostra opera, Deus tamen vult sibi obsequium praestari. Sequitur,

4. *Et effer vasa tua tanquam vasa captivitatis interdum in oculis ipsorum: et tu egredieris vesperi in oculis ipsorum secundum egressus captivitatis (contextendi etiam sunt alii versus):*

5. *In oculis ipsorum perfodies tibi parietem, et educes per ipsum.*

6. *In oculis ipsorum super humerum gestabis, in tenebris egredieris: faciem tuam occultabis, et non adspicies terram: quia portentum constitui te domui Israel.*

Verbosus est Ezechiel in hac narratione. Sed initio libri diximus, quia doctor erat praefectus hominibus tardis et fere stupidis, ideo crasso stylo fuisse usum. Addidimus etiam, aliquid contraxisse ex more regionis in qua habitabat. Paulatim enim defluxit populus a linguae suae nitore: et hinc fit, ut oratio prophetae non tam sit pura, sed aliquid extraneum respiat. Quantum ad rem attinet, nulla est ambiguitas, quum repetit Deus *in oculis ipsorum, ut fodiat parietem, et educat vasa sua per ipsum*: hic sequitur altera pars visionis, nempe quod non erit liber egressus, sed furtim studebunt elabi Iudaei. Primo igitur ostensum fuit prophetae, Iudaeos qui securi Hierosolymae iactabant secum praeclare agi, fore exsules, deinde non fore illis liberum egredi quum optabunt: nisi forte furtim effugiant manus hostis per latebras, quemadmodum fures pariete effosso effugiunt. Applicatio deinde sequetur, sed tamen breviter perstringere operae pretium fuit quid sibi voluerit Deus hac visione. Postea utrumque complectitur: *in oculis ipsorum,*

*) Cicero in Orat. pro L. Murena (C. 12).

inquit, *gestabis super humerum*, hoc est tu eris paratus et accinctus ad iter *tangam viator*, idque fiet *interdium*: sed in tenebris, inquit, educes: *postquam vasa tua fuerint parata, expecta vesperum, in caligine postea tu egredieris*. Hic ostendit quod iam attingi, quum necessitas expellet Iudaeos e patria, non fore illis liberum egressum, quia bene cum ipsis agatur si se subripiant e conspectu hostis per latebras, et in noctis caligine. Adiungit, *occultabis faciem tuam*. Eodem etiam pertinet haec particula, *neque terram adspicias*. Notatur trepidatio et anxietas hoc verbo, sicuti quum dicit, *occultabis faciem tuam*, significat Iudaeos fore tam perplexos, ut timeant sibi a quolibet occursu. Qui enim sibi ab omnibus metuunt, faciem obvelant, quemadmodum satis notum est. Sed trepidatio melius exprimitur quum dicit *ne adspicias terram*. Nam qui accelerant non audent oculos deflectere vel minimum ad unam aut alteram partem: sed feruntur ad locum ad quem adspirant: et praeveniunt oculis, quia pedibus non possunt tam cito festinare, ut cuperent. Iter ergo quodammodo arripiunt oculis. Haec fuit ratio cur Deus diceret *non adspicias terram: quia portentum*, inquit, *dedit te domui Israel*. Hic Deus occurrit petulantiae eorum, qui aliqui ludibrio habituri erant quod agebat propheta, Quid tibi vis cum fictitia ista transmigratio? Cur domi non quiescis? Cur nos hic territas inani spectaculo? Deus ergo, ne ita proterve spernant Israelitae quod illis ostenditur, adiungit, *prophetam esse in signum vel in portentum domui Israel*. Nomen portenti hic simpliciter accipitur secundum genuinam significationem. Aliquando in malam partem trahitur. Dicimus portentum quidquid est abominabile: sed portentum est proprie quod in futurum tempus aliquid designat. Ubi ergo homines praesagiunt quod occultum est, vocatur portentum. Et eodem etiam spectat cap. 8 Isaiae (v. 18), ubi dicitur, Ecce ego, et pueri mei quos mihi dedit Deus in signa et portenta. Illic enim ponit *מופתים*, signa priore loco: deinde *מופתים* portenta. Hic in singulari loquitur propheta *dedit te in portentum*. Sed quoniam de reliquis fidelibus illic agit Isaías, vocat signa et portenta. Quanquam videtur plus quiddam velle Isaías, nempe populum adeo stupidum esse, ut a servis Dei sibi metuat et abhorreat, ac si se ingereret quoddam portentum. Notatur ergo illic pravitas populi, quod quum viderent pium aliquem et sincerum Dei cultorem, averterent oculos suos tanquam a formidabili prodigio. Sed simpliciter loquitur nunc propheta, quod *datus fuerit in portentum domui Israel*: quia scilicet haec actio erat praesagium futurae captivitatis, a qua sibi non timebant Iudaei, et quae erat etiam Israelitis incredibilis: unde poenitentia illa et taedium de quibus dixi. Si cui magis placeat, prophetam vocari

Calvini opera. Vol. XL.

portentum, quia attoniti haerebunt Israelitae, non repugno. Sed prior sensus longe melius convenit. Hoc autem modo distinguit Deus actionem prophetae ab omnibus inanibus spectaculis: et ita asserit quod mandavit servo suo ab omni ludibrio hominum. Interea significat quantumvis spernatur propheta, se tamen veracem fore, et simul ultorem contemptus. Sequitur,

7. *Atque ita feci quemadmodum iussus fueram, vasa mea eduxi tanquam vasa captivitatis interdium: et vespere perfodi in parietem (ad verbum, sed perfodi mihi parietem) manu, in tenebris eduxi, super humerum extuli (vel gestavi) in oculis ipsorum.*

Hic refert propheta se fuisse exsequutum quod Deus iusserat: neque tamen ipsum latebat, fore hanc actionem expositam multis probris subsannationibus. Sed nihil pluris habuit, quam Deo parere. Notanda est igitur prophetae alacritas in exsequendo Dei mandato. Nam quum ingenuis naturis nihil sit magis acerbum contumelia, potuit onus sibi impositum reiicere, quod ita incurreret in ludibria omnium. Sed quia aliter placebat Deo, sic fecit ut iussus fuerat. Dicit ergo *se extulisse vasa sua tanquam vasa captivitatis*, vel transmigrationis, idque interdium: quasi diceret se parasse quidquid ad iter necessarium erat, quoniam videbat sibi instare longinquam profectionem, imo exsilium. Haec igitur fuit ratio cur interdium paraverit vasa sua. Iam sequitur, *vesperi fodisse parietem*. Hoc ad secundum membrum spectat, ut intelligerent Israelitae Iudaeis fore omnes egressus obstructos, ita ut nulla restet salus, nisi in furtiva fuga. Dicit etiam manu: unde apparet subito et tumultuarie hoc fuisse factum. Dicit *se exiisse in tenebris, et super humeros portasse*, nempe ut confirmet quod iam aliquoties diximus, Iudaeos nisi beneficio noctis non posse sperare salutem: quia undique obsessi erunt, nec poterunt huc vel illuc tendere, quin hostis ipsos deprehendat. Haec igitur ratio est cur propheta dicat *in tenebris se fuisse egressum per effossum parietem*.

8. *Et fuit sermo Iehovae ad me mane, dicendo,*

9. *Fili hominis, annon dixerunt tibi domus Israel, domus rebellis (vel ut alibi diximus, exasperans, aut amara), Quid tu facis?*

10. *Dic illis, Sic dicit dominator Iehovah, principis onus hoc (vel prophetia haec tristis) in Ierusalem, et totius domus Israel quae in medio ipsorum.*

11. *Dices, Ego portentum vestrum, sicuti feci ita fiet illis, in transmigrationem, in captivitatem ibunt (et caetera).*

Colligimus ex verbis prophetae ipsum fuisse derisum, quum sese accingeret ad migrandum: deinde clanculum noctu effoderet parietem, per quem transiret cum suis sarcinis. Nam qui existimant Israelitas seiscitatos esse quasi de re sibi incognita, non satis considerant verba prophetae. Neque enim frustra hic repetitur elogium illud *domus rebellis*. Si ex stultitia profecta fuisset haec interrogatio, Deus non vocasset ipsos rebelles. Refertur igitur hoc epitheton ad locum praesentem, et ita statuere licet, per ludibrium quaesivisse a propheta Israelitas quid illud sibi vellet. Visus enim est ipsis ludere: ita subsannarunt. Et scimus quanta fuerit audacia illius gentis ad prophetas spernendos. Non mirum igitur est, quum nacti essent plausibilem materiam, si liberius insectati sunt quod agebat propheta. Diximus enim heri fuisse illud quasi puerile spectaculum. Ideo visi sunt Israelitae non absque ratione respuere quod propheta agebat tanquam rem nihili. Deus autem non patitur ita vilipendi servos suos. Iam insignierat prophetam nostrum, ut vocatio eius deberet merito sancta esse. Quum ergo gestaret Ezechiel certas notas prophetici muneris, quanquam primo adspectu actio eius non poterat existimari seria, modeste tamen debuit populus inquirere. Nam quidquid a Deo scimus manare, reverenter excipiendum est sine controversia. Si autem aliqua est obscuritas, possumus mirari, possumus seiscitari: sed quemadmodum dixi, semper praeire debet docilitas et modestia. Quid autem Israelitae? seiscitati sunt quorsum tenderet prophetae actio, sed ut eam reicerent quasi ridiculam. Hac igitur de causa irascitur Deus, et pronuntiat se futurum severum vindicem illius audaciae, quod insectati essent sanctum prophetam. Ergo emphatice hoc legendum est, *quid tu facis?* quasi dicerent prophetam desipere, et frustra gestare vel parare illas sarcinas, et parietem fodere, quia haec omnia nullius essent momenti. Responsio autem quum ostendat graviter Deum offensum fuisse talibus dictis, satis demonstrat non errore vel incogitantia fuisse seiscitatos, sed mera protervia. Dicit enim, *principis haec prophetia est, et totius domus Israel, quae est in medio ipsorum*. Haud dubie regem intelligit, ut paulo post videbimus: neque de quolibet rege indefinite loquitur, sed Zedechiam designat, ut etiam statim liquebit ex circumstantia. Dicit igitur: *hoc onus, vel hanc tristem prophetiam spectare ad principem, et ad domum Israelis*, quae habitabat Hierosolymae. Probabile autem est quosdam ne inciderent in manus hostium profugisse, quia tutum erat illis Hierosolymae receptaculum. Captivi putabant se fuisse male providos, quod non sequuti essent illos duces, quia fuisset illis Hierosolyma tutum perfugium. Hinc ergo maior tristitia ex captivitate. Ideo pronuntiat Deus comprehendi Israelitas una cum rege

in hac prophetia. Verum quidem est, commune fuisse nomen omnibus Abrahae posteris. Nam duodecim patriarchae progeniti fuerant ■ Iacob. Sed tunc usus invaluerat, ut decem tribus retinerent nomen Israel: tribus autem Iehudah haberet nomen suum proprium et peculiare. Postea confirmat suam doctrinam, *quod sit illis in portentum*. Hanc vocem heri exposuimus, nempe prophetam fuisse positum ante oculos loco signi, ita ut Deus repraesentaret quod adhuc erat incognitum. Nam portenta vocantur signa divinitus missa, ut futurum praesagiant quod nemo putaret. Deus quidem ostendit saepe quid factururus sit multis signis, sed vulgaribus: portentum autem vocatur signum extraordinarium, et quod non potest censi naturale. Sic ergo propheta iubetur dicere Israelitis, *se illis esse in portentum*, nempe ut proterviam excutiat, quae ut diximus causa erat impii contemptus. Neque enim illis religio erat, prophetam subsannare, eo quod putarent aliquid proferre lusorium, ac si pueros vellet de nihilo territare. Deus ergo ut Israelitae tandem expergiscantur a suo torpore pronuntiat *servum suum esse illis portentum*. Et ex ratione addita colligimus quid sibi voluerit nomen portenti, etiam hesternae lectione. Dicit enim, *quemadmodum feci ita fiet vobis*, hoc est, serio tandem in vobis implebitur quod putatis esse nunc lusorium. Propheta enim visus est fabulam agere tanquam histrio: et hac de causa fuit derisus. Nunc pronuntiat non fore id fabulosum, quia non induent aliam personam Israelitae, qui residui erant apud Iudaeos, atque adeo rex ipse. Deus enim coget ipsos tandem sarcinulas suas colligere, et furtim captare fugam per tenebras noctis, quod etiam prosequitur toto versu: *in transmigrationem*, inquit, *et in exsilium ibunt*. Quod ergo iussus fuit propheta sibi vasa conficere, vel parare, fuit signum exsilii de quo nunc loquitur. Sed additur etiam explicatio secundae partis.

12. *Et princeps qui in medio ipsorum est super humerum portabit in tenebris, et ingreditur in pariete quem effoderint ad educendum (vel efferendum) in ipso: faciem suam occultabit, ne (ut non) adspiciat oculo terram.*

Diximus ostensa fuisse duo, nempe exsilium populi, deinde clandestinam fugam: de hac trepidatione nunc propheta iterum loquitur. Dicit ergo non modo qui ex vulgo erunt aut faeces populi fore ita anxios, ut clanculum conentur effugere, et sarcinas suas gestent: *sed principem ipsum*, hoc est regem subiectum fore tantae ignominiae: *ipse*, inquit, *princeps gestabit humero*. Sequiti quidem sunt eum multi, ut vidimus, et tandem deprehensus fuit cum magna caterva ut paulo post subiiciet propheta, et in deserto Iericho captus ab hostibus tractus.

fuit etiam ad regem: sed hic fit mentio unius regis, quia res fere erat incredibilis non posse hostem reconciliari. Deditio enim saepe placat etiam infestissimos hostes: parcitur saltem regibus, quamvis passim edantur strages hominum: et scimus reges postquam fuerant ducti in triumpho deinde servatos ob dignitatem. Quod ergo propheta de rege Zedechia pronuntiat, non eo pertinet quasi eximendum sit vulgus ab illa poena: sed quia rex ipse una cum gregariis hominibus cogetur furtim se subducere: neque tamen poterit elabi e manibus hostium. *Princeps ergo qui est in medio ipsorum.* Hic aliter accipitur *medium ipsorum*, quam paulo ante dixerat Israelitas esse in medio populi qui habitabat in Ierusalem, quia permixti erant Iudaeis ex quo se contulerant in ipsorum fines. Sed alio sensu dicit *principem esse in medio*, quod scilicet oculi omnium in ipsum coniecti sint: quemadmodum ubi erectum est vexillum, ab omnibus conspicitur, et retinet totam turbam in suis ordinibus: ita etiam *rex erat in medio*, ne populus diffunderet. Misera enim dissipatio sequitur ubi caput ablatum est. Sed notandum est spiritus sancti consilium. Iudaei enim, ut alibi visum fuit, obdurerant in sua malitia fallaci praetextu, quasi Deus semper habiturus esset apud ipsos suum domicilium. Nam dictum erat de solio Davidis, staturum quamdiu sol et luna in coelo fulgerent. Et hinc lamentabilis querimonia apud Ieremiam, Christus, vel unctus Dei, in cuius spiritu anima nostra vivebat (Lam. 4, 20). Propheta illic non loquitur vulgari more, quasi Deo obtrudat (sicuti hypocritae solebant) suam promissionem: sed respicit ad consilium Dei. Nam David quum esset Christi imago, vere erat anima populi etiam in gentibus, quemadmodum illic habetur. Non tantum ergo sperabant salutem a rege suo quamdiu inclusi essent intra muros: sed quamvis dispersi essent inter gentes, sperabant tamen se adhuc fore incolumes sub umbra regis. Sed fuit perversa illa confidentia, quum impie descivissent a vero Dei cultu. Ergo propheta ut illis extorqueat superbiam illam, et iactantiam inanem, dicit *regem nunc esse in medio ipsorum*: sed non semper fore, quia Deus eum expellet, neque id modo, sed coget etiam furtim captare fugam per latebras. Postea addit, *occultabit faciem suam, ne videat terram oculo.* Id etiam completum fuit, quemadmodum narrat sacra historia. Nam subterraneis latebris per hortos egressus est Zedechias: putavit fugam suam posse hostem latere: sed deprehensus fuit. Videmus ergo quorsum tendat occultatio vultus vel oris, nempe quia obvios quosque metuebat Zedechias. Hoc autem fuit valde acerbum, atque etiam turpe et pudendum regi, sese cooperire, nec audere adspicere terram oculis. Iam sequitur quod longe tristius fuit,

13. *Et extendam rete meum super ipsum, et capietur in plagis meis* (in retibus, alii vertunt sagenam, sed male: et inde quibusdam etiam data fuit errandi occasio, quia putarunt similitudinem sumptam esse a piscibus, quum tamen certum sit diversis vocibus rem unam notari: capietur ergo in reti meo), *et educam eum* (inquit) *Babylonem in terram Chaldaee, et ipsam non videbit, et illic morietur.*

Fuit illa non levis clades, quum Zedechias tandem rebus suis desperatis cogitavit de fuga: deinde quum descendit in fossas occultas, tanquam in sepulcro vitam quaereret. Redactus ergo tunc fuit ad extrema. Sed iam addit propheta id fore inutile, *quia capietur nihilominus ab hostibus.* Caeterum quod Deus per Chaldaeos exsequutus est ad se transfert, ac merito. Chaldaei insidias tendebant, quia admoniti fuerant de fuga regis: sciebant quorsum tenderet. Ergo exceptus fuit eorum insidiis. Deus autem pronuntiat se fore autorem: *ego, inquit, rete meum expandam.* Nempe quia scimus Chaldaeos non fuisse egressos a patria, suo motu, nec gessisse bellum illud proprio Marte: unde neque eorum industria captus rex fuit, sed totum hoc negotium divinitus fuit gubernatum. Impendunt quidem suam operam homines, et videntur aliquid labore suo consequi: sed nisi Deus eventum praestet, certum est omnes conatus fore evanidos. Porro, quemadmodum excitaverat Deus Chaldaeos, ut poenam exigeret de rege et populo, ita animos ipsorum erexit ad fiduciam: deinde stabilivit, ut persisterent in obsidione urbis: tandem aperuit illis oculos, et misit qui detegerent regis consilium, ut posset in exitu speluncae deprehendi, quemadmodum contigit. Hoc ergo totum factum fuit occulta Dei providentia. Ita diligenter observandi sunt nobis loci in quibus Deus ostendit, quid videntur homines efficere suum tamen esse opus. Similitudo etiam pondere non caret. Nam videmur semper habituri aliquod refugium etiam in rebus perplexis: et quantisper huc et illic circumspicimus, spes aliqua nos decipit. Deus autem pronuntiat se habere *retia expansa*, quibus undique sumus circumdati. Ergo ubi exitus nobis apparet, Deus habet occultas plagas, quibus nos irretiat. Ac proinde hic locus comparat Deum venatori, nos autem feris bestiis. Nam ferae bestiae quum eas persequitur venator respiciunt qua parte libera sit via, et illic percurrunt: sed coniciunt se in plagas. Sic etiam ubi conamur effugere manum Dei, illaqueamur, et tenemur ab ipso: quia ubi volumus nos subducere ab eius providentia, digni sumus tali excaecatione, ut sponte ruamus in nostrum exitium. *Expandam ergo rete meum super ipsum, et capietur in plagis meis: deducam eum, inquit, Babylonem.* Gradatim propheta ostendit quam formidabilis Dei

vindicta maneat Zedechiam et totum populum. Iam illud miserrimum erat, capi ab hostibus, et subici eorum libidini et saevitiae. Si occisus fuisset, hoc erat perfungi leviter momento uno. Sed Deus voluit ut vitam protraheret in exsilio. Interea dicit moriturum Babylone, nec tamen visurum urbem. Utrumque completum fuit. Zedechias ergo quodammodo computruit in suo exsilio. Nam in squalore et sordibus iacuit usque ad mortem. Et quanquam sepultus fuit, ut vidimus apud Ieremiam, tamen fuit haec tristissima conditio, tota vita metuere novam iram hostis: deinde adeo barbare et inhumaniter tractari: ad haec excaecatus fuit in ipso itinere: et hac ratione dicit *non videbit Babylonem*, et tamen perveniet illuc, et illic morietur. Postquam vidit filios suos iugulari in suo conspectu, tandem eruti fuerunt illi oculi: fuit illud spectaculum morte gravius. Iam reputemus qualis sit vita hominis in exsilio, in carcere et catenis, quemadmodum catenis ligatus fuit, ut refert sacra historia: illic tabescere multis et lentis mortibus in foetido carcere, et carere conspectu solis: hoc tamen contigit Zedechiae. Videmus ergo ut Deus fulminet adversus Israelitas, qui putabant se infeliceiter passos fuisse exsiliū, quum possent Hierosolymae salvi manere. Sequitur,

14. *Et omnes qui in circuitu eius sunt in auxilium eius, et omnes alas eius* (hoc est omnia praesidia) *dispergam ad omnem* (vel ad quemlibet) *ventum: et gladium evaginabo post ipsos.*

Confirmat superiorem sententiam, et dicit quamvis Zedechias multos habeat praesidarios milites, assuefecerit etiam populum suum ad arma gestanda: hoc totum nihil profore, quia Deus omnia praesidia quibus fidebat disiiciet. Dicit ergo *se sparsurum ad omnes ventos quicumque erant in circuitu Zedechiae*. Nam hoc etiam fallebat incredulos, quum viderent regem non destitui auxiliis externis: deinde iam populum urbis assuetum esse militiae. Quum ergo Zedechias ita esset instructus ad defensionem urbis, putabant vix fieri posse, ut tandem caperetur a Chaldaeis. Deus autem hic primo docet, bellum geri suis auspiciis, ideo non esse dubitandum, quin urbem ipse expugnet. Non loquitur de Chaldaeis, ne iudicium faciant increduli ex comparatione, Verum est, Chaldaei quidem urbem obsident valido et copioso exercitu, sed urbs est inexpugnabilis: deinde defenditur magno animo, et rex habet satis firmas copias, quibus se tueatur. Ne ergo stulte haec aestimatio falleret incredulos, Deus prodit in medium et avertit eorum sensus a Chaldaeis. Haec ratio est cur sibi adscribat quidquid gestum est per externos hostes. Et hinc etiam colligimus, in manu Dei esse profanas gentes, quia non tantum suos

gubernat spiritu regenerationis, sed impios qui cuperent abolere eius imperium cogit tamen obsequi suis mandatis. Deus e coelo gladium non strinxit, neque palam apparuerunt angeli strictis gladiis: hoc a Chaldaeis factum est: sed quemadmodum dicitur Isaiae 10 (v. 15): An gloriabitur securis adversus eum qui ipsam agitat? Quum ergo per se nullus esset vigor in Chaldaeis, Deus ipsos armavit, deinde praestitit qualem volebat successum. Sequitur,

15. *Et cognoscent quod ego Iehovah, postquam expulero ipsos inter gentes* (vel dissipavero, vel disiecero, כָּרַסָּי significat violentam expulsionem), *et dispersero ipsos per terras* (hoc est per diversas regiones).

Hic insultat Deus Iudaeis et Israelitis, qui simul se adiunxerant. Dicit se patefacturum suam virtutem, ita ut cogantur ipsum agnoscere, sed in suo interitu. Experimentalis cognitio etiam fidelibus interdum tribuitur: quia enim nimis tardi sumus, certis documentis Deus ostendit nobis suam potentiam, Sed quod hic dicitur restringi debet ad solos reprobos et perditos. Non ergo agnoscunt Deum nisi in morte. Et tamen Zedechias non prorsus erat vacuus timore Dei: reverebatur Ieremiam, neque prorsus exstinctum erat in eius animo semen pietatis. Quantum ad populum spectat, quum offerret quotidie sacrificia, certe fovebat saltem aliquam opinionem de gratia Dei, et simul de eius potentia. Sed quia spernebant prophetas, deinde erant prorsus indomiti, ut minae cederent ipsis in ludibrium: hac ratione dicuntur Deum non cognoscere. Et hoc diligenter notandum est. Nam impii non existimant se ita esse stupidos, quin deferant iustum honorem Deo. Sed interea ubi Deus ipsos ad se vocat, obvertunt tergum: ubi sermonem suum proponit, et quidem in eorum salutem, non tantum surdi sunt vel obturant aures suas, sed etiam tumultuantur, vel derident pro fabulis omnes minas. Certum autem est, nullam vigere notitiam Dei ubi grassatur talis doctrinae eius contemptus. Et hac ratione nunc dicit *tandem cognituros esse Iudaeos*, quia scilicet contemptus impediēbat ne Deo adscriberent laudem suae potentiae. Territi enim fuissent vel solo eius nutu. Atqui assidue illis Ieremias inculcabat Dei sermonem: sed ita occuluerant, ut verbum illud ducerent pro nihilo. Est igitur haec gravissima comminatio: quasi diceret Deus, ubi vos percussero manu mea, sentietis me esse Deum. Discamus ergo Deum mature agnoscere fidei sensu dum loquitur, quia istud est opportunum tempus salutaris notitiae. Ne ergo abutamur eius patientia, dum manu armata in nos saeviat, et horribili modo persequatur. Castigat quidem inter-

dum suos, idque in salutem: sed ubi eo ventum est, ut in reprobis nulla sit spes resipiscentiae, tunc eos in nihilum redigit. Iam sequitur,

16. *Et residuos faciam ex illis homines numeri* (hoc est homines paucos) *a gladio, a fame, a peste, ut enarrent cunctas abominationes suas in gentibus, ad quas venient: et cognoscent quod ego Iehovah.*

Quidam existimant Deum hic sermonem habere de fidelibus, quos mirabiliter statuerat servare in ipsa morte. Et certe aliqua est superioris vindictae mitigatio. Sed consentaneum non est hic fideles intelligi. Loquitur ergo de promiscuo vulgo. Sed iam ante vidimus talem fore cladem urbis, ut Deus spargeret per aerem quosdam residuos. Id nunc propheta confirmat. Tenendum igitur est primo loco, promissionem hanc non dirigi peculiariter ad electos, vel ad ecclesiam Dei: sed Deum potius ostendere exsilium non fore malorum finem captivis, quamvis non statim iugulentur. Poterat enim videri eorum conditio melior. Sed Deus hic pronuntiat se fore illis inexorabilem. Quamvis ergo non periant omnes gladio, vel fame, vel peste, sed aliqui maneant residui: id fiet, inquit, non quod illis reconciliatus fuero, sed ut traducam ipsorum scelera per gentes. Quum enim dicit *ut enarrent*, non intelligit fore testes suorum scelerum, quemadmodum solent pii (ut alibi etiam videbimus) Dei misericordiam extollere: et suas miseras ingenue fatentur, apud homines. Non ergo intelligit talem fore narrationem, quae signum sit resipiscentiae: sed de reali potius sermone loquitur. Nam exsilium illud clara voce personabat, esse homines sceleratos, quibuscum Deus tam hostiliter egisset. Elegerat enim populum illum, erat custos urbis: et fuisset perpetuus servator, nisi obstaculo fuisset eorum perversitas. Quod ergo destituti sunt eius auxilio, spoliati omnibus fortunis, quod tyrannice dominati sunt illis hostes, hinc satis clare apparuit, plus quam esse sceleratos. *Narrarunt* igitur, non ore, sed toto suo statu, sua scelera inter gentes. Nunc ergo tenemus Dei consilium, nempe quamvis aliqui manerent superstites, neque iugulati omnes fuerint vel gladio, vel fame aut peste interierint, tamen illos fore maledictos: quia non in alium finem respexit eos procul abigendo, nisi ut illic eorum ignominia pateat, ut sint omnibus detestabiles, quum scilicet profanae quoque gentes agnoscent illos suis sceleribus promeritos fuisse talem vindictam. *Narrabunt* igitur *inter gentes cunctas abominationes suas: et cognoscent quod ego Iehovah.* Iterum repetit sententiam illam, cognituros sero quod aspernati fuerant: nempe quia Deus obtulerat se illis in patrem, nec admiserant gratiam illam, tandem coacti

sunt ipsum sentire suum iudicem, et quidem aeterno interitu.

17. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*

18. *Fili hominis, panem tuum in tremore comede, et aquas tuas in tumultu et dolore (vel cruciatu, vel anxietate) bibe.*

19. *Et dices ad populum terrae, Sic dicit dominator Iehovah habitatoribus (vel incolis) Hierosolymae super terram Israel, Panem suum in anxietate, (vel cruciatu, vel dolore: repetit idem illud nomen) comedent, et aquas suas in desolatione bibent, ut vastetur terra (vel desoletur) a sua plenitudine, propter violentiam omnium qui habitant in ea.*

Nunc iubetur propheta repraesentare famem, quae manebat Iudaeos tam in obsidione quam in exsilio. Sed praecipue hoc vaticinium referri debet ad tempus obsidionis. Fuerunt enim Iudaei in continua trepidatione: et quamvis opibus suis freti et praesidiis putarent se fore inexpugnabiles, Dominus tamen saepe, imo subinde illis excussit hanc confidentiam. Hinc igitur misera anxietas et trepidatio, ut panem suum non comederent nisi in metu, et aquas suas non biberent nisi in tumultu. Nam urbs obsessa semper sibi metuit: deinde molestiam exhibent hostes, ut ipsa fatigatio tandem ad deditionem cogat obsessos. Et probabile est, quum exercitus chaldaicus facile posset sine magna iactura saepius oppugnationem urbis tentare, Iudaeos ipsos fuisse quotidie percussos novis terroribus, ita ut nec panem comedere, nec aquam bibere possent, nisi in anxietate et tumultu. Caeterum, quia simplex et nuda doctrina non satis fuisset efficax apud decem tribus et Iudaeos ipsos, ideo additur externum symbolum. Propheta ergo imago est obsessi populi: et ideo iubetur *trepide panem suum comedere*, ut spectaculum illud magis afficiat tardos homines, imo socordes. Et mox sequitur applicatio, *Dices ad populum terrae.* Non dubito quin decem tribus hic designet. Ergo terra significat Chaldaeam, et alias regiones, per quas dispersi fuerant qui tracti fuerant in exsilium. Profuisset autem illis hoc audire, quemadmodum ante vidimus: quia putabant praeclare actum fuisse cum Iudaeis, qui domi adhuc quiescebant: se vero putabant esse miseros. Hinc non tantum querimoniae, sed etiam strepitus adversus Deum, et eius servos, praecipue adversus Ieremiam. Haec igitur ratio est cur propheta debuerit sermonem praeferre ad captivos. Sed postea sequitur, *Sic dicit dominator Iehovah incolis Hierosolymae super terram Israel*, hoc est qui residui sunt in terra Israel. Videmus ergo hic distingui terram Israel ab altera terra, cuius nuper facta fuit mentio. Manebant ergo quieti in sua haereditate, qui Hierosolymae habitabant: et ideo

conditio ipsorum habita fuit melior, quia exsilio nihil tristius, et captivitate. Sed pronuntiat Deus illos esse miseros captivos, qui iam perfuncti fuerant praecipua miseriarum suarum parte. *Comedent, inquit, in dolore, vel cruciatu panem suum, et aquas suas bibent in desolatione:* non repetit easdem voces quibus nuper usus fuerat, sed breviter ostendit frustra Iudaeos gloriari, quod adhuc stent incolumes: quia paulo post urgebit ipsos hostis, ut ne buccellam quidem panis comedere possint in quiete. *Ut redigatur, inquit, terra eius in vastitatem a sua plenitudine.* Quod alii vertunt, post suam plenitudinem, coactum est et longe petatum. Significat enim propheta terram illam vastam fore et inanem, quia exhaurietur. Plenitudo accipitur pro rerum omnium copia; ut satis notum est. Tunc ergo redacta fuit Iudaea in vastitatem a sua plenitudine, quum hostes praedati sunt quidquid illic erat: et ita regio fuit exinanita suis opibus. Sequitur ratio, *Propter violentiam omnium qui habitant in ea.* Perperam exponunt hoc quidam de Chaldaeis, quod sua rapacitate totam terram perdiderint. Nam potius admonet propheta iustam esse hanc Dei vindictam, quod scilicet omnes Iudaei dediti fuerint violentiae, crudelitati, et rapacitati. *סוף* enim significat quodlibet genus iniuriae: sed saepenumero accipitur pro violentia et rapinis. Tenemus ergo prophetae consilium, nempe cladem hanc merito instare Iudaeis, quia ita rependitur eis iusta merces suorum scelerum. Et ita compescit Ezechiel omnes buccerimonias, in quibus sibi nimium licentiose indulgebant, ac si Deus nimis rigide et duriter cum ipsis ageret. Breviter ergo docet, ita fuisse promeritos, ut diutius illis minime parcendum fuerit. Sequitur,

20. *Et urbes habitatae redigentur in solitudinem, et terra vasta erit (vel deserta), et cognoscetis quod ego Iehovah.*

Prosequitur eandem sententiam. Minatus fuit excidium Hierosolymae, et eius civibus: nunc adiungit etiam alias urbes Iehudah, quae adhuc habitabantur. Denique loquitur de tota terra, quasi diceret non esse cur vel angulus unus confidat se fore immunem a clade, quoniam grassabitur Dei ultio, et hostium etiam crudelitas per omnes regiones. Hierosolyma caput erat totius gentis: eius expugnationem praedicat Ezechiel. Facile autem fuit deinde alias urbes evertere et spoliare. Hinc factum est ut tota regio subiecta fuerit hostium libidini. Postea subiicit quod ante vidimus, *cognoscetis quod ergo sim Iehovah.* Audierant quidem a prophetis: debuerant a prima pueritia esse hac doctrina imbuti: imo pluribus experimentis Deus testatus fuerat se esse verum Deum. Nam potentia

eius satis cognita et perspecta fuerat frequentibus auxiliis, quibus miser ille populus ereptus fuerat quasi a praesenti morte. Sed quoniam impietas ipsos obstupescerat, ut secure contemnerent non modo propheticam doctrinam, sed ipsa Dei iudicia, quum palam in ipsos animadverteret, non sine causa haec cognitio ponitur. Ubi ergo Deus extremam manum apposuerit illis castigandis, dicit tunc fore manifestam illis suam virtutem, quae non prorsus ipsos latuerat: sed tamen sic erat obscurata ipsorum pravitate, ut Deum fere pro nihilo ducerent. Est autem semper tenenda antithesis inter hanc cognitionem, quae nascitur ab effectu, et cognitionem quam adfert doctrina. Qui ergo aures suas obturaverint ubi Deus ipsos ad se invitat per servos suos, necesse est ut tandem sentiant ipsum esse Deum quum tacebit, et interea exsequetur suam vindictam contra ipsos. Sequitur,

21. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*

22. *Fili hominis, quodnam proverbium hoc vobis in terra Israel, dicendo, Prorogati sunt dies (vel protracti), et evanuit omnis prophetia?*

23. *Propterea dices illis, Sic dicit dominator Iehovah, Quiescere (vel cessare) faciam proverbium hoc, et non proverbiabunt amplius in Israel: quin potius loquere ad eos, Appropinquarunt dies, et sermo omnis visionis.*

Hic invehitur Deus in crassum ludibrium, quod tunc passim regnabat apud Iudaeos. Nam quum diu minati illis fuissent prophetae, tantum abfuit ut ipsa assiduitas illos tandem ad poenitentiam adduxerit, ut magis obduruerint, ac si callum contraxissent. Quoniam ergo in eam obstinationem proruperant, ut iactarent se elapsos, et ita impunitatis fiducia magis ac magis protrevirent contra Deum, iubetur propheta hanc eorum audaciam compescere. Fuit hoc prodigiosum, quum populus ille, qui a pueritia imbiberat doctrinam legis et prophetarum, ita contra Deum prorupit, ac si mentitus fuisset per suos prophetas. Huc enim spectabat eorum iactantia, o *prorogati sunt dies: ergo transit omnis visio, et evanuit.* Ex ipsa mora colligunt sibi nihil esse metuendum, quia obsolevit quidquid praedixerant Ieremias et alii similes. Videmus ergo ut increduli patientiam Dei vertant in materiam contumaciae ac stuporis: parcit illis Deus, nempe ut quasi per otium ad resipiscentiam eos invitet. Quid autem illi? numerant dies et annos: ubi vident Deum non statim exsequi quod protulit iudicium per servos suos, subsannant, et existimant quidquid dixerunt prophetae esse fabulosum. Talis igitur fuit impietas, in quam nunc invehitur propheta, *quodnam est?* Interrogatio ad detestationem perlinet. Deus enim quodammodo hic miratur populi

socordiam, imo furorem, quod ita audeat pleno ore evomere suas blasphemias. Nam quid superest, ubi Deus fallax esse reputatur tam in promissionibus quam minis? Sublata est hoc modo tota religio. Non mirum igitur, si Deus tale monstrum detestetur, dum interrogat qui fieri possit, ut Israelitae in tantam vesaniam prorumpant: *quodnam est, inquit, hoc proverbium vobis?* Videtur comprehendere servum suum in aliorum numero: sed quia erat unus ex corpore populi, ideo communiter ei tribuitur, quod tamen ab ipso valde erat alienum. Porro, diligenter notandus est hic locus, ubi impii statuunt sibi nihil esse timendum, quoniam dies protracti fuerint. Est quidem, ut diximus, hoc signum extremæ vesaniae: sed mirum non est si Deum imaginentur esse mendacem, et inanes esse eius minas ubi non statim apparet eius manus: quia nihil honoris deferunt eius doctrinae. Quoniam ergo nisi territi Dei potentia nunquam expavescent increduli, ac ne tantillum quidem moventur, non mirum est, ubi vident ipsum cessare, et interea resonare vocem eius in ore hominum, si existiment hoc totum esse lusorium. Ergo veniat nobis in mentem illa Apostoli sententia (Hebr. 11, 7), Noe fabricasse arcam fide, quia perinde timuit occultum Dei iudicium de quo fuerat admonitus, ac si iam diluvium esset prae oculis, quo videret totum orbem terrae absorberi. Quamvis ergo Deus ad tempus manum suam abscondat, discamus ad solum eius sermonem ita metueret, ut nos mora non inducat ad hanc socordiam. Iam addit, *propterea dices illis, Sic dicit dominator Iehovah, Cessare faciam proverbium hoc e terra Israel.* Hic ostendit Deus accensam esse magis ac magis iram suam illo contemptu. Et hoc proficiunt impii, dum eum mendacii insimulant, ut magis ipse festinet ad exsequenda sua iudicia, quae paratus alioqui esset adhuc suspendere. Denique stimulant Deum ad vindictam exercendam impii, dum ex mora inferunt se elapsos esse, et ita visionem fuisse fluxam et evanidam, non secus ac si in certamen ipsum provocarent data opera. Nam statim sequitur confirmatio eius sententiae, *quod scilicet appropinquaverint dies.* Pronuntiat igitur Deus quoniam tempus fiduciam impunitatis Iudaeis dabat, adesse iam finem, ut sentiant se fuisse nimium excaecatos, dum ita abusi sunt longa eius tolerantia. *Dies ergo appropinquaverunt, deinde sermo omnis visionis.* Sermo hic accipitur pro effectu. Scimus רַבֵּר saepe pro re accipi, pro negotio, pro summa: sed hoc loco propheta sermonem visionis accipit pro ipsa efficacia: quasi diceret, quidquid loquuti sunt prophetae fore stabile et firmum. Sequitur,

24. *Quia non erit amplius omnis visio* (hoc est, ulla visio) *mendacii* (aut vanitatis), *et divinatio blandientis in medio domus Israel.*

Hic Deus eripit Iudaeis aliam fiduciam. Sponte enim sibi blandiebantur ipsi, sed habebant etiam sua flabella, hoc est pseudoprophetas, qui illis blanditiis eos magis inflarent. Quum ergo tristes prophetias audirent, aspernabantur, et postea obdurecebant ac si de nihilo ipsos territarent prophetae. Quisque sua sponte ad hanc temulentam confidentiam erat nimium propensus: sed quemadmodum dixi, accedebant illecebrae, quibus eos fallebant assentatores. Nam pseudoprophetae dicebant Deum non fore adeo severum, et pugnare vaticinia illa de excidio urbis et templi cum multis promissionibus. Videmus ergo contemptos fuisse prophetas tam voluntaria populi contumacia quam perversis artibus pseudoprophetarum. Postquam ergo asseruit Deus *dies appropinquasse*, iam adiungit, *non fore amplius visionem vanitatis*, non quod e medio sublatis fuerint pseudoprophetae: sed quia os illis fuit oclusum, dum ipso eventu detecta fuit ipsorum improbitas, Quoniam ergo clade populi fuerunt pudefacti, hac ratione et hoc sensu dicitur *tollenda esse prophetia vanitatis*: postea *divinatio blandientis in medio domus Israel.* Nam in otio et umbra pollicebantur miseris illis prosperos successus. Ubi autem urbe capta populus tractus fuit in exilium, alii iugulati, omnes spoliati suis fortunis, ignominiose vexati: tunc apparuit quales fuissent prophetae, qui aluerant perversam populi fiduciam suis vanis illecebris. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum. Sequitur,

25. *Quia ego Iehovah loquar: quod loquar verbum, faciam* (nam abundat copula), *non protrahetur amplius: quia in diebus vestris domus exasperans* (vel rebellis): *quod loquar verbum, faciam illud, dicit dominator Iehovah.*

Confirmat proximam sententiam. In verborum contextu est aliqua obscuritas: sed quoad summam rei, simpliciter docere vult propheta, quidquid loquutus est Deus brevi completum iri, quia Deus ipse asserere velit fidem suam exsequutione vindictae quam minatus est per servos suos. Huc ergo tendit propheta, non esse fas Dei sermonem separare a suo effectu: quia Deus qui loquitur non est in se divisus. Ubi ergo os aperit, simul extendit manum ad ipsum opus. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Et hinc colligere promptum est quanta sit huius doctrinae utilitas. Quia enim friget apud nos sermo Dei, et videtur dissipari in aerem, semper considerata est nobis eius manus. Quoties ergo prophetae loquuntur, veniat nobis Deus ante oculos, et veniat non tantum cum nudo sermone, sed armatus sua potentia, ut manus ipsa quodammodo inclusa sit in verbo. Huc ergo referri debet totus hic versus, *Ego Iehovah loquar verbum, et quodcumque loquutus fuero ego id faciam: non pro-*

rogabitur amplius, sed redibit quod toties dixi: *imo in diebus vestris, domus rebellis, faciam quod loquutus sum per servos meos.* Hic exprimit quod adhuc poterat videri dubium. Nam quia mille anni sunt apud Deum quasi dies unus, poterat censeri tempus propinquum, etiam si non ante annos triginta urbs esset capta et diruta cum templo. Sed nunc etiam Deus more hominum definit propinquum esse tempus, quia effectum prophetiarum quas spreverant videbunt qui tunc erant superstites. Sequitur,

26. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*

27. *Fili hominis, ecce domus Israel dicunt (dicentes): Visio quam hic vidit ad dies multos extenditur, et in tempora longinqua ipse prophetat.*

28. *Propterea dices ad eos, Sic dicit dominator Iehovah, Non prorogabitur amplius: omnes sermones quos loquutus fuero: sermonem etiam faciam (vel implebo), dicit dominator Iehovah.*

Hic quidem non damnatur in Iudaeis tam detestabilis blasphemia, ut nuper audivimus: sed obliquae subsannationes, quarum finis erat primo extenuare fidem propheticam, deinde prorsus abolere omnem coelestem doctrinam. Non igitur plenis buccis ausi fuerunt contra Deum bacchari, qui nunc damnantur a propheta: sed quum alii colligerent evanuisse prophetias, et esse frivolas, quoniam tempus fuerat prorogatum, dicebant isti, Potest quidem fieri ut Deus impleat quod nunc denuntiat nobis per servum suum: sed interea epulemur secure, quia moriemur antequam haec eveniant. Videmus ergo fuisse duo hominum genera. Quidam enim prorsus respuebant prophetas Dei, et ridebant propterea eorum minas. Illa crassa impietas ante exposita fuit. Alii autem non palam nec diserte iactabant Deum esse mendacem, sed reiciebant procul effectum sermonis prophetici. Videmus priores ita fuisse perditos, ut Deum tantum non aperte riderent, quo averterent procul omnem metum suo sensu, eo quod Deus tempus illis prorogabat. Nam Ieremias multis annis frustra consumpserat operam, quum tamen quotidie quasi tubae clangore ipsos citaret ad Dei tribunal, et Chaldaeos illis in medium proferret. Quia nihil profecerat ille, suffragatur Ezechiel: et postquam invectus est in foediorum Dei spernendi impudentiam, nunc aggredditur hypocritas, qui nondum eo se proiecerant audaciae, ut Deum apertis verbis vilipenderent. Sed quemadmodum nuper attigi, proclivis est lapsus ab hac securitate ad crassum Dei contemptum. Qui enim fingunt se fore quietos et extra periculum, quoniam Deus patienter differat sua iudicia, tandem constituunt eum contentum suo otio non respicere res humanas. Caveamus ergo nobis ab insidiis Satanae, nec tantum exhorreamus foedam illam blasphemiam,

de qua loquutus est propheta: sed simul ac Deus minatur nobis, praeveniamus eius iudicium, neque nobis polliceamur longas inducias, quae tandem nos obstupefaciant, ut nullus maneat timor. Dicebant ergo domus Israel, hic prophetat in dies multos. Non palam iactabant Ezechielem temere prodire, et sibi arrogare nomen propheticum: sed dicebant ipsum prophetare in dies multos, et longa tempora. Nunc adiungit, dices ad eos, Non prorogabitur amplius. Quidam sic distinguunt haec verba, non prorogabitur amplius cuncti sermones mei: et volunt esse numeri enallagen: et sic resolvunt, unusquisque e meis sermonibus non prorogabitur. Sed videtur melius quadrare alter contextus, non prorogabitur amplius. Nam sermonem quem loquutus fuero ego faciam. Hic rursus confirmat quod ante vidimus, Deum scilicet non loqui frustra, quia non est divinus. Continget hominem vel mentiri, vel futiliter aliquid proferre quod exsequi non poterit, vel mutare consilium: nihil tale in Deo imaginari convenit. Coniuncta igitur semper est manus eius cum ore.

CAPUT XIII.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*

2. *Fili hominis, prophetiza contra prophetas Israel prophetizantes, et dic prophetizantibus ex corde suo, Audite sermonem Iehovae.*

3. *Sic dicit dominator Iehovah, Vae super prophetas stultos (aut probrosos) qui ambulant post spiritum suum: et non viderunt.*

Hic Deus sermonem dirigit ad impostores, qui praetextu muneris prophetici fallebant populum. Loquitur autem de prophetis exsultantibus, quemadmodum ex contextu patebit. Apud captivos ergo erant qui praetexerent nomen Dei, iactantes se praeditos esse spiritu prophetico: interea vero se ipsos ingerebant, deinde futiliter iactabant sua mendacia. Sed hic finis erat illis propositus, ut promitterent celerem reditum populo, atque ita favorem vulgi sibi conciliarent. Iam enim taedio propemodum fracti erant captivi: et longum erat septuaginta annorum tempus. Quum ergo audirent post triennium se redituros, facile patiebantur se decipi talibus blanditiis. Quod autem vehementer excandescit Deus adversus illos impostores, non ideo fit, ut crimen in ipsos derivando populum absolvat, vel etiam extenuet eius culpam. Neque enim potuit excipere populus se deceptum fuisse illis mendaciis: quandoquidem scientes et volentes conciebant se in laqueos. Non destituebantur certe veris prophetis: et Deus insignibus notis distinxerat servos

suos a pseudoprophetis, ut nemo errare posset nisi volens. Sed caecutiebant in luce. Deus ergo passus est ipsos decipi. Sed fuit illa iusta merces eorum superbiae, quod scilicet non poterant se subicere Deo, et eius servis. Deinde quum appeterent blanditias, sicuti ex compluribus locis patet, Deus etiam fraenum laxavit Satanæ, ut esset spiritus mendax in ore omnium prophetarum. Exprobrat illis Micheas (2, 11) quod vates sibi dari cuperent, qui pollicerentur largas vindemias, et copiosam messem: interea quum Deus severe ipsos castigaret, fremebant ac tumultuabantur. Videmus itaque quum Deus tam acriter invehitur contra pseudoprophetas, nihil diminui ex populi culpa: sed potius debuit quisque ita apud se colligere, Si Deus non parcat nostris prophetis, quid sperandum est nobis melius? Ergo dum sermonem propheta convertit ad pseudoprophetas, minime dubium est quin consilium eius sit percellere totum populum, qui aurem prae buerat talibus fallaciis quum aspernaretur veram doctrinam, neque id modo, sed usque ad furorem eam reiceret. *Dic ergo ad prophetas Israel prophetizantes, dic prophetizantibus ex corde suo.* Hic per concessionem nominat prophetas Israel qui sese ingesserant, et temere iactabant sibi esse mandatum quod ipsi imaginati fuerant, vel diabolus ipsis suggererat. Nam tunc quidem non alii fuerunt censendi legitimi prophetae, nisi qui divinitus electi erant. Sed quia improbi sibi arripiebant hunc titulum, ideo saepe vocantur prophetae, quum tamen alienissimus esset ab ipsis Dei spiritus. Donum autem prophetiae non potest manare nisi ex fonte illo unico. Fuit autem haec gravis tentatio, quum ita prophetae, vel qui titulum obtendebant, inter se hostiliter configerent. Nam sola est Dei veritas, in qua acquiescere iubemur. Iam ubi mendacium nobis obicitur loco veritatis, quid possumus nisi fluctuare, et tandem concidere? Non dubium igitur est quin tunc vehementer concussae fuerint infirmæ mentes, quum viderent eiusmodi certamina, nedum dissidia inter prophetas. Hodie tali experimento voluit Deus probare suorum fidem, et detegere multorum hypocrisin. Nam quemadmodum tradit Paulus (1. Cor. 11, 19), oportet haereses esse, ut qui probi sunt manifesti fiant. Deus ergo non temere tantum licentiae permittit Satanæ ministris, ut petulanter insurgant contra sanam doctrinam: neque etiam abs re permittit ecclesiam lacerari diversis opinionibus, fragmenta interdum sic invalescere, ut ipsa veritas obruta iaceat: vult scilicet hoc modo probare constantiam piorum: et interea detegere quanta sit in hypocritis levitas, qui iactantur ad quemlibet ventum. Interea si aliquando nos perturbat quæ hodie cernitur repugnancia inter eos qui se iactant ecclesiae pastores, veniat nobis in mentem hoc exemplum: ita

Calvini opera. Vol. XL.

novitas fidem nostram non labefactabit. Quod ergo hodie nobis contingit experti sunt veteres, nempe ecclesiam intestinis dissidiis turbari, et hoc modo lacerari unitatis vinculum. Caeterum breviter definit Deus quinam sint falsi prophetae, nempe *qui prophetant ex corde suo*: postea adiciet, eos *nihil vidisse, tantum iactare nomen Dei*: et tamen non ab ipso fuisse missos. Variis modis idem exprimitur: sed alias loquutiones differo in suum locum. Hic quemadmodum dixi, uno verbo colligere promptum est, quinam veri sint prophetae, et quinam falsi: quisquis prophetat ex corde suo, pronuntiat spiritus Dei illum esse impostorem. Ergo non aliud superest, nisi ut fideliter perferant prophetae quidquid illis spiritus dictavit. Quisquis ergo non habet certum testimonium visionis, nec potest vere profiteri se loqui ex Dei ore, et revelatione spiritus, ille, quantumvis superbiat titulo prophetae, est tamen impostor. Deus enim hic repudiat omnes qui loquuntur ex corde suo. Et hinc etiam colligimus quanta sit vanitas humanæ mentis. Ponit enim hic Deus perpetuum dissidium inter humanam mentem, et inter revelationem spiritus sui. Quod si ita est, sequitur, quidquid proferant homines a se ipsis, esse perversum figmentum, quia scilicet spiritus Dei sibi uni vindicat quod diximus, nempe ostendere quid verum ac rectum sit, ideo sequitur, *Vae super prophetas stultos*, vel probrosos. נבִלִים enim significat hominem vilem et abiectum, sicuti נבִלָה significat foeditatem, flagitium, nequitiam: quanquam saepius נבִל accipitur pro stulto: et libenter hunc sensum qui magis receptus est amplector. Vocat autem prophetas stultos, qui haud dubie ferociter insultabant veris Dei servis: quemadmodum nebulones semper inflati sunt miro fastu. Diabolus enim qui in ipsis regnat est pater superbiae. Hinc fit ut audacter sese efferant, ut omnia sibi arrogant, denique censi velint quasi angeli e coelo delapsi. Et quum de humanis figmentis loquitur Paulus (Col. 2, 23), concedit illis speciem sapientiae. Ergo minime dubium est, nebulones illos de quibus loquitur Ezechiel, fuisse habitos in maximo pretio: deinde fuisse etiam turgidos suis ampullis, ut efflarent admirabilem scientiam. Sed interea spiritus sanctus breviter pronuntiat *ipsos esse stultos*. Quidquid ergo mundo arridet sub larva sapientiae, sciamus coram Deo meram esse stultitiam. Iam addit, *qui ambulant post spiritum suum absque eo quod viderunt*, hoc est quum nulla sit illis data visio. Clarius se ipsum explicat Ezechiel, vel spiritus qui per ipsum loquutus est. Quemadmodum ergo nuper omnes damnavit qui prophetizant ex proprio sensu, vel corde (nomen enim cordis pro intelligentia hoc loco, ut aliis pluribus accipitur), ergo quemadmodum spiritus nuper eos omnes damnavit, qui ex proprio sensu loquuntur, ita nunc dicit eos

abuti scelerate nomine prophetico *qui ambulant post spiritum suum*. Hic alludit ad donum prophetiae quum de spiritu loquitur. Nam quia poterant excipere pseudoprophetae se non loqui ex corde proprio, sed habere arcanas revelationes, diserte *καταχρηστικῶς* tamen concedit nomen spiritus: atque ita refellitur eorum iactantia: quasi diceret Ezechiel fictitias illas revelationes meras esse phantasias: illos quidem habere aliquid plus quam vulgare, sed esse homines fanaticos. Huc ergo pertinet nomen spiritus. Interea minime dubium est quin idem repetat quod nuper vidimus: et antithesis tollit omnem ambiguitatem, *absque eo quod viderint* inquit. Visio itaque opponitur humano cordi et spiritui. Quid autem est visio, nisi donum supernaturale? Quum ergo Deus extollit servos suos supra captum humani ingenii, et facit ut cernant quod nulla mens potest capere, illa est visio. Nunc si visio tollatur, manebit solus hominis spiritus, vel solum cor. Cogentur ergo fateri se loqui ex proprio sensu, qui non possunt re ipsa ostendere sibi divinitus fuisse patefactum quidquid docent. Sequitur,

4. *Tanquam vulpes in locis solitariis prophetae tui, Israel, fuerunt.*

Hic insidias pseudoprophetarum detegit Ezechiel. Decem tribus erant dispersae, quemadmodum si ager procul sit dissitus a loco habitabili, aut vinea, et habeat propinquas regiones desertas, vulpes illic regnum obtinent. Habent enim multa latibula: sese insinuant per sentes, et per alias rupturas: et ita irrumpunt in vineam, vel agrum, et quidquid frugum est devastant. Talis fuit conditio populi, ex quo fuit dispersus, quemadmodum dixi. Quum habitarent Israelitae in patria, saltem retinebantur aliquatenus in officio, ac si muniti forent quibusdam claustris. Hierosolymae vero summus sacerdos praeerat spiritualibus iudiciis, ne qua impia doctrina obreperet. Iam quum talis esset dissipatio populi, maior licentia pseudoprophetae data fuit, ut populum corrumperent: quia expositi erant miseri exsules vulpibus. Erant enim noxis expositi, perinde ac si fuissent undique desertae regiones. Quum itaque destituerentur custodia, facile fuit vulpibus per clandestinas artes intrare, ut quidquid erat bonae frugis perderent. Interea tamen oblique perstringit Ezechiel populi incuriam. Tametsi enim dispersi erant, atque ita obnoxii insidiis pseudoprophetarum, debebant tamen ad cavendum esse attenti: et Dominus haud dubie illis opem tulisset, quemadmodum promittit suis discretionis et iudicii spiritum quoties opus est. Sed quum Israelitae essent vagi et erratici, nec vigeret ullum legis studium apud eos, hinc factum est, ut facile intrarent

vulpes, hoc est pseudoprophetae illi. Unde sequitur, populum non fuisse immunem a culpa, quia quodammodo se exposuit pseudoprophetarum insidiis. Sequitur,

5. *Non adscendistis ad rupturas (vel interruptiones), neque sepiverunt sepem super domum Israel ad standum in proelio in die Iehovae.*

Hic prosequitur eandem sententiam: sed propius urget pseudoprophetas. In genere dixit eos esse sacrilegos, et falso Dei nomen obtendere, quia loquantur ex proprio sensu. Nunc autem alia nota ipsos discernit a probis et fidelibus Dei servis, nempe *quod non adscenderint ad interruptiones, neque sepem opposuerint ad protegendam domum Israel, ut starent in proelio in die Iehovae*. Varie exponitur hic versus. Quidam enim ad preces referunt quod hic dicitur. Alii detorquent ad varias imaginationes. Ego autem ad doctrinam ipsorum restringo. Non ergo tantum hic interiorem et occultam eorum perfidiam accusat Ezechiel, neque excutit eorum animos, ut convincat nullum fuisse in illis pietatis studium, nullum zelum Dei glorificandi: sed doctrinam ostendit prorsus esse reiiciendam, quia non habuerint rectum finem propositum. Quis autem est scopus ad quem debent collimare omnes servi Dei? Nempe ut consulant saluti publicae, et quum vident signa irae Dei, occurrant, et praeveniant quod iam instat malum. Videbant nebulones illi populum esse non modo impium, sed rebellem, ut nulla spes esset resipiscentiae. Ex altera parte videbant Deum minitari, et quamvis caeci essent poterant tamen signa propinquae Dei vindictae conspiciere. Ergo officium illorum fuit ascendere ad interruptiones. Hinc etiam colligimus quid per interruptiones intelligat propheta, nempe quemadmodum hostibus patet ingressus ad urbem expugnandam ubi ruptura facta est in muro: sic etiam ubi populi iniquitas instar diluvii exundavit, iam ruptura facta est, per quam vindicta Dei statim penetrare queat et grassari ad omnia vastanda donec in nihilum redigat. Quoties ergo videmus Deum esse offensum populi sceleribus, sciamus quasi interruptionem esse factam, ac si destinati essemus exitio. Proinde qui cupiunt fideliter docendi officio perfungi, debent accurrere ad illam interruptionem, nempe ut revocent populum a sua impietate, ut hortentur ad resipiscentiam. Sic fit ut murus instauretur, quia Deo placato possumus tuto et secure etiam quiescere. Eodem etiam pertinet quod sequitur, *quod non sepiverint sepem*. Nam ubi populus omnia iura perfringit, et legem Dei violat, perinde est ac si ab omni parte se nudaret Dei praesidio, quemadmodum etiam exprobrat illis Moses, ubi loquitur de vitulo conflato, Ecce, inquit,

hodie nudati estis: nempe quia sese ad exitium proiecerant. Sic dicit propheta non accurrere nebulones illos ad sepiendam sepem, quum scilicet domus Israel pateret tam latronibus quam furibus et bestiis: quia scilicet non amplius protegebatur manu Dei. Eodem, etiam pertinet quod sequitur, *ut starent in proelio in die Iehovae*, hoc est ut sese opponerent Dei vindictae. Hoc refertur ad preces, ubi fit mentio Phinees in Psalmo (106, 30): et alibi (v. 23) etiam ubi de Mose agitur, Nisi stetisset Moses in ruptura ut averteret, etc. Hic autem quemadmodum dixi, propheta magis ad doctrinam respicit. Nam hic perstringit acriter stultitiam pseudoprophetarum, qui mira polliciti fuerant. Iam ubi serio congressus est Deus, evanuerunt omnes eorum prophetiae. Dicit ergo *non stetisse in proelio in die Iehovae*: quia si hortati sedulo fuissent populum ad resipiscentiam, qui peccaverant Deum sibi reconciliassent. Nam antevertimus eius iudicium, quemadmodum docet Paulus, ubi mature ad ipsum convertimur (1. Cor. 11, 31). Si ergo populus ita diligenter fuisset admonitus, stetissent illi in proelio, hoc est, eorum doctrina fuisset instar obstaculi, ne vindicta Dei perrumperet, et omnia perderet. Nunc ergo videmus quorsum tendat Ezechiel, nempe posse deprehendi fallacias pseudoprophetarum, quia suis blanditiis et assentationibus populum perdiderint. Iam sequitur,

6. *Viderunt vanitatem, divinarunt mendacium, dicentes, Dicit Iehovah: et non misit eos Iehovah: et sperare fecerunt* (alii vertunt, ad sperandum: sed transitive hic accipitur) *ad stabilendum sermonem.*

Hic rursus generaliter pronuntiat, pseudopphetas illos esse vanos. Sed pendet haec sententia ex illo principio, loquutos scilicet fuisse ex corde suo, vel spiritu. Neque enim a Deo quidquam vanum aut mendax potest prodire. Sequitur ergo eos hic vanitatis et mendacii damnari, quod falso obtendere ausi fuerint Dei nomen, quum tamen nihil haberent praeter sua somnia. Iam confirmat quod vidimus proximo versu, ubi dicit *sperare fecisse, ut stabiliarent sermonem*. Inflarunt igitur vana spe populum, quum dicerent non adeo severum fore Deum, ut tam diuturnas poenas sumpturus esset de gente sancta et electa. Veri etiam prophetae semper revocant peccatores ad Dei misericordiam, eamque magnificiunt, ne dubitent qui cum desperatione luctantur, Deum sibi fore exorabilem: quemadmodum dicitur tardus ad iram, propensus vero ad reconciliationem: et misericordia eius durare ad vitam, quum ira tantum ad momentum transeat. Hoc quidem faciunt veri prophetae: sed coniungunt duo membra quae separari nequeunt, quin aliqui

Deus ipse quodammodo dissipetur. Ergo ubi veri prophetae hortantur peccatores ad bene sperandum, et Deum ad ignoscendum facilem esse praedicant, simul de poenitentia disserunt: nec indulgent peccatoribus, sed eos expergefaciunt, imo acriter vulnerant sensu irae Dei, ut quodammodo eos exaniment, quia in eum finem proponitur nobis Dei misericordia, ut in ea quaeramus vitam. Ergo oportet nos esse mortuos in nobis. Sed falsi prophetae sunt duntaxat velut medii: et ita faciunt Deum quasi dimidium, quoniam loquuntur tantum de eius facilitate, et praedicant clementiam eius esse omnibus expositam. Interea de poenitentia profundum silentium. Nunc ergo videmus cur propheta hic perstringat nebulones qui abusi fuerant nomine Dei, *quod sperare fecerint populum*. Nam sine spe veniae non posset animari peccator ad quaerendum Deum: sed pollicebantur pacem, quemadmodum statim dicit, quum tamen nulla esset pax. Ergo pergamus in expositione.

7. *Annon visionem vanitatis vidistis? et divinationem mendacii loquuti estis? Et loquentes* (ad verbum, hoc est, dicendo), *dicit Iehovah: ego non fueram loquutus?*

Hic ostendit Deus cur ante pronuntiaverit illos nihil praeter vanitatem et mendacium adferre, nempe quia falso obicerent eius nomen, et ex luce crearent nebulas. Nam obiecto nominis Dei fucio obtenebrant hominum mentes. Est quidem sacrum illud nomen quasi fons omnis splendoris, ut longe superet solis fulgorem: denique quicquid lucis est in eo apparet ac refulget. Sed quemadmodum dixi, ex luce conflant tenebras Satanae ministri, quia audacter iactant Deum ita loquutum. Hic locus et similes ostendunt quam diligenter cavendum sit a fallaciis Satanae. Est haec prodigiosa audacia, nomen Dei in medium proferre, ita ut proterve illudant eius iudicio. Nam iactare Deum esse loquutum, perinde est ac si impia profanatione vellemus eum data opera trahere in certamen. Quomodo enim ferre poterit Deus, ut veritas eius vertatur in mendacium? Sed omnibus saeculis fuerunt impostores, qui ita secure quasi in Dei faciem conspuerent. De profanis gentibus mirum non est: sed in populo electo ubi accensa erat coelestis doctrina ad regendam omnium vitam, ubi Deus quotidie excitabat prophetas, sicuti fuerat pollicitus per Mosem (Deut. 18, 15, 18): videre improbos canes qui ita latrarent, et tamen praetenderent tam superbe Dei nomen: id certo incredibile monstrum fuit, et probum intolerabile. Ergo admoniti discamus nobis cavere, ubi videmus Satanae ministros tanta arrogantia esse praeditos. Sequitur,

8. *Propterea sic dicit dominator Iehovah, Eo quod loquuti estis vanitatem, et vidistis mendacium* (est conversio, quia dixerat prius, loquuti estis divinationem mendacii, et vidistis visionem vanitatis): *propterea ecce ego contra eos, dicit dominator Iehovah.*

9. *Et erit manus mea contra prophetas qui vident vanitatem, et qui divinant mendacium: in concilio populi mei non erunt, et in scriptura* (hoc est in catalogo) *domus Israel non scribentur: et ad terram Israel non redibunt: et cognoscetis quod ego dominator Iehovah.*

Hic tandem iudicium ferre incipit de pseudopropheta. Hactenus per formam querimoniae ostendit quam improbe corruerint ac profanaverint sacrum suum nomen: deinde quam impie etiam reddiderint contemptibiles prophetias suis mendaciis, quam fuerint crudeles in populum, cuius curanda erat salus, dum traxerunt miseros in interitum. Postquam autem Deus eorum scelera ita traduxit, nunc poenam denuntiat: ac primo in genere dicit se illis esse adversarium. Haec autem particula minime suervacua est, quia nunquam tanta securitas inebriaret impios, nisi putarent sibi nihil fore unquam negotii cum Deo. Metum igitur omnem procul a se reiciunt, quo libere peccent. Hoc autem fieri non potest, nisi statuam Deum vel dormire, vel non adspicere res humanas, vel ludere una cum ipsis. Quoniam ergo pseudoprophetae magis licentiose corrumpunt Dei sermonem, ubi fingunt hunc esse iucundum lusum: Deus ex opposito pronuntiat se fore illis adversarium: quasi diceret, Vobis non erit certamen cum hominibus, sed ego ero vindex tam scelestae profanationis nominis mei. Caeterum, postea designat poenam, *erit, inquit, manus mea contra prophetas, etc.* Nam quamvis Deus minetur se fore adversarium reprobis, nondum tamen id sufficit ad eos terrendos, ita sunt stupidi. Sed necesse est admoveri alterum stimulum, nempe ut Deus obiciat suam potentiam. Haec igitur ratio est cur nunc addat *manum suam fore contra pseudoprophetas*. Manus interdum accipitur pro plaga: sed Deus quia videbat torpere impios illos in suis sceleribus, ideo dicit non tantum se fore illis hostem, quia vindex erit suae gloriae, sed manum etiam suam simul profert in medium. Sequitur, *in concilio populi mei non erunt*. Quidam subtilius quam par sit exponunt nomen סֹדֵר pro cognitione Dei, quae in salutem electis offertur. Sed illa expositio est coacta, falluntur etiam, quia putant diversum aliquid velle prophetam in secundo membro ubi adiungitur, *non scribentur in scriptura domus Israel*. Repetit enim idem diversis verbis: primo loco dixerat *non fore in arcano populi*. סֹדֵר enim significat arcanum, sed accipitur pro concilio,

non erunt igitur in concilio populi: postea addit, *nec erunt in catalogo domus Israel*. Ideo autem catalogi meminit, quia iudices et alii ad quodvis munus selecti scribebantur in catalogo. Videmus ergo quid velit propheta (cogor enim abrumpere hanc sententiam), nempe hos nebulones qui volebant excellere sub titulo prophetico fore prorsus extraneos ab ecclesia, quoniam Deus ipsos abiecerat.

Diximus heri quid sibi velint prophetae verba, ubi pronuntiat impostores qui fallebant populum *non fore in concilio piorum, neque in catalogo*. Diximus idem bis repeti. Nunc emergit quaestio, loquaturne propheta de arcana electione Dei, an duntaxat de externo statu. Nam quamvis alienissimi essent ab ecclesia illi nebulones: scimus tamen gloriosos fuisse communi titulo, quemadmodum Ismael, donec eiectus fuit e domo patris, superbe iactavit suam primogenituram. Et hodie videmus ut papistae sibi ecclesiae nomen arrogent, quia ab illis obtenditur perpetua successio: et certe cogimur fateri penes illos esse ordinarium ministerium. Sed quia tyrannice abusi sunt sua potestate, et prorsus ab illis eversa fuit gubernandae ecclesiae ratio, quam Dominus instituerat: ideo quidquid obtendant, secure tamen ridere licet eorum iactantias. Sed in veteribus pseudoprophetae eadem fuit protervia, quum scilicet assererent se tenere non ultimum gradum in populo, quod essent divinitus creati prophetae. Hinc ergo colligimus non fieri verba nunc de externo statu, quia semper illis concessus fuit locus in electo populo. Minime ergo dubium est quin subaudienda sit antithesis inter vera ecclesiae membra et inter hypocritas, qui Dei nomen praetendunt. Et hac ratione etiam dicitur tam Psalmo 15, 2 quam 24, 4 non omnes qui adscendunt in montem Domini habere illic perpetuam sedem, nisi sint puri corde et manibus. Summa est igitur, quamvis pseudoprophetae plenius buccis detonent suas glorias, et arrogant sibi nomen propheticum, adeo non debere censeri in illo gradu, ut prorsus extranei sint ab electo populo. Iam tamen altera quaestio rursus emergit. Si enim negat propheta fore in concilio piorum, non debuerat loqui in futuro tempore: quia ut aeterna est Dei electio, sic ante mundi creationem scripti sunt filii eius in libro vitae. Atqui dicit, *non scribentur*. Videtur ergo hoc esse absurdum. Sed Ezechiel hic sermonem ad communem hominum usum attemperat. Durior est loquutio in Psalmo (69, 29), *Deleantur e libro vitae, cum iustis non scribantur*. Neque enim fieri potest, ut qui semel scriptus est in libro vitae unquam deleatur. Sed secundo membro se ipsum exponit propheta, ne scribantur cum iustis, hoc est ne scribantur in catalogo iustorum. Sic etiam nunc Ezechiel, *non erunt in arcano populi mei, et in scriptura*

domus Israel non scribentur, nempe quia ad tempus visi fuerant ex numero piorum: ideo mutatio hic nobis describitur, sed pro modulo et ruditate mentis nostrae. Est autem utilis hic locus, quia spiritus sanctus admonet non sufficere si homines nos censeant ecclesiae membra, quia videntur plerique excellere supra alios, imo quemadmodum palea frumentum suffocat et superior est: sic etiam hypocritae obruunt filios Dei, quorum exiguus est numerus, ipsi autem splendore suo eminent: et multitudo etiam ipsorum facit, ut videantur soli digni ecclesiae titulo. Ergo discamus excutere nos ipsos, et examinare an interiores notae, quibus Deus filios suos ab extraneis discernit, in nobis sint, nempe viva radix pietatis et fidei. Docet etiam hic locus nihil esse magis formidabile, quam reiici a grege Dei. Neque enim speranda est alibi salus, quam si Deus nos in unum corpus colligat sub uno capite. Primum in solo Christo residet omnis salus: ideoque non possumus separari a Christo quin excidamus ab omni spe salutis. Christus autem non vult nec potest divelli a sua ecclesia, cum qua coniunctus est nodo insolubili, ut caput cum corpore. Ergo nisi colamus unitatem cum fidelibus, videmus nos a Christo reiici. Ideo dixi nihil esse magis metuendum, quam abdicationem cuius hic fit mentio. Ex opposito dicitur in Psalmo (106, 4), *Memento mei Deus in beneplacito populi tui: visita me in salute tua*. Quum ita precatur quisquis autor fuerit psalmi, simul agnoscit veram et solidam felicitatem in eo nobis esse positam, si Dominus nos complectitur cum reliquis fidelibus. Beneplacitum enim populi Dei est paternus favor, quo suos electos complectitur. Si ergo Dominus nos dignatur paterno illo favore, illic est certa salutis fiducia. Postea adiungit, *et ad terram Israel non redibunt: et cognoscetis quod ego sim Iehovah*. Hic externam notam apponit Ezechiel, quia signum fuit reprobationis, quod quum liber reditus esset permissus alijs, fuerunt hi exclusi. Significat ergo Ezechiel manifestam fore iram Dei in pseudopropheta, quia non potentur communi populi beneficio. Ubi enim Deus ianuam aperiet, ac faciet ut promulgetur edictum de libero reditu, ipsi manebunt exsules, neque unquam fruentur patria, ad quam iactabant se paulo post esse redituros. Quod ergo de reprobatione attigit confirmat externo symbolo. Nam quamvis multi in exilio mortui sint, qui tamen erant ex legitimis ecclesiae membris, sicuti Daniel, et eius socii, et alii etiam plures: tamen quantum ad istos spectat, fuit certum reprobationis signum, eo quod gloriati fuerint se brevi redituros in patriam. Quum ergo privati fuerunt eo bono, ostendit Deus palam, eos indignos esse qui in electo populo reputarentur. Sequitur,

10. *Propterea, et propterea* (emphatica est repetitio) *quod deceperunt populum meum dicendo, Pax, et non erat pax: et ipse aedificavit parietem, et ecce ipsi leverunt ipsum insipido*.

11. *Dic ad linentes insipido, cadet*, (copula enim est supervacua) *erit pluvia (vel imber) inundans: et dabo lapides grandinis (alii, et vos lapides grandinis cadetis: alii transitive, cadere facietis: sed necesse est ita exponere, vel cadent, vel cadere facient), et spiritus turbinum (vel tempestatum) scindet (vel dirumpet)*.

Hic prosequitur Ezechiel eandem metaphoram qua usus fuerat, nisi quod aliquod est discrimen: sed tamen ea est affinitas, ut apta sit connexio inter superiorem sententiam, et quam nunc legimus. Dixerat pseudopropheta non ascendere ad interruptiones, et non seipsum rupturas domus Israel: exposuimus verba illa, nempe doctores qui funguntur probe et sincere suis partibus esse similes architectis, qui si videant interruptionem in muro eam protinus et sedulo instaurant: esse etiam similes hortulanis, qui non sinunt agrum vel vineam expositam feris bestiis. Sicuti ergo prius dixerat pseudopropheta non ascendere ad rupturam, quia dissipatio quae tunc erat in populo nihil illos afficeret, sed scientes et volentes proderent salutem populi aperta et crassa perfidia: sic etiam nunc dicit ipsos murum quidem erigere, sed absque caemento. Varie exponunt vocem *פֶּתַח*: sed non dubito quin propheta significet arenam absque calce. Hieronymus vult esse caementum absque palea: sed melius convenit quod dixi, nempe ipsos quidem aedificare in speciem: et in hoc differt similitudo quam nunc usurpat propheta a superiori. Dixerat prius, non ascenderunt ad interruptionem: nunc plus illis concedit, quod scilicet aedificent, verum est: sed facile est haec duo inter se conciliare, quod non ascendant ad interruptiones, ut prospiciant saluti populi, et tamen fingant se esse sollicitos, et satagant in speciem quasi vellent instaurare ruinas. Sed propheta, quum tale studium illis improprie concedit, simul adiungit, esse malos architectos: quemadmodum si quis congeriem arenae sedulo coacervet, etiamsi large madefaciat aqua, nihil tamen proficiet. Nam arena per se diffuit, et solidatur sola calce: inde fit caementum. Ergo propheta intelligit, impostores illos nihil serio agere, et quum ostentant magnam sollicitudinem, vel sedulitatem, illud esse inane, quia tantum coacervant arenas, vel pulverem, quum deberent caementum temperare ex arena et calce. Tenemus nunc quomodo hi duo loci inter se cohaereant, *propterea ergo propterea quod populum meum deceperunt*, hoc absque figura. Iam figurate adiungit *aedificasse parietem, sed levisse insipido duntaxat*, hoc est arena.

Iam inseritur quales fuerint fallaciae, *quod scilicet dixerint pax, ubi non erat pax*. Heri admonuimus, impostores aliquid semper commune habere cum veris Dei servis, sicuti Satan se transfigurat in angelum lucis. Scimus omnes prophetas semper fuisse pacis nuntios: hoc rectius nunc convenit evangelio: Quam pulchri sunt pedes evangelizantium pacem. Et quoties Deus commendat sermonem suum, adiungit nomen pacis. Nam quum nobis sit iure inimicus, una est ad nos reconciliandos ratio, ut nobis peccata remittat. Hoc autem fit per evangelii praedicationem. Eodem etiam officio olim functi sunt prophetae. Iam quum fallere volunt impostores, induunt se hac larva, et decipiunt simplices, quia difficile est discernere inter ipsos et Dei servos. Et tamen ut heri dictum fuit, nemo tunc potuit decipi nisi propria culpa. Nam Deus quidem pacem nobis offert, atque nos ad reconciliationem invitat per suos prophetas: sed conditione addita, ut scilicet bellum geramus cum vitiis nostris. Haec igitur unica est ratio pacificandi Dei, ubi nobis ipsi sumus hostes, ubi pugnamus strenue cum pravis et vitiosis carnis nostrae cupiditatibus. Iam quomodo pseudoprophetae annuntiant pacem? nempe ut in-dormiant homines miseri et perditii suis peccatis. Diligenter ergo attendere convenit ad hoc discrimen. Quoad Dominum visum fuerit probare suorum patientiam. Sed interea finis instat, quo Dominus puefaciet omnes impios pseudoprophetas, et detegit ipsorum inscitiam, et simul temeritatem, imo audaciam, quod ausi fuerint quasi in eius persona offerre pacem reprobis. *Dices ergo cadet, nempe paries*. Loquitur autem de doctrina. *Erit pluvia inundans* inquit, erit imber inundans. Hic significat spiritus fore violentam concussionem, quae disiciet omnia artificia pseudoprophetarum, et fraudes discutiet, quum scilicet Dominus adducat Chaldaeos et urbem illis tradet. Ergo *per imbrem, per lapides, per spiritum turbinis* idem intelligit: sed necesse fuit rem unam pluribus modis exprimi, quia nimium

obtorpuerant Israelitae in suis fallaciis, quum scilicet libenter arriperent quod dicebant pseudoprophetae, Deum illis fore propitium. Postquam ergo loquutus est de imbre, descendit ad lapides grandinis. Magis probabilis est lectio, vos lapides grandinis cadetis: nisi forte libeat transitive accipere verbum חפלה quod mihi magis placet, *facietis ergo cadere*. Haec apostrophe emphatica est, quia Deus lapides ipsos alloquitur, ut oblique perstringat hominum socordiam, qui putabant se tuto delitescere in suis blanditiis. Quum ergo Deus lapides ipsos compellat, haud dubie probrose taxat Israelitas, quod ita obduruerant. Iam addit de *vento turbinum*, vel tempestatum, quod eodem spectat. *Ventus ergo turbinum dirumpet*, vel disiciet *parietem*. In summa docet Ezechiel doctrinam pseudoprophetarum non opus habere alia refutatione quam dum advenient Chaldaei, et irrumpent instar procellae et turbinis, ut devastent totam terram: atque ita garrulos deridet qui linguis tam audacter pugnabant: dicit alios esse venturos qui non verbis tantum refellant eorum mendacia, sed violento impetu. Sequitur,

12. *Et ecce cadet paries* (hoc est quum paries ceciderit, subaudiendum est adverbium: quum ergo paries ceciderit), *annon dicitur ad vos, Ubi litura* (lenimentum alii vertunt, vel linimentum: secundum normam grammaticae dicendum esset litio: quamquam autem non reperitur apud idoneos autores linguae latinae litura, utemur tamen hac voce, Ubi litura?) *quam levistis?*

Confirmat proximam sententiam, nempe pseudoprophetas fore ludibrio apud omnes ubi in nihilum reciderint eorum vaticinia, et divinationes: imo eventus ostenderit ipsos esse mentitos. Nam capta urbe satis apparuit ipsos fuisse ministros diaboli ad fallendum, fuisse etiam sola improbitate et audacia instructos, quum obtenderent Dei nomen. Nunc ergo docet propheta, ubi ceciderit paries, fore vulgare proverbium. Quum enim dicit, *annon dicitur ad ipsos*, significat eorum stultitiam et vanitatem ita fore omnibus compertam, ut iactetur passim de illis proverbiale dictum, *ubi est litura quam vos levistis?* Sequitur,

13. *Propterea sic dicit dominator Iehovah, Cadere faciam* (est idem verbum quo usus fuerat, sed hic accipitur alio modo: prius dicebat, Et spiritus procellarum franget vel scindet, nunc autem dicit scindere faciam, vel irrumpere, ut clarior sit sensus, Irrumpere igitur faciam) *spiritum tempestatum in ira mea: et imber inundans in ira mea* (quamquam sunt diversae voces: vertamus ergo חמה excandescentiam: in excandescencia ergo mea irrumpere faciam ventum turbinum), *et erit imber inundans*

in ira mea, et lapides grandinis in excandescencia ad consumptionem.

Prosequitur adhuc eandem sententiam: sed dicit se emissurum tam procellas, quam grandinem, et ventum turbinosum. Prius loquutus quidem fuerat de grandine, de imbre, et vento turbinoso: sed nunc dicit ventos illos, lapides, et imbrem sibi fore praesto ad obsequium. Videmus ergo nihil hunc verum a superiore differre, nisi quod Deus clarius ostendit se emissurum tam procellas quam ventos turbinosos, et grandines, qui evertant totum illud inane aedificium quod exstruxerant pseudoprophetae. Sequitur,

14. *Et evertam parietem quem levistis insipido, et proiciam in terram, et discooperietur fundamentum eius, et cadet: et consumemini in medio eius: et cognoscetis quod ego Iehovah.*

Contexi etiam debet hic versus cum aliis: *diruam* inquit Deus, *parietem illum*. Nam pseudoprophetae tantum favoris acquisierant, ut eorum iactantiae non in minore pretio essent quam oracula. Populus ergo quidquid somniaverant illi impostores, ducebat et persuasus erat a Deo esse profectum. Quoniam ergo ita sibi obstrinxerant hominum mentes, oportuit etiam vehementius insurgere contra illas imposturas, quia alioqui simplici sermone non multum adeptus esset propheta. Videri quidem posset hic sermo supervacuus: sed si quis expendat quantopere dementati fuerint miseri exsules ■ pseudoprophetae, facile cognoscet Deum non frustra rem unam toties repetere: sicut hoc loco nihil adducit novum: sed sic inculcat quod iam vidimus, ut simul confirmet. *Diruam ergo parietem quem levistis insipido, et prosternam ad terram, et relegetur*, vel *discooperietur fundamentum eius*. Hic significat propheta Deum ita patefacturum fallacias eorum, qui populum vana spe deceperant, ut nihil supersit illis coloris: sed probrum ipsorum omnibus palam futurum sit. Nam talis est improbitas in istis impostoribus, ut si convicti fuerint in una parte, non tamen ideo desistant, sed excipiant sibi forte excidisse plus quam decebat: tamen non de nihilo fuisse vaticinatos, quia aliquid dixerint veri. Quoniam ergo ita tergiversantur impii ubi Deus eorum stultitiam detexit, propheta adiungit nihil residuum fore pseudoprophetae: quia Deus non tantum evertet quidquid visi sunt exstruere, sed discooperiet etiam ipsa fundamenta, ut populus intelligat ne scrupulum quidem fuisse veritatis aut exiguum micam: sed prorsus fuisse fallaces. *Et cadet, et vos consumemini in medio eius*. Paulo ante dixerat ruinam fore in consumptionem: lapides grandinis dicebat excidisse ad consumptionem: qua

voce intelligebat fore ultimam cladem ita saevam, ut nihil maneret spei residuum. Israelitae enim quamdiu stetit Hierosolyma semper animos attollebant ad reditum. Ubi autem viderunt regnum non modo collapsum, sed prorsus interiisse, templum esse excisum, urbem eversam, ubi etiam audierunt de horribili dissipatione: tunc nihil illis superfuit materiae ad bene sperandum. Nunc consumptio haec transfertur ad pseudoprophetas. Sicuti ergo exitialis fuit, et nihil spei residuum fecit illa consumptio: ita *vos consumemini* inquit, *in medio eius: et scietis quod ego sim Iehovah*. Non frustra toties hanc particulam inculcat: sed cum indignatione invehitur contra sceleratam audaciam pseudoprophetarum, qui tam petulanter sese opponere audebant veris Dei servis, et arripere eius nomen, et pueriliter cum ipso ludere. Est enim haec prodigiosa amentia, quum mortales ita se audent contra Deum proicere. Hac ratione dicit, tandem sen- suos quocum habeant negotium. Sequitur,

15. *Et complebo excandescenciam meam in pariete, et linentem ipsum insipido: et dicam illis, Non est paries, et non sunt qui leverunt ipsum.*

Nisi nobis cognita esset illius populi indomabilis pervicacia, videri posset Ezechiel nimium verbosus: quia potuit paucis verbis dicere quod tam prolixè explicat. Sed si attendemus ad perversum et refractarium ingenium illius populi, reperiemus opus fuisse hac tam verbosa concione: *complebo*, inquit, *excandescenciam meam in pariete*, hoc est ostendam quantopere abominabilis fuerit haec doctrina et populo meo exitialis. Complevit ergo Deus iram suam in pariete, ubi omnia pseudoprophetarum mendacia in nihilum redegit: postea ipsos quoque aggressus est, ut in eorum personis exstaret nota ignominiae, quae detestabilem redderet ipsam doctrinam: *postea*, inquit, *dicam*, *Non est paries, non sunt qui leverunt eum*. Quum ita loquitur Deus significat se passurum ad breve tempus, ut adhuc pseudoprophetae triumphos suos agant in populo. Nam usque ad excidium urbis et templi semper erecta fronte steterunt adversus servos Dei, ac si cornupeterent ipsum Deum et sermonem eius. Notemus ergo fuisse speciem aliquam parietis, quum adhuc staret Hierosolyma. Nam erat futura illius fallacis doctrinae, et populus libenter pascebatur talibus blanditiis. Stetit ergo ipsorum litura, sed cum ruina urbis evanuit: et tunc deprehensa fuit ipsorum vanitas: Deus etiam vindictam sumpsit de illis nebulonibus. Sequitur,

16. *Prophetae Israel prophetarunt de Hierusalem, et viderunt ei visionem pacis, et non est pax, dicit dominator Iehovah.*

Nunc concludit hunc sermonem, ostendit quid hactenus intellexerit per aedificium male solidum, quia scilicet arena erat sine calce. *Prophetæ ergo Israel prophetarunt de Hierusalem.* Hic non intelligit pseudoprophetas, quibuscum assidue certabat Ieremias, sed qui in ipso exsilio adhuc miseros obdurabant. Quum ergo deberent occasione uti, et ita humiliare populum, qui tam graviter fuerat manu Dei percussus, eum incitabant ad superbiam, quemadmodum ante visum fuit. Et oportuit prophetam nostrum cum illis certare, ut suis exsilibus consuleret. Erat enim destinatus proprie captivis, ut dictum fuit: quanquam fructus prophetiarum Hierosolymam quoque pervenit. *Prophetæ ergo Israel,* hoc est decem tribuum, quæ dispersæ huc et illuc fuerant, *prophetarunt de Hierusalem.* Cur non potius vaticinabantur sibi felicem eventum? Erant enim redacti ad extrema: et interim pollicebantur victoriam Iudæis. *Et viderunt ei visionem* inquit. Videtur hæc loquutio pugnare cum altera, ubi propheta dicebat illos nihil vidisse. Quomodo igitur convenient hæc duo, vidisse visionem, et tamen nullam fuisse? Verum quod nunc dicit *vidisse visionem* refertur ad falsam eorum gloriatiorem. Erant enim prorsus vacui Dei spiritu, nec ulla revelatione instructi erant. Sed quum se iactarent homines spiritus, et multi fidem habebant eorum dictis, propheta improprie illis concedit nomen visionis, quum tamen nulla esset. Dicit ergo *vidisse visionem*, hoc est iactasse visionem, quia profitebantur se esse spirituales: quemadmodum hodie papistæ negant se quidquam protulisse ex suo sensu, sed habere a spiritu sancto omnia figmenta, quibus videmus ipsos adulterasse omnem pietatem. Sic ergo illi prophetæ dicebant se esse spirituales: et ideo titulo tenus conceditur illis quod tamen re ipsa propheta illis detrahit, quum addit *non fuisse pacem quum dicerent pacem esse.* Hinc ergo apparet, visionem illam fuisse in eorum ore, et tamen sacrilega audacia: nullam vero fuisse, quia Deus si quid patefecisset per spiritum suum, re ipsa comprobasset, quemadmodum dicit per Moysen. Quum ergo nulla esset pax, sed instaret ultima clades urbi: hinc facile colligitur, nihil ipsos vidisse, sed mentitos fuisse sacrum illud nomen visionis, ut fidem sibi acquirerent. Quod autem dicit *non esse pacem*, extenditur ad futurum tempus. Pollicebantur pacem, quia solvenda erat urbis obsidio, et eventus prosper manebat Iudæos. Deus autem ex opposito pronuntiat *non fore pacem*, quia scilicet brevi constabit Hierosolymam addictam esse extremo suo exitio.

17. *Et tu, fili hominis, pone faciem tuam contra filias populi tui, quæ prophetant ex corde suo: et propheta contra eas.*

18. *Et dices, Sic dicit dominator Iehovah, Vae consentibus pulvillos super omnes cubitos manus, et facientibus pepla (aut vela) super caput omnis staturæ ad venandum animas: an animas venabimini a populo meo (hoc est animas populi mei venabimini) et animas quæ vobis sunt (hoc est, vestras) vivificabitis?*

Colligere promptum est ex hoc loco, non tantum grassata fuisse mendacia Satanae in populo per viros, sed etiam per mulieres. Scimus donum prophetiæ interdum commune fuisse etiam mulieribus, sed raro: nec dubium est quum fuerunt prophetissæ in populo, quin ut plurimum Deus voluerit notam ignominia viris inurere: dico ut plurimum, quia soror Moysi dono prophetiæ pollebat: neque tamen hoc cessit in opprobrium fratri. Sed quum Debora, et Olda functæ sunt munere prophetico, haud dubie voluit Deus illas in sublime attollere, ut viros pudefaceret, et oblique illis ostenderet suam socordiam. Quidquid sit, donum prophetiæ etiam mulieres aliquando adeptæ sunt. Atque huc spectat quod dicitur 2. capite Ioelis, Filii vestri visiones videbunt, et filiae vestrae prophetabunt. Neque enim dubium est quin spiritus transferat illic ad Christi regnum quod usu receptum fuerat in veteri populo. Scimus enim describi Christi regnum, vel potius depingi sub imagine eius gubernationis quam olim tenuit Deus sub lege. Quum ergo mulieres quaedam donatae essent spiritu prophetico, Satan ut solet abusus est etiam in hac parte falso praetextu. Scimus enim ut semper Deum aemuletur, ac se transfiguret in angelum lucis: quia si palam se ostenderet, statim omnes refugerent. Obtenit igitur fallaciter nomen Dei, ut se insinnet apud simplices et incautos. Nec tantum pseudoprophetas emisit qui mendacia et imposturas suas spargerent: sed et mulierculis abusus est in eundem usum. Ita videmus sollicite semper cavendum esse, ne qua obrepit corruptela, quæ contaminet purum usum donorum Dei. Atqui videtur hoc certamen non fuisse satis honorificum servo Dei. Erat enim res fere pudenda cum mulierculis configere. Scimus eos qui laudem appetunt fortitudinis non libenter congrredi cum imparibus antagonistis, quibus nullum ad resistendum sit robur: quia ut nimis facile est eos prosternere, ita in laude non ducitur. Sic etiam potuit Ezechiel a se reicere hanc provinciam, quia non esset ex dignitate prophetici muneris. Sed hinc apparet, servos Dei non posse fideliter exsequi partes sibi iniunctas, nisi omnia impedimenta tollere studeant. Hæc igitur est conditio eorum omnium, quibus Deus iniungit docendi provinciam, ut sese opponant omnibus falsis doctrinis, et erroribus, neque spectent an referre possint magnam laudem ex victoria:

sufficiat illis asserere Dei veritatem contra omnes Satanae machinas. Sic videmus Paulum certasse cum fabro. Atqui erat illud fere ridiculum. Et certe poterat videri non satis respicere qualis esset. Nam ex quo viderat arcana, quae fas non erat eloqui, et sublatus fuerat usque in tertium coelum, dum sumit sibi fabrum, cui resistat, videtur hoc modo deicere illam dignitatem, in quam Deus eum extulerat. Sed tenenda est illa ratio quam dixi, servos Dei simul atque illis mandatur docendi officium constitui eius vindices, ac patronos doctrinae cuius sunt praecones. Ergo si emergerent pulices (ut ita loquar) e terra, et obstreperent sanae doctrinae, quisquis aedificandi studio ducetur non dubitabit certamen cum ipsis pulicibus suscipere. Perspicitur itaque prophetae modestia, quod Dei mandato sese converterit ad mulierculas, ut eas quoque refelleret. Dicitur autem, *Vae consuentibus pulvinos*, vel pulvillos, idem est: *super omnes cubitos manus, et facientibus pepla super caput omnis staturae*. Minime dubium est quin his praestigiis deluserint simplicium mentes et oculos. Caeremoniae quidem per se utiles sunt, idque patet ex lege, ubi Deus nihil supervacuum praecepit. Sed quidquid utile est hominibus, Satan suo artificio convertit in eorum perniciem. Interea notandum est, pseudo-prophetas semper fuisse immodicos in externis signis. Nam quia nihil solidum proferunt, ideo opus est ostentatione, quae perstringat omnium oculos. Haec igitur ratio est cur tam viri quam mulieres quibus fallendi consilium fuit semper coacervarint multas caeremonias. Dicit ergo Ezechiel *mulieres illas consuisse pulvinos*: sed addit *super omnes cubitos*. Unde apparet, subiectos fuisse axillis eorum a quibus consulebantur: quanquam postea innuere videtur ipsas quoque fuisse pulvinis innixas. Nunc tamen de populo agitur. Et solebant etiam veteres quum accumbebant habere pulvinos sub axillis. Hodie apud nos illud est insolitum. Sed dubium non est quin voluerint repraesentare speciem aliquam somni: ut stulti qui petebant oracula putarent se esse ecstáticos, et raptos esse extra omnes cogitationes terrenas. Deinde habebant vela aut pepla, quae iniicerent capitibus. Et talis etiam impostura viguit apud augures romanos. Nam caput velabant dum volebant exordiri suos exorcismos: Capite velato augur ad limen stetit, inquit Livius*), et concepit haec verba, Iuppiter, etc. Sic ergo probabile est, vela fuisse obducta eorum capitibus, qui volebant Deum consulere, ut essent quasi separati a mundo, ne humanitus quidquam respecerent, sed haberent spirituales duntaxat oculos. In hunc finem mulieres istae usae sunt talibus caeremoniis, ut putarent se miseri homines raptos

esse supra mundum, et decessitis omnibus terrenis cogitationibus, se dormire, ut exciperent oracula, et simul haberent caput obductum, ne distraherentur ullis avocamentis, sed toti intenti essent ad spirituales speculationes. Quod autem dicit, *super omnes cubitos, et super caput omnis staturae*, non dubito quin propheta his verbis significet mulieres istas exercuisse promiscuum quaestum, ut non discernere, sed gratificarentur omnibus absque delectu, modo praemium in manu esset, quemadmodum paulo post videbimus. Universalis igitur nota emphatice sumi debet, quod non attenderint mulieres istae quo animo quisque veniret, sed tantum captarent mercedem: atque ita aperta fuerit ianua omnibus, quemadmodum solet fieri in nundinis. Tabernae enim omnibus expositae sunt, quia speratur ab omnibus lucrum, et omnes licitantur: et mercatores blanditiis suis alliciunt quoad possunt eos omnes qui propius accedunt. Sic etiam pepla fuerunt parata omnibus capitibus, et pulvini omnibus cubitis: quia non aliud fuit discrimen, nisi quod a quibuslibet lucrum captabant in hac profana et turpi negotiatione. Quod autem nomen staturae positum existimant, eo quod stare iuberent mulieres eos qui petebant oracula, videtur mihi coactum, et remotum a prophetae mente. Ego igitur non dubito quin propheta staturam, quemadmodum alii rectius exponunt, pro aetate vel pro persona posnerit: quasi diceret non esse inter senem et puerulum, inter hominem proceram staturae, vel hominem parvulum discrimen, quia responsa sua prostituunt omnibus a quibus lucrum expectant. Postea sequitur, *An ad venandum animas?* Hic crimen unum Deus perstringit, sed paulo post alterum addet, quod scilicet profanarent sacrum eius nomen. Verum hic tantum de interitu animarum loquitur: quasi diceret mulieres istas laqueos tendere, ut deciperent miseras animas. Et quia iussus fuerat Ezechiel contra ipsas prophetare, hic vehementius insurgit, *an venabimini animas populi mei?* Est ad verbum, animas quae populo meo sunt. Sed simplicius erit ita accipere, *an venabimini animas populi mei, et vivificabitis animas vestras?* nisi forte quispiam ita interpretari malit, ut bis idem repetat propheta. Animae enim populi erant etiam illarum. Nam ut postea videbimus, nemo decipitur a diabolo, nisi qui sponte sese offert et quasi laqueos data opera induit. Quoniam ergo semper illud verum fuit, miseros homines qui vana oracula captant sese addicere diabolo, et eius ministris: ideo posset ita exponi. Sed simplicior est ille sensus quem attigi, nempe non impune cessurum istis mulierculis, *quod venatae fuerint animas populi*: quasi diceret propheta, Deo pretiosum esse populum, cuius curam suscepit. Sic ergo ratiocinatur, quum tanta sit vestra audacia, imo tantus furor, ut non dubitetis Deo cripere populum suum:

*) Lib. 1 ab urb. cond. c. 18.

Calvini opera. Vol. XL.

quoniam ergo tam licentiose grassatur vestra impietas, an Deus permittit vos impune saevire adversus animas quarum ipse est custos? Denique significat poenam instare mulieribus, quae illaqueant populum Dei: quia etiamsi digni sint qui falluntur interitu, Deus tamen non desinit vindictam exigere de Satanæ ministris, qui conati sunt illum spoliare iure suo. Sequitur,

19. *Et profanastis me erga populum meum in pugillis hordeorum* (ad verbum, hoc est, in pugillis hordeaceis: vel propter pugillos hordeaceos) *propter frusta* (vel fragmenta) *panis: ut occidatis animas quae non moriebantur, et ad vivificandum animas quae non vivebant, decipiendo populum meum, audientes mendacium* (hoc est eos qui audiunt mendacium).

Hic duplici nomine accusat Deus mulieres illas: fuit unum crimen quod iam diximus, crudeliter perdere animas, quae Deo sacrae erant, et proinde destinatae in salutem: sed accessit crimen atrocius, nempe sacrilegii, quod abusi sunt Dei nomine ad fallendum. Nihil autem minus tolerabile quam ubi Dei veritas in mendacium vertitur, quia hoc est quasi ipsum redigere in nihilum. Deus est veritas: si ergo illa aboletur, quid amplius residuum manebit? Deus erit quasi mortuum spectrum. Conqueritur ergo propheta de utroque in Dei persona, *profanastis*, inquit, *me erga populum meum*. Nam sicuti donum prophetiae erat rarum et eximium pignus amoris Dei, et sollicitudinis paternae erga Israelitas: ita quum illud donum corruptum fuit, una pollutum fuit nomen Dei. Nam Deus noluit unquam disiungi a verbo suo, quia per se est invisibilis, neque aliter quam in illo speculo apparet. Ergo Dei gloria, et sanctitas, et iustitia, et bonitas, et virtus fulgere debet in dono prophetiae. Quum ergo contaminatur donum illud, videmus ut cedat tale probrum in contumeliam ipsius Dei. Hoc enim modo foedatur eius sanctitas, corrumpitur iustitia, virtus, fides, et quidquid est prosternitur. Ita non abs re Deus pronuntiat *nomen suum fuisse pollutum*. Deinde adiungit *in populo*. Et haec circumstantia crimen amplificat, quod nomen Dei profanatum fuerit, ubi volebat peculiariter coli. Nam profanatum etiam fuit inter gentes. Sed quia nunquam illic innotuerat Deus, illa profanatio minus detestabilis fuit. Verum, quia Deus sedem erexit in populo israelitico, et voluit illic gloriam suam lucere, dum eius nomen in sanctuario illo profanatur, quod elegit, videmus ut crescat sacrilegium: hoc unum est. Sed simul adiungit *propter pugillos hordeaceos, et propter frusta panis*. Hic ostendit Deus quantopere et quam turpiter etiam contemptus fuerit ab istis mulierculis, quod venderent suas prophetias frusto

panis vel pauculis granis hordei, quantum pugillo quispiam caperet. Si postulassent magnam mercedem, avaritia illa inexcusable non extenuasset earum crimen. Sed detegitur magis earum impietas, ubi ob mercedulam sese et nomen Dei ita prostituunt. Venditabant se tanquam organa spiritus sancti. Ergo quum hac larva deciperent populum, iniuria fiebat spiritui sancto, quum ob tantulam mercedem prophetias futiliter iactarent. Prostituebant etiam Deum ipsum: denique hoc tantumdem erat ac si corruptae premiolo nihili non tamen tanti facerent Dei nomen, ut ipsa tenuitas ipsas revocaret a scelere. Hoc similitudine fiet clarius: Si quis tentetur mediocri aliquo praemio ad perpetrandum aliquod maleficium, et recuset: deinde ubi oblatum fuerit praemium longe pinguius, si tandem cedat tentationi, illic apparet quaedam recta voluntas, sed non satis firma. Caeterum si quis ob assem unum suscipiat quidquid iussus fuerit facere, nec flagitium ullum recuset, apparet quam sit ille proiectus ad omne maleficium. Si puella repudiet munera, quia sciet suam pudicitiam tentari, sed tandem ingenti pecunia vincatur, illic quemadmodum dixi, virtus certabit cum vitio. Verum si qua se prostituat ob frustum panis, illic apparet foeditas quam omnes merito abominantur. Hoc igitur est consilium Dei, ubi dicit, *propter pugillos hordei, et propter frustum panis* mulieres istas sua mendacia iactasse. Si quis obiciat, pridem ante venales quodammodo fuisse prophetias, quoniam erat illud fere usu receptum in veteri populo, afferre munuscula prophetis: respondeo non simpliciter hic damnari mulieres, quod receperint vel frustum panis, vel pugillos hordei, sed quia non dubitaverint accepto lucello corrumpere Dei veritatem, et eam convertere in mendacium. Postea designat propheta quatenam fuerit ratio fallendi. Neque enim satis fuisset in genere mulieres istas reprehendi, nisi digito monstrasset Ezechiel quam pestiferae essent earum imposturae. Nunc ergo dicit *occidisse animas quae non moriebantur, vivificasse autem animas quae non vivebant*. Diximus antea hac nota discerni veros et probos Dei servos ab impostoribus. Nam servi Dei, qui fideliter exsequuntur munus sibi iniunctum, occidunt et vivificant. Sermo enim Dei vita est, et salutem affert hominibus perditis: sed odor est etiam mortis in mortem iis qui pereunt, quemadmodum dicit Paulus (2. Cor. 2, 15). Vivificant ergo et occidunt prophetae qui rite et fideliter officio funguntur, verum est: sed vivificant animas quae liberandae sunt a morte, et occidunt animas, quae addictae sunt exitio. Denuntiant enim mortem aeternam omnibus incredulis, nisi resipiscant: et quodcumque ligant in terra, ligatum est etiam in coelo. Efficax igitur est eorum doctrina ad occidendum, sicuti etiam Paulus alibi docet, Nobis, inquit, in promptu est

vindicta adversus omnem altitudinem quae se extollit contra Christum (2. Cor. 10, 5). Ergo probi doctores armati sunt Dei vindicta contra omnes incredulos, qui obstinati manent. Vivificant autem eos, qui respiscunt, quia nuntii sunt reconciliationis, imo reconciliant homines ipsos Deo, ubi Christum offerunt qui pax est nostra, et per quem nobis propitius est pater. Pseudoprophetae dum aemulari cupiunt servos Dei, omittunt quod praecipuum est, nempe fidem et poenitentiam: hinc fit ut vivificent animas quae iam adiudicatae sunt suo exitio. Nam reprobos, qui obdurati sunt in Dei contemptu, vivificant suis blanditiis. Non ergo vel fidem vel poenitentiam requirunt ab hominibus, sed mercedem duntaxat. Hinc fit etiam, ut occidant animas, quae non debebant mori, nempe quia nihil superbius est nec crudelius pseudoprophetis. Fulminant enim pro sua libidine, et demergunt usque ad profundissimos inferos totum mundum, ubi nulla spes lucri apparet. Nunc ergo videmus ita notari vitia mulierum, de quibus nunc agit Ezechiel, ut nemo nisi sponte posset amplius ab illis falli. Hinc etiam colligimus perpetuam regulam in examinanda doctrina, ne pro verbo Dei obrepant nobis Satanae praestigiae. Sciamus ergo sermonem propheticum nobis esse vivificum, nempe si peccata nostra nobis displicent, et confugimus ad Dei misericordiam cum vera et seria poenitentia: occidi autem omnes animas, quae hunc vivendi modum non recipiunt. Et si quis comparet papatum cum ista corruptela quam nobis describit Ezechiel, videbit, quamvis Satan habeat multiplices fallendi modos, tamen posse deprehendi semper sui similem. Loquutus est Ezechiel de peplis et de pulvillis: sic videmus in papatu adhiberi multos ritus, ita ut increduli quasi extra mundum rapti non tantum delirent, sed patiantur se huc et illuc trahi pecudum more crassissimis quibuslibet imposturis. Verum in ipsa doctrina perspicitur quod adhuc damnat Ezechiel, nempe quod vivificent animas, quae morti sunt addictae, occidant autem animas quae vivificandae erant. Quorsum enim immensa congeries tot legum, nisi ut obruantur miserae conscientiae? Nam qui ex animo vult satisfacere legibus papatus, eum necesse est tota vita excarnificari, ut ita loquar. Iam scimus quemadmodum etiam alibi dicit propheta noster, implacabiles esse eiusmodi legislatores, quia nihil remittunt, exigunt ad summum rigorem omnes suas leges. Hinc fit ergo ut intendant miserae animae, quia obruit eas, et in profundum demergit desperatio. Interea videmus ut vivificent animas, quae morti addictae sunt, quia adulteris, furibus, homicidis, sceleratis denique omnibus parata est venia, modo se ipsos redimant, dum fingunt sacrifici papales et monachi tam satisfactionibus quam suffragiis placari Deum. Nihili ergo expia-

tiones obtrudunt Deo, vel nugas et ludibria, ut verius dicam, quae pueros ipsos non fallerent, fingunt esse expiationes ac si Deus naturam suam mutaret. Ergo diligenter nobis tenendus est hic locus, ut sciamus posse detegi quinam sint veri prophetae aut falsi, modo ne spernamus examen de quo nos admonet propheta. Dicit, *fallendo populum meum audientes mendacium*. Alios accusat quod mentiti sint, alios quod mendacia libenter sint amplexi. Nomen enim כִּזְבִּי quod repetitur, ab eadem radice deductum est. Hic autem rursum causam populi sui suscipit Deus, quia etsi digni erant omnes quos Satan traheret in exitium, quia tamen Deus curam illorum susceperat, fuit quasi eripere ex eius manu quod sibi vendicabat tanquam suum peculium. Hoc unum est. Sed interea tollitur excusatio miseris illis qui petebant fallacia oracula. Dicit enim propheta eos decipi, *quod audiant vanitatem*, hoc est quod velint decipi. Ergo penes ipsos culpa residet, neque possunt alio regerere. Verum quidem est decipi fallaci praetextu, et quia iactatur illis nomen propheticum, ideo quasi obducta nube obscurari eorum oculos: sed interea veniendum est ad fontem. Neque enim apertus esset Satanae aditus si probe essent muniti. Deus autem claustra illis circumdederat legem dando, quae ipsos protegeret ab omnibus fallaciis. Quum ergo ita se sponte exponeret, non mirum est si Deus passus fuerit illos decipi. Sequitur,

20. *Propterea sic dicit dominator Iehovah, Ecce, ego ad vestros pulvillos quibus vos venamini illic animas ad volandum: et lacerabo eos desuper brachiis vestris, et eruam animas quas vos venamini, animas ad volandum.*

Hic incipit Ezechiel minari illis mulierculis, tandem fore, et quidem brevi, ut Deus illas non modo contemptibiles, sed etiam ridiculas toti populo reddat ut satis appareat meris imposturis ipsas luisse: haec summa est, ut postea videbimus. Sed verbosus est propheta in hac denuntiatione. Deus ergo dicit *se hostem esse illis pulvillis*, hoc est fallacibus caeremoniis, quae erant quasi integumenta ad decipiendos miseros homines: ideo dicit fuisse animas illas in praedam. Sumit enim comparationem a venatoribus: *venatae estis*, inquit, *animas populi mei*. Et eodem spectat verbum quod statim subiicitur, nempe *ad volandum*. Significat hoc verbum פָּרַח etiam florere: sed hic libenter subscribo omnium sententiae, qui volare interpretantur: nisi quod Paraphrastes verit interire. Putavit enim metaphorice loqui prophetam, quasi diceret animas illas illaqueari, ut evanescant. Sed nescio an illud conveniat. Mihi magis probatur, prophetam loqui de altis speculationibus. Scimus enim hoc artificio

sese iactare pseudopphetas, dum attollunt vel saltem fingunt se attollere animos in sublime: et curiosi homines hoc unum appetunt, et hinc fit, ut illis insipida sit legis et evangelii doctrina, quia eos tantum oblectant argutiae. Et videmus hodie quam multi amplexentur nugas Dionysii de coelesti hierarchia, qui fere pro nihilo ducunt prophetas omnes, et Christum ipsum. Dicit ergo propheta *mulieres istas venari animas populi*, quia habent paratos laqueos, quibus implicent eos omnes, qui obnoxii sunt imposturis et fallaciis. Tamen meo iudicio simul alludit ad aves. Quoniam ergo dixit esse venationem Satanæ omnes imposturas, nunc adiungit oblique aliam similitudinem, quod omnes falsae prophetiae totidem sint decipulae ad aves illaqueandas. Nunc videtur clarus esse sensus verborum: *ecce ergo Deus, inquit, surget contra vestros pulvillos, quibus venatae estis illic aves ad volandum, hoc est, quum promitteretis miras revelationes, talibus illecebris decepti fuerunt miseri, quos tantum sua curiositas agebat. Postea adiungit, liberabo ipsas e brachiis vestris, et eruam animas quas vos venatae estis, animas ad volandum*, inquit. Repetit secundo quod iam diximus de profundis speculationibus, quarum dulcedine allicere solent pseudopphetæ omnes stultos, qui non possunt contenti esse vera doctrina, nec possunt sobrie sapere. Interea minime dubium est, quin Deus hic proprie loquatur de electis, qui residui erant in populo. Etsi autem exiguus erat ille numerus, noluit tamen Deus perire: et hac ratione denuntiat se fore ultorem, et facturum ut resipiscant qui vel iam decepti fuerant, vel saltem fuerant aliquo modo circumdati decipulis. Quum autem utitur verbo eodem, satis hinc colligimus, non posse hæc verba extendi promiscue ad quoslibet. Deus enim passus est multos perire, quemadmodum dicit per prophetam suum Zachariam (11, 9), Quod perit relictus: sed interea eripuit exiguum numerum et reliquias electionis, ut loquitur Paulus (Rom. 11, 5).

21. *Et conscindam pepla vestra (vel lacerabo), et eruam populum meum e manibus vestris: et non erunt amplius in manibus vestris in praedam: et cognoscetis quod ego Iehovah.*

Quod dixerat propheta de pulvinis nunc etiam pronuntiat de peplis, quibus solebant obnubere vel sua vel eorum capita, a quibus consulebantur. Summa est, Deum talibus praestigiis finem impositurum. Nam populus istis rebus nihili sic erat fascinatus, ut necesse fuerit tolli eiusmodi larvas, quia semper ad fallendum fuissent instructae mulierculæ illae. Addit autem secundo id se facturum in gratiam populi sui. Diximus autem non debere hoc extendi generaliter ad omnes filios Abrahae,

qui genus ab eo trahebant secundum carnem. Deus enim passus est fere omnes perire, quemadmodum per Isaiam (10, 22) dictum fuerat, Etiam si populus tuus esset instar arenæ maris, reliquiae duntaxat salvæ fient. Quum ergo loquitur hic de populo suo Deus, restringi debet hæc sententia ad electos: quemadmodum quum dicitur in Psalmo (73, 1), Quam suavis vel benignus est Deus Israeli suo! per modum correctionis addit, his qui recto sunt corde: quoniam scilicet multi iactabant se esse Israelitas, qui tamen longe dissimiles erant patri suo: et quum essent degeneres, abdicaverant se honore illo. Propheta ergo illic bonitatem Dei restringit peculiariter ad electos, qui recto sunt corde, postquam de toto populo fuerat loquutus. Quamvis Ezechiel non ita distincte exprimat quod citavimus ex psalmo, idem tamen est sensus: et hoc facile colligitur ex 11. cap. ad Romanos (v. 5) ubi Paulus proponit nobis reliquias, quæ servantur gratuita electione Dei. Eodem sensu additur *non fore amplius illis in praedam*. Diximus autem qualiter mulierculæ illae venatae fuerint miseras animas, non tantum ut lucrum captarent, sed etiam quia Satan abutebatur earum fallaciis. Sic ergo factum est, ut illaqueatae fuerint animæ ad interitum. Hac ratione Deus pronuntiat non fore amplius illis in praedam. Et repetit quod iam dixerat *scietis quod ego sim Iehovah*. Hic Deus in medium profert suam potentiam, quia scimus quam secure illudant sacro eius nomini hypocritæ: et hoc facile apparuit in tanta mulierum audacia et licentia. Deus ergo hic minitatur illis: sed dicit sensuras tandem quisnam loquutus fuerit, quia scilicet ludibrio habebant Ezechielem, et alios Dei servos. Ergo tacita est antithesis inter Deum et prophetas, non quod Deus se a servis suis separet. Est enim veritas cuius sunt ministri et praecones insolubile ad eos sociandos vinculum: sed sermo aptatur ad eorum sensus quibuscum agit propheta. Nunc quia mulieres istae adeo protervae erant, dicit se non ab ipsis contemni, sed Deum ipsum. Sequitur,

22. *Quia contristastis cor iusti mendacio (vel fallaciter), et ego non contristaveram ipsum (est aliud verbum, sed quod differt tantum una litera, et significat tristari et dolere), et roborastis manus impij, ut ne converteretur a via sua mala, vivificando ipsum,*

23. *Propterea mendacium non videbitis, et divinationem non divinabitis amplius: et eruam populum meum e manu vestra: et scietis quod ego Iehovah.*

Aliis verbis explicat quod iam heri vidimus: sed repetitio pertinet ad rei gravitatem. Propheta igitur ostendit iustum esse querimoniae causam, quod ita mulieres populum fallant. Dicit nunc

contristasse cor iusti et roborasse manus impii: eadem est sententia, sed verbis mutatis. Dixerat prius vivificare eos qui addicti erant morti, et occidere eos quibus destinata erat vita: nunc autem clarius ostendit quid sit occidere animam quae non moriebatur, hoc est quae non debebat mori, ubi scilicet moerore cor iusti afficitur. Per iustos intelligit eos quibus terror iniicitur a pseudopropheta, idque sine causa. Sed quaeritur cur dicat moerore fuisse vulneratos iustos, quoniam ante docuimus non alios falli, nisi qui sponte se in laqueos vel decipulas Satanae coniiciunt. Respondeo pseudoprophetas sic tonare, ut eorum mendacia dum vagantur huc atque illuc simplices involvant. Spargunt enim suas minas, ac si omnibus incumbere. Hinc fit ut vulnerent conscientias debiles: quemadmodum hodie ubi volitant Satanae mendacia, quibus corrupta est vera religio, multi simplices expavescent, quia destituti iudicio non discernunt sitne Deus qui minatur, an homo temere se ingerat. Videmus ergo ut pseudoprophetae moerore afficiant iustos, quum scilicet scrupulos iniiciunt, et sub poena peccati mortalis hoc et illud denuntiant: deinde excutiant omnem fiduciam gratiae Dei, et percillant variis pavoribus: idque hodie clarius adhuc cernitur in papatu. Sumamus caput illud, quod apud eos est extra controversiam, pendere fidem nostram ab operibus, ideoque non posse statui an Deus propitius sit nobis necne: ita evertunt omnem fidei certitudinem. Ipsum quidem fidei nomen retinent, sed interea volunt miseras conscientias vacillare et torqueri inquietudine: quia nemo potest scire an Deum possit invocare tanquam patrem. Talis fiducia, quam Paulus 3. cap. ad Ephesios (v. 12) dicit nobis omnibus esse commune, illis est praesumptio et temeritas. Videmus ergo ut caput illud non tantum afficiat dolore iustos, sed conturbet innoxias conscientias: iam postea accedit congeries traditionum, et semper annectitur poena illa, nempe aeternae mortis: sic fit ut qui alioqui optassent Deum colere, dum ita exanimantur, nesciant quo se vertere debeant: ita etiam excutitur illis Dei timor, quia nemo potest Deum serio revereri nisi qui sentit eum exorabilem, ut dicitur Psalmo 130, 4. Teneamus igitur nunc quid velit spiritus sanctus, quum mulieribus exprobrat *quod dolore affecerint cor iusti*. Additur, *ego autem nolbam dolere*. Nam et fideles Dei servi terrorem saepe incutiunt, sed necessario. Non possent enim aliter subigere eos qui exsultant in suis lasciviis, et redigere in Dei obsequium, nisi domarent eos metu. Ergo dolorem afferunt etiam veri prophetae, adeoque evangelii praecones: quemadmodum dicit Paulus (2. Cor. 7, 8), Si tristitia vos affecerim, sic non poenitet: sic enim oportuit. Nam tristitia quaedam est in salutem. Caeterum veri prophetae non terrent de nihilo: sed quos Deus

vult dolere, illos anxietate afficiunt. Materiam ergo tristitiae et doloris non fabricant in suo cerebro, sed sumunt ex ore Dei et spiritu revelationis: et ideo etiam positum fuit nomen *iusti*. Additur autem *fallaciter*, qua particula iterum discernitur severitas, qua saepe coguntur uti veri prophetae, ab illo rigore vel potius truculentia, qua saeviunt falsi prophetae. Nam terrent quemadmodum dixi miseras conscientias. Sed quo iure? Quia scilicet transferunt ad se Dei potestatem: sicuti hodie papa plenius buccis detonat se esse apostolicum una cum sua sede, ideoque non posse falli. Quum ergo ita fallacis pugnant falsi prophetae, hinc fit, ut simplices expavescant. Iam additur, *roborasse manus impiorum*, manus impii ad verbum. Quum de iustis loquutus est propheta, posuit nomen cordis: nunc autem ponit nomen *manus*, neque id sine causa. Nam falsi terrores, quibus pseudoprophetae sese venditant, penetrant usque ad intimos affectus, atque ut quisque afficitur timore Dei, ita concipit metum ex minis, quas audit proferri Dei nomine. Videmus ergo optima ratione illud esse dictum, nempe moerore fuisse vulneratum animum iusti: nunc autem quum dicit *roborasse impii manus*, intelligit additam esse audaciam, ut non modo semper obstinati maneant impii adversus Deum, sed ut perrumpant effraeni licentia, neque dubitent palam violare Dei legem. Plus enim est roborare manus, quam moerore afficere animum. Contingere enim poterit, et contingit, ut quis turgeat superbia et contemptu Dei: et tamen verecundia ipsum impediatur, ne turpiter se contamine multis sceleribus. Ubi autem manus ipsae feruntur ad licentiam, est cumulus omnium malorum. Nunc ergo tenemus rationem huius discriminis. In summa significat Ezechiel obduratos fuisse impios blanditiis mulierum, non tantum ut Deum spernerent in suis animis, sed ut id testatum facerent tota vita, ac si vexillo erecto palam et ex professo bellum cum Deo ipso gererent. Dicit ergo hoc sensu *roboratas fuisse manus impii*. Adiungit, *ut ne converteretur*. Hic clarius etiam definit quomodo vivificentur animae, quae morti addictae erant, ubi scilicet fiducia illis proponitur quae conscientias ipsorum sopiat, adeoque obstupefaciat. Non ergo dicit *roboratas fuisse manus impii*, quemadmodum saepe ubi fit conspiratio inter improbos alius alium adiuvat, ac si ultro citroque manus porrigerent. Sed alio sensu nunc loquitur propheta, nempe quod ita obduraverint impios mulieres istae, ut secure pergerent in suis sceleribus, et quodammodo ludibrio haberent Deum ipsum cum lege sua. *Roborastis ergo manus ne converteretur*: quomodo? *vivificando*. Hinc colligimus non aliter posse humiliari homines, nisi ubi mors illis ostenditur: quia libenter omnes sibi indulgent: et ingenta est nobis a naturae corruptione hypocrisis, ut quisque sibi persuadeat om-

nia praeclare habere. Nisi ergo mors sese ingerat oculis nostris, et Deus ipse appareat iudex ad nos perendos, manemus nostri similes, et progredimur semper ad maiorem audaciam: propheta hoc significat quum dicit *vivificando impios pseudoprophetas roborare eorum manus*, et obstare ne unquam resipiscant. Quare? Ubi enim peccator existimat Deum sibi esse propitium, non est sollicitus de reconciliatone, sed abutitur Dei tolerantia, et in dies redditur audacior, donec tandem exuat omnem sensum timoris. Itaque haec vera est ad conversionem praeparatio, ubi peccator occiditur, hoc est agnoscit se obnoxium iudicio Dei, et concepit formidabilem eius vindictam. Ubi ergo videt se esse perditum, tunc incipit de conversione cogitare. Ubi autem indormiunt homines suis peccatis: quemadmodum dixi, ea continuant usque dum perveniant ad socordiam, de qua loquitur Paulus quum dicit nullum amplius illis esse sensum doloris (Ephes. 4, 19). Sequitur, *non videbitis amplius mendacium*. Exposuit hactenus rationem cur Deus tantopere exardeat contra mulieres, nempe quod perdidierint miserarum animas vel sua crudelitate, vel suis blanditiis, et in hoc similes esse pseudoprophetas: iam adiungit, *non videbitis amplius mendacium*. Hoc non debet intelligi ac si Deus promitteret mulieribus istis sanam mentem, ut desinerent ita populum venari suis decipulis: sed confirmat quam ante vidimus sententiam, nempe obnoxias fore omnium ludibriis, ut pueri quoque ipsi agnoscant fuisse mera mendacia, quae iactabant pro oraculis. Perinde igitur est ac si diceret, Ego vos pudefaciam, ne posthac vobis liberum sit obtendere nomen propheticum, quemadmodum hactenus fecistis. Quamvis ergo mulieres in sua vesania perstiterint, tamen non viderunt amplius vanitatem, quum palam apparuit miseros, qui ipsis confisi fuerant, fuisse deceptos. Denique hoc non ad ipsarum affectum, sed ad effectum rei potius aptari debet. Nam perinde est ac si quis diceret homini stolido, et se tamen iactanti pro iuriconsulto, vel medico: Ego brevi efficiam ne amplius medicum profitearis, vel iurisperitum: et tamen stolidus ille non poterit exuere quam semel concepit opinionem de sua solertia. Sed hoc dicitur, quia omnibus patebit fuisse meram vanitatem quidquid ille iactaverat. Sic etiam nunc loquitur Deus. Eodem spectat quod addit, *non dirinabis amplius divinationem*. Et tamen non dubium est quin conatae fuerint modis omnibus novas prophetias excudere, et gloriari de novis revelationibus: sed contemptae fuerunt, quia scilicet detexerat Deus earum mendacia quum Hierosolyma capta fuit, populus tractus in exsilium: deinde quia pollicebantur brevem reditum populo, ubi idem Deus exsilium prorogando eas refutavit. Ubi ergo quisque suae impietatis iustas dedit poenas, tunc de-

prehensa fuit vanitas istarum mulierum: ita factum est ut cessaverint divinare. Repetit, *liberabo populum meum e manu vestra: et scietis quod ego sum Iehovah*. Quoniam hanc partem nuper exposui nunc praetereo. Sequitur,

CAPUT XIV.

1. *Et venerunt ad me viri ex senioribus Israel, et sederunt coram facie mea (ad faciem meam).*
2. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*
3. *Fili hominis, viri isti adscendere fecerunt idola sua super cor suum, et offendiculum iniquitatis suae posuerunt coram facie sua. An quaerendo quaerant ipsis? (vel ab ipsis).*

Hic narrat Ezechiel historiam observatu dignam. Neque enim fuit haec nuda visio, sed potius res gesta, quod scilicet quidam ex senioribus Israel tanquam consultandi causa ad ipsum accesserint. Dicit autem *sedisse*, ut solent homines perplexi, et qui fere malis sunt attoniti, quibus nullum vident remedium. Gestus ergo quem describit propheta signum fuit anxietatis et desperationis. Sedere quidem coram aliquo dicitur qui exoptat responsum: sed quum probabile sit, ipsos secum disputasse unde inciperent, nec statim reperisse exordium sermonis, hinc apparet venisse admodum anxios, ut prophetam consulerent. Potuit autem Ezechiel tangi, et flecti misericordia quum videret tandem ipsos Deum quaerere. Fuit enim signum resipiscentiae quum se converterent ad verum et fidelem Dei servum. Sed quoniam nulla erat sinceritas, ideo monetur in tempore propheta, ne putet ex animo ipsos venisse. Deus ergo instruit consilio servum suum, ne facilitate nimia labatur, ubi videt senes istos venire tanquam discipulos. Ostendit autem hypocrisin, quia adhuc dominetur in ipsorum cordibus superstitio, imo etiam cupiant palam et aperte violare Dei legem, neque id dissimulent quantum ferebat occasio. Primo dicit *extulisse idola super cor*, quibus verbis significat sic addictos esse superstitionibus, ut idola summum gradum obtineant in ipsorum cordibus: quemadmodum Paulus (Phil. 4, 7) hortatur fideles, ut pax Dei, quae omnem sensum exsuperat, palmam obtineant in ipsorum cordibus: ita ex opposito dicit propheta istos homines dedisse summum imperium idolis. Et iterum obliqua comparatio notanda est inter Deum et idola. Deus enim sedem imperii sui erexit in cordibus nostris: ubi autem attollimus idola, necesse est ut conemur Dei solum evertere, et redigere in nihilum eius

potestatem. Gravissimum itaque sacrilegii crimen hic ostenditur in senibus istis, *quod ascendere fecerint idola super cor suum*. Nam inde sequitur, omnes eorum sensus fuisse demersos in superstitionibus. Addit, *posuisse coram facie sua offendiculum iniquitatis*. Hoc secundo membro significat duritiem et perversitatem: quasi diceret, quamvis ante oculos ipsorum versetur legis doctrina, tamen non habere ullam curam pietatis, et spernere etiam minas Dei, ac si futurus non esset iudex. Ubi ergo peccator non movetur ullis monitionibus, et convictus est satis et super suae impietatis, et cogitur velit nolit apprehendere iram Dei, et postea tamen eam contemnit, dicitur *ponere offendiculum suae iniquitatis coram facie*. Multi enim errore et incogitantia labuntur, quia non existimant se quidquam tentare adversus Deum. Sed hic Ezechiel exprimit fuisse in istis senibus crassum Dei contemptum, et quasi professam rebellionem. Iam infert, *An inquirendo inquirar ab ipsis?* Alii vertunt, an consultus vel rogatus respondebo ipsis? Sed videtur mihi illud commentum nimis remotum esse a mente prophetarum: et probabile est excogitasse hunc sensum, quia non poterant perspicere quid aliqui sibi vellet Ezechiel. Atqui Deus ostendit hoc esse quasi simile portento, quod audeant senes isti perrumpere, et prae se ferre aliquod studium veri inquirendi. Coarguitur ergo hic eorum impudentia, quod non dubitent sistere se coram servo Dei, et simulare aliquam pietatis curam, quae tamen nulla erat. Dicit ergo Deus, *fierine potest?* Nam haec interrogatio exprimit rei absurditatem, idque in eum quem dixi finem, ut magis patefiat eorum improbitas, qui ita conspuere audent in faciem Dei. Quid enim aliud est, quam aperte Deo contumeliam facere, dum impuri homines ad ipsum accedunt? volunt participes fieri consilii eius: interea tota vita ostendunt se esse infestissimos hostes totius coelestis doctrinae. Postea sequitur,

4. *Propterea loquere ad ipsos, et dic illis, Sic dicit dominator Iehovah, vir vir e domo Israel* (hoc est, quisquis e domo Israel) *adscendere fecerit idola sua super cor suum, et offendiculum iniquitatis suae posuerit coram facie sua: et venerit ad prophetam: ego Iehovah respondebo huic* (est aliud verbum: ענה proprie est respondere, respondebo ei in ipsa interrogatione) *secundum multitudinem idolorum eius* (quamquam alii putant literam ה suppositam esse loco N, et vertunt respondebo ei, quia venit in multitudine idolorum suorum. Sed quia vereor ne quid sit coactum in illa expositione, sequor quod simplicius est, nempe Deum responsurum impiis quum ab ipsis rogatus fuerit, sed secundum multitudinem idolorum, hoc est prout digni sunt).

Hic videtur Deus nimis indulgenter agere cum hypocritis qui simulant se ab ipso petere consilium, interea aspernantur eius sermonem. Sed Deus hic minatur potius quod exitiale futurum erat impiis, quam aliquid promittat quod expetere debeant. Est quidem testimonium singularis Dei gratiae dum nobis respondet. Nam prophetia est imago paternae Dei sollicitudinis erga nos et salutem nostram. Sed aliquando prophetia duntaxat cedit in exitium: et hoc est accidentale. Quamvis ergo sermo Dei per se et natura sit summopere expetendus: ubi tamen Deus respondet tanquam iudex, et tollit omnem spem veniae et misericordiae, illic nullus percipi potest gustus eius gratiae. Sic etiam intelligendus est hic locus: Deus pronuntiat se responsurum: quibus? reprobis, et qui per ludibrium sciscitabantur a propheta quid facturi essent. Quum illis respondet, duntaxat se ostendit vindicem ipsorum perfidiae: et ita responsum eius nihil aliud continet quam formidabile iudicium, quod imminet omnibus reprobis. Neque tamen Deus perpetuam legem hic sibi imponit. Non enim utitur semper eodem vel aequali modo erga omnes reprobos: sed dicit impios illos sensuros, nihil se astutia sua et obliquis artibus proficere, quia experientur Deum esse alium quam Satanam. Assuefacti erant mendaciis, et pruriebant illis aures. Optassent ergo habere laetum aliquod et plausibile responsum a servo Dei, quoniam illis blandiebantur pseudoprophetae. Quid autem Deus? *Ego respondebo illis*, sed longe alio modo quam vellent, vel cuperent: *nam respondebo secundum multitudinem idolorum suorum*. Afferunt enim materiam suae damnationis. Itaque nihil aliud a me referent, quam obsignationem eius damnationis quae iam residet in ipsorum cordibus, et in manibus etiam ipsorum apparatus. In summa, hic Deus subsannat stultam confidentiam eorum qui sciscitabantur ex eius propheta quid futurum esset: interea autem cor habebant implicitum superstitionibus, ut palam ostenderent crassam impietatem: ideo dicit *se illis responsurum* non quomodo putarunt, sed ut sunt meriti.

5. *Ut deprehendam domum Israel in corde ipso- rum, quia alienarunt se* (vel ut alii vertunt, separarunt se) *a me in suis idolis omnes*.

Finem ostendit cur Deus nolit absque responso dimittere hypocritas, qui tamen cum ipso impie ludebant. Dicit *ut deprehendam domum Israel in corde suo*. Quaeritur tamen quomodo capiantur impii ubi Deus respondet illis non ex animi sententia, neque ex spe: sed pronuntiat quod nolunt, et summopere metuunt. Respondeo, deprehendi impios, quia adiguntur ad insaniam: et Deus tunc illis magis extorquet quod ante latebat in ipsorum

cordibus. Dicit ergo *ut ipsorum impietas omnibus manifesta fiat, ego illis respondebo*. Nam impii quantisper illis Deus parcat conantur eum mulcere quasi adularentur. Sed ubi vident se nihil consequi falsis blanditiis, tunc fremunt, imo frendunt tanquam furiosi adversus Deum: *sic deprehenduntur in corde suo*, hoc est quidquid antehac fuit simulationis excutitur, ut omnes possent facile perspicere, ne guttam quidem pietatis unquam fuisse in ipsorum cordibus. Deus ergo testatur sua responsa fore eiusmodi, ut *capiat domum Israel in corde*, hoc est ut eius severitas extrahat in lucem quod prius erat absconditum. Nam sermo Dei est gladius anceps, et examinat omnes hominum sensus. Quidam gladio illo sic occiduntur, ut resipiscant: sed alii rapiuntur in furorem, ubi vident sibi esse configendum cum Dei potentia. Ergo deprehenduntur in corde suo, quia extorquet illis Deus quod libenter semper occultassent: *quoniam alienarunt se desuper me*, ad verbum, deinde res eo nos deducet. *Alienarunt ergo se a Deo*, hoc est quum prorsus defecissent a lege Dei, tamen quasi hoc esset occultum, adhuc gestabant suas larvas. Alienatio enim de qua hic loquitur propheta videtur referri ad simulationem. Quoniam ergo *se alienarunt a me in suis idolis*, hoc est quod existimant se non posse coargui, sed abominationes suas quamlibet foetidae sint manere tamen quasi clausas: falluntur inquit. Et hoc convenit cum proximo membro, quod scilicet deprehensurus sit hypocritas in suo corde.

6. *Propterea dic ad domum Israel, Sic dicit dominator Iehovah, Revertimini, et redire facite ab idolis vestris, et a cunctis abominationibus vestris redire facite* (vel convertite) *facies vestras*.

Nunc ostendit Deus cur tam severe minatus fuerit pseudoprophetae, et toti populo, nempe ut tandem resipiscerent. Nam huc tendit rigor Dei ut territi eius iudicio redeamus in viam. Nunc ergo ad poenitentiam eos hortatur. Unde colligitur utilis doctrina, quoties Deus formidinem nobis incutit, non alio spectare, nisi ut nos humiliet, ideoque curam agere salutis nostrae ubi ita per suos prophetas nos obiurgat, et nobis minatur: denique irasci nobis verbo ut re ipsa parcat. Exhortatio autem brevis est, *ut convertantur, et converti faciant ab idolis suis, et facies etiam suas avertant a cunctis suis abominationibus*. Ubi dicit secundo loco *וְהָפַח*, quidam subaudiunt uxores: sed illud est frigidum. Alii putant verbum esse transitivum, sed quod non

cadat in aliam personam, redire facite vos ipsos: illud etiam durum est. Itaque non dubito, quin propheta hic hortetur Israelitas, ut pro se quisque studeat se reconciliare Deo, et simul etiam alios secum adducat. Quemadmodum enim alii aliis fuerant malorum autores: ita nunc iubet operam impendere, ut alios secum reducant. Et certe haec est vera probatio nostrae poenitentiae, ubi non tantum singuli ad Deum convertimur, sed porrigimus etiam fratribus nostris manum, et ab errore eos revocamus: praesertim si culpa nostra errare coeperunt, videndum est ut pensemus malum illud saltem pari diligentia. Sensus ergo prophetae est, primum ut resipiscant Israelitae, deinde ut mutuo alii alios adiuvent ad resipiscendum, vel ultro citroque sese coniungant ad pietatis studium, quemadmodum prius quisque a socio suo et fratre corruptus fuerat. Haec videtur esse summa. Caeterum, series haec notanda est, quia multi zelum suum ostendant dum alios corripunt, et manum porrigunt ut liberent eos ab errore: ipsi autem de resipiscencia nihil cogitant. Atqui spiritus sanctus hic veram progrediendi rationem nobis ostendit, quum iubet resipiscere, deinde extendere studium nostrum ad fratres, qui opus habent nostris adhortationibus. Tandem adiungit, *abducite facies vestras*, vel convertite *a cunctis abominationibus vestris*. Synecdoche est in verbis prophetae, quia avertere faciem suam tantundem valet atque sensus suos retrahere. Quoniam ergo prope affixi erant suis abominationibus, ad quas coniecerant oculos, et intenti erant toto studio, iubet *facies suas avertere*, nempe ut illis valedicant. Sequitur,

7. *Nam quisquis e domo Israel, et e peregrino qui peregrinatur apud Israel, et separatus* (hic non potest aliter verti: nam est a נִזָּר: verbum quod heri vidimus, potest deduci a נִזָּר, quod est alienari: sed hic sensus non potest esse ambiguus: qui ergo separatus fuerit de post me (ad verbum), et adscendere fecerit idola sua super cor suum, et offendiculum iniquitatis suae posuerit coram facie sua, et venerit ad prophetam ad inquirendum ipsum ex me (hoc est, per me, vel ut seiscitetur ab ipso in me, id est, per me, aut per nomen meum), ego Iehovah respondebo ei in me (vel per me).

Iterum redit Ezechiel ad minas, quia apud tam prae fractos non satis efficax fuisset exhortatio: obdurerant in suis vitiis ut vidimus, et erant fere similes indomitae bestiae. Nisi ergo saepius obiectum illis fuisset Dei iudicium, exiguus fuisset doctrinae et exhortationis fructus. Haec igitur ratio est cur iterum proponit hic Deus suam vindictam, *vir vir, inquit, vel etiam peregrinus qui peregrinatur apud Israel*. Quum adiungit peregrinos, loquitur haud

dubie de circumcisis, qui professi fuerant se fore veri Dei cultores, et dederant nomen legi, ita ut abnegarent omnes impietates. Fuerunt enim duo genera peregrinorum, quidam negotiabantur illic, sed profani homines, qui manebant in suo praepotio. Alii autem quamvis non ducerent originem a sanctis patribus, neque essent indigenae terrae: ubi tamen fuerant circumcisi, quantum attinet ad religionem, fiebant ecclesiae membra: ac eos volebat Deus censerī eodem numero quo Abrahae filios, et eodem ordine. Erit lex eadem peregrino et indigenae ubi de promissione agitur: et repetitur etiam illa sententia pluribus locis. Sic ergo nunc accipitur nomen peregrini. Sed hac circumstantia exaggerat crimen electi populi: Nam si quis concesserat in terram Chanaan, et amplexus erat legem Dei, illud erat quasi adventitium. Israelitae autem erant natura haeredes vitae aeternae. Nam adoptio erat continua per singulas aetates. Quum ergo nascerentur filii Dei, fuit illud magis probrosum desciscere ab eius cultu. Itaque quum hic tam graviter damnat Ezechiel peregrinos, ostendit quanto atrocius sit eorum crimen, qui sanctiore quodam vinculo obstricti erant ad colendum Deum. Dicit, *et separatus fuerit de post me*. Heri dicebat propheta, כִּמְעִל, desuper me, vel de ad me: hic autem exprimitur clarius defectio, ubi homines respuunt doctrinam legis, et palam ostendunt se nolle quidquam obsequii Deo praestare. Dicitur enim sequi Deum, vel post ipsum ambulare qui proponit sibi eum ducere, et addictus est eius praeceptis: denique qui tenet viam ab ipso monstratam. Sicuti ergo fidei obedientia Deum sequimur, vel incedimus post ipsum: ita recedimus ab ipso ubi repudiamus eius legem, et palam facimus nolle iugum eius amplius ferre. Ostendit ergo qualis sit separatio populi, vel hominum a Deo, nempe ubi legem eius sequi recusant. Israelitae enim volebant semper Deum sibi manere coniunctum. Sed divortium fecerant: hoc quidem negassent. Ideo propheta hic tergiversandi ansam illis praecidit, quum dicit *eos separari a Deo* qui ipsum non sequuntur. Et tandem repetit quod heri visum fuit, *qui fecerit ascendere idola super cor suum, qui offendiculum suae iniquitatis posuerit coram facie sua*, hoc est qui demersus fuerit in suis superstitionibus, ita ut idola regnum in corde eius occupent: deinde qui eo propulerit audaciae, ut non dissimulet se velle Deo adversari: *si quis, inquit, venerit ad prophetam, ut inquirat ab ipso in me*, hoc est nomine meo, *ego respondebo illi*. Idem quod heri vidimus confirmat, se non posse diutius ferre hypocritas, qui tam superbe illudebant. Et certe quum palam colerent idola, et referti essent multis superstitionibus qualis audacia et superbia fuit, consulere veros prophetas? Perinde enim illud fuit ac si quis medico proterve

insultet ac maledicat, neque tantum conviciis oneret, sed etiam conspuat in faciem eius: postea velit eum consulere, quid mihi suades? vide quomodo saner ab hoc morbo. Talis superbia non posset ferri inter homines mortales. Quomodo igitur Deus sineret tantum contumeliae impune sibi irrogari? Hac ratione dicit *se responsurum*, sed responsurum suo more: quasi diceret, quaerunt illi blanditias, ego autem *respondebo in me*, hoc est, non transfigurabor ad eorum libidinem. Nam suis figmentis me transfigurant: sed falluntur. Nihil ergo proficiunt quum expectant me ex animi sententia illis responsurum: *ego respondebo*, inquit, *in me*: hoc est sentient responsum ~~me~~ me esse profectum, ita non est eripiant servos meos sibi fore morigeros, quemadmodum abuti solent pseudoprophetae, quos mercede emunt ut sunt venales. Quum autem quispiam venalis est cogitur serviliter adulari. Nulla enim libertas est, nisi in bona et recta conscientia. Ergo Deus hic discernit servos suos ab impostoribus, qui ita vendebant suas blanditias. Nunc sequitur,

8. *Et ponam faciem meam in viro illo* (vel super virum illum), *et ponam illum* (alii vertunt, perdam eum, in puncto dextro loco puncti sinistri: sed lectio illa melius convenit, ponam eum) *in signum et probum: et excidam eum e medio populi mei: et cognoscetis quod ego Iehovah*.

Hic Deus addit exsequutionem simul paratam fore, ubi veri prophetae vindictam denuntiaverint. Nam profani homines semper sibi fabricant inanes fiducias: et quum Deus minatur, dicunt tantum esse tonitru sine fulmine. Quoniam ergo minaces prophetae nihil aut parum movent reprobos, ideo nunc Deus ostendit se non modo responsurum quod audire nolent, sed sensuros ipso effectu quam vere loquutus fuerit. Et hoc iam debuit colligi ex proxima sententia. Ubi enim Deus per se respondet, neque mentitur, neque verberat aerem minacibus verbis, sed denuntiat quod suo tempore implere atque exsequi statuit. Nunquam ergo Deus in se respondet quin vaticinio coniunctus sit effectus. Sed stupidiores sunt hypocritae quam ut hoc agnoscant, nisi clarior explicatio fuerit adhibita. Haec igitur ratio est cur propheta nunc concionetur de effectu. Dicit igitur *ponam faciem meam super virum illum*: ubi Deus ore nobis maledicit, hoc quidem sufficit ad interitum: sed plus voluit hoc loco exprimere, nempe ubi prophetae fuerint irae eius praecoeres, et admoniti fuerint hypocritae de poenis quae eos manent, iamque impendent, tunc manum eius simul prodituram. Faciem autem ponere dicitur qui insurgit contra aliquem, vel qui in certamen descendit et manus conserit. Sic etiam pronuntiat Deus se fore adversarium omnibus re-

probris, qui ita conati fuerint ipsum eludere. Dicit, *ponam illum in signum et proverbium*. Gravitate poenae designat his vocibus. Nam interdum castigat Deus hominum delicta, sed vulgari et usitato more. Ubi autem poena excitat admirationem omnium, et portento similis est, illic Deus profert signum suae vindictae non communi modo, ut loquuntur. Hoc ergo intelligit propheta: et hinc etiam simul admonet quam detestabile crimen sit deficere a puro Dei cultu. Nam castigat Deus et furta, et scortationes, et ebrietatem, et fraudes, et rapinas: sed non semper tam rigide, ut poena sit quasi portentum, et omnium animos ad se convertat. Ergo ex poenae gravitate colligitur atrocitas sceleris. Iam addit *in proverbium*. Haec sententia sumpta est ex lege, quemadmodum prophetae qui sunt Mosis interpretes, verba quoque ab ipso mutantur. Dicitur autem esse *in proverbium*, cuius clades ita celebris est ut vulgo omnes iacent, ubi de clade aliqua agitur, nullam esse parem, vel magis horribilem. Sed מִשַׁל etiam accipitur pro ignominia: quasi diceret non fore modo materiam sermonis toti populo, sed nomen ipsorum fore obnoxium contumeliis et probris. Tandem addit, *et excidam eum e populo meo*. Hoc omnium gravissimum est. Tollitur enim spes misericordiae. Posset aliquis ad tempus esse in portentum: deinde posset iactari eius calamitas vulgaribus proverbiiis: neque tamen Deus ut est exorabilis deleteret eum hominem e numero suorum. Ubi autem exciditur quispiam e populo Dei, iam desperata est eius salus. Non frustra autem toties repetitur haec sententia, *cognoscetis quod ego Iehovah* inquit, quoniam ut ante vidimus, semper obtendunt sibi velum hypocritae, ut existentiam nihil sibi fore negotii nisi cum prophetis. Atqui secure contemnant homines mortales. Deus ergo hic insculpit notam verbo suo, ut sciant ipsum loquutum esse, et experiantur etiam effectum sermonis ex eius manu. Sequitur,

9. *Et propheta quum deceptus fuerit, et loquutus fuerit sermonem: ego Iehovah decepi prophetam eum: et extendam manum meam super ipsum, et delebo illum e medio populi mei Israel.*

Hic occurrit Deus stultae cogitationi, qua implicitae erant multorum mentes. Quum enim haberent suos impostores ad manum, putabant quasi obiecto clypeo repelli posse omnes Dei minas. Nobis quidem Ieremias et Ezechiel minantur: sed habemus alios qui bona spe nos demalcent: promittunt omnia fore nobis laeta et prospera. Quum ergo duo aut tres duntaxat nos destituant spe salutis: alii autem, et quidem longe plures numero, promittant nos fore salvos, non est cur animos despondeamus. Quum ergo ita obiicerent suos im-

postores veris prophetis, et imaginarentur quandam conflictum, in quo praevalerent imposturae, et Dei veritas succumberet: dicit non est cur vos decipiant blanditiae pseudoprophetarum. Nam si dicitis illos quoque praeferre nomen et munus propheticum, respondeo vestra culpa ipsos errare. Ego enim ipsos decipio, quia sic meretur vestra impietas. Hoc adhuc posset esse obscurum: sed exemplo familiariter exponere conabor. Hodie videmus ut in dissidiis multi sese eximant ab omni metu, et promittant sibi impunitatem, si abiiciant omnem curam Dei: O, quid mihi cum religione? quia hoc modo accersitur molestia: quisquis volet inter istas dissensiones et certamina serio se totum Deo addicere, ingreditur labyrinthum. Quum ergo multi hoc modo se putent fore immunes a culpa, etiam si Deum reiiciant, posset haec doctrina in ipsos converti. Sunt quidem hodie dissidia in religione quae multos conturbant: sed putatisne id temere accidere? O nescimus utram partem sequi expediat: quaerite. Deus enim non ita laxavit habenas Satae, et eius ministris, ut fortuito turbetur ecclesia, et alii alios oppugnent. Quum autem hoc fiat iusto Dei iudicio, certum est neminem posse falli, nisi qui sponte fallitur. Nam propheta sumit illud principium ex Mose, quoties emergunt pseudoprophetae, hanc esse probationem fidei, et sinceræ pietatis, Tentat te (inquit Moses 13. capite Deuteronomii v. 3) Deus tuus an ipsum diligas. Quum ergo nullus pseudopropheta surgat nisi iusto Dei iudicio: deinde quum Deus velit discernere sinceros suos cultores ab hypocritis: sequitur neminem posse hoc praetextu excusari, quod alii aliud dicant. Nam si id non fit nisi iusta ordinatione Dei: Deus autem vult experimentum capere, ut dictum fuit, de servis suis et filiis: quum pseudoprophetae ita miscebunt omnia, et obducent tenebras clarae luci, nemo qui vere et ex animo Deum quaeret implicabitur ipsorum decipulis. Sed longius adhuc progreditur Ezechiel, nempe, ut iam prius attigi, omnes imposturas et errores non temere nasci, sed prodire ex populi ipsius ingratitude. Nisi enim ipsis tam cupide libuisset accersere sibi falsas prophetias, Deus haud dubie ipsis pepercisset. Quum ergo ita undique scaturiebant pseudoprophetae, et tanta ubique erat eorum copia, hinc colligi poterat, populum dignum esse talibus imposturis. Nunc ergo teneamus spiritus sancti consilium, ubi Deus pronuntiat se esse autorem omnium errorum, quos tunc spargebant pseudoprophetae. Neque enim satis esset tenere quid verba sonent, deinde elicere summam propheticae doctrinae: sed attendere convenit ad spiritus consilium. Cur ergo hoc dicat propheta iam exposui, nempe ut Israelitae desinerent tergiversari more suo: si dubii penderent inter varias opiniones, hoc non debere ipsis imputari in crimen.

Respondet enim, pseudopropheta ideo tantum sibi licentiae sumere, quia dignus erat populus qui excaecaretur. Et in summa dicit grassari Satanae mendacia non temere, nec arbitrio hominum: sed quoniam Deus iustam mercedem ingrato populo et perfido rependit: sicuti dicit Paulus (2. Thes. 2, 11) efficaciam erroris divinitus immitti, ubi homines amplecti malunt mendacium quam veritatem, nec se Deo subiiciunt: sed potius excutiunt eius iugum. Nunc ergo quisquis obiectu simplicitatis volet sibi veniam dari, quod non acquiescat Dei verbo: haec responsio in promptu est, nempe Deum esse, cuius iusto decreto sic omnia miscentur. Quum ergo Satan obtenebret lucem quoties nebulae sparguntur ad turbandos infirmos, hic audimus Deum esse autorem, nempe quoniam ita meretur hominum impietas. Nam propheta non hic disserit profano more de absoluta Dei potentia, ut loquuntur: sed quum proponit in medium nomen Dei, sumit illud pro confesso, Deum non oblectari tali perturbatione, dum scilicet pseudoprophetae arripiunt eius nomen. Certum est igitur, Deum non oblectari tali ludo. Sed quaerenda est causa ut statim videbimus. Causa non semper manifesta est: verum extra controversiam hoc fixum sit, Deum iuste in homines animadvertere, dum ita dissidiis scinditur vera religio, et veritas obscuratur mendaciis. Tenendum est, Deum non saevire tyrannico modo, sed exercere iustum iudicium. Caeterum hic locus interea docet nullas exoriri vel imposturas, vel fraudes, nisi Deo volente. Est quidem illud primo intuitu absurdum. Videtur enim Deus secum ipse pugnare, dum licentiam Satanae permittit, ut sanam doctrinam pervertat: si hoc fit Dei arbitrio, videtur sibi esse quasi contrarius. Sed veniat semper nobis in memoriam, Dei iudicia non abs re vocari profundam abyssum, ne scilicet sicuti hodie videmus protervos homines facere, velimus metiri nostro sensu quod longe superat etiam sensum angelicum. Sobrie ergo et reverenter iudicandum est de operibus Dei, praesertim de arcanis eius iudiciis. Sed modo adsit reverentia et modestia, facile erit haec duo simul conciliare, quod scilicet Deus ecclesiam suam gignat, et foveat, et tueatur, et confirmet prophetica doctrina: interea vero eam distrahi intestinibus dissidiis, et quasi lacerari sinat. Quare? Sic enim sibi moderatur, ut quoties visum est poenam exigat de sceleribus hominum ubi abuti eos videt sua bonitate et indulgentia. Quod ergo Deus lucem suae doctrinae accendit, hoc signum est inaeestimabilis eius misericordiae. Quod autem ecclesiam suam turbari patitur, atque etiam quodammodo discerpi, hoc imputandum est sceleribus hominum. Quidquid sit, pronuntiat *se decipere pseudoprophetas*, quia Satan non posset verbum unum proferre, nisi quatenus ei permissum est: neque id modo, sed quate-

nus iubetur, dum exercet Deus vindictam suam contra reprobos. Alio modo dicit Ieremias se fuisse deceptum, Ego deceptus sum: sed tu Iehova decepisti me (Ier. 20, 7). Illic enim ironice loquitur. Nam quum improbi homines iactarent vaticinia eius totidem esse deliria, et deriderent quasi hominem insipidum et fatuum: dicit, Si ego sum deceptus, tu Domine decepisti me. Videmus ergo eum perstringere falsa ironia petulantiam eorum qui spernebant eius prophetias, denique illic ostendit Deum sibi esse autorem suae doctrinae. Sed hoc loco sine figura pronuntiat Deus se decipere pseudoprophetas. Si quis nunc excipiat, nihil magis esse remotum a natura Dei, quam decipere, responsio in promptu est. Etsi enim asperior est metaphora, tamen scimus Deum ad se transferre catachresticis quod proprie in ipsum non competit. Dicitur ridere impios. Atqui scimus hoc non esse consentaneum ut subsannet, ut rideat, videat, obdormiat. Ita et hoc loco fateor improprium esse loquendi formam: sensus tamen non ideo ambiguus est, Deo autore spargi omnes imposturas: quoniam Satan verbum unum, ut dixi, nunquam proferet, nisi iussu fuerit a Deo. Sed fallendi modus qualis nobis describitur in sacra historia, solvet melius hunc nodum. Nam quum Achab haberet magnam catervam pseudoprophetarum, solus autem Michah staret firmus, et fideliter exsequeretur quod Deus mandaverat, attrahitur ad regem Achab: statim ille efflat suas iactantias, Ecce prophetae omnes mihi praesagiunt victoriam: respondet ille, Vidi Deum sedentem in solio suo, et quum omnes exercitus coelestes praesto essent, quaesivit Deus, Quis decipiet Achab? Et spiritus sese obtulit, diabolus scilicet, Ego decipiam, quia ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum. Respondet Deus, Egrederet, et fac ita. Postea sequitur, Posuit ergo Dominus mendacium in ore omnium prophetarum. Illic distincte nobis ostenditur qualiter dementet pseudoprophetae Deus, vel fallat, nempe quoniam Satanam emittit, qui ipsos mendaciis suis repleat. Quum ergo aguntur a Satana patre mendacii, quid possent nisi mentiri et fallere? Hoc autem totum dependet ex iusto Dei iudicio, quemadmodum locus ille docet. Deus ergo non immediate, ut ita loquar, decipit, sed per Satanam et impostores, qui tamen organa sunt eius vindictae. Si quis confugiat ad putidam illam distinctionem iubendi et permittendi, facile ipso contextu refellitur. Neque enim poterit vocari nuda permissio ubi Deus ultro quaerit qui decipiat Achab, deinde ubi ipse iubet Satanam egredi, et ita facere. Sed postremum illud membrum quod recitavi tollit omnem ambiguitatem, quod scilicet Deus mendacium posuerit in ore prophetarum, hoc est suggesserit omnibus pseudoprophetis mendacium. Si suggessit Deus, videmus non tantum eius permissu voluisse

Satanam, et sparsisse suas imposturas: sed quoniam Deus volebat uti eius opera, sicuti etiam hac lege, et in hunc finem sese illi obtulerat. Sed reliqua differemus in proximam lectionem.

Vidimus proxima lectione quo consilio Deus permittat tantum licentiae pseudoprophetas, ut decipiant populum. Nam homines cuperent reicere culpam errorum suorum in Deum, nisi obviam iretur ipsorum proterviae. Sed pronuntiavit Deus hoc loco, iustum hoc esse iudicium, quod excaecarentur tam exsules, quam Iudaei qui residui remanebant in urbe. Hinc colligere promptum fuit nullam esse excusationis causam, quum manus Dei impio et scelerato populo adversa esset. Nunc adiungit se tamen fore vindicem, quia delebit e medio populi pseudoprophetas. Videtur hoc primo intuitu non esse consentaneum, ut Deus homines impellat ac praecipitet in errorem, deinde poenas de illis exigat: et, quemadmodum iam dixi, homines existimant se immunes a culpa, si ipsos Deus excaecat, coniecit in reprobum sensum, et proiecit etiam in cupiditates impias. Atqui iam admonui perperam eos facere, qui aestimant Dei iudicium ex proprio sensu. Quantulus enim est modulus intelligentiae nostrae? iudicia autem Dei sunt abyssus profunda. Itaque nihil restat nisi ut diem illum exspectemus, quo videbimus facie ad faciem quae nunc cernimus obscure, et in aenigmate, ut dicit Paulus. Quidquid sit, Deus recte facit quum pseudoprophetas decipit, ut ita poenasumat de impio populo: deinde quum ipsos pseudoprophetas in iudicium suum vocat, etiam illud est irreprehensibile. Quod si obstrepant homines pro sua temeritate et audacia, Deus se ipsum ab omnibus eorum calumniis asseret. Quare diligenter notemus hunc locum ubi pronuntiat Deus se eum esse, qui decipit: quia utcumque Satan machinetur suis mendaciis abolere veritatem: nihil tamen posset satagendo, nisi quantum Dominus permittit, sicuti prolixè illud exposuimus. Sed quum pseudoprophetae ad poenam trahuntur, non est cur expostulent cum Deo: atque etiam suis querimoniis nihil proficient, quia ipsos damnabit propria conscientia. Non possunt Deo obicere se fuisse ab ipso coactos, aut violenter tractos. Sponte enim et data opera conati sunt miseros homines trahere in exitium suis mendaciis. Quum ita sit, iuste extendit manum suam Deus ad sumendas de ipsis poenas quemadmodum nunc dicitur. Sed pergamus ad proximum versum,

10. *Et ferent iniquitatem suam, sicut iniquitas sciscitantis sic iniquitas prophetae erit.*

Hic clarius docetur quod tantum una in parte Ezechiel attigerat. Dixerat enim, tandem pseudo-

prophetas poenam duros: sed nunc coniungit illis totum populum: et simul repellit inanes praetextus, quibus semper homines libenter culpam suam tegeant. Nam quum iniquitatem eorum nominat, perinde est ac si vetaret amplius tergiversari. Hoc igitur modo tollit Deus omnes cavillationes, quibus homines subterfugere solent: nempe quia suis ambagibus nunquam consequentur, quin sibi conscii sint suae iniquitatis. Nam quum Deus verba facit ut est scrutator cordium, protrahit in medium arcanos hominum sensus. Quamdiu hypocritis negotium est cum hominibus, facile ipsos eludunt: deinde induunt varios colores, quibus sese eximant a culpa. Sed ubi Deus ipsos compellat, necesse est ut penetret eius sermo usque ad reconditas eorum cogitationes. Nunc ergo tenemus quantum sit momenti in hac voce ubi Deus dicit, *portabunt iniquitatem suam*. Iam adiungit, *iniquitas sciscitantis erit tanquam iniquitas prophetae*. Diximus improprie transferri ad impostores nomen propheticum, quod sacrum est. Sed Deus per concessionem ita saepe loquitur: et hoc modo tollit offendiculum, quo turbantur infirmi. Nam quum audiunt superbe iactari titulum illum a nebulonibus, qui sermonem Dei non tantum obscurant, sed pervertunt, moventur, nec sine causa. Nam quidquid divinum est debet nos serio afficere ad reverentiam. Atqui prophetae sunt spiritus sancti organa. Ergo nomen illud meretur tantum dignitatis, ut qui propheta censetur, eum ne quis contemnat. Sed quia Deus exercet suos, deinde excaecat reprobos, quemadmodum diximus, quum pseudoprophetas immittit: ne labascant fides piorum dum audiunt profanari sacrum illud nomen, per concessionem dicit, Age nominentur prophetae, neque tamen intelligit vere, et re ipsa debere censerī prophetas, qui falso gloriam illam sibi arrogant. Iam veniamus ad utrumque membrum, *erit iniquitas sciscitantis sicut iniquitas prophetae*. Iam dictum fuit de iniquitate eorum qui velut Satanae mancipati mendaciis suis conantur et cultum Dei et puram doctrinam pervertere. Quum ergo propositum illis sit pugnare cum Deo, nullo modo excusabilis est eorum iniquitas. Sed de populo moveri adhuc quaestio posset, quam etsi ante solvimus, iterum tamen repetere quaedam expedit. Dicit ergo poenae obnoxios fore qui fuerint decepti a pseudopropheta, ut eandem poenam simul sustineant. Videtur, quemadmodum dixi, illud esse durum: sed antehac propheta docuit, populum una cum impostoribus iuste eadem poena involvi, nempe quia volens et sciens errabat. Nam si ex animo se Deo addixissent, et passi fuissent se regi tam a spiritu eius quam a legis doctrina, haud dubie exempti fuissent ab errore. Deus enim suorum curam gerit, neque ita prostituit ludibriis impiorum: sed munit eos prudentia et fortitudine spiritus sui. Qui ergo

falluntur, recipiunt iustam vel ignaviae suae, vel superbiae, vel ingratitude mercedem. Multi enim vix dignantur inquirere quatenus sit Dei voluntas: alii autem despiciunt tanquam e sublimi quicquid profertur Dei nomine. Nam freti proprio sensu, non nisi aegre recipiunt et admittunt quod aliunde docetur. Quoniam ergo ita sunt indociles, digni sunt illa quam dixi mercede. Alii etiam sunt Deo ingrati. Suffocant enim eius doctrinam et scientiam rerum coelestium, imo contaminant et polluunt quod sacrum erat: ita fit ut Deus iuste coniungat discipulos cum magistris, ubi ulciscitur sacrilegium illud de quo vidimus, nempe quod evertitur sacra doctrina. Sed plus exprimit Ezechiel, quum dicit *populum fuisse sciscitatum*. Habebant enim quos consulerent, et qui certam approbationem dederant suae vocationis. Si ergo fuissent dociles, haud dubie non ita cupide ad pseudopphetas se contulissent. Quo itaque hac in parte maior fuit eorum diligentia, eo etiam magis apparuit eorum crimen, quod data opera Deum repudiarent et servos eius, se ad pseudopphetas transferendo. Tenemus nunc summam huius sententiae. Superest ut singuli in usum suum applicent quod hic dicitur. Papistae existimant se bis et ter esse absolutos si aliunde fuerint decepti. Atqui ex opposito clamat Christus, Si caecus caecum ducat, non esse mirum si ambo in foveam cadant. Causa hic exprimitur, quia utcumque simplicitatem obtendant qui ita falluntur, minime tamen dubium est, quin obliquo et perverso studio fugiant lucem, et appetant tenebras. Hinc itaque fit, *ut iniquitas sciscitantis sit tanquam iniquitas prophetarum*. Sequitur,

11. *Ut non errent amplius domus Israel a me* (de post me, ad verbum), *et non polluantur amplius in cunctis sceleribus suis: ut sint mihi in populum, et ego sim illis in Deum, dicit dominator Iehovah.*

Hic Deus ostendit non aliud esse remedium, si velit ad salutem revocare eos, qui iam fere perierant: et simul etiam docet utile esse ecclesiae, ut castigentur qui ita impie ab ipso defecerant. Interdum contingit, ut Dominus fulminet, ac exerceat usque ad extremum rigorem sua iudicia, interim non resipiscant homines, sed maneant obstinati. Imo poenae quas Deus infligit reprobis ipsos in profundius exitium demergunt. Quare? Accumulant enim sibi graviores poenas qui ita se ipsos obdurant adversus manum Dei: neque cedet reprobis impune non subisse iugum ubi Deus ipsorum duritiam et contumaciam volebat corrigere. Sed hic Deus se non ita severum fore denuntiat, quin simul consulat suorum salutem. Alioquin enim poterat haec absurditas multos turbare, quod Deus ita exitio destinaret tam populum, quam pseudopphetas.

Hoc enim modo visus fuit irritum facere foedus suum. Sed praeventit hanc quaestionem, et dicit, quum ita graves poenas exigit de contemptoribus verbi sui, et de apostatis, fore rigorem illum ecclesiae utilem. Nunc ergo tenemus eius consilium, quum dicit, *ne errent amplius domus Israel*: quia alioquin insanabilis erat eorum pertinacia: ac nisi Deus serio ipsos expergefecisset, nunquam sponte fuissent reducti in viam. Hic ergo oblique perstringit Deus populi ipsius duritiam, quod scilicet non posset aliter erudiri quam poenis. Nam oportet filios esse immorigeros qui dum pater ipsis blanditur, et indulget, ipsum contemnunt, et deteriores reddunt indulgentia. Hoc ergo nunc conqueritur Deus, nempe fere intractabiles esse filios Israel, quia non sustineant erudiri nisi ad summum usque rigorem descendant. Fuit enim illud plus quam triste spectaculum, veritatem Dei corrumpi, et adulterari mendaciis: deinde populum una cum impostoribus rapi in ultimum interitum. Sed nunc audimus fuisse illud unicum remedium, quia indomabiles erant filii Israel, nisi quodammodo fracti fuissent. Iam adiungit, *a me*: quae loquutio notanda est. Nam hinc colligimus, simul ac tantillum deflectimus a sequendo Deo, vagari post errores. Nunquam ergo tenebimus rectam viam nisi Deum sequamur, hoc est, nisi intenti simus ad scopum quem nobis proponit: deinde nisi oculi nostri etiam sint coniecti in viam quam demonstrat, ne deflectamus vel ad dextram vel ad sinistram. Ita erimus extra errandi periculum si Deum sequamur: ex opposito si mentes nostrae se convertunt in hanc vel in illam partem, et non retinemur in unius Dei obsequio, propheta docet nos vagari in erroribus, et tandem infelice nobis hoc cessurum. Quum autem loquitur de domo Israel, non complectitur sine exceptione qui originem ducebant a Iacob. Nam et pseudopphetarum, et qui ab illis consilium et responsa petebant, erant ex progenie Iacob, et nomen habebant in genere illo. Sed iam vidimus quid de ipsis decretum esset, nempe ut perderet ac deleteret eos Deus e medio populi sui. Videmus ergo illos non comprehendi sub progenie Abrahamae vel domo Israel: sed restringitur hoc ad residuum populi, cui Deus volebat parcere. Scimus enim semper relictum fuisse aliquod semen, ut maneret firmum et sanctum foedus, quod pepigerat cum Abraham. Proprie ergo spectat haec sententia ad electos, qui ideo vocantur a Paulo reliquiae gratiae. Dicit autem Deus exemplum illud fore utile apud superstitibus, quia erudiet ipsos aliorum poena: atque dum videbunt pseudopphetas perire, et in illorum interitu agnoscent insigne Dei iudicium, tunc proficient. Nunc tenemus quid velit propheta quum scilicet perdentur tam pseudopphetarum quam hypocritarum, qui contemptis veris prophetis sese prosti-

tuebant impostoribus fallendos: quum ergo Deus edet in illis specimen suae vindictae, propheta dicit domum Israel fructum percepturam ex illorum poena: quasi diceret, proficient aliorum dispendio. Iam adiungit, *Et ne polluantur amplius in cunctis suis sceleribus*. Hic consulto amplificat eorum crimen, quo magis illustretur Dei misericordia. Nam si tantum leviter deliquissent, non ita fuisset mirum illis ignosci. Atqui propheta hic sceleratos pronuntiat, nec eos damnat unius tantum sceleris, sed multorum: dicit *fuisse pollutos et contaminatos in illis sceleribus*. Quod ergo extenditur ad ipsos Dei misericordia, hinc certe colligimus quam sit inaestimabilis. In summa discamus ex hoc loco, Deum non miseris tantum hominibus veniam dare quum leviter deliquerunt per incogitantiam vel errorem, sed esse quoque placabilem fere perditis qui convicti erant multorum scelerum. Dicit, *ut sint mihi in populum, et ego sim illis in Deum*. Iam adoptaverat Deus totum semen Abrahae et omnes ad unum erant circumcisi: atque ita gestabant in carne sua testimonium et foedus paterni Dei favoris. Quum ergo iam essent Dei populus, et reputarentur tanquam ecclesiae membra, quid hoc sibi vult, fore illos in populum? Deus enim videtur aliquid novum illis promittere. Sed hac loquendi forma notatur eorum defectio, et simul docet propheta quid meriti sint. Quamvis enim Deus ipsos dignatus fuisset tanto honore, ut locum haberent in electo populo: se ipsos tamen abdicaverant sua pravitare. Nam quia apud ipsos tota religio corrupta erat, cultus Dei profanatus, tota lex fere sepulta, abdicati erant a Deo, quantum in ipsis erat, sicuti postea videbimus. Ex parte Dei firma adoptio manebat: sed hic Ezechiel respicit qualis sit eorum conditio, si in se ipsis respiciantur, nempe quod alieni iam sint, quoniam sua improbitas eos abdicaverat: ideo tanquam de novo beneficio loquitur, quum dicit *fore ipsos in populum*, ubi resipuerint. Hoc clarius poterit intelligi ex secundo capite Hoseae (v. 25), ubi dicitur, Vocabo populum meum, non populum meum: et dilectam, non dilectam. Propheta enim iussus fuerat descendere in lupanar, et accipere scortum, et ex ea gignere filios: dicit filium sibi fuisse genitum, cui Deus nomen imposuit *עמי*, non erit populus meus: deinde quum nata etiam fuit filia, indigna fuit amore. Illic Hoseas significat Iudaeos esse quasi resectos a sancta radice, et loquitur non de uno aut altero, sed de gente tota. Erant ergo non populus Dei, et non dilecta filia. Postea ubi reconciliantur, iterum incipiunt esse Dei populus, et dilecta filia. Paulus (Ro. 9, 25) ad vocationem gentium non temere sententiam illam accommodat, nempe quia nullum erat discrimen inter Iudaeos et gentiles ex quo priores illi erant quasi reiectii. Quidquid sit, videmus eos qui in populo

Dei locum et nomen habebant, et quos Deus sibi elegerat, abdicari sua culpa, ita ut sint quasi extranei. Itaque de integro incipiunt esse Dei populus ubi resipiscunt, et ipsos Deus recipit in gratiam. Summa est, ut foedus meum quodammodo renovetur, ego ipsos restituum in integrum, *ut sint mihi populus* quemadmodum olim erant: *et sim illis Deus*, quoniam sua defectione meriti erant, ut ipsos pro extraneis ducerem. Caeterum memoria repetere convenit quod alibi diximus, sub his verbis contineri quidquid ad solidam felicitatem pertinet. Nam si Deus nos agnoscit in suo populo, certi sumus de nostra salute: quemadmodum ubi pronuntiat se nobis esse in Deum ubi a nobis invocatur tanquam pater. Atqui quisquis invocaverit nomen Domini salvus erit. Deinde tenenda est illa celebris sententia prophetae Habacuc (1, 12), Tu Deus noster, non moriemur. Denique nihil aliud nobis optandum est ad plenitudinem bonorum omnium et fiduciam vitae aeternae, quam ut Deus censeat nos in populo suo, ut vicissim nobis pateat liber aditus ad ipsum invocandum. Sequitur,

12. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*

13. *Fili hominis, terra quum scelerate egerit erga me* (praevaricando praevaricationem, vertunt: *כעל* significat proprie perfidiam: praevaricando ergo praevaricationem) *et excidero manum meam super eam, et confregero in ipsa baculum panis, et immisero in ipsam famem, et excidero ex ipsa hominem et iumentum* (debet contexti proximus versus: nam quidam interpretes sensum prophetae omnino pervertunt quum illic finiunt sententiam, ac si dictum esset, extendam manum meam super ipsam, etc. Atqui pendet sententia, ut videbimus),

14. *Et fuerint tres viri isti in medio eius, Noe, Daniel, et Iob, ipsi in iustitia sua eripient* (vel liberabunt) *animas suas, dicit dominator Iehovah.*

Hic rursus minatur Deus populo israelitico ultimum interitum. Videntur inter se pugnare haec verba, Deum fore misericordem populo suo et propitium, tamen nullam relinqui spem veniae. Sed tenendum est illud principium, prophetas interdum sermonem dirigere ad corpus populi, quod prorsus erat devotum exitio, sicuti desperata erat eius malitia: postea tamen temperare rigorem illum, dum se convertunt ad residuam aliquam partem, quae est semen ecclesiae in mundo, ne extinguatur Dei foedus, sicuti dictum fuit. Ergo quum occurrit talis species repugnantiae, sciamus Deum nihil reprobis spei bonae facere, quia iam ipsos perdere decrevit: ita sermo ille conferri debet in corpus populi, quod iam alienatum erat, et erat quasi putridum cadaver. Ubi autem Deus admiscet vel interserit aliquod testimonium suae gratiae, sciamus illic

respici ecclesiam, et semen illud quod vult manere residuum, ne si pereat tota ecclesia simul aboleatur eius foedus. Propheta ergo sicut antehac nunc quoque ubi sibi proponit populum illum desperatae malitiae, dicit non esse amplius sperandum, ut Deus more suo clementer agat, quia quodammodo necessitas ipsum cogat ultimam manum apponere perdendis impiis, haec est summa. Similem locum vidimus apud Ieremiam capite 15, ubi dicebat, Si steterint coram me Moses et Samuel, non est animus meus ad populum hunc, hoc est, nunquam fiet, ut redeam in gratiam cum hoc populo etiam si intercedant Moses et Samuel, et suo patrocinio conentur veniam impetrare. Locum illum stulte papistae detorquent, ut probent mortuos pro nobis intercedere. Pridem enim vita defuncti erant Moses et Samuel. Dicit autem Deus, etiam si deprecetur pro populo, irritas fore eorum preces. Sed locus hic refellit crassam illam inscitiam. Neque enim illic Deus ponit discrimen inter vivos et mortuos: sed species est prosopopoeias, qua suscitatur sepulcro Mosen et Samuelem, ac si diceret, etiam si hodie viverent Moses et Samuel, et agerent inter istos sceleratos, nunquam ipsos exaudirem. Nam hic tres nominat Ezechiel Noe, Iob et Daniel. Atqui Daniel tunc erat superstes, tractus fuit in exilium: et vixit usque ad ultimam senectutem, ut satis notum est. Deinde clarius exprimit quid sibi velit ubi dicit, *si fuerint in medio urbis, ipsi quidem salvi evaderent*, sed pro aliis non essent deprecatores. Summa est igitur, Deum omnem spem misericordiae abscondere reprobo populo. Sed notanda est loquendi forma qua utitur: commemorat quatuor poenarum species, quibus solet ulcisci hominum scelera: sed distincte ponit illas species, *Si confregero baculum panis*, inquit, *quia terra a me defecerit, et immisero famem, Daniel, et Iob et Noe servabunt animas suas, sed aliis nihil proderit eorum sanctimonia*: deinde adiungit, *Quod si immiseri gladium*, hoc est si persequar bello impios, *etiam Daniel, et Iob et Noe animas suas maledictiones instar diluvii ad ipsos perdendos*. Ergo concludit non esse cur foveant spem aliquam, quia incumbit ipsis interitus. Nunc ergo tenemus prophetarum consilium. Iam veniamus ad primam speciem, *Si terra, inquit, impie egerit contra me*, vel scelerate se gesserit, *אדמה*: si ergo scelerate se gesserit, *sed praevaricando praevaricatione*. His verbis crimen perfidiae discer-

nitur ab errore: quia saepe homines labuntur, et ■ Deo procul discedunt, quia nesciunt quatenam via tenenda sit. Verum hic propheta perfidiae damnat defectionem populi: quasi diceret, ipsos data opera et deliberata malitia a Deo fuisse alienatos, quia probe edocti erant qualiter colendus esset Deus. Quoniam propheta in genere adhuc loquitur: sed voluit tamen exprimere non vulgarem iram Dei. Saepe enim Deus vel peste, vel gladio, vel fame castigabit hominum peccata, neque tamen erit implacabilis. Verum hic loquitur de populo desperato, et qui iam aeterno exitio sit addictus. Dicit ergo, *praevaricando praevaricatione*, hoc est, fallendo mihi fidem manifesta et crassa perfidia. Deinde, *et extendero manum meam super illam, et confregero baculum panis, et immiseri in ipsam famem, et excidero ab ipsa hominem et iumentum*. Hic, sicuti admonui, unam tantum poenae speciem attingit. Quatuor enim modis solet Deus ultionem suam proferre contra homines. Et prophetae, ut saepius auditis, mutuari solent ■ Mose docendi formam. Istae autem quatuor Dei maledictiones passim in lege referuntur, bellum, fames, pestis, deinde impetus et truculentia bestiarum. Iam ergo incipit propheta a fame. Sed modum famis designat, *si Deus confregerit baculum panis*. Aliquando enim quamvis non redigat homines ad penuriam, sufflat tamen in panem, ita ut nullum inde vigorem colligant qui putabant sibi suppetere alimentum. Sed hoc secundum proprie nunc intelligit propheta, quemadmodum ante vidimus 4. et 5. capite. Est autem concinna metaphora in voce baculi. Sicuti enim claudi non incedunt nisi innitanti baculo, senes etiam, quia sunt tremuli, necesse habent tali fultura, ita paulatim vires hominum evanescent, nisi recuperent novum vigorem ex cibo et potu. Panis ergo est instar baculi, quia vires nobis restituit, quae inedia debilitatae erant. Iam veniamus ad verbum *confringendi*. Quomodo confringit Deus baculum panis? nempe ubi retrahit quod indiderat alendi munus: quia vis illa quam percipimus ex pane non est intrinseca. Hoc dico, panem naturaliter praeditum non esse ea virtute, ut vegetet homines, ac vitam illis inspiret: quare? vita caret panis: quomodo igitur vitam inde quisquam perciperet? Sed nota est doctrina legis, Non solo pane vivere hominem, sed sermone qui procedit ex ore Dei. Illic Moses significat, etiam si Deus pani infundit virtutem alendi, hoc tamen non esse pani tribuendum, ac si virtus illa esset inclusa in pane. Quid igitur? nempe quatenus Deus pani inspirat arcanam virtutem, nos sustinet ac reficit, et nobis est alimentum. Ex adverso dicitur Deus confringere virtutem panis, ubi subducit illam arcanam gratiam: quia quemadmodum iam dixi, ubi panem gustamus, statim debent mentes nostrae consurgere

ad Deum, quandoquidem homines si se millies ingurgitent, tamen non sentiant in pane esse repositam sibi vitam. Ergo nisi Deus pani inspiret alendi virtutem tunc panis est vacuus: poterit nos replere, sed sine ullo profectu. Nunc ergo tenemus quid sibi velit haec loquutio, de qua tamen iterum aliquid dicendum erit.

Iam aliqua ex parte exposuimus prophetae consilium, ubi dicit *si Deus immiserit famem in terram, et illic fuerint Iob et Noe et Daniel*, illos quidem fore salvos, sed terram perituram, quoniam decreverit eam perdere. Porro modum famis descripsit quum diceret, *ubi confregero baculum panis*: quia etiam in maxima copia tritici homines quamvis non esuriant, non habebunt tamen quo se reficiant, quia panis duntaxat ipsos onerabit. In summa significat Deus famem, etiamsi contingat ex causis naturalibus, prodire tamen ex suo iudicio. Nam pluviis continuis putrescit semen in terra, ariditas etiam consumit quidquid est succi vel substantiae. Deinde si grando vastet segetes, apparent manifestae causae famis, quae deinde sequitur. Sed altius respicere convenit, quia sicuti Dei largitate alimur, ita nunquam laboramus penuria, nisi dum ipse manum suam retrahit. Iam veniamus ad proximum versum, *Si fuerint tres viri isti omnium iustissimi in terra, tantum animas suas liberabunt*. Non exprimitur quidem exclusiva particula, sed ex contextu facile erit colligere esse prophetae sensum: quasi diceret fixum fore Dei decretum ubi statuerit terram aliquam prorsus affligere. Quaeritur tamen cur hic Noe, et Iob, et Daniele potius nominet, quam vel Abraham, vel Iacob, vel Davidem, vel alios. Qui volunt esse arguti excogitant varia commenta, nempe quod Noe non eripuerit mundum e diluvio: sed filios suos et nurus servavit. Non igitur quadraret exemplum. Quantum ad alios spectat, dicunt Iob non liberasse suos filios, quod omnes fuerint fulmine consumpti. Sed idem etiam aliis contigit. Deinde Abraham communis fuit pater populi: neque tamen potuit a Dei vindicta eripere suos posteros: imo apud Ieremiam describitur mortua Rachel, quod lugeat filios suos, neque admittat consolationem, quod nulli sint superstites. Videmus ergo illud esse frigidum. Alii dicunt tres istos viros quasi tres diversas vitas esse expertos, quod scilicet Noe vixerit ante diluvium, viderit horribilem vastitatem totius terrae, et tandem sequuta sit mundi renovatio. Dicunt etiam Iob floruisse in prospera fortuna, deinde spoliatum fuisse bonis omnibus, fuisse orbatum liberis, fuisse tunc et sanie confectum, ita ut esset potius cadaver quam vivus homo, et quasi postliminio restitutum fuisse. Deinde Daniele vixisse Hierosolymae, fuisse tractum in captivitatem, et illic vixisse in exilio: tandem

vidisse exordia restitutionis populi, quum illa inopinata mutatio contigit, et babylonica monarchia transiit ad Persas. Haec primo intuitu videntur esse arguta: sed quidquid est affectatum semper est frigidum et ieiunum. Simpliciter ergo hic tres viros nominat Ezechiel, quia primi occurrebant. Nam tenendus est locus ille Ieremiae quem heri citavi, ubi dicitur (Ier. 15, 1), Si steterint coram me Moses et Samuel, non exaudiam eos pro salute populi. Cur Ieremias Mosen et Samuelem potius nominet quam alios, moveri posset quaestio. Quid illi arguti speculatores dicent? Videmus ergo non esse adeo scrupulose excutienda singula, quoniam sufficit tenere spiritus sancti consilium. Tres ergo viri hic ponuntur qui sanctitate erant celebres. Vivebat tunc adhuc Daniel: alii multis ante saeculis erant mortui: sed omnium integritas omnibus erat manifesta. Perinde igitur est ac si diceret, etiamsi veniant qui vel sunt, vel fuerunt perfectissimi inter homines, illi tamen nihil proficient si velint deprecari pro terra, quae iam exitio destinata est. Sed videtur absurdum quod dicit propheta, *salvos fore propter suam iustitiam*. Nemo enim reperietur, cuius iustitia consistat coram Dei tribunali. Nam si Deus ad rationem vocet homines, nemo est qui non teneatur convictus, quemadmodum etiam scriptura saepius docet: et experientia plus satis convincitur. Videtur ergo hic propheta nimis extollere merita operum quum liberationis causam tribuit hominum iustitiae. Sed solutio facilis est, nempe iustitiam hanc, cuius fit mentio, non separari a gratuita venia, quae reconciliat Deo homines, ita ut peccata illis non imputentur. Nam quod quidam dicunt iustos fuisse fide, hoc non expedit quaestionem, et prorsus est coactum. In iustitia sua liberabunt animas suas, id est in fide sua, inquit. Atqui ubi Deus alloquitur ipsum Noe cap. 7 Geneseos, et dicit eum fuisse repertum iustum illa aetate, non intelligit praeditum fuisse fide, hoc esset nugatorium. Minime igitur dubium est, quin commendet sanctimoniam et integritatem in servo suo. Ita etiam hoc loco sub voce *iustitiae* intelligit timorem Dei (in quo fundatae sunt omnes virtutes) et castitatem, et temperantiam, et quidquid pertinet ad regulam sancte et iuste vivendi. Sed interea hoc nihil derogat iustitiae fidei. Nam fideles iusti censentur coram Deo, et iusta etiam censentur eorum opera, non proprio merito, non quod afferant eiusmodi perfectionem coram Deo, quae ipsis conciliet favorem, et in qua consistant: sed quia Deus indulgenter pro sua paterna clementia illis ignoscit: et ita probat eorum iustitiam, quae alioqui repudiari merito posset. Exempli gratia, Phinees reputatus est iustus, quoniam ultus fuerat sanctuarii contumeliam. Quum ergo zelo accensus Phinees sustulit e medio scortatorem una cum

scorto, hac de causa, ut dicitur in Psalmo (106, 31) reputatus fuit iustus. Atqui illud non sufficeret ad iustitiam hominis: quia actus unus specialis non reddet hominem iustum. Non potuit ergo Phinees censer iustus uno illo titulo, sed dum opus eius gratum Deo fuit, hoc quoque nomine fuit iustus. Atqui severo examine damnatum quoque fuisset opus illud, utpote vitio aliquo infectum, et ita per se iustum non fuisset. Verum quia Deus filiis suis indulget, quemadmodum diximus, ideo accepta habet eorum opera, sicut eos quoque pro iustis agnoscit, neque tamen quod id vel sua dignitate vel proprio merito consequantur. Nam principium iustitiae de qua nunc agitur est gratuita reconciliatio qua sepeliuntur omnia vitia fidelium: unde fit etiam, ut ipsorum integritas, quamvis non sit perfecta, Deo tamen placeat. Videmus ergo haec facile conciliari, quod liberentur homines in sua iustitia, et tamen salus etiam temporalis non sit nisi a mera Dei misericordia. Nam ubi praecessit gratuitus Dei favor, hinc fit ut similiter agnoscat pro vera iustitia quod tamen per se esset mutilum et quasi dimidium. Nunc sequitur,

15. *Si bestiam malam transire fecero per terram, et orbaverit eam, et fuerit vastitas ut nemo transeat propter bestiam* (id est bestias: est enim enallage numeri),

16. *Tres viri isti in medio eius, vivo ego, dicit dominator Iehovah, si filios et filias liberabunt: ipsi soli liberabuntur, et terra erit in vastitatem.*

Nunc secundam speciem commemorat. Diximus enim hic referri quatuor Dei flagella, quae magis familiariter propter frequentem usum nota sunt hominibus. Sunt autem fames, et ferae bestiae, et bellum, et pestis. Loquutus est propheta de fame: nunc descendit ad feras bestias. Haec quidem species rarius in scriptura ponitur. Nam saepe duntaxat recenset Deus gladium, pestem, et famem: sed ubi distincte recenset sua flagella, addit etiam truculentas bestias. Nunc ergo dicit, *si immiserit feras bestias, quae terram devastent, et fuerint Noe, Iob et Daniel in terra illa, fore quidem immunes a communi clade: sed iustitiam ipsorum nihil profuturam aliis*. Exprimit autem paulo clarius quod obscure propter brevitem dixerat quum de fame ageret, *Si bestiam malam, inquit, transire fecero, et orbaverit terram, ut sit in vastitatem, eo quod nemo transeat propter feras bestias, vivo ego, inquit, si tres viri isti liberent filios ac filias suas*. Hic autem locus docet quod nuper attingi de fame, nempe bestias non irrumpere fortuito, ut grassentur ac saeviant contra homines, sed divinitus immitti. Ita Deus iudicium suum exsequitur non minus per leones,

Calvini opera. Vol. XL.

et ursos, et tigres, quam per pluvias, per siccitatem, per gladium, et pestem. Et certe hoc cognosci potest, si apud nos reputemus quanta sit rabies in ipsis bestiis: primum ubi fames ipsas exagitat, feruntur horribili impetu: atque ut nulla necessitas cogat, sunt tamen inimicae humano generi: nec dubium est quin se proicerent ad laniandos obvios quosque, nisi arcana Dei instinctu retinerentur. Si ergo Deus compescit bestias, ita etiam emittit quoties ita visum est, ut truculentiam suam exercent contra homines, ut hoc modo sint eius flagella. Hic autem iusiurandum interponitur, ut Deus fidem faciat huius sententiae. Iurat ergo Deus per vitam suam. Sic enim resolvi debet haec loquutio, *vivo ego*, hoc est, iuro per vitam meam. Est quidem hoc improprie dictum, sed alibi vidimus Deum iurare per animam suam: id vero perinde est ac si iuraret per se ipsum, quia non habet maiorem, ut dicit apostolus (Heb. 6, 13), per quem iuret: et quoties iuramus per Dei nomen, deferimus illi summum imperium, et ita profiteamur vitam nostram esse in manu eius, ipsumque esse unicum iudicem. Quum ergo per se ipsum iurat, simul etiam admonet, profanari suum nomen si iuramus per alios: deinde ostendit quanta religio adhibenda sit in iuramentis. Sequamur ergo Dei exemplum ubi sermo noster confirmatione indiget, ut scilicet advocetur testis et iudex: deinde ne temere ac falso arripiamus eius nomen, sed iusiurandum nostrum vere testimonium sit nostrae pietatis. Sed hic etiam exoritur quaestio, quomodo dicat Deus terram perituram quae semel subiecta fuerit feris bestiis? Nam aliquando ferae bestiae infestae fuerunt multis regionibus, et statim Deus illas fraenavit: sic earum crudelitas transiit instar procellae. Deinde scimus non semper esse supervacuas preces sanctorum, ubi pro aliis supplicant. Videtur ergo Deus hic negare rem manifestam. Sed solutio facilis est. Quum enim non exerceat sua iudicia modo aequabili, sed vario: et nunc poenas acceleret, nunc suspendat, nunc animadvertat in peccata hominum, nunc dissimulet: non figit hic sibi certam legem, cui semper sit obstrictus: sed loquitur de terra quam destinavit exitio. Deus ergo percutiet regionem unam fame, alteram bello, tertiam peste, quartam feris bestiis, et tamen poterit mitigare suum rigorem: poterit ubi coeperit homines terrere statim retrahere manum suam. Sed si simul decretum sit, terram aliquam perdere, frustra accurrent omnes sancti, quia nemo erit idoneus intercessor, nempe ad abolendum decretum illud inviolabile. Tenemus ergo nunc prophetae consilium. Neque enim generaliter loquitur de terris quibuslibet, sed eam terram designat, quae addicta sit ultimae perditioni. Sequitur,

17. *Vel gladium transire fecero super terram illam, et dixerō gladio, Transi per terram, ut excidatur ex ea homo et iumentum.*

18. *Et tres viri isti in medio eius, vivo ego, dicit dominator Iehovah, non liberabunt filios et filias, quia ipsi soli liberabuntur.*

Descendit nunc propheta ad tertium genus poenarum. Dicit ergo Deus, si gladium immittat super terram, non posse exorari, quin eam penitus consumat, neque se admissurum ullam hominum intercessionem, quamvis sanctissimi illic habitent, nempe Iob, et Noe, et Daniel. Sed notanda est loquutio qua utitur, si dixerō gladio, transi ut extermines totam terram, ut deleatur vel excidatur ex ea tam homo quam iumentum: quia hinc colligitur quanta sit vis arcae Dei gubernationis. Putamus enim bella temere moveri: et quemadmodum homines tumultuantur, ita etiam imaginamur nihil in bellis esse nisi confusum et turbulentum. Atqui Deus pro inaeestimabili sua sapientia etiam bella moderatur, et homines ipsos cum eorum gladiis: insaniunt homines: gladii dum volitant per eorum manus videntur versari temere in hanc et in illam partem caeco impetu. Atqui Deus hic pronuntiat se mandare gladiis, ut transeant, quo excidantur tam homines quam iumenta. Si diceret, quemadmodum pluribus locis occurrit illa sententia, se homines armare, non esset adeo mirum. Nam passim apud prophetas vocat Chaldaeos et Assyrios exequutores sui iudicii. Hinc sententia illa Ieremiae (48, 10), Maledictus qui fecerit opus Dei negligenter. Atqui opus illud Dei erat clades Hierosolymae. Sic etiam Nabuchadnezer vocatur servus Dei et minister, quum vastaret Aegyptum: et Deus promittit mercedem eius labori (Ezech. 29, 20). Sed hic longius progreditur Ezechiel, non tantum dirigi manus hominum quo Deus vult, sed etiam ipsorum gladios exaudire arcanum eius imperium, ita ut non transeant neque feriant ullum hominem, vel ullum animal, nisi quatenus Deo placet. Quod si ita Deus imperat gladiis, sciamus quoties homines contra nos insurgunt, hoc modo vel exerceri nostram patientiam, vel castigari nostra peccata: et impios esse Dei ministros: ac statuamus nos nihil proficere fremendo et obstrependo: quia unum remedium est, humiliare nos sub forti Dei manu. Sequitur nunc quartum genus,

19. *Vel pestem immiserō in terram illam, et effudero iracundiam meam super ipsam in sanguine, ad perdendum (vel excidendum) ex ea hominem et iumentum:*

20. *Et Noe, Daniel et Iob in medio eius, vivo ego, dicit dominator Iehovah, si filium et filiam liberaverint: ipsi in iustitia sua liberabunt animam suam.*

Idem nunc de quarto genere poenarum affirmat quod hactenus pronuntiavit de reliquis. Dicit ergo, si pestem immiserit, et addiderit terram vastitati, salvos quidem fore Iob, et Daniele, et Noe, si illic habitent: sed ne filiis quidem ac filiabus futuram eorum iustitiam. Imo videtur nunc restrictius loqui, quia singularem numerum substituit loco pluralis. Dixerat enim paulo ante, non liberabunt filios nec filias: nunc autem, non liberabunt filium nec filiam, hoc est, non tantum apud me valebunt, ut sua intercessione vel unicum filium morte eripiant, vel unicam filiam. Iam tenendum memoria est quod dixi, hic non referri quid semper agere soleat Deus. Est enim multiplex et varia ratio penes ipsum in exorcendis iudiciis. Ergo fas non esset legem imponere, ne liberaret, et pro suo arbitrio vel exaudiret suorum preces, vel repudiaret. Sed hic tantum significat, ubi statuerit perdere terram aliquam, non fore locum veniae, quia ne sanctissimi quidem impetrabunt, ut ab ira sua et vindicta desistat. Iam vero sequitur conclusio,

21. *Quoniam sic dicit dominator Iehovah, Quanto magis quum quatuor iudicia mea mala, gladium, et famem, et bestiam malam, et pestem immiserō contra Hierusalem, ad excidendum ex ea hominem et animal?*

22. *Et ecce evasio in ea residua (hoc est, manebit in ea aliquid residuum quod evadet), evasio egredientium (inquit), nempe filii et filiae: ipsi egredientur ad vos: et videbitis vias ipsorum, et opera ipsorum: et consolationem sumetis super malo quod venire fecero super Hierusalem, super omni quod venire fecero super eam.*

Nunc ratiocinatur, ut initio dictum fuit, a minori ad maius. Hactenus dixit, si telum unum duntaxat protulero ad sumendam de hominibus vindictam, nemo obsistet quin exsequar quod decrevi: deinde quatuor tela seorsum numeravit. Iam adiungit, Quid ergo, ubi simul coacervavero omnes poenas, neque tantum immiserō pestem, vel gladium, vel famem, sed quasi exercitus quatuor habuero paratos et instructos, et iussero circumquaque grassari in perniciem hominum: quomodo vel unus evaderet? Si Iob, et Daniel, et Noe non possint eripere filios et filias tantum ab uno flagello, quomodo a quatuor simul eriperent? Videmus ergo Deum hic abscondere falsas spes et frustratorias, quibus pseudoprophetae ludebant miseros exules quum pollicerentur reditum in patriam, et quotidie clamarent fieri non posse ut sancta urbs, quae erat domicilium terrestre Dei, caperetur ab hostibus, et cederet religio quam Deus promiserat fore aeternam. Quum ergo pseudoprophetae ita deciperent miseros exules, hic ostendit Deus longe ipsos errare dum ullam spem adhuc foveant in animis suis:

quia non tantum exseret unum genus flagelli contra Hierosolimam, sed una congerie ipsam aggredietur, ut perdat et excidat ex ea tam animalia quam homines. Haec igitur summa est. Nunc dicit, *si immiserō quatuor iudicia mea mala*. Hic Deus *iudicia sua* vocat mala quo sensu dicit apud Isaiam (45, 7) se creare bonum et malum, quia illic continuo post mentem suam exprimit, vitam et mortem, inquit. Malum ergo hic vocatur quod nobis adversum est: et ita hoc epitheton debet referri ad sensus nostros. Nam sensus communis naturae dictat bonum esse quicquid est expetibile, et quicquid nobis conducit: cibus est bonum, vita est bonum, deinde pax est bonum: denique quicquid vitae nostrae utile est, et quicquid naturaliter optamus vocamus bonum. Sic etiam ex opposito mors est malum, fames est malum, nuditas est malum, inopia, ignominia: quare? quoniam horremus quae nobis non conducunt: et quia refugimus, simul etiam occurrit ratio, quod illa sint mala. In summa, hic malum non opponitur iusto, vel recto, sed tantum refertur, quemadmodum dixi, ad opinionem hominum et sensum naturae. Iam confirmat quod ante diximus, nempe haec esse iudicia Dei, ubi saeviunt in nos hostes, grassatur pestis, laboramus annonae penuria, ferae bestiae in nos irrumpunt. Quum igitur haec tristitia nos afficiant, discamus statim descendere in nos ipsos, et agnoscere causam cur Deus ita nobis sit infensus. Nam si concicimus sensus nostros in gladium, in pestem, et famem, sumus similes canibus, qui lapidem in se proiectum arrodunt et mordent, nec interea respiciunt manum eius qui proiecit, sed tantum suam rabiem conferunt in lapidem. Talis est etiam stupor noster, ubi conquerimur infestam esse nobis famem, molestas esse feras bestias, bellum esse horribile. Itaque semper nobis in mentem veniat hic locus, haec esse *mala Dei iudicia*, hoc est, esse flagella, quibus peccata nostra castigat, et ita ostendit se nobis esse adversum et infestum. Iam subiicit, *erit residua in ipsa evasio*. Hunc versum adversative exponunt, ac si Deus per modum correctionis subiceret se tamen elementius acturum cum urbe illa quam si tantum uno genere flagelli terram aliquam percuteret. Sic ergo exponunt, quamvis simul concurrant quatuor haec flagella, tamen mitigabo rigorem vindictae, quoniam aliqui salvi evadent, et pervenient usque ad vos. Hic sensus fere omnibus placet. Ego tamen dum propius expendo consilium prophetae, non possum subscribere: quia videtur potius Deus hic confirmare quod ante dixit, se iustum esse vindicem scelerum, dum ita duriter agit contra Iudaeos. Quo res magis liqueat, videndum est qualis fuerit exsulum conditio. Certe deterior, quam si semel defuncti essent una morte. Quotidie enim morie-

bantur: deinde quum electi essent in terra sancta, similes erant mortuis. Exsilium ergo illud fuit tristius morte, quia praestabat sepeliri in terra sancta quam inter homines profanos. Quum itaque permixti essent canibus, non fuit illud vivere, protrahere miseram vitam inter continuos languores: et si adempta fuisset spes restitutionis (de qua nunc non agitur, et ad quam ne syllaba quidem una potest trahi) exsilium per se erat instar mortis. Quum ergo hic dicit propheta *residuos fore aliquos, qui evadant*, non intelligit fore incolumes. Itaque nihil hoc ad poenae mitigationem. Nam sicuti ante visum fuit, et praesertim apud Ieremiam (22, 10), qui cito moriebantur erant minus deplorandi. Denique hic propheta quum dicit venturos Babylonem aliquos, non promittit illis veniam, ac si Deus esset illis propitius, vel ipsos respexisset: nihil tale. Loquitur enim de reprobis, et qui gestabant in fronte manifestum impietatis suae signum, et tota vita ostendent se esse perditos, et dignissimos ultimo interitu. Nam dicit, *Veniet aliqua evasio egredientium, tam filii quam filiae venient ad vos*, inquit, *et videbitis vias ipsorum, et opera ipsorum*, hoc est, videbitis homines esse tam sceleratos, ut ipsa eorum improbitas cogat vos fateri urbem illam dignam fuisse, quae periret, et ipsos etiam esse dignos interitu. Nam verbum *consolandi* quod continuo post addit propheta huc refertur, quod scilicet cognitio scelerum pacabit eorum animos, qui ante fremebant, et obmurmurabant Deo. Neque enim consolationem illam intelligit, de qua proverbium est vulgare, habere multos socios: sed duntaxat placidam agnitionem iustae Dei vindictae, in qua acquiescant decem tribus. Nam antequam viderent quales essent incolae urbis Hierosolymae, putabant Deum esse nimis rigidum: et hinc fremitus, et querimoniae adversus Deum. Propheta igitur nunc dicit, conspectus scelerum afferet vobis consolationem. Videbitis enim non potuisse aliter fieri, et fuisse dignos tali vindicta. Ergo ubi agnoveritis quam perdita sit eorum improbitas, simul pacatis et tranquillis animis praedicabitis meam iustitiam, et ita desinetis ac cessabitis inducere vestras querimoniae, quae animos vestros nunc huc et illuc exagitant. Reliqua in crastinum.

Diximus hesternae lectione, quum Dominus pronuntiat aliquos se facturum residuos perdendo Hierusalem, id non spectare ad eius misericordiam, quasi ita moderatus fuerit rigorem suae vindictae. Nam exsilium non fuit illis optabilis morte: et hoc colligitur ex contextu: quia Deus hic verba non facit de electis. Nulla est enim mentio respicientiae, quin potius significat causam suae vindictae perspicuam fore in illorum sceleribus. *Videbitis ergo et sumetis consolationem*: quia non pote-

rant subscribere Dei iudicio exsules, qui tunc agebant in Chaldaea. Sed ubi viderunt fratres suos tam perditis esse moribus, conspectus scelerum valuit ad consolationem, hoc est ad pacandos ipsorum animos. Idem repetit ultimo versu capitis.

32. *Et consolabuntur vos, quia videbitis vias ipsorum et opera ipsorum: et scietis quod non frustra fecerim quaecunque feci in ea, dicit dominator Iehovah.*

Verbum consolandi ponit nunc in tertia persona, sed eodem sensu, nempe quod Iudaei, postquam in exsilium abducti fuerint, gestabunt certas et illustres notas iustitiae Dei in suis sceleribus. Haec igitur est consolatio, quemadmodum heri exposui, dum agnoscunt exsules non posse Deo adscribi saevitiam, quasi modum excesserit in poenis exigendis. Sic enim flagitabat desperata populi improbitas. Hic autem locus continet utilem doctrinam: quia inde colligimus nos nunquam esse tranquillius animis, nisi ubi in iudiciis Dei apparet et se oculis nostris repraesentat summa aequitas et iustitia. Quamdiu ergo non agnoscimus Deum iustis de causis severum esse, necesse est animos nostros turbari et torqueri. Ideo illis turbulentis cogitationibus opponitur consolationis nomen. Quod si nihil miserius est quam circumagi, et trahi huc et illuc, imo etiam anxie torqueri, sciamus eos optime proficisse qui acquiescunt in Dei iudiciis, et quamvis non perspiciant eorum rationem, ea tamen modeste adorant. Sed ubi Deus ostendit cur tam severe vel nos vel alios tractat, hoc est singulare beneficium, quia materia gaudii et tranquillitatis nobis offertur. Pergamus,

CAPUT XV.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*
2. *Fili hominis, quid erit (vel quid est) lignum vitis prae omni arbore rami (ramosa) quae est inter arbores sylvae?*
3. *An sumetur ex eo (nempe ligno) lignum ad formandum, ut sit opus, vel an sument (ad verbum in sumendo, hoc est, si sumant) ex eo paxillum, ut suspendatur in eo omne vas (id est, quaecunque vas)?*
4. *Ecce in ignem traditur (vel conicitur) ad consumptionem, duas extremitates eius consumpsit ignis, et medium eius exustum est (id est postquam consumpserit ignis, etc.) an utile erit ad opus?*
5. *Ecce, quum esset integrum non factum fuit (hoc est, non formatum fuit, vel aptatum) ut esset*

opus: quanto magis postquam ignis consumpsit ipsum et exaruit (vel exustum fuit, ut prius), formabitur adhuc ut sit opus?

Consilium prophetae est prosternere stultam confidentiam populi, qui perinde gloriabatur gratuitis Dei beneficiis ac si natura sua excelleret: hinc etiam tanta obstinatio contra minas. Nam quum acriter ipsos obiurgarent prophetae, ex opposito iactabant eximias dotes quibus ornati fuerant divinitus. Quasi vero armati essent Dei beneficiis ad resistendum eius potentiae. Scimus tamen ita fuisse excaecatos. Quum ergo morbus ille grassatus fuerit in populo, non mirum est si prophetae multis locis refutent tantam stultitiam. Similitudine autem hic utitur propheta, ut ostendat Iudaeos non excellere a se ipsis, sed precario duntaxat, quoniam dignatus fuerit eos Deus praeclaris beneficiis. Quum ita sit, facile refellitur eorum arrogantia, dum opponunt Deo suam praestantiam, quasi esset ipsorum propria, et non gratuitum Dei donum. Sed tenenda est similitudo, qua utitur Ezechiel, *quidnam est vitis prae arboribus sylvarum?* Certum est, vitem ferre optimum fructum, et ideo praeferri aliis arboribus: imo flos vitis spirat suavissimum odorem: sed fructus qui inde nascitur vitis excellentiam commendat. Caeterum, si lignum ipsum respicitur, nulla est elegantia. Est enim lignum vitis deforme, non assurgit in aliquam proceritatem: deinde tenue est, gibbosum, et tortuosum. Si quis ergo vitem adspiciat, vix dignabitur numerare inter arbusta. Si vero confertur vitis cum arboribus, certe nullam habet dignitatem: sed in arborum praestantia facile agnoscitur aliquid quod vites omnes obruat. Nam ubi oculos conicimus in arborem frondosam, simul in admirationem rapimur: vitis autem iacet quasi ante pedes. Si ergo confertur arbor cum ligno vitis, laudabitur ob pulchritudinem: vitis autem spernetur tanquam lignum humile et abiectum. Hinc colligit Deus, Iudaeos non alia ratione aliis esse excellentiores, nisi quia ab ipso plantati sunt, sicuti multis locis dicit apud Isaiam, Vineam meam ego te plantavi (Isa. 5): deinde Psalmo 80 vineam suam transtulit ex Aegypto, plantavit eam et propagavit usque ad mare. Nunc ergo tenemus prophetam consilium, nempe quod Iudaei excellant quidem dotibus, sed non natura, neque a se ipsis, sed gratuito Dei beneficio. Quod si aliae gentes veniant in comparisonem, maior erit illarum dignitas, quam iudaici populi. Et scimus alias gentes floruisse tam artibus, quam opulentia, multitudine hominum, bellica virtute, et aliis omnibus. Erant ergo profanae gentes tanquam arbores excelsae, quae eminent, et omnium oculos ad se trahunt. Iudaei autem erant instar vitis, qui plantati Dei manu plus merebantur laudis, quam arbores syl-

varum, quae sunt infructuosae. Iam prosequitur longius Ezechiel hanc comparisonem, *si vitis evulsa fuerit*, inquit, *an lignum eius poterit aptari ad aliquem usum?* non fient trabes, non fient tabulae ex vitibus, non fient ulla vasa, denique non fiet unus paxillus vel clavus, unde suspendant vel pileum, vel caligas, vel aliquid simile. Quum ergo inutile sit lignum vitis ubi e terra sua evulsum est, nec aliud supersit, nisi ut exuratur: hinc Iudaei commonefiunt suae conditionis, quod scilicet pendeat eorum praestantia et dignitas a mero Dei beneplacito: quia sicuti eos plantavit, potest eos momento uno evellere: ubi autem evulsi fuerint, prorsus erunt inutiles et coniciuntur in ignem: aliquis autem erit usus arborum. Sed propheta tertium gradum ponit, quod scilicet si fasciculus sarmenti in ignem coniectus fuerit, et duae partes extremas fuerint exustae, media autem exaruerit, multo minus utilitatis erit in parte illa ustulata. Nam quoniam ignis penetravit in ipsas medullas, quasi in pulverem solo tactu redigitur tale lignum, quod est quasi semiputridum. Postea ad urbem Hierosolymam accommodat quidquid dixit de vite. Ergo veniamus ad reliquum contextum,

6. *Propterea sic dicit dominator Iehovah, Quemadmodum lignum vitis in ligno sylvae, quod posui (conieci) in ignem ad consumptionem, sic dedi habitatores Hierusalem.*

Hic ostendit propheta cives Hierosolymae fuisse in ignem coniectos, ex quo variis cladibus fuerunt afflicti. Etsi enim non statim prorsus consumpti sunt, extremitates tamen fuerunt exustae. Nam tota regio in circuitu vastata fuit, et regnum Israel prorsus excisum: restabat Hierosolyma tanquam media portio fasciculi. Sed tot rebus adversis attriti erant incolae Hierosolymae, et essent quasi lignum ustulando arefactum. Quum igitur ita sit, hinc cognoscitur quantus fuerit eorum stupor dum perstabant contumaces, quamvis Deus ita ipsos humiliasset variis modis. Nunc ergo tenemus summam huius capituli. Sed excutienda sunt prophetae verba *quid erit*, vel quid est *lignum vitis prae omni ligno*, alii vertunt, et palmitem, alii vertunt, et labrusca: sed utrumque alienum est a mente prophetae. Neque enim nomen labruscae hic potest habere locum. Quantum attinet ad palmitem, quid est dicere, et palmitem, qui est in medio sylvae? Palmitem enim non feruntur in sylvis inter excelsas arbores. Sed quum nomen ומרה significet ramos, ut palmites, optime convenit vocari omnem arborem rami pro ramosa. *Quid est igitur vitis prae omni arbore ramosa quae est inter ligna sylvae?* Hic propheta in medium producit arbores infructuosas, sed tamen quae sua pulchritudine attrahunt

oculos hominum: et ita significat, si Iudaei se conferre velint cum profanis gentibus, non esse praestantiores aliqua dignitate, vel elegantia quae illis ex natura vel ex se ipsis proveniat. Hoc diligenter notandum est: et quamvis Deus aliquando adoptet eos qui et ingenio, et doctrina, aut bellica virtute, aut divitiis, aut potentia excellunt: tamen ut plurimum ecclesiam suam colligit ex hominibus contemptis et in quibus non refulget magnus splendor, ut sint admirabiles coram mundo. In quem finem hoc facit Deus? posset enim electos suos formare ut essent modis omnibus et numeris perfecti. Sed quoniam nimium proclives sumus ad superbiam, necesse est nobis semper ante oculos proponi nostram infirmitatem, quae nos ad modestiam erudiat. Nam si nihil in nobis resiperet infirmitatem, ipsa dignitas nos excaecaret, vel perstringeret nobis oculos, vel inebriaret nos falsa gloria. Ergo Deus vult nos esse inferiores profanis hominibus, ut discamus semper acceptum ei referre quod in nos gratuito contulit, nec arrogare nobis quidquam ubi ita ante oculos nobis versatur humilitatis materia. Sed quantum ad Iudaeos spectat, sicuti diximus, erant tanquam vitis, quia non erat naturalis ipsorum praestantia, sed extrinseca. Deus ergo ipsos quasi ex nihilo formaverat: et quamvis essent multis praeclaris dotibus ornati, nihil tamen poterant sibi arrogare. *An sumetur inquit, ex eo lignum ad formandum, ut sit opus?* Hic ostendit Deus Iudaeos aliis merito praeferri, quoniam eos plantavit sua manu. Nam si evulsi fuerint a terra, ostendit fore lignum inutile, quod non possit ad ullam rem aptari. Et hac etiam similitudine Christus utitur quum ostendit non esse nobis radicem a natura, neque succum, neque humorem, neque vigorem: quia sumus vitis a coelesti patre plantata. Quod si nos evellat, iam nihil restare nisi ut in ignem coniecti prorsus exuramur. Denique ostendit Deus Iudaeos fore gentibus viliores, si abstulerit quod semel illis dedit. Interea admonet statum ipsorum nihil habere firmitatis nisi ex suo beneplacito. Nam si tantum dixisset propheta, Iudaeos quidquid habent Deo debere, et hoc nomine esse obstrictos eius liberalitati: poterant tamen adhuc sese efferre. Sed secundo loco adiungitur, ipsos quasi in diem manere salvos, quatenus scilicet illis Deus parcit, imo ipsos fovet, sustinet, ac tuetur. Hoc ergo intelligit propheta quum dicit, *an sumetur ad formandum ut sit opus ex eo, vel sument ad paxillum, ubi suspendant vasa quaelibet?* Ecce inquit, *datum fuit in consumptionem: et duae eius extremitates aruerunt.* Hic quemadmodum dixi, varias calamitates designat, quibus Iudaei fuerant prope afflicti, sed non subacti. Obdurerant enim in sua contumacia: et quamvis essent lignum ustulatum et putre, quasi tamen essent integri gloriabantur adhuc de adop-

tione, de pacto quod Deus percusserat cum Abraham: iactabant se esse sanctum genus, et sacerdotium regale. Deus exprobrat tantam socordiam quum dicit esse similes ligno ustulato, ubi fasciculus sarmenti in ignem fuerit coniectus, et aliquid residuum sit, quod ipso fumo tamen fuerit corruptum, ita ut nihil in ipso maneat vigoris: *Ecce inquit, quum esset integrum non potuit formari ut esset opus: quanto minus postquam ignis illud consumpsit?* Hic prosequitur eandem sententiam. Si enim quis sumat partem aliquam sarmenti, quae igne fuerit siccata, an poterit aptare ad aliquid opus? Si sumeret integrum sarmentum ne id quidem idoneum foret et formam recipiendam: tantum abest ut possit formare ex ligno torrido vel paxillum, vel aliquid tale. Si ergo ne paxillus quidem, *une cheville*, possit reperiri in sarmento integro, ubi lignum erit quasi instar favillae, propterea quod arefactum fuit igni, quomodo ad usum accommodabitur? Iam sequitur applicatio, *sicuti dedi lignum vitis inquit, inter ligna*, in ligno sylvae, ad verbum. Hinc colligitur quod prius dixi de ramo, convenire ipsis arboribus, non autem illic poni vel labruscam vel palmitem. Simpliciter enim nunc dicit, *in omni ligno sylvae*. Dicit autem *lignum vitis esse in ligno sylvae*, non quod vites illic soleant plantari: sed hoc ad comparisonem refertur, hoc est inter ligna, vel etiam ex omnibus lignis sylvae: quia ubi caeduntur arbores vel destinantur aedificiis, vel inde conficiuntur vasa, et tota suppellex lignea sumitur ex arboribus, sicuti etiam materia aedium. Dicit ergo *dari lignum vitis in ligno sylvae*, hoc est in lignis sylvarum, quia sarmentum exurit, quum scilicet non possit accommodari ad usum hominum: *sic dedi inquit, cives Hierusalem*. Nunc postquam tenemus prophetam consilium, discamus etiam spiritum sanctum sic olim Iudaeis fuisse loquutum, ut hodie prodesse nobis debeat hic sermo. Tenendum itaque in primis est, nos superiores quidem esse toto mundo, nempe gratuita Dei misericordia: sed naturaliter nihil habere proprium quo gloriemur. Quod si nos efferimus praetextu donorum Dei, haec arrogantia non caret sacrilegio. Eripimus enim Deo laudem suam, et quasi nos vestimus eius spoliis. Et Paulus quum de Iudaeis loquitur, breviter sed scite utrumque definit (Rom. 3, 9), *Excellimusne?* inquit. (Nam illic facit se unum ex populo) Dicit, *excellimusne supra gentes?* nullo modo: nam scriptura denuntiat omnes obnoxios esse peccato, omnes esse maledictos. Quum ergo simus filii irae, inquit, non est quod nobis quidquam arrogemus prae gentibus profanis. Postquam ita prostravit omnem altitudinem gentis suae, iterum repetit, *Quid? an non excellimus?* imo excellimus per omnem modum. Nam adoptio, et cultus, et lex Dei, et foedus nobis conferunt praestantiam singularem, et cui nihil

reperietur in toto mundo simile. Quomodo haec conveniunt? Iudaeos praestare, et aliis esse praefereandos: et tamen nulla in re praestare? nempe quando in se ipsis non habent cur despiciant gentes, vel iacent se meliores esse, non excellunt in se ipsis, sed excellunt in Deo. Et ideo Paulus illic non commemorat eorum virtutes, sed dicit excellere gratuita adoptione, quia Deus pepigerit foedus suum cum Abraham, et oriundi sint ex gente sancta, quia instituit certam pietatis regulam apud ipsos, quia pollicitus est se fore illis in patrem: imo voluit inde prodire Christum, qui est lux mundi et vita. Videmus quomodo Iudaei olim praestiterint: eadem hodie est nostra ratio. Quoties ergo nobis occurrunt dona Dei, quibus ad eum propius accedimus, et superamus mundum, simul etiam in memoriam veniat quales fuerimus, unde sumpserit nos Deus. Origo igitur nostra prosternet omnem arrogantiam, et efficiet ne ingrati simus Deo. Verum illud nondum sufficit: sed veniendum est ad secundum membrum, quod scilicet non tantum Deus mera gratia nos extulerit in tantam altitudinem, sed sustineat etiam: unde fit, ut status noster non sit fundatus in nobis, sed pendeat tantum ab eius arbitrio. Ergo non tantum originis nostrae memoria humiliare nos debet, sed sensus nostrae infirmitatis. Unde colligimus in nobis nihil esse perseverantiae, nisi quatenus Deus nos quotidie, imo singulis momentis confirmat, et prosequitur in nobis suam gratiam: hoc est secundum. Iam quod ad tertium caput spectat, si Dominus nos afflixerit, vel castigaverit suis ferulis, sciamus iam quasi violenter executi nobis stultam confidentiam, qua nos decipimus. Sed hic etiam diligenter expendere convenit quod dicitur, *lignum vitis esse inutile, ubi est evulsum*, et praesertim ubi arefactum est. Nam quamvis intereant profanae gentes, tamen non mirum est, si Dei iudicia magis prodigiosa sint erga reprobos, qui locupletati fuerant spiritualibus eius donis. Ingratitudo enim haec meretur, ut simus aliis exemplo, ita ut totus mundus obstupefiat, quum in nobis conspicit tam horrenda signa irae Dei. Hinc factum est, ut Iudaei fuerint in sibilum, in horrorem, in stuporem, et maledictum profanis gentibus. Quare? Nam gravius exacerbaverant Deum quum erga ipsos tam liberaliter egisset, et fuissent non tantum ingrati et perfidi, sed quasi data opera ipsum provocassent. Sic etiam contingit aliis reprobis. Ita hoc membrum diligenter notandum est, ubi propheta dicit *lignum vitis conici in ignem*, quamvis arbores ubi excisae sunt emineant adhuc vel in aedificio, vel in suppellectile. Iam sequitur,

7. *Et ponam faciem meam in ipsos: ex igni egredientur, et ignis vorabit (vel consumet) eos: et*

scietis quod ego Iehovah, quum posuero faciem meam in ipsis (vel contra ipsos).

8. *Et ponam terram in vastitatem, quia transgressi sunt transgressionem* (vel praevaricati sunt praevaricatione, ut alii vertunt, hoc est, perfide egerunt, vel perfidiose fuerunt perfidi), *dicit dominator Iehovah.*

Confirmat quod proximo versu dictum fuit, et simul explicat: siquidem cives Hierosolymae retinebant aliquam formam, quia non erant redacti in pulverem: sed ignis exarserat in toto circuitu perinde ac si flamma lamberet fasciculum sarmenti. Quoniam tamen adhuc manebat illic sedes regia, manebat nomen populi, hinc illis obstinatae malitiae occasio. Fuerunt igitur indomabiles, quoniam non prorsus erant consumpti. Iam accessit etiam alia dementia. Nam simul atque elapsi erant ex aliquo infortunio, putabant se esse perfunctos: O iam tandem quiescemus. Si hostis ab urbe discesserat, vel si non submissae essent novae copiae, vel si annona deficeret hostilem exercitum, statim colligebant animos, nec respirabant duntaxat, sed superbe et Deum et eius prophetas ridebant, quasi essent extra omne periculum. Hac ratione nunc dicit, *posui faciem meam contra eos*. Ponere faciem, vel si quis malit stabilire, est constanter insistere, ita ut non tantum velut in transcurso aliquid agamus, sed maneamus illic donec impleverimus quod erat in animo. Itaque non male exponunt prophetae mentem qui dicunt, Obfirmavi faciem meam: non vertunt quidem ad verbum, sed hoc Deus intelligit. Saepe enim castigat gentem unam vel urbem: et tamen faciem suam non ponit, hoc est, non insistit illic, sed quasi transiret in aliam partem leviter castigat, et exiguo tantum tempore. Hic autem aliud significat, *se positurum faciem suam*, quia scilicet nunquam desistet, donec prorsus abolitum fuerit nomen populi, quantum ad urbem ipsam. Diximus enim prophetas loqui de praesenti statu populi, ubi minantur talem interitum. *Ponam igitur faciem meam contra eos: ex igne egredientur, et ignis ipsos vorabit.* Hic propheta excutit Iudaeis stultam opinionem, qua se ipsos fallebant. Si enim evaserant ab uno periculo, putabant hunc esse ultimum finem: hinc securitas: inde etiam obstinatio. Sed propheta hic dicit, postquam egressi fuerint ex uno igne, novum ignem esse accensum, qui eos consumat. Significat denique diversas esse rationes in manu Dei, quibus populum deleat et exstinguat: quemadmodum prius dixit se armatum esse et peste, et gladio, et fame, et feris bestiis, ita nunc sub ignis nomine comprehendit varia flagella. Si ergo homines elapsi fuerint a gladio, excipiet eos novus occursus, quia Deus premet illos fame, vel urgebit pestilentia, vel aliis modis: *et tunc cognoscetis*, inquit, *quod ego Iehovah,*

quum posuero faciem meam in ea. His verbis significat non posse aliter gloriam eius manere salvam, quoniam scilicet impunitas excaecabat Iudaeos: imo obdurabat ut essent tanquam bruta animalia. Si ergo illis pepercisset Deus, quasi obruta fuisset eius gloria: et in tam longa conniventia non agnitus fuisset amplius pro Deo. Hanc necessitatem colligit tanti rigoris: quia nunquam aliter patefaceret se esse Deum, nisi perderet impios qui ita stupidi erant in suis peccatis quamdiu eos tolerabat. Tandem adiungit, *ponam terram in vastitatem, quia praevaricati sunt praevaricatione.* Hic etiam exprimit Deus, quamvis horribile fuerit illud iudicium, tamen iustum esse, quia Iudaei non leviter deliquerant, sed perfidiose desciverant ab eius cultu, et a tota legis doctrina: et obstinati fuerant in illa sua ingratitude. Quum ergo ita essent perditum, hinc colligitur Deum non fuisse nimis severum, ubi extremam manum apposuit ad ipsos delendos.

CAPUT XVI.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*
2. *Fili hominis, indica (vel patefac) Hierosolymae suas abominationes.*
3. *Sic dices, sic dicit dominator Iehovah Hierosolymae, habitationes tuae, et natales tui e terra Chanaan: pater tuus Amorrhaeus, mater tua Hithaea (et quae sequuntur).*

Hoc caput continet valde asperas obiurgationes contra populum Iudaicum, qui residuus erat Hierosolymae. Quamvis enim Ezechiel praefectus fuisset Israelitis et Iudaeis exsulis, tamen voluit Deus eius operam aliis quoque prodesse. Extenditur ergo nunc munus quod iniunxerat Deus prophetae suo usque ad cives Hierosolymae, quibus iubetur patefacere suas abominationes. Modus postea exprimitur, quum scilicet ostendit Deus qualis esset illius gentis conditio antequam complexus fuerit illam suo favore. Postquam autem sua beneficia quibus populum ornaverant recensuit, exprobrat ingratitude, et multis verbis, atque etiam diversis figuris ostendit, quam detestabilis fuerit eorum perfidia, quod ita a Deo desciverint, qui tam liberaliter cum ipsis egerat. Haec igitur nunc suo ordine tractanda erunt. Quod iubetur Ezechiel *patefacere Iudaeis suas abominationes*, hinc colligimus, homines ita saepe caecutire in suis vitiis, ut non agnoscant quae plus satis omnibus manifesta sunt. Et scimus populum illum superbia fuisse quasi ebrium. Iam suis quoque blanditiis sponte se excaecabat. Non mirum est igitur, quod iubet Deus in medium produci eorum

abominationes, ut tandem sentiant se peccasse. Et hic locus notatu dignus est, quia putamus supervacuas esse admonitiones dum nos Deus quasi in lucem protrahit, et ante oculos nobis statuit nostra peccata. Nemo quidem est, quem non pungat propria conscientia, quando insculpta est omnium cordibus lex Dei: et ita naturaliter discernimus inter bonum et malum: sed si reputamus quantus sit stupor noster in tegendis nostris vitiis, non mirabimur prophetas cum hoc mandato prodire, ut scilicet abominationes nostrae nobis patefiant. Est enim non tantum frigida illa cognitio quam dixi, sed etiam multis tenebris implicita, ut qui sibi male conscius est sponte tamen obstupescat dum sibi indulget. Deinde notandum est, Iudaeos ex parte fuisse ita coarguendos, quia placebant sibi in suis superstitionibus. Propheta enim ostendit, in eo maxime fuisse sceleratos quod relicta Dei lege se prostituerant idolis, et ita erexerant adulterinos cultus tanquam lupanaria: in eo autem sibi placebant: quemadmodum videmus hodie in papatu colore illo tegi foedissimas idololatrias, quod existimant cultum se Deo praestare. Non mirum igitur est, si Deus hic oblique perstringat populi iudaici stuporem et socordiam, quum *inbet pateferi abominationes*, quae tamen satis omnibus notae erant. Postea ut incipiat Deus ostendere quam impie se gesserit populus, revocat ipsos ad primam originem vel ad fontem sui generis. Sed notandum est, Deum varie loqui de illius populi origine. Nam aliquando commemorat qualis fuerit Abrahae conditio antequam porrecta manu ipsum quasi ex inferis traxisset in vitam, sicut ultimo cap. Iosuae dicitur, Pater tuus Abraham idola colebat quum Deus ipsum adoptavit. Aliquando autem principium sumitur ab ipso Dei foedere, quum scilicet Abraham una cum posteris sibi elegit. Sed hoc loco Deus sumit tempus quo exigua hominum manus mirabilibus incrementis emersit in gentem: quamvis misere oppressi tunc fuerint in Aegypto. Nativitas etiam populi aliquando vocatur redemptio, quae deinde sequuta est. Verum hic Deus dicit Iudaeos tunc fuisse natos quum incredibili modo pullularunt, quamvis tyrannide aegyptiaca oppressi vix locum haberent inter homines vivos. Quod autem dicit de Iudaeis, communiter ad omnes Abrahae posteris spectat. Neque enim alia fuit decem tribuum conditio quam tribus Iehudah. Sed quoniam propheta alloquitur populum adhuc superstitem, subicit quod dicendum erat, si iussus fuisset perferre hoc mandatum tam ad exsules aut captivos quam ad cives Hierosolymae. Quidquid sit, Deus hic pronuntiat, *Iudaeos originem duxisse ex terra Chanaan, et ex patribus Amorrhaeis, et ex matribus Hithaeis*. Hic obicitur quaestio, quum Deus ducentis ante annis adoptasset sibi Abraham, cur foedus illud non ve-

niat in rationem? Videtur enim hic non magnificare fidem suam et constantiam suae promissionis, quum Iudaeos relictos tanquam progenitos ex Chanaanais, vel Amorrhaeis. Sed tantum ostendit quales in se ipsis fuerint. Quanquam enim ipse nunquam a proposito destitit, nec electio unquam fuit irrita: tenendum tamen est, quantum ad populum spectat, non alio loco fuisse censendum, quam profanas gentes. Scimus enim ut in Aegypto sese corruerint. Quum ergo ita essent degeneres, nec quidquam simile haberent cum suis patribus, non mirum esse si Deus illos dicat *genitos fuisse ex Chanaanais et Amorrhaeis*. Nam per Hoseam dicit omnes fuisse genitos ex scorto, et locum nativitatis ipsorum fuisse lupanar. Hoc autem metaphoricè debet intelligi: quia hic Deus non exprobrat mulieribus quod fidem fefellerint suis maritis, et ita sustulerint adulterinam sobolem: sed simpliciter significat, Iudaeos indignos esse qui vocentur aut reputentur Abrahae semen. Quare? quamvis enim Deus maneret firmus in suo foedere, si tamen consideramus quales fuerint Iudaei, prorsus se abdicaverant sua incredulitate. Quum ergo nihil a profanis gentibus differrent, merito reiciuntur opprobrii causa, et vocantur progenies Chanaan, sicut aliis locis. Nunc ergo teneamus consilium prophetae, vel potius spiritus sancti. Nam si tantum dixisset Deus se misertum fuisse illius gentis, quum in extremas usque misérias redacta esset, non poterat subiici tam gravis et aspera exprobratio, ut videbimus. Deus ergo non tantum commemorat suum beneficium, sed simul ostendit unde sumpserit Iudaeos quum illis auxiliatus est, vel qualis fuerit ipsorum conditio, ubi dignatus est ipsos e tantis miseris extrahere. Porro quia excipere promptum erat, redemptionem fundatam esse in foedere, et ideo fuisse eductos, quia Deus quatuor antea saeculis pollicitus fuerat Abrahae se fore liberatorem illius populi: ne obscurant gratiam eo quod Deus fidem suam obstrinxerat Abrahae, propheta occurrit, et pronuntiat illos esse semen Chanaan, nec quidquam habere commune cum Abraham, quia ex parte illorum, ut vulgo loquuntur, promissio Dei erat extincta, adoptio erat sepulta et deleta. Quum ergo tam perfide egissent, non poterant iactare aut gloriari se esse Abrahae filios. Ergo *habitationes tuae* inquit, hoc est locus originis. Hieronymus vertit radicem: sed melius convenit *nativitas tua*, vel natale solum, vel nascendi conditio *e terra Chanaan: et pater tuus Amorrhaeus, mater tua Hithaea*: erant aliae quoque gentes Chanaan, sed species duae vel tres hic ponuntur pro genere toto. Iam sequitur,

4. *Et nativitates tuae in die qua nata es tu* (hoc est, sic habuit origo tua vel nativitas), *non praecisus fuit umbilicus tuus, aquis non fuisti lota, ad molli-*

tiem (vel ad leniendam carnem: postea dicemus de hac re) *sale non fuisti salita, et non fuisti involuta fasciis* (ad verbum, fasciata fasciis).

5. *Non misertus est super te oculus ad faciendum tibi unum ex his ad considerandum super te: et proiecta fuisti in superficie agri, in probrum animae tuae quo die nata es.*

Hic metaphorice describit propheta miserrimum illum statum, in quo Deus reperit Iudaeos. Nam scimus nullam fore gentem ita crudeliter ac contumeliose fuisse oppressam. Quum enim ad operas serviles adacti essent, et quidem gratuitas, tandem edictum illud exiit, ut mascula soboles exstingueretur: denique nullum fuit ignominiae genus omisum: et vita illa deterior fuit centum mortibus. Haec igitur ratio est cur Deus Iudaeos dicat ita fuisse *proiectos in superficie agri* absque ullo humanitatis officio. Sumit autem figuras istas ex communi usu. Nam umbilicus praecidi solet pueris infantibus. Alimentum enim suggunt ex umbilico in utero matrum. Iam mater una cum filio periret, nisi illud intestinum scindatur. Ad haec nisi aptetur quod prodit ex umbilico, puer statim peribit. Nam totus sanguis per illam partem diffunderet, sicuti inde sumpsit puer alimentum: et haec praecipua est cura obstetricibus, simul ac prodiit foetus ex utero, ut scindant quod postea reiiciendum est in uterum matris: deinde alligent partem illam: et id fit, quemadmodum dixi, summa cura, quia inde pendet vita infantis. Dicit autem Deus *non fuisse praecisum umbilicum Iudaeis*: quare? *Quia proiecti sunt, inquit, in superficie agri*, hoc est habiti sunt pro derelictis, vel fuerunt expositi, ut uno verbo dicamus. Iam adiungit *non fuisse aquis lotos*. Nam scimus quanto in foetore demersi sint infantes in utero matrum. Permixti enim sunt menstruis: ita nisi abluantur, statim perirent ipso foetore. Hac ratione dicit *non fuisse lotos aquis*. Addit ad nitorem, vel ad laevigandum, ut vulgo loquuntur, vel ad leniendum. Nam aqua lenit carnem, vel laevem reddit (dico laevem prima longa): alii autem elarius vertunt ad nitorem. Sed satis intelligitur prophetae sensus. Postea addit *non fuisse salitam sale*. Sale enim aspergitur corpus infantis, ut caro durescat: quia sicuti cavendum est, ne caro sit fere callosa, ita etiam opus habet medioeri duritie. Hoc igitur fit adpersione salis. Sed summa est, Iudaeos in sua nativitate fuisse contemptum ita proiectos, ut destituerentur omnibus humanitatis officiis. Adiungit, *oculus non est misertus tui ad unum ex his praestandum, et ad misericordiam tibi exhibendam*: et hoc satis patet, nempe Israelitas fuisse exitio addictos, ut nemo misericordia tactus fuerit. Erant enim sepulti quodammodo in terra Aegypti. Scimus autem quam saeva fuerit illa totius terrae conspiratio

Calvini opera. Vol. XL.

adversus eos. Non mirum igitur si Deus hic commemorat fuisse proiectos in superficie agri, ut oculus non respexerit eos ad praestandam misericordiam. Addit *proiectos fuisse in probrum animae*. Simpliciter intelligit ita fuisse despicabiles, ut nullum gradum obtinuerint inter homines. Probrum enim animae tantundem valet ac reiectio. Nunc sequitur,

6. *Et transivi iuxta te, et vidi te foedatam* (vel contaminatam: vertunt alii conculcatam nescio qua ratione) *in sanguinibus tuis: et dixi tibi, in sanguinibus tuis vive: et dixi tibi, in sanguinibus tuis vive.*

Iam exposui quodnam tempus designet propheta, nempe quum coepit Abrahae semen tyrannice opprimi ab Aegyptiis. Deus autem hic suscipit personam viatoris quum dicit *se transiisse*. Dixerat enim, Iudaeos et omnes Israelitas fuisse tanquam puellam proiectam et derelictam. Nunc ergo addit sibi tale spectaculum fuisse oblatum quum transiret: sicuti qui iter faciunt coniciunt oculos huc et illuc, et si quid insolitum occurrit attendunt et considerant: interea tamen subindicat Deus sibi curam fuisse illius populi. Et certe res ipsa satis ostendit, quum visus est neglexisse miseros illos, mirabiliter tamen fuisse illis opitulatum. Poterant enim centies quotidie perire: et nisi fuissent ab eo respecti, nunquam protraxissent vitam usque ad exitum. Nota est etiam illa sententia et celebris (Exod. 3, 7): Vidi vidi afflictionem populi mei: quum Moisen accersit et partes mandat liberandi populi, ita praefatur, Vidi vidi. Ergo pridem viderat, quum visus esset clausis oculis ipsos contemnere. Nec dubium est quin anadiplosis illa significet Deum semper excubias egisse pro salute illius desperati populi, quamvis non statim opem tulisset. Idem ergo nunc significat quum dicit *se transiisse*. *Transivi ergo iuxta te, et vidi te foedatam in sanguine*. Spectaculum illud poterat avertere Dei oculos. Nam si quid alienum est a natura horrorem inducit. Deus ergo hic ostendit quam fuerit misericors erga illum populum, quod non exhorruit pudendam illam foeditatem, ubi infantem videbat ita in sua putredine demersum absque ulla specie. Quod postea sequitur *dixi tibi*, non intelligit se palam fuisse loquutum, ut populus ipse vocem exaudierit: sed pronuntiat quid statuerit de populo illo. Posset quidem per contemptum hoc accipi, *vive in sanguinibus*, quasi Deus gravatus fuerit manum admove, eo quod tactus ipse poterat videri contagiosus. Neque enim libenter palpamus sanien aliquam putridam. Sic ergo possent exponi haec verba *vive in sanguinibus*, quia Deus initio non fuerit dignatus curam populi suscipere. Sed ex

contextu patet, Deum hic exprimere arcanam virtutem qua servatus fuit populus praeter communem omnium sensum. Nam si expendimus quod ante dictum fuit, certe non vixisset ad diem unum populus, nisi vigorem sumpsisset ex hac Dei voce. Foetus enim recens a matris utero si proiectus fuerit, quomodo tolerabit nocturnum frigus? imo quomodo non ultro statim expirabit? Et iam dixi mortem esse paratam infantibus, nisi umbilicus illis aptetur. Quum ergo centum mortes populum circumdarent, non potuit vitam longius protrahere, nisi vox ista arcana Dei enim sustentasset. Itaque Deus iubendo illos vivere, iam tunc ostendit esse in suo arbitrio mirabiliter suos servare inter varias mortes. Porro sicuti dicitur in Psalmo (68, 21), penes ipsum esse exitus mortis, ita mors convertitur ab ipso in vitam: quia utriusque est arbiter et dominus. Duplicatur autem haec loquutio, quia populus non exiguo tempore sic afflicus fuit ab Aegyptiis. Certe si tyrannicus ille rigor tantum ad paucos annos durasset, poterant tamen consumi. Sed protracta fuit eorum servitus in multos annos: unde apparuit insigne miraculum, quod scilicet non saepius intercidisset memoria et nomen ipsorum. Videmus ergo non abs re hic Deum repetere vocem istam, in qua fuit inclusa salus populi, *vive in sanguinibus tuis, vive in sanguinibus tuis*. Et res ipsa etiam ostendit populum fuisse conservatum, quoniam ita Deo placebat. Historia ergo quam refert Moses speculum est in quo perspicere licet vivam imaginem istius vitae, cuius fit mentio, quae scilicet vigorem suum traxit ab arcano Dei beneplacito. Nunc quaeritur ratio cur Deus non statim populum suum aperte suscepit et tractaverit liberaliter quemadmodum in adolescentia? Ratio satis manifesta est, quia si primo momento liberatus fuisset populus, beneficii memoria mox quoque evanisset: imo virtus Dei fuisset obscurior. Scimus enim ut homines nisi probe convicti sint suae miseriae, nunquam agnoscant se salutem adeptos esse ex Dei misericordia. Oportuit igitur populum ita vivere, ut tamen semper mortem haberet ante oculos: imo quasi constrictus esset vinculis mortis. *Vixit ergo in sanguinibus*, hoc est vixit in sepulcro, quemadmodum si cadaver maneat in sua putredine, et vita interim occulta lateat: sic accidit filiis Abrahae. Nunc ergo tenemus consilium Dei cur non ab initio magnifice extulerit filios Abrahae, sed passus fuerit ipsos aegre trahere miserrimam vitam ac si demersi essent in letali foetore. Iam sequitur,

7. *Et magnam te feci quasi germen agri* (alii vertunt decem millia: et רבבה id significat, sed tamen simplicior est alter sensus: posui ergo te copiosam tanquam germen agri): *et crevistis, et adolevistis* (grandis facta es), *et venisti in ornamentum orna-*

mentor (vel potius in pulchritudinem pulchritudinum, hoc est, summum decorem): *ubera tua aptata sunt* (alii vertunt tumuerunt, vel prominuerunt) *et pilus tuus germinavit: tu autem nuda et discooperta eras*.

Hic clarius exprimitur quod nuper attigi, populum scilicet in illa dura servitute fuisse singulari Dei gratia salvum, neque id modo, sed adolevisse. Nam si foetus postquam expositus fuerit, vitam recuperet, tamen erit quasi abortivus. Deus ergo hic gratiam suam hac circumstantia amplificat, quod scilicet populus illic adoleverit ac si probe et sedulo fuisset curatus: si denique nullum officium defuisset. Haec summa est verborum quum dicit *ipsos fuisse multiplicatos*. Etsi autem respicit ad propagationem generis Abrahae, tenenda est tamen similitudo. Nam hic populus puellae confertur, quae ab utero proiecta fuerit in agro. Adolescentia ergo populi fuit quum Deus incredibili modo ipsos auxit, quemadmodum scimus. Et certe fidem excedit illa Dei benedictio, quod quum ingressae essent Aegyptum 75 animae, tot millia paulo post egressa fuerint. Nam intra ducentos et quinquaginta annos sic multiplicatum fuit genus Abrahae, ut prodirent octingenta millia quum Deus illos liberavit. Sed quia metaphorice loquitur propheta, ubi dicit *fuisse populum auctum*, sub persona tenerae puellae, dicit *crevisse donec adoleres in iustam aetatem*. Interea ostendit non nisi admirabili Dei consilio et virtute id fuisse factum. *Posui te* inquit. Vendicat ergo Deus sibi laudem huius tantae multiplicationis, et ita confirmat quod dixi, nempe salutem populi fuisse inclusam in illa voce, *Vive in sanguinibus*: tamen dicit *venisse in ornamentum ornamentorum*. Hic ערי non potest sumi pro adventitio aliquo ornatu, quia continuo post subiicitur, *Tu autem nuda et discooperta eras*. Sequitur ergo accipi potius pro decore. Significat in summa non tantum statura corporis adolevisse puellam, sed elegantia formae. Decor ergo et venustas hac voce notatur quemadmodum ex contextu satis patet. *Venisti ergo in decorem exquisitum*, vel praecipuum. Scimus enim sic resolvi genitivum, quia significat excellentiam. Et simul addit, *Ubera tua fuerunt parata*. Nam כן significat parare, significat confirmare. Sed quia de uberibus loquitur, non dubito quin significet ubera sic intumuisse, ut essent in iusto suo modo. *Ubera ergo tua fuerunt disposita*, hoc est iustae magnitudinis, ut solent puellis nubilibus. *Pilus etiam tuus crevit*. Denique propheta hic crasso modo exprimit pro ruditate populi quod brevius dici poterat. *Germinavit ergo pilus tuus, tu autem eras nuda et discooperta*, hoc est adhuc tamen tibi deerat exterior ornatu, tu eras quasi nubilis puella, erat maxima formae venustas, erat etiam iusta totius corporis statura,

omnes partes aptae erant et concinnae, sed erat cur te puderet nuditatis. Et talis fuit populi conditio, quia quamvis omnia moliti fuerint Aegyptii, et modis omnibus in ipsorum perniciem conspiraverint: videmus tamen ut Dominus manum suam opposuerit non tantum ad defensionem, sed ut populum suum eveheret contra tyrannidem Pharaonis et totius Aegypti. Tempus ergo designat redemptioni propinquum, quia populus interea creverat, et fuerat multiplicatus, quemadmodum si puella adolesceret usque ad annum vicesimum. Iam sequitur,

8. *Et transivi iuxta te, et vidi te: et ecce tempus tuum, tempus amorum: et extendi alam meam (hoc est oram vestis meae) super te, et teci nuditatem tuam (aut vorecundiam tuam, pudenda tua) et iuravi tibi, et veni in foedus tecum, dicit dominator Iehovah: et fuisti mea.*

Iam Deus beneficium suum exprobrat Iudaeis, quod illos vestierit, et quidem splendido ornatu, et tamen postea se proiecerint in foedissimas libidines, ut videbimus. Sed tenendum est prophetam nunc loqui de tempore liberationis. Dicit autem Deus iterum se transisse et vidisse qualis esset status populi, non quod interea oblitus esset. Scimus enim, etiam quum dissimulat et videtur aut oculos claudere, aut avertere a nobis, aut dormire etiam: tamen semper de salute nostra esse sollicitum. Et iam diximus opus fuisse praesenti eius virtute, ut populum vitam longius produceret: quia nisi inspirasset vitam, statim praevaluissent centum mortes. Sed satis vulgare est ac tritum, ad aspectu Dei notari apertam declarationem auxilii. Quum ergo Deus palam ita apparet nobis liberator, ut hoc deprehendatur nostro sensu, tunc dicitur nos respicere, dicitur etiam exsurgere, dicitur et se convertere ad nos. *Transivit ergo iuxta populum*, nempe quum Mozen vocavit e deserto, et illum constituit ministrum suae gratiae: ita vidit tunc populum suum, quia palam fecit ipso experimento se non abiecissee eius curam. *Vidi ergo, et ecce tempus tuum, tempus amorum.* Hic Deus crasse loquitur, sed pro capto populi. Suscipit enim personam viri, qui pulehritudine puellae illectus, eam sibi uxorem despondet. Deus autem non afficitur hominum more, ut satis notum est: deinde hoc non quadrat in eius naturam, amare quemadmodum solent adolescentes. Sed tantus erat populi stupor, ut non potuerit doceri utiliter, nisi propheta se accommodasset ad eius crassitiam. Adde quod populus ex se minime fuisset amabilis, nisi Deus sua in illo beneficia amplexus foret: ut amor iste pendeat ex beneplacito. Itaque per *tempus amorum* debet intelligi maturum redemp-

tionis tempus. Deus enim statuerat apud se quando vellet populum illum educere ex Aegypto: et id pollicitus fuerat Abrahae, Post quadringentos annos ero vindex. Videmus ergo praefixos fuisse annos, quibus Deus populum illum redimeret. Iam comparat coniugio illam coniunctionem. Perinde igitur fuit ac si Deus populum suum sibi coniugio deviniret, ac vicissim se obstringeret fide coniugali. Sed non possem ulterius progredi: differam igitur in crastinum.

Coepimus heri exponere alterum caput, quod hic tractatur a propheta nempe de liberatione populi. Tunc enim fuit maturum tempus, quo Deus populum sibi desponsavit. Iam addit se expandisse *alam vestis, ut tegeret probrum et foeditatem populi.* Expansio haec comprehendit sub se omnes virtutes, quas exseruit Deus in liberando populo suo. Tunc enim ab omnibus contumeliis eum asseruit, quibus turpiter et pudendum in modum fuerat affectus in Aegypto. Quidam existimant fuisse ritum nuptialem, ut maritus vel sponsus puellam quam ducebat tegeret veste sua. Sed est parum firma divinatio. Simpliciter igitur interpretor, *expansam fuisse oram vestis*, quum Deus populum suum vindicavit a probris, quibus deformatus fuerat. Postea subiicit, *et iuravi tibi, et veni tecum in foedus.* Non dubium est quin hoc ad legis promulgationem debeat referri. Quamquam enim Deus pridem foedus suum pepigerat cum Abraham, et in foedere illo fundata erat adoptio populi: tamen quia ex parte populi gratia illa fere evanuerat, quemadmodum heri dictum fuit: hic Deus pronuntiat se quasi de integro adoptasse populum illum. Perinde igitur est ac si foedus fuisset renovatum, ubi Deus lege data populum sibi devinxit, et praescripsit certam rationem, qua colendus esset. Fuerunt igitur illae solennes nuptiae. Sed merito pronuntiat Deus *se venisse in foedus*, quia tunc populum sibi copulavit, unde illa etiam elogia apud Mozen, Quae gens est tam inclyta sub coelo, quae habeat deos tam familiares quemadmodum Deus tuus appropinquat ad te? (Deut. 4, 7) Deinde, Vos eritis mihi in regnum sacerdotale: eritis mihi haereditas (Exo. 19, 6). Et notandum est verbum *iurandi*, quia emphaticum est. Deus enim amplificat suam indulgentiam quum dicit *se iurasse*. Si reputamus quanam sit Dei maiestas, et quis fuerit populus, certe fuit hoc incredibile, quod Deus dignatus est eo usque descendere, ut iuraret quemadmodum solent inter se homines dare fidem, et pacta sua sancire iureiurando. Nunc ergo videmus hic exprimi singulare beneficium, quo Deus populum suum ornavit, quum lege data sibi elegit in peculium, et constituit regnum sacerdotale. Iam sequitur,

9. *Et lavi te aquis, et mundavi* (vel abstersi) *sanguines tuos abs te* (desuper te), *et unxi te oleo.*

Hic clarius explicat Deus quod ante attigit, nempe se tunc populum duxisse, quemadmodum si adolescens puellam sibi duceret. Sed hic exprimit se dotasse sponsam suam. Neque enim satis fuisset populum a Deo cooptari, nisi etiam ornatus fuisset eximiis donis: quia si relictus fuisset populus in misera illa servitute, qua oppressus fuerat, valde obscura fuisset gratia Dei. Nunc ergo significat Deus, ea lege se cum populo pepigisse novum foedus, ut non reliquerit nudum et inanem, et insignibus donis ipsum quasi vestiverit. Primo autem dicit, *lavi te aquis*. Etsi enim antehac dixit populum similem fuisse venustae puellae, et commendavit eius pulchritudinem, manebant tamen adhuc sordes illae de quibus loquutus est propheta. Oportuit igitur ablui ab illis inquinamentis: *mundavi te aquis* inquit, *et abstersi sanguines tuos*, nempe corruptum sanguinem, quem ex utero matris attulerat puella illa, quam figurat Ezechiel. Denique officia humanitatis quae defuerant populo dicit Ezechiel fuisse a Deo exhibita. Postea adiungit,

10. *Et vestivi te phrygionica veste* (variegata), *et calceavi te taxo* (vel tasso), *et cinxi te bysso, et operui te serico.*

11. *Et ornavi te ornatu, et posui armillas in manibus tuis, et torquem in collo tuo.*

12. *Et posui circulum super faciem tuam* (super nares tuas, vel super nares tuas), *et in aures super aures tuas, et coronam decoris in capite tuo* (haec omnia simul contenda sunt).

13. *Et ornata fuisti auro et argento, et vestitus tuus byssus, et sericum* (aut pannus sericus), *et variegatus* (vel multicolor): *similam, et mel, et oleum comedisti: et pulchra fuisti in valde valde* (hoc est supra modum), *et prospere* (vel feliciter) *progressa es usque ad regnum.*

Hic propheta metaphorice commemorat alia Dei beneficia, quibus populum suum liberaliter ornavit. Scimus enim nihil prorsus fuisse omissum, quin Deus divitias suae bonitatis erga populum illum profunderet. Quod allegorice quidam ludunt in ornatu isto muliebri, mihi non probatur: et futiliter etiam excogitant multas naenias, quae inter se configunt. Primum argutiae facile possunt refelli ex prophetae verbis: deinde etiam si patiamur inflecti aut torqueri prophetae verba, tamen quod garriunt illi allegorici interpretes inter se, multis modis contrarium est. Contenti ergo simus genuino sensu, nempe Deum ita fuisse beneficium erga Israelitas, ut omnes numeros beneficentiae impleverit in ipsis locupletandis. Iam si quis roget,

qualis tamen ille ornatus fuerit, respondeo fuisse duplicem, quia scilicet primo loco Deus complexus Israelitas suo favore, simul pollicitus est se illis fore in Deum: et hoc fuit praecipuum illorum deus, quemadmodum dicit Moses nudatos fuisse, et discoopertam eorum ignominiam ubi erectum fuit idolum loco Dei. Iam accessit secunda species beneficentiae, quum Deus curam illorum habuit in deserto: apparuit illis interdiu in nube, nocte vero in columna ignis: quod aqua illis e rupe defluxit, quod quotidianus cibus illis datus fuit e coelo, ac si Deus cibum propriis manibus in ipsorum ora ingereret: deinde quum sua virtute debellavit eorum hostes: quum induxit in terram promissam, et profigatis gentibus constituit eos in tranquilla eius possessione et dominio: deinde quum terram illam benedixit, ut ipsos large aleret, ac testatum re ipsa fecit, quam non fuisset vana illa promissio, daturum terram quae fluere lacte et melle: haec igitur omnia complectitur Ezechiel *sub monilibus, sub armillis, sub auro, argento, sub vestibus byssinis, et phrygionicis*, et aliis. Quantum ad voces spectat, ego non insistam accuratius, nisi quod breviter attingam quae possent gignere aliquam dubitationem. Quum dicit *se vestivisse* רָקְמָה, hoc sumptum est ex more Orientalium. Nam soliti sunt uti textura variegata, quemadmodum videmus Benjamin gestasse talem vestem quum puer esset: neque tamen erat regius splendor apud patrem, qui erat homo pecunarius. Sed fuit vulgaris illa ratio. Hodie quidem apud nos si quis haberet texturam illam dissimilem, non esset virile: imo mulieres ubi appetunt talem varietatem in coloribus, ostendunt se abiecisse verecundiam. Sed apud Orientales, ut dixi, fuit ille communis vestitus. Postea addit, *calceavi te taxo*. Nescio cur Hieronymus verterit ianthinum colore, alii autem hyacinthinum. Sed satis constat fuisse genus corii pretiosum. Repetitur hoc nomen saepe a Mose, ubi agitur de tabernaculo. Operiebantur enim cortinae hyacinthinae, et totum tabernaculum illis pellibus. Taxus fuit animal nobis incognitum. Quum autem hic agatur de calceis, dubium non est, quin corium quod erat elegantius et maiore in pretio Deus posuerit. Postea adiungit, *cinxi te bysso*. Scimus enim byssinas vestes fuisse in frequentiore usu apud gentem illam, quam in Graecia, vel in Italia, vel in his partibus. Nam byssi rarus fuit usus apud Romanos etiam in maxima luxuria. Sed in Oriente gestabant byssum, ut regio illa calida est. Scimus autem esse tenuissimum linum: et solebant texere telas pellucidas. Fuit etiam vestitus ille viris communis apud Orientales, sed minime virilis: imo in feminis parum erat tolerabilis. Sed sacrifici postea traxerunt ad se eum morem, et vestiebant etiam bysso in sacris peragendis. Sacrifici papales, ut in omnibus

fuerunt simiae, ita aemulati sunt hunc morem, quanquam enim non gestant byssum, conficiunt tamen sibi vestes ex lino, quas vocant superlicia. Iam addit, *et operui te serico*, aut vestibus sericis, vel panno serico. Addit, *se posuisse armillas super manus*: vocant barbari brachialia. Haec luxuria ubique terrarum fere vagata est: sed quod propheta subiicit fuit repudiatum ab aliis gentibus, nempe circulus. Ponit *torquem super guttur*: etiam torques fuerunt in vulgari usu ut sunt hodie: imo et torquibus additae sunt laxiores catenae, et duplices, et triplices, et quadruplices. Hoc igitur vitium nimis vulgatum fuit. Sed quod postea addit de circulo, relictum fuit Orientalibus. Nam habebant pendulas gemmas e naribus suis: et miror cur interpretes posuerint in aurem, deinde pro inauribus posuerint circulum. Sed hic propheta significat circulum, unde pendebat gemma e naribus. Hoc apud nos esset ridiculum, imo deforme. Sed tam viri quam mulieres in barbaris illis regionibus habent gemmas pendulas in naribus, et in auribus etiam. Addit, *coronam in capite*. Non significat diadema vel coronam, quae esset regum insigne: sed erat etiam ille satis communis ornatus. Iam si quis hic quaestionem moveat de isto apparatu tam multiplici, an scilicet licuerit mulieribus undique sibi accersere tot ornamenta, responsio facilis est, prophetam hic non probare quod commemorat, sed mutuari ex communi more similitudinem. Diximus enim non aliud fuisse eius consilium, quam ut ostenderet non potuisse Deum liberalius agere cum populo illo: quia modis omnibus explicuerat incomparabiles thesauros suae beneficentiae in orandis Israelitis. Iam hoc describit metaphoricè, et sub figuris ex vulgari more sumptis, qui passim receptus erat. Non sequitur propterea fuisse mulieribus permissum ita se ornare. Scimus enim superfluos ornatus totidem esse lenocinia: deinde scimus quanta sit mulierum vanitas et ambitio dum sese ostentant in mundo suo, ut loquuntur. Et videmus etiam acriter reprehendi curiosam illam mulierum cupiditatem, ab Isaia praesertim. Sed satis est elicere quod Deus sub his figuris docere voluit, nempe nullum genus liberalitatis fuisse ab ipso omissum. Unde sequitur, minus excusabilem fuisse populi ingratitude, quemadmodum paulo post subiicit Ezechiel. Sed antequam ultra progrediar, aptanda est etiam haec doctrina in usum nostrum. Quae hactenus dicta sunt de populo israelitico non conveniunt nobis, fateor, per omnia: sed aliquid tamen est simile. Si reputamus qualis sit nostra origo, omnes nascimur filii irae, omnes sumus maledicti, sumus etiam Satanae mancipia: et quanquam multi educati sunt satis laute, tamen quantum ad spirituales statum pertinet, sumus tanquam pueri infantes, aut foetus expositi: et su-

mus interea demersi in sordibus nostris et foetore. Quid enim reperietur in homine antequam renovatus sit, praeter Dei maledictionem? Ubi ergo ita sumus Satanae mancipati, ubi Deus nos abominatur, quemadmodum dicitur Geneseos 6, Poenitet me fecisse hominem: ubi non agnoscit in nobis imaginem suam, quae non tantum foedata est per originale peccatum, sed fere extincta: certe haec est summa deformitas. Et quanquam non capimus sensu nostro quod dictum est: tamen satis est nos esse detestabiles coram Deo et angelis. Non est igitur cur nobis placeamus: imo si aperiamus oculos, satis perspicua nobis erit haec foeditas de qua dixi. Interea Deus nobis ita auxiliatus est, ut vere compleverit quicquid hic recenset Ezechiel. Etsi enim non liberati sumus ab externa aliqua tyrannide, Deus tamen nos sibi desponsavit: deinde quum in ecclesiam suam cooptavit, hic fuit summus decor, et haec fuit plus quam regia dignitas. Videmus ergo hanc doctrinam hodie nobis quoque esse utilem, modo expendamus quid nobis simile sit cum veteri populo. Quanquam unum omiseram de alimentis. Deus ergo hic non tantum commemorat se ornasse multiplici vestitu, et monilibus, et gemmis, et auro, et argento populum suum: sed adiungit etiam, *comedisti similam*, vel similaginem, et *mel*, et *oleum*, et *fuisti pulchra valde*, et *prosperè progressa es usque ad regnum*. Hic Deus rursus commendat et extollit suam beneficentiam, quod scilicet non tantum sumptuose vestierit sponsam de qua loquitur, sed etiam largiter ipsam aluerit optimis et suavissimis et delicatissimis cibis. Ponit tres duntaxat species: vini nulla fit mentio neque carnum: sed per similaginem intelligit populum illum nullis delictis eguisse. Idem etiam per oleum et mel significat. Clausula demonstrat cumulum gratiae, quum dicit *feliciter fuisse progressam usque ad regnum*: quia non poterant recenseri omnia Dei beneficia, dicit non tantum magnifice vestitam fuisse hanc sponsam, et delicate fuisse nutritam: sed *progressam fuisse usque ad regiam dignitatem*. In proximo versu adhuc commemorat sua beneficia.

14. *Et egressum tibi fuit nomen in gentibus in pulchritudine tua* (vel ob pulchritudinem tuam), *quia perfecta fuisti in decore quem posueram super te, dicit dominator Iehovah*.

Hic adhuc insistit propheta in recitandis Dei beneficiis, quibus populum illum sibi obstrinxerat. Quod autem dicit *egressum fuisse nomen*, non potest restringi ad exiguum aliquod tempus: sed complectitur continuam seriem gratiae Dei usque dum provexit populum illum ad summum gradum felicitatis. Id autem contigit sub Davide. Non dubium igitur est quin Deus hic significet continua serie

ita se fuisse liberalem erga populum ut celebris fuerit eius fama. Longe enim lateque sparsum fuit nomen populi israelitici. Et merito Deus recenset hanc nobilitatem vel hanc celebritatem famae inter sua beneficia: ideo adiungit *propter pulchritudinem*, vel elegantiam *quam posueram super te*, inquit: *quia perfecta eras ob ornatum quem posueram super te*. Hic ergo significat Deus populum non sibi peperisse famam propria virtute, nec fuisse ita nobilem propria excellentia et nativa, ut ita loquar: sed potius adventitio ornatu. *Tu ergo fuisti magni nominis inter gentes*, inquit. Sed unde illa nobilitas et praestantia? Certe a meis muneribus. Nihil enim profectum fuit abs te, quod faceret ad nomen et dignitatem plus quam regiam. *Propter ornatum ergo illum fuit fama tua dispersa per omnes gentes*. Haec autem amplificatio notanda est, quod populus non tantum expertus sit Deum beneficium in angulo illo Iudaeae, sed quum deberet sua sorte esse contentus, etiam fuit in admiratione et pretio apud gentes exterarum. Nunc sequitur exprobratio,

15. *Et confisa es in pulchritudine tua, et fornica es pro nomine tuo* (vel secundum nomen tuum), *et effudisti fornicationes tuas ad omnem transeuntem* (hoc est, ad quemlibet obvium), *illius fuit*.

Hic incipit Deus expostulare cum populo suo: et in hunc finem tot sua beneficia recensuit, quae per longum tempus praestiterat Israelitis, praesertim Iudaeis. Nam eos propheta nunc alloquitur. Nihil autem fuit indignius vel magis praeposterum, quam Iudaeos superbire praetextu donorum Dei. Atqui hoc vitium semper grassatum fuit in mundo, ut nunc quoque nimium grassatur: et eius imago cernitur in feminis venustis. Nam quum forma sit donum Dei, vix reperitur decima quaeque mulier formosa, quae non superbiat, et quae non alliciat ad se viros, imo saepe coniungat libidinem cum elegantia formae. Hoc est quidem nimis indignum, sed fuit usitatum omnibus saeculis, ut hodie est. Idem etiam in viris agnoscimus. Quo enim quisque magis excellit, ut plurimum sibi arrogat plus quam fas est: deinde contra Deum exsultat, contumeliosus est erga homines. Si quis abundet divitiis statim profluit ad luxuriam, et inanes pompas, deinde abutitur etiam in alios perversos usus vel potius corruptelas. Si quis ingenio praeditus est, convertit quicquid habet acuminis ad astutias et fraudes: deinde agit multa consilia, quasi vellet coelum terrae miscere. Sic fere omnes profanant Dei dona. Sed hic fontem propheta ostendit quum dicit populum iudaicum *fuisse confisum sua pulchritudine*. Nam si vigeret in nobis modestia, certe sufficeret ad cohibendam omnem insolentiam. Sed ubi fraenum illud semel excussum est, nullus mo-

dus tenetur neque erga Deum neque erga homines. Locus ergo hic dignus est observatu, ubi exprobrat Deus veteri populo *quod fuerit confisus sua pulchritudine*: quia figura significat captasse materiam superbiendi ex donis quae tamen ipsum potius instituere debebant ad pietatem. Nam quotquot recepimus dona e manu Dei, totidem sunt invitamenta ad gratitudinem. Sed inflamur superbia et fastu: hinc fit ut profanemus dona Dei, in quibus splendere debuerat eius gloria. Quod autem haecenus recitavit Deus sua beneficia, ut magis detestabilis esset populi ingratitude, hoc etiam notatu dignum est. Nam Deus omnia omnibus largitur, nec quidquam exprobrat, ut est apud Iacobum (1, 5): nempe si agnoscimus nos omnia ei debere, et ita nos una cum donis, quibus nos locupletavit, addicimus et consecramus in eius obsequium et gloriam. Verum ubi Deus videt nos impie sepelire dona sua vel etiam profanare, et illorum fiducia insolescere, non mirum est si praeter suam naturam nobis exprobet. Ergo videmus Deum quodammodo sumere alienam personam, ubi nobiscum expostulat de nostra ingratitude: quia libenter agnosceret sua dona in nobis, et perinde acciperet ac si nostra essent, quemadmodum etiam vocamus panem nostrum, quo ipse nos gratis alit: sed quodammodo mutare cogitur suam naturam quantum ad nos spectat. Manet enim semper idem apud se: sed loquor de externa forma. Deus ergo quodammodo se transfigurat, ubi exprobrat sua beneficia quae contulerat in eum finem, ut possemus in ipso iure gloriari. Dicit postea *populum scortatum fuisse secundum nomen suum*. Non dubito quin propheta alludat ad scorta famosa, quae excellunt venustate: et hoc non satis observant interpretes. Neque enim se expediunt quum dicunt, scortata es nomine tuo. Sed sicuti ad nobile aliquod scortum undique turmatim confluent multi amatores: ita dicit propheta Iudaeos fuisse quasi famosum scortum: et quoniam ubique omnibus noti erant, fuisse expositos ad promiscuam libidinem, atque hinc factum esse ut attraherent amatores. Porro duo genera scortationis hic damnat propheta in Iudaeis, unum est in superstitionibus situm, quod undique sibi adseverint idola: alterum vero in perversis et illicitis foederibus. Scimus autem hoc esse deterrimum scortationis genus, ubi vitiatur cultus Dei. Haec enim est spiritualis nostra castitas, si Deum pure colimus ex praescripto eius doctrinae, si non deflectimus in dextram vel sinistram partem ab eius mandatis. Ita ex opposito simul ac transsilimus metas ab ipso praefixas, vagamur ut impura scorta: et omnes superstitiones totidem sunt foedi concubitus. Incipit autem propheta ab illo priore genere, quum dicit *scortatos fuisse Iudaeos*, nempe cum suis idolis. Sed antequam eo veniat ostendit fuisse quasi insatiabilem

ipsorum libidinem, quod tam cupide et ardentem accenserent sibi varia idola, quemadmodum scortum, ubi fervet inextinguibili sua libidine, rapitur huc et illuc, et vellet habere turmas virorum: ita propheta hic dicit *scortatos fuisse Iudaeos* non cum uno aut altero duntaxat, sed cum obviis quibuslibet: et hoc refertur ad nomen illud de quo paulo ante diximus. Nunc sequitur,

16. *Et sumpsisti e vestibus tuis, et fecisti tibi excelsa conspersa maculis* (vel diversis coloribus tineta, ut alii vertunt), *et scortata es cum illis: non venientes* (sed est in genere femineo: deinde) *et non erit.*

Dicit Iudaeos erexisse sibi quasi lustra: et mixtus est sermo, quia partim simpliciter propheta exprimit de qua scortatione loquatur: interea tamen admiscet aliquam figuram. Dicit ergo *sumpsisse vestes, et fecisse inde sibi altaria*. Non dubium est quin comparet excelsa tentoriis, quemadmodum si scortum aliquod vellet ad se attrahere multorum oculos, et appeteret concursum, statueret quasi vexillum in loco excelso. Ita etiam dicit propheta Iudaeos quum se ad scortationem prolicerent, *fecisse sibi excelsa*. Quum dicit *excelsa diversis coloribus*, quidam hoc referunt ad ornatum. Posset tamen accipi in malam partem, quod scilicet essent adspersa excelsa maculis, ut ita discernat excelsa illa ab aedibus castis et pudicis: quasi diceret, Si fuisses mulier pudica latuisses domi, quemadmodum solent honestae matronae, et nihil fieret in te quod attraheret hinc inde homines: sed tu excelsa tibi erexisti, quae essent tanquam lupanar conspicuum, quemadmodum si qua mulier oblita pudoris et verecundiae erigeret aliquod vexillum, ac ostenderet domum suam patere omnibus, non esse praesertim scortatoribus clausam. Hoc videtur mihi propheta velle. Iam quum addit *scortatum fuisse cum ipsis*, intelligit haud dubie de amatoribus, vel de obviis quibusque. Neque enim hoc potest quadrare cum nominibus *טלואות* et *במות*. Iam in fine versus ubi dicit *non veniunt, et non erit*, exponunt quidam hanc partem quasi diceret propheta nullum exstitisse exemplum simile superioribus saeculis, et nullum tale fore etiam in posterum. Hoc modo intelligunt damnari insanam illam libidinem populi tanquam prodigium, cui simile nunquam visum fuisset, neque etiam expectandum esset. Alii dicunt tantam fuisse multitudinem excelsorum, ut non fuerit usquam talis: quia etsi gentes ubique suis idolis fabricabant et templa et altaria, tamen propheta dicit populi vesaniam ac furorem superasse intemperiem omnium gentium: hoc etiam aliquid est. Interea quoad summam ipsam non est multum momenti: sicut in superiore versu, ubi dicebat *erit illis, sub-*

audiunt quidam appetitum vel desiderium. Sed simplicius interpretor, cuilibet transeunti fuisse expositam, et fuisse in eius arbitrio ea potiri. Ita nunc sensus mihi non videtur ambiguus, quod scilicet ita proiecti fuerint Iudaei, ut nulla apud ipsos esset residua libertas, quemadmodum ubi mulier se proiecit, omnium serva est, et ignominiose postea quilibet eius concubitu abutuntur, quoniam se mancipando sui iuris esse desiit. Idem ergo nunc vitium exprobrat Ezechiel Iudaeis.

17. *Et sumpsisti vasa pulchritudinis tuae ex auro meo et ex argento meo quae dederam tibi: et fecisti tibi imagines masculi* (hoc est masculinas), *et scortata es cum illis.*

Exprobrat propheta, quod argentum et aurum conflaverint ut sibi facerent idola. Non damnat autem solam idololatram, sed ingratitude, quod quae Deus largitus fuerat in eius ignominiam converterint. Primum turpis fuit donorum eius profanatio: sed quod data opera liberalitate eius tam proterve abusi fuerint in eius contumeliam, id vero nullo modo fuit tolerabile. Simul perstringit caecam eorum intemperiem, quod suis oblectamentis ultro se abdicaverint, ut in suas superstitiones profunderent. Neque enim simpliciter dicit sumpsisse aurum et argentum, sed *vasa decoris vel pulchritudinis ex auro et argento*. Unde apparet, excaecatos fuisse tanquam furiosa libidine, ut iam visum est. Similitudinem vero sumptam a scortatione adhuc prosequitur, quum deos conflatos vocat *imagines masculorum*. Ac videtur oblique notare prodigiosam libidinem, quod scortati sint cum umbris: quo intelligit eos de nihilo abreptos fuisse post effraenem appetitum, perinde ac si mulier sola imagine scortatoris libidinem suam accendat. Nunc sequitur,

18. *Et tulisti* (vel sumpsisti) *vestes tuas discolors* (aut variegatas) *et operuisti eos* (nempe falsos deos, vel amatores), *et oleum meum, et suffitum meum dedisti coram ipsis* (id est obtulisti illis).

19. *Et panem meum quem dederam tibi, simulam, et oleum, et mel quibus te cibaveram* (vel alueram) *etiam dedisti coram ipsis in odorem quietis: et ita fuit, dicit dominator Iehovah.*

Hic conqueritur Deus quod rerum omnium copiam profuderint Iudaei in perversos cultus. Nam quemadmodum maritus qui uxori indulget, largiter suppeditat omnia: si autem mulier impudica sit, quae accepit a marito dilapidat et largitur suis adulteris: sic etiam Iudaei prodigi fuerant in colendis idolis, et ita proicebant quidquid in ipsos bonorum Deus contulerat. Hanc igitur sententiam

nunc prosequitur Ezechiel. Dicit *sumpsisse vestes illas variegatas*, de quibus heri dictum fuit, et *operuisse sua idola*, quemadmodum si adultera vestiat suos amatores propriis indumentis, quae etiam acceperat ex mariti liberalitate: *operuisti eos* inquit. Postea addit, *oleum meum et suffitum obtulisti*. Hic clarius loquitur tametsi non prorsus discedat a figura. Nam oleum solebat adhiberi in sacrificiis: suffitus autem fuit in usu apud omnes gentes, quum vellent diis suis litare. Nec dubium est quin imitati fuerint increduli sanctos patres, sed perperam, quia non tenebant rectum finem. Scimus patres in sacrificiis libasse oleum: scimus praescriptum fuisse suffitum lege Dei: id etiam promiscue usitatum fuit apud omnes gentes, verum absque ratione et iudicio. Ita nunc conqueritur Deus, ex thure suo factum fuisse suffitum idolis, et libamen etiam ex oleo, quod Iudaeis contulerat. Idem etiam adiungit de pane, et quidem *de simila, oleo, et melle*. Diximus heri his vocibus notari victum amplum et delicatum. Nam per synecdochen simila comprehendit tam optimum panem et suavissimum, quam alios cibos. Additur *oleum et mel*. Perinde igitur est ac si diceret propheta affluxisse Iudaeos omnibus lautitiis, sed eas male consumpsisse. Fuit autem hoc nimis indignum ludibrium, quum Iudaei ditati essent Dei beneficentia, sic temere omnia proicere, neque id solum, sed etiam ornare falsos deos in ipsius Dei contumeliam, quum tamen acceptum ferri deberet illi quidquid erogabant in idola. Hac ratione vocat *panem suum*: et exprimit quo sensu, nempe quia Iudaei non poterant vel sibi adscribere bonorum affluentiam, vel iactare terrae suae foecunditatem: omnia illis fluebant ex mera Dei benedictione. Fuit ergo haec nimis foeda ingratitudo, idolis largiri quod Deus longe in alium finem contulerat. *Ego*, inquit, *cibavi te*. Ostendit quisnam fuerit legitimus usus tam multiplicis copiae. Sed non satis exprimit quod voluit Moses. Intelligit enim, ubi placatur Deus pacem esse inter ipsum et homines. Non dubium igitur quin odor quietis significet iustam expiationem, qua placatur Deus, ita ut recipiat homines in gratiam. Hoc passim de legitimis sacrificiis dicitur, quia non alia fuit ratio, qua se reconciliarent Deo homines, nisi quum offerrent sacrificia ex eius mandato. Iam ironice propheta hoc transfert ad impios cultus, quum dicit oblatas fuisse idolis omnes delitias, quibus alebat Deus populum

suum. In quem finem? In odorem quietis, hoc est ut scilicet vobis sint propitii. Atqui ridiculum fuit, velle placare lapideos et ligneos deos, vel etiam argenteos. Videmus ergo ut perstringat socordiam populi Ezechiel, quum dicit *obtulissem et similia*, et alia omnia suis idolis, ut illis se reconciliarent. Iam augetur crimen, quia Iudaei non agnoverint quam singulare esset illud beneficium, Deo satisfacere, ita ut non imputet amplius peccata. Vae enim nobis si destituimur hoc remedio, quia subinde contrahimus varias culpas, et ita sumus obnoxii coram Dei iudicio. Nisi ergo nos Deus recipiat in gratiam, videmus nihil esse nobis miserius. Atqui praescripsit certam rationem et facilem, qua velit placari, nempe sacrificia: loquor de patribus qui vixerunt sub lege. Nam hodie scimus confugendum nobis esse ad unicum sacrificium Christi, quod legales ritus adumbrabant. Quum ergo Iudaei posset redire cum Deo in gratiam, sepelire omnia sua peccata, et redimere se a maledictione, ultro se privare tam inestimabili bono, quam prodigiosus fuit furor? Ergo propheta hanc vesaniam nunc coarguit quum dicit eos litasse suis idolis, nempe ut ipsa placarent. Concludit tandem, *et fuit sic, inquit dominator Iehovah*. Hic Deus tergiversandi materiam Iudaeis eripit, quum dicit *ita esse*. Scimus enim homines semper habere varios praetextus, quibus vel culpam alio derivent, vel extenuent, vel tegant aliquo furore. Deus autem hic dicit non esse litigandum, quia res sit satis comperta. Videmus ergo emphatice positum fuisse hoc verbum, quum dicit Dominus ipse *sic fuisse*. Nam si Ezechiel hoc pronuntiasset, minus fuisset auditus: sed Deus ipse prodit in medium, et excludit Iudaeos ab omni excusatione. Sequitur,

20. *Et sumpsisisti filios tuos, et filias tuas quos genueras mihi: et iugulasti eos (vel mactasti illos) ad comedendum (vel ad consumendum potius): an parum a scortationibus tuis?*

Hic aliud crimen exagitat Deus, quod scilicet mactaverint proprios liberos idolis. Fuit haec valde caeca superstitio, qua factum est ut parentes exuerint humanitatis sensum. Est enim hoc detestabile prodigium, ubi pater liberos suos abiicit, nec eorum curam habet, vel respectum. Et philosophi *στοργὴς* illas quas vocant naturales, ponunt inter naturae principia. Ubi ergo cessat affectus ille patris erga filios, qui tamen naturaliter inditus est omnium cordibus, est valde turpe monstrum. Atqui non tantum huc rapuit Iudaeos inconsideratus suus furor, sed iugulando propriam sobolem putarunt se obsequium praestare Deo: quemadmodum hodie papistae contenti sunt nomine bonae intentionis, neque existimant posse repudiari quidquid obtruditur;

modo fucatum sit illo titulo vel bonae intentionis, vel boni zeli. Talis ergo fuit confidentia apud Iudaeos: sed quemadmodum dixi, videmus abreptos fuisse diabolico furore, quum filios suos et filias mactarunt. Abraham paratus fuit filium Deo offerre: sed habebat certum mandatum. Deinde scimus obsequium eius fundatum fuisse in fide, quia certo persuasus erat quemadmodum dicit apostolus (Hebr. 11, 19), posse sibi suscitari novum semen ex cineribus filii. Quum ergo extolleret Dei potentiam ut par erat, non dubitavit filium suum immolare. Sed quum miseri isti sine mandato filios suos mactabant, merito poterant damnari prodigiosi furoris. Hoc ergo crimen nunc profert in medium propheta, *quod sumpserint filios suos et filias suas et mactaverint idolis*. Iam adiungit, *ad consumendum*, quia probabile est, ac colligitur ex quibusdam locis non semper filios suos mactasse: sed fuisse duas species oblationis. Aliquando filios suos vel iugulabant, vel coniciebant vivos in ignem ac cremabant, ut essent victimae. Aliquando circumferebant et traiciebant per ignem, sic tamen ut reciperent ipsos incolumes. Deus autem hic ostendit se de oblatione illa barbara et truculenta sermonem habere, quum scilicet filiis suis non parcerent. Hoc sensu addit *mactasse filios ad comedendum*, vel ad consumendum. Sed inseritur etiam alia exaggeratio criminis, ubi Deus expostulat de iniuria sibi facta: *tu, inquit, filios tuos et filias tuas mactasti*, sed mei quoque erant. Tu enim eos mihi genueras. Hic Deus se constituit loco patris, quia populum illum sibi adoptaverat. Corpus ergo populi erat quasi sponsa vel uxor. Quicumque autem inde oriebantur, erant filii: quia si foedus Dei cum populo fuit coniugium, merito debebant censi inter eius liberos quicumque ducebant originem a populo illo. Deus ergo filios suos fuisse dicit qui ita mactati sunt, perinde ac si maritus uxori obiceret abreptos sibi fuisse liberos, qui communes erant. Non ergo saevitiam duntaxat vel superstitionem insectatur Deus, sed simul adiungit se fuisse spoliatum suis liberis. Hoc autem atrocissimum est iniuriae genus, ut satis notum est. Quis enim non praeferat sanguinem suum vel agris, vel mercibus, vel pecuniae? Quo pretiosiores ergo sunt liberi omnibus bonis, eo gravius laeditur pater si liberi tolluntur, quemadmodum hic Deus pronuntiat fuisse factum: *genueras, inquit, eos mihi*. Ergo fuit adiunctum sacrilegium tuae idololatriae, quum mihi liberos abstulisti. Eodem sensu paulo post repetet fuisse suos. Hic quaeritur quomodo Deus reputet inter filios qui tamen alienissimi erant. Dixit initio capitis, populum illum duxisse genus ab Amorrhaeis et Hithaeis, quia desciverat a pietate Abrahae et aliorum patrum. Quum ergo iam abdicati essent Iudaei quo tempore fuerunt in Aegypto, ex quo ita fuerunt rursus

Calvini opera. Vol. XL.

foedifragi, ut propheta hactenus ostendit, nonne erant alieni? Sed hic Deus respicit foedus suum, quod erat inviolabile, nec poterat exinaniri hominum perfidia. Iudaei ergo de quibus nunc propheta loquitur non poterant Deo gignere liberos. Nam dixit corpus populi esse simile foetido scorto, quod obambulat et discurrit, et quaerit conditiones vagas et promiscuas. Quum ita sit, liberi quos genuerunt tales idololatriae, erant spurii potius, quam digni tanto honore, ut Deus scilicet vocaret illos filios. Verum est ipsorum respectu: sed quantum ad foedus vocantur hic filii Dei. Et hoc observatu dignum est, quia in papatu talis grassata fuit multis saeculis defectio, ut Deum prorsus abnegaverint. Papistis ergo nihil cum Deo, quia suis sacrilegiis corruerunt totum eius cultum: et religio apud eos tot modis vitiata est, ut nihil differat a gentium corruptelis. Et tamen certum est, adhuc illic manere residuum foedus Dei ex parte: quia quamvis a Deo ipsi desciverint, et se ipsos abdicaverint sua perfidia: Deus tamen fidelis manet. Paulus quum de Iudaeis loquitur (Ro. 3, 3), admonet foedus Dei non esse abolitum, quanquam magna ex parte totus populus tunc palam a Deo desciverat. Idem et de papistis dicendum est, quia non fuit in eorum arbitrio prorsus delere foedus Dei, quamvis ipsorum respectu, ut iam dictum est, sint extranei: et ostendit etiam sua pervicacia se esse iuratos Dei hostes. Et inde fit, ut baptismus noster non indigeat renovatione: quia quanquam diabolus pridem regnavit in papatu, non potuit tamen extinguere omni ex parte Dei gratiam: imo illic est ecclesia. Nam alioqui falsum esset Pauli vaticinium, ubi dicit (2. Thess. 2, 4) Antichristum sedere in Dei templo. Si in papatu esset duntaxat sterquilinum Satanae vel lupanar, nec ulla esset ecclesiae residua species, hoc est aliquod lineamentum, non sederet Antichristus in Dei templo. Sed hoc quemadmodum dixi, exaggerat eorum crimen: tantum abest ut inde possint cristas erigere sicuti faciunt. Nam quum plenis buccis detonant se esse Dei ecclesiam, vel manere sedem ecclesiae apud ipsos, facilis solutio est: apud ipsos quidem ecclesiam esse, hoc est Deum illic habere quam ecclesiam, sed occultam, et mirabiliter etiam servari: sed non sequi propterea dignos esse ullo honore: imo magis esse detestabiles eo quod debuerant gignere Deo filios et filias: gignant autem diabolo et idolis, quemadmodum hic locus docet. Sequitur,

21. *Et mactasti filios meos, et posuisti eos ut transirent* (ad traiciendum ipsos, ad verbum) *illis* (nempe idolis).

Confirmat eandem sententiam, et clarius explicat, quod scilicet obtulerint filios suos et filias,

crudeliter ipsos mactando, nempe quum traicerent per ignem. Fuit hoc genus lustrationis, ut alibi visum fuit. Quum ergo liberos suos traicerent per ignem, lustrabant: et erat ritus expiandi. Sed duplici modo, ut nuper attigi, liberos suos igni admovebant. Hic autem proprie loquitur propheta de saeva illa et belluina oblatione. Diximus quo sensu Deus sibi vendicet ius in filios populi illius, non quod fuerint membra ecclesiae, proprie loquendo, sed quoniam Deus ipsos adoptaverat. Et hic rursus tenendum est quod dicit Paulus (Rom. 9, 6 sq.) non omnes qui progeniti sunt ab Abraham esse legitimos filios: quia discrimen statuendum est inter filios carnis, et filios promissionis. Hoc adhuc aliqua ex parte esset obscurum: sed poterit breviter explicari. Notemus ergo fuisse duplicem Dei electionem, quia generaliter elegit sibi totum genus Abraham. Communis enim fuit omnibus circumcisio, quae tamen erat symbolum vel arrha adoptionis. Quum ergo Deus omnes filios Abraham a minimo usque ad maximum vellet circumcidi, simul etiam elegit sibi in filios: haec fuit una adoptio vel electio. Altera autem fuit arcana, quia Deus ex illa multitudine sibi desumpsit quos voluit: et illi sunt filii promissionis, illae sunt reliquiae gratuiti favoris, ut Paulus loquitur (Rom. 11, 5). Haec igitur distinctio nunc tollit omnem ambiguitatem, quia propheta loquitur de incredulis et perfidis, qui a Dei cultu desciverant. Fuit ergo illis sua incredulitas tanquam abdicatio. Erant ergo, quoad ipsos, extranei, verum est: et ideo arcana Dei electio in ipsis non vigeat: sed tamen fuerunt ex Dei populo, quantum attinet ad externam professionem. Si quis obiciat fuisse illis inutile circumcidi, et ideo electionem hanc caruisse omni effectu, responsio in promptu est, Deum singulari beneficio dignatum esse miseros illos, quia patefactus erat illis aditus in spem vitae et salutis per externa adoptionis testimonia. Quod autem fuerunt interea extranei accidit ipsorum culpa. Ergo breviter teneamus, Iudaeos naturaliter fuisse maledictos, quia erant semen Adae: fuisse autem supernaturaliter et singulari privilegio exemptos et immunes a maledictione: quia circumcisio testimonium erat adoptionis qua Deus ipsos sibi consecraverat. Sancti ergo erant. Iam quod fuerunt immundi, id non potuit, ut dictum est, abolere Dei foedus. Idem hodie valere debet in papatu. Nam omnes nascimur maledicti: et tamen supernaturaliter Deus agnoscit pro suis quicumque genus trahunt a fidelibus non tantum in primo gradu, vel secundo, sed usque ad mille generationes. Et ideo dicit Paulus (1. Cor. 7, 14) sanctos esse liberos fidelium, quia scilicet baptismus non caret sua efficacia, et adoptio Dei etiam rata manet: sed maior pars tamen censetur extera, nempe ob suam incredulitatem. Deus interea reliquias sibi servavit om-

nibus saeculis: et hodie ex promiscua multitudine deligit quos vult. Nunc pergamus. Omiseram in fine proximi versus quod dicit, *An parum a scortationibus tuis?* Hac interrogatione voluit Deus magis urgere Iudaeos, quod scilicet non tantum fidem conjugalem violaverint quum ita se prostituerint idolis, sed addiderint saevitiam illam de qua visum fuit, nempe quod iugulassent filios suos. Denique ostendit fuisse desperatam eorum impietatem.

22. *Et in omnibus abominationibus tuis et scortationibus tuis non recordata es dierum adolescentiae tuae, quum tu esses nuda et discooperta, et foedata in sanguinibus tuis esses.*

Hic accommodat Deus quae hactenus retulit ad suum finem, nempe nimis scelestam ac turpem fuisse ingratitude populi, quod ita se prostituerit idolis. Revocat ergo in memoriam qualis fuerit eorum conditio quum eos sibi desponsaverat. Nam si in mentem illis venisset misera illa servitus, a qua fuerant liberati, non ita excaecati fuissent perversa confidentia, neque exsultassent in suis lasciviis. Sed quia obliti erant omnium beneficiorum Dei, hinc factum est ut lascivierint et se proiecerint ad foedas illas idololatrias, et provocaverint Deum modis omnibus. Hoc ergo nunc propheta demonstrat, quum dicit in illis abominationibus non fuisse recordatum populum suae adolescentiae. Et unde fit ut mulieres impurae et libidinosae ita maritos suos contemnant, nisi quia nitore suo excaecantur? Et quantisper non agnoscunt sua probra, placent sibi in foedis amoribus, quemadmodum dicitur apud Hoseam (2, 5). Talis ergo fuit Iudaeorum confidentia, quia sibi placebant in illo praesenti ornatu. Fulgebat enim in ipsis Dei gloria et decor: sed interea non reputabant unde sibi illa dignitas: hinc etiam ingratitude cum superbia. *Non recordata es, inquit, dierum adolescentiae quum esses nuda et discooperta, et quum esses foedata in sanguinibus tuis.* Sequitur,

23. *Et fuit post omnem malitiam tuam, Vae vae tibi, dicit dominator Iehovah.*

24. *Et aedificasti tibi excelsum, et fecisti tibi excelsum in omni platea (in omnibus compitis).*

25. *Ad omne caput (vel initium) viae aedificasti excelsum tuum: et abominabilem fecisti tuam pulchritudinem: et divaricasti (effudisti, vel aperuisti, sed utamur proprio verbo, divaricasti ergo) pedes tuos omni transeunti, et multiplicasti tuas scortationes.*

Primus versus varie exponitur. Quidam seorsum legunt *כל רעתך יהי אחרי* fuit post omnem malitiam tuam: et existimant Deum hic minari Iudaeis, quemadmodum facit apud Hoseam (c. 2, 9). Nam

postquam illic conquestus est Deus lanam suam et linum suum fuisse abrepta, et inde munera oblata idolis, postea subiicit, Ego reposeam mea omnia, et tunc iterum tolletur ab te omnis decor, et nuditas tua patefiet, ut merito te pudeat. Sic ergo exponunt haec verba, quod conditio Iudaeorum futura sit qualis ante fuerat: quasi uno verbo dictum esset, Ego me ita ulciscar, ut cogaris velis nolis sentire tuae nuditatis probrum, quia iterum te discooperiam. Sed videtur sensus ille coactus. Ego itaque contexto reliquam partem versus, deinde quae sequuntur. Sic ergo fuit oratio prophetae, *Et fuit post omnem tuam malitiam aedificasti tibi excelsum, fecisti tibi excelsum*: (sunt quidem duae voces diversae, sed pro re eadem sumuntur) *in omnibus compitis, in omnibus principiis viarum fecisti tua excelsa*, inquit, *et ita abominabilis fuit tua venustas*. Hoc autem per parenthesin inseritur, *Vae vae tibi*. Illa igitur exclamatio quasi ex abrupto interponitur. Sed iterea non dubito quin cohaereant inter se haec omnia, nempe quod Iudaei addiderint scelera sceleribus, atque ita nullum fecerint peccandi finem. Dicit ergo, postquam ita fuerant Deo perfidi et ingrati, postquam sua omnia indigne et turpiter profuderant in cultus perversos, adhuc additum fuisse novum crimen, *quod sibi exstruxerint excelsa in omnibus compitis, et in viis omnibus etiam*. Si quis obiciat non fuisse hoc crimen gravius, responsio facilis est, Deum hic non loqui de uno duntaxat excelso, vel de uno altari: sed comprehendere tot insignia idololatriae, quibus terram infecerant. Fuit autem hic cumulus impudentiae quum ita ubique erigerent vexilla suarum superstitionum. Quotquot enim erant excelsa et altaria, totidem erant testimonia defectionis ipsorum, ac si palam gloriarentur se non magnificare legalem cultum, et quidquid Deus praescripserat in arbitrio suo esse evertere. Deus ergo non abs re hanc indignitatem exagitat, *quod Iudaei ubique sibi erexerint excelsa, et exstruxerint altaria*. Nunc ergo tenemus consilium spiritus sancti, quantum ad istas voces. *Accidit ergo post omnem tuam malitiam* inquit, hoc est, ad cumulum tuae malitiae accessit etiam ista improbitas et impudentia, nempe *quod exstruxeris tibi non unum excelsum duntaxat, sed innumera, nempe in omnibus compitis, deinde, in omnibus principiis viarum*, hoc est in locis celeberrimis. Capita enim viarum dicuntur quae magis conspicua sunt: et ideo si quid illic agitur, magis expositum est omnium oculis. Iam notanda est exclamatio quae interponitur, *Vae vae tibi*, inquit dominator Iehovah. Quoniam enim Iudaei pro sua socordia non magnopere attenti erant ad oburgationes propheticas, ideo ut ipsos expergeficiat Deus, pronuntiat bis suam maledictionem. Certum quidem est non fuisse commotos: sed valuit tamen haec vehementia ad ipsos gravius

damnandos: quia etiamsi fuissent sopiti, imo demersi in profundissimo somno, poterant expergefieri hac voce tam formidolosa. Nec dubium est tamen quin sibi plausum dederint in suis superstitionibus. Sed eo magis expendere convenit quantum sit pondus in his verbis Dei. Nam hinc colligimus, ubi idololatrae sibi indulgent in suis figmentis, et existimant nihil illic reprehensione esse dignum, sufficere hanc Dei vocem, qua adversus eos fulminat quum dicit, *vae vae tibi*. Ergo desinant homines iudicium facere ex proprio sensu, quin potius attenti sint ad Dei sententiam, et agnoscant sibi maledictionem incumbere quum putant se rite perfungi pietatis officio in colendis idolis. Iam addit, *abominabilem fecisse eius pulchritudinem*: Non dubito quin alludat propheta ad spurcitiam, quae inducitur ubi se mulieres prostituunt ad vagas libidines: et inde etiam Latini vocant obsoleta scorta, quae foetent quodammodo, propterea quod ita turpiter abiecto pudore sese proiecerint ad omne flagitium. Propheta ergo dicit populum illum non fuisse duntaxat quasi libidinosam mulierem, quae impuros amores sibi conciliat: sed fuisse foetidum scortum: quia illa intemperies libidinis facit, ut etiam qui appetunt scortari, tamen quodammodo reiiciant prae fastidio mulieres ita foedas in sua libidine, et ita omni pudore vacuas, ut non dubitent se huc et illuc proicere. Hoc ergo intelligit propheta, nempe venisse ad summas usque abominationes populum, quemadmodum si mulier foeteat propter intemperiem suae libidinis. Tandem adiungit *divaricasse pedes suos omni transeunti et multiplicasse suas scortationes*. Hoc sumptum est etiam a scortis vagis: et confirmat sententiam quam nunc exposuimus, quod scilicet Iudaei non tantum uno in genere idololatriae sese volutaverint, sed ita fuerint proiecti ad omnes abominationes, ut essent similes meretricibus, quae vias obsident, et advocant obvios quosque: neque id modo, sed quod foedius est, *divaricant pedes suos*, hoc est pudenda sua palam ostentant, ut alliciant ad se amatores.

26. *Et scortata es cum filiis Aegypti vicinis tuis magnis carne: et multiplicasti scortationes tuas ad irritandum me.*

Admonui initio capitis, prophetam reprehendere in Iudaeis non unum et simplex scortationis genus, sed duo diversa. Hoc interpretes non observant, sed putant semper prophetam nostrum disserere de idolis et superstitionibus. Atqui si prudenter expendimus omnes circumstantias, quod iam dixi minime dubium erit, nempe damnari Iudaeos non tantum quod Dei cultum vitiassent suis perversis figmentis, sed quod confugerant nunc ad Aegyptios, nunc ad Assyrios: et implicuerant se illicitis foede-

ribus. Est autem haec quoque trita ratio prophetis, vocare scortationes eiusmodi foedera. Nam sicuti mulier debet latere sub umbra mariti sui, ita Deus volebat Iudaeos contentos esse suo praesidio. Atqui simul atque metuebant sibi ab aliquo periculo, trepide confugiebant nunc in Aegyptum, nunc in Assyriam, nunc in Chaldaeam. Videmus ergo eos quodammodo renuntiassse auxilio Dei, dum non poterant quiescere sub eius custodia, sed vago impetu rapiebantur huc et illuc. Postquam ergo propheta invectus est in superstitiones, nunc aggreditur aliud crimen, quod scilicet Iudaei implicuerant se vetitis foederibus. Incipit autem ab Aegypto. Deus autem simpliciter prohibuerat, ne quid electo populo negotii esset cum Aegyptiis. Quamvis nulla ratio manifesta esset, oportuit tamen parere Dei imperio. Sed iam rationem exposui cur Deus nollet Israelitas foedus ullum contrahere cum Aegyptiis, quia volebat experiri ipsorum fidem et patientiam, si tanquam ad sacram anchoram, ut loquuntur, ad eius opem confugerent quoties aliquid discriminis instabat. Fuit etiam altera ratio, quia ex quo Deus populum suum illinc extraxit, voluit separatim esse ab illa gente, quae tam crudeliter in miseros hospites saevierat. Quantum attinet ad Chaldaeos et Assyrios, tantum valuit prior illa ratio, quod scilicet fas illis non fuit diffidere auxilio Dei in suis periculis. Nunc ergo tenemus consilium prophetae quum dicit *Iudaeos fuisse scortatos cum filiis Aegypti*. Addit *fuisse magnos carne*. Designat rem foedam et pudendam, quod scilicet essent accensi tanta libidine, ut inhierent longis et crassis mentulis. Neque enim per carnem intelligitur corpus, sed pars pudenda. Utetur similitudine foediori postea. Neque enim potuit destabilis populi illius perfidia satis damnari. Probrose ergo huc dicit propheta *eos scortatos fuisse cum Aegyptiis*, quemadmodum si mulier libidinosa appetat virum robustum, vel bestiam aliquam ut postea videbimus. Addit, *multiplicasti fornicationes tuas*. Alloquitur autem populum sub mulieris persona, quemadmodum ante vidimus: *ad irritandum me*. Hic tollit propheta impio populo excusationem erroris. Dicit igitur, quum ita vagati sunt post suas impuras cupiditates, nun fuisse lapsos insectia, quia satis tenebant quid Deus mandasset sua lege. Neque tamen dubium est quin animos suos offuscaverint, quemadmodum impii semper fodiunt sibi latebras, et habent speciosos praetextus, quibus non tantum malitiam suam occultent coram hominibus, sed se ipsos etiam fallant. Probabile igitur est, non defuisse tales praetextus Iudaeis. Sed ex altera parte notandum est, satis superque edoctos fuisse lege Dei quid liceret ac rectum esset. Quum ergo neglecta lege ita flagrabant impii cupiditibus, merito propheta dicit quasi data opera vel

consulto eos traxisse Deum in certamen. Iam si quis moveat quaestionem, an liceat cum impiis foedus contrahere, responsio facilis est, cavendam omnem societatem, quae quasi sub idem iugum nos copulat. Nam sponte satis iam propensi sumus ad omnia vitia. Ubi autem accersimus nobis novas occasiones, hoc est tentare Deum. Atqui ubi quispiam se nimis familiariter impiis coniungit, perinde est ac si accedendo ad flabellum, accenderet pravos affectus, qui iam plus satis in eius animo ardent, ut dictum fuit. Cavendum igitur est quoad licebit, ne appetamus foedera cum impiis. Caeterum, si necessitas cogat, simpliciter et per se res vitiosa non potest censi: quemadmodum videmus Abraham foederatum fuisse suis vicinis, quum tamen diversa esset religio. Sed quia aliter non poterat redimere quietem, fuit illa species foederum quasi vellet Abraham pacem sibi acquirere. Neque tamen dubitavit uti sociorum opera, quemadmodum ubi opitulatus est nepoti suo. Sed si quaerimus principium et causam, qua adductus fuit Abraham, ut foedus percuteret cum suis vicinis, reperiemus non alio animo id fecisse, nisi ut pacatus domi suae ageret: deinde ut tutus esset ab omni noxa. Erat solitarius, ut ipsum nominat Isaias (51, 2). Habebat quidem numerosam familiam, sed carebat sobole. Ergo non potuit effugere, quin foedera admitteret cum suis vicinis. Sed quum Dominus ea lege populum suum collocaverit in terra Chanaan, ut illic eum tueretur, ut ab omni parte protegeret, ac se opponeret omnibus inimicis: videmus quasi inclusos fuisse sub eius custodia, ut prohiberentur ab omni foedere: quia non poterant pacisci vel cum Aegyptiis, vel cum Assyriis, quin tantundem detraherent auxilio Dei. Quantum ad nos spectat, dixi plus esse liberalitatis, modo ne titillet nos carnis cupiditas ad quaerenda foedera, quae nos illaqueent aliis vitiis. Difficile enim est, retinere gratiam eorum quibuscum sumus foederati, nisi illis assentiamur. Iam si sunt impii, trahent nos in Dei contemptum, in adulterinos ritus: sic fiet, ut malum ex malo nascatur. Nihil ergo melius est, quam vela contrahere, et respicere in unum Deum, et habere in ipso defixas mentes, nec admittere ullum societatis genus, nisi necessitas nos cogat. Deinde prudenter cavendum est, ne qua conditio admisceatur, quae nos abstrahat a puro et sincero cultu Dei: quemadmodum diabolus astute semper insidiatur filiis Dei, et tendit illis laqueos occultos. Ubi ergo agitur de contrahendo foedere, semper cavendum est, ne ulla in parte libertas nostra minuatur: deinde ne furtim et obliquis artibus abducamur a simplici Dei cultu. Iam sequitur,

27. *Et ecce, extendi manum meam super te, et diminui demensum tuum, et tradidi te desiderio (vel*

libidini) earum quae te oderant filiarum Philistim, quae pudefactae sunt a viis tuis sceleris (hoc est quae erant scelus, vel sceleratis).

Hic Deus exprobrat Iudaeis duritiem, quod ne admoniti quidem resipuerint. Dicitur vulgari proverbio, stultos saltem accepto malo sapere. Ubi autem talis est obstinatio, ut ferulae nihil prosint, vitia sunt quasi desperata. Ergo Deus hic conqueritur, quum Iudaeos castigasset, id caruisse profectu: quia adeo fuerint praefracti, ut ne tunc quidem animum applicuerint ad reputanda sua peccata. Nam ferulae Dei expergefacerere nos debent, ut quae prius latebant vitia veniant quasi in conspectum et lucem. Ubi autem arrodimus fraenum, et non afficimur ipsis plagis, hinc apparet nos esse quasi perduto ingenio. Hanc ergo obstinationem nunc propheta damnat in Iudaeis: *extendi*, inquit, *manum meam super te*. Iam duas castigationis species enumerat, primo quod Deus spoliaverit Iudaeos copia bonorum omnium, quibus locupletati fuerant: deinde quod eos subiecerit hostium libidini. Qui vertunt iustificationem, ut Hieronymus, prorsus discedunt a sensu prophetarum: כן significat quidem statutum, et edictum: exponit ille de lege. Sed quomodo hoc quadrabit, quum propheta hic retineat similitudinem, qua hactenus usus est? comparat enim Deum marito. Iam pronuntiat Deus, quia videbat se ludibrio haberi ab impura uxore, *abstulisse demensum*, vel quod tam in victum quam in cultum eius destinaverat. Mariti enim pendunt suis uxoribus in cultum, in vestitum certam aliquam summam. Et antehac Deus inter alia recensuit quae tam largiter contulerat in Iudaeos fuisse profusa in superstitiones. Ergo secundum hanc rationem nunc dicit, *abstulit demensum tuum*, hoc est quod tibi assignaveram. Haec ergo pars fuit una castigationis. Comparat autem uberem terrae proventus, et alia commoda demensum, quod maritus uxori suae assignat. Iam sequitur altera castigatio, quod ab hostibus vexati fuerint, nec tantum senserint Philistinos sibi infestos, sed traditi illic addictique in mancipia fuerint, quemadmodum dicit Moses, Quomodo unus vicisset decem, et decem fugassent mille, nisi quia conclusi fuimus in manum ipsorum? (Deut. 32, 30). Ostendit ergo, hostes nunquam nobis esse superiores, nisi quia nos quodammodo Deus illis mancipat. Qui ergo placide non subiiciunt se imperio Dei, sed refractarii sunt, traduntur in manum hostium; ut subigator eorum contumacia dura tyrannide. Nunc tenemus quid velit propheta hoc versu: amplificat scelus populi, eo quod non fuerit conversus ad Deum, quamvis sentiret clara experientia se esse maledictum. Debuerat ergo tunc vitam suam examinare, et gemere coram Deo, agnoscere culpam, ut veniam impetraret: quia nullus sensus eum in-

citavit, propheta colligit fuisse perditam illius obstinationem. Notandus ergo nobis est hic locus, ut attenti simus ad Dei castigationes. Quoties ergo Deus vel digitum attollit, et nobis minatur, sciamus illum esse sollicitum de salute nostra. Vicissim ergo expergefiamus, et imploremus eius misericordiam: et praecipue nobis displiceamus in peccatis nostris, quibus videmus iram eius fuisse accensam. Quod si manemus socordes, videmus nihil restare excusationis: quia conqueritur etiam alibi Deus se luisse operam quum filios suos frustra castigavit. Hic anima שׁוֹנִי accipitur pro libidine, vel desiderio, quemadmodum exposui. Sequitur,

28. *Et scortata es cum filiis Assur (Assyriae), quia a non esse satietatem tibi* (ad verbum, hoc est quia non erat tibi satietas) *scortata es* (inquam) *cum illis, et ne sic quidem fuisti satiata.*

Hunc quoque versum de foedere interpretor, quo se illaquearunt Iudaei, quum ultro se Assyriis iunxerunt. Fuit enim hoc certum signum diffidentiae, dum ita appeteret externa auxilia, quasi nudati essent Dei praesidio. Et exponere hunc versum de idololatriis absurdum esset: quia non solent hoc modo loqui prophetae, populum fuisse scortatum cum Assyriis, eo quod imitati sint eorum superstitiones et perversos cultus. Quemadmodum ergo ante vidimus scortatos fuisse Iudaeos cum idolis, eo quod sese prostituerant ad impias caeremonias, oblii legis Dei: ita nunc eos accusat propheta diversae scortationis, quod scilicet cupide appetiverint hinc inde auxilia, quasi in Deo non satis esset virtutis ad ipsos protegendos. Nam aliqui nulla religio obstabat, quominus pacem colerent cum Assyriis. Sed quum viderent se premi a rege Israel, et rege Syriae, tunc venit illis in mentem accersere Assyrios. Hoc autem erat quasi Deum extrudere suo loco. Nam Deus volebat quasi extentis alis terram illam tueri, volebat Iudaeos fovere quemadmodum aquila pullos suos, sicuti loquitur Moses (Deut. 32, 11). Iam quum putarent se expositos esse ad quodlibet discrimen, perinde erat ac si Dei auxilium excuterent. Non mirum igitur si propheta dicat *ipsos fuisse scortatos cum Assyriis. Quia non erat tibi satietas.* Prosequitur similitudinem, de qua satis disseruimus. Nam Iudaeis exprobrat quod fuerit inexplibilis eorum libido: sicuti ubi mulier non contenta uno adultero, turbam accumulat, et sese obtrudit absque ullo pudore et delectu, quin venatur etiam condiciones. Talis igitur fuit intemperies in Iudaeis, quum multas scortationes simul coniungerent. Iam desciverant a vera fide, quum foedus percusserant cum Aegyptiis. Atqui accessit alia cogitatio, nempe utile esse habere Assyrios sibi

foederatos. Fuit igitur illa effraenis libido, quam nunc metaphorice propheta exagitat. Sequitur,

29. *Et multiplicasti (vel auxisti) scortationes tuas super terram Chanaan in Chaldaea, et ne in hoc quidem fuisti satiata.*

Hic propheta docet, Iudaeos nullum fecisse scortandi modum, quemadmodum si mulier postquam se prostituit duobus vel tribus adulteris, vulgo suum corpus exponat; deinde etiam se proterve offerat amatoribus. Talem intemperiem propheta dicit fuisse in Iudaeis. Quod autem dicit *super terram Chanaan in Chaldaea*, quidam ita accipiunt, quod accumulaverint ritus impuros gentium omnium, nec tantum se foedaverint idololatriis veteribus gentium Chanaan: sed imitati sint etiam Chaldaeos in sua impietate. Sed videtur hoc longe quaesitum. Alii dicunt, In Chaldaea, quae successit terrae Chanaan: hoc etiam commentum nimis coactum est. Alii ~~et~~ accipiunt comparative, quasi diceret, prae terra Chanaan. Sed tantum particulam similitudinis subaudio, quod scilicet *multiplicaverint suas scortationes in Chaldaea non secus atque in terra Chanaan*. Neque enim mirum fuit, sic scortatos fuisse cum suis vicinis quemadmodum antehac loquutus est propheta de Aegyptiis: sed quum in remotam terrae plagam cursitarent, hoc certe fuit instar portenti. Videtur ergo hic esse genuinus sensus, et optime fluit, *quod auxerint scortationes suas in Chaldaea tanquam in terra Chanaan*. Nam si mulier occurreret alieno viro, quasi occasionem nacta poterit minori dedecore se exponere ad eius libidinem. Verum si qua cursitet, et conficiat longa spatia, ut quaerat sibi amatores, hoc superat omnem ardorem libidinis. Non dubito igitur quin haec comparatione propheta exaggeret crimen populi, quia tandem usque in Chaldaeam penetraverit, ut se prostitueret ad scortationem. Dicit, *ne in hoc quidem fuisset satiatus Iudaeos*, quemadmodum nuper idem dixerat quum tractabat de Assyriis. Summa est, Iudaeos fuisse abreptos furioso impetu, ita ut nihil esset in ipsorum sceleribus mediocre. Neque enim a Deo semel duntaxat, vel una in parte defecerant, sed quaecunque obiciebatur occasio, eam solebant nimis cupide arripere, ut hoc modo ostenderent, ne guttam quidem pietatis in suis animis manere. Discamus autem ex hoc loco mature iniciere fraenum nostris cupiditatibus. Nam ubi ignis accensus est, non facile exstinguitur: et diabolus suggerit semper lignum, vel addit oleum camino, quemadmodum dicitur. Praeveniamus ergo malum quod hic damatur in Iudaeis: neque tantum nobis sumamus licentiae, ut diabolus nos abripiat quasi vesano furore. Sequitur,

30. *Quam molle (vel dissolutum) est cor tuum! dicit dominator Iehovah, quum facis hoc totum opus mulieris meretricis robustae (vel dominantis).*

Videtur propheta secum hic pugnare dum Iudaeos comparat robustae mulieri, vel praevalidae, et tamen dicit corde fuisse dissoluto. Nam qui vertunt, cor obstinatum, ratione carent. Videtur ergo hic subesse aliqua species repugnantiae, quod fuerint robusti et audaces: et tamen corde molli, ac debili, vel infirmo. Sed utrumque semperprehenditur in contemptoribus Dei, nempe ut diffuant instar aquae, et interea sint quasi rupes. Diffuunt ergo, quia nulla est in ipsis vel firmitas, vel constantia. Nam huc et illuc distrahuntur, quemadmodum etiam quidam exponunt, cor distractum. Sed veniendum semper est ad illam mollitiem. Quicumque ergo a Deo deficiunt, feruntur sua levitate, ita mentes impiorum sunt quasi fluxae et evanidae. Nam cor hic accipitur pro sede intelligentiae, ut multis aliis locis. Accusat igitur socordiam propheta in Iudaeis: sed sub nomine cordis dissoluti. Gallice etiam ita loquimur, *Un coeur lasche*: et optime exprimitur prophetae sensus gallica illa voce. Sed satis est tenere prophetae consilium, quod scilicet fuerint instabiles Iudaei, quod agitati fuerint et distracti huc et illuc: quia nihil erat in ipsis firmum vel solidum. Interea vero comparat eos meretrici robustae, quia scimus quanta sit audacia ad peccandum in Dei contemptoribus. Sicuti ergo sunt dissoluti, quia nulla est in ipsis attentio, nihil denique in ipsorum animis stabile: ita sunt quasi rupes, et audacter sese proiciunt, nec dubitant cum Deo ipso configere. Quanquam ergo duo isti affectus videntur in speciem contrarii, semper tamen in reprobis eos licet conspiciere, sed diversis modis. Ad haec proprie non tantum *robustam mulierem* vel meretricem Iudaeos vocat, sed *meretricem dominantem*, sicuti gallice optime reddere licebit, *Une maîtresse putain ou paillardes*. Nam quod exponunt eam dominari, ut licentiam sumat suis cupiditatibus, coactum est. Non dubito igitur quin significet ipsos similes fuisse meretrici lascivae, deinde quae omnis pudoris oblita hinc inde quaerit adulteros, et sufficit ad omnium concubitus: hic est sensus prophetae. Nunc sequitur,

31. *Quum extulisti sublime tuum in capite omnis viae, et excelsum tuum fecisti in omni celebri loco: et non fuisti tanquam meretrix ad spernendum munus.*

Hic propheta iterum perstringit superstitiones, quibus se addixerant Iudaei. Sed tamen figurate adhuc loquitur, quia per excelsa intelligit non simpliciter altaria, sed tentoria, quibus allicere tentaverant Iudaei suos vicinos: quemadmodum si mu-

lier impura locum celebrem deligat, ubi habeat cubile exstructum, et sit conspicua, quo possit attrahere adulteros. Quoniam ergo propheta hic in superstitiones invehitur, non tamen simplex est sermo, sed adhuc retinet illam similitudinem, de qua diximus. Dicit ergo Iudaeos fuisse adeo projectos ad libidinem, ut sese ostentaverint, et procul quaesierint adulteros, quasi erigerent in locis sublimibus sua tentoria vel cubilia. Quoniam hoc alibi fuit expositum, nunc leviter praetereo. Caeterum notemus, rem quae videtur per se levis momenti hic severe damnari a propheta. Unde discendum est, non esse aestimandum Dei cultum proprio nostro sensu. Nam quis putaret tam grave esse scelus, in honorem Dei exstruere aliquod altare in loco sublimi? videmus autem ut propheta abominetur illam superstitionem. Quum ergo Deus nihil velit mutari in suo cultu, sed praecipua pars eius colendi sit obedientia, quam praefert omnibus sacrificiis: discamus etiam quae videntur posse tolerari, quia tam severe a Deo damnantur, detestanda quoque nobis esse. *Quum ergo erigeres in capite omnium viarum, et in omni compito, vel platea, hoc est in omni loco celebri, faceres tibi excelsum.* Hic videmus quo ferventius satagunt idololatras, eo magis provocare iram Dei. Et tamen videtur hoc illis esse indignum: quemadmodum hodie papistae, dum ita seduli sunt ad colenda idola, sub titulo devotionis existimant quidquid est vitiosum posse tamen et debere excusari coram Deo. Atqui ex opposito spiritus sanctus dicit eo gravius peccare idololatrias, quo magis fervent post impuros suos ritus. Dicit *non fuisti sicut meretrix ad spernendum munus.* Quidam frigide exponunt, quod meretrices soleant in animo suo ridere eorum stultitiam qui mercede ipsas locant: illud commentum prorsus alienum est. Sed probabile est quod alii afferunt, nempe non fuisse Iudaeos similes meretrici, quae spernit munus, quo scilicet duplicetur. Nam hac vafrutie ut plurimum pollent meretrices: quod si quid illis offertur, contemptim adspiciunt, et vix dignantur attingere. Hoc autem faciunt, ut miser amator existimet se non fuisse satis liberalem, atque ita duplicet munus suum, et omnia sua prodigat. Potest igitur ita accipi locus prophetae, quod non fuerint similes meretrici, quae munus spernit, quo scilicet miser amator quasi pudefactus augeat pretium. Sed mihi videtur aliud propheta velle: etsi superiorem illum sensum non repudio. Sic igitur interpretor verba, quod non fuerint similes meretrici, quia munus spreverunt quod meretricibus est insolitum. Meretrices enim faciunt quaestum ex suo corpore: unde et nomen illis inditum a merendo. Quoniam ergo scorta non sese gratis proiciunt, sed venantur mercedem, dicit propheta Iudaeos non fuisse similes. Quare? quia scilicet munus contempserint, quia

dum explendae tantum libidini studebant, neque spectarent munus ullum, neque appeterent sibi mercedem. Postea sequitur,

32. *Mulier adultera loco viri sui sumit extraneos.*

Alii vertunt, mulier adultera sub viro suo: et *והוה* utrumque significat: atque ita exponunt, mulieres adulteras non facere divortium cum suis maritis, dum violant fidem coniugalem, sed semper manere domi, utcumque admittant extraneos: et hac comparatione existimant crimen populi exaggerari, quod scilicet non tantum scortatus fuerit, sed etiam palam desciverit a Deo, et reliquerit eius domum. Multae enim impurae mulieres manent cum suis maritis, et sua flagitia quoad possunt occultant. Sed si qua mulier deserat et maritum et liberos, hinc apparet esse prorsus deploratam. Existimant ergo hic prophetam comparatione exaggerare divortium vel defectionem populi a Deo. Sed melius videtur sensus fluere, si simpliciter comparet eos mulieri adulterae, quae pro viro, vel loco viri admittit extraneos: *tu es, inquit, adultera mulier, quae loco viri, vel pro viro amatores extraneos sibi accersis.* Nam mulier quae nupsit marito liberali tractatur ab ipso etiam honeste. Iam si adulteros hinc inde quaerat, nec inducitur avaritia, neque quaestu: sed tantum fertur sua libidine. In summa, quemadmodum nuper propheta dixit eos spernere omne lucrum, quia excaecat eos sua libido: ita nunc dicit esse similes adulterae, quae maritum suum repudiat: neque id modo, sed se proicit adulteris, quum tamen conditio eius ingenua sit et honesta domi.

33. *Cunctis meretricibus dant munus (hoc est, dari solent munera), tu autem dedisti munera tua cunctis amatoribus tuis: et conduxisti eos ut ingrederentur ad te undique (a circuitu) in scortationibus tuis.*

Hic propheta ostendit quantopere desipuerint Iudaei, qui una cum pudore omnia sua profuderint. Nam meretrices quaestus impellit ad turpitudinem: se quidem prostituunt non sine dedecore, sed lucro ducuntur. Dicit autem propheta, Iudaeos, quum scortati sunt, fecisse id cum suo dispendio, quoniam ut ad se pellicerent amatores, nullis sumptibus pepercissent. Prosequitur vero similitudinem de qua vidimus. Gentem enim illam comparat mulieri perfidae, quae relicto marito se offert adulteris. Nunc tenemus consilium prophetae. Certum quidem est, Iudaeos non id fecisse data opera. Putabant enim sibi utile fore cum Aegyptiis et Assyriis foedus: deinde nolebant gratis idola sua colere, sed amplissimam mercedem sperabant quum ita accer-

serent sibi adulterinos cultus. Verum spiritus sanctus non quid illi vel optaverint, vel speraverint respicit, sed loquitur de re ipsa. Certum autem est, Iudaeos fuisse valde prodigos in suis superstitionibus. Et idem hodie cernitur in papatu. Qui aegre assem unum erogant si subveniendum sit pauperibus, multos aureos proiciunt ubi redimere se volunt suis satisfactionibus. Nullus igitur est sumptuum finis in illa vesania. Idem etiam furor apud Iudaeos valuit: quod nunc illis exprobrat Ezechiel. *Dicit ergo dona obtulisse suis amatoribus*, nempe quoniam, ut dixi in falsorum deorum cultu fuerant admodum prodigi, deinde quum foedus appeterent vel cum Aegyptiis, vel cum Assyriis, necesse erat venire oneratos larga copia: et testantur historiae ut se prorsus exhauserint. Denique hic ostendit propheta, Iudaeos fuisse plus quam excaecatos, ubi relicto Deo sese addixerunt idolis, quia nullum inde lucrum adepti sunt. Deinde ubi se implicaverunt perversis et nefandis foederibus, ostendit etiam eos prorsus delirasse, quod ita se omnibus fortunis spoliarent: et tamen nihil referrent praeter ignominiam una cum dispendio. *Dantur ergo dona meretricibus cunctis: tu autem dona tua*: pronomen Hieronymus accipit passive, nempe quae Deus in populum illum contulerat. Et respondet locus Hoseae, ubi conqueritur Deus quae dederat Iudaeis fuisse hoc modo profanata, ac si mulier quidquid accepit a marito adulteris suis largiatur: quod est valde foedum. Nam maritus putavit haec fore castitatis pignora quum uxorem suam ornaret vestibus pretiosis, vel aliis muneribus, et ornamentis eam locupletaret. Ubi autem mulier omnis pudoris et verecundiae oblita proiicit adulteris quod accepit a marito, illud est portentosum. Ergo sensus ille mihi non displicet. Quamquam simplicius etiam accipere licebit, quod Iudaei omnia sua bona dilapidaverint. *Dicit conduxisse suos amatores, ut ingrederentur undique ad scortandum*. Iterum repetit quod ante vidimus, nempe Iudaeos fuisse tanquam prostibula. Sunt enim impurae mulieres, quae tamen non ita feruntur post suam libidinem, quin contentae sint uno adultero. Sed quemadmodum ante dixit Iudaeos divaricasse pedes, ita nunc repetit *conduxisse adulteros a circuitu*. Hoc autem est pendendum dictu quum mulier non aliter potest explorare suam libidinem et salacitatem quam si accersat hinc inde adulteros, et sustineat multorum concubitus. Tamen Ezechiel exprobrat Iudaeis illam intemperiem. Rationem vidimus hesternae lectione. Sequitur,

34. *Et fuit in te inversio a mulieribus, in scortationibus tuis, et post tua postrema* (hoc est post te) *non erit scortatio* (similis, subaudiendum est), *quia dedisti munus, et munus tibi non fuit datum: ita fuisti in contrarium* (est eadem dictio: verbum

מןִּיִּן significat evertere, unde מןִּיִּן significat inversionem, vel in contrarium).

Propheta autem tantum confirmat superiorem doctrinam, quod scilicet modo insolito Iudaei correpti fuerint tanta libidine, ut cum damno et iactura satisfacerent suis cupiditatibus. Haec autem comparatio exaggerat eorum crimen, quia deteriores fuerunt omnibus scortis. Nam quamvis scorta, ut diximus, turpiter sese vendant, tamen spes lucri est quidam excusationis praetextus: et potest fieri, ut mulier famelica obliviscatur verecundiae, et ita sese prostituat. Sed detegitur foedior et minus excusabilis intemperies in muliere quae non tantum corpus suum divulgat, sed emit scortatores, tantum ut expleat suam libidinem. Nunc sequitur,

35. *Propterea meretrix audi sermonem Iehovae,*

36. *Sic dicit dominator Iehovah, Quia effusum fuit infimum*) tuum* (proprie aes tuum, sed metaphorice accipitur pro parte infima) *et detecta fuit turpitudine tua* (vel nuditas) *in scortationibus tuis erga amatores tuos, et erga omnia idola abominationum tuarum, et in sanguinibus filiorum tuorum quos dedisti illis:*

37. *Propterea ecce congregabo cunctos amatores tuos, quibus te oblectasti erga eos, et omnes quos dilexisti, et quos odisti: congregabo, inquam, eos contra te a circuitu, et retegam* (vel discooperiam) *pudenda tua* (vel turpitudinem tuam) *coram ipsis, et videbunt totam turpitudinem tuam.*

Postquam invecus est Deus in scelera populi, et totam gentem quasi ream peregit, nunc fert de illis sceleribus iudicium. Repetit tamen breviter quae dixerat ac si iudex rationem sententiae suae exponeret, *Quoniam inquit, profusa fuit pars infima corporis tui, et turpitudine tua relecta coram amatoribus tuis*. Haec ratio est iudicii: unde colligitur, Deum non modo iusta sed etiam necessaria causa adduci, ut tam severe cum populo suo agat. Iam sequitur, *Ideo congregabo, inquit, cunctos amatores tuos cum iis etiam quos odisti, congregabo eos, et retegam coram ipsis tuam turpitudinem*. Nunc videndum est quid minitetur Iudaeis, nempe probrosum interitum, ita ut sint omnibus ludibrio, et nemo illis succurrat. Metaphoricae enim sunt loquutiones, ubi de amatoribus loquitur, et de partibus pudendis, vel nuditate. Sed amatores hic nominat tam Aegyptios quam Assyrios et Chaldaeos. Unde etiam refellitur eorum opinio, qui putant prophetam non nisi de superstitionibus disserere. Neque enim transferri quod nunc dicitur potest ad idola, quandoquidem scimus falsos deos non fuisse spectatores poenae, quam de-

*) *Princeps vitio-e*: intimum.

nuntiat propheta Iudaeis. Unde sequitur, hunc sermonem non competere nisi in homines ipsos, quorum praesidio usque eo confisi fuerant Iudaei, ut Dei auxilium fere pro nihilo ducerent. Quum ergo translatio sit talis in ea parte, hinc etiam colligimus, ubi pudenda nominat, debere intelligi spoliationem, et cladem, imo interitum tam regni quam urbis, excidium etiam templi. Tunc enim gens illa omnibus fuit ludibrio: imo etiam quodammodo foetida fuit, sicut solent scorta obsoleta. Nunc tenemus consilium prophetae. Quod Hieronymus aes accipit pro pecunia, prorsus alienum est a prophetae mente. Minime igitur dubium est quin partem infamam intelligat: et sequitur continuo post *detectam fuisse turpitudinem*, eodem sensu. Sed simul exprimit Deus quomodo detecta fuerint pudenda gentis illius, *nempe ad scortandum*: quemadmodum si mulier impetu libidinis correpta nudaret corpus suum, et ostentaret partes pudendas. Sic etiam dicit *resectam fuisse turpitudinem in scortationibus erga*: \aleph hic accipitur pro erga, vel contra: *erga amatores tuos* inquit, et *erga idola abominationum tuarum*. Distinguit inter amatores et idola. Qui volunt prophetam nonnisi de superstitionibus conacionari, putant superfluum esse copulam. Sed minime dubium est quin propheta ab una parte Assyrios et Aegyptios, et Chaldaeos designet: ab altera autem falsos deos. *Et in sanguinibus* inquit. Hic attexit aliud crimen, nempe barbarae saevitiae, quia ne propriis quidem filiis parcebant, ut ante visum fuit: lustrabant multi suos liberos, sed quidam reperiebantur adeo rabiosi, ut in ignem conicerent. Fuit autem illud prodigiosum facinus, quum ita in propria viscera saevire non dubitarent. Sed huc abrepti fuerunt insano zelo, ut liberos suos exirent, quum alii duntaxat traicerent per ignem. Nunc ergo propheta eos iterum accusat crudelitatis, quod liberos suos obtulerint idolis, atque ita effuderint sanguinem innoxium. Iam sequitur poena, *Ecce ego inquit, congrego cunctos amatores tuos*. Diximus hoc non debere intelligi nisi de Aegyptiis, et Assyriis, et Chaldaeis, qui spectarunt omnes cladem perversae illius et perfidae gentis: nemo autem opitulatus est. Deus ergo pronuntiat interitum populi perinde fore ac si scortum a suis amatoribus contemptum vel fame et inedia, vel aliis miseriis periret. Nam hoc etiam ut plurimum accidit, ubi quis amore fervet, ut praeferat propriae vitae meretricem. Nam et uxoris curam abiiciet, ac contumax erit erga patrem et matrem, et excutiet omnem verecundiam, ut potiatur meretrice et eius concubitu. Ubi autem meretrices senio mutatae sunt, et capilli earum fiunt nives, quae repraesentent aetatis hyemem: deinde ubi faciem rugae deformant, tunc spernuntur, praesertim vero si sunt foetidae et ulcerosae. Sic etiam propheta nunc dicit

Calvini opera. Vol. XL.

Iudaeos omnibus fore probrosos, ut amatores spectare cogantur illud exemplum: et interea vix dignentur adspectu scortum putidum, quod ante suaviter eos oblectaverat. Quanquam longius progreditur, nempe *ut inimici etiam spectent illam ignominiam*. Scimus autem undique circumdatos fuisse Iudaeos hostibus. Quotquot enim erant vicini, totidem erant infesti hostes. Iam dicit propheta *expositum fore probrum illius gentis tam amatoribus*, hoc est Aegyptiis, et Assyriis, et Chaldaeis, quam Philistinis, et Idumaeis, et reliquis gentibus. Docet autem hic locus, quamvis non semper nobis appareat ratio manifesta in Dei iudiciis, tamen nunquam nimis esse rigidum. Quod autem ad reddendam rationem descendit, hoc fit per modum indulgentiae. Sed ubi tacitus sua iudicia exercet, discamus acquiescere eius iustitiae, neque obstrepamus ac si modum excederet: quia ubi semel exposuit se nonnisi iuste fuisse adeo severum, hinc colligenda est generalis regula, quoties videtur gravius et durius suos tractare: tamen habere iustas causas. Discamus etiam iustam mercedem repensam fuisse Iudaeis, ubi Deus ita maledixit omnibus eorum consiliis. Putabant se esse admodum providos et circumspectos quum foedus percuterent nunc cum Aegyptiis, nunc cum Assyriis. Atqui infelicitate illis cesserunt omnia eiusmodi consilia, nempe quia volebant sibi consulere quasi invito Deo. Discamus ergo si volumus bene prospicere nostrae saluti, et adipisci prosperum successum, nihil aggredi nisi Dei permissu, non agitare ullas deliberationes, nisi quas Deus ipse suo verbo et spiritu dictaverit et suggesserit. Nam quasi in speculo hic nobis ostenditur qualis futurus sit eventus, ubi homines volent plus sapere quam oportet, et quam illis a Deo permittitur. Iam sequitur,

38. *Et iudicabo te iudiciis adulterarum, et fundentium sanguinem: et ponam te sanguinem excoescitiae (vel aemulationis) et zeli (vel zelotypiae).*

Tantum explicationis causa hic versus additur. Iam quamvis breviter dilucide tamen exposuit Deus quisnam eventus maneret Iudaeos, nempe ut cum summo probro perirent, et destituerentur interea omni auxilio, quoniam Deo diffisi captaverant gratiam hominum, quemadmodum si mulier quaerat adulteros. Sed confirmat etiam doctrinam, quod scilicet poenas daturi sint duplices, sicuti non tantum adulteriis se polluerant, sed impiis caedibus, quod filios suos combusserant in honorem falsorum deorum. Potest quidem etiam exponi generaliter sententia illa, *iudicabo te iudiciis mulierum fundentium sanguinem*: quia scimus non modo idololatriam grassatam fuisse Hierosolymae, sed rapinas, et omne crudelitatis genus. Quia enim a Deo et eius cultu

desciverant, violabant audacter totam legem. Possemus ergo per secundam vocem intelligere omnia scelera, quibus provocaverant iram Dei ob suam crudelitatem. Sed quia nuper loquutus est de filiis, libenter retineo sensum illum, quod scilicet *plectentur tanquam mulier adultera, et mulier parricida, quae liberos suos iugulaverit*. Putabant quidem se obsequium Deo praestare. Atqui non repudiat tantum Deus stultas illas cogitationes, sed etiam abominatur. Nihil enim magis indignum quam sub obtentu pietatis filios suos ita iugulare et exurere: haec, inquam, minime tolerabilis fuit nominis Dei profanatio. Non mirum igitur est si denuntiet duplicem vindictam, quia Iudaei quum zelum obtenderent Deo inurebant sceleris sui notam, quamvis putarent sibi esse obstrictum. Postea sequitur,

39. *Et dabo te in manum eorum: et sublime tuum diruent (vel evertent), et dirumpent (vel conterent) excelsa tua: et spoliabunt te vestibus tuis, et sumunt vasa gloriae tuae (vel decoris, hoc est suppellectilem pretiosam), et dimittent te nudam et discoopertam.*

Hic amplificat Ezechiel Dei iudicium, ubi docet non tantum expositos omnium probro fore Iudaeos, ac si producti essent in theatrum aliquod nobile et conspicuum: sed direptioni quoque et rapacitati eorum quibus prius fidebant. *Dabo te inquit, in manus eorum*: loquitur de amatoribus et inimicis: certatim, inquit, omnes convenient tam foederati tui et amici veteres quam inimici. Scimus enim spoliatis fuisse nunc ab Aegyptiis, nunc ab Assyriis et Chaldaeis. Nam quo tempore Hierosolyma capta et excisa fuit, redacti erant Assyrii sub monarchiam chaldaicam. Babylon enim oppresserat Ninevem, ut satis notum est: sed coniunctae erant vires utriusque populi. Sic ergo spoliati sunt Iudaei ab illis, quum tamen putassent sibi optime esse prospectum, ubi foederati erant Assyriis contra reges Israel et Syriae: deinde quum foedus tandem ictum fuit cum Chaldaeis, tunc vero putabant se esse extra omnem aleam periculi. Nunc autem deridet propheta stultam illam confidentiam, ac dicit spoliatum iri ab omnibus illis amicis. Porro simul etiam dicit altaria destructum iri. Qui vertunt fornicem et lupanar, non satis considerant quod heri admonui, prophetam scilicet ita uti figura, ut tamen simul designet aliqua ex parte rem ipsam simpliciter. Est igitur medius vel mixtus prophetae sermo, quia ex parte translatitiae loquitur de excelsis et altaribus profanis: et simul prosequitur suam similitudinem. Non dubium igitur est quin per locum sublimem, et per excelsa intelligat ipsa altaria: etsi alludit simul ad fornices, quia dixit hesternae lectione stetisse Iudaeos quasi in capitibus

viarum, ut obvios quosque etiam ignotos ad se allicerent. Sicuti autem Chaldaei templo non percerunt: ita minime dubium est quin promiscue diruerint omnia altaria. Et tamen voluerant illis Iudaei in exstruenda eorum parte gratificari. Sed Deus ostendit quam stulte homines imaginentur felicem successum ubi velut data opera cum ipso pugnant. Et experientia docet idem subinde contingere omnibus incredulis. Nam quum quisque superstitiones suas amplexus despiciat quidquid apud alios sacrum vel sanctum censetur, hinc fit ut victores destruant templa et imagines, ut deformant regionem quam volunt esse vastatam et perditam. Sic etiam nunc dicitur, *destruent altaria tua et excelsa*. Iam addit, *et spoliabunt te vestibus tuis, et tollent vasa decoris tui*. Comprehendit his vocibus propheta quidquid beneficiorum Deus in Iudaeos contulerat. Nam scimus quam liberaliter ipsos suis donis ornaverit: deinde terram illam eius benedictio incredibili modo reddidit foecundam. Significat ergo in summa, Iudaeos ubi spoliati fuerint omnibus suis ornamentis fore probrosos, quemadmodum sequitur, *et dimittent te nudam et discoopertam*, hoc est abiciant, quemadmodum si amator satietate scorti captus, iubeat a se procul facessere. Sequitur,

40. *Et adscendere facient contra te coetum (vel exercitum), et lapidabunt te lapidibus (sed nomen est supervacuum, quia גרם per se significat obruere lapidibus), et perfodient te gladiis suis.*

Quoniam incredibile erat quod hactenus protulit Ezechiel, ideo modum exprimit, quod scilicet tam Chaldaei quam Assyrii adducent copiosum exercitum, qui obruat lapidibus totam Iudaeam, et gladiis perfodiat. His autem figuris simpliciter intelligit, tantam fore stragem, ut tota regio nudetur hominibus, perinde ac si lapidibus et gladiis hostes passim obvios quosque trucidant. Quanquam existimant quidam ipsum alludere ad lapides, qui proiciebantur catapultis. Sed nescio an hoc venerit in mentem prophetae. Simplicius est quod attuli, nempe non esse cur Iudaei existiment se tutos fore et incolumes a clade ultima, de qua propheta loquutus est, quia *venient populosi et copiosi exercitus, qui ipsos lapidibus obruant, et gladiis perfodiant*. Sequitur,

41. *Et exurent domos tuas igni (etiam nomen ignis redundat) et facient in te (vel exsequentur) iudicia in oculis mulierum multarum: et cessare faciam te a scortando: atque etiam munus non offeres amplius.*

Postquam de hominum strage loquutus est, adiungit aedium quoque incendia. Hoc iam triste

fuit, exinaniri totam terram incolis, sed deformitas fuit tanquam cumulus extremae cladis, quum scilicet domus fuerunt exustae. Regio enim etiam in posterum quoque, et quidem diuturnum tempus vastata fuit. Nam ubi occisi sunt homines, possunt tamen alii succedere, si reperiant domos paratas, et agros non incultos. Verum ubi omnia consumpta sunt incendio, et aliis ruinis, spes in futurum quoque ablata est. Hoc nunc significat propheta, quum dicit *domos exustum iri*. Adiungit, *exercebunt in te iudicia in conspectu multarum mulierum*. Quia hactenus populo iudaico meretricis personam imposuit, sub nomine mulierum, ut membra inter se respondeant, intelligit vicinos populos. Confirmat autem quod ante vidimus, nempe poenam quae exigitur a Iudaeis fore coniunctam cum maximo dedecore. Est autem hoc valde acerbum, ubi non modo nobis pereundum est, sed satianda hostium crudelitas, ubi multi nos spectant: et haud dubie fuit multo gravius Iudaeis, sustinere ludibria hostium suorum quam semel perire. Si statim fuissent occisi, mors non adeo ipsos cruciasset ut illae subsannationes, quibus fuerunt vexati a suis hostibus. Diximus autem fuisse omnibus fere exosos: et in Psalmo etiam id ostenditur, quod Idumaei, et alii similes quasi per modum gratulationis dicerent, Euge euge, quam excidebatur Hierosolyma, Memento Domine filiorum Edom, qui dixerunt in die Hierusalem, Dirue, dirue usque ad fundamenta (Psal. 137, 7). Hoc ergo nunc propheta denuntiat, nempe poenam cuius paulo ante meminit fore in exemplum cunctis gentibus. Improprie quidem loquitur de Chaldaeis, ubi dicit fore exsequutores iudicii Dei. Neque enim tale quidquam fuit illis propositum. Sed saepe transfert Deus ad homines (qui instrumenta sunt suae vindictae) quod non nisi in ipsum proprie competit. Et hoc modo magis vulnerat Iudaeos, quum illis praeficit Chaldaeos iudices. Deus ergo, proprie loquendo, solus fuit iudex, qui ultus est scelera populi: sed interea substituit quodammodo in locum suum Chaldaeos, ut poena esset magis ignominiosa. Adiungit *et cessare te faciam a scortatione, nec munera amplius offeres*. Non intelligit Deus Iudaeos meliores fore ubi in exilium tracti fuerint, sed simpliciter admonet materiam illis de fore scortandi: quemadmodum meretrix etiamsi ab omnibus spreta pudeat, non tamen meliore est ingenio, imo semper eadem in eius animo impudicitia ebullit. Sic etiam Iudaei semper fuerunt obstinati in suis sceleribus. Sed defuit illis peccandi materia. Sequitur,

42. *Et quiescere faciam excandescientiam meam in te, et recedet aemulatio mea abs te: et quiescam, et non irascar amplius.*

Quaquam videtur hic Deus promittere aliquam vindictae mitigationem, minime tamen dubium est quin exprimat quod ante vidimus, nempe talem fore interitum gentis, ut non opus sit iterum ad easdem redire poenas. Quum ergo dicit, *quiescere faciam indignationem meam in te*, significat se fore vindicem omnium scelerum ita ut satiatur: ac proinde quies indignationis Dei hic vocatur consumptio populi: quasi diceret, ubi te prorsus in nihilum redegero, tunc quiescet mea indignatio erga te. Eodem etiam modo postea adiungit, *et recedet indignatio mea abs te*. Verum non possem hodie absolvere.

Substituimus heri in ea parte, ubi Deus pronuntiat *aemulationem suam recessuram a Iudaeis*. Hoc quidam interpretantur de zelytypia: nec displicet sensus ille. Scimus enim Deum hactenus loquutum esse in persona mariti. Ubi autem maritus ulciscitur iniuriam sibi illatam, totus ardet zelo. Itaque sibi non temperat in vindicta: sed ubi coepit uxorem suam pro nihilo ducere, quemadmodum si foedatam videat, et indignam de qua amplius cogitet: nunc sedatur eius iracundia et indignatio. Sic ergo quidam intelligunt, recedet zelytypia mea abs te, hoc est posthac non eris mihi loco uxoris, sed te contemnam ac si esses extranea prorsus, et mihi incognita. Potest tamen aliter accipi nomen *zeli* vel aemulationis, quemadmodum heri etiam dicebat, ponam te sanguinem indignationis et zeli, hoc est nihilo mitius tecum agam ac solent qui toti flagrant iracundia, et spirant meras caedes: quemadmodum ubi quis inflammatus est contra hostes, quoscuque habet obvios trucidat. Sicuti ergo posuit Deus proxima lectione sanguinem zeli et iracundiae, ita etiam hoc loco potest accipi simpliciter nomen aemulationis, קנאה quod recedet Dei aemulatio vel zelus, hoc est ardor ille ulciscendi a Iudaeis, nempe ubi deerit materia, quemadmodum heri exposuimus. *Quietus ero inquit, et non irascar amplius*. His verbis idem confirmat, nempe talem fore interitum urbis Hierosolymae, ut Deus quasi satiatus desinat a vindicta. Neque tamen hic aliquam mitigationem promittit, sicuti quidam putant: sed exprimit quam formidabilis futura sit vindicta, quia consumet atque abolebit totum populum, ut Deus irasci desinat, quemadmodum ubi nihil ligni residuum est ignis sponte exstinguitur. Haec summa est. Sequitur,

43. *Quia (propterea quod) non es recordata dierum adolescentiae tuae, et irritasti me in hoc toto (vel tumultuata es contra me), etiam ego viam tuam in caput reddam (ponam), dicit dominator Iehovah: et non fecisti cogitationem super cunctis abominationibus tuis (alii vertunt, ut non impleas cogitationem in cunctis abominationibus tuis. Hieronymus legit*

in prima persona, ideo sic transfert, non implevi cogitationem secundum abominationes tuas, ac si Deus hic laudaret suam clementiam, quod sibi moderatus fuerit in vindicta: sed illud est prorsus alienum).

Primo exprobrat Iudaeis, quod non reputaverint secum quam liberaliter fuissent tractati. Fuit autem illa ingratitude nimis turpis, quia Deus nullum beneficentiae genus omiserat, quo non ipsos ornaret. Quod ergo non reputarunt se tam splendide fuisse a Deo ornatos, et illum fuisse tam beneficum, hinc colligi potest, indignos fuisse apud quos locaret tam ampla et praeclara beneficia. In summa hic ostendit Deus, quantumvis severe puniat Iudaeos, tamen id esse promeritos sua ingratitude, quod non expenderint quam fuisset erga ipsos liberalis. Nam fracti fuissent eorum animi. Si mulier a marito discedat, vel cogitur perversis eius moribus, vel prodit ingenium illiberale, si honeste fuerit tractata. Quum autem Iudaei tantopere tot modis obstricti essent Deo, perfidia et defectio eorum eo magis fuit detestabilis. Deus enim non patitur sua beneficia a nobis vilipendi: quia finis semper notandus est cur nihil omittat, quo testetur paternum suum amorem erga nos, nempe ut celebretur a nobis eius bonitas. Ubi autem convertimus eius beneficia ad profanandum eius nomen, illud est quasi coelum terrae miscere. Hic ergo locus notandus est contra ingratitude. Iam addit, *tumultuata es contra me*, vel commovisti me aut irritasti. *וַיִּחַד* significat aliquando expavescere: sed accipitur etiam pro rixari, et contendere, et tumultuari. Potest etiam hoc verbum, meo iudicio, tam active quam passive accipi, hoc est in neutro genere. Si accipimus in neutro genere, optime conveniet Iudaeos fuisse tumultuatos contra Deum, hoc est quasi turbulento impetu fuisse correptos, ita ut eo neglecto et despecto sibi indulgerent in sceleribus. Si magis placeat activa significatio, sensus erit, irritasti me. Iam adiungit, *ego quoque in caput* (subaudiendum est pronomen) in caput tuum *reddam viam tuam*: quibus verbis iterum confirmat Deus se non temere neque inconsiderato zelo ferri ad puniendos Iudaeos: quia si quis consideret eorum facinora, agnoscat iustam mercedem illis rependi. In summa, hic os obstruitur Iudaeis, ne excipiant inclementer Deum agere, quia fructum duntaxat operum suorum colligunt. Postea addit, *et non fecisti cogitationem*. Iam attigi duas expositiones, sed quae mihi non placent: accipere hoc in persona Dei prorsus est alienum a contextu prophetae: mutare vero tempus verbi, et praeteritum accipere pro futuro, non est consentaneum, quum sensus potius alio tendat. Optime porro convenit, Iudaeos non revocasse in mentem suas abominationes, ut sibi in illis displi-

cerent. *Facere ergo cogitationem* tantundem valet ac reputare. Et quoniam *וַיִּחַד* accipitur ut plurimum in bonam partem, et simpliciter vocatur cogitatio, imo propria est significatio vocis, videmus hic prophetam Iudaeis obiicere stuporem, quod non induxerint animum ad reputandas suas abominationes. Qui accipiunt pro malitia etiam detorquent sensum prophetae. Summa est, Iudaeos horribili interitu dignos esse, qui ipsis impendet: quia non tantum fuerunt obstinati in sua ingratitude, sed prorsus stupidi: foetebant etiam eorum abominationes coram gentibus, sicuti antea visum fuit, filias Philistim fuisse pudefactas sceleribus illius gentis. Atqui ad eas considerandas non adiciebant ipsi animum. Quum ergo abominationes eorum essent tam crassae, animum ad eas reputandas non applicare, hoc fuit nimiae socordiae signum. Iam sequitur,

44. *Ecce quisquis proverbialit (ad verbum) super te proverbialit dicendo, Sicut mater filia eius.*

45. *Filia matris tuae es, quae abiicit (vel repudiavit, vel abominata est) maritum suum, et filios suos: et soror sororis tuae (nescio an locus corruptus sit, et positum sit אֲחִיכָּהָן pro אֲחִיכָּהָן, nam sequitur postea), quae repudiavit (vel aversatae sunt) maritos suos (hoc autem non quadraret de una sorore: deinde paulo post propheta dicit duas fuisse sorores Iudaeis, Sodomam et Samariam. Certe quod sequitur non potest de una muliere intelligi, quae aspernatae sunt viros suos) et filios suos. Mater vestra Chitaea, et pater vester Amorrrhaeus.*

46. *Et soror tua maior Samaria est, et filiae eius, quae habitant ad sinistram tuam: et soror tua minor prae te, quae habitat a dextris tuis, Sodoma, et filiae eius.*

Hic alio genere loquendi utitur propheta. Dicit enim Iudaeos esse dignos, quorum scelera exagitant vulgo qui utuntur proverbiiis. Sensus est, dignos esse extrema infamia, ut iactetur eorum turpitudine vulgaribus dieteriis. Hoc unum est. Iam adiungit cuiusmodi proverbialit competant in Iudaeos, nempe *filiam esse similem matri suae, et sororibus suis*. Tandem dicit *matrem eius fuisse Chitaeam, sorores autem esse Samariam, et Sodomam*. Haec igitur ordine nobis breviter tractanda sunt. Quum de proverbiiis loquitur propheta, haud dubie significat quod attigi, nempe flagitia gentis illius id mereri ut eorum infamia volitet in omnium linguis. Nam multa sunt scelera, quae occultantur, vel quibus parcitur, vel quae non ita videntur exagitanda. Sed si quis crudelitate, avaritia, et libidine, et aliis vitiis omnes superat, turpitudine eius famosa erit, et quasi proverbiiis vulgaribus notabitur. Exaggerat ergo scelera populi Ezechiel, quod materiam suppedient omnibus qui facete ludunt. Nam scurras

intelligit, et alios homines facetos: deinde eos qui ingeniosi sunt ad fabricandas vulgares sententias. *Qui ergo proverbial, proverbium iactabit contra te, Sicut mater sic filia.* Minime dubium est quin illa aetate iam in usu esset hoc dictum: et saepe contingit, filias esse matribus similes, quantum attinet ad vitia. Nam degenerant saepe ab optimis matribus filiae: ac reperientur matronae, quae virtutibus excellunt, pudicitia, modestia, sobrietate, vigilantia: filiae autem protervae et superbae, luxuriosae et libidinosae, et intemperantes. Sed saepe hoc usu eveniet, ut mulier scelerata filias habeat sibi similes. Hoc autem contingit non tantum natura, sed magis educatione. Nam mulier perverso ingenio putabit sibi quodammodo inuri maculam, si filia sit melior. Volet igitur formare ad suos mores. Hinc fit ut paucae filiae reperiantur pudicae, quae prodeant e sinu matrum impudicarum: paucae sobriae, quae educatae sint ab ebriosis. Quoniam ergo experientia semper docuit, filias esse matribus similes, etiam proverbium semper fuit in ore omnium. Proverbia autem non semper vera sunt, sed ἐπὶ τὸ πολλόν. Et Deus etiam interdum misericordiam suam eo usque extendit, ut filia improbae mulieris honesta sit et bene moderata. Sed illud est rarissimum. Hoc igitur dictum proverbiale non potuit repudiari, *filiam matri esse similem*. Iam sequitur, *Filia matris tuae es*, hoc est prorsus similis. Et haec etiam loquutio apud nos satis trita est, *Tu es fille de ton pere*, hoc est, refert patrem sceleribus. Sic ergo intelligit propheta gentem illam esse similem matri suae, quia nihil differat a Chananais et Chitaeis. Adiungit etiam *sorores et filias ipsarum*, ac si colligeret totam familiam. Dicit *Samariam esse sororem maiorem natu, et Sodomam esse minorem*. Qui existimant vocari Samariam maiorem natu comparatione Hierosolymae, quia prior desciverat a cultu Dei, nescio an satis firmam rationem habeant. Nam ex progressu videbimus conferri Samariam cum Sodoma. Quum ergo deterior esset Sodoma, verisimile est cum ipsa conferri. Nam Hierosolyma postea statuetur in summo gradu, quia superaverat utramque omnibus flagitiis. *Samaria igitur una est ex sororibus*, deinde *Sodoma*. *Filiae* vocantur oppida. Nam scimus Sodomam non fuisse absorptam igne coelesti solam. Fuerunt enim quinque urbes. Quum ita sit, videmus filias Sodomae vocari urbes illas minores quae adiacebant. Quantum attinet ad Samariam, erat caput regni Israel. Ergo filiae eius vocantur omnes urbes decem tribuum. Quantum attinet ad patrem, plus hic dicit propheta quam sumpserat. Dicit *patrem fuisse Amorrhaeum*, ac si progeniti essent Iudaei e gentibus profanis, neque originem ducerent a sancto patre: et hoc etiam saepius illis prophetae obiciunt, non quod essent spurii, vel descenderent

secundum carnem a gentibus incircumcisis: sed quia erant indigni patre Abraham, quum essent tam degeneres. In summa significat hic Deus, Iudaeos referre patrem suum, et matrem suam, hoc est gentes non modo profanas, sed reprobas penitus, et quas Deus non sine iustissima causa iusserat deleri, quia nimis diu contaminaverant terram suis sceleribus. Dicit autem Iudaeos esse quasi filiam progenitam a tam scelerato patre et matre nefanda. Quod autem dicit *tam matrem eius quam sorores sprevisse maritos*, hoc videri posset absurdum. Sed scimus in proverbiiis, in parabolis, et exemplis, et comparationibus non omnia debere exigi usque ad minimum scrupulum. Quum vocatur adventus Christi furtivus, si quis hic argutus esse appetat, et interroget quidnam furetur Christus, illud erit absurdum. Et hoc etiam loco ubi dicitur, *mater tua abominata est maritum et filios suos, idem fecerunt sorores tuae*, simpliciter intelligit Deus, tam matrem quam sorores Hierosolymae fuisse mulieres impuras et perfidas: deinde crudeles, quae non modo violaverint fidem datam suis maritis, atque ita ab omni castitate desciverint: sed etiam fuerint quasi feroces bestiae contra proprios filios. Perstringit autem crimen illud quod heri etiam exposuimus, quod scilicet Iudaei filios suos exurerent. In summa significat Iudaeos referre gentem Chananacam, referre Israelitas, et Sodomitas, quia tam perfidi sint quam crudeles. Damnantur itaque priore loco, quod omnem pudicitiam et fidem conjugalem abiecerint: secundo autem, quod obliiti fuerint humanitatis. Nunc sequitur,

47. *Et non in viis ipsarum ambulasti, et non secundum abominationes earum fecisti, quasi parum (pauillum) et exiguum: et corrupta es prae illis in cunctis viis tuis.*

Iam propheta non contentus ea similitudine quam posuit, dicit Iudaeos esse longe peiores tam matre sua quam sororibus. Neque tamen secum pugnat: sed Deus voluit ita gradatim attrahere sceleratos in iudicium. Si primo statim verbo dixisset esse nequiores Sodomitis, minus attenti fuissent ad hanc accusationem. Sed ubi rem incredibilem proposuit, nempe esse filiam gentium Chanaan, esse sororem Samariae, et Sodomae, et postea altius conscendit, ac pronuntiat superare tam matrem quam sorores: hoc quemadmodum dixi, vehementius est ad expergefaciendos animos. Haec igitur diversitas nihil repugnantiae continet, sed potius ad amplificationem valere debet. *Tu inquit, non ambulasti secundum vias earum*. Non eximit hic Iudaeos a societate scelerum quasi sint extra culpam, quia non imitati sint vel Chitaeos, vel Sodomitas, vel Israelitas: sed restringi debet verbum

ambulandi ad aequalem modum, quasi diceret non estis pares. Est autem species correctionis quum Deus iam dicit Iudaeos non esse pares vel Chitaeis, vel Sodomitis, quia scilicet eorum impietas fuerit magis detestabilis: deinde quod proruperint in omne genus scelerum maiore licentia. Nunc tenemus prophetas consilium, ubi dicit Iudaeos *non ambulasse in viis* aut Sodomae aut Samariae, aut gentium Chanaan, quia scilicet praecesserint, ac fuerit in illis plus ardoris ad currendum. Nam si tantum imitatio essent Iudaei tres populos quorum fit hic mentio, *ambulassent in viis illorum*. Sed ubi ita abrepti fuerunt sua intemperie ut praecurrerent, iam non ambularunt in ipsorum viis, imo reliquerunt eos a tergo. Et haec antithesis satis erit ad explicandam prophetae mentem, quod scilicet non sequuti sint Iudaei vel Sodomitas, vel Israelitas, vel Chananaeos: sed sua festinatione, et praecipiti violentia reliquerint ipsos longe a tergo. Et dicit *quasi modicum parum*, hoc est ac si tibi parum esset repraesentare tam matrem, quam sorores tuas. *Sed corrupta fuisti* inquit, *prae illis*. Iam se ipsum exponit clarius, quomodo non ambulaverint in ipsorum viis, quia sese maiore licentia praecipitaverint, ut iam diximus. Sequitur,

48. *Vivo ego, dicit dominator Iehovah, si fecerit Sodoma soror tua ipsa et filiae eius quemadmodum fecisti tu, et filiae tuae.*

Quia difficile creditu erat quod nuper vidimus, ideo interponit Deus iusiurandum. Nec vero mirum est, spretam ac procul reiectam fuisse a Iudaeis ignominiam, quam vidimus illis inuri. Scimus quanta fuerint superbia turgidi. Iactabant enim semper suam adoptionem, et gloriabantur Dei nomine. Caeterum scimus si quis hodie gentem sceleratam accuset, tamen nomen Sodomae esse in tanta detestatione, ut si utatur hoc sermone omnes accendat contra se, et faciat ut cum indignatione respuatur eius sermo. Quis enim patietur conferri Sodomae vel urbem unam, vel gentem? Quod autem ad Iudaeos spectat, diximus id fuisse illis intolerabile, ut erant delicati et superbi. Erat etiam aliqua ratio, cur indigne ferrent se pronuntiari deteriores Sodomitis: quia Deus non frustra ipsos elegerat in peculium, et insignierat magnificis illis titulis, Vos eritis mihi regnum sacerdotale, eritis mihi haereditas: deinde, Filius meus primogenitus Israel. Nunc videmus quam necessarium fuerit interposito iureiurando sancire quod dixerat propheta. Deus ergo hic per se ipsum iurat, quia ipsum advocamus tanquam testem et iudicem ubi iuramus. Sed iurat per se vel per vitam suam, quia ut apostolus docet, non habet maiorem per quem iuret. Quidquid sit, hic prosternit omnem

stultam gloriationem, qua inflati erant Iudaei, quum iurat per se ipsum, *illos esse deteriores Sodoma, et filias eius*. Atque hic quoque *filias Hierosolymae* nominat similiter minores urbes. Fuit hoc valde durum Iudaeis, quum diceret propheta, et saepius repeteret, *Soror tua Sodoma*. Sed hoc longe acerbius ad vulnerandos animos quum dicit *iustam esse Sodomam prae Hierosolyma*: hoc fuit illis prorsus intolerabile. Et tamen videmus ut spiritus sanctus hic minime ipsis indulgeat. Ergo non respiciendum est quid ferre queant reprobi: sed tractandi sunt pro suo ingenio: et quemadmodum ferociter insurgunt adversus Deum, ita etiam subigendi sunt: et quemadmodum vulgari proverbio dicitur, duro nodo reperendus est durus cuneus. Iam sequitur,

49. *Ecce haec fuit iniquitas Sodomae sororis tuae, superbia, satietas panis, et securitas otii (vel pax quieta, alii, abundantia otii) fuit illi, et filias eius: et manum egeni et inopis non apprehendit.*

Hic incipit Deus rationem ostendere cur extenuaverit scelera Sodomae prae sceleribus populi sui. Nam si in genere loquutus esset propheta, neque explicuisset Dei consilium, fuisset incredibilis eius sermo: et ideo caruisset profectu. Sed nunc ostendit Deus non temere se pronuntiasse quod ante audivimus, nempe Iudaeos peiores esse Sodomitis. Quare? *haec enim fuit iniquitas Sodomae sororis tuae* inquit, *primo superbia*, deinde *satietas panis*, et *delitiae*, quemadmodum solent sibi indulgere et demergere se in otium qui fruuntur longa pace: postea, *non apprehendit manum egeni*. Iam adiungit,

50. *Et superbe se extulit, et fecit abominationem coram me, et abstuli ipsos quemadmodum vidi (hoc est, quemadmodum placuit mihi).*

Hic locus diligenter excutiendus nobis est. Deus enim non hic extenuat scelera Sodomae, sed quantumvis abominabilis fuerit ille populus, Iudaeos tamen dicit esse sceleratiores. Scimus cur Deus terribili modo vindictam suam exercuerit adversus Sodomitas, et eorum vicinos. Fuit illud horribile exemplum. Et Iudas etiam dicit esse quasi speculum vindictae Dei, quae manet omnes impios. Et ideo scriptura saepe nos revocat ad illud documentum iudicii Dei. Sed videndum est quomodo Sodoma eo usque licentiae proruperit, ut nullum flagitium exhorreret. Dicit Deus exordium fecisse a superbia. Et certe mater est superbia tam contemptus Dei, quam omnis crudelitatis. Discamus ergo non posse nos aliter retineri sub Dei timore, quam si regnet in nobis modestia et humilitas. Scimus autem duo esse cornua superbiae, ut ita

loquar, nempe dum homines suae conditionis obliiti sibi arrogant non modo plus quam fas est, sed quod Deus sibi uni vendicat. Hoc est igitur unum superbiae cornu, ubi homines sua dignitate, praestantia, copiis, et opibus confisi inebriantur falsis imaginationibus, ut putent se esse quasi pares Deo. Iam alterum cornu superbiae est, ubi non agnoscunt sua vitia, et alios prae se despiciunt, imo perinde ac si immunes forent a reddenda ratione, sibi placent in flagitiis. Quum ergo superbia contineatur his duobus membris, nempe quod sibi nimium arrogant homines, deinde quod caecutiunt ad sua vitia: utrumque hic haud dubie damnatur in Sodomitis, nempe quod primo *se extulerint temeraria confidentia*, deinde quod se Deo non subiecerint, ac si excusso iugo possent contra ipsum lascivire. Postea adiungit *satietalem panis*. Atqui videtur propheta damnare in Sodomitis quod per se non est vitiosum. Si enim largiter nos Deus pascat, satieta non videtur habenda esse pro vitio. Sed saturitatem hic accipit pro immodica ingurgitatione. Qui enim abundant saepe luxuriantur, imo nihil rarius quam homines sibi temperare ubi materia luxuriandi suppetit. Ergo *saturitas panis* hic accipitur pro intemperie, quod Sodomitae scilicet crapulis fuerint dediti et ebrietati: quod se ita ingurgitaverint, ut ingluviem suam replerent non secus ac ferae bestiae: imo ferae bestiae retinent aliquem modum. Contentae enim sunt suis alimentis. Sed hominum aviditas est prorsus insatiabilis. Notemus ergo per *satietalem panis* intelligi intemperiem, in qua sibi indulgent homines profani dum largiter illis Deus suppeditat unde vivant. Neque enim respiciunt in quem finem abundant et vino et tritico, et omni copia rerum: sed sese demergunt belluino quodam impetu et caeco. Porro superbiae subiicitur talis saturitas, quae inflavit spiritus Sodomitarum, ut sibi plus iusto arrogarent. Postea addit, *et quies*, שלום quidam vertunt abundantiam: sed ubique fere accipitur pro pace. Iam quod additur nomen שקט, significat proprie quietem. Esset igitur pax quietis, vel otii. Hoc etiam videtur non fuisse reprehensibile. Cur enim non licebit nobis otio frui si nemo sit nobis molestus, aut facessat negotium? Imo hoc censetur inter Dei benedictiones, Dormies, et nemo exterrebit. Quum ergo Deus hoc velit censi inter suas benedictiones, quod fideles secure dormiant absque ulla anxietate, aut molestia, cur damnatur Sodoma, quod ita pace et otio potita sit? sed hic etiam excessus notatur, non verus usus. Si quidem usus pacis est, tranquillitas nos esse animis, ut gratias agamus Deo, et placide sub eius imperio degamus. Quid autem faciunt reprobi? obbrutescunt, ut ita loquar in sua pace. Ergo notatur socordia per pacem otii hoc loco: et intelligit Deus Sodomitas fuisse quodammodo ine-

briatos suis delitiis quum pace fruerentur. Reliqua differemus.

Coepimus ultima lectione tractare eum locum, ubi Deus pronuntiat Iudaeos superasse omni genere scelerum tam Sodomitas quam decem tribus Israel. Quum vellet hoc probare dicebat hanc fuisse iniquitatem Sodoma, *superbiam, saturitatem panis*, deinde *otium cum desidia*: addebat *crudelitatem*: postremo ponebat alterum genus superbiae, quod scilicet populi illi inebriati essent confidentia, ut sibi concederent effraenem et belluinam licentiam, de qua paulo post loquitur. Dicit enim urbes illas fuisse eversas ac deletas, quoniam perpetraverant foedas abominationes. Quantum ad saturitatem pertinet, diximus non simpliciter hic damnari liberalem victum si quis affluentia divinitus sibi concessa utatur: sed luxuriam una cum intemperie. Divites enim ut plurimum sese ostentant, nec tantum appetunt suas delicias, vel se ingurgitant, sed triumphos dissolutionis agunt luxuriando. Hoc ergo reprehendit propheta in Sodomitis. Idem diximus de quiete et otio, notari scilicet socordiam, qua sese profani homines quasi dementant. Sed id clarius paulo post exprimitur per *elationem*. Iam addit propheta, *non apprehendisse manum pauperis et egeni*. Hoc notandum est quia superbia fere semper est crudelis. Et certe nemo ex animo succurrit suis fratribus egenis, nisi qui afficitur eorum necessitate. Qui vero inebriati sunt confidentia, sibi omnia arrogant, despiciunt fratres suos: sic fit, ut sinant eos secure inopia et egestate prorsus opprimi. Et propheta hic de Sodoma nihil pronuntiat, nisi quod quotidianis experimentis nimium cernitur. Iam adiungit,

50. *Et extulit se* (et extulerunt se, nam comprehendit etiam filias Sodoma, hoc est vicinas urbes), *et fecerunt abominationem coram facie mea, et abstuli eas, quemadmodum volui* (hoc est; quemadmodum mihi placuit, et visum est).

Hic Deus ostendit Sodomam non primo die prolapsam fuisse ad foeda illa et nefanda flagitia, quae tandem causa fuerunt ultimi interitus. Quod etiam diligenter notandum est. Nam ubi Satan nos initio allicit, putamus nobis semper fore liberum retro cursum flectere simul ac placuerit. Sed illaqueamur nunc uno modo, nunc alio. Ubi autem tenemur impliciti Satanae decipulis, iam non est in arbitrio nostro inde exire: imo sentimus nos quasi demersos esse in labyrintho. Quoniam ergo tales fiunt progressus ad provocandam iram Dei, locus hic observatu dignus est, ubi admonet Deus, Sodomitas non fuisse deditos primo die prodigiosae libidini, sed coepisse a levioribus peccatis, nempe quod

luxuriati fuerint in sua copia, deinde ostupefacti fuerint in suo otio et quiete: interea spreverint pauperes et egenos, neque porrexerint illis manum. Nam *apprehendere manum* tantundem valet ac manum porrigere, ubi scilicet erigimus collapsos, vel fulcimus eos qui labascunt. Postquam ergo Deus ostendit Sodomitas ita fuisse corruptos delictis, tandem addit *quod se extulerint*, hoc est, sponte et data opera se exemerint ab omni metu poenae. Nam hoc intelligitur per verbum efferendi. *Extulerunt* ergo se, quia sibi polliciti sunt impunitatem, ut nullum supersit discrimen boni et mali, quemadmodum Sodomitae superarunt etiam bestias illa foeditate, quae causa illis fuit exitii. Iam quum pronuntiat Deus *se abstulisse illas urbes sicuti censuit*, vult terrorem incutere Iudaeis, ne putent quidquam se posse tergiversando proficere, quia velint nolint tandem trahet ipsos quoque ad suum tribunal. Deus ergo hic sibi vindicat summum iudicium, ut sentiant Iudaei coram ipso sibi reddendam esse rationem. Nunc si quis roget, annon haec scelera quae commemorat Ezechiel graviora sint sceleribus populi iudaici, responsio in promptu est, nempe Sodomitas caruisse lege, ideo non mirum esse si in tenebris vel erraverint, vel impeerint. Sed quum via recte vivendi monstrata fuisset Iudaeis, eos tanquam ex professo quaeisissent suum interitum, quum scilicet scientes et volentes abicerent iugum Dei, et contumaciter spernerent omnes prophetas, qui quotidie studebant ipsos revocare in viam. Quamquam aliae etiam circumstantiae notandae sunt, quod scilicet Iudaei non tantum abusi sint bonorum quae Deus largiebatur copia, sed quemadmodum vidimus, eam profuderint in cultus adulterinos: deinde quod accersiverint hinc inde omne genus superstitionis, et inter se fuerint deteriores feris bestiis, quemadmodum alibi visum fuit. Quamquam scimus etiam flagitium illud Sodomiticum fuisse nimium vulgare in Iudaea, quum legis obliiti variis corruptelis se inficerent. Si ergo ex opposito haec singula expendantur, non poterit mirum videri, si Deus pronuntiet Iudaeos gravius peccasse, quam Sodomitas. Nunc sequitur,

51. *Et Samaria secundum dimidium scelerum tuorum non scelerate egit: et multiplicasti abominationes tuas prae illis, et iustificasti sorores tuas in omnibus abominationibus tuis quas patrasti.*

Nunc idem pronuntiat Deus de Samaria, quam prius vocavit sororem minorem natu. Per Samariam vero, ut diximus, intelligit Israelitas, quia urbs illa

erat caput regni Israel. Iam decem tribus abductae fuerant in exsilium. Dicit ergo Israelitas non dimidia ex parte fuisse sceleratos, si comparentur cum Iudaeis. Hoc primo intuitu posset videri absurdum. Scimus enim cultum Dei fuisse retentum Hierosolymae, quum Israelitae lege abiecta turpiter et palam defecerunt ad idololatriam. Quum ergo adhuc vigeret aliqua integritas pietatis Hierosolymae ex quo Israelitae impia defectione legem Dei abiecerunt, quid hoc sibi vult, Iudaeos tamen censeri peiores? Nempe semper veniendum est ad fontem illum quem ostendi. Nam ingratitude plurimum valet ad exaggeranda hominum scelera. Sed alia etiam ratio notanda est. Viderant Iudaei quam severe ultus esset Deus superstitiones regni Israel: tantum abfuit ut resipiscerent, ut potius se tunc adiunxerint illis socios, quasi vellent de integro iram Dei accendere. Haec igitur duo si reputamus, soluta erit quaestio quantum ad praesentem locum pertinet. Dicit Deus, quod nobis incredibile est, Iudaeos peiores esse Israelitis: sed ideo pronuntiat quoniam ingratitude reddiderit ipsos minus excusabiles. Deus enim ipsos sibi retinuerat in peculium quum misera illa dissipatio contigit, et absorptae fuerunt quodammodo decem tribus. Semper lucerna Dei fulgebat Hierosolymae, quemadmodum dicitur. Quum ergo Deus exiguum illam manum, quasi florem populi, sibi integram ac incolumem servasset, fuit prodigiosa illius populi defectio magis quam decem tribuum. Nam paulatim decem tribus fuerunt abstractae a vero et sincero Dei cultu, ut satis notum est. Iarobeam enim semper prae se tulit non aliud sibi esse in animo, quam colere Deum liberatorem populi. Putabant igitur Israelitae se non prorsus esse apostatas, quamvis essent degeneres a patribus suis. Sed Iudaei sibi acceperunt crassas superstitiones, quarum puduisset ipsos Israelitas initio. Deinde admoniti fuerunt multis poenarum exemplis, ne fratres suos imitarentur. Atqui, ut antea visum est, templum ipsum foedatum fuit multis inquinamentis. Dixit enim Ezechiel se vidisse illic horrendas spurcicias. Quoniam ergo Iudaei tam male profecerant quum Deus ante oculos illis proponeret suam vindictam, non mirum est si dicantur gravius peccasse. In summa adiungit, *tu multiplicasti prae illis abominationes tuas, et iustificasti sorores tuas in omnibus abominationibus quas patrasti*. Hic iustificandi verbum accipitur primo comparative: deinde non significat extenuatam fuisse culpam aliorum sceleribus populi iudaici: sed si velit populus excusationes obtendere, facile posse convinci, ita ut Sodoma prae illo iusta sit, et simul regnum Israel. Iustificare ut plurimum accipitur pro absolvere: et hoc notandum est, quia ubi de iustificatione agitur, papistae semper arripiunt qualitatem, ac si iustificari esset re ipsa esse iustum.

Hinc fit, ut gustare nequeant doctrinam satis familiarem scripturae et tritam, nos scilicet fide iustificari. Excutiunt enim hominem, ut illic reperiant iustitiam, neque altius conscendunt. Atqui iustificari fide nihil aliud significat quam absolvi, licet apud nos iusti non simus. Itaque iustificatio fidei extra nos quaerenda est: et hinc colligitur, non esse qualitatem. *Iustificavit ergo Hierosolyma sorores suas*, quia reperta fuit deterior tam Sodoma quam Samaria. Sequitur,

52. *Etiam tu porta probrum tuum quae iudicasti sororem tuam in sceleribus tuis, quibus impie egisti (vel abominabilis fuisti) prae illis: iustificatae sunt prae te. Atque etiam tu (ideo tu) pudeas, et porta probrum tuum, quod iustificaveris sorores tuas.*

Hic tandem pronuntiat Deus se poenam sumpturnum de Iudaeis qualem fuerant promeriti. Hactenus recensuit eorum scelera, quemadmodum praefari solent iudices quum damnant maleficos, quibus causis adducti fuerint ad ferendam sententiam: ita breviter ostendit Deus quam scelerati essent Iudaei. Nunc autem adiungit se ultorem fore pro magnitudine scelerum. Nam vorassent facile omnes oburgationes, nisi iniectus fuisset poenae metus. Hoc ergo secundum caput necessarium fuit, non impune scilicet illis cessurum, quod ita superaverant tam Sodamam quam Samariam. *Tu quoque ergo porta opprobrium tuum, quae iudicasti sororem tuam.* Hic videtur secum pugnare Ezechiel. Dixit enim paulo ante, et statim repetet, Hierosolymam iustificasse sorores suas. Iudicare vero contrarium est. Atqui dicit Samariam fuisse damnatam a Iudaeis. Sed facilis est dilutio huius repugnantiae. Iustificarunt enim Iudaei tam Israelitas, quam Sodomitas, non quod elogio suo absolverint, sed quia digni prae illis essent duplici damnatione: quemadmodum Christus loquitur, in die ultimo mitius fore Sodoma et Gomorrhae, quam Iudaeis. Caeterum quod hic dicitur de damnatione alio pertinet, nempe quod insultaverint Iudaei fratribus suis, ubi viderunt regnum illud pessumdatum, et abactos fuisse a terra sua Israelitas. Quia ergo ita superbe loquuti sunt de clade decem tribuum tanquam innoxii, propheta illis exprobrat, quod ipsos iudicaverint. Et hoc nimis commune est hypocritis, nempe driter in alios omnes invehi et exandescere, quasi hoc modo tegerent sua scelera. Et Paulus tale vitium illis exprobrat, quod scilicet censores essent nimium superciliosi, et interea sibi omnia permitterent. Existimas, inquit (Rom. 2, 1 sq.), homo, quum alios damnaveris, Deum non functurum esse iudicis officio: quisnam es, mortalis homo? tu partes iudicandi tibi arrogas: interea spoliabitur Deus suo iure, ut non vocet in rationem tua peccata? Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Nam exaggerat

Calvini opera. Vol. XL.

scelera populi iudaici, quod velut ex alto sententiam protulerat contra decem tribus: sane merito Deus delevit hoc regnum. Erant enim apostatae, deinde desciverant a familia Davidis, et violaverant sacram unitatem, qua Deus totum Abrahae genus inter se devinxerat. Habebant quidem iustas ita loquendi causas in damnandis Israelitis: sed quum essent illis peiores, quantae arrogantiae fuit vexare fratres suos, et interea caecutire in suis vitiis? imo prorsus obstupescere? *Tu ergo iudicasti sororem tuam*, id est, tu sumpsisti tibi Dei munus, et interea tu eras deterior sorore tua. Quidam aliter exponunt, quod Iudaei decem tribus iudicaverint quamdiu steterunt in mediocri aliquo cultu Dei. Sed non attendunt ad contextum. Non dubium igitur est quin hic propheta fastum perstringat quo turgebant Iudaei, dum ita erant severi iudices contra alios et sibi parcebant. *Iustificatae sunt prae te* inquit: *tu igitur* (repetit quod dixerat) *erubescere et porta probrum tuum.* Repetitio haec minime supervacua est, quam in verbis superioribus nihil erat obscurum. Nam difficile persuasu fuit, Iudaeos quoque duros poenas, quoniam Deus tamdiu ipsos toleraverat. Dei igitur bonitas, quae eos invitabat ad resipiscenciam, potius obduraverat ipsos, et tantum sibi induxerant torporis, ut putarent se elapsos esse ab omni periculo. Haec igitur ratio est cur propheta confirmet superiorem doctrinam de propinqua Dei vindicta adversus ipsos. Dicit *quum iustificasti ipsas*. Hic repetit simul causam, et id facit, ut compescat omnes tergiversationes, quibus poterant Iudaei sese utcumque tegere. Nam uno verbo ostendit fieri non posse aliter quam ut pereant, quia scilicet iustificaverint eos qui tam rigide fuerant tractati. Minime autem consentaneum fuisset, Deum una in parte cessare ab officio iudicis, quum tam severus fuisset contra Sodomitas, qui ob errorem erant aliquatenus excusabiles. Haec igitur ratio est cur iterum confirmet propheta, *Sodomam et Samariam iustificatas fuisse a Iudaeis*. Sequitur,

53. *Et convertam captivitatem earum, captivitatem Sodoma, et filiarum eius, et captivitatem Samariae et filiarum eius, et captivitatem captivitatum tuarum in medio ipsarum.*

Hic confirmat iterum quod nuper vidimus, Iudaeos scilicet addictos iam esse et devotos ultimae cladi: nec magis fieri posse ut eripiantur, quam ut Sodoma iterum resurgat, et Samaria restituatur in pristinam dignitatem. Iudaei hunc locum stulte depravant, quia existimant promitti tam Israelitis quam Sodomitis restitutionem. Caeterum per Sodomitas intelligunt Moabitas et Ammonitas, qui erant progenies Loth, qui habitaverat Sodoma. Sed pueri vident quam hoc sit nugatorium. Minime ergo dubium est quin propheta hic spem om-

nem salutis eripiat Iudaeis, dum ratiocinatur ab impossibili, ac si diceret, tu scilicet salva eris quum salvae erunt tam Sodoma quam Samaria. Atqui utramque funditus delevi et perdi. Minime igitur sperandum est, ut tu impune evadas. Nunc teneamus consilium prophetae. Porro quaeritur quomodo pronuntiet nullos ex populo Israel fore incolumes, quibus tamen toties promittitur reditus in patriam. Sed memoria tenendum est quod alibi vidimus, et saepius convenit repetere, quia alioqui multi loci in prophetis gignerent nobis scrupulos. Diximus itaque aliquoties, prophetas duobus modis loqui de populo. Respiciunt enim interdum promiscuum vulgus, atque etiam totum corpus. Atqui iam alienati erant a Deo Israelitae: postea Iudaei se ipsos quoque abdicarunt. Quum ergo uterque populus, quantum ad corpus, vel massam, ut crasse loquar, extraneus esset, non mirum est si prophetae pronuntient quod nunc legimus, nempe nullam illis spem misericordiae restare, quoniam se ipsos excluderant a Dei misericordia. Sed postea ad reliquias sermonem convertunt. Deus enim semper occultum aliquod semen servat, ne penitus extinguatur ecclesia. Oportet enim semper ecclesiam esse in mundo. Sed interdum quasi in sepulero mirabiliter servatur, quia nusquam apparet. Deus ergo quum ultimam vindictam denuntiat Iudaeis, respicit corpus ipsum populi: ubi autem promittit reditum in patriam, sicuti in fine capitis videbimus, illic quasi seorsum compellat electos suos, et exiguum illud semen, quod volebat manere salvum. Ideo dicitur apud Isaiam capite 8 (v. 16), *Obsigna legem meam, liga testimonium meum inter discipulos meos*, hoc est alloquere discipulos meos tanquam si in recondito angulo legeres scriptum aliquod, quod nolles vulgari. Tu igitur seorsum collige discipulos meos, ut illis tradas legem meam et testimonium meum, quasi literas obsignatas. Iam autem Deus ad tribunal suum citat Iudaeos illos degeneres, quibus nihil amplius erat commune cum Abraham: quia irritum fecerant, et prorsus aboleverant eius foedus. Nunc ergo videmus quomodo perierint Iudaei simul cum Sodoma et Samaria, neque unquam fuerint restituti, nempe quantum ad illam faecem vel colluviem pertinet, quae prorsus indigna erat honore quo gloriabatur. *Restituam igitur captivitates ipsarum, nempe captivitatem Sodomae, et urbium eius, et captivitatem Samariae, et urbium eius, et captivitatem captivitatum tuarum*, hoc est, et captivitatem totius terrae tuae: restituam, inquit, vos omnes simul: sed ironice loquitur: et quemadmodum iam dixi, ostendit fieri non posse, ut unquam populi iudaici misereatur Deus. Sequitur,

54. *Ut portes probrum tuum, et pudeas ab omnibus quae fecisti, consolando ipsas.*

Hinc colligimus, proximo versu Deum nullam spem salutis dedisse Iudaeis, sed potius confirmasse, ita se illos perditurum, ut nulla in posterum speranda esset salus. Dicit enim *ut tu portes opprobrium tuum, et pudeas*, nempe quia gravius peccaverant, ut ante dictum fuit, neque resipuerant a sceleribus suis. Addit, *consolando ipsas*. Loquitur ex vulgari hominum more, quod scilicet miseri aliquid levationis sentiant, ubi saltem vident se perire cum magna turba. Haec igitur consolatio est de qua nunc propheta loquitur, non quod mitigata fuerit tristitia Sodomae et Samariae quum viderent Iudaeos sibi fuisse coniunctos: sed, quemadmodum iam dixi, Deus sermonem mutuatur ex vulgari consuetudine hominum. Sequitur,

55. *Et sorores tuae Sodoma et filiae eius revertentur ad pristina sua (ad antiquum statum), et Samaria et filiae eius revertentur ad antiquitatem suam (hoc est ad pristinum statum), et tu et filiae tuae revertimini ad pristinum statum.*

Nunc sequitur clarior explicatio superioris doctrinae, Iudaeos scilicet tunc sensuros Deum misericordem, quum misericordia eius perveniet ad Samariam et Sodomam. Id autem nunquam fieri poterit. Ergo hic rediguntur Iudaei ad desperationem. Nam quemadmodum iam dixi, argumentatur propheta vel ab impossibili, aut saltem ab absurdo. Quale est illud Vergilii,*)

Ante leves ergo pascentur in aere cervi,
Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim:

quod fieri non potest: ita dicitur ad certam negationem eius rei, quae posset videri dubia. Proverbialis igitur est loquendi forma, quum dicit Ezechiel *Sodomitas et Israelitas redituros ad antiquum statum*, vel ad pristinam dignitatem. Illud enim, quemadmodum dixi, minime sperari poterat. Unde sequitur, Iudaeos non posse salvos esse, ubi Deus ad eandem poenam ipsos trahet. Caeterum perinde loquitur propheta ac si iam urbs excisa foret, et templum dirutum, nempe quoniam antehac saepius minatus fuit Iudaeis, et ostendit quasi ante oculos praesentem Dei vindictam. Quamvis autem semper bene sperarent, tamen contempto illorum fastu, quo excaecati erant, hic sua vaticinia perinde in medium proponit ac si iam Deus exsequutus esset quidquid minatus fuerat. Hac ratione dicit *captivitas captivitatum tuarum erit in medio ipsarum*. Atqui poterant excipere, se frui patria, se adhuc agros suos colere, vel saltem habere alimenta, quibus se sustentarent, quamvis obsiderentur ab hostibus. Sed id totum propheta despexit, quia iam

*) Vergil. Eglog. 1, v. 60.

coram Deo urbs ipsa quasi capta erat, et omnes erant exsules, quoniam Deus non frustra illis minatus fuerat. Hic me debilitas cogit subsistere.

56. *Et non fuit Sodoma soror tua in sermonem in ore tuo in die superbiarum tuarum (vel altitudinum).*

57. *Priusquam detegeretur malitia tua secundum tempus probri filiarum Syriae, et omnium quae in circuitu eius sunt filiarum Philistim, quae spreverunt (vel diripuerunt) te a circuitu (vel per circuitum).*

Hic exprobrat Deus Iudaeis, quod non attenti fuerint ad insigne illud iudicium, quod ediderat contra Sodomitas. Habebant enim semper ante oculos quod deberet ipsis retinere in timore Dei. Erat enim formidabile illud spectaculum, sicut hodie est. Sciebant regionem illam fuisse quasi paradysum Dei. Sic enim vocatur a Mose. Quum igitur tanta esset fertilitas et amoenitas illius loci, videre illic lacum sulfureum et bituminosum, nisi prorsus fuissent socordes, erat satis materiae ad ipsos erudiendos. Atqui propheta dicit nullam fuisse mentionem Sodomae quamdiu Iudaei feliciter egerunt. Scimus autem hoc esse grave scelus, ubi non considerantur Dei iudicia: sicuti etiam legitur apud Isaïam. Inter alia enim dicit Iudaeos et Israelitas fuisse ita corruptos, quia non respexerint ad opera Dei. Ergo sicuti est utile exercitium, reputare Dei iudicia, imo haec est praecipua fidelium prudentia: sic ex opposito qui oculos claudunt ad manifestata Dei iudicia sunt fere similes brutis animalibus. Et tamen hoc est vitium plus quam vulgare, praesertim addita circumstantia, quae hic exprimitur, nempe quod profani homines non attenti sunt ad opera Dei, ubi inebriati sunt rebus prosperis. Nam hoc loco possumus duobus modis exponere nomen נָאִיִּץ quo utitur propheta, superbias tuas, vel altitudines tuas. Interdum enim נָאִיִּץ accipitur non in malam partem, sed pro sublimitate vel alto gradu honoris. Caeterum sensus prophetae clarus est: dum res fluxerunt Iudaeis ex voto, non admodum fuisse sollicitos de reddenda coram Deo ratione: imo clausis oculis praeteriisse memorabile illud exemplum, quod Deus in Sodoma et vicinis urbibus designaverat. Ergo discamus ex hoc loco, ubi Deus nobis indulget, ac suaviter et delicate nos tractat, semper tamen revocanda esse in memoriam iudicia eius, ut cohibeamur ab omni lascivia, ne prosperitas nos ad nimiam licentiam incitet: et id plus quam necessarium est. Scimus enim nihil esse proclivius quam exsultare ubi Deus nos quodammodo saginat, sicuti equis ferocibus accidit. Ergo remedium mature adhibendum est, nempe ut nos erudiant poenarum exempla sive quae in scripturis leguntur, sive quae recitantur ab aliis histo-

ricis, vel quorum etiam ipsi fuimus oculati testes. Adiungit, *Priusquam detegeretur malitia tua.* Hic Ezechiel detectam fuisse malitiam populi dicit ubi apparuit, Deum infestum esse sceleribus: quia etiam tunc quum possent digito notari scelera, quae plus quam vulgaria erant Hierosolymae, tamen sibi adhuc populus in illis blandiebatur, quemadmodum si mulier impudica omnibus sit in fabulam, tamen quia habet suos amatores, qui eam colunt et fere adorant, salutatur honorifice ab omnibus: ideoque sese praefert omnibus castis matronis. Caeterum, si omnes illam abiciant, si redigatur ad inopiam, si foedata sit et quasi lacera ulceribus, tunc patefiunt eius flagitia. Ergo hic de effectu propheta loquitur: *priusquam*, inquit, *detegerentur flagitia tua*: quomodo? Deus quidem assidue clamabat per suos prophetas, et palam sponte apparebant scelera populi: sed tunc quoque manebant quasi sepulta. Nam superbe repudiabant omnes propheticas oburgationes: imo proterviebant contra Deum ipsum. Tunc ergo adhuc Iudaei latebant sub suis umbraculis. Sed ubi fuerunt omnibus in ludibrium, fuerunt spoliati a suis vicinis, et passi sunt extremas quoque contumelias, tunc re ipsa apparuit ipsos reiectos esse a Deo. Poenis ergo detecta fuerunt eorum scelera, quum nihil profecissent omnes oburgationes et minae. Caeterum hoc interpretes exponunt de clade quam passi sunt Iudaei tempore Ahas. Tunc enim rex Syriae vastavit paene totam regionem, et duriter mulctati fuerunt cives Hierosolymae. Hac occasione etiam accepta Philistini irruptionem fecerunt. Putant igitur designari tempus illud, quum rex Syriae bellum intulit Israelitis, et grassata est eius violentia per Iudaeam. Sed nescio an propheta respiciat futurum tempus, quemadmodum heri dixi. Loquitur enim de poena quae instabat, perinde ac si Deus iam complexset quod apud se destinaverat. Mihi certe placet coniungi principia cum fine ultimo. Coepit ergo Deus patefacere scelera populi iudaici ex quo incendium, quo consumpta fuerat vicinia, ad ipsos usque pervasit. Clades enim regni Israel intulit ipsis multa damna, quemadmodum satis notum est. Sed videtur tamen Deus comprehendere ultimum interitum, qui adhuc instabat. Dicit ergo fuisse et futuros esse opprobrio tam filiabus Syriae et gentibus quae erant in circuitu quam filiabus Philistim. Quia autem spoliati fuerunt a Philistinis, qui coeperunt etiam quaedam oppida, sicuti sacra historia refert, optime convenit, verbum נָאִיִּץ ita exponere hoc loco. Sed quia significat spernere, et loquutus est propheta de opprobrio, poterit idem repetere de Philistinis quod de Syris paulo ante dixerat. Sequitur,

58. *Pravas cogitationes tuas (vel flagitia tua), et abominationes tuas, tu portasti ea, dicit Iehovah.*

Hic repetit Deus quod ante vidimus, Iudaeos scilicet destitui omni excusatione. Scimus quam audaces fuerint in suis expostulationibus, et semper fuerint obstreperi quum Deus severe cum illis ageret. Quia ergo semper in ore volitabant querimoniae superbo populo, hic (quemadmodum antea) pronuntiat Deus promeritos esse quidquid patiuntur: *tu*, inquit, *portas* non immodicum rigorem cuius tu me insimulas falso, sed *tuas abominationes* et flagitia. *וְכָרָה* significat cogitationem simpliciter, significat etiam abominationem: quia hic quadrat, verti flagitia, hoc est turpitudines. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, quod scilicet Iudaei retulerint iustam mercedem suorum scelerum: et poenae, quae ipsos manebant, non possint imputari Deo in nimium rigorem, quia si expendantur scelera, gravius peccaverant, quam ut mitius cum ipsis ageretur. Caeterum hic quoque versus complectitur ultimum exitum urbis et templi: quanquam Deus simul coniungit poenas, quibus voluerat ipsos revocare in viam. Sequitur,

59. *Quia sic dicit dominator Iehovah, Et faciam tibi quemadmodum fecisti, quae (vel quia) sprevisi iusiurandum ad dissipandum (vel ut irritum faceres) foedus.*

Hic etiam occurrit Deus falsae obiectioni, quae poterant Iudaei cum ipso litigare. Qualescunque enim essent, Deus tamen foedus cum ipsis pepigerat. Poterant ergo semper confugere ad illud asylum, quod Deus obstrinxerat illis fidem suam, quando adoptaverat Abraham cum suo semine. Ergo quamvis iram Dei milles provocassent, manebat tamen adhuc haec exceptio, quod Deus fidem suam praestare debebat, nec respicere quid illi essent meriti sua ingratitude, sed potius constare sibi in promissis. Hanc ergo cavillationem nunc antevertit, ac dicit sibi esse liberum discedere a foedere, quum illi priores discesserint. *Ego*, inquit, *faciam tibi sicut fecisti*. Videmus itaque hic repelli calumniam qua Iudaei poterant oblique Deum infamare, ut solebant, ac si foedus suum irritum faceret. Dicit ergo hoc esse usitatum in foederibus, ut qui deceptus est non debeat homini perfido et foedifrago amplius esse obstrictus. Requiritur enim mutua fides in foederibus. Iudaei autem violaverant foedus, et in nihilum redegerant. Ergo libertas acquisita fuit Deo eorum perfidia et scelere, ut illos abiiceret, neque amplius censeret in suo populo. Proinde sicuti proximo versu dixit se solvere iustam mercedem Iudaeis, ita nunc adiungit specialiter se non posse damnari malae fidei, quod a foedere suo discesserit, quia negotium sit cum perfidis hominibus et foedifragis, qui foedus ipsum aboleverant. Nullum enim est foedus, ubi altera pars ab eo

discessit. *Faciam ergo tibi quemadmodum fecisti, nempe quia sprevisi iusiurandum, ut irritum faceres foedus*. Hic Deus amplificat crimen defectionis, quod non tantum foedus dissipaverint Iudaei, sed quod contempserint iusiurandum. *וְכָרָה* significat iusiurandum et execrationem: ideo quidam existimant hic prophetam respicere ad maledictiones, quibus lex fuit sancita: quod ego libenter recipio. Sed notandum est quod iam dixi, exaggerari criminis magnitudinem, quod Iudaei non modo fidem datam fefellerint, sed etiam pro nihilo duxerint illud solenne iusiurandum, quo sese obstrinxerant. Sicuti enim Deus pollicebatur se fore illis in Deum: ita Moses eius nomine stipulabatur ut populus maneret in eius obsequio: et respondebant omnes, Amen: poena erat edicta, et quidem quae terrefacere ipsos debebat. Quod ergo Iudaei neglexerint foedus illud, ac si esset aliquod ludicrum, fuit plus quam bruti stuporis. Quare videmus duplicari eorum crimen, ubi accusat ipsos propheta, quod non tantum fuerint foedifragi, sed etiam Deum proterve deriserint, et suum illud solenne iusiurandum quo se obstrinxerant, habuerint pro puerili aliqua actione. Sequitur,

60. *Et memor ero (vel memor tamen ero, copula enim debet resolvi in adversativam) foederis mei tecum diebus adolescentiae tuae: et stabiliam tibi foedus perpetuum.*

Quia hic Deus promittit se fore propitium Iudaeis, quidam contextunt superiorem versum, ac si dictum esset, an facerem tecum sicuti fecisti? vel facerem tecum sicut fecisti, nisi quod memor ero. Sed illud est nimis coactum, meo iudicio. Non dubito itaque quum propheta nunc se ipsum restringat, ut ita loquar, et sermonem peculiariter dirigat ad electos, de quibus heri dictum fuit. Hactenus respexit totum corpus populi, quod erat perditum. Ergo nihil praeter desperationem proposuit. Nunc autem convertit se ad reliquias gratiae, sicut Paulus loquitur: et hac ratione promittit, Deum memorem fore foederis sui, non quod totum populum promiscue restituerit. Oportuit enim perire universum corpus: sed exiguum duntaxat manum servavit. Sciamus ergo hanc promissionem non esse communem omnibus filiis Abrahae, qui genus ab eo trahebant secundum carnem: sed solis electis esse propriam. Deus ergo pronuntiat se memorem fore foederis, quod pepigerat cum populo illo in adolescentia: quibus verbis significat misericordiam suam non aliunde prodituram quam ex foedere. Semper enim revocat Deus fideles tanquam ad fontem, ne quid sibi arrogant, vel imaginentur has et illas causas cur Deus ipsis reconcilietur. Ostendit ergo hanc misericordiam non

alibi quam in foedere fundatam esse: atque haec ratio est cur dicat *se memorem fore sui foederis*. Iam addit, *et stabiliam tibi foedus perpetuum*. Non obscure hic Deus promittit foedus aliquod melius et praestantius illo veteri, quod iam abolitum fuerat populi culpa. Hic ergo locus non potest intelligi nisi de novo foedere quod Deus pepigit per manum Christi. Sed haec duo membra ut inter se cohaerent, ita debent sedulo expendi, nempe quod Deus hic spem faciat novi foederis: interea tamen originem eius doceat esse antiquum foedus, quod abolitum fuerat culpa populi. Ita videmus novum Testamentum manare a foedere illo quod Deus percussit cum Abraham, deinde per manum Moysi iterum sancivit. Novum ergo vocatur foedus quod promulgatum est nobis in evangelio, non quod initium nullum ante habuerit, sed quia renovatum fuit, deinde addita melior conditio. Nam scimus abrogatam fuisse legem novo foedere. Quidquid sit, excellentia novi Testamenti non obstat quominus originem suam et causam habeat a veteri foedere, atque in ipso sit fundatum. Sequitur,

61. *Et recordaberis viarum tuarum, et pudefies quum tu assumes sorores tuas maiores prae te, et cum minoribus prae te: et dabo ipsas tibi in filias: et non a foedere tuo.*

Quemadmodum ostendit Deus se ideo, nec alia de causa placabilem fore erga Iudaeos, nisi propter foederis sui memoriam: ita nunc vicissim admonet quid ab ipsis requiratur, nempe ut incipiant agnoscere quam turpiter abnegaverint fidem datam, quam indigne contempserint eius legem, quam impie obstinati fuerint contra omnes prophetas, deriserint oburgationes, imo etiam stupidi fuerint in poenis manifestis. Est autem hic locus notatu dignus, quia colligimus, nullos esse capaces misericordiae Dei, nisi qui sibi displicent, et pudefacti ac confusi se conferunt ad eius misericordiam. In summa videmus Dei gratiam non prodesse quidquam obstinatis. Offeritur quidem omnibus communiter, sed non alii ipsam recipiunt, nisi qui se ipsos damnant, et recordantur suorum scelerum, ut in oblivionem veniant coram Deo. Si itaque volumus sepulta esse coram Deo peccata nostra, veniant nobis in memoriam: si volumus deleri nostra opprobria coram Deo et angelis, probrosi simus apud nos, hoc est erubescamus, et pudeat nos turpitudinis nostrae quoties occurrunt peccata quibus iram eius provocavimus. Videmus ergo hic breviter perstringi totam evangelii summam. Nihil enim aliud continet evangelium quam poenitentiam et fidem, ut satis notum est. De fide concionatus est Ezechiel, quod scilicet Deus memor foederis sui reconciliabit se perditis: sed adiungit nunc exhortationem, ut

ipsi agnoscant sua peccata. Scimus autem pudorem, de quo propheta loquitur, fructum esse vel partem poenitentiae, sicuti constat ex septimo capite secundae ad Corinthios, ubi Paulus describit poenitentiam. Sed de hac re adhuc dicendum erit. Ego enim nunc festino, quia non posset intelligi quod hactenus docui, nisi perventum fuerit ad finem usque versus. Dicit, *quum assumes sorores tuas tam maiores quam minores*. Non loquitur hic iam de sola Sodoma et Samaria, sed de cunctis gentibus. Nam poterant merito sorores nominari cunctae gentes, quia totus mundus corruptus erat. Quum ergo ita similes essent in vitiis, fuit illa coniunctio veluti consanguinitas. Hac ratione Iudaeis dicit, ubi redibunt in gratiam, tunc habituros secum magnam turbam, *quia accipient sorores suas*, id est undique colligent immensam multitudinem, ut ita aggregentur omnes sub obsequium Dei, et participes etiam sint eiusdem foederis. Si quis obiciat, hoc nunquam fuisse impletum, responsio in promptu est, prophetas bifariam loqui de vocatione gentium. Aliquando enim de ea sic concionantur, ut dicant Iudaeos et Israelitas aliis omnibus fore autores, ut se conferant sub fidem et patrocinium Dei, In illa die apprehendent septem viri fimbriam Iudaei unius, ac dicent, Adducite nos ad Deum vestrum (Zach. 8, 23): et ille fuit quasi legitimus ordo, ut Iudaei qui erant primogeniti, alios sibi adiungerent in societatem, ut ita coalescerent in unum corpus et in unam ecclesiam. Sed quia Iudaei sua ingratitude resecti fuerunt, ideo fit etiam mentio apud prophetas vocationis alterius, quod scilicet gentes succedent in locum ingrati populi, sicuti Paulus dicit (Ro. 11, 16 sq.) ramos naturales fuisse exsectos, et nos fuisse insitos, qui eramus ex arbore infructuosa. Hanc ergo priorem rationem nunc propheta attingit, *quod Iudaei assument sorores suas minores et maiores*, ut scilicet colligant ex cunctis gentibus ecclesiam Deo: et id completum fuit in parte. Unde enim evangelium, nisi ab illo fonte? sicuti praedictum fuerat, Lex exiit e Sion, et sermo Dei ex Hierusalem (Isa. 2, 3; Mich. 4, 2). Deinde Psal. 110, 2, Sceptrum tuum exiit e Sion, hoc est propagabitur regnum Christi per totum orbem. Quia igitur salus fluxit a Iudaeis, et evangelium ab ipsis manavit, completum fuit aliqua ex parte quod hic promittitur, nempe quod a Iudaeis assumpti sunt alii populi. Iam adiungit, *dabo tibi illas in filias*. Nam Iudaei nisi sua ingratitude repudiassent honorem quo dignatus illos fuerat Deus, erant semper primogeniti in ecclesia. Ergo gentes fuissent quasi sub matre, quia populus ille ut erat tunc ecclesia Dei primitiva, sicuti loquuntur: ita obtinisset gradum matris apud omnes gentes. Merito igitur Deus hic pronuntiat *se daturum in filias cunctas gentes*, quae accedent ad Iudaeos, ut per fidem evangelii in-

serantur in idem corpus ecclesiae. Sed addit, *non ex foedere tuo*. Quidam referunt hoc ad caeremonias, quod gentes ubi cooptabuntur liberae tamen manebunt a caeremoniis legalibus. Sed illud est frigidum. Alii comparant hunc locum cum illo Ieremiae (31, 31), Percutiam vobiscum foedus novum, non quale pepigi cum patribus vestris, quod irritum fecerunt: sed hoc est foedus quod percutiam, etc. Quum ergo hic dicitur, *pactum fore non ex pacto populi*, quia scilicet erit novum Testamentum, vere hoc dicitur. Sed qui ita exponunt hunc locum neque nihil dicunt, neque totum. Subaudienda enim est antithesis inter foedus populi, et foedus Dei. Dixerat paulo ante, ego ero memor foederis mei: iam dicit, *non ex foedere tuo*. Conciliat igitur quae videri poterant contraria, nempe memorem ipsum fore sui foederis: et tamen foedus illud esse dissipatum, fractum, et abolitum. Ostendit foedus esse firmum ex parte sua, ut loquuntur: sed esse irritum ex parte populi. *Paciscar igitur, sed non ex foedere tuo*. Nullum enim iam erat foedus, sicuti dicitur apud Hoseam, Non populus meus, non dilecta. Quicumque ergo progeniti erant ex Abraham, non erant populus Dei, non erant omnes filiae dilectae. Sed quamvis foedus esset irritum, quoad perfidiam populi: Deus tamen superavit eorum malitiam: et ita foedus suum erga ipsos iterum erexit. Et quum dicit, *stabiliam foedus*, possumus etiam exponere, rursus erigam, vel restituum in integrum. Diximus enim novum Testamentum sic distinguere a veteri, ut tamen in ipso fundatum sit. Quid enim proponitur nobis in Christo, nisi quod Deus promiserat in lege? et ideo vocatur Christus finis legis: vocatur etiam alibi eius anima. Nam si lex separaretur a Christo est instar literae mortuae: Christus solus eam vivificat. Quum ergo Deus hodie nihil exhibeat nobis in filio suo unigenito, nisi quod olim sub lege pollicitus est, sequitur foedus eius iterum erigi, et ita stabiliri in perpetuum, et tamen hoc non esse ex parte hominum. Quare? Homines enim sic desciverant a fide, ut Deus esset liber: imo foedus ipsum nullam vim haberet, et careret suo effectui propter eorum perfidiam. Nunc facile est colligere quid simile sit inter novum et vetus Testamentum, et quale sit etiam utriusque discrimen. Simile hoc habent, quod Deus hodie nobis confirmat quod olim pollicitus est Abrahae. Neque enim aliter Abraham vocari posset fidelium pater. Quum igitur Abraham hodie sit pater omnium fidelium, sequitur salutem nostram non alibi quaerendam esse quam in foedere illo, quod Deus cum Abraham pepigit. Sed postea idem foedus sancitum fuit per manum Mosis. Iam diversitas breviter notanda est ex loco Ieremiae, nempe quia foedus antiquum hominum culpa abolitum fuit, opus esse meliore remedio, quod duplex

illuc ostenditur, nempe ut Deus sepeliat peccata, et inscribat legem cordibus hominum. Id etiam factum est Abrahae tempore. Abraham credidit Deo: Fides semper fuit donum spiritus sancti. Ergo foedus suum inscripsit Deus cordi Abrahae: legem suam inscripsit cordi Mosis, et aliorum fidelium, verum est: sed primum obscurior fuit illa interior gratia sub lege: deinde fuit quoddam adventitium beneficium. Non potuit igitur legi adscribi, quod Deus regnuit tunc suos electos, quia spiritus regenerationis a Christo erat, ideoque ab evangelio et novo foedere. Sed tamen tenendum est quod dixi, fideles sub antiquo foedere donatos fuisse et praeditos spiritu regenerationis. Quantum attinet ad remissionem peccatorum, erat etiam obscurior. Nam immolabantur pecudes, quae non poterant acquirere salutem miseris hominibus, nec poterant delere peccata. Ergo si lex in se respicitur, illic non reperietur quod promittitur in novo foedere, Peccatorum tuorum non recordabor. Et tamen hodie nobis ideo propitius est Deus, quia promisit Abrahae benedictas fore omnes gentes in semine illius. Videmus itaque esse verum illud discrimen quod designat Ieremias: et tamen novum foedus ita a veteri manare, ut fere sit idem quoad substantiam, tametsi distinguenda sit forma.

62. *Et stabiliam ego foedus meum tecum, et cognosces quod ego Iehovah.*

Confirmat hic propheta superiorem doctrinam, nempe quamvis Iudaei, quantum in se erat, irritum fecissent Dei foedus, fore tamen firmum et stabile. Sed tenendum est quod admonui, sermonem hunc specialiter restringi ad electos, quia salus universi populi iam erat desperata. Ostendit ergo Deus foedus quod pepigit cum Abraham non posse aboleri hominum perfidia. Atque id est quod dicit Paulus tertio ad Rom. capite (v. 4), Etiam si totus mundus sit mendax, Deum tamen semper manere veracem. Videmus autem foedus de quo nunc agitur, ita fuisse novum, ut tamen originem duceret a veteri, quia per Christum sic reconciliati sumus Deo, ut oporteat nos inseri in corpus veteris ecclesiae, et fieri Abrahae filios: quia non frustra vocatur pater fidelium, ut ante vidimus. Dicit ergo Deus *foedus suum fore stabile cum populo*, non illo populo qui iam reiectus erat propter suam perfidiam, sed cum veris et genuinis Abrahae filiis, qui patrem scilicet referebant fide et pietate, sicuti in Psalmo (102, 19) dicitur, Populus creatus laudabit Deum. Nam illic etiam ostendit propheta foedus Dei non posse aliter constitui de integro, nisi nova ecclesia formetur, ac si Deus crearet novum mundum. Hoc enim sonant verba, quod populus creatus Deum laudabit. Oblique ergo perstringit spiritus Israelitas, ac si diceret

laudes Dei apud ipsos esse abolutas: sed ubi emerget novus populus, tunc Deum glorificatum iri. Adiungit, *Et cognosces quod ego Iehovah*. Haec locutio saepius repetita fuit, sed alio sensu. Nam quum propheta minitaretur populo, semper addebat hanc particulam: et subaudienda tunc fuit antithesis inter stuporem populi et sensum. Nam prophetiae omnes negligebantur a populo. Clamabant quidem servi Dei, et severe obiurgabant impios et sceleratos homines, sed absque profectu. Quum ergo ita proterve illuderent obiurgationibus et minis, saepius illis dictum fuit, tunc quum desiero apud vos loqui, et vos erudiero meis flagellis, incipietis sentire me esse Deum. Sed nunc propheta, ut videmus, concionatur de gratuita reconciliatione populi cum Deo. Ergo tunc senserunt ipsum esse Deum, quia stabat suis promissis, etiam si culpa hominum collapsum esset eius foedus atque intercidisset. Propheta hic pronuntiat sensu Deum esse illis dissimilem, hoc est non mutare consilium, neque pro levitate et inconstantia hominum variare: sicuti etiam apud Isaiam (55, 8) loquitur, Non sunt cogitationes meae sicut cogitationes vestrae: quantum distant coeli a terra, tantum distant cogitationes meae a cogitationibus vestris, et viae meae a viis vestris. Significat autem illic Deus perperam facere Iudaeos, quod aestiment eius misericordiam ex proprio sensu. Dicit igitur se longissime ab ipsis differre, quia inaestimabilis sit eius misericordia et incomprehensibilis veritas. Nunc ergo tenemus quid vellet propheta hoc versu: priore membro pronuntiat foedus quod iterum Deus percutiet cum novo populo et electis suis fore firmum: deinde adiungit, Iudaeos cognituros sibi negotium esse cum Deo, quia scilicet capere non poterant quod tunc Deus pollicebatur. Iam tenenda est ratio cur foedus Dei perpetuum fuerit in Christo: quia scilicet, ut legitur apud Ieremiam, inscriptis legem suam cordibus piorum, deinde iniquitates remisit. Haec igitur perpetuitas est causa. Caeterum, quamvis secundo membro magnificat propheta Dei gratiam, simul tamen revocat Iudaeos ab omni perversa cogitatione, quae poterat illis fiduciam omnem excutere. Nam quum reputarent se esse quasi in abyso demersos, promptum erat colligere, nullum amplius esse remedium. Quod si volebat Deus illos servare, cur non tempestive illis opem tulerat? Quum ergo passus esset illos abduci in exilium, et quasi obrui in profundis inferis, nulla erat spes instaurationis. Hac de causa pronuntiat Ezechiel fideles non debere insistere in suis cogitationibus, sed potius mente assurgere in coelum, ut expectent quod videtur prorsus absurdum: quia scilicet debeant ex natura Dei iudicium facere, et metiri effectum promissionum immensa eius potentia, non autem suo sensu. Sequitur,

63. *Ut recorderis, et pudefias, et non sit tibi amplius apertio oris propter probum tuum, quum propitius fuero tibi in omnibus quae fecisti, dicit dominator Iehovah.*

Iterum hortatur Ezechiel fideles ad poenitentiam et continuam eius meditationem. Diximus autem haec membra non posse divelli, nempe testimonium gratiae cum poenitentiae doctrina. Diximus quoque hanc esse evangelii summam, ut quos Deus reconciliat gratuita venia simul etiam velit resipiscere. Neque enim aliter placatur nobis Deus quam dum efficit novas creaturas in Christo, et spiritu suo nos regenerat, quemadmodum etiam dicitur apud Isaiam (59, 20). Propitius erit Deus populo, qui reversi fuerint ab iniquitate sua. Restrigitur illa promissio ad eos qui sibi non indulgent nec blandiuntur in peccatis, sed se humiliant coram Deo, et statuunt se non aliter ab ipso posse absolvi, quam si sint ipsi severi iudices ad se dammandos. Iterum ergo caput hoc prosequitur Ezechiel quum dicit, *ut recorderis, ut pudefias*. Dixi hic non tantum commendari poenitentiam, sed assiduum eius studium. Et hoc notandum est, quia molestum nobis est peccata nostra saepius excutere: et ideo refugimus quantum in nobis est sensum illum. Nam cupimus nobis facere delitias: et nemo est qui non libenter reiiciat post tergum sua peccata. Certe si veniant nobis ante oculos, primum cogunt nos pudefieri: deinde vulneramur serio dolore: et conscientia nos citat ad Dei tribunal: illic agnoscimus formidabilem vindictam, quae exanimet audacissimos quosque, nisi subleventur veniae fiducia. Quoniam ergo agnitio scelerum et pudorem et moerorem nobis affert, eam conamur modis omnibus procul a nobis reiicere. Atqui non aliter patet nobis aditus ad amplexandam Dei gratiam, quam si resipiscamus a peccatis. Haec igitur ratio est cur Deus tantopere insistat in hac parte: quia non obsequimur statim: ideo non sufficeret nobis ostendi quid factu sit opus, nisi Deus nos acriter pungeret, imo quasi violenter attraheret. Notandus ergo est hic locus, ubi propheta iubet fideles postquam adepti fuerint veniam recordari suorum scelerum. Nam hic discernit hypocritas a veris Dei filiis. Hypocritae plenis buccis iactant se recumbere in Dei misericordiam, praedicant magnifice gratiam Christi: sed interea volunt manere sepultam scelerum memoriam. Contra vero non aliter possumus vere humiliari coram Deo, nisi quum sumus nostri iudices, quemadmodum dictum fuit. Si cupimus itaque peccata nostra deleri coram Deo, et demergi in profundum maris, quemadmodum dicitur apud alterum prophetam (Mich. 7, 19): necesse est ea saepius, imo assidue in memoriam a nobis revocari. Nam dum versantur nobis ante oculos, serio tunc

confugimus ad Dei misericordiam, et quidem bene praeparati, nempe humilitate et metu. Adiungit etiam propheta, *ut et pudeas*. Neque enim simpliciter recordari satis esset, nisi accederet pudor, de quo loquitur propheta. Videmus enim ut multi commemorent sua delicta, et fateantur se peccasse: caeterum id faciunt defunctorie et leviter: imo sic agnoscunt sua peccata, ut velint tamen manere integri, et servare suam existimationem, ut loquuntur. Agnitio autem hic exigitur, quae nos pudefaciat, quemadmodum etiam Paulus dum alloquitur fideles, et proponit illis praeteritum vitae tempus (Rom. 6, 19), *Quem fructum, inquit, colligere potuistis vita illa? Nempe erubescitis nunc dum tot flagitia sese vobis ingerunt: fuistis aliquando caeci, et erravistis in tenebris: nunc autem, ubi illuxit vobis Deus per evangelium, agnoscitis turpitudinem et foeditatem vestram, ex qua nascitur pudor. Iam adiungit, neque sit vobis amplius apertio oris*. Non mirum est si pluribus verbis propheta rem unam explicet, quae tamen per se obscura non est. Sed iam ostendi quo consilio id fiat, nempe quia aegerime adducimur ad hunc pudorem, cuius propheta meminit. Damnamus quidem nos uno verbo, sed vix centesimus quisque reperietur, qui se ita deiiciat, ut libenter sustineat probrum quod meretur. Quia igitur submissio voluntaria non reperitur in hominibus, ideo necesse est nos durius et acrius impelli, quemadmodum hic facit propheta. Ubi autem dicit *non fore apertionem oris*, significat non aliqua ex parte exigi a peccatoribus confessionem, qua testentur et agnoscant se Dei iudicio esse obnoxios: sed confessionem plenam et solidam, ita ut teneantur omni ex parte convicti. Et hoc diligenter notandum est. Videmus enim ut mundus tergiversando semper conetur se eximere a iudicio Dei: et quia id non potest in totum, excogitat subterfugia, ut tamen aliquam partem innocentiae retineat. Hinc figmentum apud papistas de partiali iustitia, hinc etiam satisfactiones. Coguntur enim velint nolint fateri se dignos esse morte: sed postea exceptione utuntur, se tamen aliquid bonis operibus esse promeritos coram Deo, neque prorsus esse damnabiles: deinde ad compensationes descendunt, et volunt transigere cum Deo, ac si possent eum placare operibus supererogationis, ut loquuntur. Quidquid sit, vix inter homines reperietur qui sincere et ingenue agnoscat in se nihil esse praeter materiam damnationis. Fatemur, ut dixi, nos coram Deo esse reos, sed in uno vel altero delicto duntaxat. Quid autem hic praescribit spiritus sanctus? nempe, *ut nulla sit oris apertio*, quemadmodum etiam Paulus loquitur: et mutuatus est formam loquendi tam ex hoc loco, quam ex aliis similibus. Saepe dicitur apud prophetas, Sileat ■ facie Dei omnis caro (Zach. 2, 17). Sed hic spe-

cialiter concionatur propheta de pudore, quo ita confusi iacent filii Dei, ut prorsus obmutescant. Paulus autem, ut obstruatur omne os, inquit (Rom. 3, 19), et humilietur omnis caro coram Deo. Postquam ostendit tam Iudaeos quam gentes involvi sub eadem damnatione, nec ullam esse spem salutis residuam, nisi in una Dei misericordia, adiungit tunc vere iustitiam Dei fulgere ubi os nobis obstruitur, hoc est, ubi non tergiversamur nec afferimus ullas exceptiones, quemadmodum hypocritae dimidiant inter se et Deum. Ego quidem fateor me peccasse, sed cur non venient in rationem bona mea opera? cur damnabor ob unum vitium duntaxat? Quasi vero non excidant a iustitia qui legem violant. Videmus ergo tunc demum nos humiliari ut par est, quum obmutescimus, hoc est, ubi non obstrepimus Deo, ubi non litigamus, neque afferimus hoc vel illud ad culpam nostram, vel extenuandam, vel levandam. Vult quidem Deus nobis os esse apertum, quemadmodum dicit Petrus (1. Pet. 2, 9) nos ex tenebris vocatos esse in admirabilem lucem, ut enarremus virtutes eius qui nos liberavit. In hunc igitur finem Deus nobis fuit misericors, ut simus praecones eius gratiae. Et hoc sensu etiam dicit David (Psalm. 51, 17), Domine labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam: quid est aperire labia? nempe dare materiam cantici, quemadmodum etiam alibi (Psalm. 40, 4) dicit, Posuit in os meum canticum novum. Deus ergo aperit ora vel labia fidelium quoties liberalis est erga ipsos vel beneficus. Sed hic agitur de exceptionibus eorum qui libenter cum Deo transigent, ac si non essent in totum damnandi. In summa significat Ezechiel hunc verum esse fructum poenitentiae, ubi nulla est nobis defensio, sed silentio nostro fatemur nos esse convictos. Posset tamen obici locus Pauli, qui videtur pugnare cum hoc loco prophetae: defensionem recenset inter effectus vel fructus poenitentiae septimo secundae ad Corinthios capite. Sed defensio illic non accipitur eo sensu quo solemus. Dicitur enim se defendere qui tuetur se recte fecisse, ideoque esse extra culpam. Atqui apologia apud Paulum nihil aliud est quam deprecatio, ubi peccator prodit in medium, et postquam confessus est culpam, petit ut Deus ignoscat, et quasi sese obtegat eius misericordia, ut non appareat amplius damnatio. Videmus ergo quod Paulus dicit non pugnare cum hoc prophetarum loco. Iam adiungit, *a probro tuo*, vel a facie (ad verbum) probri tui, *quum propitius fuero tibi*. Iterum videmus haec optime inter se quadrare, quod scilicet Deus peccata nostra sepeliat, et nos ipsi revocemus ea in memoriam. Antevertimus enim eius iudicium quoties ultro nos et accusamus et damnamus. Nam ubi sopita est conscientia, alit ignem occultum, qui deinde emergit in flammam

et accendit vindictam Dei. Si ergo cupimus extinguere ignem vindictae Dei, nullum aliud remedium est, quam ut excutiamus nostra peccata, et proponamus nobis probum quod meremur, ante oculos. Et eo etiam nos adducit Dei misericordia. Haec enim connexio notanda est, *quum propitius fuero tibi, tu obmutescas in probro tuo*. Et certe quo quisque magis gustavit Dei gratiam, eo propensior est ad se damnandum: et sicuti incredulitas superba est, ita quo quisque magis in fide gratiae Dei profecit, etiam magis coram ipso humiliatur. Atque optime id exprimitur prophetae verbis, quum silentium docet effectum esse gratiae, vel gratuita reconciliationis. Quum ergo inquit, *propitius fuero tibi, tunc erubescas, ut obmutescas, nempe propter tuum probum*. Et videmus caeremoniis legalibus ita edoctum fuisse populum, ut apprehenderet misericordiam Dei, et simul tangeretur serio affectu poenitentiae. Neque enim sine victima placatus fuit Deus sub lege. Et nunc quamvis non immolentur pecudes, dum tamen reputamus non aliud iustum fuisse pretium quo satisfaceret Deo, nisi unigenitus eius filius sanguinem suum in expiationem funderet: illic materia nobis proponitur amplexandae Dei gratiae. Et simul tangimur vero poenitentiae affectu, ut dictum est. Caeterum amplificat Deus gratiae suae magnitudinem, quum dicit *לכל אשר עשית, super omnibus quae fecisti*. Oportuit enim populum non tantum sentire Deum misericordem, sed examinare sua peccata, et ita sentire quum multiplex et eximia fuisset misericordia Dei. Nam si uno tantum in genere obnoxius fuisset populus, minoris aestimasset Dei gratiam. Sed quum tot scelerum convictus esset, quemadmodum visum est, hinc melius apparuit gratiae magnitudo. Nunc pergamus,

CAPUT XVII.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*
2. *Fili hominis, aenigmatista aenigma, et proverbium* (hoc est, profer insignem sententiam) *ad domum Israel.*

Hoc capite ostendit propheta Iudaeos ter et quater desipere dum putant se fore incolumes, quum tamen Deum habeant sibi adversarium. Sub finem capitis promittit quidem restitutionem ecclesiae, et concionatur de regno Christi: sed praecipua pars capitis in hac doctrina consumitur, quod scilicet Iudaei nimium desipiant, ubi sibi promittunt urbem fore salvam una cum templo et regno. Nam ut iam visum est, violaverant Dei foedus, et ipsos

repudiaverat. Destituti itaque Dei auxilio quid poterant? Et fuit haec prodigiosa stultitia, sperare de prospero regni statu, quum tamen multum diminutae essent eorum opes, et accisae: imo etiam fere redacti essent in ultimas angustias. Sed quia aliter non potest intelligi prophetae concio, quam si teneamus historiam, hinc igitur faciam exordium: Quum Nabuchadnezer regem Zedechiam constituit, simul fecit sibi tributarium. Factus autem est rex arbitrio, vel potius libidine regis babylonii, quum Iechaniah abductus esset captivus. Iechaniah non adeo graviter peccaverat: tamen quum videret se esse imparem ad resistendum, ultro se dedit cum matre, cum liberis: tractus fuit Babylonem, et illic satis humaniter tractatus, et tandem splendide, quamvis non tamen more regali. Nabuchadnezer quia videbat sibi fore multum negotii si praeficeret aliquem ex satrapis Iudaeae, et quum timeret quotidianos tumultus, regem constituit*) *Matthaiam* cui imposuit nomen Zedechiae. Fuit hic ultimus rex. Iam, ut dixi, multum imminuit ex dignitate regia. Fecit enim sibi tributarium: et regnabat Zedechias quasi precario. Pendebat enim status eius a victoris arbitrio: et qui eum solio imposuerat, simul poterat detrahere quoties libitum esset. Paulo post quum videret Nabuchadnezer procul abesse, foedus pepigit cum rege Aegypti: et putavit sibi satis fore auxilii, si iterum rediret Nabuchadnezer cum exercitu. Et Aegyptii quemadmodum alibi dictum fuit, satis cupidi erant huius foederis. Videbant enim magis ac magis crescere monarchiam babylonicam: et probabile erat, quum prorsus domiti essent Iudaei, Nabuchadnezer non fore contentum illis finibus, quin irrumperet similiter in Aegyptum et absorberet regnum illud, quemadmodum alia. Facilis igitur fuit ratio ineundi foederis, quia putabat rex Aegypti Iudaeam fore oppositam, si descenderet Nabuchadnezer cum exercitu. Et certe necesse erat, Iudaeos excipere primum impetum. Quidquid sit, Zedechias contempto iureiurando, ut videbimus, defecit ad Aegyptios. Quum postea exigeret Nabuchadnezer tributum, negavit Zedechias, fretus scilicet foedere illo quod pepigerat cum Aegyptiis. Nunc videmus quam stolidi fuerint Iudaei, quum secure dormirent in misero illo statu, ad quem redacti erant. Nam rebus integris non potuerant sustinere vires regis babylonii: rex eorum tunc erat veluti mortua imago, aut umbra duntaxat: tamen ac si florerent opibus et potentia, ac si integra esset tota ditio, superbiebant non modo contra Nabuchadnezer, sed etiam contra prophetas et Deum ipsum. Hanc igitur arrogantiam nunc refellit ac retundit Ezechiel. Ostendit enim quam facile sit Babyloniis, ipsos iterum evertere, quum

*) In margine legitur: vel Mathaniam.

aggressi integros statim eos compulissent ad dedicationem. Sed venio nunc ad verba, *Fili hominis, propone aenigma*. Nomen et verbum inter se respondent: ideo si quis vellet reddi sibi prophetae verba, dicendum esset, aenigmatista aenigma. Nam hic loquitur propheta de allegorico sermone. חירר igitur significat tantundem atque allegoriam, ubi diversa sunt verba a sensu, hoc est sensus implicitus est sub obscuris involucris. Scimus autem Deum aliquando loquutum fuisse aenigmatice, quia nolebat ab impiis et incredulis intelligi. Sed hoc loco obscuritas sententiae alio spectavit, nempe ut Iudaei melius expergerent: et prophetia haec penetraret in ipsorum animos. Scimus enim quanta fuerit eorum durities. Ergo si simpliciter, et sermone usitato loquutus esset propheta, non ita fuissent attentii. Haec igitur ratio est cur Deus iubeat ipsum loqui aenigmatice. Iam adiungit ומשל משל. Scimus משל esse insignem sententiam: et hunc titulum imposuit Solomo suis sententiis. משל ergo tantundem valet atque apophthegma. Sed accipitur aliquando pro similitudine: et hoc loco sic Deus allegorice denuntiat Iudaeis suum interitum, ut tamen illustret similitudine suum sermonem, qui alioqui fuisset obscurus. Quidquid sit, ita praefatus est Deus, ut agnoscerent Iudaei sibi adferri nuntium minime vulgarem, sed qui eos afficeret serio deberet. Neque enim ratio illa nunc locum habet, Deum quia indigni essent Iudaei salutis doctrina, loqui apud eos aenigmatice, quia paulo post edisserit propheta quod sub figura vel sub allegorico sermone dixerat. Verum quidem est, Christum loquutum fuisse in parabolis ad plebem, quia soli discipuli capaces erant familiaris et liquidae doctrinae. De incredulis etiam dicitur apud Isaiam, Erit vobis prophetia quasi liber clausus: loquar cum populo hoc lingua exotica et barbara, et non poterit ultra rudimenta progredi (Isa. 29, 11). Sed quemadmodum iam dixi, obscuritas huius doctrinae fuit duntaxat praeparatio, ut populus studium suum applicaret ad rem quae nunc proponitur.

3. *Et dic, Sic dicit dominator Iehovah, aquila magna, magna alis, longa penna (vel pennis, est mutatio numeri) plena (vel referta) plumis (copiosa), quae illi variae erant (est numerus singularis, sed pro plurali accipitur, hoc est, quae erant discolores) venit ad montem Libanum, et accepit summitatem cedri.*

4. *Caput (vel summitatem) surculorum eius avellit, et transtulit in terram mercatoris (neque enim est hic proprium nomen Chanaan, sed appellative sumitur) in urbe mercatorum posuit eam (vel illud caput).*

Hic ratiocinatur propheta a minori ad maius. Nam si nullo negotio potuit Nabuchadnezer urbem

expugnare, et subigere totum regnum quum adhuc intacti fuissent Iudaei, quanto facilius erit nunc iterum evertere miseros, qui fere pessumdati erant? Quia nihil apud eos stabat quod non minitaretur ruinam. Huc igitur tendit consilium prophetae. Comparat autem regem Nabuchadnezer aquilae, *quam dicit fuisse magnam*, deinde *alis amplis*, vel longe extensis. Minime dubium est quin per *alas*, et *pennas*, et *plumas* intelligat tam regiones quam populos, quibus praeerat Nabuchadnezer. Nam scimus tunc potitos fuisse Chaldaeos monarchia orientali. Quum igitur tot regiones et populi parerent imperio Nabuchadnezer, non mirum est, si propheta dicat *fuisse aquilam magnam, et amplis alis, et copiosam etiam pennis, vel plumis*. Nam ubi nunc dicit מלא הנוצה, paulo post dicit רב נצה, quum loquatur de rege Aegyptio. Dicit *alas fuisse discolores*: idem est nomen quo proximo capite usus est propheta, quum diceret populum fuisse indutum vestibus pretiosis: et sic vocant Hebraei texturam phrygionicam. Comparat igitur alas regis babylonii texturae, quae variis coloribus resplendet. Neque enim regnabat duntaxat uno in loco Nabuchadnezer, sed occupaverat hinc inde multas ditio- nes et subegerat. Haec igitur ratio est huius varietatis. Sed non possem nunc ulterius progredi.

Coepimus heri exponere locum prophetae, ubi dicit, *aquilam venisse ad montem Libanum, et illic decerpisse summitatem cedri*, hoc est ramum altissimum. Quantum ad nomen Libani videntur mihi frustra laborare quidam interpretes. Existimant sic vocare Hierosolymam, et citant locum Zachariae (11, 1), ubi dicitur, *Aperi Libane portas tuas*. Sed Zacharias illic non urbem, sed templum alloquitur, quia constructum erat ex magna congerie cedrorum. At vero hoc loco Ezechiel designat terram: et Libanum potius nominat quam alia loca, non solum quia mons ille erat insigne decus regionis ob cedros proceras, et balsamum, et arbores aromaticas, sed quia non potuit aliter contexere suam allegoriam. Si dixisset aquilam venisse in urbem, fuisset res absurda. Ergo videmus simpliciter nomen Libani accipi pro parte Iudaeae, in qua nascebantur et crescebant pulcherrimae arbores. Dicit autem *decerptum fuisse ramum ex cacumine cedri*, quia Nabuchadnezer, qui designatur per aquilam, abstulit, ut heri dictum fuit, regem Iechaniam. Confertur ergo rex Iechanias ramo altissimo cedri, quia eo tempore omnes putassent regnum illud esse supra omnem aleam periculi. Gloriabantur enim Iudaei se esse sub Dei custodia: et urbs etiam erat inexpugnabilis. Fuit igitur incredibile quod tunc accidit. Iam adiungit propheta *aquilam illam decerpisse caput*, vel summitatem ramorum: sic vocant teneros foetus Hebraei. Sed hic nomen

hoc accipitur pro ramis teneris. Significat autem, ut postea videbimus, proceres, qui abstracti fuerunt in exilium. *Abstulit cum capite in terram mercatoris.* Diximus hic esse nomen appellativum Chanaan, quia paulo post sequitur in plurali numero, בעיר רכלים. Dicit ergo ramos illos fuisse positos in urbe mercatorum. Sic autem vocatur Babylon non tantum quia celebre erat emporium, sed quia propter multitudinem etiam fuit firma et valida custodia, ut non facile esset abducere inde captivos. Nam ex solitudine poterit facile quispiam eripi nullo resistente: sed in magna hominum frequentia, non ita promptum est quidquam moliri vel tentare. Non dubito igitur quin propheta significet proceres regni una cum ipso Iechania fuisse clausos firmis custodiis, ne elaborentur. Sequitur,

5. *Et sustulit (accepit) e semine terrae, et posuit illud in agro seminis* (hoc est, in agro sativo, vel fertili), *sumpsit, super aquas multas tanquam salicem, posuit illud.*

6. *Et germinavit, et fuit in vitem luxuriantem, humilem statura, ut respicerent palmites eius ad ipsam (aquilam), et radices eius sub ea essent: et fuit in vitem, et produxit palmites (vel flagella) et emisit propagines.*

Postquam narravit Ezechiel abstractum fuisse Iechaniam cum suis consiliariis et flore totius populi, et privatum sic fuisse patria, ut nulla spes esset reditus: nunc dicit aquilam illam sumpsisse semen in Iudaea, et locasse in agro fertili. Vocat enim agrum seminis qui excolitur, et qui ferax est aut fructuosus. Dicit semen illud postquam reconditum fuit in terra, crevisse statim, ut esset quasi vitis luxurians. Dicit autem fuisse radices eius irrigatas, quemadmodum si salix plantetur ad ripam fluminis. Postea se ipsum exponit propheta: ideo satis est breviter tenere quid velit. Semen ergo cuius hic fit mentio est Zedechias rex ultimus. Dicitur plantatus fuisse super aquas. Tolerabilis enim erat eius conditio, quia nomen regium una cum dignitate et opibus relictum ei fuerat. Quamvis autem esset tributarius, tamen non erat poenitendum illud beneficium, quo ipsum dignatus fuerat Nabuchadnezer, quum iure belli posset illum abducere captivum una cum nepote. Erat enim Zedechias patruus Iechoniae. Dixit autem ita luxurians hanc vitem quae emerit ex semine vel ex grano, ut tamen esset humilis statura: significat his verbis propheta, ut postea videbimus, Zedechiam fuisse ita regem, ut tamen iniectum fuerit ei fraenum, ne auderet amplius contra regem babylonium tumultuari: et ideo subiicitur, ut respicerent palmites

eius ad aquilam illam, et radices eius essent sub ea. Atqui in illa subiectione pronuntiat Ezechiel fuisse in vitem, quae proferret palmites, et quae emitteret propagines: quod iterum repetit, quo magis appareat ingratitudo Zedechiae, qui mediocritate illa non contentus perfide defecit a rege babylonio, fretus novo foedere, quemadmodum heri attigimus. Sequitur nunc,

7. *Et fuit aquila una* (hoc est altera aquila) *magna, magnis alis, et copiosa plumis: et ecce vitis ista collegit radices suas ad eam* (hoc est, applicuit), *et palmites suos emisit ad eam, ut irrigaret ipsam alveis* (vel areolis, vel lineis, aut sulcis: ערוות significat proprie sulcos) *plantationis suae* (vel in plantatione sua, ut sensus sit clarior).

Iam detegit, sub figura tamen, perfidiam Zedechiae, quod scilicet paulo post sese applicuerit ad regem Aegypti, et radices suas ac palmites illuc contulerit, ut irrigarentur. Mihi non displicet eorum sententia qui existimant prophetam alludere ad consuetudinem Aegypti. Scimus enim ductos fuisse sulcos, quibus aqua per totam regionem fluere: inde agrorum foecunditas: et ideo alibi Aegyptus confertur horto. Quidquid sit, significat propheta Zedechiam deceptum fuisse stulta confidentia, dum putavit se tutum fore sub praesidio regis Aegyptii. Dixerat autem sic plantatum fuisse granum seminis, ut vitis non altius assurgeret, sed lateret sub alis aquilae. Atqui Zedechias contempto rege babylonio putavit sibi meliorem fore statum, si foedus percuteret cum rege Aegypti. Iam sequitur,

8. *Super agrum bonum* (hoc est in agro bono) *iuxta aquas multas* (vel copiosas) *ipsa plantata erat, ut produceret folia, et proferret fructum, ut esset in vitem magnificam* (ut vertunt: alii, in vitem decoram. ארר significat proprie roborare: ergo vertendum esset, in vitem robustam: sed potius nunc significat vitem pulchram, vel elegantem, vel eximiam).

Exaggerat ingratitudinem Zedechiae, quia ut iam dictum fuit, humaniter fuerat tractatus a rege babylonio. Fuerat enim ad eum usque diem homo privatus: praeter spem evectus fuit in solium regni, et dominabatur populo: habebat vindicem si quis eum sprevisset. Nam quum esset tributarius regis babylonii, haud dubie fuisset ab ipso adiutus in rebus adversis. Ergo minus excusabilis fuit eius defectio quum tam liberaliter fuisset exceptus praeter omnium opinionem. Hac ratione dicitur fuisse vitis plantata super agrum bonum, et super aquas multas, ut proferret frondes, et produceret fructum, denique ut esset in vitem eximiam. Sequitur,

9. *Dic, Sic dicit dominator Iehovah, An feliciter aget? (vel, ut vulgo loquuntur, an prosperabitur?) annon radices eius evellet? et fructum eius succidet? et siccabit omnes surculos germinis ipsius, ut arefiat (ut arescat) et non in brachio magna, et populo multo ad tollendum (est nomen, sed ponitur loco infinitivi, ad tollendum ipsam, vel ad ipsam tollendam) e radicibus suis.*

10. *Et ecce plantata: an prosperabitur? (hoc est, an prospere aget, vel feliciter, vel an habebit prosperum successum? nam prosperari non satis latinum est verbum, nisi ducatur a verbo prosperare quod Horatius usurpat: et ita sit passivum): annon quum attigerit (vel percusserit, nam utrumque significat: quum ergo attigerit vel percusserit) ipsam ventus orientalis arescendo arescet, super areas (vel sulcos) plantationis suae arescet?*

Hic pronuntiat Deus fieri non posse, ut vitis illa diutius floreat, et proferat fructum. Nam plantata fuerat ut delitesceret sub praesidio aquilae: alio se contulit. Nihil igitur superest, nisi ut prior aquila ulciscatur iniuriam sibi factam: haec summa est verborum: ideo dicit an feliciter succedet? Annon evellet radices eius, et fructum eius succidet? nempe aquila. Sumit enim Ezechiel principium illud, *vitem illam non potuisse aliter servari, quam virtute et auxilio aquilae, quae ipsam plantaverat.* Nunc quum ab ea transierit ad alteram aquilam, dicit propheta instare ingratae viti interitum: *arefaciet, inquit, omnia folia germinis eius, et ita arescet, idque non in brachio magno, neque in populo multo.* Certum quidem est, Nabuchadnezer instructum fuisse ingenti exercitu quum descendit in Iudaeam. Sed propheta intelligit, etiamsi Nabuchadnezer adduceret exiguum manum duntaxat, non posse tamen regem Zedechiam consistere, quia manet illum interitus ob perfidiam et defectionem, ut postea dicetur. Per concessionem ergo loquitur propheta, quasi diceret solo flatu posse areferi Zedechiam cum toto populo: quia non poterat manere salvus nisi humorem duceret a radice sua. Atqui transtulerat alio radicem. Hinc igitur pronuntiat Ezechiel fieri non posse quin statim arescat. *Non igitur in populo multo, ut tollat eam a radicibus ipsius.* Sponte enim iam sibi praeciderat radices Zedechias quum sua levitate transierat ad regem Aegypti: ecce inquit, *plantata fuerat, sed an feliciter succedet?* quasi diceret, frustra sperare Zedechiam salutem, ex quo sibi eam ademitt sua perfidia. Et ideo subiicitur illa similitudo venti orientalis. *Quum ergo percusserit ipsam ventus orientalis, annon arescendo arescet etiam super sulcos germinis sui?* hoc est, quamvis habeat sulcos unde sperat perpetuum humorem? Artificio enim, ut dictum fuit, irrigua erat Aegyptus: et propheta depingit nobis talem statum Zedechiae ac si rex

Aegypti vitem foveret aquae ductu. *Super areas suas inquit, vel super sulcos suos arescet ubi eam percusserit ventus orientalis.* Scimus autem ventum orientalem corrumpere in illa regione fruges: et ita fit saepe eius mentio in malam partem. Nunc sequitur,

11. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*

12. *Dic quaeso (dic nunc) domui rebelli (vel amarae) annon cognoscitis quid hoc sit? dic, Ecce venit rex Babylonis Hierosolymam, et abstulit regem eius, et procures eius, et adduxit eos ad se Babylonem.*

13. *Et sumpsit e semine regio, et percussit cum eo foedus, et descendere fecit (adduxit) ad iusiurandum: et fortes terrae accepit,*

14. *Ut esset regnum humile, ac ne se efferret, ut servaret foedus suum, ut staret in ipso.*

15. *Et rebellis fuit ei ad mittendum (hoc est, mittendo) nuntios suos in Aegyptum, ut darentur equites, et populus multus. An feliciter aget? an evadet qui hoc fecit? et qui irritum fecit foedus an evadet? (copula enim hic abundat, vel accipitur pro nota interrogationis).*

16. *Vivo ego, dicit dominator Iehovah, Si non in loco regis qui regnare fecit eum, cuius sprevit iusiurandum, et cuius irritum fecit foedus cum ipso, in medio Babylonis moriatur.*

Nunc subiicitur explicatio allegoriae. Omissa igitur figura, ostendit Deus quid hactenus aenigmatice proposuerit. Diximus autem allegoriam spectasse in hunc finem, ut Iudaei adicerent animum paulo diligentius ad doctrinam prophetarum. Nam si trito et vulgari sermone usus esset, scimus quam secure contemnere soliti fuerint omnes oburgationes et minas. Aenigma autem quum suspensas teneret eorum mentes, simul excitavit: et ita praeparati fuerunt ad hanc doctrinam excipiendam, quae nunc sequitur. Dicit ergo Deus *regem Babylonis venisse Hierosolymam.* Haec ratio quosdam induxit, ut Libanum putarent metaphorice vocari Hierosolymam, sed falso, ut iam diximus. Solum quamdiu figurate loquutus est propheta, oportuit partes ita inter se aptari, ut arbor et eius rami haberent aliquam similitudinem cum aquila. *Venit ergo rex Babylonis Hierosolymam, et accepit inde regem, et procures, eosque abduxit Babylonem.* Etsi autem debebant satis moveri Iudaei simplici narratione: Deus tamen hic eos perstringit, quia videbat quantopere alioqui socordes essent. Vocat primum *domum rebellem:* deinde interrogat, *annon agnoscant quid hoc sibi velit?* Est autem haec species exprobrationis, quasi Deus obiceret illis stuporem: quoniam aenigma illud non ita obscurum erat, quin posset illis venire in mentem quod acciderat, nisi destituti fuissent ratione et iudicio

Verum acrius eos pungit propheta quum vocat *domum rebellem*, tametsi oblique simul perstringit eorum stuporem, quod non statim concipiant quid velit aenigma propositum. Iam addit, *regem Babylonis sumpsisse e semine regio*. Diximus Zedechiam fuisse patrum Iechoniae. Fuit autem impositus solio praeter spem omnium: quia si filios genuisset Iechonias, quum adhuc esset integer, futuri erant successores. Ergo fuit illud quasi adventitium beneficium, quod sumptus fuit Zedechias qui regnaret. Dicit autem *ita creatum fuisse regem, ut rex Babylonis cum ipso foedus percussisset, et adduxerit eum ad iusiurandum*. Hic ostendit Deus etiam humanitus fieri non posse, ut feliciter succedat Zedechiae sua defectio. Illud enim semper fuit persuasum etiam profanis hominibus, si quis fidem fefellerat, non fore impunitam eius perfidiam, praesertim in foederibus, quae habita fuerunt sacra omnium consensu. Quoniam igitur tanta erat foederum sanctitas, ut non posset convelli, quin labefacteretur societas hominum: hinc illa persuasio, infeliciter cessuram suam defectionem omnibus foedifragis. Nunc ergo Deus omissa sua causa suscipit causam regis Nabuchadnezer, Ecce, inquit, tu gratuita eius liberalitate factus es rex, condiciones tibi tulit tanquam victor: fuit tamen optabile quidquid imposuit. Saltem tu poteras et splendide et cum mediocri dignitate dominari inter tuos populares. Iam quod spreto foedere, rupto iureiurando ingratus fuisti regi Babylonio, qui te sibi devinxerat sua beneficentia: quomodo feliciter haec perfidia tibi cederet? Nunc ergo videmus quorsum tendat propheta, quum dicit *regem babilonium foedus percussisse cum rege Zedechia, et adduxisse in iusiurandum*. Hoc amplificandi causa additur. Tametsi enim nunquam foedera percutiunt homines nisi adhibito iureiurando, videtur tamen Ezechiel duplicasse crimen Zedechiae, quum exprimit *iusiurandum intercessisse*. Dicit *sumpsisse fortes terrae*: nempe tanquam obsides. Nec vero dubium est quin Nabuchadnezer catervam illam secum duxerit, ut quietiores essent Iudaei. Videbat enim gentem esse turbulento ingenio: et non sine sumptu alebat tam multos. Sed quemadmodum iam dixi, consilium eius fuit, tenere hoc modo regionem pacatam. Atqui Zedechias exposuit in mortem suos consanguineos, et fratres. Potuit enim Nabuchadnezer iusta iracundia percelli, ut eos omnes iugularet. Ergo defectio Zedechiae fuit proditio fratrum. Hac ratione addit propheta *abductos fuisse Babylonem fortes populi*, hoc est qui praecipuum gradum tenebant, et qui erant quasi populi decus. Iam addit, *ut regnum eius esset humile*. Non potuit ergo Zedechias praetexere errorem, nec tergiversari, ac si astutia et occultis consiliis regis babilonii fuisset circumventus. Nam aperte cum ipso Nabuchadnezer egit. Praescripsit enim legem

qua ipsum regnare vellet. Quum ergo rex Babylonis sincere et ingenue Zedechiae ostenderit quid ab ipso praestari vellet, non potuit miser ille obtemperare sibi fuisse impositum, et non satis animadvertisse astutiam regis babilonii: nihil tale residuum illi fuit ad excusationem. Et ideo diserte propheta exprimit Nabuchadnezer legem dedisse Zedechiae, *ut regnum eius humile esset nec sese efferret*, sed servaret foedus. Hoc autem erat aequissimum. Poterat quidem quum regem creasset illi etiam durissimas condiciones imponere. Atqui contentus fuit moderatione, quae certe tolerabilis esset vel inter optimos amicos. Nam foedus cum eo percussit: deinde ad conservationem foederis voluit regnum esse humile. Perinde enim est ac si diceret propheta, Nabuchadnezer nihil aliud spectasse, quam ut placide regnaret Zedechias: et quoniam videbat utile esse et regi et toti populo, contineri sub aliqua moderatione, rationem illam sequutum esse. Quum ergo Nabuchadnezer prospexerit hac ratione agendi bono publico, eo sceleratior fuit Zedechias, qui non passus est consuli suae saluti: quia nihil erat melius neque optabilius, quam ipsum manere humilem, ne se efferret in suam perniciem, sicuti postea contigit. Nunc sequitur, *rebellem fuisse mittendo nuntios suos in Aegyptum, ut illinc darentur equi et populus multus*. Haec inter se conferri debent, ut respondeant antitheta: Nabuchadnezer non aliud spectasse, nisi ut regio maneret pacata. Voluit igitur antevertere omnes metus et turbas. Quid autem Zedechias? *rebellis fuit*: qua ratione? nempe *mittendo nuntios in Aegyptum, ut inde accerseret magna auxilia, magnam copiam equorum, multos pedes*, qui succurrerent Iudaeae contra Nabuchadnezer. Atqui Nabuchadnezer confecto bello nihil hostile admiserat. Nam fuerat hoc paternae sollicitudinis, dare regem ex ipsa gente, et ita componere statum regionis, ut nulla esset occasio tumultuandi. Quorsum igitur oportuit petere auxilia ab Aegyptiis? Videmus itaque prophetam modis omnibus exuere Zedechiam coloribus quos obtendere vellet ad suam defensionem. Iam addit, *an prospere succedet ei? an evadet qui hoc fecit?* Interrogat propheta emphatice, quia ut iam dixi haec persuasio fuit insculpta omnium animis, fieri non posse, quin statim vindicta sequeretur omnes perfidos, praesertim qui iusiurandum violaverant in foederibus. Propheta ergo non simpliciter pronuntiat peritum Zedechiam, qui foedus impie violavit, sed assurgit confidentius, et quaerit quasi de re indubia, et comperta, *an feliciter aget? an evadet*, inquit, *qui tale facinus designavit?* Iam adiungit, *et qui irritum fecit foedus an evadet?* Haec anadiplosis non est supervacua. Prius dixerat, *an evadet qui hoc fecit?* Statim repetit, *an evadet qui violavit foedus?* Nihil erat obscurum in priore membro. Verum hoc addidit propheta non causa per-

spicuitatis, sed ut plus inesset ponderis sententiae. Summa est, fieri non posse, quin Deus ultionem sumat de tali perfidia, quemadmodum cras fusius de hac re tractabimus. Iam sequitur, *Vivo ego, dicit dominator Iehovah, si non in loco regis qui eum regnare fecerat moriatur*. Quanquam propheta satis ostenderat Zedechiam non posse poenam suae defectionis effugere: hic tamen Deus rursus prodit in medium, et iurat per se ipsum, vel per vitam suam, se poenam sumpturum de Zedechia. Hinc apparet quantus fuerit stupor populi. Neque enim Deus nomine suo abutitur, neque frustra illud iactat: sed ubi necessitas postulat, iurat per se ipsum. Et suo exemplo etiam nobis praescribit, ut ne prosilium temere ad iurandum, sed sobrii simus in hac parte. Iurat autem Deus *moriturum Zedechiam in loco*, hoc est *in sede regis qui regnare eum fecerat*, sicuti mortuus est Babylone: et tamen Babylonem non vidit, quia fuit excaecatus in Riblatha, quemadmodum alibi visum fuit. Sed propheta simpliciter denuntiat hanc poenam, quod morietur in exsilio, et quidem *in loco regis, qui eum regnare fecerat et a cuius foedere discesserat, et cuius spreverat iusiurandum*.

17. *Et non in exercitu magno, et in multitudine multa faciet cum eo Pharaon in proelio, fundendo aggerem, et extruendo turrem (vel turrim) ad excidendum animas multas.*

Sicuti antehac pronuntiavit Ezechiel non opus fore magnis copiis dum volet Deus poenas exigere de Zedechia per manum regis babylonii: sic nunc docet ex opposito, quantumvis magnum et validum exercitum armet Pharaon, nihil tamen profecturum, quia superior erit Nabuchadnezer. Aliter hunc locum exponunt quidam interpretes, nempe Pharaonem minime praestitutum quod pollicitus fuerat. Solent enim reges iactare suas suppetias in paciendis foederibus: promittunt quinquaginta millia, postea vix decem adducunt. Putant igitur hic perstringi vanas illas pollicitationes, quibus deceptus fuit Zedechias, quum Pharaon iactaret se venturum cum maximis copiis, ita ut facile repelleret exercitum babylonicum. Sed sensus quem adduxi longe melius convenit, nempe quidquid Pharaon conetur, non fore quidquam in ipso auxilii. Quamvis ergo veniat bene instructus, et opponat Chaldaeis ingentes copias, *nihil tamen efficiet in proelio cum eo*. Quantum potest hoc tam de Zedechia quam de rege babylonio accipi. Nihil enim fecit Pharaon cum rege Nabuchadnezer, quia coactus est celeriter se recipere in suos fines, et vix potuit regnum suum tueri. Nihil ergo profecit cum Nabuchadnezer. Nihil etiam fecit cum Zedechia, quia non est opitulatus misero quemadmodum promiserat. Sed quantum ad

summam rei pertinet, videmus prophetam hoc tantum velle, nempe falli Zedechiam, atque utcumque fideliter praestet Pharaon quod promisit, quia tamen Deo infesto suscipiet hanc expeditionem, exitum fore infaustum. Addit, *quum fundet aggerem et extruet turrim*, (quanquam est enallage numeri) *extruet turres*, sicuti fieri solebat in expugnatione urbium. Referri autem hoc debet ad Nabuchadnezer. Coepit enim aggeres suos et turres extruere contra Hierosolymam quum Pharaon exercitum eduxit. Nabuchadnezer, quia non poterat simul par esse Aegyptiis et Iudaeis, solvit obsidionem, et progressus est obviam: devictus Pharaon trepide se recepit in sua claustra. Postea Nabuchadnezer reversus est, et quum haberet omnia parata, non ante destitit quam urbem expugnasset: hoc nunc intelligit Ezechiel, frustra venturum Pharaonem auxilio, ubi Nabuchadnezer coeperit aggeres suos proicere, et turres extruere contra urbem. Sequitur,

18. *Sprevit iusiurandum ad abolendum foedus, et ecce porrexit manum suam: et totum hoc fecit, non evadet (vel liberabitur).*

Iterum repetit Ezechiel, etiam humanitus non posse feliciter succedere Ezechiae, quoniam foedus violavit. Diximus autem heri infixam semper hominum animis fuisse hanc persuasionem, sancta esse foedera, neque impune violari. Quum ergo foederum religio ita semper vigerit inter homines, hic Ezechiel pronuntiat exitum fore infelicem, quia *sprevit Zedechias iusiurandum quum abolevit foedus, et porrexit inquit, manum*. Describit gestum, meo iudicio, quia semper usitatum fuit inter homines, manum porrigere quum pactum testari vellent. Societas igitur inter Aegyptios et Iudaeos hic describitur in externo gestu, quod manum suam porrexerit Zedechias, atque ita polluerit: quia perfide a rege Nabuchadnezer defecit, cui fidem dederat: *totum hoc fecit, inquit, ergo non liberabitur*. Sequitur,

19. *Propterea sic dicit dominator Iehovah, Vivo ego, si non iusiurandum meum quod sprevit, et foedus meum quod irritum fecit, rependam (vel reiciam) in caput eius.*

Confirmatio est superioris sententiae. Loquutus fuerat propheta pro vulgari et recepto more quum diceret perfidiam Zedechiae non fore inultam: sed nunc inducit Deum loquentem, quia nisi appareat vindex perfidiae, vix unquam serio persuadebit hominibus, poenam periurii et foedifragis paratam esse. Quod enim dixi hanc opinionem fuisse defixam in omnium cordibus, ita intelligendum est, fuisse hanc sententiam receptam, ut ho-

mines habent hoc vel illud persuasum: sed evanescent illae quas vocant κοινὰς ἐνβολὰς: sunt communes conceptiones, quae fere ingenuitatis sunt nobis, et sequuntur naturam: sed non sunt firmæ, quia profani homines non statuunt quod præcipuum erat, Deum scilicet esse mundi iudicem. Necesse igitur fuit adiungi hanc sententiam. Iurat nunc Deus poenas daturum Zedechiam, *quod iusiurandum spreverit, et irritum fecerit foedus*. Sed notanda sunt epitheta: Deus enim *iusiurandum nominat suum*, sicuti *et foedus: spreverit* inquit, non simpliciter *iusiurandum, sed meum, violavit foedus, sed meum foedus*. Ratio autem huius loquutionis est, quia Deus vult fidem coli inter homines: et ideo detestatur omnia periuria, et omnes fraudes. Iam quum nulla sit sanctior contrahendi ratio quam ubi percutitur solenni ritu aliquod foedus, illic etiam peculiari quodam modo ostendit Deus suum iudicium. Denique possumus merito ipsum vocare praesidem foederum. Et profanis etiam hominibus hoc fuit usitatum, quum foedera percuterent, ut proponerent nomen summi Iovis, quia putabant illum fore vindicem, si quis a fide discederet. Sed hic Deus in medium prodit non tanquam imaginarius quispiam Iuppiter, sed qui vult in humana societate vigere fidem: quia nisi sincere inter se agant homines, dissipatur omnis societas. Haec igitur ratio est cur Ezechiel dicat foedus percussum cum rege Nabuchadnezer esse divinum, quia scilicet Deus futurus erat eius assertor. Interea notandum est, hoc foedus fuisse legitimum, et Deo placuisse, quia sicuti vidimus Ieremiae 28. et 29. cap. volebat Deus Iudaeos ad tempus hac ignominia afficere. Rex quidem Zedechias si vere functus fuisset officio, uti erat imago Christi, ita erat primogenitus inter reges terrae. Fuit igitur illud indignum, fieri tributarium regis profani, atque etiam crudelis tyranni. Sed quoniam Deus ita addixerat populum suum servituti, oportuit Zedechiam subire iugum illud, quemadmodum illic dicitur, *Servite regi Nabuchadnezer, et vivite* (Ier. 27. 17), hoc est, nulla alia ratio est obtinendae salutis, nisi ut patiamini Chaldaeos vobis dominari, et feratis eorum imperium placide, quia Nabuchadnezer est Dei flagellum. Hoc ergo foedus quemadmodum dixi probatum erat Deo, aliqui non fuisset eius vindex. Scimus esse tria genera foederum. Nam si bellum fuerit inter duos reges, victor si volet parcere hosti suo, recipiet ipsum in foedus, sed leges imponet suo arbitrio. Et scimus Romanos sequutos fuisse morem illum, quia nimis difficile illis fuisset, tenere omnes ditiones quas bello occupaverant, praesertim initio: ita cum multis regibus et populis percussum fuit foedus. Altera species est quum litigant inter se vel reges, vel populi: sed antequam arma induant, transigunt inter se, et ita tollunt occasionem belli: illud est

etiam unum genus. Paciscuntur denique et qui nunquam fuerunt hostes, ac tale fuit foedus Zedechiae cum rege Aegypti. Voluit enim sibi cavere, et antevertere periculum, quod timebat a Chaldaeis: ita captavit foedus illud sponte. Sic antea Israelitae coniuncti fuerant Syris, postea Assyriis. Sic vidimus Iudaeos scortatos fuisse quum nunc in Aegyptum, nunc in Assyriam, nunc in Chaldaeam cursitarent. Sed hoc foedus, cuius nunc fit mentio, fuit necessarium. Neque enim potuit effugere Zedechias quin conditiones amplecteretur sibi impositas a rege Nabuchadnezer. Hac ratione pronuntiat Deus se fore ultorem perfidiae. Nunc quaeritur, an nunquam liceat fidem fallere, ubi quis violenter adactus fuerit, et promiserit quod aliqui iniquum erat. Responsio in promptu est, nomen Dei pretiosius esse omnibus humanis commodis. Si quis itaque obiciat, se fuisse deceptum, se gravatum fuisse iniquis legibus, non efficiet quin nomen Dei praevaleat. Ergo semper ponderemus quanti fieri debeat Dei nomen: et inde promptum erit colligere, nunquam posse excusari eos, qui fidem datam violant hoc praetextu, quod violenter fuerint coacti, vel fraude inducti, vel quod non fuerit illis liberum disceptare, ut nihil promitterent nisi quod aequum esset. Hac ratione etiam dicitur Psalmo 15 (v. 4) filios Dei iurare et damnum pati: quia ubi interpositum fuit Dei nomen, nulla utilitas tanti nobis esse debet, quin praeponderet semper iusiurandum. Et ita non abs re nunc pronuntiat Deus se fore vindicem perfidiae, quam admiserat rex Zedechias: quoniam scilicet non possumus a promissis discedere, quae sancita fuerunt nomine Dei, et iureiurando, quin appareat nos vilipendere Deum ipsum. Interea certum est, aliam fuisse causam cur Deus poenam sumpserit de populo iudaico: sed hic, quemadmodum antea admonui, commemorat propheta quod magis erat hominibus familiare. Prima causa excidii tam urbis quam totius regni fuit idololatria, quemadmodum ante vidimus: deinde accesserunt multa populi scelera. Nam ex quo vera religio corrupta fuit, etiam colluvies multorum vitiorum grassata est per urbem et totam terram. Hinc igitur factum est, ut Deus populum illum destinaverit exitio: hinc etiam factum, ut rex Zedechias fuerit excaecatus. Voluit enim, quemadmodum sacra historia testatur, Deus perdere totum illum populum. Ergo hac ratione lapsus est Zedechias, et in se provocavit Chaldaeos. Videmus ergo esse continuam seriem causarum in aeterna Dei providentia, non qualem finxerunt Stoici. Nam fatum suum conflagrant ex complexu retorto, vel causis implicitis: sed interea nulla erat Dei voluntas in illa confusione. Deus autem, quemadmodum dixi, habet diversas causas cur hoc vel illud agat. Sed aliae causae sunt remotae, et nobis incomprehensibiles:

quaedam vero nobis sunt manifestae: ita causa propinqua interitus populi fuit defectio Zedechiae ■ rege Nabuchadnezer: sed alia fuit causa superior, nempe quia dignus erat ille populus, qui periret. Ergo excaecatus fuit Zedechias iusto Dei iudicio, ut perfide transiret ad regem Aegyptium, et ita in se armaret regem Nabuchadnezer. Sed tenendum est illud, hic tantum recenseri causam, quae omnibus manifesta erat. Sequitur,

20. *Et extendam (vel expandam) super ipsum rete meum, et capietur in plagis meis* (alii vertunt sagenam, sed male: nam deductum est nomen a venando), *et venire faciam ipsum Babylonem, et iudicabo* (disceptabo iudicio) *cum eo illic de transgressionem (vel praevagationem) qua praevagationatus est contra me.*

Hic modum designat eius poenae, quam sumpturus erat de rege Zedechia. Dixerat generaliter reitutam Zedechiae perfidiam in eius caput: sed nunc longius progreditur, nempe Zedechiam fore captivum. Poterat enim etiam aliis modis ipsum Deus castigare: sed vaticinium eo fuit certius, quum diserte minatus est Zedechiae propheta sicuti videmus. Loquitur autem in persona Dei, ut oratio plus habeat ponderis: *expandam*, inquit Deus, *rete meum, et capietur in plagis meis*. Metaphorica est loquutio, sed quae optime explicat quod saepe occurrit in scriptura, nempe impios dum tumultuose hoc et illud suscipiunt esse tamen ministros Dei, quia gubernat eos arcana sua virtute, et dirigit quocunque vult. Quamvis ergo homines confuse omnia suscipiant, quemadmodum videmus libidine sua sursum et deorsum rapi, turbare propemodum coelum et terram: tamen Deus illos impetus moderatur arcana sua providentia. Hoc colligimus ex verbis prophetae quum exercitum regis babylonii, et consilia, et apparatus bellicos vocat *rete et plagas Dei*. Quamvis ergo Nabuchadnezer sua ambitione et avaritia fuerit impulsus, neque putaverit se divinitus regi, videmus tamen quid spiritus pronuntiet. Et nobis diligenter observanda est haec doctrina, quia si recumbimus in paternam Dei sollicitudinem, quamvis nos undique circumdant exercitus: poterimus tamen secure confidere, et exspectare quietis et tranquillae animis exitum: quia homines nihil sine Deo efficient. Sed ubi iram Dei in nos provocavimus, tenendum est, homines sic habere suas causas cur nobis molesti sint, ut tamen Deus eos gubernet, vel *sint eius retia, vel plagae*, quemadmodum hic propheta loquitur. *Adducam* inquit, *eum Babylonem, et disceptabo illic iudicio cum eo secundum praevagationem quae praevagationatus est*. Non tantum illic disceptavit Deus cum Zedechia, sed grave et formidabile iudicium exercuit contra eum

in Riblatha, ubi vidit primum iugulari suos filios, deinde oculi fuerunt eruti, et tandem catenis fuit constrictus. Sed quia fere contabuit in sua captivitate, et ignominiose tractatus fuit usque ad mortem, hac ratione dicit Deus se fore eius iudicem Babylone. Et tamen nihil erit absurdi si comprehendamus etiam Riblatha. Quamvis ergo Zedechias iam aliqua ex parte muletatus fuerit antequam Babylonem ingressus est: tamen illic Deus exercuit suum iudicium, hoc est postquam abductus fuit e patria, et tractus in exsilium. Fuit quidem sepultus non sine honore, ut vidimus apud Ieremiam (34, 5). Nam luctum duxerunt in eius sepultura, Heus frater mi, heus domine, sic propheta loquitur. Tamen usque ad mortem fuit quasi vilissimum mancipium. Nam computruit in suis catenis, et sordide fuit habitus, quum rex laute et splendide tractaret Iechaniam. Captivitas ergo Zedechiae fuit quasi obsignatio huius vaticinii. Neque enim potuit Ezechiel de Zedechia proferre talem sententiam, nisi fuisset organum spiritus sancti. Sequitur,

21. *Et omnes profugi eius in omnibus copiis eius in gladio cadent: et qui residui erunt ad omnem ventum dispergentur: et cognoscetis quod ego Iehovah loquutus sim.*

Nunc descendit propheta ad totum populum, praesertim vero ad milites, quos putabat fore idoneos custodes urbis ipse Zedechias. Dicit ergo *sic dissipatum iri omnes eius copias, ut in gladio cadant dispersi huc et illuc*. His verbis significat cladem exercitus: quia quamdiu consistent in suo ordine milites sustinent hostilem impetum, et repellunt. Ubi autem sunt dissipati, quisque obnoxius est hosti suo: hinc promiscua trucidatio. Dicit ergo milites Zedechiae *fore profugos in omnibus copiis*, hoc est quamlibet copiosum habeat exercitum, tamen dissipabuntur omnes eius copiae, et dum quisque sibi privatim consulere volet, incidet in manus hostis: *ita omnes cadent in gladio: deinde, qui residui erunt dissipabuntur ad omnem ventum*. Vidimus idem antehac. Ubi enim propheta addixerat gladio fere totum populum, simul addidit, quicumque essent superstitis, fore tamen profugos, quemadmodum si quis proiciat quisquilias, vel si quis pilos proiciat, qui rapiantur huc et illuc impetu venti. Idem ergo nunc repetit, nempe totum populum fore quasi lacrum corpus, quia si qui evadant ■ gladio, nusquam tamen reperient stationem. Ergo dum pauci fugient in Aegyptum, alii vero ad Moabitas, alii ad vicinas alias gentes, dissipabitur totum corpus populi. Addit, et *scietis quod ego Iehovah loquutus sim*. Diximus quid hoc sibi velit, et cur toties repetatur a propheta, nempe quia indociles erant Iudaei, et ridebant omnes Dei minas: propheta docet, sen-

suros re ipsa eum esse loquutum: et haec est stultorum sapientia, quemadmodum vulgari proverbio dicitur. Quia enim nullis consiliis obtemperant, nec ullas admonitiones admittunt, nullam percipiunt doctrinam, ideo docentur ipso eventu. Sequitur,

22. *Sic dicit dominator Iehovah, Et assumam (copula tamen abundat, assumam ergo) e summitate cedri excelsae (vel procerae), et ponam e capite propaginum eius, tenerum evellam, et plantabo ego super montem excelsum et elevatum.*

Hic incipit propheta de restitutione tam gentis quam regni disserere. Ita haec prophetia haud dubie ad Christum spectat: quia tametsi aliqua ex parte misertus est populi sui Deus, quum libertas redeundi permissa fuit a Cyro et Dario: tamen quod hic legitur nunquam fuit plene exhibitum nisi in Christo. Verum quidem est, ut etiam alibi admonui, quum prophetae promittunt ecclesiae instaurationem, non restringere ipsos sermonem suum ad Christi personam, sed exordium facere a redivit populi. Nam fuit illud praeludium plenae et solidae libertatis, quae tandem in Christo patefacta fuit. Et in eo errant scriptores christiani, quia dum praecise urgent, non posse aliter quam de Christi persona intelligi quidquid de restitutione ecclesiae dicitur, ita se faciunt ridiculos Iudaeis. Atqui ut iam dictum est, quoties prophetae spem libertatis faciunt electis et fidelibus, comprehendunt totum illud tempus a redivit populi, vel a fine exilii usque ad finem regni Christi. Quum ergo de regno Christi agitur, sumamus exordium in templo illo, quod exstructum fuit postquam populus completis septuaginta annis rediit in patriam: deinde finem sumamus non in adscensu Christi, neque in uno aut altero saeculo: sed in toto progressu regni eius usque dum appareat ultimo die. Nunc veniamus ad prophetiae verba, *Sic dicit dominator Iehovah, Sumam e summitate cedri, inquit, excelsae, vel procerae.* Prosequitur Deus allegoriam quam vidimus. Sicut enim dixit evulsam fuisse summitatem, vel summum ramum fuisse evulsam a cedro Libani: ita nunc dicit *se sumpturum e summitate cedri, et postquam evellerit, vel decerpserit ramum, ac plantaverit*, tale fore incrementum, ut agnoscant omnes arbores illud esse opus mirabile. Iam varie hic nobis describitur restitutio, quia Deus, postquam loquutus est de ramo excelso, descendit ad ramum humilem et abiectum: deinde pronuntiat eiusmodi fore exordia novi regni, ut aridam arborem germinare faciat, et humiliet arborem excelsam. Videntur quidem haec primo intuitu inter se pugnare: sed optime conveniunt, quia Deus sumpsit ex cacumine cedri excelsae quum plantavit novum regem. Christus enim, quantum attinet ad aeternum Dei

decretum, semper coelo et terra fuit excellentior. Interea Deus postea dicit ipsum fuisse humilem, ut certe fuit. Sed prosequamur verba, *Sumam, inquit, e summitate cedri excelsae, et ponam e capite surculorum eius, tenerum evellam et plantabo ego super montem excelsum et elevatum.* Hic quemadmodum dixi, ab una parte loquitur de cedro proceram et excelsam: deinde loquitur de ramo sublimi: sed postea addit, *tenerum eius decerpam*: unde significat nullam fore fortitudinem in surculo quem decerpit, et quem plantabit. Ergo hic ostenditur contemptibile exordium regni Christi, sicuti postea clarius propheta se ipsum explicat.

23. *In monte excelso Israel plantabo illud, et tollet ramum, et faciet fructum, et erit in cedrum elegantem (vel magnificam, est idem nomen de quo heri diximus): et habitabit sub eo (ramo, vel sub ea cedro) omnis avis (hoc est aves omne genus, vel omne genus avium), omne pennatum (aut volatile) in umbra surculorum eius (vel ramorum) habitabit.*

Quod pronuntiat Deus, *surculum quem plantabit fore in cedrum excelsam*, his verbis ostendit incrementa regni Christi sic fore mirifica, ut superent communem rationem naturae. Quod tamen adumbratum fuit in persona Zerubabel, qui ex tristi et ignominiosa captivitate electus fuit ad populum reducendum. Hoc enim non contingit naturaliter, ut surculus crescat exiguo tempore in excelsam cedrum. Scimus enim quam sero assurgant cedri. Videmus ergo quorsum tendat consilium spiritus, nempe arborem fore ex minimo sureulo. Et respondet hoc vaticinium alteri Isaiae, ubi dicit cap. 11, Nascetur ex trunco Isai surculus. Nam excisa erat domus Isai: et domum privati hominis et obscuri nominat quasi amplius nulla foret Davidis memoria. Erat igitur tanquam arbor excisa domus Isai. Nascetur, inquit, ex radice illa surculus. Idem nunc significat propheta, et eadem fere similitudine. Reliqua in proximam lectionem.

Coepimus ultima lectione exponere prophetiae locum, ubi promittit Deus se sumpturum ex ramis cedri excelsi tenerum ramusculum, qui tamen brevi excrescet in arborem proceram. Diximus restitutionem populi fuisse huius gratiae praeludium, quia iam tunc ostendit Deus sibi curae esse populum illum, quem visus fuerat prorsus reicere quum passus est trahi in exilium. Diximus etiam, quamvis Zerubabel captivus esset atque exsul, fuisse tamen ramusculum decerptum ex arbore proceram, quia erat ex sanguine regio, unde oportuit tandem Christum exoriri. Sed simul addidimus vaticinium hoc non fuisse completum, nisi sub regno Christi, cuius initium fuit, quum patefactus est in carne:

quotidianos autem adhuc facit progressus usque ad finem mundi. Sic ergo videmus desumptum fuisse ramusculum ex cedro, *et quidem procera, vel excelsa: et plantatum fuisse super montem.* Sed dicitur hic mons excelsus et sublimis, in quo ramus ille plantandus erat. Dubium non est quin Deus montem Sion designet, qui tamen exiguus erat collis. Sed ratio nobis ostenditur ab Isaia cur vocetur excelsus, quia supereminet dignitate et excellentia omnem mundi altitudinem. Illic dicitur, *Faciam ut conspicuus sit mons Sion supra omnes montes excelsos.* Eminentia quidem illa non fuit ocularis: sed propheta simul declarat quid hoc sibi velit, quia lex prodibit e Sion, et sermo Dei e Hierusalem. Videmus ergo montem Sion, quamvis esset humilis inter colles, fuisse tamen sublimem et superiorem altissimis montibus: quia in eo eminuit Dei gloria, quae conspecta fuit usque ad ultimos terrae fines. Ideo propheta secundo repetit, *In monte excelso Israel plantabo illum ramusculum scilicet et tollet vel feret ramum, et producet fructum: et erit in cedrum magnificam* vel elegantem, ut diximus *et habitabunt sub ea omnis volucris* hoc est omnes aves *omne pennatum* aut volatile *sub umbra ramorum* vel ramusculorum *eius habitabunt.* Repetitio ostendit rarum hic aliquid notari, et quod communi sensu vix fuisset comprehensum, ubi Deus loquitur de monte excelso et elevato. Ita confirmat quod diximus, locum hunc debere intelligi de monte Sion, qui supra naturam fuit elevatus, ubi inde exivit sceptrum Christi, quo sub iugum suum redegit totum orbem. Iam addit *fore in cedrum magnificam, ut nidulentur in ea aves, et quiescant sub umbra eius.* Haec similitudo etiam legitur apud Danielelem, ubi de imperio Nabuchadnezer disserit: et id commune est omnibus regnis, ut scilicet protegant sub umbra sua homines: quemadmodum aves domicilium non alibi reperiunt quam in arboribus, et ideo illuc confugiunt, et se colligunt. Sed interea breviter admonet propheta, regnum de quo nunc agitur fore in salutem et commune bonum totius populi. Nam ut plurimum reges existimant humanum genus creatum esse sua causa: ideo privatis tantum suis rationibus addicti sunt, nec consulunt miseris hominibus, quibus ideo sunt divinitus praecepti, ut eos quasi sub alis foveant. Ostendit igitur propheta regnum quod Deus erigere statuerat in electo populo fore omnibus utile, quum dicit *sub umbra eius tutam fore cunctis avibus quietem.* Iam sequitur,

24. *Et cognoscent omnes arbores agri, quod ego Iehovah, qui humilio arborem excelsam, et extollo in sublime arborem humilem: arefacio arborem viridem, et fructuosam reddo arborem aridam: ego Iehovah loquutus sum, et feci (vel faciam).*

Hoc versu significat propheta, memorabile fore hoc Dei opus. Nam quum dicit omnes arbores sensuras in manu et arbitrio Dei esse, erigere quod erat abiectum, et deicere ac prosternere quod elatum erat, haud dubie aliquid non vulgare exprimit. Per arbores autem intelligit cunctos reges terrae, et quicumque aliqua dignitate praestant. Prosequitur enim suam metaphoram: sicuti arborem vel cedrum, quae excrevit e ramusculo, vocavit regnum Christi, ita etiam nunc de regibus metaphorice loquitur, quum dicit *omnes agnitueros.* *Cognoscent ergo quod ego Iehovah, qui humilio arborem excelsam.* Posset, quemadmodum iam attigi, hic videri secum pugnare Ezechiel, quia dixit Deum sumpturum e cedro sublimi ramusculum, quem volebat plantare: nunc autem dicit Deum extollere quod humile et abiectum erat. Sed hanc absurditatem diluimus, quia ab initio Christus iam erat in gloria patris: et ideo exordium eius Micheas (5, 2) dicit esse a diebus aeternis. Haec igitur Christi excellentia notatur, quia ex quo Deus solium Davidis erexit, simul dedit signum visibile regni excellentioris, quod adhuc sub spe latebat. Hac ratione Christus sumptus est in loco sublimi: et tamen quia non tantum speciem servi induit, sed exinanitus fuit usque ad mortem, non mirum est si dicat propheta fuisse *similem arbori deiectae.* Quamquam ut admonui, non restringitur haec sententia ad Christi personam, sed aptari debet ad regnum ipsius, hoc est ad modum et rationem gubernandi: quia scimus, et iam paulo ante dictum fuit, evangelium esse instar sceptri, quo sibi Christus subiugat omnes populos, et eos moderatur. Nunc si reputamus qualis fuerit evangelii praedicatio, videbimus quasi in speculo quod hic propheta docet, nempe arborem humilem fuisse evectam in sublime, quia nemo putasset ex tenuibus illis exordiis eiusmodi fore incrementa, quae Deus postea dedit. Sequitur ergo, altitudinem hanc fuisse admirabilem, quia non potuit comprehendi humano sensu. Interea adiungit, *ego sum qui humilio arborem excelsam:* quod non tantum de Iudaeis intelligitur, sed meo iudicio, complectitur omnia mundi imperia et principatus. Deus ergo humiliat arbores excelsas, quia quidquid sese opponit Christi regno, necesse est concidere: et hoc fusius describitur apud Danielelem. Tametsi enim omnia mundi imperia fundata sunt in Christo, et sustinentur eius virtute: quia tamen insurgunt terreni reges, et cuperent Christum prosternere, facit eorum superbia, ut cedat imperium Christi illis in ruinam. Notanda igitur est haec antithesis, nempe Deum erigere arbores humiles, vel attollere: et deicere arbores excelsas: quia hinc docemur melius sperandum esse de regno Christi, quam possimus aestimare ex sensu nostro: quia si oculos huc et illuc coniicimus, occurrent multa quae spem nostram extenuent ac

debilitent. Qualis enim est species regni Christi? Imo potius occurret nobis materia desperationis si velimus facere iudicium de regno Christi ex praesenti rerum statu. Sed ubi videmus quasi humi serpere evangelium, veniat nobis in memoriam hic locus, Deum scilicet in sublime attollere arborem abiectam et contemptibilem. Iam simul discamus conversiones, quae subinde in mundo accidunt ac cernuntur, imputandas esse eorum superbiae, qui excaecantur sua gloria: reges enim, ut diximus, obliviscuntur se esse homines, ita proterviunt adversus Deum. Hinc fieri necesse est, ut concidant. Iam si hoc non statim completur, sciamus patienter expectandum esse effectum huius vaticinii. Quidquid sit, unum Christi regnum ita Deus stabilivit, ut perpetuum sit futurum cum sole et luna: alia autem mundi imperia cum suo splendore evanescent, et concidet eorum altitudo, etiamsi hodie nubes superent. *Ego, inquit, Iehovah loquutus sum, et faciam.* Hic Deus revocat mentes fidelium ad suam potentiam, quia ex quo populus fuerat dissipatus (loquor de ultima urbis clade, et excidio templi) nulla erat spes restitutionis. Quoniam ergo difficile erat persuasu quod nunc pronuntiat Deus, hac ratione statuit in medio suam virtutem, ut homines valere iusso proprio carnis sensu, sese supra mundum efferant, et expectent ex inaestimabili Dei virtute quod ipsis non apparet. Nunc sequitur,

CAPUT XVIII.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*
2. *Quid vobis? vos proverbiantes proverbium (hoc est quod utimini hoc dicterio, vel apophthegmate) super terram Israel, dicendo, Patres comederunt omphacem (uvam acerbam: nescio cur alii labruscam vertant: neque enim convenit), et dentes filiorum obstupescunt.*
3. *Vivo ego, dicit dominator Iehovah, Si erit vobis amplius (vel posthac) qui utatur hoc dicterio (proverbiet hoc proverbium) in Israele.*
4. *Ecce omnes animae mihi (hoc est meae sunt ipsae): sicut anima patris sic anima filii mihi (hoc est meae sunt ipsae). Anima quae peccaverit ipsa morietur.*

Colligere licet ex hac reprehensione, Iudaeos perversos fuisse interpretes optimae doctrinae: imo data opera calumniatos fuisse sermonem propheticum, et traxisse in contrarium finem. Nam et incredulis hoc plus satis tritum est, semper captare tergiversandi occasionem, et torquere, atque discernere, ac lacerare coelestem doctrinam. Et hodie

videmus hanc impudentiam in mundo plus satis grassari. Nam mundus refertus est scurris et aliis falsariis, qui improbe Deo illudunt, et materiam iocandi quaerunt ex lege et evangelio. Sic igitur factum fuisse apparet aetate prophetarum. Audiebant iam instare sibi Dei vindictam, eo quod non cessaverant eam provocare, et id a multis annis. Neque enim simpliciter obiciebantur illis sua scelera, sed etiam patrum: hinc cavillandi occasio, quum audirent, Iam tot saeculis non cessatis cum Deo bellum gerere: sustinuit vos patienter ad hunc usque diem: putatisne vobis impune cessuram hanc contumaciam? quia hactenus Deus voluit sua tolerantia vos mansuefacere: sed obstinatio vestra est indomabilis. Quum igitur iam ab uno saeculo, et a duobus, imo a quatuor et quinque fuerit pertinacia vestra luctata cum bonitate Dei, fieri non potest, ut diutius vobis ignoscat. Quum ita prophetarum colligerent patrum scelera, impii homines sua dicteria spargebant, Ergo nos luemus poenam patribus debitam: illi Deum provocarunt, nobis autem infligitur poena, quam erant promeriti. Nunc propheta hanc improbitatem coarguit, et ostendit non esse cur alio culpam transferant, vel derivent, quia Deus iuste in eos exerceat suam vindictam. Scimus homines libenter ita tergiversari, ut se eximant a noxa, et postea Deum insimulent iniustae crudelitatis. Verum quidem est, teneri sua conscientia sic constrictos, ut cogantur sentire, velint nolint, se iustas dare poenas: sed postea ut sunt refractarii conscientiam quodammodo suffocant, et litigant proterve cum Deo: hinc illae voces,*)

Delicta maiorum immeritus lues,
Romane, donec templa refeceris.

Quum tot scelera manifesta essent Romae, cur nungator ille dicit homines suae aetatis luere poenas maioribus debitas, et quidem immeritos? Sed quemadmodum dixi, hoc est testimonium corruptae naturae, quod studemus, quantum in nobis est, culpam longe a nobis reiicere. Hinc autem incipimus rixari cum Deo, et obstrepere eius iudiciis. Et ideo haec doctrina eo nobis utilior est, dum proponitur quasi remedium illius morbi nimium vulgaris. Quidquid sit, venerat haec sententia in communem usum instar proverbii, nempe *quod filiorum dentes obstupescant, quia patres comederant uvam acerbam*: quibus verbis allegorice volebant se eximere a reatu, quasi Deus iniuste persequeretur patrum scelera adversus ipsos. Nam comedere uvam acerbam, vel omphacem, tantundem valet ac causam dare dentium stupori. Nam scimus dentes obstupescere ex acore. Si quis ergo omphacem comederit, dentes obstupescunt ex acerbitate. Comedere ergo est dare

*) Horat. lib. 3. carm. od. 6.

causam stupori dentium: itaque peccare. Dicebant dentes sibi obstupefieri, non quod comedissent uvas acerbas, sed hoc a patribus ad se defluere. In summa volebant cum Deo litigare, quod innoxios affligeret, idque fallaci illo praetextu, quemadmodum attigi, quod Deus pronuntiabat se ulcisci tot scelera, quae iam superioribus saeculis patrata fuerant. *Vos inquit, utimini hoc proverbio: atqui vivo ego, dicit dominator Iehovah, si amplius erit qui utatur hoc proverbio.* Non significat his verbis, Iudaeos ubi resipuerint fore modestiores, quam ut audeant talem blasphemiam contra eum evomere. Neque enim hic de resipiscentia eorum agitur, sed perinde est ac si diceret, ego excutiam vobis hanc iactantiam quia patefiet vestra iniquitas, ut totus mundus agnoscat vos iustas dare poenas, quas estis promeriti, et non posse reiici in patres, quemadmodum hactenus conati estis. Non cessarunt quidem Iudaei Deo obstrepere: nec dubium est quin magis ac magis exacerbatum fuerint, ut audacius cum Deo expostularent: sed quia re ipsa apparuit, ipsos esse sceleratos, et Deum non frustra nec levibus de causis esse illis tam infestum: ac quantumvis severus esset iudex, tamen illos venisse usque ad summum cumulum impietatis, ut nullae poenae illis sufficerent, vel essent nimium atroces. Nunc teneamus consilium prophetae, vel spiritus sancti potius, quod scilicet Deus eripuit omnem colorem tergiversandi Iudaeis, ubi detexit eorum iniquitatem, ut palam fieret omnibus, iustam ipsos mercedem recipere suorum scelerum. Deus autem per se ipsum iurat: unde colligimus quantopere abominabilis fuerit illa blasphemiam. Et certe non possunt homines se ipsos absolvere quin Deum condemnent. Nam tunc illustratur Dei gloria quum omne os obstruitur, ut antea visum est. Simul ergo atque homines descendunt in illud certamen, ut velint suam innocentiam probare, perinde est ac si vellent in nihilum redigere Dei iustitiam. Itaque mirum non est, si Deus tantopere exandescat quum spoliatur sua iustitia. Neque enim potest absque illa esse Deus. Nunc videmus cur interposito iureiurando pronuntiet se facturum ne amplius ita obganniant Iudaei: *Ecce inquit, omnes animae sunt meae: sicuti anima filii sic anima patris, omnes meae sunt. Anima ergo quae peccaverit ipsa morietur.* Principium versus quidam ita exponunt, frustra et temere homines conqueri ubi Deus videtur nimis severe agere, quia lutum contra figulum non exsurgit. Quoniam ergo Deus opifex est totius mundi, nos sumus eius figmentum: quantae insaniae est contra ipsum tumultuari, ubi nobis non satisfacit? Et vidimus hanc similitudinem apud Ieremiam. Sententia quidem per se vera est, nempe omnes animas esse sub Dei arbitrio iure creationis, ideoque ipsum pro imperio posse statuere de singulis quidquid visum est: et

nihil eos proficere qui contra blaterant. Et haec etiam doctrina utilis est cognitu. Verum aliter intelligi debet hic locus, nempe nihil esse indignius, quam Deum trahi in crimen quasi tyrannice dominaretur in homines, quum ipsos potius tueatur tanquam opus suum. Quum ergo Deus hic pronuntiat *omnes animas esse suas*, non vindicat sibi imperium vel potestatem simpliciter: sed potius ostendit se paterno affectu esse erga totum humanum genus quod creavit et formavit. Nam si opifex, quia industriam suam agnoscit in opere suo, illud amat, certum est, quum Deus explicuerit suam potentiam et bonitatem in hominibus formandis, fieri non posse quin ipsos amplectetur. Verum quidem est, quia corrupti sumus originali peccato, Deo esse abominabiles, quemadmodum alibi dicitur: sed quatenus sumus homines, fieri non potest quin Deo simus cari, et pretiosa etiam sit nostra salus. Nunc videmus qualis sit haec refutatio: *omnes*, inquit, *animae sunt meae*, omnes formavi, omnium sum creator: itaque paterno sum affectu erga omnes: et potius sentient ■ minimo usque ad maximum meam clementiam, quam experiantur nimium rigorem et tyrannicum. Tandem subiicit, *Anima quae peccaverit ipsa morietur.* Nunc exprimit Ezechiel quomodo Deus compescet Iudaeos, ut non audeant amplius iactare se immerito affligi: quia nemo innoxius morietur. Nam sic debet resolvi sententia. Neque enim intelligit, quicumque peccaverint, omnes morituros. Praecluderet enim ianuam Dei misericordiae, quando omnes peccavimus. Ita sequeretur nullam fore spem salutis, quin omnes ad unum pereant, nisi Deus ■ morte liberet eos qui peccarunt. Sed minime ambiguus est prophetae sensus, ut dictum fuit, eos scilicet qui pereunt non esse extra noxam, nec posse suam innocentiam Deo obicere, vel conqueri de eius crudelitate, quia aliena scelera persequatur. Quanquam hic posset obici quaestio, quia nemo hodie perit qui aliqua ex parte non sustineat alienam culpam, nempe Adae, quia eius lapsu et defectione factum est, ut totum humanum genus perierit. Quum ergo interitum nobis accersiverit Adam suo lapsu, sequitur, nos perire aliena culpa. Quoniam suo loco tractanda erit iterum haec quaestio, nunc sufficiat tribus verbis attingere, quamvis pereamus aliena culpa, tamen culpam cuiusque propriam simul coniunctam esse. Non ergo damnatur in Adam ac si essemus in nobis innoxii, sed contraximus labem ex eius peccato, atque ita factum est, ut quisque poenam propriae culpae sustineat: quia non simpliciter grassatur poena, quam promeritus fuit ille, per totum genus humanum, sed infecti sumus eius peccato, ut postea dicendum erit. Quidquid sit, non morimur innocentes, quia quisque convictus tenetur etiam conscientiae suae testimonio. Quod ad pueros infantes

pertinet, videntur quidem aliena culpa non sua perire: sed solutio duplex est. Quamvis enim nondum in ipsis appareat peccatum, latet tamen, quia gestant corruptionem inclusam in anima, ut coram Deo sint damnabiles. Hoc non cadit sub sensus nostros: sed consideremus quanto acutius cernat Deus quam nos. Ergo si non penetramus in occultum illud iudicium, tenendum tamen est, antequam nascamur, nos iam contagione peccati originalis esse infectos, et ideo iuste destinatos esse ultimo exitio: hoc unum est. Sed quantum ad prophetæ sententiam spectat, hic frustra et intempestive disputatur de pueris infantibus: quia tantum voluit refellere propheta illam impiam proterviam, ut dixi, ne amplius populus obiiceret Deo crudelitatem: *Anima* inquit, *quæ peccaverit*, hoc est, nemo vestrum poterit iactare innocentiam quum a me punietur: quemadmodum quum dicitur, Qui non laborat ne comedat, certe hoc non potest extendi usque ad infantes: alendi sunt, et natura id nobis dictat: et tamen labore non acquirunt sibi victum, verum est: sed hoc dicitur de adultis, qui iam per ætatem agnoscunt quorsum sint creati, et se idoneos esse ad ferendos labores. Sic etiam hoc loco non agitur de tenero foetu, qui prodit ex utero matris: sed agitur de hominibus adultis, qui vellent Deum substituere suo loco reum, ut essent innoxii: et ita quum non possint se eximere a poena, vellent tamen alio transferre culpam, nempe primum in alios, deinde in ipsum Deum.

5. *Et vir si fuerit iustus, et fecerit iudicium et iustitiam,*

6. *Super montes non comederit, et oculos suos non extulerit ad idola* (proprie ad spurcitas) *domus Israel, et uxorem socii sui (vel proximi) non polluerit, et ad mulierem menstruam non accesserit:*

7. *Et neminem afflixerit (vel oppresserit), pignus suum reddiderit debitori, prædam non rapuerit* (ad verbum, non rapuerit rapinam), *panem suum famelico dederit, et nudum texerit vestimentis:*

8. *Cum usura non dederit, et incrementum (vel quaestum, lucrum) non acceperit, ab iniquitate retraxerit manum suam, iudicium fideliter fecerit inter virum et virum:*

9. *In statutis meis ambulaverit, et iudicia mea custodierit ad faciendum veritatem* (hoc est, ut versetur fideliter), *iustus est, vivendo vivet, dicit dominator Iehovah.*

Hic propheta exemplis confirmat superiorem doctrinam. Primo enim dicit, si quis legem fideliter custodierit, eum prospere acturum: quia Deus rependit mercedem iustitiæ: postea adiungit, si genuerit iustus ille filium sibi dissimilem, iustitia patris nihil proderit filio degeneri: sed recipiat præ-

mium suæ iniquitatis. Quod si ille secundus filium genuerit, qui patrem non imitetur, promittit Deus hunc tertium fore sibi gratum, quia iustus est, et ideo prospere acturum ac feliciter. Videmus ergo hic poni avum, et nepotem, in medio vero statui filium primi, et patrem tertii. Sed huc tendit consilium spiritus, paratam esse mercedem apud Deum singulis prout vixerint, ita ut non frustretur ipsos benedictione promissa, neque elabi sinat impios et contemptores legis suæ. Iam veniamus ad verba, *si fuerit quispiam iustus* inquit, *iustus erit, ideo vivet*. Generaliter primo loquitur, postea enumerat quasdam species, sub quibus tamen comprehendit summam totius legis. Plena est sententia, si quis fuerit iustus, quia iustus est vivet. Sed designat propheta quid sit esse iustum: et illic eligit quasdam partes legis: per synecdochen vero, ut dixi, significat si quis fideliter legem observet, eum censi iustum coram Deo. Nunc excutiendæ sunt nobis illæ species: postea veniamus ad generalem doctrinam. Primo dicit *eum esse iustum qui facit iudicium et iustitiam*. Nomine iudicii scriptura significat rectitudinem. Sed ubi duæ istæ voces simul iunguntur, videtur iudicium plus exprimere quam iustitia. Iustitia enim nihil aliud est quam æquitas, fides, integritas, quum scilicet abstinemus ab omni fraude et violentia, et perinde versamur cum fratribus nostris ac volumus illos agere nobiscum. Quisquis ergo ita se gerit, dicitur facere iustitiam. Iudicium vero longius extenditur, nempe ubi non tantum studemus benefacere, sed defendimus quantum in nobis est miseros fratres, qui iniuste premuntur: nos opponimus eorum libidini et violentiæ, qui libenter everterent omne ius et fas. Ergo facere iustitiam et iudicium, nihil aliud est quam abstinere ab omni noxa, colendo fidem et æquitatem cum proximis: deinde tueri omnes bonas causas, et quasi patrociniū suscipere, ubi videmus innoxios homines iniuste laedi et opprimi. Hæc autem officia proprie spectant ad secundam legis tabulam. Sed hinc patet etiam, nos Deum timere ubi iuste vivimus cum fratribus nostris. Nam pietas est radix caritatis. Tametsi enim multi profani homines visi sunt irreprehensibiles in sua vita, et spectata in illis fuit rara integritas: nunquam tamen ex animo quispiam proximum diligit nisi qui Deum metuit ac reveretur. Quoniam ergo caritas manat a pietate et timore Dei, quoties secundæ tabulæ officia videmus nobis poni in medium, sciamus ea esse testimonia cultus Dei, sicut hoc loco: sed deinde propheta etiam adiungit quasdam partes primæ tabulæ. Dicit ergo *super montes non comederit, et oculos suos non extulerit ad spurcitas domus Israel*. Hæc duo respiciunt cultum Dei. Nam per synecdochen comedere tantundem valet ac offerre: designat sacrificia, quibus

annexae erant epulae tanquam appendices. Et sane Paulus ubi de idololatria loquitur, non dicit si quis prosternat genua coram lapide vel ligno: sed citat verba Moysi (1. Cor. 10, 7), quod populus surrexerit ad ludendum postquam comederat, hoc est postquam epulatus fuerat. Ergo epulum illic pro sacrilega illa profanatione accipitur, quum populus sibi fabricaverat vitulum, et coram ipso voluerat Deum colere. Quum ergo nunc dicitur *si quis non comederit super montes*, per epulum, ut dixi, notatur sacrificium, quod offerebatur idolis. Iam scimus in excelsis fuisse passim erecta altaria, quod putarent se propinquos esse Deo quum adscenderent in locum editum. Quia ergo superstitiones tunc exercebantur in montibus, ideo propheta quod usitatum erat nunc recenset, *si quis non comederit super montes*: deinde clarius se ipsum exponit, *si quis non extulerit oculos ad idola domus Israel*. Tollere oculos hic per metonymiam sumitur pro cupide ferri ad superstitiones. Nam scimus oculos esse praecipuos indices affectuum. Quum ergo affectus erumpant in oculos, et illic sint veluti conspicui, non mirum est si omnes cupiditates hac loquendi forma notentur. Ita dicitur quispiam tollere oculos ad domum proximi quum eam appetit, dicitur etiam tollere oculos ad uxorem et alia quaelibet, quoties prava cupiditate rapitur. Summa igitur est, eos censeri iustos coram Deo (quoad priorem tabulam legis) qui idololatriis se non contaminant, quia contenti sunt simplici et legitimo Dei cultu, neque huc et illuc inclinant, quemadmodum superstitiosi habent oculos vagos et erraticos: ideoque comparantur meretricibus, quae hinc inde appetunt scortatores. Summa igitur est (iterum repeto) veros esse cultores Dei qui sese continent in eius doctrina, neque feruntur perverso appetitu huc et illuc, ut idola sibi fabricent. Porro spiritus sanctus idola nominat גלילים spurcitas, ut omnis superstitio nobis sit detestabilis. Nam quia natura propensi sumus ad omne genus errorum, non possumus satis contineri in vero et puro Dei cultu. Iam ergo quum imaginentur increduli deos suos esse sacros, spiritus sanctus ex opposito pronuntiat esse inquinamenta, ut scilicet cultus ille profanus foeteat, et sit abominationi. Dicit autem *idola domus Israel*, ut omnis tergiversatio cesset: quia si tantum de idolis fuisset loquutus, poterant excipere se quidem detestari falsos et commentitios gentium deos: sed quia multae caeremoniae iam longo usu receptae fuerant in populo electo, non debere damnari tanquam impios ritus gentium. Spiritus sanctus refellit hanc cavillationem, et dicit quamvis domus Israel approbaverit tales spurcitas, tamen non excusari eos, qui posthabita Dei lege, ita se addicunt figmentis hominum. *Et uxorem socii sui non pollicitur*. Iam propheta ad secundam tabulam iterum

revertitur. Agit enim hic de adulterio. Sed loquutio notanda est, ubi dicit pollui vel contaminari alienam uxorem stupro: quia admonet quam sancta sit religio coniugii apud Deum. Hic ergo ostenditur atrocitas sceleris, quum aliena uxor stupratur: et hoc in detestationem adulterii. Polluit quidem se ipsum qui corrumpit uxorem socii sui: sed propter verecundiam sexus magis apparet contaminatio in muliere quam in viro. Quidquid sit, tenendum est inuri ignominiae et dedecoris notas in corporibus humanis, quemadmodum Paulus docet, ubi viri et mulieres se prostituunt ad scortationes vel adulteria. Alia peccata, inquit Paulus (1. Cor. 6, 18), extra corpus sunt: sed qui scortatur in corpus suum peccat, ac si se ipsum sugillaret, et inureret notas turpitudinis et infamiae. Hic autem quemadmodum dixi, de muliere adultera tantum loquitur Ezechiel, quia gravius violatur coniugium in muliere. Sequitur, *ad mulierem menstruatam non accesserit*. Scimus hoc lege Dei fuisse prohibitum, quod etiam natura dictat. Est enim ea foeditas in fluxu menstruo, ut non opus sit lege scripta, quia res ipsa satis ostendit nullum esse tunc vel honestum, vel licitum congressum viri cum muliere. Et Deus etiam tanquam prodigium detestatur si quis ita se commisceat cum muliere menstruata, non tantum quia inde nascetur soboles quae contamineat urbes et gentem unam: sed quia alienum prorsus est ab humano sensu, rem habere cum muliere quae menses suos patitur. Postea addit, *Si neminem oppresserit, vel afflixerit*. Hoc generale est, perinde ac si dixisset propheta, si ab omni fraude, et vi, et noxa abstinuerit. Est autem hoc magnum, ita innoxie versari inter homines, ut nemo queratur iniuriam sibi factam, vel damnum illatum. Sed non satis est tamen servare eiusmodi continentiam, nisi studeamus fratribus nostris prodesse, quia Deus vult communicari ultro et citro officia. Quanquam praecedere illud oportet, nempe ut caveamus ab omni iniustitia. *Pignus*, inquit, *reddiderit debitori*. Hoc non debet generaliter accipi, sed pendet ex praecepto legis. Diximus enim saepius prophetas fuisse Moysi interpretes: et ideo saepe breviter attingunt quod clarius exprimitur apud Moysen. Sed si volumus utiliter versari in eorum lectione, debemus nobis statuere legem ipsam: deinde quod legimus in prophetis accommodare ad doctrinam quae illic continetur. Ita hoc loco *restituere pignus debitori* restringitur ad pauperes et egenos, qui aut vestes suas, aut culcitras suas oppignerant, vel instrumenta quibus victum acquirunt. Deus enim vetat pignus accipere a vidua et a paupere: deinde vetat molam accipere, hoc est, instrumentum, quo utitur opifex ad victum sibi parandum. Si quis ergo exinaniat officinam miseri hominis, perinde est ac si ipsum iugularet. Et ideo Moses dicit (Deut. 24, 6),

Est enim vita ipsius in pignore, hoc est, si quis tibi instrumenta sua oppigneret, iam habet quasi abscissas manus, non potest exercere suum artificium absque instrumentis. Tu ergo illi eripis vitam. Deinde vetat etiam Deus accipere vel vestem stragulam, aut vestem qua quispiam induitur, aut culcitram. Nam miser homo si culcitram, aut stragulam vestem oppigneret, frigore tabescet. Contra si iuventur eiusmodi homines, idque absque pignore, latera ipsorum benedicunt iis qui abstinent a nimio rigore. Postremo vetat Deus excutere domum pauperis, ne scilicet pudeat ipsum suae tenuitatis: deinde quia hoc nimium crudele est, si quis penetret in domum alterius, et inquirat quid illic sit, imo quasi species est latrocinii. Videmus nunc quomodo intelligi debeat quod dicit Ezechiel, *si pignus debitori restituerit*, nempe vel debitori egeno, vel pignus necessarium, quemadmodum ut dixi, sunt instrumenta, sine quibus artificium exerceri nequit, et necessaria etiam supellex. *Non rapuerit rapinam*, hoc est non fuerit praedatus proximos suos. Nam omne genus expilationis hic notatur per verbum גזל. *Et panem suum famelico dedit*. Hic docet propheta quod paulo ante attigi, non sufficere scilicet continentiam ubi cavemus ab omni iniuria, et proximis nostris parcimus, sed plus requiri, nempe ut quoad feret facultas, studeamus proximos nostros iuvare. Nisi hoc fuisset additum, poterant excipere multi se neminem laesisse, non rapuisse quidquam alienum, neque fraudasse simplices. Sed quia Deus homines quodam societatis vinculo inter se coniunxit, ideo necesse est communicari inter ipsos officia. Hic ergo exigitur, ut qui dives est, pauperi succurrat, et porrigat panem suum famelico. Dicitur autem panis ipsius, ne (ut solemus esse nimium restricti) quispiam exciperet, Atqui nulla ratio me obstringit, ut quod meum est aliis largiar: hic panis meus est, atque ita iure possideo quod apud me est. Si quis egestate premitur, laudabile erit, fateori, succurrere: sed ad hanc liberalitatem nemo cogitur. Ne qui ita suffugeret, ecce inquit spiritus sanctus, *quamvis panem tuum iure nomines*, non tamen ita est tuus, quin debeas subvenire fratri tuo, ubi esuries eius te ad misericordiam provocat. *Et nudum operuerit vestimento*. Eadem etiam est ratio vestimenti atque panis. Summa est non alios censi iustos coram Deo, nisi qui ad beneficentiam propensi sunt, ut fratrum necessitates sublevent, et succurrant eorum inopiae. Sequitur, *Quum usura non dedit, et incrementum non accepit*. Hic inter alia peccata Ezechiel foenus commemorat. Nomen usurae proprie non convenit huic loco. נשך deductum est a mordendo: et sic Hebraei foenus appellant, quia arrodit et paulatim consumit miseros homines. Dicit ergo Ezechiel eos demum censi legis observatores, qui abstinent a

foenore. Sed quia homines hac in parte nimium sunt acuti et versuti, et excogitant subterfugia, quibus crudelitatem suam tegant: ideo addit, *et incrementum non accepit*. Scimus enim quam varii sint lucrandi colores. Quisquis enim animum suum adiecit ad illicitos quaestus, reperiet monstra quaedam, quae nemo unquam putasset. Sic fit ergo ut foenerator neget se foenus exercere: et tamen spoliabit miseros homines, imo exsuget sanguinem ipsorum. Sub nomine הרבית Ezechiel comprehendit illa magis occulta genera foenorum, quum scilicet multis integumentis utuntur avari, et ubi obtundunt tales fucos, existimant se carere omni culpa. Ideo propheta dicit, etiam si tollatur nomen foenoris, nec veniat in rationem, sufficere tamen ad homines damnandos, si acceperint incrementum, hoc est, lucrum fecerint ex alieno damno. Iam hic quaeritur, an foenerari per se sit crimen, quia Deus permisit olim populo suo foenerari extraneis: tantum vetuit foenus exercere inter ipsos. Et optima fuit illius legis ratio. Nam aliqui non fuisset eius analogum, eversa iusta proportione: quoniam gentes poterant exigere foenus a Iudaeis: nisi fuisset mutuum illud ius et reciprocum, ut loquuntur, deterior fuisset conditio populi Dei quam gentium. Permisit ergo Deus suis exigere foenus, sed non inter se, quemadmodum dixi: tantum hoc valuit quoad extraneos. Caeterum lex ipsa fuit politica. Sed hoc loco videtur propheta simpliciter damnare omne genus foenoris: et exaggerat gravitatem sententiae, quum addit *incrementum*, hoc est quidquid lucri sibi avari homines conciliant ex mutuo. Sic et Psalmo decimoquinto (v. 5), ubi describitur nobis regula iuste vivendi, inter alia hoc commemorat David, Qui pecuniam non dedit ad foenus. Videtur itaque ex his duobus locis posse colligi foenus per se esse illicitum. Sed quia lex Dei complectitur summam et perfectam iustitiam, ideo tenendum est, foenus nisi cum lege Dei pugnet, non esse prorsus damnabile: alioqui ignominia, ut apparet, irrogatur legi Dei, nisi praescribat nobis veram et integram iuste vivendi regulam. Atqui in lego ea est perfectio, ad quam nihil possit accedere. Si ergo volumus statuere an foenus sit illicitum, necesse est venire ad normam legis, quae fallere non potest. Atqui non reperimus quodlibet foenus esse legi contrarium. Hinc ergo sequitur, neque semper foenus posse damnari. Hic autem meminimus rem ipsam spectandam esse non verba. Nam ludunt homines suis cavillis: sed Deus non admittit tales versutias. Itaque res, ut dixi, expendi debet, quia ex verbis non potest iudicium fieri, liceatne foenerari interdum necne. Exempli gratia, nomen usurae apud Latinos vitio caret et probro, est per se honestum: nomen foenoris odiosum est. Qui factum est, ut probum

illud occultaretur? finxerunt se abhorreere a foenoribus: interea nomen usurae sub se continuit omnia foenora, nec ullum fuit tam crudele, tam iniquum, tam barbarum, quod non obtegeretur colore illo. Iam quia nomen foenoris Gallis fuit incognitum, nomen usurae etiam detestabile fuit. Galli ergo excogitarunt novam astutiam, quasi possent Deum fallere. Nam quia nemo poterat ferre usurae nomen, posuerunt Interesse: iam quid significat Interesse, vel id quod interest? nempe significat omne genus foenoris. Nullum unquam fuit genus foenoris apud veteres, quod hodie non comprehendatur sub voce illa. Ideo dixi non esse hic ludendum verborum cavillis, sed rem ipsam esse tenendam. Nunc quia diximus foenus non posse in totum et absque exceptione damnari, videndum est quatenus probari queat, ne scilicet ponatur inter scelera. Primo in republica bene constituta nemo foenerator tolerabilis est: etiam hoc viderunt profani homines. Quisquis ergo ex professo foeneratur, ille omnino debet ab hominum consortio reici. Nam si quaedam artes illiberales invidia onerant eos qui ipsis utuntur, foenerari certe est quaestus et illiberalis, et indignus homine tam pio, quam honesto. Ideo dicebat Cato perinde esse foenerari atque hominem occidere. Nam quum rogatus de agricultura sententiam dixisset, exceptit ille, quid autem esset foenerari? quid hominem occidere, inquit? Et certe foenerator semper erit latro, hoc est qui quaestum faciet ex foenore ille praedo erit, et grassabitur eius iniquitas perinde ac si nullae essent leges, nulla aequitas, nullus denique mutuus amor inter homines: hoc est unum. Sed aliud est foenerari quam foenus accipere. Quum enim quispiam mensam erexit, iam utitur ea arte perinde atque agricola laborem suum ponit in agris suis colendis. Sed poterit quispiam foenus accipere, qui tamen non foenerabitur. Exempli gratia, erit quispiam nummatus, et si partem pecuniae suae det mutuo, poterit inde quaestum accipere. Id autem faciet semel, neque propterea dicendus erit foenerator. Nunc videndum est quando, et a quibus accipere foenus liceat. Hic autem valere debet sententia illa, Neque passim, neque semper, neque omnia, neque ab omnibus. Hoc quidem dictum fuit de muneribus: et lex illa imposita fuit praesidibus provinciarum: sed optime quadrat huic causae. Non omnia igitur accipere convenit, quia si modum excedat quaestus (quia id pugnat cum caritate) etiam repudiandus est. Diximus quoque morem et usum continuum vitio non carere. Iam neque passim, quia foenerator, ut dixi, locum habere non debet, neque ferri in ecclesia Dei. Deinde non ab omnibus, quia a paupere semper foenus accipere nefas erit. Verum, si dives, qui est in aere suo, ut loquuntur, qui habet satis opimum proventum, vel satis amplum patrimonium,

sumat pecuniam a suo vicino: an vicinus ille pecabit si recipiat aliquid lucri ex sua pecunia? Alter qui mutuatur, est ditior, et potest absque suo damno carere: sed vult emere fundum, unde fructum accipiet: cur fraudabitur creditor suo iure, si pecunia afferat lucrum alteri, et quidem ditiori? Videmus ergo interdum posse contingere, ut qui foenus accipit non tamen ideo possit praecise damnari: quia quod agit non pugnat cum Dei lege. Sed tenendum semper est, vix fieri posse, ut qui foenus accipit, non gravet fratrem suum: et ideo optandum esset, nomen ipsum tam foenoris quam usurae sepultum esse et deletum ex hominum memoria. Sed quia aliter non possunt inter se negotiari homines, semper videndum est quid liceat, et quatenus. Scio rem posse multo prolixius tractari: sed breviter: dixi quod ad summam sufficit. Sequitur, *Et ab iniquitate retraxerit manum suam*. Hic rursus propheta commendat innocentiam ea parte ubi cavemus ne quid damni aut iacturae nostra culpa accipiat proximus. Ergo abstinencia iniuriae hic iterum laudatur, sed nova loquendi forma, quia nisi admodum sollicite sibi caveant homines, facile erit extendere manus ad iniquitatem. Quare? sese ingerunt multis ex partibus variae lucrandi rationes: talibus illecebris facile capimur. Ergo propheta non abs re hic praecipit *ut retrahant servi Dei manum suam* ab iniquitate, hoc est, ut non tantum abstineant a nocendo, sed ubi sollicitat eos lucri dulcedo, ubi etiam proponitur plausibilis aliqua ratio lucrandi, ut tamen se ipsos refraenent: hoc est *manum retrahere* vel desistere *ab iniquitate*. Reliqua in crastinum.

Heri exposuimus cur propheta dicat neminem esse iustum, nisi *qui manus suas retrahit ab iniquitate*, quia scilicet multae nos occasiones ad nocendum sollicitant: nisi nos cohibeamus quasi in medio cursu, saepe fiet ut laedamus proximos. Iam inter virtutes iusti hominis ponit *iudicare secundum veritatem: ad faciendum*, inquit, *iudicium veritatis inter virum et virum*. Videtur hoc proprie competere in iudices, et qui funguntur publico munere: tamen potest etiam quadrare privatis hominibus. Nam etsi nemo causam suam disceptat nisi coram eo qui praeditus est potestate: videmus tamen ut studia huius et illius saepe aequitatem et rectitudinem in iudiciis pervertant. Deinde multi deliguntur arbitri, etiamsi non sustineant munus aliquod publicum. Summa est, quod antehac docuit de aequitate Ezechiel, extendi ad alienas causas, ne scilicet in gratiam amici quisquam deflectat a iure et aequo. Postea sequitur, *In statutis meis ambulaverit, et iudicia mea custodierit ad faciendum veritatem*. Iterum propheta ad generalem doctrinam redit. Recensuit enim quasdam species, sicuti heri diximus, unde

posset clarius perspicere quid sit esse iustum. Cae-
rum, quia lex Dei plura in se continet quam hactenus propheta numeravit: ideo necesse fuit adiungi hanc clausulam, *qui ambulaverit in decretis meis*, inquit: hoc ad caeremonias restringere frigidum est, quemadmodum fieri solet: ego edicta interpretor, vel decreta. Ambulandi metaphora quia passim occurrit in scripturis non indiget longa expositione. Ergo *ambulare in Dei praeceptis* nihil aliud est quam formare vitam suam, et mores ad normam, quae a Deo praescribitur: aut quod idem est, instituere ita se ipsum, ut nihil aggrediatur qui cupit iustus censer, nisi quod consentaneum est Dei praeceptis. Sed quia difficilis est legis observatio, primum quia non solum sumus flexibili ingenio, sed quia propensi sumus ad peccandum, ideo adiungitur servandi verbum, quo propheta diligentiam commendat. Si quis ergo cupiat vitam suam dirigere ad Dei praecepta, attentus sit ad eorum custodiam: quia nihil proclivius est quam labi vel errare. Nunc addit, *ad faciendum veritatem*. Nomine veritatis hic notatur integritas. Colligimus tamen ex hac voce uberem doctrinam, nempe eo spectare totam legem Dei ut absque dolo et fraude versemur inter nos, et studeamus alii alios iuvare simpliciter et sincere nos geramus in omni negotio. Si quis ergo interroget de fine legis, propheta hic nobis describit, *facere veritatem*. Atque id de secunda tabula recte dicitur. Sed potest etiam aptari priori, quia nulla simulatio quemadmodum tota scriptura docet, potest Deo probari. Et videmus etiam quid Paulus dicat, ubi breviter designat finem legis, Caritas, inquit (1. Tim. 1, 5), quae ex corde puro est, et fide non simulata, finis legis est. Sed nomen veritatis, meo iudicio, hic proprie refertur ad eam sinceritatem, quae colenda est nobis, ut nemo alterum decipiat, nemo fraudulenter vel astute se gerat: denique ut simus sinceri et simplices. Addit, *hic iustus est, vivendo vivet inquit dominator Iehovah*. Tandem pronuntiat sicuti vidimus, iustum esse qui legem Dei fideliter servavit. Deinde remunerationem paratam esse iustis omnibus, qui ita sincere Deum coluerint. Nunc veniamus ad secundum exemplum.

10. *Et genuerit filium praedonem* (vel vastatorem: פֶּרֶץ significat corrumpere, destruere: inde פֶּרֶצִים vocantur fures, quia parietes effodiunt. Sed videtur mihi etymologia illa esse coacta. Potius igitur פֶּרֶץ interpretor hominem violentum, et qui perstringit omnem rectitudinem), *qui sanguinem effundit, et facit fratri* (sic enim interpretor: alii unum: sed postea videbimus melius quadrare nomen fratris) *fratri* (ergo) *unum* (hoc est, unum ali-quod) *ex his*.

Calvini opera. Vol. XL.

11. *Et ipse haec omnia non fecerit, quin potius omnia* (scilicet praecepta legis, quae antehac retulit: quin potius) *in montibus comederit, et uxorem proximi sui corruerit* (inquinaverit, ut heri dictum fuit),

12. *Pauperem et egenum oppresserit* (simpliciter dixerat virum oppresserit: nunc autem quo scelus magis amplificet, loquitur de paupere et egeno. Crudelitas enim in illis opprimendis minus est ferenda. Qualiscunque sit quem afficimus iniuria, tamen scelus nostrum per se satis est damnabile. Verum ubi affligimus miseros, quum eorum conditio debeat nos ad misericordiam flectere, illa inhumanitas, quemadmodum dixi, longe est atrocior. Ergo hac circumstantia exaggerat nunc Ezechiel quod ante simpliciter dixerat, *praedas rapuerit* (hic in numero plurali ponit praedas), *pignus non reddiderit* (omittit nomen debitoris, quia satis intelligitur), *et ad idola oculos suos extulerit* (ponit iam idola non domus Israel, sed sine adiectione), *abominationem fecerit* (hoc videtur referri ad concubitum mulieris menstruatae. Quanquam si quis latius patere existimet, non repugno. Sed quia paulo post ponet in plurali numero abominationes, libenter de una parte accipio quod hic commemorat).

13. *Quum usura dederit, et incrementum acceperit: et vivet?* (hoc est, an vivet?) *non vivet: abominationes cunctas has patravit, moriendo morietur, sanguis eius in eo erit* (hoc est residet super ipsum).

Hoc secundum exemplum breviter perstringam, sicuti et paulo post tertium: quia Ezechiel prosequitur eandem sententiam, et eadem fere verba repetit, quibus usus fuerat. Hactenus docuit vitam repositam esse iustis omnibus tanquam mercedem iustitiae: nunc autem proponit nobis filium degenerem, quia ex patre iusto et probro genitus sese ad omne scelus genus praecipitet. Dicit ergo, *si vir qui studuit legem servare filium genuerit, is autem fuerit perverso ingenio, ut reiecta patris disciplina legem totam Dei simul violet, an vivendo victurus est?* *minime*, inquit, *morietur, sanguis eius super eum*, hoc est fieri non potest ut effugiat iudicium Dei, quia scelera eius clamabunt, et exaudientur. Non manebit ergo impunitus qui deflexit a recta via. Hoc simplex est consilium prophetae. Iam veniamus ad tertium membrum.

14. *Et ecce genuerit filium, et viderit cuncta scelera patris sui quae perpetravit, et timuerit, et non fecerit secundum ipsa,*

15. *Super montes non comederit, et oculos suos non extulerit ad idola* (vel spurcitias) *domus Israel* (hic exprimitur sicuti primo ordine, domus Israel), *uxorem proximi sui non polluerit,*

16. *Et neminem oppresserit, pignus non pignaverit* (ad verbum: sed quia alio sensu accipitur apud Latinos pignerare et oppignerare: ideo ut clarior sit sensus, pignus non acceperit), *et rapinam* (nunc singularem numerum ponit, hoc est, praedam) *non rapuerit: panem suum famelico dederit* (vel distribuerit), *et nudum operuerit vestimento*:

17. *Ab egeno retraxerit manum suam, foenus et incrementum non acceperit, iudicia mea fecerit, in decretis meis ambulaverit, ipse non morietur in iniquitate patris sui, vivendo vivet.*

Hoc tertio exemplo pronuntiat Ezechiel, si quis ex scelerato patre sit progenitus, gratum nihilominus fore Deo, si patri suo sit dissimilis. Ita refellit proverbium illud, quod nimis tritum erat in populo, patres comedissemus uvas acerbas, et filiorum dentes obstupescere. Nam si obstupescerent filii quia pater comederit omphaces, nunc luendae essent poenae scelerum omnibus piis, qui originem ducunt ab improbis Dei contemptoribus. Ita puniendus fuisset Ezechias loco patris sui Achaz, Iosias autem loco Manasse. Atqui hic testatur propheta, mercedem iustitiae non minus fore certam et fidelem coram Deo bonis, utcumque geniti sint a malis patribus, quam si essent delapsi e coelo, aut si nullum unquam fuisset admissum scelus in eorum familia. Quum ergo Deus non exigat poenam de sceleribus patrum, sequitur non modo futiliter, sed impie evomere Israelitas dicerium illud; quod obstupescant eorum dentes, quia patres comederant uvas acerbas. Caeterum, quia nonnulla est diversitas in verbis, quae notatu digna sunt breviter perstringam, *si genuerit filium, et viderit cuncta scelera patris sui quae patravit, et timuerit*. Hic docet propheta opus esse maxima attentione, ut filius recedat ab exemplo mali patris. Nam caecutiunt filii in vitiis patrum: et quamvis ubi praestandum est officium, alioqui eos secure despiciant, tamen fingunt hac in parte se teneri pia reverentia, ut non audeant patres suos damnare. Hinc fit ergo ut vitia patrum non agnoscant filii: deinde pater sceleratus corrumpet libenter filium. Accedit igitur mala disciplina. Ita non mirum est, si semper deterior est soboles suis maioribus. Hac ratione propheta dicit, *si viderit*, hoc est si observaverit peccata patris sui probus filius, quia ut plurimum clausis oculis filii praetereunt omnia scelera parentum: imo vitia eorum amplexantur pro summis virtutibus. Deinde addit, *timuerit*. Neque enim satis esset notare, nisi accederet etiam Dei timor. Verum quidem est, multos fuisse patribus dissimiles, quod eos retinuerit pudor. Nam quum audirent parentum suorum opprobria, tacti sunt ingenuo pudore, ut a talibus flagitiis sibi caverent. Sed illi omnes sequuti sunt inanem umbram iusti-

tiae. Hic autem agitur de seria observatione legis, quae non potest aliunde fluere, quam a timore Dei. Nam est initium sapientiae, ut dicit scriptura. Posset igitur quispiam tota vita esse irreprehensibilis, et tamen non attingeret ullam partem iustitiae, quia ex hoc principio, hoc est, ex timore Dei manat quidquid est rectitudinis. Postea adiungit, *et non fecerit secundum ea*. Videmus ergo eos qui sese implicant alienis sceleribus, non alia ratione decipi, nisi quia sponte suffocant omne discrimen boni et mali. Nam si attenti essent, haud dubie tangerentur aliquo metu, et ita vitam suam instituerent ad Dei praecepta. Sed vix centesimus quisque hoc cogitat. Hinc fit ergo ut quisque aliis se permisceat, et ita omnes simul pereant. Postea addit, *super montes non comederit: oculos suos non extulerit ad idola domus Israel: haec omnia exposita sunt: et neminem oppresserit*. Iam pignus non acceperit. Diximus hoc non debere generaliter exponi de quolibet pignore. Licuit enim quum quis pecuniam daret mutuo pignus accipere: sed ab eo qui non destituebatur aut veste sua, aut necessariis instrumentis. Itaque hoc etiam praetereo. *Non rapuerit praedam, distribuerit panem suum famelico*. Addit quod ante non attigerat, *ab egeno retraxerit manum suam*. Videtur hoc pugnare cum sententia quam habuimus capite decimo sexto. Inter peccata Sodomae illic propheta hoc etiam posuit, quod retraxerint manum ab egenis et pauperibus. Et certe quum porrigimus manum auxilii causa, haec est vera probatio caritatis: si vero manum retrahimus, signum est crudelitatis, quia non dignamur nostro auxilio fratrem, qui tamen debuerat apud nos impetrare aliquam gratiam. Sed notandum est, bifariam porrigi manus vel extendi, et duobus etiam modis retrahi. Si porrigam manum egeno ut suppeditem quod deest, si porrigam manum debili, ut eum subletem, hoc est caritatis officium. Si ex opposito retraham manum meam, iniuste desero eum qui fidem meam implorat, et cuius miseria conciliare debuerat aliquid favoris. Sed extendimus etiam manus quum involamus in bona proximi, quum violenter aliena rapimus: quum denique iure suo spoliamus innoxios. Ex opposito qui manum suam retrahit, ille humanus est, quia parcit fratribus suis, nec in animum inducit cum illorum iactura ditescere, vel illis oppressis se efferre. Hoc modo nunc inter virtutes commemorat propheta *retrahere manum ab egeno*: quia pauperes sunt obnoxii quibuslibet iniuriis. Si ergo ubi videtur parata esse praeda, non tamen quidquam licentiae nobis permittimus, haec est verae caritatis approbatio. Sed iterum notandum est quod heri breviter attigi, nempe *retrahendas esse manus ab egenis*, quia nihil facilius est, quam ad lucrum ex pauperibus captandum allici: et simul atque se obtulit occasio

et impunitas, cupiditas nos ita rapit, ut non discernamus neque expendamus quid rectum sit vel aequum. Quia igitur quisquis continentiam vult servare, ad domandos suos affectus, summopere esse attentum oportet, nec sine certamine: ideo dicit propheta *retrahendas esse manus*. Iam postremo concludit, *Ipse non morietur in iniquitate patris sui, vivendo vivet*. Non repetit hunc esse iustum, subaudiendum tamen est: sed insistit in praesenti causa, nempe quod Dei benedictio maneat omnes iustos, quemadmodum dicitur apud Isaiam (3, 10): Certe fructus est iusto: et propheta exclamat tanquam in re difficili creditu. Quando enim videmus promiscue omnia in mundo volvi, statim imaginamur vel Deum otiosi in coelo, vel fortunam hic dominari in terra. Sed luctandum est cum hac perversa cogitatione, et statuendum, quemadmodum docet Isaias, fructum esse iusto: hoc nunc docet propheta. Sed exoritur hoc loco quaestio difficilis. Dicit enim *iustum esse qui legem servavit*: et ideo Deum fore remuneratorem. Haec enim duo simul sunt connexa. Ex priore membro nascitur illa quaestio quam dixi. Tota enim scriptura docet, neminem esse iustum, et non posse quempiam iustificari ex lege. Haec autem inter se pugnant, iustum esse, et dignum mercede, qui legem servavit: deinde nullum esse iustum, omnes esse legis transgressores, omnes destitui iustitia: et ideo unicuique remedium superesse, ut petamus salutem nostram in gratuita Dei misericordia. Sed quamvis primo intuitu haec repugnantiae species conturbet rudes et parum exercitatos, solutio tamen est facilis: quia proprie loquendo, iustitia est observatio legis. Si quis ergo quaerat quid sit iustitia, haec est propria definitio, iustitiam esse legis observationem. Quare? Nam lex, ut heri dictum fuit, tradit solidam iustitiae regulam. Si quis ergo eam servat iustus censebitur. Ita iustitia proprie dicta in operibus posita est. Sed ex opposito scriptura pronuntiat quod verissimum est, et simul experientia nimis compertum, neminem ut decebat satisfacere legi, atque ob hunc defectum nos omnes destitui operum iustitia. Quod dixi potest ex multis scripturae testimoniis melius liquescere. Non qui auditor est legis, inquit Paulus secundo capite ad Romanos (2, 13), sed legis factor iustificabitur: illic Paulus loquitur naturaliter, nempe eos esse iustos, qui per omnia vitam suam ita forment, ut obediant Deo et eius legi. Similiter Ioannes in sua canonica (1. Ioan. 3, 7), Qui facit iustitiam iustus est. Iam si quis interroget, an ullus reperiatur legis observator, an ullus reperiatur qui faciat iustitiam omni ex parte? responsio est in promptu, natura nos omnes alienissimos esse ab omni iustitia, et quotquot sunt sensus in nobis et affectus, totidem esse hostes qui pugnant cum lege Dei, sicuti Paulus docet, totum

ingenium hominis perversum esse, non esse idoneos, ut quidquam a nobis cogitemus: omnem sufficientiam nostram esse a Deo: nos esse peccato mancipatos. Sed coacervare multa testimonia supervacuum esset. Sufficiat igitur nos natura prorsus esse Deo rebelles, ac ne minimam quidem guttam boni in nobis reperiri posse. Quantum ad fideles attinet, aspirant quidem ad iustitiam, sed claudicando, et adhuc procul absunt a scopo: saepe aberrant a via: multi etiam sunt lapsus: ita fit ut legi non satisfaciant ac indigeant misericordia Dei. Veniendum igitur est ad secundam iustitiam quae improprie sic vocatur, nempe quam mutuamur a Christo: Qui facit iustitiam iustus est: nemo nostrum facit. Sed Christus qui legem implevit, iustus coram Deo censetur. Ergo necesse est, iustitia eius nos Deo probari, hoc est imputari nobis vel acceptam ferri illius iustitiam. Proinde iustitia fidei quae vocatur, improprie est iustitia: sed ob defectum verae iustitiae necesse est confugere illuc quasi ad sacram anchoram. Et Paulus decimo ad Romanos capite (v. 5 sq.) hoc breviter, et tamen dilucide explicat, Iustitia, inquit, legis sic loquitur: qui fecerit haec vivet in ipsis. Iustitia autem fidei: quisquis crediderit iustus erit. Ponit illic duplicem iustitiam apostolus, iustitiam legis, et iustitiam fidei: dicit iustitiam legis in operibus sitam esse, quia nemo iustus censetur, nisi qui legem implevit. Quoniam autem inde procul omnes absunt, subiicitur vel substituitur alterum illud, nempe ut amplemur iustitiam Christi fide, et ita iusti simus extra nos, et aliena iustitia. Nunc si quis rursus excipiat, iustitiam legis supervacuum esse, respondeo, prodesse nobis duobus modis: primum, quia lex propriae iniustitiae convictos ad Christum adducit. Hic est ergo unus legis fructus, quod renuntiamus propriae iustitiae, ubi iniquitas nostra se ita detegit, ut cogat obmutescere coram Deo, sicuti ante visum fuit. Sequitur uberior fructus, quia scilicet Deus quum regenerat suos electos, inscribit legem in cordibus eorum, inculpit in eorum visceribus, ut iam alibi visum fuit, et iterum videbitur capite trigesimo sexto. Sed nondum soluta est difficultas, quia fideles, etiam si regenti Dei spiritu nitantur se formare ad legis normam: tamen pro sua debilitate nunquam eo perveniunt: ita nulla est eorum iustitia: respondeo, quamvis mutila sit iustitia operum in filiis Dei, tamen ab ipso agnoscitur tanquam perfectam, quia non imputando peccata quod suum est probat. Hinc fit ergo ut fideles quamvis labantur, aberrant, cadant interdum, tamen dicantur esse legis observatores, et incedere in mandatis Dei, et servare eius iustitiam. Sed hoc provenit a gratuita imputatione, hinc etiam merces. Mercede non carent fidelium opera, nempe quia Deo placent, et quod Deo placet non caret remuneratione. Videmus ergo

quomodo haec probe inter se convenient, neminem scilicet legem praestare, et ideo neminem dignum esse iustitiae fructu: et tamen Deum pro sua liberalitate agnoscere tanquam iustos qui aspirant ad iustitiam, et rependere illis mercedem, qua tamen sunt indigni. Quum autem dicimus iustos censi fideles etiam in suis operibus, hic non agitur de causa salutis: et diligenter notandum est, excludi salutis causam ab hac doctrina. Nam ubi de causa disputatur, non alia quaerenda, quam misericordia Dei, et illic consistere nos oportet. Quamvis autem ad causam nihil afferant opera, tamen ubi gratis fide iustificati sunt filii Dei, vel electi, simul etiam eadem gratuita liberalitate iustificantur eorum opera. Ita verum illud manet, fidem sine operibus iustificare. Quamquam prudentia et sana interpretatione id indiget. Nam haec propositio, Fidem sine operibus iustificare, est vera et est falsa, secundum diversos sensus: Fides sine operibus, deinde seorsum iustificat, haec propositio est falsa, quia fides sine operibus nulla est. Atqui si particula, Sine operibus, coniungatur cum verbo iustificandi, vera erit propositio: fides ergo non potest iustificare quum est sine operibus, quia est mortua, vel merum figmentum. Qui natus est ex Deo iustus est, sicuti Ioannes dicit (1. Ioan. 5, 18). Ita fides nihilo magis poterit avelli ab operibus, quam sol a calore suo: iam tamen fides iustificat sine operibus, quia opera non veniunt in rationem ubi iustificamur: sed sola fides nos Deo reconciliat, et facit ut nos diligit, non in nobis, sed in filio suo unigenito. Nunc itaque soluta est quaestio illa, ubi propheta docet vitam repositam esse iustis, etiam si nati sint ex improbis et sceleratis patribus. Postremo notandum est nomen vitae, et vivendi verbum non debere tantum intelligi de terrena vita, sed spectare ad aeternam salutem: in quo hallucinati sunt quidam. Quia enim non poterant se expedire ab illis quaestionibus quas nuper explicui, sic interpretati sunt verba Moysi, Qui fecerit haec vivet in ipsis, nempe civiliter. Atqui Moyses loquitur de vita aeterna. Ergo tenendum est, non modo promitti mercedem in hac vita iustis et observatoribus legis, sed promitti loco mercedis salutem aeternam. Caeterum, quemadmodum dixi, quoniam destituimur omnes iustitia, etiam nulla merces nobis speranda est: quin potius quicumque sunt sub lege, omnes sunt sub maledictione, ut inquit Paulus (Gal. 3, 10, 13): neque alia est ratio liberationis, ut dicit idem Paulus, nisi ut abiecta omni fiducia nostri confugiamus ad unicam Dei misericordiam, et ad satisfactionem, qua Christus nos patri suo placuit. Hic finiam.

18. *Pater eius quia opprimendo oppressit, et rapuit praedam ■ fratre, et quod non est bonum fecit in medio populi sui: ecce is morietur in iniquitate sua.*

19. *Et dicitis, Quare non portabit filius iniquitatem patris? eo quod filius fecit iudicium et iustitiam, et custodivit omnia statuta mea fecitque ea: ideo vivendo vivet.*

Pluribus verbis idem inculcat, non tam exorandae rei causa, quam ut impium illud dicterium refellat, cui nimis pertinaciter assueverant Israelitae. Quum ergo difficile esset ex eorum animis refellere quod nimis profunde infixum erat: saepius exclamat propheta, neminem puniri, nisi pro scelere merito. Quod proximo versu subiicit videtur supervacuum esse atque absurdum. Neque enim litem Deo movebant Israelitae, quod innoxii parceret: hic autem eos ita loquentes inducit Ezechiel, quasi vellent filium innocentem promiscue cum scelerato patre ad poenam trahi. Verum non significat eos de iure litigasse, sed tantum de facto, ut vulgo loquuntur. Quia enim errore illo imbuti erant, poenas longius extendi quam ad scelereum autores, ex opposito pronuntiat, quamvis persuasi sint, iustos non absolvi sua probitate, si ex patribus impiis geniti sint, pravo tamen eorum iudicio obrui, quod aliqui manifestum erat, iustitiam scilicet coram Deo vitae mercede nunquam fraudari.

20. *Anima quae peccaverit ipsa morietur: filius non portabit iniquitatem patris, et pater non portabit iniquitatem filii: iustitia iusti super eum erit, et impietas impii super eum erit.*

Prosequitur adhuc Ezechiel sententiam quam exposuimus, nempe Deum, ut est iustus iudex, rependere singulis prout iuste vel scelerate se gesserunt, quemadmodum dicit Paulus (Rom. 8, 13), prout quisque in carne vixerit, mercedem repositam esse omnibus apud Deum. Sed clarius refellit proverbium illud, nempe filios luere patrum suorum peccata. Dicit igitur quemque, ubi ad tribunal Dei ventum fuerit, iudicatum iri pro suis operibus. Quantum attinet ad generalem sententiam, convenit etiam cum sensu communi, nempe Deum poenas exigere de sceleratis, et ideo ipsos referre iustam mercedem suorum operum. Sed in proximo membro quaestio exoritur, quomodo hic pronuntiet spiritus, filium non luere poenam patri debitam, quum toties clamet Deus se reicere scelera patrum in filios usque ad tertiam et quartam aetatem. Sententia illa passim occurrit. Sed duo sunt loci praecipue insignes, quia annectitur secundo praecepto legis: deinde in eximia illa visione quae oblata fuit Mosi, pronuntiat Deus idem quod in illo loco, nempe se reicere iniquitatem patrum in filios (Exod. 20, 5; Deut. 5, 9; Exod. 34, 7). Haec videntur longe inter se pugnare. Sed facile erit diluere hanc repugnantiam, modo sumamus exordium ■ defectione Adae,

quia nisi reputamus totum genus humanum periisse in Adam, vix poterimus nos explicare a quaestione illa, quin semper nos aliquis scrupulus pungat. Sed principium illud, nempe omnes esse in Adam perditos, tollet omnem dubitationem. Nam quod attinet ad interitum totius humani generis, vere quidem dicitur, nos periisse aliena culpa: sed simul addendum est, unumquemque propria culpa perire. Si quaeritur ergo causa maledictionis, quae incumbit omnibus posteris Adae, dicitur esse alienum peccatum, et cuiusque proprium: alienum, quia ubi defecit Adam a Deo, in eius persona totum humanum genus spoliatum fuit rectitudine et intelligentia, denique corruptae sunt omnes animae partes. Ita ut quisque in se ipso sit perditus, et si velit litigare cum Deo, semper cogatur agnoscere, residere in se fontem maledictionis. Nam antequam foetus in lucem prodeat ex utero matris, iam corruptus est, quia intelligentia mentis obruta est caecitate: deinde voluntas ipsa perversa est et rebellis Deo. Simul ergo atque gignuntur infantes contagionem trahunt a patre suo Adam, ut sint excaecati quoad rationem: deinde perversi, quoad omnes appetitus, imo sensus omnes sunt vitiiati. Hoc non apparet in foetu qui extrahitur ab utero, sed coram Deo qui acutius cernit quam nos omnis illa naturae corruptio iure censetur peccatum. Non est quidem qui nondum per aetatem discernit obnoxius iudicio Dei ob propria opera: sed peccatum originale sufficit ad omnium damnationem. Ubi adolescunt homines iam accersunt sibi novam maledictionem actualibus peccatis, ut loquuntur. Sed qui purus est secundum communem sensum, coram Deo maledictus est: ideo scriptura pronuntiat nos omnes esse naturaliter filios irae: sunt haec Pauli verba secundo capite ad Ephesios. Si sumus natura filii irae, sequitur nos contrahere ab utero matris labem, quae in nos provocat iram Dei, et reddit illum nobis infestum hostem. Et eo sensu David etiam Psalmo 51 (v. 7), fatetur se conceptum esse in peccato. Neque enim illic vel patrem suum, vel matrem accusat, ut culpam sceleris sui extenuet: sed ubi exhorruit gravitatem sceleris, quo in se provocaverat Dei vindictam, adducitur usque ad matris uterum, et agnoscit se iam tunc fuisse reum coram Deo. Videmus ergo ut David admonitus uno peccato sentiat se fuisse peccatorem antequam nasceretur. Iam quum omnes simus maledicti, sequitur, nos esse dignos morte. Ita filius proprie loquendo non morietur propter iniquitatem patris: sed tenetur reus coram Deo propria culpa. Nunc progrediamur longius: quum pronuntiat Deus se reicere iniquitatem patris in sinum filii, notandum est, quod Deus ita simul filium involvit cum patre in eodem interitu, id praecipue fieri, quia spiritu suo destituit filium impii. Unde fit ut maneat in morte,

in qua iam natus est. Nam si non alias poenas consideramus, quam quae palam infliguntur, iterum occurreret novus scrupulus, a quo non poterimus nos expedire, quia semper recurret haec quaestio, quomodo pereat filius propria culpa, si quidem potest se recipere ad bonam frugem, et ita se reconciliare Deo. Sed prima poena quam Deus minatur reprobis ea est quam dixi, nempe quod eorum sobolem destituit, et privat spiritualibus donis, ut altius semper demergatur in suo interitu. Nam duplex est poenae genus, unum est externum, alterum vero intrinsecum, ut loquuntur. Deus punit transgressores legis suae vel gladio, vel fame, vel peste, ut passim denuntiat: aliis etiam cladibus armatus est ad exercendam suam vindictam: illae omnes poenae sunt externae, quae palam apparent. Sed una est species interior et occulta, quum scilicet Deus aufert spiritum rectitudinis a reprobis, quum illos coniicit in sensum reprobum, quum subiecit foedis cupiditatibus: quum denique spoliat eos omnibus suis donis. Ergo Deus dicitur reicere iniquitatem patrum in filios non tantum ubi poenas externas exigit de parvulis, sed quia addidit aeterno exitio sobolem maledictam, ubi destituit omnibus donis spiritus. Nam scimus Deum esse fontem vitae. Unde sequitur, omnes esse mortuos, qui sunt ab eo separati. Iam ergo patet quomodo Deus reiiciat iniquitatem patrum in filios: quia scilicet ubi devovet filios cum patribus aeterno exitio, ut id fiat, privat eos omnibus suis donis, praesertim excaecat eorum mentem, et omnes appetitus quodammodo mancipat diabolo. Quanquam possumus uno verbo totam rem complecti si dicamus Deum reiicere patrum peccata in filios, ubi relinquit eos in puris naturalibus, ut loquuntur: quia hoc modo demergit eos in mortem et interitum. Sed postea sequuntur etiam externae poenae: ut quum Deus fulminavit contra Sodomam, multi illic erant parvuli: tamen absorpti sunt omnes cum patribus. Si quis roget quo iure perierint, nempe quoniam erant filii Adae erant maledicti: deinde quia voluit Deus punire Sodomitas etiam in sua sobole, idque merito facere potuit. De parvulis qui etiam puniti sunt cum patribus dicitur (Psalm. 137, 9), Beatus qui allidet parvulos tuos ad lapidem, vel pavimentum. Videtur quidem primo intuitu atrocitas illa minime ferenda, quod parvulus, qui per aetatem iudicio nondum pollet, ita crudeliter occidatur: sed ut iam dictum est, omnes naturaliter sunt filii irae. Non mirum igitur, ubi Deus aufert gratiam suam a sobole reproborum, si etiam externa iudicia illic exerceat. Sed quomodo nunc conveniet, *filium non portare iniquitatem patris*? nempe hic Ezechiel de adultis loquitur: deinde intelligit filium non portare iniquitatem patris, quin simul recipiat mercedem sibi debitam, et sustineat proprium reatum.

Nemo igitur est, qui si litigare cum Deo velit non statim refellatur uno verbo. Quis enim iactabit se innocuum? Quum ergo omnes usque ad ultimum iam rei sint propria culpa, sequitur, filium non portare iniquitatem patris, quin simul suam ipsius iniquitatem sustineat. Nunc soluta est illa quaestio. Iam addit, *iustitiam iusti fore super eum, et impietatem impii fore super eum*. Diximus hanc esse legalem sententiam. Si ubique sic loqueretur Deus, nulla spes salutis residua nobis esset. Quis enim reperietur iustus, si vitam suam exigit ad normam legis? Sed iam dictum fuit, proprie loquendo, rependi mercedem Dei cultoribus dum legem eius observant: simul etiam poenas de illis exigi propter transgressiones. Sed quia procul omnes distamus ab integra observatione legis, ideo offertur nobis Christus, a quo mutuari nos oportet iustitiam: et hoc modo iustificamur fide. Interea secundum regulam legis verum est, *iustitiam iusti esse super eum*, quia Deus neminem frustrabitur, sed re ipsa praestabit quidquid pollicitus est. Promittit autem mercedem omnibus qui legem observaverint. Si quis obiciat, hanc doctrinam inutilem et supervacuum esse, responsio in promptu est, multis modis esse utilem, quia primo agnoscimus Deum quamvis nihil nobis debeat, tamen ultro se obstringere dum nobiscum paciscitur, et in eo apparet mira eius liberalitas. Deinde colligimus etiam, non posse nos quidquam tergiversando proficere vel consequi, ubi Deus mercedem offert omnibus qui legem servaverint. Quid enim postulare aequius licet, quam ut Deus sit nobis voluntarius debitor? et mercedem nobis rependat, quamvis teneat nos sibi obstrictos, quia sumus iam illi mancipati cum omnibus nostris operibus? Et tenenda est illa sententia Christi (Luc. 17, 10), Quum feceritis omnia quae praecepta sunt vobis, dicite, servi inutiles sumus. Quare? Nihil enim praestitimus nisi quod iure a nobis Deus exegit. Colligimus ergo ex hac sententia non posse nos expostulare cum Deo, vel conqueri, ubi culpa nostrae damnationis in nobis residet, quia scilicet legem non servamus. Tertio, agnoscimus aliam Dei misericordiam, quod scilicet nos vestit iustitia Filii sui ubi videt nos esse inopes propriae iustitiae, imo prorsus omni bono vacuos. Quarto, diximus iustos censi qui tamen legi non satisfaciunt, quia Deus non imputat illis peccata. Iustitia ergo legis fructu non caret apud fideles, quia propter illam beatitudinem, quae describitur in Psalmo (32, 2), veniunt in rationem eorum opera, et ea Deus remuneratur. Ita *iustitia iusti est super eum*, sicuti *impietas impii est super eum, et in eius caput recumbit*. Sequitur,

21. *Et si impius reversus fuerit ab omni iniquitate sua quam fecit, et servaverit omnia edicta*

mea, et fecerit iudicium et iustitiam, vivendo vivet, non morietur.

22. *Omnes transgressiones quas fecit non venient in memoriam ei (id est contra eum), sed in iustitia sua quam fecit vivet.*

Hac sententia Deus proposita spe veniae omnes legis suae transgressores ad poenitentiam invitavit et hortatur. Est autem haec doctrina apprime notatu digna, quod scilicet Deus extentis brachiis quodammodo sponte occurrit paratus ad omnes excipiendos qui se ad bonam frugem recipient. Desperatio enim nos in rabiem praecipitat: deinde obdurat corda nostra perdita obstinatione. Ita necesse est nobis porrigi manum a Deo, ut animemur ad poenitentiam. Huc ergo pertinet locus prophetae, nempe, *simul ac impius conversus fuerit ab impietate sua, Deum fore placabilem*. Nunc videmus nihil excusationis nobis restare, nisi nos excitet tam humana Dei invitatio, ubi testatur se fore nobis propitium, si cupimus ex animo cum ipso reconciliari. Sed exigit hic seriam poenitentiam quum dicit *si impius conversus fuerit ab impietate sua, et servaverit statuta mea, et fecerit iustitiam et iudicium, vivet* inquit. Dimidia enim conversio in multis cernitur, qui existimant se hoc modo apud Deum defungi: sed longe falluntur. Multi enim miscent virtutes cum vitiis, et imaginantur deleri suum reatum, modo aliquid in medium proferant dignum laude. Sed perinde est ac si quis vinum domino suo offerret foetidum, quia non tantum cum faece, sed etiam cum putredine illud miscuerit, ita sunt omnia eorum opera, qui non exuunt se pravis cupiditatibus, neque student se abdicare omnibus corruptelis carnis suae. Notatu itaque dignum est quod hic docetur, nempe initium conversionis esse, ut quisque sibi renuntiet, ac suis cupiditatibus. Sed necesse est alteram quoque partem accedere, ut quisque ubi valedixerit suis vitiis, simul etiam se Deo addicat in obsequium. Utrumque ergo hic coniungit propheta, nec potest alterum ab altero separari. Breviter ergo hic definit spiritus quatenam sit vera ac legitima conversio. Dicit autem, ubi ita quis fuerit conversus, vitam apud Deum paratam esse, quia Deus obliviscetur omnium scelerum. Haec confirmatio est doctrinae. Neque enim exorari potest Deus quantisper nobis peccata imputat. Ergo ut statuamus nobis esse propitium, promittit simul ac resipuerimus peccata omnia sepulta fore, ut in memoriam non veniant. Haec autem est incomparabilis Dei bonitas, quod dignatur oblivisci omnium scelerum simul ac videt nos cupere ad ipsum redire, idque ex animo. In summa pronuntiat Ezechiel momento transire a morte in vitam quicumque resipiscunt, quia Deus delet voluntaria

oblivione omnes eorum transgressiones. Postea sequitur,

23. *An cupio cupiendo mortem impii, dicit dominator Iehovah? Annon ut convertatur a viis suis, et vivat?*

Confirmat eandem sententiam aliis verbis, Deum scilicet nihil magis cupere, quam ut quicumque peribant, et ruebant in mortem, redeant in viam salutis. Et hac etiam de causa non modo hodie evangelium promulgatur in mundo, sed omnibus saeculis voluit Deus testatum esse quam propensus sit ad misericordiam. Nam profani, quamvis lege et prophetis carerent, tamen semper gustu aliquo huius doctrinae fuerunt praediti. Verum quidem est, suffocatum fuisse multis erroribus: sed reperiemus semper arcano impulsu fuisse adductos ad petendam veniam, quia hic sensus quodammodo ingenuus illis erat, Deum esse omnibus qui ipsum quaerunt placabilem. Caeterum, clarius id Deus in lege et prophetis testatus est. In evangelio autem scimus quam familiariter nos compellet ubi promittit nobis veniam. Et haec est scientia salutis, amplecti misericordiam eius, quae nobis in Christo offertur. Sequitur ergo verissimum esse quod nunc dicit propheta, Deum nolle mortem peccatoris, quia occurrit sponte, et non tantum paratus est excipere eos omnes qui ad eius misericordiam confugiunt, sed alta voce ipsos ad se revocat quum videt quasi alienatos esse ab omni spe salutis. Atqui notandus est modus, quo Deus vult omnes salvos fieri, nempe *ubi se converterint a viis suis*. Deus ergo non ita vult omnes salvos fieri, ut discrimen omne tollat boni et mali: sed praecedit veniam poenitentia: quemadmodum hic dicitur. Quomodo ergo vult Deus omnes salvos fieri? nempe quia spiritus hodie per evangelium sicut olim per legem et prophetas mundum condemnat de peccato, iustitia et iudicio. Deus ergo patefacit hominibus quam miseri sint, ut ita se ad ipsum recipiant: vulnerat ut sanet, occidit ut vivificet. Tenemus itaque nunc Deum nolle mortem peccatoris, quia omnes indifferenter ad poenitentiam vocat, et promittit se paratum fore ad eos recipiendos, modo serio respiciant. Nunc si quis obiiciat, nullam igitur esse electionem Dei, qua certum numerum ad salutem praedestinaverit, responsio in promptu est, nempe hic prophetam verba non facere de arcano Dei consilio, sed tantum revocare miseros homines a desperatione, ut spe veniae concepta amplectantur salutem sibi oblatam, et ita respiciant. Si quis iterum excipiat, Deum hoc modo fieri duplicem, responsio in promptu est, Deum semper idem velle, sed diversis modis, et quidem nobis incognitis. Quamquam itaque simplex est Dei voluntas, varietas quidem est illic im-

plicita, quantum attinet ad sensum nostrum. Proinde non mirum est immensa luce perstringi nobis oculos, ut non possimus certo diiudicare quomodo velit Deus omnes salvos fieri: et tamen addixerit aeterno exitio omnes reprobos, et velit illos perire. Nunc ergo dum cernimus in speculo et in aenigmate, contenti simus intelligentiae nostrae mensura. Ubi similes Deo erimus, et videbimus eum facie ad faciem, tunc perspicuum fiet nobis quod hodie est obscurum. Sed quia protervi homines hunc locum et similes exagitant, breviter eos refellere expedit, quod nullo negotio potest fieri. Dicitur *Deus nolle mortem peccatoris*, quare? quia vult omnes converti. Nunc videndum est quomodo velit Deus omnes converti. Nam poenitentia certe est singulare eius donum: quemadmodum eius est creare homines, ita eius est ipsos renovare, et instaurare in ipsis suam imaginem. Hac ratione dicimur esse τὸ πολὺμα eius, hoc est, figmentum. Quum itaque poenitentia sit quaedam secunda hominis creatio, sequitur non esse in arbitrio hominis. Iam si penes Deum est convertere homines, sicuti creare, sequitur ideo non converti reprobos, quia Deus non vult ipsos converti. Si enim vellet, potestas in promptu est. Hinc igitur apparet, eum nolle. Sed nunc rursus obgannunt, si Deus non vult converti omnes, ergo ipsum esse fallacem: deinde nihil certo statui posse de paternae eius benevolentia. Atqui iterum facile solvitur nodus ille. Neque enim relinquit nos suspensos ubi dicit se velle omnes salvos facere: quare? si enim nemo respiscit, quin simul ipsum exorabilem reperiat, ita impletur haec sententia. Sed notandum est, Deum duplicem personam induere. Nam hic vult aestimari ex suo verbo. Quemadmodum iam dixi, propheta hic non disputat subtiliter de consilio eius incomprehensibili, sed vult tenere sensus nostros quasi alligatos verbo Dei. Nunc quid in se continet sermo Dei? hoc est, lex, prophetae et evangelium? Nempe omnes vocari ad poenitentiam, et illis promitti spem salutis ubi respuerint: hoc verum est, quia neminem ex peccatoribus qui respiscunt repudiat: quin potius sine exceptione omnibus ignoscit: sed interea non obstat haec Dei voluntas, quam in verbo suo proponit, quin decreverit ante creatum mundum quid facturus esset de singulis hominibus: et quemadmodum iam dixi, propheta hic tantum ostendit, ubi conversi fuerint homines, minime dubitandum esse, quin Deus statim illis occurrat et ostendat se illis propitium. Cras reliqua.

24. *Et si aversus fuerit iustus a iustitia sua, et fecerit iniquitatem, secundum omnes abominationes quas facit impius fecerit, an vivet? omnes iustitiae eius quas fecit non venient in recordationem (id est in rationem): in transgressionem qua transgressus est, et in scelere, quo scelerate egit, in ipsis morietur.*

Sicuti postrema lectione propheta peccatoribus certam spem fecit veniae, modo ex animo resipiscant, et pollicetur eis Deum illis fore propitium, simul atque quaerent cum ipso reconciliari: ita nunc ex opposito pronuntiat *si iustus defecerit a iustitia*, quidquid hactenus egerat non venturum in rationem coram Deo. Animabat peccatores ad resipiscentiam quum promitteret veniam illis esse paratam coram Deo: nunc autem terret eos qui ad tempus professi fuerant se puros et sinceros esse Dei cultores, si deficiant in medio cursu quemadmodum Paulus dicit, Qui stat videat ne cadat. Caeterum colligimus ex hoc loco, quemadmodum Christus docet, solos esse beatos qui perseveraverint: quia nihil proderit temporalis iustitia apostatis, qui postea se a Deo avertunt. Videmus ergo quomodo haec duo membra inter se cohaereant, nempe Deum quasi extentis brachiis vocare eos qui erant quasi perdit, et illis promittere salutem, modo ex animo ad ipsum redeant. Rursum ut in officio contineat eos qui fecerunt aliquos progressus, et correcta omni ignavia, eos ad sollicitudinem adducat, minari nisi usque ad extremum prosequantur cursum sanctae et piaevitae, iustitiam superiorem pro nihilo fore. Sed hic exoritur quaestio, an qui vere iustus est ■ recta via deficiat? Nam qui genitus est ex Deo, ita liberatus est ■ tyrannide peccati, ut se totum iustitiae addicat. Deinde si qui deficiunt, re ipsa probant se semper fuisse extraneos a Deo. Si ex nobis fuissent, inquit Ioannes, nunquam egressi essent ex nobis (1. Ioan. 2, 19). Et regeneratio semen est incorruptibile. Ita statuendum est, fideles qui vere sunt regeniti, nunquam excidere ■ iustitia, sed retineri invicta Dei virtute. Vocatio enim Dei in electis est sine poenitentia. Continuat igitur cursum gratiae suae usque ad finem. Neque enim audiendi sunt, qui scriptura reclamante fidem tradunt exstingui in electis, ubi velut arefacta nullos fructus profert. Quomodo igitur Ezechiel intelligit iustos excidere? Quaestio ista facile solvitur, quia non agitur hic de viva iustitiae radice, sed de externa specie, vel apparentia, ut vulgo loquuntur. Paulus admonet Deum novisse suos (2. Ti. 2, 19), sed adiungit manere hoc signaculum. Deus ergo sibi uni vindicat discrimen inter electos et reprobos: quia multi videntur esse ecclesiae membra, qui tamen sunt extranei. Et verum est illud Augustini*), Multos esse lupos intus, et multas oves foris. Antequam enim Deus electionem suam demonstret, oves aberrant, et videntur prorsus alienae ■ spe salutis. Interea multi hypocritae obtundunt Dei nomen, et palam se iactant esse praecipuos in ecclesia: sunt autem lupi intus. Sed quia saepe contingit, ut quis ostendat summum studium pie-

tatis et iustitiae, non abs re propheta dicit tales si excidant non posse iactare coram Deo superiorem iustitiam, quia memoria eius delebitur. In summa, videmus nomen iustitiae referri ad sensus nostros, non autem ad occultum Dei iudicium. Atque ita nihil hic docet propheta quod non cernamus quotidie. Qui enim visi sunt excellere supra alios, deserunt suam vocationem, excutunt omne iugum, abiciunt timorem Dei: denique interdum prosiiliunt ad diabolicum furorem. Si ergo id contingat, audimus quid pronuntiet spiritus per os prophetae, *Iustitias omnes non venturas in rationem*. Sed pondus etiam subest his verbis, quum dicit, *si aversus fuerit a iustitia, et fecerit secundum cunctas abominationes quas facit impius, vel sceleratus, an vivet?* Discernit enim propheta eos qui relicto Deo se ad omne scelus proiciunt ab iis qui per infirmitatem, vel incogitantiam labuntur, vel etiam qui cadunt, et quidem praecipiti ruina, nisi Deus ipsis succurreret: sed interea non abiciunt eius timorem, pieque et recte vivendi studium. Exempli gratia, nemo est qui non subinde hallucinetur. Ergo innumeris modis offendimus Deum per errorem: et ideo exclamat David, *Erroris quis intelliget?* (Psalm. 19, 13.) Iam labimur etiam sponte, quia saepe vincimur temptationibus: et tamen conscientia nos coarguit: ita fit ut sancti nunc a recta via declinent per ignorantiam, nunc etiam infirmitate victi ab officio discedant. Sed quod longe deterius est, continget interdum sanctos ruere praecipites, ac si prorsus essent desperati. Nam exemplum Davidis ostendit electos, quamvis regeniti sint spiritu Dei, non tantum leviter delinquere, sed quemadmodum dixi, demergi usque in profundissimam abyssum. David perfidus deprehenditur homicida, proditor exercitus Dei: denique magna est scelerum congeries in misero illo rege: sed una tantum in re deliquit: et apparet suffocatam fuisse Dei gratiam in ipso, non autem penitus exstinctam. Simul enim atque Nathan illum obiurgat, fatetur se peccasse, et paratum esse subire quam Deus infixerit poenam. Quoniam ergo ita interdum excidunt sancti, propheta hic manum porrigit ne desperent: ac testatur Deum non repudiare nisi qui a iustitia sua sunt aversi, ac perpetrant cunctas abominationes quas solent impij. His verbis, ut videmus, exprimit plenam defectionem, et ita mitigat asperitatem huius sententiae, ne animos despondeant qui una in parte lapsi fuerint. Nunc videmus quorsum spectent haec verba, ubi dicit, *secundum cunctas abominationes quas facit sceleratus fecerit, an vivet?* inquit, *omnes iustitiae quas fecit non venient in memoriam, quia peribit, etc.* Hic ostendit propheta nihil prodesse temporalem iustitiam nisi ad extremum usque perseveremus in timore Dei. Hic autem observatu digna est antithesis, quia inde refellere promptum erit figmentum illud,

*) Augustin. in Ioannem cap. 10, vers. 16.

quod personat in scholis papalibus. Dicunt remitti culpam a Deo, sed poenam retineri. Iam quid propheta noster? *Si conversus fuerit impius*, inquit, *ab impietate sua, omnium iniquitatum eius non recordabor amplius*. Hic papistae obtrudent nobis putidam illam distinctionem, quod non recordabitur Deus quoad culpam, sed recordabitur quoad poenam. Verum, quid paulo post sequitur? *Si aversus fuerit iustus a iustitia sua, iustitiae eius non venient in rationem*. Si non veniant in rationem, quoad meritum, quoad mercedem vero veniant, quid sibi hoc volet? quomodo stabit prophetae doctrina? Atqui necesse est ita accipere quod propheta dicit: quia si in una parte valet distinctio poenae et culpae, in altera etiam valebit meriti et mercedis. Inde sequetur, Deum oblivisci omnes iustitias quoad meritum, sed quoad mercedem venire in memoriam coram ipso iustitias, quia non sunt abolitae. Quum autem satis liqueat non venire iustitiam eius qui deficit in rationem, ut quidquam mercedis sperare debeat: sequitur ex opposito eius peccata aboleri, non tantum quoad culpam, sed etiam quoad poenam. Nunc sequitur,

25. *Et dixistis, Non rectificata est via Domini: audite aedum domus Israel, Via mea non rectificabitur?* (hoc est, non est rectificata?) *Annon viae vestrae non sunt rectae?* (הֲכִיָּהוּ significat ponderare, sed significat etiam librare ad iustum examen).

Hic ostendit propheta longius prorupisse eos qui vulgare illud proverbium iactabant, obstupescere dentes filiis, quia patres comederant uvas acerbis. Nam adhuc aliquod manebat integumentum, ut non prolicerent suas blasphemias quasi plenis buccis adversus Deum: sed nunc crescit insolentia et rabies, quum dicunt *non esse rectas vias Dei*. Et hoc fere in omnibus hypocritis cernitur: initio oblique Deum perstringunt, et tamen id dissimulant. Quamvis enim dum se absolvere conantur, eum insimulant iniustitiae, vel nimii rigoris: tamen non aperte prorumpunt ad crassam illam impietatem, ut audeant obicere Deo crimen iniustitiae. Sed postquam diu tergiversando nihil proficiunt, diabolus accendit in illis tantum audaciae, ut non dubitent palam Deum ipsum damnare. Hoc nunc intelligit propheta, quum dicit iactatum fuisse hunc tam indignum sermonem inter Israelitas, *quod viae Domini non essent rectae*. Ergo ne et nobis forte contingat impingere adversus Deum, et quasi cum ipso configere, discamus cohibere nostram temeritatem, et id tempestive antequam ferociat. Simul ergo atque nobis obrepunt cogitationes, quae Deo adspargant aliquam notam ignominiae, eas citissime compescamus: quia si admittimus, paulatim nos irretient, donec nos pertra-

hant ad extremam hanc vesaniam, ut nulla religio, vel pudor nos teneat, quin palam blateremus adversus Deum. Sed operae pretium est notare fontem huius impietatis: primo si reputarent homines sibi negotium esse cum Deo, puderet ipsos contra suum opificem insurgere. Neque enim lutum figulo suo obstreperit. Atqui nos centuplo minus sumus quam lutum, Dei respectu. Sed veniendum est etiam ad aliam considerationem. Scimus quanto maiore perspicacia angeli polleant, quam totum humanum genus, qui tamen Dei sapientiam suppliciter adorant. Quid ergo nobis agendum est? Deinde non tantum incomprehensibilis est Dei sapientia, sed iustitia eius regula est perfectissima omnis iustitiae. Nunc si volumus statuere de operibus Dei pro nostro sensu, et afferre illuc nostram trutinam, quid aliud est quam iudicium nobis supra ipsum arrogare? Atqui tenendum erat illud Isaiae, Vivo ego dicit Iehovah, coram me flectetur omne genu, et omnis lingua mihi iurabit (45, 23). Huius sententiae fidelis est interpres Paulus quum ideo iudicium sibi arrogare cunctos mortales vetat, quia scriptum sit, Omnes sistemur ad tribunal Christi, etc. (Rom. 14, 10). Si ergo necesse nobis erit tandem rationem reddere apud coeleste Christi tribunal: nunc acquiescendum erat Dei iudiciis: quia ubi tandem licentia nostra profuderit omnes suos impetus, et nostrae petulantiae quidvis permiserimus, Deus erit iudex noster. Ergo videmus, dum homines tantum sibi concedunt iuris, ut audeant pronuntiare de operibus Dei pro suo sensu, primum subiicere sapientiam eius suis figmentis, deinde nimis maligne adeoque contumeliose sentire de eius iustitia. Sed illud unum sufficere nobis debet, homines nimis esse obliviosos suae sortis, dum audent contra suum opificem os aperire, non tantum ut obmurmurent, sed etiam ut palam ipsum damnent, ac si essent superiores. Teneamus itaque contrariam regulam, nempe ut sobrietate et modestia suspicere discamus opera Dei, quae nobis incognita sunt, deferre ei laudem summae et perfectae sapientiae, quamvis consilia eius in speciem videantur absurda. Et hoc breviter exprimitur nobis apud Hoseam (14, 10). Postquam enim Deus pollicitus est se misericordem fore populo, et ubi disseruit de cladi- bus quas infixerat, dicit se tandem fore medicum: adiungit, Quis sapiens, et intelliget haec? quia scilicet multi putassent non esse consentaneum remitti tot scelera perditio populo: alii autem poterant obicere, quod audiverant esse prorsus incredibile et absurdum, quia passus erat Deus populum quasi funditus evelli, ita ut nulla spes restaret. Hac igitur ratione exclamat propheta opus esse rara et singulari prudentia, ut quis apprehendat doctrinam illam et amplexetur. Quum dicit, quis sapiens, significat exiguum fore numerum eorum qui pa-

tienter expectabunt dum impleat Deus re ipsa quod promisit. Tandem subiicit, quia rectae viae Domini, et iusti in ipsis ambulabunt: impii autem impingent et corruent. Illic quum loquitur de viis Domini non intelligit duntaxat praecepta, ut saepe hoc sensu scriptura accipit vias Domini: sed intelligit totum gubernandi ordinem quem Deus tenet, ac omnia quae exercet iudicia. Dicit ergo rectas esse omnes vias Domini, et iustos in illis ambulaturos, nempe quia iusti placide et qua oportet docilitate dabunt gloriam Deo: et si quando agitentur variis dubitationibus, ac etiam pro infirmitate sua tumultuentur dum eos percellunt multae tentationes: tamen semper recumbent in Dei providentiam, et breviter statuent, ut praecedant ansam longis et perplexis ac spinosis quaestionibus, Deum esse iustum. Sic ergo iusti ambulant in viis Domini: quia subscribunt omnibus eius operibus. Dicit autem impios impingere et ruere. Nam simul atque venit illis in mentem, Deum vel non recte, vel non prudenter agere, tumultuantur et feruntur caeco impetu: superbia demum ad amentiam usque illos praecipitat. Sic impingunt in viis Domini: quia, ut hoc loco videmus, evomunt suas blasphemias contra Deum. Ideo tenenda nobis est illa ratio, nempe ut humiliter adoremus Dei consilium ubi nobis est incomprehensibile, et tribuamus iustitiae laudem cunctis eius operibus, quamvis nostro iudicio non respondeant vel non satisfaciant: haec summa est. Quamquam autem propheta loquitur de poenis quas Deus reprobis infligit, et de mercede, quae iustis apud ipsum est reposita: longius tamen conscendere oportet, nempe etiam si Deus videtur pervertere omnem iustitiae ordinem in suis operibus: ut tamen semper retineamur fraeno illo, ipsum esse iustum, et quod ita opera eius a nobis improbantur, id fieri errore et ignorantia. Exempli gratia, non tantum litigamus cum Deo, ubi videtur non rependere iustam mercedem iustis operibus, vel ubi videtur nimis erga nos severus esse: sed quum de aeterna eius electione agitur, quia non penetramus ad tantam altitudinem, statim fremimus. Iam pii non prorsus vacui sunt et immunes a perplexis dubitationibus, quae ipsos conturbant: sed statim se compescunt, ut dixi. Alii autem protervi homines prorumpunt, Non assequor, non intelligo. Ergo Deus iniustus est. Videmus ut multi blaterones hodie ita prodant suam desperatam impudentiam. Quare haec doctrina subinde nobis recurat in mentem, *vias Domini esse rectas*. Quod si non concipimus quomodo rectae sint, simul etiam hoc membrum accedat *vias nostras non esse rectas*, hoc est sensus omnes nostros deficere, intelligentiam nostram esse caecam: denique nos esse ita corruptos, ut perperam iudicemus. Si ergo reputemus quod hic dicit propheta *vias nostras non esse rectas*,

manebit gloria suae iustitiae Deo integra et illibata. Postea subiicit,

26. *Si aversus fuerit iustus a iustitia sua, et fecerit iniquitatem, et mortuus fuerit in illis* (est mutatio numeri, hoc est, in suis sceleribus, in scelere suo), *in iniquitate sua quam patravit, morietur*.

27. *Et si conversus fuerit sceleratus a sceleribus suis quae fecit, et fecerit iudicium et iustitiam, ipse animam suam vivificabit* (hoc est, a morte eripiet, vel restituet in vitam),

28. *Et viderit, et conversus fuerit ab omnibus sceleribus quae patravit, vivendo vivet, non morietur*.

Repetit propheta quod ante vidimus, nempe statum causae in eo verti, an causam obstrependi habeat populus, quum Deus absolvit eos, qui respiscunt, et damnat iustos, qui deserunt cursum piae et sanctae vitae. Nam huc semper redeundum est tanquam ad cardinem, Deum scilicet ita rependere cuique pro suis operibus, quia misericordiam offert omnibus perditis, et nihil aliud postulat, nisi ut ad ipsum sincero animo redeant. Ubi ergo Deus tam clementer agit cum impiis, et ita propensus est ad dandam veniam, quid causae est cur litigent cum ipso homines? Iam si iustus cursum retroagat, et postquam ad tempus ostenderit aliqua signa timoris Dei, excutiat omnem obedientiam, quid potest obici, ubi Deus ipsum punit, et deletur memoria superioris iustitiae? Deus ergo hic statuit in medio summam, vel caput totius causae. Diximus autem quomodo intelligi debeat, *iustos averti a sua iustitia*, non quod electi unquam penitus deficiant, quemadmodum multi putarunt exstingui fidem, et omnem radicem pietatis etiam in filiis Dei: illud nimis est absurdum: quia ut dixi, donum regenerationis habet semper annexam perseverantiam. Sed hic agitur de iustitia quae agnoscitur ab hominibus. Scimus autem frequenter accidere, ut qui visus est plus quam integer et perfectus tandem deficiat. Iam pronuntiat Deus se poenam sumpturum de omnibus qui ipsum dereliquerint, et fore exorabilem ac propitium miseris peccatoribus, qui cupient cum ipso reconciliari. Atque iterum repetit, *si viderit et conversus fuerit impius a sceleribus suis*. Notandum est hoc verbum. Significat enim initium poenitentiae esse rectam cogitationem: quia utcumque reprobi scientes et volentes transgrediantur legem Dei: certum tamen est, ipsos laborare caecitate et amentia: quia scriptura etiam non frustra ipsos vocat stultos aut vesanos. Neque tamen extenuat eorum culpam ac si inscitia delinquerent: sed intelligit diabolica amentia ita excaecatos esse, ut nihil cogitent. Nam certe horror statim invaderet eorum animos si tantum agnoscerent Deum sibi esse adversum, et se cum ipso bellum gerere. Hac ratione igitur propheta,

quum nobis describit conversionem impii, dicit *si viderit*, hoc est, si tandem redierit ad sanam mentem, et collegerit sensus suos, ita ut non ruat pro sua amentia, quemadmodum solitus est, sed respiciat in Deum, respiciat etiam in se ipsum. Nunc sequitur,

29. *Et dixerunt domus Israel* (hoc est, dixerunt Israelitae) *non rectificata est* (futuri est temporis, sed accipitur pro continuo actu) *via Domini: An viae meae non rectae sunt, domus Israel? Annon viae vestrae non rectae sunt?*

Hic breviter ostendit Deus quantopere furiosi sint qui audent adversus eum obstrepere, quum tamen manifesta sit iustitia eius. Quid enim rectius potest desiderari, quam ut Deus poenam sumat de omnibus legis suae transgressoribus? et tamen si respiciant peccatores, ut paratus sit ad ignoscendum? Quod si videtur illud durum, poenas exigi de iustis si defecerint, sensus tamen communis hoc dictat, nullam virtutem posse absque perseverantia probari. Quum igitur liquido pateat in hac tota agendi serie Deum iustum esse et irreprehensibilem, quantus furor est, adhuc contra ipsum blasphemias evomere, quasi viae eius rectae non essent? Sed uno verbo ostendit Deus, quemadmodum attigi, Israelitas destitui omni colore in tanta improbitate et impudentia. Et repetit quod ante dixerat, nempe homines semper fore temeritatis reos quum tam insolenter Deo maledixerint, quia reperiuntur eorum viae obliquae et perversae. Deus autem vias suas satis probabit. Sed addendum est etiam quod sequitur,

30. *Propterea quemque* (virum, ad verbum) *secundum vias eius iudicabo in vobis* (vel inter vos), *domus Israel, dicit dominator Iehovah. Convertimini et redire vos facite* (et reducite vos, alii, reducere facite proximos, sed nimis remotum est: potius ergo reducite vos) *ab omnibus sceleribus vestris, et non erit vobis in laqueum iniquitas.*

Hic Deus praecise demonstrat se functurum officio iudicis: et ita in ordinem cogit Israelitas, et audaciam eorum refutat. Quantisper enim homines non sentiunt sibi instare Dei iudicium, et non tenentur quasi illaqueati, lasciviant in sua petulantia. Videmus ut reprobi ideo tam sint feroces, et protervi, quia non tanguntur metu poenae, nec reformidant Dei iudicium. Ipse ergo ut tollat omnem tergiversandi ansam, dicit, *Ego tamen ero iudex vester*: litigate nunc: sed uno verbo ego decidam omnes vestras lites, quia iudicabitur quisque vestrum meo arbitrio. Certum quidem est, hic Deum

asserere sibi laudem iustitiae et rectitudinis. Atqui simul auctoritatem suam in medio statuit, ut incutiat terrorem vesanis illis, qui ita audebant se opponere eius imperio, et ipsum subiicere ad reddendam rationem. Nunc ergo tenemus quo consilio dicat se *iudicaturum eos omnes secundum vias ipsorum*, hoc est, quamvis non fateamini vos esse dignos interitu, satis est quod ego qui sum legitimus iudex ita pronuntio. *Iudicabo igitur vos recte, quia secundum vias vestras*, sed pro summa potestate, ut cessent querimoniae omnes vestrae, et fremitus. Postea hortatur eos ad respiciendam, atque ita significat nullum aliud esse remedium, quam ut sibi displiceant in suis sceleribus, ac deprecentur vindictam. Unde colligimus, homines ideo tam licentiose insurgere contra Deum, quoniam vagantur extra se, quia si descenderent in se ipsos, et sincere examinarent totam suam vitam, statim humiliarentur coram Deo: deinde cogitatio illa eos stimularet ad respiciendam. Sed quia conscientia ipsorum stupida est, et sponte etiam obbrutescunt, hinc fit ut ita audacter Deum blasphement. Ex opposito nunc remedium profert Deus si respiciant, et se ipsos reducant a suis sceleribus. Verbum convertendi refertur ad renovationem animi et cordis. Nam hoc quoque initium est poenitentiae, ut mente intus renovemur, quemadmodum dicit Paulus, et ita fiamus novi homines. Et hoc notatu dignum est, quia multi quum agitur de respicienda, defixos habent oculos in fructus externos poenitentiae. Atqui a radice incipiendum erat. Hoc ergo nunc docet propheta quum dicit, *convertimini*. Sed postea addit *והשיבו, et reducite*. Hoc secundum verbum ad testimonia poenitentiae referri debet. Nam quemadmodum ordine praecedit interior conversio, ut scilicet abdicemus nos propriis vitiis, renuntiemus carni et sanguini: ita sequi oportet fructus poenitentiae, vel testimonia: quemadmodum etiam dicebat Ioannes, *Proferite fructus, qui testentur vestram poenitentiam*. Videmus ergo prophetam hic incipere a puritate cordis, deinde etiam venire ad manus, quemadmodum et alibi scriptura loquitur, hoc est ad externa opera. Dicit *a cunctis iniquitatibus vestris*, vel sceleribus, ut ostendat dimidiam poenitentiam non probari Deo. Verum quidem est, etiam qui summopere et toto affectu animi contendunt ad recte agendum, non tamen ita defungi suo officio, quin semper multa vitia residua maneant: sed hic non agitur de perfectione, ac tantum de sincero affectu et serio conatu. Modo itaque serio studeamus redire in viam, et placidis ac sinceris animis nos humiliare, haec est integritas quam nunc exigit propheta.

31. *Proiците a vobis omnes iniquitates in quibus inique egistis: et facite vobis cor novum, et spiritum novum: et quare moriemini, domus Israel?*

Iterum hortatur Ezechiel populum, ut omissis querimoniis agnoscat nullum esse remedium suis malis, nisi ut se reconciliet Deo. Id autem fieri non poterat nisi resipisceret. Neque enim Deus frustra infestus erat, aut iniuste more hominum odio innoxios prosequatur, et nihil tale meritis. Necesse igitur fuit suppliciter petere a Deo veniam. Hoc iam attigerat Ezechiel, sed nunc pluribus verbis confirmat. Dicit igitur eos non modo operam ludere, sed magis accendere ignem vindictae Dei, dum ita cum ipso litigant, et queruntur se indigne ab ipso tractari: *proicite*, inquit, *a vobis iniquitates vestras*. Ostendit residere in ipsis causam omnium malorum: ideo frustra eos tergiversari. Sed clarius deinde exprimit fuisse penitus imbutos contemptu Dei, impietate, et pravis cupiditatibus. Nam si tantum loquutus esset de externis sceleribus, obiurgatio fuisset dimidia ideoque levior. Verum postquam iussit eos valedicere suis sceleribus, addit, *facite vobis cor novum et spiritum novum*. Exigit ergo ab ipsis solidam renovationem, ut non tantum vitam suam componant ad normam legis, sed ut sincero corde timeant Deum: quia nemo bonos fructus nisi a viva radice proferet. Externa autem opera, ut alibi visum fuit, sunt fructus poenitentiae, quos necesse est produci a radice. Ea autem est interior cordis affectus. Quod tandem subiicit pertinet ad refutandam eorum improbitatem. Nam volebant Deo adscribi suum interitum. Hic autem Deus suscipit personam dolentis, *quare moriemini*, inquit, *domus Israel?* idque proximo versu clarius confirmat.

32. *Quia non oblector morte morientis* (hoc est, eius qui perit), *dicit dominator Iehovah: convertimini itaque, et vivite*.

Videmus ergo ut Deus falsum illud probrum a se reiciat, quo gravabant eum filii Israel quum dicerent se perire immodico eius rigore, nec reperire causam cur ita severus in eos esset. Pronuntiat ex opposito, causam mortis esse penes ipsos: deinde ostendit remedium, ut vitam in melius mutant, neque id tantum externa specie, sed ut sinceritas cordis respondeat: et simul testatur se fore illis exorabilem: imo sponte occurrit, ut se reconciliet, modo resipiscant ipsi ex animo et non fecte. Teneamus nunc prophetae consilium. Diximus, hoc modo nos moneri, si cupimus ad Deum redire, incipiendum esse a vero principio, nempe in corde et spiritu renovemur: quia, ut dicitur apud Ieremiam (5, 3), respicit veritatem vel integritatem, neque moratur externas larvas. Sed videri posset absurdum quod Deus Israelitas hortatur, *ut sibi forment cor novum*: et homines male exercitati in scriptura cristas erigunt praetextu huius loci ac si esset in libero hominis arbitrio se ipsum convertere. Cla-

mant igitur vel Deum fallaciter hic populum suum hortari: vel ubi ab ipso alienati sumus, nos posse proprio motu resipiscere, et redire in viam. Atqui tota scriptura palam reclamationem. Neque enim frustra toties petunt sancti, ut Deus ipsos renovet. Esset autem ficta et mendax precatio, nisi cordis novitas esset eius donum. Si quis a Deo postulet quod persuasus est iam se habere, et quidem virtute propria, nonne Deo illudit? Atqui nihil magis frequenter occurrit quam eiusmodi precandi forma. Quum ergo sancti petunt ut Deus ipsos renovet, haud dubie fatentur id singulare esse eius donum, et nisi manum admoveat, nihil sibi esse residuum virtutis: ideoque non posse aliter fieri, quin perpetuo iaceant. Deinde plurimis locis Deus sibi hoc tanquam peculiare vendicat, nempe renovare corda. Vidimus insigne locum cap. 11. Idem repetet 36. cap. Ezechiel: scimus etiam quid dicat 31. cap. Ieremias. Sed scriptura eiusmodi testimoniis passim referta est. Ideo coacervare multos locos esset supervacuum: imo si quis neget esse donum spiritus sancti regenerationem, convellet omnia pietatis rudimenta, et principia. Diximus etiam, regenerationem esse quasi alteram speciem creationis: imo si quis conferat regenerationem cum prima creatione, longe excellet. Est enim multo praestantius nos formari Dei filios, et reformari eius imaginem in nobis, quam creari homines mortales. Nascimur enim filii irae, nascimur corrupti et degeneres: quia cum imagine Dei omnis integritas est in nobis deleta. Videmus ergo qualis sit nostra prima creatio. Iam ubi Deus nos refigit, non tantum nascimur filii Adae, sed sumus fratres angelorum et membra Christi: vita denique secunda continet in se rectitudinem, iustitiam, lucem verae intelligentiae. Nunc videmus, si esset in libero hominis arbitrio se ipsum convertere, plus multo ei adscribi, quam Deo: quia ut dictum fuit, multo praestantius est creari Dei filios, quam Adae. Hoc igitur extra controversiam esse debet omnibus piis, homines non posse resurgere quum lapsi sunt, et converti ubi alienati sunt a Deo, sed esse peculiare spiritus sancti donum. Et sophistae qui modis omnibus conantur obscurare Dei gratiam, fatentur dimidiam partem conversionis esse in potestate spiritus sancti. Neque enim dicunt nos simpliciter et in totum converti proprio liberi arbitrii motu: sed fingunt concursum gratiae cum libero arbitrio, et liberi arbitrii cum gratia. Ita garriunt nos Deos cooperari. Fatentur etiam Dei gratiam praere, et subsequi: et videntur ita sibi esse valde liberales erga Deum, ubi agnoscunt duplicem eius gratiam in conversione hominum. Sed Deus non est contentus illa partitione, quia spoliatur dimidio suo iure. Non enim dicit se fore adiutorem, ut homines se ipsos renovent, et resipiscant: sed totum id sibi tribuit, Dabo vobis cor

novum, et spiritum novum. Si illius est dare, sequitur non posse tantillum inde transferri ad homines, quin diminuat aliquid de iure ipsius. Sed obiciunt non frustra hic praecipi, *ut homines faciant sibi cor novum*. Nempe quia in scite in eo falluntur, quod colligunt qualis sit hominis facultas ex Dei praeceptis. Atqui insula est illatio, ut alibi dictum fuit. Deus enim quum docet quid rectum sit non reputat quid nos ipsi possimus, sed tantum ostendit quid debeamus. Quum ergo aestimatur facultas liberi arbitrii ex Dei praeceptis, id fit nimis perperam, quia etiam si nos vis et facultas deficiat, Deus tamen merito a nobis exigit quod debemus. Neque enim ideo solvimur ab obligatione, quia non sumus solvendo. Sed Deus nos tenet sibi obstrictos, quamvis omnia nos deficiant. Excipiunt rursus, Deum ergo hominibus illudere quum dicit, *facile vobis cor novum*: respondeo semper videndum esse in quem finem Deus ita loquatur, nempe ut homines iniquitatis suae convicti desinant alio culpam reiiicere, quemadmodum semper id facere conantur, nec quidquam magis proclive est quam transferre causam nostrae damnationis alio, ut videamur ipsi iusti, Deus autem sit iniustus. Quia ergo inter homines regnat illa pravitas, ideo spiritus sanctus exigit a nobis quod nemo potest negare quin debeat. Iam si non praestamus, tenemur obstricti, et ita cessant omnes lites et querimoniae. Deinde quantum ad electos, ubi Deus illis ostendit quid debeant, et agnoscunt vicissim se non esse praestando, simul confugiunt ad auxilium spiritus sancti: ita fit ut exterior exhortatio sit quasi organon, quo utitur Deus ad conferendam spiritus sui gratiam. Tametsi enim ipse gratuito nos praevenit, neque etiam indiget externis mediis: vult tamen exhortationes hac in parte esse utiles. Quoniam ergo haec doctrina electos excitat, ut se tradant spiritui sancto regendos, videmus uberem fructum inde ad nos redire. Unde sequitur, Deum non ludere, neque nos frustrari, ubi hortatur ut *quisque sibi formet cor novum, et spiritum novum*. In summa, voluit Ezechiel his verbis ostendere paratam fore veniam Israelitis, si resipiscerent serio, idque ostenderent tota vita. Id verissimum fuit, quia electi non frustra amplexi sunt hanc doctrinam, ubi simul Deus in ipsis operatus est per spiritum suum, et ita ipsos ad se convertit. Reprobi autem quamvis non desinerent obstrepere, fuerunt tamen pudentes, quia erepta fuit omnis excusatio, quod scilicet perirent propria culpa, quia volentes manebant in suis sceleribus, et sibi indulgendo fovebant in se veterem hominem, hoc est fontem omnis iniustitiae. Quoties itaque occurrunt tales loci, veniat nobis in mentem illud celebre Augustini dictum*), Da quod iubes,

*) Aug. Epist. 24.

et iube quod velis. Nam alioqui, si vel minimum apicem iniungat nobis Deus, non erimus ferendo. Caeterum, vires nostrae ad implendum quidquid postulat sufficient, modo ipse eas suppeditet, et non ita simus stolidi, ut putemus non aliud comprehendi praeceptis, quam quod in nobis positum est: quia ut iam dixi, nihil magis perversum, quam metiri nostris viribus iustitiam legis, quae prorsus est angelica. Per *cor* non dubito quin sedem omnium affectuum designet, sicuti per spiritum partem intellectivam animae. Cor saepe sumitur pro ratione et intelligentia: sed ubi duae istae voces simul iunguntur, spiritus respicit mentem, atque ita est facultas intellectiva animae: cor autem accipitur pro voluntate vel sede omnium affectuum. Hinc videmus quantopere corrupti fuerint Israelitae, quod aliter non potuerint Deo reconciliari, nisi fierent novi homines tam mente quam corde. Sed hinc etiam colligere licet generalem doctrinam, nihil scilicet esse in nobis sanum vel integrum: ideoque ut placeamus Deo, opus esse integra renovatione. Quod autem subiicitur rursus parit multas quaestiones, *Quare moriemini domus Israel?* Hic enim homines imperiti existimant Deum speculari quid faciant homines, et ab ipsis pendere cuiusque salutem vel interitum, ac si Deus nihil ante conditum mundum de nobis statuisset. Deum igitur exinanunt quodammodo, quia fingunt ipsum teneri suspensum et dubium qualis futurus sit cuiusque exitus, et illic ita sollicitum esse de salute nostra, ut velit omnes esse salvos: sed relinquat in arbitrio cuiusque, perire an salvus esse malit. Atqui Deus hoc modo, ut dixi, fieret spectrum. Sed nihil opus est longa disputatione, quia scriptura ubique satis clare praedicat constitutum esse Deo quid de nobis futurum sit. Elegit enim suos ante mundi creationem, alios reprobavit. Nihil hac doctrina clarius. Denique si nulla esset praedestinatio apud Deum, nulla esset eius deitas, quia cogeretur in ordinem, ac si esset unusquispiam ex nobis: imo homines aliquatenus sunt providi, quoties scilicet vult Deus scintillas suae imaginis in illis micare. Si ergo vel minima gutta providentiae in hominibus deprehenditur, quid erit in ipso fonte? Nimis ergo insipidum est commentum, fingere Deum manere quasi dubium, et expectare quid singulis futurum sit prout ipsis liberit aut salutem adipisci, aut perire. Sed aperta sunt prophetae verba. Deus enim dolenter hic testatur *se nolle mortem morientis*. Respondeo, quemadmodum ante dictum fuit, nihil esse absurdi, si Deus suscipiat duplicem personam, non quod ipse sit duplex, quemadmodum protervi isti canes contra nos blaterant: sed quia incomprehensibile nobis est eius consilium. Hoc quidem fixum esse debet, ante conditum mundum nos esse praedestinos vel ad vitam, vel ad mortem. Nunc quia non possumus

conscendere ad illam altitudinem, necesse est ut Deus se ad ruditatem nostram conformet, et quodammodo ad nos descendat, quia ad ipsum non adscendimus. Quum toties scriptura dicit Deum audiisse, Deum inquirere, nemo offenditur: secure omnes praetereunt illas loquendi formas, et fatentur esse sumptas ab hominibus. Quoties, inquam, Deus alias transfert in se quae sunt hominibus propria, id omnium consensu facile admittitur, et absque controversia. Quin etiam durior illa loquutio, Venit ut videret Deus: quo pronuntiat se venisse ut inquirat de rebus palam compertis, facile excusatur, quum tamen nihil sit minus consentaneum eius naturae: solutio namque in promptu est, Deum metaphorice loqui, et mutuari quod hominibus proprie convenit. Iam cur non idem in causa praesenti valebit? nempe Deum respectu legis et totius propheticae doctrinae pronuntiare se velle omnes salvos? Et certe si consideramus quorsum tendat coelestis doctrina, reperiemus vocari omnes promiscue ad salutem. Lex enim fuit via vitae, ut testis est Moses, Haec est via, ambulate in ea. Item, Quisquis fecerit ea vivet in ipsis. Item, Haec est vita vestra. Deinde ultro etiam Deus se obtulit veteri populo misericordem: denique coelestis doctrina omnibus debet esse vivifica. Quid autem evangelium? Est potentia Dei ad salutem omni credenti, inquit Paulus. Ergo Deus non oblectatur morte morientis, nempe si respiciamus eius doctrinam. Quod si volumus penetrare ad incomprehensibile eius consilium, alia erit ratio. O, sed hoc modo Deus est duplex. Iam negavi, quamvis suscipiat duplicem personam, quia sic necesse est pro modulo captus nostri. Interea verissime hoc pronuntiat Ezechiel, *Deum nolle mortem pereuntis*, quoad doctrinam. Sequitur enim paulo post expositio, *Convertimini et vivetis*. Quare Deus non oblectatur morte morientis? Quia omnes invitat ad poenitentiam, neminem vero repudiat. Quum ita sit, sequitur ipsum non oblectari morte morientis. Ita in hac re nihil est ambiguum, vel spinosum: et interea teneamus nos procul abigi a speculationibus nimis profundis. Deus enim non vult nos inquirere in arcana sua consilia: Arcana sua sunt Deo nostro, inquit Moses (Deut. 29, 29): nobis autem et filiis nostris hic liber. Moses illic distinguit inter occultum Dei consilium (quod si curiosius velimus investigare, ingrediemur profundam abyssum) et doctrinam nobis traditam. Ergo sinamus Deo sua arcana, et exerceamus nos in lege, ubi nobis et filiis nostris manifestata est Dei voluntas, quatenus expedit. Nunc pergamus.

CAPUT XIX.

1. *Et tu tolle lamentum (vel carmen lugubre) super (vel contra) principes Israel,*
2. *Et dices, Quare mater vestra leaena inter leones accubuit? in medio leonum educavit catulos suos.*
3. *Et sustulit unum e catulis suis, leo factus est, et didicit praedari praedam, homines comedit (aut voravit).*
4. *Et audierunt de ipso gentes, in fovea ipsarum captus est: et abduxerunt in catenis in terram Aegypti.*

Hic propheta breviter sub leonis similitudine admonet, quidquid malorum contigit Israelitis, non posse aliis imputari. Tenendum igitur est hoc consilium. Nec mirum est tantopere insistere spiritum Dei in re non valde obscura: quia nihil pertinacius est superbia hominum: praesertim ubi Deus ipsos castigat, quamvis simulent aliquid humilitatis et modestiae, tamen turgent fastu, et amarulentia etiam pleni sunt: denique aegerrime possunt adduci ut fateantur Deum esse iustum, et se merito pereuti eius manu. Hac igitur ratione confirmat Ezechiel quod ante vidimus, Iudaeos scilicet non affligi, nisi propria culpa. Sed ponit, ut dixi, illam similitudinem a leonibus sumptam. Vocat gentem ipsam leaenam. Quum enim de matre populi agitur, sciimus considerari ipsam stirpem. Dicit igitur populum ipsum fuisse plenum truculentia. Leonis comparatio aliquando accipitur in bonam partem sicuti apud Mosen, Gen. 49, quum dicitur de tribu Iudah, Quasi leo vel catulus leonis cubabit, hoc ponitur in laude. Sed hic saevitiam designat Ezechiel, quasi diceret feras et truculentas esse bestias omnes Iudaeos. Nam sub matris nomine, ut dixi, complectitur totam gentem. Initio iubet prophetam suum *suscipere carmen lugubre*. Sic enim interpretor hoc loco קינה. Sed subest, meo iudicio, obliqua antithesis inter hoc carmen, quod Deus ipsis dictavit per suum prophetam, et inter vulgares querimonias, quae assidue resonabant in ipsorum linguis. Nam quum res eorum easent non modo attritae, sed prorsus afflictae, multi gemitus, multae lamentationes audiebantur apud ipsos. Sed interea nemo erat qui longius cogitationem suam extenderet, quam ad sensum malorum. Clamabant omnes se esse miseros: cur autem essent, vel unde prodirent miseriae illae, nemo erat sollicitus: imo fugiebant hanc cogitationem. Propheta igitur oblique eos perstringit quum refert carmen lugubre sibi fuisse suggestum a Deo, sed longe aliud quam commune illud lamentationis genus, quum scilicet

ululabant Iudaei, et subsistebant duntaxat in caeco dolore, neque quaerebant cur Deus esset illis tantopere infestus. *Tolle ergo lamentationem*, inquit, *ad principes*, vel contra principes *Israel*. Hoc modo non eximit Deus populum a culpa. Tantum significat non vulgus modo esse perditum, sed ipsum quoque florem populi, et eos omnes qui praediti erant aliqua existimatione. Dicit ergo *matrem eorum accubuisse inter leones*. Alludit ad coitum: quasi diceret genitos esse ex leonibus, sicut ante vidimus fuisse sobolem Chanaan: imo propheta vocabat Iudaeam sororem Sodomae, et Samariae. Nunc quum dicit *matrem accubuisse inter leones*, significat verecunde fuisse permixtos gentium corruptelis, ita ut nihil ab ipsis differrent. Atqui Deus ipsos ea lege sibi elegerat in peculium, ut essent separati ab omnibus gentium sordibus. Fuit ergo haec quaedam abolitio gratiae Dei, *dum mater populi accubuit inter leones*, hoc est dum ipsi omnes promiscue adsciverunt omnes gentium corruptelas, et perversos mores. Dicit *educasse catulos*, vel leunculos, quos scilicet ex leonibus susceperat: quia geniti erant ex impuro coitu, non quod aliunde ducerent originem, quam a filiis Abrahæ, sed quia erant degeneres, ut ante dictum fuit. Postea addit, *quod catulus ille leonis*, vel leunculus, *creverit donec factus esset leo*: *tunc didicit praedam rapere*, inquit, *et homines vorare*. Loquitur quidem de rege Ioachas, Iosiae filio: sed ante admonuit totum populum esse leonino ingenio, et principes populi, qui eximii erant, esse tanquam catulos. Quod ergo unus hic leo in medium profertur, id referri debet ad violentiam, quæ scelestus ille rex prodidit quali esset ingenio. Sed tamen si quaeritur unde prodiisset leo ille, nempe ex turba fratrum: omnes autem erant leonum catuli, vel leunculi. Non poterant omnes vel singuli exercere tyrannidem: sed nemo erat qui fratrem suum non voraret: nemo erat qui non addictus esset praedis et rapinis. Tantum rex, quia solutus erat omni metu, potuit prae aliis impune grassari per rapinas et praedas. Videmus ergo non solum regem hic damnari, sed proponi quasi imaginem totius gentis: quia quum nemo compesceret eius libidinem, potuit maiore licentia praedari, et vorare homines. Postea addit *gentes auduisse, et captum fuisse in earum fovea*. Hic non tantum docet Ezechiel proiectum fuisse e regio solio Ioachas, et mancipatum Aegyptiis, quia Deus saevitiam eius perspexerat: sed quia erat etiam perspecta gentibus, imo famosa inter omnes. Hoc autem modo significat intolerabilem fuisse saevitiam regis Ioachas, de quo loquitur, quum vicinae omnes gentes audita eius fama conspiraverint ad eum profligandum: atque ita *captus fuerit in earum fovea, et comprehensus catenis, et abductus in Aegyptum*. Designat, ut dixi, Ioachas, quem rex Pharo Necho captivum abduxit. Nam quum putaret Aegyptios

alienis bellis distrahi, hac occasione collegit exercitum, et conatus est occupare vicinas quasdam urbes. Pharo autem postquam se explicuit ab aliis negotiis, ingressus est Iudaeam: et quum non esset Ioachas par ad resistendum, captus fuit. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, nempe quum haec prima calamitas, imo clades Iudaeis accidit, tunc iuste fuisse castigatos, quia leunculi erant, et ab ipsis exortus erat leo, ut iam tolerabilis non esset eius crudelitas apud profanas gentes: haec est summa. Nunc si expendimus qualis fuerit pater Ioachas, hoc erit magis detestabile. Scimus enim, si quis unquam rex et pietate, et omni genere virtutum excelluit, in illo numero et ordine fuisse Iosiam. Quod autem filius tam dissimilis fuit patri, hinc apparet quam perverso fuerit ingenio. Neque enim dubium est quin pater studuerit ipsum instituere in timore et cultu Dei, et formare ad munus regium exercendum. Verum si ad totum populum descendimus, prodigium adhuc erit magis detestabile. Nam scimus quanto fervore zeli Iosias incubuerit ad mores populi formandos, ita ut esset quasi novus regni status. Mox populum ita deficere, ut spiritus sanctus dicat *matrem ipsorum esse leaenam, et accubuisse inter leones*, hinc videmus quam prava fuerit illius populi natura. Nunc sequitur,

5. *Et vidit quod sperasset, perdita esset* (periisset) *spes eius: et sumpsit unum ex catulis suis, leonem constituit eum* (hoc est educavit, vel extulit eousque dum esset leo).

Non possem ulterius progredi.

Heri retulimus sententiam prophetae ubi dicit Iudaeam produxisse alterum leonem postquam captus fuerat prior, et tractus in Aegyptum. Hoc vero referri debet ad regem Ioiakim, qui creatus fuit arbitrio regis Nabuchadnezer quum vastasset partem Aegypti, et potitus esset tota Iudaea, ac regem constituendo imposuisset leges, ut fieri solet a victoribus. Sed quia ille quoque perfide se gessit, abductus est in exilium. Significat igitur propheta non resipuisse gentem illam ex quo semel castigata fuerat, neque mutasse ingenium, quia mater semper fuit leaena: neque tantum peperit leunculos, sed ita instituit ad rapiendam praedam, ut fierent leones. Dicit igitur *vidisse quod sperasset, et perdita fuisset spes eius*. Quamquam sunt qui nomen spei putent hic repeti a propheta, vidit quod spes eius perdita esset, perdita spes, inquam. Sed rectior est altera lectio, *vidit quod sperasset*, hoc est, vidit quod nihil profecisset sperando post aliquantum temporis, quia manebat sedes regia quasi deserta: ideo *sumpsit alterum ex catulis suis*, inquit, *et constituit illum leonem*. Iterum breviter docet propheta totam so-

bolem regiam fuisse similem leunculis. Quamquam ergo solus rex vocatur leo, dicitur tamen sumptus esse ex turba catulorum. Unde sequitur, pravam et crudelem omnium naturam hic notari. Ita videmus oblique perstringi Iudaeos, quod non redierint ad sanam mentem, quum tamen duriter in eos animadvertisset Deus, quum scilicet captus fuit rex Ioachas. Quia igitur ad correctionem nihil profuit poena illa, sequitur fuisse perditis ingeniis: atque hoc significat propheta quum dicit *sumpsisse unum ex catulis, et rursum fecisse leonem*. Sequitur,

6. *Et incessit in medio leonum, leo fuit, et dicit praedari praedam* (vel rapere rapinam: quamquam latinus dicitur rapere praedam), *homines voravit*.

Confirmat Ezechiel quod iam breviter attigi, hunc alterum leonem non minus atrocem et saevum fuisse, quam priorem, de quo loquutus erat. Quod dicit *ambulasse inter leones*, significat tyrannice fuisse dominatum, quia tunc fuit in illis regionibus foeda barbaries, ut reges nihil humanum prae se ferrent. Quum ergo ubique tunc reges similes essent leonibus, dicit propheta Ioachim non fuisse illis absimilem, sed fuisse quasi socium. *Ambulavit ergo in medio leonum*, inquit, quia imitatus est eorum truculentiam: quod clarius deinde exprimit, *leonem factum esse, didicisse praedari*, ita ut non tantum bruta animalia, sed homines quoque voraret: atque ita notatur extrema crudelitas. Postea adiungit,

7. *Et contrivit (vel affixit) palatia eius, et urbes eorum destruxit, et redacta fuit in solitudinem terra, et plenitudo eius a voce rugitus illius*.

Iterum confirmat quod dixit de saevitia regis Ioachim: sed mixtus est sermo, quia retinet partem similitudinis: et tamen simul loquitur sine figura de palatiis et urbibus. Quamquam interpretes in diversam sententiam magis inclinant, quod cognoverit viduas eius: et si reliqua convenirent haec expeditior esset lectio. Atqui non video quomodo contexti possint res tam diversae, quod perdiderit urbes, et cognoverit viduas. Primum coguntur qui ita accipiunt procul accersere alienum commentum, quod scilicet rex Ioachim interfecerit viros, quorum postea stupraverit uxores, quia illis non poterat libere potiri donec eas fecisset viduas. Nemo est qui non intelligat hoc nimis remotum esse. Atqui verbum affigendi non male convenit. Et certe Isaiae 53 (v. 3), ubi Christus dicitur attritus doloribus, non potest melius exponi. Sunt qui vertant eum expertum esse dolores, vel qui cognovit dolores, vel cognitum fuisse doloribus: quia passiva est significatio. Porro qui dicunt vidisse dolores, vel

expertum fuisse, non considerant quomodo id conveniat. Iam qui dicunt cognitum fuisse doloribus, id est propter suos dolores, etiam torquent prophetae verba. Non dubito igitur quin hoc etiam loco significet affligere. Quantum attinet an nomen, non dubito quin ל sumatur pro ר : et Isaiae 13 (v. 22) ponitur etiam hoc nomen pro palatiis, Bestiae sylvestres ululabunt, inquit propheta, באלמנחיו , hoc est in palatiis eius. Hoc non postest trahi ad viduas: et consentiunt omnes sumi pro palatiis. Iam quum sequatur apud prophetam *destruxisse urbes*, res ipsa certe eo nos adducit, ut priore membro dicamus afflicta fuisse palatia, deinde urbes fuisse destructas: hoc simpliciter pronuntiat propheta, nec loquitur hac in parte figurate, sed paulo post redit ad similitudinem, *quod redacta fuerit terra in vastitatem a voce rugitus*. Iterum leoni comparat regem Ioachim: unde sequitur quod iam dixi, mixtum esse prophetae sermonem. Alibi etiam prophetae exagitant superbiam illius regis. Nam quantumvis esset contemptibilis, tamen sese extulit supra alios reges: ideo ridetur, quod non contentus sit statu et medietate patrum suorum qui comederunt et biberunt, hoc est vixerunt humaniter: ille autem se eximere conetur e numero hominum. Hac de causa nunc propheta dicit *urbes fuisse ab eo destructas, et palatia fuisse ab eo afflicta*. Est quidem enallage numeri in pronomibus, quia singularis numerus ponitur in palatiis, in urbibus autem pluralis. Sed scimus quam frequenter occurrat haec mutatio in lingua hebraea: ideo quoad rem ipsam nulla est ambiguitas, fuisse regem Ioachim instar saevae et trucidae bestiae, *quia urbes destruxit et diruit palatia*. Postea adiungit *terram a voce rugitus eius fuisse vastam et solitariam*. Hic amplificat propheta atrocitatem regis illius, quod solo rugitu terram in vastitatem redegerit. Non loquitur de unguibus aut dentibus, sed dicit ita fuisse omnes conterritos ad sonitum rugitus, ut terra fuerit vastata et solitaria. Addit *plenitudinem terrae*, qua voce scriptura notare solet quidquid pertinet ad terrae ornatum. Comprendit igitur nomen plenitudinis tam arbores quam fruges, et simul animalia, adeoque incolas. Nam terra inanis est ac vacua sine illo vestitu, hoc est, si tollantur arbores et fruges, tollantur homines et animalia, facies terrae vasta est ac deformis, et status ipse ostendit inanitatem. Postea sequitur,

8. *Et posuerunt (vel ediderunt, alii passive, constitutae sunt) super eum gentes in circuitu, et regionibus: et expanderunt super ipsum rete suum: in fovea ipsarum captus est*.

Quia verbum נחש saepe accipitur pro edere vocem, quidam ita exponunt hoc loco, gentes magno clamore venisse contra regem Ioachim: quemadmo-

dum ubi concurrirur adversus noxiam bestiam, multo sese incitant atque hortantur qui volunt eam aggredi. Sic ergo intelligunt, undique sublatum fuisse clamorem, ut uno consensu irruerent contra regem Ioachim. Sed quia idem verbum significat ponere, posset etiam, meo iudicio, non male accipi de consilio, quod scilicet posuerint consilium, hoc est, ita statuerint inter se, ut eum deprehenderent captivum. Passivus sensus nullo modo convenit. Nunc ergo tenemus quid velit propheta quum dicit *gentes statuisset contra eum*, hoc est, conspirasse ut illum caperent. Nec dubium est quin adiuti fuerint Chaldaei a vicinis omnibus. Primo scimus Iudaeos fuisse aliis gentibus exosos: deinde audacia et temeritas huius regis provocavit multos, ut vel Babylonios accerserent, vel cupide illos iuvarent: et quia per se vix audebant movere bellum, alienis auspiciis conspirarent contra regem Ioachim. Hoc ergo quantum attinet ad gentes vicinas. De solis Chaldaeis non potest hoc intelligi, quia tametsi habebant sub ditione sua alios populos, et monarchia illa voraverat alteram, ut Assyrii pars essent chaldaici exercitus: quia tamen de circuitu loquitur propheta, et dicit undique fuisse conclusum regem Ioachim, necesse est hoc adscribi vicinis gentibus, quae non tantum favebant Babylonis, sed suis auxiliis et opibus eos iuvabant, quemadmodum ex aliis locis satis colligitur. Tandem dicit *expandisse rete suum*, qua metaphora vel consilia intelligit, vel studia et conatus. Nam antequam aperte bellum susciperent vicinae gentes contra Iudaeos, minime dubium est, quin occulta consilia agitaverint quomodo possent in suas partes attrahere Chaldaeos, et variis artibus se insinuaverint ac si laqueos tenderent. Quanquam per *rete* etiam possumus intelligere quidquid allatum ab ipsis fuit apparatus ad perdendum regem Ioachim. In summa dicit fuisse *captum in fovea gentium*, hoc est, fuisse oppressum tam insidiis quam vi aperta. De fovea loquitur, quia facit regem similem leoni. Sed nihil absurdi est si extendamus nomen foveae etiam ad hostilem violentiam, qua tandem oppressus fuit Ioachim. Sequitur,

9. *Et posuerunt eum in clausuram* (vel posuerunt in clausura, aut custodia: vel in carcerem. Vetus interpres, in caveam), *et adduxerunt in catenis ad regem Babylonis, deduxerunt in munitionibus* (hoc est, in carcerem arcum et bene observatum), *ut non audiat vox eius amplius in montibus Israel.*

Prosequitur eandem sententiam: dicit regem Ioachim posteaquam fuit captus, fuisse constrictum compedibus, vel catenis: postea adiungit fuisse deductum ad regem babylonium: tertio fuisse con-

iectum in carcerem. Ostendit igitur quam severe Deus punierit obstinatam malitiam illius gentis. Nam quia castigatus fuerat rex Ioachas debuit hoc valere ad correctionem. Quum ergo nihilo melior redditus esset populus, severitas duplicata fuit: et ideo exprimit Ezechiel fuisse *coniectum regem Ioachim in munitiones*. Addit, *ne audiat amplius vox*, hoc est, rugitus *eius in montibus Israel*. Tametsi enim redactus fuerat in angustias, quia accisum fuerat magna ex parte eius regnum, non tamen destiterat ferocire. Hanc igitur eius insolentiam propheta acriter deridet, quod non desineret clamare et rugire etiam in montibus Israel. Sequitur,

10. *Mater tua tanquam vitis in sanguine tuo super aquas plantata fuit: fructifera et ramosa* (vel frondosa, ut alii vertunt) *fuit ob aquas multas.*

11. *Et fuerunt illi virgae roboris* (id est, robustae, vel fortes) *ad scepra dominantium: et elevata fuit statura eius supra* (id est, superne inter ramos, hoc est, inter palmites) *et apparuit in altitudine sua, in multitudine ramorum suorum.*

12. *Et evulsa fuit in furore* (aut exandescencia) *in terram proiecta: et ventus orientalis arefecit fructum eius, discerpti sunt* (vel confracti), *et arefacti: virga robusta* (virgae eius fuerunt confractae et arefactae), *ignis voravit eas.*

Hic Ezechiel duplicem statum ponit Iudaeis ante oculos, ut agnoscant se recidisae in extremas miserias, quia Deum provocaverint. Neque enim satis reputabant praesentem suum statum, nisi in memoriam reducta fuisset pristina dignitas et felicitas, qua fuerant ornat. Nam quodammodo occaluerant ad omnia mala: quamvis sola fere Hierosolyma restaret incolumis, non tamen remiserant animos, sed perinde lasciviebant atque rebus integris. Quia ergo nondum fuerant humiliati tot cladibus, ideo propheta ab una parte demonstrat qualis fuerit prima eorum conditio: deinde admonet quorsum reciderint. Haec igitur comparatio debuit acius pungere ipsorum animos, ut tandem sentirent Deum sibi esse infestum. Nunc tenemus consilium prophetae cur dicat *matrem populi initio fuisse quasi vitem frondosam et fructiferam*. Quod *vitem* dicit *fuisse plantatam iuxta aquas*, non mirum est. Neque enim illic vites requirunt loca excelsa et arida, ut in frigidis regionibus: sed potius succum expetunt ab aquis, ut colligitur ex pluribus testimoniis scripturae. Dicit ergo propheta populum initio fuisse instar vitis quae in regione amoena et optabili plantata erat. Dicit *vitem* *illam fuisse frondosam*, vel *ramosam*, et *fructiferam*, nempe quia succum et humorem trahebat ab aquis. Quantum ad nomen sanguinis spectat, falluntur meo iudicio, qui accipiunt pro vigore. Potius metaphorice sumi-

tur pro partu. Dicit igitur *matrem populi in illius sanguine*, hoc est, dum illum peperit. Ita revocat Ezechiel Iudaeos ad primam suam originem: et antea vidimus nomen sanguinis hoc sensu accipi. Quum ergo *esses in sanguine tuo*, hoc est, quum primum ex utero matris tuae prodires. Scimus enim foetus ex utero prodire sanguine adpersos: et illa metaphora fuit exposita cap. 16. Vive in sanguine tuo, dicebat Deus, quum scilicet adhuc foedati essent Iudaei, quia nondum abstersi erant a sordibus. In summa, sanguis accipitur pro partu: quum dictum esset, ubi primum editi fuerunt in lucem Iudaei, plantatos fuisse ut radicem agerent, quia scilicet Deus ipsos adduxit in terram Chanaan. Hic autem dicit Iudaeos fuisse in lucem editos, quum Deus ipsos redemit. Omittit autem spatium illud intermedium temporis de quo alibi vidimus: quia ab exitu statim ad introitum descendit. In summa, significat Iudaeos primo quasi die suae civitatis fuisse locatos in terra Chanaan, quae uberrima erat, ut illic fructus suos proferrent, hoc est ut feliciter agerent ac fruerentur rerum omnium copia. Nunc etiam tenemus quid verba significant, quum dicit *matrem populi fuisse plantatam super aquas, fuisse frondosam, et fructiferam*. Addit *fuisse ei virgas*, hoc est palmites, *ad sceptrum dominantium*. Qui vertunt cum sceptris dominantium, vel supra sceptrum dominantium, non videntur mihi assequuti prophetae mentem. Ego itaque non dubito quin significet ex palmitibus vitis fuisse sceptrum collecta, vel potius ipsos palmites fuisse formatos, ut essent quasi sceptrum regia. Etsi autem videtur asperior haec clausulatio, tamen quoad sensum nihil ambiguum est, quia intelligit propheta sumptos fuisse reges ex populo illo, quemadmodum ubi decerpitur palmes ex vite: ita Deus reges elegit a Davide usque ad Zedechiam. Hoc sensu dicit *fuisse palmites ad sceptrum dominantium*. Postea adiungit *conspiciam fuisse staturam eius, ipsam fuisse conspectam in sua altitudine, in multitudine etiam palmitum*. Hoc extenditur ad totum corpus populi. Quum fit mentio regis non dubium quidem est, quin gratiam suam Deus commendet erga totum populum, cuius salus et felicitas in regno erat posita, ut alibi visum fuit. Sed clarius exprimit, populum illum sic crevisse, ut copia hominum excelleret, deinde opibus et divitiis. In summa, propheta docet fuisse omni genere bonorum ornatos Iudaeos initio: quia illic fulgebant eximia Dei dona, quum scilicet conspicua esset eorum dignitas, deinde opulentia esset densa, quia ponit *multitudinem ramorum*, vel palmitum *cum altitudine*. Iam veniamus ad secundum membrum. Dicit *evulsam fuisse in exardescencia vitem illam, proiectam in terra, et arefactam a vento orientali, ramos eius fuisse discerptos, vel confractos, et arefactos, denique consumptos fuisse igni*. Iam breviter

exposui consilium prophetarum. Quia enim obstupuerant Iudaei in suis malis, neque subacti fuerant, ut suppliciter confugerent ad Dei misericordiam, propheta illum torporem corrigit, quum ostendit quale fuerit ipsorum principium. Nunc dicit redactos fuisse usque ad extremas miseras, idque quasi subito impetu. Nam mutatio quae contigit intra exiguum tempus debuit ipsos magis ad vivum afficere. Si paulatim fuissent imminuti, non fuisset mutatio tam notabilis. Sed ubi quasi fulmine fuit percussa haec vitis, fuit evulsa, arefacta, combusta: illa momentanea clades, ut iam dixi, ostendit non fuisse fortuito illud factum, sed manifesta Dei iracundia. Hac ratione dicit *violenter evulsam fuisse vitem, et proiectam in terra*. Si paulatim siccata fuisset vitis, non fuisset adeo mirum: sed evulsio tam subita debuit ipsos commonefacere de maledictione Dei, ad quam obtorpuerant. Haec ratio est cur propheta plures similitudines simul accumulet. Poterat sufficere evulsio: sed addit *proiectam fuisse in terra*, nempe ut prorsus exaresceret. Adiungit *ventum orientalem*, qui corrumpit tam fruges quam arbores, ut satis patet ex pluribus locis: neque id solum, sed dicit *confractos fuisse ramos*, vel discerptos et arefactos: postremo *consumptos fuisse igne*. In summa, apparuit quasi visibilis Dei manus in illa horribili clade populi, quod simul et evulsus et discerptus fuerit, et arefactus et exustus. Sequitur,

13. *Et nunc plantata est in deserto, in terra siccitatis et sitis* (hoc est, arida et siticulosa).

Videtur propheta secum pugnare, quia aperte inter se dissident haec membra, vitem fuisse non modo arefactam, sed igne consumptam: deinde plantatam in loco deserto. Si enim exaruerat, non potuit iterum colligere radicem: sed incendium magis etiamnum spem omnem abstulerat. Si ergo sarmenta in cineres redacta erant, quis unquam videt vitem oriri et crescere ex cineribus? Sed quum dixit propheta vitem fuisse *arefactam et exustam*, respexit quid ex ruina qua semel pessumdata urbs fuerat homines sensu suo possent comprehendere. Nam fuit certe horribile illud spectaculum, ubi rege capto tributarius factus est populus, templum expilatum, urbs direpta, et eorum incolumitas a libidine victoris penderet. Quum ergo neque ulla dignitas, neque regium nomen, neque libera et secunda vitae conditio maneret: praesertim vero, quia prope ad carnificinam adducti erant, nonne haec ruina prorsus similis fuit incendio? Nunc ergo videmus cur propheta dixerit vitem fuisse evulsam et combustam, nempe respectu gravissimae illius cladis, quae spem omnem restitutionis ad breve tempus abstulerat. Loquutus est

itaque ex communi hominum sensu: deinde respexit formam illam horribilis ruinae, vel potius deformitatem, quae erat quasi consumptio, et ultimus interitus populi. Nunc autem quum dicit vitem rursus fuisse plantatam, commendat misericordiam Dei, quod adhuc superesse voluerit aliquod semen, quasi exciperet aliquas plantulas: sicut dicitur Isaiae primo, Ne similes essent Sodoma et Gomorrae mirabiliter servatum fuisse exiguum aliquod semen. Quanquam ergo exustus quodammodo erat populus post violentam evulsionem, ubi superbissimi victoris arbitrio subiecta fuit omnium vita: tamen Deus desumpsit aliquos surculos, vel palmites quos plantavit, ut deinde novam gentem propagaret quemadmodum factum est in reditu populi. Sed dicit *plantatos fuisse in deserto illos palmites, in terra arida et siticulosa*, nempe quia Deus reliquias populi quasi in morte servavit. Ideo comparat exsilium ipsorum deserto et vastitati. Videri quidem posset absurdum primo intuitu, Chaldaeam hic conferri deserto, quae regio, ut scimus, nobilissima fuit et fertilitate, et aliis dotibus. Scimus etiam fuisse irriguam. Atqui vocatur arida. Verum propheta hic non considerat qualis natura fuerit terrae, sed qualis fuerit illic populi conditio. Quamvis ergo amoenissima fuerit Chaldaea, et referta omni frugum genere: tamen quia serviliter illic oppressus fuit populus, et contumeliose habitus: ideo terra illa vocatur deserta. Dicimus nullum esse pulchrum carcerem: ita etiam exsilium illud non potuit filiis Israel non esse deformis. Pudebat enim ipsos suae vitae, ita ut vix sursum oculis attollere auderent. Quum ergo ita essent demersi in profunda malorum abyso, terra illa fuit illis desertum: deinde nullus fuit splendor, nulla dignitas, nulla opulentia: et libertas, quae esset bonum imprimis optabile, illis erepta erat. Nunc ergo tenemus sensum verborum. Sequitur tandem,

14. *Et egressus est ignis a virga ramorum eius, fructum eius voravit (vel consumpsit), et non fuit in ea virga fortitudinis (hoc est, fortis), sceptrum ad dominandum. Lamentatio haec, et erit in lamentationem.*

Hic propheta ad clausulam malorum descendit, quum scilicet Zedechias tractus fuit in exsilium: et ita abolutus fuit status populi. Iam ante plantaverat Deus vitem illam, hoc est aliquos palmites in loco deserto, quia primum quatuor tribus, postea septem reliquae fuerant abductae: postremo magna pars tribus Iehudah: sed quod exiguum restabat una cum Zedechia rege tandem periit. Dicit igitur *ignem fuisse egressum e palmitibus*: ita ostendit cladem ultimam non aliunde profectam esse quam ab ipso populo: ac ne proferrent in medium solitas

querimonias, propheta occurrit, ipsos fuisse consumptos igne intestino, hoc est cladem ipsorum non posse adscribi Chaldaeis victoribus, sed ipsis, quia sua perfidia rex Zedechias iterum accendit contra se regem babylonium. Poterat enim quietus degere in suo regno: sed non temperavit sibi quin iugum abiiceret. Hac igitur de causa armavit contra se regem babylonium, quod esset foedifragus. Et ita propheta non abs re dicit *egressum fuisse ignem e virgula una*, vel ab uno surculo ramorum eius: *et hinc consumptum fuisse fructum totius vitis*, hoc est, quod adhuc restabat fuisse perditum culpa illius regis perfidi. Iam addit, *non fuisse sceptrum ad dominandum inter virgas*. Hinc apparet, expositionem quam attuli optime quadrare, et esse prorsus genuinam. Dicebat illic virgas fuisse ad sceptrum dominantium: hic autem dicit non fuisse inter virgas illius sceptrum ad dominandum. Quod postremo sequitur cras expediemus.

Hic tempus non permisit exponere verba quae sunt in fine capituli decimi noni, *Lamentatio haec, et erit in lamentationem*. Quidam existimant hoc dici de populo iudaico, imo de toto Israele, quod scilicet futuri sint lamentabiles, quia Deus non desinet in ipsos sua iudicia exercere, donec penitus eos consumpserit. Sed malo referre ad prophetiam: et rectior est hic sensus, *Lamentatio haec*, ita significat propheta vaticinium hoc triste et luctuosum esse, quia continet ultimam cladem populi. Secundo adiungit, *fore in lamentationem*, quia suggeret materiam lugendi, ut solent insignes miseriae magis celebrari. Si quid enim usitatum contingat, paulo post effluit ex hominum memoria. Sed si qua insignis clades et memoratu digna contigerit, vulgarum passim, imo in posterum quoque suppeditat materiam carminibus. Significat igitur propheta non modo vaticinium hoc esse lugubre, sed fore ut vindicta Dei volitet in ore omnium, quia erit rarum exemplum et memorabile. Nunc venio ad vigesimum caput.

CAPUT XX.

1. *Et fuit anno septimo, quinto mense, decimo mensis venerunt viri e senioribus Israel ad consulendum Iehovam: et sederunt coram facie mea (vel coram me).*

Hic non refert visionem aliquam, sed narrat quod re ipsa contigerat. Est igitur simplex narratio historiae, quod ex senioribus Israel quidam fuerint delecti ad ipsum interrogandum. Scimus

enim id fuisse usu receptum: et quum Deus populum suum ■ profanis gentibus discernit, opponit prophetas suos ariolis, et magis, et aruspibus, et astrologis. Dicit enim gentes variis modis inquirere quid expediat, et ita interrogare suos deos: sed se unam rationem praescribere electo populo, ut contentus sit prophetis, Suscitabo illis prophetam ■ medio fratrum suorum, inquit Moses (Deut. 18, 18), hoc est, non opus erit vagari quemadmodum miserae gentes destitutae consilio nunc feruntur ad suos ariolos, nunc ad magos, nunc ad astrologos: nullus denique illis est finis: sed tibi occurrat, inquit, per prophetas meos, qui semper aliqui erunt in populo. Hoc sensu dicit Ezechiel *venisse seniores Israel ad consulendum Deum*. Verbum דרש significat proprie quaerere, sed hic accipitur pro consulere, vel sciscitari, quemadmodum pluribus aliis locis. Iam mirum non est quod seniores etiam publico consensu venerint ad prophetam. Israelitae enim iam longo taedio confecti erant, et putabant se fere contabuisse ob diuturnum exsilium. Sed alia etiam fuit ratio, quoniam falsi prophetae, ut vidimus, titillabant aures simplicium: ita quotidie nova aliqua spes ipsis offerebatur. Quum ergo agerentur inter spem et metum, et diabolus spargeret falsa vaticinia, quae distraherent vulgi animos: ideo probabile est venisse seniores Israel, et fuisse missos, ut inquirerent de prospero vel tristi eventu suae captivitatis. Veniunt igitur ad prophetam. Dicit hoc *fuisse factum anno septimo*, nempe post captum Ioachim vel Iechoniam. Numerarunt enim annos ab illa mutatione: et merito. Nam debuit tam insignis Dei vindicta assidue in memoriam revocari. Quanquam altera etiam ratio fuit, quod Deus spem aliquam restitutionis dabat. Supputatio igitur annorum quam sumebat Israelitae ab exsilio regis Ioachim, habuit duplicem usum et finem, primo ut iudicium illud Dei maneret defixum in eorum animis: rursum ut bona spe nihilominus recrearent suos animos. Ergo quoties annum primum vel secundum numerabant, perinde erat ac si subiicerent ante suos oculos cladem illam, qua Deus testatus fuerat se graviter fuisse offensum. Sed ab altera parte erigere debebant animos in bonam spem: quia si prorsus deletum fuisset regnum, et nulla fuisset addita promissio, quae levaret eorum tristitiam, supputatio erat supervacua, ut in rebus desperatis non numeramus annos: sed quum praefixi essent septuaginta anni, hoc modo alebant et fovebant spem suam, quia memoriam renovarent suae liberationis, quae ipsis promissa fuerat per os Ieremiae. Nunc ergo tenemus cur simpliciter vocet *annum septimum*. Diem quoque et mensem designat. Iam loquutio illa, quam notavi, continet utilem doctrinam, *quod scilicet venerint seniores Israel ad Deum rogandum, et sederint coram pro-*

pheta. Videmus ergo quantum ad externam formam spectat, sequutos esse quod Deus praeceperat lege sua, Ne dicas, quis adscendet supra nubes? quis descendet in abyssos? quis traiciet mare? Prope est sermo in ore tuo, et in corde tuo (Deut. 30, 12). Quoniam ergo Deus quodammodo sistebat se in medio quoties spiritu prophetico instruxit servos suos, ideo dum veniunt seniores Israel ad prophetam, dicuntur venire ad Deum ipsum, quia nolebat Deus proferre sua oracula e coelo, neque per angelos: sed destinaverat servum suum qui loqueretur, et suggererat etiam quid diceret. Hinc colligimus, fidem nostram non recte fundatam esse, nisi ubi ad solum Deum attenti sumus, quia solus meretur audientiam, et sibi vindicat. Caeterum simul notandum est, fidem coniunctam esse cum humilitate et modestia. Ergo si quis nubes transcendere appetat quum vult sciscitari quid respondeat Deus, ille procul ab eo discedit: quanquam simulet se velle accedere. Haec igitur mediocritas servanda est, ut fides nostra acquiescat in autoritate unius Dei, neque feratur huc et illuc hominum arbitrio: et tamen non gravetur Deum per servos suos loquentem audire, sed placide se subiciat prophetis. Nunc sequitur,

2. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*

3. *Fili hominis, loquere ad seniores Israel, et dic illis, Sic dicit dominator Iehovah, An ad quaerendum me (hoc est, consulendum me) venistis? Vivo ego si quaerar a vobis, dicit dominator Iehovah.*

Hic propheta iubetur increpare seniores illos, quanquam simulabant raram pietatem quum ipsum interrogarent: dicit Deus illos non venisse recto animo. Multi aliter vertunt, nempe si inveniar, vel si exorer ■ vobis, vel si respondeam: ita verbum דרש accipiunt dupliciter, priore loco pro quaerere vel interrogare: ubi autem additur, Vivo ego si, דרש non accipiunt hic pro quaeri vel interrogari, sed pro respondere vel exorari. Sed videtur illud longe petatum: et cap. 14 locus fuit expositus non absimilis: et inde etiam colligere licet, Deum hic potius invehi in hypocrisin populi, quam illos repudiare, et negare se responsurum. Illic dicebat propheta venisse seniores ad ipsum consulendum ac si essent optimi discipuli: sed quia fallaci illo praetextu decipi poterat Ezechiel, occurrit Deus, et dicit, putasne illos venire ut interrogent? Atqui defixi sunt in suis idolis. Nam adiciunt cor ad illa: deinde oculos tollunt ad suas abominationes: Vivo ego si quaerant me, inquit, hoc est, facile est ipsos convincere malae fidei dum veniunt supplices ad te interrogandum. Nam si vere et ex animo me quaerent, renuntiarent suis idolis, nihil amplius esset illis commune cum suis abominationibus.

Atqui non resipiscunt, sed manent obstinati in suis abominationibus. Certum est igitur ipsos nihil adferre sincerum: ideo non est cur ipsos moreris, vel te erga illos occupes, quia mera est simulatio quidquid agunt. Sic etiam hoc loco Deus per prophetam suum pronuntiat, *an venistis ad me quaerendum?* hoc est, ad me consulendum? *Non quaeror vobis* inquit, ratio est, quia ut visum fuit cap. 14 manebant semper iidem. Quum ergo alienissimi essent a Deo, quum manerent impliciti suis abominationibus, non fuit hoc Deum quaerere, nisi per fallaciam. Summa est, Deum illos repudiare, quia utcunque obtendant sanctum zelum, sunt tamen animo perverso. Hinc fit ergo, ut Deus recuset erga ipsos defungi magistri officio, quia non veniunt ad discendum. Hoc unum est. Dicit ergo, *si quaerar a vobis*. Et quia hypocrisis eorum fucata erat variis coloribus, Deus iurat eos perverso esse animo, neque venire pio et sancto affectu, non esse dociles, nec morigeros: denique nullum esse in illis proficiendi studium: ideoque esse indignos, quibus se magistrum praebeat. Nunc pergamus,

4. *An iudicabis eos? an iudicabis eos, fili hominis? abominationes patrum ipsorum indica (vel expone) illis.*

Optime fluit contextus si sensum illum amplectimur, quod Deus iuret non venisse Israelitas, ut se subicerent eius prophetae, et modeste paterentur se doceri. Si ergo sensus ille placet, iam optime infertur, *an iudicabis eos?* hoc est, an impendes illis tuam operam, ut eos coarguas? Significat enim potius abigendos esse quam docendos: quemadmodum etiam Christus dicit, Ne proiciatis margaritas ante porcos. Et scimus quid pronuntiet Deus (Gen. 6, 3), Non litigabit spiritus meus cum homine, quia caro est: significat iam non opus esse ulla disceptatione, quia nullus esset modus. Sic etiam hoc loco, quia negotium erat prophetae cum hominibus praefractis, et qui neque sanis consiliis morem gererent, neque ullis admonitionibus parent, neque etiam ulla obiurgatione frangerentur, ideo addit *an iudicabis eos?* Quidam frigide imo insulse exponunt tolli iudicandi partes, quia Deus potius velit ipsos vocari ad resipiscentiam quam damnari. Sed hic *iudicare* comprehendit in se omnes obiurgationes et minas. In summa, quoniam fallaciter agebant, et nihil minus erat illis propositum, quam Deo se subicere, ideo hac amarulentia utitur. Quid? An sunt digni quos tu iudices? hoc est, quibuscum litiges? Officium enim prophetae est coarguere eos qui peccarunt, minari, citare ad Dei tribunal. Deus ergo indignos esse pronuntiat tali disceptatione, quia non tantum surdi sint sed etiam perdita obstinatione indurati. Nunc ergo

tenemus sensum verborum, *iudicabisne ipsos? iudicabisne?* Repetitio emphatica est, ut magis exprimat Deus pervicaciam illius desperati populi. Postea addit, *Si ita fiat, ergo ostende illis abominationes patrum ipsorum*. Deus hic mitigat illam asperitatem, quia usus fuit, et per modum correctionis descendit ad rationem illam, nempe ut adhuc semel experiantur sintne sanabiles. Si ergo iudicandi sint, hoc est, si placeat ingredi in aliquam disputationem, et ipsos coarguere, exordium, inquit, facere oportet non ab ipsis, sed ab ipsorum patribus. Vult ergo Deus ipsos iudicari non tantum ob paucorum annorum scelera, sed quia antequam nati fuerint, iam patres ipsorum pertinaciter defixi fuerant in suis abominationibus. In summa, Deus ostendit ulcus profundum esse, et ideo non posse curari, nisi probe examinetur occultum virus, quod aliquo putredinem gigneret, ex qua tandem nasceretur inflammatio. Nam multi existimant se probe defunctos quum leviter pupugerint vulnera. Atqui interdum opus est usque ad intimas partes penetrare, sicuti hic populus non tantum leviter vel exiguo tempore provocaverat iram Dei, sed impietas grassata fuerat iam aliquot saeculis, et scelera quodammodo haereditaria illic erant. Quum ergo esset occultum virus, nec posset facile, aut levi remedio curari, ideo iubet Deus exordium fieri ab ipsorum patribus. *Abominationes ergo patrum ostende illis*. Sequitur,

5. *Et dices illis, Sic dicit dominator Iehovah, Die quo elegi Israel, et sustuli manum meam ad semen domus Iacob, et cognitus fui illis in terra Aegypti, et sustuli manum meam illis dicendo, Ego Iehovah Deus vester:*

6. *Die illo sustuli manum meam ad ipsos, ut educerem eos e terra Aegypti in terram quam prospexi illis fluentem lacte et melle, desiderium (hoc est, quae est desiderium, vel quae est desiderabilis) prae omnibus terris.*

7. *Et dixi illis, Quisque spurcicias oculorum suorum proiciat et in idolis (quanquam significat etiam foeditatem, vel inquinamenta) Aegypti ne polluantur: ego Iehovah Deus vester.*

8. *Et rebelles fuerunt mihi, et noluerunt audire me (et quae sequuntur).*

Confirmat Deus quod nuper dixi, Iudaeos scilicet non esse obiurgandos, quia nuper cooperint peccare. Neque enim satis fuisset, recentes offensas proferre in medium: sed iubet Deus incipere a patribus: quasi diceret ab initio gentem illam fuisse perditam, sicuti illis exprobat Stephanus, Incircumcisi corde, vos adhuc resistitis spiritui sancto, sicuti semper fecerunt patres vestri. Et Christus similiter prius dixerat, Implete mensuram patrum vestrorum. Scimus etiam quam frequenter occurrat apud pro-

phetas eiusmodi obiurgatio. Dicit igitur Deus, ex quo elegit semen Israel, se expertum fuisse quanta esset tum improbitas, tum pervicacia illius populi. Nam dicit non errore vel inscitia fuisse abstractos, sed quia noluerint audire, quum scilicet illos satis superque admonuerit quid opus esset factu. Tria igitur hic notanda sunt, nempe populum illum obstrictum fuisse Deo, quod gratis esset adoptatus. Deus enim hic gratuitam suam electionem commendat una cum singularibus beneficiis, quibus dignatus fuerat populum illum, hoc unum est. Alterum vero, quod non tantum eos semel assumpsit, sed ostenderit quid rectum esset, ut errare non possent nisi scientes et volentes, hoc est secundum: inde tertium colligit, fuisse igitur data opera rebelles, quia noluerint audire. Nam si relictis fuissent quasi in bivio, erat excusabilis eorum error, si deflexissent ad sinistram relictis dextra. Verum ubi Deus lege sua ita praelucet, vel ad scopum usque eos dirigere paratus sit, ipsi autem alio se convertant, hinc palam detegitur eorum pervicacia et rebellio. Haec summa est. Nunc quantum ad verba spectat, dicit *se elegisse Israellem*. Electio autem, ut iam breviter attigi, opponitur omnibus meritis. Nam si quid repertum fuisset in populo illo, cur praeferendus esset reliquis, improprie hic Deus assereret se elegisse. Sed quum par esset omnium conditio, sicuti Moses in cantico suo dicit, locus fuit Dei gratiae, dum illos sponte ab aliis segregavit. Erant enim ex aliorum numero: nec ullum discrimen Deus in ipsis reperit. Videmus ergo sanctius fuisse Deo obstrictos, quando ita eos sibi gratis devinxerat. Iam adiungit *se levasse manum ad semen Iacob*. Levatio manus hic varie accipi videtur. Nam quum esset solennis iurandi ritus, aliquando Deus dicitur levare manum, ubi iurat. Est quidem illud durum, quia levatio manus in Deum non competit. Levamus enim manus sursum, ac si advocarem Deum testem. Deus autem per se ipsum iurat, nec potest etiam supra se ipsum assurgere. Sed scimus eum mutuari loquendi formas ex communi hominum more: ideo nihil absurdi est in hac loquutione, *quod levaverit manum*, id est iuraverit. Ergo si ita exponere libeat, fuit haec confirmatio foederis, quum Deus interposito iureiurando pollicitus est se fore Deum Israelis. Sed quia paulo post adiungit *se fuisse cognitum*, quod refertur ad beneficia quae contulit in populum illum, non male convenit alter sensus. Et certe notatur experimentalis cognitio quum Deus re ipsa probavit se veracem esse: deinde illustravit suam potentiam in servando populo. Ideo dixi levare manum varie accipi in hoc capite, quia si coniunctim legimus duo haec membra, *levavi manum ad semen domus Iacob, et cognitus fui illis*, certe levatio manus tantundem valebit atque ostensio potentiae.

Id quoque per similitudinem dictum est. Sed paulo post levare manum aliter non potest accipi, quam pro iurare catachresticòs, ut dixi: sed tamen ut nulla sit absurditas. *Levavi ergo manum ad semen domus Iacob, dicendo, Ego Iehovah Deus vester*. Videmus ergo Deum levasse manum, ut sanciret apud populum foedus quod pepigerat. Nam ubi pronuntiat se esse ipsorum Deum adstringit eos sibi, et vendicat sibi in populum peculiarem: ita pactum suum confirmat. Sed extulerat simul manum vel brachium tot miraculis, quae edidit in liberando populo. Dicit, *die illa extuli manum meam ipsis*, vel erga ipsos, *ut educerem*. Iterum levare manum refertur ad ipsam Dei potentiam, quod scilicet extento brachio ipsos eduxerit ab illa misera servitute. Quum ergo ita manum extulit, sibi eos acquisivit, ut non amplius essent liberi, sed essent quasi eius peculium. Postea adiungit alia beneficia, quod non tantum ipsos eriperit e tyrannide Pharaonis, *sed adduxerit in terram fluentem lacte et melle, quam prospexerat ipsis*. Videmus ut breviter amplifcet Deus illud insigne beneficium, quo populum suum dignatus fuerat. Neque enim tantum fuit eius redemptor, sed prospexit illi ubi habitaret, non tantum commode, sed ubi afflueret omnis copia. Nam loquutio haec passim trita est apud Moysen. *In illo igitur eodem die quo eduxi eos ex Aegypto, simul adduxi in terram quae est desiderium prae cunctis terris*, hoc est, quae desiderabilis est, et excellit omnibus delitiis supra omnes terras. Verum quidem est, alias regiones fuisse non minus foecundas: sed Deus ubi ita extollit terram Chanaan considerat eam vestitam et ornatam suis dotibus. Atqui nulla erat sub coelo regio, quae posset conferri terrae Chanaan una in re, quod scilicet Deus eam sibi elegerat quasi domicilium terrestre. Quum ergo terra Chanaan excelluerit supra omnes alias, hoc respectu, merito vocatur desiderium omnium terrarum, vel desiderabilis prae terris omnibus. Nunc sequitur alterum membrum, quod scilicet Deus instituerit Iudaeos ad pietatem, et retraxerit ab omnibus idololatriis quibus fuerant dediti. Praecessit igitur doctrina quae rectam salutis viam ipsis ostenderet, et ipsos revocaret a superstitionibus. Summa est, Deum ubi populum illum acquisivit, simul etiam dedisse pie vivendi regulam, ne huc et illuc diverteret, sed haberet scopum, ad quem posset dirigere totum vitae suae cursum. *Dixi igitur illis, quisque*. Videtur hoc esse magis emphaticum, quam si omnes promiscue et generaliter fuisset alloquutus: sed debuit familiaris haec invitatio magis penetrare in eorum animos quum diceret *quisque*, ad verbum est vir, sed perinde est ac si diceret, *quisque vestrum* abiciat suas abominationes, et ne amplius se polluat in idolis Aegypti. Ubi ergo Deus ita sibi eos addixit, simul ostendit

se non posse ab ipsis rite coli, nisi omnibus idololatriis valere iussis, quo vitam suam tantum formarent ad legis regulam. Spurcitias aut idola oculorum vocat, quibus alliciebantur. Scimus autem prophetas saepe ita loqui, incredulos respicere ad sua idola. Perinde igitur est, ac si Deus ipsos revocaret ab omnibus Satanae praestigiis, quibus antea illecti fuerant, et nimium addicti quasi haberent oculos illuc defixos. Nominatim loquitur de idolis Aegypti: unde facile patet, ipsos fuisse corruptos pravis cupiditatibus, ut magna ex parte colerent fictitios deos Aegypti. Sciebant tamen se electos fuisse a vero Deo, et gloriabantur circumcissione ac si esset symbolum divortii ■ cunctis gentibus. Quum ergo vellent ab una parte censi eximii, postea se prostituiebant, ita ut nihil differrent ab Aegyptiis. Videmus ergo studium pietatis fuisse quasi suffocatum in eorum cordibus, quum ita se contaminassent in superstitionibus Aegypti. Quo autem eos melius retineat simul dicit *se esse illorum Deum*. Nam absque hoc principio semper homines rapiuntur huc et illuc. Scimus enim nos esse vaniores ipsa vanitate. Proinde diabolus reperiet semper nos obnoxios suis fallaciis, nisi Deus nos contineat in officio, dum nobis apparet, et ostendit se unicum esse Deum. Videmus ergo hoc remedium necessarium esse, ne homines diffuant in idololatrias, nempe ut sciant quisnam sit verus Deus. Postea sequetur tertium membrum, sed suo tempore explicabimus.

Postrema lectione coepi exponere versum octavum, ubi conqueritur Deus se fuisse exacerbatum a filiis Israel, quum coepisset illis manum porrigere ad eos liberandos. Dicit ergo gratiam suam tunc fuisse ab illis repudiatam. Simul autem videmus illis eripi omnem praetextum ignorantiae, quia nisi Moses eos hortatus esset ad bene sperandum, obtendere promptum erat se fuisse iam duobus saeculis ita derelictos, ut frustra quidquam auxilii a Deo sperarent. Sed quia Moses testis fuit redemptionis, inde magis convicta fuit eorum ingratitude, quod noluerint amplecti nuntium illum quem tamen tantopere expetiverant. Neque enim frustra narrat Moses saepius clamasse in suis malis. Quamvis autem turbulentus esset eorum clamor, minime tamen dubium est, quin illis in memoriam venerit quod audierant ex suis patribus, instare scilicet finem malorum quibus praefixum erat a Deo tempus. Sed plus hoc loco exprimitur, quam Moses narrat, qui simpliciter dicit, quia videbant secum asporius agi, fastidio fuisse quasi fractos: hinc illae expostulationes, *Fecistis coram Pharaone foetere nomen nostrum, iudicet Dominus inter nos et vos: facessite hinc a nobis*. Non ergo diserte colligimus ex Mose, Deo fuisse rebelles, quod idola et super-

stitiones non abiecerint, sed probabilis coniectura est semper fuisse defixos in suis sordibus, ut quodammodo repellerent Dei manum, ne ipsis succurreret. Et certe si promptis animis amplexi essent quod Moses Dei nomine illis pollicebatur, promptior etiam fuisset et celerior exsequutio. Sed colligere licet obstaculo fuisse eorum socordiam, ne protinus manum suam Deus exerceret, et re ipsa compleret quod pollicitus fuerat. Oportuit quidem Deum configere cum Pharaone, ut illustrior esset eius potentia: sed populus non ita tyrannice fuisset affictus, nisi quod ianuam claudebat Dei misericordiae. Erant enim, ut dictum fuit, in suis inquinamentis demersi, a quibus Deus volebat ipsos retrahere. Nunc accusat eorum ingratitude, *quod non abiecerint sua idola*, sed perstiterint obstinate in solitis et usitatis superstitionibus. Loquitur autem de tempore quo adhuc captivi erant in Aegypto. Et hic locus satis docet, quum permixti essent Aegyptiis, simul fuisse infectos et pollutos eorum superstitionibus. Mira enim est contagio idololatriae. Nam quia omnes naturaliter ad eam sumus propensi, simul atque exemplum aliquod nobis obiicitur, illuc rapimur tanquam violento impetu. Non mirum igitur est, si filii Israel labem contraxerint ex Aegypti superstitionibus, praesertim quum illic degerent tanquam mancipia, et cuperent Aegyptiis gratificari. Nam si liberaliter tractati fuissent, poterant libere suo more vivere. Sed quia non erant sui iuris, imo serviliter premebantur, hinc factum est ut pro eorum arbitrio, ■ quibus se ita calcari videbant, simulaverint se deos aegyptiacos colere: non quod tantum simulando deliquerint, sed probabile est metu quoque fuisse adductos, quo iam eos impulerat sua libido. Nam mox liquebit sponte fuisse ad impietatem illam nimis propensos. In summa, hic testatur Ezechiel fuisse Deo rebelles, *quod Deum non audierint abiiciendo idola suorum oculorum*, hoc est, ad quorum cultum nimis erant attentī: *neque dereliquerint idola Aegypti*. Quum autem vocat *idola oculorum*, hinc colligimus quod attigi, non tantum metu et necessitate compulsos fuisse ad idololatriam, sed pravo etiam appetitu. Nisi enim cupide dediti fuissent superstitionibus aegyptiacis, non vocaret Ezechiel idola oculorum. Ergo hac voce intelligit non tantum ut Aegyptiis obsequerentur fuisse superstitiosos, sed quia sponte etiam illuc tendebant. Caeterum, quum adiungit *idola Aegypti*, subindicat ideo fuisse corruptos, quia debebant sub tyrannide illa, ut multa cogerentur ferre quemadmodum servitus secum fere trahit simulationem. Nunc sequitur, *Et dixi ut effunderem*, hoc est, decrevi effundere. Hic Deus significat se fuisse iracundia accensum, nisi habita nominis sui ratione manum quodammodo retraxisset a vindicta, ad quam paratus et armatus erat. Scimus hoc in

Deum proprie non competere, sed translaticiae sunt loquutiones, quia primo Deus non tangitur iracundia, deinde non decernit quidquam apud se quod postea retractet. Sed quum haec aliena sint a Deo, per similitudinem sibi accommodat. Quoties autem spiritus sanctus his loquendi formis utitur, discamus eas potius ad rem referre, quam ad Dei personam. Deus decrevit iram suam effundere, hoc est, ita promeriti erant Israelitae suis sceleribus, ut necesse fuerit de illis poenam exigi. Simpliciter ergo intelligit propheta maturam fuisse populi iniquitatem, et ideo tempestivam fuisse vindictam Dei, nisi aliunde fuisset retentus. Obstacle autem iam attigi, quia consuluit nomini suo, *ne profanaretur*. *Decrevi igitur effundere excandescentiam meam super eos, ad complendam iracundiam meam in ipsis in medio terrae Aegypti*. Alii vertunt, ad consumendam: sed improprie: verbum כלה significat utrumque, tam consumere quam complere vel perficere. Sed quamvis interdum dicat Deus se consumere omnia tela vel flagella sua in puniendis hominum sceleribus, hic tamen non adeo quadraret transferri ad ipsam iracundiam. Melius itaque conveniet alter sensus, nempe quod *Deus decreverit effundere excandescentiam suam* donec se ipsum satiaret. Hic enim, ut dictum est, induit personam hominis irati, qui aliter pacare animum non potest quam si satiatus fuerit exigendis poenis. Est autem fere inexplebilis iracundia. Sed Deus in summa hic exprimit tantam fuisse atrocitatem illius sceleris, ut digni fuerint Israelitae, in quorum exitium effunderet suam excandescentiam, et impleret omnes iracundiae suae numeros, *idque in medio terrae Aegypti*, quia iam satis ostenderant se indignos esse quos redimeret: ideo satius erat illos perdere in medio terrae Aegypti. Sed postea attexit,

9. *Et feci propter nomen meum ne profanaretur in oculis gentium, in quibus ipsi in medio eorum, quibus cognitus fui ipsis in oculis eorum, ad educendum eos e terra Aegypti.*

Hic significat Deus una tantum causa se fuisse retentum, ne tam ingratam et sceleratam gentem penitus deleret, nempe quia videbat sacrum suum nomen expositum fore gentium ludibriis. Docet ergo respectu gloriae suae potius, quam misericordia se fuisse adductum, ut illis parceret, vel rigorem suum suspenderet ad tempus. Ergo sub verbo *faciendi* hoc totum intelligi debet quod postea clarius explicabitur. Summa est, abstinuisse ab ultima vindicta propter nomen suum, ne profanaretur in gentibus. Quamquam hic pronuntiat Deus se potius rationem habuisse sui quam illorum, tamen minime dubium est quin illis pepercerit, quod videbat non

posse aliter conservari quam si illis ignosceret, nempe in tanta duritie et contumacia. Et certe sunt res coniunctae et fere inseparabiles, gloria Dei et salus ecclesiae. Quum de salute ecclesiae loquor, non comprehendo eos omnes qui profitentur se esse eius membra: sed intelligo duntaxat electos. Quoniam vero Deus adoptaverat gentem illam, fieri non poterat quin reliquias incolumes servaret: alioqui excidisset eius veritas: et ita multo gravius profanatum fuisset eius nomen. Hinc colligere promptum est, quoties Deus nobis ignoscit, quanquam se ipsum respiciat, et velit hoc modo exserere suam clementiam: tamen alteram simul causam veniae esse, quod nostri miseretur. Sed quum hic dicit se retraxisse a vindicta manum suam, gloriae suae respectu, hoc modo magis prosternit superbiam illius gentis: quia quoties eorum misertus fuerat, putabant suae dignitati et suis meritis aliquid esse concessum. Propheta igitur hic ostendit non alia ratione fuisse ereptos ab interitu quum adhuc manebant in terra Aegypti, nisi quia Dominus nomen suum exponere noluit gentium probris. Dicit autem *in oculis gentium in quibus ipsi erant in medio ipsarum*: ideo non solos Aegyptios respexit, sed alias etiam gentes. Queritur tamen quo sensu mox subiiciat *se illis fuisse cognitum*. Neque enim adhuc specimen suae virtutis dederat in aliis gentibus. Miraculis duobus apud ipsos testatus fuerat Moyses fore redemptionis ministrum: postea aggressus est Moyses ipsum Pharaonem: illic Deus exseruit signa suae potentiae, quae omnes Aegyptios merito tererent: sed fama ad alias gentes nondum pervenerat. Verum non debet haec notitia restringi ad praeteritum tempus simpliciter: quod tantum significat Deus se iam coepisse certis et illustribus documentis testari Moyses fuisse delectum, per cuius manum populum suum vellet redimere. Quoniam ergo Deus iam in medium prodierat cum illis insignibus notis, dicit *se cognitum fuisse illis gentibus*, non quod fama ad eas penetrasset, sed quia eo usque progressus erat, ut non posset res esse obscura, quin omnes scirent fuisse edita miracula per manum Moysi, quibus satis patefecerat se velle populum israeliticum asserere. Nunc ergo tenemus quo sensu dicat Ezechiel *Deum fuisse cognitum*. Quidam relativum hoc sic exponunt, Cognitus fui illis, nempe Israelitis, in oculis eorum, nempe gentium. Sed sensus ille videtur mihi coactus. Itaque supervacua est vox una, meo iudicio, in sermone prophetae. Simpliciter enim significat Deum fuisse manifestatum in omnium gentium oculis, *nempe ad eos educendos*. Haec clausula ostendit qualis fuerit notitiae species, nempe quia Deus virtutem suam protulerat insignibus miraculis ad populum liberandum. Sequitur,

10. *Et eduxi (eduxi ergo) eos e terra Aegypti, et adduxi in desertum.*

Postquam docuit Ezechiel dignos fuisse Israelitas, qui perirent in Aegypto, nisi Deus nomini suo potius quam ipsis pepercisset, iam addit hanc fuisse causam exitus, quod scilicet voluerit gloriae suae consulere. Hinc ergo colligimus, Israelitas falso imaginatos fuisse ullam aliam causam suae liberationis, quam respectum illum, de quo nunc propheta loquitur. Hoc autem plus est quam si simpliciter dixisset, gratuita Dei misericordia fuisse ereptos ex tyrannide Aegypti: quia potuit Deus gratis manum ipsis porrigere: et tamen adduci aliquo humanitatis et clementiae affectu, ut insontes inique afflictos eriperet ex suis miseriis: sed hic excludit etiam quoad ipsos spectat clementiam Dei, quia indigni erant quos Deus respiceret. Dixi quidem res esse coniunctas, salutem ecclesiae et Dei gloriam: sed simul admonui considerandum esse prophetae consilium, quod scilicet velit spoliare superbum illum populum omni confidentia, et ostendere, quantum in ipsis fuit, semper suis obstaculis repulisse Dei gratiam, nisi ipse pro infatigabili sua bonitate eorum malitiam superasset. Sequitur,

11. *Et dedi illis decreta mea (statuta), et iudicia mea patefeci ipsis, quae qui fecerit homo vivet in ipsis.*

Hic Deus gratiam suam amplificat, quod legem suam dederit Israelitis ac si certam vivendi normam illis praescriberet. Si tantum educti fuissent ex Aegypto, illud quidem iam inaeestimabile erat beneficium: sed Deus multo fuit largior quum familiariter illos dignatus est regere sua doctrina, ne huc et illuc errarent. Nam hoc modo testatus est se illis fore in Deum. Adiungit promissionem. Nam potuit Deus ex quo populum sibi acquisierat praecise iniungere quidquid vellet: sed sponte se per modum indulgentiae eo demisit, ut vitam ipsis promitteret. Nunc ergo tenemus quorsum hic fiat promissionis mentio. Nam Deus pro imperio simpliciter potuit dicere, hoc placet, quemadmodum regum mandata sunt monosyllaba, ut ille inquit. Quod ergo Deus non tantum exegit ab Israelitis quod iure poterat, sed annexa promissione ipsos blande quodammodo illexit ad obediendi studium, hoc certe plus quam paternae indulgentiae fuit. Itaque nunc ingratitudinem populi hac circumstantia exaggerat, quod neque imperio, neque blanditiis adducere potuerit perversa illa et prae fracta ingenia, ut iugum subirent. *Dedi ergo ipsis statuta mea, et leges meas: postea, quae qui fecerit homo vivet in ipsis.* Ita breviter admonet, per se non stetisse quominus modis omnibus felices essent Israelitae.

Calvini opera. Vol. XL.

Nam quum ab illis stipulatus est observationem legis suae, vicissim se obstrinxit, ne quid ipsis ad bene ac beate vivendum deesset. Nam vitae nomine comprehenditur solida felicitas. Hic tamen quaeritur quomodo testetur propheta, *homines victuros in operibus legis*, quum lex sit nobis omnibus mortifera, teste Paulo (Rom. 4, 15). Sumpsit ex Mose hoc testimonium, et citatur etiam a Paulo in diversum sensum, ut statim dicetur. Moses igitur pronuntiat in observatione legis repositam esse vitam hominibus, hoc est, certo sperandam esse vitam, modo satisfaciamus legi. Hoc quidam putarunt esse absurdum, ideoque restrinxerunt ad praesentem vitam quod dicitur, *vivet in ipsis*, politice, vel civiliter. Sed illud frigidum adeoque frivolum est commentum. Ratio autem quae ipsos movit facile diluitur: obiciunt nos Deo omnia debere: nos enim et nostra esse ipsius quasi iure mancipii. Itaque etiam si legem centies servemus, non esse tamen dignos tali mercede. Atqui solutio in promptu est, nihil nos mereri, sed Deum se gratis obstringere in hac promissione, quemadmodum iam attigi. Et ex loco facile est elicere, opera non excellere coram Deo, neque aestimari intrinseco pretio, ut loquuntur, sed ex pacto duntaxat. Quoniam autem Deo placuit eo usque descendere, ut vitam promitteret hominibus si legem suam servarent, hoc acceptum ferre oportet eius liberalitati. Nulla igitur in eo est absurditas, si homines vivant, hoc est mereantur ex pacto vitam aeternam. Sed si quis legem servet, sequetur non opus habere Christi gratia. Quorsum enim nobis Christus nisi ut in ipso recuperemus vitam? Si autem id esset in nobis positum, non alibi remedium quaerendum esset quam in nobis. Posset igitur quisque sibi esse servator, si vita est in observatione legis. Atqui Paulus hunc nodum solvit quum statuit nobis duplicem iustitiam, legis et fidei (Rom. 10, 5). Dicit ergo hanc esse iustitiam legis, ut servemus quae Deus praecepit. Iam quia longe absumus a tali obedientia, imo facultas omnino nos deficit legis praestandae: hinc sequitur, confugiendum esse ad iustitiam fidei. Definit autem iustitiam fidei, si credimus Christum esse mortuum, et resurrexisse propter nostram iustitiam. Videmus ergo, quamvis Deus promiserit veteri populo salutem, si modo legem praestaret: tamen illam promissionem fuisse inutilem, quia nemo potuit legi satisfacere, et praestare quod Deus iubebat. Hic exoritur alia quaestio. Nam si haec promissio effectu caruit, frustra Deus imputat Israelitis quasi beneficium quod videmus frustra illis oblatum fuisse: nulla inde utilitas ad eos pervenire potuit, vel fructus. Fuit igitur fallax quaedam imaginatio, diceret quispiam, quum Deus vitam promisit, et nunc per suum prophetam exprobrat Israelitis contemptum fuisse tale beneficium. Sed responsio

facilis est, quamvis homines non sint praediti virtute praestandae legis, tamen nihil decedere propterea Dei bonitati. Defectus enim hominum minime impedit quominus suam aestimationem retineat tam liberalis eius promissio: transigit Deus cum hominibus: poterat, quemadmodum dictum fuit, imperiose iubere quicquid placeret, exigere etiam summo rigore: sed transigit ex compacto, et ita mutua quaedam est obligatio inter ipsum et populum. Nemo certe negabit quin Deus specimen minime spernendum hic exhibeat suae misericordiae, quum ita dignatur familiariter pacisci cum hominibus. Hoc sed frustra id totum fit: evanescit Dei promissio, quia nemo est qui ad legem servandam sit idoneus, fateor: sed defectus hominum, quemadmodum dixi, non potest abolere gloriam bonitatis Dei, quin semper fixum illud maneat, Deum plus quam liberaliter egisse quum ita pacisci voluit cum suo populo. Res igitur simpliciter et per se consideranda nobis est. Iam defectus hominum est aliquid accidentale. Ergo semper illud integrum manebit, quod scilicet Deus ediderit memorabile documentum suae bonitatis, quum promisit vitam omnibus qui legem servarent. Iam sequitur,

12. *Atque etiam sabbata mea dedi ipsis, ut essent in signum inter me et ipsos, ut cognoscerent quod ego sim (vel ego sum) Iehovah, qui ipsos sanctifico.*

Praeter legem hic Deus sabbata sua commendat: et tamen scimus fuisse duntaxat partem legis: imo si quis conferat singula praecepta, reperiet primo intuitu plus ponderis in aliis, quam in quarto. Nam quid continet illud praeceptum, Ne habeas Deos alienos? Neque tibi fabrices idola? postea, Ne sumas nomen Dei tui in vanum? Respondeo, prophetam sumere unum legis praeceptum, quo melius explicet quod iam ante attigimus, nempe legem datam fuisse Israelitis, ut magis ac magis suo liberatori obstringerentur. Noluit enim Deus ipsos abiicere postquam redemerat: sed lege sua testatus est se illis fore totius vitae ducem. Quamquam altius respexit propheta, nempe legem non tantum constare praeceptis, sed simul comprehendere gratiam Dei, ex qua pendebat gentis illius adoptio. Nam si Deus simpliciter hoc vel illud iuberet, non ita promptum esset, gustum bonitatis eius percipere: quare? ubi enim nos ad officium praestandum vocat, nemo est qui non sentiat plus oneris sibi imponi quam ferre possit. Etiam si dulcedine sua nos alliciat illa promissio, Qui fecerit ea vivet in ipsis, tandem deficiamus ubi experti sumus nos destitui omni virtute. Sed in sabbato propheta significat aliud fuisse reputandum, nempe ut agnoscerent Israelitae se a Deo fuisse segregatos ut illum

experirentur patrem in omnibus. Ergo quamvis praecepta legis alioqui possint esse insipida, praeceptum tamen quartum quia promissionem gratuitam in se continet, habet alium saporem, quod scilicet populus illic agnoscit se electum fuisse a Deo in gentem peculiarem: et hoc propheta satis exprimit *sanctificandi* verbo. Significat quidem populum illum segregatum fuisse a profanis gentibus, ut esset Dei peculium et haereditas. Si quis ergo uno verbo reddere vellet, sanctificare erit segregare. Sed iam expendi debet segregandi ratio. Quomodo igitur segregavit Deus certum populum a toto orbe? Nempe quia Abrahae pollicitus est, se fore in Deum eius semini: deinde quia non potest aliter esse Deus, quin gratis electos suos diligat, quin regeneret eos suo spiritu, quin illis sit propitius et exorabilis: denique non potest populus unus ab aliis segregari absque mediatore. Nam segregatio non potest stare nisi populus ille Deo coniunctus sit. Quod autem erit coniunctionis illius vinculum absque mediatore? Nunc ergo tenemus cur propheta de sabbato loquatur, quum tamen commendaverit prius totam legem, cuius pars erat sabbatum, nempe quia illic fulgebat gratuita Dei adoptio: et simul cognoscere poterant Israelitae sibi patere ad Deum accessum, illum fore placabilem: deinde non frustra se fuisse adoptatos, sed petendum esse a Deo, ut eos renovaret suo spiritu, ut toto vitae cursu eos regeret. Fuit igitur haec summa ingratitudo, violare sabbata, quemadmodum paulo post dicitur. Hic autem locus docet Deum non fuisse oblectatum quiete vel otio populi quum iussit feriari septimo die: sed alium finem fuisse spectatum. Unde colligimus praeceptum illud fuisse umbratile. Sunt enim quae per se Deo placent, et praestanda sunt: alia vero tendunt in diversum finem. Nam Deum unum colere, abominari idola, reverenter etiam sumere Dei nomen, haec per se, ut dixi, et simpliciter sunt pietatis officia: sicuti honor quem filii exhibent parentibus officium est Deo per se gratum: castitas, abstinencia, et alia eiusmodi. Sed sabbatum non simpliciter nec per se Deo placuit. Debemus ergo in alium finem respicere, si volumus tenere veram rationem huius praecepti. Et ideo dicit Paulus (Col. 2, 17), sabbata fuisse inter umbras earum rerum, quarum corpus est in Christo. Hoc igitur unum est. Nec vero primus ita loquutus est Ezechiel, sed potius sumpsit ex Mose. Tametsi enim in decem verbis non exprimitur diserter, sabbatum fuisse symbolum sanctificationis, Moses tamen postea ostendit Exodi 31, illum finem fuisse sabbati, et eo consilio Deum populo mandasse, ut septimo die quiesceret. Moses igitur ipse iam ostendit alium fuisse praecepti finem: Ezechiel accessit interpretes. Sed res multo nobis clarius innotuit per evangelium, quia exhibita nobis fuit in Christo

huius praecepti veritas, et substantia, quam Paulus vocat corpus. Quis autem fuerit ille finis iam satis demonstravi, nempe ut cognoscerent Israelitae Deum esse eum qui ipsos sanctificabat. Caeterum si cupimus rem totam melius tenere, primo statuere oportet, sabbatum fuisse signum mortificationis. Nam Deus ideo nos sanctificat, quia ubi manemus in nostra conditione, illic permixti sumus aliis, nec habemus quidquam ab incredulis diversum. Hinc ergo incipere necesse est, ut nobis mundoque moriamur, et abnegemus nos ipsos. Id autem pendet ex Dei gratia. Sed video non posse me hodie eam rem absolvere: differam igitur in crastinum.

Diximus hesternae lectione separari Dei ecclesiam a profanis gentibus, quia eam spiritu suo regeneret: huius gratiae diximus sabbatum fuisse testimonium: sed nunc addenda est confirmatio huius doctrinae. Facile autem est eam colligere ex ipsa institutione sabbati. Dicitur enim Deus requievisse ab operibus suis die septimo. Iam minime dubium est quin ad exempli sui imitationem adducere voluerit fideles. Sequitur ergo quietem mandatum fuisse veteri populo, ut quiescerent singuli ab operibus suis, atque ita se formarent ad Dei exemplum. Dicimur autem quiescere ab operibus nostris quum nobis mortui sinimus nos gubernari Dei spiritu: denique ubi vivimus in ipso, et ipse in nobis vicissim. Nunc ergo videmus promissam fuisse gratiam regenerationis veteri populo, ubi Deus septimum diem consecravit. Et hoc etiam apostolus ostendit in epistola ad Hebraeos (C. 4), ubi disserit de vero et legitimo usu sabbati, et refellit crassum illud commentum, quo imbuti erant Iudaei, nempe Deum externa quiete rite coli. Ostendit ergo duntaxat externum esse symbolum, et quod sub se mysterium spirituale complectitur. Iam sequitur, ut nuper attigi, sabbatum fuisse sacramentum, quia visibilis fuit gratiae invisibilis figura. Et hoc etiam satis clare exprimitur verbis prophetae quum dicit *datum esse sabbatum ut esset in signum*. Hac igitur voce ostendit promissam fuisse regenerationem veteri populo, idque verbo, ut ita loquar, visibili, quia Deus non tantum loquutus est, sed voluit etiam symbolum aliquod et pignus vel tesseram exstare suae promissionis. Notanda etiam loquutio est, *inter me et inter vos*: ex qua colligimus mutuam esse conventionem in sacramentis, quia Deus se nobis obstringit, et vicissim fidem damus. Et hinc etiam refellitur eorum delirium, qui putarunt sacramenta esse tantum externae discretionis notas. Nam si tantum ad professionem fidei spectarent sacramenta, non consisteret quod propheta docet, nempe signum esse mutuum et reciprocum, ut ita loquar, quia Deus fidem stipulatur a populo suo, et ipse vicissim promittit

quod externo signo testatur ac figurat. Iam sequitur,

13. *Et rebelles fuerunt in me* (vel me exacerbarunt) *domus Israel* (dictum est iam de hoc verbo, et saepius) *in deserto: in decretis meis non ambularunt, et iudicia mea spreverunt: quae qui fecerit homo vivet in ipsis: et sabbata mea violarunt valde: et dixi* (id est, decrevi) *effundere excandescentiam meam super eos in deserto, ad consumendum eos*.

14. *Et feci propter nomen meum, ut non profanaretur in oculis gentium, sub quarum oculis eduxeram ipsos*.

Hic pronuntiat Deus filios fuisse similes patribus: vel populum postquam liberatus fuit ex Aegypto tamen fuisse obstinatum in sua malitia, quia nihil profecerit. Iam ante conquestus fuerat de gratia sua reiecta. Perinde enim fuit ac si respuerent quod illis offerebat quum putrescerent in suis superstitionibus, nec removerent ad se foetorem illum, quo sciebant se Deo esse abominabiles. Sed postquam lex promulgata fuit, poterant exuere perversos suos affectus. Et certe redemptio debuit illos formare in obsequium Dei: quum spectassent manum eius quasi e coelo exsertam, quomodo non valuit tale spectaculum ad ipsos subigendos, ut prorsus Deo se subiicerent? Sed accessit legis doctrina, accessit etiam Dei promissio, qua testatum illis fecit, si ab ipso peterent spiritum regenerationis, non abs re sabbatum loco pignoris vel tesserae illis fuisse datum: quod haec omnia caruerint profectu, illud signum fuit prodigiosae contumaciae. Dicit ergo Deus nihilo magis se fuisse adeptum in deserto, quam prius quum adhuc populus degeret sub tyrannide aegyptiaca: *tunc etiam, inquit, domus Israel me exasperarunt in deserto*. Circumstantia loci notanda est, quia mirabiliter erepti incredibili Dei potentia pendebant singulis momentis ab eius beneplacito. Illic enim carebant cibo et potu: Deus man quotidie pluebat e coelo, et e silice aquam illis eduxerat. Quum ergo in singula momenta necessitas ipsos cogeret in Deum respicere, nonne fuit plus quam brutus stupor, Deum exasperare? Si quando lasciviant homines, id fit quia prosperitate ebrii, et obliiti suae sortis, non sentiunt quantopere indigeant Dei auxilio. Sed ubi mors nobis ante oculos versatur, ubi terror undique nos tenet constrictos, ubi Deus nos quasi manu armata urget, eum despiciere qualis est protervia? Videmus ergo cur diserte hic locum propheta notet. Dicit autem *non ambulasse in praeceptis Dei, et sprevisse iudicia eius*. Confirmat quod heri dictum fuit, non fuisse ignorantia deceptos, sed signum fuisse manifesti contemptus, quia satis superque tenebant quid Deo placeret. Quum ergo haberent certam regulam

quae fallere non poterat, videmus quasi deliberata malitia vagatos fuisse post suas superstitiones. Haec ratio est igitur cur dicat Ezechiel *ipsos sprevisse iudicia Dei*. Repetit promissionem quae heri fuit exposita. Nam et haec ratio ad exaggerandum crimen valuit, quod Deus blande ipsos allicere dignatus fuerat: non iusserat tantum praecise et pro imperio, sicuti poterat, sed transegerat cum ipsis, et testatus fuerat paratam fore illis mercedem, si legem servarent. Quum ergo hanc promissionem neglexerint, videmus non tantum rebelles, sed etiam ingratos fuisse Deo. Addit *polluisse sua sabbata*, quod non refero duntaxat ad externum ritum, sed potius ad ipsam rei summam. Verum quidem est, hac etiam in parte plus satis fuisse cognitam eorum impietatem, sicuti apparet ex 17. capite Ieremiae, ubi dicit eos exportare sua onera sabbato, et operam dare profanis negotiis. Minime ergo dubium est quin violaverint sabbata, quum promiscue sua negotia tunc agerent. Sed quum additur *valde*, vel graviter *sabbata fuisse violata*, hinc colligere licet, profanationem notari in ipso mysterio, quod scilicet quasi excusso iugo sese proiecerint post suas cupiditates. Nam et Isaias ostendit (58, 13) hoc modo praecipue violari sabbatum, dum reperitur hominum voluntas. Nam hypocritae putabant se defunctos, quum abstinerant ab omni opere. Propheta autem respondet hoc esse merum ludibrium, quia ieiunent sabbato ad lites et contentiones: deinde quod reperitur eorum voluntas, quae opponitur abnegationi. Ergo Deus hic non tantum accusat veterem populum, quod feriatum non fuerit, sed quia neglexerit finem et legitimum usum sabbati. Iam repetit quod heri vidimus. *Decrevi ergo effundere super eos excandescitiam meam in deserto, ut consumerem ipsos*. Queritur quando hoc factum fuerit. Sed satis est, saepius accensam fuisse Dei vindictam populi sceleribus. Quamvis enim verbatim non referat Moses singula, tamen minime dubium est quin saepius minatus fuerit Deus interitum populo, quemadmodum paulo post videbimus de illius dispersione. Sequitur, *feci propter nomen meum, ne profanaretur in oculis gentium*. Iterum repetit Deus se fuisse placatum, non quod illis ignosceret, sed quia noluit sacrum suum nomen prostituere gentium ludibriis. Diximus autem hoc modo commendari duplicem Dei misericordiam: Deus iam gratis populum adoptaverat. Ergo non poterat adscribi illius redemptio nisi merae et gratuita liberalitati, quia fuebant electione vel adoptione facti. Atqui tametsi illa iam erat una species misericordiae, sufficere tamen non potuit, quia populus indignum se reddidit gratia oblata. Hinc ergo factum est, ut nihil prodesset Abrahae data promissio, nisi Deus gentis malitiam vinceret. Hoc ergo intelligit propheta, quum dicit servatum fuisse populum quam-

libet indignus esset, quia Deus nomen suum videbat hoc modo profanari inter gentes. Haud dubie autem respicit ad foedus, quia centies periissent Israelitae absque ulla nominis Dei iactura, nisi quod eos adoptaverat. Necesse igitur fuit, ut Deus illis parceret, quia coniunctim erat cum eorum salute sacrum eius nomen, nempe respectu foederis. Nunc sequitur,

15. *Atque etiam ego manum meam sustuli ipsis in deserto, ne inducerem eos in terram quam dederam ipsis fluentem lacte et melle, quae desiderium est cunctis terris* (vel desiderabilis est).

Hic ostendit Deus effectum etiam carnis suas minas, imo quum graves poenas inflixisset, populum tamen ita fuisse prae fractum, ut subactus non fuerit. Hoc autem est signum perversissimae naturae. Nam stulti saltem corriguntur ferulis: sed qui castigati potius in deterius ruunt quam resipiscant, hoc modo produnt desperatam malitiam. Deus ergo hic significat Israelitas fuisse ingenio perditos, qui nullis modis reduci potuerint ad bonam frugem. Ante eos sua misericordia allexerat, deinde dederat legem, et addiderat sacramentum, de quo vidimus: hoc totum fuit inutile: quid restabat, nisi ut eos terreret partim minis, partim etiam poenis? utrumque tentavit. Nam illis minatus est quum peccarent, absque profectu tamen: deinde re ipsa ostendit non esse vanum illum terrorem, quia omnes mortui sunt in deserto qui recusaverant pergere quum eos vocaret in terram Chanaan. Quod ergo flexi non fuerunt signis illis iracundiae Dei, hinc apparet fuisse tanta contumacia, ut merito debuerint centies perire: *ego etiam*, inquit, *sustuli manum meam*: haud dubie significat se iurasse quemadmodum colligitur ex Mose, atque etiam ex Psalmo (Psalm. 95, 11), *Iuravi in ira mea si perveniant in requiem meam*. Dicit ergo *se manum sustulisse*. Diximus autem unde sumpta sit similitudo, *Ne adducerem eos in terram quam dederam ipsis*. Hic emphatice ostendit Deus quam formidabilis fuerit poena illa, quod privavit certa haereditate, quam ipsis iam dederat. Erant enim etiam antequam nascerentur domini terrae Chanaan. Imo quadringentis ante annis Abrahae promissa fuerat eorum nomine. Quum ergo sese haereditate illa abdicant, hinc apparet plus quam esse socordes: *dederam*, inquit, *haereditatem*, ipsi autem coegerunt me iurare. *Iuravi itaque non perventuros illuc*. Addit *terram fluentem lacte et melle, quae erat desiderium cunctis gentibus*. Amplificat his verbis ingratitudinem populi, quod scilicet non medioere beneficium spreverint, sed terram illam in qua feliciter agere poterant. Deus enim ita eam locupletaverat suis donis, ut essent illic futuri quasi in paradiso. Quod ergo tanta

dulcedo eos non attraxit ad obsequium Dei, hinc apparet, modis omnibus fuisse refractarios. Postea sequitur,

16. *Propterea quod in iudiciis meis spreverunt* (hoc est, spreverunt iudicia mea, et decreta mea), *in decretis meis non ambularunt, et sabbata mea polluerunt* (violaverunt, profanarunt, idem est verbum ללל), *quia post idola sua* (vel spurcitias, vel sordes, quemadmodum alibi diximus) *cor eorum ambulavit.*

Ratio iurisiurandi, cuius facta fuit mentio, exprimitur a Mose, quod scilicet falso relatu territi voluerint redire in Aegyptum: hic autem causa adscribitur eorum superstitionibus. Sed utrumque non male convenit, quia si ex animo fuissent Deo addicti, nunquam recusassent castra movere, et intrepide pergere quo iubebat. Quod autem tale fastidium terrae ipsos capit, deinde quod terror occupat ipsorum animos et desperatio, ut abiiciant inaestimabile Dei beneficium, hinc certe apparet, nullam viguisse guttam pietatis in ipsorum cordibus. Quanquam ergo specialis illa fuit causa cur non fuerint ingressi terram Chanaan, quod Deo vocanti obsequi renuerant: tamen simul coniungit propheta eorum superstitiones. Nam impietas et contemptus Dei in causa fuit cur tam audacter ac superbe, imo furiose reiicerent Dei gratiam, et velent etiam Mosen lapidare, et poenitentia ducti sese hortarentur ad reditum, ut iterum viverent sub tyrannide aegyptiaca. Videmus ergo ut propheta hic generales causasumat, ex quibus fluxit illud impium terrae fastidium, et repulsa gratiae Dei. Dicit ergo, *propterea quod spreverunt iudicia mea, neque ambularunt in statutis meis.* Hic invertit ordinem. Prius dixerat non ambulasse in statutis suis, sprevisse iudicia sua: nunc vero incipit a contemptu: *et sabbata mea polluerunt, quod ipsorum cor incessit post eorum idola.* Summa est, perfide semper egisse cum Deo: et quanquam tenebant quomodo rite colendus esset, tamen semper implicitos fuisse variis superstitionibus: sicuti etiam Stephanus illis exprobrat. Consentit enim prorsus cum propheta nostro. Quod autem sabbata plurali numero ponit, non ita argute interpretor ut quidam, quod respexerit propheta ad sabbatum annorum, postremo ad iubilaeum. Nam tria fuerunt sabbata apud Iudaeos. Septimus enim quisque dies consecratus fuit Deo, et septimus quisque annus, et quinquagesimus. Quanquam autem verum est, annos fuisse sabbatarios, ut dies, tamen non puto prophetam ita subtiliter hic distinguere: sed simpliciter accipio sabbata pro septimo die. Nunc sequitur,

17. *Et pepercit oculus meus super ipsos* (ignovit ipsis oculus meus) *ne perderem ipsos, et ne facerem ipsos* (et non feci in ipsis) *consumptionem in deserto.*

Hoc ideo additur, quia aliquoties populum illum gravibus poenis Deus affecit: sed moderatus est sibi, ne nomen ipsum et corpus penitus exstingueret. Dicit ergo *se illis pepercisse*, nempe respectu sui nominis, ut ante dictum fuit, *ne ipsos faceret consumptionem*, hoc est ne penitus eorum memoriam deleret. Non ergo pepercit in totum, ut indulgentia sua foveret eorum pravitatem, sed ut postea videbimus, manum suam retraxit, ne ipsos consumeret, sicuti optimo iure poterat. Iam sequitur,

18. *Et dixi ad filios ipsorum in deserto, In decretis* (vel statutis) *patrum vestrorum ne ambuletis, et iudicia eorum ne servetis: et in idolis* (vel inquinamentis) *ipsorum ne polluamini.*

19. *Ego Iehovah deus vester, in decretis meis ambulate, et iudicia mea servate, et facite ea.*

Postquam ostendit Deus tantam fuisse obnationem malitiae in populo, ut nihil proficeret neque rigore, neque clementia, nunc dicit filios fuisse prorsus similes patribus. Nam quum dicit se vertisse sermonem ad filios, oblique subindicat se fastidio fuisse quasi fractum, ut nollet amplius verba apud surdos facere. *Dixi igitur ad filios eorum:* cur non ad ipsos? nempe quia obduruerant in sua impietate, nec spem ullam resipiscentiae dabant. Quum ergo Deus toties expertus foret ipsos esse prae fractos, ideo dicit *se ad filios ipsorum vertisse suum sermonem. Ne ambuletis in statutis patrum vestrorum, et iudicia eorum ne servetis.* Hic non loquitur Deus de malis exemplis, aut sceleribus quae palam apparent: sed usurpat voces in speciem honestas, *iudicia et statuta.* Si simpliciter dixisset patres eorum fuisse homines sceleratos, ideoque cavendum esse filiis, ne eos imitarentur, fuisset illa communis doctrina: sed per concessionem hic usurpat voces honorificas, nempe *iudicia et statuta.* Interea tamen vetat, ne posterius se forment ad statuta et leges patrum, vel ad caeremonias et ritus. Ne quis tamen obiiceret servanda esse statuta, quae tendunt in rectum finem, tandem subicit, *ne polluamini in ipsorum inquinamentis, et sordibus.* Illic tollitur superior concessio, et Deus quasi fucum abstergit, ut palam appareat, praecepta illa et statuta nihil differre a furtis, a latrocinis et adulteriis: hoc est prophetae consilium. Caeterum hic locus notatu dignus est, quia hinc discere promptum est, quam frivola sit eorum excusatio, qui patres obtendunt, et plenis buccis praedicant sibi esse ignoscendum si ad eorum imitationem se forment. Ne-

que enim vetuit tantum Deus imitari crassa et aperta scelera parentum, sed leges, et statuta, et ritus, et quidquid in speciem est plausibile, et videtur communi hominum sensu esse laude dignum. Et ita detegitur stultitia papistarum, qui existimant quasi sub clypeo Aiakis se tuto latere: quum praetextunt exempla patrum, et antiquitatem nobis iactant, videmus certe quam clare ipsos refellat Dei spiritus ubi pronuntiat cavendum esse ■ statutis et praeceptis, ideoque non tantum a manifestis sceleribus, sed etiam a bonis intentionibus, ut loquuntur, ■ devotionibus, et traditionibus patrum. Atqui cultus Dei in papatu qualis hodie est nisi confusa quaedam massa, quam conflarunt ex innumeris figmentis? quia si quis excutiat omnes eorum nugae, reperiet fabricatas esse hominum arbitrio: neque tamen ipsos pudet obicere patrum traditiones, et opponere verbo Dei. Iam ergo videmus prosterni totum papatum, et praeclaras illas traditiones patrum, quibus gloriantur, quum propheta dicit, *ne ambuletis in statutis patrum*. Sed quia antiquitas meretur aliquid reverentiae, ideo promiscue reiicere quaelibet patrum exempla esset immane et barbarum. Ergo hic prudentia et delectu opus est: sed eam quoque nobis hic suggerit Dei spiritus quum addit *inquinamenta*, vel idola. Ergo examinandae sunt patrum traditiones, et illa discretionis nota prudenter observanda est, quid contineant, unde sint profetae: si agnoscimus non alio tendere quam ut pure colatur Deus ex praescripto legis suae, eas amplectamur: si vero nos abducant a puro et simplici Dei cultu, si suis mixturis inficiunt veram et sinceram religionem, eas abominemur. Pergamus, ego, inquit, *sum Iehovah Deus vester, ambulate in statutis meis, et iudicia mea servate*. Confirmat Deus superiorem sententiam, et simul remedium adhibet omnibus corruptelis quum dicit, *ambulate in praeceptis meis, quia ego sum Deus vester*. His enim verbis sibi uni tanquam proprium vendicat quod homines sibi ex parte arrogant. Non audent quidem spoliare Deum suo imperio: sed ingerunt se quasi socios, et commentis suis inficiunt legem ipsius, ac si non sufficeret ad plenam et solidam sapientiam. Hic ergo Deus pronuntiat se unicum esse legislatorem. Si ergo *sum Deus vester, ambulate in statutis meis*. Hinc sequitur, nos abnegare Deum oblique ubi vel tantillum deflectimus a lege ipsius. Est locus insignis, modo recte expendamus prophetae verba. Nam haec coniunctum legenda sunt, *quia Deus vester sum, ideo vel ambulate in praeceptis meis*, atque ita ostendite vos esse populum meum. Quod si non contenti sint solis Dei praeceptis, sed admisceant humana commenta, oblique docet se iam non agnoscere pro Deo, quia parte iuris sui eum privant. Si enim unus est Deus, est etiam unicus legislator. Sequitur,

20. *Et sabbata mea sanctificate, et erunt in signum inter me et vos, ad cognoscendum (id est ut cognoscatis, vel ut sciatis) quod ego Iehovah deus vester.*

Quod in genere de praeceptis dixit nunc ad sabbata iterum accommodat, nec sine causa. Sicuti enim heri dictum fuit, Deus quiete illa non tantum voluit exigere aliquid sibi debitum ■ populo, sed potius iubet in alium finem, ideo *iubet sabbata sua sanctificari*. Modus autem sanctificationis ante fuit expositus, quia leve fuit illud otium. Nec certe satisfactum fuit Deo quum populus feriabatur a suis negotiis: sed interior sanctificatio praecipuum gradum semper obtinuit. Et hac ratione etiam iterum repetit, *ut sint in signum inter me et vos, ad cognoscendum quod ego Iehovah deus vester*. Testatur hoc loco Deus, modo rite Iudaei sabbata observent, sensuros effectum eius gratiae, quam voluit illic repraesentari. Diximus enim sabbatum fuisse sacramentum regenerationis. Nunc ergo promittit efficaciam spiritus sui, modo ne ianuam ipsi claudant sua impietate et contemptu. Hinc videmus sacramenta nunquam destitui spiritus virtute, nisi quatenus homines se indignos reddunt oblata sibi gratia. Papistae quum de sacramentis loquuntur, dicunt habere efficaciam, modo ne ponamus obicem peccati mortalis: illic nulla fidei mentio. Modo igitur ne quispiam sit fur, aut adulter, aut homicida, dicunt sacramenta habere suum effectum: exempli gratia, si quis etiam, qui ne guttam quidem fidei habeat, se ingerat ad mensam Christi, ille, inquit, recipiet non tantum corpus et sanguinem eius, sed fructum mortis et resurrectionis: et tantum quia non ponit obicem peccati mortalis, hoc est, non potest convinci furti, aut homicidii. Videmus quo demersi fuerint caecitatis, et hoc fuit iustum Dei iudicium. Tenendum igitur est, mutuam esse relationem inter fidem et sacramenta, ideoque sacramenta effectum suum nancisci ex fide: non quod indignitas hominum illis quidquam deroget. Sacramenta enim semper retinent suam naturam: baptismus est lavacrum regenerationis, etiamsi totus mundus esset incredulus: coena Christi est communicatio corporis et sanguinis eius, etiamsi nulla esset scintilla fidei in mundo: sed non percipimus gratiam quae nobis offertur et quamvis res spirituales semper maneant eadem, non consequimur tamen effectum, nec sentimus quid valeant, nisi caveamus, ne nostra infidelitas profanet quod Deus consecravimus in salutem nostram.

21. *Et rebelles fuerunt (vel irritarunt, vel exasperarunt me) filii: in decretis meis non ambulaverunt, et iudicia mea non servarunt, ut ea facerent: quae qui fecerit homo vivet in ipsis: sabbata mea profanarunt: et dixi (hoc est, decrevi) effundere ira-*

cundiam meam (vel excaescentiam) super eos ad complendum iram meam in ipsis in deserto.

22. *Et retraxi (retraxi tamen) manum meam: et feci propter nomen meum, ne profanaretur in oculis gentium, e quarum oculis eduxeram eos.*

23. *Etiā ego levavi manum meam ipsis in deserto (vel contra ipsos), ad disciendos ipsos inter gentes, et spargendos per terras:*

24. *Eo quod iudicia mea non fecerunt, et statuta mea repudiaverunt, et sabbata mea violaverunt, et post idola patrum suorum fuerunt eorum oculi.*

Hos quatuor versus simul contexo, quia paulo ante fuerunt expositi: nec vos supervacua repetitione onerare placet. In summa, totam posteritatem accusat Deus, quod nihilo fuerit obsequitur quam patres. Rebellionem iterum probat, quod neque imperio paruerint, neque adducti fuerint blandis promissionibus. Nam ab una parte exigebat cultum sibi debitum, et mercedem promittendo suaviter eos invitabat. Neutrum profuisse conqueritur. Addit quod etiam vidimus, sibi fuisse propositum eos per varias mundi plagas spargere ac dissipare. Causam tamen assignat cur sibi moderatus fuerit, quia noluerit nomen suum profanari inter gentes. Ita pronuntiat nunquam eos interquiescere, quin assidue efferveresceret eorum impietas: ideo factum esse sua incredibili patientia et indulgentia, ne centies et millies perirent. Reliqua petantur ex superiori contextu. Sequitur,

25. *Ego quoque dedi illis decreta non bona, et iudicia in quibus non vivent.*

Hic pronuntiat Deus se vindictam sumpsisse de populo tam duro et obstinato, quod scilicet permiserit subire aliud iugum, quia non sustinuerat regi legis doctrina. Vidimus enim quum Deus apud Israelitas legem deposuit, fuisse plus quam felices, modo reputassent quam illud esset honorificum, habere commune pactum cum Deo, qui dignatus fuerat fidem suam mutuo illis obstringere. Haec fuit singularis dignatio, et praerogativa, quia non tantum Deus ostenderat quid rectum esset, verum pollicitus simul fuerat mercedem, quamvis nihil deberet. Quid autem gens illa prorsus indocilis? Excussit legis iugum. Ergo digna fuit quae aliud imperium experiretur. Deus ergo dedit leges non bonas, quando passus est miseros illos trahi sub magnam congeriem errorum. Fuerunt enim illae leges non bonae. Quidam violenter torserunt hunc locum, dum putant vocari legem ipsam. Mose promulgatam non bonam, quod sit mortifera, teste Paulo. Sed corrumpunt prophetarum sensum. Deus

enim hic legem suam comparat cum gentium superstitionibus. Alii exponunt de tributis, quae populus coactus est pendere extraneis. Sed primum Deus hic non loquitur tantum de una aetate: imo quo tempore liberi adhuc fuerunt Iudaei, haec vindicta nihilominus grassata fuit. Deinde proximo versu confirmat propheta quod iam breviter attigi, nempe leges vocari non bonas, omnia hominum figmenta, quibus se fatigant dum existimant hoc modo Deum rite coli. Scimus enim quantum laborent ac se torqueant miseri homines, quos fascinavit Satan suis praestigiis, dum solliciti sibi accersunt multos ritus, quia nullus est finis superstitionum. Sunt igitur illa statuta non bona. Nam ubi multum sumpserunt laboris idololatrae, non alia merces eos manet, quam ut tandem Deus vindex appareat, et ulciscatur profanationem legitimi sui cultus. Ipsi quidem longe aliud sentiunt, sed frustratur eos sua opinio. Nulla igitur merces speranda est, nisi quae fundata est in pacto et promissione Dei. Omnes autem vitiosi et commentitii cultus, omnes ritus adventitii, quos hinc inde homines attrahunt, nullam habent promissionem a Deo. Ergo frustra in ipsis fiducia vitae reponitur. Hoc autem iam coepit Deus patefacere in deserto: sed aliis postea saeculis non destitit eandem exercere vindictam. Videmus ut Moabitaram superstitionibus se addixerint: unde hoc? nisi quia Deus iusto suo iudicio eos excaecavit. Expertus fuerat ipsos quasi indomitos. Ergo quasi emancipavit: neque id solum, sed tradidit ipsos postea Satanae: et ideo dicit *se dedisse leges non bonas*. Poterat quidem aliter loqui propheta, ipsos contempta lege Dei sibi sapuisse: stultos et temerarios sibi fuisse legislatores: id erat verum, sed voluit exprimere poenam, de qua loquitur Paulus (Rom. 1, 24 sq.), quum dicit tradi impios in reprobum sensum, ut obediant mendacio, quia non sint amplexi veritatem, et quia non passi sint se divinitus regi, ideo mancipari imperio Satanae, ut serviant creaturis. Nunc ergo tenemus consilium prophetarum: *etiam, inquit, dedi illis leges non bonas*: quasi diceret non aliunde factum esse, ut populus ita se proiceret ad varias idololatrias, nisi quoniam hoc modo ulcisci voluit Deus incredibilem pervicaciam. Si enim placide Iudaei acquievisset sub Dei imperio, non dedisset illis leges malas, hoc est, non passus fuisset ita sub tyrannide Satanae torqueri. Sed quum impliciti fuerunt illius laqueis, Deus palam ostendit indignos esse, quos ipse gubernaret, et quorum gereret curam, quia nimis erant refractarii. Sequitur,

26. *Et contaminavi ipsos in suis muneribus, traiciendo quicquid aperit vulvam, ut perderem ipsos, ut quod (sed supervacuum est), ut cognoscant quod ego Iehovah.*

Non dubium est quin Deus continuet eandem doctrinam. Hinc ergo colligimus datas fuisse leges non bonas populo, ubi se addixit variis erroribus, et Dei loco idola sua quae fabricaverat coluit: ideo subiicitur, *pollui ipsos in muneribus suis*. Hoc autem ideo additum fuit a propheta, ne exciperent Iudaei se tamen non prorsus abieciisse Dei cultum. Miscebant enim (ut ante vidimus, et paulo post repetet propheta) caeremonias legis cum figmentis gentium: hoc modo putabant se erga Deum belle defungi, quamvis adderent suas mixturas. Hic propheta occurrit, et praecidit ansam tergiversationi ipsorum, quod scilicet polluti fuerint etiam in suis muneribus, quia nihil fuit sincerum vel purum, quum ita corrumperent praecepta Dei suis commentis. Utcunque ergo quotidie munera sua obtulerint, et professi fuerint se offerre vero Deo: nihil tamen hoc modo adepti sunt, quia, ut dictum fuit, abominatur Deus eiusmodi mixturam, neque ferre potest ut colatur pro arbitrio hominum, sed vult filios suos simpliciter contentos esse suis mandatis. Nunc videmus quorsum tendat consilium prophetae: *Deus ipsos polluit in muneribus suis*, hoc est, reddidit ipsorum munera tanquam foetida, utcumque putarent se officio suo satisfacere. Quare? nempe inquit, *quum traicerent quidquid aperit vulvam*. Hic speciem unam duntaxat propheta attingit, sed per synecdochen designat omnes superstitiones, quibus vitabant Iudaei purum Dei cultum. Fuit autem superstitio haec plus quam detestabilis, traicere filios suos et lustrare, ut eos idolis consecrarent. Sed tantum de primogenitis loquitur Deus hoc loco, ut crimen magis exaggeret. Lustratio quidem illa fuit generalis: sed quia Deus sibi addixerat primogenitos, et voluerat certo pretio redimi, et ea in re volebat celebrari memoriam redemptionis, quod scilicet incolumes evaserant primogeniti Israel, imo omnes foetus primogeniti animalium quum e medio tolleret primogenitos Aegypti, eos ipsos qui specialiter devoti erant et sacri Deo, traicere, et idolis offerre, nonne prodigiosum fuit? Videmus ergo prophetam non frustra hic loqui de primogenitis. *Ut perderem ipsos*, inquit, *et cognoscant quod ego sim Iehovah*. Hic ostendit Deus se gradatim fuisse progressum ad ultimam vindictam, et hac ratione magis convictus fuit populi stupor, quod interea nunquam reputavit manifesta eius iudicia. Si Deus subito e coelo et uno impetu vindictam suam exsereret, non mirum esset, homines reddi attonitos: sed ubi spatium illis concedit, et inducias, ut per otium secum expendant: et interea non uno tantum modo, sed pluribus ipsis admonet, ut respiciant, si manent semper iidem, neque tanguntur ullo sensu, hac recordia ostendunt se prorsus esse desperatos: idque nunc intelligit propheta. Sed quod addit, *ut cognoscant quod ego sim Iehovah*, significat quia non

agnitus fuit pater a Iudaeis, se fore ipsorum iudicem, ut cogantur velint nolint sentire formidabilem eius potentiam quam spreverunt. Quoniam hac de re plura ante diximus, nunc levius praetereo. Notandum tamen est illud, Deum a reprobis cognosci, quia ubi paterna eius bonitas diu ab ipsis contempta fuit, tandem apparet iudex, invitos trahit ad suum tribunal, et exsequitur suam vindictam, ut effugere nequeant. Sequitur,

27. *Propterea loquere ad domum Israel, fili hominis, et dic illis, Sic dicit dominator Iehovah, Adhuc in hoc contumeliosi in me fuerunt patres vestri praevaricando in me praevaricatione.*

28. *Nam introduxi (copula enim sic resolvitur) in terram pro qua sustuleram manum meam ad dandum eam ipsis: et viderunt omnem collem excelsum, et omnem arborem frondosam: et sacrificarunt illic sacrificia sua, et obtulerunt illic irritationem oblationis suae, et posuerunt illic odorem bonae fragrantiae suae, et fuderunt illic sua libamina.*

Nunc descendit ad populi scelera, quibus provocatus fuit Deus, postquam terra Chanaan potiti sunt, utpote qui tam sedulo admoniti Deum tamen contempserint. Conqueritur ergo hoc sibi fuisse nimis probrosum, quod postquam eos manuduxerat in possessionem haereditatis promissae, non tamen destiterint quasi data opera insultare contra ipsum. Fuerat iam haec contumelia intolerabilis, quum in deserto apud eos nihil profecerat. Erat enim haec obstatio satis seria ad ipsos promovendos, In decretis patrum vestrorum ne ambuletis: ego Deus vester, legem meam servate. Quum ergo Deus sub obsequium suum eos colligeret, cuius fuit superbiae non attendere ad illam obstationem, sed persequi suam vesaniam? Verum crimen longe fuit atrocius, quum tandem ingressi sunt terram Chanaan, et tot victorias adepti, quod experimentis senserant non reputarunt, Deum suam potentiam declarasse, quo eos melius devinctos teneret. Quotquot enim beneficia in ipsos contulit Deus, totidem vincula fuerunt, quibus magis ac magis adstringebantur. Non frustra igitur cum ipsis nunc expostulat, quod contumelia affectus fuerit, *dum*, inquit, *mentiti sunt mihi*, vel transgressi sunt in me. Hoc non fuit simplex crimen, neque perfidia duntaxat, sed quasi se ipsos oblectarent proterve insultando. Nam *גָּדַל* significat exprobare, contumelia afficere, convitiari. Deus ergo hoc verbo exprimere voluit quasi deliberatam populi insolentiam, dum ita improbe in eum surrexerunt, ac si conspuerent in eius faciem. Summa est, non fuisse duntaxat foedifragos et rebelles, quum terram Chanaan contaminarent suis superstitionibus: sed quasi ad petulantiam proiectos, ut Deum ex professo contumelia afficerent. *Postquam*

igitur *introduxeram ipsos in terram, pro qua, vel de qua manum meam levaveram, ut darem eam ipsis: viderunt, inquit, omnem collem excelsum, et omnem arborem frondosam, vel ramosam, et illic sacrificarunt.* Deus altare unum volebat sibi exstrui, et uno in loco offerri sacrificia: imo quum populus nondum haberet certam et fixam stationem, noluit Deus ullum altare sibi construi ex lapidibus politis, ne quod vestigium maneret, sed fieri tumulum duntaxat rudem ex cespitibus, vel ex lapidibus asperis. Iam dicit, quotquot illis obiecti fuerunt colles, et arbores frondosae, totidem fuisse illecebras ad superstitionem. Haec igitur contumelia est quam Deus illatam sibi esse nunc conqueritur. Docet autem hie locus ut alii similes, non tantum corrumpi Dei cultum ubi transfertur eius honor ad idola, sed ubi homines sua figmenta ingerunt, et quasi fermento contaminant quod Deus praeceperat. Tenendum igitur est, duas esse idololatriae species, quarum una crassior est, nempe ubi palam coluntur idola, et supponitur Moloch, vel quispiam ex Baalim Deo vivo: illa est superstitio quasi palpabilis, quia Deus quodammodo e suo gradu deiecitur. Sed altera quoque idololatria quamvis sit occultior Deo tamen es abominabilis, nempe ubi sub praetextu nominis ipsius audacter homines commiscuntur quidquid ipsis venit in mentem, et ita varios cultus instituunt: quemadmodum hodie in papatu videmus statuas adorari, videmus invocari mortuos: denique innumeris modis spoliari Deum suo honore. Ergo quidquid papistae garriant, tenentur tamen convicti: et mirum est, ipsos non prorsus obmutescere, quum adeo crassae sint eorum superstitiones, ut pueri quoque ipsi animadvertant. Sed aliae sunt superstitiones magis speciosae et fucatae. Nam ubi multa excogitantur in Dei honorem, illic neque Barbara, neque Christophorus in medium prodibunt, sed Dei nomen obtegit illas omnes abominationes. Atqui videmus frivolum esse excusationem, dum homines obtundunt sibi nihil aliud esse in animo quam Deum colere. Neque enim duntaxat Deus asserit sibi uni solidum cultum, sed vult etiam coli suo non hominum arbitrio: vult legem suam unicam esse regulam veri cultus: ac proinde repudiat omnes cultus fictitios. Accusat igitur merito propheta noster Israelitas, *quod converterint oculos ad omnem collem excelsum, et ad omnem arborem frondosam, et illic obtulerint irritationem oblationis suae.* Vocat irritationem oblationis quod non tantum stulte profunderent multam pecuniam in vitiosos illos cultus, sed quod Deum quoque ad iram provocarent. Videmus ergo homines non modo ludere operam ubi declinant a Dei mandatis, et temere sudare in suis superstitionibus: sed Deum ad certamen provocare, quia scilicet eripiunt illi ius legislatoris. Nam penes ipsum est decernere quo-

Calvini opera. Vol. XL.

modo sit colendus. Ubi hoc homines sibi arrogant, perinde est ac si conscenderent Dei ipsius tribunal. Si autem sequantur aliorum figmenta, eos igitur sibi praeficiunt legislatores: interea Deus e suo gradu deiecitur. Itaque mirum non est, si provocatur ira Dei omnibus sacrificiis, quae fiunt praeter legis praescriptum. Et hoc clarius exprimitur apud Isaiam (29, 14), ubi Deus pronuntiat se facturum quod omnes exterreat, et quod sit insoliti prodigii loco, *Excaecabo oculos sapientum, inquit, et auferam a senibus prudentiam. Quare? coluerunt enim me praeceptis hominum.* Sequitur, *Et obtulerunt suavem odorem, vel bonae fragrantiae.* Videntur haec duo pugnare, quod oblationes Dei vindictam accenderint, et tamen suavis fuerit earum redolentia. Sed ironice loquitur propheta quum dicit *suffitus eorum fuisse boni odoris.* Per concessionem igitur ipsos deridet, quia falso putaverint hoc modo placari Deum. Quamquam simul eos perstringit, quod suffitum qui debuerat esse bonae fragrantiae redderint foetidum suis corruptelis. Nam repetitur subinde apud Moysen haec sententia, *Odor ille perveniet ad nares Dei, et placabitur.* Quum ergo suffitus legales essent bonae fragrantiae, Deus hic non sine acerbitate Iudaeos perstringit, quod foetore suo infecerint bonum illum odorem: ita esset antiphrasis. Denique inquit, *fuderunt illic sua libamina.* Hic recenset Deus varias oblationum species, de quibus diserte in lege praeceperat: sed in omnibus ostendit Iudaeos fuisse immorigeros: et interea melius detegit quam effraenis fuerit ipsorum petulantia, quod non una tantum in parte violaverint legem, sed nullam partem intactam reliquerint a suis superstitionibus. Deus mandaverat sacrificia, in sacrificiis polluti sunt Iudaei. Iam addiderat varias oblationes, nulla fuit oblatio quam non conspurcaverint. Instituerat suffitus, illos etiam corruperunt: libamina volebat sibi offerri, hoc est vinum fundi: neque haec pars pura fuit a superstitionibus. Modis itaque omnibus ostendit, populum hunc quasi data opera bellum gessisse cum Deo, quum tamen fallaciter obtenderet, sibi nihil magis esse propositum quam ipsum colere. Sequitur,

29. *Et dixi illis, ut quid (quorsum, vel quodnam est) excelsum quod vos ingredimini? (vel quia vos illuc ingredimini), et vocatum fuit nomen eius excelsum usque ad hunc diem.*

Quamvis nulla sit ambiguitas in verbis prophetae, videtur tamen frigere haec sententia: et interpretes, meo iudicio, non assequuti sunt quidnam propheta vellet. Frigidum per se posset videri quod Deus interrogat, *quodnam est excelsum?* Sed significat non fuisse ignorantia deceptos, quia subinde ipsos admonuerit, ne ita profanarent verum et

genuinum cultum. Conatus enim est subinde ipsos ad se retrahere quum videbat eos vagari post suas superstitiones. Quum ergo saepius imo propemodum assidue obiurgati fuerint a prophetis, hinc melius deprehensa fuit eorum contumacia, quod nihilominus sequuti sint suos illos perversos cultus. Quia ergo inutiles fuerunt omnes illae obiurgationes, hic Deus amplificat eorum crimen, quod surdi fuerint. *Dixi* igitur, nempe per prophetas. Scimus enim quam sedulo prophetae incubuerint in hanc partem, ut in unum solum altare respicerent. Et hac ratione crevit eorum scelus, quod quum Deus diceret, Quid hoc? et quomodo tantopere expetitis vestra excelsa quum mihi displiceant, et sciatis quid vobis praeceperim? aures fuerunt surdae vel malitia obstructae. In summa, rogat quorsum eos rapiat vesania, quum ingrediuntur excelsa: quando locum designavit, ubi esset quaerendus et invocandus. Atrium, inquit, meum negligitur: interea curritis ad excelsa: et tamen *excelsum vocatum est eius nomen*. Nullum mysterium subest in ipsa voce: sed significat Deus nullis prophetarum obiurgationibus vel minis fieri potuisse, quin populus celebraret sua excelsa. Dicit igitur *vocatum fuisse nomen*, quoniam eadem dignitas et religio vigerit in illis excelsis. Debuerat aboleri prorsus memoria. Si tantum semel pronuntiasset Deus excelsa illa sibi non probari, omnes debuerant statim respicere: clamavit diu et vehementer per suos prophetas: interea nomen excelsorum volitavit per omnium ora. Fuit celebre, quasi illic quaerendus esset Deus. Nunc ergo videamus damnari Iudaeos nimiae superbiae, quod non solum sua excelsa non reliquerint quum fuissent diligenter admoniti, sed quod pertinaciter voluerint Dei sanctuario opponere loca illa, quae tamen totidem erant pollutiones. Hinc colligimus damnari obstinatam populi malitiam, quod patres filiis nomen illud tradiderint, ita ut continua serie excelsa opposuerint unico Dei sanctuario. Sequitur,

30. *Propterea dic ad domum Israel, Sic dicit dominator Iehovah, An in via patrum vestrorum vos polluti estis? et post idola ipsorum (vel spurcitas) vos scortamini?*

Nunc tandem propheta eos ■ quibus consultus fuerat recta aggreditur. Postquam ostendit progenitos esse ex impiis patribus, et id plus satis fuisse manifestum, quod ab initio usque ad finem non destiterint singulis aetatibus Deum provocare: iam convertit ad ipsos suum sermonem, et rogat *an polluti sint in superstitionibus patrum*. Vetus interpres transtulit, certe: sed ■ interrogationis nota id non patitur. Miror tamen quid aliis interpretibus venerit in mentem, ut dicerent, annon pollui mini, quasi esset scriptum הלוה. Atqui si recte iudico,

evertunt prophetae sensum. Videtur autem mihi propheta quasi de re absurda sciscitari, *quid? An pollui mini in via patrum vestrorum, et scortamini post eorum idola?* Nam quum in exsilium essent eiecti, illa exhaeredatio debuerat tandem ipsos subigere quamvis essent plus quam ferrea superbia praediti: deinde simulabant aliquid pietatis quum venirent ad prophetam, et cuperent aliquid solatii ab eo recipere. Quum ergo prae se ferrent aliquid modestiae, hic Deus ipsos interrogat, *quomodo fieri possit ut se polluant in via patrum suorum*: quid hoc sibi vult? Sunt res, inquit, nimium contrariae, quod ad servum meum acceditis, ac si animus vobis esset, mentes vestras et sensus subicere verbo meo. Quum ergo ita fingitis vos esse attentos ad mea responsa, *quomodo fieri potest ut interea pollui mini in via patrum vestrorum?* Hoc videtur mihi esse consilium spiritus. *Dices* igitur, *an polluti estis in via patrum vestrorum?* hoc est, an adhuc estis adeo perversae, ut non reflectatis cursum: ut non tandem resipiscatis? Videtis enim quam severe ultus fuerit Deus vestram obstinationem. Deinde nunc in speciem me quaeritis, ac si unicum vobis hoc refugium maneret, *quomodo igitur pollui mini in via patrum vestrorum?* deinde *quomodo scortamini post ipsorum idola?* Iam sequitur,

31. *Et offerendo dona vestra (tollendo oblationes vestras), et traiciendo filios vestros per ignem vos pollui mini in omnibus idolis vestris usque hodie: et ego inquirar a vobis, domus Israel? Vivo ego, dicit dominator Iehovah, si inquirar a vobis.*

Prosequitur eandem sententiam, nempe quod sit illud prodigiosum, adhuc ipsos pertinaciter manere defixos in perversa imitatione patrum suorum. Nam multis Dei flagellis retracti fuerant ab illis sordibus: deinde obtendebant se posthac fore promptos ad obsequium. Deus ergo hic dicit, *quomodo offerendo munera vestra filios vestros traicitis per ignem, et pollui mini in omnibus idolis vestris usque ad hunc diem?* Est igitur haec interrogatio quasi de re incredibili, et admirationem in se continet: quia minime consentaneum erat, ut Israelitae exsilio mulctati, manerent tamen pertinaces in suis sceleribus. Sed propheta hic rursum executit illis inanem praetextum, quo se poterant obtegere: quia offerebant sua munera: verum quidem id esse concedit, sed simul excipit, *traicere filios suos per ignem, et pollui in omnibus suis idolis*. Tandem addit, *et ego inquirar a vobis?* Iam exposuimus alibi hanc sententiam, quae tertio nunc repetitur. Alio trahunt multi, quod scilicet Deus respondere ipsis amplius non dignetur. Sed meo iudicio, simpliciter perstringit eorum perfidiam, quod scilicet vellent quasi illinere eius oculos quum ad prophetam accederent,

An, inquit, ego inquirar a vobis? Nam *וַיִּשְׁאֶל* significat utrumque, significat quaerere, significat etiam assequi, et quum respondet ille quem rogamus, et quum se offert ille quem quaerimus. Sed hic simpliciter ostendit Deus, eos non venire recto animo, et nihil minus illis esse propositum, quam ut ipsum quaerant. Quia autem illud erat quasi incredibile, ideo iurat, in ipsis nihil esse praeter meram fallaciam, quia utcumque obtendant veram pietatem dum suppliciter rogant prophetam ut placide respondeat Dei nomine, tamen proterve irident, ac impie et scelerate obtendunt eius nomen, et hoc modo profanant.

32. *Et adscendit* (subaudiendum tamen est relativum, quod adscendit) *super spiritum vestrum non erit, quia vos dixistis* (dicitis, est participium), *Erimus sicut gentes, sicut familiae terrarum, ut serviamus ligno et lapidi.*

33. *Vivo ego, dicit dominator Iehovah, Si non in manu robusta et brachio extento, et excandescencia effusa dominabor super vos.*

Iam detegit Deus quid habuerint in animo tam senes illi, qui praetextu sciscitandi venerant ad prophetam, quam omnes captivi, nempe ita desponderant animos, ut nihil sibi putarent esse utilius, quam prorsus deficere a Deo, et sese formare ad mores et ritus gentium videbant enim se ideo praecipue exosos profanis gentibus, quod colerent peculiarem Deum. Quoniam itaque lex separabat illos a toto orbe reliquo, ut effugerent odium illud et invidiam, agitabant perversum consilium, nempe ut relicto Deo et eius cultu transirent ad gentes. Ita enim futurum sperabant, ut propitios se ostenderent qui prius fuerant infesti. Nunc non solum pronuntiat Deus id se non passurum, sed iureiurando asserit: *non fiet, inquit, quod cogitatis, quia retraham vos in manu robusta, et brachio extento et effusa excandescencia.* Summa est, quamvis miseri illi exsules cuperent excutere Dei iugum, et se miscere profanis gentibus, ut essent aliis similes: tamen Deum habiturum rationem sui foederis, ut eos non patiatur sibi eripi: quemadmodum si quis dominus retrahat servum fugitivum: vel si quis princeps, ubi posset delere perfidos et rebelles, sic tamen eos castigat, ut gement sub dura servitute: haec summa est. Locus autem hic dignus est observatu, quia multos hodie sollicitat eadem cogitatio. Vident enim odiosum esse nomen sinceræ pietatis. Itaque ut otio suo consulant, iactant multo sibi et aliis fore satius, si se reliquis coniungant, neque ob religionis discrimen concitent in se multorum odia. Alii quia sentiunt Deum sibi infestum, cuperent se quovis modo emancipare. Videtur enim illis ecclesiae conditio multo deterior, quam totius mundi. Et certe

sicuti Deus specialem eius curam gerit, ita castigat etiam severius delicta. Videmus ut parcat incredulis et extraneis, ac si conniveret ad eorum scelera: interim semper manus eius extenta est ad castigandos omnes qui profitentur se esse ex numero piorum. Illi ergo cuperent Deo valedicere si ipsis daretur optio. Ideo dixi hunc locum notandum esse. Israelitae putabant nihil magis praestare, quam ut gentibus coniuncti nihil ab ipsis differrent: quia imaginabantur hoc modo sibi plus fore relaxationis, quod Deus rigidior erga ipsos fuerat, quam erga exteros: deinde quia videbant se obnoxios esse multis periculis et molestiis: videbant se undique impeti, et audiebant quotidianas minas. Hinc igitur perversa deliberatio quae hic coarguitur, *quod adscendit, inquit, super spiritum vestrum nullo modo fiet, quia vos dicitis, erimus sicut gentes, et sicut familiae terrarum.* Sed finis quoque spectandus est, quia tanta erat populi illius stultitia, ut putaret se fore immunem a Dei flagellis, si religionem prorsus abiceret. Deus ergo negat id se passurum. Nunc sequitur clarior explicatio, *Vivo ego, inquit, si non in manu robusta et brachio extento dominabor super vos:* quasi diceret, ubi omnia effugia captaverint, tamen se fore vindicem iuris sui et imperii, ut invitos cogat ad se redire, quemadmodum si violenter retraheret fugitivos, ut dictum fuit. Nunc videmus quanta fuerit populi stultitas, dum putavit hoc unicum esse remedium suis aerumnis, si deficeret prorsus in vera pietate. Ergo cavendum est, ne ubi Deus nos castigat sic obdurescamus, ut cupiamus nos subducere ab eius manu et subiectione. Interea ostendit Deus se dominaturum, sed alio modo: quia scimus quam humaniter populum illum sustinuerit, quanta patientia usus fuerit quum toties iram eius provocarent. Nunc pronuntiat *se fore dominum, sed in manu valida, et brachio extento,* nempe quia superioris clementiae oblitus subiget tanquam perversa mancipia, quemadmodum ubi videt dominus non posse extorqueri voluntarium obsequium a servis, damnat ipsos vel ad pistrinum, vel ad alias immanes operas, perinde ac si essent semimortui. Denuntiat itaque Deus tale fore dominationis genus quod utetur: quia clementer ignoscendo nihil profecerit. Sequitur,

34. *Et educam vos e populis, et colligam vos e terris per quas fuistis dispersi, in manu valida (vel robusta) et brachio extento, et excandescencia effusa.*

Confirmat eandem sententiam, et simul designat modum illius dominationis. Nam quum dispersi essent Iudaei in exilio, erant quasi alieni a Dei iurisdictione. Erant enim permixti gentibus. Illa igitur conditio videri poterat quaedam exemptio, vel immunitas. Nunc significat Deus quum volet

ius suum recuperare, sibi in promptu esse rationem, *quia educet ipsos e gentibus, et colliget ex terris per quas dispersi erant.* Scimus enim, et iam aliquoties dictum fuit, speciem fuisse abdicationis quum Deus expulit a terra Chanaan decem tribus, et partem etiam tribus Iehudah. Quum ergo exhaeredati essent, putabant vicissim se esse liberos, nec iam amplius spectare ad Dei imperium, quia desierant esse peculium eius et haereditas, ex quo privati erant terra promissa. Deus ergo hic admonet, quamvis ad tempus eos emancipaverit, tamen sibi esse rationem sub manu, qua ipsos iterum colligat, et ita subigat, ne eius imperium effugiant: *Retraham, inquit, vos et colligam brachio extento et manu robusta.* Sed quod addit de fervore iracundiae videtur non esse consentaneum. Nam fuit signum favoris, ipsos iterum colligere, et quamvis maneret ipsos dura servitus et tristis, tamen poterant gustum aliquem divinae bonitatis percipere quum ipsos ab exsilio colligeret. Scimus enim quam acerba illis fuerit sua captivitas, praesertim sub Chaldaeis, a quibus devicti fuerant. Ac nomen quidem *iracundiae* posset referri tam ad gentes quam ad ipsos Israelitas: ego tamen libentius de Israelitis expono, quod tametsi Deus re ipsa ostendet se non prorsus eos negligere, tamen ius suum asseret tanquam Dominus graviter offensus. Utcunque is qui servum perdidit postea recipiat in aedes suas, tamen domus illa instar sepulchri est, quia vel demergitur in profundum ergastulum, vel duplo et triplo plus exigitur quam sit ferendo. Sic ergo Deus pronuntiat, quamvis Israelitas iterum colligat sub manum suam, tamen sensuros non ideo esse illis placatum, quia de illorum impietate poenam nihilominus exigit: quod ex contextu melius colligitur.

35. *Et introducam vos in desertum gentium, et iudicabor vobiscum illic* (hoc est, disceptabo iure) *facie ad faciem.*

36. *Quemadmodum iudicatus sum* (hoc est, disceptavi) *cum patribus vestris in deserto terrae Aegypti, sic disceptabo vobiscum, dicit dominator Iehovah.*

Hic rationem illam quasi digito notat, quae scilicet media erit inter relectionem et reconciliationem gratiae: quod Deus Israelitas eduxit ex Chaldaea, potuit videri favoris signum ac si rursus esset eorum liberator. Sed hic definit quomodo educere ipsos statuerit, nempe *ut disceptet cum ipsis in deserto sicuti cum patribus ipsorum.* Scimus ex quo egressus fuit populus ex Aegypto, non ideo potitum fuisse haereditate promissa, quia sua ingratitudine ianuam sibi clausit. Quod si nulla spes fuisse residua, praestabat populum sub tyrannide aegyptiaca degere, quam tabescere in deserto. Fuit

enim illa minime humana vitae ratio, in solitudine vagari, nihil adspicere iucundum vel amoenum: pro cultis agris meram solitudinem, pro florum amoenitate, pro arboribus, pro delectabili terrae forma non nisi squalorem videre: deinde non alio vesci pane quam manna, vinum nullum gustare, sed bibere tantum ex rupe: et interea agere sub dio, perferre frigus et calorem. Erat igitur liberatio minime optabilis, nisi sperassent se tandem fore compotes terrae Chanaan. Atqui tota illa aetas privata fuit illo beneficio ob suam ingratitudinem. Deus ergo hic apposite ipsos comparat patribus, qui egressi fuerant usque in desertum: ac dicit, *transire vos faciam in desertum gentium.* Hic comparat desertum Aegypti cum deserto gentium. Etsi autem transitus a terra Chanaan ad Chaldaeos aliqua ex parte continet aridum et sterile desertum: tamen non dubito quin Deus hic metaphorice designet statum, in quo populus deget postquam reversus fuerit ab exsilio. Summa est, quemadmodum circumduxit patres ipsorum tota vita in deserto, sic postquameducti fuerint e Chaldaea fore tamen eorum vitam quasi solitariam, ac si essent relegati in angulum aliquem obscurum, et in terram squalidam ac desertam. Hic ergo non notatur aliqua regio, sed status in quo populus fuit etiam quum incoletet terram Chanaan. Quanquam non tantum de exigua illa manu loquitur quae in patriam rediit: sed quum omnibus promiscue data esset libertas. *Desertum gentium* vocat statum, cui omnes subiecti fuerunt sive manerent in longinquis regionibus, sive domum redirent. Tenendum igitur est, Deum sic fore liberatorem populi, ut beneficium eius non perveniat nisi ad paucos: quia ubi multitudo in deserto erraverit, tandem illic putrescet, neque potietur promissa haereditate. Nunc videmus quomodo sibi Deus asseruerit imperium in Israelitas, quum passus non est perpetuo teneri captivos, et tamen non reduxerit ipsos ut se ostenderet placatum, quia non destitit propterea rigidus esse index. *Adducam igitur in desertum gentium:* hic est fervor iracundiae, de quo loquutus fuerat: *et iudicabor vobiscum, vel disceptabo iure facie ad faciem.* Significat his verbis, quamvis reditus illis pateat in Iudaeam, non ideo tamen se illis fore propitium, quia occurret illis tanquam adversarius. *Illic, inquit, facie ad faciem congregiar vobiscum:* sicuti ubi efferbuit contentio, inter se configunt adversarii, et quasi consertis manibus pugnant: ita Deus extremum rigorem hic designat quum dicit se proditurum *ut facie ad faciem cum ipsis disceptet.* Quod autem dicit se *fuisse iudicatum in deserto Aegypti,* et idem in futurum tempus extendit, non ita debet intelligi quasi Deus ad causam agendam descenderit, ut se sisteret ad alienum tribunal: sed hoc genus disceputationis fuit, quum populus coactus

est sentire primo quam non esset excusabilis sua impietas, et contumacia: deinde quum experientia simul didicit, Deum minime esse placatum, quia rursus accensa fuerat eius ira. Apud Isaiam paulo aliter loquitur. Venite iudicemur, inquit, disceptabo vobiscum. Nam paratus illic est causam suam agere quasi ex aequo. Sed tandem summa huc redit, litem definiri, ubi constat populum non immerito, sed ob sua scelera a Deo castigari. Sic ergo disceptavit cum patribus in deserto Aegypti, nempe quia omnes privavit terrae ingressu. Deinde quia saepius poenas sumpsit de murmuribus, de concupiscentia perversa, de libidine ipsorum, de idololatria, et aliis sceleribus. Hinc discamus, quoties apparent aliqua signa irae Dei, ipsum disceptare nobiscum. Non possumus autem contumaciter resistendo quidquam proficere. Ergo unicum istud restat, ut culpam deprecemur. Sequitur,

37. *Et transire faciam vos sub virga, et adducam vos in vinculo foederis.*

Prosequitur eandem doctrinam, quod scilicet populum non sinet diffuere, quia eum adquisierat: quasi diceret fore semper suos, velint nolint. Et tamen videtur hic promittere quod ipsis optabile erat, nempe ut tanquam gregem suum recenseat. Id enim est *traicere sub virga*. Nam שָׁבַט, hic non significat sceptrum, neque baculum quo percutitur qui deliquit, sed accipitur pro pedo pastoris. Est igitur sumpta similitudo a pastore, qui gregem suum numerat ac recenset: et haec loquutio saepius occurrit. Summa est, quia Deus semel adquisivit populum illum, non posse iure suo fraudari. Imaginati quidem fuerant exsules se fore liberos, si delerent ex animis suis et memoria nomen veri Dei, et se polluerent inquinantis gentium. Deus autem ex opposito pronuntiat, sicuti pastor oves suas agnoscit, et numerum supputat, et sub pedo suo transire facit, ac si quis rex exercitum suum lustraret: ita se eos numeraturum nec passurum quemquam sibi eripi, quin omnes absque exceptione asserat sub sua ditione. Nunc ergo teneamus sensum verborum: unde rursus colligimus, nihil aliud consequi omnes prae fractos homines sua duritie quam ut Deus re ipsa ostendat dominium quod semel sumpsit sibi non posse ullo modo eripi. Ita hic locus docet qualis merces omnes apostatas maneat, qui se putant emancipari, ubi belluino more ad impietatem se proiciunt: quia *Deus tandem sub virga ipsos transire faciet*, hoc est, vocabit, et coget ad reddendam rationem, ac si professio fidei ipsorum cordibus esset quodammodo instar cauterii inusta. Dicit *in vinculis foederis*, sed alio sensu quam Hoseas (11, 4) nominat vinculum dilectionis. Illic enim de reconciliatione agitur: sed hoc loco non-

dum promittit Deus se fore exorabilem Israelitis. Ergo *vinculum foederis* nominat constantiam sui foederis, quantum ad ipsum pertinet. Est autem apta similitudo, quia Deus populum suum devinxerat sibi ea lege, ut undique circumdarentur vinculis. Ergo quum petulanter errabant sicuti bestiae indomitae, Deus tamen habuit perseverantiam foederis sui, quia factum est ut tandem omnes illos ad se colligeret, non ut illis dominaretur tanquam pater, sed ut gravius animadverteret in ipsorum defectionem. Subest enim hic tacita comparatio inter gentes et Israelitas. Gentes enim quia nunquam propius ad Deum accesserant vagatae sunt in sua licentia absque modo. Sed alia fuit ratio populi electi. Foedus ergo in eum finem valuit, ut Deus ipsos constrictos teneret etiam si totus orbis evaderet. Sequitur,

38. *Et purgabo (vel eligam) e vobis rebelles et perfidos in me: e terra habitationum suarum educam impios, et ad terram Israel non ingredientur: et cognoscetis quod ego Iehovah.*

Prosequitur adhuc quod coepit dicere, nempe Deum non passurum ut impune ita se contrahant exsules, ex quo eos sibi adoptaverat. Deinde quia obstricti erant beneficio redemptionis, quamvis putarent se quasi procul remotos esse a Dei conspectu, postquam eiecti fuerant in exilium, dicit se fore praesentem, ut *ipsos colligat e terra habitationum ipsorum*, hoc est, ubicunque erunt dispersi, ut tamen ipsos educat. Alii intelligunt hic inclusam esse promissionem gratiae, quia dicitur, *purgabo ex vobis*. Sed istud eligere (sic enim potius verto) vel discernere non alio spectat, quam ut Deus protrahat in lucem qui putabant se adeptos esse latebras, quibus eius oculos fugerent. Quamvis ergo secure sibi promitterent exemptionem ab imperio Dei, ex opposito pronuntiat ipsos falli, quia poterit ad unum usque omnes colligere, deinde *ex terris habitationum*, hoc est, etiam si dispersi sint in diversa loca. Quod autem simpliciter minetur Deus satis patet ex secunda parte versus, *non venient*, inquit, *in terram Israel, et cognoscetis quod ego sim Iehovah*. Confirmat enim quod ante vidimus, ubi permissa illis fuerit libertas, non ideo tamen fore Dei ecclesiam, quia alia ratione dominabitur, ut scilicet tanquam scleratos severe castiget. *Non venient ergo in terram Israel*, hoc est, manebunt et putrescent in deserto, quemadmodum scimus fuisse illam gravissimam poenam, quum Deus iuravit exceptis duobus, nempe Caleb et Iosue, neminem venturum in terram Chanaan. Sic etiam hoc loco, liberabo vos, hoc est, ubi patebit vobis in patriam reductus, videbitur quaedam lux nova affulsisse: sed cogitate quid pa-

tribus vestris acciderit. Nam redempti perierunt tamen in deserto, neque potiti sunt terra Chanaan. Idem et vobis continget, quia reditus nihil aliud erit, quam praeludium quoddam gratiae meae: sed nunquam pervenietis in terram Israel. Hoc autem extenditur etiam ad eos qui reversi sunt illuc, et habitaverunt in patria. Sed diximus Iudaeam fuisse illis exsilium, quia abruptus fuit cursus gratiae Dei: et Deus coepit de integro cum illis disceptare, etiam quum ipsos eduxisset ab exilio babylonico. *Et cognoscetis quod ego sim Iehovah*: sicuti heri dictum fuit, Deum cognosci a reprobis, dum coguntur agnoscere iudicem, cuius paternam clementiam contempserant. Sequitur,

39. *Et vos domus Israel, sic dicit dominator Iehovah, Quisque idolis suis ite servite, postquam non auditis me, et nomen sanctitatis meae* (ad verbum, hoc est, nomen meum sanctum) *ne profanetis amplius in muneribus vestris, et in idolis vestris.*

Iam iterum praecise testatur Deus se reiicere Israelitas, quod suis mixturis inficerent purum legis cultum. Diximus enim fuisse deceptos vana illa imaginatione, quum putarent Deo placere suum obsequium, quamvis tantum dimidia ex parte eum colerent. Ubi ergo sua figmenta ingerebant, putabant hanc sedulitatem gratam fore Deo, quia profitebantur se agnoscere pro redemptore verum Deum. Hic autem rursus pronuntiat se repudiare dimidium cultum, quia velit in solidum coli nec socium admittat: nunc, inquit, domus Israel, sic dicit Iehovah, quisque ite, inquit, et servite vestris idolis: perinde ac si ipsos reiiceret sua familia. Et tamen videmus semper fuisse sub eius dominio: atque ita hic emergit quaedam repugnantiae species, quod scilicet Deus abdicet ipsos suo imperio, et interim retineat tanquam sui iuris. Sed licentia quae nunc conceditur non alio spectat quam ut sciant frustra Deum coli dimidia ex parte. Et locus hic apprimè notabilis est, quia hodie quoque falluntur plerique dum sua commenta ingerunt, et existimant se erga Deum optime defungi, quum aliqua tantum ex parte praestant quod mandavit: deinde congerunt magnum acervum superstitionum, sive quas a patribus sumpserunt, sive quas fabricaverunt ipsi. Denique vix reperietur centesimus quisque qui non putet satius esse, Deum aliqua ex parte colere, quam prorsus se addicere idolis: et hoc quidem verum est quoad homines. Nam foedior est et magis detestabilis impietas, ubi Deum palam reiiciunt homines, et divortio facto se idolis addicunt, quam si partim Deum colerent, partim vero idola. Sed interim videmus quid Deus pronuntiet, nempe hanc profanationem a se non posse ferri. Et quae subnectitur ratio diligenter notanda

est. Nam ubi grassatur impietas crassa, et quasi palpabilis, non ita profanatur Dei nomen, sicuti dum conciliant astuti homines sincerum Dei cultum cum superstitionibus. Et hac ratione illud prodigiosum INTERIM fuit coram Deo papatu deterius, Quare? Nam quamvis papistae profanent Dei nomen, hodie tamen sic detecta est ipsorum amentia, ut palam appareat ipsos esse idololatrias. Atqui illud commentum miscebat tenebras luci, et inficiebat fermento puram doctrinam. Deus autem hic exclamat, sibi illud esse intolerabile, quum homines profitentur se ipsum colere: interea autem sese contaminant superstitionibus, quia ad impietatem accedit etiam profanatio, quam secum semper trahit hypocrisis. Reliqua in crastinum.

Vidimus heri rationem cur Deus malit homines penitus addictos esse suis superstitionibus quam simul dimidium partem verae pietatis miscere, quia scilicet hoc modo profanatur sacrum eius nomen. Vult autem discerni ab omnibus idolis. Ergo non mirum est si fraena laxet Israelitis, ut se in totum proiciant ad idololatrias. Et iterum repetit quod dixerat, *profanari nomen suum in muneribus et idolis*, nempe ubi simulant increduli sibi in animo esse eum colere: et interea transferunt eius gloriam ad idola. Non patitur itaque hoc modo sibi illudi. Ita quoties occurrunt oblationes et idola, sciamus damnari mixturas omnes quibus corrumpitur pura simplicitas cultus legalis. Nunc sequitur,

40. *Quia in monte sanctitatis meae, in monte excelso Israel, dicit dominator Iehovah, illic colent me tota domus Israel, tota, inquam, in terra, illic propitius ero illis* (vel complector ipsos meo favore): *et illic requiram oblationes vestras et primitias donorum vestrorum in omnibus sanctificationibus vestris.*

Nunc convertit Deus sermonem ad electos, vel ad reliquias, in quibus volebat superstitem esse ecclesiam. Hactenus loquutus est de universo corpore populi: dicit, quamvis eos liberet e manu gentium, tamen redemptionem hanc fore mutilam, quia tabescent in deserto, neque unquam poterunt terra promissa. In summa, ostendit minus fore extraneos, quibus liber daretur reditus in patriam, quam fuissent tempore exsilii, et semper manere exhaereditos: quia scilicet eos non patiebatur restitui sua impietas. Iam Deus alloquitur veros Israelitas, qui non tantum genus ducebant secundum carnem a patribus, sed qui genuini erant et legitimi: quemadmodum Paulus distinguit inter filios Abrahae, qui geniti sunt secundum carnem, et qui sunt ex promissione. Hac ratione etiam dicitur Psalmo 73 (v. 1): Et certe bonus est Israeli Deus iis qui recto sunt corde. Nam pro-

pheta illic asserit Deum esse humanum erga Israelitas. Sed quia multi hypocritae tunc gloriabantur se esse ecclesiae membra: ideo per modum correctionis restringit sententiam illam, et non alios censet veros Israelitas, nisi qui recto sunt corde: sicuti et Psalmo 15, 1 et 24, 3, idem repetitur, Quis adscendet in montem Domini? Atqui promiscue una cum sinceris Dei cultoribus se ingerebant perfidi et scelerati homines. Sed illic excludit eos propheta a catalogo fidelium, quia non alios dicit fixam stationem habituros in sanctuario Dei, nisi qui sunt integri corde, et puri manibus. Eodem quoque sensu ante propheta docuit, quamvis hypocritae superbe iactarent se esse ex Dei populo, nomina tamen illorum non esse scripta in arcano catalogo populi Dei. Nunc ergo videmus quomodo optime conveniant quae videntur inter se pugnare, nempe nihil profuturum Israelitis, quod tandem redimet ipsos Dominus e tyrannide gentium: et tamen venturos in montem Israel, ut sincere illum colant. Nam hic duplex Israel nobis ponitur ante oculos. Multi enim titulo tenus erant tunc Israelitae. Sed nunc disserit propheta de electis, quos Paulus vocat reliquias gratiae. *In monte*, inquit, *sanctitatis meae, in monte excelso Israel*. Montem excelsum vocat non quod altitudine superaret alios montes. Scimus enim montes in terra Israel fuisse excelsos. Erat autem Sion collis duntaxat, et quidem exiguus. Sed alibi vidimus praeferrī montibus praecipuis, eo quod excelleret dignitate. Non respexit igitur propheta noster ad cacumen montis Sion, sed ad singularem gloriam, qua ornatus erat: quasi diceret, Deum illic residere, ut eius gloria emineat supra omnem mundi altitudinem. Interea non dubito oblique opponi hoc epitheton excelsis, quae passim sacra fuerant, ut ante vidimus. Quam ergo populus erigeret sine delectu altaria in omnibus locis editis, hic Deus unum montem excelsum opponit tot illis montibus, quorum altitudo deceperat miseros homines, ut illic putarent se propiores esse coelo. Haec igitur ratio est cur nominet montem excelsum. Dicit, *illic colent me tota domus Israel, tota, inquam, in terra*. Non mirum est sine exceptione hic poni totam domum Israel, quia ut dictum fuit, non comprehendit propheta eos omnes, qui superbiebant tali elogio: sed tantum designat puros Dei cultores, qui filii erant spirituales Abrahae. Hic autem Deus consensum fidei describit in cunctis fidelibus: ac si diceret fore novum populum, qui non sequeretur varias speculationes, ut ante singuli erraverant in suis superstitionibus: sed fore unam regulam omnibus communem. Ita docemur hoc loco non aliter placere Deo nostrum cultum, nisi intenti ad simplicem fidei consensum quasi uno ore celebremus eius nomen. Impii quoque saepe alii aliis subscribunt: sed non respiciunt

in Deum. Hic autem principium illud tenendum est, non posse Deum coli, nisi ubi viget legis eius doctrina. *Tota, inquam, domus Israel in terra illic*. Significat his verbis terram Israel, quae diu contaminata fuerat multis sordibus, fore sacram, ut integer et purus Dei cultus illic tantum spectetur. *In terra igitur*, nempe ut purgetur ab omnibus inquinamentis, quibus ante fuit polluta. Addit promissionem, *illic propitius ero ipsis*. Ante vidimus repudiari omnia populi sacrificia, idque una ratione, quod miscebant illa suis figmentis. Nunc pronuntiat Deus se propitium illis fore, nempe quia rite coletur, nec amplius vitiabitur cultus eius perversis hominum commentis. Videmus ergo hic beneplacitum Dei vel favorem opponi detestationi omnium superstitionum, cuius saepe antehac facta fuit mentio. Sicuti ergo Deus abominatur quidquid additur ad simplicem legis doctrinam: ita propitium se fore affirmat, ubi pure ex lege sua coletur. Addit, *Et illic requiram oblationes vestras*: mutatur persona, sed sensus tamen non male fluit: dicit, *requiram oblationes vestras*. Ponit speciem unam oblationis, sed per synecdochen omnes complectitur, sicuti videbitur in fine versus. Quamquam fateor quamvis inter se differant ut diversae species תרומה ותרומה, tamen saepe accipi pro sacra qualibet oblatione ubi seorsum leguntur: sed per synecdochen, ut iam dixi. Dicit igitur sibi gratas fore oblationes. Id enim intelligit verbo requirendi, quia vidimus repudiata fuisse dona populi, quae corrupta erant extraneis superstitionibus. Deus autem dicitur exigere dona quae probat. *Et primitias*, inquit, *donorum vestrorum*, vel florem, vel quod excellit in vestris donis, *in cunctis vestris sanctificationibus*, hoc est, in toto meo cultu. Significat in summa, ubi Israelitae se ad unicam legis doctrinam referent, sic gratum fore obsequium illorum Deo, ut dona illi placeant, et oblationes veniant in rationem: totus denique ipsorum cultus acceptus sit. Nunc sequitur,

41. *In odore bonae fragrantiae propitius ero vobis quum eduxero vos e populis, et collegero vos ex terris, per quas dispersi eritis, et sanctificabor in vobis in oculis gentium.*

Continuat eandem sententiam, nempe gratum sibi fore cultum populi, ubi valedixerint qui prius decepti fuerant suis superstitionibus, ut legem unam sequantur. Loquitur autem de odore secundum usitatam legis formam, non quod suffitus ille Deum oblectaverit: sed quia non frustra se exercuit populus in externis illis caeremoniis, ubi retinebatur veritas. Nam certe odor per se nullius fuit momenti: sed Deus voluit crasso modo testari se non reiicere sacrificia quae mandaverat. His ergo lo-

quendi formis significat spiritus sanctus placari vere Deum, ubi homines sincera fide et poenitentia ad eum accedunt et cupiunt reconciliari, ingenua confessione suppliciter deprecantur veniam: respiciunt denique in Christum: hic est odor quem Moses passim docet fuisse Deo suavem. Sicuti autem suaviter olebat suffitus legalis: ita etiam foetidi erant alii omnes suffitus, quemadmodum ante visum fuit. Nihil ergo hic novum addit propheta, sed confirmat superiorem doctrinam, quod scilicet Deus oblectabitur puro et sincero fidelium cultu, ubi nihil tentabunt nisi ex ipsius lege. *Postquam, inquit, eduxero vos e populis, et collegero vos ex terris per quas dispersi fueritis.* Eadem nunc verba repetit quae ante vidimus, sed in alium sensum et finem: quia dum similiter redemit tam hypocritas, quam suos electos, hypocritas nihil profuit data libertas: quia ubicunque degerent, fuit illis sua statio quasi desertum, ut in medio sinu terrae Chanaan essent nihilominus exsules, vitaeque eorum esset erratica, quoniam non potiebantur promissa sibi haereditate: in longinquis etiam regionibus erant quasi vagi in deserto. Nam utcunque habitarent in magna hominum frequentia, tamen conditio ipsorum talis erat, ut merito Deus ante minatus fuerit illos fore in deserto gentium usque ad mortem. Nunc autem quum de electis et fidelibus loquitur, discrimen ponit inter eos et hypocritas. Nam poterat aliqui moveri quaestio, quum in speciem omnes essent pares, quorsum tenderet ista promissio, alios fore exsules, alios autem venturos in suam haereditatem? Nam Daniel nunquam reversus est in patriam: nec dubium est alios quoque pios Dei cultores simul fuisse retentos. Scimus autem quanta colluvies in Iudaeam redierit quum edicto Cyri id fuit permisum. Nam singuli postea attenti fuerunt ad privata negotia: templum fuit neglectum: fraudatus fuit Deus primitiis et oblationibus: duxerunt alienas uxores: deinde polygamia grassata fuit etiam inter ipsos sacrificos. Iam vidimus quam acriter et severe in ipsos tres ultimi prophetae invehantur. Quia ergo multi reversi sunt in terram Chanaan, qui tamen non mutarunt ingenium, et quibus satius fuisset manere in Chaldaea: hac ratione propheta sermonem dirigit ad electos, et dicit non tantum fore reduces, sed ubi fuerint quasi postliminio restituti, cultum ipsorum fore gratum Deo in terra. Quum ergo *eduxero vos*, inquit, *tunc sanctificabor in vobis in oculis gentium.* Sanctificatus etiam quodammodo fuit Deus in reprobis, quia specimen illud fuit illustre potentiae eius, quum victis Chaldaeis rursus erectum fuit templum. Sed hic propheta, quemadmodum dixi, electos discernit a reprobis, quia peculiari modo sanctificatus fuit Deus in illis, quum scilicet iterum emersit nova ecclesia, in qua florebat pietas, vera religio, et integritas

vitae. Quum ergo tale spectaculum oblatum fuit gentium oculis, gloriam suam tunc asseruit Deus in suis fidelibus. Denique haec coniunctim legenda sunt, *quod propitius erit illis, et gratas habebit eorum primitias et oblationes, et quod sanctificabitur in oculis gentium*: sicuti etiam dicitur in Psalmo (114, 1. 2), Quum egressus est Israel ex Aegypto, Israel fuit potestas Dei, et Iuda sanctificatio eius, vel sanctitas. Sequitur,

42. *Et cognoscetis quod ego Iehovah, quum vos introduxero in terram Israel, in terram* (posuerat ante, nunc ארץ in terram), *pro qua levavi manum meam, ut darem ipsam patribus vestris.*

Terrendi causa minatus fuerat se fore conspiciendum reprobis, *cognoscetis quod ego sim Iehovah*, nempe quia futurus erat ipsorum iudex. Ergo in documentis irae aut vindictae cognitus fuit apud reprobos. Sed nunc alia notatur eius cognitio, nempe quae suavem gustum praebeat paterni amoris: *cognoscetis*, inquit, *quod ego sim Iehovah Deus vester quum vos introduxero.* Hic ostendit plenum et solidum suum beneficium erga fideles, quod ante vidimus abruptum fuisse inter exordia quoad reprobos. Nam utrique reducti sunt, quia sine exceptione omnibus permissum fuit redire in patriam. Tunc igitur fractum fuit iugum tyrannici imperii, quum exempti sunt a dominatione chaldaica, et rex Medorum illis permisit templum exstruere, et habitare in terra Chanaan. Fuerunt igitur omnes liberati, sed ut iam dictum fuit statim gratia illa evanuit, quoad reprobos. Nam perierunt omnes in deserto gentium. Electi autem perducti sunt Dei manu usque ad terram Israel, et illic vere potiti sunt promissa haereditate: quia illic habitaverunt tanquam filii et legitimi haeredes. Nam simul ut dictum fuit reversi sunt hypocritae: sed terra illa tanquam propria haereditate nunquam sunt potiti. Errarunt enim illic non secus atque in deserto et quanquam domi residebant, semper fuerunt vagi et exsules. Videmus itaque notari singulare privilegium ubi dicitur, *cognoscar a vobis quum vos reduxero e gentibus et terris, per quas dispersi eritis in terram pro qua iuravi me illam daturum patribus vestris.* Hic adscribitur nota, ut sciant fideles sibi aliquid promitti non vulgare. Habitatio enim terrae Chanaan per se non tanti fieri debuit: sed hic exprimitur qualitas, quod scilicet venient in terram illam, ut sint Dei haeredes et succedant sanctis patribus, quibus promissa fuerat illa haereditas. Quod autem *iuravit Deus se daturum* Abrahae, Isaac et Iacob terram illam, non debet restringi ad eorum personas, ut satis notum est, et tamen fuerunt veri haeredes et domini, idque testati sunt sua sepultura. Passi sunt quidem se vexari, ut subinde

mutarent sedes, quia nusquam illis tranquilla erat statio. Fuerunt igitur inquilini quum viverent: sed sepulcrum fuit testimonium veri et legitimi dominii. Atqui hoc modo transmiserunt spem haereditatis promissae ad suos posteros. Nunc ergo videmus quo consilio propheta hic dicat promissam fuisse terram patribus, nempe ut qualitas terrae attollat mentes fidelium ad reputandam beneficii magnitudinem. Sequitur,

43. *Et recordabimini illic viarum vestrarum, et omnium operum vestrorum, in quibus polluti estis: et eritis excisi (vel abominabiles) in faciebus vestris, in cunctis sceleribus vestris quae perpetrastis.*

Hic Deus ostendit se tunc demum fore propitium suis electis, ubi resipuerint. Ita significat non alium esse modum reconciliationis quam ubi intervenit poenitentia. Et hoc diligenter notandum est, sicuti ante admonui. Scimus enim quam secure sibi vulgo indulgeant omnes: nec vero pii ipsi tanguntur satis serio dolore, ubi Deus ad spem salutis eos invitat, et simul veniam offert. Amplectuntur quidem avide quod audiunt, sed interea sepeliunt sua peccata. Atqui Deus vult ita gustari ■ nobis suam bonitatem, ut interea amara sit nobis scelerum recordatio: ac denique sibi quisque sit iudex, ut veniam coram ipso obtineat. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Similem locum vidimus apud Ieremiam: imo passim occurrit haec doctrina apud prophetas: *illic*, inquit, *recordabimini*. Circumstantia loci notanda est, quia intelligit propheta postquam redierint electi cum Deo in gratiam, et illos censebit tanquam ecclesiae suae domesticos, tunc memores esse oportere vitae superioris, ut sibi in peccatis displiceant. Si diceret, quamdiu Deus vos affliget, et manebitis sub tyrannide gentium in exsilio, coget vos sensus malorum gemere: ita subibit recordatio scelerum vestrorum, quia poenae, velitis nolitis, semper erunt vobis ante oculos: quia trita et communis erat sententia, facilis quoque ad persuadendum fuisset. Verum ostendit non tantum memores esse filios Dei suorum scelerum, ubi sentiunt se ab ipso percuti, et experientia docet eum esse infestum: sed ubi recepti sunt in gratiam, et potiuntur sua haereditate, vivunt sub umbra alarum Dei, et illos fovet quasi teneros foetus: ubi ergo fideles tam humaniter tractantur a Deo, tamen propheta docet, in hac conditione debere esse memores suorum scelerum: *et omnium operum vestrorum in quibus polluti fuistis*, inquit. Nunc ostendit in quem finem erunt memores. Reprobi enim coguntur etiam sentire sua peccata, quandoquidem Deus quasi obtorto collo, ipsos trahit ad ea reputanda dum maxime cupiunt sepelire. Sed hic dicitur *eritis confusi in faciebus vestris*. Quoniam hebraicum verbum *נִבְּשׁ* significat

Calvini opera. Vol. XL.

excidere, ideo multi interpretes accipiunt, eritis excisi, hoc est iudicabitis vos esse dignos interitu, et quos Deus excidat ac deleat e terra. Sed videtur illud coactum. Quia idem verbum significat interdum litigare, significat et abominari, libenter descendendo in hanc sententiam, *quod erunt abominabiles*, aut contempti *coram facie sua*, hoc est, ita erunt pudefacti, ut libenter et ultro agnoscant se coopertos esse ignominia. Significat igitur Ezechiel fideles suscepturos voluntarium dedecus, ut Deum glorificent in pura illa et ingenua confessione sui dedecoris. Si quis malit exponere, eritis damnati, vel convicti, etiam sensus ille non male quadraret. Sed iam attuli quod visum fuit simplicius. Dixi autem hunc esse fructum poenitentiae, quum iacemus confusi coram Deo, et viles ac despecti sumus in oculis nostris, hoc est ubi non tantum patimur ab aliis nos damnari, sed intus, intus reputamus nostram ignominiam: et ita deicimus nos sponte coram Deo. Hic igitur fructus est poenitentiae, et haec est vera humilitas, quae manat a tali pudore. Tandem sequitur,

44. *Et cognoscetis quod ego Iehovah, quum fecero vobiscum propter nomen meum, non secundum vias vestras malas, et secundum opera vestra corrupta, domus Israel, dicit dominator Iehovah.*

Hic tandem pronuntiat Deus gloriam suam in eo maxime conspicuam fore, quod gratis, et quidem solo nominis sui respectu misertus fuerit eorum, qui desperati erant ac perditii. Et ideo Paulus tantopere gratiam Dei celebrat primo ad Ephesios capite, ut illam misericordiam, qua dignatur suos electos vocet Dei gloriam κατ' ἐξοχήν. Nam gloria Dei longius extenditur quam ad misericordiam. Sicut nomen tuum sic laus tua per omnes fines terrae (Psalm. 48, 11). Deus itaque non minus gloriae meretur quum perdit reprobos, quam dum miseretur populi sui. Sed per excellentiam vocatur a Paulo gloria, gratuitus ille favor, quo Deus electos suos complexus est, ubi eos adoptavit. Sic etiam hoc loco dicitur, *tunc cognoscetis quod ego sim Iehovah, quia agam vobiscum propter nomen meum, et non secundum scelera vestra*. Quum autem Deus maxime in gratuita misericordia velit gloriam suam fulgere, hinc colligimus nimis crassos et apertos hostes esse gloriae eius, qui obscurant eius misericordiam, vel extenuant, vel quantum in se est in nihilum redigere conantur. Atqui scimus non alio tendere papatus doctrinam, quam ut gratuita Dei bonitas vel obruta iaceat, vel implicita sit obscura caligine, vel in totum evanescat. Nam excogitarunt merita in genere, quae opponerent gratuito Dei favori. Iam merita distinguunt in praeparationes, in bona opera, quibus acquirunt Dei favorem: in satis-

factiones, quibus redimunt poenas, quibus alioqui erant obstricti. Postea addita sunt suffragia, ut loquuntur, sanctorum. Nam fabricarunt sibi innumeros patronos: deinde aliae etiam innumerae rationes confictae sunt non in alium finem, nisi ut gloria Dei vel amplius conspici non posset ab hominibus, vel saltem tantum obscure proiiceret aliquas scintillas. Quum itaque totus papatus eo tendat, videmus ex professo opponi Dei gloriae: et quicumque illas abominationes defendunt, esse plus quam iuratos hostes gloriae Dei. Quantum ad nos, discamus non posse aliter vere Deum cognosci in salutem, nisi dum illi acceptum ferimus quidquid ad salutem nostram pertinet. Nam si volumus

venire in rationem dati et accepti, et vel minimum quidquam ei impensum ferre, hoc modo extenuamus eius gloriam; et ita quantum in nobis est spoliamus nos hoc inaestimabili privilegio, quod nunc propheta commendat. Ergo studeamus uno hoc modo Deum cognoscere, quod scilicet pro immensa sua clementia et misericordia nobiscum egit, idque nominis sui respectu, non autem secundum scelera nostra. Quod si illud dictum fuit populo veteri, quia reversus fuerat in terram Chanaan: hodie ubi apertum est regnum coeleste, quanto magis extolli meretur Dei gratuita bonitas? ubi scilicet palam nos in coelum ad se vocat, ad spem illius beatae immortalitatis, quae nobis parta fuit per Christum.

IOANNIS CALVINI
PRAELECTIONES
IN DANIELEM PROPHETAM.

PROLEGOMENA.

De hoc opere quae dicenda videntur paucis absolvi possunt. In thesauro epistolico semel tantum eius mentio fit in literis Blaureri ad Calvinum datis 11 Dec. 1561. Vide N. 3641 Tom. XIX. p. 156. Dedicationem piis Gallis inscriptam habuisti Tom. XVIII. p. 614 N. 3485.

Colladonus in Vita Calvini ad a. 1561 (f. 8 Tom. XXI. p. 91) haec habet: *Lors aussi furent imprimees ses leçons sur Daniel lesquelles il dedia à tous les fideles de France qui desiroient l'avancement du regne de Christ en ce Royaume là. En l'epistre qu'il leur escrit à ceste fin on peut dire qu'il a esté vrayment prophete.* Scilicet vel post colloquium Possiacense novas discordias et acriores conflictus praesagiens. Eadem praebet Beza (C. 6 eodem Tomo p. 158).

In Actis Senatus Genevensis ad 19. Maii 1561 legitur: *Iehan Bude et Charles de Ionvillier ont presente les leçons de M. Calvin sur Daniel par eux recueillies et mises en langue françoise requerans leur permettre les imprimer. Arreste qu'il leur soit permis estant toutesfois presente a M. Calvin* (Reg. du Conseil. Vol. 56 fol. 191 r. Tom. XXI. p. 749). Ex qua notitia colliges exemplar gallicum latino fere aequalem fuisse.

Caeterum lectores monitos velimus textui latino, mirum quantum glossis calvinianis interiectis referto, hebraicum et chaldaicum synoptice adiectum fuisse in fere omnibus editionibus latinis: quem a nostra exulare iussimus utpote inutilem. Praelectiones fuerunt numero sexaginta sex, si computum accurate fecimus.

De ipso Commentario hoc loco iudicium ferre supersedemus, maxime quia inter omnes autoris libros ad explanandam scripturam sacram pertinentes hic longissime abest a scopo quem sibi scientia nostri aevi proponit. Verum cave hoc viro summo vitio veritas, quum hodieque multi sint qui praedictis opinionibus indulgentes et textum et historiam σπερλοῦσαν, ut ille ait.

Addere libet praefatiunculam typographi nomine scriptam quae epistolae nuncupatoriae subiicitur in editionibus utriusque seriei.

TYPOGRAPHUS PIO LECTORI SALUTEM A DOMINO.

En tibi christiane lector, clarissimi Ioannis Calvini praelectiones, quibus Danielis prophetias interpretatus est qua solet diligentia, perspicuitate, et singulari fide, quae in omnibus eius in sacram

PROLEGOMENA IN DANIELEM.

scripturam expositionibus reluctet. Qua ratione vero exceptae fuerint a duobus illis fratribus Ioanne Budaeco, et Carolo Ionvillaeo, hic repetere supervacaneum foret, quum satis superque constet ex scriptis, quae in duodecim, quos vocant minores, prophetas sunt edita. Nam in his excipiendis eandem omnino viam sunt sequuti, quam in prioribus illis tenuerant. Cur autem contextum hebraicum latinae versioni addere visum fuerit, ne tibi forte mirum videatur, paucis accipe, quia non defuerunt studiosi doctique homines, qui in superioribus, quas dixi, praelectionibus, hebraea merito desiderarint, quum propter alia, tum maxime quod linguae hebraicae peritis iucundissimum sit fontem ipsum ante oculos positum cernere, ex quo fidissimus ille interpres genuinum prophetae sensum hausit: minus autem in ea lingua exercitatis non ingratum, Danielem non modo peregrina, sed sua quoque lingua loquentem videre, et quomodo quidque dicatur intelligere: ideo nativa sancti viri verba praeterire non placuit. Huc etiam accedit, quod idem doctissimus interpres Calvinus solet primum singulos versus hebraicos recitare, deinde in latinum sermonem convertere. Ut igitur integram quam servat docendi rationem teneas, hoc breviter praefari libuit. Caeterum, quam copiosum et uberem fructum ex his praelectionibus omnes sint percepturi, quisque legendo melius iudicabit. Vale, et si quid profeceris, uni Deo quam meretur laudem tribuas, et Calvino fidelissimo eius servo semper bene preceris.

Genevae, Decembr. MDLXI.

Praelectiones in Danielem saepius typis exscriptae sunt quam caeterae in Prophetas a tachygraphis exceptae. Exstant nimirum sex editiones latinae praeter Amstelodamensem, quas omnes ipsi possidemus, et duae gallicae quos adhuc desideramus. Illae omnes inter se simillimae sunt ita ut non nisi accurate insipientibus diversae appareant. Ecce earum seriem:

I. Ioannis | Calvini | Praelectio- | nes in librum pro- | phetiarum | Danielis, | Ioannis Budaei et Caroli Ionuillaei labore | et industria exceptae. | Additus est e regione versionis Latinae | Hebraicus et Chaldaicus textus. | Genevae. | M. D. LXI. (fol.)

Titulus undiquaque figuris ligno incisis circumscriptus est; superne in epistylis corona maioris formae manibus duarum cariatidum a dextra et sinistra stantium sustinetur; infra septem artes liberales (si quid videmus) in gradibus throni scientiae sedent.

Octo folia liminaria continent, praeter Calvinii epistolam nuncupatoriam ad Gallos, praefationem typographi ad lectorem, et precationem qua uti solebat Calvinus initio suarum lectionum, et quam iam alia occasione descripsimus. Porro sequuntur terniones viginti octo cum dimidio (a—z; Aa—Ff); folia numerata sunt 171. Finem faciunt Errata et Index undecim foliis comprehensa. Post errata legitur: Excudebat Ioannes Laonius M. D. LXI.

II. Praelectiones | Ioannis | Calvini | in librum prophetiarum | Danielis, | Ioannis Budaei et Caroli Ionuillaei labore et industria exceptae. | Additus est e regione versionis Latinae Hebraicus et Chaldaicus textus. | (Emblema.) | Apud Bartholomaeum Vincentium. | M. D. LXXI. (fol.)

Emblema exhibet figuram hominis nudi (Apollinis?) qui in elata dextra serpentem tenet, in sinistra demissa sceptrum et duos ramos; pede dextro calcat draconem, sinistro subiacet lyra. Circumcirca depicta est corona radians, intra quam legitur: VINCENTI.

PROLEGOMENA IN DANIELEM.

Octo folia liminaria et terniones et caetera ut in prima editione. Absunt tantum errata pro quibus unum folium album indicem praecedit. Abest etiam nomen typographi. Editio vere nova.

III. Haec tertia editio simpliciter primam describit ita ut titulum denuo referre supervacaneum sit; verum certissime nova formarum compositione parata est. Differt ab eadem 1°. Anno natali in titulo exhibito: M.D.XCI. 2°. Idem annus indicatur ad calcem praefationis typographi. 3°. Desunt errata.

IV. Ioannis | Calvini | Praelectiones | in | librum prophetiarum | Danielis. | Ioannis Budaei et Caroli Ionuillaei labore | et industria exceptae. | Additus est e regione versionis Latinae | Hebraicus et Chaldaicus textus. | (*Anchora cum serpente et adagio*) Genevae, | Apud Ioannem Vignon. | M.DCX. (fol.)

In caeteris omnibus a praecedenti vix ac ne vix quidem discernenda. Index nullus adiicitur.

V. Ioannis | Calvini | praelectiones | in librum | prophetiarum | Danielis. | Ioannis Budaei et Caroli Ionuillaei labore | et industria exceptae. | Additus est e regione versionis Latinae | Hebraicus et Chaldaicus textus. | (*Emblema*). Rupellae, | apud Danielem Vignier | M.DCXI. (fol.)

Emblema exhibet angelum alatum brachio dextro cruci innixum, sinistra manu librum tenentem cui titulus inscriptus est: *Religion chrestienne*, et super scelecto humi prostrato stantem.

Caetera omnia ut supra. Absunt errata, adest index. In textu ipso concordantia formarum adeo constans et accurata, ut facile nobis persuaserimus Vignoniae exemplaria novis titulis a Rupellensi bibliopola ornata fuisse.

VI. Ioannis | Calvini | Praelectiones | in | Librum Prophetiarum | Danielis | Ioannis Budaei et Caroli Ionvillaeo (*sic*) labore | et industria excerptae (*sic*). Cum Indice locupletissimo. | (*Anchora cum serpente sine adagio*). Genevae | Apud Iohannem Vignon, Petrum et | Iacobum Chouet. | M.DC.XVII. (fol.)

Pertinet hoc volumen ad Tomum quartum editionis Operum Calvini imperfectae, a tribus illis bibliopolis inchoatae. Habet sex folia liminaria, textum exhibet latinum lineis integris, commentarium binis columnis. Hebraicus et chaldaicus textus absunt. Terniones sunt undeviginti (BBBb—VVVv) folia numerata 114 et praeterea octo cum Indice.

VII. Leçons | de M. Iean | Calvin sur | le livre des prophe- | ties de | Daniel | Recueillies fidelement par Iean Budé et | Charles de Iouuiller, ses auditeurs. Et translatees de latin en françois | avec une table ample des principales ma- | tieres contenues en ce livre. | A Geneve | MDLXII. (fol.)

Huit feuilles liminaires, avec les mêmes pièces que dans le latin, l'avertissement de l'imprimeur est daté du 27 Décembre 1562. Le texte occupe 197 feuillets chiffrés, puis vient une feuille d'errata au verso de laquelle on lit: *Achévé d'imprimer par Iean de Laon le xxvij iour de decembre M.DCLXII.*; enfin dix-neuf pages non chiffrées avec la Table des matieres.

Nous devons cette notice à notre excellent ami et collègue M. Nicolas professeur à Montauban. Il ne paraît exister que trois exemplaires de cette édition.

PROLEGOMENA IN DANIELEM.

VIII. Lecons de | M. Iean Calvin | sur le livre des | Propheties de | Daniel. | Recueillies fidelement par Iean Budé, et Charles de Iouuiller, | ses auditeurs: et translatees de Latin en François. | Avec une table ample des principales matieres contenues en ce liure. | (*Emblème*). | A Geneve, De l'Imprimerie de François Perrin | M. D. LXIX. (fol.)

Huit feuilles liminaires; trente cahiers de six feuilles (a—z; A—G), feuillets chiffrés 172 et la Table. L'emblème est le même que celui du N. II. Cette notice est prise sur l'exemplaire de l'université de Bonn que nous avons eu sous les yeux.

IOANNIS CALVINI PRAELECTIONES IN DANIELEM.

Sequitur liber Danielis prophetae, cuius utilitas quanta sit melius intelligitur ex progressu quam possit semel commode exponi. Ego tamen nunc dabo aliquem gustum, qui melius nos comparet ad lectionem, et magis attentos reddat. Antequam autem illuc venio, perstringam summam libri. Atque haec etiam partitio altera in parte nos iuvabit. Possumus ergo librum hunc dividere in duas partes. Nam Daniel commemorat quomodo acquisierit sibi auctoritatem etiam apud incredulos. Necesse enim fuit singulari quodam et insolito modo eum evehi ad propheticum munus. Res tunc, ut satis notum est, adeo confusae erant apud Iudaeos, ut difficile esset cuivis statuere, adhuc esse aliquem prophetam. Superstes quidem initio erat Hieremias, deinde Ezechiel. Habuerunt etiam Iudaei post reditum suos prophetas: sed iam fere defuncti erant suo officio Hieremias et Ezechiel, quum coepit Daniel exercere munus propheticum. Alii autem nempe Haggai et Malachias et Zacharias fuerunt creati prophetae ad populum exhortandum, quemadmodum vidimus. Erat igitur quasi restrictum ipsorum munus. Quantum ad Danielem spectat, vix poterat censi prophetae loco, nisi Deus mirabili modo illum extulisset, quemadmodum dictum fuit. Haec igitur videbimus usque ad finem sexti capitis, nempe fuisse insignibus notis divinitus ornatum, ut Iudaei possent certo statuere, nisi vellent turpiter ingrati esse erga Deum, sibi hunc datum esse prophetam. Apud Babylonios innotuit eius nomen, et fuit venerabile. Si Iudaei sprevisent qui erat admirabilis etiam profanis gentibus, nonne hoc erat quasi data opera suffocare et pedibus calcare Dei gratiam? Daniel ergo habuit certas, et illustres notas, quibus posset agnosci Dei propheta, et quibus indubia redditor eius vocatio. Postea adiungitur secunda pars, ubi Deus per eum praedicat quaecunque instabant electo populo. Visiones igitur a septimo cap. usque ad finem libri peculiariter ad ecclesiam Dei spectant. Illic enim Deus

praedicit quid futurum sit. Et illa admonitio plus quam necessaria erat. Dura fuerat tentatio, quum Iudaeis exsiliium septuaginta annorum ferendum esset: verum postquam reversi sunt in patriam, pro septuaginta annis Deus protraxit plenam liberationem usque ad septuaginta hebdomadas. Ita in septuplum aucta fuit mora. Poterant millies frangi, vel concidere illorum omnium animi. Nam ita magnifice loquuti fuerant prophetae de redemptione, ut Iudaei sperarent sibi felicem et modis omnibus beatum fore statum, simul atque erepti essent ex captivitate babylonica. Ubi autem tot afflictionibus premuntur, neque id ad breve tempus, sed ultra quadringentos annos, quum tantum septuaginta annis fuissent exsules, poterat videri lusoria fuisse redemptio. Ita non dubium est, quin multorum animos sollicitaverit Satan ad defectionem, quasi Deus ludibrio eos habuisset, quum extraxerat eos e Chaldaea et reduxerat in patriam. Has igitur ob causas Deus per visionem servo suo ostendit quam multae, et quam graves afflictiones manerent electum populum. Caeterum Daniel sic vaticinatur, ut historice propemodum describat quaecunque adhuc occulta erant. Et hoc etiam necesse fuit: quia in conversionibus adeo turbulentis nunquam populus gustasset, divinitus haec fuisse revelata Danieli, nisi ex eventu fuisset comprobatum coeleste testimonium. Oportuit igitur sanctorum virum ita loqui, et vaticinari de rebus futuris, ac si narraret quae iam contigerant. Sed haec omnia videbimus suo ordine.

Redeo ad illud principium, nempe paucis nunc videndum esse, quam utilis sit ecclesiae Christi hic liber. Primo res ipsa ostendit, Danielem non loquutum esse ex proprio sensu, sed dictatum fuisse a spiritu sancto quicquid protulit. Unde enim potuit conicere, si tantum praeditus fuisset humana solertia, quae postea videbimus? Nempe exorturas esse alias monarchias, quae deleverint imperium illud babylonicum, quod tunc summam potestatem obtinebat in toto mundo? Deinde, unde divinitio de ad-

ventu Alexandri magni? de eius successoribus? Longo tempore antequam nasceretur Alexander, praedixit Daniel quid sit facturus. Deinde ostendit regnum eius non fore diuturnum, quia statim dividitur in quatuor cornua. Alia etiam quae commemorat certo demonstrant, loquutum fuisse dictante spiritu sancto. Sed huius quoque rei certior fides potest concipi ex aliis narrationibus, quum scilicet admonet quam variis miseriis obnoxia futura sit ecclesia inter duos crudelissimos hostes, nempe regem Syriae et regem Aegypti. Illic recitat eorum foedera, deinde recitat hostiles ultro citroque incursus: postea tot conversiones: quasi res ipsas digito monstraret, sic totum progressum exsequitur, ut appareat Deum per os eius loqui. Hoc igitur iam magnum est, et non poenitendi fructus, ubi certo cognoscimus Daniele fuisse duntaxat organum spiritus sancti, neque proprio instinctu quidquam in medium protulisse. Iam quod illi parta fuit autoritas, quo certior esset fides doctrinae eius apud Iudaeos, hoc etiam ad nos extenditur. Quam enim pudenda est ac turpis ingratitude, si non amplectimur prophetam Dei, cui honorem deferre coacti sunt Chaldaei, quos scimus et superstitiosos fuisse et plenos fastu ac superbia? Duae illae gentes, nempe Aegyptii et Chaldaei prae aliis sibi placuerunt. Nam putabant Chaldaei apud se esse unicum domicilium totius sapientiae. Non fuissent igitur admodum propensi ad recipiendum Daniele, nisi res ipsa coegisset, ac extorta illis fuisset haec confessio, verum esse Dei prophetam. Iam quum ita stabilita sit Danielis autoritas, de rebus etiam ipsis, quas tractat, aliquid dicendum est. Quantum ad interpretationes somniorum spectat, primum somnium Nebuchadnezer complectitur, quemadmodum videbimus, rem omnium maximam, nempe quidquid est splendoris et potentiae in mundo, evanescere: manere autem stabile unum Christi regnum, nec aliam esse perpetuitatem. Quantum ad secundum somnium Nebuchadnezer pertinet, illic certe admirabilis refulget constantia Danielis. Erat enim res valde odiosa, summum totius orbis monarcham ita deicere, quemadmodum fecit: Tu eximis te numero hominum, et iam coleris instar Dei, tu eris bestia posthac. Nemo est hodie qui audeat tale aliquid profari apud monarchas, imo qui audeat vel blande eos monere, si quid peccaverint. Quum ergo Daniel intrepide praedixerit regi Nebuchadnezer quantum dedecus ipsum maneret, certe in eo prodidit memorabile et rarum documentum suae constantiae. Et hoc modo etiam rursus ob-signata fuit eius vocatio, quia haec fortitudo erat ex spiritu Dei. Sed in secunda parte insistere praecipue convenit, ubi perspicimus Deo curae esse suam ecclesiam. Extenditur quidem providentia Dei ad totum mundum. Nam si passerculus non

cadit in terram sine eius permissu, consulit haud dubie generi humano. Ergo nihil fortuito nobis contingit. Sed Deus in hoc libro lumen nobis accendit, ut sciamus ecclesiam sic ab ipso gubernari, ut singularem eius curam gerat. Si res unquam fuerunt in mundo turbatae, ut possent conicere homines Deum in coelo dormire, et oblitum esse humani generis, certe talis fuit conversio illorum temporum, imo tot et tam multiplices ac variae fuerunt conversiones, ut etiam cordatissimus quisque posset quasi evanescere, quum nullus esset bellorum finis, et iam Aegyptii praevalerent, iam essent alii motus in Syria. Quum ergo omnia sursum ac deorsum verterentur, quale potuit iudicium fieri, nisi mundum negligi a Deo, et miseros Iudaeos spe sua deceptos fuisse, quum putarent Deum, sicuti fuerat liberator, ita perpetuum fore custodem salutis suae? Nam quamvis gentes omnes tunc communiter obnoxiae essent multis cladibus, si tamen Syri erant superiores Aegyptiis, tunc abutebantur sua potentia contra Iudaeos, et Ierosolyma patebat praedae, quasi esset victoriae merces: si alii proelio victores erant, ulciscebantur suam iniuriam, vel quaerebant compensationem apud Iudaeos. Ita undique expilabantur miseri illi homines, ut multo deterior esset eorum conditio, postquam reversi erant in patriam, quam si semper fuissent exules, vel iniqui in aliis regionibus. Quum autem admoniti essent de rebus futuris, fuit haec illis optima fultura, in quam recumberent. Sed hodie eiusdem doctrinae usus ad nos applicandus est. Videmus enim quasi in speculo, vel in pictura, Deum fuisse sollicitum de ecclesia sua, etiam quum visus est eius curam abiecissee: deinde factum fuisse eius consilio, ut Iudaei ita expositi fuerint hostium suorum iniuriis. Sed ab altera etiam parte agnoscimus fuisse mirabiliter servatos, et quidem maiore et magis mirabili Dei potentia quam si quieti vixissent, si nemo illis fuisset molestus. Haec igitur nobis discenda sunt a septimo capite usque ad nonum. Iam ubi Daniel numerat annos usque ad Christi adventum, quam clarum ac firmum hoc est testimonium, quod licet nobis opponere contra Satanam, contra omnes impiorum sannas: quando certum est, librum Danielis fuisse versatum in manibus hominum, antequam hoc accideret? Ubi igitur numerat septuaginta hebdomadas, et dicit tunc venturum esse Christum, veniant omnes profani homines, et ingerant ac crepent etiam plenis buccis suam proterviam: tamen convicti tandem iacebunt, quod Christus sit ille verus redemptor, quem Deus ab initio mundi promiserat, quia noluit eum manifestari, nisi cum certa illa demonstratione, cui nullam habent parem omnes mathematici. Est igitur hoc etiam observatu apprime dignum, quod postquam Daniel de variis ecclesiae calamitatibus disse-

ruit, tempus praefigit, quo volebat Deus filium suum unigenitum mundo patefacere. Quod etiam disserit de officio Christi, hoc est unum ex praecipuis fidei nostrae capitibus. Neque enim tantum de adventu eius verba facit, sed praenuntiat tunc abolendas esse legis umbras, quia scilicet Christus complementum secum adferet. Et ubi praedicat mortem Christi, simul etiam docet in quem finem mortem sit obiturus, nempe ut sacrificio suo aboleat peccatum, et conferat aeternam iustitiam. Tandem hoc etiam notandum est, quod sicuti veterem populum ad tolerantiam crucis instruxerat, sic etiam admonet, non fore tranquillum ecclesiae statum, ubi Christus fuerit exhibitus: sed militandum esse filiis Dei usque ad finem, nec fructum victoriae sperandum esse, donec resurgent mortui, et Christus ipse colliget nos in regnum suum coeleste. Nunc paucis comprehendimus, vel saltem gustamus quam utilis sit nobis hic liber et fructuosus. Iam venio ad verba ipsa, quia, ut dixi, tantum libere pauca volui, et lectio etiam ipsa melius ostendet quis fructus ex singulis capitibus ad nos redeat.

CAPUT I.

1. Anno tertio regni Iehoiakim regis Iehudah, venit Nebuchadnezer rex Babylonis Ierosolymam, et obsedit eam.

2. Et tradidit Deus in manum eius Iehoiakim regem Iehudah, et partem vasorum domus Dei, et traduxit ea (vel eos, utrumque legi potest: nam Hebraei non utuntur neutro genere: malo tamen in neutro genere vertere, quia statim sequitur, *Traduxit in terram Sinear in domum Dei sui*: (Hoc non competeret in regem, neque in captivos: ergo de vasis videtur loqui propheta, postea sequitur repetitio eiusdem sententiae, nempe) *quod vasa posuerit in domo thesauri Dei sui*. (Duo igitur diversa hic non dicuntur, sed propheta exegetice confirmat eandem sententiam mutatis verbis: et dicit vasa quae traduxerat Nebuchadnezer in terram Sinear, reposita fuisse in domo thesauri. Domum generaliter ut scimus accipiunt Hebraei pro quovis loco, sicuti vocant domum Dei, templum. De terra Sinear etiam hoc notandum est, esse planitiem illam, quae adiacet Babylo: et illic fuit famosum illud templum Beli, de quo nunc prophetam loqui verisimile est.)

Hic Daniel tempus notat, quo in captivitatem abductus fuit una cum sociis, nempe tertio anno Iehoiakim. Hic nascitur nobis difficilis quaestio, quia coepit quarto anno Iehoiakim regnare Nebuchadnezer: qui ergo fieri potest, ut iam tertio anno

expugnaverit Ierosolymam, et pro suo arbitrio inde abduxerit captivos? Interpretes quidam solvunt hunc nodum frivola (ut mihi videtur) coniectura, quod scilicet quartus annus referri ad initium debeat, et ita possit tempus illud comprehendere sub anno tertio. Atqui secundo cap. videbimus Danielem fuisse productum coram rege anno secundo regni ipsius. Expediunt etiam hunc nodum alia solutione: dicunt non numerari annos a regni exordio, sed fuisse hunc secundum annum a Iudaeis devictis, et capta Ierosolyma: quod tamen est nimis durum et coactum. Coniectura mihi videtur magis probabilis, prophetam loqui de primo rege Nebuchadnezer, vel saltem ponere regnum secundi, quum adhuc pater superstes esset. Scimus fuisse duos reges hoc nomine, patrem et filium: quum vero filius res valde praeclaras et memorabiles gessisset, sibi cognomen magni peperit. Quidquid ergo postea habebimus de Nebuchadnezer, non potest intelligi, nisi de secundo, hoc est, de filio. Dicit autem Iosephus hunc secundum missum fuisse a patre contra Aegyptios et contra Iudaeos. Erat enim haec bellandi causa, quod Aegyptii saepius impulerant Iudaeos ad res novas, et semper illexerant ut iugum excuterent. Secundus ergo Nebuchadnezer bellum gerebat in Aegypto quum pater mortuus est: et satis celeriter domum rediit, ne quis anteverteret. Ut ergo res inveniret integras, ideo relicta expeditione venisse existimat Iosephus. Nihil autem absurdi est, imo hoc est usitatissimum, vocare regem, qui tamen imperium habeat commune cum patre. Sic igitur interpretor, tertio anno regni Iehoiakim venisse Nebuchadnezer, iussu et auspiciis patris, vel seniore illum, si quis ita malit, venisse. Nihil enim est in ea quoque re absurdi, sive de patre. hoc accipiat, sive de filio. *Venit ergo Nebuchadnezer rex Babylonis Ierosolymam*, hoc est, per manum filii obsedit Ierosolymam: vel si magis placet diversa expositio, quod scilicet ipse adfuerit, vel praesens bellum gesserit, potest etiam hoc recipi: sed hoc factum est anno tertio regni Iehoiakim. Interpretes hac in re hallucinantur. Iosephus quidem dicit hoc factum fuisse anno octavo: sed nunquam legerat librum Danielis: fuit homo indoctus, et minime exercitatus in scriptura: imo puto nunquam legisse tres versus Danielis. Horribile fuit illud Dei iudicium, quod sacerdos fuerit tam brutus homo, ut est Iosephus. Sed in altero etiam loco quem retuli videtur sequutus Metasthenem, et alios quos citat, ubi loquitur de interitu illius monarchiae. Haec autem inter se optime conveniunt, quod scilicet anno tertio regni Iehoiakim iam semel urbs capta fuerit, et abducti ex stirpe regia quasi in triumphum aliqui nobiles, inter quos fuit Daniel, et eius socii. Postea quum rebellasset Iehoiakim, longe durius fuit tractatus, sicuti praedictum fuerat

a Ieremia. Quum ergo adhuc regno potiretur Iehoiakim, permissu scilicet regis Nebuchadnezer, iam Daniel captus erat: ita impletum fuit quod a Ieremia fuit praedictum, nempe ficus praecoces esse melioris conditionis. Nam qui ultimi abducti sunt in captivitatem, putabant se beatos esse prae aliis. Propheta autem excutit illis vanam hanc iactantiam, et ostendit mitius actum esse cum primis captivis, quam cum residuo illo populo, qui adhuc integer manebat domi. Sumo igitur illud, Daniele fuisse quasi ex primitiis captivitatis: et hic perspicere licet quam incomprehensibilia sint nobis Dei iudicia. Si qua tunc fuit integritas in toto populo, certe Daniel erat primarium exemplar. Nam Ezechiel (c. 14) inter tres iustos eum numerat, a quibus Deum placari posse verisimile esset. Fuit igitur tanta virtutum praestantia in Daniele, ut esset quasi coelestis angelus inter mortales: et tamen abducitur in exsilium, et vivit quasi mancipium regis babilonii. Alii interea, qui tot modis in se iram Dei provocaverant, quieti manent in suis nidis: Dominus non privat eos patria, et non abdicat etiam haereditate, quae signum erat et pignus adoptionis. Si hic velit quispiam definire, cur potius Daniel inter primos tractus fuerit in exsilium, nonne prodet suam vesaniam? Ergo discamus admirari Dei iudicia, quae superant omnes sensus nostros, et interea meminerimus etiam sententiae Christi, Si haec fiunt in viridi, quid in arido? Quemadmodum iam dixi, erat angelica sanctitas in Daniele, et tamen trahitur contumeliose in exsilium, et alitur inter eunuchos regis. Quum hoc contigerit tam sancto viro, qui iam a pueritia se totum adixerat pietati: nunc quod Deus nobis parcat, quantae indulgentiae est? Quid enim sumus meriti? Nam quis audebit se conferre Danieli! Imo indigni sumus qui solvamus corrigias calceamentorum pedum eius, quemadmodum fuit in veteri proverbio. Et non dubium est quin Daniel etiam ex circumstantia temporis voluerit ostendere, hoc fuisse singulare et extraordinarium Dei donum, quod haec tentatio non oppressit animum eius, et non potuit illum divertere a recto pietatis cursu. Quum ergo Daniel videret se quasi propositum esse in exemplar probri, tamen non destitit Deum pure colere. Quod autem dicit traditum fuisse Iehoiakim divinitus in manum regis Nabuchadnezer, hac loquendi forma tollit offendiculum, quod poterat occurrere piorum animis. Nam si superior fuisset Nabuchadnezer, poterat Deus ipse videri cessisse: et ita fuisset oppressa eius gloria. Daniel autem hic diserte asserit regem Nabuchadnezer non potitum fuisse Ierosolyma, neque fuisse victorem gentis illius vel propria virtute, vel propriis consiliis, vel fortuna, et felicitate: sed quia Deus voluerit humiliare populum suum. Hic ergo Daniel proponit nobis Dei providentiam et

iudicium, ne scilicet putemus Ierosolymam sic fuisse captam, ut non staret Deus foederis suo, quod pepigerat cum Abraham et eius posteris. Et nominatim etiam loquitur de vasis templi. Nam hoc poterat videri longe absurdissimum, et concutere fidelium mentes, Quid hoc sibi vult? spoliari ab homine scelerato et impio Dei templum, annon Deus testatus est illic esse suam quietem? haec requies mea in saeculum, hic manebo, quia elegi eam. Si quis ergo locus fuit inexpugnabilis in mundo, hic certe honor debebat manere integer et illibatus templo Dei. Quum autem diripitur, quum sacra vasa ita profanantur, neque id solum, sed quum rex impius transfert in templum Dei sui quod semel dicatum fuerat Deo vivo, annon, quemadmodum dixi, haec tentatio potuit labefactare animos etiam sanctorum? Nemo certe fuit tam cordatus, quem non percelleret ista tentatio inopinata: Ubi est Deus, qui non defendit templum suum? Nam quamvis non habitet in mundo, neque inclusus sit parietibus ligneis, aut lapideis, tamen elegit sibi domicilium hoc, et toties per prophetas suos asseruit se inter Cherubim sedere. Quid ergo hoc sibi vult? Quemadmodum dixi, Daniel hic nos revocat ad Dei iudicium, et uno verbo admonet, non debere hoc videri novum, quod Deus tam graves poenas sumpsisset de impiis et sceleratis apostatis. Nam sub nomine Dei subest tacita antithesis. Neque enim Dominus tradidit Iehoiakim in manum Babilonii, nisi ob iustas rationes. Deus ergo exposuit ipsum in praedam, ut poenasumeret de impii illius populi defectione. Nunc sequitur,

3. *Et mandavit (vel, edixit) rex Aspenazo (vel, dixit ad Aspenasum, ut vertunt qui retinent phrasin hebraicam) principi eunuchorum, ut adduceret e filiis Israel et ex semine regio, et ex principibus (vel, principibus).*

Hic Daniel prosequitur suam narrationem, et ostendit qua ratione fuerit abductus cum sociis suis. Rex enim iusserat sibi adduci non ex gregariis, sed ex praecipua nobilitate adolescentes, qui starent coram ipso: hoc est, qui ei ministrarent. Hinc ergo colligimus, Daniele et eius socios fuisse delectos, quod et generosi essent adolescentes, deinde ex regio semine, vel saltem quorum parentes dignitate excelluerant ante alios. Hoc autem fecit rex eo consilio, ut ostentaret se esse victorem. Potest etiam fieri, ut sumserit sibi astutius consilium, nempe ut haberet obsides apud se. Speravit enim ut videbimus quoscunque aleret in aula sua fore degeneres, ut hostes essent Iudaeis, et putavit eorum operam sibi fore utilem: deinde speravit, quum essent nati eximio genere, Iudaeos tunc fore magis pacatos, ne quid scilicet periculi crearent miseris

illis exsulis, qui erant etiam cognati regis et procerum. Quantum ad verba pertinet, hunc *Aspenaz* vocat principem eunuchorum, quo nomine intelligit pueros, qui alebantur in aula regis, ut essent quasi seminarium procerum. Vix enim probabile est, hunc *Aspenazum* fuisse praefectum aliis ducibus. Sed colligimus ex hoc loco, pueros quos rex in honore et pretio habebat fuisse sub eius custodia. *Sarisim* vocant Hebraei eunuchos: sed hoc nomen ad praefectos quoslibet spectat. Nam *Putiphar* vocatur hoc nomine: tamen habebat uxorem. Sic etiam passim nomen hoc occurrit in scripturis pro satrapis regis, sed quoniam satrapae etiam deligebantur ex pueris nobilibus, probabile est, vocatos fuisse eunuchos, non quia essent castrati, quemadmodum inscite Iosephus tradit pueros istos Iudaeos fuisse castratos. Sed quum eunuchi essent in delitiis apud reges orientales, hinc factum est (quemadmodum iam dixi) ut pueri hoc nomine communiter vocarentur, quos rex alebat quasi seminarium procerum, ut deinde variis provinciis illos praeficeret. *Iussit ergo rex adduci ex filiis Israel ex semine regio et ex proceribus*. Ita debet resolvi oratio, mandavit non adduci ex plebe sordida, sed ex regio genere, ut pateret scilicet ipsum esse victorem, quum ita ageret omnia pro suo arbitrio. Proceres intelligit eos qui autoritate pollebant apud regem Iehudah. Et Daniel etiam erat ex illa tribu, quemadmodum postea videbimus *פרתים* *Partemim* putant deductum esse a *Perah*, quod est Euphrates: et intelligunt praefectos, quibus provinciae vicinae ripae Euphratis mandatae erant: sed hoc non quadraret praesenti loco. Agitur enim de Iudaeis. Videmus ergo generalem esse significationem huius nominis, et debere sub illo comprehendi proceres omnes. Reliqua in crastinum.

Sequitur quartus versus,

4. *Pueros, quibus nulla esset macula* (nam hebraismum omitto, qui iam vobis expositus est), *et pulchros adpectu* (aut vultu), *et intelligentes in omni prudentia* (hoc est, peritos omnis prudentiae) *et intelligentes scientiam, et diserte exprimentes cognitionem, et in quibus vigor, ut starent in palatio regi, et ad docendum ipsos* (hoc est, ut docerentur) *literaturam et linguam Chaldaeorum*.

Hesternae lectione vidimus mandatum fuisse praefecto, vel magistro eunuchorum, ut ingenuos pueros, et ex stirpe regia, vel procerum adduceret: iam describit Daniel quales sibi iusserit adduci Nebuchadnezer, nempe *pueros*, non septem vel octo annorum, sed qui adoluerent, *in quibus nulla esset macula*, hoc est, in quibus nihil esset vitiosum, qui essent integro corpore: et qui essent *pulchri adpectu*, hoc est, facie ingenua et liberali: postea adiungit

peritos omnis prudentiae et intelligentes scientiam: postremo exprimentes cognitionem. Nam videntur mihi recte sentire qui participium hoc active accipiunt, quia alioqui frigida esset atque inepta repetitio. Ego igitur existimo notari hic disertos, qui non tantum intelligant, quemadmodum multi sapiunt sibi, et intus, neque possunt aliis exprimere quid habeant in animo. Non enim omnibus data est illa dexteritas, ut possint mentem suam explicare. Ergo utrumque hic ponit Daniel, nempe ut sint praediti scientia, deinde ut possint cogitationes suas exprimere: *et in quibus sit vigor*. Nam *כח* *coah* fere semper accipitur pro fortitudine, sicuti Isaiae 40 (v. 31). Qui timent Dominum mutabunt fortitudinem hoc est, renovabuntur in suo vigore. Deinde, Defecit robur meum (Psalm 22, 16), id est, defecit vigor meus. Adiungit ergo intelligentiae, scientiae et facundiae fortitudinem, vel vigorem, aut corpus vegetum, quod idem est: *ut starent in palatio regis, et docerentur literaturam*. Ego non possum aliter vertere particulam *כפר* *Sepher*: ad verbum esset, literam: sed intelligit doctrinam, vel disciplinam et linguam Chaldaeorum. Videmus nunc regem non tantum habuisse rationem generis, ut iuberet sibi adduci nobilissimos quosque ex stirpe regia et procerum, sed etiam habuisse delectum, ut essent ingeniosi, quos volebat sibi habere ministros: ut essent bene nati, quemadmodum loquuntur: pollerent etiam facundia, ut possent optima quaeque ab illis sperari: atque ut essent optimo et vegeto corpore. Itaque non dubium est quin voluerit eos habere in maximo pretio, ut alliceret etiam alios Iudaeos. Deinde ut postquam adepti essent auctoritatem (si ita res et usus flagitaret) possent etiam praefici Iudaeae, atque ita dominari in gente sua, et interea manerent addicti imperio babylonico. Hoc fuit consilium regis. Non est igitur cur hic laudemus eius liberalitatem. Nam spectavit proprium commodum, ut satis apparet. Interea tamen videmus tunc bonas artes et liberales non fuisse ita contemptas ut hodie et superioribus saeculis. Invaluit enim tanta barbaries in mundo, ut fere turpe esset nobilibus censi inter doctos et literatos homines. Hoc erat summum decus nobilibus, nihil prorsus tenere doctrinae. Et gloriati sunt etiam nobiles hoc nomine quod non essent clerici, quemadmodum vulgo loquuntur: et si qui ex nobilibus fuerunt instituti in literis, hoc non alium in finem accidit, nisi ut possent adipisci episcopatus et abbatias. Interea (quemadmodum dixi) puduit fere nobiles aliquid tenere literarum. Videmus saeculum illud, de quo loquitur Daniel, non ita fuisse barbarum. Nam rex voluit habere in suis principibus pueros istos, quos iussit ita doceri, propriae quidem utilitatis causa (ut dictum fuit), sed notanda interim est consuetudo. Quod autem re-

quirit in illis scientiam, et peritiam, posset videri absurdum. Neque enim aetas ferebat, ut essent tanta prudentia, et tanta scientia vel experientia instructi. Sed scimus reges nihil mediocre requirere: quum iubent sibi hoc vel illud parari, semper conscendunt supra nubes. Sic ergo loquitur Nebuchadnezer: et Daniel, qui refert eius mandata, loquitur more regali, quod scilicet rex iusserit sibi deligi praestantissimos quosque, ita ut in singulis fulgeret aliquid mirabile. Non est igitur cur hic anxie disputemus de scientia, peritia et prudentia. Simpliciter enim rex voluit sibi adduci pueros, et eos quidem adolescentes, ingeniosos, et in quibus esset talis dexteritas, ut apti essent et idonei ad discendum: deinde qui diserti essent natura: postremo qui corpore essent vegeto. Nam sequitur statim, *ut discerent vel docerent literaturam et linguam Chaldaeorum*. Videmus ergo regem Nebuchadnezer non flagitasse sibi doctores, sed pueros bene natos (ut iam diximus), hoc est, raras indolis, et qui optimam spem de se facerent. Volebat enim illos liberaliter institui in doctrina Chaldaeorum. Ergo noluit habere eos iam politos, et exulto ingenio, sed potius spectavit naturam. Quod voluit eos linguam chaldaicam discere, huc spectabat consilium, ut paulatim desciscerent a gente sua, et obliviscerentur se esse Iudaeos, et assuescerent etiam ad chaldaicos mores, quemadmodum lingua est singulare vinculum communicationis. Quantum ad ipsam literaturam spectat potest hic quaeri an Danieli et sociis eius licuerit artes illas discere plenas imposturis. Scimus enim qualis fuerit chaldaica doctrina. Nam profitebantur se tenere cuiusque fatum, quemadmodum hodie multi adhuc sunt impostores in mundo, qui se genethliacos vocant. Abusi sunt olim honorifico nomine, quum se vocabant mathematicos. Quasi vero nulla sint mathemata sine illis praestigiis et illusionibus diaboli. Et quoniam usitatum erat illud nomen, etiam Caesares in suis legibus coniungunt Chaldaeos et mathematicos: ut sint illae voces mihi synonymae. Caeterum solutio facilis est, nempe quod Chaldaei non tantum sectati fuerint astrologiam, quae vocatur iudiciaria, sed fuerint etiam periti verae et genuinae astrologiae. Veteres enim dicunt observatum fuisse cursum astrorum a Chaldaeis, quod nulla regio in mundo esset tam plana, ad patefaciendum quaquaversus orientem. Quum ergo Chaldaeis iam illa oblata esset commoditas, ut coelum quatenus patet hominum adspectui posset ab illis considerari, ideo magis fuerunt propensi ad discendam astrologiam. Sed ut propensa sunt hominum ingenia ad vanas et stultas curiositates, non contenti fuerunt illa legitima scientia, sed delapsi etiam sunt ad stultas imaginationes et perversas. Nam mera deliria sunt quaecunque traduntur ab istis genethliacis de fato

cuiusque. Daniel ergo potuit discere artes illas, hoc est, astrologiam, et alias liberales scientias: quemadmodum Moses etiam dicitur fuisse edoctus in omni scientia aegyptiaca. Scimus autem Aegyptios fuisse infectos similibus corruptelis. Sed tam de Mose quam de propheta nostro hoc dici potest, fuisse imbutos astrologia et aliis liberalibus scientiis. Quanquam incertum est, an rex iusserit etiam illos longius progredi. Sed hoc tenendum est quum Daniel abstinerit (quemadmodum statim videbimus) a cibo et potu regio, non fuisse abductum, ut se involveret illis Satanae imposturis. Constituo igitur, quidquid rex mandaverit, Daniele fuisse contentum pura et genuina scientia rerum naturalium. Quod ad regem spectat (sicuti iam dictum fuit) voluit suae utilitati privatim consulere, ut Daniel et socii eius transirent in alienam gentem, et deficerent a populo suo, quasi nati essent in Chaldaea. Iam sequitur,

5. *Et constituit illis rex demensum (דָּמֶנְסֻם, rem) diei in die suo* (hoc est, pro uno quoque die) *ex frusto* (ad verbum, sed portionem hic significat: ex portione) *cibi regis, et ex vino potus eius. Et ut educarentur annis tribus: et a fine illorum* (quidam vertunt ex parte illorum, hoc est, ut ipsorum pars aliqua: sed non dubium est quin hic spatium illud temporis designet propheta, quemadmodum postea videbimus. Ut ergo a fine temporis) *starent coram rege*.

Hoc etiam versu ostendit Daniel, regem quos sibi adduci iusserat ex Iudaea, sic aluisse, ut eos inebriaret suis delitiis, atque ita oblivionem induceret propriae gentis. Scimus enim sicubi ullae sint astutiae in mundo, maxime regnare in aulis principum. Nebuchadnezer ergo quum videret sibi negotium esse cum gente praefracta (ut scimus Iudaeos fuisse duro et fere indomito ingenio) voluit sibi acquirere famulos, qui sponte essent obsequentes: et ideo studuit demulcere eos blanditiis. Haec igitur fuit ratio cur praescripserit illis *demensum ex portione cibi et potus sui*. Quemadmodum hodie etiam ille est summus honor in aulis principum, *d'estre servi de la bouche*, ut dicunt. Voluit igitur Nebuchadnezer et Daniele et socios eius ali non modo splendide, sed etiam regaliter, quasi essent ex genere regio: tamen essent captivi et exsules. Abduxerat enim ipsos violenter e patria, et pro iure victoris, quemadmodum heri diximus. Itaque non facit hoc liberalitatis causa, ut debeat censeri in ipso virtus, quod aluerit ex suo cibo et potu miseros istos exsules, sed astute (quemadmodum diximus) conciliat sibi animos puerorum, ut malint inter Chaldaeos censeri, quam inter Iudaeos, atque ita genus suum abneget. Fuit quidem hoc con-

silium regis: sed videbimus, ut Deus et Daniele et eius socios spiritu suo gubernaverit, quo cave-
rent sibi ab istis diaboli insidiis, et abstinerent
etiam a cibo et potu regio, ne se polluerent. Sed
haec suo loco postea dicentur. Nunc tantum agi-
mus de ipsius regis astutia. Iussit ergo illis distri-
bui unoquoque die ex potu suo et ex cibo: non
parcimoniae causa singulis diebus portio data fuit
illis, sed quia rex volebat perinde illis parari cibum,
atque sibi et aliis proceribus. Addit *ut educarentur
tribus annis*: nempe donec probe formati essent in
scientia chaldaica: deinde donec etiam linguae periti
essent. Potuit autem sufficere triennium ad utrum-
que, quia iam elegerat sibi pueros ingeniosos, et
qui facile et linguas et scientias discerent. Quum
ergo praediti essent tanta facultate, non mirum est
quod trium annorum spatium illis praescriptum a
rege fuerit. Tandem, inquit, *ut a fine illorum*,
nempe trium annorum. Diximus hoc non debere
referri ad pueros, quasi rex postea ex illis quosdam
delegerit. Nam videbimus suo loco fuisse praefixum
certum tempus. Ergo non opus est longa refuta-
tione. Nam illud certum est, de extremitate trium
annorum prophetam loqui. Dictum fuerat paulo
ante *ut starent in palatio*: sed hoc etiam intelligi
debet de hoc tempore, cuius nunc fit mentio. Non
igitur statim apparuerunt coram rege, sed destinati
erant in hunc finem. Quum ergo rex iussisset eos
ali, ut eorum ministerio postea uteretur, bis idem
repetit Daniel nempe ita fuisse splendide educatos,
quoniam rex volebat illos sibi ministros habere in
mensa et aliis officiis. Iam sequitur,

6. *Et fuit in illis ex filiis Iehudah Daniel,
Hananiah, Misael et Azariah.*

7. *Et imposuit illis princeps eunuchorum (hoc
est, magister eunuchorum) nomina: imposuit, in-
quam, Danieli Baltazar, et Hananiae Sadrak, et
Misael Mesach, et Azariae Abednego.*

Iam descendit propheta ad id quod proprie
convenit instituto. Neque enim proposuit historiam
narrare, sed breviter attigit quod necessarium erat, ut
sciremus quomodo Deus illum sibi aptaverit, ut postea
iniungeret propheticum munus. Postquam ergo nar-
ravit fuisse adductos ex semine regio, et ex semine
procerum qui ingenio, et dexteritate, et facundia
pollerent, et vigerent etiam corpore: iam adiungit
se et socios fuisse in illorum numero. Alios omittit,
quia in illis nihil existit memorat dignum. Et
(quemadmodum iam dixi) quod hactenus retulit fuit
quasi parergon. Nunc ergo notandum est nobis
consilium prophetae, quod scilicet ipse cum tribus
sociis abductus fuerit in exilium, et educatus fuerit
in aula regis Nebuchadnezer more regio, et sump-
tuose, ut postea unus esset ex praefectis, socii etiam

in eodem essent ordine. Non dicit se fuisse ex
stirpe regia, sed tantum ex tribu Iehudah. Proba-
bile autem est ex familia illustri fuisse progenitos,
non ex vulgo, quoniam reges potius sumebant ex
suis propinquis quos praeficerent toti populo, quam
ex aliis. Porro quum iam regnum Israel esset ex-
cisum, potest fieri, ut modestiae causa Daniel non
extulerit genus suum, neque palam dixerit se na-
tum esse ex nobili et celebri familia. Contentus
ergo fuit uno verbo, quod ipse et socii fuerint ex
tribu Iehudah, et adducti fuerint inter filios pro-
cerum. Dicit *mutata fuisse nomina*, nempe ut modis
omnibus deleteret rex ex eorum cordibus memoriam
propriae gentis, et ut a sua origine deficerent.
Quantum ad interpretationes spectat, ego existimo
iam vobis fuisse dictum quod satisfaceret. Ego
tamen non libenter sum curiosus in nominibus,
ubi subest obscuritas: praesertim in his chaldaicis.
Quantum attinet ad hebraica nomina, scimus in-
ditum fuisse nomen Danieli, quasi esset vel iudex,
vel iudicium Dei. Ergo sive instinctu arcano Dei
parentes imposuerint hoc nomen, sive ex communi
usu, Daniel vocatus fuit hoc nomine, ut sit iudex
Dei. Sic etiam de reliquis: nam Hananiah habet
certam interpretationem, quod scilicet misericordiam
sit adeptus a Domino. Ita Misael requisitus vel
postulatus a Deo. Sic etiam Azariah auxilium Dei,
vel cui Deus auxiliatur. Sed haec omnia vobis iam
melius exposita fuerunt. Ideo autem haec attigi,
quoniam mutatio non habet similem rationem. Hoc
igitur nobis sufficiat, mutata fuisse nomina ut
aboleretur memoria regni Iehudah ex ipsorum cor-
dibus. Et quidam etiam ex Hebraeis dicunt fuisse
haec nomina sapientum. Quidquid sit, consilium
regis fuit, abducere pueros istos, ne quid amplius
commune haberent cum electo populo, sed degene-
rarent in mores chaldaicos. Daniel non potuit effi-
cere quin nomen illi mutaret princeps eunuchorum,
vel magister: nec fuit in eius arbitrio prohibere:
ita etiam de sociis eius dicendum est. Sed satis
illis fuit retinere memoriam sui generis, quam Sa-
tan hoc artificio volebat prorsus delere. Et tamen
fuit haec gravis tentatio, quum haec macula servi-
tutis illis adspergeretur. Quum enim mutata fuerunt
nomina, rex vel praefectus iste Aspenaz voluit illos
cogere sub ingum, ac si, quoties nomen illud no-
vum audiebant, illis ante oculos poneretur iudicium
suae servitutis. Videmus ergo quorsum spectaverit
ista nominum mutatio, nempe ut miseri isti exsules
scirent se non esse liberos, sed quasi resectos esse
a genere israelitico: et hac nota, vel hoc symbolo
iam addictos esse in servitutem et regi babylonio
et eius aulae. Fuit igitur haec dura tentatio: sed
nihil obfuit servis Dei ita contumeliose tractari
coram hominibus, modo ne inficerentur ulla cor-
ruptela: quemadmodum etiam sequitur fuisse sic

gubernatos divinitus, ut steterint puri et integri. Dicit enim postea Daniel,

8. *Et posuit Daniel super cor suum* (vel, in corde suo: hoc est, constituit, decrevit apud se) *ne pollueretur in portione cibi regis, et in vino potuum eius: et quaesivit a magistro* (hoc est, rogavit magistrum) *eunuchorum, ne pollueretur.*

Hic ostendit Daniel se passum fuisse quod vel reicere vel effugere non poterat: sed interea sibi cavisse ne deficeret a timore Dei, et ne se alienaret a gente sua, sed semper retineret memoriam sui generis, atque ita maneret integer et illibatus, et sincerus Dei cultor. Dicit igitur *statuisse in corde suo, ne se pollueret in cibo et potu regis, et rogasse praefectum*, sub cuius custodia degebat, ne adigeretur ad hanc necessitatem. Quaeritur hoc loco an fuerit tantum momenti in cibo et potu, ut debuerit Daniel ab illis abhorre. Videtur enim haec quaedam fuisse species superstitionis, vel saltem videtur nimis fuisse morosus Daniel, qui ita reiceret cibum et potum regis. Scimus enim omnia esse pura puris: et regula haec valuit saeculis omnibus. Deinde nihil simile de Iosepho legimus, et postea verisimile est, Daniele usum fuisse promiscue cibis quibuslibet, quum polleret magno honore apud regem. Non fuit igitur perpetuum hoc in Daniele. Posset ergo videri fuisse quidam inconsideratus zelus: vel posset hoc adscribi (sicuti dictum est) nimiae morositati. Si Daniel tantum ad tempus repudiavit cibum regium, fuit levitatis et inconstantiae postea sibi permittere libertatem, a qua abstinuerat ad tempus: si autem iudicio et ratione hoc fecit, cur non persistit in suo proposito? Respondeo, Daniele abstinuisse principio a lautitiis aulae ne inescaretur. Fuit quidem et ipsi et eius sociis licitum, vesci quolibet cibo, et potu: sed videbat quid rex captaret. Scimus quantum valeant illecebrae ad nos fallendos, praesertim ubi laute tractamur: et experientia ostendit quam sit difficile tenere modum ubi omnia nobis affluunt: nam copiam statim sequitur luxus. Illud est nimium commune: et rarissima est haec virtus, ut quis sibi temperet quum cibo et potu abundat. Neque tamen haec sola ratio spectata fuit a Daniele. Non igitur hic simpliciter laudanda est eius sobrietas et continentia, quemadmodum multi torquent hunc locum ad laudes ieiunii, et dicunt hanc summam fuisse virtutem in Daniele quod praetulerit legumina aulicis delitiis. Nam Daniel non modo voluit sibi cavere a lautitiis cibi et potus, quoniam videbat certum periculum instare, ne inescaretur talibus illecebris, ideo simpliciter statuit in corde suo, non gustare cibum aulicum, nempe ut in ipsa mensa perpetuo revocaret memoriam gentis suae. Voluit

igitur vivere in Chaldaea ita ut recordaretur se esse exsulem et captivum, oriundum autem ex sacro genere Abrahae. Videmus nunc quale fuerit consilium Danielis. Noluit igitur tantum sibi temperare a nimia ciborum copia, vel a delitiis, sed voluit deflectere a laqueis Satanae, quos videbat sibi esse circumdatos. Nec dubium est quin sibi conscius fuerit propriae infirmitatis: et hoc etiam in magna laude ponendum est, quod sibi diffusus voluit procul fugere omnes illecebras et captationes. Nam quod ad mentem regis spectat, hoc fuit certe diabolicum aucupium, sicuti dixi: Daniel hoc repudiavit: nec dubium est quin Deus illuxerit suo spiritu eius menti, ut mature sibi praecaveret. Ergo noluit se proicere in plagas diaboli, sed libenter abstinuit a cibo et potu regio. Haec summa est: Potest etiam quaeri, cur hanc sibi laudem vindicaret Daniel, quae communis tamen erat cum sociis. Neque enim solus ipse reiecit potum et cibum regium. Sed quoniam necesse erat hoc cognosci, fuisse iam ab ipsa pueritia gubernatum a Dei spiritu, quo maior esset eius doctrinae fides et auctoritas, ideo dicit se peculiariter loquutum fuisse, non iactantiae causa, sed ut conciliet fidem suae doctrinae, et ostendat se longo tempore fuisse formatum et politum a Deo ad munus propheticum. Interea notandum est, Daniele fuisse autorem sociis suis. Neque enim hoc illis venisset in mentem, et poterant corrumpi, nisi admoniti fuissent a Daniele. Deus ergo voluit Daniele esse ducem, et magistrum suis sociis, ut eos ad hanc abstinentiam adduceret. Hinc autem colligimus, ut quisque nostrum praeditus est uberiore spiritus gratia, ita obstringi ad alios docendos. Neque enim satis erit, si quisque sibi temperet, et quemadmodum edoctus est a spiritu Dei ita sese contineat in officio, nisi etiam aliis porrigat manum, et studeat sibi adiungere in societatem pietatis, timoris, et cultus Dei. Tale exemplum nobis hic in Daniele proponitur, qui non tantum respuit delitias aulae, quibus poterat inebriari, imo quae instar veneni fuissent, sed etiam socios admonet, ut idem faciant, et illis persuadet. Haec ratio est cur pollutionem vel abominationem vocet, gustare cibum regium. Non fuit quidem hoc per se abominabile, sicuti dixi. Liberum enim erat Danieli comedere, et bibere in mensa regis: sed abominatio fuit propter consequentiam. Ante illud tempus quum iam in Chaldaea essent quatuor isti, non dubium est quin cibum sumpserint communi more, et quidquid oblatum erat, quin sibi permiserint inde edere. Non ergo legumina petebant quum essent in diversorio, et in toto itinere, sed iam coeperunt legumina petere, quum rex vellet eos inficere suis delitiis, et ita eos captare, ut malent conditionem illam quam redire ad suos. Quum ergo viderent ita sibi tondi insidias, tunc pollutio

fuit illis, vel abominatio, vesci lautitiis illis, et comedere ex regis mensa. Notandum igitur est finis cur Daniel censeat se polliui si sumptuose vivat, et comedat, et bibat ex portione regis, nempe quia (ut iam dictum fuit) conscius sibi propriae infirmitatis, voluit in tempore praecavere, ne talibus illecebris captus deficeret ■ pietate et cultu Dei, et degeneraret in mores chaldaicos, quasi esset inde oriundus, et unus ex aliorum principum numero. Reliqua differam in crastinum.

9. *Dederat autem Deus Danielem (posuerat Danielem) in clementiam et miserationes coram praefecto eunuchorum.*

Retulit heri Daniel quid petiisset a magistro, cuius curae mandatus fuerat: nunc interserit hanc sententiam, ut sciamus postulationem illam non fuisse ei fraudi, quod praefectus eunuchorum humaniter cum ipso egit. Fuisset enim hoc capitale crimen, si Daniel ad regem delatus esset. Quamquam enim verisimile est non fuisse usum verbo polluendi, neque palam et diserte vocasse cibos regio inquinamenta, potuit tamen facile conici ex eius verbis quod ipse nunc refert, nempe ideo se rogasse praefectum, ut liceret vesci leguminibus, quia non putabat sibi licitum esse ali cibo regio. Causam heri attulimus: sed rex babylonius poterat statim excandescere, si hoc rescivisset. Quid? Ego habeo in honore captivos istos, possem illis abuti tanquam mancipiis: atqui perinde alo ipsos delicate atque proprios filios: interea quasi ego sim homo pollutus, respuunt cibum meum. Haec igitur ratio est cur Daniel hic recitet se fuisse in gratia illius praefecti. Nam (ut videbimus proximo versu) praefectus simpliciter negavit quod petebat: ubi igitur favor ille? Sed quamquam noluit acquiescere precibus Danielis, fuit tamen haec rara humanitas, quod non detulerit eum ad regem, sicuti aulici captandae gratiae causa propensi sunt ad quamlibet accusationem. Deinde fieri potest ut praefectus sciret hoc concessum fuisse Danieli a suo ministro. Si qua igitur fuit conniventia in praefecto, haec est gratia et commiseratio, de qua nunc loquitur Daniel. Consilium quidem eius ambiguum non est, quod scilicet non dubitaverit adire vitae discrimen, ut maneret purus et integer, neque sese contaminaret delitiis aulae babylonicae. Exprimit enim quomodo evaserit periculum, quia scilicet praefectus clementer cum ipso egit, quum posset statim obicere ad mortem. Sed notanda est loquendi forma, qua hic utitur, quod scilicet *Deus posuerit illum in gratiam et miserationes coram praefecto illo*. Poterat communi more dicere se fuisse gratiosum, sed adscribit hoc beneficio Dei, quod expertus fuerit barbarum hominem adeo humanum et propitium. Lo-

Calvini opera. Vol. XL.

quutio, ut vobis exposita fuit, familiaris est Hebraeis: quemadmodum ubi dicitur Psalmo 106 (v. 46). Posuit Deus Iudaeos in miserationes gentium, quae eos duxerant captivos: hoc est, fecit ne saevirent adeo crudeliter victores adversus ipsos, quemadmodum initio fecerant. Scimus enim duriter et aspere et contumeliose etiam saepe fuisse tractatos Iudaeos. Quod autem mitigata fuit illa inhumanitas, propheta tribuit Deo, qui dedit populum suum in miserationes. Summa est, Danielem adeptum fuisse gratiam apud praefectum, quia cor hominis alioqui parum mansueti Deus flexit ad clementiam et humanitatem. Ideo autem hoc narravit, quo simus magis strenui ad officium, si quando discrimen aliquod nobis subeundum est, ubi Deus nos vocat. Saepe hoc continget, ut non sit nobis integrum praestare quod Deus iubet, atque exigit, sine praesenti vitae periculo. Quia autem maxime crucem refugimus, obrepit ignavia et mollities. Daniel igitur ut animos nobis faciat, ubi obtemperandum est Deo et eius mandatis, hic exprimit se fuisse in favore praefecti, quia scilicet Deus conciliavit servo suo fideliter officium praestanti favorem. Ergo discamus reiicere curas nostras in Deum, ubi instabit nobis terror a mundo, vel ubi minaciter etiam vetabunt nos homines, ne Deo morem geramus. Hic sciamus esse in manu Dei, flectere eorum corda, qui contra nos insaniunt, ita ut nos liberet ab omni periculo. Hic ergo finis est, cur dicat Daniel praefectum fuisse sibi humanum. Interea etiam colligimus generalem doctrinam ex hoc loco, nempe hominum corda gubernari divinitus: ita ut emolliat ferream duritiam, reddat ex lupis agnos, quoties visum est. Nam quum redemit populum suum ex Aegypto, simul etiam dedit gratiam apud Aegyptios, ut pretiosissima quaeque vasa secum auferrent. Certum est Aegyptios fuisse perverso animo erga Israelitas: cur ergo tam liberaliter proferunt quidquid domi suae carum et pretiosum habent? Nempe quia Dominus tunc novum affectum indidit eorum cordibus. Sic etiam rursum Dominus potest exasperare eos qui nobis amici erant, ita ut hostiliter postea contra nos insurgant. Sciamus ergo utrumque penes Dei esse arbitrium, nempe ut flectat corda hominum ad humanitatem, deinde etiam ut obduret corda, quae per se mansueta erant. Verum quidem est, cuique proprium esse ingenium ab utero. Alii enim sunt feroces, truculenti et sanguinarii: alii autem sunt comes, et humani, et tractabiles. Haec varietas est ex arcana Dei ordinatione: sed Deus non tantum ab utero format cuique ingenium, sed singulis diebus, si ita videtur, imo singulis momentis mutat uniuscuiusque affectum: sicuti etiam excaecat mentes, vel excitat rursum a stupore. Videbimus enim rudissimos homines pollere acumine, vel habere singulare aliquod consilium in una actione: alios

autem qui excellunt perspicacia esse hebetes, ubi opus esset iudicio et discretione. Tenendum igitur est et mentes et corda hominum sic gubernari arcano Dei instinctu, ut mutet affectus, prout visum est. Ita non est cur nobis tantopere metuamus ab hostibus nostris, qui tametsi pleno gutture rabiem evomant, et referti sint saevitia, possunt tamen flecti a Domino. Et ita discamus exemplo Danielis, secure pergere in cursu nostro, et non deflectere, etiam si totus mundus sese nobis opponat, quia Deo facile et promptum erit, tollere omnia impedimenta. Et experiemur humanos qui aliqui sunt crudelissimi, quum Dominus volet nobis parcere. Tenemus tam sensum verborum, quam consilium prophetarum in hoc versu. Sequitur,

10. *Et dixit praefectus eunuchorum Danieli, Timeo ego dominum meum regem, qui constituit* (nam Minnah, quod est narrare, significat ordinare, vel constituere: qui ergo constituit) *cibum vestrum, et potus vestros: quare videbit facies vestras tristes* (vel, macilentas, vel austeras, vel tetricas: nam descendit a verbo זָאָפִי zaaph, quod significat irasci: sed translatitio ita vocantur facies tetricae, et macilentae, et austerae) *prae pueris, qui sunt vobis similes?* (alii aequales vertunt, qui sunt secundum similitudinem vestram. Posset hic esse sensus, qui hodie vobis sunt similes, postea erunt pingues, et obesi, vos autem macilenti. Haec mutatio creabit mihi periculum), *et obnoxium reddetis caput meum regi* (nam חֹב hob Hebraeis est debitor. Inde hoc verbum deducitur, quod significat obnoxium reddere).

Patitur Daniel repulsam a praefecto. Et certe (quemadmodum nuper attigi) non laudata fuit illius humanitas, quod obsequutus sit voto et precibus Danielis, sed quod sepelierit illud unde poterat Daniel venire in magnum discrimen. Et in ipsis verbis apparet humanitas, quia tametsi negat quod fuerat petatum, excusat tamen comiter, et blandis verbis, quasi diceret, se libenter hoc daturum esse, nisi metueret sibi ab iracundia regis. Haec igitur summa est, praefectum, quamvis non ausus fuerit Danieli morem gerere, tamen humaniter se gessisse erga ipsum et eius socios, ne traheret eos in periculum capitis. Dicit *se metuere regem qui ordinavit cibum*. Hic non est vituperandus, quod sibi ab homine mortali metuat magis, quam a Deo vivo. Nulla enim potuit esse Dei cognitio. Quanquam forte persuasus erat Daniele petere sincero studio pietatis quod petebat: tamen non putat hoc ad se spectare. Putavit enim Iudaeis suum esse peculiarem cultum: sed interea religio babylonica apud eum primatum retinet: quemadmodum multi profani homines putant nos recte quidem agere, quum abiicimus superstitiones: sed interea indormiunt

huic errori, sibi etiam esse licitum vivere more vetusto, quia scilicet ita fuerint educati, et hoc illis traditum fuerit a maioribus. Ritus ergo usurpant quos sustinent a nobis improbari. Sic etiam hic praefectus poterat recte sentire de Daniele, et eius sociis: interea non fuit eo usque tactus, ut discere cuperet quidnam differret una religio ab altera. Simpliciter ergo excusat sibi non esse liberum, permittere Danieli quod petierat, quoniam hoc futurum esset capitale apud regem. Nunc sequitur,

11. *Et dixit Daniel ad Meltsar, quem constituerat praefectus eunuchorum super Daniele, Hananiah, Misael, et Azariah.*

12. *Proba* (vel, experire) *servos tuos diebus decem, et apponantur nobis de leguminibus* (legumina simpliciter), *et comedemus* (quae comedamus), *et aquae, quas bibamus.*

13. *Et inspiciantur coram facie tua vultus nostri, et vultus puerorum, qui vescuntur portione* (frusto, quemadmodum diximus) *cibi regis: et quemadmodum videris fac cum servis tuis.*

Quia intellexerat Daniel ex responso praefecti non posse impetrari ab ipso quod optabat, ideo alloquitur eius ministrum. Praefectus enim sub se habuit complures ministros, quemadmodum scimus esse usitatum in magnis praefecturis. Nam probabile est, fuisse idem officium praefecti illius, quod hodie est magni scutarii, quem vocant in Gallia. Erat igitur unus ex ministris, sub cuius custodia erant Daniel et socii. Ad hoc remedium descendit Daniel, et obtinet quod cupit: non tamen sine artificio, ut videbimus. Hic autem perspicitur rara Danielis constantia, qui post rem frustra tentatam non tamen desinit tendere ad suum scopum. Et hoc est verum et serium fidei examen, ubi non fatigamur, si quid nobis occurrat adversum: neque putamus viam ideo nobis clausam esse. Ergo si cursum protinus non retro flectimus, sed tentamus omnes alias vias, tunc vere ostendimus radicem pietatis in cordibus nostris fixam esse. Potuit videri excusabilis Daniel, postquam repulsam passus fuerat. Quis enim non dixisset defunctum esse suis partibus? Sed superavit hoc obstaculum. Et quia apud summum praefectum nihil adeptus est, ad ministrum eius descendit. Fuit autem hoc non vulgaris prudentiae, petere ut periculum faceret. Neque enim potuit obicere hic minister quod nunc audivimus fuisse responsum a praefecto. Nec dubium est quin aliquid cognoverit tam de precibus Danielis, quam de repulsa et negatione. Ideo antevertit Daniel, et ostendit quomodo possit annuere minister ille sine ullo periculo: quasi diceret, Nos quidem ideo non impetravimus a praefecto, quia

metuebat suo capiti: sed nunc excogitavi novam rationem, qua et nobis gratificeris, et tamen non possis trahi in crimen, quia res prorsus latebit. *Proba igitur diebus decem servos tuos, et experire, dentur nobis tantum legumina, detur aqua quam bibamus:* Iam si post tempus illud facies nostrae fuerint pulchrae et nitidae, nulla erit de te sinistra suspicio, et nemo poterit persuaderi quin nos educaveris laute, prout a rege mandatum fuit. Quum ergo probatio haec tibi sit tuta, et non minus caveas tibi quam nobis, iam non est cur reicias preces nostras. Caeterum non dubium est, quum Daniel in medium hoc protulit, quin directus fuerit Dei spiritu ad hanc prudentiam, et simul etiam impulsus, ut hoc peteret. Fuit ergo singulare spiritus donum, quod Daniel modum invenit, quo posset flectere animum ministri, sub cuius erat custodia. Sed tenendum etiam rursus est illud, nempe non temere, neque proprio motu haec dixisse, sed instinctu spiritus sancti. Fuisset enim non solertia, sed potius temeritas, si Daniel sibi fabricasset hoc consilium, et non fuisset certior factus a Domino de felici eventu. Non est igitur dubium quia non habuerit ex arcana revelatione, feliciter et ex voto cessurum, si permetteret minister ipsum et socios vesci leguminibus. Et ideo dixi non ita loquutum esse, nisi duce spiritu et magistro. Hoc autem ideo notatu utile est, quia saepe nobis multa permittimus, in quibus nos tandem eventus fallit, quia scilicet rapimur proprio carnis sensu, neque expendimus quid Deo placeat. Non mirum est igitur, quum homines varias spes concipiunt, si sentiant tandem se fuisse deceptos, quia nemo est qui stulte sperando non sit sibi impostor, et qui non se ipsum frustretur. Neque enim nostrum est quidquam nobis promittere. Ergo notemus Daniele, quia non susceperat neque aggressus fuerat quod vidimus, stulto zelo, ita etiam non loqui nunc inconsiderate, sed a spiritu Dei factum esse certiore quid futurum esset. Dicit autem, *Apponantur nobis legumina quibus vescamur, et aqua quam bibamus.* Videmus non ideo abstinuisse quatuor pueros a cibo regio, ne quam immunditiam attingerent. Neque enim lex unquam prohibuit vinum bibere, nisi Nazaraeis: et licebat vesci carnibus, quarum copia multiplex erat in mensa regia. Unde ergo ista religio? nempe (sicuti heri dictum fuit) quia volebat Daniel assuescere ad delicias aulicas, quibus statim factus esset degener. Voluit igitur non tantum frugaliter, sed tenuiter etiam corpus suum alere, ut nunquam sibi in sorte illa placeret: quamvis etiam eveheretur ad summos honores, ut tamen semper esset quasi miserrimus inter captivos. Non est cur alias rationes quaeramus in hac abstinence Danielis. Poterat quidem etiam pane cibario vesci, et aliis cibis parum delicatis: sed contentus fuit legu-

minibus, ut scilicet assidue gerneret, et in animo aleret memoriam patriae suae, cuius statim fuisset oblitus, si demersus fuisset in illas aulicas lautitias. Sequitur,

14. *Et audivit eos in hoc verbo, et probavit eos decem diebus.*

15. *Et a fine decem dierum visus est vultus eorum pulcher (vel, nitidus), et (ipsi) pinguiore carne prae omnibus pueris (nempe caeteris), qui comedebant portionem cibi regii.*

Quia hoc mirabiliter factum est, quod Daniel non contraxit maciem nec debilitatem ex sordido illo cibo, sed perinde enituit eius facies, ac si delicatissimos quosque cibos comedisset, hinc colligimus quod iam dixi, nempe impulsus fuisse divinitus, ut constanter persisteret in suo consilio, ne scilicet se pollueret in cibis regiiis. Deus ergo re ipsa testatus est se fuisse autorem Danieli et sociis in hoc voto et proposito. Certum quidem est, non esse tantam virtutem in pane, ut nos sustineat. Alimur enim arcana Dei benedictione, sicuti dicitur apud Mosem, Non vivit homo solo pane, hoc est, panis non suppeditat hominibus virtutem. Neque enim panis ipse vitam habet. Quomodo igitur vitam nobis adferret? Ergo panis nullius per se virtutis est, sed alimur verbo Dei, hoc est, quia Dominus ita statuit, ut alimentis foveretur vita nostra. Ideo pani inspiravit virtutem. Sed debemus interea vitam nostram ferre acceptam non pani, neque aliis cibis, sed arcanae Dei benedictioni. Non enim hic loquitur Moses de doctrina, nec de vita spirituali, sed dicit vitam nostram corporalem foveri Dei gratia, qui ita indidit proprium munus pani et reliquis cibis. Hoc igitur certum est in genere, quibuscunque vescamur cibis, nos ali et sustentari gratuita virtute Dei. Sed exemplum hoc cuius nunc meminit Daniel, fuit singulare. Deus ergo (quemadmodum iam dixi) re ipsa ostendit non aliter posse manere Daniele purum, et integrum una cum sociis, nisi contentus sit leguminibus et aqua. Hic autem notandum est primo loco, cavendum sedulo esse, ne gulae simus mancipia, et ita retrahamur tam ab officio nostro, quam ab obsequio et timore Dei, ubi vivendum nobis est tenuiter, et carendum omnibus lautitiis: quemadmodum hodie videmus multis hanc esse summam crucem, nempe si non liguriant mensas divitum, quae refertae sunt magna copia ciborum et varietate. Alii etiam qui iam pridem obduruerunt ad lautitias, non possunt se submittere, neque ulla mediocritate contenti sunt. Hinc fit igitur, ut semper sordiant in luto suo, quia scilicet non possunt renuntiare gulae delitiis. Atqui Daniel satis nobis ostendit, ubi Deus non modo redigit ad inopiam, sed ubi opus est, etiam sponte

abiciendas esse omnes delitias. Daniel quidem (ut heri vidimus) non constituit virtutem in abstinentia huius vel illius cibi: et quidquid hactenus retulit, non spectavit in alium finem, nisi ut sciamus praecavisse periculum, ne scilicet transiret in mores alienae gentis, atque ita se Babyloniiis misceret, ut non reminisceretur se esse filium Abrahae. Sed tamen hoc necessarium erat, renuntiare aulicis delitiis. Quanquam ergo suppetunt cibi delicati, sponte illos a se repellit, quia scilicet erat exitialis pollutio (ut ante vidimus) non per se, sed propter consequentiam. Sic Moses quum fugit ex Aegypto, transiit in novam vitam et longe diversam a superiori. Vixerat enim laute et opipare in aula regia quasi esset regis nepos. Tenuit autem victat in deserto postea, et molestissimo etiam labore victum sibi acquirit: Postposuit delitias Aegypti (inquit Apostolus [Hebr. 11, 26]) cruci Christi. Quare? neque enim poterat simul et Aegyptius censer, et retinere gratiam, quae promissa fuerat filiis Abrahae. Erat quaedam haec abnegationis species, semper manere in aula regis. Sciamus ergo hoc esse verum experimentum nostrae frugalitatis et temperantiae, si possumus esurire, ubi Deus nos ad inopiam et egestatem cogit: imo etiam si sponte possumus abicere delitias, quae nobis essent ad manum, sed nostro exitio. Nam hic subsistere in leguminibus et aqua esset valde frivolum: quia maior interdum intemperantia se prodit in leguminibus, quam in optimis quibusque et lautissimis cibis. Si quis debili valetudine appetat legumina et alios cibos, qui minus conducunt, ille certe damnabitur intemperantiae. Si autem vescatur cibis boni succi (ut loquuntur) et ita se sustentet, erit laus frugalitatis. Si quis ergo aquam appetat, et sese ingurgitet: respuat autem vinum, non erit hoc laudabile, quemadmodum scimus. Ergo in ipsa specie ciborum non debemus subsistere, ut sciamus quanta fuerit virtus Danielis. Sed semper debemus dirigere mentes nostras ad finem consilii, nempe quod voluit, quantum in se erat, ita vivere sub imperio regis babylonii, ut tamen separata esset conditio ipsius a communi more gentis, nec unquam oblivisceretur se esse Israelitam: et nisi fuisset tanta diversitas, non poterat satis se ipsum acere Daniel, et subinde excutere vel expergefaceri torpore suum. Quemadmodum si suppetat tolerabilis victus, non facile retinemur in officio. Quum ergo necesse esset versari ante oculos Danieli manifestum aliquod et insigne discrimen, quo se ipsum a Chaldaeis separaret, hinc factum est, ut legumina et aquam peteret. Postremo docet hic locus, etiamsi tantum occurrant nobis radices, vel folia arborum, imo si terra ipsa non proferat nobis vel minimum germen: tamen Deum posse nobis benedicere, ut simus vegeti et alacres, non minus quam qui af-

fluunt omni copia. Non spernenda quidem est Dei liberalitas, ubi nos alit pane, et vino, et aliis cibis. Nam Paulus utrumque in laude ponit, scire ferre abundantiam et penuriam (Phil. 4, 12). Quum ergo Dominus largiter nobis profert cibum et potum, possumus sobrie et frugaliter vinum bibere, et edere cibos suaviores. Sed ubi Deus aufert nobis et panem et aquam, ita ut nobis pereundum sit inedia, sciamus sufficere nobis eius benedictionem pro omnibus alimentis. Nam videmus Daniele, et eius socios fuisse pulchros et nitidos, fuisse etiam succulenta carne, quum legumina tantum comederent. Unde hoc, nisi quia Dominus, qui populum suum alere potuit in deserto solo manna, quum non suppetere alii cibi, convertit etiam hodie nobis cibos in manna, qui per se essent noxii? Nam si quis interroget medicos, an leguminibus et aliis eiusmodi vescendum sit, dicent haec omnia esse valde noxia: et vere hoc sentient. Sed interea ubi non est nobis ciborum copia ad delectum, ut possumus nobis accipere quod valetudini nostrae melius conducit, si contenti sumus herbis et radicibus, Dominus (quemadmodum dixi) poterit nos non minus alere, quam si mensam proponeret bene refertam omnibus lautitiis. Sicuti enim temperantia non est in ipso cibo, sed in palato, quia si voluptas nos allicit ad malos cibos appetendos, nihilominus sumus intemperantes: rursum si vescimur optimis cibis, hoc non obstat nostrae temperantiae. Idem etiam tenendum est de ipsa facultate alimentorum, quod scilicet non sustentat nos per se qualitas huius vel illius cibi, sed Dei benedictio, prout illi visum est. Videbimus enim interdum divitum liberos esse macilentos, quum tamen habeatur summa ipsorum cura: videbimus in plebe rustica pueros esse pulcherrimos, et facie bene plena, et toto corpore succulento: et tamen vescuntur cibis quibuslibet, interdum etiam maxime noxiis. Sed quia carent delitiis urbanis, ideo Dominus sua benedictione facit, ut crudi fructus, ut caro suilla, laridum, et quidquid tale est, et olera etiam quae videntur deteriora esse, ut haec omnia multo magis prosint, quam si affluerent omnes delitiae. Hoc ergo etiam notandum est in verbis Danielis. Sequitur,

16. *Et factum est, ut Melsar tolleret sibi portionem cibi illorum et vinum potionum eorum* (hoc est, vinum quod rex illis in potum tribuerat), *et daret illis legumina.*

Postquam videt Melsar se posse gratificare Danieli, et sociis absque periculo, imo hoc esse ex altera parte sibi lucrosus, facilis fuit et humanus: iam non opus fuit longa disputatione. Nam saepe a spe lucri deterremur, obiecto discrimine aliquo: vel si magno labore constat quod alioqui appetimus,

tunc desistimus: sed ubi lucrum nobis est in manu, et non metuimus a periculo, iam nemo est qui non sponte illuc inclinet. Videmus ergo quid sibi velit Daniel in hoc versu, nempe quia Melsar vidit hoc sibi esse utile, et quia potuit facere quaestum ex victu quem rex assignaverat quatuor pueris, ideo dedit legumina. Sed notandum est etiam consilium Danielis. Vult enim hic ostendere, non debere adscribi hominis beneficio quod potuerit integrum se et illibatum servare una cum sociis. Quare? Quia nunquam hoc impetrasset ab isto homine Melsar, nisi ubi vidit se hoc tuto posse concedere. Quoniam igitur Melsar consuluit proprio commodo, et privatae utilitati, deinde etiam voluit effugere omnia discrimina et omnes molestias, hinc facile colligimus, non posse hoc censi eius beneficium, quod Daniel et socii adepti sunt quod optabant, sed fuisse rem totam gubernatam Dei providentia, sic ut homo mansuesceret. Interea autem Deus palam ostendit sibi totam laudem deberi, quo scilicet ita exerceret Danielis et sociorum eius gratitudinem.

17. *Et pueris illis quatuor, dedit (inquam) illis Deus cognitionem et scientiam in omni literatura et sapientia: et Daniel intellexit in omni visione et somniis.*

Hic ostendit propheta quod iam supra attigimus, sibi partam fuisse auctoritatem, ut maiore cum fructu exerceret prophetae officium. Oportuit enim certis notis ipsum insigniri, ut Iudaei primum, et extranei etiam cognoscerent ipsum esse praeditum prophetico spiritu. Pars autem huius gratiae collata fuit tribus eius sociis: sed excelluit supra omnes, quia Deus aptaverat illum ad singulare munus. Hic finis notandus est, quia illud esset frigidum, mercedem illis fuisse repensam a Deo, eo quod frugaliter imo etiam sordide victitaverant, et abstinerant sponte a delitiis aulicis. Aliud enim fuit Dei consilium. Nam voluit, quemadmodum iam dixi, extollere Daniele, ut cum fructu ostenderet Deum Israelis unicum esse Deum: et quoniam volebat etiam socios eius ad tempus aliquod excellere in praefectura politica, ideo etiam donavit eos aliqua parte spiritus. Sed operae pretium est, nobis proponere ante oculos Daniele, quia, sicuti iam dixi, antequam Deus prophetam illum constitueret, voluit quasi suis insignibus illum ornare, ut iam parata esset fides eius doctrinae. Dicit igitur *quatuor illis pueris*, hoc est, adolescentibus, *datam fuisse cognitionem et scientiam in omni literatura et sapientia*: Daniele vero singulari dono fuisse praeditum, quod scilicet esset somniorum interpres, deinde visiones intelligeret. Quomodo de literatura hic loquitur Daniel, non dubium est quin

designet simpliciter artes liberales, non comprehendat artes magicas, quae, nisi tunc vigeant, postea floruerunt apud Chaldaeos. Scimus vero nihil fuisse apud incredulos sincerum. Et iam aliqua ex parte admonui, Daniele non fuisse imbutum illis superstitionibus, quae tunc maximo in pretio erant in illa gente. Corruperant tunc astrologiam, non contenti genuina scientia: sed Daniel et socii eius sic fuerunt instituti apud Chaldaeos, ut non attingerent mixturas illas, vel corruptelas potius, quae semper a vera scientia debent separari. Et absurdum esset tribuere hoc Deo, quasi probaret artes magicas quae, ut satis notum est, severe prohibentur et damnantur ipsius lege, Deuteronomii 18. Quum ergo Deus abominetur magicas illas superstitiones tanquam praestigias diaboli, non potest hoc quadrare, Daniele et socios eius fuisse divinitus ornatos hoc dono, quod scilicet optime profecerint in omni literatura chaldaica. Restrungi igitur hoc debet ad veram et naturalem scientiam. Quantum ad Daniele spectat, dicit ipsum *etiam visiones et somnia intellexisse*. Scimus autem ex duodecimo capite Numerorum duobus illis modis prophetas intellexisse quatenus esset Dei voluntas. Nam illic dum obiurgat Deus Aaronem et Mariam, dicit hoc esse quasi ordinarium, quoties manifestare vult consilium suum prophetis, ut per visiones et per somnia cum illis loquatur: Mosen vero eximi a communi ordine, quia facie ad faciem, ore ad os cum ipso loquatur. Deus ergo quoties voluit prophetis suis uti, vel per visiones, vel per somnia patefecit illis quod volebat perferri ad populum. Quum ergo hic dicitur, *Danielem intellexisse somnia et visiones*, tantundem hoc valet, atque donatum fuisse prophetico spiritu. Quum ergo socii eius in omni literatura essent optimi doctores et magistri, solus ipse propheta Dei fuit. Nunc tenemus quorsum pertineat hoc discrimen, ubi intelligentia visionum et somniorum peculiariter adscribitur Danieli. Et hic melius confirmatur quod iam dictum est, nempe iam tunc Daniele fuisse ornatum insignibus Dei, ut postea maiori cum fide posset suscipere propheticum munus, et plus etiam fidei adhiberetur eius doctrinae. Potuit quidem momento uno Deus ipsum formare: deinde potuit etiam incutere vel terrorem vel reverentiam omnium animis, ut amplecterentur eius doctrinam: sed voluit per gradus ita extollere servum suum, ut prodiret opportuno tempore, et non esset novitius: imo ut omnes cognoscerent iam a multis annis impressas fuisse notas, quae eum discernent a vulgo vel communi ordine. Postea sequitur,

18. *Et a fine dierum, quibus edixerat rex ut producerentur, introduxit eos princeps (vel, praefectus) eunuchorum coram Nebuchadnezer.*

19. *Et loquutus est cum illis rex: et non inventus est ex omnibus sicuti Daniel, Hananiah, Misael, et Azariah, et steterunt coram rege.*

20. *Et (in) omni verbo, sapientia et intelligentia, quod sciscitatus est ab eis rex, invenit eos decuplo supra omnes genethiacos, et astrologos (id est, praestantiores genethiacis et astrologis) qui (erant) in toto regno eius.*

Iam narrat Daniel se et socios fuisse productos tempore praefixo: quoniam triennium a rege constitutum erat, quo edocerentur in omni scientia chaldaica. Producit igitur eos praefectus eunuchorum. Dicit se et socios fuisse probatos a rege, ita ut primas tenerent inter alios omnes. Confirmat his verbis quod iam dixi, nempe Dominum longo temporis successu illos ornasse tali gratia, ut conspicui essent in tota aula regis, et rex ipse agnosceret in ipsis aliquid non vulgare. Oportuit igitur tam regem quam omnes eius aulicos induere opinionem de quatuor istis adolescentibus, quae exprimeret ab illis aliquam reverentiam. Iam tunc voluit Deus illustrare gloriam suam, quia non dubium est quin coactus fuerit rex mirari, qui fieret ut isti Chaldaeos omnes superassent. Rex enim neque sumptibus pepercit, neque etiam neglexit instituere suos populares. Quum videret homines externos et captivos ita excellere, poterat animum eius pungere aliqua aemulatio. Sed quemadmodum iam dixi, voluit Deus hoc modo se ipsum extollere in persona servorum suorum, ut rex cogeretur agnoscere aliquid divinum in istis adolescentibus. Unde autem haec illis praestantia? Nam Chaldaei iactabant se quasi nasci sapientes ex utero, aliae omnes gentes erant illis barbarae. Quum igitur Iudaei ita eminent supra omnes, sequitur Deum quem colunt eum esse qui distribuit, prout vult, cuique acumen et perspicaciam, quia nemo naturaliter ingenio pollet, nisi quatenus hac gratia donatus est e coelo. Necesse igitur fuit, Deum ita glorificari, quum Daniel et socii eius longo intervallo superarent omnes Chaldaeos. Ita Deus solet hostes suos rapere in admirationem suae virtutis, etiam quum maxime lucem fugiunt. Quid enim propositum erat regi Nebuchadnezer, nisi ut Dei memoriam exstingueret? ut haberet apud se Iudaeos ex nobilibus familiis, qui deinde religionem ipsam in qua nati erant oppugnarent? Voluit hoc Nebuchadnezer: sed Deus, frustratus est tale consilium tyranni, et fecit ut illustrius redderetur nomen suum. Iam sequitur,

21. *Et fuit Daniel usque ad annum primum Cyri regis.*

In hoc versu laborant interpretes, quia postea videbimus Danieli oblatam fuisse visionem anno tertio regis Cyri. Quidam afferunt solutionem non satis firmam, quod Daniel fuerit usque ad illud tempus, sed tamen non mortuus sit statim anno primo Cyri regis. Alii verbum *היה* *haiah* exponunt pro frangi. Sed hoc longe discedit ab historia. Recta igitur est eorum sententia, qui dicunt Danielelem fuisse usque ad primum annum Cyri regis, hoc est, functum fuisse prophetae officio: quanquam illi non tam aperte loquuntur: sed malo in dextram partem exponere quod obscurius dicunt. Nam quia postea profectus est in Mediam, dicunt mutationem hanc notari. Sed sic poterimus melius verba accipere, quod scilicet Daniel apud Chaldaeos et Assyrios floruerit, et agnitus fuerit pro summo propheta, quemadmodum etiam scimus interpretatum fuisse visionem regis Balsazar, imo ea ipsa nocte qua fuit occisus. Hoc quidem verbum est simplex et absolutum, *quod fuerit*, sed pendet ex superioribus, quod scilicet apud reges babylonios semper obtinuerit fidem, et auctoritatem prophetarum. Haec igitur summa est.

Nunc cap. secundo narratur quomodo Deus produxerit Danielelem in theatrum, ut auspicaretur propheticum illud munus, ad quod destinatus erat. Iam quidem Deus inculpserat, quemadmodum diximus, certas notas unde agnosceretur Daniel propheta, sed iam re ipsa Deus voluit probare quid gratia sua valeret, quam Danieli contulerat. Primo autem simpliciter narratur historia: deinde Daniel ad somnii interpretationem descendit. Hoc igitur est principium capituli.

CAPUT II.

1. *Anno autem secundo regni Nebuchadnezer somniavit Nebuchadnezer somnia: et contritus fuit spiritus eius, et somnus eius interruptus est ei (ut vertunt, vel, discessit ab eo, vel, fuit super ipsum).*

Dicit hic Daniel regem Nebuchadnezer somniasse anno secundo imperii sui. Videtur hoc pugnare cum sententia quam vidimus I. cap. Si enim Nebuchadnezer expugnavit Ierosolymam primo anno regni sui, qui fieri potest, ut iam fuerit Daniel habitus inter sapientes, inter astrologos? quia tunc adhuc erat discipulus: deinde colligitur facile ex contextu, iam tunc fuisse una cum sociis productum, ut omnes ministrarent coram rege. Haec igitur inter se primo intuitu non conveniunt, quod Daniel una cum sociis traditus fuerit in disciplinam primo anno Nebuchadnezer, secundo autem iam fuerit in

periculo mortis, quia erat ex numero magorum. Quidam, ut alibi attigimus, annum secundum numerant ab urbe capta et excisa. Dicunt enim regem Nebuchadnezer vocari ab eo tempore, quo adeptus est monarchiam pacatam. Priusquam excinderet urbem et templum una cum gente, nondum potuit censi monarchia in solidum: ideo referunt hoc ad tempus captae urbis, quemadmodum dixi. Sed ego in alteram potius coniecturam inclino, ut est magis probabilis, quod scilicet regnavit una cum patre: et exposui, quum oppugnavit Ierosolymam tempore Ioachim, missum fuisse a patre: deinde ab expeditione aegyptiaca reversum fuisse in Chaldaeam, ne quid auderet illic quispiam novare: voluit censeri seditionibus. In hoc igitur nihil est absurdum, Nebuchadnezer regnasse ante mortem patris, quia iam accitus fuerat in societatem imperii: deinde regnasse solum: et secundo anno regni eius hoc contigisse quod nunc narratur. Nihil in hac expositione est coactum: deinde historia consentit. Ego igitur sententiam hanc potius amplector. Dicit *eum somniasse somnia*, et tamen unum duntaxat somnium narratur. Sed quia res multae erant implicitae in hoc somnio, non mirum est si plurali numero utatur. Iam additur *spiritum eius fuisse contritum*, nempe ut sciamus somnium non fuisse vulgare. Neque enim tunc primum somniare coepit Nebuchadnezer: neque ita fuit exterritus noctibus singulis, ut accerseret omnes magos. Ergo in hoc somnio aliquid fuit extraordinarium, quod voluit exprimere Daniel his verbis. Quod vertunt communiter in fine versus, *somnium eius fuisse interruptum*, nescio an conveniat: et expositio illa altera, quam etiam frater noster D. Antonius*) vobis attulit, optime quadrat, quod scilicet fuerit somnus eius super eum, hoc est, quod iterum coeperit dormire. Videtur ergo mihi genuinus et simplex esse sensus verborum, quod scilicet *confusus fuerit spiritus eius*: id est, quod occupaverit mentem eius maximus terror, ita ut sciret somnium illud divinitus profectum esse: deinde quod quasi attonitus iterum dormierit, quia scilicet erat similis homini mortuo, ita ut quum agitare secum de interpretatione somnii, tandem obstupefactus fuerit: et redierit ad somnum: unde etiam illa somnii oblivio, quam postea videbimus. Sequitur,

2. *Et edixit rex ut vocarentur* (nescio quibus nominibus reddam has voces hebraicas: dicam tamen de re ipsa: ut ergo vocarentur) *astrologi, et coniectores, et divini, et Chaldaei, ut annuntiarent regi somnia sua* (hoc est, ut exponerent regi somnia sua): *et venerunt et steterunt in conspectu regis.*

*) Cevallerius.

Hic versus clarius demonstrat quod iam dixi, fuisse tale somnium ut rex sentiret Deum eius esse autorem. Neque enim hoc primum eius somnium fuit, sed terror, quem Deus incusserat eius animo, coegit ipsum vocare omnes magos: quia non potuit quiescere, etiam si rediisset ad somnum suum. Sensit igitur quasi cauterium in animo suo, quia Dominus non passus est ipsum quiescere, sed voluit turbulento esse animo, donec data esset interpretatio somnii. Ideo profani etiam scriptores non male somnia locant inter divinationes. Varie quidem loquuntur, quia nihil potest esse apud eos certum, vel solidum: tamen haec persuasio infixata fuit eorum animis, fieri non posse quin esset aliqua divinatio in somniis. Hoc extendere ad somnia quaelibet stultum esset ac puerile, quemadmodum videmus quosdam nullum somnium praetermittere absque coniectura, et ita se faciunt ridiculos: quia scimus ex diversis causis somnia oriri, nempe ex diurnis cogitationibus: si quid meditatus fuero interdum, nocte mihi occurret aliquod insomnium, quia scilicet animus non ita obruitur sopore, quin retineat semper aliquod intelligentiae semen, licet sit suffocatum. Et experientia hoc satis docet, recurrere diurnas cogitationes in ipso somno. Deinde varii affectus animi vel corporis pariunt etiam multa somnia. Si quis tristitiam secum in lectum afferat vel ex morte amici, vel ex aliquo damno, vel ex iniuria sibi illata, vel ex rebus adversis quibuslibet, somnia etiam concipiet, sicuti feret illa praeparatio animi. Corpus etiam ipsum somnia generat, quemadmodum videmus eos qui febre laborant nunc fontes imaginari si eos urgeat sitis, nunc incendia, nunc multas imaginationes concipere. Videmus etiam ut intemperantia homines conturbet in ipso somno. Temulenti enim homines rapiuntur quasi in phrenetidem somniando. Apparent igitur multae naturales causae, quantum ad somnia ipsa pertinent. Ergo velle quaerere divinationem vel certam rationem in omnibus, hoc esset nimis insipidum. Sed ex diversa parte satis constat quaedam somnia non caruisse divinatione. Omitto quae narrantur ex veteribus historiis: sed certe somnium Calphurniae uxoris Iulii Caesaris non potuit esse fictitium, quia antequam occideretur, vulgatum fuit. Occisus fuit Caesar, quemadmodum illa somniaverat. Idem etiam dici potest de medico Augusti, qui iusserat eum exire e tabernaculo suo, quo die pugnatum fuit in Pharsalia, et tamen nulla fuit ratio cur medicus iuberet lectica ipsum efferri extra tentorium, nisi quia somniaverat ita necesse esse. Quae fuit illa necessitas? nempe quae non potuit conici humanitus. Nam capta fuerunt castra Augusti eo ipso momento. Non dubito quin multa sint fabulosa: sed ego hic habeo delectum, et nondum attingo somnia, quorum mentio fit in verbo

Dei. Dico enim quid sentire coacti fuerint ipsi profani homines. Et quanquam Aristoteles libenter reiiceret omnem sensum divinitatis, ut fuit malignus in hac parte, quum scilicet ad captum ingenii vellet Dei naturam exigere, ut omnia raperet ad acumen suum: tamen exprimitur ei haec confessio, quod scilicet non temere semper accidant omnia somnia, sed esse *μαντικόν*, hoc est, divinationem in quibusdam. Disputat quidem unde sint somnia, ad quam partem animi pertineant, vel ad intellectivam, vel sensitivam: et concludit tandem ex hac secunda proficisci, sed quatenus est imaginativa. Postea quum quaerit sintne somnia, vel causae, vel alia eiusmodi, inclinatur in hanc partem, quod sint potius symptomata, vel accidentia quae fortuito contingunt. Interea non potest hoc admittere, somnia divinitus immitti: et rationem addit, quod multi stupidi homines somnient, et eadem sit in eorum somniis ratio, quae posset perspicui in sapientissimis. Deinde adiecit etiam bruta animalia. Sunt enim quae somniant, ut elephantum. Quum ergo brutis animalibus communia sint somnia, quum sapientes rarius somnient quam rudissimi idiotae, probabile non est Aristoteli, somnia immitti divinitus. Negat igitur esse *θεόπνευτα* vel *θεῖα*, sed *δαίμονια*, hoc est, fingit aliquid esse medium inter divinitatem et daemonicam naturam. Scimus autem quam in partem accipiant philosophi nomen illud quod in scripturis male sonat. Dicit igitur somnia immitti ab illis inspirationibus aereis, non autem a Deo: quia, inquit, non est divina hominis natura, sed est inferior: et tamen supra terrenam, hoc est, quasi angelica. Cicero hac de re prolixè disputat I. lib. de Divinatione, quanquam refellit quaecunque dixerat lib. II. ut erat Academicus. Deinde etiam inter alia argumenta quibus probat esse deos somnia addit, Quod si qua est divinatio in somniis, sequitur esse aliquod numen in coelo: neque tamen mens hominis posset aliquod somnium concipere absque inspiratione coelesti. Valet igitur ratio illa quam Cicero affert, Si est divinatio in somniis, esse aliquod numen. Nota est etiam distinctio quae ponitur a Macrobio: quanquam inscite confundit et genera, et species, ut erat homo non magni iudicii, sed rhapsodos qui congregabat absque delectu quidquid legerat, et sine ratione. Maneat igitur hoc fixum, non temere fuisse hanc opinionem infixam omnium cordibus, esse inter somnia aliquam speciem divinationis. Unde etiam illud Homericum, *ἔκ Διὸς ἐστὶν ὕμναρ*. Si quidem non intelligit hoc generaliter neque promiscue de somniis quibuslibet, sed ubi personas heroum in medium adducit, simul etiam hoc notat: fuisse divinitus admonitos in ipso somno.

Iam venio ad somnium Nebuchadnezer. In hoc somnio duo notanda sunt, quod scilicet excussa

et oblitterata fuerit memoria rei: deinde quod interpretatio etiam defuerit. Videmus alibi somnii memoriam non fuisse deletam, et tamen incognitam fuisse interpretationem. Hic autem Nebuchadnezer non tantum perplexus fuit in ipsa interpretatione somnii, sed etiam quia evanuerat ipsa visio, duplicata fuit perplexitas, vel anxietas. Iam quod ad illud attinet, Daniele scilicet claruisse interpretationem, hoc novum non est. Continget interdum, sed raro, ut somniet quispiam absque figura vel aenigmate, hoc est, ut rem ipsam agnoscat, neque opus habeat coniectore (vocarunt enim coniectores interpretes somniorum) hoc, quemadmodum dixi, continget, sed raro. Haec autem fere communis est ratio somniorum, ut Deus vel allegorice, vel aenigmaticè loquatur. Neque hoc tantum agnoscitur in hominibus profanis, sed in ipsis quoque servis Dei. Quum somniavit Ioseph se adorari a sole et luna, nescivit quid hoc sibi vellet: quum etiam manipulum suum somniavit adorari a manipulis fratrum, non tenuit quorsum illud spectaret: narravit simpliciter fratribus. Deus ergo per somnia fere aenigmaticè loquitur, donec interpretatio accedat. Et tale fuit somnium regis Nebuchadnezer. Videmus interea etiam Deum patefacere voluntatem suam incredulis, sed non ad liquidum: quia videndo non vident, et perinde est ac si quis librum porrigeret clausum, vel literas obsignatas: quemadmodum apud Isaiam dicitur, Deum loqui lingua blaesa, et balbutiente cum incredulis (Isa. 28, 11; 29, 11 sq.). Sic ergo patefacta fuit Dei voluntas regi Nebuchadnezer, ut tamen haereret perplexus, imo etiam obstupefactus quodammodo iaceret. Nihil ergo potuit somnium hoc illi prodesse, nisi oblatus fuisset interpretres Daniel, quemadmodum videbimus. Neque tantum voluit Deus suspensum tenere regem illum, sed ideo ex animo eius delevit memoriam somnii, ut magis eum pungeret: quia quum alii negligere soleant sua somnia, quorum non reminiscuntur, Deus tale cauterium, quemadmodum iam dixi, penitus infixerat animo huius increduli, ut non posset tranquillo esse animo, sed vigilando semper somniaret, quia Deus illum arcanis vinculis ad se trahebat. Haec igitur ratio fuit cur Deus neque interpretationem somnii illi statim dederit, et abolerit etiam ex corde eius memoriam, donec utrumque a Daniele acciperet. Reliqua differemus in crastinum.

Heri vidimus edicto regis accitos fuisse magos, ut non tantum exponerent ei somnium, sed etiam ut somnium ipsum narrarent, quod exciderat ab eius memoria. Caeterum quoniam hic quatuor species magorum ponuntur, vel tres saltem, et genus additur quarto loco, breviter attingam quid mihi videatur: *חֲרָשִׁים Hartummim* exponunt complures genethliacos, postea *אֲשָׁפִים Assaphim* putant

medicos vocari. Quod ad primum spectat, nollem acrius contendere: sed in secundo nihil video coloris. Dicunt esse medicos, qui ex pulsu venae aut arteriae indicant de valetudine hominum. Sed quia nulla ratio subest, potius subscribo eorum sententiae, qui putant hoc nomine vocari astrologos. Tertio loco ponuntur מַשְׁפִּים *Mecaspim*, vocant praestigiatores: alii tamen commutant significationem, et dicunt esse astrologos qui ex positu stellarum indicent de rebus futuris, vel res ignotas praesagiant. Ego autem nihil habeo quod dicam magis probabile, quam non posse certo statui quid significant apud Hebraeos haec nomina. Nam quia res ipsa iam sepulta est, ideo quis distinguet inter istas voces, quae pertinent ad professionem artis incognitae? כַּשְׁדִּים *Casdim* non dubito poni tanquam genus. Etsi enim nomen est gentile, tamen propter excellentiam magi nomen hoc sibi sumpserant, quasi penes ipsos esset totius gentis nobilitas et praestantia. Et scimus nomen hoc passim fuisse usitatum et in Graecia et in Italia. Quicumque ergo profitebantur se vel ex astris, vel ex aliis coniecturis posse res futuras et occultas praedicere, vocati sunt Chaldaei. Iam quantum ad tres alias voces spectat, non dubito quin tunc fuerint honorificae. Nam hac ratione vocarunt se mathematicos, quasi nulla esset scientia in mundo nisi penes ipsos. Caeterum, quanquam habebant bona principia, certum tamen est, fuisse refertos multis superstitionibus. Erant ergo arioli et divini: et scimus illos multam operam dedisse auguriis praesertim. Quanquam ergo habiti sunt apud suos gentiles in magno pretio, damnantur lege Dei: quidquid prae se tulerint scientiae, fuit mera impostura. Sed generali nomine vocati sunt magi, vocati sunt etiam Chaldaei, sicuti paulo post, quum repetet Daniel illos coram rege loquutos esse, non enumerabit tres istas species, sed tantum dicit Chaldaeos. Iam mirum est cur inter eos non vocatus fuerit Daniel una cum sociis. Debit enim inter primos vocari, quia rex quatuor illos, ut dictum fuit, reperit decuplo excellere supra omnes magos, et omnes ariolos qui erant in toto regno eius. Quum ergo regi non incognita esset dexteritas illorum, qui fit ut eos praetereat, dum comparent omnes magi, et vocantur ob rem adeo arduam? Potest quidem fieri, ut rex illos omiserit, quia magis fidebat indigenis, vel quia habebat illos suspectos, nec volebat detegere arcana sua captivis, quorum fidem et constantiam erga se nondum satis expertus erat. Potuit quidem hoc fieri: sed considerandum est propius nobis Dei consilium. Ego itaque non dubito quin oblivio haec regis profecta sit a providentia Dei, quia noluit initio misceri servum suum Danielelem et reliquos cum magis et ariolis. Hinc ergo factum est, ut Daniel non fuerit accitus una cum reliquis,

Calvini opera. Vol. XL.

quo scilicet postea illustrius esset vaticinium, quod videbimus. Nunc sequitur,

3. *Et dixit illis rex, Somnium somniavi, et contritus est spiritus meus, ad sciendum (vel, intelligendum) somnium.*

Adiungam proximum versum:

4. *Et dixerunt Chaldaei regi syriace, Rex in aeternum vive: dic somnium servis tuis, et expositionem indicabimus.*

Primo narrat Daniel quanta fuerit confidentia in Chaldaeis, dum audent somnii sibi adhuc incogniti interpretationem promittere. *Rex dicit se fuisse turbatum, ut somnium intelligeret*: quo significat quasi aenigma sibi fuisse divinitus propositum. Fatetur ergo hic suam ignorantiam: et potest ex eius verbis colligi rei magnitudo. Quum ergo rex testetur se velle sciscitari de re obscura et profunda, et quae sensum suum excedit: quum diserte exprimat se fuisse contritum spiritu, debuit tangere Chaldaeos ipsos aliquis timor, vel aliqua sollicitudo. Atque secure promittunt se fore optimos interpretes somnii simul ac intellexerint. Quod dicunt, *Rex in aeternum vive* non est simplex, vel nuda precatio: sed potius iubent bono et alacri animo esse regem, quia possint illi eximere omnem curam et molestiam ex animo, quia in promptu sit expositio somnii. Et scimus quam liberales semper fuerint illi impostores in verbis: unde etiam illud veteris poetae, Locupletasse aliorum aures, et crumenas exinaniisse. Et digni certe sunt curiosi captantes ventum suis auribus qui pascantur vento, et capiantur etiam talibus decipulis. Sed hoc fuit omnibus saeculis compertum, nihil esse confidentius astrologis, qui scilicet non contenti vera scientia, divinant de cuiusque vita aut morte, coniciunt omnes eventus: denique profitentur sibi nihil esse occultum. In genere tenendum est, stulte et temere artem fuisse factam ex coniecturis somniorum. Etsi enim aliqua est et quidem certa somniorum interpretatio, ut heri dictum fuit, tamen ut postea videbimus, non debet hoc adscribi certae scientiae, sed est singulare donum Dei. Quemadmodum ergo propheta non colliget certis rationibus quid dicturus sit, sed explicabit oracula Dei: sic etiam qui recte volet interpretari somnium, non habebit certas regulas quas sequatur, verum si Deus patefecerit quid sibi velit somnium, tunc interpretis partes suscipiet, qui tali dono praeditus est. Et proprie loquendo haec sunt antitheta, quae inter se non conveniunt, scientia generalis et perpetua, deinde specialis revelatio. Quum ergo hoc sibi vendicet Deus, patefacere quod per somnium iam insculpsit hominum mentibus, sequitur non posse constitui artem et scientiam, sed exspectandam esse revelationem a spiritu. Quod

ergo Chaldaei tam audacter promittunt se fore bonos interpretes somnii, non tantum in eo produnt suam temeritatem, sed sunt impostores meri, qui scilicet pollere se fingunt scientiam quae nulla est, quasi suis coniecturis possint praedicere quid sibi velit illud regis somnium. Iam sequitur,

5. *Respondit rex et dixit Chaldaeis, Sermo a me exiit (vel, abiit), si non indicaveritis mihi somnium et interpretationem eius, frustra efficiemini.* (Alii vertunt sanguinem *הַדָּמִין* haddamin: sed receptor est altera expositio: et quoniam in re ipsa parum est discriminis, ideo non admodum laboro), et domus vestrae ponentur sterquilinum (hoc est, rediguntur in sterquilinum).

Hic rex exigit a Chaldaeis plus quam ferebat ipsorum professio. Etsi enim stolidi erant iactantia (quemadmodum diximus) promittere interpretationem cuiuslibet somnii: tamen hoc sibi nunquam arrogaverant, ut cuique narrarent somnia. Videtur ergo rex inique agere, quod non respiciat quid ipsi hactenus professi sint, et quinam sint fines artis et scientiae, si qua tamen in illis fuisset scientia. Quod dicit rem vel sermonem a se abiisse, verba haec duplicem sensum admittunt: nam *מִלְתָּה* millethah potest accipi pro edicto, quemadmodum postea videbimus, atque ita legendum esset, *manavit*. Sed quoniam paulo post repetitur haec eadem loquutio, ubi de somnio videtur intelligi (8 versu scilicet) non male quadrat haec expositio, quod rex dicat somnium sibi evanuisse: quod tamen in medio relinquo. Iterum notare operae pretium est quod heri attigimus, nempe regi insculptum fuisse terrorem, ita ut non posset apud se quiescere: et tamen interea non fuisse ita edoctum ut maneat ullus gustus revelationis: perinde igitur est ac si bos oestro percitus sese agitare huc et illuc, et circumvolveret. Talis est vesania miseri huius regis, quia Deus illum vexat diris tormentis: et interea prorsus oblitterata est memoria somnii ex eius animo. Hoc tamen fatetur somnium sibi excidisse: et quoniam magi, etiamsi praescriberent scientiae suae certos fines, tamen gloriabantur se esse interpretes deorum: rex non dubitat ab illis exigere quod nunquam professi fuerant. Ergo haec est merces arrogantiae, quum scilicet homines inflati perversa confidentia apud alios etiam plus sibi assumunt quam par sit, et obliti omnis modestiae, volunt haberi quasi angelici spiritus. Nec dubium est quin Dominus voluerit quasi per ludibrium traducere stultam gloriationem, quae vigeat inter Chaldaeos, quum rex praecise ab illis postulat, ut somnium narrent, deinde afferant eius expositionem. Postea adiungit minas, sed plane tyrannicas, nisi somnium exponant, actum esse de ipsorum vita. Neque vul-

gare supplicium minatur, sed dicit futuros in frustra, si tamen recipimus illam sententiam, ut *Haddamin* significet frustra. Si simpliciter accipimus pro sanguine, idem erit. Haec regis iracundia plane furiosa est: imo superavit Nabuchadnezer hac in parte omnem ferarum saevitiam. Quoniam enim culpa potuit Chaldaeis imputari, si non tenerent regis somnium? Nunquam professi hoc fuerant, quemadmodum postea videbimus: nemo rex unquam flagitaverat quod est supra hominum facultatem. Videmus ergo in rege fuisse belluinam rabiem, quum mortem, imo crudele supplicium denunciavit magis et ariolis. Tyranni quidem saepe ita laxant fraena suae libidini, ut quidvis sibi licere existiment: unde etiam illae voces apud Tragicos, Quod libet, licet. Et non abs re etiam Sophocles dicit abiiciendam esse libertatem, ubi quis ingreditur limen tyranni: sed si quis colligat omnia exempla, vix reperiet unum aliquod tale. Sequitur ergo diabolico furore impulsus fuisse regis animum, ut vellet poenam exigere ex Chaldaeis, qui tamen erant innoxii, quantum ad ipsum spectat. Scimus fuisse impostores, scimus mundum fuisse delusum eorum imposturis, denique scimus dignos morte, quemadmodum etiam capitale crimen erat ex praescripto legis, ubi quis praedictionem sibi vendicabat ex magicis artibus. Sed quantum ad regem spectat, nullum crimen potuit in illis deprehendi. Cur ergo mortem illis minatur? nempe quia Dominus voluit illustrare hoc modo miraculum, de quo postea videbimus. Nam si rex passus fuisset Chaldaeos discedere, statim etiam poterat sepelire curam illam, quae animam eius angebat et cruciabat. Res etiam minus fuisset nota in populo. Deus ergo semper torquet regis animum, ita ut praeceps ruat in furorem, quemadmodum diximus. Deinde haec tam atrox et saeva denuntiatio debuit omnes expergelacere. Neque enim dubium est quin summi et infimi trepidaverint, quum audirent tantum fuisse iracundiae ardorem in rege. Haec igitur summa est, et notandus est finis providentiae Dei, cur ita voluerit regem excandescere sine ullo modo. Sequitur,

6. *Et si somnium et interpretationem eius indicaveritis, donum, et munus, et honorem (vel, pretium) magnum accipietis a facie mea (hoc est a me), propterea somnium et interpretationem eius indicale mihi.*

Hic rex ex opposito studet eos allicere spe lucri, ut attenti sint ad narrandum somnium. Ergo ab una parte horrore illis incutit, ut etiam ab invitis extorqueat somnii narrationem cum interpretatione. Interea vero si possint blanditiis adduci, etiam ipsos hoc artificio tentat. Promittit enim donum et munus et honorem, hoc est, promittit

largam remunerationem si somnium narraverint, et fuerint etiam fidi interpretes. Hinc colligimus quod etiam declarant omnes historiae, Magos quaestum fecisse ex suis praedictionibus et coniecturis. Indorum sapientes, ut erant homines frugi et austerae vitae, non fuerunt lucro dediti. Scimus enim ita vixisse ut neque pecunia, neque ulla suppellectile, neque ulla re opus haberent. Nam contenti erant radicibus, et non opus erat veste aliqua, nec alibi quam humi cubabant, et ita avaritia apud ipsos nulla fuit. Sed quantum attinet ad Chaldaeos, scimus cursitasse huc et illuc, ut emungerent pecunia simplices et credulos. Ergo loquitur hic rex ex consuetudine, ubi promittit mercedem et quidem largam. Hic autem notandum est, quod Chaldaei ita sparserunt sua vaticinia, factum esse cupiditate lucrari. Atqui ubi scientia venalis est, non potest fieri quin adulteretur multis vitiis. Quemadmodum quum Paulus loquitur de corruptoribus evangelii, dicit eos cauponari (2. Cor. 2, 17), quia ubi lucratur, fieri non potest quin statim (sicuti dictum est) etiam qui alioqui fuissent probi doctores, degenerent, et pervertant omnem sinceritatem suis mendaciis. Nam ubi regnat avaritia, illic etiam est adulatio, illic est obsequium servile, illic est vafrities. Denique veritas prorsus exstinguitur. Quare non mirum est, si Chaldaei ita proiecti fuerint ad fallendum, quia scilicet perinde ipsis erat, modo hinc inde quaestum facerent, et corraderent aliquid pecuniae. Licet quidem probis doctoribus victum accipere ex publico: sed interea si quis lucro ducitur (quemadmodum dictum est) fieri non potest, quin pervertat atque depravet omnem doctrinae puritatem. Et iterum colligimus ex hoc loco quanta fuerit regis anxietas, quod neque sumptibus vult parcere, si a Chaldaeis hoc modo eliciat somnii sui interpretationem: et interea tamen furiose ipsis irascitur, quasi ab ipsis non obtineat quod meretur merces quam ipse offert. Iam sequitur,

7. *Responderunt secundo, et dixerunt, Rex somnium exponat (vel, narret) servis suis, et interpretationem indicabimus.*

8. *Respondit rex et dixit, Vere (in veritate) novi ego (iam cognosco) quod tempus redimitis, quia scitis quod exierit sermo a me (id est, quod exiderit ex animo meo somnium, vel, sententia ex ore meo egressa sit).*

Addamus versum sequentem,

9. *Propterea si somnium non indicaveritis mihi, una haec sententia (est): et sermonem mendacem (vel, fallacem) et corruptum praeparastis ad dicendum coram me, donec tempus muletur (id est, praetereat): propterea somnium narrate mihi, et cognoscam quod interpretationem eius mihi indicetis (hoc est possitis mihi exponere).*

Hic narratur magorum excusatio. Dicunt quod verum est, se non aliud praestare posse ex arte sua, nisi ut interpretationem somnii afferant. Sed rex vult sibi somnium narrari: unde iterum apparet fuisse correptum quasi prodigioso furore, ubi est tam implacabilis. Solent interdum reges effervescere, sed admonitione una placantur: et ut plurimum vera est illa sententia, Iram frangi blando sermone. Quum autem tam aequa magorum responsio non mitigaverit iracundiam regis, sequitur prorsus abripi quadam diabolica vehementia. Et hoc totum, quemadmodum dixi, gubernatum fuit arcano Dei consilio, ut illustrior esset expositio Danielis. Quaerunt igitur *ut rex somnium suum narret*: deinde iterum promittunt quod antea, nempe sibi interpretationem fore in promptu. Atqui haec nimia fuit superbia, ut dictum est: et debuerant saltem in tanto discrimine aliquid corrigere ex suo fastu et ex stulta iactantia. Quum ergo persistunt in illa stulta gloriatione et fallaci, hinc videmus fuisse excaecatos a diabolo: quemadmodum qui impliciti sunt superstitionis artibus, simul etiam confidenter tumentur suam vesaniam. Tale exemplum perspicitur in magis, quum semper sibi residuam faciunt scientiam interpretandi somnii. Iam sequitur regis exceptio, *Scio, inquit, vos tempus redimere, quia scitis quod res a me abierit*, vel, sermo sit pronuntiatus, si recipitur prior sensus. Rex hic eos insinulat peioris astutiae, quod scilicet non habeant magi quod prae se ferunt, et ita cupiant elabi, quia sciunt inductam esse somnii oblivionem regis animo. Perinde igitur est ac si diceret, Promittitis quidem vos mihi fore certos interpretes somnii: sed hoc falsum est. Si enim somnium narrarem, facile esset deprehendere vestram arrogantiam, quia non possetis mihi aenigma illud explicare: sed quia cognoscitis me somnii esse oblitum, ideo quaeritis eius narrationem. Sed *hoc est tempus redimere*, inquit. Ita ergo tegitis inscientiam, et vobis retinetis opinionem scientiae. Quod si mihi somnium adhuc haereret in memoria, facile detegerem vestram inscientiam: quia non possetis praestare quod nunc iactatis. Videmus ergo regem hic onerare magos crimine novo, quod scilicet sint impostores, qui populum deludunt falsis iactantiis: et ideo ostendit morte esse dignos, nisi narrent somnium. Atqui mala est et vitiosa haec argumentatio. Sed non mirum est, si tyranni semper induant colores suae saevitiae. Interea tenendum est quod dixi, magos fuisse hac exprobratione dignos. Erant enim ventosi homines, et qui falso pollicebantur, se conicere ex somniis, ex auguriis, et similibus quid esset futurum. Sed quod ad regem spectat, nihil est iniquius, quam confingere tale crimen in magis, quia etiam si omnes fallerent, se ipsos etiam fallebant, quia erant excaecati, imo fascinati stulta persuasionem falsae sapientiae: neque

illis erat propositum decipere regem. Putabant enim sibi aliquid posse statim occurrere, quod liberaret omni cura illius animum. Sed rex semper prosequitur caecum illum impetum suae saevitiae. Ac notanda interim est prima causa, nempe quia torquetur divinitus, ut non possit ad momentum unum quiescere, donec obtineat expositionem somnii. Postea adiungit, *Si non exposueritis mihi somnium, haec una stat sententia*, inquit, hoc est, de vobis omnibus iam decretum est, non inquiram sigillatim quis in culpa sit, et quis velit me fraudare, sed excindam prorsus omnem stirpem magorum: denique nemo supplicium effugiet, nisi exposueritis mihi tam somnium quam eius interpretationem. Postea adiungit, *Praeparastis fallacem et corruptum sermonem, ut diceretis hic coram me quod fert vestra excusatio*. Iterum rex illis obiectat fraudem, et malitiam, cuius tamen non erant conscii: quasi diceret, eos data opera ad fallendum quaerere speciosos praetextus. Sed dicit, *sermonem mendacem, vel fallacem, et corruptum*: hoc est, vestra ista excusatio est putida, quemadmodum vulgo loquimur, Foetet mihi: si quis esset color ego possem admittere quod dicitis: sed video in verbis vestris nihil esse praeter fallacias, et fallacias quae sapiunt suam putredinem. Nunc ergo videmus non tantum regem excandescere, quod magi recusent narrare somnium, sed etiam gravare ipsos maiori crimine, quod scilicet afferant sermonem putidum, et velint quasi ex professo illudere. Postea addit, *Somnium narrate mihi, et inde cognoscam*, vel, quo inde cognoscam vos posse etiam fideliter interpretari quid contineat. Hic rex aliud argumentum sumit, quo magos astutiae convincat: lactatis vobis non difficilem fore interpretationem somnii: qua fiducia? nam somnium ipsum vobis est adhuc incognitum: si narrasem vobis, tunc possetis dicere, si quid vobis occurreret. Sed nunc ego interrogo de somnio, quod vos latet, et me ipsum: dicitis, ubi somnium narravero, vobis reliquum esse in manu. Ego autem cognoscam vos esse bonos et dextros interpretes somniorum, si potestis somnium narrare, quia alterum pendet ex altero: et vos estis nimium temerarii, quum ita praesumitis quod nondum vobis compertum est. Ubi ergo ita festinanter prorumpitis, et vultis hoc mihi esse persuasum, interpretationem vobis fore certam, constat vos iterum hac in parte fallere: et hic detegitur vestra temeritas una cum fraude, quia scilicet mihi palam illuditis. Haec est summa. Reliqua in crastinum diem.

10. *Responderunt Chaldaei coram rege, et dixerunt, Non est homo super terram, qui sermonem (vel, rem) regis posset explicare: propterea nullus rex, princeps, vel praefectus rem consimilem exquisivit ab ullo mago et astrologo, et Chaldaeo.*

Excusant rursus Chaldaei, quod non possint regi suum somnium narrare. Dicunt in summa, hoc non esse proprium suae artis vel scientiae: deinde nullo exemplo fuisse hoc proditum, ut interrogarentur sapientes in hunc modum, nempe ut responderent tam de facto, quam de iure, ut loquantur. Iactabant quidem se somniorum esse interpretes: sed coniecturae eorum non poterant extendi usque ad ipsa somnia: sed tantum ad interpretationem spectabant. Erat quidem haec iusta excusatio: sed non admittitur a rege, qui furore, sicuti heri dictum fuit, impellitur, idque non sine arcano Dei instinctu, ut pateat magos, et ariolos, et astrologos meros esse impostores, qui illuserant populo. Et finis semper nobis observandus est, quia voluit Deus extollere servum suum Daniele, et a vulgari ordine ipsum eximere. Addunt etiam nullos unquam reges, vel principes ita egisse cum magis et sapientibus. Postea sequitur,

11. *Et sermo de quo rex inquit pretiosus est (vel, rarus): et nullus est qui possit exponere coram rege, nisi dii, quorum habitatio cum carne non est ipsis (sunt multa verba supervacua, ut lingua illa fert).*

Addunt rem hanc de qua rex sciscitatur excedere captum humani ingenii. Non dubium est quin aegre hoc confessi fuerint, quia, ut antehac dictum fuit, acquisierant sibi famam tantae sapientiae, ut vulgus putaret nihil eos latere, vel esse ipsis incognitum. Quod ergo fatentur inscitiam hac in parte, non dubium est quin libenter refugissent: sed necesse fuit in extremo discrimine quaerere etiam hoc subterfugium. Porro dubitari hic potest, cur dicant sermonem, de quo rex sciscitatur, esse pretiosum. Nesciunt enim quid rex somniaverit. Unde igitur hoc pretium? Sed non mirum est, homines anxios, et perculsos etiam extrema formidine quidvis effutire sine iudicio. Dicunt igitur rem hanc esse pretiosam, nempe miscent hanc adulationem aliis excusationibus, ut mitigent iracundiam regis, atque ita effugiant praesentem mortem, quae iam instabat, Sermo ergo de quo rex inquit pretiosus est: et tamen fuit hoc etiam dictu probabile, quia res erat non vulgaris, somnium divinitus immisum esse regi, postea sepultum fuisse subita oblivione. Oportuit igitur esse mysterium aliquod: et ideo non sine colore dixerunt Chaldaei, negotium hoc, vel rem hanc, superare sua magnitudine communem ingenii humani modum: ideo adiciunt non posse alios esse interpretes, quam deos vel angelos. Quidam hoc ad angelos referunt. Sed scimus multitudinem deorum fuisse cultam inter illos magos. Ergo simplicius est hoc exponere de illa deorum turba, quam imaginabantur. Habebant quidem mi-

nores deos. Nam apud omnes gentes semper valuit illa persuasio, esse aliquem summum deum, qui solus dominaretur. Postea fixerunt deos minores. Et quisque pro sua libidine deum sibi fabricavit. Deos igitur pro communi sensu et opinione hic nominant. Quanquam referri hoc potest ad genios, vel deos aërios. Scimus enim imbutos hac opinione fuisse incredulos omnes, ut putarent quosdam esse deos intermedios. Et magnum etiam certamen fuit apostolis cum errore illo vetusto. Et scimus libros Platonis refertos esse hac doctrina, nempe inter coeleste numen et inter homines esse daemones aut genios, quasi mediatores. Poterimus ergo commode intelligere haec verba, quod Chaldaei solos angelos putent esse interpretes, non quia sincere, vel ad liquidum sentirent de angelis quod scriptura docet: verum apud ipsos vigeat Platonica illa doctrina, adeoque superstitio de geniis, qui et in coelo versantur, et commercium habent cum summo Deo, et simul etiam familiares sunt mortalibus. Quoniam ergo homines carne induti sunt, non possunt ita se attollere in coelum, ut omnia arcana percipiant. Unde sequitur, regem inique facere, quod ipsis iniungat munus angelicum vel divinum. Haec etiam excusatio fuit probabilis: sed surdae erant regis aures: quia suo impetu rapiebatur: et Deus etiam quasi furiis illum instigabat, ut non posset quiescere. Hinc igitur saevitia, quam subiicit Daniel:

12. *Propterea rex in ira et indignatione magna edixit ut interficerentur omnes sapientes Babylonis.*

Denuntiatio quam antea vidimus erat horribilis: sed iam ultra progreditur Nebuchadnezer. Neque enim minuitur Chaldaeis mortem, sed iubet eos interfici. Tale exemplum vix reperietur in historiis, sed causa semper notanda est, quod scilicet turbulento fuerit animo, quia volebat Deus servum suum Danielem proferre in medium, ut esset omnibus spectabilis. Haec autem fuit praeparatio, quod innotuit omnibus, et palam factum est, sapientes Babylonis deprehensos fuisse vanos, qui scilicet plus promiserant, quam praestando essent: deinde etiam si praediti essent maxima scientia, tamen destitui hoc dono revelationis, quo pollebat Daniel. Hinc ergo factum est, ut rex edicto suo eos omnes morti addiderit. Fieri etiam potest, ut tunc agnoverit quod nunquam antea animadverterat, nempe in illorum iactantia multam esse vanitatem, et in tota eorum arte multas esse praestigias. Ergo ubi superstitio successu caret, statim emergit rabies. Et videmus eos qui censentur admodum devoti (ut loquuntur vulgo), ubi intelligunt sibi nihil prodesse fictitios suos cultus, tunc erumpere in illam, quam dixi, rabiem, et maledicere suis idolis, et detestari quicquid hactenus sequuti sunt. Sic ergo fieri po-

test, ut Nebuchadnezer tunc in re tam seria subfecerit imposturas, quarum nulla ante cognitio in eius animum subierat: nunc autem ubi videt se fuisse deceptum, et simul destituitur in re tam perplexa et in tanta anxietate eorum consilio a quibus omnia speraverat, tunc centuplo magis insanit, quam si antehac fuisset temperatus. Postea sequitur,

13. *Et edictum exiit: et sapientes interficiebantur: et querebant Danielem et socios eius ad interficiendum.*

14. *Et tunc Daniel sciscitatus est (de) consilio et edicto ab Arioch principe satellitum regis, qui exierat ad interficiendum sapientes Babylonis.*

15. *Respondit, et dixit ipsi Arioch praefecto (est idem nomen quod paulo ante vidimus, praefecto) regis, Ad quid edictum festinat e conspectu regis? Tunc rem (vel, sermonem) patefecit Arioch ipsi Danieli.*

Ex verbis apparet quosdam ex sapientibus fuisse interfectos. Neque enim Daniel primo loco ad mortem quaesitus est. Quum ergo promiscue traherentur ad supplicium magi et Chaldaei, Daniel etiam cum sociis in eodem fuit periculo. Et diserte hoc exprimitur, *quod scilicet edictum exierit*, hoc est, publicatum fuerit (sic etiam Latini interdum loquuntur) *et interficiebantur sapientes*: Daniel tunc quoque fuit quaesitus: rex autem nunquam passus esset edictum suum contemni a promulgatione. Si publice mandasset hoc fieri, et nulla fuisset adiuncta exsequutio, nonne hoc erat ridiculum? Colligitur ergo probabili ratione, multos ex magis et Chaldaeis fuisse interfectos. Etsi autem non fuit legitima causa regi: dederunt tamen iustas poenas. Nam (ut heri dictum fuit) digni erant qui exterminarentur e mundo: et pestis illa tollenda est, quoad fieri potest. Si Nebuchadnezer fuisset similis vel Davidi, et Ezechiae, vel Iosiae, optimo iure interficere omnes poterat, et purgare terram tali inquinamento. Sed quia tantum iracundiae fervore illuc rapitur, delinquit ipse. Interea Deus sumit iustam poenam de Chaldaeis. Et debuit etiam prodesse haec admonitio toti populo. Quia autem obdurerunt in suo errore, non dubium est quin redditi sint magis inexcusabiles, quod caecutirent ad tale Dei iudicium. Quod autem Daniel simul etiam morti destinatur, quum a rege non fuerit vocatus, hinc apparet quam iniqua sint regum edicta, qui gravantur inquirere, ut decebat, de causis quarum sunt iudices. Nebuchadnezer saepius audierat Danielem, et coactus fuerat mirari dexteritatem ingenii in ipso, et singulare sapientiae donum: Qui fit igitur, ut eum praetereat, ubi opus est singulari consilio? Quanquam ergo rex solli-

cite inquit de somnio, videmus tamen ut non agat serio: quia venisset procul dubio in mentem, Ecce tu antehac perspexisti in captivis Iudaeis incredibile donum coelestis sapientiae: illos igitur accerse primo loco. Detegitur itaque sordida regis, quod Daniele non accersivit, saltem inter alios. Diximus hoc fuisse gubernatum arcana Dei providentia, qui noluit misceri servum suum cum illis Satanae ministris, quorum tota scientia in praestigiis et erroribus erat. Interim quod ad regem spectat, videmus ut neglexerit Dei donum, et quasi suffocaverit lucem sibi oblatam. Nunc autem Daniel trahitur ad mortem. Ideo dixi tyrannos hac ratione ut plurimum iniustos esse, et exercere immanem violentiam: quia non possunt suscipere molestiam et laborem inquirendi. Interea videmus ut suos Deus mirabiliter eripiat a faucibus mortis, quemadmodum contigit in Daniele. Nam hoc mirum nobis videri debet, quod pepercerit eius vitae Arioch, quum occideret reliquos, qui tamen erant indigenae. Qui factum est igitur, ut plus humanitatis expertus sit Daniel, qui erat homo extraneus, et captivus, quam ipsi Chaldaei? Nempe quia vita eius in manu et custodia Dei erat, qui continuit et animum et manus praefecti, ne statim in ipsum saeviret. Dicitur autem, *Danielem interrogasse super consilio et edicto*. Alii vertunt, *prudenter et scite*: et טַחַם *Etah* significat prudentiam, sicuti etiam טַחַם *Teem* metaphorice accipitur pro intelligentia, quum gustum significet. Sed postea videbimus Teem accipi pro edicto: et quia videtur sensus hic melius quadrare, ideo eum amplector, quod scilicet Daniel sciscitatus fuerit ex praefecto quodnam esset istud edictum, et consilium regis. Vocatur etiam Arioch praefectus satellitum. Alii vertunt carnificum: alii autem coquorum. Nam *Tabah* טָבַח significat mactare: sed nomen inde deductum significat coquum. Sic vocatur Puthiphar, cui venditus fuit Ioseph, 39. cap. Geneseos. Videtur mihi esse aliqua absurditas, si dicamus hunc fuisse praefectum carnificum. Si dicamus ipsum fuisse praefectum coquorum, etiam vix quadraret eius officio, mitti ad occidendos Chaldaeos. Ego igitur mitius interpretari malo, quod fuerit praefectus satellitum. Nam, ut dixi, vocatur Putiphar רַב טַבָּחִים *rab Tabbahim*, et hic tantum mutatur pronuntiatio. Sequitur, *Danielem etiam dixisse, Ad quid festinat edictum a conspectu Regis?* Videtur his verbis Daniel oblique perstringere regis iracundiam, et simul ingratitudinem: iracundiam, quod non satis diligenter inquisierit antequam prosiliret ad crudele illud supplicium: deinde videtur ingratitudinem notare, quod immerito nunc trahatur ad mortem, qui accitus non fuit, quum tamen rex posset cognoscere quid esset in ipso. Quum ergo festinationem nominat, non dubito quin expostulet

cum rege, quia non fuerit vocatus, vel auditus, et mactetur una cum aliis, perinde ac si in eadem esset culpa, etiam si cui culpa obnoxii fuissent Chaldaei. Summa est, non esse cur rex acceleret, quia forte inveniet quod cupit, modo inquirat diligentius. Postea additur, *Arioch exposuisse rem Danieli*. Unde apparet Daniele antehac fuisse ignarum totius negotii. Et hinc etiam conicere promptum est, quantus terror occupaverit animum pii viri. Nihil enim sciverat, et quasi noxius ad supplicium repente, et praeter opinionem trahitur. Ergo oportuit illum divinitus confirmari, ut posset composito animo petere tam a praefecto ipso, quam a rege tempus, quo posset regi somnium narrare, et etiam adiungere eius interpretationem. Quod ergo Daniel potuit ita compositè agere, fuit singulare Dei beneficium, quia terror eius animum obstupescere alioqui poterat. Et scimus in rebus subitis destitui nos omni consilio, et facile animis concidere. Ubi ergo nihil tale in Daniele cernitur, certum est eius mentem gubernatam fuisse a spiritu Dei. Postea additur,

16. *Et Daniel ingressus est, et postulavit a rege, ut tempus daret sibi, et expositionem (interpretationem) afferret regi.*

Nihil hic versus novum continet, nisi quod hoc notandum est, quod non exprimitur, nempe praefectum non sine metu hoc dedisse Danieli, ut introduceret eum ad regem. Sciebat enim regem prorsus furere. Ergo fuit hoc odiosum, quod non statim exsequutus esset edictum. Sed, ut iam dictum fuit, quia Deus susceperat Daniele in fidem suam, ideo flexit ad hanc mansuetudinem animum praefecti, ut non dubitaret Daniele ad regem introducere. Iam alterum etiam colligitur ex contextu, nempe Daniele quod petebat impetrasse. Dicitur enim *domum fuisse reversus*: haud dubie quia diem unum a rege obtinuit: quo posset postridie satisfacere eius voto. Et tamen mirum est hoc illi fuisse datum: quia voluerat rex extemplo somnium sibi narrari. Quanquam autem hic diserte non exprimit Daniel quas rationes coram rege attulerit: probabile tamen est, confessum fuisse quod postea videbimus suo loco, nempe se non esse praeditum tanta intelligentia, ut somnium exponeret: verum sperare Dei beneficio, se prostridie venturum cum nova revelatione. Alioqui rex nunquam eum admisisset, si dubitanter petisset Daniel, vel non fuisset testatus se arcanam a Deo revelationem sperare, statim fuisset reiectus, et provocasset etiam magis iracundiam regis. Et Hebraeis tritum est quae suo loco omittunt postea in contextu persequi. Ubi autem modeste fatetur quod verum est, se non posse regi morem gerere, donec

acceperit a Domino quod fideliter ad ipsum perferret, hinc fit ut rex concedat illi tempus: et hoc clarius postea videbimus. Sequitur,

17. *Tunc Daniel in domum venit (abiit) et Hananiae, et Misaeli, et Azariae sociis suis sermonem (vel, rem) patefecit.*

18. *Et misericordias ad petendum (ad verbum, hoc est, ut peterent misericordiam) a facie Dei coelorum super arcano hoc, ut ne interficerentur Daniel et socii eius cum residuo sapientum Babylonis (hoc est, cum reliquis sapientibus Babylonis).*

Videmus quo consilio, et qua etiam fiducia, Daniel postulaverit tempus sibi dari. Consilium hoc fuit, ut Dei gratiam imploraret. Accessit etiam fiducia, quoniam sciebat sibi instare duplicem poenam, si regis expectationem fuisset frustratus: si postridie rediisset vacuus et inanis, non contentus fuisset rex una et simplici morte, sed crudeliter saeviisset in Daniele, quasi fuisset ab eo delusus. Non dubium igitur est quin Daniel speraverit quod adeptus est, nempe somnium regis sibi revelatum iri. Exponit ergo sociis suis, ut simul postulent misericordiam a Deo. Iam antea pollebat Daniel singulari illo dono, quod erat somniorum interpres: deinde solus etiam erat Dei propheta, quemadmodum vidimus. Deus enim solebat prophetis manifestare suum consilium vel per somnia, vel per visiones: utrumque adeptus erat Daniel. Quod ergo Misael, Hananiah, et Azariah sese adiungunt socios ad precandum, colligimus non fuisse ambitione inductos, vel quod sibi aliquid appeterent. Nam si fuissent aemuli Danieli, non potuissent uno consensu precari. Neque enim sibi quisque privatim preces concipit, sed tantum ut Danieli patefieret somnii interpretatio. Videmus ergo ut sincere consentiant in suis precibus, et absit omnis superbia et ambitio, nec quisquam proprium aliquid appetat. Caeterum hoc etiam notatu dignum est, quum dicuntur *postulasse misericordiam a Deo*. Etsi enim hic non prodeunt in Dei conspectum tanquam rei, tamen quia gratuito sibi datum iri sperabant quod petebant, ideo nomen misericordiae hic ponitur. Quoties ergo ad Deum confugimus, ut necessitatibus nostris opem ferat, semper oculi et sensus vertendi sunt in eius misericordiam. Mera enim eius liberalitas nobis eum conciliat. Quod in fine versus dicitur, *ne perirent cum reliquis sapientibus Babylonis*, quidam ita exponunt quasi solliciti fuerint de vita magorum, et voluerint etiam ipsos eripere a morte. Sed quanquam optassent omnes salvos, non dubium tamen est quin se hic a magis et Chaldaeis separent, sicuti etiam longe diversa erat ratio. Iam sequitur,

19. *Tunc Danieli in visione noctis arcanum patefactum est: tunc Daniel benedixit Deum coeli.*

Hic colligi potest, Daniele non vacillasse, neque dubio animo fuisse precatum cum sociis. Nam illa Iacobi sententia nobis in memoriam venire debet, nempe, Qui haesitant, et trepidant, et cum diffidentia Deum precantur, indignos esse, qui exaudiantur: Non existimet, inquit Iacobus (1, 7), talis homo quod quidquam impetret a Domino si agitur varie quasi fluctus maris. Quod ergo Deus propitium se ostendit precibus Danielis, hinc apparet precatum fuisse vera fiducia, quia scilicet certo persuasus fuerit vitam suam curae esse Deo: deinde etiam senserit Deum non frustra vexare animum regis Nebuchadnezer, sed aliquod insigne et memorabile iudicium praeparasse. Quoniam ergo Daniel hac persuasionem imbutus est, ideo concipit certam fidem et precatur Deum ac si iam impetrasset. Ex opposito autem videmus Deum nunquam habere clausas aures, ubi rite et ex animo invocatur: quemadmodum etiam dicitur in Psalmo (145, 18), Ipsum esse propinquum omnibus qui eum invocant, sed in veritate. Non potest autem esse veritas ubi deest fides. Sed quoniam Daniel ad precandum et fidem attulit et sinceritatem, ideo protinus exauditus est, atque in visione noctis patefactum fuit arcanum de somnio. Non possem nunc ulterius progredi.

20. *Loquutus est Daniel (respondit, ad verbum) et dixit, Sit nomen Dei benedictum a saeculo et in saeculum: eius est sapientia, et robur ipsius (sunt tres particulae supervacuae: in sensu nihil est obscurum).*

Prosequitur hic Daniel narrationem suam, quod scilicet gratias egerit Deo postquam patefactum ei fuit somnium regis Nebuchadnezer: et summam verborum quibus usus est, refert: *Sit nomen Dei benedictum*, inquit, *a saeculo et in saeculum*. Hoc quidem quotidie nobis optandum est: et quum precamur ut sanctificetur nomen Dei, perpetuitas notatur sub illa precandi forma: sed Daniel hic maiore vehementia prorumpit in laudes Dei, quia agnoscit singulare eius beneficium, quod ereptus fuerit a morte praeter spem cum sociis suis. Ubi autem Deus praeclarum aliquod beneficium confert in servos suos, magis incitantur ad eum laudandum, sicuti loquitur David (Ps. 40, 4), Dedisti in os meum canticum novum. Et Isaïas etiam bis utitur hac loquutione, Quod Deus materiam novi et insoliti cantici dederit, quia mirabiliter egit cum ecclesia sua. Sic etiam non dubium est quin Daniel hic extraordinario modo voluerit laudare Deum, quia

expertus erat raram eius gratiam, dum scilicet ereptus fuerat quasi a praesenti morte. Postea adiungit, *cuius*. Relativum hic sumitur pro causali particula. Debet igitur sic resolvi oratio, *quoniam eius est sapientia et robur*. Particulae quae adduntur possunt valere ad confirmationem, et possunt sumi pro particula exclusiva: quasi diceret unum esse Deum, cui debetur laus et sapientiae et virtutis. Extra ipsum vero frustra quaeri utrumque. Sed videtur haec gratiarum actio non quadrare ad rem praesentem. Debebat enim potius celebrare Dei laudes Daniel, quod ei patefacta fuisset visio, et hoc uno contentus esse. Verum hic praedicat gloriam Dei tam a potentia, quam a sapientia: quoniam ubi scriptura vult discernere verum Deum ab omnibus fictitiis, sumit haec duo principia, Quod scilicet Deus omnia gubernet sua manu, et contineat sub imperio suo. Deinde, Quod nihil ipsum lateat. Haec non possunt separari, ubi probanda est Dei maiestas. Videmus ut homines sibi quidvis fabricent, atque ita comminiscantur innumeros Deos, et distribuunt cuique proprium munus, quia scilicet non possunt quiescere in simplici unitate, ubi de ipso Deo agitur. Alii fingunt nobis Deum quasi dimidium: et tales sunt omnes qui garrunt de nuda praescientia. Fatentur, Deo nihil esse absconditum, sed ipsum omnia praescire: et huc referunt vaticinia quaecunque leguntur in scripturis. Quod dicunt verum est, sed interea valde imminuunt gloriam Dei. Imo lacerant prorsus, quia similem ipsum faciunt Apollini, cuius olim officium fuit praedicere res futuras, ut putabant increduli. Quum ergo quaererent vaticinia de rebus futuris, Apollo hac virtute praeditus erat, ut illis manifestaret hoc vel illud. Multi hodie existimant talem esse Deum, qui omnia praevideat: interim vero vel dissimulet, vel consulto abstineat a mundi gubernatione. Denique praescientia Dei illis frigida est, atque otiosa speculatio. Ideo dixi eos spoliare Deum altera parte gloriae suae: ita quantum in ipsis est, ipsum lacerare. Scriptura autem ubi vult asserere Deo quod eius proprium est, coniungit haec duo inseparabiliter, Quod Deus omnia praevideat, quod nihil sit absconditum eius oculis, deinde, Quod constituit etiam ipse quidquid futurum est, gubernet mundum suo arbitrio, nihil fortuito accidat, sed eius moderatione. Hoc itaque principium nunc sumit Daniel, vel haec duo principia, Quod Deus Israelis solus mereatur nomen Dei, quia penes ipsum sit sapientia, et robur. Meminerimus ergo Deum fraudari iusta laude, ubi non retinet haec duo in solidum, nempe quod omnia praevideat: deinde quod mundum gubernet, ita ut nihil accidat nisi ex eius arbitrio. Sed quia adhuc frigidum illud esset, Deo esse sapientiam et robur, atque in ipso solo, nisi et sapientia eius in mundo fulgeret,

et robur etiam posset cognosci: ideo continuo post sequitur,

21. *Et ipse (vel, ipse est qui) mutat tempora, et articulos temporum: constituit reges, et amovet reges: dat sapientiam sapientibus, et scientiam iis qui scientiam cognoscunt (hoc est, iis qui pollent scientia).*

Clarius his verbis explicat Daniel quod poterat esse obscurum. Docet enim ita Deum esse fontem sapientiae et virtutis, ut non supprimat apud se quod competit in eum solum, sed per coelum et terram diffundat. Et hoc diligenter notandum est. Videtur enim elogium illud non adeo esse magnificum, ubi Paulus Deum affirmat solum esse sapientem (Rom. 16, 27). Sed ubi reputamus sapientiam Dei nobis proponi ante oculos sursum et deorsum, tunc melius sentimus quomodo, et quo sensu pronuntiet Paulus Deum esse solum sapientem. Deus ergo, ut iam attingi, non tenet inclusam sapientiam apud se, sed facit, ut defluat per totum mundum. Summa autem huius versus est, quidquid est virtutis et sapientiae in mundo, hoc esse testimonium divinae et virtutis et sapientiae. Haec est hominum ingratitude, ubi aliquid vel in se, vel in aliis reperiunt laude dignum, statim hoc sibi arrogat: ita imminuitur Dei gloria, sed eorum gravitate, ubi se proferebat. Hic autem docemur, adeo nihil derogare sapientiae et virtuti Dei, quidquid in mundo sapientiae et virtutis conspicitur ut potius magis illic refulgeat. Tenemus ergo prophetae consilium, nempe Deum quasi in speculis ante oculos nostros obicere testimonia potentiae suae et virtutis, ubi res in mundo volvuntur, ubi homines pollent sapientia, ubi alii in sublime extolluntur, alii autem concidunt: sicuti experientia docet non posse fieri vel humanitus, vel aliquo aequabili cursu naturae, et summi reges ita cadant, ut alii obtineant summos honorum gradus. Daniel ergo admonet non esse quaerendam in coelo duntaxat sapientiam et virtutem Dei, quoniam in terra nobis apparet, et quotidie utriusque documenta sese offerunt oculis nostris. Videmus nunc quomodo inter se cohaereant isti duo versus. Dixerat solius Dei esse sapientiam, nunc ostendit non latere in ipso Deo, sed nobis manifestari, ut ita liceat familiari usu cognoscere, quidquid sapientiae est, ab ipso manare, et ipsum esse unicum fontem. Idem quoque de virtute sentiendum. *Ipse igitur est qui mutat tempora et articulos temporum*. Scimus hoc totum adscribi fortunae, quod mundus habet incertas vices, ita ut aliquid quotidie mutetur. Et profani homines hinc colligunt caeco impetu omnia versari: alii autem dicunt humanum genus esse quasi

ludum Dei, et proici homines quasi pilas. Sed, quemadmodum iam dixi, non mirum est homines qui perverso sunt et corrupto ingenio, ita in sinistram partem trahere omnia Dei opera. Quantum ad nos spectat, teneamus quod hic docet propheta, nempe revolutiones, ut loquuntur, esse testimonia potentiae Dei, et quasi digito ostendere gubernari divinitus res humanas. Nam alterutrum sumere necesse est, vel quod natura dominetur in rebus humanis, vel quod fortuna verset huc et illuc quae debebant habere aequabilem cursum. Quod ad naturam spectat, aequabilis esset ratio, nisi Deus singulari consilio, prout visum est, ita mutaret vices temporum. Et tamen philosophi, qui summum imperium assignant naturae, multo sunt saniores reliquis, qui statuunt in supremo gradu fortunam. Iam si admittimus quod isti posteriores volunt, nempe fortunae temerario impetu res humanas versari, unde ista fortuna? Et si petimus ab ipsis definitionem, quid respondebunt? Certe cogentur fateri nomen illud fortunae esse vanum commentum. Atqui neque Deus, neque natura locum habebunt in vana et quasi versatili mundi gubernatione, dum sine ordine omnia se tumultuarie in speciem praecipitant. Quod si conceditur, certe Epicuri doctrina locum habebit: quia si Deus resignat summum mundi imperium, ita ut omnia temere sic versentur, iam desinet esse Deus. Verum in hac varietate potius manum suam exserit ad vendicandum sibi mundi imperium. Meminerimus ergo in tot mutationibus, quae subinde nobis occurrunt, et quibus renovatur quodammodo mundi facies, fulgere Dei providentiam, et res non fluere aequabili cursu: quia posset probabilis coniectura tunc adscribi naturae quod unius Dei proprium est. Deus, inquam, sic mutat imperia, et vices temporum, ut discamus in ipsum respicere. Si semper aequabiliter sol oriatur et occidat, vel saltem certa symmetria quotannis fluant sine adventitia mutatione neque sint breves hiberni dies, aestivi autem longi, tunc possemus colligere esse certum ordinem naturae: et hoc modo Deus quasi reiiceretur ab imperio suo. Ubi autem non solum differunt hiberni dies ab aestivis: sed etiam non semper ver eandem temperiem retinet, imo aliquando est turbulentum, vel nivolum, aliquando aequat aestatem calore: deinde quum aestates sunt tam variae, quum nullus annus similis est prorsus alteri, quum in horas et momenta aer mutatur, et coelum induit novam faciem: quum ergo haec omnia cernuntur, quasi nos expergefacerit Deus, ne ita torpeamus in crasso nostro sensu, et fingamus naturam esse aliquod numen, ita ut ipse privetur legitimo honore, transferatur ad nostrum commentum quod merito sibi uni vindicat. Si in rebus istis vulgaribus agnoscere coguntur Dei providentiam, si qua mutatio contingat maioris momenti,

Calvini opera. Vol. XL.

sicuti dum transfert Deus imperia, et mundum ipsum quasi transformat, nonne tunc magis affici nos decet, nisi sumus nimium stupidi? Non ergo abs re Daniel hic corrigit perversam opinionem, quae occupat fere omnium sensus, quod scilicet vel mundus fortuito volvatur, vel quod natura sit summum numen, ubi Deum esse asserit qui mutat tempora et vices. Proprie autem de imperiis loquitur, sicuti ex contextu satis patet: quod reges constituat et amoveat. Vix potest hoc nobis persuaderi, divinitus imponi reges soliis: deinde rursum deiici: quia putamus vel sua industria consequi imperium, vel iure haereditario, vel fortuito casu. Interea nulla Dei habetur ratio, dum sic extollitur hominum industria, aut virtus, aut felicitas, aut aliquid tale. Ideo in Psalmo (75, 7) dicitur, Neque ab oriente, neque ab occasu, sed Deus solus iudex est. Propheta illic deridet sapientum discursus, ut vocant, qui colligunt omnes rationes, ut ostendant imperia pervenire ad homines vel ipsorum consilio et virtute, vel felicitate, vel aliis humanis et inferioribus mediis: Circumspicite, inquit, quocunque libuerit, sed ab ortu usque ad occasum non reperietis cur unus aliis praesit potius quam alter. Dominus ergo solus est iudex: hoc est, maneat gubernatio penes unum Deum. Sic etiam hoc loco dicitur Dominus constituere reges, et tollere e medio ubi ita visum est. Hoc argumentum, ut est splendidum, posset copiosius tractari: sed quoniam aliis pluribus locis recurret eadem occasio, breviter nunc perstringo quod continet hic versus. Nam de statu regnorum, et eorum ruina et mutatione saepius dicendum erit. Ego igitur nolo congerere quaecunque etiam in promptu haberem: sed sufficit mihi breviter ostendere consilium Danielis. Postea addit *ipsum dare sapientiam sapientibus, et scientiam his qui praediti sunt scientia*. Hoc secundo membro idem confirmat propheta, quod iam diximus, sapientiam Dei scilicet non latere in tenebris, sed nobis manifestari: quoniam Deus quotidie dat nobis certa eius et illustra documenta. Et interim hic corrigit ingratitude hominum qui ex sua excellentia trahendo ad se Dei laudem, semper fere sunt sacrilegi. Pronuntiat igitur Daniel non esse sapientiam in hominibus, nisi a Deo. Sapiunt quidem homines, pollent intelligentia: sed quaeritur an a se ipsis. Daniel ergo ostendit nimis malignos esse homines, dum sibi quidquam arrogant, etiam si omnes rapiant in admirationem sui: quia nihil habent proprium. Quis enim iactabit se proprio Marte sapere? Se peperisse intelligentiam qua praeditus est? Quum ergo Deus sit unicus autor et sapientiae et scientiae, dotes quibus homines ornavit, adeo non obscurant eius gloriam, ut potius illustrare debeant. Postea adiungit,

22. *Ipse patefecit profunda et abscondita: cognoscit quod in tenebris (latet): et lux cum eo habitat (vel, penes ipsum).*

Prosequitur eandem sententiam, et confirmat, quod scilicet ex spiritu Dei cuncti mortales hauriant quidquid habent intelligentiae et lucis. Quanquam longius progreditur hoc versu quam superiore. Dixerat enim in genere, sapere homines, et intelligere Dei beneficio: hic autem speciem unam sumit, nempe ubi est rara et insolita intelligentia illic clarius fulgere donum Dei: quasi diceret, non modo Deum singulis mortalibus distribuere pro mensura suae liberalitatis quidquid habent acuminis et ingenii, sed quosdam ornare tanta intelligentia, ut appareant esse ipsius interpretes. Loquitur ergo hic proprie de dono prophetico: quasi diceret, non tantum conspici Dei bonitatem in communi hominum prudentia (quod scilicet nemo est tam rudis, qui non discernat inter iustum et iniustum, qui non teneat aliquam rationem regendae vitae) sed in prophetis aliquid esse extraordinarium, quod nobis reddit Dei sapientiam magis admirabilem. Unde enim prophetae hoc habent, ut vaticinentur de rebus occultis, ut penetrent supra coelos, ut transcendunt totum mundum? An hoc est commune in hominibus? Quum ergo hoc communem hominum captum longe superet, propheta docet illic plus laudis mereri Dei beneficentiam et virtutem simul, quod revelet abscondita et arcana. Et in hunc sensum adiecit, *lucem apud Deum habitare*: quasi diceret, longe differre a nobis Deum ipsum, quia obvolvitur multis vel tenebris vel nebulis, sed Deo omnia esse liquida, sic ut nusquam haesitet, non inquirat, non impediatur ulla ignorantia. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Sed discamus ex hoc loco tribuere Deo laudem, quam maior pars mundi sacrilega audacia sibi arrogat: Deus autem ostendit sibi esse propriam. Quidquid ergo intelligentiae et iudicii in nobis est, hoc meminerimus Deo acceptum referre. Proinde etiam si qua tantum viget in nobis gutta communis sensus, eatenus iam obstricti sumus Deo, quia essemus similes truncis, vel lapidibus, nisi ipse arcano suo instinctu nos donaret intelligentia. Sed etiam si quis excellat, et sit in admiratione fere totius mundi, ipse quoque modeste se Deo subiiciat, et agnoscat eo magis se esse obstrictum, quia plus aliis accepit. Quis enim ipsum discernit, nisi Deus? Quo ergo quisque maiore praestat intelligentia: eo magis extollat Dei beneficentiam, sibi omnia derogans. Tertio discamus intelligentiam rerum spiritualium esse rarum et singulare donum spiritus sancti, et illic praecipue fulgere Dei virtutem. Caveamus ergo a diabolica superbia, qua videmus fere totum mundum esse ebrium, et falso turgere. Atque in hac parte glorifice-

mus maxime Deum, quod non tantum ornavit nos communi prudentia, ut esset aliquod apud nos discrimen boni et mali: sed quod evexit supra communem naturam, et ita illuminavit, ut teneamus quae alioqui longe excederent captum nostrum. Iam ubi pronuntiat Daniel *lucem esse apud Deum*, subaudienda est tacita antithesis, quia subindicat homines, ut iam attigi, circumdari multis tenebris, et quasi palpitare in loco obscuro. Confertur ergo oblique hic hominum habitatio sanctuario Dei: quasi diceret propheta, nusquam esse puram et sinceram lucem, nisi in solo Deo. Ergo ubi manemus apud nos, id est, in statu nostro, necesse est errare in caligine vel saltem obtenebrari multis nebulis. Huc pertinent eius verba, ne scilicet acquiescamus in modulo nostro, sed potius expetamus a Deo lucem illam, in qua solus solus habitat. Verum meminerimus interea Deum habitare lucem inaccessam, nisi quatenus manum ipse nobis porrigit. Ergo si cupimus fieri participes divinae lucis, caveamus ab audacia: et memores nostrae ignorantiae petamus a Domino nos illuminari: ita lux eius non erit nobis inaccessa, quum spiritu suo nos supra coelum ipsum duceat. Postea addit,

23. *Tibi confiteor, Deus patrum meorum, et laudo ego (et ego etiam te laudo), qui dedisti mihi sapientiam et robur, et nunc notificasti mihi quae postulavimus abs te: qui negotium (vel, quaestionem) regis patefecisti nobis.*

Convertit Daniel sermonem ad Deum, *Te, inquit, confiteor, o Deus patrum meorum, et te laudo*. Hic apertius distinguit Deum Israelis ab omnibus figmentis gentium. Neque enim frustra epithetum hoc exprimit, quod laudet Deum patrum suorum: sed potius vult in nihilum redigere quidquid sibi fabricaverant aliae omnes gentes de multitudine deorum. Hoc ergo tanquam vanum et mendax repudiat Daniel, et ostendit unum Deum Israelis dignum esse omni laude. Caeterum non fundat gloriam Dei in autoritate patrum suorum, quemadmodum papistae quum volunt adstruere vel Georgio, vel Catharinae, vel aliis suis quisquiliis aliquam summam potentiam, enumerant quot saeculis iam obtinuerit error ille: ita volunt recipi pro oraculo quod consensus hominum approbavit. Sed si religio nitatur hominum consensu, qualis erit eius stabilitas? Scimus nihil vanius esse humanis mentibus: Si ponderetur homo (inquit propheta Psal. 62, 10) cum vanitate in trutina, vanitas ipsa praeponderabit. Nihil ergo stultius est illo principio, nempe sentiendum esse de religione quod valuit multarum aetatum consensu. Sed hic Daniel Deum patrum suorum ideo commendat, quoniam patres fuerant Dei filii. Valebat enim apud Iudaeos sacra illa

adoptio, qua Deus sibi elegerat Abraham, et totum ipsius genus. Daniel ergo hic non extollit hominum personas, quasi possint aut debeant affingere Deo quod liberit: sed tantum hac ratione dicit *Deum Israelis esse Deum patrum suorum*: quia scilicet erat ex illa progenie, quam adoptaverat Deus. In summa sic opponit Deum Israelis cunctis idolis gentium, ut nota discretionis sit in ipso foedere, et in doctrina coelesti, qua se patefecit sanctis patribus. Nam quum gentes careant omni oraculo ac sequantur propria somnia, merito hic Daniel proponit *Deum patrum suorum*. Postea adiungit, *quia sapientiam et robur dedisti mihi*. Quantum ad sapientiam spectat, satis clare patet ratio, cur gratias Deo agat Daniel, quia scilicet adeptus erat, sicuti paulo post dicit, revelationem somnii: deinde quoniam ante donatus fuerat prophetico spiritu et visionibus, ut ante retulit, cap. I vers. 17. Sed posset hic quaeri, quid per *robur* intelligat. Neque enim vel dignitate pollebat inter homines, vel rebus bellicis praefectus unquam fuerat: denique nullum specimen magnificae virtutis dederat, ut posset hanc ob causam Deo gratias agere. Sed Daniel respicit ad illud principium quod sumpsit, nempe Deum Israelis inde agnosci verum et unicum Deum, quia quidquid est virtutis et sapientiae in mundo, ab ipso fluat quasi a suo fonte. Secundum hanc rationem nunc de se loquitur, ut de aliis omnibus: quasi diceret, Si quid est in me vel roboris vel intelligentiae, hoc totum tibi adscribo, sicuti tuum est. Et certe quamvis Daniel neque rex esset, neque praefectus, tamen illa animi invicta magnitudo quam vidimus non erat pro nihilo ducenda. Itaque merito agnoscit aliquid divinitus etiam in hac parte sibi collatum. Denique consilium eius est, se prorsus exinanire, ut Deo quod suum est tribuat: sed breviter loquitur, quemadmodum dictum est, quia divinitatis probationem ante complexus fuerat sub sapientia et sub virtute. Postea addit, *mihi patefecisti quae abs te postulavimus, regis quaestionem patefecisti nobis*. Videtur hic quodammodo secum pugnare, quia laudat Deum quod revelationem somnii ipse acceperit, deinde adiungit sibi alios. Atqui revelatio non fuerat communis, sed eius propria. Solutio facilis est: nam primum exprimit peculiariter sibi hoc fuisse datum, ut cognosceret somnium regis, et teneret eius interpretationem. Ubi hoc confessus est, iam extendit beneficium ad socios suos, et merito, quia etsi ipsi nondum tenebant quod Deus Danieli contulerat, tamen in ipsorum gratiam hoc adeptus fuerat Daniel: quandoquidem omnes erepti sunt a morte: deinde exauditae fuerunt eorum preces. Et hoc plurimum valuit ad confirmationem fidei ipsorum, quia sciverunt se non frustra orasse. Diximus autem in eorum precibus non fuisse quidquam ambitionis, ut

aliquid proprium quisque appeteret, unde posset honorem et existimationem sibi acquirere coram mundo: nihil tale: sed satis illis fuit, illustrare Dei nomen apud incredulos: deinde se eripi a morte, Dei beneficio. Ergo merito dicit Daniel sibi patefactum fuisse somnium regis cum interpretatione eius: et hoc postea etiam transfert ad socios suos.

24. *Itaque ingressus est Daniel ad Arioch, quem praefecerat rex ad perdendum (ad occidendum) sapientes Babylonis: venit ergo, et sic loquutus est ei, Sapientes Babylonis ne perdas: introduc me ad regem, et interpretationem regi indicabo.*

Antequam Daniel perferret nuntium regi (sicuti heri visum est) defunctus est officio pietatis, ut debuit. Testatus enim est gratitudinem suam erga Deum, quod arcanum patefecisset. Nunc vero dicit *se venisse ad Arioch, qui missus fuerat a rege ad occidendos magos, et rogasse ne interficeret illos: se enim habere revelationem*, de qua postea dicitur. Hic notandum est, fuisse iam aliquos ex magis interfectos, sicuti etiam dixi. Neque enim unquam ausus fuisse Arioch post acceptum regis mandatum differre vel ad paucos dies: sed interposita fuit mora, postquam Daniel spatium aliquod temporis sibi dari petiit. Tunc ergo desiit Arioch ex regis iussu saevire contra magos. Nunc Daniel rogat, ut parcat reliquis. Videtur tamen hoc parum consulte facere, quia optandum fuit, ut artes illae magicae prorsus abolerentur. Vidimus enim antehac, fuisse praestigias diaboli. Potest responderi, quod Daniel, etiamsi videret multa esse vitia et corruptelas in magis et illorum arte, vel scientia, vel falsa et fallaci professione scientiae, tamen quoniam erant vera principia, noluerit prorsus deleri quod a Deo profectum erat. Sed mihi videtur aliud fuisse consilium Danielis. Quanquam enim poterant sine magna iactura prorsus deleri magi, tamen respexit potius ad causam. Et ideo voluit hominibus ipsis parci. Saepe continget vocari in discrimen homines sceleratos, et qui decem mortes meriti sunt: caeterum si non puniantur iusta causa, tamen debemus parcere eorum personis, non quod digni sint, sed quia semper nobis tenenda est aequitas et rectitudo. Probabile igitur est quum Daniel videret tyrannicum fuisse illud imperium regis de caede magorum, hic occurrere, quia videret ipsos occidi saeva illa et crudeli violentia, quoniam nulla subierat ratio. Ego igitur sic existimo, Danielem magis parcere, non propter ipsorum personas. Vult quidem eas salvas esse, sed propter alium finem, quia scilicet exspectandum fuit dum poenas de illis Deus sumeret. Non maturuerat ipsorum iniquitas, ut subito traherentur ad poenam ob indignationem regis. Non

igitur mirum est, si Daniel voluerit impedire hanc saevitiam, quantum in se erat. Sequitur postea,

25. *Tunc Arioch cum festinatione introduxit Danielem ad regem, et sic loquutus est ei, Inveni virum ex filiis captivitatis Iehudah, qui interpretationem regi notam faciet.*

Posset hic moveri quaestio, quomodo Arioch loquatur quasi de re nova, ubi Danielem coram rege producit. Iam enim petierat Daniel a rege (quemadmodum vidimus) ut sibi daretur tempus ad orandum. Cur ergo Arioch nunc iactat se reperisse virum ex captivis Iehudah, quasi verba faceret de homine obscuro et incognito? Sed fieri potest, ut Daniel impetraverit tempus illud ab Arioch. Scimus enim ex historiis, quam difficiles fuerint accessus ad reges illos. Putabant enim quodammodo profanari suam maiestatem, si comes se et humanos praeberent. Est igitur probabilis illa coniectura, Arioch fuisse internuntium, quum rex tempus concessit Danieli. Vel poterimus etiam dicere, non referri simpliciter verba ipsius Arioch, sed Danielem ostendere qualis sit iactantia in hominibus aulicis, qui semper officia sua commendant, et ornant splendore verborum. Reducit igitur Arioch regi in memoriam, quod ipse incidit in Danielem, et tandem adeptus sit quod rex ipse vehementer optaverat. In hoc igitur non admodum laboro, quia vel tunc Arioch clarius exposuit regi, Danielem esse qui posset interpretari somnium: vel coniunxit quod prius actum fuerat: sive hoc Daniel coram impetraverat, sive ipse petierat a rege, ut Danieli tempus aliquod daretur. Ponit *filios transmigrationis*, vel, *captivitatis*, more usitato scripturae, pro captivis: quanquam nomen hoc est collectivum. Nunc sequitur,

26. *Respondit rex et dixit Danieli cuius nomen (erat) Baltesazzar, Estne tibi facultas ad notificandum (ad declarandum) mihi somnium quod vidi, et interpretationem eius?*

Rex utitur his verbis, quia iam desperaverat de interpretatione: quum videret magos omnes destitui hac in parte iudicio et intelligentia. Hoc autem iam persuasum ei fuerat nullam esse sapientiam nisi in magis. Quum ego frustra illos rogasset, vix potuit aliunde quidquam melius sperare, quod errore illo (quemadmodum dixi) imbutus erat. Per admirationem ergo hic sciscitatur quasi de re impossibili, Eritne tibi facultas? Nec dubium est quin Deus expresserit superbo regi hanc interrogationem, quo illustrior esset sua gratia in Daniele. Quo igitur minus spei fuit in rege ipso, eo plus fuit in revelatione ipsa et dignitatis et reverentiae:

quemadmodum etiam videbimus postea, regem fuisse quasi attonitum, et prae stupore iacuisse prostratum in terra coram homine captivo. Haec ratio est, cur referat Daniel regem hac interrogatione fuisse usum. Nunc sequitur,

27. *Respondit Daniel regi et dixit, Arcanum quod rex postulat, sapientes, magi, astrologi, genethliaci (nam de nominibus istis dictum fuit non anxie laborandum esse, quoniam ipsis quoque Iudaeis divinandum est: sunt quidem satis audaces in suis definitionibus [nam temere quidvis, affirmant] sed non possunt tamen certo distinguere quid differant inter se istae species: ergo satis est nobis tenere, hic sermonem haberi de magis, qui sapientes erant tunc, hoc est, obtinuerant nomen illud, deinde etiam de genethliacis et astrologis) non possunt indicare regi.*

28. *Sed est Deus in coelis, qui revelat arcana: et indicavit regi Nebuchadnezer quid futurum sit in fine (in extremitate) dierum. Somnium tuum, et visio capitis tui super lectum tuum, haec est.*

Hic respondet Daniel non esse mirum si rex non invenerit apud suos magos quod speraverat: quasi scilicet Deus inspiraverat ei hoc somnium superius captu humani ingenii. Quod interpretes putant hic simpliciter damnari artem magicam, nescio an conveniat. Puto enim potius fieri comparisonem inter somnium regis, et quae continebantur sub scientia magorum: excludo semper superstitiones, quibus veram et genuinam scientiam vitaverant. Sed quantum ad ipsa principia spectat, diximus non posse praecise damnari astrologiam, et quidquid ad considerandum naturae ordinem pertinet. Videtur ergo mihi haec esse summa, somnium regis non subiici hominum scientiae: neque ullum esse tantum acumen in mortalibus, ut possint comprehendere quid somnium illud velit, quia Deus manifestaverit res arcanas, quae indigent peculiari revelatione spiritus. Quod ergo dicit Daniel, magos et astrologos et similes non potuisse regi exponere suum somnium, neque fuisse idoneos eius interpretes, subest haec ratio, quod somnium illud non fuerit naturale, nihil habuerit affine humanis coniecturis, sed peculiaris fuerit revelatio spiritus. Quemadmodum quum Paulus de evangelio disputat (1. Cor. 2, 14), cogit in ordinem quidquid est intelligentiae in hominibus: quia quicumque pollent acumine, vel praediti sunt eruditione aliqua, putant se quidvis posse consequi. Atqui doctrina evangelii coeleste est mysterium, quod etiam a doctissimis et acutissimis hominibus non potest capi. Idem ergo sensus est verborum Danielis, quod magi, et astrologi, et genethliaci non potuerint sufficere ad exponendum regis somnium, quoniam non fuit aliquid

vel naturale, vel humanum. Et hoc clarius patet ex contextu, quia subiicit, *esse Deum in coelo, qui revelat arcana*. Nam בְּרָם *beram* hic accipio pro adversativa particula. Opponit ergo revelationem Dei coniecturis et interpretationibus magorum, quoniam omnes humanae scientiae inclusae sunt (ut ita loquar) suis finibus et cancellis. Dicit igitur Daniel, opus hic esse singulari dono spiritus sancti. Idem certe Deus, qui patefecit Danieli somnium regis, etiam distribuit pro suo beneplacito unicuique ingenium et acumen. Unde fit, ut alii polleant perspicacia, alii autem vel hebetes sint, vel tardi? Unde fit ut alii proficiant in humanis doctrinis et artibus, alii autem iaceant quasi inutiles: nisi quod Deus hac varietate ostendit in manu sua et arbitrio esse vel mentes hominum illustrare, vel relinquere hebetes et stupidas? Quum igitur Deus patefaciat quidquid est intelligentiae in mundo, non quadraret in sensu generali quod hic dicit Daniel. Et antithesis ista, nisi ad speciem referas, vel supervacua esset, vel frigida. Tenemus ergo cur dixerit proximo versu, non potuisse exponi regis somnium a magis et astrologis: quia scilicet supra mensuram communem extulerat Deus regem Nebuchadnezer, ut per somnium illi ostenderet quod futurum erat. Est igitur *Deus in coelo qui revelat arcana: ipse*, inquit, *regi Nebuchadnezer quid futurum esset ostendit*. Confirmat quod iam dixi, nempe regem non potuisse colligere quod Deus illi ostendit per somnium. Saepe enim fit, ut dum mentes hominum discurrunt huc et illuc, colligant certas coniecturas. Daniel autem excludit humana media, et dicit somnium hoc profectum esse a spiritu Dei. Addit, *quid futurum esset in novissimo*, vel, in extremitate, *dierum*. Quaeritur quid per hanc extremitatem intelligat. Conveniunt interpretes hoc debere referri ad Christi adventum: sed non explicant cur adventus Christi designetur sub hac voce. Res tamen minime obscura est, quod extremitas dierum vocetur Christi adventus, quia fuit quaedam mundi renovatio. Verum quidem est, hodie mundum agitari, ut olim antequam manifestatus esset Christus in carne: sed, sicuti postea videbimus, Christus in hunc finem venit, ut mundum renovaret: et quia evangelium est quasi rerum omnium perfectio, dicimur esse in novissimis vel extremis diebus. Comparat ergo Daniel omnes aetates quae praecesserunt Christi adventum cum hac dierum extremitate. Itaque Deus voluit regi babylonio ostendere quid tandem futurum esset, postquam monarchia una aliam delevisset. Voluit ergo ostendere aliquem demum fore his mutationibus finem, quia superventurum esset regnum Christi. Ego hoc caput ideo breviter attingo, quoniam plura dicenda erunt. *Somnium*, inquit, *et visio capitis tui super lectum tuum haec est*. Videri posset absurdum, quod Daniel hic profiteatur

se expositurum regi quodnam esset eius somnium, et quanam eius interpretatio: et tamen alia interliciet. Caeterum, quoniam nihil addet alienum a proposito, non debet hoc trahi in quaestionem, cur dicat hanc fuisse visionem regis, et hoc fuisse somnium. Nam oportuit magis ac magis expergefieri regem ipsum, ut esset ad somnium et interpretationem eius attentior. Deinde hoc etiam notandum est, in hoc insistere prophetam, ut rex certo sit persuasus, Deum esse autorem somnii, de quo Danielum interrogat. Frustra enim verba fundentur, nisi iam occupet hominum animos ista persuasio, quidquid illis exponitur a Deo profectum esse. Multi enim hodie libenter audirent quae poterunt dici de evangelio: sed non tanguntur intus: deinde etiam quidquid concipiunt evanidum est, et statim illis effluit. Ergo reverentia est principium verae et solidae intelligentiae. Ita Daniel non ex abrupto profert expositionem somnii, et somnium ipsum narrat: sed praeparat superbum illum regem ad audientiam, ubi ostendit ipsum non somniasse temere, neque etiam hoc fuisse consequutum ex suis cogitationibus: sed divinitus fuisse edoctum et admonitum de rebus occultis. Nunc sequitur,

29. *Tibi, rex, cogitationes tuae super lectum tuum adscenderunt, quid futurum esset posthac: et qui revelat arcana exposuit tibi quid futurum esset.*

Confirmat rursus quod nunc attigi (vult enim hoc insculpere animo regis) Deum fuisse somnii autorem: quo scilicet rex ipse qua decet sobrietate et modestia, atque etiam docilitate se comparet ad audiendam interpretationem. Nam nisi serio fuisset tactus, poterat contemnere interpretationem Danielis: ut videmus homines vel sua superbia, vel sua incuria nihil proficere, etiam si familiariter loquatur Deus cum ipsis. Ideo nobis hic ordo tenendus est, ut simus parati ad audiendum Deum, et quasi discamus fraenum nobis iniicere, quoties audimus sacrum illud Dei nomen: ne quod ab ipso nobis proponitur vel repudiemus, vel quasi gravemur expendere. Haec igitur ratio est cur Daniel iterum repetat, regem Nebuchadnezer divinitus fuisse edoctum de rebus futuris. Dicit quidem priore membro, *cogitationes regis adscendisse*: loquutio est hebraica, et chaldaica. Dicuntur cogitationes adscendere, dum volvuntur in cerebro, vel in capite, quemadmodum ante vidimus, Visio haec fuit in capite tuo: quoniam sedes ratiocinandi est in ipso capite. Dicit ergo Daniel regem fuisse sollicitum de rebus futuris, quemadmodum summi monarchae cogitant quid futurum sit post mortem suam, et quisque sibi somniat imperium totius orbis: ita verisimile est, regem Nebuchadnezer fuisse versatum in his cogitationibus. Sed statim sequitur non potuisse suis

cogitationibus quidquam proficere, nisi Deus patefecisset quod futurum erat: quoniam scilicet proprium est eius munus (inquit) *revelare arcana*. Et certe videmus, ut frustra se homines torqueant, ubi volvunt et revolvunt apud se quae superant ipsorum ingenia. Ergo rex Nebuchadnezer poterat diu et multum se fatigare sine profectu, nisi oraculo fuisset edoctus. Et ideo pondus subest in his verbis, *qui revelat arcana exposuit regi quid futurum esset*: hoc est, non est quod tibi arroges vel tuis cogitationibus somnium hoc, sed Deus peculiari hac sensum non dignatus est, quum voluit te conscium facere mysteriorum, quae alioqui tibi semper fuissent abscondita. Neque enim unquam penetrasses tantam altitudinem. Postea adiungit,

30. *Et ego (hoc est, mihi) non in sapientia quae sit in me prae cunctis viventibus, arcanum hoc patefactum (est) mihi (est supervacua repetitio, sed quae sensum non obscurat): sed ut interpretationem regi exponerem, et cogitationes cordis tui cognosceres.*

Hic Daniel occurrit obiectioni, quia poterat excipere Nebuchadnezer, Si unius Dei est revelare arcana, unde, quaeso, hoc tibi qui es homo mortalis? Daniel ergo praevenit, et transfert totam gloriam ad Deum, et ingenue fatetur suum nihil fore in hac interpretatione quam afferret: sed se quasi produci manu Dei, et esse eius interpretem, neque habere hoc ex perspicacia naturali, sed quia Deo placuerit eum ministrum hac in parte constituere, et uti eius opera. *Mihi ergo, inquit, patefactum fuit hoc arcanum*. His verbis satis declarat, donum peculiare esse Dei, quod interpret somnii accesserit. Sed clarius exprimit, hoc donum esse supernaturale, ut loquuntur, quum dicit, *non in sapientia quae sit mihi*. Nam si Daniel superasset totum mundum intelligentia, tamen non poterat divinare quid somniasset rex babylonius. Excelluit quidem et ingenii praestantia et eruditione: praeditus fuit maximis donis, ut iam dictum est: sed non potuit tamen consequi quod nunc impetravit suis precibus a Deo: non potuit consequi, dico, vel studio, vel industria sua, vel ullis humanis mediis. Videmus ergo ut Daniel diserte hic excludat non tantum quod homines falso sibi arrogant, sed etiam quidquid naturaliter confert Deus: quia scimus profanos etiam homines donari ingenii praestantia, et aliis eximiis dotibus: atqui vocantur haec naturalia, quoniam Deus vult gratias suas fulgere in genere humano, quum profert talia exempla. Sed Daniel etiam si agnoscat se non vulgari ingenio esse praeditum, quoniam Deo ita placuerit, et se etiam eruditum esse, quoniam benedixerit Deus eius studiis: quamvis ergo hoc fateatur, tamen constituit in gradu superiore hanc revelationem. Videmus ergo ut dona

spiritus inter se differant, quia Daniel fuit quasi duplex homo, ut ita loquar, in dotibus quibus Deus voluerat ipsum ornare, Nam quod ita dextre profecit in omnibus scientiis, quod vixit tanta promptitudine ingenii, certe iam ante ostendimus hoc totum fuisse ex mera Dei liberalitate. Caeterum ea quae tamen hic quasi in ordinem cogit: et praedicat singularem hanc Dei gratiam in expositione somnii. *Non igitur arcanum hoc mihi patefactum fuit propter sapientiam quae in me sit prae cunctis mortalibus*. Non affirmat Daniel se superare cunctos mortales sapientia, quemadmodum quidam falso haec verba torquent, sed relinquit hoc in medio: quasi diceret, hoc adscribi non debet sapientiae. Nam si acutissimus essem omnium mortalium, tota mea perspicacia nihili foret. Rursus etiam si rudissimus essem idiota, Deus tamen voluit me praeficere ministrum tibi ad somnii interpretationem. Non est igitur quod quidquam humanum a me expectes: sed perinde ac si delapsus essem e coelo, ita accipias quod dicturus sum, quoniam sum organum spiritus Dei. Hic simplex est verborum sensus. Sed hinc etiam discamus asserere Deo laudem quae soli ipsi debetur: nempe quod eius proprium sit munus illuminare mentes nostras, ut comprehendamus mysteria coelorum. Nam etsi naturaliter simus praediti summo acumine, quamvis hoc sit eius donum, tamen est donum limitatum (ut ita loquar) quod non conscendit usque ad coelos. Discamus ergo Deo relinquere quod suum est, quemadmodum monemur hac Danielis sententia. Postea adiungit, *sed ut manifestarem regi interpretationem, et cognosceres cogitationes cordis tui*. Plurali numero utitur Daniel, sed indefinite: quasi diceret, Deus quidem reliquit te hactenus suspensum, sed tamen non frustra somnium hoc tibi inspiravit. Haec igitur inter se coniuncta sunt, quod Deus tibi patefecit arcanum hoc, deinde quod nunc me substituit eius interpretem. Videmus quorsum tendat Daniel. Nam poterat hic obstrepere Nebuchadnezer: Cur Deus me ita cruciat? quorsum attinet me hic haerere perplexum, quia somniaverim, et interea somnium mihi exciderit, et eius interpretatio mihi sit incognita? Quoniam ergo poterat Nebuchadnezer ita litigare cum Deo, Daniel hic anticipat, et ostendit somnium non frustra fuisse oblatum, aut visionem illam: sed Deum nunc praestare quod adhuc deerat, nempe ut redeat Nebuchadnezer in memoriam sui somnii, et simul etiam cognoscat quisnam esset finis, et quaenam esset ratio somnii illius.

31. *Tu rex videbas, et ecce imago una grandis, imago illa magna, et splendor eius (vel, apparentia, ut vulgo loquuntur: splendor ergo eius) pretiosus (vel, excellens) stabat coram te, et species eius terribilis.*

32. *Huius imaginis caput ex auro bono (aurum bonum), pectus eius et brachia eius ex argento, venter eius et femora eius ex aere (aes).*

33. *Crura eius ex ferro (ferrum), pedes eius partim ex ferro, et partim testa.*

34. *Videbas, quousque excisus fuit lapis, qui non ex manibus (qui non excisus fuit manibus hominum), et percussit imaginem ad pedes, qui (erant) ex ferro et testa, et contrivit eos.*

35. *Tunc contrita sunt simul ferrum, testa, aes, argentum, et aurum: et fuerunt quasi quisquiliae (vel, palea) ex area aestivali: et abstulit ea ventus, et non inventus est locus eorum: et lapis qui percusserat imaginem fuit in montem magnum, et implevit totam terram.*

Ququam Daniel hic somnium recitat, necdum attingit interpretationem, tamen non possumus ulterius progredi, quin disseramus de re ipsa. Postea ubi accedet interpretatio, confirmabimus quae iam antedicta fuerint, et expollemus, ut contextus feret. Hic Daniel recitat visam fuisse imaginem a rege Nebuchadnezer, quae constabat ex auro, argento, aere, et ferro: sed in pedibus erat aliquid permixtum, nempe quod partim erant ferrei pedes, partim testacei. De nomine visionis iam ante dictum est: sed breviter iterum repeto, regem Nebuchadnezer non vidisse oculis hanc imaginem, cuius fit mentio, sed fuisse speciem revelationis, quam certo cognovit divinitus sibi fuisse oblatam. Alioqui poterat omnem curam excutere, et libenter fecisset, sed Deus tenuit illum quasi constrictum in tormentis, donec adesset interpres Daniel. *Vidit ergo Nebuchadnezer imaginem.* Hoc extra controversiam quicumque praediti sunt sano iudicio, et candide etiam cupiunt mentem prophetae exponere, intelligunt de quatuor monarchiis, in quibus alia aliam sequuta est. Iudaei quia premuntur hoc oraculo confundunt imperium turcicum una cum romano. Sed facile coarguitur eorum et inscitia et improbitas. Nam dum volunt effugere ne cogantur fateri Christum mundo fuisse exhibitum, quaerunt putidas calumnias, quae opus refutatione non habent: sed tamen aliquid de illis postea dicetur suo loco. Interea verum est quod dixi, nempe interpretes qui et mediocri iudicio polent et candore omnes ad unum hunc locum exponere de monarchia babylonica, persica, macedonica et romana. Et Daniel ipse postea suis verbis hoc satis ostendit. Quaeritur tamen, cur Deus has quatuor monarchias figuraverit sub hac imagine. Videtur epim hoc non esse consentaneum: quia nihil Romanis commune fuit cum Assyriis. Deinde scitur unde factum sit ut successerint Medi et Persae Chaldaeis, quod scilicet hostiliter expugnata fuerit Babylon, et Cyrus adeptus victoriam transtulerit imperium ad Persas et Medos. Posset igitur videri

hoc absurdum, quod una tantum imago proponitur. Sed probabile est, imo facile potest cognosci, hic Deum non respexisse ad consensum, qui nullus fuit inter illas quatuor monarchias, sed ad statum totius orbis. Voluit igitur Deus sub hac figura pingere quae futura esset mundi conditio usque ad Christi adventum. Haec ratio est cur simul coniunxerit Deus haec quatuor imperia, quae tamen ita inter se diversa fuerunt, ut secundum natum sit ex interitu primi, tertium ex interitu secundi. Hoc unum est. Iam quaeri etiam potest secundo loco, cur regnum babylonicum tam honorifice nominet Daniel *aureum*. Scimus enim illic grassatam fuisse immanem tyrannidem: scimus quales fuerint Assyrii. Atqui tunc coniuncti erant Chaldaeis. Nam scimus tandem Ninevem fuisse dirutam, et Chaldaeos, ut certa esset imperii sedes apud se, Babylonem fecisse caput regni. Si expendimus quatenus fuerint principia illius monarchiae, certe reperiemus et Assyrios fuisse immanes bestias, plenos avaritia, et crudelitatem, et rapinis: Chaldaeos autem his omnibus vitiis fuisse superiores. Cur ergo vocatur imperium illud *caput*? Deinde, cur vocatur *caput aureum*? Quod ad nomen capitis spectat, quia praecessit monarchia illa tempore, non mirum est si gradum illi supremum assignet Daniel. Quod autem hic praeterit Ninevem, non mirum est: quia iam excisa erat: hic autem agitur de rebus futuris. Fuit igitur imperium chaldaicum primum ordine temporis, quod vocatur aureum comparative: quia ut mundus semper in deterius labitur, ita factum est ut Persae et Medi, qui occupaverant totum Orientem Cyri auspiciis, essent peiores Assyriis et Chaldaeis. Profani etiam poetae fabulantur de quatuor saeculis, aureo, argento, aereo et ferreo. Nulla apud eos fit mentio testae: sed tamen non dubium est, eos sumpsisse ex Daniele quod tradunt. Si quis obiciat, Cyrum excelluisse summis virtutibus, et fuisse quasi heroico ingenio, ut prudentiam eius et strenuitatem et alias dotes celebrant historici: respondeo, hic non spectandum esse personam unius hominis, sed continuum statum imperii persici. Hoc igitur iam satis probabile est, dum confertur imperium Medorum et Persarum cum imperio babylonico, vocari argenteum, quia prolapsi sunt mores in deterius, sicuti dictum est. Et experientia etiam demonstrat, mundum semper decidere, et paulatim inclinare ad vitia et corruptelas. Quod attinet ad imperium macedonicum, non debet absurdum videri quod aeri confertur: scimus enim quam truculentum fuerit ingenium illud Alexandri. Quod enim facilitas gratiam apud historicos ei conciliat, frivolum est: quia si reputamus qualis fuerit eius natura, certe spiravit a prima pueritia crudelitatem. Quid hoc fuit, cernere in puero invidiam vel aemulationem? Quum videret patrem vel bello domare, vel

industria, vel aliis pravis artibus subigere urbes Graeciae, flevit prae invidia, quod putaret sibi nihil relinqui a patre. Quod ergo puer potuerit efflare illam superbiam, hinc colligitur nihil fuisse in eo humanum. Et quo consilio et fine suscepit expeditionem, qua factus est rex regum, nisi quod non poterat contentus esse, non dico propriis opibus, sed mundo toto. Et scimus etiam flevisse quum audiret ex philosophia illa fantastica plures esse mundos: Quid? ego mundo uno nondum potitus sum. Quum ergo non sufficeret unus mundus homuncioni qui fuit parvae staturae, fieri aliter non poterat quin exueret omnem humanitatem, sicuti re ipsa apparuit. Neque enim sanguini pepercit: sed quocunque irrupit, fuit quasi saeva tempestas, quae omnia perderet. Deinde non debet restringi ad Alexandri personam duntaxat quod dicitur de illa monarchia, cuius princeps ipse et autor fuit: sed extenditur ad omnes successores. Scimus autem horribilem fuisse inter illos saevitiam. Nam antequam divisum fuerit eius imperium in quatuor partes, nempe in regnum Asiae, et Syriae, et Aegypti, et Macedoniae, videmus quantum sanguinis effusum sit. Deus sustulit totam illam progeniem Alexandri. Poterat domi vivere et gignere liberos, et ita fuisset nobilis et celebris eius memoria ad posterum: sed Deus ex orbe exterminavit totum illud genus. Mater etiam octogenaria periit gladio: uxor eius, filique, frater, qui tamen non erat mentis compos: denique horribile fuit documentum irae Dei in Alexandri progeniem, ut palam fieret omnibus saeculis quantopere displiceat ei crudelitas. Sed si complectimur imperium illud macedonicum usque ad ultimum finem quo devictus fuit Perseus, deinde in Aegypto occisa fuit Cleopatra, et Ptolemaeus etiam occisus est, Aegyptus redacta fuit in potestatem imperii romani, et Syria, et Asia: si ergo complectimur totum illud tempus, non mirabimur cur propheta Daniel vocet monarchiam aeream. Quod autem romanum imperium vocat ferreum, semper tenenda est ratio quam notavi, quae generaliter ad totum mundum spectat, nempe homines ita vitiosos esse natura, ut apud ipsos semper crescant vitia et perversi mores, donec ad summum cumulum perveniant. Sed si consideramus qualiter se gesserint Romani, et quam crudeliter dominati sint, in promptu occurret ratio, cur eorum dominatio hic vocetur ferrea a Daniele. Etsi enim in speciem apud eos viguit aliqua ratio politica, scimus tamen quanta fuerit ambitio, et avaritia, et crudelitas. Vix reperietur gens ulla, quae laboraverit tribus illis morbis, sicuti Romani. Quum ergo et morbis illis, et aliis ita dediti fuerint, non mirum est si propheta eos infamavit: ut etiam praeferat et Macedones, et Persas, et Medos, et Assyrios etiam ac Chaldaeos. Iam quod dicit *pedes imaginis*

fuisse partim ferreos, partim testaceos, referri debet ad ruinam, quae accidit quum Deus dissipavit illam monarchiam, et discerpserit in frusta, ut ita loquar. Cecidit quidem imperium chaldaicum: postea Macedones quum domuissent Orientem, traxerunt ad se monarchiam, ut Medi et Persae illis servierint. Idem et Macedonibus accidit: quia tandem domiti sunt a Romanis, et profligati etiam omnes reges qui successerant Alexandro. Sed alia fuit ratio, quum vellet Deus evertere romanam monarchiam. Ipsa enim sic corruit, ut facile constet effectus huius prophetiae: quoniam sine externo hoste per se ita collapsi sunt, ut facile appareat, confractos fuisse a Christo, quemadmodum somnium regis Nebuchadnezer continet. Certum quidem est, nihil etiam ab initio stabile in mundo fuisse: et semper illud Pauli verum fuit, nempe figuram huius mundi praeterire (1. Cor. 7, 31). Sub figurae nomine significat quidquid splendet in mundo, esse tamen umbratile et evanidum. Ideo etiam addit, hoc totum quod perstringit nobis oculos, evanescere. Sed diversa tamen fuit ratio, ut dixi, quum vellet Deus perdere imperium chaldaicum, et deinde persicum, et tandem macedonicum: quia in Romanis clarius hoc ostensum fuit, Christum suo adventu sustulisse quidquid splendidum et magnificum et admirabile erat in mundo. Haec igitur ratio est, cur diserte Romanis assignet Deus pedes testaceos. Haec, quantum ad quatuor imperia pertinet. Iam tertio loco posset dubitari, cur *Christus* dicatur *e monte fregisse hanc imaginem*. Nam si Christus aeterna est Dei sapientia, per quam reges regnant, videtur hoc minime esse consentaneum, ut suo adventu contriverit ordinem politicum, quem scimus Deo probari, et ab eo esse constitutum, et eius virtute etiam stabiliri. Respondeo, contineri et comminui terrena imperia a Christo accidentaliter, ut loquuntur. Nam si reges probe munus suum exercerent, certum est Christi regnum non esse contrarium illorum imperiis. Unde igitur fit, ut reges sceptro ferreo percutiat Christus, et frangat et conterat, et in nihilum redigat? Nempe quia indomabilis est eorum superbia, et efferunt capita supra coelos, et velint (si fieri posset) detrahere Deum ex suo solio. Hinc fit ergo, ut sentiant manum Christi sibi adversam, quia non possunt se Deo subicere: hoc est, nolunt. Sed potest adhuc moveri alia quaestio: quoniam ubi Christus manifestatus fuit, iam pridem ceciderant monarchiae illae, nempe chaldaica et persica: deinde successores Alexandri iam deleti erant. Solutio in promptu est, si tenemus quod prius admonui, nempe hic sub una imagine depingi nobis statum terrae. Quamquam ergo hoc non accidit eodem temporis momento, tamen verum esse reperiemus, nec frustra esse dictum a propheta, quod scilicet Christus contriverit omnes monarchias. Nam quod mutata fuit

sedes orientalis imperii, et diruta fuit Nineve, ut Chaldaei sedem figerent summi imperii apud se, hoc factum est iusto Dei iudicio: et Christus iam tunc rex erat mundi. Contrita igitur fuit illa monarchia eius virtute. Idem etiam de Persis dicendum est. Nam quum ex sobria et austera vita prolapsi essent ad foedam et infamem luxuriam, deinde quum saevirent immaniter in omnes populos, quum essent rapacissimi, oportuit tandem transferri ab ipsis imperium: et Alexander exsequutus est iudicium illud Dei. Idem etiam Alexander et successoribus eius accidit. Ergo intelligit propheta, antiquam patefactus esset Christus mundo, iam tunc summa virtute potitum esse in coelo et in terra, ut violentam omnium superbiam frangeret et in nihilum redigeret. Sed dicit Daniel tunc imaginem periisse, ubi romanum imperium fractum fuit: et tamen videmus adhuc et in Oriente et in aliis regionibus summos monarchas regnare, et quidem formidabili potentia. Respondeo, memoria tenendum esse quod heri vidimus, nempe somnium fuisse oblatum regi Nebuchadnezer, ut intelligeret quid futurum esset usque ad mundi renovationem. Noluit igitur Deus ultra docere regem babylonium, quam ut sciret quatuor fore monarchias, quae terrerent totum orbem: deinde quae suo splendore obscurarent quidquid erat potentiae tunc in mundo, et traherent ad se omnium oculos et sensus: postea venturum Christum, qui everteret illas monarchias. Deus ergo voluit tantum his de rebus certiores facere regem Nebuchadnezer. Et notandum est etiam consilium spiritus sancti. Hic nulla fit mentio aliorum regnorum quia nondum in tantam altitudinem emerant, ut possent conferri cum quatuor istis monarchiis. Quantisper regnarunt Assyrii et Chaldaei, nulla fuit illis aemulatio cum vicinis. Totus enim Oriens illis parebat. Hoc fuit incredibile, quod Cyrus, quum esset ex regione barbara, tam facile potuerit ad se trahere tot opes, et tot provincias quasi momento uno occupare. Fuit enim quasi turbo, qui perderet totum Orientem. Idem etiam dicendum est de monarchia tertia. Nam si iungantur inter se Alexandri successores, tunc nullum imperium in mundo fuit, quod accederet ad illam potentiam. Romanis adhuc negotium et certamen erat cum suis vicinis, et nondum quieti erant in agro suo. Deinde ubi Romanis paruit et Italia, et Graecia, et Asia, et Aegyptus, tunc nullum fuit imperium celebris famae. Nam quasi absorpta erat tunc omnis mundi potentia et gloria armis illorum. Nunc tenemus cur Daniel quatuor illa regna nominaverit, et cur finem posuerit in ipso Christi adventu. Quum de Daniele loquor, hoc de somnio debet intelligi. Nec dubium est quin Deus Iudaeis consulere voluerit, ne desponderent animos, quum fulgor monarchiae chaldaicae primum, deinde per-

sicae, tertio macedonicae, tandem romanae totum orbem obrueret. Quid enim statuere apud se poterant quo tempore somniavit rex Nebuchadnezer de quatuor imperiis? Iam regnum Israelis erat prorsus dirutum, decem tribus in exilium abductae, regnum Iehudah etiam quasi in vastitatem redactum erat. Quanquam adhuc stabat urbs Hierosolyma, tamen quale fuit regnum illud? Nempe plenum ignominia et dedecore: imo tunc precario regnabant posteri Davidis in tribu Iehudah: et quidem in aliqua duntaxat eius parte. Postea quanquam permessa illis fuit reditus libertas, scimus tamen quam misere afflicti fuerint. Et ubi Alexander, tempestas illa, totum Orientem turbavit, scimus versatos fuisse in extremo discrimine: deinde fuisse saepius expilatos ab eius successoribus: urbem ipsam fuisse fere in solitudinem redactam, templum fuisse profanatum. Et quum esset optima eorum conditio, tamen erant tributarii, ut postea videbimus. Necesse certe fuit, eorum animos fulciri in tanta et tam confusa perturbatione. Haec igitur ratio fuit, cur Deus somnium obtulit regi babylonio de illis monarchiis. Si somniasset Daniel, fideles non habuissent tam praeclaram materiam fidei suae confirmandae: sed quum vulgatur per totum fere Orientem somnium regis, quum etiam celebratur eius interpretatio, Iudaei poterant suo tempore colligere animum, et bonam spem concipere, quia primo tenebant quatuor has monarchias non fore ex fortuitis mutationibus. Deus enim qui praedixerat regi Nebuchadnezer quid futurum esset, idem etiam statuerat quid esset facturus, et quid accidere vellet. Quum ergo Iudaei scirent ex coelesti decreto Chaldaeos tunc regnare, deinde venturum aliud imperium deterius, et tertio etiam subeundam illis esse servitutem sub Macedonibus: postremo Romanos fore victores et dominos totius orbis (semper, ut dixi, coelesti decreto), quum ergo haec apud se reputarent, deinde audirent redemptorem, qui illis promissus fuerat, fore regem perpetuum, et monarchias omnes, etiam si ad tempus fulgerent, tamen non habere certam stabilitatem: haec fuit illis non vulgaris confirmatio. Nunc ergo tenemus quo consilio Deus voluerit ubique tunc promulgari quod adhuc erat absconditum: ut Iudaei per manus traderent filiis suis, et nepotibus quod audierant ex ore Danielis: deinde etiam ut haec prophetia exstaret, et esset illis monimentum ad omnes aetates. Iam quod ad verba spectat, dicit *imaginem unam grandem et magnam fuisse, splendorem eius fuisse pretiosum, et formam terribilem*. His elogiis voluit occurrere Deus dubitationi quae poterat Iudaeis obrepere, quum viderent ita fulgere imperia illa quisque suo saeculo. Quum ergo Iudaei qui tunc captivi erant viderent Chaldaeos formidabiles esse toti mundo, deinde esse in summo pretio, et propemodum adorari a reliquis

gentibus: quid poterant apud se concipere? Nempe nullam fore spem reditus, quia Deus extulerat eorum hostes in tantam potentiam, ut eorum avaritia, et crudelitas esset instar profundi gurgitis. Poterant ergo Iudaei ita statuere, se esse demersos in summam abyssum, unde non posset sperari exitus. Quum autem translatus esset imperium ad Medos et Persas, quanquam libertas redeundi data illis fuit, scimus tamen exiguum numerum usum fuisse hoc beneficio, reliquos fuisse ingratos. Quidquid sit, quum reversi essent pauci ex Iudaeis in patriam, quotidie bellandum erat cum vicinis: ingerebantur assidue molestiae: ita quantum ad communem sensum spectat, satius fuisset illis non movere pedem ex Chaldaea et Assyria, et reliquis partibus Orientis, quam ita habere infestos omnes vicinos in patria sua. Tunc vero quum ipsi essent tributarii, et haberentur fere pro mancipiis et quicquid, atque contumeliosa esset ipsorum conditio, adhuc eadem tentatio manebat. Si enim erant populus Dei, cur non eatenus saltem eorum rationem habebat, ut eos eximeret a tyrannide tam saeva? deinde ut tranquillos redderet et liberos a tam variis incommodis, et tam multis etiam iniuriis? Ubi autem regnum macedonicum successit, miserrimi tunc fuerunt. Nam expositi erant in praedam singulis fere diebus, et omnia crudelitatis exempla in eos edita sunt. Quod ad Romanos spectat, scimus quam superbe in eos dominati fuerint. Etsi enim Pompeius primo ingressu non spoliavit templum, audacior tamen deinde factus est: Crassus vero paulo post nihil prorsus reliquit. Deinde horribiles tandem clades et quasi prodigiosae sequutae sunt. Quum ergo haec Iudaei colligerent, necesse fuit illis offerri hanc consolationem, quod scilicet venturus esset tandem redemptor, qui confringeret omnia illa imperia. Quod Christus vocatur *lapis excisus sine manibus hominum*, deinde quod etiam aliis elogiis insignitur, non possem nunc explicare.

Exposuimus quo consilio Deus obtulerit somnium regi Nebuchadnezer de quatuor monarchiis, et de imperio Christi quod finem allaturum illis erat: nempe fuisse hoc factum non tam ipsius regis causa, quam ut reliquiae fidelium aliquid haberent solatii et futurae in maximis perturbationibus quae ipsos manebant, et iam prope instabant. Quum enim promissa illis esset redemptio, et magnificis elogiis prophetae extulissent singulare illud beneficium Dei, poterant considerare animis inter illas revolutiones, quae postea sequutae sunt. Voluit igitur Dominus illorum animos fulcire, ut inter tales agitationes et turbas manerent tamen constantes, et patienter ac quietis animis expectarent redemptorem sibi promissum. Voluit interea Deus reddere Chaldaeos omnes inexcusabiles: quia hoc

regis somnium ubique celebre fuit, et tamen nemo fere profecit, quantum attinet ad regnum aeternum Christi. Atqui hoc praecipuum erat caput in hoc somnio, ut postea videbimus. Sed Deus inprimis voluit consulere suis electis, ne desponderent animos inter illas revolutiones, ut loquuntur, quae poterant videri contrariae tot vaticiniis, quibus promissa fuerat non simplex liberatio, sed etiam felicitas perpetua et continua sub manu Dei. Tenemus igitur nunc finem, quem Deus in hoc somnio spectavit. Nunc expositio nobis tractanda est. Attigimus quidem aliquas eius partes: sed Daniel ipse nobis aperiet viam ut ultra progrediamur. Primum dicit,

36. *Hoc est somnium: et interpretationem eius dicemus coram rege.*

37. *Tu rex, rex regum (es), cui Deus coelorum regnum, potentiam et robur dedit* (Alii transferunt per adiectiva nomina, vel per epitheta, regnum forte et robustum dedit), *et gloriam tibi* (istud לַךְ Lach, est supervacuum).

38. *Et ubicunque habitant filii hominum, bestiae agri, et volucris coelorum* (id est, volucres: est enallage numeri), *dedit in manum tuam, et praefecit te omnibus* (ad verbum, dominari te fecit in omnibus ipsis), *tu ipse caput (es) aureum.*

Daniel hic declarat aureum caput statucae esse regnum babylonicum. Scimus dominatos fuisse Assyrios antequam monarchia translata esset Babylonem. Sed quoniam non ita praevaluerant, ut possent censerī monarchiae in plaga illa orientali, ideo hic primo loco ponitur imperium babylonicum. Deinde hoc etiam notare operae pretium est, Deum noluisse hic referre quid iam ante contigisset: sed potius hoc fuisse ei propositum, ut populus in futurum penderet ab hoc vaticinio, et etiam in ipsum recumberet. Ideo supervacuum fuit narrare quidquam de Assyriis, quoniam imperium illud iam collapsum erat. Atqui Chaldaei dominaturi erant adhuc ad tempus aliquod, nempe circiter annos septuaginta, vel sexaginta ut minimum. Ideo voluit Deus suspensos tenere animos servorum suorum usque ad finem illius monarchiae: deinde erigere spe nova, usquedum secunda monarchia diffunderet: ut postea etiam patienter quiescerent sub tertia et quarta monarchia, et tandem scirent maturum esse tempus adventus Christi. Haec ratio est cur Daniel hic statuatur in primo ordine et gradu monarchiam chaldaicam. Et in hac re nihil est difficultatis, quia dicit regem Nebuchadnezer esse caput aureum statucae. Cur autem vocetur *caput aureum*, colligere licet ex proximo contextu: nempe quia maior fuit tunc integritas, quam sub imperio Persarum et Medorum. Verum quidem est, fuisse saevissimos latrones Chaldaeos: scimus etiam quam detestabilis

tunc fuerit Babylon apud omnes pios et sinceros Dei cultores. Caeterum, ut res solent in deterius collabi, in mundo adhuc vigeat tolerabilis status sub illa monarchia. Haec ratio est cur Nebuchadnezer vocetur caput aureum. Hoc autem non debet referri ad eius personam, sed potius extenditur ad totum regnum, et ad omnes eius successores, in quibus fuit Balsazar, deterrimus ille Dei contemptor: sed per comparationem hic dicitur esse pars capitis aurei. Daniel autem ut ostendat se non adulari regi causam simul assignat cur Nebuchadnezer sit caput aureum: quia scilicet Deus praeferat eum terris omnibus. Atqui videtur hoc esse cunctis regibus commune. Nemo enim nisi Dei auspiciis dominatur. Verum quidem est aliqua ex parte, sed intelligit propheta singulari modo eventum fuisse Nebuchadnezer, ut supra alios omnes monarchas excelleret. Iam sequitur,

39. *Et post te exsurget regnum aliud inferius te (hoc est, tuo), et regnum tertium aliud, quod (erit) aeneum: et dominabitur in tota terra.*

Hoc versu complectitur Daniel secundam et tertiam monarchiam. Secundam monarchiam dicit fore regno chaldaico inferiorem, non potentia, vel opibus. Fuit enim imperium illud chaldaicum, quantumvis longe et late pateret, accessio monarchiae Persarum et Medorum. Cyrus enim subegit prius Medos: et quanquam adscivit in regni societatem Cyaxarem socerum suum, tamen expulerat avum matrem regno, et adeptus erat pacatam regni possessionem in tota Media. Postea devicit etiam Chaldaeos et Assyrios: ut omittam Lydos et reliquas minoris Asiae gentes. Videmus itaque non vocari inferius eius regnum, quod minus habuerit splendoris vel opulentiae in oculis hominum: sed quia deterior futura erat mundi conditio sub illa secunda monarchia: sicuti corruptelae et vitia magis ac magis crescunt. Verum quidem est, Cyrum fuisse cordatum principem: sed interea fuit sanguinis cupidissimus: deinde ambitio et avaritia sic rapiebant hominem, ut oblitus omnis humanitatis huc et illuc excurreret, quemadmodum solent ferae bestiae. Et si probe reputamus quale fuerit ingenium ipsius, reperiemus quod dicit Isaias (13, 18), fuisse appetentissimum sanguinis humani. Et simul notandum est, hic non agi de solis regum personis, sed de ipsorum consiliariis, deinde etiam de toto populo. Merito itaque Daniel pronuntiat secundum regnum fore inferius primo, non quod vel dignitate, vel opibus et potentia praecelluerit Nebuchadnezer: sed quia mundus non ita degeneraverat, sicuti postea factum est. Nam quo sese longius extendunt monarchiae, eo etiam plus licentiae in mundo grassatur: et usus hoc facile docet. Unde apparet quanta

sit omnium fere stultitia et vesania, qui cupiunt habere reges potentissimos: perinde ac si quis appeteret fluvium rapidissimum, quemadmodum Isaias loquitur (8, 7) coarguens hanc stultitiam. Nam fluvius quo celerius curret, deinde quo erit profundior, et amplior, eo etiam magis exundabit in perniciem totius viciniae. Prorsus igitur delirant qui appetunt summas monarchias, quia fieri non potest, quin tantundem decedat ex legitimo ordine, ubi unus occupat tam latum spatium. Et hoc sub monarchia Persarum et Medorum contigit. Iam sequitur descriptio tertiae monarchiae. Vocatur *aenea* non tantum a duritie, sed quod deterior esset secunda. Quantum igitur differt argentum ab aere, tantum discriminis fore docet propheta inter tertiam et secundam monarchiam. Rabbinus confundunt duas monarchias, quia volunt sub secunda comprehendi regnum Graecorum, quod vocant. Sed produnt crassissimam incertitiam, et simul improbitatem. Neque enim hallucinantur simplici ignorantia, sed quia consulto volunt evertere quod scriptura hic clare docet de adventu Christi: ideo nihil eos pudet. Ita confuse permiscet historias: deinde secure de rebus incognitis pronuntiat: incognitis, inquam, non quod possint homines mediocriter exercitatos in historiis fallere, sed ipsi ut sunt bruti homines nihil prorsus cernunt. Et inter alia, hoc breviter attingam. Nam pro Alexandro filio Philippi supponunt Alexandrum filium Mameae, qui imperio romano potitus est, quum iam dimidia ex parte ablatae essent provinciae. Fuit puer ille ignobilis, et occisus est in suo tabernaculo cum summa ignominia a propriis militibus: deinde nunquam gubernavit, sed vixit quasi pupillus sub imperio matris. Et tamen nihil pudet Iudaeos trahere et torquere ad Alexandrum illum filium Mameae quod competit in regem Macedonum. Sed facile refellitur eorum et malitia et ignorantia ex contextu, sicuti postea videbimus. Breviter hic Daniel recitat fore tertiam monarchiam. Qualis illa futura sit non describit, neque explicat apertius: sed videbimus alio loco quid vaticinetur. Sicut visio ei fuerat obiecta de quatuor istis imperiis, nunc interpretatur regis babylonii somnium. Sed postea angelus idem illi per visionem confirmavit, et quidem elarius, ut videbitur suo loco. Non dubium igitur est, quin hoc competat in regnum Macedonum quod dicitur de imperio aeneo. Unde autem dubitatio tollitur? nempe ex descriptione quarti imperii, quae multo plenior est, et quasi digito ostendit, quod alibi iterum videbimus, nempe romanum imperium simile fuisse pedibus partim luteis, et partim ferreis. Dicit igitur,

40. *Et regnum quartum erit robustum instar ferri: quia sicuti ferrum conterit et comminuit omnia,*

et sicuti ferrum contundit omnia haec, conteret et contundet.

41. Quod autem vidisti pedes et digitos partim ex luto fictili (vel, ex testa), et partim ex ferro: regnum divisum erit: et de fortitudine ferri erit in eo, propterea vidisti ferrum mixtum cum testa luti (vel, lutea).

42. Et digiti pedum (vel, si liceat verbum repetere, digitos pedum) partim ex ferro, et partim ex terra (vel, ex luto, ex testa de qua dixit), ex parte regnum (illud) erit robustum, et ex parte erit fragile.

43. Quod vidisti ferrum commixtum testae luteae (fictili), commiscebunt se inter se in semine hominis, et non cohaerebunt alius cum alio, sicuti ferrum non miscetur cum testa.

Hic quartum imperium describitur: quod non potest competere nisi in Romanos. Scimus enim quatuor Alexandri successores tandem subactos fuisse. Primus fuit Philippus rex Macedonum, alter Antiochus. Sed tamen Philippus nihil ex proprio regno perdidit: tantum cessit urbibus liberis Graeciae. Erat igitur integer adhuc, nisi quod pendit tributum Romanis ad aliquot annos ob belli impensas. Antiochus etiam quum impositas a victore condiciones suscipere coactus esset, ultra Taurum montem expulsus est. Sed Macedonia redacta fuit in provinciam devicto et capto Perseo. Postea idem etiam contigit regibus Syriae et Asiae. Postrema fuit Aegyptus, quae occupata fuit ab Augusto. Regnaverunt enim posterius ipsorum usque ad illud tempus: et Cleopatra ultima fuit ex illa sobole, quemadmodum satis notum est. Quum ergo absorptae fuerint tres illae monarchiae a Romanis, optime illis convenit quod hic dicit propheta, nempe sicuti ferrum comminuit et contundit et atterit omnia, sic contusas et contritas fuisse tres illas monarchias a romano imperio. Nec vero mirum est quod hic enumerat inter monarchias gubernationem illam populi: quia scimus paucos fuisse dominatos in populo illo: et hoc etiam illis fuit in communi usu, vocare qualemcunque speciem suae gubernationis imperium, et vocare etiam populum illum dominum totius orbis. Ferro autem confert eos propheta, non tantum ob duritiem (quanquam haec causa diserte exprimitur) sed alia etiam est ratio similitudinis, quod et aliis omnibus fuerint deteriores et crudelitate et truculentia superarent tam Macedonas quam Persas et Medos. Quanquam enim magnifice suas virtutes celebrant, si quis tamen sano iudicio expendat qualiter se gesserint, omnino reperiet fuisse saevam tyrannidem prae aliis omnibus. Nam quamvis iactent totidem fuisse reges quot erant senatores, multo melius dicemus totidem fuisse et latrones et tyrannos. Nam vix centesimus quisque ipsorum ostendit micam aequitatis vel quum

missus fuit in aliquam provinciam, vel quum magistratum adeptus est. Quod autem attinet ad corpus ipsum illius imperii, fuit horrenda colluvies. Et haec est causa cur propheta dicat monarchiam illam partim fuisse compositam ex ferro, partim autem ex terra fictili. Nam scimus ipsos intestinis discordiis semper laborasse. Et propheta hac in parte non alia interpretatione indiget, quia dicit hanc mixturam ferri et luti, quae male cohaeret, esse signum dissidii, quod scilicet nunquam inter se consenserint. Divisum ergo erit regnum: et addit tamen fore aliquam mixturam, quia miscebunt se in semine humano, id est, erunt alii aliis affines, et mutua illa coniunctio ad fovendam amicitiam valere quidem debet, sed non proderit quidquam. Quod quidam hic citant affinitatem Pompeii et Caesaris, frigidum est. Propheta enim de continua illa gubernatione loquitur. Si stabilitas quaeritur in aliquo imperio, certe potius debuerat fulgere in statu populari, vel saltem in statu optimatum, quam in unius potestate: quia dum omnes serviunt, non potest rex tam secure fidere suis subditis quin sibi semper metuat. Sed ubi omnes sunt consortes imperii, et infimi etiam quique commodum aliquid sentiunt ex communi imperio, illic, quemadmodum dixi, debebat fulgere maior stabilitas. Daniel autem pronuntiat, etiam si commune sit imperium senatus et populi (quia sicuti dignitas in senatu ita maiestas in populo) tamen imperium illud fore caducum: deinde utcumque alii aliis sint vel cognati vel affines, tamen hoc non fore obstaculo, quominus acriter, imo etiam hostiliter inter se pugnent usque ad internecionem sui imperii. Viva igitur effigies romani imperii nobis hic pingitur a propheta, quum dicit *ferrum fuisse simile*, et interea tamen *fuisse mixturam testae*, vel, luti: quia intestinis discordiis sese perdidierint, postquam scilicet ad summum fortunae cumulum perventum est. Haec de quatuor monarchiis.

Nunc dum quaeritur cur Daniel iam dixerit *lapidem qui excisus fuerit e monte contritum haec omnia imperia*, quando non videtur primo intuitu quadrare regno Christi, eo quod pridem abolita fuerat monarchia Babylonis: Persae etiam et Medii fuerant turpiter profligati ab Alexandro: tandem quum in quatuor regna divisum esset quidquid Alexander armis occupaverat, Romani subegerunt omnes illas terras: dum itaque obicitur esse absurdum, quod hic dicitur, *veniet lapis e monte qui confringet omnia imperia*: solutio in promptu est, ut supra dixi. Neque enim hic Daniel recitat quid uno momento fuerat perfectum, sed simpliciter docere vult caduca esse mundi imperia, et unum esse regnum aeternum. Non respicit igitur quando, aut qua ratione imperium tam chaldaicum quam persicum ceciderit: sed comparat regnum Christi cum

omnibus illis monarchiis, quarum facta fuit mentio. Et semper tenendum est quod attigi, nempe prophetam loqui pro populi sui captu, et accommodare stylum ad fideles, quibus volebat manum porrigere, ut starent firmi in illis gravissimis concussionibus, quae iam propinquae erant. Et ideo quum loquitur de omnibus terris, et de cunctis gentibus, si quis obiiciat fuisse etiam tunc alia imperia in mundo: facilis responsio est, nempe prophetam hic non describere quid contigerit saeculis illis in toto orbe, sed quid visuri essent Iudaei. Nam Romani dominabantur in multis regionibus antequam transirent in Graeciam. Scimus enim fuisse illis duas provincias in Hispania: scimus post finem secundi belli punici fuisse dominos maris illius superi, et sine controversia dominatos fuisse in omnibus insulis: deinde potitos fuisse Gallia cisalpina et aliis partibus. Non habetur igitur ratio huius imperii, donec innotuit Iudaeis: quia tunc poterant in ultimam desperationem ruere, quum viderent nullum finem imponi tot procellis, quae mundum fere obruebant: et interea miserrimi essent omnium, et non cessarent variae et assiduae calamitates in tota terra. Hoc igitur nobis tenendum est: quia aliqui frigeret totum hoc vaticinium, et careret etiam apud nos suo fructu. Redeo nunc ad regnum Christi. Dicitur *regnum Christi conterere omnia mundi imperia*, non simpliciter, sed per accidens, ut loquuntur. Nam hic Daniel sumit principium, quod satis notum erat Iudaeis: nempe, monarchias illas oppositas esse regno Dei. Nam Chaldaei everterant templum Dei, et quantum in se erat, conati fuerant extinguere totum eius cultum, et pietatem exterminare e mundo. Quantum attinet ad Persas et Medos, tametsi illorum beneficio concessa fuit populo libertas redeundi, scimus tamen paulo post ipsos quoque Persarum reges et Medorum saevisse in miserrimum illum populum, ita ut maior pars optaverit potius degere in exilio, quam in patria. Tandem venit furia illa macedonica: et tametsi Iudaeis pepercit ad breve tempus, scimus tamen quam impetuose saepe irruperint in Iudaeam reges Syriae, et reges Aegypti, et quam immaniter tractaverint miseros illos, ut illos expilaverint, et exuerint omnibus fortunis: imo quantum sanguinis innoxii effusum sit. Tandem scimus Antiochi saevitiam sic grassatam esse ut exuri iuberet omnes libros propheticos, perinde ac si tota religio esset profligata. Non igitur mirum est, si Daniel hic opponat regnum Christi talibus monarchiis. Quod attinet ad Romanos, scimus qualiter et quam superbe contempserint nomen christianum: imo etiam ut modis omnibus conati sint e mundo profigare evangelium, et salutis doctrinam, ut illis abominabilis fuerit: scimus haec omnia. Ergo Daniel ut admoneat fideles, qualis futura sit ipsorum conditio usque ad Christi ad-

ventum, dicit quaecunque in mundo erunt imperia, fore adversa Deo, et quotquot erunt summi reges et monarchae, totidem fore hostes pessimos et crudelissimos, ad extinguendam omnem pietatem: si quidem hoc esset in eorum manu. Et ita hortatur ad crucis tolerantiam, ne tandem in miseris et tristibus spectaculis succumbant, sed pergant nihilominus in cursu vocationis suae, donec appareat promissus redemptor. Diximus hoc esse accidentale, quia certum est fundata esse omnia regna huius mundi in Christi virtute et beneficentia: sed oportuit exstare memorabile documentum irae Dei in omnia illa, quae tam furiose et hostiliter sese extulerant contra filium Dei, summum regem. Iam Christus lapidi confertur *e monte exciso*. Hoc quidam parum concinne restringunt ad generationem Christi, quia scilicet absque viri coitu ex matre virgine fuerit genitus. Itaque dicit *excisum esse e monte absque manu hominis*, quemadmodum vidimus, eo quod divinitus missus fuerit, ita ut separandum sit eius imperium ab omnibus terrenis, quia divinum sit et coeleste. Nunc ergo rationem similitudinis tenemus. Quod ad nomen lapidis pertinet, hic Christus non vocatur *lapis* eodem sensu quo et in Psalmo 118, 22 et 8. capite Isaiae v. 14 et 3. Zachariae v. 9 et alibi. Illic enim tribuitur nomen lapidis Christo, quia in eo fundata sit ecclesia. Notatur quidem illic etiam perpetuitas regni, ut hoc loco: sed quemadmodum iam dixi, debent tamen loquutiones istae inter se distingui. Iam hoc addendum est, Christum dici lapidem excisum absque manu hominis, quia initio fuit fere absque decore, et forma, quod ad sensum hominum pertinet. Et subest etiam tacita antithesis inter magnitudinem, cuius mox fit mentio a propheta, et inter illud principium. *Descendit*, inquit, *lapis e monte excisus, et lapis ille factus est in magnum montem, et replevit totam terram*. Videmus ut propheta admoneat exordia regni Christi fore contempta et abiecta coram mundo. Nihil enim excellentiae conspicuum fuit: quia, ut dicitur apud Isaiam (11, 1), Natus est surculus ex trunco Isai, quum posteri Davidis carerent omni dignitate, regium nomen prorsus sepultum esset, diadema calcatum sub pedibus, ut dicitur apud Ezechielem (21, 31). Ergo Christus primum apparuit abiectus et humilis. Sed mirabiliter ac praeter spem ac sensum omnium crevit in magnitudinem immensam, ita ut totam terram repleret. Nunc ergo videmus quam opposite loquatur Daniel de regno Christi. Sed cras nobis reliqua dicenda erunt.

Quod heri disseruimus de aeterno Christi regno nunc ipsius prophetae verbis clarius explicandum est. Dixit in narratione somnii, *lapidem e monte excisum absque manu esse quintum regnum*, a quo

frangenda et conterenda essent quatuor regna, quae in visione ostensa fuerant regi Nebuchadnezer: iam videndum est an sit illud regnum Christi, necne. Verba autem prophetae sic habent,

44. *Et in diebus illis regum illorum suscitabit Deus coelorum regnum, quod in saeculum non dissipabitur (vel, non destruetur), et regnum (hoc) populo alieno non derelinquetur: confringet et conteret omnia illa regna: et ipsum stabit perpetuo.*

45. *Propterea vidisti, nempe e monte excisum lapidem, et absque manu, qui confregit (et confregit, ad verbum: sed copula debet resolvi in relativum) ferrum, aes, testam, argentum et aurum: Deus magnus patefecit regi quid futurum esset postero tempore: et verum est somnium, et fidelis interpretatio eius.*

Iudaei nobiscum in hoc consentiunt, non posse aliter intelligi locum hunc quam de perpetuo Christi regno, et libenter etiam, atque adeo cupide trahunt in gloriam gentis suae quidquid passim legitur in scriptura: imo saepe depravant multa testimonia, ut possint stulte gloriari de suis privilegiis. Non igitur negant somnium fuisse oblatum regi babylonio de regno Christi: sed in eo a nobis dissident, quod exspectant suum Christum: et ideo coguntur multis modis vaticinium hoc corrumpere: quia si concedant quartum imperium, vel quartam monarchiam debere ad Romanos referri, iam necesse est ipsos acquiescere evangelio, quod testatur exhibitum fuisse Christum, qui promissus fuerat in lege. Daniel enim hic aperte affirmat, post finem quartae monarchiae venturum esse Christum. Ergo confugiunt ad miserum asylum, quod scilicet quarta monarchia intelligi debeat de regno turcico, quod ipsi Ismaelitarum vocant: et ita confundunt imperium romanum cum macedonico. Sed quidnam habent coloris, ut conficiant ex duobus tam diversis imperiis unum duntaxat? Dicunt Romanos oriundos esse a Graecis. Quod si detur unde turcica origo? annon e monte Caspio prodierunt et maiore Asia? Romani ad Ilium referunt suam originem: hoc iam obsoletum erat, quo tempore debuit vaticinium hoc compleri: sed quid hoc ad rem, quum nullum illis fuerit nomen mille post annis? Turcae autem longiori tempore transacto, nempe sexcentis post annis, repente instar diluvii irruerunt. In tanta rerum omnium varietate et temporum distantia quomodo regnum unum efficiunt? Deinde nihil afferunt, quod non commune sit reliquis gentibus. Nam revocant nos ad ipsius mundi exordia, ut possint conflare regnum unum ex duobus. Mixtura igitur illa prorsus et ratione et colore etiam caret. Et non dubium est, quin Daniel quartum regnum designet in Romanis: quia heri vidimus fuisse hoc quasi praeter naturam, quod imperium illud in-

testinis discordiis tandem perierit: quia non regnabat illic unus monarcha, sed erat democratia: et omnes putabant se reges esse: erant autem inter se cognati. Illa tanta coniunctio debebat esse firmissimum vinculum perpetuitatis. Sed Daniel ante testatus est, etiam si cognati essent inter se et affines, tamen regnum illud non fore sociale, sed perituum propriis dissidiis. Denique satis apparet non posse aliter exponi prophetae verba, quam de romano imperio, nec posse trahi nisi violenter ad imperium turcicum. Iam breviter etiam referam quod mihi suggessit frater noster Dominus Antonius*) ex Rabbino quodam Barbinel, qui videtur prae aliis acutus esse. Sex autem praecipue argumentis conatur ostendere regnum hoc quantum non posse ad Christum nostrum referri, nempe ad Iesum filium Mariae. Primo sumit illud principium: Quum quatuor prima regna fuerint terrena, non posse conferri quintum regnum cum illis, nisi esset eiusdem naturae. Esset enim, inquit, impropria et absurda comparatio. Quasi vero scriptura non conferat passim imperium Dei coeleste cum regnis terrenis. Neque enim necesse est, neque etiam convenit, omnia esse similia in comparatione. Quamvis igitur quatuor monarchias terrenas Deus sub figura ostenderit regi babylonio, non sequitur propterea eandem prorsus esse naturam quinti regni: quia potest esse prorsus diversum. Imo si omnia recte expendimus necesse est aliquod discrimen notare inter illa quatuor, et hoc postremum. Est igitur frivola ratiocinatio illius Rabbini, quum infert regnum Christi debere esse visibile, quoniam alioqui non responderet aliis regnis. Secunda ratio, qua nos oppugnat, haec est, Si religio facit discrimen inter regna, sequitur regnum babylonicum, et persicum, et macedonicum idem fuisse. Nam scimus gentes illas omnes coluisse idola, et fuisse deditas superstitionibus. Responsio facilis est ad tam debilem argutiam, nempe non simpliciter differre quatuor regna ob diversam religionem, sed quia Deus Babylonios spoliaverit sua potestate, et monarchiam ad Medos et Persas transtulerit: postea successerint Macedones eadem Dei providentia: tandem Romani abolitis omnibus illis regnis, potiti fuerint regno in toto Oriente. Et iam ante ostendimus quale prophetae consilium esset. Vult enim simpliciter hoc docere, Iudaeis non ideo esse desperandum, quod cernerent varias agitationes in mundo, imo miram et horrendam confusionem, quia aetates illae obnoxiae fuerunt multis conversionibus: sed venturum tandem regem illum, qui promissus fuerat. Vult ergo propheta hortari Iudaeos ad patientiam, et tenere quasi suspensos expectatione Christi. Ita non distinxit quatuor monar-

*) Cevallerius.

chias, quasi religio illis esset diversa, sed quia Deus quodammodo volvebat mundum in rota, ubi alii alios expulerunt, ut Iudaei animos suos et sensus omnes applicarent ad spem suae redemptionis, quae illis promissa fuerat Christi adventu. Tertium argumentum, quo nititur Rabbini ille, potest etiam nullo negotio refelli. Colligit ex prophetae verbis regnum Christi nostri filii Mariae non esse regnum illud de quo loquutus est Daniel. Nam diserte hic exprimitur, regni huius nullum fore transitum et nullam mutationem: *non derelinqueretur alteri*, vel, alieno *populo*. Atqui Turcae, inquit, occupant bonam orbis partem: deinde religio ipsa inter Christianos divisa est, et multi abhorrent a doctrina evangelii. Sequitur ergo Iesum filium Mariae non esse regem illum de quo vaticinatus est Daniel: hoc est, de quo somnium oblatum fuit regi babylonio, quod Daniel exposuit. Sed nimis stulte hallucinatur, quia sumit pro confesso, quod illi semper negabimus, nempe regnum Christi esse visibile. Nam utunque dispersi sint filii Dei, et nullum nomen prae se ferant, certum tamen est regnum Christi salvum manere et incolume, nempe pro sua natura, quia est regnum invisibile, et non externum. Neque enim frustra hoc pronuntiavit Christus, regnum meum non est ex hoc mundo. Hac sententia voluit eximere a communi numero et ordine regnum suum. Quamvis ergo Turcae longe lateque grassentur, quamvis etiam mundus refertus sit impiis contemptoribus Dei, Iudaei etiam partem aliquam occupant: tamen non desinit esse regnum Christi, neque transfertur ad alienos. Ergo etiam ratio illa non modo infirma est, sed etiam puerilis. Sequitur quartum argumentum: pro magno absurdo hoc habet, quod Christus, qui natus est sub Octavio vel Augusto Caesare, sit rex ille, de quo concionatus est Daniel. Nam initium, inquit, quintae monarchiae et quartae esset idem: quod est absurdum. Oportuit enim quartam monarchiam durare ad aliquod tempus, deinde quintam succedere. Sed hic non modo insectiam suam prodit, sed brutum stuporem, quemadmodum Deus excaecavit totum illum populum, ut sint tantum protervi canes. Ego saepe loquutus sum cum multis Iudaeis: nunquam vidi guttam pietatis, nunquam micam veritatis vel ingenuae naturae, imo nihil communis sensus in ullo Iudaeo unquam deprehendi. Sed iste, qui videtur sibi valde perspicax et ingeniosus, detegit suam impudentiam cum magno dedecore. Putavit enim principium romanae monarchiae esse in persona Iulii Caesaris. Quasi vero non abolitum fuerit regnum macedonicum ubi Romani ipsa Macedonia potiti sunt, et illam redegerunt in provinciam: ubi etiam coactus fuit ab illis Antiochus in ordinem: imo ubi coepit declinare tertia monarchia, hoc est, macedonica, tunc successit quarta, nempe romana.

Sic omnino habendum est, et ratio hoc dictat: quia nisi fateamur quartam monarchiam supervenisse ubi cessit loco et gradu tertia, quomodo reliqua inter se convenient? Hoc igitur notandum est, prophetam non respicere ad Caesares, ubi agit de ipsis monarchiis: imo quod vidimus de commixtione sanguinis, non potest ullo modo aptari ad Caesares, quemadmodum heri admonui, qui hoc restringunt ad Pompeium et Iulium Caesarem inepte facere, et carere iudicio hac in parte. Loquitur enim generaliter propheta de populari statu et continuo: quum inter se omnes essent cognati, tamen non fuisse stabile imperium, quia intus ipsi se ipsos confecerint, quum pugnant contra sua viscera. Quum ita sit, colligimus insulsum esse illum Rabbini, dum absurditatem illam adiicit, quod scilicet Christus non sit filius Mariae, quia natus est sub Augusto: ut taceam insipide Christi regnum ab eius nativitate inchoari. Quintum argumentum ponit, Quod Constantinus et alii Caesares professi fuerint Christi fidem. Si recipimus, inquit, Iesum filium Mariae esse quintum regem, quomodo hoc conveniet? quia imperium romanum adhuc continetur sub illo regno. Nam ubi viget Christi religio, ubi ipse colitur, et agnoscitur pro unico rege, non debet separari regnum illud ab eius regno: quum ergo Christus sub Constantino et eius successoribus obtinuerit et gloriam et potestatem apud Romanos, non potest separari eius monarchia a Romana. Sed facilis etiam solutio est, Quod hic propheta finem imponat romano imperio ex quo coepit lacerari in partes. Quantum attinet ad principium regni Christi, nuper dixi non debere referri ad tempus nativitatis, sed ad evangelii praedicationem. Ex quo autem promulgari coepit evangelium, scimus dissipatam fuisse monarchiam romanam, ita ut tandem evanuerit. Ergo neque in Constantino, neque in aliis duravit imperium: quia dissimilis fuit status. Deinde scimus neque Constantinum, neque alios Caesares fuisse Romanos. Iam a Traiano coepit imperium alio transferri. Exteri enim Romae dominabantur. Postea scimus quibus monstis Deus obruerit illam veterem gloriam populi romani. Nihil enim fuit magis probrosum, aut pudendum multis imperatoribus. Et si quis percurrat omnes historias, vix reperiet tam prodigiose alibi dominatos fuisse, quam Romae vel Heliogabalum, vel alios similes. Iam taceo Neronem, et Caligulam: sed loquor de exteris. Tunc ergo abolitum fuit romanum imperium postquam coepit evangelium promulgari, et Christus mundo passim innotuit. Ita videmus eandem insectiam in illo Rabbinio, quae ostensa fuit in aliis argumentis. Ultimum est, Quod romanum imperium adhuc aliqua ex parte maneat, ideo ad filium Mariae non posse spectare quod hic dicitur de quinta monarchia. Necesse enim est ut

finem acceperit quartum imperium, si regnare incepit quintus rex, ex quo resurrexit Christus a mortuis, et praedicatus fuit mundo. Respondeo, quemadmodum iam dixi, imperium romanum cessasse, et fuisse abolitum ex quo Deus cum maxima eorum ignominia et contumelia transtulit ad homines externos, nec tantum ad subulcos, sed ad horrenda quaedam monstra, totam potentiam: ita ut satius fuerit Romanis prorsus deleri ipsorum nomen, quam exstare ad tot species probrorum. Videmus ergo ut illa etiam sexta, et ultima ratio evanescat. Volui haec obiter colligere, ut sciatis quam inepti sint ratiocinatores Iudaei, dum ita bellum gerunt cum Deo, et quasi furiose se proripiunt ad oppugnandam claram evangelii lucem. Nunc redeo ad verba Danielis. Dicit *regnum venturum quod conteret omnia alia regna*. Heri exposuimus qualiter Christus fregerit veteres illas monarchias, quae longe ante eius adventum finem acceperant. Neque enim hic Daniel voluit praecise docere quid facturus esset Christus uno momento, sed quid futurum esset a tempore exsillii usque ad Christi exhibitionem. Si attenti sumus ad consilium illud, nihil nobis erit difficile in hoc contextu. Summa igitur est, Quamvis visuri sint Iudaei potentissima imperia, quae metum et terrorem ipsis incutiant, imo reddant fere attonitos: tamen nihil fore in illis stabile, vel firmum, quod scilicet contraria sint regno filii Dei. Atqui maledictionem denuntiat Isaias (60, 12) omnibus regnis, quae non servierint ecclesiae Dei. Quum ergo omnes illi monarchiae diabolica audacia erexerint cristas adversus filium Dei et veram pietatem, oportuit deleri, et in illis conspicuum fieri illam Dei maledictionem, quae habetur apud prophetam. Sic ergo contrivit Christus omnia mundi imperia. Iam hodie turcicum regnum et opibus et multitudine gentium, et robore etiam excellit: sed non fuit Deo propositum ostendere quid futurum esset post Christi exhibitionem. Tantum voluit admonitos esse Iudaeos, ne deficerent sub tam gravi onere, quum surgerent subinde novae tyrannides in mundo, ipsi assidue periclitarentur, neque quidquam haberent relaxationis. Voluit igitur Deus instruere eorum animos fortitudine. Haec autem una fuit ratio, ut respicerent ad redemptionem sibi promissam, et scirent evanida et fluxa esse omnia mundi imperia, quae non fundata essent in Deo, et non coniuncta essent regno Christi. *Deus ergo coelorum regnum, inquit, excitabit, quod non dissipabitur in perpetuum*. Hic notare operae pretium est qualis sit perpetuitas regni de qua loquitur Daniel. Neque enim restringi debet ad Christi personam, sed pertinet ad omnes pios et totum ecclesiae corpus. Christus quidem aeternus est in se, sed communicat etiam nobiscum suam aeternitatem, quia et ecclesiam conservat in

mundo, deinde quia invitat nos ad spem vitae melioris, et regniti spiritu suo in vitam incorruptibilem. Duplex igitur est perpetuitas regni Christi extra eius personam, nempe in toto corpore: quia etsi ecclesia saepe dissipatur, ut nulla appareat sub oculis hominum, tamen nunquam prorsus interit, sed Deus occulta et incomprehensibili sua virtute eam tuetur, ita ut ad finem mundi superstes sit futura. Deinde in singulis fidelibus altera est perpetuitas, quod renati incorruptibili semine, regeniti etiam Dei spiritu, iam non sunt mortales filii Adae duntaxat, sed gestant vitam coelestem in se ipsis: quia spiritus qui in ipsis est vita est, quemadmodum dicit Paulus 8. ad Rom. cap. (v. 10). Tenendum igitur est, quoties scriptura affirmat aeternum esse Christi regnum, hoc extendi ad totum ecclesiae corpus, et non competere tantum in eius personam. Videmus autem ut aeternum fuerit hoc regnum, ex quo coepit evangelii doctrina promulgari. Nam quamvis ecclesia quodammodo sepulta fuerit, Deus tamen vitam dedit electis suis etiam in sepulcro. Nunc unde factum est, ut emergerint filii ecclesiae, qui sunt quasi populus novus, et nuper creatus, quemadmodum dicitur Psalmo 102 (v. 19)? nempe hic facile apparet mirabiliter servari a Deo reliquias, etiam ubi nullae exstant in hominum conspectu. Addit, *non derelinquetur populo alieno regnum hoc*. Significat his verbis propheta non posse alio transferri hoc regnum, sicuti contigerat in aliis. Darius ab Alexandro victus fuit, extincta fuit quodammodo eius posteritas: tandem Deus perdidit maledictam illam gentem macedonicam, ut nullus superfuisset qui iactaret se esse progenitum ex illa familia. Quantum attinet ad Romanos, etiamsi fuerit illic semper aliquis populus, tamen probrose illis dominati sunt et exteri homines, et barbari, et qui pleni erant ignominia, et innumeris flagitiis. Quantum vero attinet ad regnum Christi, neque ipse spoliari potest imperio sibi dato, neque etiam nos, qui sumus eius membra, possumus regnum amittere, cuius nos fecit consortes. Christus ergo tam in se quam in suis membris citra ullum mutationis periculum dominatur, quia salvus semper manet et integer in sua persona. Quantum ad nos spectat, quoniam servamur eius gratia, et ipse nos recipit in fidem et custodiam suam, sumus extra aleam, quemadmodum dixi, et salus nostra in tuto est. Nam haereditas quae nos in coelo manet non potest nobis eripi. Nos etiam qui custodimur eius virtute per fidem (ut ait Petrus [1. Ep. 1, 5]) per fidem etiam possumus securi esse, et quieti: quia quidquid molietur Satan, utcumque mundus admoveat omnes machinas ad nos perdendos, manebimus tamen salvi in Christo. Videmus qualiter intelligi debeant prophetae verba, ubi dicit quantum hoc imperium non esse alio transferendum, ut derelin-

quatur alteri populo. Quantum ad postremum membrum spectat, ubi dicit, *conteret ac confringet omnia illa regna, et ipsum stabit perpetuo*, non indiget longa expositione. Diximus enim qua ratione conterat regnum Christi omnia terrena, de quibus antea loquutus est Daniel: quod scilicet necesse sit evanescere, et perire etiam miserum in modum quidquid adversum est unigenito filio Dei. Hortatur propheta reges omnes terrae, ut osculentur filium (Psal. 2, 12). Quin neque Babylonii, neque Persae, neque Macedones, neque Romani se Christo subiecerint, imo omnes suas vires contulerint ad ipsum oppugnandum, fuerint hostes pietatis, oportuit deleri a Christi regno: quia etiamsi tunc non exstaret imperium persicum, ubi Christus mundo fuit exhibitus, maledicta fuit eius memoria coram Deo. Neque etiam hic Daniel ea tantum attingit quae patent oculis hominum, sed altius attollit mentes nostras: nempe ut sciamus non alibi veram fulturam, in qua quiescamus, posse reperiri, quam in uno Christo. Extra Christum ergo pronuntiat quidquid splendoris et potentiae est in mundo, et opulentiae, et roboris, hoc esse caducum, et evanidum, et nullius momenti. Confirmat sequenti versu eandem sententiam, quod scilicet *Deus ostenderit regi babilonio quid futurum esset postremis temporibus*, ubi monstrat lapidem excisum e monte, et quidem sine manu. Diximus Christum excisum fuisse e monte sine manu, quia divinitus missus fuit, ita ut nihil hac in parte sibi possent arrogare homines, quemadmodum etiam Deus ubi de redemptione populi sui agit, sic loquitur apud Isaiam (63, 5), Quoniam non vidit Dominus in mundo adiutorem, armavit se brachio suo, et propria virtute. Quoniam ergo non aliunde missus est Christus, quam a patre coelesti, ideo dicitur *excisus esse absque manu*. Et interea etiam tenendum est quod secundo loco adiunxi, nempe notari humile et abiectum Christi exordium, quia fuerit similis rudi et impolito lapidi. Quantum attinet ad montem, non dubito quin Daniel hic voluerit Christi originem docere sublimem esse, et supra totum mundum. Ergo sub figura montis intelligit, meo iudicio, Christum non exorturum esse ex terra, sed venturum ex gloria coelesti patris, quemadmodum etiam dicitur apud prophetam (Mich. 5, 2), Et tu Bethlehem Ephratha, minima es inter praefecturas Iehudah: ex te tamen mihi orietur dux in Israel, et ortus eius a diebus aeternitatis. Daniel ergo hic occurrit crassis imaginationibus, ad quas aliqui propensa sunt nostra ingenia. Nam quia initio non apparuit tanta in Christo dignitas, quanta cernitur in mundi regibus, et hodie etiam dominatur quasi sub ignominia crucis, hinc fit ut multi eum contemnant, neque agnoscant quidquam in eo dignitatis. Daniel ergo nunc elevat oculos et sensus nostros in sublime, quum

dicit lapidem hunc excidendum esse e monte. Interea si quis malit montem accipere pro electo populo, ego non contendam: sed hoc videtur mihi remotum esse a genuino sensu prophetae. Tandem subiicit, *Et verum est somnium, et fidelis eius interpretatio*. Hic Daniel secure et intrepide affirmat se non afferre dubias coniecturas, sed quod accepit a Domino fideliter exponere regi Nebuchadnezer. Hic ergo sibi vindicat auctoritatem prophetica, ut rex babilonius agnoscat ipsum pro fido et certo Dei interprete. Et videmus prophetas hac fiducia semper loquutos esse: alioqui frigeret omnis doctrina. Si fides nostra niteretur vel sapientia hominum, vel aliis rebus, vacillaret subinde. Ergo necesse est statui nobis illud fundamentum, quod in medium nobis profertur, hoc proficisci a Deo. Haec ratio est cur prophetae tantopere in hoc insistant, ne censeatur ipsorum doctrina humanitus fabricata esse. Sic etiam hoc loco Daniel primum dicit, *verum est somnium*: quasi diceret, non esse somnium vulgare, quemadmodum de porta cornea poetae fabulantur: non esse etiam somnium turbulentum, qualia concipiunt homines vel male sani, vel referti cibo et potu, vel etiam pro corporis sui constitutione, vel melancholicis, et cholerici, et caetera. Dicit ergo somnium regis babilonii fuisse verum oraculum: deinde adiungit interpretationem esse certam: ubi, sicuti proximo membro, iterum sibi auctoritatem prophetae conciliat: ne dubitet Nebuchadnezer ipsum divinitus esse instructum, quod somnii veritatem intelligat. Nunc sequitur,

46. *Tunc rex Nebuchadnezer cecidit in faciem suam, et Daniele adoravit: et oblationem, et suffitum odoriferum (hoc est, odorem bene fragrantem) iussit illi sacrificari.*

Quod dicitur rex babilonius cecidisse in faciem suam, aliqua ex parte laudi tribui potest, aliqua etiam ex parte vitio verti. Fuit hoc signum et pietatis et modestiae, quod se prostravit coram Deo et propheta eius. Scimus quam ferox sit regum superbia: imo videmus ut similes sint phreneticis, quia non putant se esse ex numero mortalium: adeo excaecati sunt splendore suae magnitudinis. Erat tunc summus monarcha Nebuchadnezer. Difficile igitur fuit eius animum ita componi, ut gloriam Deo tribueret. Deinde somnium, quod exposuit Daniel, non poterat ei gratiosum esse. Videbat et monarchiam suam esse maledictam coram Deo, et perituram cum ignominia: alias, quae superventurae erant, in coelo ordinatas esse: et quamvis acciperet aliquid solatii ex aliorum regnorum interitu, tamen fuit hoc valde asperum auribus delicatis, audire regnum, quod tunc florentissimum erat, et quod omnes putabant fore perpetuum, nullius esse dura-

tionis, vel admodum caducae. Quod ergo ita coram Daniele se prostravit, sicuti iam dixi, et pietatis signum est, quod Deum reveretur, et amplectitur vaticinium quod alioqui et molestum et acerbum esse poterat: et fuit etiam signum modestiae, quod ita coram Dei propheta sese humiliat. Haec igitur possunt merito laudari in rege babylonio: sed quid fuerit vitiosum in illa reverentia, cras dicemus.

Diximus heri hoc posse merito censi laude dignum, quod rex Nebuchadnezer prostravit se coram Daniele, postquam audiverat recitare somnium, et quae adiuncta etiam fuerat interpretatio. Dedit enim aliquod pietatis testimonium, quod in persona Danielis adoravit verum Deum, sicuti postea dicitur. Deinde praebuit se docilem, quum tamen prophetia animum eius posset exasperare: quia tyranni vix sustinent aliquid detrahi ex sua potentia. Sed non potest prorsus excusari in omnibus: quia etsi fatetur deum Israelis esse unicum Deum: transfert tamen partem cultus ad hominem mortalem. Hoc qui excusant non satis attendunt, homines profanos miscere coelum et terram: quia utcumque habeant rectos motus, statim relabuntur ad suas superstitiones. Nec dubium est, quin confessio quam statim videmus fuerit particularis. Neque enim vere, et in solidum conversus fuit Nebuchadnezer ad veram pietatem, ut valediceret suis erroribus: sed aliqua ex parte agnovit summum imperium esse penes Deum Israelis. Haec igitur reverentia non corripuit omnes eius idololatrias: sed subito motu, quemadmodum dixi, confessus est Daniele esse veri Dei servum. Interea neque discessit a suis erroribus quibus assueverat, et paulo post revolutus est ad maiorem amentiam, quemadmodum etiam proximo capite videbitur. Sic videmus Pharaonem dedisse gloriam Deo, sed ad momentum: interea pertinaciter fuisse et superbum et crudelem, ita ut nunquam exuerit ingenium. Idem et de rege babylonio iudicium fieri debet, quamquam diverso in gradu. Neque enim tam superba fuit obstinatio regis Nebuchadnezer quam Pharaonis: uterque tamen sic aliquod signum reverentiae ostendit, ut neuter se vere et ex animo subiceret Deo Israelis. Hinc fit ut adoret Daniele: non quod putet deum esse, sed quia profani homines confuse album nigro permiscent: et scimus ab initio etiam crassissimos quosque habuisse tamen aliquod principium de unico Deo. Nemo enim unquam negavit esse aliquod summum numen: sed postea fabricarunt sibi multitudinem deorum: transtulerunt etiam partem divini cultus ad ipsos mortales. Quum rex Nebuchadnezer esset implicitus illis erroribus, non mirum est, quod Daniele adoraverit, et simul confessus fuerit unicum esse Deum. Et hodie etiam videmus in papatu hanc confessionem esse in ore omnium,

interea lacerari Dei nomen, non ipso titulo, sed re: quia scilicet cultum Dei dividunt, ut quisque partem habeat spoli, vel praedae. Quod ergo nunc docet experientia refertur a Daniele. Verum quidem est tunc adorationem fuisse usu receptam apud Chaldaeos, sicuti orientales populi semper fuerunt immodici in suis caeremoniis: et scimus adoratos fuisse reges illic quasi dii essent. Sed quoniam hic ponitur verbum sacrificandi, deinde ponitur oblatio מִנְחָה *Minha*: certum est, Daniele inconsiderate fuisse cultum, ac si esset aliquis semideus delapsus e coelo. Ita igitur statuendum est, perperam fecisse regem Nebuchadnezer qui tantum honoris tribuerit Danieli. Est enim aliquis modus in colendis Dei prophetis: ne scilicet extollantur supra suam sortem. Et scimus qua lege Dominus eos excitet: nempe ut solus ipse emineat, et maneant omnes doctores, et prophetae, et servi eius in suo ordine. Exoritur autem quaestio de ipso propheta, quod passus fuerit ita se coli. Nam si peccavit Nebuchadnezer, ut iam diximus, tolerantia prophetarum nullum habet praetextum. Sunt qui anxie laborant in eo excusando: verum si hoc silentio praeteriit, fateri necesse est ipsum aliquid iam vitii contraxisse ex aulicis corruptelis: quemadmodum difficile est illic versari, quin statim obrepat aliqua contagio. Neque enim tanti nobis esse debet hominis defensio, etiam perfectissimi, quin fixum illud maneat, nihil delibandum esse ex honore Dei: et perverse fieri ubi et quoties cultus, qui Dei proprius est, transfertur ad creaturas. Fieri quidem potest, ut recusaverit Daniel, et ita compescuerit stultitiam regis babylonii: sed hoc relinquo in medio, quoniam tacetur: quamquam certe vix mihi probabile est tacuisse, quum videret ad se transferri Dei honorem aliqua ex parte. Fuisset enim tunc socius sacrilegii et impietatis. Vix potuit hoc cadere in tam sanctum Dei prophetam. Scimus autem multa omitti in narrationibus: et Daniel non recitat quid factum sit, sed quid rex iusserit fieri. Prostravit quidem se in faciem: sed quid si Daniel ostenderit hoc non licere? ubi autem edixit, ut sacrificia fierent, Daniel etiam potuit a se reicere tantum nefas. Nam si merito Petrus corripuit errorem Cornelii, qui tamen magis erat tolerabilis, quia Cornelius vulgato more tantum adorare volebat Petrum: si ergo hoc apostolus non sustinuit, sed acriter reprehendit factum illud, quid dicendum est de propheta? Sed ego, sicuti dixi, nihil audeo asserere in hanc vel illam partem: nisi quod coniectura probabilis est, recusatum fuisse praeposterum honorem a servo Dei. Quod si admisit, certe nulla fuit excusatio, quin peccaverit: sicuti iam diximus, difficile esse versari in corruptelis aulicis, quin aliquid contrahant maculae etiam qui aliqui puritati stu-

dent: quemadmodum videmus etiam in persona Ioseph. Ille tametsi Deo se prorsus dicaverat, tamen aliquid resipit aegyptiacum in sermone suo, sicuti in forma iurandi. Et quum hoc fuerit in illo vitiosum, idem de Daniele etiam dici potest. Pergamus:

47. *Respondit rex Danieli, et dixit, Ex vero deus vester ipse (est) Deus deorum, et dominus regum, et revelator arcanorum, quod potueris revelare arcanum hoc.*

Haec confessio nihil nisi pium, et sanctum, et rectum, et sincerum spirat. Posset igitur videri testimonium verae conversionis et resipiscentiae. Sed, quemadmodum nuper admonui, profani homines interdum rapiuntur in admirationem Dei: et tunc large et prolixè fatentur quidquid posset requiri a veris Dei cultoribus. Sed illud est momentaneum: deinde interea manent impliciti suis superstitionibus. Extorquet igitur illis Deus verba, quum ita pie loquuntur: sed intus retinent sua vitia, ut postea facile recidant ad pristinos mores: quemadmodum memorabile exemplum postea sequetur. Quidquid sit, voluit Deus ore profani regis gloriam suam promulgari, et illum esse praeconem suae potentiae et sui numinis. Profuit autem hoc praecipue Iudaeis, hoc est, residuis qui adhuc integri manebant. Nam maior pars desciverat, ut satis notum est. Fuit enim illis facile degenerare a puro Dei cultu: deinde quum abducti sunt in exsilium, iam erant idololatrae et apostatae, iam abnegaverant Deum vivum. Restabat igitur exiguus piorum numerus: illis voluit Deus consulere, et confirmare eorum animos, quum expressit hanc confessionem regi babilonio. Sed altera etiam accessit utilitas, quod tam rex ipse quam omnes Chaldaei et Assyrii redditi sunt magis inexcusabiles. Si enim deus Israel vere fuit Deus, cur interea Bel retinet gradum suum? *ipse est Deus deorum.* Atqui est inimicus falsorum deorum, simul hoc addendum fuit. Videmus ergo ut lucem tenebris, et album nigro hic permisceat Nebuchadnezer dum fatetur deum Israelis summum esse inter deos, et tamen colit semper alios deos. Nam si deus Israelis ius suum obtinet, evanescunt omnia idola. Ergo secum pugnat Nebuchadnezer, quum ita loquitur. Sed, quemadmodum dixi, abripit violento impetu, neque est compos sui, ubi ita liberaliter praedicat potentiam unius Dei. Iam quod ad verba spectat, dicit, *Ex vero deus vester est Deus deorum ipse*, inquit. Particula haec minime supervacua est, quum dicit *vere*: dum ita dicit, affirmat. Nam si quis ex eo sciscitatus esset an Bel, et alia idola vere essent colenda pro diis: poterat quidem respondere ex opinione praesumpta, sic esse, sed dubitando: quem-

admodum omnes superstitiosi perplexi haerent: et si quando pertinacius suas superstitiones defendunt, hoc fit temeritate, quam illis diabolus suggerit, non autem iudicio: denique non sunt compositae mentis, quum suas superstitiones audent asserere esse pias et sanctas. Sed hic videtur Nebuchadnezer in speciem renuntiare suis erroribus: quasi diceret, Hactenus putavi alios esse deos, sed iam muto sententiam. Compertum enim habeo deum vestrum esse principem omnium deorum. Et certe si loquutus fuisset ex animo, poterat colligere se facere gravem iniuriam suis idolis, si quid divinitatis in illis esset. Scimus enim deum Israelis fuisse in summo odio atque etiam abominatione profanis gentibus. Ubi extollit eum supra omnes deos, cogit in ordinem et Bel, et totam illam faecem falsorum deorum, quos colebant Babylonii. Sed, quemadmodum diximus, abripit quasi violentè, ut non cogitet quid dicat: sed fuit iste quasi enthausiasmos, quod Dominus illum obstupescit, deinde traxit in admirationem, et simul in praedicationem suae potentiae. Vocat etiam *dominum regum*: quo elogio illi vendicat summum imperium in terra. Significat igitur deum Israelis non tantum excellere supra omnes deos, sed tenere mundi huius gubernacula. Si enim est dominus regum, omnes etiam populi sub manu eius sunt ac ditione. Vulgus enim hominum non potest eximi a Dei potestate, si continet sub se reges ipsos. Tenemus ergo quid significant haec verba: nempe quidquid colitur deorum subesse deo Israelis, quia ille emineat supra omnes deos: deinde providentia eius mundum regi, ut dominetur et populis et regibus, et omnia moderetur suo arbitrio. Addit, *esse revelatorem arcanorum.* Hoc unum est ex testimoniis divinitatis, quemadmodum alibi dictum fuit. Nam Isaïas ubi vult probare unicum esse Deum, haec duo sumit principia, quod scilicet nihil contingat nisi imperio Dei: et adiungit praescientiam rerum omnium (Isa. 48, 3 sq.). Haec duo coniuncta sunt quasi vinculo inseparabili. Nebuchadnezer tametsi non tenebat quid vere proprium esset divinitatis: quia tamen hic impellitur arcana spiritus Dei instinctu, ideo tam disertè praedicat et potentiam Dei et sapientiam. Fatetur ergo deum Israelis excellere supra omnes deos, nempe quia obtineat potestatem in toto mundo: deinde quod nihil ei sit incognitum. Et adiungit rationem, quod *Daniel potuerit revelare arcanum illud.* Videtur quidem haec ratio non satis firma esse. Nam colligit Dei unius imperio gubernari mundum, quod Daniel arcanum patefecerit. Atqui nihil hoc ad potentiam. Sed facilis est responsio. Diximus enim alibi, Deum non esse nobis fingendum similem Apollini, qui tantum praedicat res futuras. Et certe illud est nimis insipidum, tribuere Deo nudam praescientiam, quasi aliunde quam ab eius arbitrio

penderet rerum eventus. Dicitur enim Deus potius praescire quae futura sunt, quia iam statuerit quid fieri vellet. Merito ergo colligit Nebuchadnezer dominium totius mundi esse in Dei manu, quia de rebus futuris ita pronuntiet. Nisi enim quidquid futurum est situm esset in eius arbitrio, non posset certo hoc vel illud praedicere. Quum ergo praedicat quod futurum est, inde certo statuitur, ab ipso etiam cuncta ordinari, ut nihil fortuito contingat, sed compleat ipse quidquid decrevit. Discendum autem est ex hoc loco, non sufficere si quis plenius buccis, ut loquuntur, celebret Dei sapientiam et potentiam, nisi simul reiiciat ex animo omnes superstitiones, et teneat sic unicum Deum, ut alios omnes valere iubeat et facessere: quia non potest plenior exigi confessio, quam quae hic profertur: et tamen videmus ut Nebuchadnezer semper implicitus fuerit Satanae imposturis, quia voluit retinere falsos deos: et putavit hoc satis esse, si primas concederet deo Israelis. Discamus igitur dandam esse operam in purgandis animis omni superstitione, quo unicus Deus occupet omnes sensus nostros. Interea notandum etiam est, quam grave et horrendum iudicium maneat et papistas, et similes, qui saltem debuerant imbuti esse pietatis rudimentis, dum fatentur unum esse summum Deum, et interea permiscant ingentem turbam, et quasi proscindunt potentiam eius et sapientiam, et simul obscurant quod hic dicitur a rege profano. Nam papistae non tantum partiuntur Dei potentiam, ita ut unusquisque ex sanctulis ipsorum aliquam partem sibi arroget: sed etiam, quum loquuntur de ipso Deo, fingunt omnia quidem praescire, omnia tamen contingenter fieri, quoniam et liberi arbitrii hominum Deus creaverit, deinde etiam reliquerit in suspenso omnes eventus: ut coelum et terra, prout ferunt merita hominum vel peccata, nunc officium suum praestent, nunc autem sint adversa hominibus. Est quidem hoc verum neque plueret, neque esse calorem, neque nubes, neque serenum tempus, neque quidquam aliud accidere, nisi ex iudicio Dei: et quidquid adversum est, esse signum eius maledictionis: quidquid autem prosperum est et optabile, hoc esse signum eius gratiae, hoc quidem verum est: sed ubi principium statuunt papistae in hominis arbitrio, videmus ut Deum spolient suo iure. Ergo discamus ex hoc loco, non minus Deo concedere, quam illi tribuitur a rege profano. Sequitur,

48. *Tunc rex Daniele magnificavit, et munera praeclara et magna dedit ei (vel, munera multa, ut alii vertunt, dedit ei), et constituit eum super totam provinciam Babylonis, et magistrum procerum super omnes sapientes Babylonis.*

Hic aliud etiam additur, nempe regem Nebuchadnezer extulisse prophetam Dei, et ornasse summis honoribus. Dictum fuit de praepostero cultu, quem exhibuit ipse, et iussit ab aliis praestari. Quantum ad munera pertinet ac praefecturam, non posset hoc damnari vel quod Nebuchadnezer dignatus fuit tanto honore Dei servum, vel quod ipse Daniel passus fuerit ita se ornari. Est quidem cavendum omnibus Dei servis, ne quaestum faciant ex suo munere: praesertim scimus pestilentissimum hunc esse morbum, ubi prophetae et doctores addicti sunt lucro, vel facile recipiunt oblata munera. Ubi enim pecuniae contemptus non est, illi necesse est grassari multa vitia: quoniam omnes avari et quaestuosi homines adulterant verbum Dei instar cauponum. Ergo advigilant summopere omnes prophetae et ministri Dei, ne ad munera animum suum applicent. Sed quantum ad Danielem spectat, potuit recipere quod a rege oblatum erat: sicuti etiam et Iosepho licuit suscipere praefecturam totius Aegypti. Nec dubium est, quin Daniel aliud spectaverit quam propriam vel privatam utilitatem. Neque enim lucro addictum fuisse credibile est, quum tam patienter exilium tulerit: deinde quum, periculo vitae, maluerit abstinere a cibis regis, quam se alienare a populo Dei. Quum ergo praetulerit ignominiam crucis (quia tunc oppressus erat Dei populus) et opulentiae, et delitiis, et honoribus, quis putavit fuisse avaritia excaecatam, ut munera haec acciperet? Sed quoniam videbat filios Dei misere et crudeliter premi a Chaldaeis, voluit ipsorum miseriis succurrere, quantum in se erat. Quoniam ergo sciebat hoc futurum esse aliquod levamen et solatium genti suae, ideo passus est se praefici provinciae. Et eadem etiam ratio apud eum valuit, ut peteret sociis suis aliquem primatum, quemadmodum sequitur,

49. *Et Daniel petiit a rege: et constituit super opus (vel, administrationem) provinciae Babylonis Sidrach, Mesach, et Abednego: Daniel autem (erat) in porta regis.*

Posset hic notari aliqua ambitio in propheta, quod honores venatur suis sociis. Nam quum rex sponte praefecturam offerret, potuit accipere, ne offenderet animum superbi regis: fuit illic quaedam necessitas. Quod autem ipse a rege petit, ut praefecturas aliis deferat, unde dicemus fuisse ortum? Quemadmodum iam attigi, posset hic Daniel esse suspectus ambitionis: posset etiam obiici aliud crimen, quod quaestum fecerit ex doctrina sibi divinitus patefacta. Sed potius respexit populum suum, voluit oppressis aliquid solatii afferre. Nam tyrannice Chaldaei tunc dominabantur suis mancipiis: et scimus Iudaeos fuisse toti mundo fere exosos. Quum

ergo Daniel tactus misericordia esset, quaerit aliquod levamen populo Dei, non est cur illum insimulemus ullius vitii: quia neque privatis commodis addictus est, neque etiam honores appetit vel sibi, vel sociis: sed intentus est in scopum illum, ut scilicet possint socii suppetias ferre Iudaeis laborantibus. Ergo autoritas quam illis conciliat, non alio pertinet, nisi ut paulo humanius tractentur Iudaei, neque tam dura et acerba sit eorum conditio, ubi habebunt praefectos ex suis popularibus, qui fraterne studeant illis prodesse. Nunc videmus Danielem hac in parte posse recte excusari et sine aliquo fuco vel argutia. Nam res ipsa satis patet: deinde ex re colligere promptum est, quia pius et humanus fuit affectus Danielis, nihil fuisse ab ipso peccatum. Quod dicitur *fuisse in porta regis*, non debemus intelligere ipsum fuisse ianitorem. Quidam intelligunt fuisse in porta, quoniam solebant illic iudicia exerceri. Sed transferunt ad Chaldaeos quod scriptura de Iudaeis docet. Ego simplicius accipio, Danielem praefectum fuisse praetorio regis, ita ut summum imperium illic teneret, et sensus ille magis est genuinus. Deinde scimus hanc fuisse consuetudinem et Chaldaeis, et Assyriis, ut difficiles essent accessus ad regem. Dicitur ergo Daniel *esse in porta*, quoniam nemo poterat palatium regis ingredi, nisi eius permissu. Sequitur nunc,

CAPUT III.

1. *Nebuchadnezer rex fecit imaginem ex auro, altitudo eius cubitorum sexaginta, latitudo cubitorum sex: erexit eam in planitie Dura* (alii faciunt nomen appellativum, et vertunt agrum habitabilem: sed rector est illa interpretatio, quod in planitie Dura imaginem locavit), *in provincia Babylonis.*

Probabile est, non intra breve tempus erectam fuisse hanc statuam a rege Nebuchadnezer: neque hic notat propheta quam multi anni effluxerint; sed tamen magis probabile est, non exiguo tempore postquam confessus fuerat Deum Israelis esse summum Deum, statuam hanc fabricasse. Tamen quoniam propheta hoc subicit, non est cur de re incerta litigemus. Quidam ex Rabbiniis putant erectam fuisse statuam loco piaculi, quasi repellere voluerit Nebuchadnezer somnium suum, hoc est, effectum somnii, hoc amuleto, ut loquuntur. Sed divinatio illa nimis frivola est. Iam quaeritur an se ipsum deificaverit Nebuchadnezer, an vero erexit statuam hanc Belo praecipuo deorum apud Chaldaeos, vel finxerit aliquem deum novitium. Multi inclinant in illam partem, quod voluerit se referre

in numerum deorum: sed nescio an hoc certum sit: mihi certe non est. Videtur potius Nebuchadnezer consecrasse hanc statuam alicui deorum. Interea vero, sicuti superstitio semper coniuncta est cum ambitione et superbia, verisimile est, Nebuchadnezer fuisse inductum et cupiditate gloriae et fastu, quam erexit hanc statuam. Quoties superstitiosi sumptus faciunt in exstruendis templis et idolis fabricandis, si quis eos interroget quid illis sit propositum, statim hoc erit in promptu, se facere in honorem Dei. Interea nemo est, qui non praeferat famam suam et existimationem. Cultus ergo Dei apud omnes superstitiosos fere pro nihilo ducitur, quia potius acquirere sibi volunt gratiam et pretium apud homines. Tale fuisse consilium regis Nebuchadnezer facile admitto, et propemodum certum mihi est. Sed interea fuit coniunctus aliquis pietatis color. Praetexuit enim se velle Deum colere. Hinc autem clarius apparet quod ante admonui, nempe regem Nebuchadnezer non fuisse vere aut ex animo conversum, sed potius semper defixum stetisse in suis erroribus, quam gloriam tribueret Deo Israelis. Fuit ergo illa particularis confessio, ut dictum est: quia nunc prodit quid aluerit in corde suo. Neque enim rediit ad ingenium, ut loquuntur, dum erexit statuam: sed potius detecta fuit eius impietas, quae ad tempus fuerat occulta. Nam praeclara illa confessio poterat accipi quasi testimonium mutationis. Omnes ergo dixissent esse novum hominem, nisi Deus voluisset palam fieri, adhuc teneri constrictum et ligatum vinculis Satanae, et adhuc addictum esse erroribus. Hoc ergo exemplum voluit Deus proferre, ut sciremus Nebuchadnezer semper fuisse impium, quamvis coactus dederit aliquam gloriam deo Israelis.

Coepimus ultima lectione tractare de statua aurea, quam erexit Nebuchadnezer, et posuit in campo Dura, vel in planitie. Diximus hanc statuam sic fuisse erectam religionis causa, ut tamen praevaluerit regis illius vel tyranni ambitio: quod semper animadvertere licet in superstitiosis. Etsi enim semper Dei nomen obtundunt, et sibi etiam persuadent se Deum colere: tamen semper impellit eos superbia, ut velint spectari a mundo. Talis fuit affectus regis Nebuchadnezer in hac statua: et magnitudo etiam hoc ostendit. Dicit enim propheta *altitudinem huius statuae fuisse ad sexaginta cubitos, latitudinem vero ad sex cubitos*. Oportuit ingentes sumptus fieri in illam molem. Nam fuit imago ex auro conflata. Probabile quidem est, ex multis praedis et rapinis fuisse congestum hoc aurum: sed quidquid sit, facile licet deprehendere quod iam diximus, nempe profanum regem sic obtulisse Deo aliquem cultum, ut vellet tamen memoriam sui nominis propagari apud posteros. Et regio in qua

locavit imaginem eodem pertinet. Neque enim dubium est quin propheta hic designet locum celeberrimum, et qui solebat frequentari vel ob emporia, vel ob alias commoditates. Iam quod ad speciale consilium regis spectat, diximus frigidam esse eorum coniecturam, qui putant somnii expiandi causa statuat hanc fuisse erectam. Magis probabile est, quum passim habitarent Iudaei in Assyria et Chaldaea, imaginem hanc fuisse erectam, ne exteri illi, qui abducti fuerant in exsilium a patria sua, ullam novitatem inducerent. Haec coniectura habet saltem aliquid coloris. Sciebat Nebuchadnezer Iudaeos sic addictos esse Deo patrio, ut alieni essent ab omnibus gentium superstitionibus. Timuit ergo, ne plerosque in sententiam suam abducerent: et hoc modo voluit ire obviam, quum novam statuam erexit, et adegit omnes suos subditos in eius cultum. Interea videmus ut statim evanuerit ex eius animo cognitio Dei Israel, cuius potentiam et gloriam paulo ante celebraverat. Nunc enim in eius contumeliam, quasi devictus esset una cum idolis gentium, hoc trophaeum erigitur. Verum, quemadmodum alibi diximus, nunquam serio agnovit Nebuchadnezer deum Israel, sed quodam repentino impetu coactus fuit fateri, esse summum et unicum Deum: interea semper in suis superstitionibus demersus fuit. Ergo illa confessio fuit quasi hominis attoniti, sed non prodiit ex vero cordis affectu. Iam veniamus ad reliqua:

2. *Tunc Nebuchadnezer rex misit ad congregandum satrapas* (est quidem mihi incognita etymologia: sed quia certum est, omnia haec nomina esse magistratum, ideo permittam mihi libere vertere has voces, quae non sunt hebraicae, et quarum etiam origo latet ipsos Hebraeos, nisi quod volunt quidam videri nimis subtiles, sed nihil afferunt nisi frigidum, imo prorsus frivolum. Contenti igitur simus hac simplicitate, quod miserit ad congregandos satrapas), *duces et quaestores, primates* (vel, proceres), *iudices, magistratus, optimates et omnes praefectos provinciarum, ut venirent ad dedicationem imaginis, quam erexerat Nebuchadnezer rex.*

3. *Tunc congregati sunt satrapae, duces, proceres, quaestores, magistratus, iudices, optimates et omnes praefecti provinciarum ad dedicationem imaginis, quam erexerat Nebuchadnezer rex: et steterunt coram imagine quam erexerat Nebuchadnezer.* (Pergamus adhuc in contextu, nam cohaerent ista.)

4. *Et praeco clamabat in fortitudine* (vel, in ipsa multitudine: nam חַיִּל, hail, potest utroque modo exponi): *Vobis edicatur, populi, gentes, et linguae* (hoc est, gentes cuiuscunque linguae sitis):

5. *Simul ac audieritis vocem cornu* (vel, tubae) *fistulae, citharae, sambucae, psalterii, symphoniae* (non possumus certo conicere quales fuerint species,

tamen erant instrumenta musica, quemadmodum postea sequitur), *et omnia instrumenta musices: (ut) procidatis, et adoretis imaginem auream, quam erexit Nebuchadnezer rex.*

6. *Et quisquis non prociderit* (hoc est, non flexerit genua) *et adoraverit, eadem hora* (id est, confestim) *proicietur in medium fornacem ignis ardentis* (vel, ardentem).

7. *Itaque simul atque* (eadem hora atque) *audierint omnes populi vocem cornu, fistulae, citharae, sambucae, psalterii, et omnium instrumentorum musices, prociderunt omnes populi, gentes et linguae adorantes imaginem auream, quam erexerat Nebuchadnezer rex.*

Videmus ut Nebuchadnezer religionem stabilire voluerit in cunctis gentibus in quas tunc imperium tenebat, ne scilicet propter mixturam illam exterorum aliquid novi contingeret. Ex dissidio autem timenda fuit aliqua concussio dominationis. Itaque conicere licet privatim quieti suae et commodo regem hunc consuluisse: ut solent principes potius spectare quid sibi expediat, quam quid exigit Deus ipse, ubi edicta promulgant de cultu Dei. Et ab initio grassata fuit haec audacia et temeritas in mundo, ut qui autoritate pollebant semper ausi fuerint deos fabricare. Deinde ultra etiam progressi sunt, ut inberent deos se confictos coli. Nota est illa partitio, tria scilicet esse genera deorum: quosdam esse philosophicos, alios autem politicos, tertios poeticos. Vocarunt philosophicos deos in quibus colendis esset aliqua naturalis ratio. Verum quidem est, philosophos prorsus desipere, quum disputant vel de essentia, vel de cultu Dei. Nam quia sequuntur proprium sensum, necesse est ipsos evanescere. Deus enim non potest apprehendi humano sensu: sed necesse est ut se nobis patefaciat verbo suo, et quemadmodum ad nos descendit, ita etiam vicissim nos attollamur in coelum. Sed tamen philosophi in suis disputationibus habent aliquos praetextus, ita ut possint videri non insanire absque ratione. Sed poetae deinde fabulati sunt quidquid libuit: et ita implerunt mundum crassissimis, et peraeque etiam foedis erroribus. Quum personarent omnia theatra illis vanis commentis, statim imbutae fuerunt vulgi mentes iisdem deliriis: quemadmodum scimus humana ingenia propensa esse ad vanitatem. Ubi autem diabolus accendit ignem, iam furiose videamus abripi et doctos et indoctos. Sic factum est, ut sibi persuaserint verum esse quod videbant representari in theatris. Sed tamen certa religio fuit gentibus, quae fundata erat in autoritate maiorum: illos vocarunt deos politicos, qui communi omnium consensu recepti erant. Et qui habiti sunt prudentes, dixerunt etiam non esse utile induci quod philosophi docebant de natura deorum, quia hoc erat

convellere omnes ritus publicos, et quicquid absque controversia iam obtinuerat. Nam quosdam deos opinione genitos colebant tam Graeci quam Latini, et aliae etiam barbarae gentes, nempe quos fatebantur mortales fuisse. Atqui philosophi saltem retinent hoc principium, deos esse aeternos. Si ergo auditi fuissent philosophi, iam cadebat illa maiorum autoritas. Ita non puduit prudentissimos homines dicere, quemadmodum iam retuli, arcendam esse philosophiam a sacris. Quantum attinet ad poetas, hoc coacti sunt permittere petulantiae vulgi: sed tamen simul docuerunt perniciosum esse quicquid poetae fingebant et fabulabantur de natura deorum. Fuit igitur haec fere communis regula colendi Dei in mundo, et quasi fundamentum pietatis, ne alii dii colerentur nisi traditi a maioribus. Et huc etiam pertinet oraculum Apollinis, quod Xenophon in persona Socratis magnopere laudat, nempe in singulis urbibus colendos esse patrios deos. Quum enim consultus esset Apollo, quanam religio esset optima, ut foveret errores quibus cunctae gentes inebriatae erant, iussit nihil novare in publico statu: sed illam quibuscunque populis et urbibus optimam esse religionem, quae ab ultima vetustate iam recepta esset*). Fuit haec mira impostura diaboli, quia noluit expergefieri mentes hominum, ut apud se reputarent quid rectum esset: sed detinuit in illo veterino, Alta sufficiat vobis autoritas maiorum. Quemadmodum dixi, fuit haec summa prudentia apud homines profanos, ut pro ratione valeret consensus. Interea tamen qui pollebant vel imperio, vel potentia, vel dignitate, sumpserunt sibi aliquid iuris ut fingerent novos deos. Sic videmus multos dicasse templa diis fictitiis, nempe quia tunc imperio instructi erant. Proinde mirum non est si Nebuchadnezer sumpserit sibi hanc licentiam, ut erigeret novum deum. Fieri quidem potest, ut dicaverit hanc statuam Belo, quem putant fuisse Iovem Chaldaeis: sed tamen voluit aliquam novam religionem inducere, cuius praetextu celebraretur apud posteros eius memoria. Virgilius oblique dedit hanc stultitiam quum dicit, Et numerum divorum altaribus auget**). Nam significat, utcumque homines erigant multa altaria in terris, non tamen crescere in coelo numerum deorum. Sic ergo Nebuchadnezer uno altari auxit deorum numerum, hoc est, induxit novum ritum, ut statua illa esset illi quasi monumentum, ut nomen eius praedicaretur quamdiu vigeret illa religio. Interea videmus quam licentiose potestate sua abusus fuerit. Neque enim consulit magos suos quid liceat, neque etiam secum dispicit an religio illa legitima sit necne:

sed excaecatus superbia vult obstringere religione omnium animos, et probari quod ipse decrevit. Ergo hinc colligimus, quam vani sint profani homines, dum praetexunt sibi in animo esse, Deum colere, quia interim volunt superiores esse ipso Deo. Neque enim admittunt puram aliquam cogitationem, neque etiam studium suum applicant ad cognitionem Dei: sed quicquid ipsis libuit volunt esse licitum. Non igitur Deum ipsum adorant, sed potius suum figmentum. Talis fuit superbia regis Nebuchadnezer, quemadmodum patet ex eius edicto, *Misit rex Nebuchadnezer ad congregandos omnes satrapas, omnes duces, praefectos, etc. ut venirent ad dedicationem imaginis, quam erexerat rex Nebuchadnezer*. Semper adicitur nomen regis, nisi uno in loco: quasi vero regia potestas evehat in tantam altitudinem mortales, ut possint iure suo fabricare deos. Sed videmus regem babylonium hoc sibi arrogare, ut statua illa colatur pro Deo, quam erexerat, non homo privatus, neque etiam vulgaris, sed rex ipse. Quoniam ergo regis potestas in mundo eminet, hinc fit ut reges non agnoscant se tunc demum manere in legitimo gradu, si continent se sub Dei obedientia. Et hodie videmus tali fastu adhuc turgere omnes terrenos reges. Neque enim inquirunt quid consentaneum sit verbo Dei, quanam sit sincera pietas: sed quoniam tuentur errores ■ maioribus traditos, interposito regio nomine, putant sufficere hoc quasi praedictum, ne Deus aliter colatur quam ipsis visum est, et quam ipsi decreverunt. Quod ad dedicationem spectat, scimus hunc morem fuisse profanis gentibus, ut suas statuas et picturas consecrarent antequam adorarentur. Et hodie idem error in papatu regnat. Nam quamdiu manent imagines apud statuarium vel pictorem, nulla est veneratio: sed simul ac privata religione dicata est aliqua imago (papistae devotionem vocant) vel publico et solenni ritu, ex trunco, ligno, ex lapide, ex coloribus fit deus: et habent etiam certas caeremonias in statu et picturis consecrandis papistae inter suos exorcismos. Nebuchadnezer ergo quum voluit imaginem suam censi loco dei, eam consecravit solenni ritu: sicut dictum fuit, haec ratio usitata erat profanis gentibus. Non loquitur hic de vulgo (neque enim omnes confluere poterant:) sed iubentur praefecti et proceres venire, qui secum etiam adducant magnas catervas: deinde perferant regis edictum, et curent etiam singuli in suis provinciis monumentum aliquod erigi, unde appareat omnes subditos colere pro deo statuam illam quae erecta fuerat a rege. Iam sequitur, *venisse omnes satrapas, omnes praefectos, duces, proceres, quaestores, magistratus, et stetit coram imagine, quam erexerat rex Nebuchadnezer*. Non mirum est obtemperasse praefectos regis edicto, quibus nulla alia religio erat, nisi quam ipsi acceperant a patri-

*) Xenophon in Memor. l. 1. c. 1. Cicero lib. 2. de legibus c. 16.

**) Aeneid. 7, 211.

bus suis. Sed plaris erat obsequium quod regi deferebant quam vetustas: ut hodie si quis rex vel excogitet novam aliquam superstitionem, vel discedat a papatu, et velit restituere purum Dei cultum, statim cernetur subita mutatio in omnibus praefectis, et in omnibus aulicis et proceribus. Quare? neque enim vel Deum metuunt, vel sincere ipsum reverentur, sed pendent ex nutu regis, et serviliter adulantur. Ita quidquid regi placuit, hoc omnes probant, et cum plausu, si opus sit. Non mirum igitur, si proceres Chaldaei, qui nunquam gustaverant quid esset verus Deus, aut quid esset vera pietas, statim propensi fuerint ad colendam statuam. Sed hinc etiam colligimus, quam nihil firmum sit, vel stabile in hominibus profanis, qui non edocti sunt in schola Dei quatenus sit vera religio. Flectentur enim singulis momentis ad quaslibet auras, quemadmodum folia moventur flante vento in arboribus, ita etiam quicunque non egerunt radicem in Dei veritate, necesse est ipsos vacillare, et ferri huc atque illuc, ubi flare coepit aliquis ventus. Non autem simplex est ventus regum edictum, sed est quaedam violenta tempestas. Neque enim impune licet regibus et eorum edictis se opponere. Hinc fit ut qui non sunt solide fundati in Dei verbo, nec tenent quid sit vera pietas, rapiantur impetu talis procellae. Subiicitur postea, *praeconem clamasse in fortitudine*, vel, in exercitu. Et posterior haec expositio non male quadrat, quod clamaverit praeco in illa turba, quum scilicet factus esset magnus concursus gentium: sicut regnum babilonium tunc sub se comprehendebat multas provincias. *Praeco igitur clamavit voce magna, Vobis edicuntur, gentes, populi et linguae.* Hoc ad incutendum terrorem valet, dum sine exceptione rex imperat, ut cunctae provinciae idolum suum colant. Nam quisque alios respicit: ac proinde dum tantam multitudinem parere videt unus homo, non audet sese opponere. Ergo illic concidit omnis libertas. Iam sequitur, *ubi audieritis vocem tubae, vel cornu vocem citharae, fistulae, psalterii, sambucae, etc. ut procidatis et adoretis imaginem.* Quisquis autem non prociderit, proicietur eadem hora in fornacem ardentem. Hoc plus terroris potuit incutere, quod scilicet sanciebat rex Nebuchadnezer impium cultum tam atroci poena. Neque enim contentus erat vulgari morte, sed inssit in ignem proici quicunque non coluissent statuam. Haec autem poenae denuntiatio satis demonstrat suspectam fuisse regi contumaciam in aliquibus. Nisi enim permixti fuissent Iudaei Chaldaeis et Assyriis, quia semper coluerant eosdem deos, nulla fuisset controversia: deinde quia etiam hoc passim invaluerat, colendos esse deos qui probati essent regibus. Apparet igitur statuam fuisse consulto erectam, ut rex hoc quasi examine probaret an obsequentes habiturus esset qui nondum

assueti erant ad superstitiones gentium. Voluit ergo inducere oblivionem sinceræ pietatis in filiis Abrahae, et simul eos corrumpere: ita ut sequerentur vulgatum morem, et sese formarent ad regis arbitrium, et consensum populi, cum quo habitabant. Sed hac de re iterum postea videbimus. Iam quod attinet ad hanc adorationem, tantum sita fuit in gestu. Rex Nebuchadnezer non exegit, ut profiterentur verbis se credere illum esse deum, hoc est, in statua illa esse divinitatem, cui praestandus esset cultus: sed satis habuit, sic externo gestu hoc testatum facere. Videmus ergo idololatriæ merito damnari quicumque simulant se idola colere, etiam si obtendant se hoc non facere ex animo, sed tantum metu, quia scilicet cogantur imperiis regum. Illa excusatio nimis frivola est. Videmus enim regem hunc vel tyrannum, quamvis astutia diaboli fabricasset hanc imaginem, non aliud exigere, nisi ut genua flectant cuncti populi et cunctae gentes coram statua. Et certe hoc modo alienabat Iudaeos ab unius et veri Dei cultu, si hoc illis extorsisset. Deus enim vult primum intus a nobis coli: deinde etiam externa professione. Praecipuum quidem altare, in quo Deus colitur, sedem habere debet in animis nostris. Nam colitur Deus spiritualiter fide, et precibus, et aliis pietatis officiis. Iam tamen necesse est huc accedere externam professionem, non tantum ut nos exerceamus in cultu Dei, sed etiam ut nos totos ei offeramus, et gestemus ipsum tam in corpore quam in animo, quemadmodum docet Paulus: denique ut nos totos possideat. Hoc ergo de adoratione, et de poena. Sequitur iterum, *Simul ac auditus fuit clangor tubarum, et sonitus ille multorum instrumentorum, omnes gentes, omnes populos, omnes linguas procidisse, et adorasse imaginem, quam creaverat rex Nebuchadnezer.* Hic memoria repetendum est quod dixi, nempe flexibiles esse cunctos mortales ad regum suorum obsequia. Quidquid ergo iubentur, facile admittunt, modo ne grave sit vel damnosum: imo etiam saepe perferunt gravissima onera, ut regibus suis morem gerant. Sed hoc etiam notandum est, semper magis esse propensos ad vitiose agendum. Si rex Nebuchadnezer iussisset deum Israelis coli, et everti omnia templa, et altaria quae prius fuerant sub tota eius ditione, exorti haud dubie fuissent maximi tumultus. Nam diabolus ita fascinat hominum mentes, ut pertinaciter maneant defixi in suis erroribus, quos semel imbibunt. Nunquam ergo adducti fuissent Chaldaei, et Assyrii, et alii ad parendum sine summa difficultate. Nunc autem signo dato, statim procidunt, et adorant statuam aurëam. Hic discamus quasi in speculo considerare nostrum ingenium, et in hunc finem, ut nos contineamus sub verbo Dei, neque dimoveamur unquam a recta fide, sed stemus invicta constantia, quidquid praecipiant reges: etiam

si centum mortes nobis minentur, ne tamen fidem nostram labefactent: quia nisi nos retineat Deus suo fraeno, statim diffluemus ad omnem vanitatem. Praesertim vero si quas corruptelas induxerit rex quispiam, statim illuc rapiemur: quia, ut dixi, nimis sumus proclives ad vitiosos et perversos cultus. Et iterum repetit propheta nomen regis, ut sciamus totam illam turbam non reputasse quid placeret Deo, an cultus ille sanctus esset atque integer, sed contentam fuisse unius regis nutu. Damnat autem propheta hanc nimiam facilitatem et merito. Ita discamus ex hoc loco, non moveri arbitrio hominum, ut hanc vel illam religionem amplectamur: sed prius diligenter quaerendum esse, quisnam cultus probetur Deo: et ita opus esse iudicio, ne temere nos proiciamus in superstitiones. Quantum attinet ad musica instrumenta, fateor fuisse in usu in ecclesia Dei, et quidem eius mandato: sed alia fuit ratio populi Dei, alia autem Chaldaeorum. Nam quum Iudaei ad canendas Dei laudes adhiberent et tubas, et citharas, et musica instrumenta, non oportuit tamen ipsos obtrudere Deo hunc ritum, quasi illic sita esset pietas: sed oportuit spectare alium finem, nempe quod Deus volebat modis omnibus ipsos excitare, quum nimis torperent: quemadmodum scimus semper frigere in nobis pietatis studium, nisi punquamur. Deus ergo adhibuerat stimulos illos, quo ferventiore studio ipsum colerent Iudaei. Chaldaei autem putarunt se Deo satisfecisse, si congererent multa musica instrumenta. Nam aestimabant Deum ex proprio sensu, quemadmodum fieri solet. Quaecunque enim nos delectant, putamus etiam placere Deo. Hinc immensa illa caeremoniarum congeries in papatu: quia pascuntur oculi nostri tali splendore, ideo etiam putamus nos probe defungi cultu Deo, quasi similiter nobiscum oblectetur. Est autem ille nimis crassus error. Quantum ergo ad citharam, ad tubam, et alia instrumenta musica pertinet, quibus Nebuchadnezer ornavit cultum idoli sui, non dubium est quin pars fuerit errorum: sicuti etiam de auro dicendum est. Deus quidem voluit aliquem esse splendorem sui sanctuarii, non quod aurum, vel argentum, vel lapides pretiosi per se ei placeant, sed voluit ita commendare gloriam suam populo, ut sub figuris illis agnoscerent quidquid pretiosum est debere uni Deo offerri, quia ei sacrum est. Iudaei ergo quamvis haberent multas pompas (ut ita loquar), hoc est, haberent magnificum splendorem in externo Dei cultu: tamen manebat illud principium, spiritualiter Deum colendum esse. Profani autem homines, sicuti crassos deos sibi fingebant pro suo ingenio, ita etiam volebant pro arbitrio suo eos colere, et putabant hanc esse perfectissimam sanctitatem, si pulchre canerent, si esset multa copia auri, et argenti, si magnificus esset apparatus in ipsis sacrificiis. Reliqua differam in crastinum.

Calvini opera. Vol. XL.

8. *Itaque statim (eadem hora) appropinquarunt viri Chaldaei, et vociferati sunt accusationem contra Iudaeos: (hoc est, clamose, et quasi cum tumultu eos accusarunt. Alii vertunt, accusarunt accusationem. Nam etiam אכל Acal, quum significet vorare, dicunt, ubi coniungitur cum hoc nomine, accipi metaphorice pro accusare. Sed quoniam significat etiam vociferari, bene conveniet hic sensus, quod scilicet clamosi fuerint accusatores.)*

9. *Loquuti sunt, et dixerunt Nebuchadnezer regi: Rex, in aeternum vive.*

10. *Tu, rex, posuisti edictum, ut omnis homo quum audiret vocem cornu (vel, tubae), fistulae, citharae, sambucae, psalterii, et symphoniae, et omnium instrumentorum musices, procideret et adoraret imaginem auream.*

11. *Et qui non prociderit et adoraverit, proiciatur in medium (vel, intra) fornacem ignis ardentis.*

12. *Sunt viri Iudaei, quos ipsos posuisti (id est, praefecisti) super administrationem (vel, opus) provinciae Babylonis, Sadrach, Mesach et Abednego, viri isti non posuerunt ad te, rex, cogitationem: (Alii vertunt rationem) deum tuum (vel, deos tuos, in eo parum est discriminis) non colunt, et imaginem auream quam tu erexisti non adorant.*

Quamquam hic non exprimitur eorum consilium, qui accusarunt Sadrach, Mesach et Abednego, tamen probabili ratione ex eventu ipso colligimus, fuisse rem ex composito actam, quum rex imaginem auream statuit. Videmus enim ut fuerit observati: et quemadmodum heri dictum fuit, videtur Nebuchadnezer sequutus esse vulgare regum consilium. Nam quamvis superbe Deum contemnant, armant tamen se religione ad stabiliendam suam potentiam: et in hunc tantum finem simulant aliquem Dei cultum, ut contineant populum in officio. Quum ergo permixti essent Iudaei Chaldaeis, et Assyriis, voluit rex occurrere dissidiis omnibus: et ita statuum locavit in loco celebri, ut esset experimentum, et quasi examen an Iudaei vellent ad ritus babylonicos se adiungere. Interea locus hic docet, saltem probabili coniectura, regem fuisse instigatum a suis consiliariis, quoniam scilicet indigne ferebant homines alienigenas praefectos esse provinciae Babylonis, quum tamen essent mancipia. Nam iure belli tracti fuerant in exsilium. Hoc ergo quum indignum putarent Chaldaei, invidia eos impulit, ut regi consilium illud suggererent. Nam unde fit ut tam subito deprehendant Iudaeos non exhibuisse cultum et venerationem statuae, praesertim Sadrach, Mesach et Abednego? Certe res ipsa ostendit, eos fuisse quasi in excubiis, ut notarent quid agerent Iudaei: et ita facile colligitur, eos ab initio struxisse calumniam, ubi regi fuerunt auctores fabricandae statuae. Et quod tumultuose Iudaeos accusant,

hinc etiam perspicimus fuisse animos ipsorum refertos invidia et odio. Posset quidem dici, zelo fuisse accensos, quemadmodum superstitiosi homines vellent omnibus legem imponere: deinde accedit etiam ad illum affectum crudelitas. Sed mera aemulatio, ut potest cognosci, Chaldaeos corripuit, ut ita clamose accusarent Iudaeos. Incertum autem est, an loquuti sint de tota gente in genere, hoc est, de cunctis exsulibus, an vero designaverint tres istos duntaxat. Probabile est restringi accusationem ad Sadrach, Mesach et Abednego. Nam si fracti fuissent tres isti, facilis erat de reliquis victoria. Pauci enim tam cordati fuissent reperti in toto populo. Credibile igitur est, clamatores istos voluisse aggredi quos sciebant prae aliis animosos esse et constantes. Deinde volebant eos deicere de gradu honoris, in quo cernere ipsos non poterant. Quaeritur tamen cur Danieli pepercerint, quum tamen non sit consentaneum ipsum quidquam simulasse, quum rex iuberet coli suam statuam, hoc est, quam erexerat. Fieri potest ut abstinuerint a Daniele ad tempus, quem sciebant magnificari a rege: et traxerint istos tres in crimen, qui facilius et minori negotio poterant opprimi. Hac astutia inductos fuisse existimo, ut Danielem non nominaverint una cum istis tribus, ne scilicet favor illius mitigaret regis iracundiam. Iam subiicitur forma ipsa accusationis, *Rex, in aeternum vive*. Illa fuit communis salutatio. Postea adiungitur, *Tu, rex*, hoc est emphatice positum, quasi dicerent, Tu pro regio imperio posuisti edictum ut *quisquis audiret vocem tubae, vel, cornu, citharae, fistulae, et psalterii, et instrumentorum musices, ut ille procideret coram statua aurea: quisquis autem hoc facere abnueret, proiceretur in fornacem ignis ardentis*. Atqui hic sunt viri Iudaei, quos tu praefecisti in administratione provinciae Babylonis. Odiose hoc etiam addunt, quia exprobrant ingratitude, quod scilicet affecti tam eximio honore spernant imperium regis, et alios etiam suo exemplo ad similem contumaciam inducant. Videmus ergo ad amplificandum crimen hoc fuisse dictum, quod rex praefecerat eos provinciae Babylonis. Isti viri non adorant imaginem auream, et non colunt deos tuos, hoc est summum crimen. Videmus in hac tota oratione huc tantum spectare Chaldaeos, ut damnent uno hoc crimine Sadrach, Mesach et Abednego, quia non obsequuti sint edicto regis. Neque enim de sua religione disputant, quia hoc illis minime utile erat, vocari in quaestionem an dii quos colebant digni essent tali cultu. Omitunt igitur quod sciunt sibi non expedire, et arripiunt hoc telum, quod scilicet contemptus fuerit rex, quia Sadrach, Mesach et Abednego non coluerint imaginem, quum tamen rex edicto suo ita iussisset fieri. Hic iterum videmus superstitiosos non adiciere animum nec studium ad veram in-

quisitionem ut pie et rite colant Deum: sed hac cura praeterita tantum audaciam suam sequi et libidinem. Quum ergo talis temeritas nobis quasi in speculo proponitur a spiritu sancto, discamus non posse probari cultum nostrum Deo, nisi innixus fuerit veritati: ideoque hic pro nihilo ducendam esse auctoritatem hominum: quia nisi certi sumus Deo placere religionem quam nos sequimur, quidquid ex parte hominum poterit in medium afferri infirmum erit. Iam quum videmus gravatos fuisse sanctos istos viros crimine ingratitude, deinde etiam rebellionis, non est cur nobis grave sit idem hodie ferre. Qui nos calumniantur obiciunt contumaciam, quod scilicet spernamus regum edicta, qui vellent nos obstringere suis erroribus. Atqui, ut postea rursum videbimus, facilis est nobis et expedita defensio. Interea subire hanc infamiam coram mundo nos oportet, quasi simus immorigeri et intractabiles: et quod ad ingratitude spectat, etiamsi mille probris nos onerent improbi, tamen patienter ferendae sunt ad tempus eorum calumniae, donec Dominus affulgeat innocentiae nostrae assertor. Iam sequitur,

13. *Tunc Nebuchadnezer cum iracundia et excandescencia (alii vertunt furem) iussit adduci Sadrach, Mesach et Abednego: viri autem illi adduxerunt coram rege (subaudiendum est, eos).*

14. *Loquutus est Nebuchadnezer, et dixit illis: Verumne, Sadrach, Mesach et Abednego, deos meos non colitis (vel, deum meum, potius), et imaginem auream quam statui (vel, erexi) non adoratis?*

15. *Nunc ecce parati eritis (alii interrogative legunt, paratine estis?) simul ac audiveritis vocem cornu (vel, tubae), fistulae, citharae, sambucae, psalterii, symphoniae, et omnium instrumentorum musices, (ut) procidatis, et adoretis imaginem quam feci. Quod si non adoraveritis, eadem hora proiciemini in medium fornacis ignis ardentis. Et quis ille deus qui eruat vos e manu mea?*

Haec narratio nobis clare testatur, reges in simulatione pietatis tantum consulere suae magnitudini, ut se in locum deorum potius subrogent. Est enim hoc portento simile, quod rex Nebuchadnezer hic diis omnibus insultat, quasi scilicet nulla esset in coelo potentia, nisi quam ipse comprobaret: *Quis deus, inquit, poterit vos eruere e manu mea?* Cur igitur colebat aliquem deum? nempe ut populum retineret aliquo fraeno: et ita stabiliret suam tyrannidem, non quod animo eius insideret ullus affectus pietatis. Initio narrat Daniel regem fuisse iracundia accensum. Nihil enim regibus molestius est, quam dum vident sperni sua imperia: volunt in omnibus sibi morem geri, etiam si praecipiant quod iniquissimum est. Postea tamen videtur rex sibi

temperare, quum interrogat Sadrach, Mesach et Abednego, annon parati sint colere deum suum et imaginem illam auream. Quum ergo dubitanter ipsos alloquitur, et adhuc proponit illis liberam optionem, est in his verbis aliqua moderatio. Videtur enim eximere ipsos a crimine, modo in posterum sustineant se flecti. Sed interea ebullit rabies in fallaci ista specie moderationis. Nam statim subiicit, *Si non parueritis, ecce proiciemini in fornacem ignis ardentis*: tandem prorumpit in sacrilegam illam vocem, et horrendam blasphemiam, nullum esse Deum, qui possit eruere sanctos viros e manu sua. Videmus ergo in persona Nebuchadnezer quali superbia turgeant reges, etiam ubi simulant aliqueum zelum pietatis: quia certe non tangit eos reverentia ipsius Dei, sed volunt quidquid imperant excipi ab omnibus. Et ita, quemadmodum dixi, potius substituunt se in Dei locum, quam studeant Deum ipsum colere, et asserere eius gloriam. Huc pertinent verba quibus utitur, *quod erexerit statuam, quod fecerit*: quasi diceret, Iam fas vobis non est deliberare colendane sit imago annon, quia sufficere debet vobis meum imperium. Ego non sine consilio et ratione hanc imaginem erexi: fuit igitur officii vestri simpliciter mihi parere. Videmus ergo ut summam potestatem sibi arroget etiam in fabricando deo. Neque enim hic agit de rebus politicis: sed vult Nebuchadnezer statuam pro deo coli, quoniam ita decrevit, quoniam promulgavit suum edictum. Atqui memoria semper tenendum est quod attigi, nempe tale exemplum superbiae nobis proponi, ut sciamus non temere hoc vel illud debere nos in religione aggredi, sed audiendum esse Deum, ita ut pendeamus ab eius auctoritate et nutu: quia si addicti sumus hominibus, nullus erit modus errorum. Quamvis ergo reges ita superbiant, et ferociant, tamen tenenda est nobis regula, nihil Deo placere nisi quod mandavit ipse suo verbo: et principium verae pietatis esse obedientiam, quam ei uni praestamus. Quod attinet ad blasphemiam, clarius demonstrat quod dixi, reges, utcunque prae se ferant aliquod pietatis studium, tamen spernere omne numen, et in animo nihil aliud habere, quam extollere suam magnitudinem. Itaque mutuuntur nomen Dei, ut venerationem sibi maiorem concilient: sed interea si expediat centies mutare deos singulis diebus, nulla religio ipsos impedit. Religio igitur ipsa terrenis regibus ut plurimum praetextus est: sed nulla in ipsorum animis Dei reverentia, et nullus timor, quemadmodum hic demonstrat rex profanus, *Quisnam est ille Deus*, inquit? Nullum deum excipit. Si quis respondeat, loqui ipsum comparative, quoniam hic defendat gloriam dei sui quem colebat: tamen quum eructat hanc blasphemiam contra omnes deos, certe intolerabilis est arrogantia, imo diabolicus furor, qui ipsum eo us-

que impellit. Iam veniamus ad praecipuum caput, ubi Daniel narrat quanta constantia praediti fuerint Sadrach, Mesach et Abednego:

16. *Responderunt Sadrach, Mesach et Abednego, et dixerunt regi: Nebuchadnezer, non sumus solliciti super hoc sermone (vel, negotio), quid respondeamus tibi* (Alii vertunt: non oportet nos tibi respondere super hoc negotio: et ^h volunt esse supervacuum, quemadmodum saepe etiam ponitur).

17. *Ecce est Deus noster, quem nos colimus, potens (id est, potest) liberare nos e fornace ignis ardentis, et e manu tua, rex, eruet.*

18. *Et si non, notum sit tibi, o rex, quod deos tuos nos non colimus, et imaginem auream quam erexisti, non adorabimus.*

Hoc maxime expendere convenit in hac historia, quod infracto animo perstiterint in Dei timore tres sancti viri, quum tamen scirent sibi instare praesentissimum mortis discrimen. Quum ergo mors illis obiecta esset ante oculos, tamen non deflexerunt a recto cursu, sed pluris fecerunt gloriam Dei quam propriam vitam: imo centum vitas, si totidem opus fuisset, profundere, et hoc fuisset illis datum. Non refert quidem Daniel omnia eorum verba: sed colligit brevem summam duntaxat, in qua tamen satis refulget invicta illa spiritus sancti virtus, qua fuerunt instructi. Fuit certe horribilis illa denuntiatio, quum rex diceret, *Si non parati eritis ad clangorem tubae procidere coram statua, actum est de vobis, et statim proiciemini in fornacem ignis*. Quum ita rex fulminasset, poterant percelli ut homines. Scimus enim quam cara sit nobis vita, deinde ut horror mortis sensus nostros occupet. Sed has omnes circumstantias recenset Daniel, ut sciamus plures esse fortitudinis in servis Dei, ubi aguntur eius spiritu, quam ut cedant ullis minis, vel terroribus succumbant. Respondent regi, Non opus est longa deliberatione. Nam quod dicunt se non curare, significant hoc verbo rem esse expeditam: quemadmodum etiam memorabilis illa vox Cypriani refertur ab Augustino*), quum suaderent aulici, ut vitae suae parceret (nam Imperator invitus faciebat, ut eum addiceret supplicio mortis), quum ergo hinc inde urgerent adulatorem, ut vitam suam redimeret abnegatione pietatis, respondit, In re tam sancta nulla deliberatio. Sic etiam loquuntur sancti viri isti, non curamus, hoc est, nos non ingredimur in consultationem quid utile sit, quid expediat, nihil tale: sed hoc nobis iam conclusum est, nempe nulla ratione nos debere abduci a sincero Dei cultu. Si legere placeat, *Non oportet tibi nos respondere*, idem fere erit sensus. Ostendunt enim frustra obii-

*) Serm. 309 Opp. VIII 1249 ed. Bassan. 1797.

mortis terrorem, quia scilicet propositum ipsis sit, et penitus cordibus infixum, ne latum quidem unguem discedere a vero et legitimo cultu Dei. Cacterum hic utuntur duplici ratione, ut repudiant quod rex ipsis proposuerat. Dicunt enim in Deo satis esse potentiae et virtutis ad ipsos liberandos: deinde, etiam si moriendum sit, tamen non sibi tanto in pretio esse vitam, ut Deum abnegent eius prorogandae causa. Paratos igitur se ad mortem declarant, si rex pertinaciter urgere eos voluerit ut adorent statnam. Hic est locus apprime dignus observatu. Primo enim haec responsio notanda est, quod ubi nos homines ad veri Dei abnegationem sollicitant claudendae sint aures, nec ulla admittenda sit deliberatio. Iam enim tunc incipimus atrocem iniuriam Deo facere, ubi disputamus an liceat deficere a puro eius cultu, quaecunque ratio nos ad id impellat. Atque utinam hoc omnibus probe notum esset, nempe sic excellere et eminere Dei gloriam, ut omnia debeant in ordinem cogi, ubi scilicet de ea minuenda vel obscuranda agitur. Sed haec fallacia hodie innumeros fere decipit, quod putant sibi fas esse quasi in trutina appendere, an praestet ad tempus deflectere a vero Dei cultu, quam aliqua utilitas ab altera parte se ingerit: quemadmodum hodie videmus simulatores, quibus referta est terra, habere colores suos quibus obtegant suum flagitium, ubi vel idola cum impiis colunt, vel abnegant nunc oblique, nunc palam et aperte veram pietatem. O quid fieret? Qui pollet aliqua dignitate, Ego video (dicit) quantum prodesse queam, modo similem aliquid, et ne prodam qualis sim. Nam ista ingenuitas non modo mihi privatim, sed omnibus esset noxia. Si rex nullos habeat, qui interdum studeant placare eius iracundiam, ita laxatae erunt habenae improbis: et maiore licentia impellent eum ad omnem saevitiam. Praestat igitur esse aliquos medios, qui auscultent et observent si quid machinentur improbi: deinde si non possint aperte, saltem per cuniculos avertant periculum a capitibus piorum. Quum ergo haec obiciunt, putant satis factum esse Deo. Quasi vero Sadrach, Mesach et Abednego non potuerint idem praetextere: quasi etiam hoc non venerit illis in mentem, Ecce nos armati sumus aliqua potentia ad fratres nostros iuvandos: nunc quanta barbaries et inhumanitas grassabitur, si nobis succedant professi religionis hostes? Nam quantum in ipsis erit, evertent et delebunt e mundo gentem nostram et memoriam pietatis. Nonne praestat nos ad tempus cedere tyrannidi et violento regis edicto, quam locum vacuum relinquere quem mox occupent furiosi, qui prorsus obruant miseram gentem nostram, quae plus satis nunc gravatur? Poterant, inquam, colligere omnes istos colores et fucos Sadrach, Mesach et Abednego, ut excusarent perfidiam suam, si peri-

culi vitandi causa genu flexissent coram aurea imagine: sed non faciunt. Ergo, quemadmodum iam dixi, tunc manet Deo ius suum integrum, ubi extra omnem dubitationem statuitur eius cultus, et hoc nobis semel persuasum est, nihil tanti esse, ut nobis liceat et fas sit vel minimum deflectere ab ea professione, quam nobis verbo suo mandat et quam exigit. In summa, hic opponitur securitas quae debet confirmare pios Dei cultores, omnibus astutis et obliquis consiliis, quae sibi accersunt qui propter vitam amittunt vivendi causam, ut ille profanus poeta loquitur. Nam quorsum vivimus, nisi ut Dei gloriae serviamus? Atqui perdimus illam vivendi causam vitae causa: hoc est, quum nimium appetimus vivere in mundo, non respicimus vivendi finem. Sic ergo opponit Daniel simplicitatem quam sequi filios Dei necesse est, omnibus rationibus quas sibi obducunt simulatores, ut suum flagitium fuceo aliquo tegant. *Non ergo sumus solliciti.* Quare? Quia iam statutum nobis est, pluris esse Dei gloriam quam mille vitas, et quidquid nobis sensus carnis suggeret. Ergo ubi viget haec magnanimitas, aberit omnis tergiversatio, neque se ipsos fatigabunt qui vocantur in periculum ob testimonium veritatis: quia, ut iam dixi, aures omnibus istis Satanae illecebris clausae erunt. Et quum addunt *Deum esse satis potentem ad ipsos servandos: quod si non, tamen se ad mortem paratos esse:* ostendunt quid animos nostros erigere debeat supra omnes tentationes, nempe quia vita nostra pretiosa est Deo, ipse autem poterit nos liberare si volet. Quum ergo in Deo nobis sit satis praesidii, ne putemus aliam esse meliorem rationem vitae servandae, quam si nos totos reicimus in eius tutelam, et proicimus etiam in ipsum omnes nostras sollicitudines. Deinde in secundo membro hoc notandum est, etiam si Dominus volet morte nostra illustrare suam gloriam, hoc esse legitimum sacrificium, quod illi offerendum est, neque in nobis vigere sinceram pietatem, nisi anima nostra sit in manibus nostris, hoc est, nisi vita nostra sit semper parata in sacrificium. Haec igitur breviter nunc notare volui, quae crastino die, dante Domino, exponam.

Diximus heri constantiam Sadrach, Mesach et Abednego, innixam fuisse duabus istis rationibus, quod certo persuasi essent Deum vitae suae esse custodem, et se liberatum iri eius potentia a praesenti morte, si ita utile esset: deinde quia apud se statuerant fortiter et intrepide moriendum esse, si Deus vellet sibi tale sacrificium offerri. Quod autem de his tribus viris refert Daniel ad nos omnes pertinet. Colligere igitur hinc licet generalem doctrinam, ubi periculum nobis imminet pro testimonio veritatis, primum ut discamus vitam nostram repone in Dei manu: deinde ut fortiter et sine metu

parati simus mortem oppetere. Quantum ad primum spectat, experientia docet plurimos deficere a Deo et professione fidei, quia non possunt statuere, satis esse virtutis in Deo ad ipsos liberandos. Verum quidem est hoc ab omnibus dici, Deum nostri curam gerere, deinde vitam nostram in manu et arbitrio eius esse positam: sed vix centesimus quisque hoc penitus et certo habet infixum in corde suo: quia unusquisque viam et rationem inquirat servandae vitae, ac si nulla esset Dei virtus. Ergo ille demum rite profecit in verbo Domini, qui didicit vitam suam esse curae Deo: deinde satis esse in illo praesidii. Nam qui lucusque progressus est, poterit centies periclitari, quia non dubitabit sequi quocumque fuerit vocatus. Hoc enim unum liberat eum omni metu et trepidatione, quod possit Deus eruere ex mille mortibus servos suos, quemadmodum dicitur in Psalmo (68, 21), Penes ipsum esse exitus mortis. Nam mors videtur absumere omnia: sed Deus ex illo gurgite eripit quos vult. Ita haec persuasio nobis sufficiet ad firmam et inexpugnabilem constantiam. Sed necesse est eos qui ita reiiciunt vitae et salutis suae curam in Deum probe sibi conscios esse, ut non dubitent se tueri bonam causam. Et hoc etiam exprimitur his verbis quum dicunt Sadrach, Mesach et Abednego, Ecce Deus noster quem colimus. Quum in medium proferunt cultum Dei, testantur sibi esse certam fulturam, quia non temere quidquam agant, sed sint cultores veri Dei, et laborent pro defensione pietatis. Nam hoc est discrimen inter martyres, et inter furiosos, qui saepe iustas poterunt, poenas dare suae dementiae, quia conati sint pervertere omnia. Videmus enim plerosque agitari sua intemperie. Si contingat illos dare poenas, non sunt numerandi in Dei martyres. Martyrem enim, quemadmodum dicit Augustinus, causa facit, non poena. Ergo subest pondus in his verbis, quum tres isti viri asserunt se Deum colere, quia hoc modo gloriantur se non temere subire periculum quod sibi instare vident, sed pro certo Dei cultu. Iam venio ad secundum, *Si Deus eruere nos morte nolit, notum tibi sit, rex, quod deos tuos non colimus*. Dixi primo, ut constanter parati simus ad obeundum omne certamen, vitam nostram permittendam esse Deo, sicut aequum est subesse eius arbitrio et manu, custodiaeque protegi. Caeterum non debet nos tenere huius terrenae et caducae vitae desiderium, ut nos impediatur a libera et ingenua professione veritatis. Nam pretiosior nobis esse debet Dei gloria, quam centum vitae. Ergo non poterimus Dei esse testes, nisi deposito huius vitae desiderio, saltem ut praeferamus Dei gloriam. Interea notandum est hoc fieri non posse, quin spes melioris vitae nos ad se rapiat. Nam ubi non insidet cordibus nostris promissio haereditatis

aeternae, nunquam poterimus a mundo avelli. Cupimus enim esse, et non potest tolli a nobis ille affectus, nisi superet fides: quemadmodum etiam Paulus dicit (2. Cor. 5, 4), Non quod optemus exui, sed superindui. Fatetur Paulus naturaliter homines non posse adduci, ut libenter velint migrare a mundo, nisi quemadmodum dictum est, fides praevaleat. Sed ubi intelligimus haereditatem nostram in coelo esse, et nos in terra esse peregrinos, tunc exuimus affectum terrenae vitae, cui nimium addicti sumus. Haec igitur duo sunt, quae comparant filios Dei ad martyrium, ne dubitent se et vitam suam offerre Deo in sacrificium: nempe si persuasi sint vitam suam a Deo custodiri, et ipsum fore certum liberatorem, si ita expediat: deinde quum transcendunt mundum, ut dum adspirant ad spem aeternae et coelestis vitae, ut parati sint renuntiare mundo. In verbis autem magnanimitas notanda est, quum dicunt, *Notum tibi sit, rex, quod non colimus deos tuos, neque adorabimus statuum, quam erexisti*. Hic enim regem oblique accusant, quod sibi tantum arroget, ut velit religionem arbitrio suo stare, vel cadere. *Tu erexisti statuum*: atqui auctoritas tua nobis nullius est momenti, quia scimus fictitium esse deum, quem vis a nobis coli sub statua. Deus autem quem nos colimus se nobis patefecit. Hunc scimus esse opificem coeli et terrae, hunc redemisse patres nostros ex Aegypto: idem etiam nos castigare voluit quum eiecit in exilium. Quoniam ergo nobis constat firma certitudo fidei nostrae, ideo pro nihilo ducimus et deos tuos et tuum imperium. Sequitur,

19. *Tunc Nebuchadnezer repletus fuit iracundia, et forma faciei eius mutata fuit* (צֶלֶם zelem, hic aliter capitur quam antea, nam aliquoties iam posuit hoc nomen Daniel pro imagine: hic autem vultum regis aut figuram designat: figura ergo faciei eius mutata fuit) *erga Sadrach, Mesach et Abednego. Loquutus est, et iussit (vel, edixit) accendi fornacem uno septies* (hoc est, septuplo) *magis quam solebat accendi*.

20. *Et viris praestantibus robore* (vel, robustis virtute) *qui (erant) in eius satellitio* (חֵיל hail, hic accipitur pro comitatu vel satellitio: significat proprie exercitum: sed quia rex tunc non militabat, non dubium est quin significet Daniel comitatum regis: ergo ex satellitibus delegit robustissimos quosque, et illis) *mandavit, ut vincerent Sadrach, Mesach et Abednego, ut proicerent (illos) in fornacem ignis audentis*.

Hic primo intuitu videtur Deus servos suos deserere, quia palam non succurrit. Iubet rex proici ipsos in fornacem ignis: nullum in coelo auxilium apparet. Fuit igitur haec viva et apprimae efficax probatio fidei ipsorum. Sed iam instructi

erant, quemadmodum vidimus, ad omnia perferenda. Neque enim simpliciter de praesenti Dei auxilio confisi tam fortiter responderant, sed quia illis statutum erat mori, quoniam scilicet melior vita occupaverat eorum animos, ut libenter abiicerent praesentem. Hinc factum est, ut terribili hoc regis imperio non fuerint expavefacti, sed sequuti sint cursum suum, nempe ut mortem intrepide subirent pro Dei cultu. Neque enim restabat aliquid tertium, quum data illis esset optio, ut vel se ad mortem proicerent, vel ut abnegarent cultum veri Dei. Hoc exemplo docemur, in otio praemeditandam esse nobis vitam immortalem, ut si ita Domino visum fuerit, non dubitemus exponere animas nostras pro confessione veritatis: quia ideo tam sumus meticulosi, deinde ubi ventum est etiam in rem praesentem corripimur pavore et stupore, quia scilicet fingimus nobis vanam securitatem, ubi non urgemur aliquo discrimine. Quantisper ergo nobis datur otium, applicare oportet animos nostros ad meditationem futurae vitae, ut mundus nobis vilescat, et quoties opus fuerit parati simus sanguinem nostrum profundere pro testimonio veritatis. Neque enim haec historia nobis refertur, ut celebretur duntaxat a nobis, et sit in pretio et admiratione virtus trium sanctorum: sed nobis proponitur eorum constantia ad exemplum imitationis. Quod ad regem Nebuchadnezer spectat, hic etiam rursum quasi in speculo ostendit Daniel, quanta sit regum superbia, et quantus fastus, ubi vident morem non geri suis placitis. Certe debuerat ferreus animus mollescere responso illo, quum audisset id quod iam vidimus, nempe Sadrach, Mesach et Abednego vitas suas Deo permittere: deinde quum audisset metu mortis non posse ipsos abstrahi a fide sua, sed iracundia tantum repletur. Quantum ad furem istum spectat, debemus expendere quanta sit efficacia Satanae, ubi homines possidet atque occupat. Nulla enim est in ipsis moderatio, etiamsi aliqui magnam et praeclaram spem virtutem ostendent: quemadmodum Nebuchadnezer praeditus erat multis virtutibus, ut visum est: sed quia diabolus illum vexat, iam nihil in ipso cernitur nisi immane et barbarum. Interea etiam meminerimus, placere Deo nostram constantiam, quamvis non statim proferat fructum suum coram mundo. Multi enim hac ratione sibi et suis delitiis indulgent, quia putant se fore temerarios, si prostituunt se ad mortem, dum nulla apparet utilitas. Et hoc praetextu se multi excusant, quod non fortius pugnent pro gloria Dei, quia luderent operam, et mors ipsorum esset infructuosa. Atqui audimus quod Christus pronuntiat, nempe sacrificium hoc placere Deo, ubi morimur pro testimonio coelestis doctrinae, quamvis generatio, coram qua testamur nomen Dei, sit adultera et perversa, imo obdurescat etiam ad nostram constantiam. Et tale exem-

plum nobis hic proponitur in tribus sanctis viris: quia utcumque Nebuchadnezer accensus magis fuerit in furem libera eorum confessione, tamen placuit Deo libertas illa, et ipsos etiam non poenituit, quamvis non cerneret fructum suae constantiae qualem optabant. Propheta etiam circumstantiam hanc exprimit ad demonstrandum furem regis, quod *iusserit septuplo magis accendi fornacem, quam solebat*: deinde quod *etiam delegerit ex suo satellitio robustissimos quosque, qui vincerent sanctos homines, et proicerent in fornacem ignis*. Sed ex ipso eventu statim liquebit, non sine arcano Dei impulsu hoc totum fuisse factum. Nam poterat diabolus aliqui obscurare miraculum, nisi omnis dubitatio sublata foret. Quum autem fornacem rex iussit septuplo magis accendi quam pro more, deinde quum robustissimos elegit, et illis mandavit exsequutionem, Deus servos suos liberando iam sustulerat omnem dubitationem: quo ex illis tenebris clarior lux emergeret quibus eam moliebatur obscurare Satan. Sic Deus solet frustrari impios: et quo magis ingeniosi sunt ad oppugnandam eius gloriam, eo magis ipse illustrat et gloriam suam et doctrinam: quemadmodum hic quasi in imagine depingit nobis Daniel regem Nebuchadnezer nihil praetermisisse, dum voluit terrorem incutere omnibus Iudaeis hac tam crudeli poena: et tamen nihil aliud fuisse adeptum suis consiliis, nisi ut clarius patefieret Dei virtus et gratia erga servos suos. Iam sequitur,

21. *Tunc viri illi vincti sunt (vel, ligati) in suis chlamydibus (alii vertunt sandalia, vel, calceos: alii femoralia: sed secundum nomen maior pars accipit pro femoralibus: quanquam non est anxie laborandum de vocibus, modo de re ipsa conveniat: postea, et cum) tiaris suis (scimus enim Orientales fuisse usos tiaris, quemadmodum adhuc retinent morem illum: nam fasciis obvolvunt sua capita: et quamvis non multi appareant inter nos, tamen scimus qualis sit vestitus Turcarum: tandem subiicitur generale nomen), in vestitu suo: et proiecti sunt in fornacem ignis ardentis.*

22. *Propterea quod urgebat (vel, festinabat, ad verbum) praeceptum regis, et fornacem vehementer iusserat accendi, viros illos qui extulerant Sadrach, Mesach et Abednego occidit favilla (alii vertunt flammam) ignis.*

23. *Et viri illi tres Sadrach, Mesach et Abednego ceciderant in medium fornacis ignis (hoc est, intra fornacem ignis) ardentis vincti.*

Hic narrat Daniel miraculum, quo Deus liberavit servos suos. Sunt autem duae miraculi partes, quod integri ambulaverint in medio igne tres sancti illi homines: flamma autem vel favilla consumpti

fuerint illi satellites, qui eos proiecerant in fornacem. Diligenter vero enumerat propheta quae ad demonstrationem potentiae Dei pertinent. Dicit *quum urgeret mandatum regis*, hoc est, quum rex tanta iracundia iussisset accendi fornacem, viros illos, quibus mandata erat exsequutio, fuisse absorptos favilla ignis. Nam decimo octavo capite libri Iob (v. 5) שִׁבִּיבָה *sebiba*, accipitur pro favilla, vel scintilla, vel extrema flamma. Sensus prophetae minime obscurus est, quod scilicet extrema flamma lambendo consumpserit robustos illos satellites: Sadrach vero, Mesach et Abednego ambulaverint in ipsis carbonibus, in igne et flamma. Non erant igitur tantum in extremitate. Ita perinde est ac si dixisset propheta, satellites regis fumo duntaxat fuisse consumptos: ignem vero caruisse omni effectum erga sanctos illos Dei cultores. Ideo dicit *tres illos cecidisse in fornacem ignis*. Quum dicit *cecidisse*, certe non poterat sibi cavere, aut captare aliquod effugium: deinde adiungit, *cecidisse ligatos*. Ergo oportuit primo occursum naturaliter ipsos suffocari, deinde statim consumi. Atqui integri manent: deinde soluti ambulant in fornace. Videmus ergo tam perspicuam fuisse Dei potentiam, ut nullis mendaciis eam offuscare potuerit diabolus. Quod autem satellites devorat extrema flamma, vel favilla ignis vel scintillae, etiam altera ex parte confirmat Deus hoc esse opus suum. Interea finis historiae est, mirabiliter et praeter spem fuisse tres sanctos viros servatos. Hoc exemplum nobis proponitur, ut discamus nihil nobis esse tutius, quam vitae nostrae Deum praeficere custodem et praesidem. Neque tamen sperandum praecise est, nos servatum iri a periculo, quia videmus sanctis istis viris utrumque fuisse constitutum, nempe ut sperarent liberationem a Deo, si ita esset utile: deinde ut non dubitarent mortem oppetere sine ullo metu, si ita Deo placeret. Sed tamen hoc colligere oportet ex praesenti historia, in Deo satis nobis fore praesidii, si voluerit nobis vitam prorogare. Scimus autem vitam nostram esse ei pretiosam. Ergo hoc sit penes eius arbitrium, vel nos eripere a periculo, vel traducere ad meliorem vitam, si ita censuerit. Nam in Petro habemus utriusque rei exemplum. Eductus semel fuit Petrus in carcerem, quum postridie trahendus esset ad mortem: tunc ostendit Deus curae sibi fuisse vitam servi sui. Tandem Petrus mortem subiit: nullum illi miraculum? Quare? cursum enim vocationis suae pegerat. Sic quoties expedit, Dominus exseret suam virtutem ad nos servandos: si autem ad mortem usque nos ducat, statuamus nihil nobis melius esse quam mori: et noxium esse, vitam longius prorogari. Haec igitur summa est doctrinae, quam colligere licet ex hac historia. Postea sequitur,

24. *Tunc Nebuchadnezer rex contremuit* (vel expavescit) *et surrexit in festinatione* (celeriter): *loquutus est, et dixit consiliariis suis* (alii vertunt comites, et sane quia nomen potest deduci tam a consilio, quam a consuetudine, ideo possumus accipere pro comitibus qui propinqui erant regi: sed quia paulo post consiliarios designat eodem nomine: hoc sequamur, ne qua sit varietas): *Annon viros tres proiecimur in fornacem ligatos?* (vinetos) *Responderunt, et dixerunt regi, Vere, rex.*

25. *Respondit et dixit, Atqui ego video viros quatuor solutos, ambulantes in igne, et nulla noxa in ipsis est: et facies quarti similis est filio Dei.*

Hic narrat Daniel potentiam Dei fuisse manifestam profanis hominibus, tam regi ipsi, quam eius aulicis, qui conspiraverant in mortem sanctorum virorum. Dicit ergo *regem contremuisse* illo miraculo: sicuti Deus impios saepe cogit ad virtutem suam agnoscendam: utcumque se obstupesciant, et obdurent omnes suos sensus, tamen velint nolint coguntur sentire Dei virtutem. Hoc Daniel ostendit contigisse regi Nebuchadnezer. *Contremuit igitur, et surrexit*, inquit, *celeriter, et loquutus est cum suis comitibus, Annon proiecimur in fornacem tres viros ligatos?* Iam quum respondent illi, *Ita est*, non dubium est quin et Nebuchadnezer divinitus fuerit impulsus, hoc est, arcano instinctu, ut hoc seisciteretur a comitibus suis: deinde quin illis expressa fuerat confessio. Poterat enim Nebuchadnezer statim accedere ad fornacem: sed voluit Deus exprimere confessionem hanc hostibus suis, ut faterentur una cum rege, ereptos fuisse Sadrach, Mesach et Abednego non aliquo terreno medio, sed admirabili et minime usitata Dei virtute. Notemus ergo impios testes fuisse potentiae Dei non sponte, sed quia Deus in ore regis posuit hanc interrogationem: deinde quod non permisit illis effugere vel tergiversari quin faterentur quod verum erat. Dicit autem Nebuchadnezer *quatuor viros ambulasse in igne, et faciem quarti similem fuisse Dei filio*. Hic non dubium est quin Deus ex angelis suis unum miserit, qui sua praesentia magis erigeret animos sanctorum virorum, ne labascere. Fuit enim illud formidabile spectaculum, quum viderent fornacem ita ardere, et se proici. Deus ergo voluit hoc solatio mederi ipsorum anxietati, et dolorem etiam lenire, quum angelum illis socium addidit. Scimus interdum missos fuisse plures angelos in gratiam unius hominis, sicuti legimus de Elisaeo. Et generalis est illa regula: Angelis suis praecepit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis (Ps. 91, 11): deinde, Castrametantur angeli in circuitu timentium Deum (Ps. 34, 8). Hoc quidem praecipue in Christum competit: sed extenditur ad totum corpus ecclesiae, et ad singula membra. Deus ergo exercitus suos in

promptu habet, quibus suos servet. Sed legimus rursus, saepe ad totam gentem missum fuisse unum angelum. Neque enim Deus angelis suis indiget, quum utitur eorum opera: sed ita sublevat nostram infirmitatem. Et quando non tribuimus eius virtuti quantum decebat, ideo angelos suos interponit qui nostras dubitationes corrigant, quemadmodum diximus. Tribus istis viris angelus unus datus est: eum vocat Nebuchadnezer filium Dei, non quod putaverit Christum esse: sed scimus vulgo fuisse illum receptum apud omnes populos, angelos esse filios Dei, quia scilicet in illis fulgeret quaedam divinitas. Promiscue igitur quoslibet angelos vocantur Dei filios. Et secundum hanc vulgatam consuetudinem dicit Nebuchadnezer *quartum hominem similem esse filio Dei*. Neque enim potuit agnoscere unigenitum Dei filium, qui excaecatus erat tot pravis erroribus, ut ante visum est. Et si quis dicat enthousiasmum fuisse, hoc esset frigidum et coactum. Haec igitur simplicitas nobis sufficiat, nempe loqui regem Nebuchadnezer ex consueto more, quod unusquispiam ex angelis fuerit missus ad tres illos viros, quia angelos vocari filios Dei tunc, quemadmodum dixi, receptum erat. Scriptura ita loquitur: sed Deus nunquam passus est ita mundum obbrutescere, quin semen aliquod relinqueret sanae doctrinae, saltem ut esset profanis in testimonium, hoc est, ut redderet magis inexcusabiles, quemadmodum etiam proxima lectione fusius tractabimus.

26. *Tunc accessit Nebuchadnezer ad ostium fornacis ignis ardentis: loquutus est et dixit, Sadrach, Mesach et Abednego, servi Dei excelsi, egredimini et venite. Tunc egressi sunt Sadrach, Mesach et Abednego e medio ignis.*

Hic describitur subita mutatio in rege crudelissimo et non minus superbo. Vidimus antehac quam confidenter exegerit impium cultum a servis Dei: et quum videret illos non obsequi suo imperio, quantopere saevierit contra ipsos. Nunc ostendit Daniel exiguo tempore hanc superbiam fuisse subactam, deinde placatam crudelitatem. Sed notandum est, regem non sic fuisse mutatum, ut prorsus ingenium et mores suos exueret. Nam quum tactus esset praesenti miraculo, dedit quidem Deo gloriam, sed ad momentum: interea non resipuit. Et eiusmodi exempla diligenter notanda sunt, quoniam multi ex uno facto aestimant qualis sit quisque. Atqui poterunt pessimi Dei contemptores ad tempus aliquod sese ei subicere, neque id simulabunt hominum oculis, sed facient serio affectu: quia scilicet Deus sua virtute illos cogit: sed interim retinent intus et superbiam et ferociam. Talis igitur fuit conversio regis Nebuchadnezer. Nam attentus miraculo non potuit ulterius Deo resistere:

sed non constitit sibi, quemadmodum paulo post videbimus. Sciamus itaque impios, qui non sunt regeniti spiritu Dei, impelli saepe ad Deum colendum: sed hoc est in ipsis particulare: neque manet aequabilis tenor in toto vitae cursu. Ubi autem Deus suos reformat, simul suscipit gubernandos usque ad finem, et ad perseverantiam eos animat, et confirmat spiritu suo. Notandum tamen est, illustrari Dei gloriam hac temporali et evanida conversione reproborum, quia velint nolint cedunt tamen Deo ad tempus: illic cognoscitur quanta sit eius potentia. Deus ergo in suam gloriam accommodat quod nihil prodest reprobis, sed potius cedit illis in gravius iudicium. Minus enim excusabilis fuit Nebuchadnezer postquam simul agnovit Deum Israelis esse summum et unicum Deum: deinde statim relapsus est ad suas superstitiones. Dicit igitur ipsum *appropinquasse ad ostium fornacis, et ita loquutum esse, Sadrach, Mesach et Abednego, servi Dei excelsi, egredimini et venite*. Paulo ante volebat statuam suam coli, et censi hoc unicum numen in coelo et in terra, quoniam scilicet ita placuerat. Vidimus enim eum sibi tantum arrogare ut religionem et cultum Dei subiiceret suo arbitrio, vel libidini potius: nunc autem, ac si esset novus homo, vocat Sadrach, Mesach et Abednego servos Dei excelsi. Quem igitur locum sibi ipsi residuum facit et omnibus Chaldaeis? Nempe quod colant fictitios deos, et idola, quae sibi ipsi fabricati sunt. Sed Deus extorsit hanc vocem regi et crudeli et superbo, quemadmodum ubi malefici tormentis adiguntur ad dicendum quod nollent. Sic ergo Nebuchadnezer confessus est *Deum Israelis esse Deum excelsum*, quemadmodum si fuisset in equuleo, non autem sponte, neque ex composito animi sensu. Non simulant hoc coram hominibus, quemadmodum dictum est: sed animus eius neque purus fuit neque integer, quin motu tantum particulari efferbuit. Et hoc etiam addendum est, fuisse hunc violentum potius instinctum quam voluntarium. Postea narrat Daniel *socios suos fuisse egressos e medio ignis*. Quibus verbis iterum confirmat miraculum. Deus enim poterat ignem fornacis extinguere: sed voluit ut arderet in conspectu omnium, quo scilicet magis perspicua esset virtus liberationis. Et interea notandum est, *tres viros in fornace ambulasse*, donec rex iuberet ipsos egredi, quia nihil Deus praeceperat. Videbant se salvos manere, et incolumes in medio fornacis: contenti fuerunt praesenti illo Dei beneficio: egressus autem illis nondum liber erat, donec voce regis fuerunt accersiti. Quemadmodum quum Noah esset in arca, videbat salutem sibi esse positam in sepulcro, non tentavit igitur quidquam donec iussus est egredi. Sic etiam exprimit Daniel socios suos non egressos fuisse e fornace, donec rex hoc prae-

ciperet. Tunc demum intellexerunt placere Deo quod audierant ex ore regis, non quod esset propheta, vel doctor, sed quia eius mandato coniecti fuerant in fornacem: ita etiam quum nunc ipsos revocat, sciunt iam finem impositum esse cruci: et ita quasi transeunt a morte in vitam. Sequitur,

27. *Et congregati sunt satrapae, duces, praefecti et consilarii regis* (alii etiam vertunt postremum, praefectos, sed male, proprie significat vel consiliarios vel qui familiares sunt ex comitatu, ut constat ex pluribus locis: consilarii ergo regis) *ad conspiciendos viros illos, quod non dominatus esset ignis corporibus eorum, et pilus capitis eorum non adustus esset, et vestitus eorum non esset mutatus, et odor ignis non pervasisset* (vel, non penetrasset) *ad eos* (vel, ad ipsa: nam relativum hoc potest exponi tam de personis quam de corporibus et vestitu, sed in summa rei parum interest).

Narrat Daniel congregatos fuisse satrapas et duces et praefectos et consiliarios regis. Istud congregari tantundem valet ac conferre capita. Quasi ergo deliberaturi de re magna inter se conveniunt. Et hac etiam circumstantia confirmat miraculum: quia si fuissent obstupefacti, quid proderat talem et tantam Dei virtutem propositam esse oculis caecorum? Sic ergo Deus percudit ipsos admiratione, ut tamen prorsus non fuerint hebetes. Et hoc intelligit Daniel ubi dicit *fuisse congregatos*. Postquam ergo inter se rem agitarunt, dicit eos *venisse ad inspicendum specimen illud incredibilis potentiae Dei*. Et enumerat etiam partes multas, quae clarius ostendunt non aliter servatos fuisse tres illos viros quam singulari Dei beneficio. Dicit enim *ignem non dominatum fuisse eorum corporibus*: deinde, *pilus capitis non fuisse adustum*: tertio, *non fuisse vestem mutatam*: postremo, *odorem ignis non penetrasse ad ipsos usque*, vel, ad ipsorum vestes. Plus enim exprimit hoc verbo *odoris*, quam si simpliciter dixisset ignem non penetrasse. Nam fieri poterit, ut ignis non consumat corpus aliquod, sed tamen amburat, vel ustulet: ubi autem ne odor quidem ignis pervadit ad corpus, hinc magis conspicuum fit miraculum. Nunc ergo tenemus consilium prophetarum. In summa, narrat non fuisse obscurum hoc beneficium liberationis, quod *egressi sunt incolumes e fornace Sadrach, Mesach et Abednego*: sed satrapas et praefectos et duces fuisse testes potentiae Dei. Potuit autem illorum testimonium pluris esse, quam si Iudaei omnes fuissent spectatores huius gratiae Dei: neque enim creditum fuisset Iudaeis. Sed quum certum esset, istos esse ex professo hostes verae pietatis, certe libenter sepeliissent miraculum, si fuisset in ipsorum arbitrio. Sed Deus invitos trahit, ut cogantur oculati esse testes, et deinde

Calvini opera. Vol. XL.

cogantur fateri quod iam non poterat admittere ullam dubitationem. Sequitur,

28. *Loquutus est Nebuchadnezer et dixit, Benedictus deus ipsorum, nempe Sadrach, Mesach et Abednego, qui misit angelum suum, et eripuit* (servavit) *servos suos, qui confisi sunt in ipso, et verbum regis mutarunt* (transgressi sunt, hoc est, abrogarunt fidem et auctoritatem edicto regis), *et tradiderunt corpora sua, ne colerent, vel adorarent omnem deum* (hoc est, ullum omnino deum adorarent), *praefer Deum suum*.

Haec quidem est non vulgaris confessio: sed ex eventu palam fiet regem Nebuchadnezer correptum fuisse subito impetu, non autem fuisse vivam radicem timoris Dei in corde eius. Et hoc iterum repeto, ut sciamus resipiscentiam non esse positam in uno aut altero opere, sed in perseverantia, quemadmodum Paulus dicit, Si spiritu vivitis, spiritu etiam ambulate (Galat. 5, 25). Exigit illic constantiam a fidelibus, ut ostendant se vere esse regenitos Dei spiritu. Nebuchadnezer ergo quasi enthousiasmo correptus celebravit Deum Israelis: sed interea permiscuit idola sua vero Deo. Ita nihil fuit in ipso sincerum. Sic impii, ubi senserunt Dei potentiam non audent quidem pertinacius contra ipsum progredi: sed volunt ipsum placare ficta aliqua poenitentia, neque tamen exuunt ingenium suum: quemadmodum facile apparet, Nebuchadnezer semper fuisse sui similem, nisi quod Deus hanc illi confessionem expressit: *Benedictus, inquit, deus Sadrach, Mesach et Abednego*. Cur non potius vocat deum suum? Hoc quidem posset excusari, si se vere adiceret deo Israelis, et superstitiones suas pristinas abiiceret. Hoc autem non facit: ergo ficta est ista confessio: non quod voluerit captare ab hominibus gratiam, vel favorem, quemadmodum dixi: sed se ipsum decepit, quemadmodum solent hypocritae. Pronuntiat deum Sadrach, Mesach et Abednego esse benedictum: si hoc pure faceret, malediceret simul suis idolis. Neque enim potest extolli veri et unius Dei gloria, quin idola omnia in nihilum redigantur. In quo enim sita est laus Dei, nisi ut solus ipse emineat? Si quis alius deus opponitur, iam obruitur eius maiestas quasi obductis tenebris. Hinc ergo colligere licet, Nebuchadnezer non fuisse tactum vera resipiscentia, quum benedixit deo Israelis. Addit, *Qui misit angelum suum, et eripuit servos suos*. Hic clarius ostendit Daniel Nebuchadnezer non fuisse conversum, ut amplecteretur deum Israelis, et solide ipsum coleret integro cordis affectu. Quare? Pietas enim semper fundata est in cognitione veri Dei, quae requirit doctrinam. Cognovit Nebuchadnezer deum Israelis esse Deum excelsum: Unde? nempe ex potentia. Habuit enim spectaculum obiectum suis oculis, quod non potuit contem-

nere, etiam si vellet. Sic ergo fatetur deum Israelis esse Deum excelsum, nempe edoctus miraculo: sed hoc ad solidam pietatem non sufficit, quemadmodum admonui, nisi etiam accedat doctrina, imo primas partes occupet. Fateor quidem praeparari miraculis homines ad credendum: sed si nuda miracula appareant, et non sit adiuncta cognitio ex sermone ipso Dei, erit fides evanida: quemadmodum satis illustre exemplum hic nobis proponitur. Sciamus ergo particularem fuisse fidem in rege Nebuchadnezer, quia sensus suos defixos habuit in miraculum, et spectaculo illo contentus, non sciscitatus est quisnam esset deus Israelis, et quid lex eius comprehenderet: neque etiam sollicitus fuit de mediatore: denique neglexit totam pietatis summam, et unam duntaxat partem temere arripuit. Hoc quotidie etiam cernimus in multis hominibus profanis. Nam saepe Deus ipsos humiliat, ut suppliciter ad ipsum confugiant: sed interea manent perplexi in suo sensu, neque abnegant suas superstitiones, neque etiam curant quisnam sit verus Dei cultus. Ita ut probemus obsequia nostra Deo, tenendum est illud principium, nihil placere quod non fit ex fide. Fidem autem non posse concipi ex aliquo miraculo, ex aliquo sensu divinae potentiae: sed simul requirere doctrinam. Miracula enim ad praeparationem valent duntaxat, vel ad confirmationem pietatis: per se autem non possunt homines ad verum Dei cultum adducere. Hoc autem mirum est, quod rex profanus dicit *missum fuisse angelum a Deo*. Sed satis constat ex scriptis hominum profanorum, semper aliquid fuisse de angelis cognitum. Fuit haec quasi prolepsis, anticipata quaedam persuasio: quemadmodum omnibus populis persuasum fuit esse aliquod numen: sic de angelis etiam fuit aliquis gustus, sed obscurus. Et quum paulo ante narravit Daniel quartum, qui in fornace erat, vocari filium Dei a rege babylonio, iam tunc, sicuti exposui, professus est Nebuchadnezer aliquid se tenere de angelis. Nunc expressius loquitur, quod *Deus angelum suum miserit*. Quomodo autem suppetias ferant angeli electis et fidelibus, tunc breviter dictum est: neque soleo multum exspatiari in locis communibus. Sufficit quantum ad praesentem locum spectat, etiam impios, qui nihil didicerant vel de ipso Deo, vel de tota pietate, fuisse tamen imbutos istis principiis, quod Deus opera angelorum uti soleat ad suos servandos. Hac ratione nunc dicit Nebuchadnezer, *missum fuisse angelum a Deo, qui eriperet servos ipsius*. Iam addit, *qui confisi sunt in ipso*, quod etiam notatu dignum est: quia additur tanquam causae redditio, cur ita mirabiliter erepti fuerint tres illi viri, quoniam spem in Deo posuerant. Quanquam autem Nebuchadnezer fuit vel trunco vel lapidi fere similis, quod attinet ad fidei doctrinam, Deus tamen voluit per hunc lapidem, per

hunc stipitem nos docere, et incutere nobis pudorem, et exprobrare nobis vitium incredulitatis, quod non possumus vitam nostram permittere eius arbitrio, et fortiter adire pericula, quoties opus est. Nam si hoc nobis esset persuasum, Deum esse vitae nostrae custodem, certe nullae minae, nulli terrores, nullae denique mortes nobis obstarent, quominus pergeremus in officio. Sed diffidentia ignaviae causa est, et quoties deflectimus a recta via, quoties fraudamus Deum honore suo, quoties perfide defecimus, prodit se et potest quasi palpari manibus nostra incredulitas. Ergo discamus, si volumus vitam nostram protegi Dei manu, nos totos ei permittere: quia non fallit spem nostram, modo in ipso acquiescamus. Vidimus quidem dubios et incertos fuisse de eventu Sadrach, Mesach et Abednego: sed interea hoc non potuit diminuire spem et fiduciam ipsorum: quia usi sunt hoc dilemmate, vel Deus nos eruet ex fornace ignis, vel si moriendum est, tamen servabit nos praestantiori modo: quia colliget in regnum suum. Quanquam ergo non ausi sunt sibi promittere quod ipsos latebat: tamen reposuerunt animas suas in manum et custodiam Dei. Merito itaque hoc elogio ornantur Nebuchadnezer, quod *confisi fuerint deo suo*. Postea adiungit, quod *mutaverint edictum regis*, id est, pro nihilo duxerint, sed abrogaverint potius, quia praediti erant maiori potestate. Quisquis enim respicit in Deum, facile despicit cunctos mortales, et quidquid est splendoris et celsitudinis in tota terra. Et hic contextus dignus est observatu, fiduciam poni quasi fundamentum: deinde adiungi magnitudinem animi et constantiam quae instructi fuerunt Sadrach, Mesach et Abednego: quia scilicet quisquis acquiescit in Deo, nunquam poterit dimoveri, quin officium praestet: et utcumque occurrant multa impedimenta, fiduciae tamen alis quasi in sublime tolletur. Iam qui Deum a parte sua stare novit, superior erit toto mundo, ut ne regum quidem sceptrata vel diademata miretur, vel ad potentiam expavescat: quin potius superet quidquid altitudinis e terra obicietur, ne unquam reflectat cursum suum. Postea addit, *quod corpora sua tradiderint, ne colerent vel adorarent ullum deum, praeter Deum suum*. Quod cogitur laudare in tribus istis viris rex impius, hodie multi qui se iactant Christianos, vellent labefactare. Nam imaginantur fidem sepultam in cordibus, et quae fructum nullum confessionis proferat. Non dubium est quin Deus referri haec singula voluerit a propheta suo, quo magis detestabilis nobis sit eorum vafrities, qui velent fraudare Deum honore legitimo: et interea tamen quasi oblinere eius oculos, ne cernat sibi fieri iniuriam. Tales indigni sunt, qui coarguantur verbo Dei: sed hic constituitur illis Nebuchadnezer et magister, et censor, et iudex. Et hoc etiam diligenter notandum est. Laudat Nebuchadnezer

tres istos viros, quod recusaverint ullum alium deum colere praeter Deum suum. Cur igitur ipse commiscuit magnam deorum turbam? Neque enim discessit a suis erroribus, ut se totum dederet deo Israelis, et amplecteretur purum eius cultum. Cur in aliis laudat quod non imitatur? Sed hoc nimis est vulgare. Videmus enim virtutem laudari, et interea algere, quemadmodum ille dicit*). Nam multi volunt lingua tantum defungi. Quaquam autem Nebuchadnezer visus est sibi loqui serio, tamen se ipsum non consideravit: sed hoc abstulit omnem praetextum excusationis, quia postea non potuit obtendere ignorantiam et errorem, quum ore suo asseruisset non colendum esse alium deum. Pudeat igitur nunc eos, qui Christiani censi volunt, nisi procul absint ab omnibus impiis superstitionibus, et se totos consecrent Deo, et sincerum eius cultum retineant. Est etiam hoc memoria repetendum, regem Nebuchadnezer non simpliciter laudare constantiam in tribus istis viris, quia quemlibet deum non colerent: sed simul agnoscere deum Israelis esse verum Deum. Unde sequitur, omnes alios fuisse fictitios et meram vanitatem. Sed futiliter loquutus est, quia Deus non penitus affecerat cor ipsius, quemadmodum operari solet in electis suis, ubi eos regenerat. Sequitur,

29. *Et a me positum est* (hoc est, ponitur) *edictum* (vel, decretum: diximus de hac voce), *ut omnis populus, natio* (alii vertunt familiam) *et lingua quae protulerit* (aliquid) *transversum* (שלה salah, significat errare: inde deducitur hoc nomen, quod vertunt errorem multi, alii temeritatem: sed intelligitur sermo perversus: quisquis ergo protulerit sermonem perversum) *contra deum ipsorum, nempe Sadrach, Mesach et Abednego, (in) frustra fiet, et domus eius (in) latrinam* (vel, in sterquilinum) *redigetur: quia non est deus alius qui possit servare hoc modo.*

Hic Nebuchadnezer longius truditur: hoc enim verbo utendum est: quia non suscipit unius Dei cultum ex animo, ut valedicat suis erroribus, sicuti dictum est. Perinde igitur est ac si Deus illum violenter extruderet, dum promulgat hoc edictum. Est autem edictum per se pium et laudabile: sed iam diximus Nebuchadnezer ferri caeco et turbulento impulsu, quia scilicet pietas non egerat radicem in eius corde. Semper ergo intentus est in miraculum: ita fides eius est particularis, et simul timor Dei mutilus. Cur ergo nunc videtur patronus esse gloriae Dei Nebuchadnezer? Nempe quia terribus est miraculo: Ergo non aliter impulsus non potest solide contineri in unius Dei timore. Denique studium hoc, quod prae se fert, nihil aliud est

quam evanidus aliquis motus. Et hoc notatu utile est: quoniam videmus zelo impetuoso multos ferri, ut velint asserere Dei gloriam: sed quia delectu et iudicio carent, hoc non potest illis adscribi in laudem. Et multi etiam longe deterius errant, quemadmodum videmus fieri in papatu, ubi volitant multa regum et principum edicta: si quis autem roget, quorsum tantopere ardent, ut non parcant sanguini humano? Nempe obtundunt zelum Dei: sed mera est rabies, ubi non praelucet vera cognitio. Tenendum est igitur, non posse ferri ullam legem, neque posse edictum promulgari de religione et Dei cultu, nisi affulgeat recta Dei cognitio. Nebuchadnezer quidem in hoc edicto habuit rationem: sed quemadmodum iam dixi, fuit quidam particularis in eo motus. Qui autem nunc volunt censi Christiani principes, tantum insaniunt praetextu zeli: et ita fundunt, quemadmodum crudeles belluae, innoxium sanguinem. Quare? Neque enim discernunt inter verum Deum et idola. Sed crastino die plura de hac re dicentur: ideo nunc levius praetereo quod poterit fusius tractari. Nam habebit tunc opportunum locum. *Omnis ergo populus, et natio, et lingua, quae protulerit perversum sermonem contra deum ipsorum.* Rursus extollit Nebuchadnezer deum Israelis. Sed unde edoctus est Deum esse excelsum? Nempe uno duntaxat virtutis eius documento: neglexit autem quod praecipuum erat, ut intelligeret ex lege et prophetis quisnam esset deus ille, et quaenam esset eius voluntas. Sic videmus in una duntaxat parte hic asseri Dei gloriam: interea quod in eius cultu et in vera pietate erat praecipuum, negligi et omitti. Additur poena non levis, *ut in frusta redigatur: deinde ut vertatur in sterquilinum eius domus qui contumeliose loquutus fuerit de deo Israelis.* Unde colligimus, non prorsus damnandam esse severitatem, ubi asseritur cultus Dei poenis atrocibus: sed debere fieri rectum iudicium de causa. Verum hoc quoque differo in diem crastinum. Iam quod additur, *quia non sit alius deus, qui possit hoc modo eruere*, magis confirmat quod prius attigi, nempe regem Nebuchadnezer in suo edicto non spectare legem, non spectare reliquas partes pietatis: sed tantum miraculo moveri et impelli, ut non possit ferre neque velit quidquam probrose dici adversus deum Israelis. Ergo in edicto, hoc tantum reprehensione dignum est, quod non inquit quisnam sit ille deus, ut possit firma ratione adduci ad promulgandum edictum. Tandem subiicitur,

30. *Tunc rex prosperare fecit* (ad verbum: nam zalah צלח significat prospere agere: inde deductum est hoc verbum, quod significat in prosperum statum reponere: feliciter ergo agere dedit illis tribus viris) *Sadrach, Mesach et Abednego in provincia Babylonis.*

*) Iuven. Satyra I. v. 74.

Hoc videtur esse levis momenti, sed tamen non frustra additum fuit: nempe ut sciamus confirmatum fuisse miraculum per totam provinciam et regionem, quum scirent omnes Chaldaei fuisse proiectos in fornacem ignis tres istos viros, qui deinde potiti sunt imperio regio, et restituti in gradum sui honoris. Quum ergo hoc factum est, non potuit latere virtus Dei. Ergo perinde fuit, ac si Deus emitteret tres praecones per totam regionem, qui ubique palam facerent quam mirabiliter fuissent erepti a morte, idque singulari Dei beneficio. Unde etiam potuit intelligi, nihili esse omnes deos qui tunc colebantur in Chaldaea, quum scilicet contemptus fuisset summus ille deus cuius statuum erexerat Nebuchadnezer: et tamen probatam fuisse hanc constantiam vero Deo, qui servos suos eripuerat a morte.

CAPUT IV.

1. *Nebuchadnezer rex omnibus populis, nationibus et linguis, quae habitant in tota terra, pax vobis multiplicetur.*

2. *Signa et mirabilia quae fecit mecum Deus excelsus pulchrum coram me enarrare.*

3. *Signa eius quam magna (sunt)! et mirabilia eius quam fortia! Regnum eius regnum saeculare (hoc est, perpetuum), et dominatio eius cum aetate et aetate.*

Quidam attexunt hos tres versus ad finem tertii capitis, sed nulla videtur esse ratio: et ex contextu clarius patebit, hic proponi edictum sub nomine regis, et simul inseri quod accidit. Daniel ergo hic loquitur sub regis persona: postea narrat quid regi acciderit, et tandem redit ad eius personam. Videntur ergo non satis considerasse prophetæ consilium et verba ipsa, qui separant hos tres versus a contextu quarti capitis. Posset quidem videri hoc durum et asperum, ubi nunc inducit Daniel regem babylonium loquentem, deinde ipse loquitur suo nomine: postea rursus inducit personam regis. Sed quoniam haec varietas neque ambiguum neque obscurum sensum reddit, non est cur nobis sit molesta. Videmus nunc quomodo inter se cohaereant omnes sententiae, quas deinde suo loco exponemus. Summa autem huius capitis est, quia Nebuchadnezer quum satis edoctus esset unum deum Israelis colendum esse, et coactus fuisset ad tempus hoc fateri: tamen quia non discessit a suis superstitionibus, imo quidquid conceperat de vero Deo, fuit momentaneum, ideo iustam dedisse poenam tantae ingratitude. Sed voluit Deus ip-

sum magis ac magis excaecari, quemadmodum solet agere cum reprobis, atque etiam cum electis interdum. Ubi enim addunt peccata peccatis, laxat Deus illis habenas, ut sese proiciant. Postea vel porrigit illis manum, vel retrahit illis occulta virtute, aut etiam suis ferulis cogit in ordinem, et humiliat ipsos. Sic egit cum rege babylonio. Somnium postea videbimus: sed hic breviter notandum est, admonitum fuisse regem, ut sentiret tandem nihil sibi esse excusationis, quoniam adeo prae fractus fuerat. Poterat quidem Deus iure in ipsum animadvertere simul atque vidit non fuisse vere conversum: sed antequam sumeret de ipso ultimam poenam, de qua suo loco videbimus, eum monere voluit, si qua esset spes resipiscentiae. Quanquam autem visus est summa modestia excipere quod Deus per somnium manifestaverat, et quod Daniel ipse interpretatus est: tamen ore professus est quod non habebat in animo. Et satis hoc ostendit: quia quum deberet sibi et timere et cavere, non destitit tamen a sua superbia, sed gloriatus est se regem esse regum, et Babylonem esse reginam totius mundi. Quoniam ergo ita confidenter loquutus est, ex quo admonitus fuerat a propheta, videmus nihil ei profuisse somnium. Sed Deus hoc modo magis inexcusabilem ipsum reddere voluit: deinde quanquam non statim fructus emerit, longo tamen successu temporis, quum Deus animum eius tetigit, melius agnovit poenam hanc sibi divinitus fuisse inflictam. Ergo somnium hoc fuit ad poenitentiam ingressus et quasi praeparatio: et quemadmodum videtur semen putrescere in terra antequam fructum suum proferat: sic etiam interdum operatur Deus per lentos progressus, et facit ut doctrina, quae longo tempore visa fuit inutilis, sit tandem frugifera et efficax.

Nunc venio ad verba: praefatio edicti est, *Nebuchadnezer rex omnibus populis, nationibus et linguis quae habitant in tota terra, nempe sub ditione eius: quia noluit hoc intelligi de Scythia, vel de Gallia, vel de aliis longinquis regionibus: sed quia longe et late patebat eius imperium, superbe loquutus est: quemadmodum videmus Romanos, qui non tam late dominabantur, tamen vocasse Romam ipsam, sedem imperii totius orbis. Magnifice ergo hic Nebuchadnezer praedicat amplitudinem suae monarchiae, quum edictum suum mittit omnibus populis et gentibus et linguis, quae habitant in terra. Postea adiungit, signa et mirabilia quae fecit mecum Deus excelsus, pulchrum est coram me enarrare. Non dubium est quin tandem senserit sumptas fuisse poenas de sua ingratitude, quod tantum perfunctorie dedisset uni et vero Deo gloriam, postea relapsus esset ad suas superstitiones, imo nunquam illis valedixisset. Videmus ergo saepius castigatum fuisse regem Nebuchadnezer antequam proficeret sub Dei*

ferulis. Ideo ne miremur, si Deus saepius nos percutiat manu sua: quia eventus ipse et experientia demonstrat nos pigros esse, et ut verius dicam, prorsus socordes. Ubi ergo Deus vult nos ad resipiscentiam adducere, necesse est ut ictus saepius repetat: quia vel non movemur etiam eius manu castigati, vel si ad tempus expergefacti videmur, tamen subinde redimus ad pristinum torporem. Necesse est igitur assidue ingeminari flagella. Et hoc perspicimus in historia praesenti quasi in speculo. Caeterum singulare hoc fuit beneficium Dei, quod Nebuchadnezer, postquam saepius ipsum Deus castigaverat, tandem cesserit. Nescitur tamen an haec confessio prodierit ex vera et integra poenitentia. Relinquo hoc in medio. Tamen non dubium est, quin hoc edictum recitaverit Daniel, ut ostenderet regem hunc tandem fuisse subactum, ut deum Israelis fateretur esse unicum Deum: et hoc testatum faceret omnibus populis et gentibus sub ditione sua. Interea hoc etiam notandum est, laudari elogio spiritus hoc edictum regis babylonii. Neque enim hic Daniel alio consilio, vel in alium finem refert edictum, nisi ut ostendat fructum conversionis in rege Nebuchadnezer. Ergo hoc extra controversiam est, testatum fuisse regem Nebuchadnezer suam poenitentiam quum celebravit deum Israelis apud omnes populos: deinde quum poenam proposuit omnibus qui contumeliose loquerentur adversus Deum. Ideo saepe hic locus citatur ab Augustino contra Donatistas*). Volebant enim sibi dari impunitatem, quum proterve ecclesiam turbarent, quum corrumperent puram doctrinam: imo etiam quum permitterent sibi grassari instar latronum. Nam compertum tunc fuit iugulatos fuisse quosdam ab ipsis, alios vero fuisse mutilatos suis membris. Quum ergo ita licentiose omnia sibi permitterent, volebant tamen impune manere sua scelera: et imprimis tenebant hoc principium, non esse poenas sumendas, si quis ab aliis dissideret in religionis doctrina: quemadmodum hodie videmus quosdam de hac re nimis cupide contendere. Certum est quid cupiant. Nam si quis ipsos respiciat, sunt impii Dei contemptores: saltem vellent nihil certum esse in religione: ideo labefactare, et quantum in se est etiam convellere nituntur omnia pietatis principia. Ut ergo liceat ipsis evomere virus suum, ideo tantopere litigant pro impunitate, et negant poenas de haereticis et blasphemis sumendas esse. Talis est canis ille Castalio, eiusque sodales, et si qui sunt alibi similes: tales etiam tunc fuerunt Donatistae. Et ideo, quemadmodum iam attigi, Augustinus pluribus locis citat hoc testimonium: et ostendit pudendam esse ignaviam christianis principibus, si indulgeant haereticis et blasphemis,

*) Epistola 166 ad Donatistas et alibi.

mis, et non asserant legitimis poenis Dei gloriam, quum rex Nebuchadnezer, qui tamen nunquam vere fuit conversus, instinctu tamen quodam arcano promulgaverit hoc edictum. Quidquid sit, satis hoc inter homines modestos et non contentiosos notum esse debet, laudari spiritus sancti elogio edictum Nebuchadnezer. Si ita est, sequitur ergo partes regum esse tueri Dei cultum, et vindictam sumere de profanis contemptoribus, qui vel eius cultum in nihilum redigere conantur, vel adulterant veram doctrinam suis erroribus, atque ita dissipant unitatem fidei, et turbant pacem ecclesiae. Hoc satis liquet ex prophetae contextu. Dicit autem initio Nebuchadnezer, *Signa et mirabilia quae fecit Deus mecum, pulchrum est enarrare*. Initio aliqua ex parte exposuerat quae mirifice Deus cum ipso egisset: verum illud evanidum fuit. Nunc ergo postquam secundo et tertio Deus illum corripuit, tandem fatetur sibi esse gloriosum exponere mirabilia et signa Dei. Postea erumpit in exclamationem, *Signa eius quam magna sunt! mirabilia eius quam sunt fortia! Regnum eius regnum saeculi, et dominatio eius cum aetate et aetate*. Non dubium est quin Nebuchadnezer excitare voluerit subditos, ut attentius legerent hoc edictum et agnoscerent quanti esset ponderis, ut se addicerent vero et unico Deo. Vocat *Deum excelsum*, deum Israelis haud dubie. Interea nescitur an abiecerit suas superstitiones. Ergo tamen potius in diversam coniecturam inclino, quod scilicet non exuerit suos errores, sed coactus fuerit dare gloriam summo Deo. Sic ergo agnovit deum Israelis, ut tamen adiungeret ei minores deos quasi socios vel comites: sicuti omnes increduli senserunt esse aliquod summum numen, sed imaginati sunt deorum turbam. Sic ergo Nebuchadnezer confessus est Deum Israelis esse Deum excelsum: interea tamen non correxit idololatriam, quae tunc vigeat sub eius imperio: imo permiscuit confuse falsos deos deo Israelis. Ita non reliquit suas corruptelas. Magnifice quidem celebrat summi Dei gloriam: sed hoc non sufficit, nisi aboleantur omnes superstitiones, ut sola religio quae praescripta est verbo Dei locum obtineat, et floreat purus et integer eius cultus. In summa, haec praefatio posset nobis indicium esse magnae conversionis: sed statim videbimus Nebuchadnezer non fuisse penitus a suis erroribus purgatum. Proinde eo magis nos affici convenit, ubi videmus regem multis erroribus adhuc implicitum, rapi tamen in admirationem divinae virtutis, ut, quia non potest exprimere quod habet in animo, exclamet, *Signa eius quam sunt magna, et mirabilia eius quam sunt fortia!* Adiungit, *regnum eius esse regnum perpetuum, et dominationem eius esse aetatis et aetatis*. Hic iam fatetur non pendere potentiam Dei ab hominum arbitrio, sicuti paulo ante dixerat colendam esse statuum quam

erexerat, quoniam sic decreverat pro sua potestate. Nunc ergo multum remittit ex hac superbia, dum fatetur regnum Dei esse regnum perpetuum. Nunc sequitur narratio. Nam hactenus praefatus est, ut edictum magis prodesset apud subditos, ut scilicet attenti essent ad rem maximam.

4. *Ego Nebuchadnezer quietus, (aut, felix) eram domi meae, et florens (aut, viridis) in palatio meo.*

5. *Somnium vidi, et exterruit me (sum expavescens): posset resolvi copula in pronomen relativum, somnium vidi quod exterruit me vel expavescit), et cogitationes super cubile meum et visiones capitis mei conturbaverunt me.*

6. *Et a me positum fuit decretum, ut adducerentur (hoc est, accerserentur) coram me omnes sapientes Babylonis, qui interpretationem somnii patefacere mihi.*

Hic exponit Nebuchadnezer quomodo tandem agnovit Deum excelsum. Non refert quae prius iam documenta acceperat: sed quoniam tandem domita fuit superbia hoc postremo somnio, ideo tantum eius mentionem facit. Interea dubium non est quin revocaverit in memoriam priora somnia, et damnaverit se ipsum ingratitude, quod tantas Dei virtutes sepelierat, et quod deleverat perversa oblivione tanta beneficia, quibus ipsum ornaverat Deus. Hic ergo tantum de postremo somnio loquitur, quod suo loco deinde videbimus. Sed antequam ad somnium descendat, dicit, *se fuisse quietum*. *שלה* *seleh*, significat quietum, significat etiam felicem: et quia prosperitas homines securos reddit, metaphorice refertur ad securitatem. Et David quum eandem sententiam de se pronuntiat, utitur nomine eodem (Psal. 30, 7), hoc est, quod inde deducitur: Dixi in felicitate, vel quiete mea. *שלוה* *saluah* alii vertunt abundantiam: sed potius significat vel quietem, vel prosperum statum. Nebuchadnezer ergo hic circumstantiam temporis designat, ut sciamus ipsum fuisse correptum divinitus, quoniam prospera fortuna ipsum inebriaverat et quasi obstupescerat. Hoc autem illi accidisse mirum non est. Nam vulgare est et vetus proverbium, satietate gigni ferociam, sicuti videmus equos, ubi nimis saturati sunt, calcitrare, nec posse ferre amplius sessorem. Idem etiam contingit hominibus. Nam si Deus indulgentius ipsos vel liberalius tractat, ferociunt, contumeliosi sunt adversus cunctos mortales, excutiunt iugum ipsius Dei: denique obliviscuntur se esse homines. Et quum hoc idem acciderit Davidi, quid fiet profanis hominibus, vel aliis qui adhuc nimium sunt addicti mundo? Nam fateatur David se ita fuisse deceptum quiete sua et felicitate, ut statueret sibi nihil amplius esse timen-

dum: Dixi in felicitate, vel quiete mea, non movebor. Et postea subiicit, Domine castigasti me, et fui consternatus. Quum igitur David sibi promiserit perpetuam quietem in mundo, quia Deus ei pepercerat ad tempus, quam nobis debet suspecta esse nostra tranquillitas, ne torpeamus in faecibus nostris? Non frustra igitur Nebuchadnezer recitat, *se fuisse domi quietum, se floruisse in palatio suo*: quia haec confidentiae et superbiae causa fuit, ut securius Deum sperneret. Postea adiungit, *se vidisse somnium, et fuisse turbatum*. Voluit procul dubio hic distinguere somnium suum a vulgaribus, quae saepe oriuntur vel ex perturbatione cerebri, vel ex diurnis cogitationibus, vel ex aliis causis, quemadmodum alibi fuit visum. Neque enim hic repetere necesse est quae ante fusius tractavimus. Satis sit hoc breviter tenere, discerni somnium, quo Deus ipsum praemonuit de futura poena quae instabat, ab aliis somniis, quae vel turbulenta sunt, vel fluxa, et carent ratione. Dicit ergo, *se vidisse somnium*, sic tamen ut vigilaret. Subiungit enim, *cogitationes sibi fuisse super cubile*: deinde, *se visionibus capitis fuisse turbatum*. Haec verborum congeries non alio spectat, nisi coeleste fuisse oraculum visionem illam, vel somnium illud, de quo postea iterum uberius dicendum erit. Sequitur, *positum fuisse ab eo decretum, ut vocarentur omnes sapientes Babylonis, qui exponerent, vel, patefacere, interpretationem somnii*. Rex haud dubie somniabat saepius: neque tamen singulis diebus vocavit ad se magos, et ariolos, et astrologos, et alios qui pollebant divinandi scientia: vel saltem eam profitebantur. Non consuluit eos de singulis suis somniis: sed quia Deus insculpserat eius cordi certam notam qua obsignaverat hoc somnium, ideo non potuit rex quiescere, donec audiret eius interpretationem. Sic ante vidimus sanctam fuisse auctoritatem primi somnii de quatuor monarchiis, et de aeterno Christi regno: ita ut sentiret rex hoc e coelo profectum esse. Est autem aliquid discrimen inter hoc somnium, et illud quod ante exposuimus. Deus enim somnium de quatuor monarchis delevit ex memoria regis Nebuchadnezer: ita ut necesse fuerit Daniele et somnium ipsum proferre coram rege, et simul adiungere interpretationem. Nam tunc obscurior adhuc erat Daniel. Quanquam enim sic profecerat ut excelleret inter omnes Chaldaeos, tamen rex Nebuchadnezer minus fuisse eum admiratus, si tantum fuisset interpres somnii. Voluit igitur Deus prophetae suo, et eius doctrinae acquirere maiorem reverentiam, quum duas partes illi iniunxit, nempe ut divinaret quodnam fuisset illud somnium, deinde exponeret sensum et finem. In hoc altero somnio tantum Daniel est interpres. Iam enim satis probaverat Deus ipsum esse praeditum coelesti spiritu, ut Nebuchadnezer non amplius vocaret ipsum quasi unumquem-

libet ex numero magorum, sed secerneret ipsum ■ reliquis omnibus. Dicit autem postea,

7. *Tunc ingressi sunt magi, astrologi, Chaldaei* (hoc est, sapientes) *et physici* (vel, mathematici: quantum ad voces spectat, ante diximus non esse magnopere laborandum, quia non possumus certo discernere quam quisque scientiam professus fuerit: certum est, quanquam essent merae imposturae quaecunque tradebant, tamen honorificis titulis operuisse suam turpitudinem: quemadmodum vocarunt se mathematici vulgari nomine, quum tamen proprie loquendo nulla fuerit ars vel scientia in ipsis, sed tantum praestigiis luserint miseros homines: complectitur quidem Daniel his vocibus omnes magos, et ariolos, et astrologos, et augures, qui profitebantur artem divinandi), *et somnium* (inquit) *exposui ego coram ipsis, et interpretationem eius non patefecerunt mihi.*

Hic Nebuchadnezer fatetur frustra accersitos fuisse omnes magos et ariolos. Hinc sequitur, totam eorum scientiam fuisse fallacem: vel saltem quod Daniel potuit somnium exponere, hoc non fuisse ex industria humana, sed ex coelesti revelatione. Et hanc sententiam amplector, quod scilicet Nebuchadnezer diserte exprimere voluerit Danielem non fuisse humanitus edoctum, ut posset somnia interpretari, sed fuisse hoc singulare donum spiritus. Sumebat enim hoc pro confesso, si qua esset divinandae scientia vel ratio, eam esse penes magos, et ariolos, et augures, et alios Chaldaeos qui gloriabantur titulo perfectae sapientiae. Hoc ergo quasi extra controversiam erat, astrologos et reliquos pollere tanta scientia divinandi, ut nihil eos fugeret, quoad ferret humana facultas. Hinc ex opposito sequitur, Danielem fuisse divinitus edoctum, quia si tantum fuisset magus et astrologus, nonne etiam alii longam operam dederant huic scientiae? Vult ergo Nebuchadnezer hic extollere Danielem supra omnes magos, ac si diceret, coelestem esse prophetam. Et hoc etiam melius patet ex sequentibus, ubi adiungit,

8. *Quousque tandem coram me introductus est Daniel cuius nomen Beltsazar secundum nomen dei mei, et in quo spiritus deorum sanctorum: et somnium coram ipso narraui.*

9. *Beltsazar princeps* (vel, magister) *magorum, quia ego novi quod spiritus deorum sanctorum in te* (sit) *et nullum arcanum te anxium reddit* (alii vertunt tibi sit molestum: dicam postea de voce), *visiones somnii mei quod vidi, et interpretationem eius expone.*

Hic blande alloquitur rex babylonius Danielem, quia videt se destitui a propriis doctoribus. Et hinc

colligimus nunquam venisse ad verum Deum, nisi dum necessitate impulsus fuit. Neque enim incognitus erat Daniel, neque procul aberat. Vidimus enim fuisse in palatio. Quum ergo posset rex primo quoque momento Daniele potiri, cur ipsum praetermisit? Cur vocavit alios magos hinc inde, et vocavit eos edicto? Hinc clare apparet (quemadmodum dixi) nunquam gloriam Deo dedisse, nisi ubi summa necessitate fuit constrictus. Nunquam ergo sponte se deo Israelis subiecit: et satis constat momentaneos fuisse motus, quoties praebeuit aliquod signum pietatis. Quum ergo ita suppliciter Danielem rogat, hinc videmus servile fuisse eius ingenium: sicuti omnes superbi, dum alieno auxilio non indigent, turgescunt, et nemo potest ferre eorum insolentiam: ubi autem redacti sunt ad extrema, tunc lamberent potius pulverem, quam non obtineant favorem, ubi illis opus est. Tale ergo fuit ingenium huius regis: quia libenter sprevisset Danielem, sicuti data opera eum posthabuit magis suis. Sed postquam videt se manere in suis angustiis, nec posse aliunde remedium afferri quam a Daniele, hoc est ultimum refugium: et nunc videtur oblivisci suae altitudinis, quum ita blanditur sancto Dei prophetae. Sed cras reliqua prosequar.

Beltsazar magister magorum, quia novi ego quod spiritus deorum sanctorum sit in te, et nullum arcanum te fugiat, vel, superet (dicam statim de voce) *visiones somnii mei quod vidi, et interpretationem eius enarra.* Heri diximus regem Nebuchadnezer supplicem fuisse Danieli, quia redactus erat ad extrema. Neque enim ipsum principio quaeisivit, sed consuluit magos suos. Quem ergo contempserat nunc cogitur venerari. Vocat ipsum *Beltsazar*: non dubium est quin hoc nomen graviter vulneraverit animum prophetae. Nam a prima infantia nomen illi aliud impositum fuerat a parentibus, unde agnosceret se Iudaeum esse, et originem trahere a gente sancta et electa. Nunc quod nomen illi mutatum fuit (quemadmodum alibi diximus) haud dubie factum est astutia tyranni, ut paulatim oblivisceretur sui generis. Voluit ergo nomine mutato rex Nebuchadnezer degenerem reddere sanctum Dei servum. Ideo quoties vocatus fuit hoc nomine, certum est fuisse non leviter offensum. Sed non poterat morderi huic malo, quum esset captivus, et quum sciret negotium sibi esse cum victore populo et superbo et crudeli. Deinde, proximo versu dixerat Nebuchadnezer nomen hoc esse secundum nomen dei sui. Quum ergo Daniel haberet nomen genuinum, quod parentes ei indiderant a iudicio Dei, voluit delere sacrum illud nomen Nebuchadnezer, et ideo honorifice illum vocavit Beltsazar: quod nomen credibile est fuisse deductum a nomine idoli. Itaque hoc duplicavit sancto prophetae dolorem, quum

adpersus esset illa turpi macula, quod gestaret scilicet insigne idoli in suo nomine: sed oportuit inter alia Dei flagella ferre etiam hoc malum. Ita Deus exercuit servum suum modis omnibus sub crucis tolerantia. Iam quod vocat *principem magorum*, hoc etiam haud dubie pupugit animum sancti prophetae. Nihil enim magis optasset, quam secerni magis, qui suis imposturis et praestigiis fallebant totum mundum. Quamvis enim pollerent scientia astrologiae, et haberent principia quaedam laude digna: scimus tamen corruptas fuisse ab illis omnes scientias. Ergo Daniel non libenter audivit se unum ex illis censi: sed non potuit etiam se liberare hac infamia. Ita videmus patientiam eius fuisse variis modis divinitus probatam. Iam addit Nebuchadnezer, *Quia novi quod spiritus deorum sanctorum in te sit*. Multi vertunt angelos: neque displicet haec interpretatio, quemadmodum alibi attigi. Nam hoc fuit cognitum cunctis gentibus, esse aliquem supremum Deum: sed angelos fingebant minores deos. Quidquid sit, hic Nebuchadnezer prodit suam inscitiam, quod scilicet non profecerit eo usque in notitia veri Dei, quin adhuc implicitus sit pristinis suis erroribus, et retineat plures deos, quemadmodum ab initio imbutus fuerat illa superstitione. Posset quidem verti hic locus in numero singulari, quemadmodum nonnulli faciunt: sed illud esset nimis coactum, et ratio qua movetur nimis infirma est. Putant enim Nebuchadnezer fuisse vere conversum, quod tamen vanum esse convincitur ex toto contextu: occupati hac sententia vellent eum eximere ab omni culpa. Sed quum certum sit, in hoc edicto Nebuchadnezer comprehendi multa testimonia veteris inscitiae, non est cur quidquam mutemus ex simpliciter verborum sensu. Spiritum ergo divinum tribuit Danieli: sed interea imaginatur complures deos. Quoniam ergo *spiritus sanctorum deorum in te est*, inquit, et *nullum secretum te superat*: אַנַּס anas quidam vertunt molestum esse: proprie autem significat cogere, vel compellere: discedunt igitur a germano sensu qui transferunt, Nullum est arcanum quod te superet. Quod alii vertunt molestum esse, esset quidem tolerabilis illa translatio: sed poterant magis proprie loqui, reddendo, Nullum arcanum te anxium vel perplexum reddit. Si ferret ratio grammatices ut אַנַּס esset litera servilis, bene quadraret ille sensus. Nam נֶסֶה nasa, significat tentare, vel probare: significat etiam elevare. Possemus vertere, nullum secretum te est altius, vel tua mente, vel nullum secretum te probat: quasi diceret Daniele praeditum esse spiritu divino, ita ut quidquid propositum fuerit non examinetur, hoc est, non statuatur examen de eius scientia, quoniam facilis et prompta est ei responsio. Sed retinere tamen necesse est quod dixi, nullum arcanum te anxium reddit vel constringit. Sciebat

hoc Nebuchadnezer, cur ergo non statim illum ad se vocavit, quum esset perplexus? Quum Daniel posset eum liberare omni molestia, hic deprehenditur eius ingratitudo, quod tamen magos suos adhibuit in consilium, neglecto Daniele. Videmus ergo ut semper Deum fugere conatus fuerit, donec violenta manu traheretur, unde apparet, non fuisse vere conversum. Nam poenitentia voluntaria est, quia dicuntur resipiscere qui mutata mente ad Deum, a quo defecerant, libenter redeunt: quod fieri non potest sine fide, et sine amore Dei. Rogat tandem, *ut enarret somnium et interpretationem eius*. Atqui somnium non erat incognitum, et ipse etiam Danieli narrat. Est igitur aliquid supervacuum in his verbis: sed in sensu nulla est ambiguitas: quia tantum postulat Nebuchadnezer sibi exponi somnium. Sequitur,

10. *Visiones autem capitis mei super cubile meum: videbam, et ecce arborem in medio terrae, et altitudo eius magna.*

11. *Crevit (multiplicata est) arbor, et invaluit, et altitudo eius pertigit (hoc est, ut altitudo eius pertingeret) ad coelos, et conspectus eius ad extremum totius (vel universae) terrae.*

12. *Ramus eius pulcher, et fructus eius copiosus (אֵשׁאֵשׁ sagui, significat magnum vel multum), et esca omnibus in ea: sub ea umbrabat (ad verbum, hoc est, capiebat umbram) bestia agri: et in ramis eius habitabant (vel, nidulabantur) aves coelorum, et ex ea alebatur omnis caro (coniungi debent etiam sequentes versus).*

13. *Videbam (etiam) in visionibus capitis mei super cubile meum, et ecce vigil et sanctus descendit e coelis.*

14. *Clamavit in fortitudine (hoc est, fortiter) et ita loquutus est, Succidite arborem, et diripite folia eius (neque enim placet bis repeti ramos, ut quidam faciunt: fateor nomen אֵשׁאֵשׁ quod hic legitur sumi tam de fronde quam de ramo: אֵשׁאֵשׁ apha autem significat ramum: ergo ne supervacua sit iteratio, diripite, vel, excindite folia eius), excutite ramos eius, et dispergite fructus eius: fugiat bestia ex umbra eius (de subtus, ad verbum), et aves ex frondibus eius (vel ex ramis eius).*

15. *Tandem inum radicem eius in terra relinquite, et in vinculo ferri (hoc est, ferreo) et aeneo, in herba agri, et pluvia coelorum irrigetur, et cum bestia sit portio eius in herba terrae.*

16. *Cor eius ab humano (simpliciter, ab homine) mutent (hoc est, mutetur, quemadmodum alibi visum est), et cor bestiae detur ei: et septem tempora transiant super eum.*

Hic narrat somnium suum Nebuchadnezer, cuius postea interpretatio sequetur suo loco. Tamen

quia narratio haec frigida esset, imo inutilis, nisi iam aliquid diceremus de re ipsa, necesse est aliquid attingere: reliqua differentur. Iam principio sub figura arboris designatus fuit ipse Nebuchadnezer, non quod omnes regis partes praestaret, sed quia Deus in hunc finem constituit imperia in mundo, ut sint quasi arbores, ex quarum fructu vescantur cuncti mortales, et sub quarum etiam umbra quiescant. Adeo autem viget haec Dei ordinatio, ut tyranni quantumvis longe absint a recta et moderata dominatione, tamen velint nolint, cogantur esse arbores: quia praestat vivere sub saevissimo tyranno, quam sine aliquo regimine. Fingamus omnes aequali esse loco: quid tandem pariet talis anarchia? Nemo enim vellet aliis cedere: quisque experietur quantum valeat: ita summa erit et praedandi, et rapiendi, et fraudandi, et occidendi etiam licentia: denique laxatae erunt habentiae omnibus hominum cupiditatibus. Ideo dixi tyrannidem meliorem esse, et posse aequius tolerari quam anarchiam, ubi scilicet nullum est imperium, nemo est qui praesit et contineat reliquos in officio. Itaque nimis argute philosophantur qui putant hic describi regem eximiis virtutibus praeditum. Neque enim talis fuit iustitiae et aequitatis praestantia in rege Nebuchadnezer. Sed principio voluit Deus sub haec figura ostendere, quo consilio mundum regi velit politico aliquo ordine, et ideo praeficiat reges et monarchas et alios magistratus: deinde voluit etiam secundo ostendere, quamvis tyranni et alii principes qui obliviscuntur officii sui, non praestent quod illis divinitus iniunctum erat: lucere tamen semper gratiam Dei in omnibus imperiis. Tyranni conantur extinguere omnem lucem aequitatis et iustitiae, et miscere omnia: sed Dominus interea ipsos retinet arcano et incomprehensibili modo, uti cogantur aliquid utile praestare humano generi, velint nolint. Hoc ergo tenendum est ex figura vel imagine arboris. Iam quod additur, *aves coeli habitasse in ramis*: deinde, *bestias vixisse ex pabulo*, hoc ad homines referri debet. Etsi enim sentiunt aliquid commodi bestiae agri ex ordine politico: tamen scimus in favorem hominum ordinatam fuisse politiam a Deo. Non dubium igitur est quin totus sermo sit metaphoricus: imo proprie loquendo est hic allegoria: quoniam allegoria nihil aliud est, quam continua metaphora. Si tantum pinxisset regem sub figura arboris Daniel, fuisset metaphora: sed ubi prosequitur suam translationem continuo tenore, iam sermo est allegoricus. Dicit igitur, *bestias agri habitare sub arbore*, quoniam praesidio magistratum tegimur: alioqui nullus solis aestus ita torret et adurit miseros homines, quam si nudati essent hoc umbraculo, sub quo Deus voluit ipsos quiescere. *Aves etiam coeli nidulantur in ramis et frondibus*: Quidam nimis

Calvini opera. Vol. XL.

subtiliter distinguunt inter aves et inter bestias. Mihi sufficit, hoc a propheta notari, homines cuiuscunque sint ordinis, tamen sentire non parvam utilitatem ex principum tutela: quia si destituerentur hoc adminiculo, satius illis esset vivere inter feras bestias, quam sese mutuo conficere. Id autem necesse esset, si reputamus quanta superbia omnibus ingenta sit, et quam caecus sit nostri amor: deinde, quam furiosae sint libidines. Quum ergo ita sit, Deus in hoc somnio ostendit, cuiuscunque simus ordinis, tamen nobis opus esse praesidio magistratum. Et per *pastum et escam*, et per *umbraculum* significat varias esse utilitates, quae nobis redeunt ex ordine politico. Posset enim quispiam obicere, sibi opus non esse magistratu hac vel in illa re: sed si excutimus omnes vitae necessitates, reperiemus omnino nobis necessarium esse hoc Dei beneficium. Iam quod additur, *altitudinem eius fuisse magnam*: deinde *ipsam crevisse ut pertingeret usque ad coelos*, et *adspectus eius sese extenderet ad extremos terrae fines*, hoc restringitur ad monarchiam babylonicam. Fuerunt enim tunc alia imperia in mundo: sed quorum conditio vel tenuis erat vel saltem mediocri. Sic autem tunc dominabantur Chaldaei, ut nemo principum ad tantam magnitudinem et potentiam accederet. Quum ergo tanta esset eminentia in rege Nebuchadnezer, non mirum est quod hic describitur altitudo arboris, quae pertigerit ad coelum: deinde, altitudo quae fuerit spectabilis usque ad extremum terrae. Quod autem per medium terrae quidam ex Rabbis vult notari Babylonem, quod fuerit sub eadem linea, vel parallelo, suo quo sita erat Hierosolyma, nimis est insipidum. Et qui dicunt Hierosolymam esse meditullium terrae, pueriliter labuntur: quemadmodum tamen Hieronymus, et Origenes, et alii ex veteribus tenent hoc quasi certum principium, quod medium terrae sit Hierosolyma. Putant enim sitam esse in medio mundi, sed digni sunt Cynici ludibrio, qui quum esset rogatus ut medium terrae indicaret, tetigit baculo suo terram, quae erat sub pedibus: deinde quum alter contra obiceret, non esse umbilicum terrae, Tu metire, inquit, terram. Sed quod ad Hierosolymam spectat, certum est nihil posse deprehendi quale illi fingunt. Iam ille superbus Barbinel voluit etiam videri philosophus: sed nihil magis est insipidum Iudaeis, quoties ex grammatica sua egressi sunt: et Dominus ita eos excaecavit, et in reprobum sensum tradidit, ut voluerit esse specula horrendae caecitatis, et prodigiosi stuporis: et in re parva et minuta ostendit ille nebulo suam insulsiatatem. Iam quod dicitur, *ramos eius fuisse pulchros*, et *fructum eius fuisse copiosum*, hoc referri potest ad communem vulgi opinionem. Scimus enim perstringi oculos splendore principum. Nam si quis prae aliis excellit magna potentia, omnes

eum adorant, et rapiuntur quodammodo in admirationem, ita ut nihil iudicent: ubi imperatoria maiestas, vel maiestas regia in medium prodierit, protinus omnes obstupescunt, ut nihil sentiant. Neque enim putant sibi fas esse intueri quid sit in illis principibus. Quum ergo tanta esset opulentia et potentia regis Nebuchadnezer, non mirum est si propheta dicit *ramos eius fuisse pulchros et fructum copiosum*. Sed interea retinendum est quod nuper dixi, nempe fulgere Dei benedictionem in principibus, etiam si longe ab officio suo distent, quia non patitur Deus prorsus extinguere suam gratiam ab illis: ideo coguntur aliquem proferre fructum. Multo igitur pulchrius est videre quaecunque dominium, quam si esset aequalis omnium conditio, ubi quisque oculos proximi sui configeret. Et huc etiam pertinet quod dicit, *cunctis fuisse escam et cibum*, quemadmodum nuper exposui.

Sequitur secunda pars somnii. Hactenus enim descripsit pulchritudinem, et excellentiam status sui Nebuchadnezer sub figura procerae arboris, quae praebebat bestiis umbram, et ipsas pascebat suo fructu: deinde quae dabat quietos nidos avibus coeli suis ramis. Iam sequitur excisio arboris: *Vidi, inquit, in visionibus capitis mei super cubile meum, et ecce vigil et sanctus e coelis descendit*. Non dubium est quin per vigilem intelligi debeat angelus. Vocatur etiam sanctus: sed tamen periphrastica est designatio angeli: et merito hoc nomine vocatur, quia perpetuo sunt in exequiis ad exsequenda Dei mandata. Neque enim obnoxii sunt sopori, quia neque cibo neque potu aluntur, sed vivunt spirituales vitam: ideo etiam nullus est illis somni usus, quia contrahimus somnum ex potu et cibo. Denique, quoniam angeli carent corporibus, ideo pro spirituali sua natura semper vigilant. Sed non tantum hic sermo habetur de ipsorum natura, sed simul exprimitur officium. Quia igitur Deus praesto ipsos habet ad quemlibet nutum, et quia destinat ipsos ad mandata sua implenda, ideo dicuntur esse vigiles. In Psalmo (103, 20) habetur, angeli qui praestatis voluntatem eius: nempe quia pro agilitate nobis incomprehensibili discursant huc in illuc, et statim convolant e coelo in terram, ab extrema plaga terrae usque ad diversam, ab ortu usque ad occasum. Quoniam ergo angelis ita facile ac promptum est implere quod Deus praecepit, merito dicuntur vigiles. Dicuntur etiam sancti, quoniam non sunt infecti humanis sordibus. Nos enim non tantum quia incolimus terram sumus referti multis vitiis, sed quoniam labem contraximus ex primo parente, quae vitiavit omnes et corporis et animi partes. Hoc igitur elogio voluit Nebuchadnezer discernere angelos a mortalibus. Quanquam enim Deus electos suos hic sanctificat, tamen quamdiu habitant in ergastulo carnis suae, nunquam ad

sanctitatem angelicam perveniunt. Discrimen igitur hic notatur inter angelos et homines. Non potuit hoc ex se ipso capere Nebuchadnezer: sed edoctus fuit divinitus, ut sentiret excidium huius arboris non ab hominibus esse, sed a iussu Dei. Postea adiungit, *angelum clamasse voce magna, Succidite arborem, diripite folia, discutite ramos eius, dispergite fructus eius*, vel, proiicite: *et fugiat bestia ab umbra eius, aves etiam coeli non habitent in ramis*. Voluit hac figura Deus exprimere regem Nebuchadnezer ad tempus fore similem bestiae. Neque enim absurdum hoc nobis videri debet, quamvis sit asperum, quod arbor dicitur spoliari corde humano. Scimus enim arbores non pollere alia vita quam vegetativa, ut loquuntur. Non potuit igitur imminui dignitas vel praestantia arboris, quum exiit corde humano. Nam nunquam cor humanum habuit. Sed quamvis hoc dictu sit asperum, nihil tamen continet absurdum, quia deflectit nunc Daniel ab allegorico sermone: imo Nebuchadnezer ipse sic habuit somnium allegoricum, ut tamen Deus aliquid permiscuerit unde colligeret sub imagine illa arboris notari aliud. Iubet ergo angelus diripi, vel auferri cor humanum arbori, postquam excisa fuerit, et direpti ac proiecti fuerint eius rami et fructus: deinde iubet dari cor bestiae, ut portio eius sit cum feris bestiis et agrestibus. Sed quoniam hoc repetendum alibi erit, nunc levius praetereo. Summa huc redit, regem Nebuchadnezer ad tempus fuisse spoliandum non solum imperio, sed etiam humano sensu, ut nihil differret a bestiis, quia indignus esset qui etiam locum infimum teneret in vulgo: quamvis sibi visus fuerat longe superare totum humanum genus sua altitudine, sic tamen deiiciendus fuit, ut ne postremus quidem esset inter mortales. Sequitur tamen hic ratio huius poenae, quum additur, *septem tempora transeant super ipsum*: deinde, *Ne succidite imum radicem eius, sed irrigetur adhuc pluvia coelorum*: deinde, *Portio eius sit cum feris*. Quanquam dura est atque horribilis castigatio, quum Nebuchadnezer expellitur e consortio hominum, et similis redditur feris bestiis: hoc tamen aliquid est, quod Deus non evellit ipsum a radice, sed vult radicem manere, ut iterum surgat et crescat arbor, imo ut inseratur in suum locum, et vigorem novum recuperet ex radice sua. Huc respicit Daniel infictam fuisse poenam regi Nebuchadnezer, in qua tamen Deus speciem aliquod praeberit suae clementiae, quia pepercit ei, ne prorsus ipsum excinderet, sed maneret aliqua radix. Quod hic quidam disserunt de poenarum mitigatione, ubi Deus videt respiscere eos, quos suis ferulis castigavit, nescio an sit tempestivum. Neque enim fuit vera conversio in rege Nebuchadnezer, ut ante dictum est, et clarius iterum videbimus. Quod ergo Deus noluit eum durius urgere, hoc tribuere convenit clemen-

tiae eius: quia etiam ubi videtur sine modo et mensura in hominum peccata animadvertere, tamen in omnibus temporalibus poenis relinquit aliquem misericordiae suae gustum, ut reprobi etiam maneant inexcusabiles. Nam quod asserunt non mitigari poenas nisi remissa culpa, falsum est: quemadmodum videmus in exemplo Achab. Neque enim Deus remisit culpam regi impio, sed quia visus fuerat ostendere signa aliqua poenitentiae, Deus a graviore poena abstinuit. Sic etiam idem cernere licet in rege Nebuchadnezer. Deus ergo noluit eum radicibus evellere (et hoc refertur ad metaphoram arboris) sed voluit *transire septem tempora*. Quidam intelligunt septem hebdomadas, alii vero septem annos: sed hoc fusiis alibi tractabimus. Iam postremo hoc quoque notandum est, etiam medio illo tempore quo visa est Dei vindicta saevire contra miserum hunc regem: tamen simul permixta fuisse quaedam beneficia, et hoc notatur sub verbis istis, ubi dicit, *Sit portio eius cum bestiis agri*, hoc est, vescatur aliquo cibo, ut interea tolleretur vitam: deinde, *irrigetur*, vel, proluatur, *coeli pluvia*. Significat enim Deus, quantisper volebat punire regem Nebuchadnezer, et ostendere horribile illud irae suae exemplum: tamen respicere quid ferre possit, et sic poenam temperare, ut maneat spes in posterum: hinc fit, ut cibum etiam cum bestiis terrae capiat: neque etiam fraudet eum irrigatione roris coeli.

17. *In decreto vigilum verbum* (vel, edictum, sic enim commode poterit verti) *et in sermone sanctorum postulatio, ut cognoscant viventes, quod dominator (sit) excelsus in regno hominum: et cui voluerit tradet illud, et humilem* (vel, abiectum) *hominum* (id est, inter homines) *eriget super ipsum*.

Hoc versu confirmat Deus quod per somnium ostenderat regi babilonio. Dicit igitur regem edoctum fuisse de re certa: quoniam ita coram Deo et angelis eius statutum erat. Summa igitur huc tendit, ut sciat Nebuchadnezer se non posse poenam effugere, cuius figuram viderat in somnio. Est autem aliqua in verbis ambiguitas: quia in secundo membro laborant interpretes. Dicunt enim angelos interrogare, ut respondeatur regem babilonium fore documento, ut homines agnoscant unius Dei summam esse potentiam. Sed illud mihi videtur coactum. Quantum pertinet ad nomen פִּיִּתְגָמָא *pithgama*, significat quidem verbum apud Chaldaeos: sed hic meo iudicio, pro edicto proprie accipitur, quemadmodum et primo cap. Hester: et optime conveniet hic sensus, quod scilicet edictum promulgatur in decreto, quia scilicet non sit evanidus sermo aut visio inefficax: quando Deus regi demonstrare voluit quod iam fixum et statutum erat in coelo.

Tenemus nunc consilium prophetae. Sed adhuc restat nova quaestio, quia videtur esse absurdum, tribui angelis ius et imperium: quando hoc modo videntur aequales Deo fieri. Scimus Deum esse unicum iudicem, ideoque proprium munus eius esse, statuere quidvis visum est: hoc si ad angelos transfertur, videtur tantundem imminui ex summo Dei imperio: quia admittere socios hoc non convenit eius maiestati. Sed scimus non esse novum in scriptura, ut Deus angelos sibi adiungat, non tanquam pares, sed tanquam ministros: quibus tamen tribuat tantum honoris, ut dignetur eos vocare in consilium. Angeli ergo saepe vocantur Dei consilarii. Proinde etiam hoc loco dicuntur una cum Deo decernere, non arbitrio suo vel ex se ipsis, ut loquuntur: sed quia iudicio Dei subscribunt. Interea notandum est, hic duplicem personam illis imponi. Priore enim membro Daniel subscriptores Dei facit in decreto, postea dicit *postulare*. Et hoc etiam non male quadrat, quod scilicet angeli suis votis expetant humiliari cunctos mortales, ut solus Deus emineat, et ita, redigi in ordinem quidvis obscurat eius gloriam. Hoc assidue angelos postulare rectum est, quibus scimus nihil esse praestantius, quam ut Deum adorent ipsi, et habeant cunctos mortales socios. Ubi autem vident superbia hominum et audacia diminui imperium Dei, nimirum etiam hoc postulant, ut Deus cogat sub iugum suum superbos illos, qui ita cristas erigunt. Nunc ergo videmus cur dicat Daniel, *hoc edictum esse in decreto vigilum, et postulationem esse in eorum sermone*: quasi diceret, Tu omnes angelos habes tibi adversarios. Nam uno consensu, et quasi uno ore te accusant coram Deo, quod obscures, quantum in te est, eius gloriam: et Deus annuens ipsorum votis decrevit te abiicere, et reddere contemptibilem et probrosum coram toto mundo: et hoc decretum obsignatum est ab omnibus angelis, quasi esset commune inter eum et ipsos. Nam eorum subscriptio vel consensus, ad confirmationem valere potuit apud regem profanum. Nec dubium est quin Deus suo more visionem accommodaverit ad captum illius hominis, qui nunquam edoctus fuerat in lege, sed qui tantum imbutus erat confusa notitia divinitatis: sic ut non discerneret inter Deum et angelos. Interea tamen sententia haec vera est, quod scilicet edictum promulgatum fuerit ex decreto communi totius coelestis exercitus, et simul postulatione: quoniam scilicet angeli aegerime ferrent detrahi quidquam ex Dei gloria, et tantam esse hominum vesaniam, ut velint ad se trahere et rapere quod peculiare et proprium est unius Dei. Videtur hic esse genuinus sensus. Quod ergo postea sequitur optime fluit, nempe *ut cognoscant mortales quod Deus sit dominator in regno hominum*. Finem enim postulationis notat Daniel, quia angeli velint Deo manere ius suum integrum,

nec quidquam ex eo delibari hominum ingratitude. Atqui non possunt vel tantillum sibi tribuere homines, quin Deum spoliarent propria laude: ideo angeli assidue a Deo petunt, ut abiiciat omnes superbos, neque sinat se proprio iure fraudari, sed in solidum penes ipsum maneat tota potestas. Et hoc etiam diligenter notandum est, ut cognoscant mortales quod sit dominator excelsus in regno hominum. Nam fatentur etiam pessimi quique Deo esse summam potestatem (neque enim audent illum detrahare suis blasphemiiis e solio coelesti) sed interea imaginantur vel sua industria, vel suis opibus, vel aliis mediis se posse et consequi, et tueri regna in mundo. Libenter ergo increduli Deum coelo includerent, quemadmodum Epicurus finxit Deum suis delitiis frui in otio. Ergo Daniel ostendit Deum spoliari iure suo, nisi cognoscitur dominator in regno hominum, hoc est, in terra, ut humiliet quos visum est. Sic etiam in Psalmo 75, 7 dicitur, Neque ab oriente, neque ab occasu, sed e coelo est potestas. Et alibi etiam, Deus est qui erigit pauperem e stercore (Psalm. 113, 7). Deinde in cantico sanctae Virginis (Luc. 1, 52), Superbos deiecit e solio, et erigit humiles et abiectos. Hoc quidem etiam fatentur omnes: sed vix centesimus quisque ex animo sentit Deum in terra dominari, ita ut nemo possit se ipsum extollere, vel manere in gradu honoris, sed hoc esse peculiare Dei beneficium. Quando difficile hoc persuadetur hominibus, diserte exprimit hic Daniel, quod dominator sit excelsus in regno hominum, hoc est, non exerceat duntaxat potentiam suam in coelo, sed gubernet etiam humanum genus, et assignet cuique suum gradum vel locum. Et cui voluerit det illud. Loquitur de diversis imperiis numero singulari: sed perinde est ac si diceret, extolli Dei arbitrio quosdam, alios autem deici, idque totum fieri quemadmodum Deo placet. Summa est, suam cuique conditionem divinitus attribui, ita ut nihil vel ambitione sua, vel artibus, vel prudentia, vel opibus, vel auxilio aliorum proficiant qui aspirant ad aliquam altitudinem, nisi Deus ipsos quasi porrecta manu attollat. Idem etiam docet Paulus aliis verbis, Non esse potestatem nisi a Deo (Rom. 13, 1): et postea eandem sententiam Daniel saepius repetit. Adiungit, humilem inter homines eriget super ipsum. In hac tam clara mutatione melius refulget Dei potestas, dum attollit ex stercore eos qui ante obscuri et contempti fuerant: et praeficit etiam ipsos repetit. Profani homines, dum hoc contingit, dicunt Deum ludere, et ita homines instar pilarum volvi eius manu, ut nunc tollantur in sublime, nunc deiciantur in terram. Sed causa non expenditur ab ipsis, nempe quia Deus apertis documentis vult ostendere nos esse sub eius arbitrio, ita ut conditio nostra inde pendeat: quia sponte hoc non apprehendimus, necesse est nobis proponi exempla, in

quibus cogamur hoc perspicere quod libenter cuncti fere ignorant. Nunc tenemus integram prophetarum sententiam, angelos scilicet assiduis votis a Deo petere, ut suam potentiam declaret mortalibus, ideoque ut prosternat superbos, qui putant se excellere propria virtute et industria, vel casu fortuito, vel auxilio hominum. Ut ergo Deus excutiat illis sacrilegum hunc fastum, angeli petunt ut eos prosternat, et ita ostendat se esse regem ac dominatorem non tantum coeli, sed etiam terrae. Iam hoc non tantum in uno rege contigit, sed scimus historias refertas esse talibus documentis. Unde enim vel ex quo ordine saepe creati sunt reges? Et quum nulla fuerit in mundo maior superbia quam in romano imperio, videmus quid factum fuerit. Nam monstra quaedam produxit Deus, ut obstupesceret tale spectaculum, et Graecos, et omnes Orientales, et Hispanos, et Italos, et Gallos. Nihil enim magis prodigiosum fuit quibusdam imperatoribus. Deinde origo eorum turpis et pudenda adeo fuit, ut non potuerit clarius monstrare Deus, imperia non transferri hominum libidine, neque etiam acquiri virtute, consilio, et multis copiis: sed sub manu sua esse, ut praeficiat quoscunque voluerit. Pergamus:

18. *Hoc somnium vidi ego rex Nebuchadnezer: et tu Beltsazar, interpretationem enarra* (dic, ad verbum): *quoniam cuncti sapientes regni mei non potuerunt interpretationem patefacere mihi: tu vero potes: quia spiritus deorum sanctorum in te.*

Hic repetit Nebuchadnezer quod prius dixerat, nempe se quaerere interpretationem somnii. Sciebat quae figura ostensa esset: verum non poterat intelligere consilium Dei, neque etiam statuere apud se quorsum id spectaret. Implorat igitur hac in parte fidem Danielis. Affirmat se somnium vidisse, quo Daniel magis sit attentus ad interpretationem: deinde in eundem finem adiungit, cunctos sapientes regni sui non potuisse somnium exponere: ubi fatetur saltem aliqua ex parte vanos fuisse et fallaces cunctos astrologos et divinos, et reliquos eius generis, qui profitebantur nihil sibi esse incognitum. Nam alii erant augures, alii coniectores, alii interpretes somniorum, alii astrologi, non tantum qui disserrerent de cursu, de ordine, distantia stellarum et proprietate cuiusque, sed qui etiam vellent praesagire ex concursu astrorum quidquid futurum erat. Quum ergo tam magnifice iactarent summam rerum omnium scientiam, fatetur Nebuchadnezer eos fuisse impostores. Nam hoc adscribit Danieli, quia spiritu divino praeditus sit. Ergo excludit cunctos sapientes Babylonis a tanto dono, quia expertus sit eos destitui Dei spiritu. Non loquitur quidem distincte, sed facile hoc elicitur ex eius verbis, quod scilicet deprehensa fuerit vanitas in omnibus chaldaeis sa-

pientibus. Deinde secundo membro Daniele ab eorum numero eximit, et simul causam notat, quod scilicet excellat spiritu divino. Deo igitur hic asserit Nebuchadnezer quod eius proprium est: deinde agnoscit Daniele eum esse prophetam et ministrum. Quod autem vocat *deos sanctos* angelos, diximus alibi non debere videri mirum in homine profano, qui non erat exercitatus in vera pietatis doctrina, sed tantum principia quaedam gustaverat. Scimus autem communi opinione angelos fuisse permixtos uni Deo. Loquitur ergo Nebuchadnezer ex communi et recepto omnium sensu, quum dicit spiritum sanctorum deorum habitare in Daniele. Nunc sequitur,

19. *Tunc Daniel, cui nomen Beltsazar, obstupescit factus fuit circiter horam unam: et cogitationes eius turbabant eum. Respondit rex et dixit, Beltsazar, somnium et interpretatio (eius) ne conturbet te (terreat). Respondit Beltsazar et dixit, Domine mi, somnium (sit) inimicis tuis, et interpretatio eius hostibus tuis.*

Hic recitat Daniel se fuisse quodammodo attonitum. Et hoc refero ad moerorem, quem conceperat sanctus propheta ex poena illa horribili, quam Deus sub figura ostenderat. Nec mirum videri debet, quod dolore tactus fuerit Daniel propter calamitatem regis babylonii. Etsi enim crudelis erat tyrannus, vexaverat duriter ecclesiam Dei, imo fere perdiderat: tamen quoniam erat sub eius imperio, oportuit ipsum pro eo precari. Nam hoc diserte praeceperat Deus Iudaeis per Ieremiam (29, 7): Rogate pro statu prospero Babylonis: quia in pace eius erit pax vestra. Post finem septuaginta annorum licuit piis Dei cultoribus petere, ut ipsos liberaret: sed donec elapsus esset illud tempus, quod praefixum etiam ore prophetae erat, non fuit illis fas vel odio regem habere, vel petere a Deo vindictam. Sciebant enim fuisse exsequutorem iustae Dei vindictae: deinde sciebant sibi esse praeffectum, et habendum esse legitimi regis loco. Quum ergo Daniel fuisset humaniter tractatus a rege, deinde esset iure belli tractus in exilium, oportuit ipsum solvere regi suo fidem, quamvis ille tyrannidem exerceret adversus Dei populum. Haec causa fuit cur tantum moerorem contraxerit ex tristi illo oraculo. Alii putant fuisse enthousiasmum. Sed videtur hoc melius quadrare, quia non simpliciter dicit se fuisse obstupescit, sed etiam turbatum vel territum suis cogitationibus. Interea notandum est, prophetas fuisse varie affectos quum Deus per ipsos iudicia sua quae instabant denuntiabat. Quoties ergo Deus gravium calamitatum prophetas suos praecones constituit, duplici affectu fuerunt praediti. Nam una ex parte condolebant miseris hominibus, quorum videbant

propinquum esse exitium: deinde intrepide tamen pronuntiabant, quod mandatum divinitus fuerat: sic ut nunquam impedierit ipsos tristitia quominus defuncti fuerint suo officio libere et constanter. Et utrumque videre hic licet in Daniele. Fuit igitur hic rectus affectus, quod regi suo condoluit, ut propemodum obmutesceret fere ad horam unam. Quod autem iubet illum rex esse bono animo et vetat turbari, hic nobis depingitur securitas eorum, qui nondum apprehenderunt vindictam Dei. Terretur propheta: et tamen est extra omne discrimen. Deus enim nihil ei minatur, imo poena, quam videt regi paratam esse, spem aliquam dabat futurae liberationis. Cur ergo terretur? Nempe fideles etiam, ubi Deus illis parit, et se ostendit illis clementem et propitium, tamen non possunt sentire eius iudicia sine formidine: quia agnoscunt se etiam obnoxios esse similibus poenis, nisi Deus cum ipsis indulgenter ageret: deinde nunquam exuunt humanos affectus: et ita misericordia eos impellit, ubi vident pessumdari impios, vel saltem impendere illis vindictam. Ob has igitur duas rationes, tristitiam et moerorem concipiunt. Impii autem, etiam si Deus palam eos citat et poenam illis proponit, non moventur: sed manent stupidi, aut palam derident eius potentiam, et donec serio urgeantur minas eius pro fabulis ducunt. Tale fere exemplum nobis hic spectandum propheta exhibet in rege babylonio. *Beltsazar, inquit, ne turbent te cogitationes tuae, somnium et interpretatio eius ne terreat te.* Atqui Daniel timebat in eius gratiam. Sed, quemadmodum iam dixi, dum fideles, quamvis sentiant Deum sibi propitium, formidant: impii, quamdiu securitati suae indormiunt, non moventur, nec turbantur ullis minis. Subiicit Daniel causam doloris sui, *Domine mi, inquit, somnium sit hostibus tuis, et interpretatio inimicis tuis.* Hic Daniel exponit cur ita fuerit attonitus, nempe quia cuperet averti tam horribilem poenam a regis persona. Etsi enim merito potuit illum detestari, tamen reveritus est potentiam divinitus ei traditam. Discamus igitur exemplo prophetae, beneprecari pro inimicis nostris, qui cupiunt nos perditos: maxime vero precari pro tyrannis, si Deo placeat nos subiici eorum libidini: quia etsi indigni sunt ullo humanitatis officio, quia tamen non praesunt nisi Deo ita volente, modeste feramus iugum: neque id tantum propter iram, ut Paulus admonet, sed propter conscientiam (Rom. 13, 5). Alioqui non tantum illis, sed etiam Deo ipsi sumus rebelles. Caeterum, altera ex parte ostendit Daniel se non frangi ullo misericordiae affectu, neque etiam moliri, quominus pergat in sua vocatione. Dicit enim,

20. *Arbor quam vidisti, quae magna (erat) et robusta, et cuius magnitudo pertingebat ad coelos, et ad spectus eius ad totam terram,*

21. *Et folium eius pulchrum (erat, hoc est, cuius frondes erant pulchrae), et fructus eius copiosus: et in qua (et in ea, ad verbum) cibus cunctis: sub qua habitabant bestiae agri, et in cuius ramis quiescebant aves coeli,*

22. *Tu (es) ipse rex, qui multiplicatus es et roboratus (hoc est, qui evasisti magnus et fortis), ita ut magnitudo tua multiplicata fuerit, et pertigerit ad coelos, et potestas tua ad fines terrae.*

Hic videmus quod attigi, nempe Daniele sic praestitisse regi officium quod debebat, ut interea memor fuerit officii prophetici, neque molliter exsequutus sit Dei mandatum. Et notanda est haec distinctio: quia nihil magis difficile est verbi ministris, quam tenere hanc mediocritatem. Alii enim zeli praetextu semper fulminant, et obliviscuntur se esse homines: nullum benevolentiae signum ostendunt, sed crepant meram amaritudinem. Ita fit, ut nulla sit ipsorum autoritas, et odiosae sint omnes admonitiones. Exponunt igitur et fastidio et probro sermonem Dei, quam ita inhumaniter teritant eos, qui peccarunt sine ullo signo vel doloris vel συμπτωμάτων. Alii autem qui ignavi sunt, imo qui sunt perfidi adulatores, et sepiunt gravissima quaeque scelera: semper obtundunt neque prophetas neque apostolos ita fervidos fuisse, ut zelus ipsos exuerit humano affectu. Sic fit ut deliniant miseros homines, et ita suis blanditiis eos perdant. Propheta autem noster, quemadmodum et alii omnes, hic ostendit mediam esse rationem quae tenenda sit Dei servis. Sic Ieremias ex adversis vaticiniis moerorem concepit et amaritudinem animi, et tamen non deflectit a libera obiurgatione, deinde etiam a gravissimis minis: quia utrumque a Deo erat. Sic et alii omnes: nam hoc subinde occurret in prophetis. Daniel ergo hic ab una parte regem miseratur: ab altera autem, quia scit se esse praeconem vindictae Dei, non terretur ullo periculo, quin regi proponat poenam illam quam contempserat. Hinc etiam colligimus non fuisse attonitum, quia sibi metueret a tyranno, quemadmodum multi non audent hiscere ubi legatio illis commissa est plena odii, et quae posset stimulare ad rabiem impios et incredulos. Daniel igitur non fuit attonitus tali metu: sed quia tantum optasset Deum clementer agere cum rege suo. Nam hic dicit, *Tu es ipse rex*. Non loquitur dubitanter, neque per ambages, neque obscure insinuat, neque utitur etiam multis excusationibus, sed pleno ore pronuntiat regem Nebuchadnezer designari sub illa arbore quam viderat. Ergo *arbor quam vidisti magnam et fortem, sub cuius umbra habitabant bestiae agri, in cuius ramis nidulabantur aves: tu, inquit, ipse es rex*. Quare? *Magnificatus es, inquit, et roboratus, magnitudo tua pertigit*

usque ad coelos, potentia tua usque ad fines terrae. Iam quid sequitur?

23. *Et quod vidit rex vigilem et sanctum descendere e coelis, qui dixit (ad verbum, et dixit: sed debet resolvi copula in pronomen relativum): Succidite arborem, et dispergite eam: tantummodo imum radicem eius in terra relinquit: et (sit) in vinculo ferri et aeris in herba agri, et rore coelorum prolatur, et cum bestiis agri portio eius, donec septem tempora transeant super eam,*

24. *Haec interpretatio, rex, et decretum excelsi est, quod spectat ad dominum meum regem.*

Prosequitur Daniel semper libera constantia quod coepit, nempe instare excidium regi babylonio. Vocat quidem dominum, et ex animo: sed interea quoniam legatus erat summi regis, non dubitat sermonem sibi mandatum altius extollere, quia hoc prophetis omnibus commune est, ut insurgant contra montes et colles, quemadmodum apud Ieremiam dicitur. Deinde memorabilis est illa sententia, Constitui te super regna et populos, ut evellas et plantes, ut aedifices et diruas (Ier. 1, 10). Deus ergo vult asserere tantum reverentiae verbo suo, ut nihil tam sit in mundo vel magnificum vel splendidum, quod non cedat. Daniel igitur, quantum ad homines spectat et politicum ordinem, fatetur regem esse dominum suum: sed interea pergit in legatione sibi commissa. Quod rex, inquit, vidit vigilem descendere e coelis: loquitur semper de angelo. Diximus autem ex scriptura angelos vigiles nominet, nempe quia praesto sint ad exsequenda Dei iussa: et scimus Deum exsequi per illorum manus quod decrevit: et hoc dixi semper praestare angelos: deinde excubias etiam agere pro fidelibus. Sed nomen vigilis est hic generale, et pertinet ad illam promptitudinem, qua angeli praediti sunt, nempe ut quidquid praecipit Deus, statim exsequamur summa celeritate. Quod ergo vidisti e coelo descendere qui dixit, *Succidite arborem et dispergite eam, etc.* Repetit quod ante dictum fuerat, nempe hic finiri tempus poenae, quia poterat Deus abolere regem babylonium cum eius memoria: sed voluit mitigare poenam. Adiungitur ergo exceptio, donec transeant septem tempora. De illis temporibus nihil dum attigeram: sed probabilis est eorum sententia qui putant indefinitum esse numerum, hoc est, donec longum tempus transeat. Alii putant notari menses, alii annos: sed ego libentius in illam interpretationem inclino, quod scilicet Deus non exiguo tantum tempore velit poenam sumere de rege Nebuchadnezer, ne posset hoc videri consuetum: sed quoniam placebat edere exemplum insigne in omnes aetates, ideo voluit poenam eius in longum tempus prorogare. Huc igitur pertinet numerus septem annorum. Scimus

autem per numerum septenarium significari longum tempus in scriptura, quia denotat perfectionem.

25. *Et te expellent ab hominibus, et cum bestiis agrestibus erit habitatio tua: et herba sicut boves te pascent, et rore coelorum te irrigabunt: et septem tempora transibunt super te, donec cognoscas, quod dominator (sit) excelsus in regno hominum, et cui voluerit det illud.*

Prosequitur Daniel somnii expositionem. Postremus versus, quem heri exposui, hoc habebat, spectare somnium ad regem Nebuchadnezer. Oportuit autem illud exprimi, quia nuntius hic tristis et acerbus erat regi. Scimus autem quam indigne ferre soleant reges non solum se cogi in ordinem, sed etiam se citari ad Dei tribunal, ut illic obruantur ignominia et probro. Nam scimus prosperam fortunam inebriare etiam plebeios homines. Quid ergo potest contingere regibus, nisi ut obliiti humanae conditionis sese eximant ab omni incommodo et molestia? Neque enim existimant se esse ex communi ordine hominum. Quoniam ergo vix poterat ferre Nebuchadnezer hunc nuntium, ideo paucis verbis admonuit ipsum propheta, excidium arboris figuram esse ruinae, quae illi instabat. Hoc nunc pluribus verbis prosequitur, ac dicit, *Eiciant te ab hominibus, erit habitatio tua cum agrestibus bestiis.* Quum ante disserteret Daniel de quatuor monarchiis, non dubium est quin regis animus initio exasperatus fuerit: sed hoc fuit longe durius, et secundum regis sensum minus tolerabile, quod confertur feris bestiis, quod resecatur ex numero hominum: deinde ablegatur in agros et sylvas, ut pascatur una cum bestiis. Si tantum dixisset Daniel spoliandum esse dignitate regia, iam fuisset illa diminutione graviter offensus: ubi autem in tantam ignominiam conicitur, non dubium est quin intus insanierit. Sed Deus tamen cohibuit eius furorem, ne ulcisci cuperet quam putabat sibi iniuriam fieri. Nam ex contextu postea videbimus, illum non resipuisse. Quum ergo semper foverit in animo eandem superbiam, non dubium est quin etiam crudelis fuerit. Sunt enim duo vitia coniuncta. Sed compescuit Dominus eius vesaniam, ita ut parceret sancto prophetae. Interea observatu digna est constantia servi Dei, quod non oblique subindicat regi quid futurum sit, sed pluribus verbis clare enarrat quam turpis et pudenda illum maneat conditio. *Eiciant te, inquit, ab hominibus.* Si dixisset, Eris quasi unus ex grege hominum, neque differes quidquam a faece plebis, iam illud fuisset valde durum. Ubi autem eicitur rex ex hominum societate, ut ne angulus quidem unus residuus maneat, neque detur cum bubulcis saltem et subulcis vitam agere, hoc quam odiosum sit quisque ex suo sensu con-

icere potest. Neque tamen dubitat hic Daniel proferre tale iudicium. Et quae sequuntur etiam idem vel simile habent pondus: *erit, inquit, cum bestiis agri habitatio tua, herba te pascent.* Numerus pluralis debet accipi indefinite: ideo commode vertere licebit, Tu pascaris herba, tu irrigaberis rore coeli, erit habitatio tua cum feris bestiis. Neque enim argute philosophari placet cum quibusdam, qui subaudiunt angelos. Fateor quidem hoc verum esse: sed propheta simpliciter docet instare poenam hanc regi babylonio, ut redigatur in extremam ignominiam, nempe ut nihil a brutis animalibus differat. Haec igitur libertas, quemadmodum dixi, notatu digna est, ut sciamus servos Dei, quibus iniunctum est docendi munus, non posse fideliter agere suas partes, nisi clausis oculis contemnant omnem mundi altitudinem. Deinde exemplo etiam regis discamus nullo profectu nos fore praefractos et pervicaces, quoties Deus nobis minabitur. Etsi enim non resipuit Nebuchadnezer, ut dictum est, et ex contextu iterum patebit: videmus tamen ut sustineat sibi denuntiari horribile iudicium. Si ergo nos qui prae illo sumus fere quiescimus, non poterimus ferre Dei minas quoties propositae nobis fuerint, hic erit testis et iudex noster, qui tanta potentia quum polleret, tamen nihil ausus est contra prophetam. Iam in fine versus repetitur sententia quae prius exposita fuit: *donec cognoscas, inquit, quod dominator sit excelsus in regno hominum, et cui voluerit tradat illud.* Iterum docet hic locus quam difficile sit nobis, Deo tribuere summam potentiam. Lingua quidem sumus magni praecones gloriae Dei: sed interim nemo est qui non restringat potentiam eius, dum vel sibi aliquid usurpat, vel transfert in hunc et illum. Praesertim ubi Deus nos extulit in aliquem dignitatis gradum, obliviscimur nos esse homines, et eripimus Deo suum honorem, et volumus nos subrogare in eius locum. Hic morbus difficile curatur, et exemplo nobis est haec poena, quam Deus infixit regi babylonio. Contentus enim fuisset levi castigatione, nisi quia haeret quasi in visceribus et medullis haec vesania, quod sibi homines vendicant quod erat proprium Dei. Medicina igitur violenta opus est, ut discant modestiam, et humilitatem. Hodie monarchae semper in suis titulis hoc obtundunt, se esse reges, et duces, et comites Dei gratia: sed quam multi falso nomen Dei praetexunt in hunc finem, ut sibi asserant summum imperium? Quid enim valet saepe in regum et principum titulis Dei gratia? nempe ne agnoscant superiorem, quemadmodum dicunt. Interea libenter Deum, cuius clypeo se protegent, calcarent pedibus: tantum abest, ut serio reputent se habere eius beneficio ut regnent. Merus igitur fucus est, quod iactant se Dei gratia pollere dominatione. Quum ita sit, facile hinc iudicium fieri potest, quam superbe con-

temnant Deum profani reges, etiamsi non obiciunt eius nomen fallaciter, quemadmodum isti nebulones, qui palam Deum subsannant, et ita profanant nomen gratiae. Iam sequitur,

26. *Et quod dixerunt de relinquenda radice stirpium arboris, regnum tuum tibi stabit, ex quo cognoveris quod potestas (sit) coelorum (vel, quod dominium sit in coelis).*

Hic Daniel claudit interpretationem somnii, ac docet Deum non ita severe acturum cum rege Nebuchadnezer quin det locum clementiae suae. Mitigat igitur summum poenae rigorem ut Nebuchadnezer concepta spe veniae Deum invocet, et respiciat, quemadmodum postea sequetur clarior exhortatio. Sed iam praeparat cum Daniel ad poenitentiam, quum dicit *regnum illi staturum*. Poterat enim Deus illum eicere ex hominum consortio, ita ut semper maneret cum feris bestiis: poterat etiam statim eicere e mundo: sed hoc signum est clementiae, quod vult eum restituere non modo in mediocrem aliquem locum, sed in suam dignitatem, quasi semper fuerit integer. Videmus ergo regi Nebuchadnezer utile fuisse somnium, modo non sprevisset sanctam admonitionem prophetae: imo si non ingratus fuisset Deo: quia non tantum praedixit Daniel cladem quae instabat, sed reconciliationis nuntium simul attulit. Utiliter ergo Deus ipsum docuerat, nisi fuisset indocilis et perversus, ut est maior pars hominum. Caeterum hinc colligere licet generalem doctrinam, quum finem Deus castigationibus suis imponit, invitari nos ad poenitentiam: quia Deus gustum aliquem proponit suae clementiae, ut possimus sperare illum fore exorabilem nobis, si ex animo et sincere ad eum confugimus. Notandum autem est quod addit in secunda parte versus Daniel, *ex quo cognoveris quod potestas sit coelorum*. Nam sub his verbis includitur promissio spiritualis gratiae, quod scilicet Deus non tantum poenam sumet de rege babylonio, ut illum humiliet, sed etiam intus operabitur ac mutabit eius animum, quemadmodum etiam tandem, quamvis sero, impletum fuit. *Ex quo igitur cognoveris, inquit, quod potestas sit coelorum*. Dixi hic promitti spiritus gratiam, quia scimus quam male proficiant homines, etiam si centies ferulas suas repetat Deus. Tanta enim est durities, et contumacia cordis nostri, ut potius obdurescamus magis ac magis, dum nos Deus ad poenitentiam vocat. Et haud dubie Nebuchadnezer similis fuisset Pharaoni, nisi quod Deus non tantum exterioribus poenis illum humiliavit, sed etiam adiecit interiorum spiritus sui instinctum, ut sineret se erudiri, et subiceret se iudicio coelesti ac potentiae. Hoc ergo voluit Daniel quum diceret, *Ex quo cognoveris*. Neque enim sponte

unquam descendisset Nebuchadnezer ad talem notitiam, nisi tactus fuisset arcano spiritus motu. Addit, *Quod potestas sit coelorum*, id est, quod Deus mundum gubernet, ac summum imperium obtineat. Coelos enim hic terrae opponit, hoc est cunctis mortalibus. Nam si reges vident omnia apud se tranquilla, si nemo terrorem illis incutit, putant se esse extra omnem periculi aleam, sicuti loquuntur: et dum volunt certi esse de suo statu, circumspiciunt huc et illuc: nunquam autem attollunt oculos in coelum, quasi hoc ad Deum non spectaret tueri regna, et erigere quos voluerit, et prosternere etiam omnes superbos. Quasi ergo hoc esset extra Dei manum, nunquam principes huius mundi considerant potestatem esse coelorum: sed quemadmodum dixi, ad dextram, ad sinistram, et ad frontem, et ad tergum respiciunt. Haec ratio est cur dicat Daniel potestatem esse coelestem. Subest enim, quemadmodum attigi, inter Deum et cunctos mortales antithesis: quasi diceret, ut scias Deum dominari, quemadmodum prius visum est. Sequitur,

27. *Propterea, rex, consilium meum placeat apud te* (שפר significat pulchrum esse: sed metaphorice transfertur ad probationem, vel complacentiam, ut vulgo loquuntur: placeat igitur apud te consilium meum), *et peccata tua* (hoc est, ut: vau enim debet resolvi hoc modo) *iustitia redimas* (ita vertunt: dicemus postea de verbo), *et iniquitatem tuam in misericordia erga pauperes: ecce* (Graeci vertunt, si forte) *erit prolongatio pacis tuae* (vel, medicina errori tuo).

Quoniam inter interpretes de sensu verborum non convenit, et summa doctrinae inde aliqua ex parte pendet, primo loco notandum est, מלכי hic tantundem valere atque consilium meum. Quidam enim vertunt rex, rex mi: et utrumque nomen ductum est ab eadem radice, a מלך quod significat regnare. Sed significat interdum hoc nomen consilium. Nec dubium est quin hoc loco debeat ita exponi. *Consilium ergo meum tibi placeat: et peccata tua redimas*. Verbum פרוק hic vertunt Redimere. Significat autem saepe vel abrumperre, vel separare, vel conterere: ideo commodè hoc loco verti posset Separa, vel abrumpe peccata tua misericordia et humanitate: quasi diceret, Sic facias peccandi finem, ut ingrediaris novum cursum, nempe ut crudelitas tua mutetur in clementiam, et violentia tyrannica mutetur in misericordiam. Sed in eo non multum est momenti. Significat enim hoc verbum saepe liberare, vel servare. Non admittit hic locus verbum servandi: et dura etiam erit loquutio, si dicamus, Libera peccata tua iustitia. Ideo facile amplector sensum illum, quod hortetur Daniel regem babylonium ad mutationem vitae, ut scilicet abrum-

pat peccata in quibus nimis diu perrexerat. Iam quod sequitur in fine versus, *Ecce erit sanatio erroris tuo*, quemadmodum admonui, Graeci verterunt, Si forte sit sanatio: sed alter sensus videtur melius fluere: quasi diceret, haec propria est et genuina medicina. Alij prolongationem vertunt, quemadmodum *אריך* significat producere: et simul mutant significationem alterius nominis. Dicunt enim, Erit prolongatio paci tuae vel quieti. Sensus ille esset tolerabilis: sed alter magis convenit cum ratione grammatica: deinde magis receptus est, quod scilicet *medicina haec propria sit erroris*. Vel etiam poterit elici diversus sensus, utcumque, quod ad voces spectat, nihil mutetur: *erit*, hoc est, *sit medicina tuis erroribus*, hoc est, discas erroribus tuis mederi. Nam diuturna indulgentia crescit malum, quemadmodum satis notum est. Poterit igitur ita haec postrema pars sumi, ut pergat in exhortatione sua Daniel: ac si diceret, Tempus est, ut cesses a tuis erroribus. Nam hactenus caruisti omni sensu, quum ita tibi dedisti effraenem licentiam. Sit igitur aliquis modus tuae ignorantiae, aperiatis oculos, et intelligas tandem esse resipiscendum. Nunc redeo ad ipsam substantiam doctrinae. *Placeat*, inquit, *tibi consilium meum*. Hic Daniel mitius agit cum rege profano, quam si concionatus esset apud suos gentiles. Usus enim fuisset autoritate prophetica. Sed quia sciebat regem non tenere prima rudimenta pietatis, ideo hic tantum suscipit personam consiliiarii: quia non erat ordinarius doctor. Quod enim accersiverat ipsum Nebuchadnezer, hoc non erat quotidianum, neque hoc fecerat quasi vellet se subiicere eius doctrinae. Meminit igitur Daniel cum quo homine et quali sibi negotium sit, quum temperat verba sua, et dicit, *consilium meum tibi probetur*. Postea explicat paucis verbis consilium suum, *Abrumpe*, inquit *peccata tua*, vel abiice, *iustitia*, et *iniquitates tuas misericordia erga pauperes*. Non dubium est quin Daniel voluerit regem hortari ad poenitentiam: sed speciem tantum unam attigit, quemadmodum scimus hoc valde usitatum esse prophetis. Nam ubi populum revocant in viam, non semper comprehendunt quid sit poenitentia, neque definiunt in genere, sed attingunt per synecdochen vel externa officia poenitentiae, vel partem aliquam. Hunc morem nunc sequitur Daniel. Si quaeritur quid sit resipiscencia, est hominis conversio ad Deum, a quo alienatus fuerat. Conversio autem haec an est tantum in manibus, et pedibus, et lingua? Potius incipit a mente, deinde a corde, postea transit ad externa opera. Vera igitur poenitentia initium habet in mente hominis, nempe ut qui voluit nimium sibi sapere abneget suam prudentiam, vel se abdicet stulta fiducia propriae rationis: deinde ut etiam subigat pravos suos affectus, et eos subiiciat Deo: sequetur tandem exterior vita. Caete-

Calvini opera. Vol. XL.

rum opera sunt testimonia duntaxat poenitentiae. Nam poenitentia, ut dixi, res est praestantior quam ut appareat eius radix palam in hominum oculis. Ex fructibus ergo tantum testamur nostram poenitentiam. Sed quia secundae tabulae officia quodammodo animum hominis aperiunt, ideo saepe prophetae, dum exigunt poenitentiam, tantum proponunt officia caritatis, sicuti facit Daniel. *Redime igitur peccata tua*, inquit, vel abrumpe, vel abiice: quomodo? nempe *iustitia*. Non dubium est quin nomen iustitiae, et nomen gratiae idem valeant, vel misericordiae. Caeterum qui hic gratiam transferunt ad fidem, nimis violenter torquent prophetae verba. Nam scimus nihil esse frequentius Hebraeis quam repetere duobus loquendi formis rem unam et eandem. Quum ergo hic loquitur Daniel de peccatis et iniquitatibus eodem sensu, hinc etiam colligimus iustitiam et misericordiam non debere discerni: sed secunda voce melius exprimere quid intellexerit per iustitiam. Nam ubi homines vident vitam mutandam esse, constringunt sibi multa obsequia, quae tamen non merentur vocari hoc nomine: quia non respiciunt quid Deo placeat, neque quid praecipiat verbo suo, sed prout hoc et illud probant, temere obtrudunt Deo, quemadmodum fieri videmus in papatu. Quid est illic sancte et iuste vivere? Cursitare huc et illuc, suscipere votivas peregrinationes: deinde erigere statuum unam, fundare missas, ut loquuntur: ieiunare hoc vel illo die: et congerere nugas illas de quibus nunquam verbum unum fecit Deus. Quoniam ergo homines ita crasse aberrant in cognitione verae iustitiae, ideo propheta hic exgetice adiungit misericordiae nomen: quasi diceret, Ne putes placare Deum externis pompis, quae homines delectant, ut sunt carnales et addicti rebus terrenis, et ideo prave aestimant Deum ex suo ingenio. Ne ergo fallat te haec vanitas: sed scias veram iustitiam positam esse in misericordia erga pauperes. In hoc etiam secundo membro est synecdoche: quia vera iustitia non restringitur ad hoc nomen simpliciter, sed complectitur omnia officia caritatis. Ergo fideliter nos versari oportet cum hominibus, et neque divitem neque pauperem fallere, non gravare quemquam, reddere cuique ius suum. Sed ratio haec loquendi debet esse nobis familiaris, si mediocriter exercitati sumus in prophetica doctrina. Quidquid sit, Daniel voluit breviter ostendere regi babylonio quid sit iuste vivere, nempe fidem et integritatem colere apud homines: interea non ducit pro nihilo priorem legis tabulam. Nam cultus Dei pretiosior est omni humana iustitia, hoc est, quam mutuo inter se homines colunt. Sed vera iustitia cognoscitur ab externis testimoniis, quemadmodum iam dixi. Et potius de secunda tabula quam de priore loquitur: quoniam hypocritae dum simulant se Deum colere

multis caeremoniis, permittunt sibi omnem saevitiam, omnes rapinas, omnem fraudem, ita ut nulla sit lex recte vivendi cum proximis. Quoniam ergo hypocritae hoc colore tegunt suam malitiam, ideo Deus quasi lapidem lydium, ut loquuntur, nobis proponit, quum vocat nos ad caritatis officia. Iam quod ad finem versus spectat, diximus duplicem sensum elici. Si retinemus futurum tempus, *ecce erit medicina*, erit confirmatio superioris doctrinae: quasi diceret, non agendum esse per longos et obliquos circuitus, hanc unam esse medicinam. Vel si magis placet verbum hortandi, erit etiam aptus contextus, Sit medicina tuis erroribus, hoc est, ne posthac tibi indulgeas, ut hactenus fecisti: sed aperiās oculos, et sentias quam misere et scelerate vixeris: ita studeas sanare errores tuos. Iam quod papistae hoc loco abusi sunt, ut probarent Deum satisfactionibus placari, hoc est nimis frivolum, adeoque etiam ridiculum, si excutimus eorum doctrinam. Nam quum satisfactiones definiunt, vocant opera supererogationis. Si quis enim praestet quod Deus iussit sua lege, ille non poterit satisfacere pro peccatis suis. Hoc coguntur papistae fateri. Quid ergo restat? Nempe ut plus offeramus Deo quam praecipit. Ideo vocant etiam opera indebita. Atqui Daniel hic non exigit a rege Nebuchadnezer aliquid opus supererogationis: exigit iustitiam, et postea ostendit iuste non componi vitam hominis, nisi ubi valet ac viget inter nos humanitas: et praesertim ubi misericordes sumus in pauperes. Certe hic nulla est supererogatio: quorsum enim tendit lex? Sequitur ergo hoc non posse trahi ad satisfactiones, et ridiculos esse papistas et simul putidos. Caeterum ut hoc illis demus, tamen non sequitur redimi coram Deo peccata, quasi opera compensent vel culpam vel poenam, quemadmodum ipsi loquuntur. Fatentur non redimi culpam satisfactionibus: hoc est unum. Quod ad poenam spectat, dicunt eam redimi. Sed videndum est an hoc conveniat consilio prophetae. Non litigo nunc de verbo: concedo illis posse accipi pro redimere: Redimas peccata tua. Sed videndum est, sitne haec redemptio in iudicio Dei, an apud homines. Certum autem est, hic Daniele respicere quam se inique et inhumaniter gesserit Nebuchadnezer, quam tyrannice vexaverit suos subditos, quam superbe contempserit pauperes et miseros. Quoniam ergo ita se proiecerat ad omnem iniquitatem, Daniel ostendit remedium. Et si hoc remedium ponatur pro redemptione vel liberatione, nihil erit absurdum, quia redimimus apud homines peccata nostra, dum illis satisfacimus. Ego redimo peccata apud proximum, si postquam eum laesi studeo me illi reconciliare, agnosco quod peccavi, peto veniam. Si autem fortunas eius imminui, restituo quod ablatum iniuste fuerat, redimo hoc modo peccatum. Sed non sequitur propterea, ex-

piari peccata coram Dei iudicio, ac si beneficentia quam exerceo esset genus aliquod compensationis. Videmus itaque ineptos et stultos esse papistas, dum ad se rapiunt prophetae verba. Iam quaeritur ultimo loco, quorsum Daniel hortatus fuerit regem Nebuchadnezer, ut peccata abrumperet vel redimeret? Nam vel hoc erat ex contingentibus, quod absurdum esset dicere, vel erat coeleste decretum, sicuti somnium regis erat promulgatio edicti, ut ante visum est. Si hoc erat statutum coram Deo, non potuit ullo modo mutari. Fuit igitur supervacuū velle redimere peccata. Si sequimur diversam expositionem, nulla restabit difficultas. Sed etiam si fatemur hic prophetam concionari de redimendis peccatis, tamen non est inutilis eius exhortatio. Utcunque enim oportuerit regem Nebuchadnezer se parare ad ferendam Dei castigationem, tamen fuit hoc ei non parum utile, agnoscere Deum misericordem. Et poterat etiam tempus, quod pro rogatum est eius obstinata malitia, contrahi: non quod Deus mutet decretum suum, sed quia saepe concionatur minando, ut benignius agat cum hominibus, et temperet rigorem suae vindictae, quemadmodum patet ex pluribus aliis exemplis. Non fuisset igitur hoc inutile apud docilem, nec fructu cariturum erat quod Daniel hortatus est regem Nebuchadnezer, ut peccata sua redimeret: quia poterat consequi aliquam veniam, etiam si poenas dedisset: deinde, ut ne dies quidem esset ablatum ex septem annis: tamen magnus hic erat profectus, si rex se humiliasset mature coram Deo, ut scilicet capax esset obtinendae veniae, quae iam promissa fuerat. Nam quia tempus certum erat praefixum, vel saltem aliquod tempus erat monstratum a propheta, ideo valde profuisset regi, si iudicem suum deprecari volens iam se parasset ad obtinendam veniam illam. Modis igitur omnibus utilis fuit haec doctrina, quemadmodum etiam apud nos eadem valet ratio: quia utcunque ad ferulas Dei paratos nos esse oporteat: tamen haec est non parva aut vulgaris levatio in miseriis, quum ita nos Deo subiiciamus, ut persuasi simus ex opposito, illum fore nobis propitium, quia videt displicentiam nostram, quia videt nos ex animo detestari peccata nostra.

28. *Hoc totum impletum fuit* (vel, incidit) *super Nebuchadnezer regem.*

29. *In fine mensium duodecim* (hoc est, duodecim post mensibus), *in palatio regni, quod est in Babylone, deambulabat.*

30. *Loquutus est rex et dixit, Annon haec est Babylon magna, quam ego aedificavi in domum regni* (hoc est, ut esset sedes regia), *in robore fortitudinis meae, et in pretium* (vel, excellentiam) *decoris mei?*

31. *Adhuc sermo* (erat) *in ore regis* (id est, quum sermo esset adhuc in ore regis), *vox e coelis*

cecidit (hoc est, descendit, vel, delapsa est), *Tibi dicunt, rex Nebuchadnezer, regnum (tuum) migravit* (vel, discessit) *abs te.*

32. *Et ex hominibus te eiicient, et cum bestia agri habitatio tua: herbam sicuti boves gustare te facient* (vel, herba sicut boves te pascent): *et septem tempora transibunt super te, donec cognoscas quod dominator (sit) excelsus in regno hominum, et cui voluerit det illud.*

Postquam retulit Nebuchadnezer Daniele fuisse praeconem iudicii Dei, quod instabat, nunc adiungit quomodo exsequutus sit Deus iudicium illud, quod denuntiaverat per prophetam. Loquitur autem in tertia persona: sed scimus quam frequenter occurrat mutatio personae apud Hebraeos et Chaldaeos. Deinde non descripsit Daniel dictum regis, sed complexus est duntaxat summam. Ita fit, ut nunc inducat regem loquentem, deinde loquatur ipse in sua persona. Non est igitur quod nos turbet ista varietas, quia non obscurat sensum. Primo versu docet Nebuchadnezer non fuisse irritum illud somnium, quod exposuerat Daniel. Ita ab effectu admonet fuisse oraculum coeleste, quia evanescent somnia, quemadmodum scimus. Sed quoniam Deus complevit suo tempore quod per somnium ostendebat regi babilonio, hinc patet non fuisse turbulentum aliquod somnium, sed certam revelationem futurae poenae, quae regi instabat. Modus etiam exprimitur. Dicit Daniel, quum anno transacto rex in palatio suo ambularet, gloriatum fuisse de sua magnitudine, et eo momento vocem fuisse e coelo delapsam, qua repetitum fuit quod iam ante in somnio audierat. Postea narrat quomodo epulsus fuerit e consortio hominum, et versatus sit ad longum tempus cum animalibus brutis, ita ut nihil a bestia differret. Quantum ad verba spectat, quoniam hic ponitur מַהַלֵּךְ *mehallech*, quidam existimant ambulasse super tectum palatii sui, unde potuit conspiciere omnes urbis partes. Scimus enim etiam in aedium culminibus Orientales ambulare. Sed ego non tam subtiliter interpretor: quia propheta videtur non aliud velle quam regem tunc in otio et delitiis sibi placuisse in magnitudine sua. In reliquo sermone nihil est obscurum.

Iam venio ad rem ipsam. Quidam existimant Nebuchadnezer tactum fuisse poenitentia, quum edoctus esset de ira Dei: et ideo tempus poenae fuisse prorogatum. Sed mihi hoc non videtur probabile. Ego potius inclino in diversam sententiam, quod Deus sustinuerit manum suam usque ad finem anni, ut magis inexcusabilis esset regis superbia. Debuerat enim terreri voce illa prophetae ac si Deus ipse tonuisset e coelo, imo fulminasset. Iam apparet fuisse semper sui similem. Ego quidem non infitior quin ad primum nuntium potuerit ex-

pavescere: hoc relinquo in medio. Quidquid sit, non existimo Deum illi pepercisse ad tempus, quod aliquod signum poenitentiae dedisset. Reprobis quoque, fateor, interdum indulget, si videat ipsos humiliatos: sicuti exemplum satis insigne nobis proponitur in rege Achab. Neque enim unquam ex animo resipuit: sed Deus voluit ostendere quantopere sibi placeat poenitentia, dum veniam dedit regi impio et obstinato in sua malitia. Idem etiam posset dici de Nebuchadnezer si hoc scriptura traderet. Sed quantum colligere licet ex verbis prophetae, Nebuchadnezer perrexit in sua superbia, donec eius socordia ad cumulum usque pervenit. Fuit enim illud intolerabile, postquam ita minatus erat Deus, regem adhuc ita superbire: est hic prodigiosus stupor, quod potuit securus esse, etiam si centum annos vixisset post auditam illam comminationem. Denique ita sentio, quamvis iam Nebuchadnezer intelligeret instare sibi diram et horribilem poenam, tamen utcumque ad tempus fuerit expavefactus, non deposuisset superbiam et altitudinem animi. Interea potuit videri inane illud vaticinium: et probabile est, longo tempore evanuisse ex memoria regis quod audierat, quoniam putabat se elapsam, sicuti impii abuti solent Dei tolerantia, et ita thesaurum sibi accumulant gravioris vindictae, ut dicit Paulus 2. cap. ad Rom. Ergo fieri potest ut deriserit vaticinium illud, et ita magis ac magis obdurnerit. Quidquid sit, non potest aliud colligi ex prophetae contextu, quam tunc irritam fuisse admonitionem prophetae: imo irritum fuisse illud oraculum, quo vocatus fuerat Nebuchadnezer ad resipiscendam. Si qua fuisset gutta saniae mentis, certe debuerat confugere ad misericordiam Dei, debuerat secum expendere quot modis eius iram provocasset: debuerat etiam se totum adiciere officiis caritatis: sicuti exercuerat gravem tyrannidem erga omnes, ita debebat studere benevolentiae: sicuti eum exhortatus fuerat propheta: hoc adeo non facit, ut evomat inanes iactantias: quae ostendunt animum eius turgere fastu, et simul contemptu Dei. Quod ergo hic notatur spatium temporis, hinc apparet Deum suspendere sua iudicia, si forte resipiscant etiam qui videntur penitus deplorati: sed reprobos abuti illa Dei humanitate et indulgentia, quoniam magis obstinatio animos hac occasione, dum existimant Deum cessare ab officio iudicis, ubi ad tempus dissimulat. *A fine igitur duodecim mensium ambulabat rex in palatio: loquutus est, ac dixit.* Haec geminatio exprimit regem fuisse loquutum ex meditata superbia, ut ita loquar. Poterat enim simplicius dicere propheta, Rex dixit, sed dicit *loquutum esse ac dixisse.* Scio quam usitatum sit Hebraeis et Chaldaeis verba haec simul coniungere: sed hoc loco puto emphaticam esse repetitionem, quod scilicet rex tunc quasi evomuerit quod pridem

conceptum in animo habuerat, et quasi concoctum: *Annon haec est Babylon magna quam ego aedificavi in palatium regium, idque in fortitudine virtutis meae, et quam aedificavi in splendoris mei excellentiam?* In his verbis non videmus apertam inesse blasphemiam, quae debuerit Deum tantopere offendere: sed expendere convenit regem loquentem esse hoc modo, ut sibi arrogaret omnia, quasi ipse esset loco Dei. Et hoc etiam potest colligi ex verbis: *Annon haec est, inquit, Babylon magna?* Magnitudinem suae urbis iactat, quasi instar gigantum vellet eam coelo opponere: *quam ego, inquit. Pronomen etiam hoc videtur mihi emphatice positum, quam ego aedificavi, idque in fortitudine meae virtutis, inquit.* Videmus ut Deum spoliaret omni honore, sibi omnia vendicans. Antequam tamen longius progrediar videndum est cur dicat Babylonem a se conditam. Omnes enim historici in hoc consentiunt, urbem illam fuisse exstructam a Semiramide. Iam longo post tempore praedicat Nebuchadnezer laudes suas, quod urbem illam aedificaverit. Sed solutio facilis est. Scimus enim ut reges terreni studeant quibuscunque possunt modis obruere gloriam aliorum, ut soli ipsi emineant, et acquirant sibi nomen perpetuum: praesertim ubi aliquid mutant in aedificiis, sive in palatiis, sive in urbibus, volunt videri primi conditores, et ita exstinguere eorum memoriam a quibus iacta fuerant fundamenta. Sic credibile est Babylonem fuisse exornatam a rege Nebuchadnezer: ideoque ad se integram gloriam transfert, quum tamen maior pars deberet adscribi Semiramidi, vel Nino. Est igitur ratio loquendi tyrannica, hoc est, quam subinde usurpant tyranni, et ex communi more, dum ad se trahunt alienas laudes. *Ego igitur aedificavi eam, inquit, in fortitudine manus meae.* Nunc facile est videre quid Deo in hac iactantia regis babylonii displicuerit, nempe sacrilega illa audacia, quum diceret urbem exstructam sua fortitudine. Atqui Deus ostendit hanc laudem sibi esse propriam, et merito deberi, Nisi aedificet Deus civitatem, frustra vigilat, etc. (Psalm. 127, 1). Quantumvis igitur strenue laborent homines in urbibus condendis, tamen nihil proficient, nisi Deus ipse praesit operi. Quum ergo Nebuchadnezer hic se extollit, et opponit robur suae fortitudinis Deo et eius gratiae, fuit haec minime tolerabilis iactantia. Hinc igitur factum est, ut Deus tam graviter adversus eum exanderit. Proinde sciamus hoc exemplo nobis probari quod toties scriptura inculcat, nempe Deum superbis resistere, humiliare eorum supercilium, arrogantiam non posse ferre. Quum ergo ubique pronuntiet Deus se hostem esse omnium superbiorum, hoc nobis confirmatur praesenti exemplo, ac si imaginem sui iudicii Deus in speculo nobis proponeret. Hoc est unum. Et ratio etiam notanda est, cur Deus bellum indicat omni-

bus superbis: quia scilicet non possumus vel tantillum in sublime attollere capita, quin denuntiemus bellum Deo. Nam penes eum est imperium, virtus: denique in manu eius est vita nostra: neque quidquam vel sumus vel possumus nisi ex ipso. Quisquis ergo sibi hoc vel illud sumit, tantundem detrahit Deo. Ideo nihil mirum est, si Deus testetur se non posse ferre alta hominum supercilia, quoniam sponte ipsum lacerant, ubi vel minimum quidquam sibi usurpant. Verum quidem est, aedificari urbes hominum industria, et reges esse laude dignos qui vel urbes condunt, vel eas exornant, modo maneat sua laus Deo illibata. Sed ubi sese efferunt homines, et volunt fortitudinem suam esse conspicuam, sepeliunt, quantum in se est, benedictionem Dei. Ita necesse est sacrilegam eorum temeritatem vocari a Deo in iudicium, ut iam diximus. Vanitatem etiam rex fatetur, quum dicit, *Exstruxi eam in regium palatium, et excellentiam splendoris mei.* His enim verbis non dissimulat, quin spectaverit propriam gloriam in omnibus aedificiis, ita ut praedicaretur nomen eius ad posterum. Ergo in summa vult et sua aetate et post mortem celebrari in mundo, ita ut Deus prae ipso nihil sit, ut iam dixi superbos omnes huc tendere ut se subrogent in Dei locum. Iam sequitur, *Adhuc sermo erat in ore regis quum vox de coelo delapsa est, Tibi dicunt, rex Nebuchadnezer, regnum abs te discessit.* Iam Deus non admonet regem babylonium vel ore prophetae, vel nocturno somnio: sed ipse e coelo vocem emittit: et quia non domuerat fastum, quo rex turgebat, tam oraculo quam interpretatione prophetae, vox nunc e coelo auditur, quae plus terroris incutiat. Sic Deus solet cum duris et praefractis capitibus agere, quia denuntiat illis poenam, quae imminet, per suos prophetas. Caeterum ubi videt eos non tangi vel affici, duplicat terrorem, donec sequatur ultima exsequutio, sicut contigit huic tyranno. *Adhuc ergo sermo erat in ore regis quum vox audita est.* Videmus ut Deus compescat momento vesaniam eorum qui se intemperanter extollunt. Sed non mirum est tam subito auditam fuisse hanc vocem, quum datum fuisset tempus resipiscentiae regi Nebuchadnezer. In hac loquendi forma, *Tibi dicunt*, non est anxie quaerendum de quibus intelligi debeat istud Dicere. Nam quod restringunt quidam ad angelos, mihi non placet: videtur potius sumpta esse ex communi more: *Tibi dicunt*, hoc est, tibi dicitur, quasi publico consensu hoc sancitum est. *Tibi ergo dicunt, rex Nebuchadnezer.* Non simpliciter appellat eum suo nomine Deus, sed apponit nomen regis, non honoris causa, sed per ludibrium, deinde ut excutiat regi omnes blanditias quibus se fallebat. Tu quidem inebriatus es praesenti tuo splendore: nam dum te omnes adorant, oblitus es tuae fragilitatis: sed non impe-

diet haec regia maiestas et potentia, quominus te prosternat Deus: quoniam sponte non vis humiliari, regnum abs te discessit. Hoc quidem erat incredibile: nam tranquilla erat regni possessio in manu ipsius Nebuchadnezer. Nemo prae se ferebat se illi fore hostem, domuerat omnes vicinos, terribilis erat cunctis gentibus eius monarchia: tamen iam pronuntiat Deus *regnum ab ipso migrasse*. Et hoc ad certitudinem oraculi valet, ut sciat Nebuchadnezer iam completum esse tempus, nec posse ultra differri poenam, quando ita luserat cum Dei indulgentia. Sequitur, *Et ab hominibus te expellent, et cum bestiis agri, vel, agrestibus, erit habitatio tua, herbam te gustare facient quasi boves*. Quod nonnulli putant Nebuchadnezer mutatum fuisse in bestiam, illud est nimis durum et absurdum. Nulla igitur nobis fingenda est metamorphosis: sed ita fuit abdicatus ex hominum consortio, ut forma hominis excepta, nihil a brutis animalibus differret: imo tanta contigit deformitas in exsilio illo ut esset horribile spectaculum, quemadmodum postea videbimus omnes pilos corporis sic crevisse, ut pennae crescerent aquilis: deinde ungues eius fuisse similes unguibus avium: hoc habuit simile cum bestiis: caeterum residua tamen in eo fuit hominis figura. Nam incertum est an Deus furore percusserit hunc regem, ita ut fugam arripuerit et laterit aliquo tempore: an vero eiectus fuerit per tumultum et procerum conspirationem, vel etiam totius populi consensum. Hoc ergo dubium est, quoniam incognitae nobis sunt historiae illorum temporum. Sive autem correptus fuerit insaniam Nebuchadnezer, et dum esset maniacus discesserit e consortio hominum, sive eiectus fuerit, ut contingere saepe tyrannis solet: fuit hoc memorabile exemplum, quod habitavit cum bestiis ad tempus. Et probabile est tamen fuisse obstupefactum, ita ut Deus reliquerit ei formam humanam, rationem vero abstulerit, sicuti ex contextu melius liquebit. *Eiicient ergo te ex hominum consortio, habitatio tua erit cum feris agrestibus*: deinde, *herbam sicuti boves te gustare facient*: hoc est, privatus omnibus delitiis, imo etiam communi et plebeio victu, non reperies alium cibum quam quo vescuntur boves. Comedes igitur herbam ac si esses brutum animal, *et transibunt super te septem tempora*. De septem temporibus dictum fuit paulo ante. Quod quidam ad dies restringunt, prorsus alienum est non tantum ab omni ratione, sed etiam a colore. Neque etiam de mensibus expono: fuisset enim nimis breve spatium. Ergo magis probabilis esset eorum sententia qui ad annos septem extendunt. Nam si eiectus fuit Nebuchadnezer per tumultum, non tam cito revocatus fuisset: deinde quia voluit Deus edere in eius persona exemplum, cuius memoria vigeret saeculis omnibus, non dubito quin per longum tempus abdicatus fue-

rit ex communi vita. Nam si poena fuisset septem mensium duntaxat, videmus quantopere frigeant iudicia Dei in mundo. Ergo ut melius insculperet omnium cordibus Deus hanc poenam, voluit diutius eam protrahere, non dico usque ad annos septem, quia ante exposui numerum certum poni pro incerto, sed in longius spatium, *Transibunt igitur anni septem super te*, inquit, *dones cognoscas quod dominator sit excelsus in regno hominum*. Hic est finis poenae, quemodmodum ante diximus. Neque enim repetam quae iam ante exposui. Sed tamen hoc memoria tenendum est, Deum mitigasse poenae acerbiteratem, quia temporalis fuit poena: deinde habuit hunc finem propositum, ut Nebuchadnezer tandem resipisceret, quia scilicet non potuit nisi ictus sapere, quemadmodum de stultis vetus est illud proverbium, eos nunquam ad sanam mentem revocari nisi accepto malo. Sic ergo oportuit regem Nebuchadnezer adigi flagellis, ut se Deo subiceret, quia sanctis monitionibus et oraculo etiam coelesti nihil profectum ante fuerat. Non sic cum omnibus agit Deus. Ergo habemus hic speciale exemplum eius clementiae, quod fecit, ne poena haec quam infligit regi Nebuchadnezer careret utilitate et profectu. Reprobi enim magis ac magis indurescunt contra Deum, imo etiam efferuntur et concitantur in rabiem. Quod igitur Nebuchadnezer ad tempus duntaxat castigatus fuit manu Dei, et quod tandem resipuit, ut sentiret Deum tenere imperium in toto mundo, hoc specialis fuit gratiae. Dicit, *quod dominator sit Deus in regno hominum*: quia nihil difficilius sibi persuaderent tyranni quam se subesse Dei potentiae. Fatentur quidem uno verbo se regnare per eius gratiam, sed interea existimant imperium sibi esse partum aut virtute aut fortuna: retineri etiam suis praesidiis, consiliis, opibus. Ergo abdicant, quantum in se est, Deum ab imperio mundi, dum inflati sunt falsa illa opinione, quod scilicet propria virtute aut consilio in statu suo maneant. Non fuit igitur hic vulgaris profectus, quod Nebuchadnezer sentire coepit *Deum esse dominatorem in regno hominum*: quia reges volunt statuere ipsum quasi medium inter se et vulgus. Fatentur quidem subesse plebem Deo: sed putant se exemptos communi ordine, et sibi fingunt pro sua libidine privilegium, ne sint sub manu et imperio Dei. Ita fuit hoc, quemadmodum dixi, non vulgare, quod tandem didicit Nebuchadnezer *Deum regnare in terra*: quia ut plurimum tyranni eum coelo includunt, et putant contentum esse sua felicitate, ita ut sese non immisceat hominum negotiis. Ut ergo scias ipsum esse dominatorem. Postea adiungit quale sit illud genus domini, *quod scilicet Deus extollat quoscunque visum est, alios autem deiiciat*. Non est igitur Deus tantum hoc respectu dominator, quod universali sua providentia sustineat mundum, sed quia nemo, nisi

ipso volente, imperium obtineat. Accingit alios balteo, alios discingit, quemadmodum dicitur in libro Iob (12, 18). Non debemus igitur imaginari aliquam Dei potentiam quae sit otiosa, sed debemus coniungere cum praesenti actu, ut loquuntur. Sive igitur tyranni imperium obtineant, sive pii et iusti reges, hoc totum gubernatur arcano Dei consilio: quia aliter non esset rex mundi. Sequitur,

33. *In illa hora sermo completus fuit super Nebuchadnezer, et ab hominibus eiectus est, et herbam tanquam boves comedit, et rore coelorum corpus eius irrigatum fuit, donec pilus eius quasi aquilae crevit, et unguis eius quasi avium.*

Concludit propheta, quod dixerat, nempe simul atque vox e coelo delapsa fuit, Nebuchadnezer fuisse eiectum ex hominibus. Potest fieri ut aliqua occasio ipsius expellendi praecesserit. Sed quoniam incerta esset divinatio, malo quae spiritus sanctus non patefecit in medio relinquere. Tantum hoc breviter attingere volui, quum iactaret Babylonem fuisse conditam fortitudine virtutis suae, potuisse fieri ut nauseam conceperint ipsi quoque proceres, dum viderent efferri tanto fastu: vel potest etiam loquutus esse hoc modo, quum putaret sibi parari insidias: vel quum iam sentiret moveri aliquid turbarum. Quidquid sit, Deus tamen vocem suam praemisit: deinde eodem momento expulit regem Nebuchadnezer ex consortio hominum. Ergo in illa hora, inquit, sermo completus fuit. Si fuisset longum tempus interpositum, poterat causa adscribi vel fortunae, vel aliis inferioribus mediis: sed ubi talis est connexio vocis cum ipso effectu, illustrius est iudicium, quam ut possit hominum malignitate obscurari. Dicit ergo eiectum fuisse, et pastum fuisse herbis, ita ut a bobus nihil differret: corpus eius irrigatum fuisse pluvia, quoniam scilicet sub dio iacebat. Nam nos etiam saepe pluvia irrigamur, et nemo est qui effugiat illam necessitatem in agris: et saepe viatores madidi appellant in hospitium. Sed loquitur hic propheta de continuo Dei iudicio, quod scilicet nullum tectum habuerit, quo se reciperet, sed cubuerit in agris. Ita dicit irrigatum fuisse rore coelorum. Donec, inquit, crescerent illi unguis et pili quemadmodum aquilae et avibus. Hic locus magis confirmat quod dictum est, septem scilicet tempora debere exponi de longo tempore, quia non ita septem mensibus crevisset pili, nec contigisset talis et tanta deformitas. Ergo mutatio haec quae describitur a propheta satis ostendit regem Nebuchadnezer magis diuturna poena fuisse affectum. Neque etiam poterat tam cito humiliari, quia indomabilis est fastus etiam in aliquo medioeri homine: quanto magis in tanto monarcha? Postea sequitur,

34. *Et a fine dierum (hoc est, transacto illo tempore) ego Nebuchadnezer oculos meos in coelum extuli, et intellectus meus ad me rediit, et excelsum benedixi, et viventem (in) saecula laudavi et glorificavi, quia potestas eius potestas saeculi (id est, aeterna) et regnum eius cum aetate et aetate (hoc est, perpetuae durationis).*

Iam iterum propheta inducit regem Nebuchadnezer loquentem. Dicit igitur post elapsum illud tempus se oculos in coelum sustulisse. Non dubium est quin designet septem illos annos. Quod autem tunc demum oculos in coelum coepit attollere, hinc apparet quam longa sit morbi illius curatio, hoc est, superbiae. Quemadmodum enim ubi pars aliqua vitalis corrupta est et fere contabuit, remedium difficile ac longum est: sic etiam quia penitus infixa est superbia cordibus hominum, et occupat ipsas medullas, et inficit quidquid intus est in anima: ideo non tam facile evellitur: et hoc notatu dignum est. Deinde docemur etiam hoc verbo Deum sic operatum fuisse in rege Nebuchadnezer, ut non statim protulerit effectum gratiae suae palam. Profruit quidem Nebuchadnezer, ad septem annos vel tempus simile usque ignominiose tractari, et exterminari e consortio hominum: sed hoc non potuit tam cito percipere, donec aperuit illi Deus oculos. Sic ergo Deus nos saepe castigat, et paulatim invitat, atque etiam praeparat ad resipiscentiam: sed gratia eius non statim agnoscitur. Caeterum quia essem nimis prolixus, differam reliqua in crastinum.

Prosequar nunc sententiam quae heri interrupta fuit. Quod dicit Nebuchadnezer se extulisse oculos in coelum, et intellectum sibi redditum fuisse, hinc colligimus fuisse ad tempus mente captum. Neque tamen sic obstupuit, meo iudicio, quin sentiret sua mala: sed interea momordit fraenum, et fuit phrenetico similis. Alii volunt fuisse prorsus maniacum. De hac re non contendo: sed mihi hoc satis est, fuisse alienatum mente, ita ut haberet aliquid belluinum. Sed mihi probabile est fuisse aliquid residuum intelligentiae, ut sentiret aliquem cruciatum ex clade sua. Interim non extulit oculos in coelum, donec ad se Deus eum retraxit. Nihil enim prodessent nobis Dei ferulae, nisi intus operaretur per spiritum suum, ut heri dictum fuit. Loquutio tantundem valet ac si dixisset, coepit cogitare Deum esse iustum iudicem. Nam ad tempus, etiamsi eum torqueret sua ignominia, tamen non respexit manum percutientis, quemadmodum dicitur alibi. Coepit igitur agnoscere Deum superbiae ultorem postquam elapsum fuit tempus illud praefixum, de quo diximus. Levant autem oculos in coelum qui simul eos deiiciunt in terram. Quia Nebuchad-

nezer debuit quasi expergefactus a suo veterno asurgere ad Deum, cuius antea fuerat oblitus: simul etiam debuit sese prosternere in terram, quia iam receperat mercedem fastus sui. Ausus enim fuerat caput extollere supra sortem hominis, quum ad se raperet quae Dei erant propria. Non igitur extulit oculos in coelum inani confidentia, sicuti ante inebriatus fuerat splendore monarchiae suae: sed ita Deum respexit ut animo esset deiectus et prostratus. Postea addit, *et excelsum benedixi, et viventem in aeternum laudavi et glorificavi*. Haec mutatio ostendit poenam hac maxime de causa inflictam fuisse regi Nebuchadnezer quoniam spoliaverat Deum iusto honore. Fructus enim resipiscentiae suae hic describit. Si ex resipiscentia manavit hic affectus ut Nebuchadnezer Deum benediceret, sequitur ergo prius fuisse sacrilegum, qui Deo eriperet legitimum honorem, et vellet in eius locum sese extollere, quemadmodum etiam dictum fuit. Et hinc etiam descendum est quid sit vere Deum laudare, nempe ubi in nihilum redacti agnoscimus et statuimus apud nos omnia esse in eius arbitrio, et quemadmodum postea videbimus, ipsum esse gubernatorem coeli et terrae, ut voluntas eius sit et pro lege, et pro ratione, et pro summa iustitiae regula. Nam possemus alioqui plenis buccis celebrare Dei laudes, sed mera erit simulatio: quia nemo ex animo et sincere eum laudat, nisi qui haec omnia adscribit quae postea videbimus. Et primo dicit Nebuchadnezer, *Quia potestas eius potestas aeterna, inquit, et regnum eius cum aetate et cum aetate*. Primo loco hic fatetur Deum esse aeternum regem: quod magnum est. Nam opponitur huic perpetuitati fragilitas quae est in hominibus: quando et summi quique monarchae qui excellunt maxima potentia, nihil tamen habent solidi, non solum quia obnoxii sunt fortuitis mutationibus (ut vulgo existimant profani homines) vel potius ex Dei pendent arbitrio: sed quia vanitate sua ut plurimum liquescunt. Videmus totum mundum quasi fluctuari et esse instar turbulenti maris. Si qua sit tranquillitas in una parte aut pluribus, tamen in singula momenta potest aliquid novi et subiti accidere, quod minime expectatum fuerat. Quemadmodum coelo tranquillo et sereno statim exoriatur tempestas, sic etiam in rebus humanis videmus fieri. Quum ita sit, nulla est firma conditio in terra: praesertim vero monarchae turbulentis suis agitationibus se ipsos concutiunt. Haec igitur est perpetuitas, quae hic praedicatur a rege Nebuchadnezer, quod scilicet Deus sit ἀτοκράτωρ, per se obtineat suum imperium, ideoque sit extra omne periculum mutationis. Hoc est primum. Iam sequitur.

35. *Et omnes habitatores terrae quasi nihil reputantur, et secundum voluntatem suam facit in exer-*

citu coelorum, et (in) habitatoribus terrae: et non est qui prohibeat manum eius (vel, qui aboleat: nam utrumque significat מנחם, nempe delere, vel prohibere), *et dicat ei, Quid fecisti?* (vel, Cur ita fecisti?)

Iam adiicitur oppositum membrum, ut plena sit antithesis: quia etsi sequitur in hominibus nihil esse firmi vel solidi, ubi illud principium viget, nempe Deum esse regem aeternum: tamen pauci ita ratiocinantur: quia uno verbo concedunt omnes Deo firmum et perpetuum statum: sed interea non descendunt in se ipsos, ut serio expendant fragilitatem suam. Ita immemores sortis suae ferociunt contra ipsum Deum. Opus igitur fuit hac explicatione, quae ponitur, nempe postquam Nebuchadnezer Deum laudavit, eo quod potestas eius sit aeterna, adiicit ex opposito, *reputari cunctos habitatores terrae quasi nihil*. כלה quidam putant esse unicum verbum, et accipiunt pro re finita. Nam כלה est finire vel complere: significat etiam consumere interdum, unde putant nomen deductum, quod scilicet homines reputentur in suo modulo, sed Deus sit immensus. Illud est durum: magis recepta opinio est, ut ה, ponatur hic pro א: et ita dicit Nebuchadnezer reputari homines quasi nihil, nempe coram Deo. Iam ergo videmus quam apte haec duo membra inter se cohaereant: nempe quod Deus rex aeternus sit, homines autem sint nihil. Nam si quid seorsum tribuitur hominibus, tantumdem minuitur ex potestate et imperio summo Dei. Sequitur ergo Deo ius suum non constare integrum, donec cuncti mortales in nihilum redacti fuerint. Etsi autem plurimi se faciunt homines, tamen hic pronuntiat Nebuchadnezer instinctu spiritus, esse quasi nihil, nempe coram Deo: quia non aliunde contigit ut se tantopere attollant, nisi quod caecutiunt in suis tenebris. Sed ubi protracti fuerint ad lucem sentient suam οὐδένα, hoc est, se esse prorsus nihil. Quidquid autem sumus, hoc pendet a gratia Dei, quae singulis momentis nos sustentat et adiungit novum vigorem. Ergo nostrum esse, nihil aliud est quam subsistere in Deo: quia simul atque retraxerit ille manum suam et virtutem spiritus sui, evanesceamus. Sumus ergo aliquid, nempe in Deo: in nobis autem nihil. Iam sequitur, *Deum facere secundum voluntatem suam in exercitu coelorum et habitatoribus terrae*. Videri posset hoc absurdum, quod Deus agere dicitur pro arbitrio suo, quasi nulla esset apud ipsum vel moderatio, vel aequitas, vel regula iustitiae. Sed tenendum est quod alibi diximus, homines legibus regi, quoniam voluntas eorum perversa est, et libidine sua huc vel illuc fertur sine modo: Deum autem sibi esse legem, quia voluntas eius est perfectissima iustitia. Quoties ergo scriptura proponit nobis Dei potentiam, ac iubet nos illa esse contentos, non tribuit Deo tyran-

nicum imperium, quemadmodum impii calumniantur: sed quia non desinimus obstrepere Deo, et opponimus nostram rationem arcanis eius consiliis, et ita litigamus cum eo, quasi iuste et sapienter non faceret quod nobis non probatur: ideo ut compescat spiritus sanctus hanc audaciam pronuntiat Deum pro suo arbitrio omnia facere. Meminerimus ergo, ubi fit mentio Dei, non posse in eum competere quidquam perversum, vel iniustum: voluntatem eius non rapi aliqua libidine, sed esse summam iustitiam. Quum ita sit, meminerimus etiam quanta et quam effraenis ac proterva sit nostra temeritas: quia audemus prosilire et obicere hoc vel illud Deo: unde sequitur hanc doctrinam quae nobis fraenum modestiae iniiciat, esse necessariam, quod scilicet Deus pro voluntate sua omnia faciat: quemadmodum et in Psalmo (115, 3) dicitur, Deus noster in coelo, quaecumque voluit fecit. Iam ex hac sententia colligimus nihil fortuito contingere, sed pendere quiddam accidit in mundo ex arcana Dei providentia. Neque hic admitti debet putida illa distinctio inter permissionem Dei et voluntatem. Nam videmus spiritum sanctum, qui est optimus loquendi magister, hic diserte exprimere duo, quod scilicet Deus faciat, deinde quod faciat pro sua voluntate. Permissio autem secundum istos vanos speculatores differt a voluntate, ac si Deus quasi invitus concedat quod tamen vellet non fieri. Nihil autem est magis ridiculum quam Deo hanc debilitatem affingere. Deinde adiungitur etiam ipsa efficacia agendi. *Facit igitur Deus quae vult*, inquit Nebuchadnezer. Et non loquitur ex sensu carnis, sed ex spiritus instinctu, quemadmodum dictum fuit. Perinde igitur audiendus est ac si esset e coelo missus propheta. Nunc ergo tenemus sic mundum administrari arcana Dei providentia, ut nihil accidat nisi quod iussit et decrevit: deinde ut ipse etiam censi merito debeat autor omnium rerum. Qui obiciunt speciem absurditatis, Deum igitur esse autorem peccati, si nihil fit nisi eius arbitrio: imo si ipse operatur: haec calumnia facile diluitur, quod scilicet diversa sit Deo agendi ratio atque hominibus. Nam quum peccat quispiam, Deus suo modo illic operatur: sed interea longissime distat ab homine: quia exercet suum iudicium: quemadmodum dicitur excaecare et indurare. Quum ergo Deus praecipit reprobis vel diabolo, eos addicit proiiciendos in omne genus licentiae: quum ergo Deus sic agit, exercet sua iudicia. Qui autem peccat ille reus est merito, neque etiam potest implicare Deum societate sui sceleris. Quare? Deus enim nihil habet commune cum ipso, quantum ad peccandi rationem. Ergo videmus haec quae inter se contraria multi esse volunt, optime congruere, quod scilicet Deus suo arbitrio moderetur quaecumque in mundo geruntur: interea tamen non sit autor pec-

cati. Quare? Nam sic utitur diabolo et reprobis omnibus ut semper sit iustus iudex. Causa non semper nobis apparet: sed tenendum est illud principium, Quia penes Deum summa est potestas, ideo fas non esse obstrepere eius iudiciis, quamlibet speciem absurditatis prae se ferant. Et ideo sequitur in textu, *neminem esse qui prohibeat eius manum, vel qui dicat ei, Quare sic fecisti?* Quum dicit Nebuchadnezer non posse prohiberi manum Dei, hoc modo deridet hominum vesaniam, qui tamen non dubitant contra Deum insurgere. Iam attollant digitum si possint, ut prohibeant manum eius: et tamen convicti suae infirmitatis, pergunt in suo illo furore. Merito igitur Nebuchadnezer ostendit ridiculam esse ipsorum insaniam, dum sese intemperanter efferunt ut velint Deum compescere, vel includere ipsum suis cancellis, vel fabricare aliquas catenas quibus ipsum constringant. Quum ergo homines ita prorumpunt ad sacrilegum furorem, merito ridentur. Et huc spectant verba quae hic legimus apud Danielelem. Postea adiungit *neminem dicere, Quare sic fecisti?* Scimus quidem linguas solutas esse ad omnem petulantiam: quia vix centesima pars hominum sese continet in hac sobrietate, ut tribuat gloriam Deo, et fateatur illum esse iustum in suis operibus. Sed hic non respicit Nebuchadnezer quid fieri soleat inter homines, sed quid licitum sit. Dicit ergo Deum non posse corrigi, iure scilicet: quando, utcumque garriant reprobi, futilitas tamen ipsorum per se concidit: quia nulla ratione nititur: imo etiam nihil habet coloris. Summa est, voluntatem Dei nobis esse pro lege, quia frustra contra ipsum litigamus: deinde quia si tantum nobis permittimus licentiae, et si eo prorumpit etiam nostra insania ut velimus cum Deo rixari, hoc erit sine successu. Deus enim ipse iustificabitur in suis iudiciis, et ita omne os humanum obstruetur. Haec est summa. Sed notandum est quod inseritur, *Dei voluntatem fieri tam in exercitu coelorum quam in habitatoribus terrae*. Per exercitum coelorum non intelligo, ut in aliis locis, solem, lunam et stellas, sed angelos ipsos, atque adeo diabolos, qui coelestes vocari possunt non absurde, respectu suae originis: deinde scimus esse aeris principes. Ergo significat Daniel tam angelos quam diabolos, et homines gubernari Dei arbitrio: et quamvis intemperanter ruant impii, tamen arceri arcana fraeno, ne possint exsequi quiddam libido ipsis dictaverit. Deus ergo dicitur *facere tam in exercitu coelorum quam in hominibus quiddam vult*: quia angelos habet sibi morigeros, nempe electos: diaboli autem coguntur imperio eius parere, etiamsi in contrarium nitantur. Scimus quidem diabolos modis omnibus adversari, sed tamen coguntur tandem obsequium praestare Deo, non voluntarium, sed coactum. Quemadmodum autem agit Deus in

angelis et daemonibus, sic etiam in habitatoribus terrae. Alios enim gubernat spiritu suo, nempe electos, qui postquam regeniti sunt eius spiritu, sic ab ipso aguntur, ut vere refulgeat eius iustitia in omnibus actionibus ipsorum. Agit etiam in reprobis, sed alio modo. Nam trahit eos praecipites per manum diaboli: impellit etiam arcana sua virtute, percutit eos spiritu vertiginis, excaecat eos et conicit in sensum reprobum, obdurat etiam corda ad contumaciam. Ecce quomodo Deus in hominibus et angelis agit omnia pro sua voluntate. Iam alius est etiam modus agendi, quantum ad externam conditionem attinet. Deus enim hunc attollit in sublime, alterum vero deicit. Ita videmus ex divitibus subinde fieri pauperes: deinde erigi alios ex stercore, et conscendere in summos honoris gradus. Vocant profani homines ludum fortunae. Atqui aequissima est, quamvis incomprehensibilis, moderatio providentiae Dei. Sic ergo agit Deus pro suo arbitrio in hominibus et angelis. Sed illa interior actio priore loco ponenda est, quemadmodum diximus. Nunc sequitur,

36. *Et in tempore illo* (quanquam וְכֵן proprie tempus est praefixum et statutum) *intellectus meus rediit ad me, et ad excellentiam regni mei* (nempe, reversus fui: est enim loquutio ecliptica): *decor meus et dignitas mea reversa est ad me: et me consilarii mei et proceres mei requisierunt: et in regno meo confirmatus sum, et dignitas mea amplior aucta fuit mihi* (addita).

Hic pluribus verbis explicat Nebuchadnezer quod breviter prius attigerat, nempe se recuperasse sanam mentem: et ita commendat Dei misericordiam, quod contentus modica et temporali castigatione, tandem manum ei porrexit, ut ex bestia iterum formaret hominem. Non quod mutatus fuerit in bestiam, sicuti dictum est, sed quia in illam ignominiam coniectus fuerat ut similis esset bestiis agrestibus, et pasceretur etiam cum illis. Illa igitur deformitas fuit tam horrenda, ut restitutio posset vocari nova quaedam creatio. Et ideo non abs re tantopere hanc Dei gratiam celebrat Nebuchadnezer. *In illo igitur tempore intellectus meus rediit ad me*: semel hoc dixerat: sed quia inestimabile est Dei beneficium intelligentia et ratio, Nebuchadnezer inculcat elogium hoc, et fatetur se expertum esse singularem Dei gratiam, quod fuerit redditus sanae menti. Et simul adiungit *se reversum esse ad decorem et praestantiam regni sui: quia requisitus fuit a consiliariis et proceribus*. Quomodo hoc fuerit completum nescitur, quia sepulta est temporum illorum memoria, nisi quod probabile est tandem principes regni flexos fuisse ad clementiam, ut cuperent recipere ad se regem eiectum. Hoc non dicemus

Calvini opera. Vol. XL.

factum fuisse ab illis consulto: quia Deus sic usus est illis, ut tamen nescirent se exsequi quod statuerat. Audierant vocem e coelo, *Tibi dicitur Nebuchadnezer rex, ecce regnum ablatum est tibi, etc.* Hoc quidem debebat vulgo esse notum et celebre apud omnes: sed scimus facile obrepere oblivionem hominibus, ubi Deus loquutus est. Principes ergo quum nescirent se operam Deo impendere, tamen postularunt regem suum. Hoc modo reversus est ad dignitatem regni sui: imo dignitas addita fuit illi amplior quam antea. Tandem sequitur,

37. *Nunc ego Nebuchadnezer laudo, et extollo, et glorifico regem colorum: quia omnia opera eius veritas, et viae eius iudicium: et eos qui ambulant in superbia potest humiliare* (id est, potens est ad humiliandos superbos).

Clausula est edicti, ubi Nebuchadnezer coniungit ingenuam confessionem suae culpae cum Dei laudibus. Nam quod ponit de superbis, haud dubie ad suam personam proprie applicat: quasi diceret, Deus voluit me statuere quasi insigne documentum, unde omnes cognoscerent eius manu humiliari superbos. Ego enim inflatus eram superbia: hanc Deus horribili poena sic correxit, ut nunc exemplum meum debeat omnibus prodesse. Ideo dixi regem Nebuchadnezer non hic simpliciter gratias agere Deo, sed simul fateri culpam suam, quod scilicet merito tam duriter subactus fuerit: quia non poterat leviori remedio corrigi eius fastus. Sed primo dicit, *ego laudo, extollo, et glorifico regem colorum*. Non dubium est quin ista verborum congeries ex vehementi affectu prodierit. Et simul subaudienda est antithesis ex illo principio quod prius vidimus, nempe, Deum nunquam rite laudari, nisi quum detegitur hominum ignominia: Deum non rite extolli, nisi quum deicitur illorum altitudo: Deum nunquam glorificari, nisi quum homines quasi sua ignominia obruti in terra iacent. Ergo etiam hoc loco dum laudat, extollit, et glorificat Deum Nebuchadnezer: simul et se et reliquos omnes mortales fatetur, quemadmodum antea, nihil esse, nihil mereri laudis, sed dignos esse omni ignominia. Postea addit, *quoniam opera eius cuncta sunt veritas*. Hic קְשׁוּט accipitur pro rectitudine vel integritate. Nam אֱמֶת דִּינֵי vocantur vera iudicia: sed hic ad aequitatem refertur. *Opera ergo Dei omnia sunt veritas*, id est, sunt integritas: quasi diceret, nihil esse reprehensione dignum in Dei operibus. Deinde sequitur explicatio, quod *omnes viae eius sunt iudicium*. Videmus ergo hic laudari in Deo perfectam iustitiam. Debet autem hoc referri ad personam Nebuchadnezer: quasi diceret, Non egit Deus mecum nimis rigide, non est quod expostulem cum ipso, vel obmurmurem quasi in me fuerit nimium severus.

Fateor igitur quidquid poenae sustineo fuisse mihi debitum. Quare? *Omnes enim viae Domini sunt iudicium*: id est, summa est in illis rectitudo. Deinde *omnia opera eius sunt veritas*, hoc est, nihil illic reperitur inaequale, nihil flexuosum: sed ubique summa iustitia fulgebit. Videmus ergo ut his verbis Nebuchadnezer se proprio ore damnet, dum praedicat iustitiam Dei in cunctis operibus. Neque obstat generalitas (ut loquuntur) quominus Nebuchadnezer aperte et libere se reum sistat apud Dei tribunal: sed haec loquutio plus habet vehementiae, dum admonitus suo exemplo in genere fatetur Deum esse iustum, et rectum, et veracem, quidquid agat. Et hoc notatu dignum est: quia non adeo difficile est multis celebrare Dei iustitiam et rectitudinem ubi tractantur pro animi sui voto: verum si Deus cum illis asperius agere incipiat, tunc evomunt virus suum, et incipiunt cum Deo rixari, et eum insimulant iniustitiae vel crudelitatis. Quod ergo Nebuchadnezer hic sine exceptione fatetur Deum esse iustum et veracem in cunctis suis operibus, quum tamen adeo severe castigatus fuerit, haec confessio non est ficta: quia necesse fuit prodire ex intimo cordis sensu quod loquitur: quoniam expertus fuerat rigorem divini iudicii. Iam in fine additur, quod *possit humiliare eos qui ambulant in superbia*. Hic Nebuchadnezer apertius detegit probrum suum: neque enim ipsum pudet culpam coram toto mundo agnoscere, quum poena omnibus nota esset. Ergo sicuti Deus voluerat eius vesaniam omnibus esse detestabilem, quum tam horribile poenae exemplum in eo edidit: sic etiam nunc prodit Nebuchadnezer in medium, et testatur se merito luisse tam gravem poenam, quia scilicet nimium superbiebat. Et hic videmus potentiam illam Dei coniungi cum iustitia, quemadmodum ante dictum fuerat. Non tribuit Deo aliquam tyrannidem quae omni lege careat. Nam postquam confessus est Nebuchadnezer omnes vias Dei esse iudicium, continuo post addit se fuisse superbum. Ergo non dubitat se exponere probro apud homines, ut Deum glorificet. Et hic est verus modus laudandi Dei, non tantum ubi fatemur nos esse nihil, sed etiam ubi reputamus nostra vitia: deinde non tantum apud nos intus agnoscimus nos reos agi et peragi coram eo, sed etiam ore idem testamur apud cunctos mortales, ubi opus est. Et quum humiliandi verbum ponit, hoc referri debet ad externam deiectionem. Humiliatus enim fuit Nebuchadnezer quum Deus proiecit eum in sylvas, ut communis ei vita esset cum feris agrestibus. Sed humiliatus deinde fuit alia ratione, sicuti unus ex Dei filiis. Quum igitur duplex sit humiliatio, priorem speciem hic exprimere voluit Nebuchadnezer, quod scilicet Deus superbos prosternat ac deiciat. Hic est modus unus humiliationis: sed careret profectu illa

humiliatio, nisi Dominus postea nos regeret spiritu mansuetudinis. Et ita Nebuchadnezer hic non complectitur gratiam Dei, quae tamen digna erat non vulgari elogio et praedicatione: sed non descripsit etiam in hoc edicto quidquid posset requiri ab homine pio et qui edoctus fuerit diu in schola Dei: sed tamen ostendit se multum profecisse sub Dei ferulis, quum tribuit illi summam potentiam: deinde coniungit iustitiae laudem ac rectitudinis, et sese interea fatetur reum, et testatur iustam fuisse poenam, quae divinitus irrogata fuit.

CAPUT V.

1. *Beltsazar rex fecit convivium magnum proceribus suis mille, et coram mille vinum bibit.*

Daniel hic refert historiam quae contigit quum capta fuit Babylon: sed interea relinquit considerandum lectoribus iudicium Dei, de quo vaticinati fuerant prophetae etiam antequam populus migraret in exilium. Hic non utitur stylo prophetico, quemadmodum postea videbimus, sed contentus est simplici narratione: caeterum usus historiae poterit disci ex sequentibus. Nostrum igitur est nunc expendere in hac historia quod ad aedificationem fidei et timoris Dei valeat. Primo loco notandum est tempus quo celebravit Beltsazar hoc epulum. Iam praeterierant anni septuaginta ex quo abductus fuerat Daniel una cum sociis in exilium. Nam quamvis postea vocetur Nebuchadnezer pater Beltsazar, tamen satis constat Evilmerodah fuisse medium inter illos duos. Regnavit autem Evilmerodah annis viginti tribus. Alii etiam numerant duos reges ante Beltsazar. Nam ponunt Regassar, postea Labassardach: illi duo efficient adhuc octo annos. Metasthenes ita tradit, et multi eum sequuntur. Caeterum constat Nebuchadnezer Magnum (qui abduxit Danielem, qui erat filius primi Nebuchadnezer) regnasse annis quadraginta quinque. Alii duos annos transferunt ad imperium patris eius. Quidquid sit, obtinuit regiam potestatem per annos quadraginta quinque. Iam accedant viginti tres anni Evilmerodah, efficient annos sexaginta octo, Beltsazar regnavit annos octo. Videmus ergo fluxisse annos septuaginta duos, ex quo Daniel in captivitate tractus fuerat. Metasthenes ponit annos triginta in regno Evilmerodah: deinde accedit illi octo anni: sic essent anni plures octoginta. Et hoc est satis probabile. Quanquam videtur in eo errasse Metasthenes, quod diversos reges fecit, quum tantum diversa essent nomina. Herodotus*) enim non

*) Herod. lib. I, 188.

vocat hunc regem, cuius nunc fit mentio, Beltsazar, sed patrem eius vocat Labynetum: et hunc eodem etiam nomine appellat. Videtur ergo hallucinatus esse Metasthenes in nominibus. Sed quantum ad temporis supputationem spectat, libenter amplector quod dicit, Evilmerodah regnasse triginta annis. Nam quum agitur de septuaginta annis quos ante designaverat Ieremias, non debemus incipere ab exilio Danielis, sicuti neque ab urbis excidio, sed a clade quae media fuit inter primam victoriam regis Nebuchadnezer, quam adeptus est patre adhuc superstitite, et templi urbisque incendium et ruinam. Nam quum allata esset fama de morte patris, quemadmodum alibi diximus, reversus est in patriam, ne quid ipso absente turbarum oriretur. Ergo ut repariam annos septuaginta, quibus volebat Deus finire captivitatem populi sui, necesse erit longius producere regnum Evilmerodah, quam ad annos viginti tres. Quanquam in ea re non multum est discriminis. Nam paulo post Nebuchadnezer reversus abduxit regem, quamvis urbe adhuc integra. Quamvis autem tunc staret adhuc templum, Deus tamen gravissimam poenam populo inflixerat, quae ultimae cladi similis esset, vel saltem non longe distaret. Quidquid sit, videmus Beltsazar celebrasse hoc convivium quum iam instaret tempus liberationis. Et hic nobis consideranda est providentia Dei, qui moderatur articulos temporum, ut impii, quum adest maturum ruinae tempus, se ultro praecipitent. Hoc contigit huic impio regi. Mira fuit stupiditas, quod paravit splendidum convivium et plenum lautitiis, quum tamen urbs obsideretur. Nam Cyrus longo tempore coeperat obsidere urbem cum magno exercitu: erat dimidia ex parte captus miser ille: et tamen quasi invito Deo exstruit opiparum convivium, et adhibet mille convivas. Hinc satis conicere licet, quantus fuerit strepitus, et quantum sumptuum in illo convivio. Nam si quis tantum velit accipere decem aut viginti convivas, multum erit negotii et molestiae, si quidem velit splendide ipsos tractare. Quum autem esset regius apparatus, quum essent mille proceres, uxor regis et concubinae: quum ergo tanta turba collecta esset, oportuit certe conquiri multis ex partibus quod sufficeret ad illas lautitias: hoc posset videri incredibile. Sed Xenophon, quamvis multis in rebus fabuletur, neque servet gravitatem, neque fidem historici, quia vult celebrare ut rhetor laudes Cyri: quamvis ergo in multis nugeatur, tamen hac in parte nulla fuit ratio vel occasio mendacii: dicit repositam fuisse annonam, ut posset ferre Babylonii obsidionem per decem aut multo plures annos*). Et Babylon etiam merito confertur regioni. Fuit enim magnitudo illius urbis

tam ampla, ut fidem superet narratio. Certe oportuit esse valde populosam: sed quum ex tota Asia adveherent annonam, non mirum est si Babylonii habuerint repositum victum, ut possent etiam clausis portis, longo tempore se sustentare. Sed in hoc convivio est aliquid prodigii simile, quod rex, qui debebat excubias ipse agere, vel saltem mittere suos vigiles, ne urbs interciperetur, quod scilicet animum tunc ad delitias applicuerit, ac si esset in alta pace, et nihil esset periculi ab externo hoste. Erat illi certamen cum strenuo viro, si quis unquam fuit. Cyrus et prudentia singulari pollebat, et celeritate etiam agendi omnes alios longe antecessit. Quum ergo tam acriter oppugnaretur, mirum est quod ita fuerit socors, ut celebraret convivium. Dicit quidem Xenophon fuisse festum illum diem. Quod Iudaei putant fuisse partam victoriam a Chaldaeis contra Persas, illud est nugatorium. Nam Xenophon, cui hac in parte adhibenda est fides, ubi scilicet non mentitur in Cyri gratiam, quia tunc est gravissimus autor et dignus fide testis: ubi autem vult laudare Cyrum, nullus est finis: in hac parte est historicus, quum dicit quotannis diem fuisse festum et solennem Babylonii. Quomodo autem capta fuerit Babylon ipse etiam tradit: nempe Gobria et Gabatha ducibus. Nam hic Beltsazar alterum castraverat per ignominiam, alterius filium occiderat, vivo adhuc patre. Quum ergo alter arderet cupiditate vindictae ob mortem filii, alter vero ob ignominiam sibi illatam, conspiraverunt simul. Ita factum est, ut averterit multos rivos Euphratis Cyrus, et ita subito capta fuerit Babylon. Notandum autem est bis fuisse captam: et aliqui etiam non constaret fides vaticiniis: quia ubi prophetae minantur Babylonii Dei ultionem, dicunt hostes fore atrocissimos, qui non quaerant aurum vel argentum, sed appetant humanum sanguinem: deinde commemorant etiam atrocissima quaeque facinora, quae perpetrari solent in bello. Nihil autem tale contigit quum Babylon a Cyro capta fuit. Sed quum Babylonii excusso iugo se liberassent ab imperio Persarum, Darius urbem recuperavit, nempe opera Zopyri, qui corpus suum mutilavit, et finxit se ita crudeliter affectum fuisse a rege, ut urbem proderet. Tunc autem colligimus quam duriter afflicti fuerint Babylonii, quod tria millia procerum cruci affixit. Quid factum est vulgo, quum deleti fuerint proceres ipsi ad tria usque millia, et omnes suspensi fuerint in patibulo, imo etiam affixi cruci? Hinc ergo facile apparet, poenam Babylonii ad tempus illud fuisse dilatam, quamvis interea subditi fuerint alieno imperio, et contumeliose tractati a Persis, redacti scilicet ad serviles operas. Nam prohibiti sunt ab usu armorum, et edocti sunt primo die a Cyro servire, ita ut gladium gestare non auderent. Haec breviter attingere oportuit, ut sciremus sic gubernari occulto

*) Xenophon, Cyrop. VII, 5.

Dei iudicio res humanas, ut praecipitet reprobos, quum instat illis poena. Cuius rei habemus hic illustre exemplum in rege Beltsazar. Aderat tempus liberationis praedictum a Ieremia, finiti erant septuaginta anni, obsessa erat Babylon. Iam poterant capita erigere Iudaei, ut bene sperarent: quia adventus Cyri contigerat praeter omnium opinionem. Subito enim irruerat ex Persiae montibus, quum esset illa natio barbara. Quum ergo instar turbinis repente venisset Cyrus, poterat haec mutatio dare aliquam spem Iudaeis: sed quum diu frustra iacuisset (ut ita loquar) in obsidione urbis, poterat hoc deiciere eorum animos. Iam quum Beltsazar epulatur cum suis proceribus, videtur per lusum et iocum, ut dicunt, Cyrum posse eiicere. Interea Dominus non sedebat otiosus in coelo. Nam excaecat animum impii regis, ut prodeat ipse ultro ad poenam: quamvis enim nemo ipsum trahat, sese offert. Unde hoc, nisi quia Deus ipsum dederat hosti? Nempe secundum decretum cuius praeco fuerat Ieremias. Ergo quamvis Daniel historiam narret, nostrum tamen (ut dixi) est, expendere longe maiora: nempe quod Deus, qui pollicitus fuerat liberationem populo suo, iam proferat manum suam ex occulto, et impleat quod praedictum fuerat a prophetis. Iam sequitur, *regem Beltsazar bibisse vinum coram mille*. Quod quidam ex Rabbinis dicit certasse cum mille suis proceribus, ita ut omnes illos aequaret potandi intemperantia, illud est nimis crasse ridiculum. Quod ergo dicit, *vinum bibisse coram mille*, respicit ad morem gentis. Nam hoc rarum erat ut reges Chaldaei adhiberent convivas. Sic enim solebat soli epulari, ut nunc reges Europae. Putant enim hoc spectare ad suam dignitatem, si uni tantum paretur mensa. Talis fuit superbia in regibus chaldaicis. Quum ergo dicitur *Beltsazar vinum bibisse coram mille*, extraordinarium aliquid notatur, quod scilicet praeter quotidianum morem celebraverit hoc solenne epulum, et dignatus fuerit procere suos tanto honore, ut scilicet reciperet eos convivas. Neque enim illud satis firmum est quod quidam coniciunt vinum bibisse palam, quod soleret inebriari absque testibus. Sed istud *Coram* accipitur pro communicatione vel societate. Pergamus:

2. *Beltsazar praecepit* (dixit, ad verbum: sed significat hic praecipere) *in gustu* (vel, sapore) *vin*i, *ut afferrent vasa auri et argenti* (aurea et argentea) *quae asportaverat* (vel, extulerat) *Nebuchadnezer pater eius ex templo quod* (est) *in Ierusalem, ut biberent in illis rex et procere eius, uxores et concubinae* (alii vertunt uxorem: quia una erat praecipua uxor, quae sola erat socia regis, et etiam dabatur illi nomen reginae, quemadmodum postea videbimus).

Hic rex Beltsazar maturat poenam suam, quia furiose provocat in se iram Dei, quasi taedio morae affectus, quod Deus iudicium suum longius protraheret. Hoc est quod dixi, impios, ubi imminet ruina domus, extollere postes et ianuas, quemadmodum dicit Solomon (Proverb. 17, 19). Deus ergo ubi vult iudicia sua exsequi, impellit arcano instinctu reprobos, ut quasi sponte occurrant, et accersant sibi celerem interitum. Hoc fecit Beltsazar. Securitatis signum fuit stuporis: et iam hoc erat signum irae Dei, quum ita in suis malis et in periculo medio posset delitiis vacare: sed haec excaecatio clarius demonstrat vindictam Dei, quod scilicet non contentus sua intemperantia et importunis lautitiis, etiam Deo bellum aperte indixerit. *Iussit* ergo, inquit, *afferri sibi vasa aurea et argentea, quae abstulerat Nebuchadnezer*. Apparet reposita fuisse vasa illa in thesauro. Ergo Nebuchadnezer, quamdiu vixerat, non ita abusus fuerat illis vasis: Evilmerodah etiam non legitur tale quidquam fecisse: nunc vult data opera contumeliam inferre Deo Beltsazar. Neque enim dubium est quin proferri iusserit vasa illa per ludibrium, ut triumphum rursus ageret de vero Deo, quemadmodum postea videbimus. Quod Nebuchadnezer vocat propheta patrem regis Beltsazar, iam exposuimus quo sensu hoc debeat intelligi: quia illud satis commune est omnibus linguis vocare patres tam avos quam abavos et atavos etiam. Quoniam ergo ex semine Nebuchadnezer regis progenitus fuerat Beltsazar, et erat eius soboles, ideo etiam filius vocatur. Et de hoc iterum videbimus. Sunt qui etiam putant, Evilmerodah percussus fuisse gravi illa plaga, quae recitata fuit proximo capite. Et posset quidem fieri, ut vocatus ille fuerit Nebuchadnezer: sed nulla necessitas nos trahit in eorum sententiam. Fuit enim hoc nimis frivolum, quum nomen patris occurreret, statim confugere ad illam divinationem: dicit propheta *Beltsazar hoc mandasse in sapore vini*. Quia *עצ* significat gustare, non dubium est quin hic de gustu loquatur. Sed quoniam metaphorice hoc transfertur ad intellectum, ideo quidam exponunt quod vinum impulerit: et ita loco rationis et iudicii habuerit suam ebrietatem. Nox et amor (inquit ille*) vinumque nihil moderabile suadent. Sed illa expositio videtur mihi nimis coacta. Simpliciter igitur accipio, quod ubi vino incaluit Beltsazar, tunc iusserit vasa sibi afferri. Et hoc etiam magis receptum est. Quum ergo iam vini sapor praevaleret, hoc est, quum vinum occupasset sensus regis, *tunc praecepit sibi vasa afferri*. Et hoc notare operae pretium est, ut sciamus ca-

*) Ovid. lib. I. Amor. Eleg. 6, v. 59. In gallico exemplari haec ita vertuntur:

La nuit, l'amour, le boire sans mesure
N'induit à rien sinon à toute ordure.

vendum nobis esse ab omni intemperantia potus: quia nihil proclivius est, quam temere multa suscipere et aggredi simul ac sapor vini sensus nostros turbavit. Ergo sobrie utendum est vino, ut non tantum corpus, sed mentem etiam, et sensus omnes vegeret, non autem ut debilitet corpus et enervet: multo minus ut sensus quoque obstupesciat. Et hoc porro plus quam commune est, sicuti etiam celebratum fuit vulgaribus proverbiiis, nempe superbiam nasci ex ebrietate. Unde etiam poetae finxerunt Bacchum cornutum: quia qui intemperantes sunt in potu exsultant, et putant etiam miserrimi quique se esse reges. Quid ergo fiet ipsis regibus, ubi sui obliti somniant se esse non tantum reges regum, sed etiam deos? Hoc ergo vitium notare voluit propheta, quum dixit, *Beltsazar iussisse in sapore vini afferri sibi vasa*. Nunc sequitur,

3. *Tunc attulerunt vasa aurea* (tantum aurea ponit, quia probabile est pretiosissima quaeque vasa allata fuisse: potest fieri, ut etiam adducta fuerint vasa argentea: sed quod splendidius erat propheta expressit) *quae extulerant* (non dicit iam, quae extulerat, vel asportaverat Nebuchadnezer: sed hoc communiter transfert ad omnes Babylonios: auspiciis quidem regis parta fuerat victoria: ille etiam spolia sibi usurpaverat: sed quia victores fuerant omnes Babylonii, ideo de illis nunc propheta loquitur) *ex templo domus Dei, quae* (erat, vel, quod templum erat) *in Ierusalem* (hic plus exprimit quam paulo ante: non dicit iam, ex Hierosolyma, sed, ex templo domus Dei), *et biberunt in illis rex, et proceres eius* (et) *uxor* (vel, uxores, plurali numero) *et concubinae ipsius*.

4. *Biberunt vinum, et laudarunt deos aureos et argenteos, aereos, ferreos, ligneos et lapideos*.

Hic clarius et distinctius propheta ostendit regem tunc insultasse vero et unico Deo, quum iussit vasa sibi afferri. Num quum allata essent, *Laudarunt*, inquit, *omnes deos suos aureos et argenteos*: hoc est, in opprobrium veri Dei celebrarunt encomia falsorum deorum, quasi illis gratias agerent: sicuti etiam dicit Habacuc (1, 16). Quanquam non dubium est quin sacrificaverint suae industriae, suis viribus, ut etiam eodem loco dicit propheta: sed ut obruerent gloriam veri Dei, ita extulerunt deos suos. Et haec etiam ratio est, cur nunc propheta diserte commemoret vasa illa fuisse allata *ex templo domus Dei*. Nam hic exaggerat impietatem regis et procerum illius, quod cornua erexerint contra Deum Israelis. Est igitur haec antithesis notanda inter Deum qui iusserat sibi templum exstrui Ierusalem, et offerri sacrificia: deinde inter falsos deos. Et hoc fuit praecipitium ad poenam, quum Beltsazar consulto sic contra Deum insurgeret: nec

tantum opprimeret tyrannice et crudeliter miseros Iudaeos, sed triumphum etiam ageret de illorum Deo, hoc est, opifice coeli et terrae. Hac vesania sibi acceleravit ultimum interitum. Sed hoc factum est, quia instabat tempus liberationis. Ideo dixi tractum fuisse arcano Dei instinctu ad talem amentiam, quo matura esset vindicta. *Biberunt*, inquit, *vinum, et laudarunt deos suos*. Non adscribit quidem propheta ebrietati quod laudaverint deos, sed tamen oblique docet petulantiam hanc fuisse magis accensam potu. Nam si quisque sobrius domi suae fuisset, non ita proterve insurrexissent contra Deum: sed quum impietas regnaret in ipsorum cordibus, accessit intemperies in potu, quasi flabellum. Hoc ergo videtur mihi notare propheta, quum repetit illos *bibisse*. Nam dixerat, *Biberunt rex et proceres, uxor, et concubinae*. Nunc secundo idem similibus fere verbis inculcat, quod *biberunt*: sed addit *bibisse vinum*: quasi diceret, fuisse illorum vesaniam magis accensam, quum vini calore incitarentur. *Tunc ergo laudaverunt deos argenteos, etc.* Propheta hic probe commemorat *deos aureos, argenteos, et aeneos, et ligneos et lapideos*: quia scimus Deum nihil habere affine vel auro, vel argento. Ergo non potest vera eius effigies exprimi in corruptibili materia. Haec ratio est cur propheta hic dicat omnes deos quos colebant Babylonii, fuisse *aureos, argenteos, aeneos, et ligneos, et lapideos*. Certum quidem est, nunquam sic delirasse profanos homines, ut putarent essentiam Dei esse ex auro, vel ex argento, vel ex lapide: vocabant duntaxat deorum imagines. Sed quia semper eorum opinione inclusa fuit Dei potentia et maiestas sub lapide, et ligno, et auro, et argento, iure prophetae socordiam ipsorum ita crasse damnant: quia scimus quam sedulo excogitent omnia subterfugia idololatrae: et hodie papatus satis claro documento est, nunquam deesse superstitiosis quod obtendant, ubi excusare volunt suos errores: ideo propheta hic non admittit vanos illos praetextus, quibus suam turpitudinem Babylonii et similes fucabant: sed dicit illorum *deos fuisse aureos et argenteos*. Quare? Nam quamvis ore faterentur deos regnare in coelo: (nam multitudo et turba deorum apud illos recepta sic erat, ut summum illud numen esset quasi implicitum tenebris): quamvis ergo Babylonii faterentur deos in coelo habitare, tamen confugiebant ad statuas et picturas. Ideo non immerito propheta illis exprobrat, *quod adorent deos aureos et argenteos*. Quod autem dicit, *tunc allata fuisse vasa*, hinc apparet ut tyrannis servi obsequia sua praestent in rebus pessimis: quia nulla mora interposita statim vasa producta sunt ex thesauris. Significat ergo Daniel servos omnes intentos fuisse ad regis sui nutum, ut homini ebrio et quasi bruto placerent. Sed simul etiam ostendit quam brevis fuerit illa ebria exsultatio. Dicit enim,

5. *In illa hora egressi sunt digiti manus hominis, et scribebant e regione lucernae* (vel, candelabri: alii exponunt fenestram), *super calcem parietis* (alii, in superficie: sed malunt alii accipere pro tectorio: quod est etiam probabile: ergo super calcem parietis) *palatii regis, et rex cernebat palmam* (alii vocant articulos) *manus scribentis.*

Hic incipit narrare Daniel, ut mutatae fuerint vices: quia momento ipso rex agnovit sibi triste aliquid et lugubre instare. Neque tamen statim intellexit quidnam hoc esset: tantum Deus signum aliquod ostendit quasi sinistrum omen, ut loqui solebant tunc profani. Deus ergo hoc modo praelusit, quum videret regem ita fervere insana licentia cum suis proceribus. *Apparuit igitur manus hominis*, inquit propheta: vocat manum hominis a similitudine vel forma. Certum enim est non fuisse hominis manum: sed quia figuram prae se ferebat, ideo vocatur manus hominis. Et scriptura etiam hac ratione saepe utitur, praesertim ubi loquitur de externis symbolis. Est ergo haec etiam sacramentalis loquutio, ut ita loquar. Deus enim ipse scripsit sua virtute: sed ostendit regi Beltsazar figuram, ac si homo quispiam scriberet in pariete. *Egressi sunt igitur digiti manus.* Quum dicit digitos prodixisse, hoc ad certitudinem miraculi non parum facit. Nam nisi initium hoc vidisset Beltsazar, poterat conicere fuisse aliquo artificio manum illam appositam. Sed quum paries ante careret illa specie, deinde quum subito manus prodit in medium, hinc colligere promptum fuit manum illam esse signum coeleste, quo Deus ostendere aliquid magnum volebat regi. *Egressi ergo sunt digiti manus*, inquit, *et scribebant e regione candelabri*, vel, lucernae. Certum est fuisse hoc nocturnum convivium: et capta etiam fuit Babylon media nocte. Neque mirum est protractas fuisse epulas in longum tempus. Nam intemperies nullum habet modum: deinde ita solebant luxuriari: quotidie, fateor, non epulabantur soli medium noctem: sed quum splendidum aliquod et lautum convivium celebrarent, non putabant satis diuturnam fore laetitiam, nisi quasi in mensa putrescerent (ut ita loquar). Sic ergo *e regione candelabri apparuit manus*, quo magis conspicua esset. Scribebat autem, inquit propheta, manus illa super calcem parietis in palatio. Si quis regi denuntiasset apparuisse speciem manus humanae, poterat hoc esse dubium: sed dicit regem fuisse oculatum testem. Deus enim voluit ipsum terrere, quemadmodum statim postea videbimus. Ergo proposuit coram ipso tale spectaculum. *Rex ergo cernebat*: proceres forte non ita: et postea videbimus terrorem fuisse soli regi incussum, nisi quod alii coeperunt cum eo trepidare. Quum enim viderent mutatam eius faciem, et moerore esse correptum, simul etiam coeperunt

timere, quanquam studebant omnes adhibere aliquid solatii. Ergo voluit Deus quodammodo citare ad suum tribunal impium regem, quum manus hominis in eius conspectu apparuit, quae scribebat. De scriptura videbimus suo loco.

6. *Tunc regis vultus mutatus est* (forma, ad verbum, vel figura: regis ergo vultus mutatus est), *et cogitationes eius terruerunt eum, et ligamina lumborum eius solvebantur* (coxendices, periphrastice loquuntur Hebraei et Chaldaei etiam), *et poplites eius invicem collisi sunt.*

Hic Daniel ostendit regis animum fuisse perculsum metu, ne scilicet quisquam posset existimare, fuisse de nihilo conceptum timorem. Sed multis etiam circumstantiis exprimit fuisse ita regem turbatum, ut facile constaret causam non esse levem. Oportuit enim ipsum ita percelli, ut omnes intelligerent Deum quasi in solio suo sedere iudicem, et citare ipsum reum. Diximus ante, et Daniel etiam ostendit, quanta esset superbia illius regis: et securitas etiam luculentum fuit eius rei documentum. Quum enim diuturna obsidio deberet illum reddere sollicitum, celebravit solennes epulas quasi in alta pace. Unde apparet, fuisse correptum spirituali quadam temulentia, ut sua mala non sentiret. Haec igitur ratio fuit cur Deus illum expergefaceret, imo ut veterum eius excitaret: quia non poterat ratione aliqua usitata redire et revocari ad sanam mentem. Haec autem potuit videri esse comoda praeparatio ad poenitentiam, quod ita fuit territus. Sed idem nobis ostenditur in eius persona, quod in persona Esau. Ille enim non tantum tactus fuit dolore, quum videret se esse abdicatum, sed cum magno eiulatu et lamentatione petiit a patre benedictionem: verum sero. Idem etiam nunc de rege Beltsazar narratur. Sed ordine singula notanda sunt. Dicit Daniel *regis vultum fuisse mutatum*: deinde, *soluta fuisse ligamina lumborum eius, et turbatum fuisse*, vel territum, *cogitationibus suis*: postremo etiam adiungit *poplites inter se fuisse collisos*. Nam verbum significat proprie impingere. A signis rem ipsam demonstrat propheta, quod scilicet expaverit rex Beltsazar ad visionem, cuius facta fuit mentio. Non dubium est, quemadmodum nuper dixi, quin Dei instinctu conceperit hunc terrorem. Scimus enim reprobos, etiam ubi Deus palam ostendit se tribunal conscendere, tamen manere stupidos, neque moveri ullo metu. Sed Deus voluit afficere huius impii regis animum, ut nulla esset excusatio ignorantiae. Et hic notandum est, Deum variis modis tangere hominum corda: non tantum de reprobis loquor, sed etiam de electis. Videmus etiam optimos quosque tardos ac segnes esse, ubi Deus

illos ad iudicium suum citat. Ideo necesse est ipsos ferulis cogi. Sponte enim nunquam ad Deum accederent. Posset quidem ipse movere ipsorum animos sine ulla violentia: sed vult nobis quasi in speculo proponere qualis sit nostra tarditas, et socordia, neque enim obtemperamus eius verbo, nisi invitati. Ergo ferulis domat etiam filios suos, ubi non proficit solo sermone. Quantum ad reprobos spectat, saepe detegit ipsorum contumaciam, quia priusquam suscipiat munus iudicis, blande eos allicit: ubi autem hoc fit sine profectu, minatur: ubi etiam minae sunt inutiles et carent omni efficacia, tunc vocat eos ad suum tribunal. Quantum ad regem babilonium spectat, Deus passus fuerat Danielem tacere. Nam regis ingratitudo vel superbia clauserat ianuam, ut non posset Daniel suscipere et obire partes doctoris, sicuti paratus fuisset. Caruit igitur rex babilonius doctore. Subito autem Deus apparuit iudex in scriptura, de qua iam aliquid breviter dictum fuit: sed plura adhuc suo loco dicenda erunt. Quidquid sit, videmus non tantum signo externo admonitum fuisse regem Beltsazar de propinquo interitu, sed etiam intus fuisse expegefactum, ut agnosceret sibi negotium esse cum Deo. Nam saepe reprobi delitias sibi faciunt, quemadmodum dixi, quamvis Deus ostendat se ipsorum esse iudicem. Sed aliter egit cum rege Beltsazar. Voluit enim ipsum terrore percelli, quo magis attentus esset ad legendam scripturam. Fuit, ut nuper dixi, hic terror praeparatio ad poenitentiam: sed in medio cursu defecit, quemadmodum multis videmus contingere, qui trepidant ad Dei vocem vel ad signa vindictae, simul atque illos admonet: sed evanescent paulo post, ita ut non plane doceantur quemadmodum necesse erat. Et simile est exemplum illud Esau, quia contempsit gratiam Dei, quum audiret se privatum esse haereditate promissa, et quidem divinitus. Pro fabula igitur habuit benedictionem, donec sensit rem serio agi: tunc lamentari coepit, sed absque profectu. Talis igitur fuit perturbatio regis Beltsazar: quia tandem, ut videbimus, etiam ubi Daniel exposuit ei scripturam, tamen nihil hac re commotus est: sed ornavit Danielem regiis insignibus. Caeterum hoc valuit in alium finem et usum: quia scilicet dum proceres eius commoti sunt, et res fuit patefacta, Deus hoc modo demonstravit gloriam suam: et Darius: qui urbem coepit una cum Cyro suo genero, intellexit se non adeptum esse propria industria et virtute victoriam illam, nec etiam se ita fuisse adiutum a duobus satrapis Gobria et Gabatha, quin res tota gesta esset auspiciis Dei. Sic ergo Deus ostendit quasi in speculo se esse vindicem populi sui, quemadmodum septuaginta annis ante promiserat. Nunc sequitur,

7. *Clamavit rex fortiter, ut introducerentur magi, chaldaei, et astrologi* (de his vocibus alibi dictum est, et) *Loquutus est rex, et dixit sapientibus Babylonis, Quisquis legerit scripturam hanc, et interpretationem eius indicaverit mihi, purpura vestietur, et torques ex auro* (hoc est, aureus) *super collum eius, et tertius in regno dominabitur.*

Narrat propheta quaesitum fuisse remedium anxietatis a rege Beltsazar. Et hinc iterum colligimus, ita penitus fuisse vulneratum eius animum, ut sentiret se non posse effugere manum Dei. Neque enim tam subito vocasset sapientes in medio convivio: deinde etiam quum dicit propheta *ipsum fortiter clamasse*, hinc apparet sic fuisse attonitum, ut oblivisceretur se esse regem. Nam ita fortiter clamare in mensa, non fuit consentaneum eius dignitati. Sed Deus excusserat ei omnem superbiam. Coactus est igitur erumpere in clamorem, ac si fuisset homo vesanus. Sed nunc expendere convenit quale fuerit eius remedium. Iussit *vocari chaldaeos, magos et astrologos*. Hinc colligimus quam propensa sint hominum ingenia ad vanitatem, et mendacia, et fallacias. Daniel debuerat primus esse etiam inter chaldaeos: et memorabile fuerat illud responsum, quum praedixerat avo regis Beltsazar, ipsum futurum esse similem bestiis agrestibus. Quum vaticinium hoc comprobatum esset eventum, certe debuit eius autoritas vigere etiam ultra mille annos. Erat autem ipse quotidie in conspectu regis: negligit tamen: et rex accersit omnes chaldaeos, et astrologos, et divinos, et magos. Verum quidem est, fuisse tunc et magos, et astrologos, et chaldaeos in tanto pretio, ut merito potuerint obscurare famam Danielis: nempe quia indigne ferebant hominem captivum suis doctoribus praeferri: quum iam scirent se excellere hac gloria inter omnes populos, quod scilicet soli saperent. Quum igitur vellent retinere illam existimationem, se esse quasi consiliarios Dei: non mirum est quod contempserint hominem alienigenam. Sed hoc coram Deo nihil habet coloris. Quid enim potest afferri pro defensione impii regis? Avus eius fuerat memorabile exemplum vindictae Dei, quum esset eiectus a consortio hominum, quum habitasset cum brutis animalibus, imo cum sylvestribus feris. Et hoc non poterat videri fortuitum. Deus enim somnio illum admonuerat: deinde adiunxerat prophetam suum interpretem oraculi et visionis. Quemadmodum iam dixi, huius rei debuit perpetua esse fama apud Chaldaeos. Nepos regis Nebuchadnezer oblitus huius exempli, insultat Deo Israelis, profanat vasa templi, et triumphum agit cum suis idolis. Ubi autem Deus signum iudicii sui proponit, convocat magos et chaldaeos, praeterito Daniele. An hoc ullo colore excusari posset? Videmus ergo, quemadmodum

dixi, hominum ingenia nimium propensa esse ad imposturas Satanae, et verum esse illud proverbium, mundum velle decipi. Et hoc notatu dignum est, quia hodie multi libenter obtenderent vice clypei ignorantiam in rebus turbatis. Sed in promptu est exceptio, illos scilicet ultro caecutire, imo claudere oculos ad lucem manifestam: quia si Deus reddidit regem Beltsazar inexcusabilem, quum semel oblatum ei esset propheta, quid hodie nobis proderit praetextere fucos istos? Oh ego si possem certo statuere quatenam sit Dei voluntas, statim me subiicerem: quia Deus quotidie aperte clamat, et nos invitat, ostendit viam: nemo autem est qui respondeat, vel sequatur: saltem paucissimi sunt. Ergo diligenter nobis considerandum est exemplum regis babylonii, ubi videmus eum satis quidem esse sedulum, sed interea non quaerere Deum, sicuti debuerat. Quare? Vagatur per ambages. Videt quidem se constringi, nec posse effugere Dei iudicium: sed interea solatium quaerit apud magos et chaldaeos, hoc est, apud impostores. Iam enim semel deprehensi fuerant, et bis, quemadmodum vidimus: hoc debuerat satis esse celebre et notum omnibus. Videmus ergo regem Beltsazar fuisse caecum: quia oculos clausit ad lucem oblatam: quemadmodum hodie totus fere mundus ita caecus est: quia scilicet non errat in tenebris, sed ubi lux esse oblata, oculos tamen claudit, quasi respuerit Dei gratiam, et vellet data opera se proicere: et hoc nimis vulgare est. Iam quod dicit propheta, *regem fuisse pollicitum sapientibus, quisquis legeret scripturam, eum donatum iri torque aureo*: deinde, *vestitum iri purpura, tertium fore in regno*: hinc apparet non fuisse sincere tactum Dei metu. Et haec repugnantia observatu digna est in reprobis, quod scilicet exhorrent Dei iudicium, interea non corrigitur superbia in ipsorum cordibus, quin erumpat: quemadmodum videmus in hoc rege. Nam *poplites eius sese mutuo collidunt*: deinde, *ligamina lumborum solvuntur*: nulla denique pars est corporis, quae non contremiscat. Est igitur rex quasi exanimis: quoniam terror Dei occupat omnes eius sensus. Interea videmus latuisse in eius animo occultam superbiam, quae tandem erupit, quum promitteret *tertium fore in regno quisquis interpreter esset scripturae*. Deus iam abdicaverat illum dignitate regia: vult autem ipse alios extollere in sublime, quasi repugnante Deo. Quid hoc sibi vult? Videmus ergo quoties expavescent reprobi, tamen fovere intus occultam contumaciam, ita ut Deus nunquam eos subigat. Ostendunt quidem multa signa poenitentiae: sed interea si quis prudenter expendat omnia eorum facta et dicta, reperiet quod hic propheta narrat de rege Beltsazar: nempe ipsos furere adversus Deum, neque esse dociles vel morigeros, quamvis sint obstupefacti. Hoc iam aliqua ex parte vidimus in hoc versu, et clarius

adhuc videbimus in fine capitis. Quantum ad finem versus spectat, ubi dicit, *dominabitur ille tertius in regno*, incertum est an promittat tertiam partem regni, an vero dicat tertium fore: quia multi putant reginam, cuius statim fiet mentio, fuisse uxorem regis Nebuchadnezer, et aviam regis Beltsazar. Sequitur,

8. *Tunc ingressi sunt omnes sapientes regis, et non potuerunt scripturam legere, et interpretationem (eius) patefacere regi.*

9. *Tunc rex Beltsazar multum territus fuit, ei vultus eius mutatus fuit super eum (in eo): et principes eius (fuerunt) obstupefacti (vel, anxii).*

Hic narrat Daniel regem fuisse opinione sua deceptum, quia speraverat ex magis, et astrologis, et chaldaeis, et genethliacis aliquem fore interpretem illius scripturae: nemo autem est qui eam legat. Ergo hic poenam dat suae ingratitude, quod scilicet pro nihilo duxerit prophetam Dei, quum tamen sciret fuisse praedictum avo suo quod acciderat, et Daniele semper excelluisse sapientia: ita ut satis multae et firmae probationes essent eius vocationis. Quia igitur ita contempserat incomparabile Dei beneficium, hic destituitur consilio, et videt se frustra vocasse omnes chaldaeos et astrologos. Dicit autem Daniel *neminem fuisse, qui legeret scripturam, vel interpretationem eius patefaceret regi*. Quia videtur hoc esse absurdum, Rabbinus hic multum laborant. Alii putant transpositas fuisse literas: alii autem divinant literas fuisse mutatas, ut aequipollerent inter se: alii autem existimant mutatos fuisse characteres. Sed alibi diximus Iudaeos audaces esse in suis divinationibus, quoties non occurrit illis certa ratio. Nos autem non opus habemus illis coniecturis, quia probabile est, vel scripturam fuisse regi propositam, et latuisse omnes Chaldaeos: vel ita excaecatos fuisse, ut videndo non viderent, quemadmodum etiam Deus saepe eiusmodi stuporem denuntiat Iudaeis. Videmus quid pronuntiet per Isaiam (29, 11), *Erit vobis lex instar libri clausi*: si cui dicatur, *Lege, liber est obsignatus*, dicet, *Non possum*: vel aperiatur liber, vos autem omnes eritis tanquam caeci, etiam qui nunc videntur esse acutissimi prae aliis dicent se esse idiotas, et non esse homines literatos. Quod ergo Deus minatus est Iudaeis, et scimus fuisse in illis completum, et hodie adhuc compleri, quia velum est obiectum eorum oculis, quemadmodum dicit Paulus (2. Cor. 3, 14), *ut caecutiant in clarissima luce*: quid mirum est idem contingere chaldaeis, ita ut non possint scripturam legere? Ergo quid opus est nunc divinare fuisse literas transpositas, vel fuisse alio ordine scriptas, vel subiectas alias aliis, ut verbum *רקל tekel* praecedat, deinde, *מנה מנה*

mene, mene? Haec sunt nimis frivola. Hoc certum est, Deum voluisse regem commonefacere de propinquo interitu: deinde fuisse commotum eius animum, non ut resipisceret, sed ut inexcusabilis esset eius socordia: atque ut volens nolens accerseret aliquid remedium, quia sciebat negotium sibi esse cum Deo. Iam quod ad scripturam spectat, Deus non esset liber, nisi in eius arbitrio esset alloqui nunc unum hominem seorsum, nunc plures. Voluit igitur regem Beltsazar huius scripturae esse conscium. Interea magi omnes, quasi caeci essent, non poterant scripturam legere. Quod ad interpretationem spectat, non mirum est, si in ea fuerint perplexi. Deus enim aenigmatice loquutus est, quum dicit *MENE MENE*, deinde *TEKEL*, hoc est, appensum: *PERES*, divisum est. Etiamsi centies legissent has quatuor voces magi, non poterant tamen vel conicere, vel ratione comprehendere quid hoc sibi vellet. Fuit enim allegoricum illud vaticinium, donec interpres divinitus esset ordinatus. Sed quantum ad literas ipsas spectat, etiam non est quod miremur oculos magorum fuisse perstrictos: quoniam ita Deo placuit, qui volebat regem citare ad tribunal suum, quemadmodum iam diximus. Dicit propheta *regem fuisse expavefactum, vultus eius fuisse mutatos in eo, principes etiam simul fuisse turbatos*. Oportuit crescere sensum iudicii Dei, ne res occulta esset. Nam, ut postea videbimus, illa ipsa nocte interfectus fuit rex ipse Beltsazar. Cyrus ingressus est, quum epularentur Babylonii, et secure delitiis suis vacarent. In illa ebrietate poterat statim obrui tam insigne iudicii Dei exemplum, nisi multis circumstantiis illustratum fuisset. Secundo igitur repetit Daniel *regem fuisse turbatum*, postquam scilicet vidit nihil esse consilii vel adiumenti in magis suis et astrologis. Dicit etiam *principes eius fuisse attonitos*: quia non unum duntaxat regem oportuit turbari, sed totam anam, ut manaret fama non modo per urbem, sed etiam ad gentes externas: quia dubium non est quin Cyrus postea edoctus fuerit de hoc vaticinio. Neque enim ita amplexus esset Danielelem, nec tam honorifice tractasset, nisi hac re cognita. Postea sequitur,

10. *Regina propter verba regis et procerum in domum symposii* (sic enim vertendum est, quia nomen hoc deductum est a *שרה* bibit) *ingressa est, loquuta est et dixit, Rex, in aeternum vive: ne tercant te cogitationes tuae, et vultus tuus ne mutetur.*

11. *Est vir in regno tuo, in quo spiritus* (est) *deorum sanctorum: et in diebus patris tui intelligentia* (lux, ad verbum: sed hic metaphorice accipitur), *et scientia, et sapientia quasi sapientia deorum reperta est in eo: et rex Nebuchadnezer pater tuus magistrum magorum* (voces istas non moror) *astrologorum, chaldeorum, aruspicum constituit ipsum pater tuus rex* (inquam).

(inquam).

Hic narrat Daniel qua occasione productus fuerit coram rege, ut esset lector et interpres scripturae. Hoc dicit factum fuisse a regina. Dubitatur fueritne uxor regis Beltsazar, an avia: ac probabile quidem est, fuisse mulierem iam vetulam, quae narrat de tempore regis Nebuchadnezer. Quamquam illa coniectura forte non satis firma esset: ideoque praestaret hic suspendere iudicium, quam aliquid temere asserere, nisi quod ante vidimus, uxorem simul in mensa sedisse. Quod autem possumus certo colligere ex prophetae verbis diligenter notandum est, nempe regi exprobrari suam ingratitude, quod inter magos, et chaldaeos, et astrologos non admiserit Danielelem. Nolebat quidem censi sanctus vir in illo ordine: et dignus erat quem Deus spoliaret spiritu prophetico, si ita se permiscuisset cum impostoribus: et facile apparet fuisse ab illis segregatum. Rex Nebuchadnezer praefecerat illum omnibus magis: noluit uti hoc honore, nempe quia ut nunc dicebam, privasset se singulari prophetiae dono. Nam videndum est quid nobis liceat. Scimus quidem nihil magis esse proclive, quam ut illecebris mundi trahamur: praesertim ambitio nos excaecat, et perturbat omnes sensus nostros: et nulla est deterior pestis: quia ubi quispiam videt se posse aliquid vel pretii vel honoris acquirere, non respicit quid liceat, vel quid Deus permittat: sed abripitur quasi caeco furore. Idem poterat contingere Danieli, nisi retentus fuisset vero affectu pietatis: sed repudiavit illum honorem sibi oblatum a rege Nebuchadnezer. Ideo nunquam voluit censi inter ariolos, et astrologos, et huiusmodi impostores, qui praestigiis ludebant gentem illam. Hinc fit, ut nunc regina dicat esse quendam Danielelem. Sed non fuit rex excusabilis hoc praetextu: quia (ut iam dictum est) Daniel etiam in multas aetates sibi adquisierat nomen celebre, et Deus voluerat insignire eum certa nota, ut omnium mentes in ipsum intentae essent quasi in coelestem aliquem angelum. Quod ergo rex Beltsazar ignorat talem prophetam esse in regno suo, hoc est turpis et belluinae socordiae. Deus ergo voluit hoc exprobrari regi Beltsazar per mulierem, quum dicit, *ne turbent te cogitationes tuae*. Blande quidem ipsum demulcet, quia videbat eum esse perterritum: sed interim ostendit eum nimis crasse errare, quia vagetur per ambages, et tamen possit statim viam tenere: quia Deus dederat prophetae suo faciem in manum, qua praeluceret, nisi rex Beltsazar sponte optasset errare in tenebris, quemadmodum faciunt omnes reprobi. Denique in hoc rege cernere licet commune totius humani generis vitium, quod scilicet nemo extra viam currit, nisi

qui vel sibi indulget in sua ignorantia, vel etiam cupit omnem lucem esse extinctam. Iam quod dicit regina *spiritum deorum sanctorum esse in Daniele*, alibi exposuimus quid hoc sibi vellet. Neque enim mirum est, profanos homines ita loquutos esse, quia non poterant discernere inter unicum Deum, et angelos. Ergo promiscue vocarunt deos, quidquid erat divinum et coeleste. Hinc fit ergo, ut regina deos sanctos vocet angelos, et interea Deum statuatur in turba. Sed nostrum est, ita agnoscere unicum Deum, ut solus emineat, et ut angeli etiam ipsi cogantur in ordinem, neque ulla sit excellentia tam in terra quam in coelis, quae obscuraret unius Dei gloriam. Ita enim scriptura in hoc incumbit, ut Deum constituat in summo gradu: deinde ut nihil polleat tanta praestantia, quod non cedat eius maiestati. Sed hic videmus quantopere necessarium sit nos doceri de unica Dei essentia: quoniam a primo mundi exordio semper hoc fuit persuasum hominibus esse aliquid summum numen: sed postea omnes evanuerunt in suis cogitationibus, ita ut elapsus illis Deus fuerit: deinde permiscuerint ipsum cum angelis, ut omnia essent confusa. Quum ergo hoc videmus, sciamus nobis opus esse scriptura duce et magistra, quae prae luceat, ut nihil cogitemus de Deo, nisi quatenus ipse nos ad se invitat, et ultro se patefacit.

Coeepimus heri exponere locum illum, ubi narrat Daniel regem Beltsazar admonitum fuisse a regina, ut ipsum accerseret. Diximus hic satis superque convinci regem ingratitude, quod tam eximium Dei prophetam iacere passus fuerit, quum tamen memorabile illud vaticinium, de quo vidimus, deberet celebre esse, et in ore omnium versari, ut constaret sancto viro perpetua autoritas. Iam quia Daniel commemorat *reginam ingressam fuisse domum symposii*, hinc elicitur probabilis coniectura, non fuisse uxorem regis, sed potius aviam. Dixi me de hac re nolle contendere, quia in rebus dubiis potest quisque frui suo iudicio libero. Atqui haec inter se non quadrarent, regem epulatum fuisse cum uxore et concubinis suis, deinde reginam ingressam fuisse in coenaculum. Colligimus ergo reginam hic vocari honoris causa, quae praedita adhuc erat, si non potestate, saltem auctoritate et gratia. Et hoc etiam confirmat testimonium Herodoti*), qui laudat uxorem regis Nebuchadnezer, quem vocat Labyntum: laudat ob singularem prudentiam: vocat eam Nitocrim. Convenient. ergo haec inter se, quod abfuerit ab ullo symposio matrona, quia alienum erat ab aetate eius et gravitate, comessari una cum aliis, qui luxuriae operam dabant. Illa igitur ingressa coenaculum, admonuit regem de Daniele: et

nunc subiicit causam cur Daniel praefectus fuerit magis, et ariolis, et divinis, et chaldaeis omnibus.

12. *Propterea quod spiritus excellens, et intelligentia, et cognitio, interpretatio somniorum, et arcanorum revelatio, et solutio nodorum* (hoc est, solvebat nodos: ego uno contextu ita lego, tametsi ponitur nunc nomen, nunc verbum: sed ego respicio facilitatem, ne quid sit ambiguum) *inventum est* (nempe prudentia et cognitio, ut prius dixerat) *in eo* (nempe Daniele, cui rex imposuerat nomen Beltsazar: et nunc Daniel vocetur, et interpretationem patefaciat).

Causam hic assignat regina cur Daniel illam dignitatem adeptus esset, ut haberetur princeps ac magister omnium sapientum: quia scilicet, inquit, *spiritus excellentia inventum fuerat in eo, quod interpretaretur somnia, quod patefaceret arcana, quod solveret nodos*. Tria igitur dona hic enumerat, quibus pollebat Daniel: et ita probat excelluisse ipsum inter omnes alios magos, quia nemo erat qui se conferre posset. Iactabant quidem magi se esse interpretes somniorum, se posse solve nodos omnes, et explicare aenigmata: caeterum vanitas et stolidi ipsorum iactantia iam bis deprehensa fuerat. Merito igitur regina haec tria vendicat Danieli, ut ostendat ipsum superare alios omnes. Deinde ratiocinatur ab auctoritate, quum dicit nomen ei fuisse impositum a rege. De hoc nomine Beltsazar alibi diximus: sed hoc consilio nunc regina dicit nomen hoc fuisse illi inditum, ut Beltsazar cognoscat fuisse habitum in summo pretio et honore apud avum suum: et ideo exprimitur hic nomen patris, quia poterat Beltsazar externos contemnere: sed ratio dictabat, ut aliquid deferret iudicio avi sui, quem omnes cognoverant fuisse praestantissimum, quamvis eum ad tempus Deus humiliasset, ut vidimus, et nunc repetet Daniel. Pergamus:

13. *Tunc Daniel adductus est coram rege: loquutus est rex, et dixit Danieli, Tu (ne es) ille Daniel? (si interrogative legamus: vel, Tu es ille Daniel) qui ex filiis captivitatis Iehudah, quem abduxit rex pater meus (e) Iehudah.*

14. *Et audiui de te, quod spiritus deorum in te, et intelligentia (vel, perspicacia: diximus heri nomen hoc, quum proprie lucem significat, metaphorice sumi pro perspicacia, vel, solertia) et cognitio, et sapientia excellens (vel, eximia) inventum sit in te.*

15. *Et nunc producti sunt coram me sapientes, arioli (vel, genethliaci, non moror has voces, ut ante dixi), qui scripturam hanc legerent, et interpretationem eius patefacerent mihi: et non potuerunt interpretationem sermonis indicare.*

16. *Et ego audiui de te, quod possis nodosolvere, et arcana explicare: nunc si poteris scripturam*

*) Herod. lib. I, 185.

legere et interpretationem eius patefacere mihi, purpura vestieris, et torques ex auro super collum tuum, et tertius in regno dominaberis.

Hic rex non agnoscit suam socordiam, sed absque verecundia interrogat Danielelem, et interrogat quasi captivum, *Tu es Daniel ille ex captivis Iehudah, quem pater meus abduxit?* Videtur hic contemptum loqui, ut sibi addicat Danielelem in obsequium servile: quanquam possumus hanc sententiam legere, ac si per modum admirationis inquireret Beltsazar, *Tu ne es ille Daniel! Ego autem audivi de te.* Audierat pridem, et pro nihilo duxerat: Nunc ubi eum urget ultima necessitas, tribuit aliquid honoris Danieli. *Audivi igitur, quod spiritus deorum sit in te, quod possis solvere nodos, et patefacere arcana.* Quantum attinet ad spiritum deorum, iam ante diximus regem Beltsazar ex communi usu omnium gentium angelos promiscue miscere cum Deo: quia miseri illi non poterant Deum extollere, ut decebat: ita ut angeli essent tanquam sub eius pedibus. Sed haec tamen loquutio ostendit nunquam homines fuisse tam brutos, quin Deo adscriberent quidquid erat eximium, quemadmodum videmus etiam a profanis scriptoribus vocari deorum beneficia quaecunque vel utilitatem afferunt hominibus, vel in se habent aliquid praestantiae et dignitatis. Ita Chaldaei spiritum deorum vocabant donum intelligentiae, vel perspicaciam quae rara esset et eximia: quoniam sciebant homines non propria industria sibi acquirere vel consequi propheticum munus, sed hoc esse coeleste donum. Coacti sunt igitur Deo laudem suam tribuere: sed quia verus Deus erat illis incognitus, implicite loquuti sunt: et quemadmodum dixi, vocarunt angelos deos, quia non poterant discernere in tenebris ignorantiae suae, quisnam esset verus Deus. Quidquid sit, Beltsazar hic ostendit qua in existimatione habeat Danielelem. Sed dicit se hoc habere ex aliorum relatu duntaxat. Unde iterum detegitur eius socordia. Debuerat enim usu et experientia cognoscere prophetam: ubi autem contentus est simplici rumore, hinc apparet, quam superbe neglexerit oblatum sibi doctorem, neque tamen putat, neque vult etiam fateri suum probum. Sed ita impiis saepe Deus extorquet confessionem, qua se ipsos damnent, etiamsi vellent hoc maxime effugere. Eodem etiam spectat quod dicit, *Producti sunt coram me omnes sapientes, et genethliaci, vel arioli, qui scripturam hanc mihi legerent, et patefacent interpretationem: neque potuerunt, inquit.* Deus enim poenas de illo sumpsit, quum in extrema necessitate ostendit nihil illi prodesse chaldaeos et omnes ariolos, in quibus tamen acquieverat. Quum ergo sic frustratur eum spes sua, hinc agnoscit se fuisse deceptum, quum aluit magos et ariolos, et putavit se munitum esse consilio, modo ipsos secum

haberet. Interea quod reiectus fuit sanctus propheta, fuit Deo intolerabile, et merito quidem. Hoc fatetur Beltsazar, quamvis non putet. Ideo dixi non ingenuam esse aut voluntariam confessionem, sed extortam violenter arcano instinctu Dei. Promittit etiam Danieli quod ante magis promiserat, *Purpura, inquit, vestieris, si legeris scripturam hanc, et torques aureus erit in collo tuo, et dominaberis in regno tertius.* Atqui tunc instabat regni eius finis: et tamen secure hanc dignitatem offert Danieli. Unde apparet, terrorem quem Deus incusserat eius animo fuisse evanidum: quemadmodum phrenetici agitantur magna inquietudine, sed tamen nihil habent certum, et inter medios pavores sic exsiliunt, ut tamen velint in coelum conscendere aut volare. Sic etiam hic tyrannus quanquam contremiscit ad iudicium Dei, retinet tamen occultam contumaciam in corde, et imaginatur se fore perpetuum regem, dum ita aliis et opulentiam et multa dona promittit. Nunc sequitur,

17. *Tunc respondit Daniel, et dixit coram rege, Dona tua tibi sint (hoc est, maneant apud te), et munera tua alteri da: tamen scripturam legam regi, et interpretationem (eius) patefaciam ei.*

Hic primo loco respuit Daniel oblata sibi munera. Non legimus hoc prius fecisse: imo visus est amplecti quod datum fuerat a rege Nebuchadnezer. Quaeritur ratio huius discriminis. Neque enim probabile est, prophetam diverso fuisse vel animo, vel consilio, vel affectu. Quid ergo hoc sibi vult, quod quum ante passus fuerit se ornari a rege Nebuchadnezer, nunc repudiet dignitatem sibi oblatam? Deinde occurrit etiam alia quaestio. Nam in fine capitis videbimus eum fuisse vestitum purpura, deinde a pracone fuisse promulgatum edictum, ut tertius regnaret. Videtur ergo propheta vel oblitus fuisse sui, quum recepit purpuram, quam tamen magnifice reiecerat: vel quaeritur ratio, cur ita loquutus sit, deinde non abnuerit ornari regiis insignibus. Quantum ad primam quaestionem spectat, non dubito quin asperius voluerit loqui cum impio et desperato Beltsazar: quia autem in rege Nebuchadnezer adhuc residebat aliqua probitas, et bene de ipso sperabat, ideo mitius eum tractavit. Quod ad regem Beltsazar spectat, necesse fuit ipsum excipi durius, quia ventum erat ad extrema. Non dubito hanc fuisse causam discriminis: quia constanter propheta perrexerat in suo cursu: sed debuit pro officio suo distinguere inter diversas personas: et quia maior erat pervicacia et obstinatio in rege Beltsazar, ideo ostendit se minus ei deferre quam avo ipsius. Adde quod tempus subiectionis mox finiendum erat, cuius respectu chaldaicam monarchiam ante coluerat. Quod attinet ad repugnand-

tiam, quae apparet inter eius responsum, et factum de quo postea videbimus: non debet nobis absurdum videri, si propheta initio testatus fuerit se nihil morari dona regis, imo ea se fugere: et tamen non contenderit vehementius: quia creditus fuisset hoc astute facere fugiendi periculi gratia. Voluit igitur ostendere invictam animi magnitudinem in utroque, Quod initio praefatus est dona regis sibi nullius esse momenti (sciebat enim momentaneum esse ipsum regnum) deinde quod recepit purpuram et alia insignia: quoniam hoc datum fuisset vitio, si ad extremum usque recusasset: erat enim signum timiditatis, quod in suspicionem proditoris tractum fuisset. Ostendit igitur propheta se magnifice despicere totam illam dignitatem, quae delata erat in rege Beltsazar. Erat enim iam fere semimortuus. Et simul etiam ostendit se intrepidum esse ad omnia pericula. Instabat enim regi interitus, et urbs paucis horis, vel eadem forte hora capta fuit. Daniel ergo non repudiatur hanc purpuram, ut ostendat se mortem non fugere si opus esset. Fuisset enim tutior in suis latebris, si versatus fuisset inter gregarios homines, non autem in aula: deinde si habitus fuisset unus ex mancipiis, poterat etiam ab illo discrimine immunis esse. Quum ergo non dubitat recipere purpuram, ostendit se esse imperterritum. Interea minime dubium est quin voluerit prosternere stolidam illam arrogantiam regis, quae adhuc turgebat: quum dicit, *Dona tua tibi sint, et munera tua alteri da: ego nihil curo.* Quum ergo tam animose contemnit regis liberalitatem, non dubium est quin voluerit corrigere superbiam quae adhuc inflatus erat, vel saltem vulnerare aut pungere animum ipsius, ut sentiat Dei iudicium, cuius paulo post Daniel futurus erat praeco et testis. Iam sequitur,

18. *O rex (ad verbum, Tu rex: sed compellat ipsum), Deus excelsus imperium, et magnitudinem, et praestantiam, et splendorem dedit Nebuchadnezer patri tuo.*

19. *Et ob magnitudinem quam dederat ei, omnes populi, gentes et linguae tremuerunt, et formidarunt a conspectu eius: quem volebat, occidebat (hoc est, quem volebat occidere, erat occisus) et quem volebat (percutere) percutiebat: et quem volebat (attollere) attollebat: et quem volebat (deicere) deiciebat.*

20. *Quando autem elevatum fuit cor eius: et spiritus eius roboratus est (vel, obduruit) ad superbiam, deiectus fuit e solio regni et gloriam abstulerunt ab eo.*

Antequam Daniel scripturam recitet, atque eius interpretationem adiungat, admonet regem Beltsazar unde hoc prodigium. Neque enim commode exordium sumpsisset a lectione: si dixisset, *Mene Mene*, quemadmodum videbimus in fine capituli, rex non

ita profecisset in sermone abrupto. Sed hic Daniel ostendit nihil esse mirum, si Deus manum suam exseruerit, vel speciem manus protulerit, quae describeret regis exitium: quoniam rex nimis obstinate provocaverat iram ipsius. Videmus ergo cur ab hac narratione incipiat Daniel, quod rex Nebuchadnezer fuerit summus monarcha, quod sibi subegerit totum orbem, quod omnes contremuerint ad eius conspectum: deinde, quod deiectus fuerit a solio regni: nempe ut melius pateat Beltsazar non peccasse ignorantia: quoniam insigni illo et memorabili exemplo avi sui debuerat modeste se gerere. Quoniam ergo domestica illa admonitio nihil profuerat, Daniel ostendit iam tempus maturum esse, ut Deus iram suam, et quidem formidabili portento, illi denuntiet. Haec est summa. Sed quod ad verba spectat, primo dicit, *regi Nebuchadnezer datum fuisse imperium a Deo, et magnitudinem, et altitudinem, et splendorem:* quasi diceret, magnifice fuisse ornatum, ut esset summus totius orbis monarcha. Diximus alibi, et pluribus locis adhuc repetet Daniel, non fortuito contingere hominibus imperia, sed divinitus: quemadmodum etiam Paulus pronuntiat (Rom. 13, 1), Non esse potestatem nisi a Deo: et Deus vult conspici suam providentiam speciali modo in regnis. Quamvis enim curam gerat totius mundi, et in gubernatione humani generis quae videntur minutissima, tamen regantur eius manu: singularis tamen eius providentia relucet in huius mundi imperiis. Sed quoniam de hac re alibi fusius disserui, et adhuc saepius haec doctrina nobis occurreret, nunc mihi satis est, breviter hoc caput attingere: nempe extolli reges terrenos in sublime Dei manu, non autem casu fortuito. Et Daniel ut hanc doctrinam confirmet, adiungit, *propter magnitudinem, quam Deus ei contulerat, cunctos mortales tremuisse a conspectu eius.* Quibus verbis significat insculptam esse Dei gloriam regibus, quantisper vult ipsos dominari. Hoc quidem non potest ostendi digito: sed res satis demonstrat, reges divinitus armari auctoritate, ut contineant sub manu sua et arbitrio ingentem multitudinem hominum. Nemo enim est, qui non appetat primatum inter mortales. Unde igitur fit, quum ambitio ita infixata sit omnium cordibus, ut multa hominum millia se subiciant uni, et patiantur se regi, imo perferant multas indignitates? Unde hoc, nisi quia instruit Deus gladio et potestate quos vult excellere? Haec igitur ratio diligenter notanda est, ubi dicit propheta, *tremuisse omnes a conspectu regis Nebuchadnezer*, quia Deus instruxerat illum magnitudine, hoc est, quia volebat prae aliis ipsum excellere in mundo. Deus autem multas habet causas, et saepe nobis absconditas, cur hunc extollat, et illum humiliet. Tamen hoc extra controversiam esse nobis debet, nullos regis imperio potiri, nisi Deus porrigat illis manum:

deinde ipsos fulciat. Ubi autem eos vult exuere potestate, sponte ipsos cadere: non quia sit aliquid fortuitum in mutationibus, sed quia Deus, sicuti dicitur in libro Iob (12, 18), discingit eos gladio quos prius accinxerat. Iam sequitur, *quos volebat occidere, occidebat: quos volebat percutere, percutiebat*. Putant nonnulli hic describi abusum regiae potestatis. Sed ego simpliciter malo accipere, quod Nebuchadnezer pro suo arbitrio deiicere alios, et alios extollere potuerit: quod fuerit in eius manu dare aliis vitam, alios occidere. Ego igitur haec verba non refero ad libidinem tyrannicam, quasi Nebuchadnezer iugulaverit multos innoxios, et effuderit humanum sanguinem sine ulla ratione: deinde etiam quod spoliaverit multos suis fortunis, et alios ditaverit, sive honore et opibus ornaverit. Ego non ita accipio, sed quod in eius arbitrio fuerit vel occidere, vel dare vitam: item, alios extollere, alios autem deiicere. In summa, videtur mihi Daniel hic describere quanta sit in regibus potestas, qua libere possunt de suis subditis statuere: non quod liceat, sed quia omnes obmutescunt. Quidquid enim regi placuit, hoc coguntur omnes probare, vel saltem nemo obstrepere audet. Quum ergo tanta sit regum licentia, hic Daniel ut ostendat regem Nebuchadnezer non sua industria, non suo consilio, non sua etiam fortuna sic fuisse evectum, dicit instructum fuisse summo imperio, et fuisse omnibus formidabilem, quia Deus illum insignierat sua gloria. Interim regum est dispicere quid sibi liceat, et quid permittat Deus. Nam sicuti imperio pollent, ita etiam debent expendere se aliquando rationem summo regi reddituros. Hinc ergo non colligimus, reges constitui a Deo sine aliqua lege, ut sibi quidvis permittant: sed propheta, quemadmodum dixi, de ipsa regia potestate loquitur. Quum autem reges habeant in suos potestatem vitae et necis, dicit hic fuisse in manu regis Nebuchadnezer omnium vitam. Iam adiungit, *quando exaltatum fuit cor eius, tunc deiectus fuit*, vel exterminatus, e solio regni, et *spoliarent eum sua praestantia*. Prosequitur suam narrationem. Vult enim ostendere regi Beltsazar, Deum ad tempus quidem ferre eorum insolentiam qui obliviscuntur sui, ubi adepti sunt summam potestatem. Vult ergo hoc ostendere: ideo dicit, rex Nebuchadnezer avus tuus fuit summus monarcha: hoc non adeptus est ex se ipso, neque etiam imperium retinuit, nisi quia suffultus fuit Dei manu. Iam mutatio eius insigne fuit documentum, non posse usque ad finem tolerari eorum superbiam qui ingrati sunt Deo, neque agnoscunt se eius beneficio regnare. *Ubi ergo cor eius, inquit, elevatum fuit, et spiritus eius confirmatus ad superbiam*, subita contigit mutatio. Inde oportuit te doceri et omnes eius posteros, ne amplius vos deciperet superbia, quin potius te percelleret patris tui exemplum, sicuti postea dice-

mus. Ideo haec scriptura tibi proposita fuit, qua intelligas instare tibi et vitae et regni interitum.

In sententia quam coepimus heri exponere notanda est loquutio, ubi dicit Daniel, *roboratum fuisse ad superbiam cor regis Nebuchadnezer*. Significat enim non fuisse stultitia repente elatum, quemadmodum saepe vani homines intumescunt, quum nihil est causae, neque etiam interior praecedat affectus animi: sed plus quiddam exprimere vult, nempe superbiam hanc fuisse conceptam longo tempore: quasi diceret, non fuisse occupatum subita aliqua vanitate, sed meditatam fuisse superbiam, ita ut accederet ad illam obstinatio vel durities. Quod postea mutatur numerus in verbis, quidam ad angelos referunt numerum pluralem, quod abstulerint ab ipso, iussu Dei. Sed potius existimo verba sumi indefinite, quod scilicet ablata fuerit ab ipso gloria, quemadmodum iam ante vidimus similes loquendi formas. Nunc sequitur,

21. *Et a filiis hominum exterminatus fuit: et cor eius cum bestiis positum est* (ad verbum est, posuit: ideo vertunt quidam, cor suum posuit cum bestiis: qui sensus est tolerabilis: sed alii malunt tribuere hoc Deo, quod Deus posuerit cor illius una cum bestiis: et scimus saepe deficere nomen substantivum apud Hebraeos et Chaldaeos: sic ergo ad verbum legemus, Cor suum posuit ipse Nebuchadnezer, hoc est, adiecit omnes suos sensus ad bestias, ut nihil ab illis differret: vel, Deus posuit cor eius cum bestiis, hoc est, ita eum infatuavit, ut similis esset bestiis: alii verbum שׂוּי capiunt absolute: sed active potius debet exponi: et cum onagris habitatio eius: herba sicut tauros cibaverunt eum (alii vertunt, gustare fecerunt eum herbam, quemadmodum tauros: alii, quod herbae, ut sit mutatio numeri, ipsum cibaverint: quod ad sensum, nulla est ambiguitas: sed si ita legere placet, quod paverint eum herba, erit indefinita loquutio, quemadmodum iam ante multas habuimus similes: si autem quis malit numeri esse mutationem, etiam sensus conveniet, quod herbae dederint illi gustum, vel pastum), et rore coeli corpus eius irrigatum fuit donec cognosceret quod dominetur Deus excelsus in regno hominum, et quem velit imponat in illo.

Hic versus non indiget longa expositione, quia tantum repetit Daniel quae alibi scripserat, quod scilicet avus Nebuchadnezer quamvis mutatus non fuerit in bestiam, tamen abdicatus fuerit a communi hominum vita, ut toto corpore deformis esset: deinde horreret ipse hominum consuetudinem, et mallet habitare cum bestiis. Hoc fuit horribile portentum, praesertim in tanto monarcha: et dignum erat exemplum, quod per manus traderent posteri alii aliis

usque ad mille aetates, si tamdiu durasset monarchia illa. Quod autem nepos eius tam cito oblitus fuit huius documenti, hinc merito coarguitur turpissimae socordiae. Haec igitur ratio est, cur iterum repetat Daniel historiam: *A filiis hominum, inquit, abdicatus fuit, cor eius positum cum bestiis*, hoc est, caruit ad tempus ratione et iudicio. Scimus autem hoc esse praecipuum discrimen inter homines et bruta animalia, quod homines intelligunt et iudicant: bruta autem animalia suo sensu rapiuntur. Deus ergo ediderat memorabile exemplum in rege illo, quum ita spoliasset eum omni ratione et intelligentia. *Fuit, inquit, habitatio eius cum onagris*, qui ante habitaverat in palatio illo, quod toti mundo conspicuum erat, unde tunc omnes populi orientales iura petebant. Quum ergo solitus esset coli pro Deo, hoc horribile fuit iudicium, quod postea habitavit cum feris sylvestribus: quod *etiam instar tauri pabulum suum habuit in herbis*, quum ante omnes delitiae affluerent, et solitus esset tam laute tractari, ut ferebat illius regni opulentia: praesertim quum sciamus orientales omnibus aliis esse magis delicatos, Babylonem etiam matrem fuisse omnis luxuriae, quum ergo mutata fuit in hunc modum regis conditio, nemo potuit ignorare, hoc non fortuito fuisse factum, sed raro et singulari Dei iudicio. Postea adiungit quod prius dixerat, *corpus eius fuisse irrigatum pluvia coeli, donec cognosceret Deum excelsum dominari in regno hominum*. Hic rursus etiam exprimitur finis poenae, ut scilicet Nebuchadnezer sentiret se creatum fuisse regem divinitus, et reges omnes terrenos non stare, nisi quatenus Deus suffulcit eos manu sua et virtute. Putant enim se extra omnem fortunae aleam esse positos: et quamvis verbo iactent se regnare Dei gratia, contemnunt tamen omne numen, quia ad se transferunt divinitatis gloriam. Haec est vesania regum omnium, quemadmodum ex his verbis colligitur. Nam si hoc persuasum fuisset regi Nebuchadnezer, reges constitui a Deo, pendere ex eius arbitrio, et stare et cadere prout decrevit: non opus fuerat hac poena, quemadmodum diserte exprimitur in his verbis. Excluserat igitur Deum a gubernatione mundi. Sed hoc commune est cunctis regibus terrenis, quemadmodum nuper attigi. Omnes quidem aliud profitentur: sed spiritus sanctus non moratur falsas istas protestationes, ut vocant. Ideo hic in persona regis Nebuchadnezer proponitur nobis quasi in speculo regum omnium ebria confidentia: quod scilicet existimant se propria virtute stare, et eximunt se ab imperio Dei, quasi non sederet in coelo iudex. Oportuit igitur Nebuchadnezer humiliari, donec cognosceret Deum regnare in terra: quasi scilicet communi opinione ipsum includunt in coelo, ac si otio suo contentus esset, neque curam gereret humani generis. Tandem adiicitur, *et quem voluerit statuit,*

vel imponit. Melius exprimitur quod obscure dictum fuerat, quomodo scilicet cognoverit Nebuchadnezer tam severa poena domitus ac subactus, Deum regnare in terra. Nam ubi vident reges terreni se praesidiis munitos esse, se pollere opibus, posse ad nutum colligere exercitus magnos: ubi etiam vident se omnibus esse terrori, existimant Deum nihil amplius habere iuris, neque possunt animis concipere ullam mutationem: quemadmodum etiam in Psalmo (10, 6) dicitur de omnibus superbis: et quemadmodum Isaïas (28, 15) in eundem sensum loquitur, Etiam si flagellum transierit vel si diluvium grassetur per totam terram, tamen malum nos non attinget: ac si dicerent, quamvis Deus fulminet e coelo, tamen erimus tuti et immunes ab omni incommodo et discrimine. Hoc sibi reges persuadent. Ergo tunc demum incipiunt cognoscere Deum esse regem terrae, ubi sentiunt in manu eius esse et arbitrio, abiicere quos ante extulerat: deinde extollere humiles et abiectos, quemadmodum ante vidimus. Est igitur clausula versus quasi explicatio superioris sententiae. Nunc sequitur,

22. *Et tu filius eius Beltsazar, non humiliasti cor tuum: quia propter* (ad verbum, sed valet, quandoquidem) *totum hoc cognoveras.*

Hic ostendit Daniel quorsum retulerit quod hactenus audivimus de poena regis Nebuchadnezer. Debuerat enim Beltsazar domestico illo exemplo sic affici, ut se Deo subiiceret. Iam credibile est, patrem eius Evilmerodah fuisse oblitum eius poenae: quia tamen non ita petulanter se gesserat contra Deum, neque insultaverat verae et sinceræ pietati, Deus pepercit misero tyranno, qui in aliqua mediocritate se continebat. Sed quantum ad nepotem Beltsazar spectat, fuit prorsus intolerabilis: ideo manum suam exseruit Deus. Hoc nunc docet propheta, *Tu filius eius*, inquit. Hac circumstantia magis eum urget, quia non oportuit longe petere exemplum ab alienis gentibus, quum domi cognosceret quod opus erat et utile cognitu. Et amplificat etiam crimen alio modo: dicit, *Tamen hoc totum sciebas*. Nam solent homines obtendere ignorantiam pro clypeo, ubi extenuant culpam scelerum: sed qui scientes et volentes peccant, omni excusatione carent. Convincit igitur propheta manifestae contumaciae hunc regem: quasi diceret, eum data opera provocasse iram Dei: quia non latuerat ipsum quale et quam horribile iudicium maneat omnes superbos, quum testimonium tam illustre et notabile haberet in avo suo, quod debuerat assidue versari ante eius oculos. Sequitur,

23. *Et contra Dominum coeli te extulisti, et vasa domus eius* (hoc est, templi eius) *protulerunt in con-*

spectum tuum: et tu, et proceres tui, uxores tuae (vel, uxor tua), et concubinae tuae vinum bibistis in illis: et deos argenti (hoc est, argenteos) et aureos, aeneos, ferreos, ligneos et lapideos, qui non vident, et non audiunt, et non intelligunt, laudasti: et Deum, cui (est) in manu eius anima tua (hoc est, in cuius manu est vita tua), et cuius (in potestate sunt) omnia tua, non honorasti.

Prosequitur sententiam suam propheta, et confirmat quod dixi, nempe regem Beltsazar fuisse indocilem, et sponte caecutiisse ad iudicium Dei. *Tu enim extulisti te, inquit, contra Dominum coeli.* Si proterve insurrexisset contra homines, iam vitium illud poena dignum erat: ubi autem ex professo Deum provocavit, haec arrogantia nullo modo potuit neque debuit ferri. Rursus ergo propheta superbiam regis aggravat, quum dicit, *ipsum fuisse elatum contra regem coeli.* Modum etiam simul exprimit, *quia iusserit proferri in conspectum suum vasa templi, biberit in illis.* Iam illa profanatio erat indignum sacrilegium: sed non contentus fuit Beltsazar indignitate illi, quod scilicet aptasset sacra vasa ad suam luxuriam et foedam ebrietatem: deinde quod illa prostituisset suis concubinis et scortis: sed addidit graviolem contumeliam adversus Deum, *quia tunc laudavit deos argenteos, et aureos, aeneos, et ferreos et ligneos, et lapideos, qui non sentiunt.* Hoc prius non fuerat dictum: sed Daniel quoniam hic sustinet personam doctoris, non tam breviter narrat ut prius: quia quum diceret hoc eodem capite circa initium, Beltsazar celebrasse symposium illud impurum, erat historicus: nunc autem, ut iam dixi, exsequitur partes doctoris: *Tu, inquit, laudasti deos fabricatos ex corruptibili materia, qui neque vident, neque audiunt, neque intelligunt: tu autem fraudasti Deum vivum honore, in cuius manu est vita tua, unde tu dependes, et a quo etiam habes quidquid tuum esse iactas.* Quum ergo ita spreveris Deum vivum, qui erga te fuerat tam beneficus, haec ingratitudo quam turpis est et pudenda! Videmus ergo ut propheta hic severe coarguat impium tyrannum et sacrilegii, et insanae temeritatis, et foedae ingratitudinis adversus Deum. Nunc sequitur (ego enim levius haec praetereo, quoniam alibi iam tractata sunt)

24. *Tunc a conspectu eius missa (est) particula manus* (alii vertunt palmam: sed intelligunt manum quae carebat corpore: portio illa manus, hoc est, manus quasi abscissa a corpore, missa fuit a conspectu Dei, inquit), *et scriptura haec notata (fuit).*

In adverbio כִּדְרִין subest pondus, quod scilicet matura fuerit haec Dei vindicta, vel denuntiatio vindictae. Ostendit igitur Daniel longa patientia usum fuisse Deum erga regem Beltsazar, ne-

que statim arma sumpsisse ad poenam de illo sumendam: sed tunc coepisse prodire iudicem et conscendere tribunal, quum desperatus esset fastus, quum impietas iam nullo modo esset tolerabilis. Videmus ergo emphatice legendum esse istud *Bedain*: quasi diceret, Tu hic non potes conqueri de celeritate poenae, quasi eam Deus ante tempus protulerit. Non igitur potes dicere praecipitem fuisse Deum in hac poena. Nam cogita, et expende quot modis, et quam longo tempore provocaveris iram ipsius. Iam quod ad extremum facinus spectat, tu certe perveneras ad cumulum impietatis, quum ista manus apparuit tibi. Deus ergo nunc in tempore, vel opportune ad te poenam trahit, quia sustinuit hactenus et te et tua scelera. Post hanc tolerantiam quid restabat, ubi ita insultas superbe contra eum, nisi ut te compescat, quia prorsus deploratus es, nec iam ulla speranda est correctio? Et dicit, Ab ipso, ne amplius inquirat Beltsazar unde haec manus: *A conspectu Dei, inquit: hoc est, manus haec testis est coelestis vindictae: ne existimes esse spectrum aliquod evanidum, sed scias Deum hac figura ostendere hactenus sibi displicuisse tua scelera: et iam quia ad extremum perveneris, simul adesse maturam poenam.* *Et scriptura haec, inquit, notata est: quasi diceret non falli oculos regis Beltsazar, quoniam haec manus sit Dei, hoc est, missa a conspectu eius, ut sit certum testimonium vindictae.* Postea adiungit,

25. *Et haec (est) scriptura quae notata (est, vel, exarata), MENE, MENE (numeratum est, numeratum est), TEKEL (appensum est: alii vertunt, numera, numera: appende), UPHARSIN (et dividentes).*

26. *Haec interpretatio (est) sermonis: MENE, numeravit Deus regnum tuum et complevit (vel, finivit).*

27. *TEKEL (appende, vel, appensum est), appensus es in trutina (vel, statera), et inventus es deficiens.*

28. *PERES (pro upharsin), divisum est regnum tuum, et datum Medis et Persis.*

Hic quatuor illas voces exponit Daniel, quae insculptae fuerant ad parietem. Rex vel praestupore eas legere non poterat, vel quoniam Deus obstupescerat omnes illius sensus, et quasi obleverat eius oculos, quemadmodum prius dictum fuit. Et idem etiam dicendum est de magis et ariolis. Poterant enim legere, nisi fuissent divinitus excaecati. Priore igitur loco recitat Daniel quatuor illas voces *Mene Mene, Tekel, Upharsin*: postea addit interpretationem. Bis verbum unum repetitur, *Mene*. Quidam sic distinguunt, quod numerati fuerint anni vitae regis, deinde numeratum fuerit tempus regni: sed illa argutia non videtur mihi firma esse. Ego igitur puto confirmationis causa bis fuisse positum hoc verbum: quasi diceret propheta, numerum iam

completum esse. Nam in calculo proclivis est error, ut vulgo dicunt. Ut ergo intelligat Beltsazar iam actum esse de vita sua et regno, confirmat Deus numerum esse completum: quasi diceret, ne momentum quidem temporis posse addi ad praefixum terminum. Et sic etiam interpretatur Daniel ipse, *Numeravit, inquit, Deus regnum tuum*, hoc est, Deus constituit certum finem et praescripsit regno tuo: ita necesse est, ut finem accipiat, quoniam completum est eius tempus. Quanquam hic Deus regem unum alloquitur, et scriptura etiam proposita fuerat ante eius oculos, hinc tamen colligere licet doctrinam generalem, quod Deus praefixerit certum tempus omnibus regnis. Idem etiam testatur Scriptura de vita cuiusque nostrum. Si Deus praescripsit cuique suos dies, hoc certe magis competit in publica imperia, quoniam secum plus trahunt ponderis. Ergo sciamus non tantum vivere et mori reges ipsos Dei arbitrio, sed etiam imperia mutari, quemadmodum ante dictum est: et quidem sic erigi ab ipso, ut finem certum praescribat. Et hinc petenda nobis est consolatio, ubi videmus tyrannos tam impetuose ruere, et nullum esse modum eorum libidinis et saevitiae. Quum ergo sic grassantur, ac si coelum vellent terrae miscere, meminerimus huius doctrinae, numeratos esse ipsorum annos. Deus autem scit quousque expediat ipsos regnare: non fallitur. Nam nisi utile esse ecclesiae et electis cognosceret, tyrannos ita ad tempus ruere, certe mox eos compesceret: sed quia ab initio statuit numerum, sciamus nondum adesse maturum vindictae tempus, quantisper patitur illos sic abuti et tam licentiose suo imperio et potestate sibi divinitus concessa. Iam sequitur expositio verbi *Tekel*: *Tekel, inquit, quoniam appensus fuisti in statera, vel in trutina, et inventus es deficiens*. Hic Daniel ostendit Deum sic moderari sua iudicia, ac si stateram manu gestaret. Similitudo est ab hominum consuetudine sumpta. Scimus quis sit usus staterae, nempe ut certa sit distributio. Sic etiam dicitur Deus omnia agere in pondere et mensura, quoniam nihil confuse agit, sed ea moderatione utitur, ut nunquam reperiatur maius vel minus, ut vulgo dicunt. Hac ratione dicit Daniel, *appensus fuisse Beltsazar in trutina*, quod scilicet Deus non festinaverit in poena de ipso sumenda, sed pro more suo et perpetua regula iuste poenam de ipso exigat: *quoniam scilicet inventus fuerit deficiens*, hoc est, quod evanuerit, quasi nullum haberet pondus: ac si diceret, Tu existimas parcendum fuisse tuae dignitati. Nam quoniam te omnes reverentur, putas te dignum honore: falleris, inquit: aliud enim est Dei iudicium. Non utitur Deus communi trutina, sed habet ipse suam trutinam: *et illic repertus es deficiens*: hoc est, repertus es nullius momenti, vel homo nihili. His verbis non dubium est quin graviter exasperatus fuerit

tyrannus: sed quoniam aderat extremum tempus, oportuit eum ferre vocem praeconis. Et Deus haud dubie continuit eius ferociam, ne insurgeret contra Danielelem. Tandem additur פָּרַס pro voce *Pharsin*, quod *divisum sit regnum eius*, nempe, a *Medis et Persis*. Non dubito quin Deus voce illa significaverit dissipationem monarchiae, quae instabat. Quum ergo dicit *Upharsin, et dividet*, significat non posse diutius stare monarchiam illam, quia velit eam divellere vel abrumper. Sed aptissime alludit propheta ad divisionem, quae facta est inter Medos et Persas: et sic aucta fuit contumelia, quia oportuit Babylonios pluribus dominis servire. Hoc iam grave est ac molestum, si quis populus imperium obtinuerit longe et late, postea devictus cogatur ferre iugum unius domini: sed quum adsunt duo domini, hoc amplificat indignitatem. Sic igitur Daniel hic ostendit non simplicem fore Dei vindictam, ubi dissipabitur monarchia Babylonis: sed hoc etiam accessurum ad gravitatem poenae, quia Medi et Persae illis dominabuntur. Verum quidem est, virtute et industria Cyri urbem fuisse captam, sed quoniam detulit socero suo Cyrus tantum honoris, ut libenter eum admitteret in regni societatem, ideo dicuntur Medi et Persae partiti fuisse regnum illud, etsi nulla proprie fuit divisio regni. Cyrus postea, ut rapiebat eum inexplebilis ambitio et avaritia, tractus fuit ad alias expeditiones. Darius autem qui annum sexagesimum, ut postea videbimus, excesserat, quietus habitavit domi. Erat autem Medus, quemadmodum satis notum est. Nam si credendum est multis historicis, soror eius mater Cyri quasi ablegata fuerat in Persiden: quoniam editum fuerat oraculum de Cyri magnitudine. Is quoniam avus eum exposuerat, ultus est postea hanc iniuriam: tamen non ita crudeliter, quin parceret vitae illius. Voluit enim illum manere in aliqua dignitate, et constituit eum satrapam. Sed filius eius postea apud Medos regnavit, et quidem Cyro libenter hoc ferente, deinde sumpsit eius filiam: ita et ob cognationem, et in gratiam illius novae affinitatis voluit illum habere imperii socium. Hoc igitur sensu nunc narrat Daniel divisionem instare monarchiae, quoniam inter se eam dividet Medi et Persae. Sequitur,

29. *Tunc iussit Beltsazar, et vestierunt Danielelem purpura, et torques aureus super collum eius* (fuit impositus): *et clamabant coram ipso quod dominaretur tertius in regno*.

Mirum est regem hoc iussisse, quum tam aspere fuisset exceptus ■ propheta: videtur tunc caruisse stomacho. Nam centies prius excandisset, et addixisset mille mortibus sanctum Dei prophetam. Qui fit ergo, ut iubeat ipsum ornari insignibus

regiis? deinde ut iubeat edici per suum praeconem illum fore in regno tertium? Quidam existimant hoc factum esse, quoniam sacrosanctae erant regum leges apud Babylonios: imo etiam rata erant ipsorum verba: quidquid protulerant volebant haberi firmum et inviolabile. Putant igitur ambitione hoc esse factum a regum Beltsazar, quod steterit suis promissis. Ego autem existimo fuisse primo attentum, et ita audivisse prophetam, ut tamen fuerit quasi similis trunco, vel lapidi: deinde existimo ita fecisse, ut sibi consuleret, ac suae securitati. Poterat enim esse contemptibilis suis proceribus. Ut ergo ostenderet se non moveri, iussit ornari Danielem illis insignibus, quasi illa esset comminatio absque effectu. Non sprexit quidem quod dictum fuerat a propheta: sed voluit hoc persuasum esse suis satrapis et omnibus convivis, Deum minari, non quod exsequi vellet tam gravem poenam, sed faceret hoc terrendi causa duntaxat. Et reges etiam ubi maxime expavescent, tamen semper hoc cavent sedulo, ne quod signum praebeant suae timiditatis: quia putant hoc modo suam auctoritatem labefactari. Ergo ut obtineat aliquid reverentiae apud suos subditos, vult videri maxime securus et imperterritus. Non dubito quin hoc consilium fuerit huius tyranni, ubi iussit ornari Danielem purpura et regiis insignibus.

30. *In illa nocte occisus (fuit) Beltsazar rex Chaldaeorum.*

31. *Et Darius Medus accepit regnum, quum natus (esset) annos sexaginta et duos.*

Hic breviter narrat Daniel completum fuisse vaticinium nocte illa: quemadmodum ante exposuimus, tunc fuisse solenne epulum, quia festus erat dies, quem quotannis celebrabant Babylonii: atque hac occasione proditam tunc fuisse urbem a duobus satrapis, Gobria et Gadatha. Sic enim vocantur a Xenophonte. Et hoc loco produnt Rabbinii suam impudentiam cum inscitia, sicuti suo more de rebus incognitis audacter garriunt. Dicunt enim iugulatum fuisse regem, quia unus ex custodibus audierat vocem prophetae, et voluit exsequi iudicium illud coeleste: quasi scilicet sententia Dei penderet ab unius profani hominis arbitrio. Omissis ergo puerilibus illis nugis, tenenda est historiae veritas, quod deprehensus fuerit Beltsazar in suo symposio,

quum magna licentia se inebriasset una cum suis proceribus et concubinis. Interea hic observanda est admirabilis Dei gratia erga prophetam. Neque enim fieri potuit, quin periclitaretur una cum aliis. Indutus enim fuerat purpura: vix hora una praeteriit quum ingressi sunt Medi et Persae urbem: in tumultu vix poterat elabi, nisi Deus texisset eum umbra manus suae. Videmus ergo ut Deus curam suorum gerat, et eos eripiat ex maximis periculis, quasi educeret e sepulcro. Neque dubium est quin sanctus propheta in tumultu illo valde turbatus fuerit. Neque enim erat stipes. Sed oportuit illum sic exerceri, ut agnosceret Deum esse vitae suae fidum custodem, et alacrius deinde sese accingeret ad ipsum colendum: quia videbat nihil esse melius, quam curas omnes suas in ipsum reicere. Adiungit Daniel *regnum fuisse translatum ad regem Medorum*, quem Darium vocat: Xenophon vero Cyaxarem. Atqui certum est, industria Cyri captam fuisse Babylonem, et eiusdem auspiciis: quia strenuus erat bellator, et pollebat summa auctoritate. Hic autem nulla fit eius mentio. Sed quia recitat Xenophon Cyaxarem, qui Darius hic vocatur, fuisse socerum Cyri, deinde habitum in summo honore et pretio: nihil mirum, si Daniel regem ipsum nobis proponat: quia contentus fuit Cyrus potentia, et laude famaeque victoriae: titulum vero facile socero suo concessit, quem videbat iam esse senem et hominem fere ignavum. Est autem incertum, fueritne hic filius Astyagis, et ita Cyri avunculus. Nam complures historici in hoc consentiunt, Astyagem fuisse avum Cyri, et filiam suam elocasse Cambysi: quoniam ex astrologis didicerat sobolem ex ea orituram, quae potiretur totius Asiae imperio: et multa etiam adiciunt, quod iusserit infantem Cyrum occidi: sed quoniam illa sunt incerta, malo in medio relinquere. Hoc mihi probabile est, Darium fuisse avunculum Cyri, et simul socerum. Quanquam, si Xenophon creditur nondum uxorem duxerat, quum Babylon capta fuit. Nam accersiverat illum socer, qui idem avunculus, ad ferendas sibi suppetias, quum impar esset Babyloniis et Assyriis. Quidquid sit, non male convenit quod hic narrat propheta, nempe Darium Medorum regem potitum fuisse imperio: quia Cyrus etiam si potentia valeret, atque esset superior, tamen quasi precario illi concessit, ut esset rex Babylonis: atque ita titulo duntaxat dominaretur apud Chaldaeos.

Typis Appelhans & Pfenningstorff, Brunsvigae.

24525

BR

24525

301

C6

Calvin, Jean

v.68

Opera quae supersunt
omnia

DATE DUE

BORROWER'S NAME

Calvin.

Opera quae...v.~~40~~ 68

LIBRARY
SOUTHERN CALIFORNIA SCHOOL
OF THEOLOGY
CLAREMONT, CALIF.



PRINTED IN U.S.A.

